MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO : 521

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYIN NO : 30

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

II

1865 - 1876

HAZIRLAYANLAR

MEHMET KAPLAN

İNCİ ENGİNÜN BİROL EMİL

İSTANBUL - 1993

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYIN NO : 521
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYIN NO : 30

YENİ TÜRK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ

II

1865 - 1876

HAZIRLAYANLAR
MEHMET KAPLAN
İNCİ ENGİNÜN BİROL EMİL

İSTANBUL - 1993

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1. Basım : İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 1978
2. Basım : Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi 1993

ISBN 975 - 400 - 069 - 7

Marmara Üniversitesi
Teknik Eğitim Fakültesi
Döner Sermaye İşletmesi
Matbaa Biriminde Basılmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

Paris'ten bir mektup - FAZIL MUSTAFA PAŞA 1

ZİYA PAŞA

I. ŞİİRLER

Terkib-i bend 15
Terci-i bend 24
Gazeller, beyitler, müfredler 32

II. EDEBİYATA DAİR

1. Şiir ve inşa 45
2. Harâbât mukaddimesi'nden 50

III. POLİTİK VE SOSYAL KONULU MAKALELER

1. Hürriyet'in neşri dolayısıyla 75
2. İdare-i cumhurîye ile hükûmet-i şahsîyenin farkı 78
3. Mesele-i müsâvât 82
4. Türkistan'ın esbâb-ı teâennîsi 90
5. Hâtırât (Tanzimat'ın tenkidi) 95

IV. RÜYA 109

V. ZAFERNÂME ŞERHİ'NDEN 129

VI. ENDÜLÜS TARİHİ'NDEN 145

VII. VERÂSET MEKTUPLARI 149

VIII. ZİYA PAŞA'NIN ÇOCUKLUĞU 151

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NAMIK KEMAL

I. ŞİİRLER

Gazeller, murabbalar 165

Kıt'a 169

Vatan mersiyesi 169

Vâveylâ 175

Vatan şarkısı 177

Hırre-nâme 177

Ukâb-nâme 179

Hürriyet kasidesi 180

XV 181

XVI 182

Mezarcının türküsü 182

II. MAKALELER

1. Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir 183
2. Terakki 193
3. Hürriyet-i efkâr 203
4. Hikmetü'l-hukuk 206
5. İmtizâc-ı ákvâm 213
6. Şark meselesi 217
7. Vatan 222
8. İttihad-ı İslâm 228
9. Medeniyet 231
10. Maarif 235
11. Efkâr-ı umumiyye 239
12. Aile 246

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. RÜYA 251

IV. TARİH VE BİYOGRAFİLER

1. Osmanlı Tarihi'nden : İfade-i merâm 267

Osman Gazi ve hukuk devleti 277
Bir rivâyetin nakli ve tenkîdi 279
Kosova muharebesi 282

2. Emir Nevruz mukaddimesi 285

3. Evrâk-ı Perişan'dan
Fatih 287
Yavuz Sultan Selim 295

V. MEKTUPLAR VE TENKİDİ YAZILAR

1. Recaizâde Mahmud Ekrem'e 302
2. Manastırlı Rif'at Bey'e 303
3. Zeynü'l-abidin Reşid'e 305
4. Sami Paşazâde Sezaî'ye mektup 306
5. Namık Kemal'den Abdülhak Hamid'e 308
6. Ebüzziya Tevfik Bey biraderime 317
7. Renan müdâfaa-nâmesi'nden 320
8. Tahrib-i Harabat'tan 325
9. Takib'den 336
10. Mukaddime-i Celâl 342
11. Talim-i edebiyat'tan 373
12. Mes prisons tercümesi üzerine Kemal Bey'in muâhezesi 382

VI. PİYESLER

1. Vatan yahut Silistre'den 386
2. Zavallı çocuk'tan 398
3. Gülnihal'den 408

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4. Âkif Bey'den 425
5. Celâleddin Harzemşah'tan 443

VII. ROMANLAR

1. İntibah'tan 450
2. Cezmi'den
I. Portreler 471
II. Hareket tasvirleri 480
III. Ruh halleri 485

ALİ SUAVİ

I. Türk 497
II. Lisan ve hatt-ı Türkî 506
III. El Hâkimu huvallah 525
IV. Encümen-i Dâniş-i Şarkî 539
V. Tarih-i efkâr 543
VI. Suret-i mektub-ı Suavî 550
VII. Maarif 554
VIII. Lüzumu olan ilimler 558
IX. İlim 560
X. Ta'rifat 565
XI. Esir ve cariye alım satımı 569
XII. Mukaddime 573
XIII. Müsâvât 576
XIV. Serbestlik 577
XV. Gazete 579
XVI. «Serbâzlık» 581
XVII. Hülâsa-ı politikiyye 582

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVIII. Şehir postasiyle gelen bir varâkadır 585
XIX. Dâhiliye 589
XX. Lâyiha 592

EBÜZZİYA TEVFİK

I. Yeni Osmanlılar tarihi'nden 599
II. Nümune-i edebiyat-ı Osmaniye'den 618
III. Şinasi 622
IV. Filoloji-lengüistik 627
V. Muâheze ve tenkid kelimelerine ait izahat 629
VI. Ecel-i kaza'dan 631

SADULLAH PAŞA

I. 1878 Paris ekspozisyonu 637
II. Şarlotenburg sarayı 639
III. Sadullah Paşa'dan Tevfik Bey'e mektup 642
IV. Sadullah Paşa'dan Tevfik Bey'e mektup 645
V. Sadullah Paşa'nın Re'fet Bey'e mektubu 647
VI. Berlin mektubu 649
VII. Ondokuzuncu asır 651
VIII. Göl 653

SÜLEYMAN PAŞA

I. Süleyman Paşa'dan Recaizâde Ekrem'e mektup 659
II. Lâyiha 662
III. Balkanlardan ric'at 667

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV. Hiss-i inkılâb'dan 669
V. Tavâif-i Türk 672

DİYOJEN'den

I. Numara 1 687
II. Numara 2 696
III. Bir mahalle kavgası 705
IV. Ahbâr-ı garîbe 707
V. Encümen-i ülfet 709
VI. Bir gazinoda 710
VII. Gedikpaşa tiyatrosunda «Ayyar Hamza» oyunu 712

ÂLİ BEY

I. Kokona yatıyor'dan 717
II. Ayyar Hamza'dan 720
III. Letâfet'ten 724
IV. Lehçetü'l-hakayık'tan 731
V. Seyyâreler 734
VI. Seyahat jurnali'nden 742

TEODOR KASAB

I. Pinti Hamîd'den 749
II. Tam müstebid yahut İşkilli Memo'dan 751
İndeks 755

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi'nin bu ikinci cildine Türkiye'de I. Meşrutiyet hareketini hazırlayan Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi ile onların nesline mensup olan ve yazıları ideolojik veya politik bir muhteva taşıyan şahsiyetlerin eserleri alınmıştır. Bu yazarlar aynı zamanda o devrin edebiyat sahasında da en çok tanınmış ve en değerli eserlerini vermiş kimselerdir.

Bu cildin birinci ciltten farkı, didaktik ve ansiklopedik mahiyetteki yazılara daha az yer verilmesidir. Önceki nesil gibi bu nesil de memlekete faydalı olmak için her çeşit yazı yazar. Fakat Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi şahsiyetler, kendilerini politikadan ayıramamakla beraber, edebiyata daha çok önem verirler. Namık Kemal, Abdülhak Hâmid'e yazdığı bir mektupta edebiyata fazla siyaset karıştırdığı için pişmanlık duyduğunu söyler. Onların edebiyat dışı yazılarında bile dil ve üsluplarına daha sanatkârâne bir eda vermeğe çalıştıkları fark edilir.

Bu devirde edebiyata «ideoloji» kelimesi ile tavsif edilebilecek bir takım genel mahiyette fikirler karıştığı için bu nevi yazılara oldukça geniş yer verdik.

Ahmet Midhat, Ahmet Vefik Paşa gibi yazarların eserlerini bu cilde almadık. Bunun sebebi, hem bu cildin fazla yüklü olması, hem de onların Yeni Osmanlılar gibi doğrudan doğruya politikaya karışmamalarıdır. Bazı fikirleri ortak veya birbirine çok yakın olmakla beraber, o devir aydınlarının bir kısmı Osmanlı devletinin kurtuluşunu Meşrutiyet rejiminin kabulünde, bir kısmı ise maarifin ilerlemesinde görmüşlerdir. Bunlardan birinci gruba girenler, Meşrutiyet'i ilân ettirmek için gizli bir cemiyet kurmuşlar, devrin iktidarına karşı cephe almışlar, hattâ Abdülaziz'in hal'inde büyük rol oynamışlardır. İkinciler ise çeşitli sebeplerle böyle bir harekete karışmak istememişlerdir. Bu cilde daha ziyade birinci gruba girenlerin yazıları alınmış, aynı devir ve nesle mensup olmakla beraber, ikinci gruba girenlerin yazıları bundan sonra çıkacak olan üçüncü cilde bırakılmıştır.

1865-1876 tarihleri izâfidir. Bu yıllar arasında faaliyette bulunan ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zarların bazı eserleri 1865 yılından önce, bazıları 1870 ten sonra yazılmış veya neşredilmiştir. Antoloji'de parçaların nerede ve hangi tarihte basıldıkları gösterilmiştir.

Fikir ve edebiyat akımlarının başlangıç, kaynak, gelişme ve dönemeç noktalarını kesinlikle tesbit etmek çok güçtür. Böyle bir çalışma yapmak mümkün olsa bile, bu antolojinin gayesi, bir devre ait bütün vesikaları kronolojik olarak vermek değil, bir devir ve neslin düşünce, zevk ve üslubunu örneklerle tanıtmaktır. Bizim bu devre ait bu antolojiye almadığımız ve gelecek ciltlerde de almayacağımız, politik ve sosyal mahiyette daha pek çok metin vardır. Devrin gazeteleri bu nevi yazılarla doludur. Fakat onlar edebiyat tarihini değil, fikir tarihini ilgilendirir. Bizim buraya aldığımız yazılardan çoğu edebî bir değer taşımaktan uzaktır. Edebiyata da tesir eden fikir akımlarını göstermek maksadıyla, onlara yer vermek zorunda kaldık. Türkiye'de metin ve vesikaya dayalı bir fikir ve kültür tarihi teşekkül edince, edebiyatçılar, bu edebiyat dışı yazıların yükünden kurtulacaklardır. Yazarlar halis edebiyata ön planda yer verince, sanat bakımından yüksek bir değer taşımayan bu nevi yazılar daha sonraki ciltlerde dışarda bırakılacaktır.

Fazıl Mustafa Paşa (1829-1875) şahsî menfaatleriyle hareket etmiş olsa da Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'yi Avrupa'ya çağırmak ve onları bir fikir akımına itmek suretiyle, sadece onların hayatında değil, son çağ Türk tarihinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu cildin başına alınan mektubu, kötü bir tercüme olmakla beraber, o devir aydınlarının hürriyet fikrinden neler umduklarını göstermesi bakımından dikkate değer. Paşa'ya göre zulüm ve istibdat insanları ümitsizlik ve atalete düşürür, hürriyet ise hareket ve yaratıcılığa sevk eder : «Milletlerde birinci vaz'-ı nizam eden ve cümle nizamâtı müvellid olan ve onun yerini hiç bir nizam tutmayan hürriyet maddesidir. Esaret altında bulunan bir millet beyhude tahsil-i maarife rağbet etmez». Avrupa milletlerinin ileri gitmesinde başlıca âmil, «nizam-ı serbestî»dir. «Fransız milleti hürriyet sayesinde dünyanın en faal ve en zengin milletlerinden biri oldu.»

Fazıl Mustafa Paşa'ya göre, «nizam-ı serbestî»nin kabulü sadece Türklerin yaratıcı kudretlerini harekete getirmekle kalmayacak, ayni zamanda Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında eşitlik sağlayacak ve Avrupa'da Türkiye'ye karşı büyük bir sempati uyandırarak Avrupa devletlerinin desteğini temin edecektir.

Fransız ihtilâlinden ilham aldığı açıkça görülen Fazıl Mustafa Paşa bir önceki nesil gibi ıslahat ile yetinmemekte, rejim değişikliğini de zarurî görmektedir. Ona göre, «Biz eski usulümüz sebebiyle telef oluyoruz. Bu eski usul bizim devletimizin memurlarını bozmuş ve berbad etmiştir. Ar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tık bu usulü terk edelim, yıllanmış eski kaideleri bırakalım, sâir devletlerde yerleşmiş, onlara bâis-i saadet olmuş olan yeni nizamât ittihaz edelim».

Fazıl Mustafa Paşa'nın Avrupa'ya çağırdığı, maaş bağladığı ve kendilerine neşriyat imkânı sağladığı Yeni Osmanlılar, aynı fikirleri, ondan çok daha güçlü ve tesirli bir şekilde geliştirmişlerdir. Fakat onlardan her biri bu ana fikri kendi kültür ve mizaçlarına göre yorumlamışlar, ona başka bir üslup ve eda vermişlerdir.

Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin şahsiyet, kültür ve ifade tarzları birbirinden çok farklıdır. Onları edebiyat bakımından değerli kılan da budur.

Namık Kemal ile Ali Suavi'den bir hayli yaşlı olan Ziya Paşa, kültür itibariyle eskiye daha fazla bağlıdır. Onun Yeni Osmanlılar hareketine katılmasının esas sebebi, yeni fikirlere inanmasından çok, hayatta özlediği mevki'lere ulaşamayışı, rakipleri tarafından Saray'dan uzaklaştırılışıdır. Yetişme tarzı ve ihtiraslarına rağmen içten inanmadığı bir harekete katılışı, Ziya Paşa'nın davranışlarını çelişkili ve zikzaklı yapar.

Eski şiiri çok iyi bilen, dili ve vezni ustalıkla kullanan Ziya Paşa, içinde bulunduğu durum ve ruh hâline göre, hem eski, hem yeni fikirleri atasözlerine yaklaşan bir mükemmeliyetle ifade etmiştir. Onun bazı şiirlerinde, daha sonra Abdülhak Hâmid'de gelişecek olan samimî bir felsefî endişe görülür.

Meydâna düşen kurtulamaz seng-i kazâdan

diyen Ziya Paşa, derin huzursuzluğu ile eskilerden ayrılır. Onda eskilerin sırtlarını Saray'a dayamaktan veya tevekkül ve iman ile Tanrı'ya sığınmaktan ileri gelen huzur ve sükûnu yoktur.

Avrupa'da bulunduğu esnada edebiyatta olduğu gibi politik ve sosyal hayatta da ileri fikirleri savunan Ziya Paşa Avrupa dönüşü, Namık Kemal'i o kadar kızdıran *Harabat*'ı yayınlar ve Abdülaziz'e sunduğu kasideleriyle eski hayat felsefesine döner. Antoloji'ye tam olarak alınan *Şiir ve İnşa* makalesinde, *Harabat* mukaddimesinde Ziya Paşa'nın bu zikzaklı davranışını görmek mümkündür. *Zafernâme Şerhi*'nde kin ve ihtiraslarını ince bir ironi ile ifade eden Ziya Paşa, makalelerinde tahlilci ve tenkitçi zekâsı ile devrine göre yüksek bir düşünce seviyesine ulaşır. Fakat onun, şiirlerinden sonra, edebiyat bakımından değerli eseri, *Rüya*'sı ile çocukluk hatıralarıdır. Bunlardan birincisi Ziya Paşa'nın politik ihtiraslarını hikâyeye yakın bir fantezi havası içinde, ikincisi çocukluk günlerinin hatıralarını sade bir dille anlatır.

Tanzimat devri yazarlarının hemen hepsi gibi Ziya Paşa da tarihî bir kültüre sahiptir. Serbest bir tercüme mahiyetinde olan *Endülüs Tarihi*,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Avrupa'nın üstünlüğü karşısında İslâm âlemini ve Türk-İslâm kültürünü savunma duygusuna dayanır.

Ziya Paşa gibi Namık Kemal de eski kültür ve edebiyatla beslenir. Fakat o Tanzimat ile beraber doğmuş, politik ve sosyal sahadaki yenilikleri aile çevresinde tanımıştır. Namık Kemal serazat bir mizaca, idealist bir ruha, edebiyat kabiliyetine ve yaratıcı bir güce sahiptir. Onu politik maceraya iten âmil, gerçek bir memleket ve yenilik aşkıdır.

Eski üslûpta da yazı yazabileceğini parlak örneklerle isbat eden Namık Kemal, asıl dehasını, şahsiyet ve yaratıcılığını serbest bir şekilde ifade ettiği zaman gösterir. O ele aldığı konu, maksat ve hitap ettiği zümreye göre dil ve üslûbunu değiştirmesini bilir. Şiir, tiyatro, roman gibi edebiyat nev'ilerinde yazdığı eserlerle genç nesillere örnek olan Namık Kemal, edebiyat tenkitleri, mektupları ve denemeleri ile de yeni ufuklar açar.

Namık Kemal, devrinin en büyük gazetecilerinden biridir. Tanzimat'tan bugüne kadar genç nesilleri harekete getiren yeni fikirlerin çoğuna o yüksek tonda, heyecanlı üslûbu ile şekil verir. Millet, halk, hürriyet, terakki, hakikat, tabiat, aşk ve kahramanlık fikirleri Namık Kemal'in yazılarını canlılık ve heyecanla doldurur. Namık Kemal, bu temleri şiir, tiyatro ve romanlarında kendine has, romantik ve sanatkârâne bir üslûpla ifade eder. Tanzimat devrinde, Abdülhak Hâmid'den önce Türkçede yeni bir edebiyat yaratılabileceği fikrini eserleriyle o ortaya koyar.

Antoloji'ye Namık Kemal'in kalem yürüttüğü bütün yazı çeşitlerinden örnekler alınmıştır. Onları inceleyenler Namık Kemal'in geniş dünyası ve üslûbu hakkında oldukça zengin bir fikir edinebileceklerdir.

Ali Suavi, halis edebiyat nev'ilerinde eser vermemiş olmakla beraber, makalelerinde ele aldığı fikirlerle devrinin en orijinal, ileri görüşlü, açık fikirli yazarıdır. Daha sonraki nesiller tarafından küçümsenen, hattâ unutulan Ali Suavi, Cumhuriyet devrinde ileri görüşleriyle dikkati çekmiş ve hakkında bir hayli yazı yazılmıştır. Eserleri çok dağınık olan bu yazarı, genç nesillere tanıtmak için geniş bir seçme yaptık.

Türkçülük tarihinde önemli bir yer tutan, fakat eserlerinin sadece adları zikr edilen, Yeni Osmanlılık hareketinde önemli rolü olan Süleyman Paşa'ya da bu antolojide yer vermeyi faydalı bulduk. Sadullah Paşa, Âli Bey ve Ebüzziya Tevfik, Namık Kemal ve Ziya Paşa çapında olmasalar bile, kendilerine has şahsiyetleriyle o devrin edebiyat galerisinde yazıları üzerinde durulmağa değer kimselerdir.

O devir yazı hayatında politik ve sosyal tenkidin yanısıra, aynı maksadı güden hiciv, alay ve mizah da gelişmeğe başlar. Ziya Paşa'nın *Zafername Şerhi* ile Namık Kemal'in *Hırrenâme*'si, *Diyojen* gazetesinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çıkan fıkralarla Âli Bey'in eserleri bu nevi yazıların dikkati çeken örnekleridir. Yazarları belirtilmiş olmamakla beraber, devrin politik ve sosyal hayatı hakkında çok canlı fikirler veren *Diyojen* gazetesinin iki sayısını aynen aldık.

1865-1875 yılları arasında Batı'dan pek çok tercüme yapılmıştır. Bu devir Türk edebiyatı bilhassa telif eserler bakımından önemli ve değerli olduğu için, edebiyat ve dünya görüşümüzün gelişmesinde, dil ve üslûbun değişmesinde büyük rol oynadığı şüphe götürmeyen tercümelere —birkaç parça dışında— yer vermedik. Bu yıllarda gazetecilik hayatı da çok gelişmiştir. Aynı yıllarda edebiyat dışında sayıları gittikçe artan müsbet ilim, politika ve sosyal hayatla ilgili eserlerden metinler almadık. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, bu kitap üniversitede okuyan Türk edebiyatı öğrencileri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Fikir hareketlerini bütünü ile aksettirme gayesini güden bir antolojiye alınacak yazar ve yazıların sayısı, bizim alabildiklerimizden kat kat fazladır. Bu ciltten sonra yayımlanacak antolojilerde, eser çokluğu, bizi daha fazla hâlis edebiyat çerçevesi içinde kalmaya zorlamıştır. Doğru olan da budur. Edebiyat, fikir ve medeniyet tarihi içinde yer almakla beraber, resim ve musikî gibi kendine has özellikleri olan bir sanattır.

Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Oktay Akşit ile yönetim kurulu üyelerine, Türk edebiyat ve kültür tarihi öğretiminde büyük bir ihtiyaca cevap verecek olan bu antolojilerin basılmasında gösterdikleri anlayıştan dolayı çok müteşekkiriz. İstanbul Belediye kütüphanesi eski müdürü merhum Orhan Durusoy bu cildin de hazırlanmasında bize kolaylık göstermişti. Hatırasını saygıyla anıyoruz. Metinlerde geçen Farsça ve Arapça ifadelerin okunması ve tercümesinde Doç. Dr. Ali Alparslan, Doç. Dr. Salih Tuğ, Doç. Dr. Ahmet Suphi Furat bize daima yardımcı olmuşlardır. Kendilerine ve eserin basımına büyük emekleri geçen Edebiyat Fakültesi matbaasının bütün personeline candan teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

PARİS'TEN BİR MEKTUP

Mısırlı Prens Fâzıl Mustafa Paşa tarafından Sultan Abdülaziz Han'a Paris'ten takdim olunan arîzanın tercümesidir.

Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Çünkü bunlar hasr-ı enzâr eyledikleri hükûmet lezzeti içinde ve merkezinde yaşadıklarından ahâlinin çektiği zahmet yine ahâlinin tenbelliklerinden zannederler ve devletlerin za'fa düşmesi, çaresi bulunmayan vukūat-ı kevnîyedendir zu'munda bulunurlar.

Hayâlât-ı fâsideye düşmeksizin doğruluğu görmek için cesaretli bir sadâkat lâzımdır; doğruyu padişaha söylemek için daha ziyade sadâkat ve cesaret ister. Bu sadâkat bendenizde hiç bir zaman eksik olmadı. Bunu isbât için gerek zât-ı şâhânelerinin ve gerek bendenizi diyar-ı gurbete nefyettirmeğe sebep olanların hâfızalarına müracaat âsâr-ı alenîyesini gösterebilecek yani vatanımızın ıslâhını ve belki daha doğrusu tekerrür-i hayâtını müstelzim olacak münasib hizmet dahi elime geçmedi, lâkin devletlerin yüzünden nikābını kaldırıp idârenin seyyiâtını ve hükûmetinizin yaralarını zât-ı hümâyûnlarına en evvel bendeniz arzeyledim ve bendenizin cümle-i efkârım zât-ı şâhânenizin hizmetinize münhasırdır. Gerek zât-ı hümâyûnunuza olan ihlâsımdan ve gerek vatanıma muhabbetim olduğundan, zâhirde ve bâtında bizi muhâsara eden fenâlıkları uzaktan seyre tahammülüm kalmadı. Kalb-i şâhânenizin muttasıf olduğu fart-ı mürüvvet meczûmum olmakla daha vakti iken bir çare bulunup kendimizi kurtarmaklığımız için şu fenalıklardan hiç birini ketmetmeyerek bir kere daha ifâde eylemeği vazife-i tâbi'iyetimden addeyledim.

Şevketlü efendim, devletinizde Hıristiyan teba'anın izhâr eyledikleri ihtilâl eserleri bilcümle bizim hâriçdeki düşmanlarımızın fesâdâtındandır. Bununla beraber idâre-i hâzıranın dahi medhal-i küllîsi vardır. Zira

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir zamanlar icrâsında beis olmayan hareketler bugün de her cins teba'aya zulüm ve gadir görünür. Avrupalılar zannederler ki Türkistan'da zulüm gören ve belâ çeken ve her türlü tahkir olunan Hıristiyan millet-i mahkûmesidir. Halbuki böyle değildir. Müslümanlar ki ecnebî devletlerin hiç birisi onları himâye sadedinde bulunmaz, onlar milel-i gayr-ı müslimeden ziyade ezilip harap olmuşlardır. Müslümanlar muttasıf oldukları merdâne sabır ve intizâr ile şimdiye kadar bu belâları çektiler. Avrupalılar ise bunu bilmezler; halbuki Müslümanlar zimâm-ı hükûmet elinde olan zât-ı şâhânenizin kanından olmalarıyla taht-ı saltanatınıza olan muhabbet ve mutavaatlarını evâmir-i Kur'âniyyeden addederler; lâkin şevketlü efendim; müsâade buyurun size söyleyeyim ki millet-i İslâmiyede artık ne fedâkârlik edecek ve ne de belâ çekecek hal ve tahammül kalmadı. Nâhoşnudluk sadaları her ne kadar teskin olunmak isteniliyor ise de yine her taraftan işitiliyor; imdi onları tâ bu derece me'yûsiyete düşürmek hem sizin sülâlenize ve hem de kendilerine pek muzırr olur.

Hasseten rızâ-yı şâhânelerine ve belki vükelânın dahi rızâlarına muhâlif düşer olduğu halde usûl-ı idâre-i hâzıranın seyyiâtından olan ve hattâ zât-ı hümâyûnlarının kudret ve ma'lûmât-ı şâhâneleri müsellem iken men' ve belki kesb-i vukûf eylemek iktidâr-ı hümâyûnlarını selb eyleyen zulüm ve ta'addiler arasında Türk sülâlesine günden güne bir tenâkus ârızası düşmüştür. Bu sülâle-i aliyeden bulunmakla iftihâr eden bazı bendegân-ı sadâkatkârâneniz, muhabbet-i vataniyeleri icâbınca bu milletin öyle azalmakta olduğunu görüp, bi-hakkın teessüf etmektedirler. lâkin bunun bir başlı sebebi usûl-i askeriyenin yolsuzluğu olmakla beraber bendenizi en ziyade korkutan bu madde değildir. Belki yakın zamanda göreceğimiz ahvâl-i âtiyemiz için beni pek korkutan şey millet-i mahkûmelerde görüldüğü gibi bizim Osmanlı milletine ârız olan sû-i ahlâktır ki, her gün artmakta ve derinleşmekte ve yayılmaktadır.

Şevketlü efendim, dörtyüz sene evvel bizim babalarımız şark devletini yeryüzünden kaldırarak ve Kostantin'in tahtgâh-ı âlem ittihaz eylediği belde-i meşhûreye kemâl-i şan u muzafferiyetle gelip otururak tarihçe bu kadar şanlı fütûhâta nâil olmaları yalnız gayret-i diniye ve şecâat-ı askeriyelerinden nâşi olmayıp, belki gayret-i diniye ve şecâat-ı askeriye onların ahlâk-ı milliyelerinin aks-i şuâ'ı idi. Çünkü onlar zâbitlerine mutî idiler, lâkin bu itaat kendileri tarafından ihtiyâr ve kabul olunmuş bir serbestlik ve hürriyet esasına mübteni olmakla her birinin kalbi ve aklı âzâdelik halinde idi. Bilmem ne hulkî âzâdelik ve ne cibillî ulviyet birleşip kendiliklerinden bir nizâm yapar ve onların canlı olan ahlâk ve meşreblerini muntazam hale koyardı. Fazl ve kemâl onlarda mesken tutmuştu, işte asıl sebep budur ki, onlar öyle bir azîm devlete

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

suhûletle muzaffer oldular ki, ol esnâda onda da hükûmet-i zulmîye cereyân eder ve binaenaleyh zillet ve sâir her türlü meâib ve ma'siyet düsturü'l-amel idi.

Vâkıâ bu âlem-i dünyada hüsn-i ahlâk milletler nezdinde ferdâne bulunur bir kuvvet olmayıp, seyyiât dahi hükm ü fermân yürütür ise de, ancak evvelkisi bir asıl ve esastır ki, devletler onsuz payidâr olmak kabil olmuyor, çünkü şu hüsn-i ahlâk galiba yalnız kendüye mahsûs bir hassa cihetindendir ki, fîrûz-baht oldukça terakkî ve takviyet bulup, hal bu ise seyyiât artmakla belâsın buluyor.

Şevketlü efendim, bizim milletimizde ahlâk-ı hasenenin günden güne bozulması ve fenalığa adem-i tenezzül ve namus ve hamiyet sıfatlarının azalması vatanperver olan ve sizin şânınızı ve vatanımızın saadetini arzu eden cümle gayretkeşlere bâis-i endişe olmaktadır. İmdi bu ahlâk-ı hasene bizim milletimizde nasıl bozulmasın ki, onlar da vatandaşları olan milel-i gayr-ı müslimenin uğradıkları beliyyeleri birlikte çekerler ve her türlü zulümlere ve haksızlıklara ve doğrudan doğruya zât-ı hümâyûnunuzun nazar-ı idareniz altında olmayan küçük memurların istedikleri gibi icrâ ettikleri nâbecâ hareketlere mazhar olurlar. Onların harekâtı size ma'lûm değildir. Türkistan'da efkâr-ı millîye kuvveti olmamak hasebiyle birçok küçük memurlar yolsuz hareketlerinden dolayı kat'a mesul tutulmazlar, bu halde o makule memurları istediklerini yapmaktan kim men' edebilir? Binâberin teba'anız iki kısımdır. Bir kısmı zâlimlerdir ki bilâmâni' diledikleri zulmü eder. Bir kısmı mazlûmlardır ki, daima taaddi altında ezilirler. Birinci kısım sizin hâmil olduğunuz kudret-i bî-nihayeden istifade ile envâ'-ı menhiyâta mütecâsir olurlar, ikinci kısım bu zâlimlerin mukârenetiyle hüsn-i ahlâktan tebâüd ederler, çünkü bu takım mazlûmlar zâlimlerin her istediği şeyin icrâsına me'lûf ve her ne vakit hallerinden hâk-i pây-ı hümâyûnuza arz-ı şikâyet edecek olsalar kendilerine âsi ve edepsiz muâmelesi edilerek arzuhâl etmekten memnû' olmalarıyla ahlâklarına bir nev'i alçaklık gelir. Ma'lûm-ı sâhânenizdir ki, bu alçaklık âkıbetinde korkaklık ve zihinlere za'iflik getirir.

Osmanlı kanı ol kadar fütüvvet ve mürüvvete mâliktir ki ahlâk bu mertebe bozulmuş iken bile, vatanperverlik ve gayret ve hamiyet ve fedâkârlık ve secâat-ı askerîye ve ölümden korkmamak ve teenni ve tu'ma'nînet ve Türk milletine mahsûs olan her şeyden ziyade müsavât-ı umumîye kaidesini bize sevdiren safvet ve merhamet evsâfı hâlâ milletimizden zâil olmayıp kalmıştır. Ancak bu fezâil-i bakıyye el-yevm cârî olan mevânî' ve müşkilâta karşı durup ilâ-âhiri'l-eyyâm kalabilir mi? Padişahım ma'lûmun olsun ki bunların da zâil olduğu gün artık bizim harabiyet ve izmihlâlimizin hiç çaresi bulunamaz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devlet-i Osmanîye'de bulunan milel-i müslime ve gayr-i müslime ahlâkının ol vechile bozulmakta olduğunu beyân sırasında onların fetânet-i fıtrîyelerine ârız olan fenalıkları dahi hâk-i pây-i şâhânenize beyân etmeğe kendimi mecbûr bulurum.

Şevketlü efendim, bizim ecdâdımız Rumeli'ye geldiklerinde fünûn ve maarifte o kadar ilerlemiş değillerdi, lâkin bir akl-ı selime mâlik idiler ki, bindikleri küheylanların önünde firâr eden ince fikirli kavimde o haslet yoktu.

Eyvah ki ukûl-ı selime ebnâ-yı vatana teşebbüs-i umûrda meydan vermeyen bir hükümet-i müstakile mengenesi altında ezilip kalır, sizin hükûmetiniz de millet-i Osmanîye hilâf-ı cibilliyetleri iken. Rumlardan ziyade idare-i istiklâlîye eserine zâhib oldular. Biz ki Türk kavmiyiz, İstanbul'un eski Rumları gibi suretâ dirâyet gösterip sonradan hükûmet-i müstakilenin muhâfazasına ikdâm etmemek haslet-i nâzikânesi bizlerde bulunmaz. Biz bir kavmiz ki, dünyaya bakıp yalnız fikrimizin büyüklüğüyle taaccüb ederiz, yahut fikrimiz taalluk etmezse mebhût kalırız; bu sebeple eğer idâre-i hâzıra bir müddet daha devam ederse, millet-i hâkime içinde hükûmet işine yarayacak adamlar pek güç bulunur. Bari milel-i mahkûme bazı müsavatsızlık mülâbesesiyle bizden iyi bir hal-i imtiyâzda olsalar ne ise, lâkin eyvah ki, öyle değildir.

Halbuki şevketlü efendim, bu zamanda Devlet-i Osmanîye'nin idaresi en dirâyetli ve terbiyeli adamların elindedir, lâkin en namuslu ve en sâdık kimseleri bekler. Bütün Avrupa ahâlinin terbiyesiyle meşgûldür, ve bu arzuda mutavassıt bulunan devletler bile ol babda ziyadesiyle himmet gösteriyorlar, buna misâl olarak zât-ı şâhânenize İsviçre'yi gösterebilirim ki, ahâlisinin içinde okuyup yazmak bilmeyen bir adam bulmak güçtür. İngiltere devleti ki kendini idare eden hükûmet imtiyâzât-ı hâkimesini tedricle terketmekte gayet ağır davrandığı halde, yirmi beş seneden beri ahâlisine ulûm-ı nâfia tahsil ettirmek için pek büyük himmetler eyledi. Prusya devletinin Sadova muharebesini kazandığına sebep Prusya ahâlisinin Avusturyalıdan ziyade malûmâtlı olduğudur. İmdi Avrupa devletleri bu kadar fedâkârlıklar ihtiyârıyla ilerlemekte oldukları halde, biz geri kalmağa nasıl râzı olalım?

Padişahım ya hâli kalıp duracak veyahut devamına beş on muhakkar ve mütekâsil çocuklardan başka kimse rağbet etmeyecek mektepleri çoğaltmak tedbiri devletinizde neşr-i ulûma kâfi olur zann buyurmayınız.

Milletlerde birinci vaz'-ı nizâm eden ve cümle nizâmâtı müvellid olan ve onun yerini hiç bir nizâm tutmayan şey hürriyet maddesidir. Esâret altında bulunan bir millet beyhûde tahsil-i maarife rağbet etmez.

her ne zaman bir milletin hukuku kefâlet-i kavîye tahtında istihkâm bulursa, hüsn-i istimâl için ol vakt kesb-i kemâlâta sa'y eder, cehâlet ve esâretle me'lûf olan milletler hem alçak ve hem de hâin olur.

Eyvâh şevketlü efendim, hâl-i hâzıra nazaran bizdeki beliyye yalnız ahlâk-ı hasenenin tedennisi ile zekâvet-i fıtrîyenin aşağılaması kaziyesi olmayıp, bir de fakr denilen belâ-yı hevl-nâk ile dahi uğraşmaktayız. Hazinenin muzâyakası nice kere kemâl-i teessüfle manzûr-ı hümâyûnunuz oldu. Asker ve memurların maaşları vaktiyle verilmediğinden kaç defalar izhâr-ı küdûret buyurdunuz. Memâlik-i şarkîyede aylığı mertebe-i kifâyede olmayan memurlar ihtiyâcatını ahâli sırtından ta'viz edeceklerinden bu maaşların hadd-i nisâbında verilememesinden, kaç kere kalb-i hümâyûnları müteessir olmuştur.

Lâkin Devlet-i Alîyye'nin müzâyaka-i mâlîyesi hakikatine bakılsa öyle keder ve hayret verecek derecede değildir. Sizin hükümetiniz şol devletlerdendir ki, nüfus-ı mevcûde adedlerine nisbetle muvazenece en ehven ve mu'tedil surette taayyüş ederler, imdi muvazene bu kadar mutavassıt iken sebep nedir ki devletinizi ezmektedir. Bunun sebebi evvelâ verginin pek nizâmsız yolda tahsil olunması ve saniyen ahâli gayet câhil ve tenbel olmalarıyla bu fakr u fâkaya düşmesidir. Hikmet budur ki, hükûmetler ahâlisince pek hafif görünen yükleri bile sizin ahâlinizin kaldırmağa iktidârı kalmamıştır.

Sanat ve ticaret ve ziraat günden güne ol derece azalmaktadır ki, güya ahâli ihtiyâcını hisden kalmış ve def'-i ihtiyaç neyle olur idiğü sanatını büsbütün kaybetmişler zannolunur. Zira onlar bu harabiyeti gördükleri halde dirâyetleri kımıldamıyor. Bu harabiyet onları hiç bir teşebbüse sevketmiyor.

Şevketlü efendim, burada Avrupalılar bizim hem milletimizden ve hem de mezheblerimizden şikâyetten hâli olmuyorlar. Diyorlar ki, bizim milletimiz askerlikten başka şeye elvermez, tevekkül itikadı çalışkanlığımıza mâni oluyor! Halbuki sülâlemiz sâir milletlerin aynıdır. Eğerçi bizim ecdâdımız sıfat-ı kahramâne-i askeriye ile başlamış ise de, bu hareket kendilerine bir mevkı' ittihaz eylemek için lâzımdı, ve onlar bu hareketlerinde yalnız olmayıp, kendilerinden evvel gelen Frank ve Germanyalılar ile Araplara taklid eylemişlerdir. İnsanların mahiyetleri harekât-ı askeriyede de ve icrâ-yı sanâ'yide de birdir. Binâberin şecâatle mevsûf olan her kavim kendilerini muharebeye sevkeden sebepler zâil olup rahat kaldıkta, ziraat ve sınaate pek âlâ yararlar. Fransız ve İngiltere ahâlisi buna iki misâldir. Bizim mezhebimize gelince, irâde-i ezeliye-i ilahîyeye teslim-gerden-i mutâva'at olmak bahsinde sâir mezheplerden farklı değildir. Hıristiyan mezhebindeki afv-i günah itibarı kaza ve ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dere iman ile tevekkülün aynıdır. Havariyyundan Patrus esnâ-yı va'zında «insan yed-i kudret-i ilahîyede çömlekçinin elindeki çömlek çamuru gibidir» demiştir. İşte bu itikad Hıristiyanları yine kesb-i servet için inanılmaz derecede imâl-i akıldan geri koymadı. Bu bâbda biz de onları taklid etmek muktezâ-yı akl u hikmettir. Bizim milletimizi sâirleri gibi sınaatkâr ve faal etmeğe mâni olan sebeb-i mücerred usûl-i idare-i mülkiyemizin yolsuzluğudur. Herhangi mahalde ki insan kendi emsâlini hakaretle kullanabilir, o insan kendi aklının ve arzın mahsûlâtını çıkarmak için zahmet ihtiyarı tarafına gitmez, herhangi bir yerde ki zulüm ve ta'addi her tarafta hükmede, herkes kedd-i yeminiyle kazandığı şeyden kendisi istifade edemeyeceğini idrak etmekle çalışmaz olur. İşte 1789 senesinde zuhûra gelen ihtilâlden mukaddem, Fransa'da hal tamamiyle böyleydi. Şu güzel Fransa ki siz bugün taaccüble bakarsınız ve ben de müteaccibim. İşte bu Fransa münâsebet-i mevki'iyece dünyada birinci iken, etrafındaki sanâyi'de yektâ olan milletlerin kendüye tesiri olmadı. Ve tervic-i sanâyi'e ikdâm eder birçok bî-nazîr vükelânın idârelerinde dahi bulundu, fâide vermedi, bu sanâyi serbâzlık olmayan nice yerlerde gayet dikkat ve himmetle tecrübe gördü. Ama ahâlide hürriyet olmadığından, nihâyet sanat oralarda semere göstermedi. Eyaletlerin bazılarında insan olduğu güçle anlaşılan bir köylü adam ormanlarda gezip hayvan postları giyer ve bayağı bir libas ona kisve-i fâhire görünürdü. İşte ihtilâl-i mezkûrda yani istihsâl-i hürriyetten otuz sene sonra, evet efendim hesabım doğrudur, tamam otuz sene sonra her şey tebdîl-i suret eyledi. Ve Fransız milleti hürriyet sâyesinde dünyanın en faal ve en zengin milletlerinden ma'dûd oldu. Bunun sebebi oldur ki, milletler maddeten dahi hürriyetle muammer olurlar. Ve her nerede ki muhâfaza-ı hukuk olunmaz, orada âkıbet yiyecek ekmek bulamayacak dereceye inilir.

Şevketlü efendim, her ne zaman bir devlet şu zikrettiğim hâl-i pür melâle gelirse, ve her ne vakit fezâil-i cibilliye ve hasâil-i zekâiyesi günden güne tenezzüle yüz tutarsa, ve her ne dem ki halkı fakr-ı umumî istilâ ile hazine-i devlet bu muzâyakaya düşerse, ol vatanda yaşayan gayretkârlar ve teba'a-ı sâdıkadan olanlar yalnız ıslâhât talebiyle iktifâ etmemelidirler. Bizde şimdiye kadar kaç defa ıslâhât vaad olundu, ve hem de icrâ olundu. Hâlâ bendeniz şu satırı yazarken yine ıslâhât vaad olunmuyor mu? İmdi bugün biz bir derece daha ileri gidip bu arîza-ı resmiyemizi kemâl-i ihtirâm ile hâk-i pây-i hümâyûnunuza takdim ediyoruz.

Şevketlü padişahım, tebdil-i usul-i idare ile devleti kurtarınız! Nizâmât-ı serbestâne ile tezyîn ederek şunu halâs ediniz! Lâkin öyle nizâmât-ı serbestâne ki sahih ve vâsi ve münbit ola, ve gerek hîn-i icrâsında ve gerek bilâ-tagayyür devâmında iktizâ eden her türlü teminât ile ihâta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edile. Evet padişahım, ol nizâm-ı serbestâne İslâm ve Hıristiyanların kâffe-i hukukda ve vezâifte müsavatını mutazammın olacağından Avrupalıların hâkim ve mahkûm beyninde icrâsını muhâl zannettikleri itidali husûle getirecektir.

Ah şevketlü efendim! Şimdiden görüyorum ki sizin müsteşarlarınız olan hâinler ve câhiller nizâm-ı serbestâne lâfzını ne türlü mânâlara çekeceklerdir. Onlar nizâm-ı serbestâne padişahın istiklâl ve kudretini elinden alıp âlet menzilesine tenzil eder sözüyle, Zât-ı şâhânelerini ve Müslümanlara en sevgili olan dinlerini ve elbiselerine kadar bile olan âdetlerini terk ve tebdile icbâr eder diyerek, halkı aldatıp kandırmağa çalışacaklardır. Bu müsteşarlar câhil veya hâin her ne ise siz onların reylerini tahkir ediniz! Ahâli dahi onların ilkâatına kulak vermesinler, nizâm-ı serbestâne denilen şey yalnız kuvvet-i istiklâliyeyi mahdûd kılar, yani bir müstakil kuvvetin lüzûmundan ziyâde olan cihetlerini kasreder, ve padişahdan ancak şu hali ref' eder ki, padişah aldanmaz ve fenalık etmez olur. Millet hakkında nizâm-ı serbestâne milletin namus ve salâhına mugayir hiç bir şey cebretmez, belki mal ve mülkü hıfzettiği gibi din-i mukaddesi dahi vikâye eder. Mekânda emniyet hâsıl ettirdiği gibi hürriyet-i şahsiyeyi dahi kâfil ve zâmin olur. Diğer yolda mülâhaza olunursa, nizâm-ı serbestâne az vakit içinde ve tabiatiyle Avrupa milletleriyle beynimizde olan münasebâtı islâh eder. Şevketlü efendim, kim bilmez ki ecnebi memurlarının bizim umûr-i dâhilîyemize ettikleri müdâhaleden nâşi ne türlü mazarratlar hâsıl olmuştur. Bu memurlar hezâr kere usûl-i medeniyet ü insanîyeye sülûk etmekliğimiz için bağırıp çağırmışlardır. Lâkin nice kere bu evzâ'ı milel-i muhtelifenin müteferriken menâfi'ini istihsâl yolunda derece-i ifrâta götürmüşlerdir. Bunun daha fenâsı efrâd menfa'atleri hakkında dahi isti'mâl etmekte bulunmuşlardır.

İmdi nizâm-ı serbestâne vaz'olundukta devletin esâsına kuvvet gelip, müdâhalât-i ecnebîyeden kurtulur ve mezâhib-i muhtelifede bulunan her kavim hakkında müsâvât hasıl edip cümlesinin vasî ve hâmisi olur.

Evet şevketlü efendim, devleti kurtarınız! Zirâ zaman acele ediyor, ecdâdımızın devletini kurtarınız! Kurtarınız o devleti ki bunca gözyaşları ve kanlar dökerek vücûda gelmiştir. Vâki'a onun şânı tarihçe âlidir. Ancak şimdiki hali pek mahall-i teessüftür. Bu hâlin ağırlığı sizin kalbinize elbette ne derece ağır basar. Hâricte her şey bizi korkutur, dâhilde harâbiyet ve izmihlâl alâmetleri havf verir, Zât-ı şâhânenizin müsellem olan dirâyet ve fetânetiniz icâbınca siz bunları hayâlat gibi zannetmezsiniz, vâki'a a'dâ-yı hâriciyenin tahrikâtıyla dâhil-i memâlikte zuhûra gelecek her türlü ihtilâlâtı sizin asâkir-i seccâ'at-meâsiriniz teskin edebilir, lâkin bu asker gâlip oldukları ahâliye ekmek ve akıl ve fi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ma'bad zulümden azâdelik için teminat verebilir mi? Filhakika size vâris olmak arzusunda bulunan devletlere karşı yine bazı müsâ'adât itâsıyla bir büyük mücadele vuku'unun zamanını biraz te'hîr edebilirsiniz! Ancak bundan biz ne kazanabiliriz ki, yine vakt-i burhan geldikte madem ki bugünden ziyade za'if ve miskin ve harâb olmuş halinde bulunacağız, öyle ise bu mücâdelenin biz önünü alalım, lâkin elimizde silâh olarak değîl belki etrafımızda terakkiyât-ı medeniye asâkir-i müstahfazası olduğu halde ilerliyelim, kendimizi hem ahlâkça hem de terakkiyât-ı akliyece ıslâh edelim ve saâdet bulalım, buna teşebbüs ettiğimiz gün muvaffakiyetin nısfını kazanmış oluruz.

Padişahım, mürûr eden her sene bizim üzerimizden hüsn-i nazar-ı ecânibi ref' ve kuvve-i hayâtiyemizi rehin-i za'f ediyor! İngiltere devleti bizi muhafaza için oniki sene akdem gösterdiği ikdâmı şimdi göstermiyor! Avusturya devleti Almanya'da muharebeyi kaybedeli artık düvel-i garbiye sırasından çıkıp bir şark devleti hükmüne girdiğinden bizim hükûmetimizdeki İslâv milletlerini taltif ile onları kendine celbetmek politikasındadır. Elhasıl sakınalım ve kendimize gelelim, zira halimizin en fena yeri şurasıdır ki, on iki sene evvel bize pek müsâid görünen Avrupa'da efkâr-ı umûmiye bütün aleyhimize dönmeğe başladı.

Zât-ı hümâyûnunuz tenezzül edip, Paris ve Londra ve Floransa gazetelerine nazar buyurunuz! Göreceksiniz ki bizi muhâfazada bunca menâfi'i olan memâlik-i garbîyede bizlere yakında düşüp harâb olacak bir devlet nazariyle bakıyorlar! Fransa, İngiltere, İtalya devletlerinin vükelâsı her sabah kalktıklarında sizin vükelânızın ettiği işlere ve ahâlinizin çektiği beliyyelere müte'allik evrâka nazar ederek, bu devlet kabil-i intizâm değildir. Kabil-i intizâm olmayan devlet ise elbette mahvolur. Artık bu devleti haline bırakalım, varsın mukadder olan zevâli bulsun, zirâ onu zevâlden vikâye mümkün olamaz; diye söyleşirler, ve yekdiğerine yazarlar. İmdi, padişahım onların kerâmet-gûne ettikleri bu ihbârâtı tekzîb edelim ve bir tebeddül-i muslihâne husûle getirelim! Bu tebeddül sizin re'yiniz ve sizin eliniz ile olsun! Bize husûmet gösteren efkâr-ı umûmîyeyi tarafımıza celbedelim ki, bize hasm olacağına muâvin olsun Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'ya gösterelim ki, ne bizim sülâlemiz ve ne de dinimiz şu za'f-ı halde ve fenalıkta kalmaklığımıza bizi icbâr etmiyor. Ol za'ftan dolayı acı acı bizi ta'kîb ediyorlar, bize mevtâ diyorlar, biz canlı olduğumuzu gösterelim! Size arzettiğim maddeler nevicâd ve muhâtaralı ve başka yerde yapılmamış şey değildir. Cenâb-ı hakka şükrolsun ki, Türk milleti meskenet ve atâletten dâimâ müteneffirdir. Tarihe dahi bakıldıkta mukaddemâ böyle tehlikeli hale girmiş olan sâir

devletlerin zamanında isti'mâl ettikleri çareyi Zât-ı şâhâneniz dahi icrâ ve diğer milletleri kurtaran vesileyi siz dahi isti'mâl ediniz.

Şevketlü Efendim, böyle muhâtara zamanına uğramış olan yalnız sizin hükmettiğiniz ahâli değildir. Avrupa'da hâlâ politikaca muhtac-ı tebeddülât olan sâir devletlerden sarf-ı nazarla karn-ı sâbıkta Fransa devletinin hâl-i pür-melâlini ânifen huzûrunuza arzetmiştim. Fransa'nın ol karndaki hâli mücerred sanâyi'in adem-i terakkisinden değildi. Hazine-i devletin her on senede bir kere çıkmadıkça maaşlar açığının kapatılması mümkün olamazdı. Hattâ zulüm ve taaddi memâlikin her tarafında o kadar ilerlemiş idi ki, ol asırda Fransa padişahı olan onbeşinci Louis'ye bir gün politika-şinâs bir zât hitâb edip «sizin hükûmetinizde vükelânın pençe-i intikamından vâreste olacak kadar kendini yüksek zanneder kimse bulunamaz, bir küçük karyede kâtib olan bir memurun kabza-i ta'addisine düşmeyecek kadar kendini za'if itikad eden kimse yoktur» demiştir ki hulâsası memurînin zulmünden halâs ümid eder bir adam yok demek çıkar. Fransa devleti o tarihte bir derece i'tibârını kaybetmişti ki, hükûmet hangi politikayı ittihaz edeceğini şaşırıp, her sabah yeni bir usul ve nizâm icrâsına kalkışırdı. Velhasıl Fransa alelhusus meşhur yedi yıl muhârebesinden sonra âdetâ üçüncü derece bir hükûmet menzilesine inmişti. Bu devlet birkaç sene mürûr eder etmez nasıl birinci dereceye çıktı? Akîb-i intizamda bilcümle Avrupa devletleri aleyhinde ittifak etmiş iken Fransa asâkir-i şecî'asını mağlûb edemediler. İşte Fransa'nın az vakit içinde bu kuvveti kazanması nizâmât-ı mülkîyesini tebdîl etmesiyle hâsıl oldu. Filvaki' bu tebeddül-i azîm ü mahûfun vukû'u Fransa'da nice gözyaşı ve nice kanlar dökülmesiyle husûle gelmiştir. İşte buna da nizâmât-ı matlûbe vakit ve zamaniyle yapılmayıp geç kalması sebebiyet vermiştir. Bu zaman bizde de hâlâ geçmekte olduğundan İslâm ve Hıristiyan cümlesi vakit geçti diye bağrışıyorlar.

Lâkin böyle utanacak ve zâhirde çaresi bulunmayacak bir hal-i hatar-nâkden devleti gûyâ yeniden döker gibi vaz'-ı nizâmât ile kurtaran yalnız Fransa değildir. Vaktâ ki küçük bir Sardunya kralı İtalya krallığı efkârına düştü, evvelâ asker toplamağa başlamadı, belki ahalisine nizâm-ı serbestâne i'tâ eyledi. Ol günden itibaren bütün İtalyanların kalblerinde ve akıllarında icrâ-yı hükûmete başladı. Bütün Avrupa onun efkârını tahsin eyledi. Tamam vaktiyle serbestlik kelime-i mutalsamını ortaya koymuş olması sâyesinde o küçük kral daha ölmezden evvel oğlu Victor Emanuel'in devleti memâlikini üç kat büyüteceğini ve başına Avrupa tac-i hükûmetlerinden bir â'lâsını vaz'edeceğini idrâk etmişti.

Mütâla'a-i şâhânenize arzedecek daha sâir misâl-i alenîler dahi vardır. Meselâ Avusturya devleti dahi ta'rif olunmaz bir mertebe-i inhitâta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

inmiş iken, nizâm-ı serbestâne vaz'iyle kendini halâs etti. Hususiyle Prusya devleti ki, iğneli tüfenk sebebiyle sene-i sâbıkada Avusturya'ya galebe ettiği zât-ı şâhânenize ifâde olunmuştur. Onun muzafferiyeti iğneli tüfenkten ziyade ahalisine verdiği serbestlik sâyesindedir. Velhasıl bulunduğumuz asırda hükûmetlerin kuvveti ahâliye i'tâ-yı hürriyet târikiyle hâsıl olacağını iknâ' için irâd ettiğimiz deliller ve misâller kâfidir. Şimdi yalnız bu kaide-i umûmîyeden Türkistan mı müstesnâ bulunsun? Nice hüsn-i âsârı ma'lûm olan Türk nesli sâir milletlerden aşağı mıdır? Hulkât-ı insâniyece Türkün ne ayrı gayrısı vardır? Dâire-i huzûr u asâyişten hâricte yaşamağa bizi dinimiz mi icbâr ediyor?

Ancak Padişahım Efendim, Zât-ı şâhâneniz benden daha ra'na bilirsiniz ki, din ve mezhep ruha hükmeder ve bize ni'am-ı uhreviye vaad eder; şu kadar ki milletlerin hukukunu tahdid ve tayin eden din ve mezhep değildir. Din hakâyık-ı ezeliye makamında durup kalmazsa, yani umûr-ı dünyeviyeye dahi müdâhele ederse, cümleyi itlâf eder, kendisi dahi telef olur.

Şevketlü Efendim, Hıristiyanın başka, Müslümanın başka politikası yoktur. Zira adâlet dünyada bir nev'idir. Politika dediğimiz de adalet-i sahîhadır.

Biz eski usulümüz sebebiyle telef oluyoruz. Bu eski usul bizim devletimizin memurlarını bozmuş ve berbâd etmiştir. Bunlar da bozulduklarından eski usulü bir kat daha bozup berbat etmişlerdir. Artık bu usulü terk edelim ve hükûmeti muhafaza edemedikten başka, ezip harap eden yıllanmış eski kaideleri bırakalım; sâir devletlerde yerleşmiş, onlara bâ'is-i sa'âdet olmuş olan yeni nizâmât ittihâz edelim.

Bazı eyâletler ki devletinizin idare-i merkeziyesinden ayrılmışlardır, ne mezhepçe, ne sülâlece bizden farkları yoktur. Bunlarda nizâm-ı serbestâne cereyân etsin de biz hâlâ tereddüd mü edelim? Sizin hükûmet-i veli'aniz Mısır ve Tunus ve Memleketeyn ve Sırbistan ahâlilerinden ziyâde istihkâklı teba'a-ı sâdıkaya mâlik değil midir? Teba'anızın sadâkatına ve hüsn-i arzularına müracca'at ediniz! Her eyâlette â'zâsı intihâb-ı serbestâne ile cem' edilmiş bir meclis-i kebir teşkil ediniz ki, bunlar size ihtâr etsinler ve size efkâr-ı pederânenizi mevki'-i icrâya getirmeğe muâvenet eylesinler. Sizin teşebbüs-i mahsûsunuz ile bu meclisler tarafından Dersa'adet'e vekiller gelsinler, ahâlinin ihtiyaçlarını ahvâl-i hakikiyeyi vakit vakit doğrudan doğruya hâk-i pâyinize arzetsinler.

Bir tabîb-i hâzık «on arşın kumaşla ben bir namuslu adam yaparım» demiş ve darbımesel olmuştur. Şevketlü padişahım siz dahi yed-i iktidarınızda olan hukuk-ı mülûkâneniz ile çalışkan ve âkil ve sınâ'atkâr teba'a tedârik ve icâd edersiniz ki her iyiliği ve serbestliği sizden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görüp müteşekkir olur. Ve zulüm ile soyulmazlar ve sizin için, kendileri için çalışırlar ve tahsil-i maarif yolunda i'mâl-i efkâr ederler, vicdânlarının fezâilini kisbe sa'y edip kendilerini muhâfaza eden tahtınızı hîn-i iktizâda vikâye için â'dânızın karşısına çıkıp ya gâlip olurlar yahut can fedâ ederler.

Padişahım, bendenizin maksadım burada Türkistan'ın ihtiyacâtına ve ahlâk ve âdâtına muvâfık bir nizâm-ı serbestâne, velev nâ-tamam olsun, kaleme almak değildir. Öyle bir nizâm için bendeniz ile dostlarımın çalışmakta olduğumuz lâyihayı bundan sonra hâk-i pay-i hümâyûnunuza arzedeceğim.

Ma'lûm-ı şâhânenizdir ki, bendeniz şimdiki hâlimde ne memûriyet ve ne de bir gûne ihsân talebindeyim! İlân ederim ki benim maksadım hükûmetinizdeki İslâm ve Hıristiyan teba'anın ekseriyetle feryâd ettikleri fenâlıkları hâk-i pay-i hümâyûnunuza arz ve tebliğ etmektir. Kulunuz inzivâdan sıkılmam. Madem ki bu günkü gibi her vechile doğruyu hâk-i pâyinize ifade edebilirim, nefiy dahi o kadar gücüme gitmez.

Cümleden evvel kalb-i hümâyûnunuza mürâcaat ediniz. Bu uğradığımız tehlike arasında sizin ne büyük vazifeniz olduğunu size ihtâr eder. Bu vazife ol vazifelerdendir ki, onlar için bir akl-i selim lâzımdır. Bir kere de mevki'-i icrâya gelirse sahâif-i tevârihde ilâ-âhirü'l-eyyâm kaybolmayacak bir eser bırakır.

Şevketlü padişahım, iktizâ-yı hükm-i kader Zât-ı hümâyûnunuzu ecdâd-ı izâmınızdan birinin olduğu gibi vâzı'-ı devlet olmak imtiyâzına nâil etmedi. Lâkin bu hükm-i kader size müceddid-i devlet olmak şeref-i mahsûsunu sakladı. Cümle vatandaşların ve İslâm ve Hıristiyan milyonlarca teba'anızın sadâları benimle müttefik olarak, sizi lâyık olduğunuz bu vazifenin icrâsına da'vet ediyor! Bu halde sizin nâm u şânınız nev'-i beşerin maa't-teşekkür hâtır-güzârı olan esâmi-yi âliye sırasında ilelebed hayır ile yâd olunacaktır.

Fazıl Mustafa

(Paris'ten bir mektep [1282/1866-1867 de Avrupa'da litografya usulüyle tab' edilen aslından istinsah edilmiştir] Dersaadet 1326/1910-1911).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZİYA PAŞA

I. ŞİİRLER

Terkib-i bend 15
Terci'i-i bend 24
Gazeller, beyitler, müfredler 32

II. EDEBİYAT'A DAİR

1. Şiir ve inşa 45
2. Harâbât mukaddimesi'nden 50

III. POLİTİK VE SOSYAL KONULU MAKALELER

1. Hürriyet'in neşri dolayısıyla 75
2. İdare-i cumhurîye ile hükûmet-i şahsîyenin farkı 78
3. Mesele-i müsâvât 82
4. Türkistan'ın esbâb-ı tedennîsi 90
5. Hâtırât (Tanzimat'ın tenkidi) 95

IV. RÜYA 109

V. ZAFERNÂME ŞERHİ'NDEN 129

VI. ENDÜLÜS TARİHİ'NDEN 145

VII. VERÂSET MEKTUPLARI 149

VIII. ZİYA PAŞA'NIN ÇOCUKLUĞU 151

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZİYA PAŞA

I. ŞİİRLER

Terkib-i bend 15
Terci'-i bend 24
Gazeller, beyitler, müfredler 32

II. EDEBİYAT'A DAİR

1. Şiir ve inşa 45
2. Harâbât mukaddimesi'nden 50

III. POLİTİK VE SOSYAL KONULU MAKALELER

1. Hürriyet'in neşri dolayısıyla 75
2. İdare-i cumhuriye ile hükûmet-i şahsiyenin farkı 78
3. Mesele-i müsâvât 82
4. Türkistan'ın cebâb-ı tedennisi 90
5. Hâtırât (Tanzimat'ın tenkidi) 95

IV. RÜYA 109

V. ZAFERNÂME ŞERHİNDEN 129

VI. ENDÜLÜS TARİHİNDEN 145

VII. VERÂSET MEKTUPLARI 149

VIII. ZİYA PAŞA'NIN ÇOCUKLUĞU 151

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I ŞİİRLER :

TERKİB-İ BEND

I

1 Sâkî getir ol bâdeyi kim mâye-i cândır
Ârâm-dih-i akl-ı melâmet-zedegândır
2 Ol mey ki olur saykal-ı dil ehl-i kemâle
Nâ-puhtelerin aklına bâdî-yi ziyândır
3 Bir câm ile yap hâtırı zîrâ dil-i vîrân
Mehcûr-ı harâbat olalı hayli zamandır
4 Sâkî içelim aşkına rindân-ı Hudâ'nın
Rindân-ı Hudâ vâkıf-ı esrâr-ı nihândır
5 Sâkî içelim rağmına sôfî-i harîsin
Kim maksadı kevser emeli hûr-i cinândır
6 Aşk olsun o pîr-i mey-i perverde-i aşka
Kim bâdesi sad-sâle vü sâkîsi civândır
7 Pîr-i meye sor mes'elede var ise şüphen
Vâizlerin efsâneleri hep hezeyândır
8 Ben anladığım çarh ise bu çarh-ı çep-endâz
Yahşi görünür sûreti amma ki yamandır
9 Benzer felek ol çenber-i fânûs-ı hayâle
Kim nakş-ı temâsîli serîu'l-cereyândır
10 Sâkî bize mey sun ki dil-i tecrîbet-âmûz
Endîşe-i encâm ile vakf-ı halecândır
11 İç bâde güzel sev var ise akl u şuûrun
Dünya var imiş ya ki yog olmuş ne umûrun

II

12 Yetmez mi bu kasrî revîs-i agreb-i âlem
Bir menzile ermez mi acebi keykeb-i âlem
13 Şimdi uyuyanlar o zamanda uyanırlar
Bir subha resîde olur âhır şeb-i âlem
14 Pâmâl eder encâm kimin üstüne dönse
Âgâz edeli devre budur meşreb-i âlem
15 Bin böyle cihân zer ü sîm olsa yetişmez
Mümkün mü ki is'af oluna matlab-ı âlem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

16 Hâriçten eğer olsa temâşâsına imkân
Müdhiş görünür heykel-i müsta'ceb-i âlem
17 Almış yükünü şöyle ki seyrinde halelsiz
Bir zerre dahi kaldıramaz merkeb-i âlem
18 Ebnâ-yı beşerde kalacak mı bu muâdât
Bilmem ne zaman doğrulacak mezheb-i âlem
19 Her safhada bir şekl-i hakikat eder ibrâz
Her gün çevirir bir varaka makleb-i âlem
20 Bin ders-i maârif okunur her varakında
Yârab ne güzel mekteb olur mekteb-i âlem
21 Bu cism-i kesîfin neresi merkez-i kuvvet
Yârab ne matıyyeyle gezer kālib-i âlem
22 Subhâneke yâ men halakal halka vasîna
Subhâneke subhâneke subhâneke elîfâ[1]

III

23 Ey kudretine olmayan âgâz u tenâhî
Mümkün değil evsâfını idrâk kemâhî
24 Her nesne kılar varlığına hüsn-i şehâdet
Her zerre eder vahdetine arz-ı güvâhî
25 Hükmün kılar izhâr bu âsâr ile mihri
Emrin eder ibrâz bu envâr ile mâhı
26 Dil-sîr-i bisât-ı niamın mürg-i hevâyî
Sîrâb-ı zülâl-i keremindir suda mâhî
27 Eyler keremin âteşi gülzâr Halil'e
Mağlub olur peşşeye Nemrud-ı mübâhî
28 Zâlimleri adlin ne zaman hâk edecektir
Mazlûmların çıkmadadır göklere âhı
29 Bîgânelere münhasır enva'-ı huzûzât
Mihnet-zede-i aşkına mahsûs devâhi
30 Sensin eden idlâl nice ehl-i tarîki
Sensin eden ihdâ nice gümgeşte-i râhı

---

1 Ey görünen ve görünmeyen şeyleri yaratan, seni tenzîh ederim. Seni binlerce defa tenzîh ederim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

31 Hükmün ki ola mûcib-i hayr u şer-i ef'âl
Yarab ne içindir bu evâmir bu nevâhi
32 Sendendir ilâhi yine bu mekr ü bu fitne
Bu mekr ü bu fitne yine sendendir ilâhi
33 Güftî bikün ü bâz zenî seng-i melâmet
Dest-i men ü dâd-ı tu der rûz-ı kıyâmet[1]

IV

34 Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-ı fenâdan
Bâşin alamaz bir dahi bârân-ı belâdan
35 Âsûde olam dersen eğer gelme cihâna
Meydâna düşen kurtulamaz seng-i kazâdan
36 Sâbit-kadem ol merkez-i me'mûn-ı rızâda
Vâreste olup dâire-i havf u recâdan
37 Dursun kef-i hükmünde terâzû-yı adâlet
Havfın var ise mahkeme-i rûz-ı cezâdan
38 Her kim ki arar bûy-ı vefâ tab'-ı beşerde
Benzer ana kim devlet umar zıll-ı hümâdan
39 Bî-baht olanın bağına bir katresi düşmez
Bârân yerine dürr-i güher yağsa semâdan
40 Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar
Rencîde olur dîde-i huffâş ziyâdan
41 Her âkıle bir derd bu âlemde mukarrer
Râhat yaşamış var mı gürûh-ı ukalâdan
42 Halletmediler bu lügâzın sırrını kimse
Bin kafile geçti hükemâdan fuzelâdan
43 Kıl san'at-ı üstâdı tahayyürle temâşa
Dem vurma ger ârif isen çün ü çerâdan
44 İdrâk-i meâli bu küçük akla gerekmez
Zîrâ bu terâzû o kadar sıkleti çekmez

V

45 Dehrin ne safâ var acabâ sîm ü zerinde
İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde

1 «Hem yap dersin ve hem de sonra günahkâr sayarsın.
Kıyamet günü, ellerim duada, senin adaletine sığınırım.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

46 Bir reng-i vefâ var mı nazar kıl şu sipihrin
Ne leyl ü nehârında ne şems ü kamerinde
47 Seyretti havâ üzre denir taht-ı Süleyman
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde
47 Hür olmak ister isen olma cihânın
Zevkinde safasında gamında kederinde
49 Cânân gide rindan dağıla mey ola rîzân
Böyle gecenin hayr umulur mu seherinde
50 Hayr umma eğer sadr-ı cihân olsa da bilfarz
Her kim ki hasâset ola ırk u güherinde
51 Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim
Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde
52 Anlar ki verir lâf ile dünyâya nizâmât
Bin türlü teseyyüb bulunur hânelerinde
53 Âyînesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde
54 Ben her ne kadar gördüm ise bazı mazarrât
Sâbit-kademim yîne bu re'yin üzerinde
55 İnsâna sadakat yaraşır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah

VI

56 Gadr ede reâyâsına vâli-i eyâlet
Dünyâda vü ukbâda ne zillet ne rezâlet
57 Lâyık mıdır insân olana vakt-i kazâda
Hak zâhir iken bâtıl için hükmü imâlet
58 Kâdı ola davacı vü muhzır dahi şâhit
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adâlet
59 Ey mürtekib-i har bu ne zillet ki çekersin
Bir kaç kuruşa müddet-i ömrünce hacâlet
60 Lâ'net ola ol mâle ki tahsîline ânın
Yâ din ola yâ ırz veya nâmus ola âlet
61 Âdem olanın hayr olur âdemlere kasdı
İnsanlığa insanda budur işte delâlet
62 İnsan ona derler ki ede kalb-i rakîki
Âlâm-ı ben'-i nev'i ile kesb-i melâlet
63 Âdem ona derler ki garazdan ola sâlim
Nefsinde dahi eyleye icrâ-yı adâlet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

64 Sâdık görünür kisvede erbâb-ı hiyânet
Mürşid sanılır vehlede ashâb-ı dalâlet
65 Ekser kişinin sûretine sîreti uymaz
Yârâb bu ne hikmettir İlâhî bu ne hâlet
66 Ümmîd-i vefa eyleme her şahs-ı degalde
Çok hâcıların çıktı haçı zîr-i begalde

VII

67 Bir abd-i habeş dehre olur baht ile sultan
Dahhâk'in eder mülkünü bir Gâve perişân
68 İkbâline idbârına dil bağlama dehrin
Bir dâirede devr edemez çenber-i devrân
69 Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhır
Elbette olur ev yıkanın hânesi vîrân
70 Ekser görülür çünkü cezâ cins-i amelden
Encâmda âhenden ölür rahne-i sühan
71 Tezkîr olunur la'n ile Haccâc ile Cengiz
Tebcîl edilir Nûşirevan ile Süleyman
72 Kabil midir elfaz ile tagyîr-i hakikat
Mümkün mü ki tefrik oluna küfr ile îmân
73 Bir hâkden inşâ olunur deyr ile mescid
Birdir nazar-ı Hak'da mecûs ile müselman
74 Her derdin olur çaresi her inleyen ölmez
Her mihnete bir âhir olur her gama pâyan
75 Geh çâk olunur damen-i pâkize-i ismet
Geh iffet eder âdemi ârâyiş-i zindan
76 Sabr et siteme ister isen hüsn-i mükâfât
Fikr eyle ne zulm eylediler Yusuf'a ihvân
77 Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ
Tallâhi lekad âserakel lâhu aleynâ[1]

VIII

78 Her şahsı harîm-i Hakk'a mahrem mi sanırsın
Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın

1 Yemin ederim ki Allah seni başımıza seçti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

79 Dehri arasan binde bir âdem bulamazsın
Âdem görünen harları âdem mi sanırsın
80 Çok mukbili gördüm ki güler içi kan ağlar
Handan görünen herkesi hurrem mi sanırsın
81 Bil illeti kıl sonra müdâvâta tasaddi
Her merhemi her yâreye merhem mi sanırsın
82 Kibre ne sebeb yoksa vezîrim deyu gerçek
Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın
83 Ey müftehir-i devlet-i yek-rûze-i dünya
Dünya sana mahsûs u müsellem mi sanırsın
84 Hâlî ne zaman kaldı cihan ehl-i tama'dan
Sen zâtını bu âleme elzem mi sanırsın
85 En ummadığın keşf eder esrâr-ı derûnun
Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın
86 Bir gün gelecek sen de perîşan olacaksın
Ey gonca bu cem'iyyeti her-dem mi sanırsın
87 Nâmerd olayım çarha eğer minnet edersem
Cevrinle senin ben keder etsem mi sanırsın
88 Allah'a tevekkül edenin yâveri Hak'tır
Nâşâd gönül bir gün olur şâd olacaktır

IX

89 Pek rengine aldanma felek eski felektir
Zîrâ feleğin meşreb-i nâsâzı dönektir.
90 Yâ bister-i kemhâda ya vîrânede can ver
Çün bây ü gedâ hâke beraber girecektir.
91 Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazabından
Zîrâ yumuşak huylu atın çiftesi pektir.
92 Yaktı nice canlar o nezaketle tebessüm
Şîrin dahî kasd etmesi câna gülerektir
93 Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz palan vursan eşek yine eşektir
94 Bed-mâye olan anlaşılır meclis-i meyde
İşret güher-i âdemi temyîze mihektir
95 Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdîr
Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötektir
96 Nâdânlar eder sohbet-i nâdânla telezzüz
Dîvânelerin hem-demi dîvâne gerektir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

97 Afv ile mübeşşer midir ashâb-ı merâtib
Kânûn-ı cezâ âcize mi has demektir
98 Milyonla çalan mesned-i izzette ser-efrâz
Bir kaç kuruşu mürtekibin cây kürektir
99 Îman ile din akçadır erbâb-ı gınâda
Nâmûs u hamiyyet sözü kaldı fukarâda

X

100 İkbâl için ahbâbı siâyet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirâyet yeni çıktı
101 Sirkat çoğalıp lafz-ı sadâkat modalandı
Nâmûs tamam oldu hamiyyet yeni çıktı
102 Düşmanlara ahbâbını zemm oldu zerafet
Dildârdan agyâra şikâyet yeni çıktı
103 Sâdıkları tahkîr ile red kâide oldu
Hırsızlara ikrâm u inâyet yeni çıktı
104 Hak söyleyen evvel dahi menfûr idi gerçi
Hâinlere amma ki riâyet yeni çıktı
105 Evrâk ile i'lan olunur cümle nizâmât
Elfâz ile terfîh-i ra'iyyet yeni çıktı
106 Âciz olanın ketm olunur hakk-ı sarîhi
Mahmîleri her yerde himâyet yeni çıktı
107 İsnâd-ı ta'assub olunur merd-i gayûra
Dinsizlere tevcih-i reviyyet yeni çıktı
108 İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki
Evvel yoğ idi işbu rivâyet yeni çıktı
109 Milliyyeti nisyan ederek her işimizde
Efkâr-ı frenge tebaiyyet yeni çıktı
110 Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık
Zîrâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık

XI

111 Zâhirde görüp bizleri sanma ukalâyız
Biz bir sürü âkıl sıfatında budalâyız
112 Âkıl denilir mi bize kim hâli bilirken
Dildâde-i âlâyiş-i nîreng-i hevâyız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

113 Yârân-ı vatandan bizi özler bulunursa
Düştük sefer-i gurbete muhtâc-ı duâyız
114 Terkîb-i acîbiz iki hâsiyyetimiz var
Ahbâbımızın devletiyiz hasma belâyız
115 Küncîde durur hırkamız altında künûzât
Dervîşleriz gerçi nazarda fukarâyız
116 Ukbâya yarar bir işimiz yok ise bârî
Âzâde-dil-i şâibe-i zerk ü riyâyız
117 Devletlülere bizleri tahkîr düşer mi
Biz âciz isek de yine mahlûk-ı Hüdâyız
118 Bir âfet-i hunhâra esîr oldu gönül kim
Her nâzına her lâhzada bin kerre fedâyız
119 Hâtırda durur sohbetinin lezzeti hâlâ
Gerçi o şereften nice yıldır ki cüdâyız
120 Her cevrine râzılarız ey şâh-ı melâhat
Bizler ki kuluz mu'tasım-ı bâb-ı rızâyız
121 İster bize lutf eyle diler bizden ırağ ol
Dünyâda heman sen şeref ü şân ile sağ ol

XII

122 Her millet için bir düzüye adlini âm et
Fikr-i gazab-ı Hazret-i Mabud-ı Enam et
123 Bevvâl-i çeh-i zemzemi la'netle anar halk
Sen Kâbe gibi kendini hürmetle benâm et
124 İncinmemek istersen eğer mülk-i fenâda
Bir kimseyi incitmemeğe hasr-ı merâm et
125 Bir yerde ki yok nâğmeni takdîr edecek gûş
Tazyi'-i nefes eyleme tebdîl-i makām et
126 Avret gibi mağlûb-ı hevâ olma er ol er
Nefsin seni râm etmeye sen nefsini râm et
127 Mânend-i şecer nâbit olur sâbit olanlar
Her kangı işin ehli isen anda devam et
128 Noksânını bil bir işe ya başlama evvel
Yâ başladığın kârı pezîrâ-yı hitâm et
129 Uğrafsa saba râhın eğer semt-i Irâk'a
Bağdat iline doğru dahi azm ü hırâm et
130 Merdân-ı suhendânı ziyâret edip andan
Âdâb ile git ravza-i Rûhî'ye selâm et

131 Tahsînini arz eyleyip evvelce Ziyâ'nın
Bu beyti huzûrunda oku hatm-i kelâm et
132 Meydân-ı suhende yoğ iken sen gibi bir er
Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi beraber

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TERCİ-İ BEND

I

1 Bu kârgâh-ı sun' aceb dershânedir
Her nakş bir kitâb-ı ledünden nişânedir
2 Gerdûn bir âsiyâb-ı felâket-medârdır
Gûyâ içinde âdem-i âvâre dânedir
3 Mânend-i dîv beççelerin iltikām eder
Köhne ribât-ı dehr aceb âşiyânedir
4 Tahkîk olunsa nakş-ı temâsîl-i kâinat
Ya hâb ü ya hayâl yahut bir fesânedir
5 Müncer olur umûr-ı cihân bir nihâyete
Sayfın şitâya meyli baharın hazânedir
6 Kesb-i yakîne âdem için yoktur ihtimâl
Her itikād akla göre gāibânedir
7 Yârab nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyâç
İnsânın ihtiyâcı ki bir lokma nânedir
8 Yoktur siper bu kubbe-i fîrûze-fâmda
Zerrât cümle tîr-i kazâya nişânedir
9 Asl-ı murad hükm-i ezel bulmadır vücûd
Zâhirdeki sevâb u hatâ hep bahânedir
10 Bir fâilin meâsiridir cümle hâdisât
Ne iktizâ-yı çerh ü ne hükm-i zamânedir
11 Subhâne men tahayyere fi sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl[1]

II

12 Ecrâm-ı bî nihâye ile pürdür âsmân
Nisbet olunsa zerre değildir bu hâkdan
13 Bin şems-i tâbdâr u hezârân meh-i münîr
Yüz bin sevâbit ü nice seyyâre-i ıyân
14 Her şems eder tevâbi'-i mahsûsasıyla seyr
Her tâbi'e tevâbi'-i uhrâ eder kırân

1 Eserlerine, akılların hayret ettiği varlığa hamdolsun. En kudretlilerin bile kudreti karşısında aciz kaldığı varlığa hamd olsun.

15 Her şems eder levâhıkına neşr-i feyz-i hâs
Her lâhıkın tabiati emsâline nihân
16 Her cümle merkezinde eder seyr-i bî-vukûf
Her kıt'a mihverinde bulur feyz-i câvidân
17 Her cümle-i vesîada mebsût bin vücûd
Her kıt'a-i fesîhada meşhûd bin cihân
18 Her bir vücûd masdar olur bin vücûd için
Her bir cihân hezâr cihândan verir nişân
19 Her zerrede tarîka-i mahsûsa üzre feyz
Her cismde tabîat-ı mahsûsa üzre cân
20 Her âlemin sinîn ü tevârihi muhtelif
Her bir zeminde başka hisâb üzredir zaman
21 Peyvestedir sevâhili girdâb-ı hayrete
Bir bahrdır ki hâsılı bu bahr-ı bî-kerân
22 Subhâne men tahayyere fî sun' ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

III

23 Bir zerredir ki zerre-i nâ-müntehâ-yı hâk
Bir zerre hârice edemez andan infikâk
24 Lübbü lehîb-i nâr ile bir gûy-ı âteşîn
Kışrı mecâri-yi yem ü nehr ile çâk çâk
25 Nisbetle kışrı hacmine ol lübb-i âteşin
Şol kubbedir ki ferş oluna anda berk-i tâk
26 Bu kışrdır ki cümle-i hayvâna rûz u şeb
İhzâr-ı rızk u tûşe için eyler inhimâk
27 Gâhi teneffüs eyleyicek ejder-i zemîn
Kûh-ı şerer-feşânlar eder arzı lerze-nâk
28 Ol zerre-i cesîmeyi fânûs-ı şem'-vâr
Olmuş muhît tûde-be-tûde nesîm-i pâk
29 Kim rûz u şeb o sofra-i âlem-şümûlden
Her nefs rızkın almada ber vech-i iştirâk
30 Bu noktadır yemîn ü şimâli beyân eden
Eyler cihâta akl bu merkezden insilâk
31 Zerrât-ı kevn bunda bulur neşve-i hayat
Efrâd-ı halk bunda çeker cür'a-ı helâk

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

32 Husbîde-i firâş-ı emândır nüfûs hep
Bir top-ı şu'le-nâkta bî-kayd u vehm u bâk
33 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

IV

34 Dendân-ı şîre lokma olur âhuvân-ı zâr
Bir kûsfendi tu'me kılar gurk-ı cân-şikâr
35 Bî-cürm iken gıdâ-yı anâkîb olur meges
Mâsum iken kebûteri şahin eder şikâr
36 Âciz iken ukāba giriftâr olur keşef
Guk-ı zaîfi kūt edinir bî-vesîle mâr
37 Bî-cünha mâkiyân-beçeyi çâk eder zagan
Bî-sâbıka düpâre eder mûşu mûş-hâr
38 Güncişk-i zârı bâşe-i perrân helâk eder
Eyler tezervi pençe-i gadrinde bâz-hâr
39 Mâr-ı zemine lokma olur mürg-i tîz-per
Mürg-i hevâya tu'me olur mâhî-yi bihâr
40 Gavvâsı hırs-ı gevher eder lokma-ı nehenk
Kebki ümîd-i dâne eder tilleye şikâr
41 Dürdâne-i derûnu için çâk olur sadef
Âvâzıdır kafesde eden bülbülü nizâr
42 Bîdesterin helâkine hayye olur sebeb
Katl-i samûr-ı zâre olur pûstu medâr
43 Gâlib zebûnu kaidedir eylemek telef
Yerde havâda bahrde cârı bu gîrudâr
44 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

V

45 Gâh âfitâb u gâh kevâkib gehi cemâd
Oldu ilâh-ı mu'tekad-ı zümre-i ibâd.
46 Geh 'icl ü gâh âteş ü yezdân u ehremen
Geh nûr u zulmet oldu kazâyâ-yı itikād
47 Akl u cemâl ü aşk ilâh oldu bir zaman
Bütlerle doldu bir nice yıl cümle-i bilâd

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

48 Encâm erdi nevbet-i tevhîd-i zât-ı Hak
Geldi zuhûra bunda da bin fitne bin fesâd
49 Geh ayn ü gâh gayr sanıp halk u Hâlıkı
Geh cem'e gâh farka ukûl etti itimâd
50 Oldu hezâr zat denip geh sıfâta ayn
Bir aslda gehi nice asl etti itihâd
51 Her şahs nefs-i unsuruna nisbet eyleyip
Aklınca bir ilâh-ı müşahhas eder murâd
52 Yek-dîgere ne rütbe muhâlifse şahs u akl
Âlemde ol kadar mütehâliftir itikâd
53 Hikmet budur ki âharına hasm olur bilip
Her kavm kendi mesleğini menhec-i sedâd
54 Ammâ bu ihtilâf ile maksûdu cümlenin
Bir Hâlika hulûs ile etmektir inkıyâd
55 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

VI

56 Güller güler figanla geçer ömr-i andelîb
Bîmâr ihtizârda ücret diler tabîb
57 Manend-i lâşe na'ş-i tüvanger zelîl ü hâr
Kerkes misal vâris ü gassâl nâ-şekîb
58 Bâlin-i nâza hâce-i şehr eyler ittikâ
Hâk-i mezellet üzre yatır aç bir garîb
59 Pertev-fürûz-ı bezm-i tarab şem'-i hande-rîz
Pervâne-i şikeste-per üftâde-i lehîb
60 Sevm ü basal çü nergis ü lâle küşâde-leb
Mahbûs künc-i mahfaza-i tenknâda tîb
61 Bister-nevâz-ı izz ü safâ ahmak u hasîs
Külhan-nişîn-i züll ü hevân âkıl-i hasîb
62 Geh devlet-i cihândan eder cehl behre-yâb
Geh lokma-ı aşâdan eder akl bî-nasîb
63 Makbûl-i bezm-i sohbet olur müfsid-i leîm
Menfûr-ı tab'-ı âlem olur nâsih-i musîb
64 Gâhi muhakkar-ı cühelâ şâir-i beliğ
Gâhi müsahhar-ı humekâ fâzıl-ı edîb
65 Bir âcizin maişeti noksan-pezîr olur
Bir zâlimin umûru eder kesb-i ferr ü zîb

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

66 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

VII

67 Yarab nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn
Olmuş belâ-yı akl ile ârâmdan masûn
68 Yârâb niçin bu arsada her şahs-ı ârifîn
Mikdar-ı fazlına göre derdi olur füzûn
69 Her kangı sûya atf-ı nigâh etse bî-huzûr
Her kangı şey'e sarf-ı hayâl etse aklı dûn
70 Mümkün müdür hakikat-i eşyâyı vezn ü derk
Mîzân-ı akla dirhem-i ta'dil iken zünûn
71 Güncîde-i basîret olur mu bu acz ile
Haysiyyet-i havâdis ü keyfiyyet-i şüûn
72 Gûyâ ki bunca mihnet ü gam az gelip olur
Bir de tahakküm-i cühelâ ile bağrı hûn
73 Bilmem ki muktezâ-yı nizâm-ı cihân mıdır
Dâim cihânda câhil olur mes'adet-nümûn
74 Câri cihan cihan olalıdır bu kaide
Bir ahmak-ı denîye olur ehl-i dil zebûn
75 Nâdân firâz-ı izz ü saâdette ser-firâz
Dânâ hazîz-i acz ü mezellette ser-nigûn
76 Nâdânı kâm-perver eder tâli-i bülend
Ehl-i kemâli sâil eder baht-ı vâjgûn
77 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

VIII

78 Düştü cüdâ naîm-i safâdan Ebu'l-beşer
Oldu Halil'e tecrübe-geh gerden-i püser
79 Yâkub'u kıldı firkat-ı ferzend eşk-bâr
Oldu cenâb-ı Yusuf'a çâh-ı belâ makarr
80 Eyyub'u illet-i beden inletti zâr zâr
Minşara eyledi Zekeriyya fedâ-yı ser
81 Başı kesildi gadr ile Yahya-yı mürselin
Düştü hezâr mihnete İsi-i bî-peder

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

82 Tâif'de na'li la'le dönüp oldu hem-şikest
Yevm-i Uhud'da dürre-i nâb-ı peyâmber
83 Taş bağladı mecâ'a ile batn-ı pâkine
Dünyaya rağbet eylemedi Seyyidü'l-beşer
84 Te'sîr-i sem'le eyledi Sıddîk irtihâl
Oldu şehid-i tîg-i kazâ âkıbet Ömer
85 Encâm erdi câmi-i *Kur'an* şehâdete
Âhır cenab-ı Haydar'a da etti tîg eser
86 Mesmûmen etti zât-ı Hasan adne intikâl
Mazlûmen oldu şâh-ı şehidân bürîde-ser
87 Her kimde aşk gâlib ise kurb-ı Hazret'e
Ol denlu anda derd ü belâdır füzûn-ter
88 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

IX

89 Kimdir bu aczi hâs kılan nev'-i âdeme
Kimdir bu nev'i eşref eden cümle âleme
90 Şeytan u nefsi kimdir eden âlet-i şürûr
Kimdir koyan zebûn-ı hevâyı cehenneme
91 Mansur'u kim düşürdü enelhak diyârına
Kim verdi hükm katli için şer'-i ekreme
92 Kimdir şarâbı hürmet ile telh-kâm eden
İ'mâl-i câm u bâdeyi kim öğreten Cem'e
93 Kimdir Yehûd'u münkir-i i'caz-ı Hak eden
Kimdir Mesîh'i nefh kılan zât-ı Meryem'e
94 Kimdir veren cesaret-i şerr ü fazâhati
Sufyan'a Ca'de'ye Şemr'e İbn-i Mülcem'e
95 Kimdir Nasîr-ı Tus'u Hulâgu'ya sevkeden
Musta'sım'ı kim etti karîn İbn-i Alkeme
96 Kimdir veren alîle tedaviye ihtiyaç
Kimdir koyan meziyyet-i ıslâhı merheme
97 Zenbûr kimden eyledi tahsîl-i hendese
Bülbüllere kim eyledi ta'lim-i zemzeme
98 Kimdir bu kârgâha çeken perde-i hafâ
Kimdir veren tasavvur-ı teftiş âdeme
99 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

100 Etmiş kimisi rahatın ikbâl için fedâ
Olmuş kimi beliyye-i idbâra mübtelâ
101 Olmuş kimi tüvanger-i devrân iken zelîl
Olmuş kimine devleti sermaye-i 'anâ
102 Toplar kimisi vâris ü hâdis için nükûd
Eyler kimisi servet için ömrünü hebâ
103 Düşmüş kimi tecessüs-i kibrit-i ahmere
Olmuş kimine mûcib-i iflâs kîmyâ
104 Etmiş kimin harîs-i kıtâl arzû-yı şân
Kılmış tama' kimisini cân-dâde-i vegâ
105 Olmuş kimi musahhar-ı efsûn-ı çeşm-i yâr
Olmuş kimi mukayyed-i gîysû-yı dil-rübâ
106 Etmiş hevâ-yı lâle kimin dağdâr-ı gam
Olmuş kimine derd-i gül ü yasemen belâ
107 Tefrîk için kimisi okur rukye-i füsûn
Teshîr için kimisi yazar nüsha-i dua
108 Olmuş kimi safâ ile rind-i piyâle-keş
Olmuş kimisi hırs ile üftâde-i riyâ
109 Etmiş hülâsa bir emel-i hâs-ı bî-lüzûm
Her şahs-ı hürrü kayd-ı esâretle müptelâ
110 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

XI

111 Mazlûma zâlim eyler iken zulm ü gadr ü âl
Kârında âsim olduğunu eylemez hayal
112 Emvâl-i halkı sârık olup sârıkım demez
Kâtil vebâl-i katle dahi vermez ihtimâl
113 Ber-vech-i hak beyân eder elbette fi'line
Her kangısından eyler isen ayrıca suâl
114 Bir memlekette salb olunur kâtı'-ı tarîk
Bir yerde mucib-i şeref ü fahr olur bu hâl
115 Bir beldede hicâb-ı zenân ayb olur yine
Bir şehrde bu hâlet olur bâis-i cemâl
116 Meşreb olur şarabı içer hürmetin bilir
Mezheb olur hukûk-ı ibâdı görür helâl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

117 Bir âkıl-ı müsellemü'l-etvâra mahrem ol
Mişvâr u tavrını nazar-ı itibâre al
118 Seyret ne denlü vaz'-ı garîbi eder zuhûr
Kim her biri cünûna olur başka başka dâl
119 Vâbestedir hayâline ef'ali herkesin
Kimse umûruna edemez nisbet-i dalâl
120 Akl u cünûnu bâtıl u hakkı beyân için
Yoktur cihânda hayf ki mîzân-ı i'tidâl
121 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

XII

122 Eyler sabah şâmı vü leyli nehâr eder
Sayfı kılar şitâ vü hazânı bahâr eder
123 Nez'-i hayat-ı hayy eder emvâta can verir
Eyler gubârı âdem ü cismi gubâr eder
124 Cism-i Halîl'e nârı eder nûr kudreti
Nuru Kelîm'e hikmeti hem-reng-i nâr eder
125 Leylî-yi hüsnü çeşmine Şîrîn gösterip
Ferhâd'ı derd-i aşk ile Mecnûn-ı zâr eder
126 Demlerce bir tama'la kılar kalbi bî-huzûr
Yıllarca bir emelle dili bî-karâr eder
127 Bir mülkü bir harîs-i sitem-kâr için yıkar
Bir kavmi bir münâfık ile târmâr eder
128 Bir cismi izz ü nâz ile sâd-sâl besleyip
Encâm-ı kâr pençe-i merke şikâr eder
129 Yüz yılda bir vücûdu kılıp genc-i ma'rifet
Âhır yerin nişîmen-i hâk-i mezar eder
130 Arif odur ki muterif-i acz olup Ziya
Bu hâdisât-ı câriyeden i'tibâr eder
131 Mülkünde hakk-ı tasarruf eder keyf-i mâyeşâ
İsterse kevni yok eder isterse var eder
132 Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bikudretihi ya'cüzü'l-fuhûl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GAZELLER, BEYİTLER, MÜFREDLER*

I

NA'T-I ŞERÎF

1 Belâ-yı mâsivaya mübtelâyım ya Resulallah
Zebûn-ı pençe-i nefs ü hevâyım ya Resulallah
2 Kerem kıl ben esîme el-aman ey Rahmet-i âlem
Ser â pâ mahz-ı isyân u hatâyım yâ Resulallah
3 Sen evreng-i şefâât şâhısın sultân-ı rahmetsin
Kapında ben de bir kem-ter gedâyım yâ Resulallah
4 Şefâat kıl meded yoksa o rütbe çok günâhım kim
Ne rütbe yansam ol rütbe sezâyım yâ Resulallah
5 Zebûn-ı derd-i isyâna tabîb-i mihribân sensin
Alîlim ben de muhtâc-ı devâyım ya Resulallah
6 Ne gam mücrim isem de bana bestir bu saâdet kim
Kapında bir kemîne hâk-pâyım ya Resulallah
7 Beni reddetme evlâdın başıyçün bâb-ı lutfundan
Ziyâ'yım bende-i âl-i abâyım ya Resulallah

(s. 7)

II

1 Ne kanuna ne cebr ü zûra ne hünkâra tâbidir
Bu bendergehte herkes dirhem ü dînâra tâbidir
2 Felek bir mâh-rû aşkıyla devrettirdi dünyâyı
Benim bahtım aceb bir kevkeb-i seyyâre tâbidir
3 Müselsel bir esârettir zaruret her hükûmette
Ki sultan nâzıra nâzır da hizmetkâre tâbidir

* Gazel, beyit ve müfretler *Külliyat-ı Ziya Paşa*'dan (Nazım kısmı, İstanbul 1342-1924) alınmıştır. Sahife notları bu esere aittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Giden gelmez gelen meşkûktur bil kadrini hâlin
Bu dehrin mihnet ü zevki bütün efkâra tâbidir
5 Sehâb-âsâ yürürler yerde câmid gördüğün dağlar
Bütün zerrât bir kanun-ı istimrâra tâbidir
6 Ahâli tâbi-i metbûdur şâha hakikatte
Yekûnun hükmü bâlâsındaki mikdara tâbidir
7 Ziyâ efkâr-ı asra ittibâ et rahat istersen
Has ü hâşâk zira cûşiş-i enhâra tâbidir

(s. 195)

III

1 Tersâ'da ihtilâf Müselman'da ihtilâf
Ser-tâ-be-pây âlem-i insanda ihtilâf
2 Hep ihtilâf-ı elsineden iktizâ eder
Tahkik olunsa ekser-i edyânda ihtilâf
3 Bâis gıyâbdır adem-i ittifâk için
Yoktur vücud-ı mihr-i dırahşânda ihtilâf
4 Ârif odur ki hâli zamanla kıyâs eder
Ahvâli muhtelif kılar ezmânda ihtilâf
5 Şeyhin ne rütbe olsa da zâhir kerâmeti
Gâhi olur meyân-ı müridânda ihtilâf
6 Gelmez tagayyür âdeme ikbâl ü câh ile
Bozmaz meâl-i nâmeyi ünvânda ihtilâf
7 İnsan denir mi anlara kim intifâ için
Bir anda ittifâk ede bir anda ihtilâf
8 Hayret veren bedâhate ta'rîzdir Ziya
Yoksa olur tebâyi'-i vicdanda ihtilâf

(s. 200)

IV

1 Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâmı bütün vîrâneler gördüm
2 Bulundum ben dahi darüşşifâ-yı Bâbıâli'de
Felâtun'u beğenmez anda çok dîvâneler gördüm
3 Huzur-ı kûşe-i meyhaneyi ben görmedim gitti
Ne meclisler ne sahbâlar ne işret-hâneler gördüm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Cihân nâmındaki bir maktel-i âma yolum düştü
Hükûmet derler anda bir nice sâlhâneler gördüm
5 Ziya değmez humârı keyfine meyhâne-i dehrin
Bu işretgehte ben çok durmadım amma neler gördüm
(s. 203)

V

1 Zannetme ben Amasya'da pâşâlık eyledim
Buldum yetîm halkını bâbâlık eyledim
2 Dil-hâhım üzre bir işe baş olmadım dirîğ
Meclisde gerçi ben dahi âzâlık eyledim
3 Ey hoş o şeb ki yana yana bezm-i yârda
Mânend-i şem' encümen-ârâlık eyledim
4 Ne sûfiye ne rinde yarandım zamânede
Mescidde sübha bezmde sahbâlık eyledim
5 Buldum huzûr-ı kalb Ziyâ cümle kârımı
Tevfîz-i kabza-i kader-i Hâlık eyledim
(s. 203)

VI

1 Bir gün olacak ben gibi nâlân olacaksın
Ettiklerine sen de peşîmân olacaksın
2 Tevsî-i ma'işette bütün zikr ile fikrin
Şeyhim ne zaman söyle Müselman olacaksın
3 Bu işve bu reftâr ki var sende küçükten
Bilsen yâ nasıl serv-i hırâmân olacaksın
4 Bu nâz u reviş sende ki var tâze nihâlim
Bilsen ya nasıl serv-i hırâmân olacaksın
5 Çün hâtırımı yıktın ayâ çarh-ı sitemkâr
Çok geçmeyecek sen dahi vîrân olacaksın
6 Bir gün gelecek hayf Ziyâ'ya diyeceksin
Ettiklerine sen de peşîmân olacaksın
(s. 206)

VII

1 Görmeden âsâr-ı nisanın bahar elden gider
Güller âhır râm olur ammâ hezâr elden gider
2 Nev-civân sevmekte ben pîrânı ta'yîb eylemem
Hüsn olur kim seyr ederken ihtiyâr elden gider
3 Rızk-ı maksûma kanâattir meâli hikmetin
Gâh hırs-ı nev-şikâr ile şikâr elden gider
4 Sârbân-ı vakt isen hazm eyle zira vakt olur
Bir topal merkeb belâsıyla katar elden gider
5 Kıllet-i idrâkten sanma Ziyâ'nın gayretin
Neylesün kim yer gelir sabr u karâr elden gider
(s. 194-195)

VIII

1 Toplamış bir deste sünbül yâr perçem koymuş âd
Katre kalmış bâdeden ağzında gül-fem koymuş âd
2 Bir aceb âteş bırakmıştır ki mihrin sîneme
Geh ana uşşâk yâre gâh merhem koymuş âd
3 Mürde diller can bulur her katresinde neş'eden
Hayf kim âb-ı hayata mey deyu Cem koymuş âd
4 Perde perde san'at ibrâz etmeğe üstâd-ı sun'
Bir tiyatro-hâne yapmış sonra âlem koymuş âd
5 Etmeden tahkîk-i hâl-i dehri erbâb-ı lügat
Mâteme şâdî demiş şâdîye mâtem koymuş âd
6 Hey ne kudret hey ne san'attır ki Hallâk-ı ezel
Bir avuç toprağı tahmîr etmiş âdem koymuş âd
7 Halka halka âhlardır kim sarılmış pâyına
Ey Ziya cânân ana gîysû-yı pür-ham koymuş âd
(s. 190)

IX

1 Kıyâm-ı mülk ümidin eyleme bîdâd lâzımsa
Muhakkaktır zevâl-i devlet istibdâd lâzımsa
2 Vücûd-ı mülke efrâd-ı ra'iyyet cüz'-i lâzımdır
Nasıl cem'-i ulûfe nusret-i âhâd lâzımsa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3 Bıraksın zikr-i hayr âsâr u ef'âliyle âlemde
Eğer bir âdeme hayrü'l-halef evlâd lâzımsa
4 Menâfi' muhteliftir iktizâ-yı rûzigâr üzre
Değil uryâna lâzım nâ-hudâya bâd lâzımsa
5 Sakın ikbâl için eşhâsa olma âlet-i agrâz
Sana lâzım mı olmak âleme cellâd lâzımsa
6 Umûr-ı beyti hep var mı tasarruf etmeğe hakkı
Eğer duhter için nâçâr bir dâmâd lâzımsa
7 Ziyâ-âsâ Kemâl-i kâmile peyrevlik etsinler
Hünermendân için taklîde bir üstâd lâzımsa

(s. 208-209)

X

1 Yârân dağıldı sohbet-i meyhâne kalmadı
Ol işret ol muhabbet o peymâne kalmadı
2 Gûş etme eski na'raları kûy-ı yârdan
Gûyâ ki deşt-i aşkta dîvâne kalmadı
3 Her târı oldu berzede-i dest-i rûzigâr
Ettikleri o zülf-i perîşâne kalmadı
4 Hep aşinâ-yı devlet-i ihsânın oldu halk
Bir benden özge bezmine bîgâne kalmadı
5 Yaktın fütâdegânını hâkister eyledin
Ey şem' külfet eyleme pervâne kalmadı
6 Dil-beste olma âleme sultan isen dahi
Bir mülktür cihân ki Süleymân'a kalmadı
7 Herkes zebûn-ı fikr-i ma'âş oldu asrda
Evvelki şevk-i meclis-i rindâne kalmadı
8 Taşlar yedirdi nân yerine bir zaman felek
Nân verdi şimdi âh ki dendâne kalmadı
9 Olmaz o şûha hiç birisi kârger Ziyâ
Efsûn tükendi denmedik efsâne kalmadı

(s. 210-211)

XI

1 Tebeddül eyledi esmâ ile hâl-i cihan şimdi
Sipihre hâkdân derler zemîne âsumân şimdi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2 Kemânlar vâsıl-ı âmâc-ı matlebdir sihâm-âsâ
Sihâm-ı istikâmet oldu hem-kadd-i kemân şimdi
3 Hüner iş bilmemek humk u cehâlet kârdânlıktır
Dirâyet âciz aldatmak zarâfettir yalan şimdi
4 Mürüvvet merhamet derler biraz şey vardı âlemde
İşi erbâb-ı câhın cem'-i servettir hemân şimdi
5 Mukaddem su getirmek desti kırmak bir idi amma
Acebtir mazhar-ı rüçhân olur desti kıran şimdi
6 Cehâlet çârsû-yı dehri tuttu şöyle kim herkes
Ziyânı sûd zanneyler dahi sûdû ziyân şimdi
7 Ricâl üzre nisâ kavvâme-i sâhib-nüfûz oldu
Eder ta'lîm-i âvâze horoza mâkiyân şimdi
8 Tagayyür eylemiştir âlemin ol rütbe ahlâkı
Bize nakli tevârihin gelir gûyâ yalan şimdi
9 Değildi devletin evvel de hâli gerçi pek yahşî
Yazıklar âh kim oldu yamanlardan yaman şimdi
10 Ne rengîn söz bulurdu bir zamanlar gelse güftâra
Ziyâ'yı eyledi dem-beste-i hayret zaman şimdi

(s. 214-215)

1 Fünûn-ı fitneyi zülfün hat-ı pür-fenden öğrensin
Kişi bir ders öğrensin de tek düşmenden öğrensin
2 Yanar bin dağ var sînemde hâcet yok beyâbâna
Fünûn-ı aşkı Mecnûn şimdi gelsin benden öğrensin
3 Çeker yıllarca hasret vuslat-ı yekrûze-i yâre
Hezâr âyîn-i sabrı gülbün-i gülşenden öğrensin
4 Visâl-i yâre ermez sîne-çâk-i hasret olmazsa
Gönül resm-i tarîk-i aşkı pîrâhenden öğrensin
5 Ziyâ seccâde-i mânâda sensin mürşid-i tahkîk
Fünûn-ı nazmı erbâb-ı maârif senden öğrensin

(s. 205)

1 Nev'-i insan haşredek tazîm ederler âdına
Kim fedâ-yı nefs ederse cinsinin imdâdına
2 Taştan olsa tevbenin kalbi dayanmaz bağda
Neylerin efgânına bülbüllerin feryâdına
3 Rûy-i hâki zulm ile pâmâl eden zâlimlerin
Zîr-i hâkin hâleti gelmez mi Yârâb yâdına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Şimdiki âcizlerin davâsını seyr eyleyen
Geçmişin rahmet okur Fir'avnuna Şeddâd'ına
5 Ya kanâat ihtiyar eyler ya züll-i irtikâb
Asrımızda uyduranlar masrafı irâdına
6 Nîk ü bed herkes bulur âlemde elbet ettiğin
Kendi bulmazsa cezâ mirâs olur evlâdına
7 Çarhtan aldım Ziya tiğ-i zebânla intikam
Rahmet olsun fen-i nazmın pîrine üstâdına
(s. 208)

BEYİTLER - MÜFREDLER

I

Ya bir şehin gözü ya bir nigâr sinesidir
Yanan çerağ ile âyine-pâre-i dîvâr
(s. 9)

II

Bakup bakup da tahassürle kaldı çeşm-i selef
Kıyas etme felekte nücûm-ı pür-envâr
(s. 9)

III

Şemîm-i ravza-i gül-bûyuna tesâdüf içün
Gezer nesîm-i seher şevk ile diyâr diyâr
(s. 15)

IV

Hayat addedilen hem-nejâdıdır mevtin
Sürûr vehm olunan fikr olunsa mâtemdir
(s. 27)

V

Şükûh u satvet-i iclâli mahveder filhâl
Ecel ecel denilen bir belâ-yı mübremdir
(s. 28)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

Döndü bir şâh-ı dil-âşûba tarabgâh-ı çemen
Her nihâl-i tâze bir âşüfte-meşreb nev-cevân
(s. 40)

VII

Zemîn billûrdan âvizelerle kıldı şehrâyin
Değil buzlar der ü dîvâr-ı her beyt ü dükân üzre
(s. 49)

VIII

Felek bir katre zehri çok görür erbâb-ı irfâna
Çeker nâdânlar rıtl-ı girân rıtl-ı giran üzre
(s. 52)

IX

Cihân-ı feyz bir genc-i nihândır kûşe-i dilde
Mutalsam pâsbandır hâmem ol genc-i nihân üzre
(s. 53)

X

N'ola bilmezse sûfî devr-i sahbâda ne âlem var
Bu âlem başka âlemdir bu devran başka devrandır
(s. 65)

XI

İki cânibde rengîn kâhlar kâşâneler yer yer
İki sâhil serâpâ bağ u bostan u gülistandır
(s. 65)

XII

Cihan eski cihan•amma ki hâlet başka hâlettir
(s. 105)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

Akl bir mîzân-ı nâkıstır hukuku vezn için
Vakt olur kim hak çıkar vaktiyle bâtıl sandığın
(s. 180)

XIV

Yârâb ne eksilirdi deryâ-yı izzetinden
Peymâne-i vücûda zehr-âb dolmasaydı

Âzâde ser olaydım âsîb-i derd ü gamdan
Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı
(s. 181)

XV

Mün'akis âyine-i tab'ımda nakş-ı kâinât
Sûret-i mânâda bir sırr-ı nihan olmaz bana
(s. 184)

XVI

Ziyâ-yı nâşekîbe ketm-i raz etmekte benzersin
Giribân-çâk olursun çıkmaz ağzından figan ey subh!
(s. 188)

XVII

Eritti cism-i zârım âteş-i hasret misâl-i şem'
Çerâg-ı bezm idim cânâne ben de bir zaman ey subh!
(s. 188)

XVIII

Halâsa çâre yok âlemde kim derdin biri bitse
Yerinde olur andan dahi bir derd-i füzun peydâ
(s. 187)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIX

Cünbüş-i müjgânını hâtır-nişan kıl muttasıl
Bergüzâr-ı yârdır ey dil bu peykânlar sana
(s. 186)

XX

Lezzet ol şâdîdedir kim eyleye gamdan zuhûr
(s. 191)

XXI

Şuûnât-ı cihan vâbeste-i hükm-i meşiyyettir
Abesdir dest-i gerdûn-ı sitem-bünyâddan feryâd
(s. 189)

XXII

Keşti-yi akla olur her mevci bir girdâb-ı ye's
Aşk bir deryâ-yı ummandır ki sâhil nâ-bedîd
(s. 189)

XXIII

Hayf kim gümgeşte-râh-ı tîh-i hayret olmuşuz
Bir sadâ gûş eyleriz amma ki kâil nâ-bedîd
(s. 189)

XXIV

Bir gün olur cefâdan o şûh-ı cihân geçer
Ey dil dediklerin olur ammâ zaman geçer
(s. 181)

XXV

Buseden sonra kenâr ister visal ister gönül
Sevdiğim mâ'zur tut dünya tama' dünyasıdır
(s. 194)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XXVI

Rindi yaklaştırmamak ister civar-ı cennete
Vâizin bu hây u hûyu hep sınır gavgâsıdır
(s. 194)

XXVII

Bu ne âteşdir ki Yârab aşk derler nâmına
Her şerârı bin zemîn ü âsümânı döndürür
(s. 196)

XXVIII

Bir nigehle öldürürsün geh verirsin tâze cân
Aşıkın mevt ü hayatı çeşm-i mestânındadır
(s. 196)

XXIX

Hayât aldığı demdir memât verdiği dem
Kişi ölür dirilir an-be-an nefes-be-nefes
(s. 199)

XXX

Ziyâ bin kârbân-ı âkıl güzâr etti zemîninden
Bilinmez bilmedi hiç kimseler hâlâ nedir âlem
(s. 202)

XXXI

Âsafın mikdârını bilmez Süleymân olmayan
Bilmez insan kadrini âlemde insan olmayan
(s. 207)

XXXII

Rızkına kāni olan gerdûna minnet eylemez
Âlemin sultanıdır muhtâc-ı sultan olmayan
(s. 207)

XXXIII

Kim ki korkmaz Hak'dan andan korkar erbâb-ı ukūl
Her ne isterse yapar Hak'dan herâsan olmayan
(s. 207)

XXXIV

Gerçi bülbüldür olan âşüfte-hâtır goncadan
Goncanın da sorsalar vardır hezâr endişesi
(s. 212)

XXXV

Lezzeti tâ haşredek hâtır-nişandır âşıka
Görmedim bir yâdigârın zahm-ı peykânın gibi
(s. 211)

XXXVI

Çün beni sevdâ-yı zülfünle sen ettin târumâr
Târumâr ol sen dahi zülf-i perîşânın gibi
(s. 211)

XXXVII

Küre-i zemîn olursa n'ola haşredek pür-âteş
Benim âteş-i dilimden ana bir şerâre düştü
(s. 210)

XXXVIII

Tâ-be-key ey nefs-i çirk-âlûd meyl-i ma'siyet
Ağla kim eşk-i nedâmet belki pâk eyler seni
(s. 209)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ŞARKI-YI SABA

Ey sabâ esme nigârım uykuda
Sevdiğim çeşm-i humârım uykuda
Değme lutf et gül-izârım uykuda
Çîn-i seherdir nâzlı yarim uykuda

Berk-i gülzâr olmasun cünbüş-fürûş
Etmesin cû-yı revân cûş u hurûş
Bir zaman bülbül dahi olsun hamûş
Çîn-i seherdir nâzlı yarim uykuda

Târumâr olmuş o zülf-i pür-şiken
Serpilip yatmış açılmış pîrehen
Bir gümüş derya sanır cismin gören
Çîn-i seherdir nazlı yârim uykuda

Mest idi mecliste bâde şevkına
Sen de mâni olma şimdi zevkına
Ey gönül âh etme Allah aşkına
Çîn-i seherdir nâzlı yarim uykuda

(s. 224)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

ŞİİR VE İNŞA

Çünkü mahsûl ve tahsîl bizim memâlike göre yalnız şiir ve inşâ cihetindedir. Bunlardan bir nebze bahsedilmek fâideden hâlî değildir. Şiirin ta'rif-i umumîyesi kelâm-ı mevzûndur. Yani iki satır sözün her birindeki sükûn ve harekâtın müsâvî olmasından ibarettir. Hattâ kafiye usûlü milel-i müte'ahhire beyninde hâdis olmuştur. Eski Yunânîler yalnız vezne riâyetle kafiye iltizam etmezlerdi. Şiir her kavimde tabiîdir. Rûy-i arza ne kadar milel ve akvâm gelmişse cümlesinin kendilerine mahsûs şiirleri vardı. Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necâtî ve Bâkî ve Nef'î dîvanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezecden mahbûn ve muhbis kasâid ve gazeliyât ve kıt'aât ve mesneviyât mıdır? Yoksa Hâce ve Itrî gibi mûsıkîşinâsânın rabt-ı makamat ettikleri Nedîm ve Vâsıf şarkıları mıdır? Hayır bunların hiç birisi Osmanlı şiiri değildir. Zira görülüyor ki, bu nazımlarda Osmanlı şâirleri şuarâ-yı İran'a ve şuarâ-yı İran dahi Araplara taklîd ile melez bir şey yapılmıştır. Ve bu taklîd üslûb-ı nazımda değil ve belki efkâr ve ma'âniye bile sirâyet edip, bizim şuarâ-yı eslâf edâ-yı nazm u ifâdede ve hayâlât ve ma'ânide Arap ve Acem'e mümkün mertebe taklîde sa'y etmeyi maariften addetmişler ve acaba bizim mensûb olduğumuz milletin bir lisânı ve şiiri var mıdır ve bunu ıslâh kabil midir, aslâ burasını mülâhaza etmemişlerdir.

İnşâ yolunda da hal tamamiyle böyle olmuştur. *Münşe'ât*-ı Feridun ve âsâr-ı Veysî ve Nergisî ve sâir münşe'ât-ı mu'tebere ele alınsa, içlerinde üçte bir Türkçe kelime bulunmaz ve bir maslahat ifade ederken bedi' ve beyan fenleri karıştırılarak ibrâz-ı belâgat için öyle müşevveş ve mütetâbiü'l-izâfât ibâreler yazmışlardır ki, *Kâmus* ve *Ferheng* beraber olmadıkça ve bir adam fenn-i ma'âni' ve âdâb-ı Arapta kemâl-i ma'rifeti olduktan sonra âdeta bir ders mütalâa eder gibi birçok zamanlar sarf-ı zihn etmedikçe mânasını istihrâca muktedir olamaz. Hâlâ Bâbıâli ve dîvân-ı sâireden yazılan muharrerât-ı resmîye, gerçi eski zamanlarda gelen erbâb-ı maarif iktidârında kâtipler olmadığından, evvelki münşeât derecesinde mu'akkad değilse de, bunlar da ol babanın veled-i zinâsı olduklarından, yine seci' ve rabt u maânisi mevhûm ve meşkûk ibârât

ile memlûdur. Eski inşâlarda lügat-ı Arabiyye ve ibârât-ı muhayyele var ise de, bari zımnında iyi kötü bir mânâ dahi çıkardı. Şimdi ise asır nâzikleşmiş ve efkâr ve politika incelmiş olduğundan, bazı fermanlar ve mektub-ı Samîler ve takrirlerde öyle ibâreler görülüyor ki, lügatlar herkesin bildiği şeyler iken mânâ-yı sahîhi ne olduğu anlaşılmak kabil olmuyor. Garîbi şurası ki, böyle anlaşılmayacak ibâre yazabilmek hüsn-i kitâbetten addolunuyor. Meselâ Maliye aklâmını ve Dîvân-ı muhasebât ve Meclis-i Vâlâ'yı dolaşıp, nihayet emir-nâme-i sâmi yazılmak îcâp ettirmiş tımar veya âşâr maddesine dâir mufassal bir mektûb-ı sadâret-penâhî ki, iki üç yüz satır sözdür, bu yolda melekesi olan en marûf bir zâtın eline geçsin ve okutulsun, hitâmında şu okuduğunuz maddeyi lisânen takrîr ediniz denilsin, o vakit kitâbetimiz ne kitâbet ve kâtibimiz ne kâtiptir meydana çıkar.

Vâkıa şiir ve inşânın bu hale girmesi bu asrın yapması değildir. Acemler kabûl-i İslâmiyet'ten sonra, ulûm-ı şer'iyeyi tahsîl için lisân-ı Arabın tahsîline düştükleri sırada kendi lisanlarının şiir ve inşâsını dahi ona taklîd ettikleri gibi, biz de bidâyet-i te'essüs-i Devlet-i Aliyye'de İran ulemâsını celbe muhtaç olduğumuzdan, onların terbiyesi üzre kendi lisanımızı bırakıp, Acem şîvesine taklîd hatasına düşmüşüzdür. Ve ulemâ-yı Rûm'un bu hususta ettikleri ihmal ve kusûr affolunmaz bir hatadır. Zira benî âdem arasında medâr-ı teâti-i efkâr lisandır. Bir milletin lisanı kavâid-i mazbûta altında olmayıp, her eline kalem alan kimsenin keyfine mutabaât eder ve hâl-i tabiîsinden çıkarsa ol millet beyninde vâsıta-i muâmelât bozulmuş demek olur. Elyevm resmen ilân olunan fermanlar ve emirnâmeler ahad-ı nâs huzûrunda okutuldukta bir şey istifâde edilir mi? Ya bu muharrerât yalnız kitâbette melekesi olanlara mı mahsûstur, yoksa avâm-ı nâs devletin emrini anlamak için midir? Anadolu'da ve Rumeli'nde ahad-ı nâstan her şahsa, devletin bir ticaret nizâmı var mıdır ve âşârın sûret-i müzâyede ve ihâlesine ve tevzi'-i vergiye ve şuna buna dair fermanlar ve emir-nâmeler var mıdır, sorulsun, görülür ki, bîçârelerin birinden haberi yoktur. Bu sebeptendir ki, hâlâ bizim memlekette Tanzimat nedir ve Tanzimat-ı cedide ne türlü ıslahat hâsıl etmiştir ahâli bilmediklerinden, ekser mahallerde müteayyinân-ı memleket ve zaleme-i vülât ve memûrîn ellerinde âdeta kable't-Tanzîmat cereyan eden usûl-i zulm ü i'tisâf altında ezilir ve kimseye dertlerini anlatamazlar; ama Fransa ve İngiltere memâlikinden birinde me'murînden birisi nizâmât-ı mevcûde hilâfında cüz'î bir hareket edecek olsa avâm-ı nâs derhal davacı olur. Zira nizâmat halkın anladığı lisanda yazılmış ve lâyıkıyla tebliğ edilmiştir.

Tunus vilâyeti bundan birkaç sene evvel *Düstûr*'un Arabîye tercü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mesini arzu ederek, bu hizmeti İstanbul'da güzelce Arabî bilir ve Türkçe anlar bir zâta havale eder. O zât iki üç sahifede bir, yirmi kadar müşkile tesâdüf ederek, müracaat için bir meclise gelir. Orada Türkçe lisânında vukûf-ı tâm, şiir ve inşâda maharet-i kâmile ile ma'rûf yedi sekiz kişiye tesâdüf eder. Onlardan müşkilâtını sual eder, hiç biri halle muktedir olamaz. Ve hattâ mesâ'ilin bazılarında sekizinin ictihâdları birbirine mugâyir çıkar. Mütercim bîçâresi «meğer bizim *Düstûr* diye tercümesine başladığımız şey muamma risâlesi imiş» diyerek çıkar gider. Nihâyet tercümeyi bitiremez. Sonra başka bir zâta havale olunur, o da yapamaz. Hâsılı Tunus vilâyeti mensûp olduğu devletin kanun-nâmesine mâlik olamaz.

Usûl-i inşânın bu vechile yolsuz olması mülk ve milletçe daha pek çok fenâlıkları müeddî olmaktadır. Yalnız mehâkim-i şer'iyyede usûl-i sakk muteber olduğundan ahkâm-ı şer'iyye tagayyürden masûn olup, ancak sâir mahkemelerden verilen ilâmlar ol derece müşevveşü'l-ibâredir ki, hükmün gâh dâvaya, gâh icrâya bile mutabakat etmediği vuku' bulur. Bundan ne kadar haksız hükümler zuhûra gelir ki, cümlesi devletin adâletsizliğine hamlolunur. Mecâlis ve mehâkimde hâlâ düstûrü'l-amel olan ceza kanun-nâmesi öyle nakîsü'l-ifade ve ol surette müşevveşü'l-ibâredir ki, meclisler ve mahkemeler gördükleri dâvâyı onun bendlerinden birine tatbîk ile hükmetmek için dâvâyı yaş deri gibi çekiştirmeğe ve ekseriya nâ-hak hükmetmeğe mecbûr olurlar. Ama sûret-i dâvâ bendin hiç birine uydurulamaz ise, yalnız ibârece vech-i münâsebet kifâyet eder. Meselâ bir adam zanparalıkta tutulup istintak edilirken, hânenin duvarından aşıp girdiğini itiraf eder. Buna dâir kanun-nâmede bir bend tasrîh olunmadığından, mücerred hâneye girmek hakkında olan bende tatbîk olunup gider. Meclis yahut Dîvân-ı ahkâm ise mahallinde dâvânın sûret-i vuku'una vâkıf olmayıp, gelen mazbata üzerine hükmü tasdik ettiğinden ve mahallî mazbatalar ise agrâz-ı günâgûn üzerine yazıldığından, meselâ hakikatte üç ay hapis kifayet edecek bir bîçârenin on sene küreğe konulduğu ve on sene küreğe gidecek bir caninin üç ay hapis ile kurtarıldığı kesîrü'l-vuku'dur. Kezâlik istintaklarda dahi hal böyledir. İstintak olunan bîçâre derdini bildiği lisanla söylerken, müstantik efendi «olduğundan» lâfzına aşağıda bir de «bulunduğundan» ve «bulunmakla» gibi bir râbıta düşürüp, ötekinin hiç lisânından sudûr etmeyen ibâreleri cebinden yazar. Sonra mürüvvet ederse bir kere de yüzüne karşı okur ve «bunu sen söylemedin mi, getir mührünü yoksa parmağını bastır!». İstintak olunan adam okunan şeyi Arapça gibi dinleyip, bir şey anlamadan, yalnız efendiyi gücendirmeyeyim itikadıyla mührünü ya parmağını basar. İşte bu istintak-nâme gâh olur ki bîçârenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

idamına kadar sebep olur. Belki onun dediği yolda yazılsa kurtulmak ihtimali bulunur.

Ta'accübe şâyân değil midir ki, bizde yazı bilmek başka, kâtip olmak yine başkadır. Halbuki sâir lisanlarda yazı ve imlâ bilen kâtip olur. Vâkıa her lisanda edîb olmak hayli malûmata tevakkuf ederse de, âdeta muradını kâğıt üzerine ifade etmek için yazı yazmak kifâyet eyler. Bizde ise yazı öğrendikten mâadâ bir çok şeyler daha bilmek lâzım gelir. Evvelâ Türkçe imlâ bilinmelidir. Halbuki en güç şey budur. Zira vaktiyle Türkçeye mahsûs lügat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i sâireyi dâire-i hükûmetlerine aldıkça, her birinde gördükleri yeni şeylerin isimlerini ol milletin lisanından alıp, az çok bozarak kullanmış ve her kâtip bir lügati sükûn ve harekâtının zihnince uyan bir şekli ile yazıp, sâirleri dahi diğer sûrette zaptetmiş olduklarından imlâ öğrenecek kimse evvel emirde bunların hangisine tâbi' olacağında mütehayyir olur. Hele yirmi seneden beri Bâbıâli'de teferrüd eden büyük memûrların her biri bir canlı lügat olmak hevesine düşüp kimisi ya ile bildirir, kimisi ya'sız bildirir. Yazmağa başlayalıdan beri küçük kâtipler ne yapacaklarını şaşırdılar. Sâniyen Arabî ve Farisî imlâ bilmek lâzımdır. Bu iki lisanın imlâsını bilmek, kavâidini tahsîle mevkuf olduğundan, en az sarf ve nahvi görmeyince doğru terkîb yazmak kabil olamaz. Sâlisen bunlardan sonra bir de aklâm-ı devletten birinde birkaç seneler istihdam olunmak ister. Bu olmadıkça «idiğüne» yi «olduğuna» ya rabtemek yolu bilinemez. Ve bu nükte keman-keş Sırrı Bey gibi kâtiplerin ders-i ahîri olduğundan, her ne zaman bu melekeyi hâsıl ederse Bâbıâli'nin kullandığı kâtipler sırasına geçebilir; gûyâ bir yazı makinesi olur. Lâkin bu kadar zahmetle şu melekeyi ele geçirmiş olan zât ashâb-ı karîha vü kabiliyyetten ise, bu tahsîlinden mütelezziz olacak yerde müte'essif olmalıdır. Çünkü me'lûf olduğu revâbıt-ı terkîbât kendini bir dâire-i mahdûde içine sokmuştur ki, zihnine tebâdur eden meâniden yalnız melekesine uyabilenleri yazıp, sâiri ki gayr-ı vâzıh ve gayr-ı me'nûs dekayıktır, onları terk ve fedâya mecbûr ve madem ki bu zincir içinde bağlıdır, emsâli raddesinden ileri gitmekten mahrûm ve mağdûr olur. Bu sebeple gerek şiirimiz ve gerek kitâbetimiz ne derece geri kalmıştır. O yere geçecek usul-i kalem seyyiâtındandır ki, teliflerde, matbûatta âsâr-ı marifetlerini ibrâz ile edebiyatta bir inkılâb-ı azîm husûlüne sebep olan zevâtın ekseri «olmakla, bulunmakla, ecilden, hasebiyle, mebnî, dolayı, derkâr, âşikâr» daire-i fâsidesine inhisâra tenezzül etmedikleri için kalemlerinde lâyıkıyla müstahdem değillerdi. Yine o seyyiâttandır ki, Âli gibi, Müştak gibi, İsmail Paşa-zâde Gâlib Bey gibi bir çok girân-kıymet, cevâhir-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fetanet-kadrlerine lâyık olan riâyeti göremeyerek, kimi cünûn getirdi, kimi işretle telef-i nefs eyledi.

Vah bize... yazık bize... Bu hale göre bizim millette tabiî hal üzere ne şiir ve ne de inşâ yok mu demek olur. Hayır bizim tabiî olan şiir ve inşâmız taşra ahalileri ile İstanbul ahâlisinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şiirimiz hani şâirlerin nâ-mevzûn diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şâirleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tabir olunan nazımlardır. Ve bizim tabiî inşâmız Mütercim-i *Kâmûs*'un ve mu'ahharen *Muhbir* gazetesinin ittihaz ettiği şîve-i kitâbettir. Vâkıa bu nazım ve bu kitâbet matlûb olunan derecede belîğ ve tumturaklı görünmez ise de, ümmet-i Osmanîye ilerlediği sırada bunlara rağbet edilmediğinden, oldukları yerde kalmışlar, büyüyememişlerdir. Hele bir kere rağbet o cihete dönsün az vakitte ne şâirler, ne kâtipler yetişir ki, akıllara hayret verir. Velhasıl şi'r-i tabiî odur ki, şâir cüz'î bir mülâhaza üzerine kalemi eline alıp irticâlen kırk elli beyit nazm edebilmeli. Kitâbet-i millîye odur ki, eli yazı tutan zihnindeki muradını iyi kötü kâğıt üstüne koymalı. Şimdiki şiir ve inşâmızda ise tertîb-i maâni ile beraber bir teşkil ü tertîb-i elfâz derdi zihni işgâl etmekle, ne şiir ve ne de nesirde usûl-i irtical mümkün değildir. Her milletin şâirleri, hattâ bizim çöğür şâirlerimiz bedâhaten birçok şiir söylerler. Biz ise beş beyit bir gazeli dokuz ayda doğurur gibi söyleriz. Sâir milletlerde küberâ ve hattâ musannifler bizzat eline kalem alıp mektûp ve telifât yazmazlar, belki yanlarındaki kâtiplerine ağızdan söylerler, onlar dahi yazarlar. Nitekim bizde dahi köy ağaları imamlara söyleyip yazdırırlar. Bu sebepten gerek muhâberât ve gerek telifât onlarda süratli ve suhûletli olur. Ama biz mektup yazdığımızda bir iki kere tesvîd ve tebyîz etmedikçe istediğimiz gibi olmadığından, hem muhaberelerimizde te'enni ve betâat ve hem de ifadelerimizde noksan ve rekâket bulunur. Bu fenalığı def' için tabiata ittiba' etmeli.

(Hürriyet, nr. 11, 20 Cemaziyelevvel 1285/7 Eylül 1868).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2
HARABAT MUKADDİMESİ'NDEN

SEBEB-İ TERTİB-İ HARABAT

1 On beşte değildi sinn ü sâlim
Kim nazm ile vardı iştigalim
2 Mevzun söze can verirdi gûşum
Eş'ar okusam giderdi hûşum
3 Verdi bana evvelâ merâkı
Meydan şuarâsının nühâkı
4 Gâhice Garibî'yi okurdum
Aşık Kerem'e yanar dururdum
5 Aşık Ömer'i ki gâh alırdım
Uçkur sözüne şaşar kalırdım
6 Tahsinle de etmeyip kanâat
Yağmaya da geh gelirdi cür'et
7 Her defter-i şi'ri kim tanırdım
Yok nüsha-i âharı sanırdım
8 Kendim de nazîre der idim gâh
Ammâ ne söz el-ıyâzü bi'l-lâh
9 Gûş etmesin öyle söz kulaklar
Âlûdesi olmasın dudaklar
10 Divançeme anları yazardım
Mümkün olsa taşa kazardım
11 Kim şi'rime atsa ta'ne tâşı
Uğrardı benimle derde bâşı
12 Hicv idi muârıza cevâbım
Şemşîr-i zebân idi kitabım
13 Ol hal ile rûzgâr geçti
Bir iki hazan bahar geçti
14 Geçti elime çü nüsha-i can
Matbû' bir iki köhne dîvan
15 Bir kerre bu kenze nâil oldum
Bir başka cihâna vasıl oldum
16 Bir pâreye bini aferinin
Pâbûsu atıldı Gevherî'nin
17 Vehbî ile Vasıf'ı beğendim
Taklid için anlara özendim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

18 Derdim edip anları kırâat
Yârâb bu ne sihr ne keramet
19 Bundan dahi söz olur mu âlâ
Şîrîn lâfız u hüceste mânâ
20 Şu serv ile bak şu kadd u kâmet
Olmaz mı kıyâmete alâmet
21 Ya bülbüle gül ne hoş muvâfık
Pervâne değil mi şem'e âşık
22 Humhâne yanında câm u sâgar
Rindan ile muğbeçe berâber
23 Temyîze yoğ idi iktidârım
Zîrâ pend olmamıştı yârım
24 Ammâ okudukta Gülsitân'ı
Derk etmeğe başladım lisânı
25 Hem ol sırada bir iki şâir
Temyîzime oldular müzâhir
26 Olmak şuarâ ile mubâhis
Efzâyiş-i farka oldu bâis
27 Bir nükte-ver-i sütûde-etvâr
Hâfız'dan okuttu hayli mikdar
28 Ol sözlere meşrebim kapıldı
Gûyâ kapalı gözüm açıldı
29 Oldu bana hâce-i dil ü cân
Âsâr-ı sühânverân-ı İran
30 Oldum nice hamseden güher-çîn
Gördüm nice defter ü devâvin
31 Ettim şuarâ-yı Rûm'u tahkîk
Âsâr u zamanlarıyle tatbik
32 Gördüm olmuş halef selef hep
İran şuarâsına halef hep
33 Evvel söze başlamış Nevâyî
Taklîd ile fârisî edâyı
34 Gelmiş şuarâ-yı Rûm pîşin
Kılmış o edâda vezni tâyin
35 Taklid ile çün lisân bozulmuş
Evzân-ı aruzî gâib olmuş
36 Çıktıkça lisan tabîatından
Elbette düşer fesâhatından
37 Fa'lün fa'l olmadan nümâyan
Parmak ile idi bizde evzân

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte bu sebebledir ki el'an
Türkî'de yok irticâle imkân
Türkîde değil bu hâl evvel
Olmuş idi Fârisî de muhtel
Anlar da edip lisanı tecdîd
Etmiş Araba suhende taklîd
Var ise de bazı fazla noksan
Evzân-ı Araptır anda evzân
Biz anlara nisbeten cedîdiz
Gûyâ ki Araplara hafîdiz
Âsâr-ı Araptır ümm-i irfân
Bunlar iki nehrdir o umman
Çün gördüm o bahr-ı bikerânı
Fark eyledim ol zaman cihânı
Evvel gözden geçen hep âsâr
Gözden geçti bütün be-tekrar
Gördüm yeniden nice defâin
Buldum yine bir takım hazâin
Ben tab'a bunu esas ederdim
Şâir olurum kıyas ederdim
Bu şevk ile geçti rûzgârım
Destimde değildi ihtiyârım
Bildim ki ben öyle şâir olmak
Ayniyle cibâl-i sâir olmak
Ben olamadım eğerçi şâir
Oldum şu kadar ki fehme kādir
Şâirlik eğerçi mu'teberdir
Şi'ri tanımak da bir hünerdir
Helvâcıya tablekâr lâzım
Ol kâre de iktidar lâzım
Sinnim ki çil ü çehârı geçti
Atı alan Üsküdâr'ı geçti
Gördüm feleğin vefası yoktur
Zevk u elemin bekāsı yoktur
Bin yıl yaşasan yine cihan bu
Gerdiş bu zemin bu âsümân bu
Bir kāidedir bu câvidâne
Elbette gider gelen cihâne
Bu âleme itimad olunmaz
Derd-i ecele devâ bulunmaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

58 Sıhhat bozulur şebâb kalmaz
Kuvvet gider âb u tâb kalmaz
59 Perverde-i nâz olan o gül-ten
Eyler kara toprak içre mesken
60 Ol göz ki bakar bugün nehâra
Yarın yuva ola mûr u mâra
61 Hikmet bu belâya çâre etmez
Tedbîr-i hiyel de pâre etmez
62 Yok fâide devlet ü ni'amdan
Yok menfaat efser ü haşemden
63 Geldi nice bin mülûk dehre
Hep uğradılar bu derd ü kahre
64 Yoktur birinin zebânda nâmı
Kanda o yesâr u ihtişâmı
65 Ammâ ukalâ-yı âkıbet-bîn
İdrâk edip bu hâli pişîn
66 Meyl eylememiş bu dehr-i dûna
Gaflet ile düşmemiş cünûna
67 Çarhın âgâh olan huyundan
Bu yağmurun içmemiş suyundan
68 Tahsîl-i kemâle himmet etmiş
Âzâdeliğe kanâat etmiş
69 Âlemde nice eser bırakmış
Ezkârını mu'teber bırakmış
70 Gerçi anı rûzgâr almış
Bu kubbede bir sadâsı kalmış
71 Çün bende bu iktidâr yoktur
Hırsımda bekâ-yı nâm çoktur
72 Fikr eyler iken bu hâle tedbîr
Geldi dilime misâl-i Kıtmîr
73 Hayvan iken ol vücud-ı yektâ
Etmiş bu cihânda nâmın ibkâ
74 Erbâb-ı kemâle hâdim olmuş
Onlar ile ismi dâim olmuş
75 Ben de o tarîke zâhip oldum
İnsanlar ile musâhip oldum
76 Esnâ-yı mütâlâamda ekser
Gördükçe latîf ü hoş eserler
77 Bir deftere kayd eder idim hep
Ammâ ki değil idi mürettep

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

78 Tertîbine ettim ihtimâmı
Mecmû'ama verdim intizâmı
79 Türkî ile Farisîde mahlâs
Şâirlere çünkü oldu muhtez
80 Oldu şuarâsı bunların hep
Tertîb-i hurûf ile müretteb
81 Amma ki Arap'ta başka âdet
Geh künye geh ism buldu şöhret
82 Tertîbte olmak ile işgâl
Tanzîmde ben de ettim ihmâl
83 Ebyât ile kıt'alar serâpâ
Tertîb-i hecâ ile mukaffâ
84 Vardır Arabî'de bazı külfet
Etmek gerek iştikāka dikkat
85 Göstermek için nikāt-ı nazmı
Ezmân-ı tahavvülât-ı nazmı
86 Âsâr-ı seleften ettim imlâ
Bir hayli nevâdir-i dil-ârâ
87 Gerçi sözü bunların kabâdır
Mânâları lîk cân-fezâdır
88 İmlâlarını bıraktım öyle
Ta denmeye sonra şöyle böyle
89 Çünkim bu dile misâl-i mâder
Oldu Çagatay lisanı masdar
90 Terkeylemeğe hicâb ettim
Andan dahi intihâb ettim
91 Ma'lum ola ta zaman ne olmuş
Evvel ne imiş lisan ne olmuş
92 Hem rütbelerince âcizâne
Çektim şuarâyı imtihâne
93 Meşhûrları beyân olundu
Âsâr ile imtihân olundu
94 Hükm eyledim ekseriyyet üzre
Şi'rindeki istikamet üzre
95 Ben anladığım kadarca yazdım
Vakt olmadı muhtasarca yazdım
96 Mâdâm ihlâsdır esâsı
Ma'zur ola varsa da hatâsı
97 Âsâr-ı muasırînden hem
Ma'rûflar oldular murakkam

98 Şayet ki ola deyu ta'addi
Temyîzine etmedim tasaddi
99 Müstakbele şimdi hükm olunmaz
Gâibdeki cifr ile bulunmaz
100 Mümkündür eder Cenâb-ı bî-çûn
Karun'u gedâ gedâyı Karun
101 Bugün görünen sana muhakkar
Yarın ola gâlib ü muzaffer
102 Mâdâm eseri durur hayatın
Me'mûldür irtikâsı zâtın
103 Ayrıldı bizimle çünkü eslâf
Varsın bizi de ayırsın ahlâf
104 Göstermek için hatâ sevâbı
Her şîveden ettim intihâbı
105 Her şey ki bana bihîn göründü
Şâyeste vü dil-nişîn göründü
106 Mecmûama eyledim anı kayd
Gûyendesi Amr imiş yahut Zeyd
107 Fikr et ne kadar kitâp gördüm
Cem'inde ne pîç-tâb gördüm
108 Rindân eder anda çün mülâkat
Koydum adını anın Harabat
109 Mescid desem itimad olunmaz
Şâirler o yerde çok bulunmaz
110 Şâirlere mey verir musâfat
Rindânın olur yeri harâbat

AHVÂL-İ EŞ'ÂR-I TÜRKÎ

111 Eslâfta Ahmed ü Necâtî
Âvâre-i dil-şikeste Zâtî
112 Türkî suhene temel komuşlar
Gerçi temeli güzel komuşlar
113 Etmekle lisânımız tagayyür
Ol şiveyi güç bize tasavvur
114 Mazmunları gerçi pek metindir
Elfâzı da ol kadar çetindir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarz-ı gazel ü kasîde-bâzî
Nâhoş o kadar ki vezn-i tâzî
Tan ile igendeler dürürler
Her beytte birbirin sürürler
Ya haşv ü imâle vü zihâfât
İnşâd edene belâ-yı âfât
Belki o zaman için güzelmiş
Lâkin sonra lisan düzelmiş
Olmuş bu tebeddül-i lisâna
Bâis iki Hüsrev-i yegâne
Sultan-ı cihân Selîm-i evvel
Hâkan-ı müeyyed ü mübeccel
Etmiş o şehinşeh-i muzaffer
Mülk-i sühânı dahi musahhar
Ekser sözü Farisîdir ânın
Makbul ü müsellemi cihânın
Yok Rum aranır ise serâser
Ol şîvede farisî demiş er
Olmakla şeh-i cihân-ı mâ'nâ
Dîvânı durur cihânda hâlâ
Oğlu dahi padişâh-ı irfân
Sâhib-kanun Hân Süleyman
Görmüş idi terbiyet pederden
Elbette çıkar güher güherden
Te'sîs-i binâ-yı devlet etti
Tanzîm-i lisâna himmet etti
Zâhirde ve âlem-i suhende
Kendisine halkı kıldı bende
Sûrette değil fakat cihangîr
Mülk-i hüneri de etti teshîr
Verdi bu iki şeh-i fazilet
Hem devlete hem lisâne vüs'at
Meclislerine nedim-i dâhil
Olmuş idi zümre-i efâzıl
Himmetleri ile oldu mevcûd
Bir İbn-i Kemal misli mefkūd
Hem etti Ebussuud'u is'âd
Ol iki şehinşeh-i melek-zâd
Bu iki hünerver-i yegâne
Pek çok meded ettiler lisâne

135 Bâkî idi nice seyf u kanun
Perverde-i hâss-ı şâh-ı kanun
136 Olmuş idi o padişâh-ı nakkad
Hem padişah ana hem de üstâd
137 Her şi'r verişte şâh-ı zî-şân
Hem rütbe verirdi hem de ihsân
138 Zâhir görünür kasîdesinden
Tavr-ı gazel-i güzîdesinden
139 Kim tarz-ı kadîme kisve vermiş
Şi'r anın eliyle şekle girmiş
140 Bâkî'ye sezâ olunsa ta'yin
Ta'bîr-i müceddid-i nuhistîn
141 Amma yine bazı köhne ta'bîr
Bâkî'de eder derûnu tekdîr
142 Sonra edilip bu şîve tecdîd
Âsâr-ı Acem olundu taklîd
143 Evzânda taharrüz-i zihâfât
Teksîr-i tetabu'-ı izâfât
144 Cümle edevât-ı vasf-ı terkîb
Tevsî'-i teselsül-i terâkîb
145 Birden girdi bizim lisâna
Hep nâmeler oldu şâirâne
146 En câ-ı ta'accübü bu bâbın
Bâisleridir şu inkılâbın
147 İstanbul iken makarr-ı irfân
İstanbul iken mutâf-ı büldân
148 Yaptı iki taşralı bu hâli
Van'lı birisi biri Ruhâ'lı
149 Yâni biri Nef'î-i suhenver
Hem diğeri Nâbî-i muammer
150 Bunlardır eden lisânı tevsi'
Bunlardır eden beyânı tenvi'
151 Bunlar verdi zebâna ziynet
Bunlar verdi beyâna sûret
152 Türkî dili evvel idi yektâ
Etti anı Fârisî dübâlâ
153 Hem öyle yakıştı iki gevher
Gûyâ ki karıştı şîr ü şekker
154 Yahut iki bahr-ı ilm ü irfân
Birleşti beraber oldu ummân

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

155 Yok üç deniz oldular ferâhem
Andan çıktı bu bahr-ı a'zam
156 Zîra Arabî lisanla evvel
Olmuş idi Fârisî mükemmel
157 Osmanlı lisânı bu lisândır
Fikr eyle ne bahr-ı bî-kerândır
158 Osmanlı lisânını bilen zat
Bir bennâdır ki hâzır âlât
159 Bir kaç türlü edâta nâil
Bir kaç nev'i inkılâba kâbil
160 İ'mâlde hiç külfet olmaz
Teftîşte tab'a zahmet olmaz
161 Her kangı hayal ise musavver
Elfâzı gelir anın beraber
162 Sâir lüsün-i atîkanın hep
Ma'kūlâtı olur müretteb
163 Kat'a o hudûddan çıkılmaz
İnsan buna ya nasıl sıkılmaz
164 Manzum ise bâhusus o sûret
Bir kaç kat olur o demde külfet
165 Tazyîk-i arûz bir cihetten
Hem kāfiye vü redîf reh-zen
166 Tahsîne olur katı sezâvâr
Bir dilde güzel denilir eş'âr
167 Ammâ ki bizim lisânımızda
Her türlü edât yanımızda
168 Efkâr-ı Arab hayâl-i İran
Mahsûl-i memâlik-i Horâsan
169 Her kangısına uzatsa desti
Mümkün dolmak kişiye desti
170 Her kangı hayal gelse akla
Biz kâdiriz anı lâfza nakle
.....

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MEŞRÛT U AHVÂL-İ ŞÂİRÎ

171 Vardır iki şart-ı şâiriyyet
Evvelkisi kâbiliyy-i hilkat
172 Bazı kula Hak eder inâyet
Bir ni'met-i hâsdır tabîat
173 Şâir şâir doğar anâdan
Âsârı görünür ibtidâdan
174 Şâir dahi tıfl iken ıyândır
İrfânına meşrebi nişândır
175 Her tarz u edâsı lâubâli
Bir başka revişte cümle hâli
176 Mesken eder etmez işbu şehri
Gûyâ ki görür cünûn-ı dehri
177 Fikrini salâha sâlik eyler
Bilmez ki umûma kemlik eyler
178 Başlar o zamandan ihtilâfa
Evza'-ı umûm ile hilâfa
179 Hem başlar o demden ibtilâlar
Ömrünce mübârekî belâlar
180 Çün hürr olarak gelir vücûda
Güçtür koma şâiri kuyûda
181 Çokluk anı bağlamaz akâid
Teshir edemez anı fevâid
182 Etmez zer ü sîm için müdâra
Olmaz kadem-i ricâle ruh-sâ
183 Rızkı ile eyleyip kanâat
Sürmez yere cephe-i darâat
184 Dehrin saymaz gam u safâsın
Zîra feleğin bilir vefâsın
185 Bir şâire müntehâ-yı maksad
Bir şişe şarâb bir semen-had
186 Medhinde eğerçi eyler ıtrâ
İşde sana eylemez müdârâ
187 Şi'rinde diyen yalan dolan söz
İşde sana söylemez yalan söz
188 Çün işde umûmadır netâyic
Şahsın kalır anda nef'i hâriç
189 Her kim ki işinde sâdık olmaz
İnsan demek âna lâyık olmaz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

190 Sâni-i şurût-ı şâiriyyet
Tahsîl-i maârif ü fazîlet
191 İlm olmasa şâir olmaz insan
Dilsiz söze kādir olmaz insan
192 Sa'y eyle ulûma mukdımâne
Ez-cümle bedî' ile beyâne
193 Şi'r-i Arab'a tevessül eyle
Nahv ü lügata tevaggul eyle
194 Nazm-ı kudemâ vü fenn-i târih
Gül-nahl-i fesâhate bün ü bîh
195 Gelse bir araya sâye vü mihr
Olmaz bir arada cehl ile şi'r
196 Olsa ne kadar kavî tabîat
Yoktur câhil sözünde kuvvet
197 Pek tab'ına itimad edenler
Bulsa dahi bazı hoş suhenler
198 Bilmezlik ile düşer hatâya
Uğrar başı cehl ile belâya
199 Ya söyle sözü güher nisâr et
Ya samt u sükûtu ihtiyâr et
200 Vardır dahi bir nice vesâil
Eş'âr olur anlar ile kâmil
201 Şi'r olmak için cedîd ü fâhir
Şâirde gerek ferâğ-ı hâtır
202 Olmaz harem-i derûnda makrûn
Ekmekçi telâşı ile mazmûn
203 Şâir olamaz eğerçi zengin
Fakr ile de kalmaz anda temkin
204 Âlemde budur hele mücerreb
Olmaz işi şâirin müretteb
205 Tâli' akla muâvin olmaz
Baht ile hüner mukārin olmaz
206 Şâirde gerek o rütbe sâmân
Tâ olmaya pâymâl-i nâdân
207 Ya âteş-i aşk ile olup zâr
Ol hal ile ede nazm güftâr
208 Yahut müte'essir ola şâir
Tâ şi'ri dahi ola müessir
209 Memdûh ya kadr-dân gerektir
Söz gevher ü müstemi mihektir

210 Yahut ola meclis-i suhende
Bahs edile şi'r o encümende
211 Eş'ârına olalar muârız
Efkârına olalar münâkız
212 Terk eyleye kibr ile inâdı
Hasr etmeye nefse i'timâdı
213 Vâki göricek bir i'tirâzı
İnsaf ile hakka ola razı
214 Terk ile isâbet iddiasın
Islâh ede der-akab hatâsın
215 Vardır nice hod-pesend nâdân
Kendin sanır efzal-ı suhendân
216 Toplar başına bir iki câhil
Efkârda kendine mümâsil
217 Eyler hezeyânın anlara kay
Anlar tahsin eder peyâpey
218 Hem der ki zî-şâirî eser nîst
Üstâd-ı suhen menem diğer nîst
219 Bilmez ki eder o gâv-ı nâtık
Kendisine kendisi fenalık
220 Şi'ri ile fahr eder cihâna
Yok humkunu neşr eder cihâna
221 İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisânı
222 Etmiş orada fünûn terakki
Tahsîlden eyleme tevakki
223 Bilmek gerek andaki fünûnu
Terk eyle taassub u cünûnu
224 Ansız kişi tâm şâir olmaz
Bir kimse lisanla kâfir olmaz
225 Sende var ise eğer hamiyyet
Tahsîline eyle sarf-ı himmet
226 Kıl terceme anları ziyâde
Tâ milletin ede istifâde
227 Eş'ârına hem de eyle dikkat
Anlarda da başkadır fesâhat
228 Mir'ât-ı dilin olur mücellâ
Nîrû-yı tabîatın dü-bâlâ
229 Ahz eyle sanayi' ü ulûmun
Terk eyle zemâim ü rüsûmun

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Taklid ile aslını unutma
Milliyyetini hakîr tutma
Sâir akvâma meyli akmaz
Kıptî kıptîliğin bırakmaz
Andan alçak gerek ki mâye
Milliyyetin etmeye vikâye
Bilmem ki neden her işte mutlak
Yekdîgerine mukallid olmaz
Anlarda bu fikr-i fâsid olmaz
Yekdîgerine mukallid olmaz
Fikr etmeli kim Cenâb-ı bî-çûn
Ettikte beşerle arzı meskûn
Her iklîme havass vermiş
Her kavme mizac-ı hâs vermiş
Mümkün müdür etme bir firengi
Afrika'da hem mizac-ı zengî
Kābil mi ede Rasin Lamartin
Nef'î gibi bir kasîde tezyîn
Mümkün mü Senâî vü Ferezdak
Molyer gibi bir tiyatro yazmak
İklîmde hükmü yok mu farkın
Vaz'iyyeti bir mi Garb ü Şark'ın
Olmaz mı tehâlüf-i cibillî
Yek-şîve midir tıbâ'-ı millî
Anlarda gelen suhen-serâyân
Bir başka zemînde oldu gûyan
Anlardaki ehl-i nazm ü tâ'bîr
Ahvâli eder suhanla tasvîr
Bir gülşeni vasfa etse âgâz
Eşkâlini evvel eyler ibrâz
Eyler tafsîl-i tûl u arzın
Söyler ahvâl-i tab'-ı arzın
Etrâf u civârını unutmaz
Hattâ has u hârını unutmaz
Şâirleri Müz'lere taparlar
San'atlı tiyatrolar yaparlar
Bir vak'ayı anda derc ederler
Mahsûl-ı kuvâyı harc ederler
Eylerken o hâleti tasavvur
Elbette eder kişi te'essür

İcrâ etse anı hususâ
Üstâd oyuncular ne â'lâ
Lâkin böyle eserlerin hep
Ahlâk-ı umûma sanma mektep
Yüzde biri maksada müsâdif
Doksan dokuzu ana muhâlif
Eş'âr nukâve-i zebândır
Mi'yâr-ı belâgat-i lisandır
Âyînesi şi'rdir lisânın
Her kârı lisanladır cihânın
Eş'âra gelir ise tenezzül
Elbette lisan bulur tezelzül
Ef'âl-i beşer olur müşevveş
İşlerde zuhûr eder keşâkeş
Olmaz zîb-i sımâh-ı rağbet
Âvâz-ı evâmir-i hükûmet
İşte bu sebepledir ki şâhân
Etmiş şuarâyı gark-ı ihsân
Sâir vüzerâ gibi efâzıl
Teşrîfâta olurdu dâhil
Var mı acaba mülûka lâyık
Şâir gibi bir nedîm-i sâdık
Memdûha eder o ehl-i hikmet
Dünyada vü âhirette hizmet
Dünyada senâsın eyler îfâ
Ukbâda iken de nâmın ibkâ
Bu dehre nice şeh-i cihân-bân
Geldi gitti olundu nisyân
Bir Gaznevî nâm u şöhret aldı
Şehnâme'de çünkü ismi kaldı
Sâdi eğer etmeseydi îrâd
Kim eyler idi Atâbek'i yâd
Ezkâr-ı Hüseyn Baykara'yı
Hıfz eyledi Câmi vü Nevâî
Mâdâm kelâm câvidândır
Eş'âr dahi ebed-nişândır
Her hoş söz kim gelir zebâne
Âlemde kalır o câvidâne
Ammâ dediğim suhen suhendir
Nedretle çü dürr-i bî-semendir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

270 Gevher bedel ana elbet olmaz
Tahsînden özge kıymet olmaz
271 Durdukça cihân durur o gevher
Mânend-i kıyâm-ı asl-ı cevher
272 Olmaz o kelâmı mahva bâis
Enbûh-ı takallüb-ı havâdis
273 Bir böyle edîbe dense şâyân
Fermân-fermâ-yı mülk-i irfân
274 Kim mülk-i suhende bî-muhâbâ
Fermânını hâme eyler icrâ
275 Ebkâr-ı maânî-i müretteb
Saf saf dizilir huzûruna hep
276 Eyler o suhen-ver-i cihangîr
Bir fikr ile bin cihânı teshîr
277 Bâşında eğerçi tâcı olmaz
Dîvân-ı mürettebi bozulmaz
278 Tâ haşre kadar durur mukarrer
Sâhib-dîvân olan hüner-ver
279 Düşmanları mahv olur zamanda
Fazlın eseri kalır cihânda
280 Hayr ile kalır felekte nâmı
Budur fuzelânın intikâmı

AHVÂL-İ ŞUARÂ-YI RÛM

281 Türkî eş'ârı ehl-i tahkîk
Üç sınfa eder binâ vü tefrîk
282 Bâkî'ye gelince nazm-gûyân
Oldu kudemâ-yı ehl-i irfan
283 Andan Nâbî'ye dek evâsıt
Eş'âr henüz değildi sâkıt
284 Andan sonra gelir avâhir
Bu sınfta şâir oldu nâdir
285 Evsâfta Nef'î-i suhan-sâz
Sultân-ı serîr-i mülk-i i'câz
286 Hem-râh olamaz anınla yârân
Şahbâz ile sa've olmaz akrân
287 Ol tarz-ı beyân o hüsn-i üslûb
Ol tavr-ı bedi' o vech-i mergûb

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

288 Her matlaba hâstır edâsı
Her nağmede başkadır sedâsı
289 Bir harbi ederse vasfa âgâz
Gûyâ işitir kulaklar âvâz
290 Bir arbede bir hücûm-ı çâlâk
Bir hançer ü miğfer ü çekâçâk
291 Bir hamle eder ki hasm-ı dîne
Gûyâ iner âsumân zemîne
292 Öyle kılıç urdurur ki farzî
Eyler iki pâre gâv-ı arzı
293 Bir esbi beyâna bulsa meydan
Seyrine eder Burak'ı hayran
294 Gitse olur âteş-i cihân-sûz
Durdukta bir âfet-i dil-efrûz
295 Bir hânenin etse vasfını yâd
Eyler anı sanki cennet-âbâd
296 Fahriyyede yoktur ana sânî
Meshûr eder âdemi beyânı
297 Ettikte kasîdeye ser-âgâz
Tâ âhıra dek olur yek-âvâz
298 Tab'ında olur hilâf-ı âde
Gittikçe müsâra'at ziyâde
299 Nef'î bunu sanma müft bulmuş
Üç pâdişehin nedîmi olmuş
300 Sultan Ahmed Şehîd Osman
Dördüncü Murâd-ı kahraman-şân
301 Şâir idiler hem ehl-perver
Nef'î nasıl olmasın suhen-ver
302 Her şâh-ı suhan-şinâs-ı ârif
Etmiş anı garka-i avâtıf
303 İnsan ki görür bu i'tibârı
Gitmez mi elinden ihtiyârı
304 Etmez mi kelâma bezl-i imkân
Sözden gören iltifât u ihsân
305 Lâkin feleğe hüner gerekmez
Her bârı çeker bu bârı çekmez
306 Gerdûn yedi başlı bir yılandır
Melsû'u bütün hüner-verândır
307 Bir kaç gün olursa da müsâid
Encâm eder revâcı kâsid

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

308 Eltâf-ı sipihr bizde kalmaz
Kangı nefesi verir ki almaz
309 Sultan-ı cihân Murâd-ı şâir
Ağzına döker iken mücevher
310 Ne eyledi ise etti gerdûn
Kıldı o şehîdi garka-i hûn
311 Bayram gibi har-ı zamâne
Kıydı o yegâne-i cihâne
312 Hem Sabri hoş-edâ-yı şâir
Nef'î ile oldular muâsır
313 Âsârı lâtif lîk azdı
Bir berceste kasîde yazdı
314 Ammâ ne kaside pây-tâ-ser
San subha-ı dürr ü akd-i gevher
315 Gûyâ ki sıkıp bütün havâsın
Cem' eylemiş anda hep kuvâsın
316 Bir vâdi-i hâstır o vâdi
Kimse söze vermedi o tâdı
317 Bir matla'ı var gazelde hattâ
Mû'ciz dedi ana ehl-i mâ'nâ
318 Elhâk o sühan güzel sühandır
Nef'î dahi ana gıpta-zendir
319 Peyrevliğin iltimâs eyler
Ol nazmdan iktibâs eyler
320 Yok başka sözü eğerçi böyle
Dîvân değer ol kasîde şöyle
321 Ol asrda bir dahi Riyâzî
Bâğ-ı sühanın gül-i beyâzı
322 Bir şâir-i pâk-i nüktedândır
Meydân-ı hünerde pehlivândır
324 Pâkîze kasîdeler demiştir
Berceste neşîdeler demiştir
325 Fahriyyeleri belîğdir pek
Zâten güzeli ne hâcet öğmek
326 Nâbî dahi söylemiş kasâid
Ammâ ki makûle-i zevâid
327 Uymaz ana pek kasîde nazmı
Tevhîdidir en güzîde nazmı
328 *Sulhiyye*'si *Na't*'ı dil-nişîndir
Azliyye'si bir güzel zemîndir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

329 Ancak görünür ki külfet etmiş
Gûyâ cebr-i tabîat etmiş
330 Bir öyle hüner-ver-i suhen-zâ
Yazmak gerek idi andan â'lâ
331 Nâbîye Münîf iken mukallid
Andan eblâ' demiş kasâid
332 Nâbî'ye yaraşır idi hakka
Ol iki kasîde-i dil-ârâ
333 Zîra iki müntehab eserdir
Emsâli görülmemiş güherdir
334 Amma ki gazelde Nâbî-i pîr
Olmuş o da Hüsrev-i cihangîr
335 Ta'kîd ü rekîke uğramaz hiç
Eyler okudukça tab'ı tehyîç
336 Yok zerre tenâfür-i ibârât
Hod mâlı gibidir istiârât
337 İrsâl-i meselde misli yoktur
Bu şîvede söz eğerçi çoktur
338 Olmaz o şeker gibi ibâre
Ol terkîbât-ı hoş-güvâre
339 Destinde misâl-i mum terkîb
Kasdettiği şekl ile bulur zîb
340 Terkîbde tarzı Fârisî'dir
Etvâr-ı Acem mümârisîdir
341 Nâbî'ye bu ihtirâ'dır hâs
Teslîm eder anı ehl-i ihlâs
342 Râşid ile Vecdî Lem'î Râmî
Râgıb Âsım Münîf Sâmî
343 Ol mektebe oldular müdâvim
Ol hâceden oldular mülâzim
344 Âsâr-ı Fuzûlî-i İrâkî
Vâdi-i gazelde hayy u bâkî
345 Yanıktır o âşıkın kitâbı
Nazmında kokar ciğer kebâbı
346 Etmez gazelinde fikr-i san'at
San'at olur anda bî-sınâat
347 Peyrevleri olmaz âna emsâl
Taklîd olunur mu kāl ile hâl
348 Hem bir dahi eski Nâilî'dir
Pâkîze-sühan edîb-i şâir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

349 Elfâzı selîs ü müntehabtır
Mazmûnları bâis-i tarabdır
350 Tenkîh eder sözü o dânâ
Bercestedir anda lâfz u mâ'nâ
351 Bu yolda velî kelâmı çok yok
Melbûsundan bürehnesi çok
352 Rûhî ile Hâmî-i suhen-sâz
Yek-şîve vü yük-edâ yek-âvâz
353 Çün ikisi de Irak'dandır
Ehl-i dil ü sâhib-i sühandır
354 Anlarda velî güzîde eş'âr
Gûyâ ki çemende nâdir ezhâr
355 Dîvânları nısfdan ziyâde
Yâ haşv ya bî-meze ya sâde
356 Rûhî'ye veren kemâl-i şöhret
Terkîb'inden olan letâfet
357 Ammâ ki eğer be-vech-i tedkîk
Seng ü güheri olunsa tefrîk
358 Azdır sühân-ı girân-bahâsı
Bâkîsi acûzeler duâsı
359 Tanzîm-i gazelde bir de Yahyâ
Bir vâdi-i hâs kılmış ihyâ
360 Nâzik söyler sözü be-gâyet
Bir sâdelik içre bin letâfet
361 Gûyâ kırılır elinde elfâz
Mazmûnları ruhu eyler îkâz
362 Bu şîvede bir dahi Bahâyî
Bülbül-veş eder suhan-serâyı
363 Pek dil-keş ü âşıkâne söyler
Tâ'rîz eden yabâne söyler
364 Sonra bu yola Nedîm gitmiş
Taklîd etmiş ziyâde etmiş
365 Elfâza yeni hizâb vermiş
Bir kat daha âb ü tâb vermiş
366 Lâkin gâhi tecâvüz etmiş
Tâ mertebe-i mizâha yetmiş
367 Bir cisme demek için musaffâ
Yaptırdı kamer ile murabba
368 Sâbit dahi şâir-i metîndir
Ol tarzda sâhib-i zemîndir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

369 Bir *Na't-ı şerîf*'i var ki dil-keş
Mi'râciyye dahi ana eş
370 Ekser sözü ıstılâha dâir
Mazmunları var değer cevâhir
371 Lâkin anı kayd-ı darb-ı emsâl
Vâdî-yi zihâfa eyler irsâl
372 İzzet ile hem Nazîm ü Sâmî
Bir şîvede nazm eder kelâmı
373 Hakkâ ki Nazîm hoş-edâdır
Vassâf-ı Habîb-i Kibriyâ'dır
374 Hiç kimsede yoktur ol tabîat
Bir şâire olmadı bu devlet
375 El-gıbta o pîr-i pâk-râya
Sarf etmedi ömrünü hebâya
376 Hasr eyledi Na'ta rûzigârın
Hâzırladı gitmeden mezârın
377 Parlak görünür eğerçi Sâmi
Teşvîş eder ekser kelâmı
378 Eyler sözü gâh öyle muhtel
Etmez anı derk akl-ı evvel
379 Birbirine sözleri değil eş
Ay başları yazdığı müşevveş
380 Etmez ise iltizâm-ı külfet
Rengin söyler sözü be-gayet
381 İzzet Paşa da hoş-edâdır
Vardır galatı velîk nâdir
382 Âsârı eğerçi çok değildir
Matbû' kelâmı yok değildir
383 Şâyândır olur ise müfâhir
Medhetti anı Münif-i şâir
384 Vehbî-yi kadîm nüktedândır
Asrında re'is-i şâirândır
385 Var hayli kasîdesi mükellef
Var nice gazelleri müreddef
386 Amma ki o asrın iktizâsı
Etmiş anı yâ'e müptelâsı
387 Söz bulmak için mizâca evfâk
Söz bulmağa olmamış muvaffak
388 Dîvânı eğerçi var müretteb
Haşv ile zihâftan mürekkeb

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

389 Eş'ârı dökülse hep huzûra
Gelmez sekiz on gazel zuhûra
390 Hem Köprülü-zâde merd-i kâmil
Es'ad Pâşâ-yı bî-muâdil
391 Hâsim'dir ana gazelde mahlâs
İklîm-i sühan ana muhassas
392 Mazmûnları var ki ruh-ı dildir
Bilmem neye müştehir değildir
393 Dîvânını görmedim müretteb
Buldum bir iki gazel ki agreb
394 Böyleyse eğer bütün makāli
Yoktur ana bir eş ihtimâli
395 Bir de bu sülâleden sühan-zâ
Abdullah nâmı hem de Pâşâ
396 Nazm-ı Arabîde ol muvaffak
Yâ İbn-i Hafâce yâ Ferezdak
397 İgrâk denirse müddeâma
Bul nazmını bunda bak kelâma
398 Zannetme ki müntehab o sözler
Dîvânı da böyledir serâser
399 Bu iki hafîdi Köprülü'nün
Fahrıdır o dûde-i güzînin
400 Âsım ile Râgıb oldular hem
Şeyhü'l-islâm vü sadrıâzâm
401 Sözde ikisi dahi metîndir
Gâyette lâtif ü dil-nişîndir
402 Yek-dîgere lîk olunsa nisbet
Râgıb'dır olan müreccah elbet
403 Eş'ârda mühmelâtı yoktur
Azdır pesti bülendi çoktur
404 Şi'rinde olur o merd-i nâkid
Nâbî ile Sâib'e mukallid
405 Bahr-ı hüner idi sînesinde
Fazlı görünür sefînesinde
406 Vehbî'ye lügatte yoktur akrân
Tuhfe ile *Nuhbe* iki bürhân
407 Elhâk bu iki eser güzeldir
Yok misli denir ise mahaldir
408 Bilhassa *Nuhbe* müntehâbtır
Keşşâf-ı belâgat-i Arâbtır

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

409 Hoştur dahi mesnevîsi elhâk
Nâbî'ye ikinci dense elyâk
410 Ammâ ki kasîde vü gazelde
Benzer kokusuz güle cebelde
411 Eş'ârı değil tabiatıyle
Söyler sözü ilm kuvvetiyle
412 Bir de ne aceb ki hulkî ol pîr
Sirkatten edip hemâre tahzîr
413 Eyler iken i'tinâ özüne
Uğrar kendi büyük sözüne
414 Dîvânında o müfti-yi fen
Düzd-i sühanın dilin keserken
415 Manzûmesi Mîrzâ Nasîr'in
Dîvânında durur o pîrin
416 Ketminde aceb tekellüf etmiş
Tahrîf etmiş tasarruf etmiş
417 Sanmış anı kimse duymamıştır
Hayfâ ki gılâfı uymamıştır
418 Ol nazm-ı güzîn durur serâser
Âteş-gedede misâl-i ahker
419 Vâsıf dahi bir latîf şâir
Mâ'lûmâtı velîk kâsır
420 Yârâ-yı tabîat ile söyler
Gâyette selâset ile söyler
421 Vehbî gibi ilmi olsa kâmil
Nâbî'ye olur idi mümâsil
422 Vehbî'ye verilse tab'-ı Vâsıf
Bir şâir olurdu tâm u ârif
423 Yok Rûm'da mesnevî demiş çok
İrân'a kıyas olunsa hiç yok
424 Bu yolda imâm-ı ehl-i irfân
Mevlîd eserin yazan Süleyman
425 Oldur şuarâ-yı Rûm'a üstâd
Oldur eden ehl-i nazmı irşâd
426 Manzûm o menâkıb-ı mukaddes
Isbât-ı kemâl için anâ bes
427 Bilmem ne sühandır ol sühanlar
Âşüfte olur hep işitenler
428 Yârâb o ne sûziş ol ne sözdür
Sûrette eğerçi sâde düzdür

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

429 Aşk u sühan anda müctemî'dir
Baştan başa sehl-i mümtenî'dir
430 Dört yüz seneden beri efâzıl
Bir söz demedi ana mümâsil
431 Tanzîrine çok çalıştı yârân
Kaldı yine bikr-i misl-i Kur'an
432 Şeyhî dahi gelmiş ol zamanda
Bir hayli eser komuş cihanda
433 Elfâzı velî kaba be-gâyet
Mâ'nâca da yoktur anda lezzet
434 Etmiş idi sonra Zâtî-i pîr
*Pervâne vü Şem'*i nazm u tahrîr
435 Gerçi sühânı biraz kabâdır
Çok sözleri var ki dil-rübâdır
436 Andan sonra sezâ-yı ıtrâ
Sâhib-hamse edîb Yahya
437 Olmuş idi ol güzîde şâir
Sâhib-kānûn ile muâsır
438 Seyf ehli idi o ehl-i temyîz
Seyfi kalemi gibi idi tîz
439 Görmüş anı sonradan Âtâyî
Hamse yazıp etmiş iddiayı
440 Lâkin biri gül ikinci gildir
Beş parmak yeknesak değildir
441 Manzûme-i dil-keş-i Fuzûlî
Hayran eyler hele ukûlü
442 Leylâ Mecnûn eğerçi çoktur
Ammâ ki bunun misâli yoktur
443 Hâkâni cihân-ı nazma hâkân
Yok Rûm'da ana misl ü akrân
444 Bir *Hilye*'si var ki muhtasardır
Ammâ sözü ser-te-ser güherdir
445 Bir tarzda nazm eder makāli
Tanzîrinin olmaz ihtimâli
446 Yok şüphe ki feyz-i Ahmedî'dir
Bir mu'cize-î Muhammedîdir
447 Cevrî vü Nahîfi ile Şâkir
Hep ol eserin mukallididir
448 Hakkā ki Nahîfi-i hüner-kâr
Yazdı nice ber-güzîde âsâr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

449 Tahsîn o şâir-i kavîye
Kim terceme yazdı *Mesnevî*'ye
450 Manzûm olarak o eyledi hem
Her beytini Türkî'ye mütercem
451 Fikr et ne kadar bızâat ister
Bu nazm ne istitâat ister
452 Nâbî de bu yolda pehlivandır
Hayriyye'si fazlına nişândır
453 Ol hüsn-i edâ o hüsn-i ta'bîr
Eyler işiten kulağı teshîr
454 Her unvan bir güzîde mısra
Her hutbede bir yegâne matla'
455 Zannetme kim âzmâyiş etmiş
Ehl-i hünere nümâyiş etmiş
456 San'at ile eylemiştir ol pîr
Asrındaki hâl-i mülkü tasvîr
457 Zulm-i vüzerâyı söylemiştir
Hâl-i fukarâyı söylemiştir
458 İlm ü edeb öğretir zamâna
Ta'lîm-i kemâl eder cihâna
459 Ammâ ki denirse *Hayrâbâd*
Hayriyye ile denir mi hem-zâd
460 Ben de ederim bu kavli teslîm
Hem-hâl olamaz ücâce Tesnîm
461 *Hayriyye* kemâli anda gâib
Haklı görünür biraz da Gâlib
462 Za'fın görüp anda şîr-i nazmın
Sürmüş üzerine pîr-i nazmın
463 Ol şevk ile *Hüsn ü Aşk*'ı yapmış
Elhak Dede can külâhı kapmış
464 Sarf eyleyip ana cümle tâbı
Pek şîveli yazmış ol kitâbı
465 Gelmiştir o şâir-i yegâne
Gûyâ bu kitap için cihâne
466 Lâkin niçin ol dilîr-i bâhis
Hayriyye'den açmamış mebâhis
467 Bir harf demez risâlesinde
Almaz yâda makâlesinde
468 *Hayrâbâd*'ı hele beğenmez
Hayriyye'ye yâ niçin özenmez

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Çün maksadı imtihandı bence
Akvâ ile tutmalıydı pençe
Hem de yaraşır mı bir dilîre
Fahr ede tagallüb ile pîre
Çün gelmez bir çiçek ile yaz
Dîğer sözüne nazîreler yaz
Dîvânını aç elinle şöyle
Beş beytine bir nazîre söyle
Sınf-ı müte'ahhirîne serdâr
İzzet Molla o rind-i güftâr
Her yolda latîfdir beyânı
Ölmez hele *Mihnet-i keşân*'ı
Gerdûnedeki güzel hayâli
Âyîneler ile hasb-i hâli
İrfânına hiç söz bulunmaz
Tahsîn ana ya nasıl olmaz
Görmüş mü acep sipihr-i devvâr
Bir öyle sühan-ver-i fedâkâr
Baş koydu bu devletin yolunda
Can verdi bu milletin yolunda
Nâdânları men' için hatâdan
Kurtarmağa devleti belâdan
Kendi başını kodu belâya
Sivas'ta uğradı kazâya

.....

(Harâbât, Matbaa-i Amire
(İstanbul) Şaban 1291 / Eylül 1874)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III — POLİTİK ve SOSYAL KONULU MAKALELER

1

HÜRRİYET'İN NEŞRİ DOLAYISİYLE

Hürriyet gazetesinin birinci nüshasını kemâl-i iftihâr ile okudum. İnsanın muktezâ-yı hilkati ve cemâat-i beşeriyyenin vâsıta-i terakki ve saadeti olan Hürriyet nâm-ı muhteremiyle tesmiyesinden, medlûlünün dahi vatanımıza duhûlüne âlet olacağına bi't-tefe'ül ifâ-yı vazîfe-i tebrîke müsâra'at eyledim. Hürriyet ne güzel nimet-i ilâhiyyedir. Eğer sû-i istimâl olunmazsa; hürriyet esâretten muzır olur, itidâli tecavüz ederse; benî âdem halk olunalı rû-yı arzın her tarafında türlü türlü şekil ve hey'ette gûnâgûn hükûmetler teşekkül etti. Her kavmin tertîb-i vataniyyesine göre mâlik olduğu ahlâk ve âdâta münâsib mütenevvi' kanunlar yapıldı. Hiç bir asırda hiç bir kavim görülmedi ki, muntazam ve gayr-ı muntazam bir kanuna merbût olmayarak cem'iyyetle taayyüş eyleye. Vahşîlerde bile kanun hükmünde kendilerine mahsûs bir çok âdât bulundu.

Demektir ki, hürriyet, kavânine merbûtiyetle beraber bulunur. A'sâr-ı ahîreye gelinceye kadar ömr-i benî âdemin unfuvân-ı tufûliyyeti olduğundan kıt'aât-ı arzda bulunan cemâat-i insaniyye şu hakk-ı hürriyeti istihsâl için mütehallik oldukları istihkâkı bilemediler. Ve Roma ve Yunanistan gibi maarif cebriyle, dîde-i basîretleri açılan bazı akvâm dahi çok zamanlar hürriyetle yaşayamayıp, vaktinden evvel yetişmiş meyva gibi lezzet-i devamdan mütena'im olamadılar. Lâkin şimdiki asır, nev'-i beşerin şebâbı vakti olduğundan, efkâr-ı hürriyet mecrasından tûğyân etmiş bir sel gibi cihanın her tarafına bir sûrette yayılmaktadır ki, hapis ve nefy ve belki de katil gibi, zâlimlerin istimâliyle me'lûf oldukları esbâb-ı müdafâa onun önüne sedd-i hâil olamaz.

Şu kadar ki, istiklâl ile insanlara hükmetmek lezzetine harîs olmak dahi insanla beraber yaratılmış olan ahlâk cümlesinden olmakla, her zamanda zimâm-ı umûra mutasarrıf olanlar, bu hakkı, müstahakına vermeyi menafi'-i mutâdelerinden bir büyük parça ayırmak tarzında istemezler. Ve bu hakkı istihsal için ser-berâverde-i ta'ayyün olan gayret-kârân-ı vatanın her birini bin türlü belâ ve iftira ile mahvetmeğe çalışıyorlar. Nitekim Roma ve Yunan'ın evvelki zamanlarında nice fedâiler bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yolda baş verdiler. Nitekim İngiltere ve Amerika ve Fransa'da nice bin erbâb-ı cem'iyyet zindanlarda ve menfâlarda ve cellad ellerinde telef oldular. Nitekim bunların bir nümûnesi bizim memleketimizde dahi görüldü. Hürriyet tarafdârı olanlar, ki sûret-i idarenin tebdîlini isteyenlerdir, kimi azil, kimi hapis, kimi nefy olundu. Lâkin ne diğer mahallerde mukaddemleri icrâ edilen şiddetler, hürriyetin husûlüne mâni olabildi, ne de bizde yapılan şeyler hürriyet arzûsunu ahâlinin gönlünden çıkarabildi. Belki ilerlemesine yardım etti. İki seneden beri Devlet-i Aliyye'nin idaresinde velev zâhiren olsun, görülen tahavvülâtın hikmeti nedir? Bâbıâli iki üç kimse beyninde gizli tuttuğu politika muhaberâtını velev nâkıs olsun bastırıp *Kırmızı Kitâb* nâmıyla herkese göstermek ve hürriyet ve müsâvât sözlerini lisân-ı hümâyûndan söyletmek iki sene evvel hatıra gelir miydi? Vâkıa yapıldı denen ıslâhât için mükemmeldir denilemez. Belki mütenefizân-ı devletin evvelâ Avrupa'yı, sâniyen ahâliyi avutmak maksadıyla yalnız isimler değiştirerek ve mu'teriz ve ma'yûb olan eski enkâzı kullanarak yaptıkları teşkilât mahall-i emniyyet olamaz. Münfesih Meclis-i Vâlâ'nın ve Meclis-i Tanzimat'ın ve mükerreren yapılan Meclis-i Hazâin'in nizâmâtı pîş-i nazar-ı tedkîke konulsa, Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm nizâmlarından daha mükemmel ve muvâfık-ı hürriyet olduğu görülüp ve onların başlarına gelen akabeler ki, dâima idare-i keyfiyyeden münbais agrâz-ı ma'lûme idi, bunların dahi bir gün uğramıyacaklarını te'min edecek bir karşılık olmadığına bakılıp, hiç birine inanılmak istenilmez. Mamafih mâdem ki efkâr u istidlâl-i ahâli bu hakkın istihsâli lüzûmunu idrak edecek bir dereceye gelmiştir, bugün sûrî maksad ile yapılan şey yarın kisve-i hakîkate girmek dahi ol efkâr ve istîdâdın lâzımesidir.

Husûsile, bu ana kadar ilân olunan mevâ'id, Bâbıâli nâmına olduğundan, tahallüf vukû'unda kusur ve mes'ûliyet dahi ona azv olunurdu. Bu defa ise mevâ'id-i mezkûre lisân-ı hilâfet-penâhîden sâdır olmakla ve o lisandan her ne sâdır olursa ona sıdk nazarıyla bakmak mu'tekadât-ı âmmeden bulunmakla, bunun karîben cilve-nümâ-yı ma'raz ittihaz olunacağından iştibâh olunmaz.

Sıdk, yani nefsü'l-emre mutabakat bir kuvvettir ki, hakikatte hiç bir silâh ile ona gâlib olunmaz. Bize rakîb ve mu'ârız olan Bâbıâli elinde mâliye hazinesi, devlet nüfûzu, şöhret-i zât, kıdem-i tecrübe ve ma'lûmât ve îcâb edince yalan söylemek, utanmamak gibi bir çok âlet-i müdafaa ve esbâb-ı kahriyyeye mâlik olduğu halde, bunlara karşı sıdktan başka bizde bir kuvvet-i mukabele var mı idi? Bâbıâli silâhının cümlesini aleyhimizde isti'mal eyledi. Yine bizi meydân-ı sebâttan bir hatve ayırmadıktan başka, kendi mağlûbiyetini bil-mecbûriyye i'lân etti. Zira âlemin ma'lûmudur ki, biz idâre-i câriyyenin asr-ı hâzırda muvaffak olmadığı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nın vehim ve tahayyülü iddiasıyla meydana çıkmıştık. Bâbıâli idarenin devamını muhafaza için bizi ezmeğe çabaladı. Akıbet *Kırmızı Kitab*'da tahvîl-i idarenin lüzûmunu itirâf ile beraber ikmâl-i noksânı dahi ta'ahhüd eyledi. Bununla bizim müddeamız sâbit oldu. Esasta ihtilâf kalmadı. Bundan tebeyyün eder ki, Bâbıâli'nin menafi'i aleyhinde vukua gelen bu tebeddülât, mücerred Yeni Osmanlılar'ın ittihâz ettikleri usûl-i ihtilâf ve ihtârdan hâsıl oldu.

Ve bedîhîdir ki, Yeni Osmanlılar'ın istimâl ettikleri silâh-ı sıdk u hakkaniyyeti ibrâz için bu âna kadar hizmet gösteren ve usûl-i meşveretin ve hürriyet-i siyâsiyyenin meşrûiyyeti mes'elesini mevzû'-ı bahs ve isbât eden yalnız *Muhbir* idi. Şimdi ise *Hürriyet* dahi meydana geldiğinden, *Muhbir*'in ittihaz etmiş olduğu meslekte bunun dahi mazhar-ı kabûl-i âmme olarak usûl-i maksada hâdim-i sâdık olacağından şüphe olunmaz.

Muhlisleri, «Yeni Osmanlılar», yani devletin ve vatanın idâre-i hâzıra sebebiyle dûçar olduğu mehâlik ve muhatarâtın avâkıbını dehşetle görüp, ilâc-ı muslih arayanların sırasında bulunmakla müftehir olduğumdan böyle bir eser-i nâfi'in mevki'-i vücûda gelmesinden dolayı hâsıl ettiğim derece-i sürûr u iftihârı kalemimle beyandan âcizim. Hemen Cenâb-ı âdil ü ahkem mülk ve milletimizin saadet ve selâmeti uğrunda çalışanları, mazhar-ı tevfîk ve yalnız menfaat-ı şahsiyyeleri için uğraşanları kahr u tedmîr buyursun, âmin.

(*Hürriyet*, nr. 2, 16 Rebiyülevvel 1285/6 Temmuz 1868)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

İDARE-İ CUMHURÎYE İLE HÜKÛMET-İ ŞAHSÎYENİN FARKI

İdare-i cumhurîyede padişah, imparator, sadrâzam, hariciye nâzırı falan yoktur. Memleketin pâdişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı hep ahâli-yi memlekettir. İdare-i cumhurîyede bir nice milyon halk, bir kaç şahs-ı menfaat-perestin hüküm ve keyfine esir olmayıp, bây ve gedâ herkes hukuk-ı hürriyyetini muhafazada âzâdedir. İdare-i cumhurîyede kur'a ve cebr ve zulm ile asker yazmak ve nice yüz bin kişiyi dâr u diyarından ve kisb ü kârından mehcûr edip, kışlalarda çürütmek usûlü yoktur. Zira memleket herkesin olduğu ve herkes malının tasallut-ı â'dâdan vikâyesine bezl-i makdûr etmek umûr-ı tabiîyeden bulunduğu cihetle küçük büyük herkes askerdir. Hîn-i iktizâda silâhını kapan koşar. Buna mebnî İsviçre cumhûru bir iki milyon nüfustan ibaret iken, bir gün kendine hâriçten taarruz edilse, bir kaç yüz bin asker sevkine muktedirdir. Ve bu sebeptendir ki İsviçre idâresi, civarındaki devletlerin tasallutundan emîndir.

İdare-i cumhurîyede Tersane'ye lüzûm olan kereste ve halat için ahâli angarya kullanılmaz. Eğer idareye kereste ve halat lâzımsa, parasını verir, ahâliden satın alır.

İdare-i cumhurîyede gazeteler hükûmete müdâhane etmeğe borçlu olmayıp, hükm-i kanun dairesinde her türlü ta'rize mezundurlar. Binaenaleyh idarenin en küçük bir kusurunu dev aynasıyla görür gibi büyütüp, kıyametler koparırlar.

İdâre-i cumhurîyede bir Millet Meclisi olur. Bunun âzâsını ahâli intihâb eder. Yani ahâlinin en hamiyetli ve malûmâtlı olanları seçilip, bir müddet-i muayyene için âzâ nasbedilir. Ve yine ahâliden hamiyet ve malûmatta ser-firâz-ı akran olan bir zat dahi muvakkaten bu meclisin riyasetine intihâb olunur.

İdare-i cumhurîyede her şahıs hukuk-ı medenîyesince ne kadar hür ve âzâde ise, kânûn-ı mevzû'a itâatta o kadar esîr ve ferman-berdirler. Kanûn ve usûl ahlâk-ı millîyeye ve iktizâ-yı mevki'-i memlekete göre mezkûr Millet Meclisinin ekseriyet-i ârâsı üzre tanzîm ve te'sîs olunmuş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ahkâm ve nizâmâttır. Kâffe-i muâmelât kanuna merbut olmakla, mezkûr meclis onun hâfız u nigehbânı ve reis dahi âlet-i icrâsıdır. Âzâ-yı meclisin ahâli-yi sâireden imtiyâzı, muttasıf oldukları hasâil-i hamiyet ü dirâyetle mazhar-ı intihâb olmak şerefinden ve reisin şerefi dahi bir müddet-i muvakkate için mevki'-i riyâseti intihab ile ihrâza muvaffak olmasından ibaret olup, sâir ahvâlde ahâli-yi sâire-i âdiyyeden aslâ fark ve imtiyazları yoktur. Bunlar aylık, yıllık, rütbe, nişan için âzâ ve reis olmadıklarından, hiç birisi âharından ihtiraz etmez. Reis ve âzâ herkes gibi tevzî olunan vergiden hisselerini verirler. Bunların faytonları, yaverleri, sırmalı cicili üniformaları, sarayları, köşkleri yoktur; ve hiçbirinde memuriyetleri üzerinden zengin olmak, para kazanmak tasavvuru olamaz. Mahkemeler ise büsbütün bir hükûmet-i müstakile olup, her biri bir kânûn-ı mevzû' üzre icrâ-yı ahkâm eder. Ne Millet Meclisinin, ne de reisinin aslâ müdahaleye selâhiyetleri yoktur. Velhasıl reis ve âzâ ve ahâd-ı nâs, herkes bir kanunun gerden-beste-i hükmü olmakla, kimsenin bu dâireden bir hatve hârice çıkmak ihtimâli olamaz. Bu sebebe mebnî idare-i cumhuriyede vükelâ entrikaları aslâ yürüyemez.

Ama hükûmet-i şahsîyeler tamamiyle bu idârenin hilâfına olup, onlarda pâdişah veya imparator nâmlarıyla umûm idarenin dizginini eline almış birer adam bulunur. Yahut onların vükelâsı ve müsteşarları nâmı ile bazı şahıslar idarenin başına geçerler. Gûyâ memleket bunların ecdâdından mevrûs çiftlik ve ahâli dahi çiftlikteki damızlık gibi milyon milyon halkı çalıştırırlar, soyarlar, ellerindekini alırlar, sefâhatlerine sarf ederler. Hükûmet-i şahsîyede işin başında bulunan kimse istediğini yapar. İstediğini cennete, istemediğini cehenneme koyar. Himâye ettiği şahıstan biri müttehem olsa pençe-i kanundan kurtarır. Mahkemede haksız bir işi olsa, haklı çıkarır. Adâvet ettiği bir adamı kat'â töhmeti yok iken haps ve nefy eder. Medâr-ı ta'ayyüşünü ihlâl ile zarûret ve sefâlet çektirir. Kimse sesini çıkaramaz.

Hükûmet-i şahsîyedeki gazeteler evliyâ-yı umûrun dalkavukluğu ile geçinirler. Hükûmet bir fena işte de bulunsa, yine medh ü senâsını göklere çıkarırlar, yapılan fenalığı iyilik şeklinde göstermeğe çalışırlar. Zîrâ asıl maksatları vatana ve millete hizmet olmayıp, para kazanmaktır. Para kazanmanın yolu da böyle olur.

Hükûmet-i şahsîyenin en kötüsü İran, ondan sonra bizim şimdiki Bâbıâli, bâdehu Rusya ve İtalya ve Avusturya ve Prusya ve Fransa ve İngiltere devletleridir. İngiltere devleti bu idarelerin en ehven-i şeri iken, orada dahi kanun bazı kere vükelânın menâfi'-i mahsûsası için feda olunur. Husûsen İngilizler her kavimden ziyade menfaat-perest ve hodpesend ve mâil-i tahakküm olmalarıyla, kaz gelen yerden tavuk esirgen-

mez meseline riâyetle her ne zaman bir yerden fazla bir fâide hissetseler, artık kanun, hakkaniyet gibi şeylere bakmayıp, o menfaat uğrunda vazife-i insâniyeti bile feda ederler.

İşbu iki nev'i idarenin farkını *Hürriyet* gazetesi dört mâh zarfında nefsinde tecrübe etti. Bundan dört mâh mukaddem Âli Paşa'nın her ne türlü itmâ'ına mebnî ise, İngiltere vükelâsı memleketin kanununu ayak altına alıp Âli Paşa'yı hoşnûd etmek için *Hürriyet*'in matbaasını ihlâl etti. Âli Paşa Hazretleri hâmil olduğu hukuk-ı devletten bir takımını fedâ ederek icrâ-yı hakkaniyet etmeği her yerde cereyan eder bir politika sanıp, bu kere dahi *Hürriyet*'in men'-i tab' u neşri için Fransa sefareti vasıtasıyla İsviçre cumhûruna müracaat eyledi. Lâkin «idare-i cumhûriyede herkes hür ve âzâde olduğu gibi matbûat nizamı dahi derece-i nihâyede vâsi'dir. Herkes istediği gibi gazete çıkarır, onu idare menedemez» cevâbını aldı. Koca diplomat politika fenninde yegâne-i dehrim diye gert gert geğirir iken Genève cumhûrunun kavânininden aslâ haberi olmamakla, «orada da bir Lord Clarendon vardır, ben Devlet-i Aliyye hukûkunu fedâ ederim, o da bil-mukabele bana müsâid bulunur» zu'mu ile körlemeden saldırdı. Lâkin dişleri et yerine taşa rast geldi. Artık bu şamarın üzerine *Zafer-nâme*'deki

(Kangı hengâmeye girdiyse muzaffer oldu
Değmedi ârızına latme-i elharbü sicâl)

beytinin hükmü kalır mı, şâir-i mâhir Fâzıl Paşa ile Hayri Efendi'den sormalıdır.

Şu münasebetle geçen gün İsviçre reis-i cumhûru ile mülâkat olundu. Odasının tezyînâtı dört beş adet meşin kaplı hasır sandalye ile bir tahta trapeze ve bir yazıhâneden ve elbisesi, tozlu bir setre ve âdi bir pantolon ve yelek ile bir hasır şapkadan ibâret idi. Kapısının önünde perdeci, uşak, çavuş gibi kimse olmadığından, herkes yanına gelip bî-perva işini söylediği ve her gelenin gûyâ eski dostu imiş gibi el uzatıp hal ve hatırını ve işini uzun uzun sorduktan sonra, söylenen iş olacak şey ise derhal îcâbını söyleyip, olmayacak ise hükm-i kanûnu bil-etraf tefhîm ile nâzikâne itizâr ettiği nazar-ı hayretle görülerek ve bir de o esnada bizim sadrâzam hazretlerinin Bâbıâli'de etvâr-ı azamet-şiârı hatıra gelerek idaredeki fark-ı fâhişi mûcib-i beht ü istigrâb oldu. Lâkin bununla beraber bir büyük şüphe de hallolundu. Çünkü mukaddemâ Paris ve Londra'da bulunduğumuz avânda sokaklarda dilenci ile zaptiyeden geçilmezken, buraya geleli üç dört mâhtır değil zaptiye ve dilenci, esnâfdan ve hamal makûlelerinden bile şikâyet eder bir kimseye tesadüf

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmediğimizden, gayet ta'accüb etmiş ve fakat sebeb-i hikmetini lâyıkıyla anlayamamış idik. İşte şüphe-i mezkûr da hallolundu.

Zîrâ bir idare ki, ahâliye peder-i müşfik gibi muamele eder ve kanun karşısında büyük küçük, yerli ecnebî fark olunmaz, herkes dâire-i vazîfesini tanır, her mazlûm zâlimden hakkını alabilir, hiç bir zâlim mücâzâtsız zulm edemez, hatır, gönül, rütbe, memûriyet için vazîfe-i adl ü hakkaniyet ayaklar altında çiğnenemez; elbette orada fakr u ihtiyaç barınamaz ve öyle bir memlekette zaptiyenin hiç lüzûmu olamaz.

Bundan zâhir olur ki, bir hükûmetin idâresi âdil midir ve ahâlisi bahtiyar mıdır, değil midir derhal anlaşılmak murad olunursa, onun memleketine girildiği gün sokaklarına dikkat etmeli. Eğer dilenci ve zaptiye çok ise idarenin zulmüne ve ahâlinin makhûriyetine bilâ-tereddüt hükmetmeli ve böyle değil ise aksini mukarrer bilmeli. Ya bizim İstanbul'a bir ecnebî girdikte bu iki hâlin hangisine hükmeder?...

(Hürriyet, nr. 99, 14 Rebiyülevvel 1283/14 Haziran 1870).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

MES'ELE-İ MÜSÂVÂT

Müsâvât fermanına dair Fransa muteberânından Dük Duvalmie tarafından kaleme alınıp, *Patrie* gazetesinin 17 Eylül tarihli numarasında münderic olan bir mutavvel layiha, mütalâa -güzârımız oldu. Hülâsasında, mumâileyh, şimdiye kadar Bâbıâli'nin ıslâhât diye yaptığı ve yapmasını vaad ettiği şeylere nazar-ı kifâyet ü emniyetle bakmayıp, Devlet-i Osmanîye'nin bulunduğu vartadan halâsını üç çâreye binâ eder. Bunun birincisi, müsâvât-ı mev'ûdenin tamâmî-yi husûlü için Osmanlı ünvanının cümle teba'aya bilâ-istisna şümûlü olması, ikincisi, yeniçerilerin ref'inden sonra hükûmetin kudret-i müstakilesine tevâzun edecek bir kuvvet-i mütekabile konulmayıp, mesuliyet korkusu kalktığı ve bu sebeple umûr-ı dâhilîyede, husûsiyle mâliye işlerinde nazar-ı te'essüfle görülmekte olan keyfe-mâ-yeşâ tasarruf ve yağma-gîrlik kaideleri meydan bulduğu cihetle, hiç olmazsa mâliyenin îrâd ve masârifini tedkik ve umûr-ı mühimmede harekât-ı vükelâyı teftiş ve tahkîk ile lâzım gelenleri mesul tutmak için milel-i mütenevvi'a-i Osmanîye müntehabânından mürekkeb bir meclis-i Şûrâ-yı Ümmet teşkili ve bu tedbîr ile her milletin müntahabları bir mecliste karşı karşıya oturtularak husûl-i te'lifleriyle muvâheşe-i kadîmenin izâlesi; üçüncüsü dahi, ahkâm-ı şer'îyenin mesâil-i muâmelâtta muktezâ-yı asra göre tevsi' ile, ta'addüd-i mehâkim ve teşettüt-i ahkâm külliyen ref' olunarak, esası şer'e müstenid bir kanûn-nâme-i mükemmel tanzîmiyle cümle mehâkimde düstûrü'l-amel tutulması kaziyyeleridir.

Vâkıa Fransa ve İngiltere devletleri dahi mütenevvi' mezheplerde bulunan ahâliden mürekkeb oldukları halde mezhebin mugâyereti yalnız kiliselerde görülerek, umûr-ı umûmîyede cümlesi Fransız ve İngiliz lakab-ı müşterekiyle mubâhî oldukları gibi, memâlik-i şarkîyede dahi İslâm ve Ermeni ve Rum ve Bulgar ve Yahudilik yalnız câmi' ve kiliselerde fark edilerek bunları Osmanlı ta'biri gibi bir kelime-i câmi'ada cem' etmek, filhakika mugâyeret-i meşhûdeyi izâleye medâr olacağı gibi, Şûrâ-yı Ümmet'in teşkilinde dahi her milletin intihab ettiği ukalâ, bir mevki'de tecemmu' ile vatan-ı müşterekin hayır ve saadetine müteallik mü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dâvele-i efkâr etmeleri dahi matlûb olan i'tilâf ve ittihâdın husûlüne medâr-ı küllî edeceği ve şeriatın ahkâm-ı muâmelâtında asır ve zamanca mertebe-i kifâyede olmayan tasrîhât ulemâ-yı şarkîyenin ulûm-ı fıkhîyyede mahâret-i müsellemesi olanlarından ve ihtiyâcât-ı zamanı bilir ukalâdan mürekkeb bir meclis-i şûra-yı devletin karar ve ictimâ'-ı efkârıyla tedvîn edilip de, her türlü deâvîde onun muktezâsıyla hükm olunması dahi devletimizin temeli olan Şeriat-ı Ahmediyye'nin icrâsıyla devâm-ı saltanata hizmet edilmiş ve hem de kıyıda bucakta ve her konsolos ve sefârethâne ve patrikhânelerde birer türlü kanun ile hükm eden mahkemelerin ref'iyle cümlesi hükm-i vâhide rabt olunmuş olacağı cihetle, esas-ı mütalâatta müellif-i mumâileyhin nazar ve tahkîki makrûn-ı isâbettir. Bu efkâr ise şimdiye kadar Yeni Osmanlıların neşr eyledikleri âsârın Avrupa'ya verdiği lem'a-i ma'lûmât-ı şarkiyyeden bir nümûne olmakla, çekilen emeklerin nâ-mahsûl kalmadığına teşekkür olunur. Ancak müsâvât-ı teba'a bahsinde Avrupalıların zehâbı, hakikat-i hâlin tamamiyle zıd ve hilâfı olarak, beş yüz yıldan beri hâkim ve fâtih olmak imtiyâzına mazhar olan bir kavmin, yirmi sene zarfında mahkûmûna mağlûp ve pâymâl olacak dereceye tenezzülünü tasavvurda âciz olduklarından ve mumaileyh Dük Duvalmie dahi mütalâatının senedâtında bu mezlakadan kurtulamamış olduğundan ol bâbda olan efkâr u mâ'lûmat-ı husûsamızın beyânına lüzûm görünüyor.

Malûm olduğu üzere müsavat iki şeyin bir hususta beraber olması mânâsındadır. Bu mânâ, muteberin kasdına göre tahallüf eder. Teba'a hakkındaki müsâvât, iki itibardan hâli olmayıp, ya «müsâvât fi'l-hukuk» yani teba'anın min haysiyetü't-tabi'aya şer' ve imkân dairesinde müstahak olduğu maddelerde birbirinden fark edilmemesi, yahut «müsâvât fi'ş-şeref» yani teba'anın her bir cihet-i şerâfet ve kerâmette yek-diğerinden fark ve imtiyazı olmayarak hepsi bir raddede bulunmasıdır ki, bu ikinci, evvelkini dahi şâmil ve fakat emr-i icrâsı mümteni'ât-ı âdiyye idâdına dahildir. Bizim devletimiz bunlardan hangisini iltizam ediyor, hâlâ burası anlaşılamadı. Yahut anlaşılan yanlış değilse, muamelâtta birinci şıkkı tutmak ve i'lânât-ı hâriciyyesinde ikincisini göstermek istiyor. Halbuki rûy-ı zemin hükûmât-ı beşeriyyeye mevki'-i temkîn olalıdan beri hiç bir teba'a ve hiç bir kavim arasında müsâvât fi'ş-şeref muteber olmamıştır. Çünkü şerefte müsavat her bir cihet-i şerâfette beraberlik mânâsına olunca, efrâd-ı teba'anın her ferdi mal ve servet ve hürmet ve mansıb ve mesned gibi cihât-ı imtiyazâtın cümlesinde bir dâire-i mütesâviyede bulunmak lâzım gelir. Bu ise müstahilü'l-imkân olduğu bedihiyâttandır. Ya teba'a-i Devlet-i Aliyye gibi mezhepleri, âdetleri, terbiyeleri yek-diğerinden muhtelif birçok akvâm arasında bu tesâvînin tasavvur olun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ması daha garip değil midir? Bâbıâli ıstılâh-ı siyâsette ef'âl-i hükûmete nezâret mânâsından ibaret olan «hukuk-ı politika» yı Avrupalılara karşı Hıristiyanlara te'min ederek, badehu bu mânâ-yı sahîhi bilinemediğinden veyahut bilinmek istenilmediğinden Hıristiyanlardan büyük büyük me'murlar tayiniyle, gûyâ onlar dahi ef'âl-i hükûmete teşrîk edilmiş ve hattâ ekser-i mecâlise Hıristiyandan adadçe İslâma müsâvi âzâ tâyin olunarak «hukuk-ı politika» tabirine bu suretle müsâvât fi'ş-şeref hükmü verilmek istenilmiştir. Ve mezâhib-i muhtelife rüesâsına (Bâbıâli'nin tertibiyle) îrâd olunan nutk-ı hümâyunda makâm-ı sadârette dahi Hıristiyan bulunmak arzusu alenen beyân olunmuştur. Halbuki bu sûret-i muameleden devlet ve millet aslâ istifâde edemedikten başka Hıristiyanlar dahi menfaat-i sahîhaya nâil olamayıp, yalnız içlerinden bir kaç müdâhin hükûmet-i icrâiyyeye iştirak etmişlerse de, umûmu yine ef'âl-i hükûmete nezâretten bizler gibi mahrûm. Ve meselâ bir iki Nezârette Hıristiyan bulunması, hukuk-ı âdiyyede bir frengin gerek Müslüman ve gerek Hıristiyan bir Osmanlıyı mağdûr etmesine ve her milletin levâzım-ı hıfz-ı vatan için vermekte olduğu akçelerin yağmaya gitmesine aslâ mâni olmadığı emr-i meczûmdur.

Herkesin bildiği şeydir ki, Şeriat-ı İslâmiyye mesâil-i hukukiyyede İslâm ve Hıristiyanı tefrik etmez. Devlet-i Aliyye dahi, devlet-i İslâmiyye olduğundan teba'ası hakkında bu müsâvâtı icrâ etmek farâiz-i diniyyesindendir. Yeniçerilerin â'sâr-ı ahîrede azgınlıkları ve ser-i kârda bulunan bazı nâdanların hırs ve tama'ları bu murâd-ı şer'înin icrâsında bazı su'-i istimâlât vâki' olduğundan, geçen elli beş senesinde neşr olunan *Hatt-ı Hümâyûn*da işbu müsâvât-ı hukuk maddesi tekrar ve tasrih olunmuş idi. Vakta ki Kırım muharebesi hitâm bulup, Paris'te beyne'd-düvel bir muâhede-i sulhiyye akdine kadar verildi, mâlûm olan esbâba mebnî, bu müsâvâtın te'kîdi düvel-i mütehâbbe taraflarından arzu olunmakla ma'hûd müsâvât fermanı neşr olundu. Ve mes'ele muâhede-nâmeye dahi derc olunarak, düvel-i ma'lûmenin taht-ı dâmân ve kefâletine konuldu ki, bununla Hıristiyanlar ahvâline her bâr müdahale için ecnebîlere ruhsat ve selâhiyet verilmiş oldu. İşte bu tarihten beridir ki, sefaretlerin iltiması ve bazılarının dahi cihet-i mensûbiyyetleri iktizâsı üzerine Hıristiyanlara rütbeler verilmek ve onlardan müşir ve bâlâ ve nâzırlar yapılmak kapıları açılıp, bu yolda edilen her icrâât vükelâmız tarafından Avrupa'ya karşı bir muzafferiyet-i cedîde şeklinde gösterilerek zımnen arz-ı dirâyet olundu. Hattâ Bâbıâli geçende neşr eylediği *Kırmızı Kitab*'ta fermân-ı mezkûr ahkâmının ne derece âdât u ahlâk-ı milliyyeye mu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gâyir olduğunu inkâr etmemekle beraber, bu âdât ve ahlâkın tagyîrine ne himmetler edildiğini ve garip olarak ne bir fıkıh ve ne de devlet-i İslâmiyye tarihi görmemiş gibi adem-i müsâvât maddesinin gayr-ı meşrûiyyetini ve bu hâlin Devlet-i Aliyye'de esas politika hükmüne girdiğini tezkâr ile işbu madde-i gayr-i meşru'anın lağvına *Gülhane Hattı* bâis ve mebde' olduğunu zikr ederek, Bâbıâli'nin bu şîve-i ebleh-firibânesi daima tahattur edilecek acâibâttan olmakla, kitâb-ı mezkûrda buna dair münderic olan ibâre aynen nakl edilir :

Kırmızı Kitab, sahife 48 :

(Tanzimât-ı Hayriyye'nin ilânından mukaddem teba'a-i saltanat-ı seniyye suret-i zâhirede, izâlesi nâ-kabil bir zu'm-ı bâtıl ile müteferrik iki sınıfa münkasım olup, biri fırka-i hâkime ki, Müslümanlar ve diğeri kâmilen ehl-i İslâm'ın mûti'i olan ahâli-yi gayr-ı müslimedir. O zamanın hükmünce bunlar beyninde adem-i müsâvât maddesi gayr-i meşru'iyyetle beraber kaide-i esâsiye-i politika hükmüne girmiş olduğu halde, kavmiyet ve diyânete bakılmaksızın bil-cümle teba'a-i Şâhâne beyninde, bilâ-istisnâ bir suret-i mutlakada usul-i müsâvâtı ilân etmiş olan *Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu* ile işbu madde-i gayr-i meşru'a lağv olunmuştur. İşte o zamanlardan beri Devlet-i Aliyye'nin bil-cümle mesâisi, kavliyyâtı fi'liyyâta tahvîle, yani kaide-i müsâvâtın nizâmât-ı esâsiyyeye derciyle, âdât u muamelât-ı nâsda cereyanı emr-i düşvârını istihsâle masrûf olmuştur. Bu bâbda yapılacak daha pek çok şey olduğu gayr-i münker ise de, esas madde takarrür etmiş ve muâmelâtta cereyâna başlayarak günden güne ilerlemekte bulunmuştur.)

İşte Bâbıâli'nin ecnebilere karşı kullandığı lisan budur. Lâkin esas tedbir fâsid değilse de, Bâbıâli'nin te'vîlât ve icraâtı usûl-i hikmet ü hükûmete mugâyir olduğundan, memûl olan semerât-ı hasene üzerine aksi te'sirât görüldü. Yani bu halden teba'a-i gayr-i müslimenin ne eşrâfı ve ne de efrâdı memnun olmadılar. *Gülhane Hattı*'nda olan müsâvât, hukuk-ı şahsiyyeden yani herkesin huzur-ı mehâkimde adâlet görmesinden ibâret idi. Binaenaleyh evvelâ Bâbıâli'nin *Gülhane Hattı*, bir sûret-i mutlakada usul-i müsâvâtı ilân etti demesi hakikat-i hâle mugayir ve belki de hande-i istihzâya şâyân bir kelâm-ı câhilânedir. Bir memlekette alel-ıtlak müsâvâtın vücûdu sadrazam ile hammalın maaş ve kisve ve mebît gibi ahvâl-i zarûriyyede bile müsâvâtına muhtaç olup, bu ise ziyâde bedâvet ve sâdelik âleminde bulunan aşâirde bile hiç bir vakit fi'le gelmemiştir. Nerede kaldı ki, bizim gibi eşrâfı İstanbul'da mâl-ı Karun'a

MİMAR ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müstagrak olduğu halde, İzmit'te ahâdı açlıktan evlâdını suya atan bir ümmette vücûdu tasavvur olunabilsin. Bâbıâli'nin icrâât-ı vâkıası ise, ne *Gülhane Hattı*'nın mazmûn ve mantûkuna ve ne de kavâid-i hukukun hiç bir fer'ine aslâ muvâfık değildir. Yoksa, eğer bir adamı Hıristiyan yahut Yahudi olduğu için müşir etmek muktezâ-yı müsâvât olmak lâzım gelse, meselâ Ermenilerden iki müşir yapıldığı halde Rumlardan henüz bir adet olduğundan Rumlar müsâvât-ı şerefe riâyet olunmadı, derler. Ermeni müşirleri dahi katolik olduğundan, ortodoks Ermeniler müsâvâta riâyet olunmadı, diyebilirler. Bulgarlar ise hem nüfusça, hem memleketçe diğerlerinden ziyade oldukları halde onlardan müşir yapılmadı; bu cihetle onlar dahi müsâvâta riâyet olunmadı yollu dâvaya kıyâm edebiliyorlar. Ermeni'den Meclis-i Has âzâsı var, Rum'dan yok. Milletin içinden bir iki kimsenin rütbe ve mansıb alması ise efrâdın halini hiç tebdîl etmedi. Yahudiler ve Dürzîler ve Kıbtîler insan ve teba'a-i devletten değil mi? Fermanın ibâresince müsâvât yalnız Ermeni ve Rumlara mahsus olmayıp bütün teba'a hakkında alel-ıtlaktır. Şimdi bunlar da dâvâya kalkışıp, bizden müşir ve nâzır yapılmıyor, deseler hakları olur. Memâlik-i Osmaniyye'de bulunan Islâm dahi Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Câferî, Şiî, Bâbî gibi nice mezheblere münkasım olmakla onların dahi her birinden müşirler ve nâzırlar tayinine lüzum görünüyor. Devlet hürriyyet-i i'tikad kaidesini ilân etmiş olduğundan, faraza bir adam bir mezheb-i cedîd ihtira' eder de oğlunu o mezhebe celb edebilirse ikisinden birini müşir etmek lâzım gelir. Ve bu kadar adama memuriyet bulmak ise mülkümüzün her kasabasında bir saltanat teşekkül etse yine kabil olamaz.

Şurası lâyıkıyla malûm olmalıdır ki, müsâvât efrâda ait bir şey olup, kavmiyyet meydana çıktığı gibi mes'ele bütün bütün değişir. Meselâ bir Müslümanın birinden alacağı olduğu halde, Deavî Nezareti tahsil ediyorsa, Ermenilerin alacağını da tahsil etmek lâzımgelir, denilmek şer'en ve aklen kabûlü vâcib bir müddeâdır. Ama İstanbul'da Müslümanların binden fazla câmi'i var. Devlet Rumlar için de o kadar kilise yaptırmağa mecburdur, denilirse şâyân-ı istihzâ olur.

Bunun gibi devlet Müslümandan müşir tayin ediyor, mutlaka filân mezhebten dahi müşirler nasb etsin, denilmek, zât-ı pâdişâhî siyah pantolon iktisâ ediyor, bir de mor giysin, demek kabilinden olur. Çünkü kaide-i hukukça bir adamı memur etmek hükümdarın irade ve emniyetine müte'alliktir.

Gelelim hukuk-ı siyâsiyyeye : Bâbıâli Fransızca bu meâli ifade eden ta'biri-i ma'rufu «hukuk-ı politika» ibâresiyle tercüme etmek istemiş ve fakat anlaşılan, hiç mânâsını idrâk edememiştir. Zira bir adamın hukuk-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

siyasiyyesine mâlik olması, kendisine hizmet-i devlette bulunmak selâhiyetini dahi verebilir ise de asıl halkın hukuk-ı siyâsiyyesi ber-muktezâ-yı hâkimiyyet emr-i idâreye nezâretle hâsıl olur. Bizde ise Bâbıâli esasen kimsenin hukuk-ı siyasiyyesini ilân etmediği halde mezâhib-i sâire ashâbını hizmet-i devlete kabul gibi İslâmın zuhûrundan beri cârî olan bir fer'i, asıldan ve hadd-i lüzûmundan bin kat ziyade tevsi' ederek ve ona bir asl-ı zarûrîü'l-icrâ ve muâhede-i mu'tâd-biha süsü vererek Avrupa'yı iğfâle vesîle ittihaz etmiştir. Halbuki eğer murad, icrâ-yı hakkaniyyet ise, ibtidâ her mezhepte bulunan teba'aya hukuk-ı siyasiyyesi te'min olunarak ondan sonra hizmet-i devlette bulunmak selâhiyetinin i'tası düşünülmeliydi. «Sebt-ül arş sümme enkaş»[1]. Yoksa, müsâvât var diyerek Türkçe okumak bilmez bir Rum Maarif Nezareti'ne veyahut yasakcısız evinden çıkamaz bir Yahudi ordu müşirliğine ta'yin olunmak hukuk-ı siyasiyye iktizâsından değildir.

İşte bizim itirazımız böyle yanlış ve mânâsız imtiyazâta ait olup, şer' ve imkânın mesağı olan ve her devlette cereyan eden müsâvât-ı hukuk bahsinde hiç kimsenin bir diyeceği yoktur. Müslümanlar isterler mi ki, hemşehrilerinin hakkında mahkemeler zulm etsinler. Müslümanlar isterler mi ki, vatandaşların ırz ve malı pâymâl olsun.

Hayır, Müslümanlar bunları istemezler. Müslümanlar biliyorlar ki, bunlar şeriata ve akıl ve insâfa muvâfık muâmele-i insaniyye değildir. Müslümanlar biliyorlar ki, cümle nev'-i beşer bir vâcibü'l-vücûdun mahlûkudur. «Benî âdem âzâ-yı yek-dîgerend»[2]. Kimsenin mezhebi ayrı olmakla hakkı ayrı olmaz. Müslümanlar bilirler ki, teba'a-i gayr-i müslime dahi vatan kardeşleri, vatanın nef' ve zararından kendilerinin müştereki-leridir. Velhâsıl Müslümanlar bazı nâdân-ı bî-insâfın gösterdiği şekl-i hayvaniyyette değillerdir. Bu husûsâtın cümlesini fark ve idrak ederler. Hattâ işbu müsâvât mes'elesinde Müslümanların yüreklerini mecrûh eden cihet dahi bu idrakleri hasebiyledir ki, madde-i müsâvât gerek politika ve gerek hukuk-ı âdiyye vasıflarından hangisiyle tavsîf olunsa, fi'l-i cârîde mutabakat şöyle dursun, aksi kaziyyenin müşâhedesiyle dağdâr olmaktadırlar. Çünkü şu müsâvât meselesinin zuhûru Hıristiyanların hukukça mugâyir-i nasafet ü ma'delet olan mertebe-i süflâlarını adalet menzilesine îsâl etmek için idi. Halbuki fi'l-i icrâda her ne kadar tasavvur olunan dereceye varamadılarsa da, yine yalnız Müslümanları fersah fersah ileri tecâvüz ettiler. Şöyle ki, Hıristiyan teba'anın muhafaza-i

1 Aldı ve mührünü bastı.

2 İnsanlar ayni vücudun uzuvları gibidirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hukuku üç dört kabza-i kefâlet altında te'min olunup hattâ bu emniyeti tezyîd maksadıyla Devlet-i Aliyye veyahut idâre-i hâzıra hukuk-ı İslâmiyyenin vikâyesi vazifesini feda eyledi. Bütün Avrupa devletleri mazlûm-ı sırf zannettikleri Hıristiyanlar üzerine kanat açıp, kat'a teba'a-i İslâmın islâh-ı hâline şakk-ı şefeh etmedikleri cihetle Hıristiyanların birinci derecede hâmîleri ecnebî sefaretlerdir. Ve ikinci derecede malum olan imtiyâzâtı hâvi patrikhâneleri vardır. Ve üçüncü derecede cemâat-i milliyye derslerine intihâb-ı umûmî ile mansûb mecâlis-i memlekette vekilleri bulunur. Meselâ Harput kurâsından birinde bir Hıristiyan hakkında me'mûrîn-i mahalliyye tarafından zulm edilecek olsa, evvelâ meclis-i eyâletindeki kocabaşılar ve sâniyen cemaat meclisi dâvâcı olup ihkâk-ı hakka gayret ederler. Ve eğer bunlar valiye söz geçiremezler ise patrikhâneye mazbata edip, ikinci derecede patrikhâne avukatlık eder. Ve bu vasıta ile ekseriya haksız işler bile hak gibi görünür gider. Ve bu aralıkta kaymakam ve mutasarrıf ve vali bile azil ve tebdîl olunduğu kesîrü'l-vukû'dur. Ve eğer patrikhâne de Bâbıâli'ye söz anlatamaz ise, üçüncü derecede milletin hâmî-yi rûhânisi addolunan sefâret, yani Rum milletinden ise Rusya ve katolik ise Fransa ve protestan ise İngiltere sefâreti tebligât-ı müessire-i mahremâne ile işi yoluna koydururlar. Kezâlik nâhak bir Hıristiyan habsolunsa, derhal kapıoğlanı veyahut kocabaşı dikilip, şöyle böyle tahlîs olunur. Ama bir Müslümanın güneş gibi hakkı zâhir olduğu halde me'mûrîn ü zaleme-i eyâletten birinin pençe-i gadrine dûçâr olsa, kime şikâyet ve hakkında kim merhamet ve sahâbet eder? Hiç cürmü yok iken senelerce mahbûs kalsa da dâvâcısı kim olur? Müsâvât buna mı derler?

Ahali-yi İslâmiyyeden birinin esnâna dahil iki oğlu olsa, bunların tahlîsi için bedel-i nakdî ve altın olarak altışar bin ve sekiz ve onar bin kuruş vermek ve vermezse evlâdının huzur ve muâvenetinden mahrum olmak mecburiyetinde bulunur. Ama Hıristiyan ahaliden iki oğlu olan, senevî kırk ve ellişer kuruş bedel-i askerî i'tâsıyla ikisinin dahi muâvenetinden müstefid olur. Ya askerlik meşakkı ve telefâtı ve hânesinde oturmak istifâdesi yine başka. Böyle müsâvât mı olur?

Devlet-i Aliyye her ne zaman başı sıkılsa emlâk-i vakfiyye-i İslâmiyye vâridâtından mahall-i sarfiyyâtı olan mektep ve medrese ve câmi' ve sebîl ve çeşme ve köprü ve han gibi ebniye-i hayriyyeyi harab etmek için kimseden pervâ etmez. Lâkin bir kiliseye âit olan emlâk-i vakfiyyenin habbesine dest-i dıraz-ı ta'addî olsa patrikhâneler kıyâmet koparırlar ve istirdâd-ı hak ederler. Müsâvât böyle mi olur?

Bir memuriyette bulunan Hıristiyanın cerâim-i sâbitesi üzerine acaba sefâretler ne derler korkusuyla azil ve tebdîlinde Bâbıâli bir çok

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

halecanlar ve mütalâalar ve sefaretlerle mükâlemelerden sonra güçle azline karar verilip, fakat ol memuriyetin sandalyesi bir kere Hıristiyan vücuduna telâsuk etmiş olduğundan fi-mâbâd Hıristiyan mâlikânesi olmuş gibi yerine bir me'mur-ı müslim nasbına cür'et olunamaz. Mutlaka Hıristiyandan biri intihab edilir. Ve buna karşı Müslüman memurlardan biri kurban bayramında sâhil-hâne-i cenâb-ı sadâret-penâhîde mütehaşşid olan aceze-i huluskârân sırasına katılsa, kethuda beyefendi onun ismini hafiyyen tuttuğu deftere kayd eder. Sonra bu cünha bîçârenin azline sebeb-i kâfi olur. Ne sefaretler, ne de hiç bir kimse ağız açıp da şu adamın cürmü ne idi, diye sual etmez. Müsâvât bu mudur?

Ama şurası iyice anlaşılmıştır ki bizim bu mütalâaları irad etmekten maksadımız, Hıristiyanlar hukuk-ı meşrû'alarına nâil olmasınlar ve aslâ mansıb ve memuriyette kullanılmasınlar, hakaret görsünler demek değildir. Belki muradımız, madem ki, devlet yalnız teba'a-i Hıristiyanın imtiyazını ta'ahhüd etmeyip, bilcümle teba'asının hukuk-ı müsâvâtını resmen ilân eyledi. Şu kimsesiz Müslümanları dahi hakkı olan imtiyâzât-ı tabiiyyesine mazhar etmesini arzudan ibarettir. Ve bu müdde'ayı ma'raz-i bahse getirmekten dahi asıl muradımız, ileride bu politikanın altından çıkması melhûz olan bir muhatara-i azîmenin şimdiden önü alınması nasihatını icrâdır. Zira her ne kadar millet-i İslâmiyye dayandı durdu ise de, iş sabır ve tahammül olunamayacak ve namus ve gayret-i İslâmiyye kaldıramıyacak mertebelere yaklaştığından bir gün olur ki bıçak kemiğe dayanıp gemi azıya alacak olurlar. O zaman ne zaptiye müşirinin hapishanesi korkusu ve ne de vükelâ hazerâtının hâme-i mu'ciz-i allâmeleri zuhura gelecek dâhiyenin def'ine kifayet edemezler ve Avrupa dahi şimdi bilmeyerek istimal ettiği ters politikasına ol vakit teessüf ve nedamet çeker. Teba'a-i Devlet-i Aliyye'nin ahvâl-i târihiyyelerini ve hiç olmazsa mikdâr-ı nüfuslarını bir kere düşünmeli. Hükûmet-i Osmaniyye'de bulunan memâliki kanlarını dökerek feth eden Müslümanlardır. Velhasıl mezâhib-i muhtelifedeki on bir milyon kadar Hıristiyan teba'aya mukabil, yirmi milyona bâliğ olan ve nüfusça ve her cihetçe kendilerinin mâdûnunda bulunan hemşehrilerinin husûl-i huzur u tatyîbi için bu kadar zillet ve hakaret çeken yine Müslümanlardır. Bu asra kadar ahali-yi müslime vü gayr-i müslime bir toprakta doğmuş ve bittabi' muâmelât ve ihtiyâcâtta yekdiğerine merbut bulunmuş arkadaş hükmünde iken Bâbıâli'nin onlar beyninde fetîle-i gayz u rekabet olacak bu misillû bir politikayı ittihaz edişine akıllar hayran kalır. Allah vere de biz bu görüşümüzde hata etmiş olsak. Lâkin alâmetler hoş görünmüyor.

(Hürriyet, nr. 15, 18 Cemaziyülâhır 1285/5 Ekim 1868).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

TÜRKİSTAN'IN ESBÂB-I TEDENNİSİ

Bir insanın sıhhat ve selâmeti, akla mütevakkıf olduğu gibi, bir hey'et-i milliyyenin devam ve saadeti ilme menûttur. Nitekim aklı mertebe-i kâfiyede olmayan insan, bin türlü muhâtarata uğrayacağından rahat yaşayamaz. Kezâlik ilim ile mütehalli olmayan bir kavim, cem'iyet-i medeniyye içinde müsterihan mu'ammer olamaz. Bir zamanlar Osmanlı nâmı cihanı titretirken şimdi emr ber-akis oldu. Zira Avrupa devletlerinin kuvve-i harbiyye ve mâliyyeleri ve idare-i mülkiyyeleri muntazam ve bizim halimiz her yüzden şâyân-ı esef ve elemdir. Ve zâhirdir ki, onların ilerlemesine sebeb-i müstakil, ilim ve ma'rifet ve bizim geri kalmamıza bâis, cehil ve gaflettir. Tedbir-i devâ için marazın teşhisi lâzım olduğundan, bu illet-i inhitat bize ne zamandan beri ârız oldu ve el-yevm Türkistan'ın ilmi neden ibarettir? Buralarını mevzu-ı bahs etmek iktizâ eder.

Sultan Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmed'in cülûsuna kadar arada cereyan eden zamanın ekseri tevsi'-i mülk meşâgili ile mürûr ettiğinden, ilim ve maârifçe büyük âsâr bırakmamıştır. Lâkin Endülüs ve Irak ve İran'da bulunan düvel-i islâmiyye o vakitler ekseriyet üzere inkıraz halinde bulundukları cihetle, birçok erbâb-ı hüner henüz hilâl gibi terakki-yi ikbâl halinde bulunan râyet-i adâlet-i Osmaniyye sâyesine iltica eylediklerinden, vatanımızın toprakları düşman kanıyla sulanıp dururken her cânibe tohm-ı ma'rifet ekilirdi. Vaktâ ki İstanbul'un fethiyle taht-ı saltanat-ı Osmaniyye merkez-i istikrârını buldu, bu feth-i âlî-şân memâlik-i şarkıyyede terakkiyât-ı maârif tarihinin bidâyeti oldu. Her devletin müddet-i ömründe bir asr-ı mâarif sayıldığı gibi, Devlet-i Aliyye'nin asr-ı maârifi dahi tarih-i mezkûrdan i'tibar ile yüzelli sene kadar sürüp, bâdehu inhitâta meyletmiştir. Bazı müellifler Devlet-i Aliyye'nin esbâb-ı tedennîsini taharri sırasında Sultan Süleyman'ın mevki'-i icrâya getirdiği kanun-ı idâreyi vesâil-i inhitattan addederler. Lâkin bünyân-ı ulûmu te'sîs ve teşdîd maksadıyle tarîk-i ilmi merâtib-i medârise rapteden Sultan Süleyman'dır. Avrupa ile ihtilât-ı muamelât ve fütûhat ve gazavât-ı cedîde üzerine (virdi-i emrü's Sultanî) mesnediyle tevsi'-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mesâil-i şer'iyye eden Sultan Süleyman'dır. Bunca esfârda bizzat ihtiyar-ı meşakkat eden ve en sonra alîl ve hasta ve pîr-i fâni olduğu halde Zigetvar önünde can veren Sultan Süleyman'dır. Asrında bulunan ulemâyı, mazhar-ı enva'-i eltâf eden ve hattâ Ebussuud'un tefsirini âlây-ı vâlâ ile Saray-ı Hümâyûn'a getirerek, bizzat kapıdan istikbâl ve ta'zîm eyleyen Sultan Süleyman'dır. Mülkün ekser şehir ve kasabasında cami ve medrese ve imâret ve köprü ve mektep gibi milletin husûl-i saadetine müte'allik bunca ebniye ve âsâra muvaffak olan Sultan Süleyman'dır. Bunlara ve bunlar gibi âsâr-ı târihiyyeye nazar-ı insaf ile bakıldığı halde, Sultan Süleyman'ın harekâtında birçok muzır şeyler olmakla birlikte, medeniyet ve ma'rifetçe pek büyük hizmetleri dahi sâbit olmuştur. Hususiyle kendinden sonra te'sîs ettiği usûl, sû-i istimal olunmuş ise ondan kendisi mesul olamaz. Zira ebediyet ancak Zat-ı Ahâdiyyetin şânıdır.El-hâsıl Sultan Süleyman devleti hâl-i vukûfa getirdi, inhitâtına ondan sonra gelenler sebeb oldu.

Bizde ulûm-ı dîniyye ve siyâsiyyenin mesnedi olan Kuran-ı Kerim ve hadîs-i nebeviyye, lisân-ı arap üzre vârid olduğu için, o lisân lisan-ı ma'rifet hükmüne girerek, cemi'-i kütüb-i şer'iyye ve ekser-i fünûn-ı akliyye dahi lisan-ı arap üzre yazıldı. Ve binâberîn her devlet-i islâmiyyede lisan-ı arabın neşr ü revâcı fevka'l-gaye iltizâm olunarak, ulûm-ı şer'iyyenin esbâb-ı tahsîlini teshîle sarf-ı mesâi edildi. Ancak Acem için nikât-ı Kur'an ve ahâdisi istinbât kolay olmamakla, bu maksadı teshîl ve tehvîn için sarf ve nahiv ve mantık ve meâni ve lugat gibi bir takım ulûm-ı ilahiyye vaz'ına hacet görüldü ve nice kitaplar telif olundu. Bu esas ve maksad bin tarihlerine gelinceye kadar unutulmuş olduğundan, ol zamanların tahsili yalnız ulûm-ı ilâhiyyeye münhasır olmayıp, hattâ ulûm-ı ilahiyye ma'lumat-ı âdiyyeden ma'dûd olmakla, fıkıh ve tefsir ve tarih ve kelâm ve riyaziyat fenlerinde kesb-i mahâret edenlere âlim denilir; ve bir medresenin müderrisliği veya bir memleketin hükûmet-i şer'iyyesi mahlûl olsa, nice ehl-i istihkak birden talep gösterip, bilimtihan en ehliyetlisine tevcih olunurdu. Ol tarihlerden sonra devletin ihtilâlat-ı dâhiliyye ve meşâgil-i hariciyyesi, bu esasa bi-hakkın riâyete meydân vermeyip, müderrislikler hatır veya kişizâdelik için verilmeye ve bu cihetle erbâb-ı istihkak geri kalıp fütûr getirmekle ehliyetliler yetişmemeye başladı. Ve bu hal maa't-tenezzül şu asra kadar devam etti.

Elyevm İstanbul'da ve taşralarda tekmil-i nuseh-i ulûm etmiş nice erbâb-ı kemal vardır ki, henüz rüûsa mâlik olmayıp, fakr u zarurette inlerler. Ve nice ulemâ ve kibâr-zâdeler ve elifbâ bilmez cahiller vardır ki, kimi kibâr-ı müderrisînden, kimi eşrâf-ı kuzâttan ve belki mevâli ve daha büyük rütbelerden müte'ayyiş ve müstefîd olurlar. Madem ki ilim,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mûcib-i refah u şeref değildir, niçin rağbet ve tahsili için senelerce ihtiyar-ı zahmet etsin? Bundan dolayıdır ki, iki yüz seneden beri bizde ulemâ-yı şer' nedrette ve bundandır ki, mehâkim-i şer'iyye teessüf olunacak hâlette ve bir sebeb de budur ki, devletimiz dahi za'af ve tenezzüldedir.

Gelelim şu ulûm-ı ilâhiyyenin suret-i tahsiliyle semerâtına : Bizde bir çocuk beş altı yaşında mahalle mektebine verilir. Elifbâdan başlar. Birkaç aydan sonra önüne ebced çıkar ki, ne olduğunu ne hoca efendi bilir, ve ne de kimse anlar. (Eğer ebced bahsine merak olunursa elifba şerhine müracaat olunsun). Bundan sonra Süphaneke, tahiyyât-ı salavât ve duâ-yı fütüvvet ve Amentü okutulur. Vâkıa bunların namaz için lüzumu olmakla bir çocuğa cümleden evvel ta'limi lâzımeden ise de, çocuğun büluğu ile namaza başlamasına daha sekiz dokuz sene müddet olduğu halde bunları ezberlemeğe iştigal eder. Halbuki bunlar arabî olmakla meâl ve mefhûmundan kat'a telezzüz etmez. Zira sinn-i sabâvet daima oyuncaktan ve henüz mertebe-i kemâle gelmeyen kuvve-i idrâkiyyenin haz ve kabul edeceği şeylerden mahzûz olur. Bâdehu Kelam-ı Kadîm'e başlarlar. Onun hatmi için senelerce uğraşır ve hatim ise bi'd-defa'at tekerrür eder. Eğer hıfza çalıştırılırsa, birkaç sene de öyle geçer. Nihayet çocuk hafîz olur. Vâkıa bu çocuk tarîk-i ilmiyye ve imâmet ve hitâbet gibi hidemât-ı şer'iyyeye sevkedilecekse bu yol pek münasiptir. Lâkin turuk-ı sâirede bulunduğu halde az müddet içinde hıfz için verdiği emekler zâil ve hâfız olmayanlar derecesine mütenezzil olur.

Çocuk bu şeyleri mahalle mektebinde tahsil edinceye kadar on üç, on dört yaşlarına gelip, ol vakit akrabası ilim tahsiline sevkederler. Ve eline bir sarf cümlesi verilerek, câmi derslerinden birine oturturlar. Nasara, yansuru'dan başlar. *Bina*'ya çıkıp otuzbeş bâbı sayar. *Maksud*'da i'lâllere bulaşır. «Emâ-terayne?» tercüme-i hâli bitmek tükenmek bilmediğinden, onda bütün bütün zihni dolaşır. Her ne ise ilm-i sarf öyle bir karanlıkla geçer. Avâmil'e çıkıp âmil, ma'mul, i'rab gibi sarfta görmediği birtakım şeylere tesadüfle hayran kalır. Nihayet *İzhâr* ve *Kafiye*'de sarftan maksud kelimenin suver-i tasrifiyyesi ve nahivden murad ibarenin suret-i terkîbiyyesi olduğunu güçle hisseder. Bundan sonra İsagoci veya İstiare risalesine sarılır. Onda ise mâzi, muzâri, mübtedâ, haber gibi şeyler olmadığından, kazâyâ ve netâyîc ve isti'ârât ve kinâyât ile uğraşır. Nihayet *Mutavvel* önüne çıkar. Orada da bedi' ve beyân zihnini perişan eder. Eğer bu aralıkta ikindi derslerine celbi ve *Kudurî* gibi fıkıhtan biraz şey okursa, artık kimsenin abdest ve namazını beğenmiyecek bir gurura düşer. Ve arada tatil derslerinde bir de *Kadı-Mîr* görüp cüz'-i lâ-yetecezza ve heyûla bahsine dalarsa İbni Sina'yı kendine şakird

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmeğe tenezzül etmez. Velhasıl cevâmi-i şerîfenin birinde tertib olunan cemiyette izin alır, kendisi dahi rahle başına geçip, gördüğü yolda neşr-i ulûm eder. Bunların içinde hakikaten ilim ve amel ile muttasıf bulunan zevât-ı maârif-simât burada bahsolunan takımdan müstesnâdır.

Bu misillû zevi-l-ulûm bulunanlara *El-cevâib* gibi bir arabî gazete verilse lugate müracaatla iki saat mütalâa etmeyince meâl istihrac edemezler. İlm-i fıkıhtan bir mesele sorulsa cevabtan âciz kalıp, «bizim fıkıhla bir tevaggulumuz yoktur» derler. Akâid üzerine bir bahse girişilse eline siper-i taassub alıp her sözde hasmı tekfîr ile iskâta çabalarlar. *Kur'an-ı Kerim*'den bir âyetin mânâsı sorulsa *Kadı Beydavi*'ye müracaat yolunu gösterirler. Politikadan söz açılsa dünyada İngiltere ve Amerika ve Japonya ve Fas gibi ekâlim ve memâlik olduğunu hayretle istimâ' ederler. Ahbâbından birine Türkçe bir mektup yazmak iktizâ etse şuna buna yalvarırlar. Şimdi bu misillulara «Hoca Efendi, Devlet-i Aliyye sizin ilim ve kemâlinizi takdir ile zâtınıza bir memuriyet teklif edecek, siz muhayyersiniz, hangi işte ma'lûmatınız müfid ise onu ihtiyar ediniz» denilse acaba ne cevap verirler? Kaymakam ve mutasarrıf ve vali gibi umûr-ı mülkiyyeden birini intihab etse oralara lâzım olan Türkçe okumak, yazmak, devlet muâhedâtını bilmek, umûr-ı mâliyyeden oldukça haberdâr olmak ve hizmet ettiği devletin hal ve mevki'ine vâkıf bulunmak ve bir meclis-i muhakemede bulundukça kavânîn-i mevcude üzere fasl-ı dâvâ etmek ve düvel-i ecnebiyye memurları ile politikaya dair sohbete girişmek gibi şeylerin hiç biriyle iştigal etmemiştir. Hükûmet-i şer'iyye istese fenn-i fıkıh ile tevaggulü yoktur. Asker zabitliği ise hiç uyamaz. Nihayet yine câmi'-i şerifte bildiği yolda ders okutmaktan gayri devlet ve ümmetin hayrına yarar bir iş bulamaz.

Ya bu zatların şunca seneler emek ve ömür sarf ettikleri, böyle bir semere için midir? Bu ömre, bu emeklere yazık değil mi? Bu devlete, bu millete, bu mülke acınmaz mı?

Nazar-ı gıbta ile görülüyor ki, sâir devletlerde usul-i tahsiliyye böyle olmuyor. Bir çocuk mektebe girip elifbayı söker sökmez hem yazı okumakta meleke bulmak ve hem de ileride göreceği ulûmun mukeddemâtına ilm-i icmâlî hasıl etmek için meselâ coğrafya ve hikmet-i tabiiyye ve tarih gibi ilimlerin kolay meselelerini dahi öğreniyorlar. Hattâ uzağa gitmeğe ne hacet, İstanbul'da Ermeni ve Rum mekteblerindeki çocuklardan ikisi ile bizim mekteblerdeki çocuklardan ikisi hem-sinn olarak meydan-ı imtihana çekilsin, o zaman fark zâhir olur. Onların içinde on yaşında az bulunur ki kendi lisanında yazı bilmesin ve gazete okumasın. Bizimkilerin içinde onbeş yaşında çocuk pek nâdir bulunur ki türkçe iki satır bir tezkere yazabilsin veyahut *Takvim-i Vekayi*'i okusun. Bundan daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kolay bir tecrübe var. Anadolu ve Rumeli'nin her hangi şehrine gidilirse iş için kâtip aranılsın, millet-i islâmiyyenin yüzde ikisi yazı bilir çıkmaz. Milel-i sâirenin yüzde yirmisi okur yazar bulunur. Bundan zâhir olur ki dünyaca lâzım olan ulûmda hemşehrilerimiz bizden ileri gitmişler ve ticaret ve san'atı, yani esbâb-ı refah ve serveti onlar almışlardır. Fransa ve İngiltere ve Almanya ve İtalya ve Amerika'da ticaretle meşgul ahaliyi sâkineden bir Müslüman görülmüyor. Lâkin Ermeni ve Rum milletlerinden çoğuna tesadüf olunuyor. Ve bundan dolayıdır ki, memâlik-i şarkiyyeden hangisine gidilse millet-i islâmiyye mahallesi haraba yüz tutmuş ve milel-i sâire mahallâtı kesb-i ma'muriyyet etmiş görülüyor.

Şimdi böyle kalıp batalım mı, yoksa her millet ne yolda ileri gidiyorsa, biz de işimizi uydurup yürüyelim mi? Bu ana kadar tuttuğumuz yol bizi şu bulunduğumuz mertebeye indirdi. Bundan böyle daha indireceğine başka delil ister mi?

(*Hürriyet*, nr. 5, 7 Rebiyülahir 1285/27 Temmuz 1868).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

HÂTIRÂT

(Tanzimat'ın tenkidi)

(.....)

Hülâsa-i kelâm, Devlet-i Osmaniyye'nin bidâyet-i te'sîsinden Tanzimat tarihine kadar bi-garazâne ve bî-tarafâne beş yüz otuz sene kadar müddette cereyan eden hâlât, minhale-i im'andan geçirildikte, şu netice çıkar ki, bu devlet İzmit civarında vâki' Söğüt kasabasında 720 tarihlerinde ser-nümâ-yı şuhûd oldu. Bin tarihlerine kadar neşv ü nemâ bulup, genç ve dinç bir civan iken târih-i mezkûrda ser-sâm illetine uğradı. Yani bu hey'etin esas idaresi mu'addil-i şer' ile mütevâzin bir yed-i müstakilde bulunmak üzre mevzu' olduğundan, ol zamanki padişahlar kendi vazifelerini bi-hakkın icrâ için muktezî olan terbiyeden mahrum oldular. Zimâm-ı idâreyi bizzat tutamayıp, vükelâ ve ümerâyı kendi vazifelerine teşrîk ettiler. Ve bir kere bu kuvvete inkısâm gelince, şer'-i mu'addilin icrâ-yı ahkâmına bittabi' fütûr ârız oldu ve Şer'-i mübin ki, devletin madde-i hayatiyyesidir, buna za'af geldikte vücûdun kanı mesâbesinde olan ahlâk-ı milliyye hâl-i tabiîsini değiştirdi. Ve bu hallerden kuvve-i askeriyyesinin nizâmına halel gelip, gûyâ mide fesâdına müptelâ oldu. Ve buhran-i humma gibi zorbalar sademâtıyla zaman zaman za'fı ve illetleri tezâyüd etti. Bir aralık Köprülü'lerin devâ-yı tedbîri ile ızdırabı muvakkaten sükûnet buldu ise de, Sultan Ahmed-i Sâlis ve ve Sultan Mahmud-ı Evvel zamanlarında açılan İran seferleri ile tekrar ezilip, hastalığı ve husûsiyle midesinin fesâdı müştedd oldu. Bu vechile gâh yatar, gâh kalkar bir hasta iken, Kaynarca muâhedesi kalbinde bir yara açıp, yatağa düştü. Devlet-i Aliyye bu hâl-i hatar-nâk içinde çalkanıp dururken, Hakan-ı firdevs-âşiyân Sultan Mahmud Hân-ı Sânî Hızır gibi imdâdına yetişti. Vâkıa onun zamanında dahi Aynalıkavak muâhedesi devletin kalbindeki yaraya elmas-pâre ekti. Ve Kaynarca'da ekilen tohum, kırk sene geçer geçmez Rum vak'ası semeresini verip, Yunan Kırallığı teşekkül etmekle, devletin böğründe bir kan çıbanı çıktı. Mısır idaresinin vaz'-ı müstakilesi devletin bir kolunu meflûç etti. Ve Avrupalılar ise bu hâl-i za'fı görüp artık hayatından ümidi kesmekle ve zaten dahi Rusya'nın neşriyatı âsârından olarak, gûyâ Osmanlılar koyunlarını otlatmak için Ana-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dolu'dan Rumeli'ye geçmiş hayme-nişîn bir kabile oldukları cihetle, hemen ürkütülse çadırlarını bırakıp, Anadolu'ya kaçmağa hazırdırlar, i'tikadı mevcud olmakla bunun gürültüsüzce kuvveden fi'le getirilmesi esbâbı, Avrupa kabinetoları beyninde deverân etmeğe ve memâlikin Rusya ve Avusturya ve Fransa ve İngiltere beyninde sûret-i taksîmine dair haritalar ve lâyihalar yapılmağa başlandı. Fakat, vücuttaki illetlerin en ziyade ızdırap vereni ki, fesad-ı mide hükmünde olan kuvve-i askeriyyenin ihtilâli idi, hakan-ı müşârünileyh, cülûsundan kırk bir tarihine kadar on sekiz sene i'mâl-i envâ'-ı tedâbir ve ihtiyat ile âkıbet yeniçeri ocağının ref'ine muvaffak olmakla güya hastanın gözü açıldı. Ve münkasım olan kuvve-i müstakile-i saltanat mahalline ric'at edip, ser-sâm illeti zâil olmuş sûretinde alâmet-i sıhhat nümâyân olmağa başladı. Lâkin bu devânın akîbinde Rusya ve Mısır mes'eleleri gibi iki buhran-ı hatar-nişâna uğrayıp, hususuyla Edirne muâhedesi kalbindeki yarayı deşmekle sıhhatçe terakkisine durgunluk ve hakan-ı müşârünileyhe dahi fütûr ve yorgunluk geldi. Ve bu hâlin üzerine Hızır-ı sânî gibi Reşid Paşa merhûm yetişti. Avrupa'nın Devlet-i Aliyye hakkında seksen, yüz seneden beri beslediği i'tikâdı tahvîl ve esas-ı saltanatı Avrupa toprağında te'sîs ve takvîm için iktizâ-yı asr üzre lâzım olan ıslâhât-ı mülkiyyenin deâimini Tanzîmât-ı Hayriyye nâmıyla vaz' ve icrâya cesâret eyledi.

Bu zâtın hasenât ve seyyiâtı hakkında herkesin bir fikr-i mahsûsu olup, biz dahi ol bâbta olan mütâlâamızı mahallinde tafsîl edeceğiz. Fakat bu mevki'de şu kadar deriz ki, Avrupa'nın Devlet-i Osmaniyye için zâhib olduğu akîde-i sakîmenin tehlikesini herkesten evvel gören ve def'i esbâbına teşebbüs eden Reşid Paşa'dır. Ve öyle bir asırda böyle bir harekete teşebbüs cehele-i avâmın ve hussâd ve agyârın ta'rîzâtını celb ile zâtınca nice muhatarât melhûz iken buraları asla düşünmeyip, fâide-i zâtiyyesini devlet ve millet uğruna feda kılan, yani elli beş senesi şabânının yirmi altıncı günü Gülhane meydanında konulan kürsüye çıkıp, alâ-melei'n-nâs Tanzimatı okuyan Reşid Paşa'dır.

(*Hürriyet*, nr. 34, 3 Zilkade 1285, 15 Şubat 1869).

Tanzimat ta'bir olunan devâ ki, şöyle bir ağır hastaya berie li-sâ'atin[1] olarak verilmişti. Ne maküle eczâdan mürekkeb idi ki, hastanın vücûdunda böyle bir te'sir-i garib gösterdi. Yani şekl-i idâreyi hemen külliyen tahvîl eylediği ve eski etibbâdan daha ziyade devâlı tabibler eline geçtiği

1. Anında iyileştirici.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

halde, bu târihe gelinceye kadar bulunduğu hâl ile, ondan sonra cereyan eden otuz sene müddette uğradığı haller kıyas ve nisbet olundukta, eğer Devlet-i Aliyye bin tarihinden bin iki yüz elli beşe değin cânib-i inhitâta bir çift beygirli araba sür'ati ile yürümüş ise, elli beşten seksen beşe kadar şimendifer hızıyla koşmuş olduğundan, bu te'sîr-i ma'kûsa sebep ne oldu? Burasını bilmek için evvel emirde ilâcı tahlil ile müfredâtına bakılmak lâzımdır.

.....

..... Hatt-ı Hümâyûnda münderic olan ahkâm-ı esasiyye : 1 - Hükm-i şer'î iktizâsınca can ve mahfuziyyet-i ırz ve nâmus ve mal husûsunda kâffeten teba'a-i saltanat mazhar-ı emniyyet olmak. 2 - Vergi maddesi iltizamdan kurtarılıp, herkesin emlâk ve kudretine göre ta'yin olunmak. 3 - Devletin masârifâtı kavânin-i icâbiyye ile tahdîd edilmek. 4 - Hizmet-i askeriyyeye bir had ve nizâm konulmak. 5 - Bunlara dair yapılacak kavânîn ve nizâmâta ittifâk-ı ârâ ile karar verilmek için Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye âzâsı lüzûmu mertebe teksîr olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyye dahi ta'yin olunacak eyyâmda orada ictima' ederek ve cümlesi efkâr ve mütalâatını hiç çekinmeyip, serbestçe söyleyerek ve tanzimat-ı askeriyye maddesi dahi Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de söyleşilerek her bir kanun karar-gîr oldukça hatt-ı hümâyûn ile tasdîk olunmak. 6 - Cümle me'mûrîn tavzîf olunup rüşvet maddesi külliyen kalkmak. 7 - Büyük küçük kabahat-i sâbitelerine göre mütesâviyen te'dîb olunmak üzre ceza kanun-nâmesi yapılmak. 8 - Bu usûl ve kavânîne muhalif hareket vuku' bulmayacağına padişah bizzat Hırka-i Şerîfe odasında ve cümle ulemâ ve vükelâ huzurunda kasem bi-llâh edip, ulemâ ve vükelâ dahi tahlîf olunmak ve bu usûlün ilelebed bekāsına düvel-i mütehâbbe şâhit tutulmak maddelerinden ibâret olup, bunların içinde şer'-i şerîfe mugâyir, yani hastanın mizâc-ı tabiîsine muhalif hiç bir madde bulunmadıktan başka, belki cümlesi bîmârın vücûdunu terkîb eden eczâ-yı hulkiyyesinden olmakla bu ilâç ile hastanın sağalması şüpheden berî görünür. Öyle olunca artık hem bu devâyı alıp ve hem de illetlerin bilâkis tezâyüd etmesi için başka sebep aramak iktizâ eder.

Çünkü bir hastanın vücudûna ârız olan derdi izâle ile hâl-i âfiyete iadesi için tabîbde üç şart lâzımdır. Birincisi, illeti ve esbâb-ı ta'arruzunu gereği gibi teşhîs etmek; ikincisi, onun def'ine mahsus olan ilâçların içinde hastanın mizac ve tabiatına muvafık olanı temyîz edip, onunla müdâvât etmek. Üçüncüsü, devânın sûret-i tabiiyye ve icrâsında ziyâdesiyle dikkat edip, esnâ-yı tedâvide illetin kesbedeceği her hâle göre devânın kuvvetini ta'dîl ve hastanın ekl ü şürbüne ve hareketine mütemâdiyen nezaret etmektir. Madem ki, Devlet-i Aliyye'nin illetini teşhîs

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve ol illeti def'e lâzım olan devâyı tertîbde bir kusur ve noksan görülmez, meşhûd olan te'sîrât-ı ma'kûse için şart-ı sâlise riâyet olunmadığı, yani Tanzîmat bu devleti ıslâh ve i'mara kabil bir tedbîr-i âcil iken isti'mâlinde vuku'a gelen hatalar sebebiyle ayn-i mazarrat olduğu zâhir olur. Fakat bu mücmelin lâyıkıyla anlaşılması Tanzimat'tan evvelki hâl ile, bir de ondan sonra seksen beş senesine gelinceye kadar cereyan eden vuku'ât u ahvâl-i umûmiyyenin sencîde-i mîzan-ı i'tibar u dikkat edilmesine mütevakkıf olduğundan, bunların bir mikdârını hülâsa vechile gözden geçirelim.

Filvaki' usûl-i saltanat kürsî-yi şer'-i münîfden inhiraf etmeğe başlayalıdan iki yüz ellibeş senesine gelinceye değin ta pâdişahın zatından efrâd-ı ahâda kadar hiç kimsenin canı ve ırzı ve namusu taht-ı emniyette değildi. Birkaç yeri göğü fark etmez yeniçeri ustalarının söz bir etmesiyle kul ayaklanır, sadrâzamların ve vüzerâ ve kurenânın başları kesilir ve bazı kerre padişah hal' ve katlolunurdu. Bir sadrâzam garaz ettiği bir adamın bilâ-muhâkeme başını kesiverir. Ve bir mütesellim ve voyvoda kimde akçe hissetse ve açıktan gasben almasa bir bahâne ile boynunu vurur veya kurşunla vurdurur veya tesmîm ederdi. Ve bu vechile itlâf edilen vüzerâ ve ümerâ ve âyânın malları vereselerine verilmeyip,sûrette mîrî nâmına ve hakikatte ashâb-ı garazın menfaatine olarak zabt ve gasb olunur. Bu misillu tereke yazılırken, müteveffânın eytâm ve erâmili uzaktan bakardı. Yeniçeri kabadayısı yeni almış olduğu yatağanın iyice kesip kesmediğini tecrübe için onunla yolda kendi hâliyle giden bir adamı iki biçip bıçağını silerek ve gûyâ tavuk boğazlamış gibi madde-i katilden aşla müteessir olmayıp, «kahpe bıçak zağı iyi imiş» diye bıçağı medh ederek geçip gittiği nice def'alar görülmüştür. Bir delibaşı arkasına düşen beş on çıplak levend ile gûyâ intisâb etmeğe bir paşa arar gibi, senelerce Anadolu'da dolaşıp, köylerde meccânen ve cebren yem ve yiyecek almak ve hetk-i ırz etmek gibi ef'âl-i şenî'aya bîmuhâba mücâseretleri nice kerre vuku' bulmuş ve bundan köyler dağılmıştır. İşte Tanzimat bu ahvâl-i muzırrayı lağv ve imhâ ile herkesin can ve mal ve ırz ve namusunu taht-ı emniyete koydu. Yani muktezâ-yı şer'i icrâ etti.

Tanzimat'tan mukaddem padişah ve vükelâ ve vüzerâ ve ümerâ ve ulemâ ve me'mûrîn muvazzaf olmayıp, haslar ve arpalıklar ve haraçlar ile geçindiklerinden ve memâlik-i mahrûsa kat'â mütesellim ve mutasarrıf ve mültezimler elinde münkasım olduğundan, her memleketin mütesellim ve mültezimi keyfe-mâ-yeşâ icrâ-yı ahkâm eder ve ahâliyi istediği gibi soyar ve bundan hadd ü hasrı nâ-kabil zulümler hâsıl olur ve her iş rüşvetle görülürdü. Tanzimat bu fenalığı dahi def' için, has ve arpalık

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve haracı ve mâlikâne ve mukata'aları hazineye zaptedip, onların ashâbını tavzîf etti.

(*Hürriyet*, nr. 36, 17 Zilkade 1285/1 Mart 1869)

.....

(.....)

Memâlikin tagyîr-i idâre-i kadîmesi âsâr-ı muzırrasından biri dahi me'mûrîn-i mülkiyyenin dâire-i me'zuniyyetleri zîk olmasıdır. Memurlar yerlerinde bulunan talimât mucibince her şeyi merkez-i icrâ olan Bâbıâli'ye bildirmek mecburiyetinde olup, hattâ sırf mâliyeye ve ticarete ta'alluk eden umûr-ı mesâlihte bile Nezâret-i mahsûsalarına yazdıktan başka, bir de yine Bâbıâli'ye beyân-ı keyfiyyet ettikleri ve Bâbıâli dahi her işin müte'allik olduğu dâire ile muhâbereye tutuşup, mücâvebe-i müteselsile ile vakit geçirdiği ve Nezâretler ise bi-aynihi me'mûrîn-i mülkiyye gibi hiç bir işi başlı başına kesip bitiremeyip, her birinde Bâbıâli'nin reyine müracaat ettiği cihetlerle, devletin ve ibâdullâhın umûr ve mesâlihi kapıçuhadarlarının çantalarında ve aklâm torbalarında senelerce sürünüp karar-pezîr olmaz ve ketebe-i aklâm mesâlih-i câriyyeye yetişemeyip bir işin cevâbı altı ayda alınamaz oldu. Bir senede devletin aklâmına girmiş, meselâ yüz maslahât varsa, bu sebeplerden nâşi belki yirmisi kaide üzre bitirilip küsûru çürür. Ve bunca ashâb-ı mesâlihin sarfettikleri akçalar ve emekler hebâ olur gider. Hele devlet umûrunun arkasında dolaşmaktan bir menfaat mutasavver olmakla, ekser mesâlih daireden daireye havâle olunarak âkıbet bir köşeye itilip, unutulur.

(.....)

Ama Tanzimat'tan mukaddem, her memleketin mutasarrıf ve müteselliimi idâresinde müstakil olmakla böyle bir köprünün yapılması lâzım geldikte, civar köylere buyrultu gönderir, her köyden birkaç adam toplanır, kimi taş taşır, kimi kereste getirir. Bir de ashâb-ı iktidâr arasında defter yapılıp, çivi ve amele yevmiyyesi onunla tesviye olunur. Velhâsıl köprü birkaç gün zarfında yapılıp biter, Bâbıâli'nin asla haberi olmazdı. Vâkıa bu vechile bir mülkiye memurunun keyfe-mâ-yeşâ zîr-i destârı üzerinde hükmünün cereyanı dahi bir çok uygunsuzlukların vuku'unu iltizâm edeceği derkâr olup, meselâ şu köprü yapılıncaya kadar, ahalinin sevkinde ve kerestenin ve masrafın tevzi'inde dahi hayli haksızlıkların zuhûra gelmesi ihtimalden ba'îd değil ise de, zaten düşünülmeden yapılmış birtakım usul ve nizâma tevfik-i hareket olunmak için, köprünün yapılmaması ile bir de şu beğenilmeyen sûret-i istiklâliyyedeki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

adaletsizlikle beraber köprünün yapılması arasındaki mazarrat ve menâfi' nisbet ve kıyas olundukta, ikinci sûretin rüchan ve nef'i teslim olunur. Hattâ Devlet-i Aliyye dahi bin mazarrattan sonra evvelki idarenin rüchânını görüp, vilâyetler teşkiline ve me'mûrîn-i mülkiyyenin tevsi'-i dâire-i vezâifine şimdilerde başlanıldı.

(Hürriyet, nr. 38, 1 Zilhicce 1285/15 Mart 1869)

(.....)

Ama işbu teşkilât-ı cedîde arzu olunan ıslâhât için mertebe-i kifâyede olup olmadığı bahsine gelince, tafsilâtı mahallinde beyan olunacağı vechile, Bâbıâli'nin, yani vükelâ nâmıyla hukuk u iktidar-ı saltanatı istilâ eden bir takım menfaat-perestânın akçe kazanmak ve mensûbât kayırmak için vuku'a getirdikleri sû-i istimâlât öyle fena te'sirât etti ki teşkilâttan evvelki nizamsızlık zamanını herkese arzu ettirdi. Ol bâbta yapılıp, ilân olunan nizamât u tertîbât-ı adliyyenin hülâsası teceddüden maaşlarla birçok memurlar yapmak ve bu yüzden hazineye yeniden masraf kapıları açmak ve ahali evvelki vergilerini götürmekte âciz iken yeni vergiler ile ezilmek ve mal sandıkları hesaplarında zaten mevcûd olan karışıklık tahvîlât-ı cedîde ile bir mertebe daha karışıp, yağmacıların çalmış oldukları akçeler yanlarına kalmak ve açıkta duran veyahut terfi' ve tatyîbi istenilen bazı vükelâ mensûbâtı, ehliyetsizlikleri ile beraber menâsıb-ı cedîdeyi hâiz olmak seyyiâtından maada bir semere-i lâtifesi görülmedi. Ve meselâ Tuna vilâyeti gibi bazı mahallerde görülen bazı yenilikler dahi vâlinin vücûduyla kâim olup, tebeddülünden sonra bozuldu, bitti. Halbuki vilâyet nizâmnâmesi oldukça güzel düşünülmüş ve Fransa nizamâtına takîîd ile yapılmış olduğundan, esnâ-yı icrâda matlub olan semereyi göstermedi. Zira iyiliği yapacak nizâm değildir, belki icrâ edecek insanlardır. İşte bu hal külliyet itibariyle Tanzîmât-ı Hayriyye'nin ibrâz ettiği âsârdan ve cüz'iyyet üzre dahi vilâyet nizâmının meydana getirdiği ef'âlden müstebân olur.

Çünkü her cem'iyet-i beşeriyye bir kanuna muhtaçtır. Ta ki her fert hareketini tatbîk ile emn ü selâmet üzre yaşasın. Ve gâlibin zulmü âcize tecâvüz etmesin. Her kanun ki, icrâsında tekâsül olunmaz, zaten mükemmel yapılmamış olsa bile bir cem'iyetin hüsn-i idâresine mütekâfildir. Ve her kanun ki icrâsında kusur ve tehâvün olunur, ne kadar mükemmel olursa olsun, cem'iyyet-i beşeriyye için asla fâide vermez. Hattâ İngiltere'nin bir mükemmel ve müdevven kanunu olmadığından, mehâkim-i hukukiyyede ekseriya emsâl ve âdât ve istidlâl üzerine dâvâlar faslolunur gider. Bu hal ile İngilizler servet ve sâmân ve kuvvet ve

san'atça Avrupa milletlerinin birincisi denilmeğe şâyândır. Meselâ İngiltere vükelâ ve me'mûrîni âhar bir devletin hediye ve nişânını kabul etmemek mu'tâd olduğundan, bu âna kadar şu usulde sebât ettiler. Hiç bir İngiliz memuru âhar devlet nişânını kabul etmedi. İşte bu sebât ve icrâ sâyesinde dâima terakki bulup, ta Hindistan'a kadar gittiler ve o iklîmin ekserisini zaptettiler.

.....

Tanzimat'tan sonra yine kanun-ı ceza yapıldı. Râşi ve mürteşî ve râyiş haklarında cezâlar tayin olundu. Lâkin gariptir ki, vükelâ ve vüzerânın içinde alenen irtikâb ve rüşvet edenlerden hiç kimsenin cezâ gördüğü görülmedi. Fakat bir kaza müdirinin birkaç yüz kuruş rüşvet aldığı tebeyyün ettikte kal'a-bend ve nefy olundu.

(*Hürriyet*, nr. 40, 15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869)

.....

Tanzimat'a gelinceye kadar her memlekette derebeyi ve âyân nâmıyla yerliden bir kaç adam kesb-i nüfûz ve ta'ayyün edip, fukara-yı beldeye cevr ü sitemden hâli olmazlardı. Lâkin her ne zaman kāmeti azıtsalar, şâkileri İstanbul'a gelip, padişaha arz-ı hal ederler ve onun üzerine mevadd-ı müştekâ-biha tahkîk olunur. Ve şâkilerin hakkı tebeyyün ederse, zâlimin ya başı kesilir, ya malı müsadere edilir. Velhâsıl sâir zalemeye medâr-ı ibret ü intibâh olacak bir cezâya uğrar. Ve binâberin bu misillû zâlimler edecekleri zulüm ve sitemi endâze-yi cezâya tatbike mecbur olurlardı. Tanzimat'tan sonra her beldede meclisler yapıldı ve âzâsı vücûh-ı memleketten tayin olundu. Yani evvelki derebeyleri âzâ unvânını hâiz oldular. Fakat şu kadar bir fark var ki, Tanzimat zulm edenin başını kesmek ve malını müsâdere etmek gibi mücâzât-ı şedîdeyi lağv ettikten ve mahallî memurları dahi haklarında bir mahzar-ı şikâyet yapılır havfıyla âzâ-yı meclisin ve hususiyle patrikhanelerin nüfûzundan dolayı kocabaşı ve despotların taht-ı galebelerinde mahkûm olarak, men'-i zulme kādir olmadıklarından ve kanunen cezâya müstahak olan bir zâlim rüşvetle İstanbul'da tedârik ettiği taraftarları himmetiyle ekseriya muâf tutulduğundan, şimdi her beldede ta'ayyün eden âzâ-yı meclis ve papazlar eski derebeylerinden birkaç kat ziyade ahaliye ta'addi eder oldular. Ve bu dâvâ için delil istenirse, memâlikin ve ahâlinin bir Tanzimat'tan evvelki hâline, bir de şimdikine nazar olunsun. Eğerçi Rumeli kıt'asında Hıristiyan ahâlinin kesreti ve düvel-i ecnebiyye sefâret ve konsoloshânelerinin onlara muâvenet ve himâyeti sâyesinde bir miktar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eser-i ma'mûriyyet görülürse de, Anadolu'nun hâlinden keyfiyet pek zâhirdedir. Meselâ Harput, Sivas, Diyarbakır sancakları Tanzimat'tan evvel kaç nüfûsa ve kaç köye mâlikmişler, şimdi ne kadar kalmış? Ve Halep'de ve Şam'da ve Diyarbekir'de mukaddemâ ne kadar emti'a-i harîriyye fabrikaları varmış, şimdi ne mikdarı mevcut? Ve Samsun ve Manisa evvelleri ne kadar duhan zer' ederlerdi, inhisardan sonra ne mikdara tenezzül etti? Ve Rusya ve İran hudutlarına karîb memâlikten şu otuz sene zarfında kaç bin familya terk-i vatan edip, tâbiiyyet-i uhrâya girdiler? Bunlara atf-ı nazar olundukta, Tanzimat'tan sonra biz ileri mi, yoksa geri mi gitmişiz, âşikâr olur.

Tanzimat tarihine gelinceye kadar Devlet-i Aliyye yalnız bir kanun üzre icrâ-yı ahkâm ederdi ki, bu da Şeri'at-ı İslâmiyyedir. Vâkıa ictihad kapısının kapandığı zamandan beri yedi sekiz yüz sene mürûr etmekle, fıkh-ı şerîfin mesâil-i müftâbihâsı şimdiki asrın ilcâ ettiği muamelâta sûret-i sarîhada kifayet etmediğinden, muktezâ-yı asr üzre vaz' u te'sîs-i ahkâma şiddet-i ihtiyâc der-kâr idi. Lâkin bu ihtiyacın kazâsı için deryâ-yı bî-pâyân-ı Şeri'atten istifâza imkânı elde iken, bu çare cüst ü cû olunmayıp, ondan hariç bir yolda tanzîm-i kavânîn fikr-i fâsidine zehâbdan büyük hata olamaz. Ve merhûm Reşid Paşa'nın müsellem olan rüşd ve hasâfeti ve vaz'-ı Tanzimat'taki hüsn-i niyet ve cesareti ile beraber bu hatadaki iştirâk-i efkârı bir lâthadır ki safha-i beyzâ-yı şöhret ü şânı ondan bir zaman kurtulamaz. Zira, müşârünileyh Devlet-i Aliyye'yi bulunduğu muhataradan tahlîs azimet-i sâdıkası üzerine Tanzimat'ı hayyız-i vücûda getirmekle beraber, sûret-i icrâsında derd-i şöhretle ettiği yanlış hareket devletin ta temeline balta vurdu. Ve mukaddemâ korkulan muhâtara devletin vücudundan yalnız bir kıt'anın zevâl ve inhidâmından ibaret iken, onu bir müddet daha muhafaza için ittihaz olunan tedbîrin içine karışan menfaat-i zâtiyye fikri cümle-i hey'eti bir muhâtara-i müdhişeye dûçâr eyledi. Şöyle ki, *Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu* harf-be-harf nazar-i tedkîk ü im'andan geçirilse, içinde ahkâm-ı şer'iyye haricinde kelime-i vâhide görülmediği ve ıslâhat denilen şeylerin muktezâ-yı hükm-i şer'î olduğu metn-i Hat'ta merreten-ba'de-uhrâ tasdik ve tebyîn olunduğu halde, merhûm-ı müşârünileyh gûyâ bunlar, devlet ü millet-i İslâmiyyede mukaddemâ bilinmez şeyler imiş de, mücerret kendisi, Avrupa'ya taklîden yeniden ihdâs ve îcâda muvaffak olmuş ve belki de, ahkâm-ı şer'iyye ve muta'assıbîn-i İslâmiyye bu icrâata karşı iseler de, kendisi dirâyeti hasebiyle zorla vücûda getirmiş renginde, işi Avrupa'ya kıymetli satmak ve kendini Türkistan'ın muhyîsi bildirmek istedi. Ve bundan esâs-ı devlette iki büyük rahne açıldı. Onun birincisi, Avrupalılar, ahkâm-ı şer'iyyeyi adâlet ve insâniyete ve terakkiyât-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

asriyyeye mâni' ve hilâf-ı adl ü hakkaniyyet, her fi'l-i vahşiyânenin icrâsına müsâid bir kanun-ı mazarrat-nümûn i'tikad ederlerken, bu zu'mları şu sû-i icrâ zımnında tasdîk ve itirâf edilmiş oldu. Ve Reşid Paşa'nın yerine geçen vükelâ-yı hâzıra dahi onun mektebinden yetişmiş olduklarından Avrupa'nın bu zehâb-ı fâsidini tasdîk etdikten maada, bu işte bu dersi ileri sürüp gittiler. Ve bu politika ile vücûdlarının devletçe lüzûmunu göstermek istediler. Şimdi Avrupalıların şerî'at-ı İslâmiyye hakkında ol kadar sû-i zanları vardır ki, madem ki Müslümanlarda Şerî'at ile hükm etme usul ve itikadı cârîdir, bunlar için terakkiyât-ı asriyyeden behre-yâb olmak kâbil değildir. Ve Müslümanları dâire-i insâniyet ve medeniyete getirmek mutlaka Şerî'at'ın mahv ve ibtâliyle, Avrupa'da cereyan eden kavânin ve nizâmâtın idhâl ve istimâline mütevakkıftır zu'mundadırlar. Ve delil olarak Bâb-ı fetva devâirinde ve mehâkim-i şer'iyyede cârî olan fesâdât ve irtikâbâtı îrâd ve ta'dâd ederler. Kendi mahkemelerinde beher gün vuku'a gelen ve gazeteleri adâlet diye bar bar bağırtan fesatları hiç saymazlar ve ticâret ve eyâlet ve temyîz-i hukuk ve idâre meclislerinin küşâdı ve zâten mehâkim-i şer'iyyeye âit olan ahkâm-ı hukukiyyenin takım takım ayrılarak, bunlara tahsis ile şerîat mahkemelerine yalnız karı koca kavgaları ile talâk ve nikâh gibi, sırf umûr-ı mezhebiyyeye dâir husûsâtın bırakılması bil-cümle Şer'-i şerîfin vücûdunu kaldırmak ve bu teşebbüslerle Avrupa'ya karşı dirâyetli görünmek maksadından başka bir mânâya hamlolunamaz.

İkincisi, ahlâk-ı milliyye fâsid oldu. Ve bu günde devletimizin her şu'be-i idâresinde nazar-ı ye's ü te'essüfle görülen fenalıkların kâffesi, işte bu menba'dan tevellüd etti. Çünki nâs her hâl ü kârda yekdiğerine ve husûsiyle ser-i kârda bulunanlara taklîd-i hareket etmekle vükelâ ve ricâl-i devlet beyninde dinsizlik modasının mu'teber olduğunu gören ikbâl-perestân lisân ve etvârını öyle koyup ve bu hâlin tevâbi'a ve tevâbi'-i tevâbi'a ve bit-teselsül esnâf ve ahâda ve hattâ nisvân ve etfâle kadar sirâyet edip, âdetâ namaz kılmak, oruç tutmak gibi farâiz-i İslâmiyyenin icrâsı nümûne-i humk u belâhat ve alenen irtikâb-ı fısk u menâhî, nişâne-i akl u fetânet addolundu. Ve bir kerre bu kaide düsturü'l-amel olunca, sâir uygunsuzlukların hepsi, birbirini tevlîd ile, şu yirmi otuz sene zarfında ahlâk-ı milliyye bir dereceye geldi ki, babalarımız mezardan kalkıp bizi görseler, elbette kendi evlâdı olduğumuzu tanıyamazlar ve belki usul-i efkârımıza hayran hayran bakıp, meselâ gazetelerimiz ıslâhat ve terakkiyat gürültüleriyle memlû olduğu halde, bizim muttasıl geri geri gittiğimizi ve din-i İslâm üzere olduğumuzu iddia ile beraber evâmir ü nevâhî-yi şer'iyyeyi tamamiyle aksine icrâ ettiğimizi ve Avrupa'ya taklid ile ileri gitmek dâiyesinde bulunduğumuz halde, Avrupa'da cârî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan riâyet-i kanun, icrâ-yı ahkâm-ı mükâfât u mücâzât ve terakkî-yi sanâyi' ve tevsî'-i ticâret ve te'mîn-i hukuk ve usul-i meşveret-i milliyye gibi esbâb-ı terâkkîden hiç birine taklid etmeyip, fakat, tiyatro yapmak, baloya gitmek, zevcesini kıskanmamak, tahâretsiz gezmek misillû şeylerde tatbîk-i harekete çabaladığımızı ve bir yandan, devletimizin erkân-ı vücûdundan olan eyâlât-ı mümtâze ayrılıp gitmekte ve bir taraftan düyûn-ı hâriciyye vü dâhiliyye ile hazînenin vâridâtı mahvolduğu hâlde, öbür taraftan dahi teksîr-i vâridât için menba'-ı vâridât olan ahali ezilip geçirilmekte ve kanun-ı cezada emvâl-i mîriyyeye hıyânet ve irtikâb-ı rüşvet edenlerin cezaları musarrah iken, yağmacılar alenen işlerini görmekte ve husûsiyle böyle bir gidişin sonu nereye çıkacağını göz önünde tutarken kat'â o ciheti hatıra getirilmiyerek, helâl, haram, bu gün ele geçen yenip, yarın düşünülmemekte olduğunu ve Osmanlılara mahsus olan mürüvvet, fütüvvet, hamiyyet, edep, âcize merhamet, ülfet ve hukuka riâyet, misâfire hürmet, diyânet, emânet, sebât, salâbet, şecâat gibi şeâir-i cemîle günden güne içimizden çekilip cehâlet, tezelzül, denâat, irtikâb, hıyânet, gadr, cebânet misillû hasâil-i mezmûme fırsatyâb-ı hulûl ettiğini nazar-ı ta'accüble görüp, bizi bildikleri akvâmdan hiç birine benzetemezler. Ve zâhiren bunlar yeni çıkma bir kavm-i fâsid-i ahlâk zanniyle istiâze ederler. Vâkıa, gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda hakîkaten Osmanlı bergüzîdesine mazhar henüz çok zâtlar bulunursa da, madem ki hey'et-i mecmu'anın merkez-i idâresi şu fesâd-ı ahlâkın esbâbını peyderpey neşr ve tedris etmektedir, bir iki kurun daha geçtikte, onlardan kimse kalmayacağı ve her milletin vücûdu ahlâk-ı celîlesinden zâhir olduğundan, biz ahlâkımızı bu vechile bozup, gidersek ileride başka bir tehlike-i câriyyeye hacet olmaksızın, hey'et-i milliyyemiz, mânend-i şem'-i şu'ledâr, kendi kendine yanıp söneceği hiç bir akl-ı selîm için mahall-i iştibâh değildir.

(*Hürriyet*, nr. 41, 22 Zilhicce 1285, 5 Nisan 1869).

.....

Akl-ı selim ashâbına malûm olduğu üzere, cem'iyyet-i beşeriyye bir sübha-i saddâneye teşbîh olunsa, ahlâk-ı milliyye onun rişte-i mâbihü'l-intizâmı menzilesindedir. Her ne zaman sübhanın ipliği üzülse, danelerin dağılmasından havf olunur. Ve iplik kırılıp, daneler dağıldıkta, sübha hey'etini zâyi' edip, sübhalıktan çıkar. Bir milletin dahi ahlâkına zaaf ve halel ârız olursa, hey'etinin zevâlinden korkulur. İşte, bizim milletimiz şimdi, bu halde ve bu korkudadır. Yoksa Rusya'nın efkâr-ı tecâvüzkârânesi ve teba'a-i Hıristivanın evhâm-ı nâ-ma'kulesi ve hazîne-i mâliyye-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin düyûn-ı dehşet-nümûnu ve vükelâ-yı saltanatın sû-i idaresi gibi fenalıkların hiç birisi bizi bir tehlike-i umûmiyyeye koyamaz. Zira millette ittifâk-ı efkâr ve hüsn-i râbıta-i ahlâk oldukça, Rusya'ya mukabele olunacak esbâbın az zamanda tedâriki ve teba'a-i Hıristiyanın bu günde meydana koydukları esbâb-ı şikâyâtın def' ve izâlesi ve memleketimizin ve milletimizin isti'dâdına nisbetle, borcumuzun ahd-ı karîbde tesviyesi ve sû-i idâresi görülen vükelâ ve me'murînin def' ve tebdîlleri, velhâsıl madem ki vücud sağdır, şu ilâcı müşkül gibi görülen dertlerin her birine bir çare bulunması müstahîlü'l-imkân değildir. Lâkin, fesâd, ahlâk-ı millîye bir dâü'l-udâldir ki, çaresi bulunmaz. İşte merhum Reşid Paşa'nın bu neticeyi düşünmeksizin açmış olduğu tarîk sebebiyle, mahkeme-i tedkîk-i ahlâfta yakası ta'rîzden kurtulamıyacağı gibi, vükelâ-yı hâzıra dahi, o tarîkin müntic olduğu mazarrat ve tehlikeyi evvel ve âhir gördükleri halde ıslâhına sarf-ı himmet etmeyip, belki tervîc ve tezyîdine ikdâm ettiklerinden dolayı, dünya ve âhirette mesûliyetten kurtulamazlar.

Bizi bulunduğumuz hâl-i za'fa düşüren ve müteselsilen ucu Tanzîmata dayanan esbâb-ı umûmiyye dâhilî ve hâricî i'tibâriyle ikiye taksim olunup, dâhile müteallik olanlardan bir mikdârı beyan olunmuştur. Şimdi esbâb-ı hâriciyyeden bazılarını dermeyan edelim.

Bu esbâbın birincisi müdâhalât-ı ecnebiyyedir. Vâkıa cihet-i şimâliyyemizde bizi yutmağa ağız açıp, hazırlanan kara kuşun -ki Rusya'dır- ol asra kadar bize ettiği fenalıklar üzerine, bizim hâlimizi ve şarkın tagyîrini Avrupa'ya bildirmek, yani Rusya yalnız Devlet-i Aliyye'nin düşmen-i hayatı olmayıp, belki İstanbul gibi bir mevki ele geçirildiği hâlde Avrupa'nın muvâzene-i sulh ü âsâyişine ârız olacak rahneden Avrupa'yı haberdar etmek ve şu beliyye-i umûmiyyenin def'-i mazarratı hakkında derkâr olan menâfî'-i mütekabile sebebiyle düvel-i garbiyyenin kuvvetlerini arkamızda sâhib ve muîn tutmak için, Avrupa'nın ticâret ve menâfi'ini mülkümüze çekmek iktizâ-yı maslahattan olduğu gayr-ı münker olmakla beraber, bu tedbîrin bizi ifnâ edecek mertebede sû-i isti'mâl edilmesine dahi dikkat olunmak îcâb-ı akl u hikmetten idi. Lâkin hayf ki, hırs-ı ikbâl ve menâfi'-i şahsiyye belâları bu dakîkanın icrâsına mecâl bırakmadı. Meselâ Reşid Paşa Tanzimat'ı te'sîs edip, icrâât-ı fi'liyyesi için sadr-nişîn-i teferrüd ü istiklâl olmak tasavvurunda bulunurken, karşısına Rıza Paşa ve Mehmed Ali Paşa ve Fethi Paşalar çıkıp, nüfûzda kendine müşâreket ettiler. Bunlardan, Rıza Paşa'nın devr-i Mahmud Hanîden beri saray-ı hümayunda sıyt ve şöhreti ve husûsiyle cennet-mekân Abdülmecid Han Hazretleri'nin vâlidelerine ihtisâs ve mensûbiyeti ve Mehmed Ali ve Fethi Paşa'ların dahi münâsebet-i sıhriyyeleri üzerine Reşid Paşa için, onlara mukabele etmekte yalnız Avrupa'daki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nüfûz ve i'tibârından dolayı, işce lüzûm ve ehemmiyetinden başka, bir silâh-ı müdafa'a olmadığından, o dahi bu silâha kuvvet vermek yolunu tuttu. Ve Avrupa devletlerine hoş görünmeyi İstanbul'daki sefâretlerin tervîc-i mültemesâtına mahsûs zannetti. Ve bu nezâket-i nâ-be-mahal mülâsebesiyle açılan müdâhalât kapıları bir daha kapanamadı. O zamana kadar bizi mukavvadan masnû' bir arslan gibi hâricden görenlere dehşet verirdik ve hâricden görenler bu şekl-i muntazamın içinde birçok şeyler olmalıdır i'tikadında idiler. Hal böyle iken, Avrupalılar birdenbire esrârımızın iç perdesine kadar dâhil ve vâkıf olduklarında, hakîkat-i hâlimizi anladılar. Ve bununla beraber mülkümüzün de ne türlü fevâid ve menâfi' istihsâline müstaid olduğunu yakînen görüp, kendi sanat ve ticâretlerinin oraya nakil ve hîn-i naklinde her türlü avârız-ı muhtemeleden te'mîni zımnında merreten-ba'de-uhrâ müsâadât ve imtiyâzât taleb ve istihsâline başladılar. Ve her ne istedilerse, zahmetsizce nâil oldular.

Bu müsâadât üzerine Türkistan ticâreti Avrupa tüccarına hem sâir mahallerden ziyade kârlı ve hem de suhûletli olmakla beraber, memleketin âb u havası ve ucuzluğu hoş görünüp, Avrupa fabrikalarından çıkan çürük eşyayı sefîne sefîne nakl ile altına tebdîl ve birçok tüccar dahi, familyaları ile beraber ikâmetgâhlarını İstanbul'a tahvîl eylediler. Bizim avâm-ı nâs dahi cicili bicili ucuz şeylere nâil olmakla, meselâ arşını altmış paraya kırmızı allı basmayı gördüklerinde, Şam çitârisinin yüzüne bakmaz oldular. Uşak ve Gördes halıları ve Selânik ve Bursa ihramları artık nazarımızda kaba görünüp, Avrupalıların mazhar-ı ihtirâmı oldu. Biz ise onlara bedel çiçekli Frenk halıları ve ottan ma'mûl peşkirleri, ucuz ve âlâ zannederek aldık. Ve bu şeylerin eşyâ-yı asliyyesi çürük ve kalp olarak, pek az zamanda fersûde olduklarından, sık sık tecdîde mecbur olduk. Böylelikle ucuz olsun, kâr ve tasarruf edelim derken, birkaç kat ziyade zararla çıktık. Ancak bu hal yalnız basma ve halıya münhasır olmayıp, derece derece kâffe-i melbûsât u mefruşâtımızda kemâl-i cehlimizden nâşi Avrupa fabrikalarının ma'mûlâtını kendi memleketimizin mahsûlâtına tercîh ettiğimizden ve hükûmet dahi mebzûl tuttuğu imtiyâzât u müsâadât-ı ecnebiyye ile bu hâli tervîc ettiğinden, ma'mûlat-ı mülkiyyemize indirâs geldi. Tüccarımız iflâsa çıktı. Ol ma'mûlât ile müte'ayyiş olan esbâb-ı sanâyi' perîşân oldu. Mukaddema mülkümüzde tedâvül eden akçamız memâlik-i ecnebiyyeye gidip, hazînemize muzâyaka geldi. Devlet kaime basmağa ve fâizli tahvîlât çıkarmağa mecbur oldu. Halbuki şu fenalıkları mûcib olan esâs yerinde durduğundan, bu tedbirle zarûret-i hâliyye mündefi' olmadıktan fazla günden güne ağırlaşmağa başladı. Nihayet bu günkü korkulan hal meydana geldi.

(*Hürriyet*, nr. 42, 29 Zilhicce 1285/12 Nisan 1869).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Her milletin kendine mahsus âdeti ve idâre-i medeniyyesi olup, cemiyet-i medeniyyenin her bir ferdi sûret-i ta'ayyüşünü onlara tatbîk ile yaşamak, kavâid-i tabiiyyeden olmakla, her ne zaman bu esaslara halel gelse, milletin usul-i ta'ayyüşü muhtel olur. Ve bir kerre milletin kaide-i inti'âşı bozulursa, her türlü fesatlar ve karışıklıklar ve ihtilâller zuhûra gelir. İşte, bunun misâlleri Fransa ve İngiltere ve Almanya ahalilerinin halleridir ki, bunlardan nice milyon ehl-i san'at ellerinin emeği ile geçinmekte iken, maârifin tezâyüdü ile muhteri'ât dahi ilerleyip, insan eli ile işlenen ma'mûlâtın pek çoğu fabrikalarda çarklar vâsıtasiyle işletilmekte, bu kadar halk tedârik-i maîşette âciz kalıp, beher sene takım takım Amerika'ya ve sâir mahallere hicret etmeğe mecbur oluyorlar. Ve çektikleri mihnet ve âlâmın sebebiyetini idâre-i hükûmetten bilip, hürriyet-i kâmile ve tesâvî-yi emlâk gibi dâiyelerle hiç bir zamanda fesat ve ihtilâlden hâlî olmuyorlar. Bizim dahi kendi mezhep ve âdâtımız ve usul-i idâremize göre bir sûret-i ta'ayyüşümüz vardı. Onunla beşyüz seneden mütecaviz yaşadık. Ve ecânibe hiç ser-fürû etmedik. Zira, mülkümüzün mahsûlât-ı arziyyesi bize yetiştikten sonra, fazlasını hârice satıp, memleketimize altın getirirdik. Melbûsât ve mefrûşât, velhasıl her gûne havâyiç ve levâzımâtta sâir düvel ve milletin iânetine asla ihtiyacımız yoktu. Çitâri, şayak, aba ve sof giyerdik. Ve çatma ve ihram döşerdik. Fakat, hârice bir para borcumuz yoktu. Alnımız açık gezerdik. Vakta ki Avrupa'ya arz-ı cemîle için taklîd-i hareket yolunu tuttuk, entari ve cübbe ve şalvar ve yemeni ve merkûbu çıkardık, setre ve pantolon ve kundura giydik, bu sebeple bizim terzi ve kumaşçı ve yağlıkçı ve çulâh ve kazzâz ve sîm-keş ve yemenici ve gedikçi esnâfımız geçinemeyip, battılar. Ve bu sanâyi ashâbı san'atleri sâyesinde geçinemez olup, âhar yolda medâr-ı ta'ayyüş aramağa mecbur oldular. Her biri bir münâsebet bularak, kimi kazâ müdürlüğüne nasbolundu, kimi deâvî çavuşu ve vükelâ makamlarına kapı ağası ve kavas yazıldı. Bir takımı Rüsûmât emâneti maiyyetinde işe sokuldular. Bir sınıfı dahi zaptiye ve teftiş ve hafiye memuriyetlerine girdiler. Ve evlâdlarını artık mahsul vermeyen san'ata sevketmeyip, hazır maaş veren kalemlere sokuşturdular. Velhasıl, bu kadar binlerce nüfus devlete asla bâr olmaksızın kedd-i yeminleri ile ta'ayyüş edip dururlarken, çarh-ı idarelerine ârız olan fesât sebebiyle aç ve muhtaç kalıp, devlet hazînesinden geçinmek yolunu ittihaz eylediler. Şimdi bunlardan birinin memur olduğu kazanın umûru merkez-i matlûbda cereyan etmezse isti'câb olunur mu? Yahut kapı ağaları ve kavasları erbâb-ı mesâlihi Eğridere'de soyar gibi rahnedâr ederlerse ve gümrük ve tuz ve duhan idareleri hademesi yirmi paraya kadar irtikâba dehen-küşâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yı hırs olurlarsa ve zaptiyeler ve teftiş ve hafiye memurları. beş on kuruş almak için şunun bunun canını yakarlarsa şaşılır mı? Ve bunlarla beraber, çünki her birinin muhassesâtı levâzım-ı maîşetinden dûn ve maaşların tedâhülüyle her biri bakkal ve kasap ve ekmekçi yüzüne bakamıyacak sûrette medyûn olmalarına nazaran, bu uygunsuzluklardan kendilerine bihakkın bir şey denilebilir mi? Vükelâ-yı devlet bilâ-lüzûm birkaç yüz şahsa maaş vermek mecburiyetinde bulunduklarından, aldıkları maaş ve ta'yînât yetişmeyip tayyârâta veyahut istikrâza muhtaç olurlarsa ta'accüb edilir mi? Hazîne-i Maliye dahi, idare-i hâzıranın her cihette malûm olan sefâhati üzerine, bir de bu kadar halkı bil-vâsıta îâşe için, vâridâtı masârifini örtemeyip, fâhiş şartlar ve fâizlerle istikrazlar ederek geçinmeğe mecbur olursa, garip görülür mü?

Hani bizim birçok tüccarımız ve kıçlarında Osmanlı bayrağı temevvüç eder sefâyin-i ticaretimiz vardı? Husûsiyle Karadeniz sevâhilinde ve Akdeniz adalarında bulunan ahalinin ekserisi İstanbul'a ve memâlik-i ecnebiyyeye âmed şûd ile ticaret ederlerdi. Bunlar ne oldu? Hani bizim müslim ve gayr-ı müslim teba'amızdan «Hayriye ve Avrupa tüccarı» nâmiyle birtakım tüccarımız vardı ki, tüccar-ı ecnebiyye hakkında imtiyâzât vermeğe başladığımızda, bizim tüccarımızdan bir sınıf feryad ü figan etmeleri ile onlardan bazılarına ecnebilere verdiğimiz imtiyâzât şeklinde bazı müsâadât etmiştik. Bunlar nereye gitti? Hani bizim bedestenimizde, Galata'da ve çarsûy-ı kebîrde, velhasıl her esnaf arasında ahmediye sarılı, ak sakallı, nûranî yüzlü hâcegîlerimiz ve kerli ferli hacı ağalarımız vardı ki, her biri hîn-i hacette çekmecesini açtıkta yüz, yüzelli bin kuruşluk altın bulunurdu. Onlar nerede?

İşte, bunların hepsi mahv ve mün'adim oldu. Zira, ticaret-i dâhiliyyemiz bütün Avrupalılar eline geçti. Ve emti'a-i dâhiliyye revâcdan kalıp, Avrupa meta'ı itibar buldu. Büyücek muâmelât-ı ticârete girişen teba'amızı dahi imtiyazât-ı ecnebiyye ile hükûmetimizin müttehazı olan muâmele-i zulmiyye ezdi, bitirdi.

(*Hürriyet*, nr. 45, 21 Muharrem 1286/3 Mayıs 1869).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

RÜYA

Dünkü Cuma günü sabahleyin aldığım gazeteleri ve mektupları okudum. Bunlarda ahvâl-i şarkıyyeye dair birçok havadis-i mükeddere gördüm. Canım pek sıkıldı. Efkâr da bürüdü. Belki eğlenirim diyerek ba'dettaâm kalktım, kendi kendime düşünerek Hampton Court bahçesine gittim ve suyun kenarında mevzu' kanapelerden birine oturdum. Elimi şakağıma dayayıp gâh suya ve gâh çemenzâr-ı her-dem-bahara nazar-ı ibret ü hayretle bakarak ve zihnimden de vatanımın giriftâr olduğu ahvâl-i pür-melâli tasavvur ederek fikir ve endişeye müstagrak oldum. Cümleden evvel kendi sergüzeştim olan vukuât pîş-i nazar-ı hayrete geldi.

Bir zamanlar Bâbıâli'de bulunarak görmüş olduğum acaip ve yedi sekiz sene mabeyn-i hümâyunda müstahdem olarak meşhûdum olan garâib, takım takım hatırımdan geçmeğe başladı. Badehu ne tuhaf sebeple Saray'dan çıkışım ve ne münasebetle gâh Zaptiye Müsteşarı ve gâh Atina Sefiri olduktan sonra rütbe-i mîr-i miranî ve paşalık unvanı ile Kıbrıs'a gidişim ve orada altı yedi mâh gûnâgûn belâlara uğrayıp mu'ahharen bâ-irade-i seniyye Meclis-i Vâlâ'ya ve bâdehu paşalık beyliğe tahvil ile Beylikçilik'e memur oluşum ve altı yedi mâh mürûrunda ne ehemmiyetler, ne şa'şa'alar, ne talimatnâmeler, ne ümitlerle Bosna ciheti teftişine gönderilip, bir buçuk ay geçer geçmez ne tuhaf sebeple istifaya ve avdete mecbur ve onun üzerine tekrar Meclis-i Vâlâ'ya, biraz vakitten sonra Deâvi Nezâreti'ne memur oluşum ve oradan da üç mâh mürûrunda Amasya mutasarrıflığına tayin ile hasta ve bî-mecal olduğum halde o kadar sıkıntı içinde mahall-i memuriyetime azîmet için nasıl icbar olunuşum ve orada sekiz ay döşeğimde yattığım ve iki sene kadar ifâ-yı umûr-ı mevkûlem için elimden geldiği kadar çalışıp çabaladığım halde ne acaip isnâdât ile azil ve Samsun'a mutasarrıf oluşum ve isnâdât-ı vâkı'anın tahkîki için Amasya'ya memur-ı mahsûs gönderilerek, hulâsa-i tahkikattan garazkârânın umdukları semere hâsıl olmaması üzerine yine irâde-i seniyye-i mahsûsa ile Meclis-i Vâlâ'ya memur oluşum ve mu'ahharan Kıbrıs mutasarrıflığı mansıb-ı refî'ine tayin olunarak kalkıp oraya gidecek iken, Avrupa'ya gelişim ve o zamandan beri iki buçuk sene zar-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fında burada cereyan eder. ahvâl-i mahsusa ile şimdi Londra'da Hampton Court mevkiinde tek ü tenha bulunuşum manzara-i hâtıramdan birer birer geçtiler.

Bir zaman geşt ü güzâr ettiğim memleketlerde ve memuriyetlerde gördüğüm hâlât ve o zamandan beri Devlet-i Aliyye'nin uğradığı tahavvülât gürûh gürûh tebâdür ettiği sırada nihayet İstanbul'un şimdiki hali gözümün önüne geldi. Kendi kendime dedim ki, «Yarab, bu ne haldir? Bu Devlet-i Aliyye'nin ne cürmü var ki bu sadmelere, bu beliyyelere uğrar? Bu millet ne suçun sahibidir ki, bu mihnetlere, bu felâketlere giriftârdır? Bu padişah ne sebebe mebnî tebdîl-i efkâr u ahlâk etti? Sultan Abdülaziz Han hîn-i cülûsunda devlet ve milletine gayûr ve hamiyetkâr bir padişah-ı dirâyet-şiâr idi. Bütün cihan kendine muhibb ve müceddid ve meded-res ve müeyyed-min-indallah nazariyle bakıp perestiş ederlerdi. Şimdi neden bu efkâr değişti? Yarab, bunların sırrı ve hikmeti nedir? Ah, Zat-ı Şâhâne'yi görsem ve kendine mektûm tutulan birçok ahvâli hakikatle kendine söylesem ve bununla hem velinimetime ve hem de devlet ve milletime elimden gelen hizmeti ifâ etmiş olsam».

İşte ben bu hayâlât ile uğraşırken pîş-i nazarımda duran cedvel-i âb tedricle tevessü' ederek bir şekl-i âhara tahavvül ve inkılâb etmeğe ve suyun iki tarafında muntazaman magrûs olan bülent ağaçlar dahi heybetini tebdil ile yalı ve bahçe şekline girmeğe başladılar. Ben bu tahavvül-i garâib-nümâyı temaşa ile : «acaba burası neresi olacak» derken, Boğaziçi meydana çıktı. Evvel emirde Beşiktaş Saray-ı Hümâyûnu'nu gördüm. Ve bilmem nasılsa içine girdim. Çünkü sarayın her tarafı zihnimde mahfûz olmakla kimseye rast gelmeyerek büyük merdivenden yukarı çıktım. Yavaş yavaş sofada gezinip, «acaba Zât-ı Şâhâne buralarda mı?» diye hayran hayran etrafa nigerân iken meğer Zât-ı Cenâb-ı mülûkâne bahçe üstündeki odada imiş. Çıktı ve beni görmekle işaret edip yanına çağırdı. Koşup gittim. Ve nice senelerden beri hasretini çektiğim ayaklarına ağlayarak kapandım. Meftûr olduğu meşîme-i lutf u inâyet iktizâsınca tebessüm ile nüvâziş ve iltifat buyurdu. Ve mübarek eliyle başımı yerden kaldırıp söze başladı. Ben dahi etrafıma bakıp işitecek kimse olmadığını gördüğümde «vatanıma ve hususiyle nimet ve icabet ile perverde olduğum velinimetime hizmet için bundan âlâ vakit ve fırsat olamaz» dedim. Gözleri yaşla dolu olarak şu vechile cevaba şitâb eyledi.

— Ziya! Benim senin hakkında ibzâl ettiğim bunca eltâf ve inâyâtı unutup Avrupa'ya firâr etmek sana düşer miydi?

— Velinimetim Efendim, hakkımda ibzâl buyurduğunuz eltâf ve inâyâtın hiç bir zamanda hakk-ı şükrünü ifâ edemem ve efendimin hizme-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tini bırakıp Avrupa'ya gidecek kadar nâdân olmadığım Efendimin de malûmunuzdur. Lâkin bu harekette bendeniz mecbûr ve bu cihetle mazurum. Gerçi izn-i hümâyununuz munzam olmaksızın Avrupa'ya gittim. Ancak orada da elimden gelen hizmetinizde kusur etmedim. Vâkıa hâk-i pay-ı şâhânenize aleyhimde pek çok sözler söylediler ve söyleyenler de hâzırdır. Bunları celb ile muvâcehe ve muhâkeme buyursanız hakikat-i hal meydana çıkar...

— Ya *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerini kim çıkardı? *Veraset Mektupları*'nı kim yazdı?

— Bunları çıkaran Efendimizin mâlûmudur. Her birinin altında müellifinin imzası vardır ve bunlarda bendenizin kaleminden çıkan şeyler dahi kendi imzam ve itirafımla mukayyeddir. Fakat hiç birinde sizin ve devletinizin menâfi'ine muhâlif bir şey yoktur. *Veraset Risâlesi* filhakika kulunuzun kaleminden çıkmadır. Bunda bazılarının Avrupa gazetelerine dercettikleri makalât-ı müdhişeyi gördüm. Zât-ı meselede sizin berâat-ı zimmetinizi isbât için böyle bir şey yazmağı lâzıme-i zimmet addeyledim.

— Ya millet meclisi teşkil etmek, istiklâl-i saltanata muhil değil mi? Senin yazdıklarında da bu efkâr görüldü.

— Şevketlû Efendim, bu mesele hayli uzundur. Fakat hülâsa olarak şu kadarcık arzederim ki, millet meclisi Zât-ı şâhânenizin meşrû' olan istiklâlinizi kat'iyyen ihlâl etmez. Zira tasavvurumdaki millet meclisinin nizâmı, hudud-i Şer'den hariç bir şey olmadığından istiklâl-i saltanat nasıl ahkâm-ı Şer'iyye ile mahdûd ise nizâm ile dahi o kadar mahdûd olur. Meselâ, vükelânız harekât u ef'âl-i vâkıalarından nâşi millet meclisinde mesul tutulmakta, sizin istiklâlinize dokunacak nedir?

Eğer vükelâ istedikleri gibi ahaliye zulüm ve cefa ve hazineyi yağma ederlerse sizin istiklâlinizin kemâline mi delâlet eder? Böyle istiklâli siz ister misiniz? Bu zatlar bî-pervâ bu kötülükleri etsinler, dursunlar mı? Bu saltanat, bu memleket, bu millet yansın mı? Bunlar yanarsa sizin istiklâlinizden ne fayda melhûzdur? Cedd-i emced-i kirâmınız Sultan Osman Gazi'den bu ana kadar şu saltanat-ı seniyye sülâle-i tâhirenizin kabza-i hüküm ü idarelerinde istikrâr ve istimrâr etmiş ve şan ve şevketi bütün cihanı tutmuş iken şimdi elinizde muzmahil ve perişan olmasını ister misiniz? Â'sâr-ı sâbıkada her devlet vech-i istiklâl ile hükûmet ederdi. Şimdi bir kere Avrupa kıt'asının üzerindeki devletlere nazar buyurunuz. Rusya devletinden başka bir yerde hiç hükûmet-i müstakile kaldı mı? O dahi tedric ile sâir Avrupa devletlerindeki nizâmâta taklid etmeğe uğraşmıyor mu? Fransa, Avusturya imparatorlarının İtalya ve Prusya krallarının ve İngiltere kraliçesinin azamet ve şevketleri Rusya'dan noksan mıdır? Madem ki Avrupa'nın efkâr-ı umûmiyyesi seylü'l-arîm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gibi bu cihetlere akmakta ve Napoli ve İspanya devletlerinin muhafaza-i istiklâl için uğradıkları tahavvülât ve izmihlâlât meydandadır ve mademki Devlet-i Aliyye dahi Avrupa familyasından ma'dûddur, bütün âleme muhalif olarak bizim bu halde bekâmız imkân dahilinde olamaz. Millet Meclisi dokunsa dokunsa vükelânın istiklâllerine ziyâde dokunur. Zira o zaman her şeyi istedikleri gibi yapıp sonra : «Ne yapalım, pâdişah böyle yaptı!» diyemezler. O zaman keyifleri istediği kadar Avrupa'dan isrikraz ile yağma edemezler. O zaman canları istediği kadar ahaliye vergi ve rüsûmât yüklemezler. O zaman istediklerini bilâ-muhakeme azil ve nefyedip hak-i pâyinize bir takım yalanlar söyleyerek mazhar-ı tahsîn ü ikbâl olamazlar. Zira bunlardan her biri için Millet Meclisi'nde mes'ul tutulurlar.

— Amma sâir devletlerin ahalisi okuyup gözlerini açmış ve ekser millet-i vâhideden mürekkeb olduklarından Millet Meclisi'nin onlarca faidesi der-kâr ise de bizim teba'amız mezâhib-i muhtelifeden mürekkeb olmakla böyle bir Meclis yapılmış olsa herbiri menâfi-i mahsûsasını tervîce ve âharı hakkında olan husûmet-i mezhebiyyesinden dolayı onu ızrâra, velhasıl menâfi-i müştereke-i vataniyyeden evvel ağrâz-ı nefsâniyyelerine teşebbüs ederler. Bu ise memleketçe pek muzır değil midir?

— Evet efendim, eğer şimdi burada yapılacak millet meclisi Fransa ve İngiltere'deki parlamentolar imtiyazatiyle başlarsa, filhakika bu mütâlaa vâkidir. Zira buyurduğunuz gibi bizim teba'anın kendi menfaatlerini görecek kadar henüz gözleri açılmadığından şimdi yapılması lâzım görülen «Millet Meclisi» için bu mülkün, bu teba'anın hal ve malûmâtına muvâfık bir dâire-i nizâmiyye ta'yîn ve tahdîdi dahi mümkinâttandır. Ve bir de sair devletlerdeki ahalinin gözü ulûm ve maarifle açıldığı gibi bizde dahi maarifin tevsi'i ve ta'mîmi birinci mertebede lâzımdır. Lâkin bunu Maarif Nezareti yapamaz, belki millet kendi kendine yapar ve halka bu istidadın gelmesi dahi ta'ammüm ü intişâr-ı âsâyişle hâsıl olur. Âsâyiş-i ahali dahi hürriyet yani yüklerinde hiffet ve hukuk-ı milliyyelerinde emniyetle husule gelir.

Bu netice dahi idâre-i hâzıra gibi birkaç zevâtın hükûmet-i keyfiyyelerinden ibaret olan bir idare-i fâside ile taban tabana zıttır. Ve bu hükûmet-i keyfiyyeyi kaldıracak da «Millet Meclisi» dir. Hülâsa Millet Meclisinin teşkili halkın gözünün açılmasına mevkûf tutulmaktan, halkın gözünün açılması Millet Meclisinin teşkiline mu'allak bilmek daha esahhtır.

— Şimdi bu, dursun bakalım. Sebep neydi ki Avrupa'ya gittin? Şimdiye kadar orada ne yaptın? Nasıl geçindin? Hani bir de cemiyet teşkil etmiştiniz, onun âzâsı kimlerdir?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Efendim, bunlar bir uzun hikâyedir, kulunuz bir risâle-i mahsûsa kaleme alıyorum. Yakında tamam olup hâk-i pây-ı hümâyûnunuza takdîm olunur. Tafsîl-i ahvâl onda ma'al-istigrab görülür. Ve pek çok bilinmeyen şeyler bilinip şaşılır.

— Avrupalıların bizim hakkımızda efkârı nedir?

— Efendim, müdâhane süleymâni lezzetinde tatlı bir zehirdir ki yenirken hoşa gider, fakat can telef olur. Doğru söz de acı bir ilâca benzer ki yenirken hoşa gitmez amma vücûda nâfidir. Zât-ı hümâyûnunuzun mütehallik olduğu rüşd ve fetânet bu misâli derketmeyecek dereceden bâlâ-ter olmakla madem ki emr ü ferman buyuruluyor, bildiğimi söylemekten tehâşi etmem. Malûm-ı şâhâneniz olmalıdır ki Avrupalılar Devlet-i Aliyye'ye canı çıkmış bir ceset gibi nazar ediyorlar. Artık ölüye can vermek kâbil değil ise de Rusya'nın İstanbul'u istilâ etmesi havfından ve yerine konulacak hiç bir şey bulunmadığından taarruz edinceye kadar bu cesedin ibkâsını arzu ediyorlar. Buna da dinimizi sebeb-i müstakil addediyorlar. Ahaliyi tekâlif altında ezmek, hazine-i devletten para çalmak, yapılan nizâmâtı icra etmemek, yalan söylemek, utanmamak gibi bizim idare-i hâzıramızda gördükleri ef'âl ve harekâtı bil-cümle dinimizin iktizâsındandır zu'm ediyorlar. Ve yaptırılan saraylara ve sefinelere ve şuna buna verilen ihsânlara ve bir de hazinenin hâl-i hâzırına ve edilen istikrâzlara bakıp Zât-ı devletinizi ahvâl-i devletten bî-haber ve vükelâsına mağlup itikadında ve vükelânın ne insan olduklarını pekâlâ bildikleri halde Devlet-i Aliyye'de başka adam olmadığından, bunların istihdam ve devamlarına ihtiyaç olmak gerektir zu'munda bulunuyorlar. Ve ıslahat nâmıyla Bâbıâli'nin ilân ettiği şeyleri mel'abe gibi görüp inanmıyorlar. Hülâsa bizden o kadar bıkmışlar ve terakkiyât-ı asrıyyeye kabiliyetimizden o derece me'yûs olmuşlardır ki, eğer Rusya korkusu olmasa ve şu saltanatın yerine âhar bir hey'et teşkilinde tefrika ve şûriş olmayacağını akılları kesse bizi çoktan Anadolu'ya def' ederlerdi.

— Acayib... Bunları gazeteler yazıyor mu?

— Evet efendim, her gün gazeteler bunlarla memlûdur. Fakat *Takvîm-i vekâyi* yazmaz. Zât-ı Hümâyûnunuza dahi *Takvîm*'den başka gazete gelmez.

— Bizim teba'anın ahvâl ve efkârı nasıldır?

— Rumeli'nin her tarafı ecnebî casuslarla memlûdur. Mahallî hükûmetleri ve Bâbıâli bunları biliyor, fakat sefaretlerle hoş geçinmek için sesini çıkarmaz ve casuslar ahaliyi iğfal ederler. Ve bizim idarenin de hâli malum olduğundan, ahali bir yandan ezildikçe iğfalât-ı husemâya meydan-ı fırsat açılır. Ve her yerden ziyade Bulgaristan'dan bir fesad çıkmasından korkulur. Zira bu casuslar ekseriyetle oradadırlar. Ve şu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Rum patrikhânesinden ayrılmak dağdağası ki, iki üç seneden beri Bâbıâli'de sürünüyor, ileride bir gaile çıkarmak ihtimâli vardır. Boşnaklar bizim hükûmetin idaresinden pek nâ-hoşnuddur; fakat salâbet-i diniyyeleri cihetiyle ilkāat-ı hâriciyyeye pek kulak vermezler. Anadolu ise serapa bir yangın yerine benzer. Her nereden geçilse yıkılmış köyleri, harabeleri görünür. Vergi, âşâr, rüsûmât, kur'a ve sair tekâlifin hîn-i icrâ vü istihsâlinde zuhûra gelen sû-i isti'mâlât ahâliyi ezmiştir. Her memleketi kable't-Tanzimat birkaç derebeyi zaptettiği gibi, şimdi de vücûh ve âzâyı meclis istilâ etmişlerdir. Bunlar ahâliye istedikleri zulüm ve ta'addiyi ederler. Hükûmet-i mahalliyye men'ine muktedir olamaz. Eğer men'-i tasaddi ederse Amasya'da bendenize vuku' bulan hâle uğrarlar. Gerek Rumeli ve gerek Anadolu ahâlisi çektikleri belâların esbâb-ı sahîhasını fehm ve idrâkten âciz olduklarından, bunların hepsini Zât-ı şâhânenizden bilirler. Ezcümle tuz inhisarı asr-ı şâhânenizde icra olunduğundan, bundan dolayı mazhar olduğunuz inkısar hasbe'l-ubûdiyye her yerde derûnumu dağdâr ederdi. İstanbul ahâlisine gelince, bunlar, me'mûrîn ve tevâbiât ve ehl-i vezâif ve esnaf kısımlarına münkasımdırlar. Hazinenin ahvâl-i ma'lûmesi cihetiyle aylıklar tedâhülde kalmaya başlayalıdan beri maaşlı memurların ahvâli diğer-gûn oldu. Zaptiye müsteşarlığında ve Beylikçilikte ve Deâvi Nezâretinde ve mükerreren Meclis-i Vâlâ'da bulunduğum esnada, me'mûrîn ve ketebe içinde öyle adamlar gördüm ki, âdeta avuç açıp dileniyorlar. Nice erbâb-ı iffet ü nâmus tahvîl-i meşreb edip, batakçı ve mürtekib olmuşlar. Tevâbiât ise bunlardan kıyas olunur ve ulemâ ve hademe-i evkaf ve mütekâidîn dahi tamamiyle bu haldedirler. Esnaf ise alış verişle geçinecek iken, alış olup veriş olmadığından sermayelerini ellerinden çıkardılar. Yüzde yetmiş sekseni müflis oldu. En teessüf olunacak şey odur ki, bunlar şu çektikleri ıztırabı yine Zât-ı şâhânenizden bilirler. Ve bazı ebniye yapılmasını ve bazı bendegâna ihsan verilmesini gördüklerinde, gûyâ onların yiyecekleri ekmek ellerinden alınmış da oralara verilmiş gibi gayz ve hasetleri tezâyüd ediyor. Ancak *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri çıkalı işin doğrusunu anlamağa başladılar.

— Vâkıa hazinenin darlığı cihetiyle halk da pek sıkıldı. Lâkin bu Maliye Nâzırı güzel himmet ediyor. İnşaallah me'mûl olunur ki, yakında îrad ve masrafımız tevâzün ederek sıkıntı def' olur, ahâli de rahat ederler.

— Şevketlû Efendim, bu bir tatlı arzudur ki, tasavvuru ile bile telezzüz olunur. Ancak hayf ki, sûret-yâb-ı husûl olması müte'assirdir. Zira bu idâre-i hâzıra devam ettikçe, yani Bâbıâli yalnız sefaretlere hoş görünmek için meselâ Girit işini gevşek tutmasından dolayı mes'ele-i isyâniyyenin iki sene imtidâdına ve hazine-i mâliyyenin iki milyon kese ızrârı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na sebep olursa ve Şam mes'elesinde Fransa imparatoruna cemîle göstermek için sekiz yüz bin kese tazminât vermeğe ta'ahhüd ederse ve Fuad Paşa gibi mesned-i ikbâlde bulunan bir zât kendi ma'rifeti ile sarf olunduğunu bil-beyan dört yüz bu kadar bin keseyi birden ve nakden hazineden alır ve bir masraf defteri olsun vermeğe tenezzül etmezse ve Sadrâzam Hazretlerinin hoşlanmadığı bazı adamları nefyeder gibi doldurmak veyahut sefâretlere karşı ıslâhât icrâ ettik demek için vilâyetler, meclisler teşkîl ve açıktan maaşlar tahsîs ederse ve biz de demiryolu yaptık demek için müceddeden senevî yetmiş bin kese zamân-ı ta'ahhüdünden pervâ etmezse ve kezâ ve kezâ bunlara Mâliye Nâzırı ne yapsın?

— Şu Mısır mes'elesi için ne dersin?

— Sadr-ı Âli-kadr Hazretleri vaktiyle Mısır vâlisinden akçalar, bohçalar almağı irtikâb etmeseydi, şimdi Mısır gâilesi bu raddeye gelmezdi. Zira usul-i veraset bozulmaz ve hidiv ünvânı verilmez, İsmail Paşa da böyle olmayacak efkâra düşmezdi.

— Şimdi memâlikin ve hazinenin ahvâlini ve Avrupa'nın ve teba'anın efkârını ve Mısır mes'elesinin sebebini anladım. Bunların sahîhen ve kat'iyyen ıslâhı için ne maküle esbâb hâtırına gelir?

— Efendimiz sahîhen ve kat'iyyen bunların ıslâhına azm ve cezm buyurdunuz mu?

— Evet.

— Kulunuzdan şimdiye kadar bir ya'an veya birisine adâvetimden dolayı ızrârı için hakkında bir söz işittiniz mi?

— Hayır.

— Re'y-i âcizâneme emniyet ve itimad buyuracak mısınız?

— Evet.

— Öyle ise, şimdi sadrâzam Âlî Paşa'yı sadaretten azl ile Kıbrıs mutasarrıflığına nasb ediniz. Bu ıslâhâtın cümlesi tabiat-ı maslahat olarak husûle gelir.

— Sen bilirsin ki, ben de bu zâtı tab'an sevmem. Lâkin Avrupa'da çok itibarı olduğundan, politikaca çok işlere yarıyor. Şimdi azledilse Avrupa'ca te'sirât-ı muzırrası olur. Ez-cümle buradaki sefaretler razı olmazlar.

— İşte kulunuza merak olan şeylerin birisi de budur ki, şu zât nasıl menfûrunuz olduğu malumken, cülûs-ı hümâyûnunuzdan beri evvelkinden ziyade mazhar-ı iltifat u ikbal oldu. Kulunuzca bu beyan buyurulan mahzurların hepsi bir karaltıdan ibârettir. Bu sözleri o zâtın taraftâr ve hizmetkârları neşr ederler ve size işittirirler. Avrupa devletleri ne Âlî Paşa'yı tanır, ne filân paşayı iltizâm eder. Onların nazar-ı itibarları burada cereyan eden ahvâl-i umûmiyyeye ma'tûftur. Eğer Âlî Pa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şa'nın Avrupa'da adı söyleniyorsa o da sizin ona giydirmiş olduğunuz kisve-i ikbâlden nâşidir ki, hakikatte o rağbet ona değil, belki Zât-ı şâhânenizedir. Ve o hil'at-i ikbâli herhangi bendenize giydirseniz, Avrupa ona da öteki kadar i'tibar eder. Husûsen işi yoluyla görürse, daha ziyade memdûh olur. Buradaki sefaretlere gelince, hukuk-ı düveliyye iktizâsınca hiç bir devlet âharının umûr-ı dâhiliyyesine müdahaleye hakkı yoktur. Ne demek, siz bir hizmetkârınızı kullanmamak istersiniz de, ona sefaretler razı olur mu, olmaz mı diye düşünürsünüz. Hâiz olduğunuz mesned-i hilâfet-i kübrâ bu menzileden bin derece bâlâdır. Devlet-i metbû'alarından emir ve ta'limât almaksızın sefaretlerin kendiliklerinden hilâf-ı ahd ü hukuk müdahaleye tasaddi etmeleri ne büyük töhmettir! Avrupa devletlerinin Şark'ça ittihaz-gerdeleri olan politika, hiç Âlî Paşa'nın, filânın hatırı için tebeddül eder mi? Evet şimdi siz onu azl edecek olsanız, Fransa Sefareti mösyö Outrey ve İngiltere sefareti dahi mösyö Pisani'yi saray-ı hümâyununuza gönderip, sebeb su'al ederler. Eğer sizin tarafınızdan bir cebânet eseri görürlerse, çünkü Âli Paşa onların meşrebine herkesten ziyade hoş olduğundan, onun ibkâsına bezl-i makdûr ederler. Hattâ imparator ve imparatoriçe bundan gayet mahzun olur ve belki i'lân-ı harb etmeleri dahi me'mûldür; derler. Halbuki hiç birinin aslı yoktur amma, taraf-ı şâhânenizden metânet gösterilip de «Benim sadrâzamı azl ve nasb edişimde kimsenin müdahaleye selâhiyeti yoktur ve bu iş politikaya dair değildir» denildikte, acaba yerine kim nasb olunacak demeğe başlarlar. Politikaca işlere yarıyor, buyurdunuz. Acaba hangi mes'elede böyle bir kerâmeti görüldü? İşte Belgrad kaleleri, bu zâtın hüner ve kerâmeti ile elimizden çıktı. O kadar top ve mühimmat ve ebniye beraber gitti. Hani kalenin burcunda Sırp bayrağı ile beraber ay yıldız bayrağı da çekilecekti? Hiç bir kere görüldü mü? İşte Karadağ'da bu kadar can, bu kadar akçe telef olduğu halde ne semere-i nâfi'ası görüldü? Büsbütün bir şekl-i istiklâle girdi. Prens Hazretleri Petersburg'a seyahat edip, İstanbul'a asla gelmedi. İşte Memleketeyn bir Prusyalı prense hükûmetgâh oldu. O dahi geçende Livadia'da Rusya imparatorunu ziyarete gitti. Ve Rusya familyasından bir prenses ile akd-i izdivaç edecek. Bunların ledünniyâtı ise muhtac-ı tafsîl değildir. İşte Cidde, işte Şam, işte Girit. Bu mes'elelerin hangisinde Âlî Paşa'nın Avrupa'daki haysiyet-i zâtiyyesi işe yaradı? İşte şimdi de Mısır beliyyesi meydana çıktı. Bu zâtın nüfuzu ile mi hüsn-i sûret kesbedecek? Âlî Paşa'nın Mısır'dan aldığı paraları Avrupalı bilmiyor mu? Yoksa Mısır valisi unuttu mu? Ve valinin Avrupa'daki memurları kapı kapı dolaşıp, Mısır idaresinin istikrâzât-ı hâriciyyeden aldığı parayı devletin vükelâsına bezl ettiğini söylemiyorlar mı?

Ancak bunun dalı budağı pek çoktur. Ekser memurlar onun çırağıdır. Hattâ benim hizmet-i mahsûsamda bulunanların birtakımı bile hakikatte ona hizmet ederler. Sonra bunların entrikalarıyla bir çok uğraşmalı.

Onun sür'at-i def'i lüzumuna bu da bir büyük sebep değil midir? Bu nasıl iş, siz padişah mısınız, yoksa Âlî Paşa'nın esiri misiniz? Onun hizmetini deruhde eden birtakım hâin ve münâfıkları bilerek, niçin hizmet-i mahsûsanızda tutar ve her işinizi onların eline bırakırsınız? Bunların def'inde mahzûr nedir acaba? Âlî Paşa size gücenir de, tahttan mı indirir, yoksa Avrupaca bir fesad eder de i'lân-ı harb mı ettirir? Hayır hayır, bunların hiç birisi onun elinden gelmez. Bunlar bütün evhâm ve hayâlât ve onun tarafdârânının sizi korkutmak ve işe karıştırmamak için, gece gündüz icrâ ettikleri ilkâattan ibarettir. Hayır, hakikat-i hal böyle değildir. Siz padişahsınız, Âlî Paşa sizin âciz hizmetkârınızdır. Efendi hizmetkârından korkarsa, hiç bir işi istediği gibi göremez. Müddet-i ömrü esârette geçer. Ve memurlar onun zamanında kesb-i rütbe vü mansıb istemeleriyle onun çırağı ve tarafdârı olmak iktizâ etmez. Husûsiyle Âlî Paşa bir hilkattedir ki, dünyada kimseden emîn olamaz. Zîrâ âlemde kendi cevher ve âyârında kimse yoktur. Herkes onun nazarında nâçiz ve muhakkardır. Onun için Vehbî Molla, Sâib Bey gibi birkaç dalkavuktan ma'dâ memurîn içinde kendinin devâm-ı ikbâlini arzu eden yok gibidir. Bu makûlelerin tarafdârlığındaki ehemmiyet ise, umûr-ı ma'lûmedendir.

— Ha biz bu adamı def' etsek yerine kimi getirmeli? Meydanda bulunanların halleri ma'lûm.

— Kimi getirirseniz getiriniz, asıl maksad menba-ı fesadın izâlesidir. Bilfarz onun yerine bir sırık hamalı getirilse, elbette ziyade mazarrat edemez. Ve müşârünileyhin adam yetiştirmemek için tuttuğu usulün netice-i âsârıdır ki, işte onun yerine koyacak adam bulmakta it'ab-ı endişe buyurursunuz. Birâder-i cennet-makarrınız dahi, bidayet-i cülûsunda bu halde idi. Baktı ki, iş böyle gitmeyecek, vükelâyı birkaç fırka etti. Bir takım da kendi yetiştirdi. Ötekiler onları ezmek istedikçe dayattı, sebât ve sahâbet etti. Her ne vakit kimi azl etse yerine bir kaçını hazır bulurdu.

— Biz de bir aralık böyle davrandık ve içlerinden ve açıktan sadrâzam da yaptık. Yine ittifaklarına halel gelmedi.

— Evet Efendim, bunun sebebi meydandadır. Çünkü siz Âlî Paşa'yı sadâretten azl ettiniz. Lâkin Hariciye Nezâretine getirdiniz. Fuad Paşa Şam'dan geldi, baktı ki selefinin nüfûzuna asla halel gelmemiş ve elbette bir gün yine sadârete gelecek, artık onunla bozuşmaktansa, uyuşmak yolunu daha hayırlı gördü. Mehmed Rüşdü Paşa sadârete getirildi. Fuad Paşa yalısında oturur ve Âlî Paşa Hariciye Nezâretinde dururdu. Bun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lardan korkmayıp da ne hizmet edebilir? İşte Âlî Paşa'nın azli ile beraber Kıbrıs'a irsâli mütalâası da bu sebebe mebnîdir. Zîrâ Âlî Paza azl edilip de İstanbul'da durdukça, yerine gelen kim olursa olsun asla bir iş göremez.

— Nihayet söyle, yerine kim münasiptir?

— Efendim, falan münasiptir diyerek ta'yîn-i şahs etmek bir mes'uliyettir ki, kulunuzun acizim onu kabûl ve tahammülden kâsırdır. Lâkin bu makama gelecek zâtın mutlaka vükelâ sınıfından olması şart mıdır? Bu mesnede getirilecek zât, asrın ve zamanın ve mülkün ahvâlini iyi bilmeli ve devletin yaraları nerelerindedir, lâyıkıyla anlamış, usanmaz, yorulmaz, azlinden korkmaz olmalı. Efendimiz de kendine emniyet buyurmalısınız, fakat yine dizgini elde tutmalısınız. Bu evsafla muttasıf olan bendegânınızı nazar-ı tasavvurdan geçirip ve hakkında mukaddemce ismâ' edilen isnâdât-ı garazkârâneye ve rütbesinin küçüklüğüne bakmayıp, kendine tevdî-i umûr ederseniz bir müddet işine bakarsınız. Eğer dilhâh-ı hümâyûnunuz üzere îfa-yı hizmete muvaffak olursa febiha, olamazsa onu azl eder, yerine bir başkasını getirirsiniz. Ve bir de mutlaka bir sadrâzamın lüzûmu nedendir? Kulunuz burasını da anlamakta âcizim. Çünkü her dâirenin bir reisi veya nâzırı oluyor. Bunlara riyâset etmek ve sizinle onların arasında vasıta olmak için bir me'mûr-ı mahsûsa ne lüzum olabilir? Vükelâdan her biri, dâirelerinde bil-istiklâl îfa-yı umûr ile îcab eden şeyleri doğrudan doğruya hâk-i pây-ı hümâyûnunuza arz eyleseler ve bir mühim iş zuhur ettikte saray-ı hümâyûnda toplanıp, riyâset-i şâhâneniz altında akd-i meclis olunsa ve bu halde makam-ı sadârete mahsûs olan maaş ve ta'yinâttan hazine-i maliyye senevî dört beş bin kese fâide-mend olduktan ma'dâ, Bâbıâlî'de sadârete müteferri' birçok memurların lüzumu kalmıyacağından, bunların lağvı ile dahi hazine on, on beş, yirmi bin kese intifa' etse ne beis ve mahzur vardır? Mesâlih-i devletin sür'at-i tesviye vü icrâsınca hasıl olacak suhûlet ve vükelâya gelecek emniyet yine başka. Zira şimdi, gerek Serasker ve gerek Maliye Nâzırı ve sair vükelâ kendi bekâ-yı ikbâllerini sadrâzamın elinde bildiklerinden, sizin yani devletinizin fâidenize hizmetten, sadrâzamın hâtırını gözetmeğe mecbûr oluyor ve siz dahi herhangi dâirece bir emriniz olsa, sadrâzamın re'yini sormağa mecbûr bulunuyorsunuz. Niçin bir mülkte iki âmir bulunsun ve ta'bir-i kadîm üzre size bir lalanın lüzûmu neden olsun?

— Bu suretçe bütün mes'uliyet bana ait olur. Bu ise ağırdır.

— Evet, iş ağırdır. Lâkin kulunuz sizin meftûr olduğunuz dirâyetin derecesini takdir edenlerdenim. Size göre bu iş ağır gelmez. Ve bir de, şimdi sadrâzam bulunduğu halde mes'uliyet size râci' değil mi, kıyas buyu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

runuz. Hayır Efendim, her işin mes'uliyeti yine size aittir. Zîrâ her iş yine sizin emir ve iradenizle yapılır, hakikatte yine mes'ûl sizsiniz. Bir de Devlet-i Aliyye'den başka hiç bir devlette sadâret makamı var mı? Rusya ve Fransa ve Avusturya imparatorları ve Prusya ve İtalya kralları meclis-i vükelâya bizzat riyâset etmiyorlar mı? Onların nüfûz ve haşmetleri bu sebepten nâşi noksan mı oluyor? Yoksa ziyade mi? Sadâretin lüzum ve ademi mutlaka mîzân-ı takdirinizde muvazene bulacak şey olduğundan, ister bir sadrâzam nasbına hâcet görünüz, ister görmeyiniz, asıl sadet Âlî Paşa'nın def'indedir. Saltanatı şirketten ve kendinizi ve halkı esaretten ve mülk ve devleti tehlike ve âfetten ve hazineyi zarûretten ve askerinizi sefaletten kurtarmak ve hâiz olduğunuz makâm-ı hilâfet-i uzmânın zâyi' olan şan ve şöhretini iade etmek isterseniz, her şeyden evvel bunlara sebeb-i aslî olan Âlî Paşa'yı işten çıkarınız.

— Öyle ise şimdi Âlî Paşa'nın yalısına git ve mühr-i sadâreti kendinden al ve kendini Kıbrıs'a götürmek için seri'an bir vapur tehyie edilmesi zımnında Tersane Nezâretine dahi bir tezkere yazılsın, hemen bir saat zarfında yalısından vapura bindirip sarayın önüne kadar beraber gel. Buradan yanına bir yâver terfik edip mahalline gönder.

— Fermân Efendimizin, deyip huzûr-ı Şâhâne'den çıktım ve kapu çuhâdarına irade-i şâhâneyi tebliğ ettim. Derhal Mabeyn-i Hümâyûn kayıklarından biri hazırlandı. Birlikte bindik ve akşam ezanı vakitleri Bebek'te vâki' sâhil-hâne-i sadârete yanaştık. Paşa Hazretleri nerede diye sordum. Ağalardan biri önüme düştü, sahil-hânenin verâsındaki dağda bulunan küçük köşe götürdü. Yanında kimler olduğunu sordum. Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa, Sâib Bey, Vehbî Molla olduklarını haber aldım. Aralık sofada sakomu çıkarmakla meşgulken, içerde Yeni Osmanlılar ve *Hürriyet* sohbetlerini işittim, kulak verdim. Hüsnü Paşa diyor ki, «Artık onların yılı bitti. Sâyenizde gazetenin de önü alındı. Hiç bir nüshası geldiği yok...» Bilmem kimdir, birisi de cevap verip «Nasıl geldiği yok? Hattâ 66 numaralı nüshasını dün gördüm, *(Özr-i ne'âme)* unvanıyla bir mufassal makale vardı. Yine ağızlarına geleni söylemişler. Bunları susturmanın veyahut memâlike sokmamanın bir çaresini bulmalı. Bu da size düşer.» dedi. Onlar bu sözde iken odanın kapısından içeri daldım. Ve etrafıma nazar ettim. Gördüm ki ufarak bir oda kapısının yanında mastaba-i işret kurulmuş ve onun yanında bülend-kâmet bir mah-rû-yı çârebrû, üstade-i makam-ı hizmet olmuş, Sadr-ı âlî Hazretleri kırmızı kaplı bir samur kürk giyip, odanın sağ köşesindeki yarım kanapeye yastlanmış, elinde murassa' takımlı kısa bir yâsemen çubuk, gâh huzzâr-ı meclis tuhaf söz söyleyenlere atf-ı nazar-ı iltifat eder ve gâh ol mahbûb-ı zîbânın temâşâ-yı hüsn ü cemâliyle derûnundan âh-ı iştiyak çeker ve gâh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dahi, Bebek koyunun ve Göksu'ya doğru Boğaziçi'nin letâfetine tevcîh-i nigâh-ı rağbet buyururdu. Bendegân-ı hâs dahi ağızlarında neyzenvârî çubuklar, gâyet edîbâne oturmuşlar, her biri mizâc-ı Âli'ye muvafık bir hoş sohbet bularak vesile-i tebessümleri olmak hevesinde yekdiğeri ile muhasede-i tesabuk ederler ve onun mübarek dehân-ı kerâmet-beyânından bir kelime sudûr eder etmez cümlesi birden alkış-hân-ı tahsîn oluyorlardı. Benim kapıdan içeri girişimde zât-ı âli birdenbire tanıyamadı. Lâkîn yanına takarrüb ettiğimde kim olduğumu teşhis etmesiyle çehresinin rengi bir kere beyazlandı. Şaşırıp bilâ-ihtiyar «buyurun» dedi. Ben dahi kanapenin yanındaki koltuğa geçtim, oturdum. Ancak meclisin şetâreti beht ü hayrete tebeddül edip, herkes yerinde dona kaldı. Bir vakitten sonra zât-ı sadâret kendini toplayıp, «Biz sizi Londra'da sanıyorduk» dedi. Ben dahi «Evet öyle idi. Lâkin biraz vakitten beri buradayım», dedim. Bunun üzerine başını çevirip, pencereden taşra bakmağa başladı. Bende ise tütün ibtilâsı olduğundan, çünkü çubuk da ısmarlamadı, cebimden tütün kesesini çıkarıp, bir cıgara yaptım ve kalkıp fânûslu şamdandan yaktım, içmeğe başladım. Bu muamele-i lâubâliyâne huzzâra daha ziyade medâr-ı hayret ve husûsuyla sadr-ı âlî-cenâb için mûcib-i hiddet olup, bir aralık başını çevirdi, bana baktı. Ol esnada kendisine yavaşça yaklaşıp «Hâk-i pâyinize bazı ifade-i mahsûsam var, tahliye-i meclis buyurulsa» diyecek oldum. Der-saat benzi değişip, «Efendim bunlar yabancı değildir, ne söyleyecekseniz söyleyiniz» dedi. Anladım ki, yalnız kalmaktan korkuyor. Bu vechile söze başladım :

«Bendenizi ansızın görmekle ta'accüb buyurdunuz. Lâkin âlem garâibâtla memlû bir hayret-gâhtır. İnsanın tasavvurundan bile geçmeyen şeyler olur. Meselâ, kulunuzu Kıbrıs'a memur buyurduğunuzda, yine şu belâyı def' ettik diyerek ne kadar memnun ve şâdân olmuştunuz. Sonra bir de Avrupa'ya savuştuğumu duyduğunuzda ne kadar canınız sıkıldı. Meselâ Mısır mes'elesi bu rengi bulacağı hâtır-ı devletinize hiç gelir miydi?

Mısır'ca ilişik yalnız istikrâz ile muhâsebe-i seneviyye maddelerinde kaldı. Vâli paşa istediği gibi icrâ-yı sefahat etmek için, bunlara Bâbıâli'nin inzimam-ı re'y ü ma'lûmâtını istemiyor, halbuki devletin hukukundandır.

— Mısır vilâyeti devletin cümle-i memâlikinden olmakla, orada cereyan eden ahvâle inzimâm-ı re'yi olmak elbette hukukundandır. Hâl böyle iken Avrupa devletlerinden bazıları niçin Mısır valisini sehâbet edip, Bâbıâli'nin bu hukukuna riâyet etmiyorlar?

— Onlardan her birinin bir başka mütalâa ve menfaati olmalıdır.

— Ne şüphe! Fakat, onunla beraber meydana koydukları sebeb de

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pek haksız görünmüyor. Çünkü, onların zu'munca Bâbıâli hazine-i mâliye için yaptığı istikrazlarda nice fesâdât vuku'una meydan verip, alınan akçanın bir çoğu yağmaya gittiğinden, şimdi Mısır istikrazlarına da parmağını sokarsa, yine bal tutan parmak yalar meseline riâyet edeceğinde tereddüt olunamaz. Ve Mısır'ın muhâsebât-ı mâliyyesi hazine-i mâliyyenin hesaplarından daha düzgün bir halde olmadığından, sahih bir muvâzene meydana koymak ve bilfarz Zât-ı devletinize ve vükelâ ve me'mûrîn-i sâireye sûret-i mahsûsada (kapıyoldaşça) takdîm olunan ve Vali Paşa tarafından yeni yaptırılan tiyatroya ve oyuncu kızlara sarf ve i'tâ olunan nice bin keseler için muzâvene defterinde bir isim takıp göstermek biraz müte'assir olur. İşte Avrupalıların bu nazarları Mısır valisinin esasen haksız olan iddiasına sûret-i hakkaniyyet verdiriyor. Ve muâmelede Divân-ı Mısır ile Bâbıâli'yi derece-i mütesâvîyede tutturuyor. Zât-ı âliniz Reşid Paşa mektebinden yetişmiş olduğunuz halde, mu'ahharen kendine muârız olmuştunuz. İşte o Reşid Paşa, Hâkân-ı firdevs-âşiyân Sultan Mahmûd Hân'a ser-fürû' etmeyip, silâh ile mukabele eden Koca Mehmed Ali Paşa'yı hüsn-i tedbîriyle İstanbul'a getirtip, cennet-mekân Abdülmecid Hân'ın ayağını öptürmüştü. Siz dahi umûr-ı politikada derkâr olan mahâret ve fetânetiniz iktizâsı üzere, İsmail Paşa Sultan Abdülaziz Han'ın ayağını öperken, şimdi kendine kurşun atacak raddeye getirdiniz. Siz yirmi beş yıldan beri şu devletin en büyük mansıblarında bulundunuz. Husûsiyle Reşid Paşa'nın vefâtından sonra on üç yıldır ki, bilârakîb mesned-i ikbâlde murabba'-nişîn-i istiklâl oldunuz. Demektir ki her işte siz merci'-i ârâ ve merkez-i icrâ idiniz. Yirmi beş yıl mukaddem Ulah-Buğdan'ın Devlet-i Aliyye'ye irtibâtı nasıldı? Şimdi ne haldedir? Yirmi beş yıl evvel Sırbistan ne idarede idi, şimdi ne sûrete girdi? Belgrat ve tevâbiâtında sâkin iken, mallarınız tazmîn olunacak diyerek on bin hâneden mütecâviz nüfus-ı islâmiyyeyi hâne ve emlâk ve akârını ve hattâ levazimât-ı beytiyyeye varıncaya kadar, her şeylerini bıraktırarak hicret ettirdiniz. Bu hâneler ne oldu? Yirmi beş yıl evvel Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki i'tibarı ne mertebede idi, bugün ne dereceye tenezzül etti? Yirmi beş yıl mukaddem hazînenin, bir akça harice borcu yoktu. Me'mûrîn ve asâkir ve sâir erbâb-ı vezâif muhassesâtını vakit ve zamanıyla alırlardı ve hazinenin vâridâtı şimdikinin nısfı derecesinde idi. Şimdi ise hazinenin borcu yüz milyon liraya çıktı. Ve vâridâtın hemen nısfını fâize veriyor. Vergilere zam edilerek ve halkın medâr-ı hayâtı olan tuza varıncaya kadar inhisâr altına konularak, yeni yeni rüsûmât ihdâsıyla vâridât üç milyon keseyi tecâvüz ediyor (Eğer Maliye muvâzenesi sahîh ise). Halbuki erbâb-ı maaş haklarını vakit ve zamaniyle alamadıklarından, nice hânümânın çarh-ı idâresine sekte geldi. Cihan dilenci oldu, as-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ker aç, çıplak kaldı. İşte yirmi beş yıldan beri bu devlet sizin ve sizinle hem-efkâr bulunanların elinde kalarak, şu kadar fark etti. Halbuki hem-efkâr dediğim zâtların cümlesi size musahhar ve meshûr idiler. Bu fark ve tenezzülün sebebi ne olabilir?

— Politika umûrundaki tahavvülât, bütün Avrupa icbârı iledir. Mâliyenin hâli ise, cennet-mekân Abdülmecid Hân'ın zamanında icrâ edilen ve hâlâ devam eden saray sefâhatının âsârıdır.

— Politika umûrundaki tahavvülât, bütün Reşid Paşa'nın vefâtından sonra meydana geldiğinden, besbelli onun vefâtından evvel Avrupa yokmuş, yahut varmış da başka bir politikada imiş. Ondan sonra diğer efkâr zuhûra gelmiş, bu sözler işin aslını bilmeyenlere göre medâr-ı kanaat olursa da biz o zamanlarda iş içinde bulunduğumuzdan, tahattur ediyoruz ki, bu Memleketeyn ve Sırp mes'eleleri Reşid Paşa zamanında da vardı. Kaç def'a memurlar gönderildi, şöyle böyle yapıldı. Lâkin bir zamanda hukuk-ı saltanata halel getirilmedi. Maliye hususunda dahi, vâkıa o asırda çok sefâhatler edildi, kaç defa hazine-i hassadan Maliye'ye borçlar devrolundu. Ancak bu pâdişahın zamanında onların birisi olmadı. Bununla beraber pâdişah-ı mağfûrun hîn-i vefatında hazine-i maliyeye bıraktığı düyûn ile, bir de ondan sonra bugüne kadar edilen borçların yekûnuna bakıldıkta, hani o asr-ı sâbıkın sefahâtıyla beraber bir de Kırım muhârebesi gibi bir beliyye-i uzmâya sürüklenmişken, yine şu sekiz sene zarfında edilen borçlar akıllara hayret verecek derecede değil midir?

— Sizin öteden beri bana adâvetiniz olduğundan her hareketim size çirkin görünür. İşin içinde bulunsanız belki bu ta'rizâta mecâliniz olmazdı.

— Bendeniz bu sözü sizden daha saray-ı hümâyunda bulunduğum avânda bid-defa'ât işitmiştim. Mu'ahharen bir hayli zamanlar beraber işte de bulunduk. Yine i'tikad-ı âcizâneme halel gelmedi. Adâvet bahsine gelince : Vaktin müsaadesi olsaydı, beynimizde bu âna kadar cereyan eden ahvâl-i mahsûsa dahi ma'raz-ı tahkîke getirilip, kimin kime adâveti varmış, kim kime neler etmiş olduğu zâhire çıkardı. Lâkin şimdi, zâtiyyâta dair bahsin sırası olmadığından bunu bir başka zamana bırakalım ve sözü uzatmamak için kısacık bir mütalâa ile hatm-i kelâm edelim. Fakat rica ederim, soracağım iki mes'eleye insaf üzre cevab veriniz. Yirmi beş yıldan beri şu devletin umûr-ı muazzamasında bulunuyorsunuz. Elbette hâl-i umûmî-yi devlet için sizde bir i'tikad hasıl olmuştur. Yani şu devletin bu gidişle bekâsı mümkün müdür, değil midir?

— Değildir.

— Madem ki devletin bekâsından nâ-ümidsiniz, niçin kendi elinizde vefat etmesini istiyorsunuz? Sonra kıyamete dek mazhar-ı la'net-i enâm olmaktan havf etmiyor musunuz?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Ne yapalım, sebep ben değilim. İşte pâdişah, işte Avrupa, işte millet, işte Rusya. Ben bunların arasında hüsn-i idare ile bir müddet daha süründürmek hizmetine çalışıyorum. Evlâd u ıyâl sahibiyim, geçineceğim. Esnaflık edemem. İşin ağırlığına nisbetle aczim der-kâr ise de, şükr olsun irtikâba dair bir hareketim görülmedi. Filhakika ben de usandım. Hem çalışıyorum, hem de mazhar-ı la'net oluyorum. Lâkin hamiyyetim bırakmıyor. Devlette adam yok.

— Efendim, sebep ben değilim, diyorsunuz. Ya kimdir? Siz erbâb-ı iffet ü namustan memurlar kullanmak, masârif-i devlette sahîhen tasarruf icrâ etmek, ahâlinin üstündeki yükü azaltmak, nizâmât-ı nâfi'a yapıp icrâsında devam göstermek, intişâr-ı maârif esbâbını kaviyyen iltizâm ile erbâbına tefvîz-i umûr eylemek, askeri, donanmayı, hastahaneleri bir hüsn-i hâle koymak, velhâsıl Avrupa'nın terakkiyât-ı medeniyyesine vesile olan bu misillû esbâba teşebbüs etmek istediniz de padişah mı sizi men' etti? Yoksa Avrupa olmaz mı, dedi, yoksa millet isyân ve muhâlefet mi gösterdi, ya Rusya elinizi mi bağladı? Nerede işe yaramaz ve lekeli eşhâs varsa, onları umûr-ı devlette kullanan sizsiniz. Her kimde fetânet ve liyâkat eseri görülürse, sivrilip yetişmemesi için derhal bir bahâne ile başını ezmek yirmi yıldan beri mültezeminiz olan usûldendir. Hazineyi şuna buna yağma ve mensûbâtınıza milyonlar kazandırmak için birbiri üstüne istikrazlar icra ettiren, hazineye vâridât-ı cedîde bulmak için ahaliyi vergi ve rüsûmat altında ezip geçiren sizsiniz. Yapılan nizâmâtı bendegân ve mensûbâtınızın menfaat ve muhafazaları için ihlâl ve Maarif Nezâreti intişâr-ı ulûm u terbiye maksadıyla teşkil olunmuşken, bir takım nâ-ehil ve zât ve sıfâtı malûm olmayan zevâtı nânpare için oraya memuriyetle çırağ eden ve askerin idâresini hâl ve şânı cihânın malûmu olan kimselere tefvîz kılan yine sizsiniz. Ve evlâd u ıyâl sahibiyim, geçineceğim diyorsunuz. Mukaddemleri ara sıra istifa ederdiniz ya, o zaman böyle değil mi idiniz? Şimdi işten nâmusunuzla çekildikte sokakta mı kalacağım zannedersiniz? Lâakal yirmi otuz bin kuruş ma'zûliyyet maaşı almaz mısınız? İrtikâba dair bir hareketim görülmedi buyuruyorsunuz. Bahçekapı'sı haricindeki, iki yüz arşın gelir gelmez bir çöplüğü vaktiyle orada kapıcı bulunan pederinizin mülkü imiş diyerek, üç bin bu kadar keseye hazineye satan siz değil misiniz? Mısır valisine yüz elli bin kuruş kıymetinde bir seyf ihdasıyle karşılığında on iki bin kese alan siz değil misiniz? Hazinenin şu darlığındaki altmışı yüze ve fâizi yüzde on beşe Avrupa sarraflarından istikraz dilenerek devletin nâmus ve i'tibarını mahv ediyorsunuz. Şöyle bir zamanda ki ashâb-ı maaş yedi sekiz aylık vazifelerini alamadıklarından, evlâd u ıyâlleriyle muzîk-ı ıztırabda kanlar kusuyorlar. Ve ordularda bulunan asâkir ve zâbitânın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maaşları yirmi otuz aydan beri tedâhülde kalmakla, yalın ayak ve çırıl çıplak kışlalarda ve hastahanelerde inil inil inliyorlar. Böyle bir vakitte Mercan'daki muhterik olan ahşap hânenizi kârgir olarak hazine-i maliyeden inşâ ettiren siz değil miydiniz? Vükelâdan size ta'alluk ve intisâbı olanlara yalı bahâları ve ihsânlar aldıran siz değil misiniz? Fransa sergisine gönderilecek eşya için tertîb olunan komisyona sergi küşâdından iki sene evvel damadınızı reis edip, şehriyye onar bin kuruş nakden maaş verdiren siz değil misiniz? Bunlar ve bunlar gibi hadd ü hesâba gelmez harekâtınız, irtikâb değil de ya nedir? Hamiyetim bırakmıyor, devlette adam yok, diyorsunuz. Hamiyetiniz bu devleti kendi elinizle boğazlamağa müsaade ediyor da, yerinizi başkasına terketmeğe mi müsâid olmuyor? Devlette adam olmadığını siz neden anladınız? Sizin etrafınızda bulunanların hilye-i liyâkatten âri olmaları, bütün milletin liyakatsizliğini mi isbat eder? Lâkin ashâb-ı liyâkati sizin bilmeyişinize hiç ta'accüb olunamaz. Zira onlar size takarrüb etmezler, gelip sizin eteğinizi öpmezler, memuriyet, mansıb istemezler. Onlar öyle namus ve hamiyet ashâbıdır ki, bir lokma ekmek için size ser-füru' etmekten ve sizin elinizde maşa gibi tahrîb-i devlete âlet olmaktansa, kûşe-i inzivâda zarûretle zaman geçirmeği canlarına minnet bilirler.

— Yok beyefendi, artık siz pek ileri gittiniz. Adeta yüzüme karşı beni tahkîr etmek istiyorsunuz. Ve benim hâmil olduğum iktidârı galiba unuttunuz.

— Hayır efendim, ileri gitmek nerede, söylenmesi lâzım olan şeylerin yüzbinde birini bile daha söylemedim. Ve sizi tahkîr asla hatırıma gelmez. Yalnız maksadım size sizi bildirmektir. Yoksa kendi ef'âl ve âsârınız sizi tahkîr eder. Ve sizdeki iktidârın dahi derecesini biliyorum. Lâkin herkesin kendince bir iktidârı vardır. Husûsiyle o iktidâr bazı kere hâl ve zamânın inkılâbatıyla öyle tebeddül eder ki, Emrem Yunus'un

«Bir sinek bir kartalı kaldırdı vurdu yere
Yalan değil gerçektir ben de gördüm tozunu»

sözünün mânâsı zâhir oluverir.

— Sizin lisânınızla kaleminizden başka iktidârınızı bilmiyorum. (Paşa Hazretleri bunu söylerken, Mabeyn kapısı çuhâdârı odadan içeri girdi. Ve kendine bir temennâdan sonra benim yanıma gelip kulağıma vapurun geldiğini söyledi. Sadr-ı âlî-cenâb o zaman hali anladı ve elinden çubuk yere düştü, dudakları titremeğe başladı) ve : — Bendenize tebliğ edecek bir memuriyetiniz var mı? diye sordu. Ben de, Evet, şevketlû efendimiz mühr-i hümâyûnlarını istiyorlar. Onu ahz ü îsâl için ben-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

delerini memur buyurdular dedim. Gûyâ bu söz bir tılsımmış. O kibir ve azametiyle yere göğe sığmayan zât bir anda küçülüverdi ve çehresine yeşile mâil bir sarılık geldi ve dişleri kilitlenip bir şeyler söylemek isterdi, lâkin anlaşılmazdı. Kendine teselli için — Hakk-ı âlînizde teveccühât-ı seniyye yine ber-kemâldir. Bu infisâliniz îcâb-ı mahsûs üzerinedir, dedim.

Nihayet elleri titreyerek koynundan mühr-i hümâyûnu çıkarmağa uğraşırken vapur da yalının önüne yanaştı. Zât-ı âlî bununla bil-cümle ümid ve inşirah bulup «galiba elçilerden biri geldi» dedi. Ben de «Hayır, elçi olmamalı, bu vapur memuriyet-i cedîdenize îsal için hizmet-i âliyyenize tahsîs buyurulmuştur» dedim. — Öyle ise biz yalnız ma'zûl değil, belki menfî imişiz, diyerek gözlerinden yaş gelmeğe başladı. Ben cevaba sür'at edip : — Hayır efendim, menfî değilsiniz. Avâtıf-ı aliyye-i cenâb-ı mülûkâneden uhde-i liyâkatinize Kıbrıs mutassarrıflığı tevcîh buyuruldu. Oranın muhtac-ı ıslah bulunan ahvâli için bir dirâyetkâr memurun lüzûmu cihetiyle mukaddemce bendenizi tensîb buyurmuştunuz. Dirâyet ve kifâyetçe sizin bendenize rüchânınız olduğundan ve Girid'de adaların ahvâline vukuf-ı tammeniz görüldüğünden, zât-ı devletinizden elyak kimse bulunamadı. İnşallah muvaffak olursunuz. Hem de mevsim-i şitâ takarrub ettiği ve nehâfet-i cisminiz cihetiyle adaların havasıyla güzel imtizâc buyurulur. Fakat kulunuzun oraca bir ricâ-yı mahsûsum var. Teşrîfinizde iskeleden yalı tarîkiyle merkez-i memuriyetinize azîmet buyurulsa, orada nâm-ı nâmi-i hümâyûna mensûb olarak inşâsına muvaffak olduğum kârgir câmi-i şerîf ile mektep vardır. Bunlara mu'accelât müdürü iyice nezâret etmiş mi, yoksa metrûk ve mu'attal mı kalmış? Velhâsıl bu işin hüsn-i tahkîk ü icrâsını muttasıf oldukları şîme-i mürüvvetten intizâr ederim, dedim.

Lâkin Kıbrıs memuriyetini haber alır almaz paşanın akıl ve şuuru selb olunmakla, bilmem bu ricâmı işitti mi, yoksa işitmedi mi? Neden sonra azıcık aklı üstüne gelerek «Acaba hareme gidip bazı levâzımât almağa müsâade var mıdır» diye sual etti. Ben dahi «Benim memuriyetim sizi bir saat zarfında vapura irkâb ve sizinle beraber saray-ı hümâyûn pîşgâhına kadar refakat edip, oradan size veda' ve emânet-i seniyyeyi yed-i müeyyed-i hümâyûna teslim etmekten ibârettir.» cevabını verdim. Ol vakit hani «enâ rabbikümü'l-a'lâ»[1] fahriyyesiyle feleğe kelek demeyen Âlî Paşa bütün o azamet ve ceberrutu unuttu. Ve bir vakit katliyle müteselli olamadığı Ziya'nın ayaklarına sarılıp «Ben ettim sen etme, ne olursa senden olur» diyerek yalvarmağa başladı. Dizlerinin bağı çözülüp,

1 Ben sizin en büyük rabbinizim.

kalkmağa mecâli kalmamakla kolundan tuttum, kaldırdım. Bu hâl ile aşağı yalıya indik. Bu esnâda etrafa nazar ettim ki, bir saat evvel pertev-i ikbâl ile mânend-i dâr-ı sürûr pür-nûr-ı behçet ü sürûr olan sâhil-hâne, matem-hâneye dönmüş. Ve mevki'-i hizmette bezl-i can etmeğe hazır gibi görünen tevâbi'in her biri yatağını omuzlayıp savuşmak telâşına düşmüş, dalkavukların ise her biri bir yana gidip

«Gece pervânelerle bezmi germâgerm idi şem'in
Seher gördüm ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne»

hâleti ayniyle zuhûra gelmiş. Fakat birisi yanın kıçın yanıma sokulup «Beni defter-i bendegânınızda ibkā buyurmuşsunuz. Me'mûl ederim, zira min gayri haddin elimden geldiği kadar hizmet-i devletinizde kusur etmedim i'tikadındayım ve öteden beri şu zâtın hasm-ı cânı olduğum ve onunla beraber işte bulunuşum dahi mücerred derd-i maîşet ve hizmetinizde bezl-i makderet etmek maksadından ibaret bulunduğu ma'lûmunuzdur. Hattâ bu ihlâsımın isbatı için filân zât dahi şâhid-i âdilimdir ki, zât-ı vâlâları Amasya'dan avdet ettikleri esnada hâk-i pâyileriyle teşerrüfüme ve bu zâtın aleyhinde vâki olacak teşebbüsât-ı aliyyelerinde birinci müttefik bendeleri bulunduğumun beyânına onun vesâtetini niyâz etmiştim. O vakit bu mes'ulüm karîn-i kabûl buyurulmadı. Şimdiye kadar dahi *Muhbir* ve *Hürriyet* nüseh-ı nâfi'alarının neşriyatında ibrâz eylediğim müsaade bilhassa şu mensûbiyyetimi muhafaza içindi.» dedi. Dönüp baktım Hüsnü Paşa imiş. Eğerçi Âlî Paşa kendine ârız olan dehşet mülâbesesiyle gözü dünyayı görmeyecek bir halde ise de, Hüsnü Paşa'nın bu sözlerini işittikte ihtiyârı elden gidip «Behey kâfir-i ni'met, senin Selânik ve Manastır ve Bursa valiliklerinde ettiğin habâsetleri örtüp, nihâyet Yeni Osmanlılar'ın men'-i neşriyâtını ta'ahhüd ettiğin cihetle Zaptiye müşirliğine nasb eden ben değil miyim? Ve hâlâ bu memuriyette de yevmiyye zuhûra gelen bin türlü uygunsuzluklarını ketm ile muhafazaya çalışan ben değil miyim? Daha bir saat mukaddem ayaklarımı öpüp, perestiş eden, «velinimet Efendim, Allah benim ömrümü alsın da sana versin diyen sen değil mi idin» diyerek it'ab eyledi. Hüsnü Paşa dahi ona karşı «Efendim efendim, herkesin perestişini sen kendi kerâmetinden mi sanıyordun? Senin bu devlete, bu millete ettiklerini kimse bilmez ve herkes seninle ittifak eder mi zannediyordun? Memurînin sana ser-füru' etmeleri acizlerindendir. Yoksa her birinin içinden kan gider. Beni Zaptiye Müşirliğine getiren benim liyâkatimdir. Siz değilsiniz.» cevâbını verdi. Ve bu arbedelerle yalının sofasına gelindi. Hele mühürdârı bir sako

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ile bir setre yetiştirdi ve eline bir siyah çanta dahi verdi ki, zannıma göre akça olmalı idi. Ve tevâbi'inden bir ağa ile beraber vapura bindi. Güvertede bir sandalyada oturdu. Ben dahi yanına oturdum. Vapur da hareket etti. Vaktâ ki vapur Arnavutköyü akıntısını dolaşıp, sâhil-hâne görünmez oldu, zât-ı âlî başını kaldırdı ve gözlerinden belâ bârânı gibi yaş dökerek tekrar ayaklarıma kapanmak istedi. Ve «Evlâdının başı için benim cânıma kıyma, ben ettim, sen etme. Eğer bana acımazsan evlât ve ıyalime merhamet et» diyerek tazallum ve istirhâma âgâz eyledi. Benim de merhamet damarlarımın hareket etmesine ta'accüb olunmaz mı? Çektiklerimi bir anda unuttum ve bîçâreye teselli için «Efendim niçin böyle evhâma tâbi' oluyorsunuz? Asr-ı ma'delet-hasr-ı mülûkânede kimse kimsenin cânına kasdedemez ve herkes sizin mayanızda olamaz. Siz kendinizden ez'af olana galebe ile iftihar edersiniz. Lâkin bendeniz bunun aksi olarak, kendimden âciz olanlarla uğraşmayı nefsime zül görürüm. Hayır efendim, emîn olunuz ki, bendeniz o zebun-küşlerden değilim. Benim için en lezzetli şey siz makām-ı iktidarda bulunmadığınız halde sizinle güleşmektir. Size bu vechile galib olduğum bana intikam-ı kâfidir.» dedim. Bu sözlerle vapur saray-ı hümâyûn pîşgâhına vâsıl oldu. Benim râkib olduğum kayık geminin kıçında merbût olmakla, zât-ı âli ile vedâ edip, kayığa bindim. Vapur da Akdeniz'e doğru tahrîk-i çarh-ı azîmet eyledi. Bir zaman arkasından baktım ve kendi kendime dedim ki : «İşte devletin vücûdunda yerli yakı gibi mûcib-i ızdırab olan illet zâil oldu. Pâdişah taht-ı esâretten ve millet-i Osmaniyye tılsım-ı nuhûsetten kurtuldu. Bundan sonra Abdülaziz Han pâdişahtır. Ve çekilen belâların asıl sebebi kimmiş, bütün âlem anlar. Padişah dahi kuvvet-i hilâfetinin hüküm ve vüs'atini şimdi görüp, teba'asına kendini sevdirmekteki lezzeti duyar ve Ziya'nın da âyâr-ı sıdk u ihlâsı anlaşılır.»

Bu mütalâalarla saray-ı hümâyûnda paşa dairesine yanaştım. Bir takım beş çifte, üç çifte kayıklar ve bir çok etbâ' ve hâdimler gördüm. Yaverlerden birine bu kalabalığın aslını sordum. Bir zamanlardan beri Âlî Paşa'nın garaz-ı mahsûsasına mebnî kûşe-nişîn-i gadr u ihtifâ olan bir nice zevâtın (isimleri hatırımdan çıktı) celbolunduğu ve vükelâ-yı hâzıranın cümlesine ma'zuliyet haberleri gönderildiği cihetle, hey'et-i vükelânın tebdîl olunacağını söyledi. Oradan kemâl-i şevk u inbisât ile daire-i hümâyûna vusûl ve hâk-i pây-ı şâhâneye müsûl ile mühr-i hümâyûnu yed-i mülûkânelerine teslim ettim. Zât-ı şâhâne hemen elini uzatıp mührü aldı. Benim de arkamdan usul ile birisi dürttü. İngiliz lisanı üzre (six o'clock) yani saat altı dedi. Gözümü açtım. Meğer Hampton Court bekçilerinden birisi sarayın kapanacak vakti geldiğini ihtar ediyor. Me-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğer ben kanapenin üstünde uyumuş kalmışım. Gördüğüm şeyler bütün rüya imiş. Cenâb-ı Hak hayra tebdîl eyleye. Âmin.

(Hürriyet, nr. 68, 5 Recep 1286/11 Ekim 1869- nr. 69, 12 Recep 1286/18 Ekim 1869).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

ZAFER-NÂME ŞERHİ'NDEN

7

Devleti hüsn-i idare ise maksûd u murad
Ana pek mâni imiş kesret-i emsâr ü bilâd
Etti bu kâide-i hikmeti kendi îcad
Devleti eyledi bir öyle belâdan âzâd
Yoksa pek müşkil olurdu şu zamanda ahvâl

(Devlet) düvel maddesinden me'huzdur. Devletlerin adem-i bekâsı bundan anlaşılır. Bizde devlet Ali Paşa Efendimizin vücud-ı lâzımü'l-mevcûdundan ibaret olup padişah yahut millet falan hep anın yüzü suyu hürmetine durur. (İdare) çevirmek mânâsındadır Devlet : çevirip döndürmek, kullanmak demektir. Nitekim şâirin (Asiyâb-ı devleti bir har da olsa döndürür) nazmında vâki olmuştur. (Maksûd) herkesin bildiği sarraf Maksûd değildir. (Murad) maazallah Murad Reis hatıra gelmesin. (Emsar) Mısırlar demek ise de İskenderiye'nin yanındaki Mısır'dan başkası mâlûm olmadığından istinbât-ı abîdaneme göre burada memleketler mânâsına kullanılmış olmalıdır. (Bilâd) beldeler. (Kaide) her şeyin oturağına denilir ise de, burada usûl mânâsına olmak gerektir. (Hikmet) bir fennin ismidir. Lâkin bendenizin vukufum olmadığından tahkikatına girişemedim. Ma'zur buyurula. (Azâd) kurtarmak. (Ahvâl) hâl'in cem'i.

(Hülâsa-i mânâ) : Eğer bir devlet yolunda çevrilip kullanılmak istenilirse memâlikinin bir çoğunu kırkıp dairesini küçültmelidir. Zira Âlî Paşa Efendimizin re'y-i sâiblerince Devlet-i aliyyenin hüsn-i idareden mahrûmiyeti mücerred memleketin vüs'atinden ve dağınıklığındandır. Meselâ bunun birtakım yerleri daha tarh olunup Yunan devleti gibi bir hey'et-i mazbûtaya girse elbette şimdikinden daha âlâ idare olunur. İşte bu kelâm-ı hikmet-encâm ol menba'-ı kemâlâtın kendi ihtira'âtından olup andan evvel bir kimse söylememiştir. Ve bu kâide-i hikmete mebnîdir ki

Girid'i bir idâre-i mahsûsa şekline koyup o belâyı devletin başından kaldırdı. Eğer böyle etmemiş olsa devletin hali pek yaman olurdu. El-yevm dahi Memleketeyn, Sırbistan, Karadağ, Mısır, Arabistan, Bulgaristan taraflarında âsâr-ı sû'-i idâre ile türlü karışıklıklar görülmekte ise de himmet-i âliyye-i Hazret-i sadâret-penâhî ile yakında bu belâlardan dahi devletin kurtulması şüpheden âzâdedir. (Çi gam dîvâr-ı ümmet-râ ki bâşed çün tü puştîbân)[1]

8

Sıcacık halvet iken câriyeler île yeri
Turfa gûyâlık ederken geceler bendeleri
Bî-sebeb terk ederek böyle huzûr-ı hazarı
İhtiyar eyledi bu kışta şu müşkil seferi
Yoksa kim etmişidi kendisini istiskāl

(Sıcacık halvet) hamamlarda olur, mâlumdur. Nitekim soğuk halvet bazı tekkelerde bulunur. (Cariyeler) bundan çend sene mukaddem çerkeslerin memâlik-i osmanîyyeye hicret ve dehâletleri ve vükelâ-yı devletin hüsn-i tedbiri ile Samsun ve Trabzon'da açlıktan ve uryanlıktan ve hastalıktan ve sefalet ve zilletten kırıldıkları esnada Âli Paşa Efendimizin göndermiş oldukları bendegânı vasıtasıyla anasız babasız kalmış ve beş on kuruşa alınıp harem dairelerine doldurulmuş olan bîçâreler mânâsınadır. (Kış mevsiminde daima mâbeyin dairesindeki hamam sıcacık olmakla velinimet efendimiz orada gâh delikanlı, gâh bıyıklı bendeleri ve bazan dahi cariyeleri ile eğlenirler.) (Turfa) burada kış mukabili değildir. Selef-i âcizî İsmail Paşa iyisinden anlar. (Gûyâ) sanki mânâsına olmayıp söyleyici demektir. (Bendeleri) Vehbi Molla, Sâib Bey, Billurî Mehmed Efendi, Ömer Fâiz Efendi, Halil Bey, Mustafa Fazıl Paşa ve emsâli bendegândır ki ekser geceleri bezm-i hass-ı Hazret-i veliyyü'n-ni'amda mastaba-nişîn-i ıyş ü nûş olur ve kelleler kızdıkta külhanbeylerin hicab edeceği edebsizlikleri irtikâb ile zât-ı âliyi eğlendirirler. (Huzûr-ı hazar) meşâkk-ı sefer mukabilidir. (İhtiyar) burada genç mukabili değildir. (Müşkil sefer) devletin vapuruyla kış mevsiminde Girit'e gitmektir. (İstiskāl) bir adamı sakil addedip def'ini arzu etmek mânâsınadır. Zira istif'al bâbının sebebini taleb içindir.

(Hülâsa-i mânâ) : Ol vücûd-ı nezaket-âlûd ekseriya hamamın sıca-

1 Milletin duvarına senin gibi bir destekleyici olduktan sonra artık korkulur mu?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cık halvetinde cariyeleriyle zevk u safâya alışmış ve her gece birtakım dalkavukların tuhaf sözlerine gülüp eğlenmeği mutad etmiş ve hiç kimse kendisini istiskâl etmemiş ve bir sebeb dahi görünmemiş iken bu kadar huzur ve rahatı bırakıp da kış günü Girit'e azîmet buyurdular. Ne fedâkarlık! (s. 40-42).

14

Gerçi her fende müsellemdir o sadrın zâtı
İlm-i inşâda hususî ile ma'lûmâtı
Başka dâvâda bulunmaz diyelim isbâtı
Ya o takrîr ki tafsîl eder icrââtı
Hüsn-i ta'bir ü belagatta bulunmaz emsâl

(Sadrın zâtı) yani Âli Paşa Efendimizin zât-ı maarif-simatları. (İlm-i inşâ) tahriren ifâde-i meram etmek fennidir ki bunda zât-ı âli-i sadâret-penâhînin yed-i tûlâ-yı ma'lûmatı müsellem-i enâmdır. (Dâvâ) bir hususta şöyledir diyerek iddia mânâsına. (İsbât) iddia olunan şeyin dâvâya muvafakatini meydana koymak mânâsınadır. Meselâ Âli Efendimiz fenn-i nazmda dahi yegâne-i devrân olduğunu bazı kimseler dâvâ ederler. Lâkin isbat-ı müddea için Fatin Efendi tezkiresindeki ma'hud gazelden başka bir şey bulamazlar. Kezalik fransızca kitabette dahi fransızlardan fransız olduğu iddia olunursa da isbata gelince aciz derkârdır. Meydana çıkmayacak sâir bazı fünûn-ı mahremâne dahi var ise de bize karanlıktır. Nâzım-ı nihrîr o mecmua-i kemâlât-ı beşeriyyenin seyfe müte'allik fünûnda olan maharet-i müsellemelerini yegân yegân beyân ve ta'dâd ettikten sonra inşâya dair ulûmdaki fezâilini dahi isbata sevk-i kelâm edip der. (Ya o takrir ki) yani Girit'den hîn-i avdette hâk-i pây-ı şâhâneye takdim ettiği ma'hud takrîr-i belâgat-tefsîrdir ki suretleri Takvîm-i Vekâyi'de vesâir İstanbul gazetelerinde münderictir. Anda Girit'e suret-i vusullerinden bed' ile cereyan eden vukuâtı ve orada eser-i himmet-i mahsûsalarıyla mevki'-i husûle gelen icraât-ı islahiyyeyi tafsil eder. (Hüsn-i ta'bir) rüyâ tabiri değil. (Belâgat) fesâhat ve güzel ifade mânâsına.

(Hülâsa-i mânâ) : Ol nüsha-kübra-yı fezâil ü kemâlâtın her fen ve ulûmda mahareti müsellem olduğu halde bilfarz bunların isbatı mümkün olamaz ise de ulum-ı inşâda olan ma'lumat-ı bedihiyyeleri Girit'teki icraâtı tafsîl eden mezkûr takrîrden ma'lumdur. Zira bu takrîrin gerek hüsn-i ibârâtı ve gerek belâgat ve fesâhatı bî-misl ü nazîrdir. İnanmayan olursa tekrar müracaat etsin. (s. 52-54)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

18

Ne yazarsa olur ıtrâsına mecbûr cihan
Ne yaparsa eder elbette ta'accüb insan
Ya nasıl olmasın âsârına âdem hayran
Yazdığı şeylere Mümtaz u Fuad alkış-hân
Gördüğü işlere *Takvim* ü *Cerîde* dellâl

(Itrâ) icrâ vezninde, bir şeyi öve öve göklere çıkarmak mânâsına. *Takvîm-i Vekayî'* ve emsâli gazetelerin meslekleri gibi. (Mecbûr) zorlanmış mânâsına. (Ta'accüb) şaşmak mânâsına; bu hal bizim devletin haline nazar-i dikkatle bakanlara daima vâki' olur. (Hayran) ayran vezninde; şaşkın şaşkın bakıp kalan kimse demektir. Bu dahi Anadolululardan İstanbul'a ilk def'a gelen ayran şişkinlerinde çok bulunur. (Mümtaz) kurnaz vezninde; hüsn-i kitâbet ve namus ve iffet ve diyânetle meşhur kudemâ-yı ricâl-i devletten. Hâlâ Deâvi Nezâretine sâye-bahşâ-yı ma'delet olan zât-ı muhteremdir. (Fuad) kubad vezninde, geçen sene Avrupa'da Nis şehrinde vefat eden zât-ı ma'lumdur. (Alkış) bayram resimleri hengâmında vükelâ-yı saltanat padişahın kundurasını öperken bir sürü çavuşların bir ağızdan (Allah yardımcın ola devletinle bin yaşa) diye bağrışmalarına denir. (Hân) galiba bağırıcı mânâsına olmalı. *(Takvîm)* müneccimbaşının her sene nevrûzda çıkardığı risâle değil. Burada Devlet-i aliyye-i Osmaniyyenin lisan-ı resmîsi olan ma'hud gazetedir ki me'murîn-i devlet asla okumadıkları halde para verip alırlar ve gazetenin parasını mâliye hazinesi nizamınca müddet itibariyle selef halef beyninde taksim ile memurun maaşından kat' ederler. *(Cerîde)* asîde vezninde. İngiltere devleti teba'asından Çörçil namında birinin türkçe bilmediği halde yirmi otuz yıldan beri İstanbul'da çıkarmakta olduğu bir gazetedir. Bu gazete kâh lisan-ı resmî kâh lisan-ı gayr-ı resmî kullanıp ma'hud devekuşu gibi ikisinden biri dahi değildir. Fakat Bâbıâli *Takvîm*'de ilânına cür'et edemediği vekayi'i gayr-ı resmî şeklinde buna yazdırır ve hazine-i mâliyeden beş bin kuruş da maaşı vardır. (Fıkra) : Müteveffa Fuad Paşa'nın ibtidaki sadâretinde hazineye menfaat ve medâr olmak için memurîn ve mütekaidîn ve muhtacîn maaşları kat' olurken Mabeyn-i Hümâyûnda memur bulunanlardan birisi münasebet-i kelam ile Çörçil'in maaşını açar ve bundan ne kadar kesildiğini sorar. Fuad Paşa hemen telâş edip «Maazallah hiç ona dokunulur mu? Sonra darılıp Londra'daki *Times* gazetesine muhbir olur. Burada ne var, ne yok her ayıbımızı yazar» diye cevap verir. Yani *Ceride* Bâbıâli'ce mühim gazetelerdendir. Öteki müslüman gazeteleri gibi sen şunu yazdın, haydi bir ay

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

matbaanı tatil et yahut bütün gazeteni çıkarmayacaksın, gibi cezaların cümlesinden masûndur.

(Hülâsa-i mânâ) : Âli Paşa Efendimiz her ne yazarsa (velev deli saçması olsun) onu öve öve göklere çıkarmağa bütün cihan halkı mecburdur. (Mübalaga da olursa böyle olmalı. Âferin nâzım-ı nihrîr!) Ve her ne yaparsa insan ta'accüb eder ama yaptığı şeylerin fena yahut münasebetsiz olmasından dolayı değil. İmdi bu zâtın âsâr-ı ber-güzidesine adam nasıl hayran olmasın ki Mümtaz Efendi ve Fuad Paşa gibi hüsn-i kitâbetle şöhret-zen-i âfâk olan iki yegâne-i devran anın yazdığı şeylere alkış çekerler ve *Takvîm-i Vekâyi'* ile *Ceride-i Havadis* gibi sıdk-ı zeban ve istikamet-i lisan ile ma'ruf olan iki kitab-ı sâdıku'l-meâl dahi yine o zatın gördüğü işlere dellal olup memleket memleket gezdirirler. (Nükte) bu beyitte müra'at-ı nazîr olarak *Takvîm*'in Mümtaz'a ve Çörçil gazetesinin dahi Fuad'a tekabül etmesi birinin emr-i diyânette sebâtına ve diğerinin dinsizlikle şöhretine işarettir. Devlette hüsn-i kitâbetle meşhur olup Âli Paşa'ya alkış çeken daha bir çok zatlar var iken nâzım-ı nihrîrin yalnız Mümtaz ve Fuad'ı birlikte zikr etmesi ma'hud tabîb Baloglos vak'asında hem-hal olmalarını dahi îma eder. (s. 58-61)

20

Bir işi yapmağı zihninde eğer peyler ise
Anı icrâ eder elbet ne eder neyler ise
Oluyor haric-i imkân sanılan şeyler ise
Öyle bir kudrete mâlik ki murad eyler ise
Görünür sûret-i imkânda nice emr-i muhâl

Müfredâtı mâlum. (Hülâsa-i mânâ) : Âli Paşa Efendimiz öyle bir kudrete mâliktir ki zihninde kurduğu şeyi ne yaparsa yapar, elbette mevki'-i icrâya getirir. Bu sebeptendir ki hâric-i imkân zannolunan nice şeyler hâlâ olup duruyor, yani kendisi murad ettiği anda muhal olan şeyler mümkün suretinde görünür amma surette öyle görünmekle hakikatte de mümkün olur mu? Burası tahtında müstetir. Nâzım-ı nihrîrin bu vasfı dahi mübalâgaya haml olunmamalıdır. Zira eğerçi muhal hiç bir zamanda mümkün olamazsa da akla ba'îd görünen birçok icrâat dahi o zât-ı sâhib-i kudret'in himmet-i mahsûsasıyla hayyiz-i husûle geldi. Meselâ şu Girit mes'elesi böyle seksen yüz bin can ve bir iki milyon kese telefiyle iki buçuk sene zarfında bitmek kimin hatırına gelirdi? Gülhane Hattı ve geçen yetmiş iki senesi fermanı ve evvelki senenin nutk-ı Hümâyûnu umum teba'anın canını, malını, ırzını, hukuk-ı şahsiyyesini, hürriyetini te'min etmiş iken agraz ile müttehem birçok nüfus-ı İslâmiyye-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin alenen bile muhakemelerine ihtiyaç görülmeksizin ve nev'-i cinayetleri kendinden başka kimsenin mâlumu olmaksızın kale zindanlarına ve hapishanelere doldurulmaları, bu kudretin âsâr-ı bedihiyyesinden değil mi? Daha bunlar gibi aklın hâric-i imkân gördüğü nice şeyler var ise de ta'dâdı kabil değildir. Fakat nâzım-ı nihrîr ebyât-ı âtiyyede bunlardan bir takımını tafsîl ve takrîr ettiğinden onlarla kanaat ederiz. (s. 62-63)

27

Azmine yâver olur ise eğer kasd-ı Huda
Kıbtıyan câyı olur mesned-i sadr-ı vâlâ
Yalınız etti Yahudiler için istisna
Rûmdan Ermeni'den yaptı müşîr ü bâlâ
Eyledi resm-i müsavât-ı hukûku ikmâl

(Azm) azîmet-i zihniyye mânâsına. (Yaver) faytonların arkası sıra koşan zâbitân-ı askerî şeklindeki yosmalar değil. (Kasd-ı Huda) irade-i ezeliyye-i ilâhiyye mânâsına. (Kıbtiyan) kıpti cem'i; çingeneler demektir. Yeryüzünde bulunan akvâmın içinde en ziyade rahat yaşayan bu kavimdir. Çünkü bunlar dünyanın her tarafında bulunan hükûmetlerin zîr-i idarelerindeki memâlikte bulundukları halde hiç bir hükûmetin kanunu ile mukayyed değillerdir. Zira şehirlerde ikamet etmeyip göçebe suretinde dağlarda ve sahralarda gezerler ve beyinlerindeki münâza'ât yine beyinlerinde fasl olunur. Âr ve hayâ gibi tekellüflerden ve zenginlik ve rütbe ve memuriyet gibi sıfât-ı imtiyaziyyeden âri olarak cümlesi ahvâlde müsâvidirler. Bunlardan Devlet-i Aliyye'de şeyhülislâm, sadâret müsteşarı, gümrük emîni olanlar bulundu ise de henüz müşîr ve sadrıâzam olan yoktur. (Câyı) mahalli, makamı mânâsına. (Mesned-i sadr-ı vâlâ) makam-ı sadâret-i uzmâ ki üç buçuk yıldan beri Âli Paşa Efendimize münhasırdır. (Yahudiler) mâlum. Rûy-ı arzda bulunan kavm-i Yahud'un kâffesi; beş milyon mikdarında tahmin olunur. Bu kavim muktezâ-yı taassubları üzere kendilerinden başka mezhebte olan akvama bu'z ve adâvet ve fazla olarak ihanet ve hıyanetle me'luf olmalarıyla her millet indinde hâr ve zelîldirler. Rûy-ı zemînin hükûmetini kendilerine mev'ûd bilirler. Avrupa'da bulunan Yahudiler ekseriyet üzre sarraflık ve avukatlık ile ta'ayyüş ederler. İçlerinde pek zenginleri bulunur. Rothschild kumpanyası bunlardandır. (Müstesna) ayrılmış. Çünkü bîçâre Yahudilerin Müslümanlar gibi sâhibi olmadığından hâlâ içlerinden ne bir müşir, ne de bâlâ olan yoktur. (Rum) şum vezninde. Hıristiyandan Ortadoks denilen mezhepte bir kavimdir; yeryüzünde bulunan Rumların cümle nüfusu iki milyondan ibaret olarak bunun bir milyon kadarı Yunanistan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

idare-i sagîrasında ve kusûru Devlet-i Aliyye ve düvel-i sâire tâbi'iyetindedirler. Bunların içinde öyle gayûr ve âkıl zevat bulunur ki hey'et-i Devlet-i Osmaniyye otuz beş milyon nüfustan müteşekkil iken bu hey'eti kuvve-i cebriyye ile bozup İstanbul'u zapt etmek ve Ayasofya'yı ke'l-evvel Rum kilisesine tahvil eylemek tasavvurlarında bulunurlar ve Lehistan ve Tataristan ve Gürcistan ve Dağıstan kıt'alarının ahvâlinden intibâha rağbet etmeyip Rusya'yı kendilerine hâmi itikad ederler ve birgün Rusya İstanbul'u ele geçirirse (Bizantiyo) hükûmetini müceddeden teşkil ve Rumeli kıt'asını da oraya ilhak edip Rumluğu ihyâ eder ümidinde bulunurlar. (Ermeni) bu dahi diğer mezhepte bir kavm-i acîbtir. Bunların cümlesi dört milyon nüfustan ibaret olup bir milyon kadarı Rusya ve İran devletleri tâbi'iyetinde ve bakiyesi Devlet-i Osmaniyye tâbi'iyetinde ve memâlik-i muhtelifede bulunurlar. Ancak bunlarda Rumlar gibi salabet-i mezhebiyye olmadığından yirmi otuz seneden beri hemen nısfına karîb miktarı Katolik ve Protestan papaslarının teşvikâtiyle tahvîl-i mezhep ettiler. Binâberin beyinlerinde niza' ve keşâkeş bâkidir. Bunların içinde dahi eski Ermenistan hükûmetini ihyâ ve tecdîd hayalâtıyla vakit geçiren ukala pek çoktur. (Müşir) rütbe-i vâlâ-yı vezârete nâil olan bahtiyardır. Katoliklerden Davud Paşa, Franko Paşa Rumlarda Muzurüs Paşa hep müşirdirler. Sadrâzamlar bu hamîrden yapıldığından müşir olmayan sadârete gelemez*. (Müsâvât-ı hukuk) hukukun bir düzüye olması mânâsına; lâkin hukuk-ı mutlak zikr olundukta müte'allik olduğu ahvâlin cümlesine şümûlü olacağından madem ki bir kayıt ile mukayyed olmaya, bu tabir mânâdan âzâde veyahut mefhûmunun hariçte vücudu hilâf-ı âdedir, çünkü hukuk denilen âide tabiat, mer'iyet, şahsiyet, milliyet gibi birçok ahvâle müte'allik olup bunların cümlesinde hukuku mütesâvi kılmak hayyiz-i imkânda olamıyacağından meselâ hilkatçe kavî ve galib olan zaîf ve zebûn üzerine icrâ-yı nüfuz etmek hukuk-ı tabiiyyedendir, lâkin hukuk-ı medeniyye bunu men' eder. Bir adam istediğini yapmak hukuk-ı şahsiyyesindendir. Lâkin hukuk-ı medeniyye ona imkân bırakmaz. Kezâlik her millet kendi umûrunu bizzat rü'yet etmek hukuk-ı milliyyesindendir. Lâkin hukuk-ı hükûmet ona mahal vermez. İmdi Bâbıâli'nin ıstılahında müsâvât-ı hukuk ile ne mânâ var olduğu bilinemezse de Avrupa'ya karşı kullandığı lisanda (müsâvât fi'ş-şeref) ve Türkistan'a karşı gösterdiği şîvede (musâvât fi'l-hukûk şer'an) mânâlarını îma ettiği anlaşılıyor. Halbuki bir hükûmet-i cumhûriyye usulü üzre mevzû' olmadıkça ahali beyninde şerefçe müsa-

* Bâbıâli ıstılahında müşir unvânı sıfat-ı askeriyyesi olan vüzerâya mahsus ise de nâzım-ı nihrîr Bâbıâli şükûfe-zârında yetişmediğinden bu farka dikkat etmemiştir. Tecâveza'llâhu anh. (Allah onu affetsin).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vat-ı hukuk mümkün olamaz. Hususiyle Devlet-i Aliyye gibi akvâm-ı mühtelifetü'l-mezâhib ile terekküb etmiş, bünyân-ı esası kaide-i islâmiyye üzere kurulmuş bir hükûmet-i şahsiyye için bu müsâvâtı icrâ hiç kabil olamaz. Meğer ki binâ-yı devlet esasından bozula ve Müslümanlık mayası mahv edile. Haydi burasını da düşünmeyelim. Meselâ Rumlardan bir iki müşir yaptık. Ermeniler, Dürzîler, Marunîler, Yahudiler, Lazlar, Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar, Latinler, Kıbtîlerden her biri dahi mütesâviyeye girip bilfarz Umûr-ı Nâfia Nezareti bir müddet katolik müşirleriyle idare olunursa bir zaman dahi milel-i sâire müşirlerine verilmek ve sadâret dahi elden ele devr etmek iktizâ eder. Bundaki hasar ise muhtac-ı tavzîh değildir. Yok murad (müsavat fi'l-hukuk şer'an) ise bu usul ahkâm-ı esasiyye-i şer'iyeden olmakla her devlet-i İslâmiyye'de muteber idi. Bâbıâli'nin yeni ihtirâatından değildir.

(Hülâsa-i mânâ) : Âli Paşa Efendimizin azîmet-i hâlisânesine eğer irade-i ilâhiyye mu'în ve muvafık olursa çok vakit geçmeyip Çingenelerden bile sadrâzam bulunur. Zira Rum'dan, Ermeni'den müşir ve bâlâlar yaptı. Ve bununla müsâvât-ı hukuk-ı milliyyeyi..... şârih-i fakir der ki Yahudilerin istisnası ne hikmete mebnî olduğu bizce hafî olduğu gibi ikmâl-i müsâvât için Çingenelerin makam-ı sadârete getirilmesi sözü dahi biraz mübalâgalı görünür. Ancak bunlardan Şeyhülislâm, sadaret müsteşarı, gümrük emîni oanlar görüldüğü halde sadrâzam olmalarında asla mahzur görülemez. İmdi bundan yirmi, yirmi beş sene akdem Rumlardan, Ermenilerden müşir, bâlâlar, ûlâlar olacak. Bunlara devletlû, atûfetlû, saadetlû elkâbı yazılacak denilse kimse inanır mıydı? İşte Âli Paşa Efendimizin müsâvât-ı hukuka riâyet-i kâmileleri olduğundan mâlik oldukları kudret-i kâhirâne ile bu muhâli mümkün derecesine götürmeğe muvaffak oldular." (s. 86-91)

28

Bir zaman akçece görmüştü hazine kıllet
Almayıp aylığını halk çekerdi zillet
Ya nasıl zâtına şükr etmeye şimdi millet
Verdi mâliyyeye tedbîr-i musîbi bereket
Buldu hep sâye-i lutfunda cihan vüs'at-ı hâl

(Bir zaman) yani geçmiş zamanda demek. Elhaletü hâzihi hazinede kıllet olmadığı der-kârdır. (Hazine) su hazinesi değil, maliye hazinesidir. Bunun ism-i şer'isi beytü'l-mâl iken beytü'l-mâle girmesi meşru' olmayan emvâl dahi doldurulduğundan sonradan bu isim takıldı. (Kıllet) illet vezninde, azlık mânâsına. (Aylık) bir kuyruklu yıldızdır ki iki üç

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ayda bir kere arz-ı cemal ile hâhişgerânının mezra'a-i tahassürlerine veşme vü şemme-i tesliyyet eder. (Çekerdi zillet) yani geçmiş zamanda, şimdi değil. (Zillet) zaruret ve sefaletle karışık bir haldir. Yedi sekiz aylığı tedâhülde ve evlâd ve ıyâli ihtiyaçta olan bîçârelerde vâki'dir. (Şükr) bir iyilik mukabilinde arz olunan hoşnutluktur. (Maliyeye) yani hazine-i mâliyyeye. (Tedbîr-i musîb) re'y-i sâib mânâsına. Mûsib ile mûsibet arasında kurbiyyet olduğundan nâzım-ı nihrir tedbîr-i sâib demiş olsa daha hoş olurdu. Lâkin zaruret-i vezn mânidir. (Bereket) birikme, çoğalma mânâsına. (Vüs'at) genişlik.

(Hülâsa-i mânâ) : Bir vakitler hazine-i maliyye illet-i kıllete giriftar olmakla herkes aylığını alamayıp zillet ve sefalet çekerdi. Şimdi umum millet Âli Paşa Hazretlerine nasıl şükr etmesin ki, onun re'y-i sâibi ile hazine-i maliyyeye bereket gelip bütün cihan sâye-i lutfunda vüs'at-ı hâl kesb eyledi. Filhakika sadrâzam efendimizin şu lutfu her zamanda şâyân-ı şükr ü mahmidettir. Hani bir vakit memurînin sekiz, on ay maaşları tedâhülde kalmakla kap kacak satıp yahut elinden gelirse borç veya dolandırıcılık edip geçinmeğe mecbur idiler. Taşra merkezlerinde bulunan asâkirin on beş, yirmi aylıkları terâküm ederdi. Vükelâ hazerâtı ise aylıklarını nakden alırlardı. Şimdi böyle şeyler var mı? Meselâ her kimin aylık alacağı varsa söylesin. (s. 91-92)

29

Fukarâ zamm ile vergisi olunmaz ta'ciz
Sanma â'şâr ile ağnâm rüsûmun nâçiz
Buldu gûyâ yeni bir ma'den-i sîm ü ibrîz
Tuz tütün resme girip oldu hazîne lebrîz
Etti tahvîl-i kavâimle nukūd istihsâl

(Fukara) vükelâ vezninde, fakîr'in cem'idir. Dünyalıktan bî-behre olanlara denir. Şârih-i fakîr gibi. Lâkin burada murad vergi ve rüsûmat veren taşralar ahalî-i âcizesidir. (Vergi) devletin ahâliden beher sene aldığı paradır. Bunun hilâf-ı şer' olmasıyla beraber tevzi' ve tahsilinde adalet olmadığından memâlikin harabiyyetine başlı(ca) sebeblerden biridir. Vâkıa devletin tevzi' ü tahsîl-i vergiye dâir müte'addit nizamları vardır ki gözden geçirilse içlerinde ne yollu şeyler görülür. Meselâ bu nizâmlar icabınca herkes vergiyi hal ve kudretine göre verecek ve herkesin hal ve kudretini konu komşusu iyi bileceğinden her köy ve her mahalle vergi-yi mukarrerlerini beyninde âdilâne tevzi' edecekler. Hîn-i tahsîlinde dahi aceze-i fukarâ rencîde olunmayıp mahsul idraki zamanlarında bit-tedrîc alınacak filân falan. Lâkin bu nizâmât vaktiyle bir kere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaleme alınıp taşralara gönderilmiş ve taşra mecalisinde birer def'a okunup resmen semi'nâ ve ata'nâ[1] denildikten sonra mal kalemine sureti kaydedilmiş ve birer sureti kaza müdirlerine gönderilmiş. Artık o günden sonra bir daha aranıp sorulmamış olduğundan şimdiki tevzi'ât ve tahsîlât nâmıyla bu nizamların hilâfında cereyan eder. Evvelâ taşraların erbâb-ı serveti ki âzâ-yı mecâlis, mu'teberân-ı hânedân, vücûh-ı belde, muhtar, koca başı,metropolit, piskopos gibi müte'ayyinân-ı memleketten ibarettir. Bunlar yalnız namları vergi defterinde mukayyed bulunmak için senevî beşer onar kuruş verip kurtulur. Vergi yükünün en ağırı aceze-i ahâliye biner. Meselâ on bin kese servet ve sâmânı olan bir hânedân-ı beldenin otuz kuruş ve yevmîye dört kuruş kazanan bir fakîr rençberin hânesi, tarlası, bağı, bahçesi olmadığı halde yüz kuruş vergi verdiği hezâr kere görülmüştür. Bugünkü günde hânesi, bahçesi medâr-ı ta'ayyüş olan, dükkânını, öküzünü, bakırını, hatta yattığı döşeğini satıp vergisine yatıran fukarâ had ve hesaba gelmez. Ancak yalnız derd vergi-yi senevî olsa yine fukarâ razıdır. Ya bekâyâ-yı atîkayı nasıl vesinler. İşbu bekâyânın enva'-ı kesîresi olup ekseri mahalle ve köy borcudur. Çünkü farz edelim ki bir mahallenin yahut bir köyün bundan on beş sene akdem otuz hânesi varmış; binâenaleyh oraya üç bin kuruş vergi tarh olunmuş, sonradan sâye-i umran-vâyede bu hânelerin yirmisi bit-tedrîc sönmüş yahut dağılmış. Şimdi fakat on hâne kalmış. Lâkin bunların esnâ-yı tedennîsinde sarkan vergi borçlarının bir takımı zar zor kalanlardan alınmış ise de bir takımının tahsîline imkân bulunamayıp defterde bekâya gösterilmiş. Şimdi ahali hem yine üç bin kuruş vergi-yi mukarrer vermek ve hem de mefkûd olan yirmi hâneden dolayı terâküm eden bekâyâyı atîkayı ödemek için tazyîk olunur. İşbu bekâyâ tahsilâtı Maliye Nezâretinin nazarında gayet mühim bir mesele olmakla oradan taşra memurlarına sık sık emir-nâmeler yazılıp bunların bir gün evvel tahsil olunması için tazyik ve ta'cîl olunur. Biraz müddet tahsîl-i bekâyâ zımnında memurlar taltîf ile tahsîlâta teşvik olunur, lâkin bir aralık Maliye Nâzırı Avrupa istikrazlarına dair bir ma'kûs telgraf alırsa, ağız büsbütün değişip eğer filân vakte kadar şu kadar bekâyâ tahsîl edilemezse Maliye Nezâreti Bâbıâli'ye arz-ı şikâyete mecbur olacaktır, gibi sözler yazılmağa başlar. Memurlar dahi kırbaca tükürüp artık nasıl olursa parayı tahsil etmeğe ve anın zımnında kesb-i memdûhiyyete bezl-i makdûr ederler. Bu sırada köylülerin çift ve çubuğu satılmak, köyce ahâli hapishâneye doldurulup tarlaları yüz üstü kalmakla bir senelik maişetlerinden mahrum edilmek, ağaca sarıp döğmek, karıların donlarına kadar para

1. «Duyduk ve itaat ettik» (ayet).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aramak gibi rezaletlerin cümlesi icra olunur. Bunları becerebilen memur nezd-i devlette memdûh ve insaf ve imanı olup da memleketi yıkamayanlar kesâlet ve atâletle makdûh olurlar. Şu kadar ki vilâyetler teşkil olunalı bazıların kavlince ahvâl-i memâlik evvelkinden ziyâde müşevveş ve beter ise de bazıların ve hususiyle vilâyet gazetelerinin rivâyetlerine göre sâye-i ma'delet-vâye-i cenâb-ı sadaret-penâhîde günden güne âsâr-ı terakkiyât görülmekte ve nevbe-nev ıslâhât yapılmakta imiş. Vallâhü a'lemu bi hakikati'l-hâl[1]. (Ta'ciz) âciz bırakmak mânâsına. (A'şâr) vergi beliyyesinin refikidir. Kolera, ta'unun arkadaşı olduğu gibi. A'şârın asıl mânâsı mahsûlât üzerinden onda bir alınan resm-i bid'at ise de mültezimler bununla kanaat etmeyip onda altı, yedi velhasıl yarı yarıya kadar aldıkları vardır. Muaşşirlerin yem yiyecekleri iskelelere, anbarlara nakil belâları, tohumluk tebdîli, muaşşirlerin vaktiyle gelmemesinden harmanlarda vuku'a gelen zâyi'ât, meyva ve sebzeden alınan bedel-i nakdî ziyanları, ağaların ve zabtiyelerin hayvanlarına bedava takılan yemler bilcümle hesap olunsa mahsûlattan rençberin elinde nısıf dahi kalmaz. Halbuki rençber vergisini, rüsûmatını, bekâyâsını, hedâyâsını sene içinde edindiği borçları ve onların faizlerini hep bu mahsuldan verecek ve sene-i âtiyye mahsulünün idrâkine kadar çocuk çoluğuyla bu mahsulden geçinecek... Bir zaman taşra memurları, a'zâ-yı mecalis a'şâr iltizâmına me'zun idiler. Hattâ Bâbıâli memurları ve vükelâ-yı fihâm-ı saltanat-ı seniyye bile hazine-i mâliyyede icra olunan müzâyedelere karışıp ucuz kapatmak, sonra pahalı satmak kârlarına dadanmışlar ve bu vesile ile pekçok memâlikin harabına sebep oldukları halde pekçok da paralar kazanmışlardı. Çünkü meselâ bir kazanın a'şârını orada öşür veren aceze-i rençberânın muaşşirden bir şikâyeti vuku'unda icrâ-yı adl ü hakkaniyyet edecek olan meclis a'zâsından bir nüfuzlu adam deruhde ettikte rençber-i mazlum kime arz-ı hal edebilir? O adam onda bir yerine beşte bir dahi alsa rençber ağzını açmağa muktedir olamaz. Farz edelim ki kaza rençberânı bil' ittifak zulme tâkat getiremeyip arz-ı muhzir tertibiyle re's-i livâya hallerini bildirsinler. Ya oradaki a'zâ-yı meclis dahi zaleme-i kaza ile hem-hâl değil mi? Yine rençberlerin şikâyeti edepsizliğe çıkarılıp ref' olunurlar ve bilfarz sancakça arz-ı şikâyet için Dersaadet'e müracaat olunsa zaten iltizamı pahalı satan vükelâ ve memurîn-i mütenefizîn hazerâtı olmakla yine bir semereyi müfid olmaz ve tutalım ki zulüm-dîdegân-ı ahâli eski ta'bir üzre başlarına hasır yakıp pâdişâha arzıhal versinler. Arzıhalleri icra olunmak üzere yine Bâbıâli'ye havale olunacağından bundan dahi bir lutuf me'mul olunmaz idi. Sonradan ni-

1 Allah hakikatı en iyi bilendir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zâm-ı mahsus ile memurîn ve a'zâ-yı mecâlisin iltizam almaları memnu' oldu. Filhakika o zamandan beri bunlar meydana çıkıp da pey sürerek alamadılar, lâkin gizli ortaklıklarla evvelki usul gûyâ hiç bozulmamış gibi yine herkes alışverişinde bulundu. Hazine-i maliyye memurlarından, vükelâ-yı saltanattan, vülât ve mutasarrıfîn ve mal müdürleri ve defterdarlardan ve alet-tarîkü'l-ıttırad mecâlis a'zâsından ekserisi bu kârda devam ettiler ve her ne zaman bu bâzâr-ı intifa'da revac görüldü, o senenin a'şâr bedelâtı yükseldi ve bu hal kâh Maliye Nâzırı bulunan zatın hüsn-i dirayet ü idaresine ve kâh tâli'-i mekârim-metâli'-i mülûkâneye ve kâh sadr-ı güzîn hazretlerinin muvaffakiyet-i mahsûsasına azv ve isnad ile müftehirâne gazetelerde ve muvâzene defterlerinde i'lân-ı keyfiyet olundu. Bu usul-i garîb ile memâlik harâb ve hazine-i devlet âsiyâb-ı bî-âb haline girip yalnız vükelâ ve memurîn ve sarrafân ve vücûh-ı memleket gibi birtakım kimseler ma'mur ve âbâdân oldular. Bundan yirmi sene evvel yüz bin kuruşa mâlik olmayan Mısırlıoğlu odası bugün beş yüz bin kese ile oynayıp vaktiyle eteğini ayağını öptüğü memurîn ve vükelâya ayvazca muamele gösteriyor. Hıristiyaki Efendi bir satırcı iken kezâlik bugünde birkaç yüz bin keselere mâliktir. Aristidi baltacı keza. Ama a'şârın suret-i tahsilinde cereyan eden fesadât ve mezâlimin ta'yin ve tâ'dâdına girişilmek istenilirse her memlekette ve belki her köyde bu zulüm bir başka tarz ve nev' üzre vuku'a gelmekte olduğu ve İstanbul'un burnu dibinde bulunan İzmit köylerine gidilip soruldukta memâlik-i sâire-i ba'îdenin ahvâli kıyas ile anlaşılacağı cihetle tafsilâta hacet görülemez. Bir zamanlar Avrupalılar dahi bu beliyyeye giriftâr idiler. Lâkin iltizâm usulünün mülkçe mazarrat-ı gûnagûnu bin kere müşâhede olunup sonradan bu usulün terkiyle bedeli olan mebâliğin arazi üzerine tarhına mecbur oldular. Bu cihetle herkes mâlik olduğu toprağın vergisini i'ta ile mükellef olduğundan yedinde binlerce dönüm arazi bulunanlar buraları zer' ile vergisini çıkarmak külfetine düşmemek için ucuz ucuz fazla topraklarını sattılar. Bu tarîk ile rençberin eline arazi geçti ve araziyi alanlar dahi lâyıkıyla zer' ve i'mâl edebileceği kadar toprak almakla vergisini kolaylıkla verir oldular. Darısı bizim başımıza. (Agnam) aded-i agnam, âdet-i agnam, resm-i agnam nâmlarıyla koyun ve keçi sayısından beher sene alınan resimdir. Kolera, ta'un ve veremin pâdâşı olduğu gibi. Agnam, bu dahi vergi ve a'şâr beliyyelerinin bir başka türlüsüdür. Bir zamanlar agnam resmi devletin yed-i inhisarında bulunup aynen verilmek şartıyla mültezim ilzâm eder ve bilâd-ı erba'a kasaplarının satacakları eti yed-i vâhid üzre agnam müdürleri tevzi' ederlerdi. Bu usulün fesadı maruf olan kasapbaşıların ve ma'hud satırcı Hıristiyaki ile Hacı Mustafa ve emsâlinin servet-i fevkalâdeleri ile bilahare merkez-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
sübûta gelip a'şâr gibi bu dahi ilzam olunmak sureti nizama rabt olundu. Şu kadar ki vergi ve a'şâr nizâmları gibi resm-i agnâm nizâmı dahi şeref-i icrâdan mahrum olmakla diğerlerinde cârî olan zulm ü fesad-ı gûnâgûn bunda dahi eşkâl ü enva'-ı muhtelife üzre rû-nümûndur. (Nâçiz) gayet azlığından hiç bir şey makamında sayılmayan nesne. (Maden-i sîm) gümüş madeni demek. (İbrîz) elifin meddiyle değil. Burada kesilmemiş altın mânâsına. (Tuz) malum. Bir cevher-i hayatîdir ki onsız zîruh yaşayamaz, ve buna nev'-i insanın bilhassa o derece şiddet-i ihtiyacı vardır ki her dirhemi bir altına olsa almağa mecburdur. Binâberîn Cenâb-ı Hâlık-ı kevn ü mekân hikmet-i bâliga-i samedâniyyesi üzere tuzu ol kadar kesret üzere yaratmıştır ki eğer yeryüzü lebâleb insan ile dolsa mevcut olan tuz madeninin nısfı kifâyet eder. Dünyada tuzdan azîz ve kesîr bir şey olamaz. Lâkin insanlar bittabi' harîs ve cehûl ve Cenâb-ı Bârî'nin emir ve hikmetine akıl karıştırıp nizâm-ı âlemi herc ü merc etmeğe uğraşmakla mecbûl olduklarından bu ihtiyaçtan istifade için tuzları bazı hükûmetler taht-ı inhisara aldılar. Ve bu usul-i zâlimâne ibtida Avrupa'da zuhura gelip, sonraları ser-zede-i vuku' olan ihtilâller ile hükûmetlerin bir takımı inhisârın bütün bütün lağvına ve birtakımı dahi ahaliyi bunaltmayacak derece şurût-ı inhisâriyyenin ta'diline mecbur oldular. Bizde dahi esnâ-yı cülûs-ı hümâyûnda hazinenin teksîr-i vâridâtı tarîkleri aranırken Kâni Paşa'nın ihzârıyla tuz ve tütünün taht-ı inhisara alınması sureti kararlaştı ve Avrupa'nın yüz elli iki yüz senelik tecrübesiyle seyyiâtı sâbit olan böyle bir usul-i nâ-ma'kul menba'-ı servet zannıyla kabul ve icra olundu ve bununla hazinenin açıkları kapandıktan sonra bir nice yüz bin keseler de kârı kalır zu'm edildi. Bu usulün bizim memleketimizde vuku'a getirdiği fenalıkların tafsilâtı ve tuz vâridâtının hakikatte masârif ve mazarratına tekâbül etmedikten fazla bâis olduğu ziyanların kıymeti bil-etraf bilinmek istenilirse bundan çend sene akdem ricâl-i devletten birinin kaleme aldığı lâyiha-i mahsûsaya müracaat olunmalıdır. (Tütün) bütün vezninde, içilen mahud yapraktır. Bu dahi taht-ı inhisara alınıp fakat emr-i idarede zuhura gelen su'-i istimâlât sebebiyle memleketimizde tütün ziraati hayli tedenni etti. Vâkıa tütün, tuz gibi elzem olmayıp zevk ve keyfe ve sefahata müte'allik olduğundan bunun inhisarı tuz misillü umum mülk ve milletin hasar ve ziyanını mü'eddi olamazsa da Anadolu'nun çok yerlerinde ve adalarda tütün ziraatıyla geçinen ahalinin ekseri duhan memurlarının ta'addiyâtından nâşi bu ziraati terke mecbur oldular. Ezcümle Anadolu'da kaza-yı erba'a ta'bir olunan Taşova kazasında hasıl olan tütün a'şârı duhanın inhisarından evvel üç yüz yetmiş bu kadar bin kuruş tutmuş iken inhisarın üçüncü senesi yine bu kazanın tütün a'şârı ancak yedi bin kuruş tahmin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve buna da mültezim zuhur etmeyip emanete ta'şîr olunduğu mervîdir. İşte bu bir misâldir. Vâkıa muvazene defterlerinde tuzun ve duhanın hâsılâtı müftehirâne gösterilmekte ise de bir de bunlardan husule gelen mazarrat hesaba çekilirse kâr ve zarar o zaman anlaşılır. (Lebrîz) Tebriz vezninde, dudaklarından taşarca ağız ağıza dolu mânâsına. (Tahvîl) vech-i tahrir-i hurûf oldur ki unvanıyla yazılan borç senedi mânâsına ise de burada değiştirmek mânâsınadır. (Kavâim) kâime cem'idir. Mukaddema makām-ı sadâretten ve vüzerâ cânibinden yazılan muharrerâta kâime ta'bir olunurdu, sonra evrâk-ı nakdiyye çıktıkta bu ismi ona takdılar. İmdi (tahvil-i kavâim) kâimeleri değiştirmek mânâsınadır. Şârih-i fakir der ki bunda iki nükte vardır : birisi cennet-mekân Abdülmecid zamanında çıkarılan evrâk-ı nakdiyye karşılıksız olduğundan o zamanda itibardan düşüp hazineye darlık gelirdi. Ve bazan dahi harem-i hümâyûn borçları çoğalıp verilmek derecesini aştıkta veyahut vükelâ bendegânı ihsanlarla taltif olunmağa lüzum göründükte derhal Hasib Paşa gibi bir mübarek zat Maliye Nezâretine nasb ile onun vasıtasıyla ve nâm-ı âharla birtakım yeni evrak kesilir ve eski evrak onunla değiştirilirdi. Bu dolaplar o zamanlar bir hayli döndü. Eshâm-ı mümtâze, hazine vergisi, on senelik gibi kâğıtlar bütün o vaktin bakıyye-i tedâbiridir. Âli Paşa Hazretleri o zaman dahi vükelâ-yı devletin merci'-i ileyhi olup bu tahvîlât ve tebdilât mânen bilcümle onun karîha-i sabîhasından zuhur ettiğinden tahvil-i kavâimden maksad, bu eski kâimelerin vech-i meşru' üzre değiştirilmesi demek olur. Diğeri dahi bundan beş sene mukaddem, surette Fuad Paşa'nın ikdamı, hakikatte Âli Paşa Efendimizin tedbiri ile bir defter-i kebîr açıldı. Birtakım faizleri muhtelif ve kıymetleri nâkıs tahvilâtın ve o esnada tedâvülde bulunan faizsiz kâimelerin cümlesi birleştirilerek mezkûr deftere derc ile yekûnu kırk milyon liraya iblağ edildi. Tuhaftır ki bu işi beceren sarraflar beyninde vâki' olan niza' üzerine keyfiyet geçenlerde Paris mahkemelerine düşüp aranılan mebâliğden yedi yüz bin lira yalnız Fuad Paşa'ya verildiği ve kusuru dahi vükelâ-yı saltanat-ı seniyyeye dağıldığı sâbit oldu. İşte bu tedbîr dahi tahvil-i kavâim demek olduğundan belki de nâzım-ı nihrîrin muradı bu mânâ olsa gerektir.

(Hülâsa-i mânâ) : Ol Asâf-ı Aristo-pesendimiz yani Âli Paşa Efendimiz Hazretlerinin eser-i himmet ü inayet-i mahsûsalarıdır ki şimdi fukarâ-yı ahali vergileri zamm olunarak ta'ciz ve tazyik olunmaz ve a'şâr ve agnâm rüsûmu dahi mücerred tâli'-i meyâmin ü metali'-i âsâfâneleriyle her sene tezâyüd edip mebâliğ-i kesîreye bâlig oldu. Tuz ile tütün taht-ı inhisara gireli hamdülilâhi Taâlâ hazine-i maliyyeden altın, gümüş öyle taşıp dökülüyor ki gûyâ bu usulü ib'âd ile efendimiz birer altın ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gümüş madenleri buldu gibidir. Ve kavâimi tahvîl ederek birçok paralar hâsıl etti. Ya bu işler görülmese bu devletin, bu milletin halleri neye müncer olurdu? (İşbu son cümle metnin zımnında münderiç olduğundan şârih-i fakîr âcizâne istinbâtına muvaffak oldu). (s. 93-104)

31

Konferansta diyelim kendi cebânet etmiş
Şam işin âhara sehv ile emânet etmiş
Ne hamiyyet, ne sadâkat ne metânet etmiş
Tutalım cümle umûrunda hıyânet etmiş
Şu Girit hizmetini var mıdır inkâra mecâl

(Konferans) Fransızca meclis-i istişâre mânâsına olup burada geçen Rusya mes'elesi akîbinde düvel-i muazzama murahhaslarından mürekkeb Paris'te akd olunan meclis demektir ki orada Rusya ile Devlet-i Alîyye beyninde mün'akid olan esas-ı sulh üzerine ahval-i şarkiyyeye dair bazı ta'dilât müzakere olundu. Bizim Devlet-i Aliyye tarafından dahi sadrâzam olduğu halde Âli Paşa murahhas olarak gönderilmişti. (Diyelim) farz edelim ki mânâsına. Farz olunan şey hakikat olmak lâzım gelmez ya. (Cebânet) korkaklık mânâsına. Mâlum olduğu üzere işbu konferansta mevki'-i müzâkereye konulan mevadd-ı mühimmeden mahud müsâvât fermanının ahd-i resmî sırasına girmesi ve Memleketeyn mes'elesinde ahalinin re'yine müracaat tedbiri ve Karadağ'ın hâl-i hâzırına dokunulmamasının ta'ahhüd olunması gibi Devlet-i Aliyye'nin esas-ı istiklâl ü tamâmiyyetini harap edecek birtakım mazarratlara karar verilmişti. Hattâ ol esnada İngiltere devleti başvekili Lord Palmerstone Devlet-i Aliyye'nin pek hayırhâhı olmakla konferansın mazbatasını gördükte ta'accüb edip, konferansta İngiltere murahhası bulunan zata hitab ile (Siz konferansta Devlet-i Aliyye'ye hiç muavenet etmemişsiniz) gibi ta'zir etmek istedikte murahhas cevap yerip «Bir adama muâvenet onun taleb ve isti'dadına göre olur. Şu sizin tahsîn etmediğiniz birtakım maddeleri Devlet-i Aliyye'nin murahhası bizzat tensîb ve tedbîr ettiğinden artık başkasına söz düşer mi ve ben bir Türk'den ziyade Türk olamam» dediği durubdan olmuştur. Bu mazarratlı şeylerin konferansta kabul olunması Âli Paşa'nın korkaklığından nâşi olduğu o zamandan beri söylenir bir söz olduğundan nâzım-ı nihrîr Girit mes'elesinde muvaffakiyyet-i fevkalâdenin kıymetini i'zam için bu söze farz ile vücut verir. (Şam işin) yani Şam'da vuku' bulan mes'ele-i ma'lûme üzre onun ıslahı maddesini. (Âhara) yani Fuad Paşa'ya. Şârih-i fakir der ki, âhar ta'birinde bir nüktecik vardır, gaflet olunmaya. (Emanet) bir kimseyi emin add ile.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ona bir şey havale etmek mânâsına. Nitekim Âi Paşa dahi Fuad Paşa'yı emîn sanıp Şam'a göndermiş ve orada yedi sekiz yüz bin kese para çalacağı besbelli hatırına gelmemiş idi. Bu misillû emanet sehv kabilinden sayılır, hattâ mu'ahharen Fuad Paşa sadrâzam olup iki takrîr-i resmî ile bilâ-defter, bilâ-sened, bilâ-istîzan-ı resmî dört yüz seksen bin keseyi masârif-i fevkalâde nâmıyla hazineye kabul ettirdiği Âli Paşa'ya bazı mahremânı vasıtasıyla ifade olundukta «Emanet ettik, hata ettik» buyurmuşlardı. Nâzım-ı nihrîr şu tabiriyle nezaket buyurmuşlardır. (Hamiyyet, sadakat) konferans ile Şam mes'elesine aiddir. (Metânet) yalnız konferansa ta'alluk eder. (Hıyânet) cinayet vezninde, sadakat mukabilidir. Vükelâ ümena zıddı olduğu gibi. (Girit hizmeti) yani Girit'de husule gelen muvaffakiyyet-i uzmâ demektir.

(Hülâsa-i mânâ) : Farz edelim ki bazıların iddiası gibi Âli Paşa konferansta korkaklık edip hukuk-ı devleti zâyi' etmiş. Yine farz edelim ki Şam ıslâhatını dahi Fuad Paşa'ya sehv ile emanet ettiği gibi her işinde hıyânet etmiş. Lâkin şu Girit'e şa'şa'a-pîrâ-yı vuku' olan muvaffakiyyet-i uzmâyı inkâr etmeğe mecâl var mıdır? Şârih-i fakir der ki, yoktur. (s. 106-108).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

ENDÜLÜS TARİHİ'NDEN

TIP

İşbu fenn-i âlî-kadr umdetü'ş-şeref-i Yunan olan hakîm Bukrat'ın himem-i külliyyesi ile usul ve kaide tahtına girip onun asrından Romalu Selis ile İtalyalu Galin zamanlarına gelinceye kadar bit-tedric ilerlemiş olduğu halde onlardan sonra Hıristiyanlık taassubu revâc bulmakla bilcümle emrâz için edviye ve akākîr yerine rukye ve afsun ve tamâim gibi neyyir-i necât ve tılsımât istimâl olunmakta idi. Bu hal ile ol fenn-i celîl, hemen bütün bütün mahv ve nisyân olunmak derecelerine varmış iken, hele dîn-i İslâm pertev-efken-i be-rûz olup, fuzalâ-yı Arab'ın ikdâmât-ı kâmileleri ile zîr-i gubâr-ı nisyândan saha-zîb-i zuhûr oldu.

Bu fende ehl-i İslâm'dan hâiz-i kasabü'-s-sabak-ı imtiyaz olan kümmelîn-i huzzâkın had ve adedi ancak Cenâb-ı Allâmü'l-guyûba mâlûm olduğundan bu mebhasta ıtnâbdan ihtiraz ile yalnız içlerinden Bukrat ve Öklipad gibi şöhret-i şâyia kazanmış ve kütüb ve âsârları müte'ahhirîne me'haz ve merci' olmuş olan birkaç hakîm-i zü-fünûnun zikriyle iktifâ ve akvâl-i âtiyye aynıyla Fransa müverrihlerinden nakil ve tercüme olunur. Fenn-i mezkûrda keşşemsi fî vasati en-nehâr meşhûr ve nâmdâr olan hükemâdan birisi Muhammed ibn Zekeriya Ebu Bekirü'r-Râzi'dir ki maskat-ı re'si Horasan olup, sene-i hicrîyeden üçyüz on birde vefat eyledi. Mumâileyh evkāt-ı ömr-i nâzenîninden bir dakika zâyi etmemeği iltizam ederek ya tesvîd yahut tebyîz ile iştigal eylediğinden yüzden ziyade telifâtı olup ekseri ilm-i tıbba dairdir. Ez-cümle ahkâm-ı tıbbiyyeye müte'allik üç yüz cilt üzre *Hâvi* isminde bir kitab-ı muteberi ve çiçek ve kızamık illetlerine dair diğer bir eseri vardır ki, bunlar elsine-i ecnebiyyeye nakil ve tercüme edilmiş ve derûnlarında münderic olan ahkâm ve mesâil ma'raz-ı kabulde vâki olmuştur. *El-câmi* ve *Kitâbü'l-âsab* isimleriyle iki kıt'a kitab-ı kebîri dahi olduğu misullû devlet-i Sâmaniyye tarafından ol-vakt Horasan hâkimi bulunan Ebu Sâlihü'l-Mansûr ibn Nuh ibn Nasr ibn İsmail'e takdim eylediği on cilt bir kitabı dahi vardır ki asrında bulunan etibbâ-yı Arab'ın müttehazları olan usul ve muâmelât-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tıbbiyyeyi tertib üzere beyan eder. Hakîm-i mumâileyh evâil-i halinde ud tabir olunan sazı çalmak ile meşgul iken onu terk ve tahsil-i ulûm u maarife hasr-ı nefs ile fünûn-ı hikemiyyede nâdirü'l-akrân ve imam ve muktedâ olmuş, Rey şehrinde ve sonra dahi Elmuktefi zamanında Bağdat'ta hastahaneler inşâ ve idare eylemiştir. Mumâileyhin tıp üzerine mervî olan nasâyihindendir :

(Agdiye ile muâlece mümkün oldukça edviyeden mübâ'adet eyle ve edviye-i müfrede ile tedbir mümkün oldukça mürekkebâttan muhteriz ol. İlletin bidâyetinde müdâvât eyle, lâkin kuvveti sâkıt edecek edviye ile mübâşeret etme.)

Ve biri dahi Ebu Ali Hüseyin ibn Sinâ'dır ki, nevâhi-yi Şiraz'dan bir karyede üç yüz yetmiş senesi hilâlinde ziyâ-pâş-ı âlem-i şuhûd olup, dört yüz yirmi dokuz tarihinde Hemedân'da mütevâri-i lahd-ı gufran olmuştur. Müverrihîn-i efrenciyyeden bazıları der ki, bu zât-ı meâli-simât İmâmü'l-etibbâ ve belki melîkü'l-hükemâ ıtlâkına şâyândır ki, müddet-i ömründe görmediği belâyâ ve mesâib ve uğramadığı devâhi ve nevâib kalmamışken yine müte'ahhirîne sermaye-i tahkik olacak bir nice eser-i bî-baha te'lifine sarf-ı ihtimâm ve ibkâ-yı nâm eyledi. Ez-cümle *Kanun* isminde olan kitab-ı müstetâbı altı yüz tarihlerinde Gerard Gourmond nâm hakîm himmetiyle Latin lisanına tercüme olunup, bâdehu her lisana nakl olunmakla hâvi olduğu mesâil-i tıbbiyye ve hakāyık-ı hikemiyye Asya ve Afrika ve Avrupa kıt'alarında altı yüz sene kadar bil-cümle etibbayâ esas-ı muâmelat ve me'haz-ı tahkikat oldu. Bundan başka fenn-i kimyaya dair bir kitab-ı mergubu ve ilm-i kelâma müte'allik *Kitâbü's-safâ* nâmında bir eser-i makbulü ve *Ârâ-yı felâsife* isminde bir telif-i dil-pezîri dahi mevcûd olarak hükemâ-yı halef, ekser mesâilde onlardan hall-i müşkilât ederler ve yazık ki bunlardan maada ol fâzıl-ı celîlin nice âsârı dahi olduğu halde onlardan Avrupa kıt'ası müstefid olamamıştır.

Endülüs'te iki yüz elli tarihlerinden sonra fenn-i tıb bir mertebe revâc bulmuştur ki onda yetişen etibbâ-yı hikmet-pîrâ altı yüz asrına değin, kıta'ât-ı sâire-i âlemde sâha-zîb-i ta'ayyün olan ashâb-ı tıbba ilmen ve adeden hemen muadil ve mukabil gibidir.

Bunların en meşhuru Ebu'-l-Kasım Halef ibn Abbas'tır ki medinetü'z-Zehrâ'da tevellüd edip tarih-i vefatı pek malûm değil ise de cüz'-i evvelde beyan olunduğu vechile Lion kralı Sançövye'yi Kurtuba'da tedavi eylemiş olduğundan üç yüz elli senesinden sonra ölmelidir. Bu zât-ı hikmet-simâtın fenn-i cerrâhîye dair meşhur-ı âfâk olan *Et-ta'rif* nâm kitab-ı celili ânifen zikr olunacağı vechile cümle Avrupa etibbâsına me'haz ve merci' olmuş ve dirig ki sâir âsârı kazâ-zede-i dest-i rûzigâr olmuştur.

Ve bir dahi Şeyhü'l-etibba Ebu'l-Velid Muhammed ibn Rüşd'dür. Bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zât-ı fezâil-simât Kurtuba'da beşyüz yirmi sâli hilâlinde tevellüd edip beş yüz doksan beş ve alâ-rivâyetin beş yüz doksan senesinde Merakeş'te raht-beste-i âlem-i fenâ oldu. Cedvel-i sâbıkta gösterildiği vechile fâzıl-ı mumâileyhin zâyi olanlardan maada malûm ve meşhur olan müellefâtı birkaç kitaptan ibaret olup, içlerinden *Halice* nâmında olan kitab-ı mergubu, elsine-i ecnebiyyeye mütercem ve Avrupa etibbâ-yı müte'ahhirîni indinde pek makbul ve muhteremdir. Bazı rivayete göre, mumâileyh ulûm-i hikemiyyede yegâne-i devrân olduğu gibi ulûm-ı nakliyyede dahi sâhib-i yed-i tûlâ olduğundan fıkh-ı Mâlikîye ve ilm-i kelâm ve fenn-i tıb vesâireye dair yetmişten ziyade telifâtı bulunmuş ve hususiyle ilm-i fıkıhta olan kemâl-i mahâreti hasebiyle Kurtuba'da kadı dahi olmuştur. Hattâ Endülüs'ün İtalya'ya kurbiyeti cihetiyle hakîm-i mumâileyhin kelâm ve hikmete müte'allik bazı kitapları oralarda münteşir oldukta herkesin rağbet ve ikbâlini celb etmekle sade-dilân-ı Hıristiyanın tagyîr-i akâidine sebep olur havfıyla papa hazretleri ol kitapları toplattırıp usul-i mer'iyye ve kaide-i teşrifât-ı dîniyye üzere ateşe ilkâ ve fi-mâbâd rağbet edenlere afaroz resmini icrâ eylemiştir. (s. 512-515)

Mecâlis-i ilmiyye

Hâlâ Avrupa memâlikinde akademya tabir olunan mecâlis-i ilmiyyenin ibtidâ zuhuru dahi İslâm'dandır. Eğerçi bazıları akademya lâfzının Yunanî olduğuna nazar ile bu meclisin Yunan zamanlarında olduğuna zâhib olmuş ve kimisi dahi bu şân ve iftihârı İtalyalı Ciyakomo Elgreti nâm zata isnad etmiş ise de ikisinde dahi birer yanlışlık vardır. Çünkü Eflatun, Akadimus nâmında bir zâtın bahçesinde bir mektep küşâd edip, şâkirdânını anda tedris etmekle, ol mektebe akademiya denmiş ve hattâ Aristo bile ol mektepten neş'et edip, bâdehu usul ve efkârca Eflâtun'un mesleğini ihtiyar edenlere, ol mektebe isnad ile, akademya ashâbı ıtlak olunmuştur. Sonra İtalyanlar lafz-ı mezkûru Yunandan alıp, âzâsı erbâb-ı ulûm u maariften olan bir nev'i meclise alem kılmışlar ve şimdi Avrupa'nın her tarafında bu mânâyı ıstılah-ı örf olarak kullanmakta bulunmuşlardır. İşte bundan anlaşılan Yunanîlerdeki akademya Eflâtun'un mektebi olup şimdiki encümen-i daniş değildir, ama mânâ-yı sânide akademyanın icadı merkum Ciyakomo'ya azv olunmak bahsine gelince, bunda hiç imkân ve ihtimal tasavvur olunamaz. Zira cümle tarihler müttefiktir ki merkum Ciyakomo, Rimini şehrindeki akademyayı sekiz yüz sene-i hicriyyesi asırlarında vaz' ve te'sîs etmiş ve millet-i İslâmiyyede ise bu gûnâ mecâlis-i ilmiyyenin teşekkülü tâ yüz elli, iki yüz

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

senelerinden beri başlamıştır. Malûm olduğu üzere fenn-i sarf ü nahv Basriyyun ve Kûfiyyun kolları diye tefrik ve tahsis olunan akvâl ve ârâ Basra ve Kûfe şehirlerindeki encümen-i danişler âzâsının kavil ve reyi olarak İmam Halil ve İmam Sibeviy ve Ahfeş ve Sekkaki vesair eimme-i meşhûre işbu iki hey'et-i ilmiyye âzâsındandırlar. Bunlar bazı mesâilde yekdiğerlerine muhalefet üzre oldukları gibi Endülüs'te Kurtuba ve İşbilye ve Tuleytula ve Belnesye ve Gırnata şehirlerinde bulunan akademyalar âzâsı dahi tahkik-i mesâil ve tedkik-i mebâhis zımnında daima biribirlerine muârız idiler.

Mülûk-ı Emeviyye'den Abdurrahman-ı Sâlis asrında mütehayyizân-ı erbâb-ı maâriften her zâtın hânesi bir encümen-i dâniş suretinde olup, bu vechile her fennin kendine mahsus akademyası olmakla, onun ashâbı oraya müdâvemetle, beyan-ı malûmât ve bahs ü münâzara eder ve bu meclislere dahil olmak şerefini istihsal için istihkâktan maada sülâle ve kabile ve rütbe ve memuriyet gibi imtiyazât-ı örfiyyenin asla medhal ve muâveneti olmadığından, herkes akademyaya duhûl için kesb-i liyakat-i ilmiyye etmeğe mucidd ve sâi olurlardı. Hattâ, cüz'-i evvelde beyan olunduğu vechile, melîk-i hükm-i sâni şehzâde, veliahd-ı saltanat iken bu şeref ve imtiyazı dahi bil-istihkâk kazandıktan fazla, kendi dairesini akademya tarzında mecma'-ı erbâb-ı maarif etmiş ve Hâcib Ahmed İbn Sa'd mansıb-ı hicâbette bulunduğu halde kezâlik hânesini encümen-i dâniş şekline koymuştu.

İspanyol müverrihlerinden Jan Kond'un rivâyetine göre Muhammed Ebu Amru nâmında bir zatın bina-gerdesi olmak üzere Şatıba şehrinde yalnız fenn-i tarihe mahsus bir akademya ve Kurtuba'da dahi El-kasım ibn Rebi' himmetiyle muntazam ve Horasan ulemasından muhacir bulunan ashâb-ı fazl u kemâle has olarak bir encümen-i ulûm vardı.

Müverrih-i mumâileyh der ki, Gırtana mülûkundan biri bir gazâdan muzafferen avdet eyledikte, daire-i saltanatında bulunan ulemâ ve fuzalâ li-ecli't-tebrik huzuruna gelip, galebe-i vâkıayı melîkin akıl ve fetânetine ve hüsn-i tedbir ve şecâatine bina ve isnâd ile medh u senasında mübalağa ve ıtrâ eylemeleriyle melîk, ızhâr-ı çîn-i cebin-i infi'al edip, «bu kadar medih ve sitâyişin sebebi nedir, sizi gören mukaddemâ Kurtuba ve İşbilye akademyaları riyaseti için intihab olunan Sultanü'l-ulemâlar gibi bir zat bulmuşsunuz zanneder» demiştir. İşte bu cevaptan mukaddemâ zikr olunan mecâlis-i ilmiyyede birer zâtın reis intihab ve unvanına sultanü'l-ülemâ ıtlâk olunduğu anlaşılır. (s. 525-527)

(Endülüs Tarihi, Tercüman-ı Ahval Matbaası, 18 Ramazan 1270 / 14 Nisan 1854.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

VERASET MEKTUPLARI

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin hîn-i te'essüsünden beri mer'iyyü'l-amel bir kaidedir ki hânedân-ı saltanata ait olan emlâk ve eşya beyne'l-verese taksim olunmaz. İçlerinden ekber ve erşed olan taht-ı hükûmete cülûs edip, efrâd-ı hânedânın pederi ve vasîsi itibâr olunur ve emlâk-ı menkûleyi keyfe-mâ-yeşâ tasarruf eder. Vâkıa bunların içinde bedeli beytü'l-mâlden verilmiş veya beytü'l-mâle ait bulunmuş emlâk dahi bulunarak, bunlar şer'en zâta ait olamaz ise de, emvâl-i gazavâttan ve hedâyâ-yı mülûk ve muhassasât-ı muayyene-i şâhâneden terâküm ve tasarrufla edinilmiş olan eşyâ-yı kıymetdâr mülk-i yemîn addolunur kısmete dahil olur. Binâenaleyh hakan-ı firdevs-âşiyân Sultan Mahmud Han Hazretleri'nin hîn-i irtihâlinde Enderun ve saray-ı hümâyûn hazinelerinde bulunan zî-kıymet eşya ve mücevherât vesair emlâk takımıyla Abdülmecid Han Hazretleri'nin yed-i tasarrufuna geçip, Abdülaziz Han Hazretleri dahi hakan-ı müşârünileyhin sulbü oğlu iken bir şeye mâlik olmadı ve nice zamanlar birâder-i cennet-makarrlarının tahsis eylediği cüz'î bir maaşla kanaat buyurdular. Kezâlik müşârünileyhin vefatıyla Abdülaziz Han Hazretleri bil-irs ve'l-istihkāk taht-ı hilâfete cülûs buyurduklarından beri, merhum-ı müşârünileyhin evlâdı emlâkten bir nesneye mâlik olmayıp yalnız tahsis buyurulan maaşla ta'ayyüş ederler. Filhakika bu usulün vaz' ve cereyanı bir kaide-i şer'iyyeye müstenid değil ise de, muvafık-ı maslahat ve ayn-ı hikmet ü isabet olduğu zâhirdir. Zira evvel emirde şehzâdegân-ı müşârünileyhüm, erike-zîb-i hilâfet olan âmm-i muhteremlerinin sâye-i lutf u âtıfetinde hiç bir şey için zaruret çekmeyeceklerinden nâşi, fazla emlâkin kendilerine lüzumu olamaz, ikinci derecede her birinde bil-kuvve mevcud olan hukuk-ı saltanat imtiyazı kendileri için her türlü emlâkten kıymetlidir. Eğer erkân-ı hânedân bu imtiyaza nâil olmayıp da, evlâda inhisâr kaidesi câri olaydı, memâlik-i Osmaniyye şimdiye kadar hânedan-ı saltanat efrâdına bil-verese intikāl ede ede, eyâlât, şehzâdegân ve selâtin-ı izâmın ve evlâd ve ahfâdlarının mâlikânesi olmak lâzım gelir ve bu yüzden heyet-i mülk çoktan müteferrik ve perişan olurdu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu vechile emlâk-ı mevrûsenin vereseye taksim olunmayarak ve veresenin ittifak ve rızasıyla ekber ü erşed-i hânedân vasî itibar edilerek onun yed-i tasarrufuna verilmesi ekseriya vukua gelir. Ez-cümle bendelerinin büyük pederim vefât ettikte, pederim ekber-i evlâd olmakla, emlâk-ı muhallefe beyne'l-verese taksim olunmamış ve onun vefatında dahi muhlisleri, ekber bulunduğumdan, kezalik, tefrik-i muhallefat edilmemiştir. Ancak birader ve hemşirelerin bana terk ettikleri bu imtiyaz, ekberiyet usulüne riâyetle emanetim devam ve tahakkuk ettiği müddette câri olup, şimdi pederimden kalan emlâki münhasıran kendi evlâdıma terk etmek dâiyesine kalkışsam, onlar dahi emlâk-i müntakileden hisse-i irsiyyelerini tefrik iddiasına bihakkın teşebbüs ederler. Ol zaman hânedanımız perişan olur.

(*Veraset-i Saltanat-ı Seniyye*, Dersaadet, 1326/1910-1911, s. 19-21).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

ZİYA PAŞA'NIN ÇOCUKLUĞU

İnsan çocuktan olur; çocuk da terbiye ile insan olur. İnsanlarda şiâr-ı insaniyet olan sıdk ve vefâ kalmadı... yıkıldı; millet bitti, diye her bâr teessüf ediyoruz. Lâkin sebep aradığımızda meselâ... cehalet, irtikâb gibi bir çok esbâb-ı izâfiyye görüp, halin ıslâhını onların izâlesinde sanıyoruz. Daima bu nokta-i nazardan bed' ile çalışıyoruz, çalışıyoruz; yine umduğumuz tesirât-ı haseneyi göremiyoruz! Belki onun aksini görüp şaşıyoruz! Ve meyûs ve mütehayyir kalıyoruz. Acaba niçin bir kere de bu esbâbın mebâdisine ve onlardan üss-i esas olan terbiye-i umumiyye cihetine atf-ı nazar-ı im'ân etmiyoruz?

Eğerçi olan olmuş ve bizlerin ıslâhı değil, fakat men'-i mesâvî ve taklîl-i ziyânımız ancak kuvve-i kâhire-i nizâm u kanuna kalmıştır; fakat yetişecek evlâdımızı olsun bizim düştüğümüz varta-i hevl-nâkten tahlîsin çaresini neden düşünmüyoruz? Bizim yerimize onlar gelecek değil mi? Onlar da bizim gibi olurlarsa bu şikâyet edilen fenalıklar devam etmeyecekler mi?

.....

Rûy-i arzda bulunan akvâm-ı medeniyyenin cümlesi bir seyl-i terakki önüne düşüp, ister istemez akıp, giderken biz bu selin karşısında gerilip dayanabilecek miyiz?

.....

Anası babası sulehâdan bulunan bir çocuğu hâl-i sabâvetinde külhanbeylerinin içine bırakın! Onlarla düşüp kalksın, büyüdüğünde elbette bir merd-i afîf ü perhizkâr olamaz.

Bir çingene çocuğunu beşikte iken alıp, bir sâlih hânedânın terbiyesine verin! Büyüsün, me'lûf-ı salâh olur. Çingeneyi denî ve bed-ahlâk eden çingene olması değil, belki çingene terbiyesinde büyümesidir.

Sabâvet ki ömr-i insanînin en safvetli zamanıdır, ne makûle suver ve eşkâle mukabil olursa ayna gibi cezbeder. Şu kadar fark var ki, aynada suret-pezîr-i intibâ' olan şekl-i asl aksin zevâliyle zâil olur, lâkin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mir'ât-i isti'dâda bir kere cilve-ger olan sûret-i misâliyye ke'n-nakş fi'l-hacer[1] yerleşir kalır.

Ancak bu sözden, her bir terbiye gören çocuk mutlaka insan-ı kâmil olur demek çıkmaz; zira terbiyet-i hilkatte nice ihtilâf ve esbâb vardır ki ukûl-i beşeriyye onları ihâta ve idrâkten âciz ve kāsırdır. Ve istidad ve kabiliyetin tefâvüt-i derecâtı dahi bundandır. İmdi, eğer terbiye vaz'-ı tabi'îyi muhâfaza yolunda olursa ekseriyet hıfz-ı ahlâk cihetinde bulunur. Şevazz u nevâdir ise kaide-i muhkeme tesis edemez.

Medeniyet ki saadet-i beşeriyyeyi müstelzim olacak surette olan hâlet-i cemiyet mânâsınadır, hüsn-i ahlâk-i milliyyeden mütevellid bir velettir. Ahlâk-ı milliyyesi olmayan akvâmda medeniyet olmaz. Hangi kavm-i medenî ki ahlâkı bozulmağa başlamıştır, medeniyet onda durmaz.

Bütün büyük adamlar medeniyet ve ahlâk-ı milliyye ile muttasıf olan milletlerden zuhûr etmiştir. A'sâr-ı sâlifede gelen ve hâlâ eserleri ve fi'illeri ibret-bahş-ı enâm olan büyük feylesoflar ve erbâb-ı belâgat ü marifet ve büyük pehlivanlar ve cihangirler hep Yunanlılardan, Romalılardan ve Mısırlılardan geldiler. Sonradan afitâb-ı medeniyet-i İslâmiye pertev-saz-ı ufk-ı âlem olup, bu kevkeblerin revnak ve fürûgu kalmadı. Ve İslâm'ın yedi sekiz yüz yılında yetiştirdiği erbâb-ı fazl u kemâlât a'sâr-ı sâlifenin iki bin yılında vücuda getirebildiği ashâb-ı imtiyazı hem ilmen, hem adeden sebkat eylediler. Gariptir ki, şimdiki Yunanistan ve Roma hükemâ ve fuzalâ yerine haydut yetiştiriyorlar.

Acep sebep nedir ki iki, üç yüz seneden beri Hicaz ve Mısır toprağı Ebubekir'ler, Ömer'ler, Ali'ler, Hâlid'ler, Ebu Hanife'ler, Şâfi'ler, Gazâli'ler hâsıl etmiyor? Neden dolayıdır ki Irak ve İran ve Türkistan Zamahşerî'ler, İbn Sinâ'lar, Fahreddin'ler, Muhyiddin'ler yetiştirmiyor?

Devlet-i Osmaniyye'nin evâilinde Çandarlı Halil'ler, Evranoslar, Molla Güranî'ler, İbn Kemal'ler, Ebussuud'lar vardı. Şimdi bunların emsâli niçin görülmüyor? İlim ve fazlın tohumu bu diyarlardan büsbütün eksildi mi? Yunanistan'ın ve Roma'nın anâsırı değişti mi? Devlet-i Osmaniyye Söğüt kasabacığında ser-nümâ-yı zuhûr olan bir fidan iken iki üç yüz sene zarfında bir devha-i kesîrü'l-agsan olup Macaristan, Almanya, Yunanistan, Dağıstan, Tataristan, Habeş, Yemen ve Arabistan iklimlerine kadar nasıl dal budak saldı?

.....

Bu fütuhât-ı azîmeye muvaffak olan bizim abâ ve ecdâdımız değil miydi? Biz onların tohumundan yetişmedik mi? İşte bu vukûat ve tagay-

1 «Taş üstündeki nakış gibi».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yürâtın tarihleri pîş-i nazar-ı im'âna getirildikte hepsinin esbâbı mes'ele-i terbiye vü ahlâk olduğu erbâb-ı dikkate nihân kalmaz.

.....

İnsan alel-umum ne kadar akıl ve ihtiyat ile mağrur ise ol kadar da cahil ve bî-basirettir. Şu davâda bulunan insanlardan hiç memûl olunur mu ki ağaç aşılamak, çiçek yetiştirmek, horoz, tavuk beslemek, hattâ ipek böceği tutmak için nice senelerden beri nice uslu akıllı adamlar, nice zahmetler, nice himmetlerle nice kitaplar yazsınlar ve telâhuk-ı efkâr ile her birini bir fenn-i mahsus olacak derece tevsi' edip, ilm-i nebatât, ilm-i ezhâr, ilm-i hayvanât, tarih-i tabi'î, ilm-i arz diye türlü türlü isimler taksınlar da beride mahsul-i hayatları olan çocuklarının ileride insan-ı kâmil olması için nasıl terbiye olunmaları lâzım geleceğini hiç düşünmesinler. Ve kendilerinin cüz'î olan ciğerpârelerine gûyâ ağaç, çiçek, tavuk ve böcek kadar da ehemmiyet vermesinler.

Bir kimseyi evlâdının mevtiyle, emvâlinin telefi arasında mütehayyir kılsalar, zannolunmaz ki evlâdının mevtini tercih edecek kadar yüreksiz ve alçak bir adam bulunabilsin. Ya garip değil midir ki evlâda bu muhabbet yalnız onlara mevt isâbet etmemesi fikrine münhasır kalıp, dünyada yaşadıkları esnada husûl-i ârâm u saadetlerine şâmil kılınmaz! Terbiyesizlik korkulmakta mevtten aşağı mıdır? Bir çocuk, bed-ahlâk ve anasına babasına âsi ve sârık olursa onun yaşamasından ne fayda görülür? Nice terbiyesiz evlât vardır ki karnında yattığı ve sütüyle büyüdüğü anasını darp eder, babası dahi yerine bir hayrü'l-halef yetiştirip âhir vaktinde rahat etmek hayâlâtında iken, «âh ne olaydı ömrümde te'ehhül etmeseydim, ve böyle evlâda mâlik olmaktan ise ağaç gibi büyüyüp, gideydim» der. Biçâre bilmez ki evlâdının böyle olması için kendi sebep olmuştur, şimdi çektiği kendi mahsûl-i âmelidir.

Acaba bizde buraları düşünür babalar, analar ve hamiyet ashâbı var mıdır? Hiç yoktur demek belki mübalâga olur, lâkin varsa da pek nâdirdir. Ve çekilen mesâib ve devâhinin de menba'ı işte budur. Hele sabâvetimizde nasıl ellerde büyürüz, ne makûle kimselerden terbiye görürüz, buraları bir kere düşünürsek bu kadar da olduğumuza ve henüz çergebe-dûş dağlarda dolaşmadığımıza şükür etmeliyiz. Çerkes dağlarından gelmiş, ömründe insaniyete dair söz işitmemiş dâyelerimiz, Anadolu'dan kaçmış, âdâbın elifini görmemiş lalalarımız bize ne makûle edep ve ahlâk talim edebilirler?

Bizde en mühim iki memuriyet yahut vazife-i insaniyet vardır ki - nedendir bilinmez, güya bil-iltizâm en kabiliyetsizlere havale olunur - onların birisi çocuk lalalığı, diğeri de kaza müdürlüğüdür.

Hele lalalık müdürlüğe müreccah gibidir. Meselâ küberâdan bir zâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tın dairesinde (teba'a) nâmıyla bulunan bir sürü haşerâttan birisi ihtiyar ve işe güce bî-iktidâr oldukta «emektar» lâkabı takılır. Lâkin büsbütün tard ve def'ine merhamet kâil olmaz ve ayda beş on kuruş verip de hânesinde oturmaklığına da efendi hazretlerinin hırs ve tama'ı rıza vermez. Getirilir, dairede kahveci edilir. Halbuki herif hasır odalarında maslahat arzıhali kollamaktan başka ömründe bir işe sarf-ı efkâr etmemiş olmasının üzerine ihtiyarlık ve sersemlik de gelmiş olduğundan, bir gün nasılsa sendeleyip kahve tepsisini elinden düşürür, fincanlar kırılır, gece berbat olur. Bundan herifin kahveciliği beceremiyeceği tebeyyün edip, o aralık kapıcılık hatıra gelir.

Çünkü kapıcılıkta sokak köpeklerini içeri girmeğe bırakmamaktan başka bir iş olmayıp, bu ise kahveciliğe nisbetle gereği gibi sade olduğundan, eline bir deynek verilir, kapıya oturtulur. Birkaç gün sonra bir sabahleyin efendi hazretleri haremden çıkıp, misafir odasında bir sürü halk ile ber-mutad havaî sohbetle meşgul iken bir de oda kapısından içeri bir kara sokak köpeği girer. Efendi pür-ateş olur, misafirler şaşarlar. Her ne hal ise, bir hayuhuy ile köpek def' olunur ve o esnada kapıcı baba iskemle üstünde uyur bulunur.

Bu nümune herifin kapıcılığı da yapamayacağını isbat edip, fakat yine def'ine merhamet ve idaresine efendideki hisset bir türlü rıza vermez. «Ne yapalım, ne yapalım?» diye düşünülür, mahdum beyefendiye bir lala da lâzımdı ya, işte bu da bir baba adamdır denir, çocuk ihtiyara teslim edilir!

İstanbul'da cevâmi'-i şerîfe avlularından başka gezecek ağaçlık mahal olmadığından, lala çocuğu bir câmi avlusuna götürür. Çocuk orada akranı olan mahalle çocuklarıyla oynamağa alışır. Ve bu sırada ahlâka muzır olacak bin türlü edepsizlikleri de beraber öğrenir. Nihayet bir gün adım atlarken ya kasığı çıkar, ya top oynarken gözü patlar. O zaman bu herifin lalalığa da adem-i kabiliyeti zâhir olur.

İmdi şu fetânet ve dirâyette olan bir lala çocuğa ne makûle âdâb ve ahlâk öğretebilir ki çocuğun müddet-i ömründe vesile-i saadeti ola. Yani böyle bir meyyitten ne hayat mutasavverdir ki henüz yaşamağa başlamış ve ben-i nev'i arasında hem kendini, hem de kendine takarrüb edenleri bahtiyar etmek için yaratılmış olan tıfl-ı masum ondan esnâ-yı hayatında müstefid olacak ders ala! Alsa alsa ondan alacağı ayn-ı mevt olan ders-i cehâlet ve eğer yalnız cehâlet olsa yine âlâ, belki onun misâlinden, yahut gafletinden ittihaz edeceği sû-i hulk ve hücnettir ki mevt ondan bin derece iyidir. Zira mevt ile hem meyyit, hem de ondan mutazarrır olacaklar kurtulur. Lâkin hayy suretindeki meyyitler hem nefis-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerine, hem de benî nev'lerine mazarrat ettikleri için onlar insan değil, belki insan şeklinde zehirli akrepler ve yılanlardır.

Ancak nazar-ı insaf ile bakılırsa bu kabahat lalanın mıdır? Hayır! Asıl kabahat çocuğun babası olacak nâdân-ı bî-iz'ânındır ki semere-i fuâdını ve hânedânında kendinin yerini tutacak ve bir gün kendinin ve ehl ü ıyâlinin ya sermeye-i huzur u saadeti veyahut bâis-i hızlân u nekbeti olacak evlâdını ve ciğer köşesini o maküle ellere teslim ile güya kendi eliyle boğazlar.

*
**

Bir takım efendiler, beyler görülür ki, gündüzleri iş mahallinde, yahut hânelerinde gayet edîb ve kâmil ve işleri güçleriyle meşguldür. Bir de akşamüstü saat onbirden sonra hanelerine gidilse görülür ki efendi bir odada, kethüda, mühürler, hazinedar kendi odalarında manga manga ıyş u işret ve kumar ve envâ'-ı rezalet ile melûfturlar. Gündüz efendi ile ahvâl-i devlete dair sohbet olunsa senden ziyade yanar, yakılır. Ve zihninde kurduğu tertibât ile dünyaya ne güzel nizâmlar verir. Lâkin ne dairesinin sefâhatından, ne de vekilharcın defterinden haberdardır. Böyle bir ömür ile yaşayan adamın dairesindeki etbâ'ı ne kadar edepli olabilirler? Ve efendinin evlâdı öyle bir darü'l-haşarâtta nasıl terbiye kazanabilir? Ve bu terbiye ile büyüyen kimse sonra bulunacağı işlerde ne hayır gösterir? Böyle bir efendinin kendinde ne kadar hüsn-i ahlâk vardır ki hattâ evlâdının terbiyesinde lüzum görebile! Ve onun için ehl ü erbâb aramak tekellüfüne kalkışa!

*
**

Benim pederim Galata gümrüğünde kâtip ve işini gücünü iyi bilir ve vazifesiyle kanaat eder bir merd muhasip idi. Benim hengâm-ı sabâvetimde yaz, kış Boğaziçi'nde Kandilli'de sâkin olurduk. Benimle beraber mektebe gidip gelmek, hem de evin sokak işlerini görmek için on yedi, on sekiz yaşlarında ve Ömer nâmında bir Çerkes kölesi aldı.

Köle memleketinde hırsızlıkla terbiye olunduğundan kiraz, üzüm mevsimlerinde beni bağlara götürür ve kendisi eli yetiştiği meyvelerden çalardı. Birlikte yerdik. Tahminime göre altı, yedi yaşlarında idim. Bir gün köle ile beraber kapudan-ı esbak Damad Halil Paşa'nın Kandilli üzerinde vâki bağlarından Havuzlu Bağ derler, bir bağına gittik. Bağın etrafı dikenli çalılarla mahfûz olmakla, köle bir medhal bulup da giremedi. Ve elindeki sopa ile çalıları aralayarak, güçle bir küçük delik açabildi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ve bana hitap ile «ben buradan sığamam! Sen küçüksün, içeri gir! Yakındaki kütüklerden üzümleri koparıp bana ver, birlikte yiyelim» dedi.

Ben de «peki» dedim. İçeri daldım. Ve üzüm devşirmekle meşgul oldum. Meğer Halil Paşa merhum ol esnâda nişan atmak için o bağa gelmiş ve nişan testisi bit-tesadüf tamam benim çapul ettiğim mahalle konulmuş olmakla, uzaktan beni görmüş. Merhumun dairesi kavaslarından Kandillili Ahmed Bey derler, koca bıyıklı bir kavas vardı ki her bâr rast geldikçe bıyıklarından korkardım. O gün paşanın yanında bulunmuş ve paşa beni ona gösterip, yanına getirmesini tenbih ile göndermiş.

Ben ise dünyadan bî-haber! Muttasıl üzüm salkımlarını koparıp, çalı arasından köleye vermekle meşgul iken, ansızın arkamdan biri gelip, beni kucağına kaptı. Ve korkutmayarak ve bilmem ne sözlerle temin ve tesliyetler ederek, paşanın yanına götürdü. Önünde duran birkaç tabak üzümü benim önüme sürüp, yemek teklif eyledi. Onun bu nüvâzişi korkuyu ve hicabı büsbütün zâil edip, bilâ-tekellüf yemeğe başladım. Kimin çocuğu olduğumu, evimizin ne semtte olduğunu sordu. Ben de söyledim.

Niçin üzüm çaldığımı sorunca, hiç ketm etmeyip, kölenin talimatını tamamiyle naklettim. Benim sadâkat ve safvetim besbelli merhumun hoşuna gitti, zira elime bir hayli para verdi. Ve Ahmet Bey'e teslim ile hanemize gönderdi.

Garâib-i ittifâkiyyedendir ki merhumun son kapudanlığında hasbe'l-kader hizmet-i şâhânede bulundum. Bir gün saray-ı hümâyuna geldi. Kendisiyle sohbet ederken, hatırıma gelip, «bundan on altı, on yedi sene evvel Kandilli'de Havuzlu Bağ'da nişan atmak esnâsında iken yeşil cübbe giymiş bir çocuğu üzüm çaldığı sırada görüp, kavas Ahmet Bey ile tutturarak, celb ve taltif buyurduğunuz hatıra gelir mi?» diye sual ettim. Paşa merhum gayet fatîn ve zeki olmakla derhal tahattur etti. Ve «o çocuğa hâlâ acırım, zira babası her kim ise yanına bir hırsız köle katmıştı. Yoksa çocukta asla fenalığa istidad görmedim. Çünkü vukûatı hiç ketmetmeyerek bana nakletti ve pek hoşuma gitti. Sonra Ahmet Bey dahi çocuğu tasdik eyledi. Lâkin o çocuğu ve bu vak'ayı siz neden bilirsiniz?» dedi. Ben de cevabımda «işte o gün sizin bağınızdan üzüm çalarken yakayı ele veren ve lâyık olmadığı halde mazhar-ı iltifatınız olan çocuk sakallandı. Bugün karşınızda yine iltifatınıza nâil oluyor, yani bendenizim» dedim. Ben bunu söyler söylemez güya hırsızlığı kendi etmiş gibi kemâl-i edebinden kızardı ve bana teşekküre meydan vermeyip müstagrak-ı taltifât eyledi.

Bu köleyi biraz vakit sonra peder merhum âzâd edip memleketine gönderdi. Beni dahi o esnada İmamzâde merhumun nezâreti tahtında Süleymaniye civarında yeni açılmış olan Mekteb-i Edebiye'ye verdi. Ve ter-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

biyeme bakmak için İsmail Ağa nâmında ve elli beş altmış yaşlarında bir lala tuttu.

Bizim lala Kayseriye kazası dahilinde Efke karyesinden olup yeniçeri devrinde taşra vüzerâsına iç ağalığı etmiş ve çok şey görmüş, oldukça dünyayı anlamış, hakikatte pişkin ve edîb ve evlâd harîsi bir adamdı.

Şu kadar ki gece gündüz dert ve fikri beş on kuruş kazanıp, bir gün evvel memleketine gitmek ve âhir vaktini çocuk çoluğuyla beraber geçirmekten ibaret olmakla, para hânesi gelince, lala her türlü hissiyât-ı insaniyyeyi unuturdu. Meselâ : peder merhumun lalaya ve bana birinci tavsiyesi câmi avlusuna gidip, çapkınlarla oynamamak iken her gün mektepten çıkıldıkta şeriklerimle beraber, biz soluğu Süleymaniye camii avlusunda alırdık. Eğer lala biraz titizlik edecek olursa pederden aldığım gündelikten cebimde kalan yirmi para, yahut otuz, kırk parayı eline sıkıştırırdım, derhal yüzü gülüp, «haydi, ben de ikindi namazını kılmadım. Sen biraz oyna, ben de namazı kılayım» derdi ve namazdan sonra ekseriya son cemaat yerinde uykuya varıp, bir iki saat beni halime terkederdi. Sonra avdet edeceğimizde niçin geciktiğimizi şayet peder sorarsa ikimizin cevabı bir olmak için birlikte bir yalan hazırlardık!

Lâkin bu hal ile beraber, lalam beni daima dersimde devam ve sınıfımdaki çocuklara sebkate ikdâm için elinden gelen teşvikâtı icrâda kusur etmezdi. Hattâ nazm-ı eş'ara başlayışım o adamın himmet-i mahsûsası ve bir garip vesile ile olduğundan burada naklini fâideden hâli göremem.

*
**

Bizim lalanın eş'âra pek muhabbeti vardı, hattâ kendinin yazısı güç okunur derecede imlâsız olduğu halde Aşık Ömer ve Gevherî âsârından mahfûzu bulunan beyitleri münasebetli, münasebetsiz sıra getirip okur ve ara sıra kendi de kıt'a ve gazel gibi şeyler nazm edip içinde mevzûn olanları da bulunurdu.

Bu matla onun gazelindendir :

Derunum derdin arz ettim bu kırtâsa kalemlerle
Görelim ne zuhûr eyler, ne söyler gonca-femlerle

Mektebe İsa Efendi nâmında bir Farisî muallimi tayin edilmişti. Her hafta salı günü gelirdi. Çocukların bazıları ondan ders alırlardı. Lâkin benim mektebe gönderileceğim vakit peder merhumdan «sakın olmaya ki

Farisî okuyasın! Zira her kim okur Fârisî, gider dinin yarısı» diye almış olduğum nasihat kulağımda küpe olduğundan, Fârisîye heves şöyle dursun, okuyanlara dinsiz nazarıyla bakardım.

Lala bu hale vâkıf olmakla, gizlice bana Fârisînin her şeye lâzım olduğunu ve dine dokunmaksızın okunması mümkün idüğini ve her Farisî okuyan dinsiz olmayıp, hattâ İsa Efendi pek sâlih ve mütedeyyin bir adam olduğunu ve kendisi bile vaktiyle okuyamadığına nâdim olup, şimdi şeriklerimden geri kalacağımı ve pederin bana böyle demesi kendinin Fârisî anlamadığından olmakla, eğer ben şimdi ondan gizli öğrenecek olursam hem pederimi geçmiş, hem de imtihanda birinci çıkıp, onu memnun etmiş olacağımı öyle bir lisan ile anlattı ki artık Fârisî okumağı iyice zihnimde kararlaştırdım; ve güya gizli bir kabahat eder gibi mektebin demirbaş kitaplarından bir *Tuhfe-i Vehbi* istiâre edip, o hafta derse başladım.

İyice hatırımdadır ki henüz *Tuhfe*'yi tamam etmemiş idim, bir gece lala ile beraber, karşılıklı oturup, el değirmeni ile bulgur öğütmekle meşgul idik; değirmeni çevirirken sıra bana geldi. Ben çevirmekle meşgul iken gördüm ki lala gözlerinden yaş döküp, muttasıl ağlıyor. Sebebini sordum, cevabında : «Sen daha çocuksun, anlamazsın» dedi. Ben ısrar ettim, nihayet âciz kalıp, «bu değirmen lisan-i hal ile ne diyor bilir misin?» dedi.

Ben değirmenin lâkırdı söylediğini o vakte kadar hiç işitmediğimden, hayran hayran lalanın yüzüne baktım. Ve «aman değirmenin nasıl lâkırdı ettiğini bana söyle!» diye ibrâma başladım.

Lala derûnundan bir âh çekip «evet, değirmen söyler ve bizden daha fasîh ve makul söyler. Fakat onları işitmeğe kulak ister. İşte bu değirmen lisan-ı hal ile diyor ki : «Ey bana nazar eden gafiller. Gözlerinizi iyice açın, bana iyice bakın. Zira ben bu dünyanın bir misâliyim. Bana koyduğunuz buğdaylar dahi dünyaya gelen insanların aynıdır. Konulan daneleri ben iki taşın arasında yuvarlaya yuvarlaya kırıp ufaltırım. Ve matlub olan mertebe-i kemâle geldiklerinde, ki bulgur olurlar, onları dışarı atarım. Yeni gelenlerle meşgul olurum. Nitekim dünya dahi kendine gelen insanları zemin ve sema arasında envâ-ı belâyâ vü imtihânât ile ezip, geçip kemâle yani her şahıs kendine mukadder olan nisâba bâlig oldukta mezara def' eder, diğerleri ile meşgul olur.»

«Hattâ bu mâna üzerine şöyle de bir şiir hatırıma geldi, şimdi bilbedâhe nazm ettim» dedi ve «Âsiyâbı devreden âhenge nazar kılmışım», mısraı ile birkaç beyit okudu. Hayf ki diğer mısralar hatırımda kalmadı.

Ben bu sözün medlûlünü anlayacak yaşta olmadığımdan, âsiyâbın böyle güzel söylemesinden ziyade, lalanın fazl u kemâline hayran oldum.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ve âsiyâb ve ahenk kelimelerinin mânâsını anlamakla Farisî okumağa zevk ve hevesim bir kat daha tezâyüd etti. Ve lalanın gözünü, kaşını eğerek kemâl-i telezzüzle ve bilmediğim bir tarzda okuduğu şiirin edâsı, mânâsından ziyade hoşuma gidip, şiiri bana öğretmesini ricaya başladım. Lala cevabında «şiir dedikleri bazı ibâda mahsus bir atiyye-i ilahiyedir, tevaggul ve tahsil ile olmaz. Eğer Cenab-i Bâri sana da mukadder etmiş ise şâir olursun ve illâ hiç bir vesile ile bu şerefe nâil olamazsın. Hocan Numan Efendi her ilimde mâhir bir fâzıl-ı mütebahhir iken şiir söyleyebiliyor mu? Bak İsa Efendi Farisîde yektâ olduğu halde tabiat-i şiiriyyeye mâlik mi? İşte şiir, dâd-ı Hak'tır, ilim ile ele geçmez.» dedi. Bunu işitir işitmez güyâ içimde küllenmiş bir ateş kümesi varmış da körüklenmiş gibi kendimde bir galeyân hissettim. Karara mecâlim kalmadı. Değirmeni bıraktım, ağlayarak lalanın boynuna sarıldım ve şiirin nasıl söylendiğini mutlaka bana öğretmesi için yalvardım.

Lala, ehl-i aşk ve bağrı yanık bir kimse idi. Bana nazar-ı terahhumla baktı ve bir tarz-ı dil-nüvazâne ile« sende bu aşk ve heves oldukça umarım ki şâir olursun» dedi. Ve şiir denilen adeta söz olup, fakat evzân ve aruz dedikleri (fâilâtün, mefâilün) lerle harekât ve sükûnuna muvâfık olmasını ve mısraların âhırı birbirine uymak lâzım geleceğini bildiği kadar tarif ettikten sonra, «madem ki şiire hevesin var, ibtidaki nazmın teberrüken bir «Na't-ı Nebeviyye» olsun. Haydi bu gece çalış. O yolda bir şey yazıp, yarın bana göster ve uymayan mahallerini düzeltiriz. Böyle böyle sen de şâir olursun» dedi. Ve şiirin redifleri «Ya Resulallah» olmasını tavsiye eyledi.

Ben o sevinç ile merdivenleri dört el ile çıkarak odama koştum, kapıyı kapadım. Önüme bir tabaka kâğıt koydum, hemen kalemi elime aldım. Güyâ zihnimde yığılmış, kalmış birçok şeyler yazacak idim. Düşün bire düşün!.. Aklıma bir şey gelmez!.. Vezin ve aruz nerede? Adi kelimeler bile güyâ bizi tutup da zorla silsile-i vezne sokacak havfıyla zihnimden firar ederlerdi. Velhasıl hatırma hiç bir söz getiremedim. Böylelikle sabah oldu, gözüme bir lâhza uyku girmedi. Nasıl olursa olsun dedim, kâğıda bir kaç satır saçma sapan şeyler yazdım, fakat satırların sonlarına «Ya Resulallah» redifini ilâvede kusur etmedim. Bunları birkaç yüz kere tekrar tekrar okudum ve zihnimce hepsini mevzûn ve pekâla buldum. Lâkin mânâ hiç hatırıma gelmedi.

Ortalık ağarır ağarmaz, sevinerek, lalanın odasına koştum ve henüz yatağından kalkmış, abdest alırken yakaladım. Ve muzafferâne kâğıdı eline tutuşturdum. Lala bir kere gözden geçirdi, kâğıdı yine bana verdi. Ve tebessüm ederek, «bu da fena değil ama şiirde vezin, her satırın harekât ve sükûnu birbirine muvâfık olmak demektir. Bunun ise kimisi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fâilâtün kimi müstef'ilün olduğundan başka, hiç birinden bir mânâ çıkmıyor. Kelimeler birbirlerine «dargın öküz» gibi bakıyorlar. Halbuki şiirde vezin ile beraber mânâ da şarttır. Sen yine bunu sakla, fakat bu gece dediğim yolda söylemeğe çalış, yarın göreyim» dedi.

O zaman ben de şiirimi tekrar okudum, lalanın dediği kusurların hepsini gördüm. Artık ders kimin kaydında! Şâir olmak bence cihâna mâlik olmaktan kıymetli olduğundan, o gün akşama kadar mektepte şiir düşündüm. Cami avlusunda ceviz oynarken yine şiir tasavvur ettim. Nihayet o gece de sabahlara kadar uğraşarak, bir şey karaladım. Ertesi günü lalaya gösterdim. Lala kâğıda göz gezdirirken benim yüreğim oynardı. Acaba ne diyecek, diye gözlerinin içine bakardım. Bilmem beni teşvik için miydi, yoksa sahihan vezni, mânâsı var mıydı, yahut lalaya mı öyle göründü, her nasılsa bu defa lala beni kucakladı, «Aferin. Artık şâir olacağında şüphem kalmadı. Baban değil, kim men ederse etsin, artık korkmam» dedi. Bu sözler benim derûnumdaki ateş-i hevesi güyâ yelpazelediler. Birkaç gün, gündeliğimden tasarruf edip, lala ile beraber gizlice sahaflara gittik, bir Aşık Ömer mecmuası aldık. Geceleri onun mütâlaasıyla meşgul olurdum.

Pek az müddette lalanın okuduğu ve yaptığı şiirlerin nâ-mevzûn olanlarını temyiz etmeğe ve hattâ okuduğum Aşık Ömer ve Gevherî eş'ârından beğendiğim beyitlere nazîreler bile söylemeğe başladım. Fakat mânâ cihetine çokluk aklım ermezdi. Tâ ki merhum Fatîn Efendi ile görüştüm. Ben kendimi olmuş, bitmiş bir şâir-i mâhir ve Âşık Ömer Hazretlerini cihâna misil ve nazîri gelmemiş bir üstad-ı mütebahhir sanıp dururken, efendi merhumun ihtarâtı bu kusurumun ikmâline sebep oldu.

İmdi eğer mevzûn söyleyene şâir ıtlâkı sahih ise bu vesile ile bizim lalanın sâye-i feyz ü himmetinde ben de şâir oldum.

İşte eğer Çerkes köle bizde kalıp da ben onunla daima düşüp kalkmış olsaydım, başı açık bir hırsız olmazsam da mutlaka afîf-manzar mürtekiblerden biri bulunurdum. Eğer lalanın iyiliği galip olmayıp da yalnız paraya irtikâb ile beni heva ve hevesime terk edeydi ben şâir olamadıktan sonra baldırı çıplak bir tulumbacı olurdum.

Ah!.. Eğer İstanbul'daki lalaların hepsi bizim İsmail Ağa'ya benzeseler yine çocuklara ne mutlu! Eğer insan-ı kâmil olamazlarsa da bari şâir olurlar. Lâkin onların bir takımı para hususunda tamamiyle İsmail Ağa'ya benzerler, fakat ta'lîm-i âdâbda behreleri ve himmetleri yoktur.

Bir takımı da bizim ma'hud Çerkes kölesinin yaşlılarıdır. Allah çocukların yardımcısı olsun. Zira elin bağından üzüm çalan her çocuk müsaade-i baht ile hizmet-i mülûkâneye nâil olamaz ve *Emile* kitabını ter-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cüme edip, nefsinde vuku'a gelen hatâiyyâtı benî nev'ine misâl-i ibret olmak için meydana koyamaz.

***

El-yevm kendimde ne kadar kötü huylar görürüm ki ben dahi onlardan rahatsız ve bîzârım. Ve dikkat ederim ki bunların her biri hâl-i sabâvetimde gördüğüm terbiyeden kalmış bir eserdir. Lâkin hayf ki kırk yaşını geçtim, otuz beş, kırk yıldır bu huylarla me'lûf olduğumdan, şimdi def' ve izâleleri elimden gelmiyor. Vâkıa bir takımını cebr-i nefs edip, zâhire çıkarmamağa muktedir oluyorum, lâkin bu cebr-i nefs esnasında kendimde bir ıztırap eseri hissetmemeğe kâdir olamıyorum.

***

Ah, ne olurdu ki vaktiyle bir hüsn-i terbiye görmüş ve ahvâl-i âlemi zamanıyla bilmiş olaydım! Ah ne olurdu Rousseau gibi bir lala elinde büyüyeydim.

***

Her millette gelen hükemâ ve ukalâ bekâ-yı milleti devam-ı ahlâk-ı milliyyeye mevkûf bildiklerinden, fenn-i âdâb u terbiyeyi her ilme tercih edip, hadd ü hesaba girmez kitaplar yazdılar. Vâkıa bizde de âdâb ve ahlâka dair pekçok kitaplar telif olundu. Lâkin mürûr-ı zaman ile hepsi nâ-bedîd olarak, meydanda, fakat bir *Ahlâk-ı Alâî* kalıp, o da büyük adamlara lâzım olacak fezâilden bahs ile iktifâ eder. Çocukların terbiyesine mahsus değildir.

Avrupa'da bu fenne dair yazılan kitapların en sonra ve en câmi ve müfid ve en makbul olanı hükemâ-yı müte'ahhirînden Rousseau'nun *Emile* nâmında bir tıfl-ı mevhûmun terbiyesine dair yaptığı kitaptır ki çocuğun hengâm-ı velâdetinden yirmi beş yaşına kadar muhtaç olduğu terbiye ve talimatı hâvidir. Bu kitap Avrupa'da her lisana tercüme olunup, bayağı onun zuhûruna kadar câri olan usul-i terbiyeyi büsbütün tebdil etmiş ve min-cihetin seksen, yüz seneden beri Avrupa'nın terakkiyâtına bâis olmuş olduğu halde henüz lisan-ı Osmanîye nakl edilmemiş olduğundan, min gayr-i haddin tercümesine kıyâm edildi.

(Mecmua-i Ebüzziya, nr. 13-15, 15 Rebiülevvel 1298 - 15 Rebiülâhir 1298/2 Şubat - 5 Mart 1881 s. 404-409, 417-424, 455-459).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NAMIK KEMAL

I. ŞİİRLER

Gazeller, murabbalar 165
Kıt'a 169
Vatan mersiyesi 169
Vâveylâ 175
Vatan şarkısı 177
Hırre-nâme 177
Ukāb-nâme 179
Hürriyet kasidesi 180
XV 181
XVI 182
Mezarcının türküsü 182

II. MAKALELER

1. Lisan-ı osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir 183
2. Terakki 193
3. Hürriyet-i efkâr 203
4. Hikmetü'l-hukuk 206
5. İmtizâc-ı akvâm 213
6. Şark meselesi 217
7. Vatan 222
8. İttihad-ı İslâm 228
9. Medeniyet 231
10. Maarif 235
11. Efkâr-ı umumiyye 239
12. Aile 246

III. RÜYA 251

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV. TARİH VE BİYOGRAFİLER

1. Osmanlı Tarihi'nden
İfade-i merâm 267
Osman Gazi ve hukuk devleti 277
Bir rivâyetin nakli ve tenkîdi 279
Kosova muharebesi 282
2. Emir Nevruz mukaddimesi 285
3. Evrâk-ı Perişan'dan
Fatih 287
Yavuz Sultan Selim 295

V. MEKTUPLAR VE TENKİDÎ YAZILAR

1. Recaizâde Mahmud Ekrem'e 302
2. Manastırlı Rif'at Bey'e 303
3. Zeynü'l-abidin Reşid'e 305
4. Sami Paşazâde Sezaî'ye mektup 306
5. Namık Kemal'den Abdülhak Hamid'e 308
6. Ebüzziya Tevfik Bey biraderime 317
7. Renan müdâfaa-nâmesi'nden 320
8. Tahrib-i Harabat'tan 325
9. Takib'den 336
10. Mukaddime-i Celâl 342
11. Talim-i edebiyat'tan 373
12. Mes prisons tercümesi üzerine Kemal Bey'in muâhezesi 382

VI. PİYESLER

1. Vatan yahut Silitre'den 386
2. Zavallı Çocuk'tan 398
3. Gülnihal'den 408
4. Âkif Bey'den 425
5. Celâleddin-i Harzemşah'tan 443

VII. ROMANLAR

1. İntibah'tan 450
2. Cezmi'den
I. Portreler 471
II. Hareket tasvirleri 480
III. Ruh halleri 485

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. ŞİİRLER*

I
GAZEL

1 Şöyle hayrânım ki bilmem hayretim hâlâ nedir
Ben kimim idrâk ne dünyâ vü mâfîhâ nedir
2 Cân ü dil bahşeyledim cânâna ammâ sad dirîg
Bilmedim cânâne kim cân kim dil-i şeydâ nedir
3 İlm-i esmâdır mücerred sanma şânı âdemin
Âdem oldur bilmeye âdem nedir esmâ nedir
4 Gamze müstağnî cünûn mühlik gönül müştâk-ı merk
Bir avuç hâke bu rütbe derd-i can-fersâ nedir
5 Nâmık eyle himmetin âlî ise ağyârı yâr
Bir denî dünyâ için dünyâ ile gavgâ nedir

(s. 175)

II
GAZEL

1 Âdem'i cennetten ib'âd eyleyince Girdigâr
Cennete tutmuş bedel etmiş bu hâki ihtiyâr
2 Bunda doğmuştur Mesîh etmişse de mihre suûd
Bunda inmiştir Kelîm'e nûr-i Hak bil-iftihâr
3 Hıfzeden tohm-ı hayât-ı âlemi keştî-yi Nûh
Eyledi bu hâkdânın bir kenârında karâr
4 Âdem'i şeytan bu yerlerde Nemrûd eylemiş
Âteşi Allah da bu yerlerde etmiş lâlezâr
5 Nağme-i Dâvûd senden nâle-i Sokrât ile
Dîn ü aklı eylemiştir birbirine yâdigâr
6 Zulme tâ mağlûb olunca eyleyen sendin yine
Ordusuyla âleme bin türlü İskender nisâr

(s. 169)

* Nâmık Kemal'in şiirleri Sadettin Nüzhet'in *Nâmık Kemal'in Şiirleri* (İstanbul 1941), adlı kitabından alınmıştır. Şahife numaraları bu kitaba aittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III
GAZEL

1 Yok iştikâ-yi cevr-i felekten nisâbımız
Ser-levhasında hamd ile başlar kitâbımız
2 Bizden kelâm-ı tünd işitir tünd söyleyen
Düşmez suâl-i hasma mugâyir cevâbımız
3 Îcâb-ı hâle vâkıf olan ehl-i dikkatiz
Yok kimseden zamânede hiç ictinâbımız
4 Sıdk u sebât mesleğimizdir ki eylemez
Bin tîğe karşı gelse tahallüf zehâbımız
5 Açmış birer dehân-ı safâ her habâbdan
İkbâl-i dehre handeler eyler şerâbımız
6 Şâh-i gedâ-nihâdız olur taht-gâh-ı feyz
Mâ'mûre-i muhabbete kalb-i harâbımız
7 Çarh eylesin cefâsını isterse bî-idâd
Rûz-i Cezâ'da yok mu bizim bir hesâbımız
8 Nâmık celâl ü câhı tenezzülle istemez
Baş eğmez âsumâna ulûvv-i cenâbımız

(s. 221)

IV
MURABBA

1 Sıdk ile terkedelim her emeli her hevesi
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi
2 İnledikçe eleminden vatanın her nefesi
Gelin imdâda diyor bak budur Allah sesi

3 Bize gayret yakışır merhamet Allah'ındır
Hükm-i âtî ne fakîrin ne şehinşâhındır
4 Dinle feryâdını kim terceme-î âhındır
İnledikçe ne diyor bak vatanın her nefesi

5 Mahveder kendini bülbül bile hürriyyet için
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür-mihnet için
6 Dîn için devlet için can çekişen millet için
Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7 Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen ben
Bize bu hâl ile bizden büyük olmaz düşmen
8 Dest-i a'dâdayız Allah için ey ehl-i vatan
Yetişir terkedelim gayri hevâ vü hevesi

(s. 49)

V
MURABBA

1 Değişmez fen mi vardır müstakar eşyâ mı kalmıştır
Delîli sâbit olmuş binde bir dâvâ mı kalmıştır
2 Deme insâna ma'lûm olmadık mânâ mı kalmıştır
Eğer meçhûl ararsan her işin encâmı kalmıştır

3 Memâtı görmedim ömrümde bir inkâr eder mezheb
Fenâdır bir fenâ dünyâdayız intâc-ı her matleb
4 Firâk u habs ü nefyi kadr ü nâmûsumla gördüm heb
Cihânın bir belâsından bana pervâ mı kalmıştır

5 Sipihrin bahtını ikbâlini hep pây-mâl ettim
Hamiyyet mesleğinde terk-i evlâd ü iyâl ettim
6 Hayâtımdan muazzezken vatandan infisâl ettim
Sebât ü azme hâil bir denî dünyâ mı kalmıştır

7 Musırrım sâbitim tâ can verince halka hizmette
Fedâkârın kalır ezkârı dâim kalb-i millette
8 Denir bir gün gelir de sâye-i feyz-i hamiyyette
Kemâl'in seng-i kabri kalmadıysa nâmı kalmıştır

(s. 50-51)

VI
GAZEL

1 Sana senden gelir bir işde ancak dâd lâzımsa
Ümîdin kes zaferden gayrdan imdâd lâzımsa
2 Hayâtından neden hiç iştibâh etmezsin ey gâfil
Acâib gördüğün her hâli istib'âd lâzımsa
3 Çocukluktan niçin dûr eylemiş insânı isti'dâd
Eğer her matlabın tahsîline feryâd lâzımsa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Tefevvuk-yâb-ı irfân eylemek ahfâdı lâzımdır
Hamiyyet mesleğinde gayret-i ecdâd lâzımsa
5 Umûmu müstefîd etmez husûsun hakkını ibtâl
Sakın bir ferdi ezme gayret-i efrâd lâzımsa
6 Senin iblisten farkın nedir indimde ey gaddâr
Hüdâ'nın ni'metinden herkesi ib'âd lâzımsa
7 Ne cür'etle edersin haksız işde Hakk'dan istimdâd
Yed-i Kudret mi olsun âleme cellâd lâzımsa
8 Benî-nev'in halâs et âteşin kayd-ı esâretten
Cihânda bir de firdevs eylemek îcâd lâzımsa
9 Tevâzu' ayn-i rif'at hizmet-i millet siyâdettir
Olunsun hulk-ı Peygamber'le istişhâd lâzımsa
10 Salâh ümmîdine düşme mevâîd-i ekâribten
Zevâl-i cehle bak maksûduna mîâd lâzımsa
11 Zekâ bir şu'ledir kim şânı âlidir tenezzülden
Bulursun ehl-i istignâda isti'dâd lâzımsa
12 Kapılma dehrin iğfâlâtına ahlâk bahsinde
Sana ol fende vicdanın yeter üstâd lâzımsa
13 Denir tab'-ı beşerde ictimâ-ı acz ü nahvettir
Cihânın tavrını bir hikmete isnâd lâzımsa
14 Emin ol haşre sürmez hasret-i erbâb-ı isti'dâd
Bir az sabreyle dehr-i dûndan almak dâd lâzımsa
15 Ne rütbe bezl edersen artar ol nisbette mahsûlü
Maâriftir cihanda bî-mefâd îrâd lâzımsa
16 Benim sabrımla seyr et ıztırâb-ı ehl-i ikbâli
Sana ger hüsn ü kubhu keşf için imdâd lâzımsa
17 Bize vâcib Kemâl efzâyiş-i sabr ü metânettir
Felek de her cefâsın eylesin müzdâd lâzımsa

(s. 74-75)

VII
GAZEL

1 Korkmam hâk olmadan ömrün necâtın rağmına
Unsurumdan ihtirâz etmem memâtın rağmına
2 Bastığın hâk-i siyehten tutma alçak nefsini
Sâbit ol azminde dehr-i bî-sebâtın rağmına
3 Etmedim hiç bâtıla bir hak tasavvur bir zaman
İstinâdım Hakk'adır hep âlihâtın rağmına

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4 Etmesin fikr-i kemâli muhtefî bir dâhiye
Vâr ise irfânını arzet dühâtın rağmına
5 Hâke yüz sürmekle kâimse yer üstünde hayât
İhtiyâr et altını hâkin hayâtın rağmına
6 Şerr idi gördüm de ayrıldım zehâb-ı kâinât
Münferid kaldım bu yolda kâinâtın rağmına
7 Etmedim ikbâl-i zillet-cû-yi dehre iltifât
Tâli'imden gördüğüm bin iltifâtın rağmına

(s. 72)

VIII
KIT'A

Çekmedim ömrümde zencir-î esâret bârını
Kayd-i dünyâdan müberrâyım bilir dünyâ beni
İşte meydân-ı hamiyyet kaçma ey cellâd-ı zulm
Yâ seni mahveylesin Mevlâ cihanda yâ beni

(s. 249)

IX
VATAN MERSİYESİ*

— K —

1 Âh yaktık şu mübârek vatanın her yerini
Saçtık eflâke kadar dûdunu âteşlerini
Kapadı gözde olanlar çıkacak gözlerini
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

6 Kendimizden niçün olduk bu kadar biz me'yûs
Gidelim dâdına Allah içün ehl-i nâmûs
Sönüyor şem'-i emel işte kırıldı fânûs
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

11 Vardı tâ Kâ'be'ye zemzem gibi hûn-âb akıyor
Gökteki rûh-i şehîdânı bu hasret yakıyor

* Deli Hikmet ile müşterek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Yine erbâb-ı hevâ seyrine çıkmış bakıyor
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Serilüp hâk-i hakarette vatan can veriyor
Yetişin son nefesimdir gelin imdâda diyor
Sevgili vâlidemiz âkıbet elden gidiyor
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Bu vatandır dağıtan âleme ilm ü edebi
Bundadır Beyt-i Harem Mescid-i Aksâ-yı Nebî
Ne belâ çektik ise hep bu vatandır sebebi
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Vatanı çiğnedi geçti vatanın agyârı
Merhamet kaldı sana iki cihan hünkârı
Gidiyor sevgili Kur'ân'ını hıfz et bâri
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Düşünün devr-i zuhûrundaki şanlı demini
Doldururken şühedâsı bu fenâ âlemini
Tutacak bir çocuğu kalmadı mı mâtemini
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Beslemişken bu kadar âdemi ihsâniyle
Gitti bîçâre vatan ağlayarak şânıyle
Yaz bu mersiyyeyi taşa şühedâ kanıyle
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

41 Silmedik bunca yetîmin gözünün yaşlarını
Taşa topraklara sürdük o güzel başlarını
Vatanın bağrına vurduk vatanın taşlarını
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

46 Bir zaman âlem-i ikbâlde sultân olduk
Câmi'-i âlem idik şimdi perîşân olduk
Âh bir kan içenin keyfine kurbân olduk
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

51 Vatanın nekbetine derdine can mı dayanır
Düşmanın görse gözü yâre gibi kan boşanır
Bu kadar zulme de insan değil İblîs utanır
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

56 Gidiyor âhirete âh ederek şanlı vatan
Yalnız kaldı tesellî bize bir pâre kefen
Hıfzı uğrunda denizler gibi kan dökmüş iken
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

61 İyd kurbânı mıdır verdiğimiz kurbanlar
Kâ'be'yi yıkmak için mi dökülürdü kanlar
Müslümânım diyeni recm ediyor şeytanlar
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

66 Hûn-ı ma'sûm-ı şehîdân-ı vatan çıktı dize
Bakın Allah içün insâf ile târihimize
Bu hakaret bu ezâ lâyık olur muydu bize
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— K —

Yalınız bir küçücük kızlar imiş evlâdı
Anların kanı idi girye-i istimdâdı
Girmedi âh yine bir kulağa feryâdı
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Ey vatan genc idin eyvâh tükendin bittin
Bizi alçaklara hâinlere muhtâc ettin
Bunca öksüzlerini kimlere koydun gittin
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Bu felâket yakışır mı yüreği dağlılara
Hançer-i zulm urulur mu hiç eli bağlılara
Tepelettin bizi yâ Rab bu Karadağlılara
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Eyledik kîsemize hep vatanı sermâye
Biz bu hizmetle mi geldik bu fenâ dünyaya
Yüzümüz kalmadı Allah'tan istidâye
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

İşte can verdi vatan dînine hürriyyetine
Buyurun kanlı musallâya Hudâ hürmetine
Hakk'a karşı duralım er kişi niyyetine
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Kimler iclâlini tekbîrini âyîn edecek
Kabrde dîninin a'dâsı ne telkîn edecek
Şu mübârek vatanı kalmadı tekfîn edecek
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— K —

Âh Rabbim var ise mâil-i feryâd oldun
Vatanı kahr ile tahkîr ile mu'tâd oldun
Hepimiz zâlim isek sen de mi cellâd oldun
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Ne mürüvvet dile bizden ne vefâ ümmid et
Ey vatan yârene var tiftiğini kendin dit
Göğsünü bağrını aç mahkeme-i mahşere git
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Vatan evlâdına Moskof gibi rahm etmediler
Hasteye bakmadılar, yâreliye gitmediler
Dittiler etlerini tiftiğini ditmediler
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Yok mudur meşverete milletin isti'dâdı
Kime verdik bakınız devlet-i istibdâdı
İşte tahkîr ediyor makbere-i ecdâdı
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Bulunaydı seni bizler gibi üç tane seven
Yüzüne bakmağa da kasd edemezdi düşmen
Etini, beslediğin halk yedi âh vatan
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Vatanın cevher-i nâmûsunu biz mi satalım
Ya bün-i hâkte Haccâc ile bir mi yatalım
Hâlıka karşı durup Kâ'be'ye taş mı atalım

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Doymadı gözlerimiz kan ile olsun dolsun
Babalar ağlaya dursun analar saç yolsun
Yüzümüz yerde sürülsün başımız taş olsun
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Vatanın pâreledi sînesini düşman eli
Girye-i mâtem imiş taliimiz tâ ezelî
Kerbelâ'da dökülen hûn-ı yetîmân-ı Ali
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Vatan eyvâh hakîr oldu perîşân oldu
Düşman İstanbul'a girdi bu da mı şân oldu
Memesinden dökülen süt yerine kan oldu
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— H —

Böyle ma'sûm olanın kabri kılıçla açılır
Kabrin üstündeki taştan bile kanlar saçılır
Böyle kanlar boşanırken ne yürekle kaçılır
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

Eser-i şân-ı Hudâ lâzıme-i şân-ı beşer
Kâ'be'yi yıkmağa mahbûbunu tahkîre kadar
Fırsat i'tâsı mıdır düşmene ey Rabb-i Kader
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— H —

156 Ey vatan hasretini ıyd-i visâl eyle bize
Bari rüyâda görün arz-ı cemâl eyle bize
Südünü ni'metini gayrı helâl eyle bize
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

— K —

161 Ümmetin cümlesi zâlimlere pâdâş mıdır
Kan mıdır istenilen din yoluna bâş mıdır
Yâ Muhammed! O mübârek yüreğin tâş mıdır
Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yoğimiş kurtaracak bahtı kara mâderini

(s. 40-46)

X
VAVEYLÂ

Nevha
1

1 Feminin rengi aksedip tenine
Yeni açmış güle misâl olmuş.
İn'itâfıyle, bak! ne âl olmuş!..
Serv-i sîmîn safâlı gerdenine.
5 O letâfetle ol nihâl-i revân
Giriyor göz yumunca rüyâma.
Benziyor, ayni, kendi hülyâma.
Bu tasavvur dokundu sevdâma.
Âh böyle gezer mi hiç cânân?..
10 Gül değil arkasında kanlı kefen...
Sen misin, sen misin garîb vatan!..

Nevha
2

Bu güzellikte hiç bu çağında
Yakışır mıydı boynuna o kefen?..
Cisminin her mesâmı yâre iken

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tuttun evlâdını kucağında.
Sen gidersen bizi kalır sanma!
Şühedân oldu mevt ile handân.
Sağ kalanlar durur mu hiç giryân?
Tende yaştan ziyâdedir al kan.
Söyleyen söylesin sen aldanma!
Sen gidersen bütün helâk oluruz,
Koynuna cân atar da hâk oluruz...

Nevha
3

Git, vatan! Kâ'be'de siyâha bürün!
Bir kolun Ravza-i Nebî'ye uzat!
Birini Kerbelâ'da Meşhed'e at!
Kâinâta o hey'etinle görün!
O temaşâya Hak da âşık olur.
Göze bir âlem eyliyor izhâr
Ki cihândan büyük letâfeti var.
O letâfet olunsa ger inkâr
Mezhebimce demek muvâfık olur :
Aç, vatan! Göğsünü İlâh'ına aç!
Şühedânı çıkar da ortaya saç!..

Nevha
4

De ki : «Yâ Rab! Bu Hüseyn'indir!
«Şu, mübârek Habîb-i zîşân'ın.
«Şu kefensiz yatan şehîdânın
«Kimi Bedr'in, kimi Huneyn'indir.
«Tâzelensin mi kanlı yâreleri?
«Mey dökülsün mü kabr-i Ashâb'a?
«Yakışır mı sanem şu mihrâba?
«Haç mı konsun bedel şu mîzâba?
«Dîninin kalmasın mı bir eseri?
«Âdem evlâdı birtakım câni...
«Senden alsın mı sâr-ı şeytânî?»

(s. 270-271)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI
VATAN ŞARKISI

Âmâlimiz efkârımız ikbâl-i vatandır
Serhaddimize kal'a bizim hâk-i bedendir
Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz

Kan ile kılıçtır görünen bayrağımızda
Can korkusu gezmez ovamızda dağımızda
Her gûşede bir şîr yatar toprağımızda
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz.

Osmanlı adı her duyana lerze-resândır
Ecdâdımızın heybeti ma'rûf-ı cihandır
Fıtrat değişir sanma! bu kan yine o kandır
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz

Top patlasın âteşleri etrafa saçılsın
Cennet kapusu can veren ihvâna açılsın
Dünyâda ne bulduk ki ölümden de kaçılsın
Gavgâda şehâdetle bütün kâm alırız biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz

(s. 47)

XII
HIRRENÂME

— Mahmud Nedim Paşa hakkında tehzil —

Kedimin her gece böbrekle dolardı sepedi
Yok idi ni'metinin, râhatının hiç adedi
Çeşm-i şehlâ nigehi fârik iken nîk ü bedi
Sardı etrâfını bin türlü adûlar türedi
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi
Keyfi gelse bıyığın oynatarak mırlar iken

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kızdırırsan yüzüne atlayarak hırlar iken
Kuyruğu geçse ele dırlanarak zırlar iken
Sofradan her kedinin def'ini hâzırlar iken
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi
Kîseyi kapsa dökerdi yere hep pâreleri
Ciğere işler idi tırnağının yâreleri
Koşturur oynar idi kukla gibi fâreleri
Deliğe sokmaz idi bir gün o âvâreleri
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi

Ne zaman bir tarafa hışm ile saldırsa eğer
Başı kaplan kesilip kuyruğu gûyâ ejder
Hasmını yan bakışı eyler idi zîr ü zeber
Yanına uğramamıştı ebedî havf ü hazer
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi

Ürperip tüyleri bir kerre deyince mırnav
Korkudan başlar idi lerzişe bakkalla manav
Saldırırdı adama bulmaz ise başka bir av
Yüzünü görse köpekler diyemezken hav hav
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi

Sokulunca yatağa koğmak ile gitmez idi
Okşamakla tokadı pençeyi fark etmez idi
Yiyecek görse gözü mırlaması bitmez idi
N'eylemezdi daha kalsaydı eğer n'itmez idi
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi

Etmedik yer mi kodu savleti dünyâda harâb
Ne imâret ne kebabçı ne salâş u ne kasâb
Hep şaşıp kalmış iken bahtına akran etrâb
Âkıbet eyledi devran anı da mahv ü türâb
Kedimi gaflet ile fâre-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim âh kedi vâh kedi

(s. 34-35)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII
UKĀB-NĀME*

Biz bir nice bir ukāb gördük
Düşmüş yere cismi pârelenmiş,
Bir ok yarasıyla yârelenmiş,
Piçîde-i inkılâb gördük!

Farzeyle ki bir ukāb-i satvet
En zirvesine çıkıp bu arzın,
Her noktasına şu tûl ü arzın
Sermiş kanadıyla zıll-ı dehşet;

Maşrık o zılâl ile kararmış
Bir pençesine bu mülkü almış
Bir pençe zemin-i Hind'e salmış,
Mağrib o hayâl ile kararmış:

Bâkî mi kalır aceb o heykel?
Zâhir mi değildir intifâhı?
Her müntefihin de infisâhı
Kim vardı bu yerde ondan evvel?

Bir gün yıkılıp düşünce nâgâh
Taştansa kırarlar etse yerler
Harb âlihesi geberdi derler
Bizler ne deriz ya Allah Allah

Şeytan gibi var mı başka mel'ûn
Vardır biri de anın Hülâgû!
Maşrıkta misâl o kanlı câdû,
Mağribde nümûne Engisizyon?

Hepsinde birer ukāb vardır,
Bayraklarına olunsa dikkat;
Zulm eyleyemez hukuka hidmet,
Yerden göğe bir hitâb vardır!

* Tamamlanmamış.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

29 Yerlerde süründürür ukābı...
Dünyâlara sığmamışken evvel,
Her cüz'ü olur hevâma me'kel
Hakk'ın ne şedîddir ikābı

(s. 274-275)

XIV
HÜRRİYET KASİDESİ

1 Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten
2 Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürüvvet-mend olan mazlûma el çekmez iânetten
3 Hakîr olduysa millet şânına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymetten
4 Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır
Ne gam râh-ı vatanda hâk olursa cevr ü mihnetten
5 Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten
6 Hemen bir feyz-i bâki terkeder bir zevk-ı fânîye
Hayâtın kadrini âlî bilenler hüsn-i şöhretten
7 Nedendir halkta tûl-i hayâta bunca rağbetler
Nedir insâna bilmem menfaat hıfz-ı emânetten
8 Cihânda kendini her ferdden alçak görür ol kim
Utanmaz kendi nefsinden de âr eyler melâmetten
9 Felekten intikam almak demektir ehl-i idrâke
Edip tezyîd-i gayret müstefîd olmak nedâmetten
10 Durur ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i millette
Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetten
11 Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi
Cihan titrer sebât-ı pây-ı erbâb-ı metânetten
12 Kazâ her feyzini her lutfunu bir vakt için saklar
Fütûr etme sakın milletteki zâ'f u betâetten
13 Değildir şîr-der-zencîre töhmet acz-i akdâmı
Felekte baht utansın bî-nasib erbâb-ı himmetten
14 Ziyâ dûr ise evc-i rif'atinden ıztırârîdir
Hicâb etsin tabîat yerde kalmış kabiliyetten
15 Biz ol nesl-i kerîm-i dûde-i Osmâniyânız kim
Muhammerdir serâpâ mâyemiz hûn-ı şehâdetten

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

16 Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd ü ictihâdız kim
Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîretten
17 Biz ol ulvî-nihâdânız ki meydân-ı hamiyyette
Bize hâk-i mezar ehven gelir hâk-i mezelletten
18 Ne gam pür-âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten
19 Kemend-i cân-güdâzı ejder-i kahr olsa cellâdın
Müreccahtır yine bin kerre zencîr-i esâretten
20 Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toplasın gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten
21 Anılsın mesleğimde çektiğim cevr ü meşakkatler
Ki ednâ zevki âlâdır vezâretten sadâretten
22 Vatan bir bîvefâ nâzende-i tannâza dönmüş kim
Ayırmaz sâdıkân-ı aşkını âlâm-ı gurbetten
23 Müberrayım recâ vü havfden indimde âlîdir
Vazifem menfaatten hakkım agrâz-ı hükûmetten
24 Civanmerdân-ı milletle hazer gavgâdan ey bîdâd
Erir şemşîr-i zulmün âteş-i hûn-i hamiyyetten
25 Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyyet
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten
26 Gönülde cevher-i elmâsa benzer cevher-i gayret
Ezilmez şiddet-i tazyîkden te'sîr-i sıkletten
27 Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten
28 Senindir şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn etme
Cemâlin tâ ebed dûr olmasın enzâr-ı ümmetten
29 Ne yâr-ı cân imişsin âh ey ümmid-i istikbâl
Cihânı sensin âzâd eyleyen bin ye's ü mihnetten
30 Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et
Hüdâ ikbâlini hıfzeylesin her türlü âfetten
31 Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahrâlar
Uyan ey yâreli şîr-i jeyân bu hâb-ı gafletten

(s. 3-4)

XV

Şu ağaç çeşm-i ibrete uruyor
Yazda da kışta da yeşil duruyor
Zannedersin çemen kıyam etmiş
Kudret-i Hakk'a ihtirâm etmiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI .

Yârimin düşmüş yine zülf-i siyâhı boynuna
Eski şâirlerce küfretmiş günâhı boynuna
Kim görürse gerden-i sâfın Huda göstermesin
Toplanıp düşmüş sanır nûr-ı ilâhi boynuna

(*Mecmua-ı Ebüzziya*, c. 46, 15 Cemaziyelevvel 1302 / 3 Mart 1885, s. 1453.)

XVII

MEZARCININ TÜRKÜSÜ

Sen ölürsen anan ağlar,
İmam ıskatını sağlar;
Kurdlar, kuşlar, kırlar, dağlar
Etini yer, ölmeye gör!

Kazmayı urdum mezare,
Kemik çıktı pâre pâre,
Can verip aldanma yâre
Senden geçer ölmeye gör

Gülnihal, (Haz. Kenan Akyüz, Ankara 1960, s. 84).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

LİSAN-I OSMANÎ'NİN EDEBİYATI HAKKINDA BAZI MÜLÂHAZÂTI ŞÂMİLDİR

Eczâ-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır
İbkâ-yı eser mûcib-i tahsîl-i bekâdır
(Li - Nâmıka)

Hakikat, insan için sür'at-i zevâlde misl-i sâir olan lezzet-i hayatın sebâtsızlığına mukabil gelecek bir nimet varsa, o da benî nev'ine bir yadigâr-ı ömr ihdâ ederek, nef'-i nâs ile hayr-ı nâs olmak şerefini ki vücudun fazilet-i sahîhasıdır, ilelebed muhafaza ile cebr-i mâfât etmektir.

Âsâr-ı beşeriyyede ise sözden pâyidâr bir bergüzâr yoktur. Çünkü en ziyade resânet-i mamuriyetle ma'rûf kişverleri bile, devr-i zamane gavr-i zemine geçirse, yine hâtıra-ı enâmda cay-gîr olan bir beyt-i metîn, rağbet-i eslâftan himâyet-i ahlâfa intikâl ederek, dünya durdukça halelden emin kalır.

Vâkıa, madem ki söz teâti-yi efkâra vasıtadır ve madem ki teâti-yi efkâr insaniyet-i mücesseme denilmeğe şâyân olan temeddün-i umûmî münâsebâtına râbıtadır, kelâmın fâidesi beşerin nev'iyetiyle kâim ve binâenaleyh bir güzel söz nâtıkıyetiyle beraber dâim olur.

İşte kelâm müdavele-i tasavvur hizmetine kudretten müvekkel bir cism-i lâtiftir ki, binlerce seneler geçse taravet-i nev-civânîsine zevâl erişmez. Amma haysiyet-i kemâli itibârında bulunan sıhhat-i meâliyle tenâsüb-i endâmı hükmünde olan tertîb-i intizâmı yerinde olmalıdır ki, herkes indinde mahbûb-ı kulûb ve o hal ile her zamanda memdûh ve mergûb olabilsin.

Eğerçi siyret zarîf olunca suret lâtif olmasa da nakāisten ma'dûd olmamak lâzımgelir. Fakat âsâr-ı edebiyyeyi belâgat-i müeddâ, fesâhat-ı edâ ihtiyacından vâreste edemez. Zira bir te'lif ki hüsn-i ifâdeden mahrûm olur, hâvî olduğu hakāyık, çire-destî-yi intihâl ile mahâret-i kalemiyye ashâbının mülk-i yemini sırasına pek kolay intikâl edebileceği için mahfazasız cevher hükmündedir.

Hülâsa, beşerde dâim olan kemâldir. Cemâl mütehavvil olur. Halbuki eserde kâim olan makaldir. Meâl müntakil olur. Fakat madem ki ma-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hiyetin tagayyürü ve tabiatın hüsn-i ifadeden teneffürü adîmü'l-ihtimaldir, bir eserin ebediyetine meâl-i sahîhinin makāl-i fasîh ile ittihâdı kâfil olur.

Buna bir burhân-ı müeyyeddir ki, asrımızda terakkiyât-ı maârif eseriyle kudemâ-yı felâsifenin efkâr-ı hikemiyyesini - ki heyulâ-yı irfân tarifine sâdıktır - cerh ve ıslâh için, mahiyet-i kemâlin dekāyıkına vâkıf olan bunca erbâb-ı nazar ta'rizât-ı şedîde irâd etmekte iken üdebâ-yı sâlifenin âsâr-ı kalemiyyesini ki - mezâyâ-yı vicdan tavsîfine lâyıktır - şerh ve izâh için hâsiyyet-i makālin hakāyıkına ârif olan nice ashâb-ı hüner takrizât-ı adîde inşâd eylemektedir.

Hattâ üdebâ-yı hükemâdan biri mehâsin-i edebiyye fevâidini muhakeme ettiği sırada, malûmât-ı kesîre ve vukuât-ı garîbe ve belki keşfiyyât-ı cedîde bile bir eserin bekāsına zâmin-i emin olamayacığını beyân eyledikten sonra der ki, «bunlar insandan hâric şeyler olup, beyân ise aynıyla insandır».

Bu muameleye bakılınca, ahlâfına edîbâne bir eser bırakanlar mahiyet-i insaniyyesini hayat-ı ebediyye ile insaniyete hizmet için istihlâf etmiş oluyor. Böyle bir hayrü'l-halef sahibine göre, ne büyük şereftir ki benî nev'i içinde ilelebed yâd-ı cemîlini saklar. Bir surette ki inkılâbât-ı âlem bir edîb-i kâmilin nâmını seng-i mezarından ifnâ etse, yine sernâme-i âsârından imhâ edemez.

Sözün ibkā-yı nâmdan başka icrâ-yı merâmda dahi hizmeti bir derecededir ki tahvil-i efkârda tesir-i nutuk, şimşîr-i kahra galib olduğu tecârib-i adîde ile sâbit olmuştur. Hattâ Zemahşerî *Mukaddime-i tefsir*'inde kelâmın şânını teyid için demiştir ki «zuhûr-i İslâmda seyf-i Şeriata karşı duran mutaassıbîn-i Arap hükm-i belâgata mukāvemet edemediler».

Vâkıa efkâr-ı umumiyyenin hissedâr-ı hükûmet olduğu yerlerde kuvve-i nazar sahibi olan bir belîg, milletinin kuvve-i asker ihtiyacından vâreste bir hâkim-i nâfizü'l-kelâmı hükmünde bulunur.

Eğerçi edebiyat, memurîne göre mâbihü'l-istihkak olmadığı müsellemdir. Ama bir kısmı olan inşânın tedâvül-i muamelâta vasıta-ı münferide olması cihetiyle, idâre-i devletçe dahi vücûd ve intizâmı elzemdir.

Sözün ahvâl-i vicdâniyyeyi tahvilde olan tesîr-i belîğine mebnî bir büyük fâidesi dahi milletin hüsn-i terbiyetine hizmetidir ki, hakikat-i halde lâfzen edebiyatın me'haz-ı iştikākı edeb ise, mânen edebin masdar-ı intişârı edebiyattır denilebilir. Zira iki mânâsıyla edîbâne yazılmış bir eser, mekârim-i ahlâk için öyle bir kanun-ı muteberdir ki, herkes bil-ihtiyar itâatına mâil ve o cihetle yalnız vücûdu muhafaza-ı ahkâmına kâfil olur.

Bundan başka tevsi'-i karîhaya hizmeti cihetiyle maârif-i edebiyye efkârın dahi muallim-i evveli addolunur. Hattâ bu mütalâa ile bazı erbâb-ı dâniş fikrin kemâlini lisanın kemâlinden bilmişlerdir. Hakikat buna bir bürhan-i istikraî değil midir ki, fıtratları tabiata mûcib-i iftihar olan ecille-i hükemânın hemen cümlesi, mehâsin-i edebiyye ile tezyîn-i lisan eden milletler bülegâsından zuhûr etmiştir.

Bu kadar fünûn-ı dakîka ve havâdis-i kevniyyenin tedvîn ve tâlîmindeki suhûlet, kelâmın vuzûh ve ihtisâr ve hüsn-i tertîbi gibi kavâid-i edebiyyeye riâyet sâyesinde hâsıl olduğu için edebiyat, maârifin dahi ihtiyacât-ı asliyyesinden sayılır.

Bir de ittihad, medeniyet-i milletin bir müşahhas misâl-i zî-hayatıdır ki, lisanı edebiyattır. O cihetle edebiyatsız millet, dilsiz insan kabilinden olur.

Filhakika târih-i medeniyeti nazar-ı hikmetle mütalâa edenler, edebiyatın muhafaza-ı milliyette olan tesirine her millet-i muntazamayı bir delîl-i nâtık bulmuşlardır. Şimdiki halde devlet ve marifetleri münkarız olmuş olan Arabın ahvâli bizim için bir ibret-i kâfiyedir ki, bazı fırkaları vahdet-i kelimelerinin rabıtası olan diyânet-i İslâmiyyeyi dahi kaybetmişken, lisanları kuvvetiyle hâlâ kavmiyetlerini muhafaza etmektedirler.

İşte edebiyat bu kadar fevâidi hâiz olmak hasebiyle her millet indinde gayet kıymetdâr bir fenn-i celîl itibar olunur. Bizde ise rağbeti o kadar ifrata varmıştır ki bayağı güzelce kitâbet, kerâmet derecesinde tutulur. Bununla beraber şâyân-i teessüftür ki, edebiyatımız yukarıda ta'dâd olunan muhassenâtın hemen cümlesinden mahrûm gibidir.

Kitap suretinde hangi telif-i edîbânemiz vardır ki tezyînât-i lâfziyyeden ayrıldığı halde bihakkın şâyân-ı tahsin olabilsin. Sabah-ı marifet ki mahiyet-i eşyayı göstermek şânındandır, envârını her tarafa neşrettikçe hayalât gibi hakikat ve tabiatın hâricinde olan böyle bir takım âsârın zevâlden kurtulması nasıl ümid olunur?

Lisan-ı edebiyatı anlamağa avâm muktedir değildir ki, usul-i idaremiz hitâbete müsaid olsa dahi tesirinden istifade mümkün olsun. Hattâ edebiyatımız nutuk denilecek bir esere mâlik olmadıktan başka, mükâlemede fesahatin kadri bile ma'lûm değildir.

Müellefât-ı mensûremizde efkâr ve güftârı tabiî bir kitap yoktur ki, tabiata tesir ile tehzîb-i ahlâka hizmet etsin.

Rükn-i âzamı mübalâgat-i riyâkârâne ve meşreb-i kalenderâneden ibaret olan manzûmatımız ise, fesâd-ı ahlâkı o kadar tervîc eder ki divan'ı (Fürs-i cedid lügatlarında şeytan mânâsına mazbut olan) devin sî-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gatü'l-cem'i zannedenlerin kavline şâirâne bir tevcih aranırsa, bizim divanları göstermek kifâyet eder.

Edebiyatımızda mânâ sanat uğruna feda olunageldiğinden, vüs'at-i tasavvur o derece ifrata varmıştır ki, bazı kere tahayyülde eb'âd-ı mutlaka dahiline bile kanaat olunmaz. Vazife-i asliyyesi temyîz-i hakikat olan efkâra ise, böyle âsârın mazarrattan başka ne tesiri olabilir?

Türkçede, değil fünûn, hâlâ edebiyat dahi lâyıkiyle tedvîn olunmadığı için Arap ve Acem ve onlara ilâveten ehl-i kalem, lisanlarını öğrenmek yolunda zaman-ı tahsilin bir çoğunu ifnâ etmedikçe tahriren dürüstçe ifade-i merâm kabil değildir. Halbuki o kadar himmet maarif-i sâireye sarfolunsa, zeki bir insanı bayağı bir â'lem-i zû-fünûn eder. Vâkıa kurûn-ı ahîredeki milletlerin bülegâsı, lügat ve edebiyatta lisanlarının me'hazı olan elsine-i atîkaya intisâb etmek mecburiyetinden vâreste değildir. Fakat onlarda bu mecburiyet, fennin ikmâlini arzu edenlere mahsusdur. Bizde ise bir adam Arabî ve Farisî mukaddemâtına altı yedi sene vakf-ı vücûd etmelidir ki imlâ ve mânâsı yerinde bir mektup yazabilsin.

İşte edebiyatımızın maârif-i umumiyyece tesiri bu mazarrat-ı uzmâdır.

Edebiyatın râbıta-i milliyyeye ait olan hizmetinden ise, o kadar mahrumuz ki lisan-i Arab münteşir olduğu yerlerde Yunanî gibi zamanının kâffe-i meâsir-i ilmiyyesiyle kuvvet bulmuş bir lisanı galebe-i fesâhatla mahvetmişken, Türkçemiz henüz elifbası bile olmayan Arnavut ve Laz lisanlarını dahi unutturamamıştır. Münasebât-ı edebiyyenin fıkdânı cihetiyle meselâ bir Buhara'lı Türkçe söylediği halde, buradaki Türkler içinde bir Fransız kadar dilinden anlayacak âşina bulunamaz.

Onlar şöyle dursun, İstanbul'da okuyup yazma bilenlerden dahi belki onda biri sebk-i ma'rûf üzere yazılmış bir kâğıttan ve hattâ kâfil-i hukuk olan kanun-ı devletten bile istifâde-i merâma kâdir değildir. Çünkü edebiyatımıza şark ve garbın birkaç ecnebi lisanından müsteâr olan şiveler galebe ederek ıttırad-ı ifâdeye halel vermiş ve edevât ve tâbirât ve ifâdâtı, takrirden bütün bütün ayrılmış olan üslûb-ı tahrîr ise bayağı bir başka lisan hükmüne girmiştir. Bir surette ki ekser-i erbâb-ı kalem yazdığını söylemekten ve söylediğini yazmaktan hayâ eder. Halbuki bunda utanacak bir hal var ise, tebliğ-i efkârda asıl olan lisana başka ve vekil olan kaleme başka edeb tasavvur etmektir.

Bu tehâlüf seyyiesidir ki, lisanımızda sehviyyât-ı edebiyyeden âri pek az eser bulunabilir. Vaz'-ı kaide ile örf-i istimâl beyninde olan mübâyenete bu sehviyatın inzimâmı tayin-i fesahatta o kadar suûbet hâsıl etmiştir ki, *Tasvir-i Efkâr* (mebhusetün anhâ) tabir-i ma'hûdunun bedâhet mertebesinde olan sakametini enzâr-ı umumîyyede isbat için, dûr u

dıraz bir takım mebâhis irâdına mecbûr olmuştu. Şive-i lisanı yoluna feda ettiğimiz üslûb-ı tahrîr ise öyle bir tarz-ı garibdir ki lezzet - şinâs-ı edeb olanlara göre, tahatturu hakikaten mûcib-i teessür olur. Bazı nekâisin mücmelen zîrde beyanına ibtidâr olundu.

Zan ve bedâhet ifade eden kelimeler bir mânâda kullanılacak kadar elfâzın hüküm ve kuvveti itibardan kalmak cihetiyle, bayağı dakikce tasavvurlarda izâh-ı meram nâ-kabildir.

Elfâzda garabet o kadar muteberdir ki, meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir telif-i edibânesinden istihrac-ı meâl etmek bize göre, ecnebî bir lisanda yazılmış olan. *Gülistan*'ı anlamaktan müşkildir.

Türkçenin eczâ-yı terkibi olan üç lisan ki, telâffuzda oldukça ittihad bulmuşken, tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muhafaza ediyor, ekânim-i selâse gibi sözde gûya müttehid ve hakikatte zıdd-ı kâmildir.

Bir maslahat ne kadar tafsil olunsa, ifadede hiç fasıla vermemek mültezem olduğu için, muharrerâtın emvâc-ı zulmet gibi birbirini teâkûb eden satırları, efkârı keşâkeşinden kurtarmak mümteni' birer girdâb-ı hâildir.

Müellefât-ı edebiyyede sanat ve ziynet göstermek maksad-ı asli hükmüne girdiğinden, kelâmın bünye-i vücudu olmak lâzımgelen mânâ pek çok âsârda satılık elbiseyi irâe için istimâl olunan ağaç parçalarına mümâsildir.

İfadede mecaz bir suretle mücaz olmayacak kadar revac bulduğu için âsârımız letâfet-i tabiiyyeden mahrum olduktan başka ekseri hakikatten dahi âtıldır.

(Istitrad)

Bu mülâhazat edebiyatın tarzına aittir. Üdebâ-yı sâlifeye tariz addolunmasın. Meşâhîr-i eslâfın te'lifâtı nakiseli dahi olsa, yine kemâllerine delâlet eder. Zira bir müellif ki devr-i maârifin evâiline müsâdif olur, icâd kuvvetine mâlik olunca, âsârı bir mertebeye kadar sûret-i gayr-i tabiiyyede bulunmak tabiat-i edibânesinin kadrine münâkız değildir. Nitekim mebâdi-yi hilkattaki bazı masnûâtın terkib-i âzâsında intizamsızlık görülmekle, kudret-i fâtıranın şânına halel gelmez.

(Tekmile-i saded)

Türkçemiz bir lisandır ki, bilkuvve şâmil olduğu muhassenâta göre, dünyada en birinci lisanlardan addolunmağa şâyândır. Çünkü zemin-i ifa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

desi menâkib-ı tabiîyyât için tertib olunmuş bir nümûne-hâne gibi üç iklim-i cesîmin mahsul-i tabiatını câmi' bulunduğu için, derûnunda cilvesâz-ı tenezzüh olan ebkâr-ı endişe Arab bâdiyelerinin esmâr-i efkâriyle Rum ve İran çemenzârlarının ezhâr-ı âsârını cem'ederek gül-deste-i beyânına beğendiği gibi ziynet verebilir.

Onunla mütekellim olan halk ise rûy-i arzın öyle bir arz-ı itidâli içinde yaşamaktadır ki, âfâkındaki letâfetin gökkubbesinde asla nazîri manzûr olmaz. Meğer ki, deryalarının aks-i mâisi sabah-i nev-bahârın semaî cevherden masnû' bir âyine-i abdârı andıran ebr-i havaîsine in'itaf ile tabiatın böyle enfüsî ve âfâkî iki bedia-ı rengîni bir yerde itilâf eyleye.

Ya edebiyatımızda böyle üç büyük lisanın muhassenâtı mümtezic ve zamanımızın fikr-i kemâli mekânımızın bikr-i hayaliyle müzdevic iken, âsârımız hüsn-i surette ne derece fâik olmalıdır ki, bize göre zâde-i tabiat denilmeğe lâyık olabilsin?

Bu mütalâaya göre, edebiyatın hâli dahi mülkümüzde ıslâhına ihtiyaç olan nekâıs cümlesinden değil midir? Öyle ise zann-ı âcizânemizce esbâb-ı ıslâhı : Evvelâ kavâid-i lisanının mükemmel surette tedvîn ve temhîdi, sâniyen kelimâtın istimâl-i umumî dairesinde tahdîdi, sâlisen imlâ ve mânâca eczâ-yı lisan beynindeki irtibât-ı sûrînin ittihâd-ı hakikî haline gelecek kadar teşyidi, râbian rabt-ı kelâm ve ifâde-i merâm şivelerinin tabiat-ı lisana tatbikan tâdil ve tecdîdi, hâmisen ifâdenin hüsn-i tabiîsine hâil olan külfetli sanatlardan tecrîdi, suretlerinden ibarettir.

(Gelelim bu beş suretin vesâit-i husûlüne)

Birincisi : Elde mevcud olan kavâid-i Osmaniyyenin tâdil ve ikmâliyle tâmimen ve Arabî ve Farisînin kavâid ü emsâl-i resâiline takdimen tâlimine tavakkuf eder. Zira bir adam ki, maârif-i edebiyyeyi başka lisandan tahsil ede, elbette kendi lisanının edebiyatında taklid şâibesinden kurtulamaz. Tecdîd ise icâd demek olduğu mâlûmdur.

İkincisi : Türkçeye mahsus mümkün mertebe muntazam ve mükemmel bir lugat tertibiyle hâsıl olur. Bu ihtiyaç bir vakitten beri umûmen hissolunmaktadır. Hattâ bazı taraflardan *Kamus* ve *Burhan* mezcolunarak lugatın ibtidâki hurufu itibariyle bir tertib-i cedîde konulmak arzu olunduğu gibi birkaç kere icrâatına dahi teşebbüs edilmişti.

Tasvir-i efkâr'ın mütâlâasına göre madem ki bir milletin mevzûât-i hassasını başka bir kavme tamamiyle tatbik etmek kabil değildir, Arap ve Acem için tertib edilen lugatler dahi her ne surete girse Türkçede merci'-i fesâhat olamaz.

Çünkü böyle bir lugat, lisanın rükn-i aslîsi olan Türkçe ile bunca ıstılâhât-ı ilmiyyeyi - ki terakkiyat-ı zamane âsârındandır - şâmil olmayacağı için, hiç bir vakit mükemmel olmak ihtimali yoktur. Bir de tasrif olunan kelimât-ı Arabiyyeyi lisanımızda (ekseriyet üzere masdar ve fâil ve mef'ul ve sıfat-ı müşebbehe ve ism-i zaman u mekân ve ism-i âlet ve mübalağa ve tafdîl ve tasgîr ve bazı kere dahi mâzi ve muzâri gibi) bir çok sîgada ve her sîgayı (cem' ve te'nis-i eşkâline ve müzeyyedata nakl ile) müte'addid heyetlerde istimâl etmekteyiz. *Kamus*'un usulü ise yalnız madde-i lugatı zabtetmek ve eşkâlinden mânâ-yı aslî ve binâ-yı mârufa mutabık olmayanları ilâve eylemekten ibarettir.

Bu halde tutalım ki *Kamus* evvelki huruf itibariyle tertib olunsun. Madem ki kavâid-i Arabiyye mazbûtu olmayan bir adam, derûnunda sîga vü eşkâl-i müsta'meleden istediği kelimeyi yine bulamayacaktır, nihayet birkaç yüz lugatın taharrisinde olan suûbeti izâleden başka bundan ne istifade olunur?

Bundan başka Arabî veya Farisî pek çok kelimeler vardır ki lisan-i Osmanîde bir veya birkaç mânâ ile ma'ruf iken *Kamus* veya *Burhan*'da meâni-yi zâide ve mübâyene ile mazbut bulunur. Bu suretle onların mezcinden hâsıl olacak bir lugat kitabından yalnız Türkçeyi bilenlere göre hîn-i müracaatta taglît-i zihinden gayrı ne hasıl olabilir? Bir de Arap ve Acem'in bizce müsta'mel olmayan birçok kelimâtını Osmanlı lugat kitabında ibkâ ile, edebiyatımızdaki nekâisin en büyük sebeplerinden ma'dûd olan garâbet-i elfâza bir cevâz-ı zımnî göstermenin ne lüzûmu vardır?

İşte bu delâilin isbât ettiği vechile bazı tertibâtını tagyîr ile *Kamus* ve *Burhan*'ı Türkçeye lugat ittihaz etmek tasavvuru ki Arap ve Acemin başlarına birer fes giydirmekle Türk milliyetine idhâllerini aramak kabilindendir, hiç bir suretle kabil-i icrâ olamaz. Lugat Osmanlılar için yapılacaksa onların ihtiyacına tevfik olunmalıdır.

Üçüncü : (Galat-ı meşhur denilen) istimâl-i umumînin (lugat-i fasîha itibar olunan) vaz'-ı asliye tercihine mütevakkıfdır. Bu maksadı ise ehl-i kalemin rağbeti hâsıl eder. Hattâ lisanımızın bu bâbda bazı mertebe terakkisi dahi en büyükleri merhûm Akif Paşa olan bir takım müceddidîn-i üdebânın himmeti sâyesindedir.

Dördüncüsü : Âsâr-ı mevcûdenin ifâdât-ı tabiiyye letâfetine mâlik olan makalelerinden müretteb ve muhakemeli bir müntehabât mecmuası tanzim ve mekteplerde tâlim olunmağa menûttur.

Edib-i müşârünileyh ile tarih sahibi Naîma ve eslâf ve muasırînden sâir bazı üdebânın buna hizmet edecek hayli eserleri bulunabilir. Hele mânâ ve tabirlerinde olan gulüvv ve garabetle eskimiş bazı şivelerinden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kat'-ı nazar yalnız hüsn-i beyan için nesirde Veysî ve nazımda Nef'î en güzel numûne olur. Fakat bizde kitabetten maksat hizmet-i devlet olmak itikadı galib ve belki umumî hükmüne girmiş bir zann-ı kâzib olmasına göre, aklâm-ı devlet şimdiki tarz-ı ifâdeyi iltizâm ettikçe tecdîd-i şive mümkün değildir.

Beşincisi : Lisanımıza mahsus bir belagat kitabının telîf ve tedrîsiyle vücûda gelir. Bu yolda bir eser meydana getirmeğe himmet edenler için zannolunur ki, tezyinât-ı lâfziyyenin bahs-i cevâzı efkârda bazı mertebe ihtilâf hâsıl edecektir. Çünkü asrımızda hüsn-i tabiatla şöhret bulan üdebâya müracaat olunsa, birçoğu tezyinâtın eski itibariyle bekâsını ister, bir takımı ise bilâkis cevâzını bile kabul etmez ki, evvelkisi âsâr-ı Arabiyyeye ve ikincisi efkâr-ı garbiyyeye meftûniyetinden hâsıl olmuş birer mütâlâadır. Vâkıa güzel sözün zâtında bir letâfet vardır ki, onun mehâsin-i bediiyyeye kıyası hüsn-i fıtrînin ziynet-i ârızıyyeye nisbeti kabilinden olur. Lâkin madem ki eczâ-yı lisanımızın en büyüğü olan Arabîde eşkâl-i kelimât bir intizâm-ı küllî halindedir, Türkçenin âsâr-ı edebiyyesini sadelik letâfetini kaybetmeyecek surette bir dereceye kadar tezyin etmek kabil ve belki seci' ve tevâzün gibi bazı sanatlardan berî olarak güzel bir eser meydana getirmek daha müşkildir. Bu halde sırf ecnebi lisanlarına taklîd için şive-i ifadeyi takyîd neden tecvîz olunsun? Meâlde letâfet olunca, ifadenin hangi tarzını kabul etmez? Meğer ki mevzuunu tabiat-ı asliyyesinden çıkaracak kadar külfet ve garabet ihtiyar oluna.

Güzele ne yakışmaz! Varsa bazı tabiatsız meşşâtelerin tezyinât-ı kabâih-pesendânesidir. Bir takım mahalle gelinlerini ucube kıyafetine getiren rengârenk düzgünler ve altınlı gümüşlü varaklar gibi.

Gerçi bir meşhur Fransız münşîsinin itikadına göre, her âkıl-ı müeddeb elbiseyi ârâyiş için değil, tesettür maksadiyle iktisâ eylediği gibi bir âlim-i edeb dahi elfâzı tezyîn-i makâlden ise, tebyîn-i meâle sarfetmek lâzım gelir. Ama bize kalırsa tabiat-ı ifadenin haricine çıkmayacak kadar tezyinâttan kelâmın fesâhatına bir fâide gelmese bile, letâfetine halel terettüb etmez. Nitekim de'b-i mârufa mugayir olmayan libâs-ı fâhir bâtın ve zâhirin muhassenâtını tezyîd etmezse, tenkîs de eylemez.

Binâenaleyh lisanımızda tezyinât-ı lafziyyenin bütün bütün itibârdan ıskâtı iktizâ etmez. Bize lâzım olan edebiyatımızı «hayru'l-kelâmi mâ fehimethu'l-âmmetu biselâseti makâlihi ve radıyethu'l-hâssatu bihakikati meâlihi»[1] ta'rifinin dâiresine ircâ' etmektir. Bu ise lisanımızda

---

1 En iyi söz, halkın sadeliği dolayısiyle anladığı, seçkinlerin de hakikate uyduğu için benimsediğidir.

İran şivesinin câri olan tesirine bir nihâyet vermekle hâsıl olur ki, âsârımızı düşman-ı hakikat ve menfûr-ı tabiat olan i'zâm ve ibhâm nakiselerinden kurtaracak vâsıta dahi budur.

Erbâbına ma'lûmdur ki, ekser-i âsârında İran'ın tahriri tasvirine benzer. Birinde elvân ne kadar dil-nişin ise, diğerinde elfâz o kadar rengin olmakla beraber, biri menâzıra ve diğeri münâzaraya mutabık olmadığı için, ikisi dahi tabiatın hilâfındadır. Hattâ Acemin levâyih-i mersûmesine nazar olunsa, bir pehlivanın bıyığı mızrağından uzun ve medâyih-i manzûmesine bakılsa, bir mızrağın tûlu, mâh ile mâhî beyninde olan bu'd-ı mücerredden füzûn görülür.

Ma'rifetin sinn-i kemâli ıtlâkına şâyân olan bu asr-ı medeniyette, öyle bir takım heyâkil-i hâile meddâhlarını, hüsn-i tabiat ashâbı nasıl nedim-i efkâr edebilir? Dünyada hiç bir sâhib-i rüşd var mıdır ki gulyabani hikâyelerini istimâ'dan mahzûz olsun?

Bedî'in beyânı

Mübâlaga makbûldür : Eğer aklen ve âdeten vukûu kabil ise. (Buna teblig tesmiye olunur.)

Ma'kûldür : Eğer aklen mümkün ve âdeten bâtıl ise. (Buna igrâk denilir.)

Medhûldür : Eğer bir münâsebet-i tevcih ile igrâk derecesine ircâ'ı mümkün olmamak üzere akıl ve âdetçe imkândan âtıl ise. (Buna gulüvv nâmı verilir.)

Üçüncü nev'in bilâ-şart cevâz-ı isti'mâline, var ise tabiatın muhassenâtıyla fıkdân-ı kanâat sebepdir. -Tabiatın muhassenâtıyla fıkdân-ı kanâat âsâr-ı Kudret'in mâ-fevkini talebdir.- Âsâr-ı Kudret'in mâ-fevkini taleb eden, edib değil, ne büyük bî-edebdir.

Netice-i murada gelelim : Gerçi böyle bir maksadı her yerde olduğu gibi milletimizde dahi ancak efkârın kemâli ikmâl eder. Fakat şimdiden esasını vaz' etmek için bâlâda ta'dâd olunan vesâit-i nazariyyeyi fi'le getirecek bir veya birkaç büyük cemiyetin vücûdu lâzımdır ki, hüsn-i tabiatını cevâhir-i ma'rifetiyle tezyîn eden erbâb-ı edebden mürekkeb ve muhtâç olduğu esbâb ise, devletin himâyet ve mu'âvenetiyle müretteb olmalıdır.

Fakat böyle bir cemiyet Avrupa'da olan bazı emsâli gibi tertib edeceği lugat kitâbını nass-ı kâtı' ve göstereceği kâide ve nümuneleri hükm-i şâri' suretinde tutacak olursa, edebiyatımızı matlûb üzere tecdîd etse de,

umûmun efkârını kırk elli ferdin ma'lûmât ve tabiatiyle tahdîd edeceği için, belki zararı fâidesine gālip gelir.

Bu kabilden olan cemiyetlerin vazifesi, ehl-i edebe hükûmet değil, hizmet etmektir.

Tabiat-ı edîbânede hürriyet bir derecededir ki hiç kimsenin istiklâline mahkûmiyet şânlarından olmadığı için erbâb-ı kalemin umûmuna «cumhûr-ı üdebâ» tesmiye olunmuştur.

İşte milletin delil-i nâtıkıyeti olan lisânını ıslâh etmek gibi bir maksad-ı celîlin ihzâr-ı esbâbına her kim teşebbüs ederse, yâd-ı cemîline bekā-yı ebedî veren müceddidlerden olmak şerefini ihrâz edeceğinde şüphe etmeyiz ki, bu da cümleden ziyade heyet-i devletin şânına yakışır.

Hatıra

Bu makalenin tarz-ı ifadesi edebiyatın sadeliğini arzudan ibaret olan mevzûuna mugâyir ise de *Tasvir-i efkâr*'ın kavil ve fi'linde bir nev'i tenakuz addolunmasın. Muradımız lisanın islâhı için erbâb-ı iktidâra bir mürâcaat-ı hâlisânedir. Yoksa böyle bir emr-i hatîrde âsâr-ı hakîrânemizi misâl göstermek her halde haddimizin fevkında olduğunu lisan-ı acz ile itirâf ederiz. (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 416, 16 Rebiülâhır 1283/29 Ağustos 1866; nr. 417, 19 Rebiülâhır 1283/1 Eylül 1866.)

(*Makalât-ı Siyâsiyye ve Edebiyye*, İstanbul 1327/1911, s. 102-118.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

TERAKKİ

Kabil olsa da ecrâm-ı ulviyyeden bir mahlûk-ı müdrik küre-i zemin üzerine inerek insanın halini teftişe kıyam eylese, meselâ Çin'de hükemâ görür ki masnû'âttan istidlâlen bir sâni-i hakîmin vâcibü'l-vücûd olduğuna itikad ederler ve o dâvâyı isbat için binlerce delil-i kavî irâd eylerler, sonra masnû'ât-ı beşerden bir tahta veya taş parçasını sâni-i mükevvenât addedecek kadar belâhat gösterirler.

Ve Avrupa'da ulemâya tesadüf eyler ki, kamerde olan enhârın umkunu tayin ederler ve iddialarını fennen isbata muktedir olurlar, fakat yine Avrupa içinde bulunan Meriç nehrinin halini tamamiyle bilmeyecek kadar gaflette bulunurlar.

Elbette bu hallere bakarak fikr-i beşer idrâk-i hakâyıkta olan acz-i tâmmından başka melekât-ı tecrübiyyesinde dahi umumiyeti itibariyle ifrat ve tefrit akabelerinden ve bir cihette olan kudreti nisbetinde diğer cihette noksan şâibesinden hiç bir vakit kurtulamayacak derecede itidalden berî bir hassa-ı garîbe olduğuna hükmeder.

Fakat bir de mesâi'-i beşerin âsârına atf-ı nazar eyler ve bâhusus memâlik-i mütemeddineyi im'an ile temâşâ ederse, insanın ne büyük bir mucize-i Kudret olduğunu o zaman idrâk eyler de, Sâni-i hakîmin tabiattan âli bir sâni'a ihtiyaç gösterecek kadar âsâr ibdâ'ına muktedir masnû'âtı bulunduğuna hayran olur kalır.

Bütün memâlik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hacet? İnsan yalnız Londra'yı im'an-ı nazarla temâşâ eylese, göreceği bedayi' akla veleh getirir.

Londra'ya enmûzec-i âlem denilse, mübalâğa değildir. Rûy-i arzda mevcud olan âsâr-ı terakkînin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hâzırayı, ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenaleyh biz de misâl olarak onu ihtiyâr eyledik.

Bu memleket reyb ve gümân bulutları içinde mestûr olan ikbâl-i beşer gibi, ekseriyet üzere bir kara duman ile muhat ve hattâ gûya ki âdât-ı medeniyet ahcâr ve eşcârına varıncaya kadar sirâyet etmiş gibi, hâneleri bile siyahlara müstağrak görünür. Fakat bir de o nikâb-ı zul-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

manînin mâverâsına ta'lîk-i nazar olunursa, nâzenîn-i dilrübâ-yı temeddün, nazar-firîb-i efkâr olacak bir ziynet ve saltanat ile arz-ı didâr etmeye başlar ki, bedâyi-pesend olan gönüller için hüsn-i endâmına meftûn olmamak ihtimâlin hâricindedir.

Londra'da bulunan bir adam, ahkâm-ı adaletin cereyanını görmek isterse, önüne her şeyden evvel merkez-i teşri' olan ve dünyada gördüğümüz kavâid-i siyasetten hemen bir çoğunun mehd-i zuhûru bulunan, o koca parlamento çıkar ki yalnız binasına bakılsa, efkâr-ı umumiyyenin dehşet ve mukâvemeti nazar-ı idâreye karşı bir cismâniyet kesbetmiş ve gûyâ ki, o cism-i hâil değme bir sadme ile zevâlden masûn olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş kıyâs olunur.

İçine girilirse, yüz seksen milyon âzâdan mürekkeb olan ve kemâlât-ı medeniyyede birinci değilse, birincilerinden sayılan bir milletin en mümtazlarından üç, dört yüz mebus görülür ki her biri âmâl-i kavme ve metâlib-i istikbâle bir fesâhat-ı fevkalâde ile tercüman olmuş, zur-ı bâzû-yı irfan ile ahkâm-ı adalet ve esbâb-ı terakkiyi serâir-hâne-i tabiattan istihrâca çalışmakta, hadd-i imkâna takarrüb edecek kadar mehâret gösterirler.

Bu hey'et-i mümtâzenin kuvve-i istinâdı ise, her biri vüs'atte bir başka memleket denilmeye şâyân olan umumî bir maksat üzerine efkârca ittifak etmiş kırk, elli ve bazı kere yüz, yüz elli kişiden mürekkeb encümen-i siyasîlerdir ki, içtimalarından bir tecavüz veya dağdağa zuhûr etmek değil, aralarında cereyan eden mübahesât-ı edibâneden başka sıkıca bir öksürük sesi bile işitilmez. O kadar adam bir yere toplanır, içlerinden birkaçı söz söyler; kusuru sükûnetle istimâ eyler. Cümlesi birden hulûs-ı niyet ve âdâb-ı mutâva'atla hükûmetlerine giderler, arz-ı hâcet ederler. İstidalarının yüzde doksanı hakka muvafık ve bir kuvve-i gâlibe ile müeyyed olduğu için makbul olur.

Hele Parlamento'nun verdiği ahkâmı tatbike memur olan mahkemelerde, hâkimler görülür ki, tarafeyne sorulsa insaf ve adaletlerine pederlerinin şefkat-i übüvvetinden ziyade istinâd ederler. O hâkimlere tayin-i hakikatte hükm-i vicdânîsini ketm etmemeye yemin etmiş jüri heyeti muâvenet eder ki, cümlesi iki hasmın dahi can ciğeri, komşusu, akrabasıdır. Bunların huzurunda tarafeynin müddeâsını tervîc için -fakirlere bedava hizmet eder- vekil ve muînler bulunur ki, ekserinin indinde mesâil-i hukukun kâffesi, melekât-ı râsihaları sâyesinde ulûm-ı müte'ârife hükmüne girmiş, bir haklı davayı kazanmak, etek dolusu altın kazanmaya tercih olunagelmiştir.

Mahkemelerde hiç kimse edânînin ehasslarından mâdûd olan bir katile bile «efendi!» sözünden aşağı bir tabir ile hitap veya işaret edemez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hiç kimse cebir ve şiddeti, memuriyet vezâifinden veya izhâr-ı hak vesâitinden addeylemez.

İşte adalet bu halde ve hele marifet ondan ziyade kemâldedir. Hangi mektebe gidilirse gidilsin, içinde bulunan on, on iki yaşında etfâli gûyâ ki büyümüş de sonra gene küçülmüş gibi adeta yirmi, otuz yaşına girmiş adamlar kadar, her türlü intizam ve terbiyeye me'lûf bulunur.

Rüştiyeler vardır ki şâkirdân üç dört lisan okur; ve ulûm-ı 'âliye ve âliyyeden altı yedi esaslı fen bilir.

Sıbyan mekteblerine tesadüf olunur ki, ekser müdâvimleri sinnen alelûmum yedi, sekiz yaşından ziyade değilken, talim cetvellerinde bizim mekâtib-i sıbyâniyyeye mahsus olan -elifba, yazı, âmâl-i erba'a, mebâdi-i itikad gibi- derslerin hiç biri bulunmaz. Ve sebebi hocalardan sual edilirse «on beş veya on sekiz seneden beridir mektebe bu türlü mukaddemâtı bilmez çocuk gelmediği için cetvelde derslerin vücudu abes görünerek lağv olundu» cevabı alınır.

On, on iki yaşında yirmi, yirmi beş çocuk bir bahçeye giderler; gâh ellerinde bir gazete bulunur; o vasıta ile dünyanın halinden haberdâr olmaya çalışırlar. Ve gâh birer köşede oturarak havanın letâfetini ve eşcârın terâvetini müdrikâne bir nazarla temâşâ ederek bedâyi'-i tabiatten telezzüz ederler.

Gemilerinde tayfa görülür ki boş vakit buldukça, meselâ riyaziyâtın kuvve-i câzibe kanunları gibi en amîk mesâilini mütalâaya uğraşır.

Dükkânlarında yazıcı görülür ki, faraza Almanya hükemâsının hikmet-i hukuk hakkında olan fikirlerini muhakemeye kalkışır.

Bir nümune-hânesi var : Derûnuna girilse, üstâd-ı Kudret zevilervâh ve cemâdâtı halk ve tezyîne ne kadar sanat bezletmiş ve hayal-i beşer icad-ı bedâyi'de ne türlü kemâlât göstermişse, cümlesi bir yere ictimâ eylemiş gibi görünür.

Bir hayvanat bahçesi var : Kafeslerinde bulunan mahlûkat birer birer nazardan geçirilse, sefine-i Nuh henüz Tufan'dan kurtularak oracıkta karaya vâsıl olmuş da, derûnunda her ne mevcûd ise kenara uğramış tasavvurunda bulunulur.

Rasat-hânesindeki dürbünlerle semâya bakılsa, insan kendisini tabiatın fevkinde bir sâika ile avâlim-i ulviyyenin seyrine çıkmış kıyas edebilir.

Kütüphanelerine girilse, her lisandan iki, üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen «allâme-i her-fen» vasfına lâyık yüzlerce hâfız-ı kütüb mevcûddur. Ashâb-ı mütalâa ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden noksan olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar ve on sekiz yaşında kızlar bulunur.

Hele nümûne-hâne derûnunda olan Darü'l-kütüb, her kim giderse, ne kadar nâ-maruf bir lisanda olursa olsun, matbû bir kitap isterse vermeye ve mevcûd değilse sür'at-i mümkine ile getirtmeye mecbûrdur.

Parlamentoda bir Hizânetü'l-kitab var; yalnız bir lord ona otuz bu kadar bin cilt kitap vakfetmiş.

Ne hacet! Bir terbiyeli eğlence mahalline gidildiği halde, kimya ve hikmet-i tabiiyyeye dair bir takım mesâil-i amîkanın berâhîn-i aleniyyesini görür ki, Çin'de meşhûd olsa mucizeye hamlederler. Veyahut âdâb ve ilâhiyattan hutbe ve eş'âr işitilir ki, İran'da mesmû' olsa kerâmet addedenler bulunur.

Meselâ : On beş yirmi kuruş sarfiyle girilen bir tiyatroda letâfeti ile beraber teşekkül etmiş de nûrlara garkolmuş, bir ruh-ı mücerred gibi, elektrik ziyâları, mücessem hayaller gezinir, bir oyuncunun evzâ'ına bakılırsa beyân ettiği sözlerdeki meâni ve hayalât insanın gözü önünde tecessüm eder.

Ya hele bu âsâr ile kanaat olunmayıp da, meşhûd olan kemâlâtın esbâbı öğrenilmek istenilir ve o taharri ile dârülfünunlara, encümen-i danişlere, ashâb-ı marifetin mecâlis-i mahsûsasına girilirse, o zaman hicâb ve hayretten mürekkeb bir hal ile müşâhede olunur ki, bir ağızdan çıkan sözü biraz zaman içinde dünyanın her tarafına yayabilmek hassasına mâlik olduğu için, cihanı bir meclis-i ma'rifet haline getirmeğe ve fikr-i insana cihan kadar vüs'at vermeğe istidâd göstermekte olan tıbâ'at; kendi âleminde bir gedâyı dahi padişah eden hürriyet; kimseyi mâdûnunun mağdûriyetine hissedâr etmeksizin, herkesi mâ-fevkinin saadetine nâil etmeye kabil görünen müsavat; bir zayıf çocuğun ellerini yirmi pehlivanın pazuları kadar müfid eyleyen taksim-i mesâi; eazz-i misâl addolunan altının fiatını daima tezyid etmekle beraber yırtık paçavralara, kırık kemiklere o cevher-i saf gibi kıymet vermekte olan usul-i servet; insana karada yüzmeye ve ummanda gezmeye iktidar veren ve kat'-ı mesafede kemâl-i sürati ve hidemât-ı şakkada zevil-ukûle bir dereceye kadar vekâleti cihetiyle ebnâ-yı beşerin müddet-i hayat ve mikdar-ı kudretini kat kat tezyîd eden buhar kuvveti; dillere (daima itâle olunagelmeğe me'lûf olan bi-edebler lisanı kadar dahi uzamaksızın) şarktan garba kadar iblâg-ı peyâm ettiren seyyâle-i berkıyye hâsiyeti; geceleri ettiği hizmete nazaran neyyir-i efkârın mehtabı denilmeğe şâyân olan gazın mahiyeti gibi, şu makalede icmâlen gösterebildiğimiz ve belki binde birini imâ edemediğimiz nice yüz bin fevâd-i medeniyetin vücûduna sebep olan kavâid ve vesâitten her birini icâd etmek ve terakkice bulunduğu mertebeye getirmek ne derecelerde ta'mîk-i nazar ve ne mertebelerde it'ab-ı efkâr sâyesinde vücûda gelmiştir; ve bu türlü icâd ve ıslâh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

uğrunda dünyaya bir gelenlerden sayılmaya lâyık kaç bin sâhib-i kemâl, kaç seneler gecelerde uykusunu, gündüzlerde rahatını terketmiştir.

Hele memleketin servet ve mâmuriyetini nazarlar ihâtadan ve tasavvurlar tasvîrden âcizdir. Yalnız şehir içinde mevcûd olan ve her biri milyonlarla altın kıymetinde bulunan ebniye-i âliyye yanyana getirilse, İstanbul kadar bir şâhâne saray teşekkül eder.

Pazarlarında olan cevâhir ve nefâise bakılsa dünyanın defâin-i tabiat ve hazâin-i serveti serâpa yağma edilmiş de, oraya getirilmiş zannolunur. Bankalarında olan ve daima kantarlarla tartılarak devrolunmakta bulunan altının kesreti görülse, hatırlara şayet sıkletinden cezire münhasif olmasın gibi vâhimeler gelir.

Muamelât-ı ticaretin ahvâli tahkik olunsa bir emniyet görülür ki, insan bir türlü inanmak istemez. Şirketlerin, ticaret evlerinin milyon milyon altın veya evrâk-ı nakdiyyesi üçer beşer yüz kuruş aylıklı kâtiplerin emânetine mevdûdur, bir halde ki onların tuttuğu defterden maada hiç kimsenin elinde bankalarda mahfûz olan servetini mübeyyin ufacık bir kâğıt parçası bile bulunmaz.

Bir sür'at müşahede olunur ki, vesâit-i servet burada saat-ı eyyâmın akrebine ve orada yelkovanına bağlıdır denilse mübalâğa edilmemiş olacağına bil-bedâhe hükmedilir. Belki bu ifade tedâvülün Asya ve Avrupa'da olan farkını beyan için kâfi addolunamaz. Çünkü menba'-ı servetimiz ziraat olduğundan, buralarca yılda bir iki kere ancak yerinden oynayabilen nukûd oralarda ticaret sâikasiyle, belki bir gün bir yerde duramaz. Hattâ Londra'da evrâk-ı nakdiyyeyi yerine itâ ederken sahibi imzalamak mûtad olduğundan, günde sekiz on kere bir tâcirin sandığına girmiş çıkmış kâğıtlar pekçok görülür.

Devir ve hareketin kesreti o derecededir ki, sokakların her biri devri daimî ve cereyanı serî bir girdab-ı azîme dönmüş, lâyenkatı' bir tarafından bir tarafına insan akar durur; şehir içinde kırk bini mütecaviz olan ev arabalarından başka, otuz beş binden ziyade kira arabası ve onbeş binden ziyade omnibüs vardır. Bununla beraber şehirde olan demiryollarının büyük merkezinde yevmî on dört saat, her iki dakikada altmış arabalı bir vapur hareket eder. Bu hal ile dahi gene şimendifere veya omnibüse binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak, arasıra herkesin başına gelir hallerdendir.

Şehrin içinde yer vardır ki, üç kara vapuru köprülerle birbirinin üzerinden geçer. Bahçe vardır ki seyir zamanları içinde elli altmış bin araba devreder.

Thames nehrinin kenarında olan mahzenlere gidilse de her gün vuku' bulan ithalât ve ihracâta bakılsa, adam der ki : Nehrin günde bir kere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yükselip bir kere alçalmasını mûcib olan cezr ü med ile dünyanın ne kadar mahsûlâtı varsa, buraya dökülüp geliyor, insanın ne kadar ma'mûlâtı varsa buradan dağılıp gidiyor.

Fabrikalarına girilse dehşetten vücutta tüyler ürperir. İşleyenler makine değil, gûyâ dağ parçası kadar bir dîv-i ahenîn-bedendir ki, ağzından ateşler püskürerek ve her uzvu hareket ettikçe başka bir sadâ-yı müthiş peydâ ederek, kendini zincir-i hükmüne esir eden mekü'l-aklın gece gündüz bilâ-tevakkuf infaz-ı fermanına çalışır. İçlerinde âlât-ı tab'iyye görülür ki *İbret*'in sekizi büyüklüğünde bir gazeteden bir saatte iki yüz bin nüsha basar. Vesâit-i tahrîk müşahede olunur ki, idâresine memur olan adam o kuvvetle üç dört odalı hâne kadar bir pulad çekici istimâl ederek istediği çelikten kale topları, demirden gemi zırhları döker.

Bir matbaada elli bin amele istihdâm olunduğu, bir bira fabrikasının on beş bin araba beygiri bulunduğu görülmüştür.

Serâpâ yaldızlara müstağrak ve saraylara gıbta-resâ olacak surette müzeyyen otelleri vardır ki, içinde üç bin adam yatar, sofralarında dört bin kişi yemek yiyebilir.

Dükkânları mevcuttur ki, meselâ, terzi elinde olan bir mağazada bizim Üsküdar halkının yedi yaşından yetmiş yaşına kadar kâffe-i efrâdını giydirip kuşatmaya kâfi elbise görülür; ve içinde müşteriye eşya göstermek için yedi sekiz yüz erkek ve beş altı yüz kadın hizmetkâr bulunur.

Madenlerinden bahsolunmak istenilirse, akıl kabul etmeyecek bir takım hayâlâta sapmakla itham olunmaktan ihtiraz olunsa revâdır.

Keramet-i marifet oralarda demiri altına, kömürü gümüşe tahvîl eylemiş, o iki cevheri bulmak için a'mak-ı zemîne iniyorlar. Bahr-i muhitin altında bir ufak kaza kadar yerler açıyorlar, içine dört beş bin kişinin iskânına kâfi köşeleri gazlı, sokakları muntazam kasabalar yapıyorlar, etrafında kara vapurları işletiyorlar.

Altın çıkarmak için ibrâz ettikleri gayret, para kazanmak için olan himmetlerinin hiç birinden dûn değildir. Avustralya'nın bir büyük parçasında hemen ne kadar toprak var ise elemişler, yalnız oradan hasıl ettikleri altın bir yere cem' olununca -hesab edilmiş- Kızkulesi büyüklüğüne yakın bir şekl-i ehrâmî vücûda geliyor!!!

Nehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var.

Ayine saray nâmında bir mesireleri mevcûttur : Uzaktan bakılırsa in'itaf-ı şûleden hâsıl olan havaî mavi bir zemin üzerinde cevvâl olan alâimisemâ parçaları nazar-ı hayal önüne bir müceff kûh-i elmas görü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nür. Gündüzleri fıskıyelerden feveran eden sular, nurdan yapılmış bir minâre şeklini bağlar; geceleri gazlara, mehtâblara müstağrak olan sütunları amûd-ı subhu andırır. Nur-ı nazar bahçenin bir başından bir başına bî-tâb olarak yetişir. Öyle bir bahçe ki, riyâz-ı huldu temaşaya muktedir olan bir adam, bu dâr-ı mihnet içinde ondan mükemmel bir taklidini yapmaya muktedir olabilmesi meşkûktur.

Hükûmetlerinin satvetini görmek için bir kere nehir kenarına inilmek veyahut şehrin eski kalesine girilmek kâfidir. Zırhlı sefineler görülür ki, demirden dökülmüş bir büyük memleket hükmündedir. Yalnız yeni çıkmış ve fakat daha muntazamının zuhûru cihetiyle terkolunmuş o kadar silâh müşahede olunur ki, bir yere toplamışlar, tavaniyle, duvariyle, bölmeleriyle, merdivenleriyle Tophane kadar bir daire tertibine kifâyet etmiş.

Halkın mikneti anlaşılmak istenilirse, yalnız gazetelerin ilân ettiği iâne defterlerini görmekle, buna bir ilm-i icmâlî hâsıl etmek kabildir. Bir dul kadın eytâm mektebine üç yüz bin altın ihdâ ediyor, kundura boyası yapar bir adam vasiyetnâmesinde fukaraya yirmi bin lira bırakıyor. Bu saadet yalnız Londra veyahut mücerred İngiltere'ye mahsus değil, Fransa'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin, Amerika'nın derecât-ı mütefâvite ile her tarafına şâmildir.

Memâlik-i mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiat-ı beşer, bayağı tabiat-i âleme hükm etmiş. Çocuk büyütüyorlar ki, bir yaşında olanlarını gören, vücûdunun kuvvetine ve kanının saffetine nazaran başka bir nev'iden doğmuş veyahut başka bir âlemde perverde olmuş olmasına zâhib olur. Hayvan terbiye ediyorlar ki, meselâ bir öküz bin iki yüz okka ve bir koç üç yüz kıyye geliyor. Ağaçların kuvve-i nâbitesini tezyîd ediyorlar, karpuz kadar armut hâsıl oluyor. Toprağın kuvve-i inbâtına feyiz veriyorlar, saçtıkları tohum bire elli derecesinde semere getiriyor. Sahralarında zürrâ terbiyesi görmemiş bir karış yer ve dağlarında üstad eli dokunmamış bir küçük ağaç bulunmaz. Hiç bir mülkün hiç bir tarafında ayıklanmağa muhtaç bir göl, köprüsüz bir nehir, intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sâhil, rıhtımsız bir liman görülemez. Limanların ekseri de demirlere garkolmuş derecede müstahkem bulunur.

O ashâb-ı himmet terakki nâmında bir tarîk-i felâha girmişler; bu sayede gündüzleri bir ıyd-ı saadet, geceleri bir şehrayîn-i meserret olmuş, lezzet-i ömürden sahîhan istifade ediyorlar.

Garibi şurasıdır ki, o kadar satvetli bir hükûmetin yalnız âsâyiş-i halkı muhafazaya memur olan zabtiyelerinden başka, orada bir eseri görülmez. Vükelâ yarı ömrünü sahralarda geçirir. Binde bir iş devâir-i hü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kûmete düşmez. Zabtiyelerin kârı ise gündüzleri arabaların çarpışmamasına nezaret ederek meselâ ahâd-ı nâstan birinin bindiği kira arabasını nöbetinden geri bırakmamak için, en büyük ashâb-ı haysiyetin bir işaretle faytonlarını durdurmak ve geceleri birkaç sarhoş mücadelesi bastırdıktan sonra sabahlara kadar hânelerin, dükkânların kapısı kapalı ve pencereleri mahfûz olup olmadığını gözetmek gibi, adâlet ve âsâyiş hizmetlerinden ibârettir.

Halkın ise, o kadar miknetle beraber hazinelere mâlik olan en büyük ashâb-ı serveti seksen yaşında olduğu halde yine mağazasına gider, akşamlara kadar aylıklı hizmetkâr gibi işiyle iştigâl eder.

Daima sa'y ve ilim cihetlerine masrûf olan fikr-i hakikat kuvvetiyle, öyle bir cihân-ı refâhiyet peyda etmişler ki, bin türlü mübâlagat ile muhat olan İran hayâlât-ı şâirânesinin Hint ve Çin'de tasvir ettiği cevherîn kaleler, zerrîn saraylar, rengîn gülistanlar yanında hiç hükmünde kalır.

Vâkıa medeniyet oralarda dahi bütün bütün nekâisdan berî değildir. Hele bir takım yerlerde asaletin hâiz olduğu imtiyazât-ı maddiyye ve bazı taraflarda konsolide oyunları gibi, habâisin icab ettiği tefâvüt-i istifade ve hususiyle kavâid-i teşrîde bir takım âdât-ı atîkanın ahkâmı akla tercih olunuşundan husûle gelen seyyiât-ı külliyye cihetleriyle, birçok mezâlim vukua gelmekte ve birçok adam aç kalmaktadır. Ve ilâhiyatta tabiat fikrinin ve siyasette o fikir netâyicinden olan menfaat-ı ekseriyet ve mukteziyât-ı hükûmet gibi mevhûmâtın tesiriyle, ahlâk-ı siyâsiyye ve terbiye-i umumiyyece görülen temâyülât-ı seyyi'e, bayağı ileride ukalâyı bir fetret-i uzmâ vukûundan endişeye düşürmektedir. Mamafih yalnız marifet ve vesâit-i servette dem-be-dem meşhûd olan kemâlât ve terakki, adalet ve ahlâkça bâlâda bahsolunan noksanların pek çok tesirâtını setr ediyor.

Ya bizdeki, ekmel-i teşri'ât olan ahkâm-ı fıkhiyye hükûmetin esas terkibidir; ya bizdeki necâbet umûma ait bir vasıf olduğu için hiç kimsede bir imtiyâz-ı maddî hâsıl etmemiş ve ilâ maşallahü Taâlâ hiç bir vakit hâsıl etmiyecektir; ya bizdeki tefâvüt-i istifadeyi mûcib olan vesait zaten men'olunmuş ve bu memnûiyetin tesiri karnen bâde karn herkese tevârüs eden melekât-ı fikriyye ile gönüllere yerleşmiştir; ya bizdeki ahlâk ekseriyet arasında bozulmak değil hâlâ lâyıkiyle neşv ü nemâ dahi bulmamıştır, bununla beraber bir de terakki-perverlik iltizâm olunursa acaba, medeniyetimiz ne hale gelir?

Evet, şöyle birkaç sene içinde İstanbul'u Londra veya Rumeli'yi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını biz de biliriz. Fakat madem ki Avrupa bu hale topu iki asır içinde gelmiş ve madem ki esbâb-ı terakkice onlar mûcid olmuş, biz o vesâiti hazır bulacağız. İş etraflı tutul-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duğu halde, hiç olmazsa iki asır içinde olsun, biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak bir hale gelebileceğimizde hiç iştibâh var mıdır? İki asır ise hayat-ı cemiyete nisbeten lemha-ı basar hükmünde kalmaz mı?

Bu maksada vusûl ise birçok mevâni'in def'ine ve birçok hâlâtın tagyîrine, birçok esbâbın ihzârına tevakkuf ederse de, esasen ma'rifet ve sa'yde olan noksanımızın ıslâhına bir çare bulmak her işe mukaddemdir.

Bizde, mehdden lahde varıncaya kadar ilmi velev Çin'de olsun taleb etmek hakkında olan evâmir, bütün bütün unutulmuş. İnsan biraz elifba okudu ve biraz da «ema tereyna»nın i'lâli gibi abesiyât ile uğraştı mı, tahsilini tekmil etmiş zannolunur. Her ne işe girecekse sellemehü's-selâm ibtidâ ediyor.

Elden gelen sa'yi fi'ile getirdikten sonra, müyesser olan kisb ile iktifâ demek olan kanaat başka mânâya hamlolunmuş. Bir hırka ile bir lokma nasib oldu mu, bir kenz-i lâyüfnâya mâlikiyet zehâbı hâsıl olarak ten-perverlik peygulesinde yan gelip zevke bakmak, sevâb hükmünde tutuluyor.

Her türlü ikbâl ve menâlin bekâsına gururdan tahzir için nazar-gâh-ı ibrete vaz' olunan fenâ-yı âlem, bütün bütün hilâf-ı maksad bir takım fikirler tevlidine medar edilmiş. İnsan bir kere öleceğini bildi mi, ölünceye kadar kendinin ve ondan sonra evlâdının nasıl yaşayacağını hiç düşünmek lâzım gelmez itikadında bulunuluyor. Kırmızı yemeni veya tek yelkenli çırnık yapmak itikadiyât hükmünü bulmuş; bir potin imâl eylemeye veya bir vapur peydâ etmeye çalışmaktan, ilhâdı mucib olacak haller kadar, tevakkî ediliyor.

Halkta bu fikirler mevcûd iken, hemen hiç kimsenin çekmecesinde havâyic-i zaruriyyesini idare edecek mikdardan ziyade ve belki o kadar para bulunabilmek ve hemen hiç kimseye ceddinden -tamir ihtiyacından vâreste- bir kârgir hâne kalmak ihtimâli yoktur.

Ey ihvân-ı vatan, nice bir bu zalâm-ı gaflet?.. Nice bir bu hâb-ı tenperestâne?.. İdrâkten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım... Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım.

İbret'in üç numaralı nüshasında dahi denilmişti : «Ayetle, hikmetle, icmâ ile, rivâyetle, tecrübe ile, ibretle mübeyyendir ki; insan için her ne hâsıl olursa sa'y ile olur, insan her neye vâsıl olursa sa'y ile olur.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İbzâl-i mesâide kusur etme ki olmuş
Vâbeste bu âlemde sükûnun harekâta.

Mevtâ yakışır var ise râhat döşeğinde,
İkdâm u tahammül gerek erbâb-ı hayata.
(İbret, nr. 45, 3 Ramazan 1289/5 Kasım 1872)

(Makalât-ı Siyasiyye ve Edebiyye, İstanbul 1327/1911, s. 248-264).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

HÜRRİYET-İ EFKÂR

İnsanın hürriyeti, muhtâr olduğundan, ihtiyarı ise, sâhib-i fikir bulunduğundan gelir.

Bu bedâhet göz önüne alınınca, tamamiyle teslim olunmak iktizâ eder ki, her türlü havâss-ı beşeriyyeye olduğu gibi hürriyete dahi esas, kuvve-i müfekkiredir.

Ya her kârımızda vücûdunu iddiâ ettiğimiz hürriyet, fikirden mütevellid olunca fikrin vücûdunu inkâr etmek, sıfırdan aded teşekkül edebilir demek kabilinden olmaz mı?

Dünyada hangi madde vardır ki kendinin mâlik olduğu bir hassayı mahsûlü veya ta'bîr-i âharla eseri olan diğer bir maddede icâd edebilsin? Bu kadar delâil-i nazariyyeye ne hâcet! Tatbikat meydanda duruyor.

Bir adamın, velev taşlarla beyni ezilsin, fikrince kanaat ettiği tasdikâtı tagyîr etmek kabil midir? Velev hançerle yüreği paralansın, vicdânınca tasdik ettiği mu'tekadâtı gönlünden çıkarmak mümkün olabilir mi? Demek ki naklî, aklî, hikemî, siyasî, ilmî, zevkî her nev'i efkâr zaten serbest, zaten tabiîdir. Değişirse kimsenin icbârıyla değil, tabiatın ilcâsiyle değişir.

İbret-bîn olacak vekâyi'-i meşhûredendir ki şemsin istikrârı, kürenin devri hakkında Copernic'in meydâna koyduğu kavl-i hakîmâneyi delâil-i riyâziyye ile isbât eden meşhûr Galile bu itikadından dolayı her hakikati muhâlif-i din suretinde göstermekle ma'rûf olan ruhbân gürûhu tarafından ilhâd ile ithâm olunur. Eğer tâib ve müstağfir olmazsa, tâ'un-ı insanî denilemeğe şâyân olan ma'hûd Engizisyon'un pençesine düşeceği kendine ihtâr edilir, akrabası, ehibbâsı, şâkirdânı, âşinâları musallat olurlar; tehdîd ve ilhâh kuvvetlerinin sevkiyle kiliseye gider. Bir takım teşrifât-ı uzmâ arasında kavlinin hatâ olduğunu itiraf eder, istedikleri gibi «tâib ve müstağfir» olur. Fakat kiliseden çıkarken yine efkârında olan hürriyet-i tabiiyye galeyâna başlar, bir türlü kendini alamaz; ayağını birkaç kere yere vurur da : «Mamafih yine dönen küredir» der.

Pek kanlı, pek hatarlı, pek müteaddid tecrübelerle sâbit olmuştur ki, fikre galebe yine mücerred fikrin şânındandır. Maddiyât, ta'addiyât-ı ef-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kâr üzerine taslît olunca, baruta dokunan ateş veyahut buhara hadden ziyade icrâ olunan tazyik hükmünü vermek mukarrerdir.

Bir kere tarihleri gözümüzün önüne alalım, vaktiyle İslâm'da zındıka çıktı, ilhâd çıktı, tabiiyûn zuhûr etti. Tenâsuhiyye zuhûr etti. Hiç birinin üzerine kılıç çekmediler, meydanı fenn-i kelâma bıraktılar. Şimdi memâlik-i İslâmiyyenin hiç bir yerinde onlardan veyahut o kabilden olan birçok mezheplerden eser bile görülemiyor.

Avrupa'da Katolik itikadının en ehemmiyetsiz bir cihetine dokunacak ne kadar mezheb-i dinî vü hikemî zuhûr ettiyse, üzerlerine o dehşetli Engizisyon musallat oldu. İşkenceyi, diri diri adam yakmak, ağza erimiş kurşun akıtmak hadlerinde bile tutmadı. Mahsûs âlet icâd etti, bir takım biçarelerin ta ölüm derecesine gelinceye kadar her kemiğini ayrı ayrı kırdı, yine mazlûmunu, evlâdına bakarcasına himmetlerle şifâ-yâb eyledi, sonra ikinci, üçüncü, dördüncü def'aya kadar yine kemiklerini kırdı. Bu kadar ezâlar, bu kadar belâlarla beraber dâimâ galebe, Katolik mezhebinin aleyhinde bulunanlarda kaldı. Hâlâ da onlarda kalıyor.

Birçok ukalâ, bu hakikati pîş-i nazara alarak demişlerdir ki, fikr-i insanîde bir garîb hassa görülür: Hürriyetini izhâr etmeğe başlayınca, eğer pek şiddetle üzerine varılırsa kendinde olan ulüvv-i mahiyeti birdenbire kemâliyle idrâk eder, karşısında her ne türlü kuvvet mevcûd olursa olsun mukavemetten çekinmez, hattâ yüzde doksan nisbetinde gâlip olur; tazyiki az gördüğü zaman ise hasmının za'fını anlar, fare ile oynayan kedi yavrusu gibi eğlenir yolda bir harekete başlar.

Meselâ istediği bir şeyi ciddî söylemekte mazarrat görürse, kinâye ile söyler, ona da muktedir olamazsa muamma ile anlatır, tasvîr ile gösterir, hâsılı elbette bir tarîk bulur, maksadına nâil olur.

Bir aşçının Girit fethini, tirit kafiyesinden istifade ile bir padişaha -memnûiyet hilâfına olarak- beyâna muktedir olabildiği meşhurdur.

Her kim isterse, Girit-tirit kafiyesi kadar mânâsız bir münâsebet bularak fikrini izhâra muktedir olabileceğini de dünyada hiç bir âkıl inkâr edemez.

Ahvâlimize dikkatle bakalım. Hâfızamıza müracaat edelim. Acaba tasavvuru değil hattâ neşri men'olunmuş bir fikir bulabilir miyiz ki hakkında vuku' bulan memnûiyet câri olmuş olsun?

Bu halde «dünyada bir cemiyet için fevkalâde muzır olabilecek fikirler de vardır, onların neşrine de mümana'at olunmasın mı?» denilirse, biz de deriz ki :

Evvelâ : Reşid Paşa merhûmun, Paris muâhedesi aleyhinde olan lâyihasında dediği gibi «herkes mecnûn olmadığından» bir fikir, tamamiyle

hakikate makrûn olmadıkça binde bir kere kendini umûma kabûl ettiremez.

Sâniyen : Bir fikrin tasavvurunu veyahut intişârını men'etmekten ise sû-i te'sirâtına meydan vermemek bin kat kolaydır.

Sâlisen : Her memlekette bulunan kudret-i teşri'in vazifesi memleketin hâlini lâyıkiyle takdir ederek, oraca muzır olabilecek efkâr ve ef'âle kanunu seddetmektir. Mükemmel bir kanun yapılınca kasden hem yanlış hem muzır bir fikir neşretmek pek güçleşir. Hatâen böyle neşir vukû' bulursa ihtiyâr edenleri te'dîb etmeğe de hiç bir mâni' kalmaz.

Râbien : Teşri'in dâiresi bir hadd ile mahdûd değildir. Farzedelim ki, muzır olabilecek bir fikrin bir yolda neşrine mâni' olacak cezâ tayin olunmamış da kanunun o ciheti nâkıs kalmış, bir mazarratlı fi'il zuhûr edince derhal ona karşı da fıkra-i nizâmiyye neşredilebilir.

Denilirse ki, sonradan neşrolunan nizâmın hükmü, sevâbıka câri olamayacağından, bu tedbir hadd-i zâtında müessir görünmez.

Biz de cevap veririz ki :

Bir adam fikren, lisanen, kalemen, tahriren hadd-i zâtında memnû' olması lâzım gelecek bir fi'ili, kanunun noksan bulunmasından istifâde ile ihtiyâr ederse, madem ki o fi'ilin tekerrürüne meydan bırakılmamak kabildir, hükûmetçe o tedbire müracaatla iktifâ lâzımgelir.

Hele bir adamın bir def'alık olarak bir hatarlı fikirde bulunduğundan veya bir hatarlı fikri neşrettiğinden dolayı ithâm edilememesi ile, bir hükûmetin nâfi veya muzır olduğu istidlâl olunamaz.

İçlerinden istediğini -veya ta'bîr-i sahîhiyle istemediğini- neşir ve belki tasavvur ettirmemeğe ilâ-maşallahü Taâlâ muktedir kalmasından, kıyas ve nisbeti muhâl addolunabilecek derecelerde ehven olduğunda zannımızca bir âkıl yoktur ki iştibâh eylesin. *(Hadika,* nr. 3, 12 Teşin-i sâni 1289/24 Kasım 1873)

(*Makalât-ı Siyasiyye ve Edebiyye,* İstanbul 1327/1911, s. 40-45).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

HİKMETÜ'L-HUKUK

İcrâ-yı hak için geçer âdem hükûmete
Haktan ziyâde hükmünü icrâya sa'y eder

Müberhendir ki, ebnâ-yı beşer cemiyet haricinde yaşayamıyor. Muayyendir ki, cemiyet dâhilinde hiç rahat bulamıyor.

İnsan her ne zaman ki, vahşet sahrâlarının germ ü serdini, hırman-ı maîşetini, sibâ'ını, illetini, eyyâm-ı tenhâyî ve leyâl-i dehşetini düşünür, bittabî cemiyeti firdevs-âbâd-ı saâdet hükmünde görür. Ancak her ne vakit ki cemiyetin harbini, zencir-i zulmünü, nâire-i istikbâlini, zarûretini, âmâlini mülâhaza eder, bayağı şehir ile sahrânın tercih-i meziyetinde âciz kalır.

Acaba ebnâ-yı cinsimiz bu hayret-âbâda yalnız tahammül-i meşakk için mi gelmiştir? Acaba bu edvâr-ı felâketin bir encâmı yok mudur? Hâşâ ki fıtrat-ı beşeri istidâd-ı kemal ile halk eden Sâni-i Hakîm o istidâdı abes yaratmış olsun. İnsan ki, mebâdi-yi hilkatte dûş olduğu adem-âbâd-ı acz u ıztırârdan bir dereceye kadar sa'y-i zâtîsiyle nefsini tahlîs ederek kırk elli asırdan beri tufan-ı inkılâbât içinde yuvarlana yuvarlana şu bâlâ-hâne-i terakkîye vâsıl olmuş ve ihtiyacât-ı maddiyye ve lezâiz-i mâneviyyesine hizmet için kendi âsârı iken kendini hayran edecek kadar bedâyi meydana koymuştur, elbette bir gün ilim ve ikdâmı sâyesinde umûmunu bahtiyar edecek bir devre vâsıl olacaktır.

Ümid-i saadet fert için ahirete münhasır ise, nev'i için dünyaya da şâmildir. Bu ümit sayesindedir ki, müteşerri' ve hakîm ne kadar muhibb-i insaniyet vücuda gelmişse, dünyada şevk ve ikdam ile çalışmış ve ahirete emin ve müteselli gitmiştir.

Umûm ne vakit bahtiyar olur?

Ne vakit herkes atâyâ-yı kudretten istidâdı nisbetinde nasibini alırsa... Ya bu maksadın husûlüne çare nedir?

Adalet...

Adalet meselesine ta'lîk-i nazar etmek isteyenler için hikmeten her şeyden evvel hukuk-ı beşerin mebnâsını taharri etmek lâzım gelir. Bu

bahiste ise ârâ-yı hükemâ pek çok şubelere münkasımdır ve mamafih bu teşettüt tertib-i mantıkî ile birkaç fasılda cem' olunabilir.

Bazı ashâb-ı efkâr ta'akkulât-ı beşeriyyenin mutâbık-ı hakikat olduğuna iştibâh ve bir takımı da insanda ihtiyârın vücudunu doğrudan doğruya inkâr veya dolayısıyla ibtâl ederek, evvelkiler kavâid-i hakkın taharrîsine ve ikinciler ise tasavvuruna imkân bırakmadılar ki bunlar lâ-edriyye, ceberiyye ve vahdet-i vücûd mezheplerinde bulunanlardır.

Bazı hükemâ ise ümem-i sâlife vü hâliyye beyninde muâmelât-ı hukukun derece-i ihtilâfına nazaran o pertev-i hikmetin böyle muhtelif muhtelif renklerde görünüşüne ta'alluk ettiği eşyânın kabiliyetlerinde olan mugâyeret sebep olduğundan tegâfül ederek hukuk için ma-fevka't-tabiîyâttan bir kaidenin fıkdânına hükm ettiler ki, bunlar da hukuk-ı insâniyetin dâhilinde aradıkları esaslar itibariyle refâhiyye, vicdâniyye, bürhâniyye takımlarıdır.

Bu mezâhibten her hangisinin olursa olsun muhâkemesi, evvel emirde aklın temyîz-i hakikatine iktidarını bilmeğe tevakkuf ettiği için ibtidâ lâ-edriyyenin efkârını teşrih edelim.

⁂

Hakikat sence meçhûl olsa da aklen müberhendir
Güneş âmâlara pinhân ise bînâya rûşendir

Gariptir ki, insan her neye olursa olsun aklıyla hükmeder. Yine insanlar içinde hükm-i aklînin nefsü'l-emre mutabakatında tereddüd edenler de bulunur.

Bu tuğyân-ı efkâr taşlara çarpa çarpa dağılan seyl-i hurûşân gibi hakikatin mukavemeti karşısında nice fırkalara inkısam etmiştir.

Meselâ bir mezhep vardır ki, hükm-i aklînin mutâbık-ı hakikat olduğuna bürhan talep edip der ki : «Biz bu acz ve meskenetimizle beraber bir şeye şöyledir deyivermekle, tasdikimiz hakikatin aynı olduğuna nasıl hükmolunabilir? Acaba terkibimiz bir başka hal ve şekilde bulunsa, o zaman da şimdiki gibi -iki cisim bir hayyizde ictimâ etmez- kaziyesini bedihî addeder miydik?»

Aklın hükmü mutâbık-ı hakikat olduğuna nasıl delil gösterilsin ki, cihanda akıldan başka bir mümeyyiz yoktur.

Bu denî dünyadan avâlim-i ulviyyeye îsâl-i nazar ederek hakikati levh-i ezelden taharrî eylemek veyahut tasdikât-ı fikriyyeyi imtihan için terkîb-i âsumânîyi başka bir kalıba ifrâğ etmek kimin elinden gelir?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zevzekliğin en tuhaf ciheti şurasıdır ki, bunlara «siz aklın hükmünü terdîd ediyorsunuz. Halbuki terdîd de bir hükm-i aklîdir» denildikçe, «bizim şüphemizin vârid olduğunda da şüphemiz var. Ve ikinci ve üçüncü defa da ve helümme cerrâ[1] terettüb edebilecek şübühâtımızın cümlesinde yine şüphemiz var» derler. Ve bu suretle hem devri, hem teselsülü câmi ve bayağı cüz'-i asamdan müşevveş bir hezeyânı ayn-ı hikmet addederler.

İfâdât-ı mârûzaya bakılınca anlaşılır ki, hükemâ bu fırkaya kanaat veremez. Çünkü onların kârı taharrî-yi hakikat değil temennî-yi muhâldir. Şu kadar var ki, ashâb-ı hikmet için bunlarla muâraza da vazifeden değildir. Çünkü hadd-i zâtında hükm-i aklînin hakikate mutabakatı teslim olunmadıkça, lâ-edriyyenin hiç bir kavli dâvâ hükmünü bulmak kabil olamaz.

Fenn-i hukuk ise bu mezhebe gayet sade bir hüküm ile cevap verir :

Hükm-i aklî ya bizim zannımız gibi hakikate muvâfıktır. Ya onların iddiası gibi meşkûktür. Şıkk-ı evvel itibârınca mevcud olan kavâid-i siyasetin -tâ butlânını isbat ile umûma kabul ettirinceye kadar- hükmüne ittibâ mecburiyetinde bulunurlar. Şıkk-ı sâni itibarına göre ahkâm-ı siyasetin hakkaniyetince olan şekilleri dahi indlerinde meşkûk olduğundan, itirazdan keff-i lisan etmeleri lâzım gelir. Bir mezhep daha vardır ki bedihiyâtın aslı olan,

Bir şey hem mevcûd hem ma'dûm olamaz

kaziyesini bâzice-i efkâr nev'inden bir safsata ile ibtal etmek isterler de derler ki «şeyi, mevcûd ile ma'dûm beyninde terdîd etmek ma'dûm tasavvurunun vücudunu iktizâ eder. Halbuki ma'dûm düşünülemez. Çünkü bir şeyin mutasavver olması diğer eşyâdan temyîzine mütevakkıftır. Bir şey ise mütemeyyiz olmayınca elbette mevcûddur. Binâenaleyh, «bir şey hem mevcûd hem ma'dûm olamaz» sözünde- bir şey hem mevcûd hem ma'dûmdur -veya tabir-i âharla- adem mevcûddur- mânâsı mündemiç olduğu için hükmü mecma'-ı nakîzeynin nefyinden ibâret olan bu kaziyye hadd-i zâtında birbirini münâkız iki tasdiki câmi ve binâenaleyh butlânına binefsihi beyyinedir».

Hayalin parlaklığında şüphe yok. Fakat hakikatten berî olduğunu zâhire çıkarmak da güç bir şey değildir.

Adem gerek mutlak olsun ve gerek âdi olsun mevcûd olmamakla tasvîrinin intifâsı lâzım gelmez.

---

1 Ötekileri de buna kıyas et.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte Vâcibü'l-vücudun nazîri ma'dûm-ı mutlaktır. Fakat biz zihnimizde öyle bir tasavvur buluyoruz. Bedihîdir ki ma'dûmu düşünmek muhâl olsaydı efkâr-ı beşerde bu tasavvur bulunmazdı. Tabiat içinde hulüvv-i mutlak adeta ma'dûm iken biz onu tasavvur etmek şöyle dursun cıva ile şişe beyninde az bir zaman temyîz bile ettiriyoruz. Demek ki ma'dûm yalnız mutasavver değil, mütemeyyiz dahi olsa yine vücud bulmak iktizâ etmezmiş. Çünkü şişe ile cıva arasında hâsıl ettiğimiz şey yokluktan ibârettir. Lâ-edriyyenin şâyân-ı dikkat olan sözleri bu yollarda olan muânede ve mugalâtalar değil, tarîk-i insâfa dökülüp de, taharri ve muâheze yolunda irad ettikleri mebâhisdir ki, hâiz olduğu ehemmiyet cihetiyle biraz tafsîl etmek isteriz.

Bunlar ilim ve ma'lûm ve âlimi ele alırlar da derler ki :

«İlm-i beşer nihayet derecede nâkıs ve noksanı ise kemâline nisbetle yüz binlerce yüz binler kere ziyade olduğunda şüphe yoktur. Bulunduğumuz kıt'a-i hâki mükevvenâta ve bildiğimiz havâdisi alel-umum şuûnâta kıyas eylesek, noktayı eb'âda nisbet etmiş oluruz. Bu kadar noksanlı bir vâsıta ile vusûl-i hakikate nasıl ümid-vâr olalım.

İlim ziyadeleştikçe tasdîkât-ı fikriyye ilâ-gayrün - nihâye tagayyür eder durur. Meselâ biri bize - arşını onar kuruştan yüz zirâ' duvar yaptırdım. Mimara ne vermekliğim lâzım gelir, dese derhal bin kuruş deriz. Lâkin «mukavelemizde duvar on günde bitecek ve bitmezse herif her te'ehhür eden gün için yüz kuruş tazmin verecekti. Duvar ise on iki günde bitti» diyecek olsa, hemen ikinci derecede hâsıl olan ilmimiz hükm-i zihnîmizi tahvîl ederek mimara «sekiz yüz kuruş vermesi lâzım geleceğini» söyleriz. Yine herif «şu kadar var ki bir gün mimar işini tatil etmek istedi. Ben de ruhsat verdim» dese, yine bir ilim daha hâsıl ettiğimizden yine neticemizi değiştirir «öyle ise dokuz yüz kuruş vermelisiniz» deriz.

Demek olur ki, ilmimizi birkaç bin derece ileri götürebilsek şimdi mazbûtumuz olan mâlumâttan hiç biri sahîh kalmayacak. Bu da tecrübe ile zâhir değil midir ki, insaniyet asren-ba'de-âsr her madde üzerine muhtelif muhtelif fikirler hâsıl edip duruyor. Fakat hiç birinde tevakkuf etmiyor!

Bu hal yalnız a'sâra mahsus değil, müte'âsirîn beyninde de tamamiyle câri oluyor. Bugün Berlin Encümen-i Danişi âzâsından biri ile sahrâ-yı kebîr vahşilerinden biri hem-meclis edilse, mahfûzât-ı fikriyyelerinin binde biri yekdiğerine tevâfuk etmek kabil midir?

İki minare boyu bir dağ veya bir kurşun atımı bir nehir veyahut yalnız harita üzerine çekilmiş bir hatt-ı mevhûmun bir tarafında ayn-ı isâbet addolunan haller öbür tarafında mahz-ı şenâ'at sayılır!

İnsan çocukluktan gençliğe, gençlikten ihtiyarlığa intikalinde -yalnız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu etvâr-ı selâsede değil- belki her anda tasdikat-ı fikriyyesini taklîb ve tagyîrden hâli kalır mı? Biz bugün bir itikaddayız ki, belki dün ona kâil değildik. Ya o itikadda yarın devam edeceğimiz neden bilinir?

Böyle her zamanda, her mekânda, her kavimde, her ailede ve hattâ her ferde nisbetle her günde tenâkuzu küll-i yevm bin tecrübe ile sâbit olan müdrikâta nasıl hakikat denilebilir?

Hangi asrın, hangi şehrin, hangi ümmetin, hangi ailenin kavline itimad edelim? Daima tebeddülünü gördüğümüz tasdikât-ı fikriyyemizden hangisini sahîh bilelim?

Zâhir değil midir ki, fikir ve nazarımız hangi maddeye ta'alluk ederse yalnız zevâhirini fehmediyor. Hakâyıkını idrâkten âciz kalıyor. Meselâ elimize bir İngiliz altını alsak şeklini, nakşını, hacmini, sıkletini, kıymetini anlarız. Fakat altın nedir? Niçin üzerine güneş düşerse sarı görünür? Niçin eczâ-yı ferdiyyesi sâir madenlerden ziyade birbirine mütekâribdir? Bu esbâb-ı asliyyeden hiç haberimiz var mıdır? Âlemde sûretten mütebeddil ne bulunabilir? Şimdi hangi cismin bundan bir dakika evvelki ayniyette sâbit olduğunu iddia edebiliriz? An-be-an birbirini takip edip gelmekte olan şu tûfan-ı inkılâbât arasında bir şeyde hakikat taharri etmek, kavs-ı kuzahtan geçen katrelerde renk aramak kabilinden olmaz mı? Ve bu hallere im'ân-ı nazar edilirse bir hükm-i aklînin hakikati yalnız zaman-ı hutûruna inhisar etmek, şimdi hak olan bir şeyin bir dakika sonra butlânı kabil olabilmek iktizâ etmez mi?

Ya bin-nazar tahsil-i ilm ettiğimiz şeyler böyle olunca hakâyıka olan mâlumâtımız ne halde bulunmak lâzım gelir? Biz hakâyıkı, ya sûretten tahsil ettiğimiz mâlumâttan istidlâl ile veyahut aklımızın bil-bedâhe hükmüyle biliriz».

İbtidâ birinci vechini ele alalım : Bir şeyin daimî tebeddül ve sırf fürû'âttan ibaret olan cihetlerinden sâbit ve hakikî olan cihetlerine hükm etmek mâkul bir istidlâl midir?

Mahiyete nisbet sıfatın, illete nisbet âsârın, sebâta nisbet tagayyürün, tenâhîsizliğe nisbet kuyûdun ne hükmü olabilir?

Hakikati bil-bedâhe anlamağa gelince ne kadar kuvveti olabilir ki, bu yolda olan tasdiklerin cümlesi gayba ilim iddia etmek kabîlindendir. Bizim fikrimiz ki bir tasavvuru katiyen tasdik eder ve hilâfını tasavvura imkân bulamaz. Biz de onun ayn-ı hakikat olduğuna bil-mecburiye inanırız. Ancak bürhânın nedir? İstidlâlin ne yoldadır? diyenlere bir cevabımız var mıdır?

Bir kere kuvve-i nâtıkanın hâlini düşünelim. Ecsâmın kâffesinde görüldüğü gibi insan dahi vücudunun tâbi olduğu inkılâbât-ı tabiiyyesi cihetiyle iki dakika bir ayniyette kalamaz. Her an eczâ-yı mürekkibesinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir takımı külliyetinden ayrılıyor; yerlerini diğer bir takım eczâ gelip tutuyor. Halbuki aklın her türlü idrâkâtına âlet bu vücuddur. Ondaki tebeddül kuvâ-yı hissiyyede dahi bittabi' bu tebeddülü iktizâ eder. Hissiyâtın tebeddülü dahi biz-zarûre müdrikâtının tebeddülünü müstelzimdir. Akıl sâbit ve yek-renk kalsa dahi... Halbuki akılda sebâttan ve yekrenklikten hiç bir eser görüldüğü yok! Bir kimsenin idrâki diğer bir adamın aklına benzemez. Herkes çocukluğunda her neye mu'tekid ise ihtiyarlığında hemen cümlesini inkâr eder. Bir maddeye bir insan sağlam iken başka türlü hükm eder, hasta iken başka, ayık iken başka, sarhoş iken başka, hele aklın uykuda olan tasavvurâtıyla hâl-i yakazadaki idrâkâtı beyninde olan fark-ı küllî ve deli dediğimiz adamların havâtırında bizim tasdikâtımıza nisbet görülen mugâyeret-i kâmile bütün bütün cây-ı vesvese değil midir?

Akıl dediğimiz kuvvet ömrün her tarzında, vücudun her halinde bir malûm üzerine taban tabana zıt ilimler hâsıl ediyor! Hükümler veriyor! Bunların hangisi sahîhtir? Aklın hâl-i tabiîsi gençlikte midir? İhtiyarlıkta mıdır? Yakazada mıdır? Uykuda mıdır? Sarhoşlukta mıdır? Ayıklıkta mıdır? Akıllılık dediğimiz tavırda mıdır? Cünûn dediğimiz hâlette midir? Neden bilelim?

Bir de doğduğumuz zaman kuvve-i müdrikemiz bir tohum kabilinden olup da vücûdumuz gıda ve heva ile neşv ü nemâ buldukça, onun da nazar ve tecrübe ile terakki ettiğinde ve bu nazar ve tecrübe ise tesadüfen etrafımızı ihâta eden âdât ve nizâmât ve muâmelât ile hâsıl olduğunda şüphe var mıdır?

Biraz te'emmül ile ekserinin sakâmetine hükm ettiğimiz bu esbâbın tesirâtı acaba kuvve-i âkileyi tarîk-i selâmetten ayırmamış mıdır?

Emrâz-ı nefsâniyye ve hevesât-ı şehvâniyye ve mesned-i hizmet ve terekküb-i cismânî ve iklîm ve me'kel ve meşârib gibi nice ahvâlin temyîz üzerine mâlum olan tesîrâtı düşünülünce, o da hükm-i aklînin hakikatinde itimâdı selb etmez mi?

Bir de kuvve-i âkıle in'ikâs-ı hakikat için daima safvet ve sükûn halinde bulunmak lâzım gelirken, her an bin türlü tesîrât-ı hâriciyye ile tahavvül ve tahayyülüyle bittabî suver-i mün'akiseyi dahi tahvîl ederek bir madde için her fikirde bir şekl-i diğer ve her zamanda bir aks-i âhar peydâ oluyor. Bunların içinde hakikate mutabık olan da varmış, neden bilelim ki hangisidir?

İşte havassımızın umumiyeti bu halde!.. Şimdi bunları bir de ayrı ayrı tedkîk edelim : Dünyada bunu bir âkıl inkâr edemez ki, ekser hislerimiz bizi daima aldatmaktadır. Meselâ bugün yirmi beş derecede sıcağı bizim halimize mutabık buluruz. Yarın tahammül olunmayacak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

derecede görürüz. Zâika bir şeyin lezzetini her zaman bir halde bulmaz. Dün haz ettiği bir kokudan bugün istikrâh eder.

Sâmi'a birbirine taban tabana zıt olan iki kavli kabul ile dimağa nakleder. Nazar sudaki değneği eğri ve gündüz sarı gördüğü şeyi gece beyaz görür. Sath-ı âyine içinde eb'âd ve mütehayyiz ecsâm bulunduğuna hükm eder.

Göz adeta bir ma'kesdir. Biz nice ma'kesler görüyoruz ki, müdevveri müstatil veya küçüğü büyük gösterir. Ya gözün de bu kabilden olmadığını neden bilelim?

Bir de benim sarı gördüğüm şeyi bir başkası yeşil, bir başkası mavi, bir başkası kırmızı ve benim kürevî gördüğüm bir cismi bir başkası mik'ab, bir başkası beyzî, bir başkası haymî görmediğini neden istidlâl edelim?

Bu tagayyürler yalnız daima görmekte olduğumuz bir takım elvân-ı eşkâle delâlet eder. Yoksa bu elvân ve eşkâlin her nazara nisbet bir ayniyette kaldığına elde hiç bir bürhan yoktur.

Mukaddemâtımızın ekserini hafızadan alıyoruz. Hafızanın ise mazbûtâtını tagyîr etmediğine nasıl emin olabiliriz?

Bunlardan başka vâhime insana hiç yoktan bu kadar heyâkil-i hâile gösterdiği ve müdhiş sadâlar işittirdiği mâlumumuz değil midir? Ya hâdimleri bu halde olan temyîzin vusûl-i hakikate iktidârını ne sûretle teslim eyleyelim?

(*Mecmua-i Ebüzziya*, cüz 48, 15 Cemaziyelahır 1302/ 30 Mart 1885, s. 1505-1514).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

İMTİZÂC-I AKVÂM

Devlet-i Aliyye'nin sûret-i terkibi nazargâh-ı mütâla'aya alınınca bedâheten görülür ki, hukukta birbiriyle müsavî, menfaatte yekdiğeriyle müşterek ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkârda mecmûu birbirine ve her biri mecmûuna mugayir bir çok eczânın içtima'ından hâsıl olmuş bir hey'etiz.

Binâenaleyh gerek eslâfta, gerek muâsırlarda bekâmızca misâl-i emniyet olabilecek bir cemiyet bulamayız.

Şu kadar var ki, bu halde yaşamış veyahut yaşar bir cemiyet yok, ise, öyle bir halde bulunduğu için yaşayamamış bir hey'et hiç yoktur. Ve madem ki -cemiyât-ı medeniyyenin terkîb ve zevâl hususunda cihan, cihan olalı en ziyade sür'at gösterdiği- altı asr-ı ahîr içinde bin türlü felâketlere uğradığımız ve za'fın hadd-i intihâsına gelmiş olduğumuz halde yaşamışız; demek ki -hiç bir hey'etin dağıldığını veya zevâlini görmediğimiz ve dembedem âlemin asâyişe meyelânını müşâhede etmekte olduğumuz- şu asr-ı terakkîde be-tarîkü'l-ûlâ yaşayacağız.

Âlemin haline vüs'atlice bir nazarla bakalım; zâhirdir ki cinsiyet gibi, lisan gibi, mezheb gibi râbıtalar cemiyete nokta-ı içtimâ olabilir, fakat hiç bir vakit içtima'a kat'iyen karşı durur bir sedd-i mümâna'at olamaz.

Buna delildir ki İngiltere'nin, Fransa'nın, İspanya'nın, Portekiz'in, Belçika'nın, Felemenk'in, Almanya'nın, Avusturya'nın, İtalya'nın, Danimarka'nın, İsveç'in ve Norveç'in her yerinde üç din ile bir dinsizlik, her birinde birçok cins, her birinde birden ziyade lisan olduğu halde vatan nâmıyle zuhûrâtın tayin ettiği ve hattâ ekser yerlerde hikmet ve hendese gibi ahvâl-i tabiiyyeye değil, siyâset ve askerlik mukteziyâtına bile tevfik etmeye kimsenin muktedir olamadığı bir hatt-ı mevhûm ile gösterilen yerleri herkes eczâ-yı hayatından ve belki hayatını o yerlerin eczâsından biliyor.

Çünkü nazariyâtta bir şekl-i mevhûmdan ibaret olan vatan, fiiliyatça hukuk-ı mütesâviye ve menfaat-ı müşterekeyi muhafazaya taşlara,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

demirlere müstağrak olan istihkâmlardan bin kat ziyade kâfil olduğunda fikirler tamamiyle ittihat etmiştir.

Hal böyle iken acaba bizim vatanımız yok mudur? Bilâkis! Bedihiyâtın inkârı kabil olmadıkça bizim ve belki hiç bir kavmin vatanı yoktur, denilemez.

Yahut vatan içinde hukukça müsâvi mi değiliz? Bilâkis! O derece müsâviyiz ki siyasiyâta dokunur hangi fıkıh kitabına müracaat olunsa, buna dair bir veya birkaç fetva ve kavâid-i umumiyyeye ta'alluk eder hangi hat ve fermana bakılsa, bu bâbda bir veya birkaç ibâre görülmemek, mümkün değil gibidir.

Hattâ -bir asl-ı mücerrede isnâdı kabil olmadığı için, muhakkikler nazarında kat'iyen ma'dûm addolunan- «hukuk-ı siyâsiyye» mevcud farzolunduğu halde dahi, memleketimizde yine her mezhep ashâbı o «hukuk» a mazhariyette müsâvidir.

Zira biz, vakitler gördük ki bir hizmete tayin olunmak için mutlak müslüman, mutlak Hıristiyan, mutlak yahudi veya mutlak Arap, mutlak Kürt, mutlak Arnavut, Mutlak Rum, mutlak Bulgar, mutlak Ermeni adam arandı. Fakat hiç bir vakit görmedik ki bir adam mücerret filân mezhebe veya filân cinse tâbi olduğu için bir memuriyetten dûr edilmiş olsun.

Mülkümüzün hizmet-i kazâ ve hizmet-i icrâsından hangi şubeye müracaat olunsa, içinde her -ve hiç olmazsa ekser- cins ve mezhepten adamlar mevcuddur.

Buna ise ahkâm-ı şer'iyyeye lâyıkıyle vâkıf olan Müslümanlar kat'a itiraz etmezler ve hatta edemezler.

Zira madem ki memur, halkın velisi değil hâdimidir, tayininde yalnız cihet-i istihkak aranır, cins ve mezhebe bakılmaz. (Nitekim keyfiyet İmam Maverdî'nin *El'ahkâmu's-sultaniyye*'sinde tafsîlen mastûrdur.)

Yahut menfaatimiz mugâyir midir? Bilâkis! O derece muvâfıktır ki buraca umumdan ayrılmak, menâfi'in esası olan mesele-i hayattan bile kat'-ı ümid demektir.

Sunûf-ı muhtelifemizin bulundukları mevâki'e bir muntazam harita üzerinde bakılsın, adeta bir insanın eczâ-yı âliyyesi gibi kâffesi birbirine girmiş ve cümlesi ferdinin ve ferdi ise hem cümlesinin hem efrâdının hayat ve kuvvetine kâfil olmuş bir halde görünmez mi? Hiç âzâ-yı âliyyeden birinin vücuddan ayrılıp da münferiden hayatta kalmasına imkân var mıdır?

Ya biz vatanımız içinde hukukça müsâvi, menfaatçe müşterek bulunduğumuz halde lisan ve mezhep dâiyesiyle niçin birbirimizden ayrılmak isteyelim?

Dünyada ne kadar mütefekkir halk varsa, cümlesi ittifak için türlü türlü nâmlar taharri eder dururken, biz niçin mücerret medâr-ı iftirak olacak isimler aramayı merak edelim?

İhtilâf-ı lisan nedir ki, bir yerde oturur ve her halde birbirinin muâvenetinden müstefid olur birçok adamın râbıta-i ictimâına halel verebilsin?

Ebnâ-yı beşer silsile-i ensâbı levh-i mahfûzdan istinsâh edilmedikçe, cins taksiminin hangi cüz'ünde dâhil bulunduğunu dünyada sahîhan kim bilir ki, o dâiyeyi vatandaşlık vezâifine tercihte haklı olsun?

Arabistan istisna olunduğu gibi, bir ayrı hey'et teşkiline kâfi olacak kadar -bir lisan söyler ve kendini bir cinsten addeder- nüfus mülkün neresinde mevcûddur?

Burada bulunan akvâm şimdi vesile-i ihtilâf sûretinde gösterilmek istenilen lisanlarını, cinslerini, mezheplerini bugüne kadar Devlet-i Aliyye sâyesinde muhafaza edebildiklerini ve ilerde de yine o sâyede hıfzedebileceklerini idrâk edemezler mi?

Bir nâm ile vatan-ı aslîinin dâire-i ittifakından ayrılan küçük küçük akvâmın kaçı bâki oldu? Bâki olanların hangisi saadet buldu?

Kuvvet, muvaffakiyet, saadet, medeniyet hep ittifak sâyesinde hâsıl olduğu müsellemâttan iken, biz efkâr-ı âlemin bütün bütün aksine yeni bir kaide mi keşfettik ki, ikbâl-i âtimizin teminini tefrikada arayalım?

Hıristiyan mezhebi hiç siyasiyâta karışır mı ki, ittifak veya iftirâk gibi sırf siyasî olan maddelerde o nâm ile hareket kabil olabilsin?

İşte bu mülâhazât meydanda iken ne lisan, ne cinsiyet, ne mezhep Rumeli'de, Anadolu'da bulunan akvâmın imtizâcına mâni sayılabilir.

Arabistan'a gelince, vâkıa orada ayrı bir lisan söyler ve kendini bir cinsten addederler milyonlar ile nüfus mevcuddur. Fakat Arabları uhuvvet-i İslâmiyye ve tâbi'iyyet-i hilâfet bize bir surette rabtetmiştir ki, onun fekkine olsa olsa Allah muktedir olur, olsa olsa şeytan arzu gösterir.

Hâlâ biri cumhur, biri saltanat tarzında numûne-i hükûmet olan İsviçre ve Belçika'da müte'addid lisanlar söylenmekte, Amerika'ya her sene kırk lisan söyler adamlar giderek ertesi yıl kırk yıllık yerli hükmüne girmekte, her tarafta İslâm ittihada çalışmakta, âlemin erbâb-ı tahkiki ebnâ-yı beşer arasında imtizaca mâni ne kadar esbâb var ise, cümlesinin izâlesini aksâ-yı makâsıd bilmekte iken Araplık, Tunusluluk, Mısırlılık, Yemenlilik nâmıyle vahdet-i kelimeden ayrılmaya kimsenin hakkı veya kudreti olmadığını hissetmeyen veya hissetmek istemeyen olur ise, Şeriat her ne vasıta ile olur ise olsun, sem' ve basar ve akıl ve vicdânının perdelerini yırtarak bu hakikati irâe ve isma' ve ifhâm ve iknâ'a her halde muktedirdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu ifâdeden anlaşıldı ki, Arapların vücûdu dahi mülkümüzde bir tohm-ı tefrika peydâ edemez. Binâenaleyh, biz hiç bir suretle zarurî iftirak etmek mahkûmiyetinde değiliz.

«Ya imtizâcımızın esbâbı nedir?» denilirse bizim itikadımızca öyle bir suale şu birkaç kelime ile cevap verilebilir : Aramızda ittihad-ı efkâr hâsıl olamamış, herkes birbiriyle imtizaç etmek istiyor, fakat herkes diğerini o imtizâca yanaşmaz zannediyor; binâenaleyh bu türlü mehâsini hükûmetten bekliyor.

Şurası malûm olmalıdır ki, bâlâdan vürûd eden bir kuvvet bir takım eczâyı olsa olsa tefrik edebilir, bir vakit mezcedemez.

İnsanlar beyninde imtizac, ülfetle hâsıl olur. Çocuklukta ve bahusus mektepte vücûda gelir. Şimdi şu imtizâc maksadınca bize lâzım olan her cinsten, her mezhepten çocuk kabul eder mektepler yapmaya çalışmaktır.

Basiret'te dahi denilmişti ki, bir kere evlâd-ı vatan muhtelif mekteplerden çıkarılsın, o zaman aralarına tefrika bırakmak nâ-kabil olur. Nitekim daha fidan iken birbirine sarılan iki ağacı büyüdükten sonra ayırmak, ikisini birden köklerinden çıkarmaktan müşkül olur. (*İbret*, nr. 14, 26 Rebiülâhır 1289/4 Temmuz 1872.)

(*Makalât-ı Siyasiye ve Edebiyye*, İstanbul 1327/1911, s. 241-247).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6

ŞARK MESELESİ

İki asırdan beri yanardağlar gibi hiç umulmadığı bir zamanda ateş-engîz-i galeyan olarak zelzele sademâtıyla rûy-i arzın şeklini tagyîr etmesinden korkulan devâhi-yi siyâsetin biri de, şark meselesidir. Bunun mahiyeti, Avrupa'da bulunarak ve dünyanın her yerini kendi memleketiyle tatbika çalışarak tahkîk-i hâl ve keşf-i istikbâl için it'âb-i fikr eden ashâb-ı kalemin neşriyâtında aranırsa, Memâlik-i Osmaniyye'de bulunan milletlerin mezâhib ve temâyülâtında görülen ihtilâf ile beraber İslâmiyetin medeniyet-i garbiyye ile imtizâcı gayr-i kabil zannolunduğundan ve Avrupa'ca efkâr-ı umûmiye buralarda mezheb davâsının hakkaniyeti pâ-mâl ettiğine zâhib olduğu için, mülkün hangi tarafında bir hâdise zuhûr ederse, daima mağdûr addettiği fırkayı himâye etmek istediğinden tahaddüs etmiş bir hal kıyâs olunur.

Ancak medeniyet-i hâzıraya bir şâibe-i âr olduğunu itirâf ile beraber maateessüf iddiâ ederiz ki umûr-ı ecnebiyyeyi idare eden nezâretlerin hafâyâ-yı evrâkını görebilmek veyahut mecâlis-i vükelâda cereyân eden mebâhisi bir köşeden dinlemek mümkün olsa, şark meselesinin dahi esası, sırf hükûmetler beyninde mevcûd olan politika rekabet ve menfaatiyle bazı ashâb-ı idârenin hubb-ı câh ibtilâsına müstenid olduğu pek kolay meydana çıkar.

Vâkıâ Memâlik-i Osmaniyye'nin birçok ecnâsdan mürekkeb ve her cins bir veya birkaç mezhebe ve hele birbirine mugâyir birçok fikirlere tâbi' olduğunda ve Rum eteryalarıyla Bulgar komitesinin tamâmiyet-i mülke dokunacak birer temâyül-i hasmânede bulunduklarında şüphe yoksa da, *İmtizâc-ı akvâm* unvanıyla *İbret*'in 14. numaralı nüshasında neşrolunan makalede dahi imâ olunduğu üzere, memleketimizce mevcûd olan ecnâs-ı muhtelife coğrafyaca bulundukları mevâki'e nazaran, bir cismin âzâ-yı âliyesi gibi birbirine geçmiş ve infikâk kudretini bütün bütün kaybetmiş bir halde bulunarak, aralarında bir dereceye kadar topluca bir mevki' tutanlar dahi, hey'etlerinde olan cüz'iyet, velev az olsun, mahlûtiyet cihetleriyle yine istiklâl üzere yaşamak kabiliyetinden ve hele o istiklâle nâil olabilmek kuvvetinden bütün bütün berîdirler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Zamanımızda ise insâniyet her türlü mevâni'i ma'dûm etmeğe ve her türlü bedâyi'i icâd eylemeğe kıyâm ederek bayağı tabiatın fevkıne çıkmakla uğraşmakta ve bu yolda ihrâz ettiği muzafferiyetleri hep teâvün kuvve-i gâlibesiyle hâsıl etmekte olduğundan, tefrika isti'dâdları tamamiyle kaybolmağa başlamıştır. Bu cihetlerle meselâ Avrupaca efkâr-ı umûmîyenin kuvvet-i meyelânı Almanya'nın hemen her cüz'ünü birbirinden ve Belçika'yı Felemenk'ten tefrîk eylediği sırada Sırb'ın ve Yunanistan'ın bizden ayrıldığına bakıp da, o kuvvet ve meyelân İtalya ve Almanya'nın menba'-ı ittihâdını nehirler gibi kanlar dökerek tahkîm eylediği bir zamanda dahi, meselâ Girit ve Mısır'ın vatan-ı umumîden iftirâk edebileceğine ihtimâl vermek, isti'dâd-ı zamanı bilmemektir. İslâmiyeti medeniyet-i hâzıra ile imtizâcdan berî zanneden Avrupalılara ise, bu fikirlerinin butlânını isbât etmekte hiç suûbet çekilmez. Meselâ memâlik-i garbîye ile ihtilâta başladığımız zamanlar, daha kanunun ta'rif ve maksadından gafil bir takım câhillere her türlü tertîb ve intizâm ve esas ve kaideden muarrâ birkaç havâtır yazdırıp da, adına kavânîn-i cedide denilerek gûyâ Devlet-i Aliyye'nin hükûmet-i dünyevîyesini hükûmet-i dinîyesinden tefrika bir tarîk açılmış ve o suretle Memâlik-i Osmanîye medeniyet-i hâzıra dâiresine idhâl edilmiş gibi gösterilmek istenileceğine, yapılan ıslâhât-ı sahîha -ki alelumûm fıkha mutâbık ve belki ahkâm-ı şer'iyenin en küçük bir faslında olan kavâid ü fevâid-i medeniyye bunların cümlesine keyfiyet ve kemiyetçe birkaç kat fâiktır- eğer şeri'at nâmına ilân edilmiş olsaydı ve fıkrasının fıkrasına tatbiki kabil olmayan ma'hûd kanun-ı ceza Fransa düstûrundan istirâk edileceğine, fıkhın ukûbât faslı tedvîn olunsa idi, Avrupaca İslâmiyetle medeniyet beyninde tezâd bulunduğuna dâir vücûdundan şikâyet olunan fikirlerin husûlüne bile meydan kalmazdı.

Şimdi yine kavâid-i şer'iyye, fıkhın tayin ettiği üzere hükm-i zamana tevfikan tamamiyle fi'le çıkarılır ise, Avrupa'ya Memâlik-i Osmanîye'de cereyan eden adâleti tahsîn ve tahayyürle alkışlamaktan başka yapacak bir şey kalmayacağından hiç şüphe buyurulmasın.

Efkâr-ı umûmîyeye gelince, vâkıâ Avrupa'ca bir iki yüz seneden beri insanın her ferdine muhabbet ve âcizin her nev'ini himâyet fikrinde bulunmak terakki modalarından ma'dûd olarak, şarkın hangi köşesinde bir silâh patlamış olsa, sadâsının aksi garbın her tarafından hemen dağları taşları birbirine katacak gibi dehşetli bir velvele koparıyor.

Fakat vicdân-ı beşerin teşrihiyle uğraşanlara mâlûmdur ki, dünyada hiç bir vakit ef'âl-i beşeri idârede hissiyat-ı muhsine dâ'iye-i menfa'at kadar tesir gösteremez. Binaenaleyh hangi memlekette olursa olsun, efkâr-ı umûmîye dâhilî bir zulme karşı ettiği feryatların, farazâ onda biri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kadar mukavemet-i fi'liyyeye kıyâm ederse, hâricî bir meselede velvelenin on binde biri derecesinde bile fi'liyât görülmez. Fransa ve İngiltere halkının hükûmetlerine karşı gösterdikleri müte'addid şiddetlerle Macaristan ve Lehistan ve Hint vakayi'inde meflûclar gibi bir enîn-i cânhırâsından başka hiç bir harekete kıyâm etmedikleri düşünülür ise, bâlâda irâd ettiğimiz davânın tahkîki için başka bir delil aramağa ihtiyâç kalmaz zannederiz.

Hattâ şu kadar diyebiliriz ki, Devlet-i Aliyye bu gün muvâzene-i düveliyenin hangi cihetinde bulunursa, karşıya tesâdüf edenleri yerlerinden oynatabilecek bir kuvvet ve rezânete mâlik olmak lâzım gelse, istediği eyâlet hakkında Rusya'nın Lehistan'da ihtiyâr ettiği muâmelâtı sellemehü's-selâm icrâ edebilir ve Avrupa'da galeyân edecek efkâr-ı umûmîyenin olsa olsa dağ başından bir müteheyyic deryâ seyredenler gibi yalnız uzaktan uzağa çağıltısını işitir.

Ancak garbın efkâr-ı umûmîyesini bizce aleyhimizde bulundurmamağa ihtiyaç mes ettiren cihet, ara sıra istiklâlimizi muhâfaza için garbın kuvvet-i maddîye veya nüfûz-ı manevîyesinden isti'âneye mecbûr oluşumuzdan ibârettir.

İşte Memâlik-i Osmanîye halkının bir cinsten ibâret bulunması ve Avrupa'ca İslâmiyet hakkında yanlış bir itikad mevcûd bulunması ve Devlet-i Aliyye'nin hîn-i hâcette mürâcaat edecek bir kuvvet-i ihtiyâta muhtâc olduğundan dolayı, Avrupa'ya hoş görünmekte muztar olması, dünyada koca bir şark meselesinin vücûd ve devâmına illet olabilecek esbâb-ı tabi'iyyeden olmadığını idrâk için, mesâil-i siyâsiyyeye biraz vukûfu olanlarca bâlâda irâd olunan mebâhise birkaç dakika im'ân-ı nazar kifâyet eder.

Şark meselesinin mâhiyetini tamamiyle anlamak için, bir kere de saltanat-ı seniyye tarafından ecnebilerle tutulan muâmelâtın tarihini gözden geçirelim :

Ma'lûmdur ki, biz buralara kılıcımıza dayanarak geldik, kılıcımıza dayanarak mâlik olduk, zuhûrumuzdan tâ Sokullu merhûmun müntehâ-yı sadâretine kadar etrafımızda olan düvel-i gayr-i müslime ile ihtiyâr ettiğimiz muâmele cihâd ve mütarekeden ibâret idi. Sinn-i vukûfa girdikten sonra açılan Macar ve Lehistan ve Girit seferlerinde ve Köprülü ile oğlunun idâre ettiği muhârebelerde şemşîr-i Osmanî eski şa'şa'asını tamamiyle ibrâz edemediyse de mülken ve haysiyeten zerre kadar bir hasara uğramadık ve hattâ Kara Mustafa Paşa'nın ibtidâ eylediği Viyana seferi bile Lehlilerin nâ-kesâne ve nâkisâne nakz-ı ahde kıyâmı ve idare-i harbiyyenin riyâsetine ne kadar sâhib-i iktidâr geçtiyse ya devletin zulmüne veya kazâ kurşununa veyahut rükâbâsının hıyanetine fedâ olundu-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğundan, mağlûbiyet-i askeriyyenin müddet-i medîde devamı cihetleriyle, mülkçe bazı zâyiâtı mucib olmakla beraber, Devlet-i Aliyye'nin şân ve ikbâline dokunmamış ve muâmelât-ı hâriciyyemizi diplomasi girîvelerine düşürmeksizin hitâm bulmuştu.

İşte devletimizde bu meslek-i silâh-be-destânenin müntehâsı ve Avrupa politikasına duhûlümüzün tarih-i ibtidâsı, yukarıda beyân ettiğimiz muhârebeden biraz zaman sonra zuhûr eden Prut vak'asıdır.

Bu vak'ada Devlet-i Aliyye'nin baltacılıktan gelme bir veziri, koca bir Rusya imparatorunu esaretten kurtulmak için istidâ-yı âtıfete ve Demirbaş gibi meşhûr bir cihangîr taslağını mülk ve ikbâlini kurtarmak için niyâz-ı himâyete mecbûr ettiği ve bunlardan birincisini âdi bir tâcir-i müste'men gibi karakolların himâyetine tavsiye eder yollu bir buyrultu ile, memleketi tarafına ve ikincisini ihlâl-i âsâyişe müheyyâ bir haydût reisi gibi karakol altında olarak dâhil-i mülkte tensîb olunan menfâsına gönderdiği göz önüne getirilince, Osmanlıların muâmelât-ı harbiyyeye başladıkları zaman himmetlerinde gösterdikleri ulvîyeti münâsebât-ı sulhiyyeye ibtidâ ettikleri vakit dahi tamamiyle ibrâz etmiş oldukları anlaşılır.

Yalnız şuna teessüf olunur ki Ahmed-i sâlis devrinin mebâdisini bu derecelerde revnak-yâb-ı iclâl eden mahâretler pek az zaman içinde bin türlü esbâb ile ma'dûm olduğu için, o devrin evâhirinde Prut muzafferiyet-i fevkaladesinin hâsıl ettiği semereler, yalnız bir iki sefâretin gösterdiği sahte sahte nümâyişler ile bütün bütün mahvedildikten başka, iki asır içinde hadsiz hesabsız fedâkârlıklarla ele geçirmeğe ve elden kaçırmamağa muktedir olabildiğimiz Macar mülkü dahi zâyi edildi.

Mahmud-ı evvel zamanında yine Osmanlıların tâli'i bir büyük pertev-i muzafferiyet ibrâz ederek, hudûd-ı şarkîmizi Nâdir gibi bir cihangirin tasallutundan kurtardık, Avusturya'yı Belgrad'ın terkine, Rusya'yı Azak kal'esinin hedmine icbâr ettik, ancak Osmanlılara mahsûs olan politika mesleğinin bunda gösterdiği parlaklık, bir çerâğın sönmeğe yaklaşdığı zaman fevka'l-me'mûl bir kuvvetle alevlenmesi kabilinden idi.

Hayfâ ki ondan sonra devletimizin satveti gurûra ve mahareti hayâlâta tahavvül ederek ve Osmanlıların lâzıme-i şânı addolunan mekânet-i ihtiyatkârâne dahi Râgıb Paşa ile beraber, mezar-ı ademe girerek Mustafa-yı sâlis devrinin evâhirinden Mahmud-ı sanî zamanının evâiline kadar Rusya'ya dört kere ilân-ı harb ettik, topun karşısına şişhâne, tüfenk karşısına yatağan, süngünün karşısına sopa, tedbirin karşısına hile, mantıkın karşısına şiir, terakkînin karşısına vakf, intizâmın karşısına ihtilâl, ittifâkın karşısına tefrika, fikrin karşısına kavuk ile gittik; belki hiç bir millette görülmemiş denilebilecek ve hattâ Osmanlıların zaman-ı ikbâl-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerinde gösterdikleri mahâret ve azamete ma'kûsen mütenâsib olacak derecede maddî ve manevî bin türlü hezimetlere uğradık, Avrupa'da olan mülkümüzün hemen nısfından ziyadesini kaybettik.

Mahmûd-ı sânî politikası ise, eski mesleğin kâffe-i fevâidinden âri ve fakat her türlü hatâiyyâtını câmi olmakla beraber ihtiyarına çalıştığı tarz-ı cedîdin mübtediliğine terettüb edecek ne kadar nekâisi varsa hiç birinden kurtulamamıştı.

Yalnız o zamanın hâlini düşünmek şark meselesinin münâfesât-ı düveliyyeden başka bir menşe-i sahîhi olmadığını isbâta kifâyet eder.

Sırbistan hangi kavmiyet itibariyle ayrı bir hükümete nâil oldu? Yunan mülkü hangi cins nâmına vatan-i Osmanîden ayrıldı? Mısır hangi mezhebdedir ki, hilâfet-i İslâmîyeye karşı silâh kaldırdı? Zülmen bu kadar yerlerimizi zabteden Rusya'lılar hangi mazlûmu muhafaza için bize mu'in oldular da tâ Büyükdere'ye kadar bir fırka-i muâvine gönderdiler?

Asıl garip yeri şurasıdır ki, Devlet-i Aliyye'nin Avrupa ile politikaca muâmeleye başladığı vakitten beri umûr-ı hâriciyyesini idare edenler içinde, hiç kimse bulunmamış idi ki, şark mesâiline menâfi'-i düveliyyeden başka bir esas aramış olsun.

Fakat düvel-i garbiyyenin Memâlik-i Osmaniyyece gerek taharri-yi menfaat ve gerek imâl-i nüfûzda ittihâd ettikleri nokta-i nazarları ve her devletin mesleğinden müstefid veya mutazarrır olacağı cihetleri en evvel idrâke başlayan Reşid Paşa idi. Onun ve ahlâfının politikaca tuttukları tedâbir mevki-i muhâkemeye gelirse, iddiâmızın hakikati asıl o zaman bedâhete çıkar. Bu tafsilât ise, *İbret*'in hacmi müsâ'id olmadığı için, ileriki nüshaya terkedildi. (*İbret*, nr. 24, 1 Şaban 1289/4 Ekim 1872.)

(*Makalât-ı siyasiyye ve edebiyye*, İstanbul 1327/1911, s.-1-9).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7

VATAN

Hikmet-i tecrübiyye ki, cihanın şu gördüğümüz kemalât ve terakkiyâtına her şeyden ziyade hizmet etmiştir, bu kadar fevâidiyle beraber, bir iki asırdan beri her türlü hududu zîr ü zeber ederek fikirlerde ne kadar mu'tekadât, gönüllerde ne kadar hissiyât var ise, cümlesini birer birer nazar-ı şekk ü tedkik önüne çekmek şâibesinden masûn olamamıştır. Tecrübe nâmına taharrî-yi hakikatle me'lûf olanlarda ise, aradıklarını maddiyât içinde bulmaya hasr-ı nazar etmiş bir takım ashâb-ı muâheze görülür ki, dünyada lemsi ve müşâhedesi nâ-kabil her ne var ise, mevhûm veya ma'dûm tutmak isterler, umûmun menfaatinden başka hak, efrâdın ihtiyâtından başka ahlâk tanımazlar. Tasarrufa sirkat, verâsete gasb, nikâha esâret nâmı verirler.

İşte insâniyeti bu nokta-i nazardan temaşâ edenlerdir ki, vatan fikr-i mukaddesinden bahsolundukça, bulundukları yerin ya hudut veya haritasını tasavvur ederek : «Vatanı tayin eden madde birkaç bin mazlûmun kanı veya birkaç ricâl-i devletin kalemiyle çizilmiş bir hatt-ı mevhûmdan ibâret değil midir? Böyle akıl ve tabiatla hiç münasebeti olmaksızın, sırf mevzuât-ı beşerden olan ve insanların uhuvvet ve itilâfına sed çekmekten başka dünyada bir tesiri görülmeyen bir vâhimenin insaniyet nazarında ne hükmü olabilir?» derler.

Evet! Sâni-i Hakîm insanın fikrini kerrat cetveli, vicdanını hendese mikyası mahiyetinde halketmiş olsa idi, dünyada âile, millet, mesken, vatan tasavvurlarının vücûduna imkân kalmazdı. Sırf maddî olan fevâidden başka bir şey düşünülemezdi. Şu kadar var ki âdem başka sıfatta, başka hâsiyette yaradılmış. Akıl «iki kere iki dört eder» dâvâsını ne kadar bedâhatle kabul ediyorsa, vicdan da «bir kadın ile bir erkek meyl-i tabiî ve kavl-i şer'i ile irtibat hâsıl edince, bir âile meydana gelir» hükmünü o kadar bedâhatle tasdik eyliyor.

Akıl «murabba başkadır, müselles başka» kaziyesinin hakikatine ne kuvvetle hükmeyliyorsa, vicdan da «vatan başkadır, hâric-i vatan başka» sözünün sıhhatına o kuvvette itimad ediyor.

Şirhârlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişet-gâhını,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ihtiyarlar kûşe-i ferâgatini, evlâd validesini, peder âilesini ne türlü hissiyât ile severse, insan da vatanını o türlü hissiyât ile sever.

Bu hissiyât ise sırf sebebsiz meyl-i tabiîden ibâret değildir.

İnsan vatanını sever, çünkü mevâhib-i kudretin en azizi olan hayat hava-yı vatanı teneffüsle başlar.

İnsan vatanını sever; çünkü atâyâ-yı tabiatın en revnaklısı olan nazar lemha-i iftitâhında hâk-i vatana ta'alluk eder.

İnsan vatanını sever; çünkü madde-i vücûdu vatanın bir cüzü'dür.

İnsan vatanını sever; çünkü etrafına baktıkça her köşesinde ömr-i güzeştesinin bir yâd-ı hazinini tahaccür etmiş gibi görür.

İnsan vatanını sever; çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaatı vatan sayesinde kâimdir.

İnsan vatanını sever; çünkü sebeb-i vücûdu olan ecdâdının makbere-i sükûnu ve netice-i hayatı olacak evlâdının cilvegâh-ı zuhûru vatandır.

İnsan vatanını sever; çünkü ebnâ-yı vatan arasında iştirak-i lisan ve ittihâd-ı menfaat ve kesret-i muvânese cihetiyle bir karabet-i kalb ve uhuvvet-i efkâr hâsıl olmuştur. O sâyede bir adama dünyaya nisbet vatan, oturduğu şehre nisbet kendi hanesi hükmünde görünür.

İnsan vatanını sever; çünkü vatanında mevcûd olan hâkimiyetin bir cüz'üne tasarruf-ı hakîki ile mutasarrıftır.

İnsan vatanını sever; çünkü vatan öyle bir galibin şemşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhûm hatlardan ibaret değil, millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hâkimiyet, ecdâda hürmet, aileye muhabbet, yâd-ı şebâbet gibi birçok hissiyât-ı ulviyyenin içtima'ından hâsıl olmuş bir fikr-i mukaddestir.

Bundan dolayıdır ki tarih-i insaniyetin hangi sahifesine atf-ı nigâh olunsa, her zamanda, her millette zuhûr eden efkâr-ı âliyye ve ahlâk-ı fâzıla ashâbının cümlesi vatan muhabbetini umûr-ı dünyevîyyenin kâffesine müreccah tutmuş ve pek çoğu vatan yolunda fedâ-yı can etmiş görülür.

Bundan dolayıdır ki her dinde, her millette, her terbiyede, her medeniyette hubb-ı vatan en büyük faziletlerden, en mukaddes vazifelerdendir.

Ya ne vakte kadar insanların i'tilâfı böyle vatan nâmıyle bir takım e[illegible]iya inkısam edip duracak? Acaba umum-ı ebnâ-yı beşer bir aile ve bi[illegible]ı dünya bir vatan olmak lâzım gelse, insaniyet için şimdiki halden faydalı değil midir?

Faydalı mıdır? Değil midir? Orasını kable'l-vukû tayin etmek kerâmete muhtaç görünür. Zira öyle bir halin husûlü takdirde, muharebe mündefi' olur denilecekse, biz şimdi mevcûd olan vatanlar içinde bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

takım dâhilî ihtilâller görüyoruz ki, mûcib olduğu tahribât, muharebelere kat kat galebe ediyor.

Hele hudud-ı vatan aradan kalkmak ve insanların mecmû'u yek -cins ve yek- terbiye bulunmak ve dünyada yalnız bir lisan kalmak, hülâsa şâirin :

Milletim nev'-i beşerdir; vatanım rûy-ı zemin...

kavli herkese şiar ittihaz olmak, bu âlemin başka bir âlem olmasına ihtiyaç gösterdiğinden veya hiç olmazsa böyle bir halin zuhûru, bu âlemi başka bir âlem hükmüne koyacağından, insaniyet için ümid-i saadeti ittihad-ı umumî zamanına hasretmekle, öteki dünyaya hasretmek beyninde pek de fark görülemez. Binâenaleyh bir millet için o kadar bir istikbali nasb-ı ayn ederek ittihad-ı insaniyet nâmına fikr-i vatanı ilgaya kıyam etmek, ahirette rahat ümidiyle kendini öldürmek kabîlindendir.

Çünkü zamanımızca hamiyetin en büyük muharriklerinden olan vatan fikrini gönüllerden kaldırmak, hıfz-ı hukukun en müessir esbâbından olan ateşli silâhı ellerinden almaya benzer. Bir millet vatan muhabbetinden tecrid-i nefs eder ise çok zaman geçmez, elbette vatanını o muhabbetle me'lûf olanların râyet-ı istilâsı altında görür. Nitekim bir kavim ateşli silâhtan keff-i yed eylerse, pek az vakit içinde o silâhı düşman eliyle kendi göğsüne çevrilmiş bulur.

Dünyadan vatan fikrini kaldırmak, insaniyete bir hizmet ve muktedir olanlara bir büyük meziyet olabilmek zannında bulunanlar da varmış. Biz öyle garib bir maksadı fiile çıkarmak teşebbüsünde pîşvâlığı ihtiyara cesaret edenleri tayyib-i hâtırla terkeyleriz. Biz, oturduğumuz yerlerin her taşı için bir cevher-i can verdik. Her avuç toprağı nazarımızda o yola fedâ olmuş bir kahramanın yadigâr-ı vücûdudur. Onu, binaenaleyh, bize göre vatanı, Çin ile Sibirya ile hem-kıymet tutmak ihtimalin hâricinde görünür.

Vatan bize kılıcımızın ekmeğidir. Daima kendimize mahsus, kendimize münhasır biliriz. Daima nefsimizden ziyade sever, nefsimizi uğruna fedâ ederiz.

İşte madem ki hubb-ı vatan bir hiss-i vicdânîdir ve madem ki vicdaniyât bahis ve tariz götürmez, vatan hususunda hikmeten vuku' bulacak muahezâtın reddi pek güç bir şey değildir. (Bâlâda verdiğimiz tafsilât da bu müddeâyı meydana çıkarabilir.) Dâvânın halline daha tecrübî, daha bedihî deliller istenilirse, vatan fikrini kabul etmeyenler içinde pek çok adamlar gösterebiliriz ki, kendi vatanını muhâtarada görünce rahatını, meşguliyetini terkederek silâha sarılmış ve gönüllüler arasında vatan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yoluna her türlü eziyeti çekmekten ve her türlü fedâkârlığı ihtiyar etmekten geri durmamıştır.

Asıl vatan bahsinde dehşet-res-i efkâr olan mesâil bir kere o fikrin vücûdu kabul olunduktan sonra, siyasiyâtça bittabi' zuhûr edegelen mu'dilâttır. Meselâ, İngilizler, Fransızlar, Almanlar, İspanyollar, İtalyanlar, Ruslar ve Osmanlılar bugün vatanı hem tasdik ediyorlar, hem seviyorlar; fakat hiç biri vatanının ikbâl ve istikbâlinden itminân-ı tam ile emin olabildiği yoktur. İngilizler, İrlanda halkının temayülât-ı iftirak-cûyânesiyle, Rusya'nın Hind'e takarrübünü düşünürler. Fransızlar hıfz-ı intizâma muktedir olacak bir hükûmet-i ahrârâne peyda edip de içlerinde mevcûd olan politika fırkalarının pençesinden kurtarabilmek için çare taharrî ederler. Almanlar hâsıl ettikleri ittihâdı ikmâl eylemek ve hususiyle o ittihâdın husulüne sebep olan eâzım dünyadan gittikten sonra, dahi bekâsını temin edebilmek endişesindedirler. İtalyanlar bir tefrikaya daha düşüp de gene asırlarca papasların zincir-i esâreti altında inlemekten korkarlar. Rusyalılar seyf-i tagallüblerine baş eğen bu kadar akvamı bünye-i asliyyelerine mezcetmedikçe hâiz oldukları mertebe-i azametin bekâsını katiyen ümit etmezler. Biz ise ebnâ-yı vatan arasında mevcûd olan cins ve mezhep ihtilâfının ileride vatanca bir inhilâl-i küllîyi mûcib olabilmesi vâhimesinde bulunuruz.

Avrupa akvâmını düşündüren hatarlar ne dereceye kadar mühim, ne dereceye kadar mümkinü'l-vuku' olduğunu taharrî, bizce saded ve vazifeden bütün bütün hâricdir. Fakat şunun beyânını lâzım addederiz ki, bize dehşet veren cins ve mezhep ihtilâfını öyle mübrem ve mümteniü'l-indifa' bir belâ hükmünde tutamıyoruz. İtikad-ı âcizânemizce bu ihtilâf vatan için inhilâli mûcib olamaz; bilâkis eğer doğru hareket olunursa, o ihtilâf kuvvetiyle âlem-i terakkîde belki en büyük mevki'i biz hâiz olabiliriz.

Fikrimizi izah edelim : Cins ve mezhepce mevcûd olan ihtilâf vatanın inhilâlini mûcib olamaz. Çünkü Arabistan istisna olununca, mülkün her hangi cihetine bakılsa cinsiyet ü diyânet-i mütebâyine ashâbı bir vücûdun âzâ-yı âliyesi gibi birbirine geçmiş, birbirine sarılmış görünür. Bir vilâyet ve hattâ bir sancak bulunamaz ki içinde yalnız bir kavim mevcûd olsun da, ayrıca bir hükûmet suretine koymak veya Osmanlılardan tefrik ile başka bir hükûmete ilhak etmek kabil olabilsin.

Bundan başka tefrika meyilleri bir zamandan beri mülkümüzde velev ne kadar cüz'î olursa olsun görülmekte olan âsâr-ı terakkînin ve hususiyle birbirini takib eden bu kadar tecârib-i elîmenin tesirâtı altında ezilip duruyor. Hiç zannetmeyiz ki bundan sonra bir Kürdistan fitnesi, veya bir Girit hâdisesi daha zuhûr edebilsin.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Arabistan halkı ise ittihâd-ı diyânet cihetiyle asabiyet-i Osmaniyyenin râbıta-i uhuvvetinde ve hilâfet-i İslâmiyyenin taht-ı bi'atında bulundukları için oraların iftirakından hiç korkulmaz.

Bahsettiğimiz ihtilâf kuvvetiyle âlem-i terakkîde belki en büyük mevki'i biz hâiz olabiliriz. Çünkü vatanımızda mevcûd olan akvâm Avrupa'dan pek de az değildir. Bu kavimlerin her biri lisanını, milliyetini muhafaza ediyor. Mülkün vüs'atini ve kabiliyetini ise tarif ve tekrara ihtiyaç göremeyiz. Şimdi bir kere doğru hareket olunur, yani sunûf-ı ahalinin umumu hukuk ve hürriyetinden tamamiyle müstefid edilir ve terbiye-i umumiyye herkese vatanının kıymetini bildirecek ve hangi fırka daire-i ittihaddan ayrılırsa ya Rusya'nın ukâb-ı satvetine lokma veya başka bir ecnebinin pençe-i tasallutuna esir olmamak imkânın haricinde bulunduğunu lâyıkıyle gösterecek bir yola getirilir de böyle altı yüz senelik bir cemiyetin efrâdı beyninde bittabi' -her türlü tefrika imkânını selbedecek surette- hâsıl olan imtizâc-ı menâfi gönüllere gerçekten hissettirilirse, elbette vatan-ı umumî patrikhânelerden muazzez tutulacağından, mülkün içinde her türlü hasenâtını câmi ve bayağı her türlü seyyiâtından beri bir diğer Avrupa peyda olacağında şüphe yoktur. Vatanımızda birbirine edebiyatça takaddüm dâvâsına düşecek birkaç lisan bulunacak, mucid-i her fen ve mürebbî-yi cihaniyân vasfına bihakkın lâyık olan birkaç kavmin ahfâdı, gerek birbirleriyle ve gerek sâir milletlerle maarif yarışına kalkışacak, mevaridât-ı ticaretin merkez-i tabiîsi olan böyle bir mevki'-i müstesnâda zekâvetçe kudretin bir atiyye-i mahsûsasına nâil olmuş birkaç millet istihsâl-ı servette birbirine rekabet edecek, her biri asırlarca cihangirlik etmiş birkaç kahraman halk, hıfz-ı vatan yolunda yekdiğeriyle fedakârlık imtihanına çıkacak, hasılı cemiyetimiz her uzvuna nâtıkıyet gelmiş bir vücûda benzeyecek, ihtilâfâtımız bir çalgı takımının mukaddematında görülen ihtilâflar gibi daima bir hüsn-i âhenge hizmet edecek.

Ya bu kadar esbâb-ı muavine hüsn-i istimâl olunursa karşısına hangi suûbet, hangi mani'a durabilir? Avrupa, her biri bir başka yer tutmuş, bir başka hükûmet altına düşmüş birçok milletlerden mürekkep olduğu için, şimdiye kadar mesâisinin belki yüzde seksenini adam öldürmeye, memleket tahrib etmeye, ticareti müşkilâta düşürmeye sarfetmiş iken, iki asır içinde avâlimi ihâtaya muktedir olan efkâr-ı beşeri idrâkinden âciz bırakacak kadar âsâr-ı terakki meydana getirdi. Hem de bu âsârın belki yüzde seksenini yoktan icâd eyledi. Ya biz bir vatan içinde, bir ittifak dairesinde bulunarak medeniyet-perverliği lâyıkıyla iltizam ettiğimiz ve yapacağımız şeylerin nümunesini önümüzde gördüğümüz halde, acaba ne kadar bedayi izhârına muktedir olamayız?

Avrupa kadar nüfusumuz yok denilecek... Avrupa'nın mâmur olan tarafları kadar mülkümüz var, nüfus ise medeniyet, istirahat sayesinde çoğalmaya başlar, bir kere de terakki yolunu tutunca satranç hesabiyle tezayüd eder. Binâenaleyh Memâlik-i Osmaniyyenin de İngiltere gibi oturmaya yer bulunamayacak surette insanla dolması bir yüz senenin kârıdır.

Memlekette esbâb-ı mâmuriyet yok denilecek... Yapmamışız ki olsun. Avrupa caddeleriyle, demiryollarıyle, limanlarıyle, cetvelleriyle, şehirleriyle ve kasabalarıyle halk olmadı ya! Bir iki yüz sene evvel orasının da bizim memleketten hiç farkı yoktu. Sa'y ile orada vücuda gelen şeyler burada niçin yapılamasın?

Halkımızda servet yok denilecek... *İbret*'te birkaç kere beyan etmiş idik ki sa'yi, servet vücûda getirmez; serveti sa'y vücûda getirir.

Avrupa terakkiye bizden evvel başlamış denilecek... Evvel başlamakla ne lâzım gelir? Saat-i eyyâm, vakt-i gurûbu çalmamağa mı başladı? Ferdâ-yı kıyamet hemen yarına mı tesâdüf ediyor? Yahut bir işe sonradan başlayanların evvelden başlayanlara yetişebilmesi ihtimâlini selbedecek bir kaide mi peyda oldu? Yoksa biz vatanın saadetini bizzat göremiyeceğimizi bilirsek, arzu etmeyecek miyiz?

Biz terakkiye başlarsak Avrupa mâni olur denilecek... Bu itikad memâlik-i mütemeddinede alel-ıtlak hükmünü infâz etmekte olan efkâr-ı umumîyyenin meziyetini bilmemekten neş'et eder. Avrupa'da kimse kalmamıştır ki, bir kavmin terakkisi her kavmin terakkisine hizmet edeceğinde gâfil olsun. Ashâb-ı temeddün o kadar mecnûn değildir ki, gayrı ızrâr için kendi zararını ihtiyar eylesin. Keşfi nâ-kabil olan vukuât bir tarafa bırakılınca, hikmeten ve kâideten vatanımızın istikbâlince sâlib-i emniyet olacak bir madde•var ise maarifte olan noksanımızdır.

Zira temin-i istikbalin mevkûf-ün-aleyhi olan teşyîd-i revâbıt ve ittihâd-ı efkâr mücerred maarif sâyesinde vücûda gelebilir.

İşte bu hallere nazaran vatan muhabbetiyle mütehalli olan gönülleri gerçekten hûn eden facia, mülkümüzce maarif hakkında görülen fıkdân-ı himmettir. (*İbret*, nr. 121, 22 Muharrem 1290/23 Mart 1873.)

(*Makalât-ı Edebiyye ve Siyasiyye*, İstanbul 1327, s. 320-330).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

8

İTTİHAD-I İSLÂM

Barika-i marifet ki, bir yeri tenvire başlar, feyzi in'itafıyla fikirlerde parlak parlak tasavvurlar, gönüllerde büyük büyük arzular peyda olmak tabiîdir.

Dikkat buyurulsun ki biz o sabah-ı saadetin daha mebâdi-i infilâkinde bulunduğumuz halde henüz fekk-i müjgâna başlamış olan enzâr ne kadar mukaddes maksadlara ta'alluk ediyor.

Avrupa'nın kemâlât-ı medeniyye ve derecât-ı marifeti buralarda bilinmeye başladı, öyle bir kuvve-i külliyyenin galebe-i nüfûzuna münferiden şu mülkün karşı durabilmesinde olan imkânsızlık pek az zaman içinde anlaşıldı.

Encümengâh-i âlemde akrandan dûn kalmayacak bir mevki'-i haysiyet istemek ise herkes için tabiî olmakla bizde dahi o hâhiş taharrî-yi esbâb arzularını uyandırdı. İşte o sâika ile tâ Devlet-i Aliyyenin zuhûrundan beri bir takım eâzımın efkârını işgâl eden ittihâd-ı islâm şimdi maksad-ı umumîden olduğunu görüyoruz.

Maksad bir kere hâsıl olursa iki yüz milyon kadar nüfus dâderâne ve yek-vücûdâne birbirinin terbiye-i efkâr ve muhafaza-i menâfi'ine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devr-i saadet zuhûra geleceği tarife muhtaç değildir.

Binâenaleyh biz de bu fikr-i mukaddesin tervicini arzu eden ashâb-ı hamiyete peyrevliği medâr-ı mefharet bilenlerdeniz ve ittihad-ı islâm arzusunun neşir ve müdafa'asında râyet-keş-i müsâbakat olan *Basiret*'e minnetdârâne arz-ı teşekkürle beraber o bâbda mülâhazat-ı kâsırânemizin beyanına ibtidar ederiz.

Mesâil-i malûmedendir ki, kuvvetin tezâyüdü teâvünün tezâyüdüyle hâsıl olur. Hattâ yalnız cihan-ı insaniyetin değil, avâlim-i maddiyatın bile râbıta-i intizâmı eşya beyninde mevcûd olan aheng-i ittihaddır. Bir koca fabrikanın en küçük bir çarkı bozulsa umum-ı edevâtına halel gelir; zuhalin en küçük bir şatrı yerinden oynasa bizim şemsimizin tedvir ettiği avâlim belki bütün bütün hercümerç olur.

Bu mukaddemâttan anlaşılır ki umum-ı ehl-i islâmın vaktiyle hâiz oldukları mertebe-i ûlâ-yı medeniyeti bugüne kadar idâme edemediklerine sebeb olan ahvâlin en büyüklerinden biri de araya düşen tefrikalardır.

Bu ihtilâfâtın -şerhine yürek dayanamayacak bir dağ-ı derûn olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

netâyic-i siyasiyyesinden başka- beşeriyetin müftakır olduğu terbiye ve marifetçe bulunduğumuz hale dahi pek büyük tesirleri olmuştur.

Vâkıa, vaktiyle Memûn'un sarayı darülmuallimîn-i cihan idi, fakat o encümen-i marifetin etibbâsı kûh-ı Billûr kenarından gelirse, fukahâsı muhit-i garbî sahilinden vürûd ederdi; hey'et-şinâsları Ceyhun menba'ından peyda olursa, mütekellimleri Sint mansabında vücûd bulurdu. Yüz milyonlarla nüfûs bir lisan söyler, bir fikre hizmet ederdi.

Biz ise, hâlâ Tahran'ın keşfiyât-ı fikriyyesini bilemiyoruz; hâlâ Kaşgar'a bildiğimizi değil, adımızı bildiremiyoruz.

Bu hal ile eslâfın menzile-i kemâlâtına ne tarik ile vâsıl olabiliriz? Hele Avrupa'nın güftar ve etvarca ihtilâfıyle beraber sa'y-ı terakkî noktasında yek-vücûd olan yüz elli milyon kadar ashâb-ı himmetine nasıl yetişiriz?

Mâlum değil midir ki kıllet kesrete hiç bir şeyde, hiç bir vakit yetişerek müsavi gelemez.

Bir de devr-i terakkîde takaddüm eden bir kavim, te'ehhür edenlerin uhuvvet-i insaniyye kaidesinde büyük biraderi değil midir? Büyük birader ise, küçük kardeşlerini bulunduğu sinn-i kemâle îsâl etmekle mükellef olmaz mı?

Biz madem ki Avrupa'ya en yakın olduğumuz için garbın envâr-ı maarifini en evvel iktibas eyledik, Asya'da bulunan ihvânımızı bu nimetten hisse-yâb etmeyi hiç düşünmez de, gıdâ-yı ruhanîlerinin fıkdânı cihetiyle bulundukları vakfa-i mutlakada bırakır isek sinn-i rüştümüze müterettib olan bir büyük vazifede bir büyük kusur etmiş olmaz mıyız? Ya bu kusur üzerimizde kaldıkça islâmiyet ve insaniyetle iftihâra lisanımız nasıl varır?

Osmanlıların ahlâk-ı fâzıla ve secâyâ-yı muhsinesini bildiğimizden hiç bir vakit zannetmeyiz ki bu tekâsül, fıkdan-ı hâhişten neş'et etsin; hiç bir vakit ummayız ki o hâhişin fiiliyâtına suver-i icrânın ta'ayyün etmemesinden başka bir mâni bulunsun.

İşte bu mütalaaya mebnî suver-i icrânın esasınca hatıra lâyık olan bazı mülâhazâtı efkâr-ı umumîyyenin takdirine arzediyoruz.

Şüphe yoktur ki *Basiret*'in 8 Rebiülevvel 1289 (18 Nisan 1972) tarihli nüshasında görülen bir lâyihada, bir çok esbâb ve delâiliyle isbat olunduğu üzere «eğer Arabistan eyâlâtı nizâm-ı cedîd altına alınır ve Afrika'da bulunan cünûd-ı padişahînin idare-i umumîyyesi merkez-i hilâfet-i seniyyeye celbolunursa» saltanat-ı Osmaniyye kesret-i askerde Avrupa'nın en büyük devletleriyle yarışabilecek bir dereceye vâsıl olur; ve o suret ise şan ve ikbâlimizin te'yidine ve hâl ve istikbâlimizin te'minine pek büyük hizmet eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâkin maksad ittihad-ı islâm olunca bittabi' hudûd-ı Osmaniyye derûnuna inhisar edemez; ve o kadar umumî tutulacak bir arzunun bekâ ve revâcı ise zann-ı âcizânemizce ancak siyaset ve mezheb devâisinden bütün bütün tecrîdiyle hâsıl olabilir.

Tarih bize göstermiyor mu ki, bu maksad-ı âli bir zamanlar Timur gibi, Selim-i Evvel gibi, Nadir Şah gibi tabiatın üç asırda ancak bir tanesini yetiştirebildiği havâriku'l-âdât tarafından, fevkine çıkılamayacak bir himmet-i mevâni-berendâzâne ile iltizam olundu. Arada sellerle kanlar döküldü, ordularla canlar telef oldu, gene neticesinde muvaffakiyet görülemedi. Çünkü kılıcın kârı, iki cüz'ü birbirinden ayırmaktır; onu birleştirmek, marifetin himmetine tevakkuf eder.

İşte biz de, matlab-ı a'lâmızı hiç bir emrine itaat ettirmekte cebir ve kuvvetten istiâneye ihtiyacı olmayan öyle bir mûta-i cihaniyânın sâye-i himayesine verirsek o zaman bekâ ve terakkîsinden emin oluruz.

Bir kere Asya halkına mukaddemât-ı maarif ve usul-ı akâid tâlim olununca, herkes tabiatiyle anlar ki, Şeriat-ı Muhammediyye, hiçbir vakit iki arşın bir dağ veya harita üzerinde iki karış bir çizik, iki takım insanı birbirinden ayırmakla veya onlardan bir takımı «olmaz» yerine «nebâşed» demekle veya bir takımı yumru yanaklı, diğer takımı çatık kaşlı bir nesilden gelmekle aralarında olan uhuvvet-i insaniyye ve ittihad-ı islâmiyyeyi unutmalarına hiç bir vakit cevaz vermez. Fıkıh ve kelâm Hanefî, Hanbelî veya Şâfiî veya Mâlikî ile Caferîler ve sâir fırak-ı islâmiyye beyninde «şakk-ı 'asâ» yı hiç bir vakit emir ve tervîç eylemez.

Demek ki ehl-i İslâm suret-i ittihadını politika agrazında veya mezheb mücadelelerinde değil, vâiz önlerinde, kitap sahifelerinde aramağa muhtaçtır.

İşte bu esas üzerine İhyâ-yı İslâm unvaniyle bir ittifak teşekkül eylediğini ve her isteyenin âzâlığına duhul yed-i ihtiyârında bulunduğunu kemal-i memnuniyetle istihbar eyledik ve buna dair *Basiret*'te bazı malûmat dahi gördük. Me'mul ederiz ki bu ittifak şimdi bulunduğu cem'iyet halinde kalmaz, yakında umum-ı milletten ibaret olur ve İslâm bir kere şu nokta-i hayr üzerine burada içtima' ettikten sonra pek çok zaman sürmez dünyanın her tarafında birleşir.

Gayret edelim, etrafı kendimize güldürmeyelim.
Ecdâdımızı mezarlarında lerze-nâk-ı şerm etmeyelim.
Ahlâfımızın tahkîr ve nefrîninden sakınalım!
Gayret, gayret ki bu yolda sarfolunacak himmetler yâr ve agyâr indinde İslâm'ın insaniyetine, Osmanlıların hamiyetine mikyas edilecektir!!!

(İbret, nr. 11, 21 Rebiülâhır 1289/27 Haziran 1872).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

9

MEDENİYET

«Medeniyet» kelimesi Avrupa ile olan ihtilâtımızdan sonra, lisan-ı avâma düşen tâbirattan olarak, vatanımızda pek çok adamlarca makâsıd-ı âliyyeden olduğu gibi, bir takım fırkacılarda dahi yeni çıkma fuhşiyâtı tayinde kullanılır tâbirât-ı tehekkümden ma'dûd olmuştur.

Biraz düşünelim : Acaba medeniyet sahîhan levâzım-ı insâniyyeden mi? Yoksa sû-i ahlâkın tevlîd ettiği zevâid-i muzırradan mı ma'dûd olmak lâzım gelir? Hiç şüphe yoktur ki, medeniyet bazıların ve hususiyle bizim eski hükemânın tarifi gibi, insanın içtimâ üzere yaşaması mânâsına alınırsa, hayat-ı beşer için levâzım-ı tabiîyyedendir. Bir çocuk sütten kesilir kesilmez tay veya buzağı gibi, başıboş salıverilmiş olsa, uğrayacağı bin türlü muhâtaradan kat'-ı nazar, kendini iâşe edecek rızık tedârikinden âciz kalır, açlığından ölür.

Kudretin tabiat-i beşere ihsan ettiği istidâd-ı terakki dahi infirâd üzere ta'ayyüş halinde meydana çıkmamak zarurî olmasına bakılırsa, insanın temeddüne ihtiyacı bir kat daha sâbit olur.

Eğer Diyojen infirâd üzere yaşar bir kavim içinde zuhûr etseydi, elbette içinde yatacak bir küpe mâlik olduğu için, milletinin en bahtiyarı addolunmak lâzım gelirdi.

Fenn-i siyâset nazarında ise, medeniyet içtimâ değil, âsâyişte kemâl mânâsını ifâde ettiği için bu mefhûma göre ebnâ-yı beşere zarurî lâzım mıdır, değil midir, oralarını tedkik etmek isteriz.

İnsan kendini âdât ve hayâlâttan tecrid eyler de, ahvâl-i âlemi itidâl-i dem ve huzur-ı fikr ile düşünürse, âsâyiş lâfzını lâyıkiyle tahdid edecek tarif bulamaz ve bu cihetle bî-pervâ diyebilir ki «çavdar ekmeği yemeğe ve toprak üzerinde yatmağa alışmış bir adamın karnını doyurmak ve uykusunu uyumakta gördüğü âsâyiş, nefîs ta'amlar yemeğe ve yaldızlı karyolada yatmağa me'lûf olanların rahatından az mıdır? Ve bu iki türlü maîşet arasında, fakirin bir lokma siyah ekmekle birkaç arşın kara toprağı bulabilmekten daima emin olduğundan, ganînin ise her dakika elindeki nimetten mahrumiyet muhatarasında bulunduğundan başka bir fark var mıdır? Vücûdu ısıtmakta Fransız çuhasının âdi abâya ne rüçhânı olabilir?

«Medeniyet insanı milyonlarla altına mâlik edermiş. Altın, iştihâyı mı ziyadeleştirir? Hayat mı çoğaltır?

«Medeniyet mermerden masnu' saraylar peyda edermiş. O kadar metîn binalar ecele mi medhal bırakmaz? Hastalığı mı men eder?

«Medeniyet geceleri sokakta gaz peyda edermiş. Allah'ın güneşi zâil olduktan sonra insana göre akrabasının arasına girip de i'tilâf-ı âileden müstefid olmak gibi bir lezzeti terkederek kahve kahve dolaşmakta ne letâfet tasavvur olunabilir?

«Medeniyet vapurlar, şimendiferler husule getirmiş. İkâmetine bir kulübe ve maîşetine iki dönüm toprak kâfi olan bir adamın üç yüz saatlik yerlere gitmeye ve beş on gün denizler içinde kalmaya ne ihtiyacı olabilir?

Medeniyet telgrafı icâd eylemiş. Yanı başındaki odada geçen ahvâli bilmeyen biçâreye göre, Amerika'nın vukuâtını öğrenmeye çalışmakta ne mânâ vardır?» Kezâ ve kezâ.

Bu türlü mütâlâa insanın tabiat ve istidâdından bütün bütün gaflet eseridir. Görüyoruz ki insan, tevlîd kuvvetinde, hemen kâffe-i hayvanâtın mâdûnunda iken dünyada meşhûr ve marûf olan hayvanâtın kâffesinden birkaç bin kat ziyâde bulunuyor; ve bu kesret sahra-yı vahşette değil, saadet-sera-yı medeniyette görülüyor. Bundan bilbedahe sâbit olur ki, medeniyet, hayat-ı beşerin kâfilidir. Bu sübûttan dahi biz-zarûre anlaşılıyor ki, medeniyet aleyhine kıyâm etmek, ecel-i kazaya kātillerden, haydutlardan ziyade muîn olmaktır.

Bundan başka insanın sa'y ve fikir ile dünyada izhâr ettiği bunca bedayi' öyle bir parça ekmek yemek ve topraklarda yuvarlanıp uyumak için yaratılmış bir mahlûk olmadığına bürhân-ı kâfidir. Binâenaleyh medeniyeti zâid görmek, insanın hulkunda kudret-i fâtıraya iltizam-ı abes gibi bir nakîse isnâd etmek kabîlinden addolunur.

Evet, vücûdu çuha, abâdan ziyade ısıtmaz. Fakat tabiat-ı beşer hüsn-i intizâma mâildir; çuhanın letâfeti giyenlerin o iki meyline tekābul ediyor. Kimseye zararı dokunmayan bir lezzetten müstefid olmak, neden şâyân-ı ta'yîb olabilsin? Evet, altın hayatı çoğaltmaz. Fakat levâzım-ı hayatı ikmâl eder. Sıtmaya uğramış bir adam tabibe müracaat etmek, iktizâ eden muâlecâtı almak için paraya muhtaç değil midir? İlletinin def'i için ne yapsın? Kendini köşe başlarına dükkân açan mağrıbîlere okutarak ve koluna pamuk ipliği bağlayarak mı iâde-i sıhhate çalışsın?

Evet, kârgir binalar ecele, hastalığa mukavemet etmez. Fakat, yanmaya, yıkılmaya karşı durur; letâfet ve mamuriyetle birkaç karn evlâda kalır.

Evet, geceleri işsiz bir adam için muttasıl ailesini terkedip de so-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaklarda eğlence taharrî etmekte bir letâfet yoktur. Fakat gaz olan yerlerde ashâb-ı sa'y u ticaret geceleri de altı yedi saat işiyle veya alışverişiyle meşgul olur ve bu suretle ömrü üzerine bir ömür daha katar.

Şimendifer veya vapur ile birkaç yüz saatlik yerlere giden veya birkaç gün deniz üzerinde çalkananlar ise marifetin bir kerâmet-i garîbesiyle tayy-ı mekân etmiş veya postuyla sulardan geçmiş gibi cihânın ta öbür tarafına giderler, havâyic-i hayatı getirirler, vatandaşlarının ayağına îsâr ederler.

Telgraf kullanan akvâm, eğer eski dünyada ise yeni dünyada bulunan bir tabibin hazâkatinden veya zuhûr eden bir vak'anın tesirâtından hayatlarınca, büyük büyük faydalar görürler.

Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır. Bu kadar milel-i mütemeddineye karşı kabil midir ki, akvâm-ı gayr-ı mütemeddine hürriyetlerini muhâfaza edebilsinler?

«Bize şu lâzım, onunla kanaat etmeliyiz». Ve «Pederlerimizden bunu gördük, onun haricinde ne varsa bid'attir. Dersler, talimler, kitaplar, makinalar, terakkiler, icadlar ne işe yarar?» diye diye Hintliler, Cezayirliler gibi, ecânibin kahır ve galebesi altında izâ'a-ı hürriyet, şân-ı insaniyete hiç bir suretle yakışır şeylerden değildir.

Âsâyiş-i hakîkinin kesreti daima meşakk-ı sa'yin kesretiyle mütenâsib olagelmiştir. Medeniyetin her sıkıntısı bir rahat tevlîd eder, vahşetin her rahatı bin eziyeti mûcib olur. İnsanın havâyici yalnız arzın kuvve-i nâbitesine sığışmak ihtimali yoktur. Onu, olsa olsa, medeniyetin hazaîn-ı iddihârı istiâb edebilir.

Hülâsa medeniyetsiz yaşamak, ecelsiz ölmek kabîlindendir.

Eğer medeniyetin Avrupaca fuhşiyâta ve bir güruhun zaruretine verdiği revac cihetlerine hasr-i itiraz olunursa, bu yolda olan ta'rizâtı hiç bir âkıl yoktur ki teslim etmesin. Şu kadar var ki, fuhşiyât, onun avârız-ı zâtiyyesinden değil, nekâis-i icrââtındandır. Çünkü «âsâyişte kemal» tarifinde men'-i fuhşiyât dahi dahildir. Bir memlekette ki müskirât, itlâf-ı nefs ve teksîr-i cidâl edecek derecelerde şâyi olur, bir memlekette ki ilel-i efrenciyye ve sıbyan-ı mâder be-hata başağrısı, hayvan yavrusu kadar kesrette bulunur, bir memlekette ki müdâhane, zerafetten ve yalancılık kârgüzarlıktan ma'dûd olur, hâsılı bir memlekette ki âdâb ve ahlâk fesat halinde bulunur, âşâyişte dahi tabiatiyle kemâl olamaz.

Hele âşâyişte kemal, herkesin âşâyişinde mümkün mertebe kemâl demek olduğundan, açlıktan telefât vuku' bulmak gibi medeniyetin sırf hilâfında olduğu tarif-i medeniyetle zâhir olan halleri netâyic-i medeniyeden addetmek, nakîzeyni birbirine illet ve ma'lûl tutmak kadar bedihîyü'l-butlândır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir de farzedelim ki, medeniyetin Avrupa'daki hâli bin nekâis ve seyyiât ile mâlâmâl imiş. İktisâb-ı medeniyete çalışan akvâm için tamamı tamamına Avrupa'yı taklid etmek neden lâzım gelsin?

Bir takım hakâyık-ı ilmiyye vardır ki, dünyanın hiç bir tarafında değişmez, hiç bir yerde sû-i tesiri görülmez. Meselâ, ticarette de olsa hassa-i inbisâta mâliktir, hassa-i inbisat nerede olsa vasıta-i tahrîktir, vasıta-i tahrîk nerede olsa sa'y-i beşere büyük büyük muâvenetler eder. Sa'y-i beşerin muâvenetlerinden nerede olsa istifade olunur.

Şimdi biz tervîc-i medeniyeti arzu edersek, bu kabîlden olan hakâyık-ı nâfi'ayı nerede bulursak iktibâs ederiz. Temeddün için Çinlilerden sülük kebâbı ekl etmeyi almaya muhtac olmadığımız gibi, Avrupalıların dansına, usul-i münâkehâtına taklid etmeye de hiç mecbûr değiliz.

Kendi ahlâkımızın ilcââtı, kendi aklımızın tasvibâtı âsâr-ı medeniyetin fürû'âtına maa-ziyâdetin kâfidir.

Hatta öyle me'mul ederiz ki, şeriat-ı İslâmiyyenin kavâid-i münciyye ve mevki' ve halkımızın kabiliyât-ı fevkalâdesi elde iken, Kıpt ve Geldan ve Yehud ve İran ve Arap ve Yunan zamanlarında altı yedi kere marifetin darü'l-muallimîni ve terakkiyâtın merkez-i intişârı olan memâlik-i Osmaniyye'de iş lâyıkiyle tutulur ise, meâsir-i bedîasına dünyayı hayran edecek yolda bir medeniyet vücûda getirilebilir.

(İbret, nr. 84, 2 Zilkade 1289 / 1 Ocak 1873)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

10

MAARİF

İtikadımızca maarif-i umumiyyenin fevâidinden bahsetmek güneşin vasfında kaside söylemek gibidir. İçinde ne kadar parlak bürhanlar gösterilse hâsılı tahsîl kabîlinden olur.

Zira ki o nur-i mukaddes hayli zamandan beri ister istemez gözlere girmeye başladı. «Halkın marifeti devlete muzırdır» diyenlerin vücûdları peygule-i mezara veya lisanları sûrâh-i idbâra çekilip gidiyor.

Bizde maarifin derece-i fıkdânını ise dünkü nüshamızda arkadaşlarımızdan Tevfik Bey tasvîr etmişti. Buna dair daha pek çok söz söylenebilir; çünkü o faciayı bir kâtibin karîhası veya bir gazetenin sahifesi tamamiyle ihâta etmek ihtimalin hâricindedir. Fakat o da bir dereceye kadar abes olur, çünkü söylenilecek şeyler herkesin nefsinde, evlâdında, akrabasında, ahbâbında bizzat muayene ettiği hallerdir.

Avrupa'da ise bilâkis maarifin mertebe-i terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryollar bilbedahe gösteriyor. Bundan başka gazetelerde, kitablarda buna dâir daima pek çok mebâhis görülüyor. Mamafih gene bu bâbda bazı misâller irâd olunmak faydadan hâli değildir, zannederiz.

Meselâ Amerika'nın, Avrupa'nın bir hayli yerlerinde halkın la-akal yüzde doksanı kadarı okumak yazmak bildiği daima işitilen, daima, gazetelerde, kitablarda görülen hallerdendir. Fakat şurası dahi bilinmek lâzım gelir ki o yerlerin ekserinde "«okumak» yalnız bir sokağın adını okumaktan ve «yazmak» yalnız adını yazmaktan ibaret değildir. Oraların âdi gemicisine, hammalına varıncaya kadar okumak yazmak bilir denilen adamların cümlesi mesâil-i diniyyesinin kavâid-i umumîyyesine vâkıftırlar. Bazı fünûna mahsûs olan şeyler müstesnâ olmak üzere her okuduğunu lâyıkiyle anlayacak ve her düşündüğünü imlâsiyle yazacak kadar lisanlarını bilirler. Bir veya daha ziyade ecnebî lisanı anlar, söyler, okur, yazarlar. Coğrafyanın, tarihin, hesabın, cebirin, hendesenin, hikmet-i tabiîyyenin, kimyanın, hey'etin, tarih-i tabiînin mukaddematını okumuşlardır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir Alamanyalı vatanının daveti üzerine önünden demirci peştemalını çıkarır, eline bir tüfek, koynuna bir harita alır; Fransa mülküne girer, kendi âdi bir nefer veya çavuş olduğu halde maiyetindeki cüz'ü, bir erkânı-harb zâbiti gibi bastığı, gideceği, girdiği, çıkacağı yerleri karış karış bilircesine mümkün olduğu kadar emniyet, mümkün olduğu kadar rahatla sevkedebilir.

Bir Amerikalı pîş-tahtasında olan akçeyi silkerek sarraf dükkânından çıkar, bir asker libâsı giyinir, bir veya iki yıl muhârebe meydanlarında yuvarlanır, gerek nazariyâtta ve gerek ameliyâtta dünyanın en meşhûr generallerinden olur.

İşte «okuma yazma» tabiri memâlik-i mütemeddinede o malûmâta, o iktidara, o istidâda ıtlâk olunur.

Avrupa'nın, Amerika'nın bir çok yerlerinde tahsil cebrîdir. Fakat şu da mâlûm olmalı ki cebrî tahsil kaidesini kabul eden yerlerin ekserinde evlâdını tahsile sevketmek için bir adamı icbâr etmeye binde bir kere lüzûm görülmüyor. Ekserinin masârif-i beytiyyesi için tuttuğu defterlere bakılsa yemek, içmek, gezmek, oturmak gibi ihtiyâcâta sarfettiği para ne kadar ise gazete, kitab, mekteb masrafı da hemen o kadar ve belki ondan ziyâdedir. Öyle babaların, öyle anaların evlâdı ise mektebe, sinnlerine nisbet, o kadar gayretli, o kadar mâlûmatlı giderler ki hallerine bakılsa heves-i tahsili pederlerinin hande-i iltifatından öğrenmiş ve lezzet-i irfânı mâderlerinin pistân-ı şefkatinden almış zannolunur.

Avrupa'da köyler, kasabalar görülür ki mekteblerinin ders tertibnâmelerinde elifba, hat, imlâ, coğrafya-yı vatan, tarih-i vatan, a'mâl-i erba'a-yı hesab gibi mukaddemât dahi bulunmaz. Çünkü beşer altışar yaşındaki çocuklar dahi bunları mektebte okumaya muhtaç olmuyor.

Biliyoruz ki memâlik-i mütemeddinede kadınları da erkekler gibi terbiye ederler. Fakat şurasını dahi anlamalı ki o kadınlar içinde kendi lisanının ve kendi devletinin birincisi sayılacak derecede kâtibeler, şâireler zuhûr ediyor. On sekiz yaşında bir kız çıkıyor, hikemiyâttan hesâb-ı tefazulî gibi dersler okutuyor. Karşısında aksakallı hocalar kitab tutarak istifâdeye çalışıyor.

Memleket bulunur ki her nev'i mekteblerinde olan hocaların nısfından ziyâdesi kadınlar veya, daha vâzıh tabir olunmak istenilirse, yirmi beş yaşına varmamış kızlardır. Cumhurreisleri, nâzırlar, vükelâ-yı ümmet, generaller, memurlar, âlimler, edibler hemen ekseriyet itibariyle zevcelerini onlardan intihâb ederler.

Hâsılı şimdi Avrupa'da, Amerika'da ve mukaddemleri Hint'te, Yemen'de, Suriye'de, Mısır'da, İran'da, Turan'da, Yunanistan'da, Roma'da, Irak'ta, Endülüs'te, Semerkant'ta, İstanbul'da maarifçe bir çok vekayi',

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir çok meâsir görülür ve görülmüştür ki hakikaten bizim tasavvurlar vücûdlarını bile pek kolay tasdik edemez.

Asıl mesele ise burada emr-i tahsili o dereceye getirmek ne türlü esbâba mütevakkıf olduğunu bilmektir.

İşte yalnız nazariyât itibariyle bakılırsa zamanımızın hikmeti bu maksada vusûl için tahsil-i cebrîden eslem tarîk bulamamış görünüyor. Biz de, bu kaidenin hukukça uğrayabileceği ta'rizâttan kat'-ı nazar, bugünlük ehven-i esbâb olduğunu kabûl eyleyelim.

Madem ki devlet maarif nizâmnâmesinde o kaideyi kabul etmiştir, demek olur ki işin nazariyâtına müte'allik söylenecek bir söz kalmıyor.

Fiiliyâta gelince : Dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkistan'ın ukalâsı nazarında dahi insaniyetin hayatı maarife merbût addolunduğu için herkes feragat köşesinde, rahat yatağında senelerce it'âb-ı efkâr etmek cihetiyle buraca ıslâh-ı tahsil hususunda belki mekteblerin, medreselerin adedinden ziyade reyler peydâ olmuştur.

Adam görülür ki maarif nizâmnâmesinin tamamiyle ve hemen şimdiden fi'ile çıkarılmasını ister.

Adam görülür ki gene o nizâmnâmenin birinci ve ikinci derecede tahsil için tayin ettiği mukaddemât ve fünûnu kifâyetsiz addeder.

Adam görülür ki nizâmnâmenin umuma ait olan cihetlerini def'aten icrâ etmekte istihâle beyân eder de şimdilik yalnız Darülfünun ve Darülmuallimîn gibi havâssın terakkisine hizmet edecek tesisat ile uğraşmak tarafında bulunur.

Adam görülür ki tahsilin yalnız etfâle tamîmine de kâil olmaz da kemâlât-ı medeniyyeyi mümkün olduğu kadar tesrî için yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her muhtacı, hiç olmazsa geceler, câmiler, kiliselere cem' ederek cümlesini birden mebâdî-yi tahsilden müstefid eylemek ister.

Daha bunun gibi birbirine mugayir fikirler, reyler ta'dâdı kabil olamayacak derecede çoktur. İtikad-ı âcizânemize göre şu maarif hususu sahihan âlemde mevcûd olan mesâil-i siyasetin cümlesinden mühim olduğu için, o babta bir mütâlâa beyân etmek istenilirse, en evvel her türlü infiâlât-ı nefsâniyye ve hayâlât-ı şâirâneden tecerrüd etmek ve güzel fikirler, güzel arzular taharrisinden ise bulunmuş veya bulunacak bir fikrin müsaade-i hâle göre fiiliyâta tatbîki çarelerini düşünmektir.

İşte biz bu mülâhazata mebnî fetânet-i fevkalâdesine itimad ettiğimiz bir zatın fikrine iştirak eder de deriz ki : burada sahîhan maarifin terakkisi matlûb ise, devlet tarafından olsun, halk cânibinden olsun öyle büyük büyük Darülfünûnlar, büyük büyük Darülmualimînler yapmak veya her köyde bir mekteb bulundurmak veya herkesi okutmak gibi suûbeti,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

icraâtını istihâleye düşürecek teşebbüsat-ı azîmeyi zamanına ta'lîk ederek şimdilik bir cüz'î fedakârlıkla, velev yalnız İstanbul'da olsun, birkaç tane muntazam sıbyan ve rüştiye mektebleri hâsıl etmeye çalışmaktır.

Bir kere bu hâsıl olur da herkes sıbyan mektebinden çocuklarının eline aldığı mektubu okumak ve isterse ufacık bir mektub yazabilmek ve hânesinin aksatasını hesab etmek gibi meziyyâta mâlik olarak çıktığını görür ve rüştiyeden çıkan evlâdının gerek hizmet-i devlette ve gerek sâir yolda her ay iki üç bin kuruş kazanabildiğini anlarsa o zaman maarif nizâmnâmesi umum arasında «mehdî-i muntazır» itibarını bulur; herkes istidâ verir, para verir, her türlü fedakârlığı ihtiyar eder, nizâmnâmenin ahkâmı az zaman içinde fi'ile çıkar, o ahkâmda tebdîle şâyân bir yer varsa fi'ilen sâbit olur, iktizâsı icrâ edilir.

(*İbret*, nr. 16, 28 Rebiülâhır 1289/4 Temmuz 1872).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11

EFKÂR-I UMUMİYYE

Mâlûm olduğu üzere efrâd-ı beşer şu âlem dediğimiz ta'ayyüş-gâh-ı umûmîye sıfat-ı hürriyeti hâmil geldiğinden daima her türlü âmâl ve hevesâtının icrâsına mâil bulunur.

Fakat bir fert bu meyelân-ı tabiîsini tamamiyle fi'ile getirdiği halde diğer efrâdın hürriyet-i mevhûbelerinden istifâdelerine mâni olmak zarûrî bulunmakla ve bununla beraber alel-umûm tabiat-ı mahlûkat dahi münâsib ve hele insan havass-ı fıtrıyyesinin cümlesinden ziyade bu seciye-i tagallübü aled-devam fi'il ve harekette bulundurmaya tâlib olmakla, her ferdi, hürriyet-i gayr ile mahdûdiyeti bil-bedâhe sâbit olan hakk-ı hürriyetinin hâricine çıkarmamak için cemiyet içinde bir kuvve-i gālibenin vücûdu selâmet-i beşerin levâzım-ı zarûriyyesinden addolunmuştur.

Dünyada ise temyîz hassasının akla inhisârı cihetiyle tasdikāt-ı akliyyenin nefsü'l-emre mutabakatını tayin edecek akıldan başka bir mümeyyiz bulunmadığı gibi kudret ve galebe dahi insana mahsus bulunduğundan iktizâ eden kuvve-i gālibeyi hâricten tedârik muhâl ve binâenaleyh gene insan içinde aramakta zaruret derkâr olarak cemiyet-i beşerde ise umûmun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedâhaten sâbit olduğundan, dünyada efrâdın hukūk-ı tabiiyye ve ona hâdim olmak için tayin olunan hukuk-ı mevzûasını muhafaza etmek umûmun kuvvetine mevdû görülmüştür. Yalnız umûmun milyonlarla nüfusu muhtevî olan bir kişver-i azîmede değil, yüz hâneli bir köyde bile bu vazifeyi bizzat icrâya muktedir olamamasındandır ki usul-i tevkîle müracaat etmeye ıztırâr gelmiş ve bu usul her hükûmetin sened-i meşrûiyeti olmuştur.

İşte her kavim içinde bir takım efrâdın merâtib-i müteselsile üzere âmir ve mutâ' halinde bulunması mücerret hıfz-ı hukuk hizmetine kıyâm etmelerinden neş'et ederek, bu halde ise kudret-i umûmiyyenin idâresi uhdelerine mevdû olan zatlar gene o kudretin kendi aleyhlerinde dahi infâz-ı hükm edebilmesinden ihtirâzdan bütün bütün berî olunca, her istediklerini yapabilirler ve o halde ise ferdin ferde ta'addîsini men' için müracaat olunan kuvve-i âmme bütün bütün maksadın hilâfına olarak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir kaç ferdin umûm aleyhine tecâvüzüne âlet edilmiş olur ki bu seyyi'enin devamı halinde cemiyetçe hükûmetin zararı, hükûmetsizliğin zarariyle hemen müsâvi bulunur. Meselâ Hâkim Bi-Emrillah zamanı gibi, dünyada her bir ceza-yı idam ve hetk-i ırz ve müsâdere-i emvâle sebeb olabilen bir cemiyette yaşamak, aralarında dâiye-i menfaatten başka bir râbıta-i müşâreket olmayan haydut fırkalarında bulunmaktan pek de hayırlı bir şey değildir.

Mukaddemât-ı meşrûhaya nazaran hükûmet her ne surette olursa olsun ve kudreti dünyada her ne türlü kuyûda rabtolunursa olunsun, madem ki kuvve-i âmmenin her halde istimâlinden emindir, bir tagallüb-i mutlak iktidârına temellükten hiç bir vakit hâli olamaz.

Bununla beraber tevârih-i âlemin umûmu tetebbu' olunsa hiç bir hükûmet görülemez ki elinde olan kuvveti bilâ-istisnâ her istediği yere sarfederek bir müddet tagallüb-i mutlak halinde bulunabilmiş olsun.

Zira umûm ne kadar câhil ve ne kadar fâsidü'l-ahlâk olsa, dünyada hiç bir şeyin riâyet ve talebinde ittifak edemeyecek ve riâyet ve talebinde ittifak ettiği şeylerden hiç birini taarruzdan hıfz eyleyemeyecek derecelerde zillet hâline tenezzül edemediği, nakîzini gösterecek her türlü delâil ve emârâtın fıkdâniyle müsbettir. Kahve veya tütün hakkında neşrettiği memnûiyete muhâlefet edenlerden on, on beş bin kişiyi fetvâsız ve muhâkemesiz olarak idâma muktedir olan Murad-ı Râbi', eğer Yeniçeri kışlasından iki kadının geçmesini emretmiş olsaydı veyahut selâmına durmadıkları için beş altı yüz kişiyi diri diri baş aşağı toprağa gömdürüp de süvarilerine çiğnetmekte hiç bir muhâlefet görmeyen eski İran hanlarından biri bayram namazını câmide kılmak isteseydi, arzularının nüfûzu değil, belki saltanatlarının bekâsı bile kabil olamazdı.

İşte lisan-ı siyâsette efkâr-ı umûmiyye şu bâlâda beyân ettiğimiz mevadd-ı mer'iyye vü matlûbe hakkında olan ittifaka tabir olunduğundan ve bu ittifakın ise bütün bütün intifâsı hiç bir zamanda ve hiç bir millette görülmediğinden, *Hakayık'ın*, memleketimizde hiç vücudu olmadığına dair 687 nolu nüshasında beyan ettiği iddia bütün bütün lâğvı mutlak ve hele «...halkımızda vücûdunu iddia ettikleri efkârdan maksatları filhakika efkâr-ı siyasiyye ise içimizde bu iddiada şimdi adam bulunması dahi terbiye-i siyasiyyemizin ne derecelerde olduğunu mükemmelen isbat edecek mevaddan olmak iktizâ eder» yollu îrad eylediği fikir, efkâr-ı umûmiyye tabirinin mânâsını bilmediğine veyahut bilmek istemediğine bir delil-i bedihîdir. Çünkü, efkâr-ı siyâset, bir kavimde umûmun esbâb-ı saadet ü terakkîsine az çok vukuftan ibaret olarak efkâr-ı umûmiyye denildiği halde, bu mânâyı anlamakta, her istediği lâfızdan her istediği mânâyı çıkarmak meyelânı istisnâ olunursa, cehilden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

başka bir sebeb görülemez. Ve efkâr-ı siyâsiyyenin vücûdu, terbiye-i siyâsiyyeye mütevakkıf ise de terbiye-i siyâsiyye dahi, gene *Hakayık*'ın o nüshasında iddia etmek istediği gibi, meselâ her kalem zabiti tâbi olduğu Nezâret'in vezâifini bilmek ve her mülkiye memuruna vilâyet nizamnâmesinin ahkâmını öğretmek gibi sırf tafsîlât-ı idareye müte'allik cüz'iyât ile hâsıl olamaz.

Ashâb-ı fen ıstılâhında talim ile terbiye zaten mânâca birbirinden ayrılmış iki tabir olarak, her memurun hâmil olduğu vazifenin nazariyâtına vukufu bütün bütün talim cihetine ait bir meseledir.

Terbiye-i siyâsiyye, halk içinde bâlâda beyân ettiğimiz efkâr-ı siyâsetin husûlünü ve hükûmeti onun ilcââtından ayırmamak üzere efkâr-ı umûmiyyenin icrâ-yı nezâret ve lüzumu halinde îka-ı tehdîd edebilmesi için iktizâ eden ve vatan ve millet ve hürriyet ve adalet muhabbetlerinden ibâret olan ahlâk-ı siyâsiyyenin vücûd ve terakkisini temin için lâzım olan hissiyât u ilkaât-ı vicdâniyyenin mecmû'una derler.

Bir kavmin terbiye-i siyâsiyyesine içlerinde Metternich gibi bir diplomat veyahut Fould gibi bir mâliye nâzırı bulunmak veya üç dört bin avukat her biri kendi fırkasının galebesinden başka hemen hiç bir şey düşünmedikleri halde teşrî ve kaza meclisine ve neşriyât kalemlerine dolarak efkâr-ı umûmiyyeye verdikleri heyecanlarla meyl-i inkılâbı yirmi sene bir hükûmet dayandırmamak derecesine götürmek bir delil değildir.

Terbiye-i siyâsiyyenin hâli anlaşılmak istenilirse Devlet-i Aliyye tarihine bakılsın. Görülür ki aralarında yüz ihtilâl zuhûr etmiş ise doksandan ziyadesi lüzûm-i hakikî üzerine zuhûr etmiştir. Hiç bir hâdisede zâlim addolunanlardan kimsenin bir kılına dokunulmamıştır. Müslim, gayr-ı müslim hiç bir ferd hakkında dükkânını soymak veya kesesini kapmak gibi ta'addîler vuku bulmamıştır. Hele bu türlü tagyîrâta sebeb olanların yalnız kudemâsı değil, sonradan gelerek bi-eyyi-hal o yolda hükûmetin şemşîr-i kahrından can kurtaramayacaklarını bin türlü tecrübelerle yakînen bilenleri bile, galeyan-i umûmî sırasında ellerine geçen kuvve-i umûmiyyeyi yalnız maksad-ı umûmînin husûlüne kadar istimâl ederek ondan sonra ırziyle, namusuyle hükûmet-i cedîdenin pençe-i tasarrufuna teslim etmiş ve bu hamiyet-perverlerden bir çoğu zuhûra getirdikleri hizmetten hemen bir kaç gün sonra kemâl-i sükûnet ü mutâva'atla siyâset meydanına gitmişlerdir.

Terbiye-i siyâsiyyenin kemâline efrâd içinde misâl aranılmak istenilirse, gene Osmanlı eşrâfının terâcim-i ahvâli tetebbu' olunsun. İçlerinde Alâaddin Paşa gibi biraderine, milletine, mühürdarına terahhümen vezâreti saltanata terçih etmiş fedâkârlar; Çelebi Sultan Mehmed gibi kim-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

seye siyâseten mücâzat etmediği ve hiç bir ahdini bozmadığı halde Devlet-i Aliyye'yi Timur taarruzunun tesirâtı altından kurtarmış âdiller; Murad-ı Sâni gibi her türlü müşteheyât-ı nefsâniyyesinin galeyanı zamanında taht ve tacını terketmiş anka-meşrebler; Fatih gibi bir kere padişah olduktan sonra genç yaşında sekiz sene kemâl-i sabr u mutâva'atla şedâid-i mahlûiyete tahammül etmiş vazife-şinâslar; Selim gibi canını, cânânını, akrabasını, ihvânını milletinin azameti yoluna fedâ etmiş cihângîrler; Zembilli gibi o kadar şedîdü'ş-şekîme bir padişahın icrâ-yı adalet ettirmek için dizginine sarılmış müteşerri'ler; Gazi Hayreddin gibi korsanlıktan yetişerek sırf kılıcının kuvvetiyle Trablus ve Tunus ve Cezâyir'i fethetmiş iken zaten Osmanlı olduğu için vatanının tâbiiyetini öyle üç padişahlık yerine metbûiyetine tercih eder, kıla'-i meftûhanın anahtarlariyle beraber metbû-ı meşrû'unun hizmetine şitâb eyler sahib-i hamiyetler; Uzun İbrahim Paşa gibi bî-gayr-i hakkın kendi idâmına hükmeden Kara Mustafa Paşa'yı Viyana'nın fethine ondan başka muktedir bir adam bulunmadığı için son nefeste padişahının hamiyet ve merhametine tavsiye eder hak-gûlar görülür.

Ve hele eşrâfdan ahâda inilirse fedâkârların, vatan-perverlerin adedi sayılamayacak bir dereceye gelir.

Bu eşrâf ve ahâd ise terbiye-i siyasiyyelerini, devâir-i devletin vazifesini aramak ve vilâyet nizamnâmesini ezberlemek yollu asrımızın umacıdan korkan beylerine göre dahi pek müşkül bir kâr olmayan umûr-ı sathiyye ile değil, zâhir ve bâtında mürebbîleri olan akāid-i diniyye ve teâmül-i siyâsiyye sayesinde vicdânlarının hâsıl ettiği azamet ve nezâhatle vücûda getirmişlerdir.

Şu ifâdâttan anlaşılır ki eğer terbiye-i siyâsiyye *Hakayık*'ın zannı gibi mekâtib-i mülkiyyenin ve efkâr-ı umûmiyye dahi terbiye-i siyâsiyyenin vücûduyla kāim olsaydı hukuk mektebi olmayan bir memlekette halk bütün bütün hacer, şecer kabilinden kalmak lâzım gelirdi.

Bir kere tarihlere müracaat buyurulsun : Üç, dört yüz sene hürriyette, vatanperverlikte bir mevki'-i kemâl ihrâz ederek milletler padişahı unvanını kazanmış olan Roma'da bu feyze sebeb efkâr-ı umûmiyyeden başka bir kuvvet mi idi? Yahut efkâr-ı umûmiyye hukuk mekteblerinde mi hâsıl olmuş idi? Yüz bin askerle kırk elli sene zarfında iki yüz milyon nüfusu livâü'l-hamd-i şeriatın sâye-i adâletinde cem' etmeye muvaffak olan ve zaleme-i Emeviyye karşısında hıfz-ı hakikat u hürriyet yoluna üç yüz binden ziyade şehid veren birinci karn-i hicrî ricâlinde efkâr-ı umûmiyye yok mudur? Veyahut var idi de tenkîhât-ı idareye vukuf kuvvetiyle mi vücûd bulmuş idi? İsviçre dağlıları ve Amerikan zürâ'ı asrımızda efdal-ı hükûmet olan cumhûrlarını efkâr-i umûmiyyenin fıkdânı

halinde mi tesis ettiler? Yoksa tesis etmeden evvel maarif-i siyasiyyeye dâir dersler mi okurlar idi? Milletimizin hayatını Feyzullah Efendi ve İbrahim Paşa gibi nice müstebit zâlimin pençe-i itisaf u sefâhatinden halâs eden fedâkârlar bu memlekette efkâr-ı umûmiyyenin misâl-i müşahhası mı değildirler? Yoksa o vakit Yeniçeri kışlalarında Fransa veya Almanya'nın siyâset kitabları mı tedrîs olunuyordu?

Hülâsa hiç bir vakitte, hiç bir millet yoktur ki efkâr-i umûmiyyeden mahrûm olabilsin ve *Hakayık*'tan başka hiç kimse bulunamaz ki «Bizde efkâr-ı umûmiyye var iddiasında bulunmak, ehl-i kubûrda hayat ve can vücûdunu iddiaya şebîhtir» gibi bir saçma söylesin de ona da «memâlik-i mütemeddinenin bile bir ikisinde efkâr-ı âmmenin za'afından şikâyet olunmakta olduğunu bilen bir adamın böyle iddiaya hande-i ta'accüb-i istihzâ-âmizden başka cevab bulamayacağı derkârdır» yollu evvelki saçmasından daha mânâsız bir hezeyân-ı mü'eyyedi müdde'a suretinde îrad eylesin.

Çünkü evvelâ bir memlekette efkâr-i umûmiyyenin vücûdunu inkâr, aynı aynına umûmda fikrin vücûdunu inkâr ile beraberdir. Madem ki herkeste fikir ola, elbette o fikirler bir çok veya hiç olmazsa bir kaç madde üzerine olsun, ittifak edebilirler. Herkeste bir fikir olduğunu kabul etmemek isteyenler olur ise yalnız kendinin efkâr-i umûmiyyeyi reddetmekte ibrâz ettiği fikir, kavlinin butlânına bürhân olur. Eğer kimsede fikir yok ise kendinde niçin mevcut oluyor? Eğer kendisi, kendinde de fikir olmadığına zâhib ise dâvâsının ne hükmü kalır? Ya hele memâlik-i mütemeddinenin bir ikisinde efkâr-ı âmmenin za'afından şikâyet olunmakla bizim memlekette efkâr-ı âmmenin hiç mevcût olmaması neden lâzım gelsin?

Memâlik-i mütemeddinenin bir ikisinde ve belki bir ikisinden maada hepsinde maarifin ve tenâsülün ve servetin de noksanından şikâyet olunuyor. Şimdi biz onlara bakalım da memâlik-i Osmaniyyede ilim dedikleri şey, insan dedikleri mevcût, servet dedikleri madde var demek, mezarda hayat iddia etmek gibi bedîhiyü'l-butlândır mı, diyelim?

Hakayık'ın mülkümüzde efkâr-ı umûmiyye yoktur demesi, efkâr-ı umûmiyye fi'ilden sâkıttır, mânâsına ise yalnız kendisinin biraz zamandan beri revâcında görülen tefâvüte bir kerecik im'an-ı nazar edivermek, bu iddiasının ne kadar hükümsüz olduğunu göstermeğe kâfidir.

Bizde efkâr-ı umûmiyye kendi mevcûdiyetini bir delil-i bedîhî ile ityân eyledi. Hatta nümâyişe başlar başlamaz gösterdiği mekânet-i mutabassırâne bütün Avrupa'yı hayran eyledi. Çünkü en evvelki hareketi, intikam gibi devâî-yi nefsâniyyenin en şedîdlerinden bir hâle masrûf idi. Onda dahi Türklerin en büyük meziyâtından ma'dûd olan vüs'at-i hav-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sala ve itidal-i dem hükmünce intikam yoluyla yalnız ilân-ı nefret ile kanaat olundu. Sâir yerlerde de bunun gibi ahvâlde meşhûr olan şiddetli heyecanların ve mütecâvizâne muâmelâtın hiç birisi vuku' bulmadı.

Efkâr-ı umûmiyyenin bu fâtiha-i zuhûru ise vatanını sevenler için istikbâlimizin ikbâlince ne kadar medâr-ı emniyet olsa ve meşhûd olan sabah-ı necâtın feyz-i infilâkını «hande-i ta'accüb-i istihzâ-âmiz» ile geçiştirip de - nefsini vikâye için himâyetine ve açlıktan ölmemek için müte'essilâne inâyetine arz-i iftikar ettiği - milletin bir felâketine ağlamaz iken ümid-i necâtını hande-i istihzaya cesâret eden bîedeblerin ağızları kulaklarına kadar yırtılsa revâdır.

Her ne hal ise, bu türlü herzeler gönüllerde mevvâc olan deryâ-yı hamiyeti bulandıramayacağından kâilleri hakkında kasr-ı sem' ve keff-i lisan tavsiyesiyle iktifâ ederek saded-i bahse şu veçhile rücû ederiz ki, henüz hâb-ı sükûnetten uyanmağa başladığını gördüğümüz efkâr-ı umûmiyye, ki umûm-ı ebnâ-yı vatanın veled-i kalbi ve hey'et-i milliyyemizin mümidd-i hayatıdır, perverişinde herkes tarafından evlâd-ı hafîfesini beslemekte olan gayretten büyük bir itina gösterilmeye ihtiyâc-ı kat'î görünür ve bu maksadın husûlü için her şeyden evvel şurası bilinmek lâzım gelir ki, bir halkta eğer ahlâk-ı siyasiyye bozulmuş ise, efkâr-ı umûmiyye hükûmeti adalet dâiresinde tutmak için daima bir nümâyiş halinde bulunmak lâzım gelir iken, Rusya'da olduğu gibi nihayet derecede üzerine varılmadıkça kendini göstermeye kıyâm etmez ve bilâkis efkâr-ı siyasiyye yanlış bir yola girmiş ise efkâr-ı umûmiyye, adâleti hükûmet kuvvetiyle fi'ile çıkarmak için, nümâyişini daima edeb ve mutâva'at halinde tutmak iktizâ eder iken mânâlı mânâsız her iş için ihlâl-i âsâyişe kıyâm eyler ve evvelki halde hükûmetin iktidârı hadd-i lüzûmu bir kaç bin kat tecâvüz etmiş olur. Çünkü ihtiyar etmek istediği ta'addiyâtın belki yüzde doksanı için karşısında bir mânia görmez. İkinci halde ise gene hükûmetin iktidârı lüzûm haddini bir kaç kat tecâvüz etmek tabiîdir. Zira efkâr-ı umûmiyye öyle bir galeyân-ı şedîd halinde bulundukça seylâb-ı huruşân gibi daima bir kaç şubeye munkasım olmak ve her şube merci'-i küll olan hükûmetin diğer şubeleri istiâb etmesine hizmet etmek zarurîdir.

Bir kavmin yalnız ahlâk-ı siyasiyyesi bozulursa içlerinden bir ondördüncü Louis çıkar, «Devlet benim şahsımdan ibarettir» diyerek her istediği hükmü icrâ eder. Efkâr-ı siyasiyyesi yanlış bir yola giderse aralarında bir büyük Napoléon peydâ olur, rûy-i zemin üzere saray-ı saltanatını tesis etmek için güya Fransa'nın şan ve azametinden tutturarak üç, beş milyon nüfûsun kanını ibzâr eder. Bir kavmin efkâr u ahlâk-ı siyasiyyesinden ikisine de fenalık ârız olursa, havass-ı mâneviyyesi sektedâr olmuş

bir vücûdun âzâ-yı maddiyyesinde hâsıl olan ahlât-ı fâside gibi hiç umulmadık yerden bir Üçüncü Napoléon çıkagelir, ârız olduğu vücûd-ı siyasîyi maddî ve manevî inkirâza müsta'id olabilecek bir hale getirir.

Vâkıa bâlâda hallerini tafsîl ettiğimiz üç türlü belâdan birincisinin pençesine düşmek, necîb bir adama göre hizmetkârının hizmetkârlığına muztar olmak ve ikincisinin taht-ı kahrında bulunmak, bir sıba'ın azfâr-ı kahrından cerîha görmek ve üçüncüsünün şerrine uğramak, vücûdun hem mâneviyâtına ve hem maddiyâtına dokunabilecek bir yaranın kurdundan cana kâr edercesine ezâ görmek kabîlinden olarak mutlak helâkı müntic olamaz, bâhusus ki bir vücûd-ı siyasî helâk-ı mutlak korkusundan daima berîdir.

Şu kadar var ki öyle bir vücûd-ı muzır ve hususiyle öyle bir vücûd-ı muzırrın vücûdunu iktizâ eden terbiye-i siyasiyye noksanı bir karnın ricâlini hemen alel-umûm bedbaht eder.

Bu bedbahtlıktan halâs olmanın çaresi ise efkâr-ı umumiyyenin bâlâda îrad olunan ifrat ve tefrit noktalarından tamamiyle ictinâb ederek bir merkez-i edeb ü itidalden sükûnet ve mutavaatla arz-ı metâlib ve terviç-i makāsıddır. Eğer böyle olursa onuncu karn-ı hicrîde (onaltıncı asır) hâiz olduğumuz saadet on üçüncü karn-ı hicrîde (on dokuzuncu asır) dahi zamanımızın her türlü tantana-i terakkî ve debdebe-i kemâlâtıyla beraber vücûda geleceğinde asla iştibâh etmeyiz.

(İbret, nr. 40, 26 Şa'ban 1289/28 Ekim 1872).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

12

AİLE

Bizde herkesin aile muamelâtından az çok bir fikir hâsıl etmek için orta halli bir efendinin hânesine girilse, câri olan ahvâle nazar-ı ibretle bakılsa ne görülür? Tabiatiyle pîş-i nazara en evvel âilenin pederi tesadüf eder; onun muamelâtına lâyıkıyle dikkat olunursa görülür ki, vaktiyle çocuk imiş, her türlü havâyic ve lezâizini hazırlayacak bir dadı veya bir beslemesi varmış, her belâsını o çeker imiş. Biraz sinnini almış, evlendirmişler; dadı gitmiş, yerine bacı gelmiş. Efendinin münasebetli münasebetsiz ne kadar merakı, ne kadar arzusu var ise, velev ki her biri birkaç gece uykusuzluğu, birkaç gün hastalığı, bin türlü meşakk-ı cismanîyi, yüz bin türlü azâb-ı ruhanîyi mûcib olsun, hanım onların cümlesini yerine getirmedikçe boğazından rahatça bir lokma geçmek ihtimali yoktur.

Efendi, çocukluğunda meselâ bir de kedi beslemiş; onunla eğlenirmiş. Te'ehhülden sonra kedi gitmiş; yerine bir iki çocuk gelmiş. Evvelleri kedisine yaptığı gibi, şimdi de terbiye nâmıyle kendinin ne kadar hevesâtı var ise, çocuklarının fikir ve vicdanına ittiba ettirmeğe çalışıyor.

Hanım ise altı, yedi yaşında iken, kendini vasîsi besler, giydirirmiş. On beş, on altı yaşına girince vasî bertaraf olmuş, yerine bir zevc gelmiş. Vakti olsun olmasın, hanımın eğer bir gün sekiz türlü et ve hamur ile midesini ifsâd etmez ve iki düğünde bir kat esvab giydirip de akran ve emsâli arasında mahcûb bırakır ve ziynet nâmiyle o güzel başına bâr olmak için bir kaç okka taş ve kalay parçası tedârik eylemez ise, zevciyet ve belki insaniyetten çıkmış hükmünü alır.

Hanımın da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Te'ehhülden sonra bebek gitmiş, yerine bir kız gelmiş; o da büyümüş. Bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmaya mecbûr ise, kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmekte muztar olmuş, nihayet teverrüm etmiş. Bîçâre gâh ettiğini, gâh Cenâb-ı Hakk'ın mücâzâtını düşünerek, iki elini böğrüne koymuş. Rahat döşeğinin etrafını hazin hazin dolaşır durur.

Yahut kız o kadar içli bulunmaz; kocasının kahrını bir çeker, iki

çeker; nihayet iş mahkemeye dayanır. Eğer arada bir de çocuk bulunur ise nikâh, nafaka kavgaları iki hanedânın ömrüne sürer.

Mahdum beyler ise bu dâr-ı mihnete her türlü hıfz-ı hayat esbâbından mahrûm oldukları halde gelmişler; kapısı açık, yemeği hazır bir mihmanhâne-i ihsâna konmuşlar. Yerler, içerler, gezerler, eğlenirler. O esbâb-ı maîşet ü saadeti hâsıl eden pedere vekilharc ve idâre ve terbiyesine çalışan vâlideye kethüda kadın nazariyle bakarlar.

Âkıbet bir gün evin büyükleri terk-i hayat eder; tevârüs eden birkaç parça mal ve mülkü bir türlü paylaşamazlar. Onlar bir taraftan yaka yakaya mahkeme mahkeme dolaşır. Âkıbet iki adamın fenâsiyle bir koca hânedân perişan olur, gider.

Böyle bir ailenin haline hakîmâne nigâh edenler için büyükleri hâlâ çocuk ve fakat irileşmiş, küçükleri hâlâ cenîn ve fakat rahm-ı mâderden sâkıt olmuş gibi görünür.

Ey zevc-i bî-haber! Meskeninde bir refîkadır peydâ olmuş; niçin ailenin bârını bütün bütün kendi üzerine yüklenir de, yalnız kendi meşakkatini o bîçâreye tahmîl edersin?

Ey bi-nevâ peder! Sebep nedir ki, kendin insan iken, dünyaya yadigâr-ı ömrün ve netice-i hayatın olan evlâdının yalnız mu'allem hayvan gibi, kaşının gözünün oynayışından tasavvurât-ı fikriyye ve irâdât-ı kalbiyyeni öğrenmesi uğruna bütün zaman-ı tahsîlini izâ'a edersin?

Ey ümm'ü-l heves-i sâhibetü'l-beyt! Sana hânende ehlinle, evlâdınla, sıhhatinle, rahatınla geçinmek nimeti ve gençliğinde hüsn ü cemal ve yaşını aldıktan sonra, evlâd ü ıyâl ziyneti yetişmez mi ki, iki lokma yemek veya dört arşın bez parçası için daima bir ıztırâb ve keşâkeşi iltizâm edersin de, gerek kendine ve gerek yanında olanlara nimeti zehir ve rahatı haram eylersin?

Ey bahtsız vâlide! Derdin ne ki, vücûdundan ayrıldığına teessüf edecek kadar mübtelâ olduğun ciğerpâreni, kendi istediğin ve onun istemediği bir ecnebînin yatağına vermek için hâb-gâh-ı ârâmını pamuk şiltelerden kara topraklara tahvîl etmeye sebep olursun? Veyahut pederinin yanında halinden bahsetmeye hicâb eden bir muhaddereyi muhzırlar ve vekâyi kâtiplerine gönlünün en aziz olan serâirini fâş eylemeye mecbûr edersin?

Ey insafsız evlât! Sen vücûdunun müsaadesi, gençliğinin kuvveti vaktinde hicab etmez misin ki bütün zamanını gönlünü eğlendirmeye sarfedersin de hânedânının bütün meşakk-ı maîşetini ihtiyar pederinin ağarmış başına ve bükülmüş boynuna bırakırsın?

Ey mürüvvetsiz birader! Dünyaya geldiğin zaman vâlidenin rahmini, sütünü kemâl-i kanaatle taksime razı olduğun kardeşinle hânenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

taşını duvarını, dükkânın mülkünü, îradını neden paylaşamadın ki, bîçâreyi câni gibi hükümet-gâhlarda sürükleyerek hem onu, hem kendini, hem de insâniyeti terzîl edersin?

Başka yerlerde zevcler görüyoruz ki, zevcesini ruhunun nısfı addeder. Kendinin her türlü lezâiz ve meşâkkına onu teşrîk ederse, kendi de onun her türlü lezâiz ve meşâkkına iştirâk eyler.

Pederler göüyoruz ki, evlâdını, kendi fikir dâiresinde hasretmek değil, kendi fikrinin erişemediği meâliye îsâl etmedikçe, bir türlü rahat edemez. Evinin en büyük masrafı, oğlunun terbiyesi uğruna bezleylediği paradır. Kendine fâik bir halef görmeden vefat ederse, dünyadan gözü açık gider. Kendinin bir fikri, yetişmiş oğlunun bir fikrinden müstakîm çıkarsa, hicâbından kan terlere batar. Evlâdını galebe-i şeyhûhetle gözlerine amâ geldiği zaman, elinden tutup da yedmek için beslemez, sinn-i tahsil hitâma erişip de, zihni sükûnet ve inhisara mecbûr olduğu zaman tarîk-i terakkîde kendine rehber olmak için büyütür. İstikbâlin ikbâlini bilir; halefinin her suretle kemâline çalışır.

Zevceler görüyoruz ki, zevcini iz'âc ederse, evlâdının bazı kusurlarını affettirmek için eder. Elbisesini, tezyinâtını zevci kendinin istignâ ve kanaatından hicâb ederek tedârik eyler; kendisi zevcinin muhabbet ve mürüvvetinden hicâb ederek kabul eder. Zevcine hayat-ı sâniyye, hânesine melekü's-siyâne görünür.

Vâlideler görüyoruz ki, evlâdı bir dakika gülmezse kendi bir saat ağlar; evlâdı bir saat ağlarsa kendi bir ay hastalanır; evlâdı bir ay hastalanırsa kendi bir yıllık ömrünü kaybeder. Kendi gönlünü evlâdına esir eder; evlâdının gönlünü irtibât edecek yer aramakta, padişahlardan ziyâde hürr-i mutlak bırakır. Evlâdını insan etmek için kendi bin türlü mücahedât ile melek hasletinde bulunmaya çalışır. Evlâdını canından ayırmaz ki, o başka bir şey istesin, kendi başka bir şey istesin.

Evlât görüyoruz ki, pederinin, vâlidesinin gümüş renkli saçlarından bir telini hazine-i âleme ve belki cevher-i canına değişmez; valideyninin gönüllerine fenâ-yı âlemden tesellâ-bahş olur; fikirlerine bin türlü tecârib ve müdrikât ile revnak verir. Vücûdlarına şehâb kadar kudret ve bir müttekâ-yı zi-hayât gibi muâvenet arzeyler. Ailenin ne kadar meşâkkı varsa gayret ve iftihâr ile deruhte eder; akrabasının görür gözü, tutar eli olur.

Birâderler vardır ki, neslen bade neslin mülâhık doğar tev'emler gibi, kendilerinin ve evlât ve ahfâdının dünyada iştirâke sâlih her neleri var ise, müşterektir. Yarım hâneye temellük için değil, bir koca mülke tasarruf için bile biribirine bir kere iğri bakmazlar.

Saadet, bahtiyarlık bu türlü aileler içindir; hayat böyle yaşamaya derler; insâniyet bu insanların halidir.

Biz ne zamana kadar şâirin mevc ve kenar teşbîhi gibi akrabamızla daima bir yerde bulunduğumuz halde, daima hâlen ve fikren birbirimizden girîzân olacağız? Ne zamana kadar erkekler haremini dövecek? Ne zamana kadar kadınlar zevcini yaşmak, ferace iz'âcâtiyle sabahlara kadar uykusuz bırakacak? Ne zamana kadar pederler oğlunun kendi gibi olmasını veyahut meselâ kendi mahalle imamı iken, oğlu tabib olmak isterse, ayıbını kara toprak örtmesini temenni edecek? Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık meta' gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazar-ı me'ayib-cûyânesine arzettikten sonra, hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormaya bile tenezzül etmeksizin, kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek? Ne zamana kadar oğullar, kızlar sebeb-i vücûdları olan pederlerinin, validelerinin, kâh hissetinden, kâh atehinden, kâh hiddetinden, kâh huysuzluğundan bahsederek, mevtlerine arzu-yı zımnî gösterir bir halde bulunacak? Ne zamana kadar biraderler, hemşireler, kayınvalideler, gelinler menfaat için, nahvet için, inat için, zevzeklik için birbirinin etini yemeye, kanını içmeye çalışacak? Ne zamana kadar yalnız içimizden biri doğarsa sevineceğiz; doğanlardan biri ölürse ağlayacağız; sağ kalanlar mâdâme'l-hayat birbirimizi iz'âc edip duracak?

İnsanı peder hâsıl eder, kâbile doğurtur, vâlide besler, fakat cümleyi halkeden Feyyâz-ı Kerim'dir ki, zatına ibadet, sun'una marifet, dinine hizmet, ibâdına şefkat irade ediyor.

İnsan bir memlekette bulunur; fakat medâr-ı saadeti, hâfız-ı hayatı, odalarımızda yakmak için İngiltere'den buralara kömür ve hastalarımıza deva için Bahr-i muhit adalarından İstanbul'a kınakına vürûduna bâis olan insaniyettir ki, efradı beyninde uhuvvet ve her ferdinde diğerlerinin ihtiyacât-ı maddiyye vü mâneviyyesine muâvenet bekliyor.

İnsan bir hânede bulunur, fakat kendisinin, hânesinin istiklâl ve rahatına kâfil olmuş bir de mâder-i vatan vardır ki, bizden evlâdının teksîr ve terbiyesine ve istiklâl ve rahatının hıfzına hizmet taleb ediyor.

Biz ibadet-i ilâhiyyeye bedel pederimize isyan mı göstereceğiz? Marifet-i sun' için sıla-ı rahm hususunda olan gafletimizi mi arzedeceğiz? Hizmet-i dini, ailemize hizmet etmemekten ibaret mi bileceğiz? Şefkat-i ibâd yerine verâseti kendimize intikâl edenlerin mevtini temenni ile mi meşgul olacağız?

Uhuvvet-i insaniyyeyi kardeşlerimizi birkaç kuruş için zaptiyeye vermekle mi öğreneceğiz? İnsaniyete bu türlü aileler teşkiliyle mi muâvenet edeceğiz?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ebnâ-yı vatanın teksîrine çocuklarımızı daha rahm-i maderden öldürmekle ve doğanlarını körükçü oğlu macunu veya afyon şurubu ile tesmîm etmekle, vücutlarımızı müskirât denilen zehr-i müzmin ile helâk eylemekle mi hizmet edeceğiz? Çocuklarımızın terbiyesine daha kendimiz evlâdımızın hakkını öğrenmemekle mi muvaffak olacağız? Kendi istiklâlimizi birkaç kuruşa feda etmekle mi vatanın istiklâlini hıfz eyleyeceğiz. Kendi hânelerimizden rahatı selb eylemekle mi vatanın rahatına muâvenette bulunacağız?

Bir mülkün evleri, bir evin odalarına benzer; her odasında bir nefret-i daimiyye ve gavgā-yı rûzmerre câri olan hânelerde rahat mı olur, mamuriyet mi kalır, saadet mi husûl bulur?

İntibah, intibah ki, içinde bulunduğumuz sefineyi ardı arası kesilmez, intizamsız hareketlerle biz mehleke-i igtiraka düşürüyoruz, sonra rüzgâra kabahat buluyoruz.

(İbret, nr. 56, 18 Ramazan 1289/20 Kasım 1872).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

RÜYA

(Bin iki yüz seksen dokuz senesi saferinin ondördüncü gecesi / 24 Nisan 1872/ görülmüş bir rüyadır).

Bir dem-i gaflette bildik tâ zevâl-i âlemi
Âlem-i rüyâda çok gördük misâl-i âlemi
Hâbdır nisbetle mâzi subh-ı istikbâline
Böyle tâbir eylemişlerdir hayâl-i âlemi

Bir akşamüstü Boğaziçi'nde deryâya nâzır bir bağ köşküne gitmiş, garibâne pencerenin köşesine oturmuştum. Hayalime ahvâl-i âlem, gönlüme bir garib elem geldi. Tenezzüh için etrafa bakdım, gördüm ki :

Yemm eşk-i edîbân gibi âheste-rev olmuş
Bâd âh-ı garîbân gibi gamkîn ü ciğergâh
Eşcârda bir savt-ı hazîn var idi gûyâ
Gönlüm gibi eylerler idi hasret ile âh

Derya o kadar latîf ve râkid idi ki üzerinde olan ufak ufak mevceler koyu yeşil bir çemenzâra konmuş bir beyaz güvercin alayı zannolunurdu. Hava o kadar âheste vezân olurdu ki yaprakların hareketi, cigerpâresinin rahatı için gece uykusundan mahrûm olmuş bir şefkatli vâlidenin kalbî kalbî söylediği ninnilerden dağınık saçlarına gelen ihtizâzlar gibi farkolunur, olunmaz derecelerde idi.

Bu halde gözlerimin nuru azalmağa başladı; temâşânın gönlüme verdiği ta'b-ı sevdavî âsârından zannettim. Bir de semâya baktım ki güneş -ikbâlinin en revnaklı zamanında dâmân ve giribânını paralayarak inzivâ-hâne-i ademe çekilen felek-pervâzân-ı devlet gibi- üzerindeki bulutlarını yırta yırta magrib-i ihtifâya yürüdü. Yeri kabristan-ı fenâdan nişan verir bir korkunç toprak rengi bağladı. Etrafında, yetimlerin kanlı yaşından nümûne olacak bir ateşî kızıllıktan başka bir şey kalmadı.

Gide gide her tarafa bir dehşet çöktü. Kâinâta bir beht ve hayret müstevlî oldu. Behâim inleyerek mağaralarına, kuşlar çağrışarak yuvalarına çekilmeğe başladılar.

Arası bir az daha geçer geçmez karada bir iki bülbül-i nâlendeden, deryâda birkaç hânendeden başka sesi işitilir ferd-i âferîde kalmadı.

Gönlüm bu âşıkâne temâşâlar ile kendinden geçmiş, nazarım ise etrafa müstevlî olan muhit-i zulmetin â'mâk-ı hafâsında gâib olmuş, gitmişti. Gittikçe zulmet bir hâle geldi ki, karanlığı el ile tutmak kâbil gibi görünüyordu. Sâyesinde eğlendiğim her ağaç nazarımda bir gulyabani şeklini bağladı.

Güya ki yeryüzü zîr-i zemine geçmiş veyahut zulemât-ı mekâbir rûy-ı arza çıkmış idi. Güya ki ölüm matem esvâbına bürünmüş de meydana uğramıştı. Güya ki yed-i kudret şu bir avuç hâki avâliminden ayırmış da adem-âbâd-ı nisyâna atmış idi. Güya ki pençeleriyle seyf-i ta'addiye sarılan şühedâ-yı hürriyetin her dem cûşân olan taze hûn-ı siyahı bir deryâ-yı bî-keran şeklini almış ve emvâc-ı tufân-hurûşuyla dağları, taşları ihâta ederek havâ-yı zulme karşı kabarmış kabarmış da bağladığı şekl-i hâilde dona kalmıştı.

Etrâfıma bakmak istedim. Halin dehşetiyle nûr-ı basar kirpiklerden ayrılmağa cesaret edemezmiş gibi nazarım hiç bir şeye ta'alluk eyleyemedi. Ben ise, Yarab, bu perde-i zalâm içinde acaba kaç mazlumun kanı dökülüyor da senden başka kimse görmüyor! Kaç gaddarın hançer-i ta'addisine su veriliyor da senden başka kimse bilmiyor. Kaç yetimin gözlerinden oluklar gibi yaş akıtılıyor da senden başka kimse vâkıf olmuyor! Kaç dâd-hâh, zâlim elinden feryâd ediyor da senden başka kimse işitmiyor! yollu bir takım kara kara hülyâlara müstagrak iken birdenbire bir kıyamet koptu.

Yanında oturduğum pencere -mahsûr bir kalenin gülleye mukavemet edememiş kapıları gibi- bir tarraka-i sâmia-çâk ile açıldı.

Yüzümü çevirir çevirmez gözüme, âsâba dokunacak kadar kuvvetli, memleketler ihâta edecek derecede vüs'atli bir amûd-ı nûrânî göründü.

Dikkat ettim: Meğer ki âfâkı, âşûb-ı kıyametten nişân verecek bir fırtına bulutu kaplamış, bedr-i münevver ise yed-i beyzâ gibi harikulâde bir kudretle o ummân-ı zulmeti ikiye bölmüş. Denize baktım, her mevcine bir cebel-i seyyâl denilse revâ idi.

Emvâc değil, güya ki girdibâd-ı kıyamet yekpâre yalçın kayadan mahlûk ulu ulu dağları yerlerinden koparmış, birbirine çarpa çarpa eb'âd-ı nâ-mütenahî içinde sürerdi. Yahut ki bir koca seng-sâr zelzeleye uğramış muttasıl lerze-nâk olurdu.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aks-i mehtâb değil, sanki felekte kehkeşân o hâile-i cihân-âşûb ile merkezinden oynayarak o cibâl-i sergerdân arasına düşmüş, nümâyişi her lâhzada bir şekl-i diğer peyda ederek çalkanırdı; yahut ki bir azametli nehr-i şeffâf o müteheyyic sengistâna tesâdüf eylemiş; çarpına çarpına çağıltısı ayyûka çıkarak bir taraftan diğer tarafa akıp geçerdi.

Fakat mehtâbın zuhûru da bir lemha-i basara inhisâr eyledi, bir açıldı, bir kapandı, bir daha görünmesi müyesser olmadı...

Fekeennehü berkun te'leku bi'l-humâ
Sümmentavâ fekeennehu lem yelma'[1]

Onu müteâkib ortalığı âh-ı garîbâneden şiddetli şimşekler, girye-i âşıkâneden kesretli yağmurlar kapladı.

Rüzgâr estikçe dehşette zelzeleyi andırırdı, gök gürledikçe küre-i zemin inliyor zannolunurdu, şimşek çaktıkça her sehâb-ı kesîf, şule-feşân olmuş bir yanardağı gibi görünürdü.

Bu avâsıf-ı tûfan-engîz yarım saatten ziyade sürmedi. Fakat küre-i zemin -bir seylâb-ı azîmin sademe-i şiddetiyle yerinden koparak, girdâb-ı hurûşuna tutulmuş bir dağ parçası gibi- emvâc-ı zulmet içinde yuvarlanır dururdu. Karanlık o kadar uzadı ki hatır iktisâb-ı ebediyet eylemesinden endişeye düşse veyahut bu gecenin sabahı ferdâ-yı kıyamettir zan olunsa revâ idi.

Ben ise hengâmenin âsâbıma verdiği ıztırap ve gönlüme getirdiği inkıbâz ile bütün bütün mahrûm-ı ârâm olarak zaman-ı fecre kadar lâyenkatı' odanın içinde dolaşır ve her iki dakikada bir kere İmruu'l-Kays'ın

Elâ eyyuhelleylu't-tavîlu elenceli
Bisubhin ve me'l isbâhu minke biemseli[2]

beytini tekrar eder idim.

Âkıbet yorgunluk vücûduma galebe etti. Göz kapaklarım yastığa dayanmış hastalar gibi durduğu yerde önüne önüne yığılmağa başladı; odanın bir köşesine uzandım; derhal uyumuş kalmışım; ah o ne hâb-ı hayat-efzâ idi! İki yaşında bir mâsum validesinin memelerine dayansa veya yirmi yaşında bir sevda-zede mâşûkasının saçlarına bürünse yine bu kadar safâ-perver bir uyku geçirebilmek ihtimalin hâricindedir.

---

1 O sanki hararet neşrederek parlayan bir şimşekti.
Sonra birdenbire kayboldu, sanki hiç çakmamıştı.

2 Ey uzun gece! Karanlıklarını dağıt!
Sabah olsun. Gerçi o da senden iyi değil ya!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir rüyâ gördüm, öyle hayâle bin hakikat fedâdır. Pek az zaman sürdü, öyle temâşanın her dakikasına bir ömr-i beşer kurban olsun.

An ki mîbînem be bîdârîst ya Rab yâ be hâb[3]

Güya bir sahrâda imişim. Güneş henüz ufuktan çıkmağa başladı. Fakat ziyâsı bizim bildiğimiz gibi değil, mâyi haline gelmiş idi. Uğradığı yerleri şa'şa'asına gark ederdi. Elvân bizim gördüğümüz gibi değil, güya ki bir cevher-ı seyyâl olmuştur. Bir cisme ta'alluk etmese de yine meydanda gibi görünürdü.

Bir halde ki, iki üç dakika geçer geçmez ağaçlardan, çiçeklerden, dağlardan, taşlardan, yerlerden, göklerden nur akmağa, renk yağmağa başladı. Yapraklar televvünde birer ebr-i seherden, meyvalar iltimâ'da birer necm-i münevverden nişân verdi.

Tepelerde yarım ay büyüklüğünde inciler delinmiş, içinde nice bin mürg-i bukalemun-renk âşiyan tutmuştu.

Derelerde dağ parçası kadar elmaslar oyulmuş, derûnunda nice bin behîme-i şebtâb-ı iltimâ' sığınmıştı.

Sabahın feyzi bir derecede idi ki, insan her dakika geçdikçe güya ki vücûdunda ruhu büyüyormuş ve hayatı bedeninden taşacak surette tezâyüd ediyormuş gibi bir hal hissederdi. Güya ki hayat eczâ-yı âlemin umûmuna sirâyet etmişti.

Goncalar bülbül gibi daldan dala uçarak şakırdı. Semenler kebûter gibi havada perende atarak dem çekerdi.

Etrafıma baktım, ebnâ-yı vatanın nısfından ziyadesi orada ictimâ' etmiş zannolunabilecek kadar azîm bir izdihâm mevcûttu.

Kudretin böyle mâ-feyka't-tabî'a bir ârâyiş-i rengâreng ile izhâr ettiği bedîa'-ı îcâzı temâşâdan herkes bir suretle lezzet-yâb-ı safâ iken, ufukta gayet hafif bir ateşî bulut peyda oldu.

Ağır ağır açılmağa başladı, arasından put-perestler nazarında «âlihetü'l-hüsn» itibâr olunabilecek bir nâzenîn göründü.

Gide gide kız doğruldu. İçinde yattığı bulutu diz kapaklarından göbeğinin üstüne kadar vücûduna sarındı, ucunu sağ omuzundan atarak memelerinin arasına indirdi, kendi uzun boylu, ten-dürüst, merdane yapılı bir kız idi.

---

3 Yarabbi! Gördüğüm uyanıklık halinde mi, yoksa uyku halinde mi?.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir nûrânî cemâline, bir hüsnündeki terâvete bakılsa, bir bakışta güneş, bir bakışta nev-bahar insan şekline temessül etmiş zannolunurdu. Penbe vücûduna dağılan sırma saçları fecr üzerine yayılmış hıyât-ı şuleden farkolunmazdı. Gözleri her bakışta gönüllerin en mestûr olan âmâk-ı hafâsına girer, taharrî-yi esrâr eder gibi görünürdü. Dehânına dikkat olunsa ibtisâm-ı sabah, gerdeninden göğsüne doğru nazar olunsa amûd-ı seher cismânî birer vücûda ıtlâk olunurmuş denilirdi. Meme değil, güya ki kurs-ı kamer ikiye bölünmüş de her biri göğsünün birer tarafına konulmuştu.

Cismi o derece şeffâf idi ki, büründüğü bulutun her tarafından aks-i elvânı görünürdü. Buluta sarınır sarınmaz gîsûları ürperdi, arslan saçına benzedi, cebhesi parladı, bir nûr-ı al içinde kaldı. Kaşları bir derece çatıldı ki nazarlarda :

İşve tutmuş dâmeninden fitne girmiş araya
Gelmiş ebrûlar yine mestâne hançer hançere

beytinde olan tasavvur-ı şâirâneyi tasvir ederdi. Gözleri, nûr-ı nazarının hiddetinden baktığı yerlere şerâre saçar gibi görünürdü. Bu hal ile ufkun müntehi olduğu dağdan kadem kadem aşağı inerek yanımıza gelmeğe başladı.

Ben ise gönlümde bu vücûd-ı rûhânîye bir âşinâlık, bir ünsiyet hissederdim. Kendi kendime derdim ki bu çehre mutlaka benim evvel gördüğüm bir simâdır. Yine kendi kendime derdim ki bu ya peri, ya melek olacak; ihtimali var mıdır ki aramızda evvelden bir âşinâlık bulunsun? Böyle itminân ve tereddüdden mürekkeb bir hal ile tarzına, tavrına, endâmına, etrâfına im'ân-ı nazar ederken bir de gördüm ki her adım attıkça reh-güzârına parça parça birçok zincirler dökülüp geliyor, o zaman bildim ki bu cism-i latîf fikirde hayâlini, levhada tasvîrini temâşa ederek, cemâl-i hâtır-firîbine meftûn olduğum hürriyetin timsâl-i semâvîsidir.

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten.

Senindir şimdi cezb-i kalbe kuvvet setr-i hüsn etme
Cemâlin tâ ebed dûr olmasın enzâr-ı ümmetten

Hürriyet, cemâate sadâsını lâyıkıyla ismâ' edecek kadar takarrüb edince, yüksekçe bir kayanın üstüne çıktıktan ve etrafında olanları bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nigâh-ı gazab u tahkîr ile ezdikten sonra bir sayha-i zühre-şikâf eyledi. Zannettim ki :

Her ser-i mû der teneş bank-ı gazanfer mîzened[4]

hayali hakikat bulmuştur.

Mevcûdların ekseri yanlarında yıldırım patlamış mürgân-ı dehşetzede gibi yere kapandılar, çırpınmağa başladılar.

Hürriyet cemâatin bu hevl-i nâmerdânesini görünce -buluttan henüz kurtulmuş berk-i cehende gibi- bir mücessem heyecan-ı âteşîn kesilerek dedi :

— Ey hâbîdegân-ı gaflet! Ey me'lûfân-ı sefâlet! Ey takayyüd-perestân-ı esaret! Ey tezellül-perverân-ı cebânet! Ey mürtekibân-ı her mezellet! Gözlerinizi sabah-ı mahşerde mi açacaksınız? Gerdeninizdeki kayd-ı esareti mâlik-i cahîme teslim etmek için mi saklarsınız? Bir dakika sonra bekâsına emin olamadığınız hayatınız için mi ilelebed elsine-i nefret-i âlemde nâmınızı ibkâ edecek kadar korkarsınız?

Çektiğiniz bâr-ı hakarete mîzân-ı kıyamette sıkletinizi göstermek için mi tahammül edersiniz? Heyhat!

Ey hâbidegân-ı gaflet! Sâni'-i kudret âsâr-ı rahmetini temâşâ için nazar vermiş. Siz o maşrık-ı hakikati setr ediyorsunuz da hayalinizle veya kulağınızla görmeğe çalışıyorsunuz, gözünüz açık iken nâim oluyorsunuz, kapandıkça adeta meyyit haline geliyorsunuz, içinizde en tecrübeli bir pîrin fikir ve nazarı, iki gözü anadan doğma alîl bir çocuğun rüyası kadar hakikate isâbet edemiyor.

Efkârınızı uyandırmak için ihtiyâr ettiğiniz fedâkârlık çarşaflarınızı yıkatmak için sarf ettiğiniz paraya tekabül etmez.

Vücudunuzu rahat döşeğinden dûr etmeyiniz ki leyâl-ı adem gelip çatıyor.

Çok zaman geçmeyecek ki gönlünüz meydan-ı sa'ye çıkmağı arzu eylese de vücudunuzu tahrîk edemeyecek, gözünüz açılmak istese de göremeyecek, fikriniz taharrî-yi hakikate başlasa da bir şey anlamağa muktedir olmayacak, yataklığınız demirden olsa da toprağa tahavvül edecek. Uyuyunuz, uyuyunuz! Gaflet-i hayatı hâb-ı memâta tebdîl için bundan kolay tarîk yoktur...

Ey me'lûfân-ı sefalet! Aziz-i Zülcelâl cümleyi dünyevî ve uhrevî her türlü saadete mazhar olmak istidâdıyla halk etmiş, siz karnınızı doyurmak için evlâdınızı aç bırakmağa tevekkül nâmı veriyorsunuz; kâsibler hubb-ı ilahîye mazhar iken kut-ı lâyemut ile geçinmeği kanaat zannedi-

---

4 Tenindeki her kılın ucu arslan gibi kükrüyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yorsunuz; insan için her şeyin sa'y ile hâsıl olduğu muhkemât ile mübeyyen iken sa'yden el çekmeği makāsıd-ı diniyye ve dünyeviyyenize medâr-ı münferid bilirsiniz. Sürününüz, sürününüz! Çok sürmez ki siz de süründüğünüz yerler gibi hâk olursunuz!

Ey takayyüd-perestân-ı esâret! Fa'âlün limâ yürîd[5], cümleyi halince mürid etmiş, siz daima nefsinizden irâdetin nez'ini murad ediyorsunuz. Perestişiniz, âdet veya menfaat nâmıyla boynunuza takılan zincir-i esâretedir. Yüzünüzü okşayan tâhir elleri ısırmak, başınıza pençe vuran murdâr ayakları yalamak kendinizce melekât-ı râsihadan olmuş. Çekiniz, çekiniz! Ta ki boynunuzdaki bâr-ı girân sizinle mezara gitsin, zira evlâdınız o kayıdlara tahammül edemez.

Ey tezellül-perverân-ı cebânet! Cenâb-ı hayrü'l-mâkirîn insanı her ne fitneye mübtelâ etmiş ise cümlesini takdir için mîyâr-ı akla mâlik olduğu halde yaratmış. Siz mevt korkusuyla helâk olacak bir hale geliyorsunuz; hapis endişesiyle fikrinizi baş dediğiniz bir avuç kemik, vicdânınızı gönül dediğiniz bir parça et, nâtıkanızı dudak dediğiniz bir kaç damla kan arasında esir-i zindan ediyorsunuz; duvarda gölgenizi görseniz, âzânızın her biri bir başka yolda lerzenâk oluyor.

Titreyiniz, titreyiniz! Eczâ-yı bedeniyyenizin târumâr olması böyle bir ıztırâba lüzum gösterir.

Ey mürtekibân-ı her mezellet! Hazret-i râfiü'd-derecât cümleyi merâtib-i izz ü ibcâle vusûl için teklif-i manevî ve hevâ-yı nesimî gibi mücerredât ve letâifden başka her türlü bâr-ı sıkletten berî etmiş; siz bin miskinin hakkını, bin mukbilin hakaretini gerdanınıza tahmil etmekten nefsinizi halâs etmek istemiyorsunuz; bu zayif vücûdunuzla küre-i zemini başınıza, metâib-i kâinatı arkanıza yükletmek isteseler kabulünden çekinmezsiniz.

Alâ-merâtibihim küçüğünüz büyüğünüze, o da kendi büyüğüne omuzlarını rikâb-ı tezellül etmek aranızda umûr-ı tabiiyyeden ma'dûddur.

Eziliniz, eziliniz! Vücûdlarınızı zîr-i zemine geçirmek için öyle bir tazyîka ihtiyaç görünür. Ne zaman intibâh hâsıl edebileceksiniz? Ne zaman saadetinizi düşüneceksiniz? Ne zaman merîd ve muhtar olduğunuzu bileceksiniz? Ne zaman merd olacaksınız? Ne zaman kadrinizi anlayacaksınız?

Âlem bir kâbe-i kemâle doğru şitâbân olmuş gidiyor, siz sâkin olduğunuz yerleri, şikârını agyârdan sakınan sibâ' gibi dişlerinizle, tırnaklarınızla bulunduğu merkezde tevkîfe çalışıyorsunuz. Zanneder misiniz ki, bu aciz ve hakaretinizle beraber meşiyyete galebe edebilirsiniz? Ümit

5 Dilediğini mutlaka yapan Allah.

eyler misiniz ki bu âlem-i devvâr içinde hâlin bir dakika sükûn ve sebâtı kabil olur? Gözlerinizin önünde cereyan edip geçen hava dehânınıza bir nefes girip çıkınca, hal dediğiniz devre-i hayâli zaman-ı ömrünüzden tefrik ederek adem-âbâd-ı hîçâhiçe sürüp götürmekte olduğunu idrâk edecek kadar nazarınızda kudret yok mudur? Bu ne garîp haldir ki içinizden kiminle konuşulsa yarı sohbeti halden şikâyettir. Yine hiç biriniz hâlinizi muhâfazadan başka bir şey düşünmezsiniz. Zâhir öyle kıyâs edersiniz ki, bu âlem-i havâdis sizin için bir merkez-i sükûn olup kalacaktır. Heyhat!

Dünyada gördüğünüz bu kadar ahvâlin hangisinde sebât buldunuz? Meşhûdunuz olan bu kadar inkılâbâtın hangisinden kable'l-vukû haberdâr oldunuz? Hiç bir peder rahm-i mâderde bulunan evlâdının simâsını, endâmını, zekâsını, ahlâkını keşfe muktedir midir? Değil ise bir asır için butûn-ı eyyâm içinde muhtefi olan asr-ı müstakbelin tavrını takdir etmek nasıl mümkün olabilir?

Ne vakit hâl maziye muvafık zuhûr etmiştir ki, müstakbelin hâle mutâbakatına ihtimâl verilsin? Hâtıra gelmez neler olacak, tasavvurdan geçmez neler görülecek!

«Setubdî leke'l-eyyâmu mâ kunte câhilen
Veye'tîke bi'l-ahbâri men lem tezevvedi
Veye'tîke bi'l-ahbâri men lem tebi'lehu
Betâten velem tadrib lehu vaktu mev'idi»[6]

Bütün ebnâ-yı âlem nazarını istikbâle dikmiş, girdiği meslekte mutabassırâne devam edip gidiyor. Siz güya ki bir yed-i galibe boynunuzu tutmuş da arkanıza çevirmiş gibi maziye hasr-ı nigâh eylemişsiniz.

Ayağınızın bastığı yeri gözünüz görmüyor. Her adım attıkça bir hatar-gâha düşmeden bir yolda yürümeniz mümkün olmuyor.

Düşününüz ki nazar, maziye masrûf olmak lâzım gelseydi, Sâni-i Hakîm âlet-i bâsırayı arkada yaratırdı.

Mâzide aradığınız nedir? Kayp ettiğiniz ömrü taharrî ederseniz, heyhat!

Zamanı kim iâde edebilir? Âlemin devrini aksine çevirmeğe kim muktedir olur?

Ecdâdınızı mı istersiniz? Onların ruhâniyeti, ulviyeti yed-i meşiyyet-

6 Günler sana bilmediklerini gösterecek
Mektubu götürmeyen sana haberler getirecek
Kendisi için yolculuk eşyası satın almadığın
Ve bir hareket anı tayin etmediğin kimse sana haberler getirecek.
(Cahiliye devri şâirlerinden Tarafe el-Abd'ın ölüm hadisesine telmih)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

te olduğunu bilmez misiniz? Kaderle mi pençeleşeceksiniz? Şöhretlerini mi ararsınız? Ondan da dünyada eski paçavradan yapılmış bir kâğıt üzerine, isten tertib olunmuş birkaç damla mürekkepden başka size âit bir hisse-i verâset yoktur.

Bakiyye-i cismâniyetlerini mi taleb edersiniz? Mezarlarına gidiniz, arayınız, bakalım çürümüş kemikten başka ne bulabilirsiniz?

İnsansınız, insan yetiştirmeğe memursunuz. O şöhretleri, o faziletleri kendinizde, evlâdınızda hâsıl etmeğe çalışınız ki, siz avâlim-i ulviyyeye nazar-ı tahassürle bakarak onların haline aciz ve meskenetle hayran kalacağınıza, onlar bu dünya-yı denîde sizin gösterdiğiniz ulviyyete baksınlar da avâlim-i ulviyyeden halinize, kemâlinize mütehayyir olsunlar. Düşünmez misiniz ki, siz ne kadar eslâf-perest olursanız eslâfınızın kadrini o kadar tenzîl edersiniz? Bu âlem, âlem-i terakki iken, evlâdını kendine fâik edemeyen pederler meftûniyete değil, hayır ile yâd olunmağa bile lâyık olamaz.

Nice bir bu hâb-ı gaflet! Bu kadar zamandır gözü açık uyudunuz, gördüğünüz rüyaların hangisi hakka isâbet etti? Yaşadığınızdan yaşamaktan başka ne kazandınız? Eslâfınıza meâsir-i celîleleri için bu kadar tahassür gösteriyorsunuz, ya ahlâfınız sizi hangi eserlerinizle yad etsin?

İsminizi yalnız mezar taşlarında mı bırakacaksınız? Bir mezar taşının nakışları nihayet yüz seneden ziyade sürmediğini bilmez misiniz? O perestiş edercesine sevdiğiniz eslâf-ı kirâmdan kaçının mezarını gördünüz? Gördüğünüz mezarlardan kaçında yıkılmamış, bozulmamış, parçalanmamış taş buldunuz? Hurşid-i ma'rifet magribden doğdu. Medeniyet-i kadîmenin sabah-ı kıyâmeti yetişip geliyor, demir yollar «dâbbetü'l-arz» dan nişan veriyor, maarif bütün esrâr-ı tabiatı fâş ediyor, telgraf yerin damarlarını bozuyor, yeni silâhların sadası musallat olduğu devletin başına sûr-i İsrâfil hükmünü gösteriyor, hâlâ mı uyuyacaksınız? Rûz-ı mahşerde mi uyanacaksınız?

Nice bir bu ülfet-i sefâlet! Boyunuz iki karış iken hiç olmazsa vâlidenizin kucağında otururdunuz, şimdi üç arşın yükseldiniz, isteyen başınıza çıkıyor.

Bastığınız topraklardan hâsıl olan otlar büyüyor, boyunuzun beraberi oluyor, siz hâlâ doğruca durup da kendinizi kaddiniz kadar göstermeğe muktedir olamadınız.

Sevdiğiniz, beğendiğiniz ecdâdınız eğilirse Hâlık'a secde etmek veyahut kılıca dayanmak için eğilirdi. Sizin ise kârınız, belki şeytandan eşna' bildiğiniz, bir takım mahlûkâtın âdet veya menfaat nâmına ayağını öpmek için secdeye kapanmaktan ibârettir.

Ecdâdınız mezarlarında doğru yatıyor! Siz dünyâda boynu eğri ge-

ziyorsunuz. Medeniyet hayvanların ön ayaklarını el yapmağa, bellerini düzeltmeğe çalışıyor, maymundan insan peydâ etmek istiyor! Siz mevcut olan ellerinizi ayak hâline getirmeği, insan iken maymun olmağı iltizâm ediyorsunuz. Hâlâ böyle eğri-büğrü mü gideceksiniz? Boyunuza olsun istikamet vermeğe çalışmayacak mısınız? Aklınız hiç bir vakit ulviyâta meyletmeyecek mi? Gözünüz daima yere mi bakacak?

Nice bir bu perestiş esareti! Bir kere şu parça parça zincirlere bakın, onlar saçlarımdan ziyade hâtır-rübâ mıdır?

Acâip değil midir ki, bana bir nigâh etmeğe tahammül edemiyorsunuz da bu kadar okka demiri, boynunuzda, elinizde, ayağınızda taşımağa tahammül edebiliyorsunuz? Acabâ zincirin rengi benim çehremden güzel midir? Yoksa onun acı acı sadâsı kadar benim sesimde letâfet mi yoktur?

Beni rûhunuza Allah vermiş, zinciri cisminize insan bağlıyor; bilemem ki kulun zulmunü hakkın inâyetine nasıl tercîh edersiniz? Bu taşıdığınız zincir ecdâdınızın zûr-ı bâzûsu, ihvânınızın sa'y ve ikdâmiyledir. Üzerine güneş dokunsa eriyor. Rüzgâr esse paralanıyor, su dökülse eziliyor, benim bir nazarıma tahammül edemiyor da parça parça dağılıyor.

Siz hâlâ onu tılsımla yapılmış bir ejder mi kıyas edersiniz? Daimâ vehminizle mi mukayyed olup kalacaksınız! İstikbâlde de mi elinizi, kolunuzu sallayarak bana doğru şitâbân olup gelmeğe muktedir olmayacaksınız?

Nice bir bu mezellet-i cebânet! Neden korkar, durursunuz? Ölümden mi? Korku ne vakit ebedî hayatı mucib olmuş! Eziyetden mi? Dünyada kime zincir-i esâretten ağır bir bâr tahmîl olunmuş! Ecdâdınız fazilet yoluna idâm olunmuş bir adamın kanından hâsıl olan lekeleri o fazilete ittibâ' için bir vasiyetnâme addederlerdi. İçlerinde hürriyet-i vatan, vazife-i insaniyet uğruna şehit olanlar vebadan, hummadan, veremden, nüzülden ölenlere gâlib idi. Siz bu eslâf-perestlikle beraber neden o eser-i hamiyetden bu kadar tebâüde çalışıyorsunuz?

Dünyada her ne türlü yaşanılırsa yaşansın neticesi ölüm olmayacak mı? Bir de bekā-yı nâmı düşünmek yok mudur?

Huve'l-mevtu fahter mâ alâ leke zikruhu
Velem yemuti'l-insanu mâ bakiye zikruhu[7]

Bi-eyyi-hâl öleceğinizi bilirken ne vakte kadar mezara girmemeğe çare bulmak vâhimesiyle beyhude yere, topraklara sürünüp duracaksınız?

---

7 Bu ölümdür! Hatırlaman gerektiğini unutma.
İnsan hatırlandığı müddetçe ölmez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Azrail önünde de mi taleb-i hayât ile merhamet dilenciliğinden kurtulmayacaksınız?

Nice bir bu irtikâb-ı zillet! Tezellülden ümit ettiğiniz faide nedir? Toprak daima pâymâl olur. Hiç avucuna alıp başına koyan var mıdır? Solucan daima yerlerde sürünür, hiç birini kaldırıp da kafeste besleyen görülmüş mü? Kimin eteğini öptüğünüzde ağzınız lezzet buldu? Kimin ayağına kapandığınızda başınız göğe erdi? Dudaklarınız tozlu tozlu çuhalara yapıştıkça, şeker mi peyda oluyor? Yüzünüz terli terli sahtiyânlara dokundukça burnunuza misk kokusu mu geliyor? Tazallüm nâmına ağzınızdan çıkan kör dilenci ilâhilerini kim dinledi? Girye-i istirhâm nâmıyla gözünüzden dökülen namus cevherleri kaç para etti? Ne vakte kadar masûm çocuk gibi, istediğinizi yapamadıkça ağlayacaksınız? Ma'tûh ihtiyarlar gibi, istediğinizi hâsıl olmuş zannettikçe, secde-i şükr edip duracaksınız?

Toprak olmayınca zelîl olduğunuzu anlayamayacak mısınız? Rüzgâr toprağınızı berhava edinceye kadar hiç bir suretle ulviyet bulamayacak mısınız?

Sübhan' Allahi'l-azîm! Meğer ne kadar mel'ûf-ı hakaret, ne derecelerde esir-i âdet olmuşsunuz!

Mertlik, levendlik, şecâat, hamiyet, fezâil, mürüvvet, istihkâr-ı müşkilât, istikbâr-ı deniyyât, cür'et-i teşebbüs, ihtiyâr-ı mehâlik ile ser-firâz-ı akvâm addolunan millet siz misiniz? Ne kâzib şöhretler, ne mânâsız dağdağalar!..»

Söz buralara vâsıl olup da, millet-i âli-şânımın unvân-ı iftihârı lisan-ı tezyif ile yad olunmağa başlayınca, ma'şûkasından akâid-i mukaddesesi aleyhinde makâlât işitmiş bir sevda-zede gibi gönlümde iki cihetle dağ üstüne dağ açılmağa başladı.

Kendimi bulunduğum vakfe-i tahayyürden alarak mukabele azmiyle timsâlin durduğu tarafa im'ân-ı nazar eyledim : Gördüm ki, hürriyetin sağ cânibinde birçok vecîh ve mükellef zatlar var. Birazı sinn-i meşîbe varmış; mûlarından haytü'ş-şuâ'-ı zekâvet gibi, kuvve-i tecârib ile revnak bulmuş bir nûr-ı sefîd iltimâ' ediyor. Bir çoğu nevbahar-ı şebâb içinde henüz taze hayat zuhûru ile taravetyâb olmağa başlamış çehrelerinden, hûn-ı cuşân-ı hamiyet gibi, hararet-i hissiyât ile galeyân etmiş bir reng-i civân-merdî gül-feşân oluyor.

Cümlesinin dimâg-ı idrâki in'itâf-ı hurşid-i ma'rifetle mehtâb gibi sâf ve latif bir nûr içinde parlayıp duruyor, kâffesinin kalb-i hassası iltihâb-ı nâire-i hamiyetle zemin gibi koca bir âleme ancak güncâyiş-pezîr olacak bir hararet isti'âb eyliyor..

Hepsi benden bin kat ziyade bir hâhiş ile cevâba hazırlanmış. Hür-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

riyet ise o dilrübâ gözlerini bir meyl-i müşfikâne ve tarz-ı âşıkâne ile o fırka-ı sâhib-vekâra atf ederek bir lutf-ı garîb ile nazar ederdi ki, bulunduğu edâ-yı dilnişini kayb ettirmek havfıyla kimseler feth-i kelâma kıyamazlardı, nihâyet yine hürriyet söze âgâz ederek :

«— Ey vatanın murâd-ı müşahhası, milletin hâmi-yi necâtı, hamiyyetin sermâye-i hayatı, insaniyyetin ümid-i istikbâli, sevâbıkın bürhân-ı kemâli, halin mükâfât-ı her melâli, âtinin rehnümâ-yı izz ü ikbâli olan meslek-perverân-i hamiyyet!

Demin kâzib dediğim şöhret onlara izâfetledir. Ecdâdınızı her türlü fezâil-i insâniyyede, vatanınızı her nev'i bedâyi-i tabiiyyede mümtâz eden mutâ-ı hakikînin nâm-ı feyyâzına yemin ederim ki on, on iki sene içinde gâh zincir-i esaret dedikleri ejder-i helâhil-feşânın dendân-ı tasallutundan, gâh hükm-i galibâne ismiyle yâd eyledikleri peleng-i akūrun dehân-ı tagallübünden kuvve-i bazû-yı himmetle igtinâm ettiğiniz rızk-ı kerîm-i terakkî sizin de nâmınızı veliyyü'l-ihsân-ı insaniyet olan mürebbiyân-ı akvâmın unvan-ı iftihârıyle beraber ahlâfın lisan-ı tahmîdinde ilelebed mustakır edecektir.

İmârına çalıştığınız şehristan-ı temeddün daha tesisine yeni başlanmış olmak cihetiyle şimdilik kabristan gibi mahûf, taş toprak gibi muhakkar görünüyor. Fakat bilmez değilsiniz ki, istikbalde nasıl bir firdevsâbâd-ı saadet olacaktır!

Mâziyi düşünüp de şerm etmeyiniz, hâle nigâh edip de fütûr getirmeyiniz ki, zamanın âti için besleyip geldiği füyûzâtın tarîk-i azmini açmakta ve tesrî'-i vusûlünü aramakta hakk-ı takaddüm sizindir. Ef'âlinizle ne kadar iftihar etseniz neden lâyık olmasın ki, yalnız nâmınız değil, fikriniz de ilelebed bekā bulacak, ilelebed büyüyecek, ilelebed rûhü'l-vakt hükmünü bularak vücûd-ı cem'iyete hayat-bahş olacak.

Gerek galibiyet ve gerek mağlûbiyet halinde yine neticesi böyle bir tevfîk-i azîm olan maksad-ı mukaddesin hizmetinden büyük dünyada ne devlet, ne saadet tasavvur olunabilir?

Küçük bir âlem vüs'atinde, âli bir cennet kadrinde olan vatan sizinle mubâhât eder iken, siz vatana olan hizmetinizle neden iftihâr etmeyeceksiniz? Gayret, gayret ki Şark ve Garb terakkiyâtınıza nazar-ı hayretle bakıyor, cihân-ı medeniyet mîzân-ı itidâlini rezânet-i ikbâlinizden bekliyor, marifet kaleminize, namus-i millet kılıcınıza, himmet fikrinize, hamiyet kalbinize sığındı.

Bârika-ı efkârınıza karşı, cehâlet, infilâk-ı sabâha tesâdüf etmiş şebpere gibi ser-gerdân-ı hayret olarak etrâfa çarpınmaktan, pençe-i himmetiniz altında ta'addî-yi sayyâd elinde kalmış gürg-i ceriha-dâr gibi bir müstekreh harhara-i me'yûsiyetle dendân-ı kine göstermekten başka bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şeye muktedir olamıyor. Galebe, râyet-i azminizi takib için bir işâretinize bakıyor. Tevfik-i ezelî, âgûş-ı telâkisini açmış, teveccühünüzü bekliyor.

İleri! İleri! Ey millet-i âlî-himmet ki darü's-selâm-ı saadet, şu güzerânı birkaç gün ihtiyar-ı meşakka mütevakkıf olan muzîk-ı ıztırabın hemen o tarafındadır.

Ben ne tarif edeyim? Ektiğiniz tohm-ı feyyâz-ı hamiyetin hafâhâne-i istikbâlde perveriş-yâb olan semere-i kemâlâtı işte gözünüzün önünde duruyor.»

Dedi.

Hayal, sür'atle yine geldiği tarafa çekilerek, bir kere silkindi, sarıldığı buluttan sıyrıldı, vücûdunu ateşî kırmızı bir nûrânî libas ile setr eyledi, büründüğü sehâb-ı latif ise elinde yine o renge mâil bir alem şekline tahavvül etti ki ortası milletin tâli'-i ikbâl ve seyf-i celâlinden nişân olan necm ü hilâl ile tezyîn olunmuş ve kenarına gümüş tellerle «Yed-i hürriyetindir râyet-i ikbâl-i Osmanî -Bi-hamdillah erişti devr-i istikbâl-i Osmanî» beyti nakşedilmişti. Hayat- perverlikte nefha-ı rûhu andıran nesimin hafif hafif hubûbuyla râyet temevvüc ettikçe, güya ki havanın tazyıki küre-i zemini tastîh ile inhidâbını izâle ederek, piş-i nazarda şehirleriyle, sahralariyle, nehirleriyle, deryalarıyle, bir kişver-i bîhemtâ azamet-nümûn olmağa başladı.

Dikkatle baktım : Meğer o kişver -ki bir hârika-i mahsûsa ile avâlim-i ulviyyeden nümûne-i umrân olmak için hâke sevkolunmuş bir devlet-serâ-yı rûhânî zannolunurdu- sermaye-i vücûdumuz bir kabza hâkden ibaret olan vatan-ı mukaddes imiş. Şu kadar var ki içinde masnû'ât-ı beşeriyyeden maddî ve manevî mevcûd bildiğimiz âsârın binde biri kalmamış. Yerlerine hayalât-ı şâirânenin en galeyânlı zamanlarında âlem-i tasavvura bile güç hutûr eder nice bedâyi' kâim olmuş. Vaz'-ı hendesîsinden ma'da hiç bir alâmetten o yerlerin içinde müte'ayyiş olduğumuz mülk olduğunu idrâk mümkün değildir.

Vatanın bu umrân-ı feyzâfeyzini görünce sükkânı, hayat-ı ebediyye ile mübeşşer bir âlem-i imkâna vusûl bulmuş kadar şevk ve meserretle o cânibe şitâb eyledim, takarrüb ettiğim sırada hava kararmıştı.

Fakat mülkün her ciheti o derece tenvîr olundu ki şehirlerinde, yollarında, sahralarında lem'a-nisâr olan nurânî meskenlere baktıkça mekmen-i kudretten binlerce mehtabı, yüzbinlerce kehkeşanı, milyonlarca yıldızı câmi bir âlem-i diğer peydâ olmuş kıyâs ettim.

Refte refte yine sabâh oldu, ben de o zemîn-i umrâna vusûl buldum : Gördüm ki her merhalede, bir gûne nisbet, bir kıt'adan ma'mûr, bir âlemden servetli şehirler, her saat başında şimdiki şehirlerden büyük, kişver-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lerden mahfûz karyeler, her sokakta bildiğimiz saraylardan ziynetli, kalelerden metin hâneler bulunuyor.

Demiryolları, âdi caddeler, nehirler, cedveller, damar kadar kesrette ve birbirine girift bir halde etrafa yayılmış, vesâit-i hayatı her cihete cereyan-ı dem sür'atiyle îsâl ediyor, mâhi gibi ka'r-ı deryada yüzer, tâir gibi evc-i havâda uçar vesâit-i intikâl peydâ olmuş. Ebnâ-yı beşer ecsâm-ı sulbe gibi mâyi'ât ve ebhireyi de pâymâl-ı tagallüb eyliyor.

Ümmetin cevâhir-i tabiat alel-umûm pîşgâh-ı istifâdesine, serâir-i hikmet bütün bütün kütübhâne-i intifâ'ına dökülmüş! İçlerinde en bedbaht addolunan bir fakir zamanımızın en muktedir padişahlarından ziyade lezzet ve refâhla yaşıyor.

En zekâsız sayılan bir şâkirdin mahfûzâtı bugün en mütemeddin bir pâyıtahtın en zengin kütübhânelerine sermaye-i iftihar olan sunûf-ı kemâlâta mukabil geliyor!

Hakimiyet-i ümmet -ki insanı istiklâl-i ef'âlinde bir dereceye kadar maddîyâtın kavânîn-i tabi'iyyesine bile ittibâ'dan serâzâd eden irâdât-ı ihtiyariyye mütemmimâtındandır- mukteziyâtını kâmilen fi'ile getirmiş. Herkesi kendi âleminde cihângirlere gıbta-resân olacak bir saltanat-ı hassa ile mensûb olduğu cemiyetde kâffe-i evâmir-i ma'kûlesini infâz eylediği için hey'et-i medeniyye her cüz'ü bir padişahtan terekküb etmiş bir vücût gibi görünüyor.

Kuvâ-yı hükûmet -ki mahiyetinde müselles gibi üç hatt-ı istikametten mürekkebtir- yed-i vâhidenin pençe-i tagallübünden intizâ' ederek her biri âharın tetâvülüne hadd-i ta'dîl, her biri hey'et-i umumiyyenin teşekkülüne mütemmim olmuş, meb'ûsân-ı ahali adalet-i ilahiyyenin tatbikatında hemen hemen bu köhne cihan-ı ibtilâya dâr-i mihnet sıfatından bir tecerrüd-i tam istidadı vermeğe; mahkemeler divan-ı mahşerden nümûne olabilecek bir şekl-i hâil bağlamış, reh-güzâr-ı ta'addîye âhenîn sedler, sengîn duvarlar çekmeğe, memurîn-i icrâ yerine, güya ki birer melek-i müekkil resmî libâs-ı hükûmetle insan kıyafetine temessül etmiş, tahkîk-i cinâyet ü kabâyihte «kirâmen kâtibîn»[8] ile müsâbakat etmeğe çalışıyor.

Fakat intişâr-ı ma'rifet kuvvetiyle kavâid-i hukuk u vezâif ulûm-ı müte'ârife idâdına dahil olmuş ve ahlâk tathîr-i zemâirde herkese irâdât-ı cem'iyetin âmâl-i zâtiyyesinden ziyade şevk ve inhimâk ile icrâsını mütemmimât-ı insaniyye ve lezâiz-i hayattan bildirmek cihetiyle ne kudret-i teşri' vaz'ına muhtâc nizâm, ne teba'a kaza hakkından müstefid

8 Yazıcı melekler (Kur'ân-ı kerîm, el-İnfitâr sûresi, 11).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edecek müddai, ne memurîn-i icra infaz olunacak ahkâm bulabiliyor.

Usul-ı mesûliyet her memura göre kalbinde bir ilahî mahkeme-i serâir-aşinâ peydâ etmiş. Herkes uyku zamanında hâb-gâhını bir makbere-i sükûn bilerek muhasebe-i nefste fikir ve vicdânını münkireyne kaymakam addeyliyor.

Hürriyet -ki ruhun kâffe-i ezvâk u temâyülâtına sâik-i istikmâl ve ömrün envâ'-ı âfât u ihtiyacâtına bedel-i tesliyetdir- her ferdin ef'âlinde, efkârında, neşriyâtında, ictimâ'ında kat'îü't-tesîr bir hükm-i şâhâne infâzına başlamış.

Âzâ-yı cem'iyetin ihtilâfât-ı metâlibi nagamât-ı musikîden mümtezic bir aheng-i ittihâd hâsıl ediyor. Tasdikâtına tab'an bî-ihtiyâr olan kuvâ-yı zihniyye men'-i tecâvüzden mâ'ada her türlü kuyûddan, muâhezât-ı ukalâdan başka her nev'i muârızdan masûn edilmiş... Herkes, her gün bir fikr-i cedîd peydâ eyliyor.

Tecârib ve istidlâlât-ı hikemiyye ile hakikati zâhir olan efkâr-ı cedîdenin her birinden bütün âlem-i insaniyeti müstefid eylecek nice âsâr-ı bedî'a meydana çıkıyor. Ziya gibi etrafa dağıldıkça safvet ve incilâ bulmak ve uğradığı yerleri bir hayat-ı sâniyyeden behre-dâr etmek hassa-ı feyyâzânesine mâlik olan mütâlâat-ı sâdıka mecâlis-i ülfete inhisâr beliyyesinden bütün bütün halâs olarak, iki eliyle bir başı olan her bâlig-i reşid için bir basma dest-gâhı me'kûlât ve melbûsâttan mübrem ihtiyacâttan ma'dûd olmuş, bir hâtırdan güzâr eden tasavvur aradan iki gün geçmeksizin lâ-akal birkaç milyon kuvve-i müdrikeye intibâ' ediyor.

Bu vâsıta ile hâsıl olan telâhuk-ı efkâr sayesinde ihâta-i malûmatta bir adam bir millet, bir millet ise bir âlem kadar iktidar gösteriyor.

Herkes ebnâ-yı milleti tev'emân-ı mülâsık ve hâk-i vatanı mesire-i müşterek addeylemiş, milyon milyon toplanıyorlar. Zamanımızda siyasiyâtça en hatarlı, hikmetçe en dehşetli addolunan mesâili bî-pervâ müzâkere ediyorlar. Müsâvat mânâ-yı hakikîsini ifadeye başlayarak kabiliyât-ı efrâd inân be inân denilecek derecelerde müsabakaya kalkışmış. En vazî' olanlar, en şerîf olanlar ile hem-kadr olmak raddelerine geldiği halde, yine en şerîf olanların haysiyeti tenezzül etmek değil, bilâkis rif'atyâb oluyor. Hakk-ı tasarruf bir mer'iyet-i mutlaka bularak herkes mülkünü kendi için mahlûk bir âlem-i diğer kıyas eylemiş. Her hânede bir âilenin her türlü ihtiyacât ve lezâizini istihsâl için mekteb gibi, darü'l-kütüb gibi, nümûne-hâne gibi, dest-gâh gibi, mesire gibi iktizâ eden tesîsâtın kâffesi mevcûd bulunuyor.

İbâdın harem-i büyûtu Hudâ'nın beytü'l-haremine yakın bir mertebede mukaddes tutulmuş, fısk ve ta'addî veya zulüm ve tagallüb âsitânlarından güzâr edemiyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Muhâbere kaidesi masûniyet kuvvetiyle bir serbestî-yi mutlak haline gelmiş, her isteyen hânesinde bir telgrafhâne bulunduruyor, istediği adam ile istediği lisan ve işaret üzere teâti-yi efkârda bir mâni'e tesâdüf eylemiyor.

Herkes milleti için varını telef etmeğe hâzır, fakat milletin her türlü fedâkârlıktan gınâsı var; herkes vatanı için fedâ-yı cânâ müheyya fakat vatanın kurbana ihtiyacı yok. Mâhasal, ebnâ-yı vatanın her biri bir cihan kadar büyümüş, kâffesi tabiat-ı âleme bütün bütün tagallüb etmiş, imkân dahilinde bir matlab-ı meşrû kalmamış ki, bir fert için tahsiline iktidâr mefkûd bulunsun. Âlem-i hayalde bir nev'i lezzet veya bir cins kemal bulunmuyor ki cihân-ı şuhûdda misli mevcûd olmasın.

Vatanın bu feyz-i âlü'l-âline nazar-endâz-ı iftihâr oldukça hayretimden, meserretimden bayağı gaşy olmuştum.

Uykudan o hayâlât-ı rûh-perver içinde uyandım, o derece sevdâzede-i inbisât olmuşum ki, tekerrür-i menâm ile iâde-i rüyâ kabil olurmuş gibi yine gözlerimi kapayarak pîşgâh-ı nazraya çekilen perde-i zalâm arasında gördüğüm âlem-i kemâlâtın bir daha temâşâsına saatlerce çalıştım. Tabiî muvaffak olamadım. Fakat hâlâ ömrümün en büyük sermâye-i safâsı bu temâşânın tasavvurât-ı rûh-perveridir.

Ne yâr-ı cân imişsin âh ey ümmîd-i istikbâl
Cihânı sensin âzâd eyleyen bin ye's ü mihnetten

Senindir devr-i devlet hükmünü dünyâya infâz et
Hudâ ikbalini hıfz eylesin her türlü âfetten

(Matbaa-i İctihad, Mısır 1908, s. 10-47).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

OSMANLI TARİHİ'nden

İfade-i merâm

Tarih ki mazinin müstakbele nâkıl-i ahbârıdır, zâhirde bir hikâyeden ibâret görünür, fakat hakikatte fenn-i şâhâne vasfıyla tebcîl olunan ma'rifet-i hükûmetin en büyük hâdimlerindendir.

Hakikat! Bir milletin tarihi bilinmezse bekâsına, terakkîsine lâzım olan esbâbın mevcûdu, mefkûdu nereden öğrenilecek? İhtiyâcât-ı siyâsiyye maddîyâttan değildir ki göz ile görülsün, el ile tutulsun; tabiîyât veya riyâzîyattan değildir ki âletle ölçülsün, muâdele ile hallolunsun.

Usûl olur ki hiç fâidesiz zannolunur, tedbîr bulunur ki pek fâideli görünür; fakat o fâidesiz zannolunan usulü lağv etmek, o fâideli görünen tedbîri kabul eylemek bir devletin terakkîsine hâil olur, bekâsını muhâtaraya düşürür : Bin tarihinden bir az sonraları mülâzemet beklemeden tımar verilmeğe başlanmış, Yeniçeri ocağına da hâriçten yüz bin kişi ilâve edilmişti. Tımar için mülâzemet beklemek gibi faidesiz bir usulü lağv etmekten, def'aten yüz bin asker kazanmak gibi fâideli bir tedbiri ittihâz eylemekten ibâret görünen bu iki muamele Celâlî beliyyesinin zuhûruna, Yeniçeri ocağının ihtilâl-i nizâmına sebep oldu, devlet bu yüzden defa'at ile mahvolmak muhâtarasına uğradı.

Cemiyet-i medeniyye denilen şahs-ı manevî için sinn-i vukûf olamaz; onun hayat-i sahîhası terakkîdir; vukuf değil! Şeh-râh-ı terakkîde zamanın müsâid olduğu menzileye az çok uzak bulunmak, ta'affüne başlamış emvât arasında kalmakla beraberdir ki o halde bulunan cemiyet için bir zaman bekâ mümkün olsa da hiç bir zaman emrâz-ı mühlikeden selâmet müyesser olamaz.

Asrımızda ef'âlce demiryolu, efkârca seyyâle-i berkiyye sür'atiyle giden terakkî müsabakasına karışabilmek ise bir kavim için sâir akvâmda mevcûd olan esbâb ve vesâitin suret-i husûlünü bilip de kendi istidâdıyla mukayese ettikten sonra icrâsı kabul, kabulü mazarrattan sâlim olanlarını almağa, aldıktan sonra da tatbikatta birçok cihetlerini tâdil ile ahvâl-i milliyyeye tevfîk etmeğe ihtiyaç gösteriyor. Ashâb-ı idareye bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yolda lâzım olan malumâtı vermek içinse fenn-i tarihten başka bir vâsıta yoktur.

Evet, âlem-i siyâset denilen temâşâ-hâne-i garâibde Nâdir gibi, Mehmed Ali gibi tarihten değil, okumaktan, yazmaktan bile mahrum oldukları halde, bir kavmi muhâtara-ı izmihlâlden kurtarmış veyahut bir memleketi mamûriyetçe bir mertebe-i âliyyeye îsâl etmiş bir takım hârikalar zuhûr eylediğini bize yine tarih gösteriyor. Şu kadar var ki Feyyâz-ı kudret bu âlem-i nekâyısı öyle dühât ile mâlâmâl yaratmamış! Hususiyle cem'iyet-i beşeriyyenin tabiatı daima bir gālib-i mutlakın pençe-i âhendestânesiyle çekile çekile veya seyf-i müstebidânesiyle dürtüle dürtüle bir noktaya sevkolunup gitmeğe mütehammil değildir; velev o nokta makāsıd-ı insaniyyetin hadd-i müntehâsı olsun.

Siyasiyâtta tarih bilmeden yapılan şeyler yalnız muzır değil, bazı kere de gülünç olur; hükûmetin ciddiyetini, haysiyetini ihlâl eder : Asrımızda Mısır'ın ahvâl-i askeriyyesini ıslâha memur olan bir İngiliz zâbiti -baş parmağını kesmeği veyahut gözünün birini çıkarmağı askerlikten kolay addeden ve bu halleriyle Mehmed Ali'yi bir parmaksız, bir de kör alayı tertib etmek mecbûriyetine düşüren- Mısırlılar arasında askerin intizâmını muhâfaza için terbiyesizlik edenlere, askerlik gibi bir büyük şereften tard ile mücâzât etmek fikrinde bulunmuştu. Memleketin ahvâl-i tarihiyyesine atf-ı nazar olunmadan ittihaz olunmak istenilen bu tedbir ile aranılan netice arasındaki fark ise, ne derece hande-i istihfâfâ şâyân olduğu muhtac-ı tarif değildir.

İnsan hayatın mebde'inden müntehâsına kadar şeklinin ekser cihetlerini, âzâsının bir takım mevâdd-i mürekkibesini suret-i daime veya muvakkatede hıfz ile beraber tevessü'ât ve tagayyürâtını derece derece hâsıl ettiği gibi, her cüz'ü bir insandan mürekkeb bir mevcûd-ı manevî olan cemiyet-i beşeriyye de mevhûbât ve meksûbâtından, sevâbık ve âdâtından birdenbire tecerrüd ederek yeni bir şekil, yeni bir mahiyet peydâ edemez. Bu hikmete mebnîdir ki şer'-i ilâhîde ahkâm, tebeddül-i zaman ile mütegayyir iken yine âdet muhkemdir.

İşte bu hallerden dolayı bir milletin sevâbıkı pîş-i nazara alınmadan veya ta'bîr-i diğerle tarihi bilinmeden istikbâli için ne yapılırsa, ekseriyet üzre mazarrat veya mazarrattan şenî' olan hiffet şâibesinden kurtulamaz. Kurtulsa bile istidâd-ı tatbîkten mahrum olur. Kurûn-ı ahîrenin eâzım-ı hükemâsından, «Locke» ile «Jean Jacques Rousseau» hukuk-ı siyasiyyenin mûcidlerinden oldukları halde biri Karolin diğeri Lehistan ve Korsika için kanunlar tertib ettiler. Oraların sevâbıkından ziyade nazariyât-ı hikemiyye ile uğraştıkları için yaptıkları şeyler fi'ilen kabiliyet-i icrâdan bütün bütün sākıt göründü. Yalnız devletin hayat ve memâ-

tına müte'allik olan mehâm-ı umûrda değil, âdi hukuk mesâilinde bile erbâb-ı hükûmet tarihin muâvenetinden istiğna hâsıl edemez. Meşhurdur ki, Abbâsîlerden Kaim Biemrullah devrinde «Yehud-ı Hayber» tarafında ahidnâme-i peygamberî olmak üzere ibrâz olunan varakadaki şâhidlerden birinin feth-i Hayber'den evvel şehid olduğu, birinin de birçok zaman sonra izhâr-ı İslâm eylediği tarih ile müsbet bulunduğu için varakanın müzevver olduğuna hükmedilmişti.

Tarih yalnız erbâb-ı hükûmet için değil, efrâd-ı millet için de elzemdir. Hele saltanat-ı Muhammediyyenin erkân-ı kıyâmı olan usûl-i erba'adan sünnet ve icmâ'a me'haz siyer-i nebeviyye ile karn-ı evvel vakâyi'ini nakleden âsâr olmasına nazaran böyle bir fasl-ı celîli hâvi olan fenn-i tarih, millet-i İslâmiyye arasında vâcibü't-tahsîldir, denilse mübâlâga edilmemiş olur.

Tarihin herkese lüzûmu asrımızda müsellemât-ı bedîhiyyeden ma'dûd oldu. Her ferdini tahsîl-i cebrî ile mükellef tutan akvâm-ı fâzılada, fenn-i tarih de imlâ gibi, hesâp gibi -talebesinin binde biri devlet hizmetine girmeyeceği malûm olan- mekâtib-i ibtidâiyye derslerine dâhil tutuluyor.

Hakikat! Herkes için daima söylediği kelimeyi yazamamak veyahut her gün aldığı eşyanın bedelini hesap edememek ne kadar mertebe-i insaniyeti tenzîl edecek bir şeyn ise, efrâdından bulunduğu, sâyesinde yaşadığı cemiyetin ve belki cihân-ı insâniyetin e'âzımından, vakâyi'-i cesîmesinden bütün bütün bî-haber olmak da o kadar ayıp addolunacak bir cehâlettir. Tarihin efrâda hizmeti yalnız bu nakîseden kurtarmak değildir, zihnin kemâline pek büyük muâvenetleri görülür :

Kuvve-i âkıle bir cevher-i nûrânîdir ki ne kadar imâl olunur ise o kadar incilâ bulur. Bu halde tayy-ı zaman u mekân edercesine koca âlem-i insâniyetin birkaç bin senelik vakâyi'-i azîmesini nazar-ı idrâkin ufk-ı mer'îsinde cem' ile bu kadar külliyât ve tafsilâtı birbirine tatbik etmeğe bunca hafâyâ ve dekâyıkı istihrâc ile uğraşmağa hizmet eden tarih gibi imâl-i fikre müsâid bir vüs'at-âbâd-ı ma'rifet mi bulunur?

Zaten bulunduğumuz zaman-ı terakkîde mukaddemâtını olsun tahsil etmek her fert için levâzım-ı zarûrîyyeden ma'dûd olan fünûn-ı şettâ, eğer teşbih çirkin görünmezse, fikri hücum-ı hatâdan muhâfaza için yapılmış bir istihkâm-ı âhenîne benzetilebilir ki onun bir mühim burcu da tarihtir. Bunların hangisi nâkıs olsa vâhime o cihetten insanı mağlûb eder.

Meselâ hey'etten haberi olmayanlar bir kuyruklu yıldız görür, dünyanın bir musibete uğrayacağına hükmeder! Tarih bilmeyenler Köroğlu'nun destanını işitir, velâyetine, kerâmetine kâil olur.

Tarih yalnız tenvîr-i efkâra değil, tathîr-i vicdâna da en ziyade hizmet eden vesâit-i ma'rifettendir. Bir sâhib-nazar eslâfın ahlâkça nekâis

ve kemâlâtını mütâlâa eder, cihânın da cihan-ı terakkî olduğunu düşünürse o nekâisin ekserini zamanın tesirâtına haml ile beraber kâffesini kendince lâzımü'l-ictinâb addetmek, o kemâlâtın bir takımını o zamanın istidâdından âlî görmekle beraber, hiç olmazsa bazılarında olsun, eslâfa takaddüm etmekle kendi zamanının hükmünü icrâya çalışmak tabiîdir.

Bu fenn-i celîlin vicdâna hâsıl ettiği tesirâttandır ki, Aristo, tarihi tertibât-ı edebiyyece şi'ire sâni addeder.

Roma'nın en büyük ricâl-ı siyâsetinden olan meşhûr Çiçeron ise daha ileri giderek tarih, âlem-i insaniyetin her halinden bâhis olmasına nazaran tahsilini terbiyenin levâzım-ı kat'iyyesinden tutar ve o itibarla tarihe «muallime-i hayat» unvânı verir.

Fransa üdebâ-yı vükelâsından Guizot, insan için milletini hakkıyla sevmek bile tarihini bilmeğe mütevakkıf olduğunu beyan etmiştir.

Filhakika otuz seneden beri hiç fâsılasız olarak mütenevvi' düşmanlarla uğraştıkları halde bir türlü fedâkârlıktan geri durmak şanlarından olmadığını göstermiş olan Osmanlılar, millet muhabbetinde ne âli bir mertebede bulunduklarını fi'ilen isbât ettiler. Fakat içlerinde bu muhabbeti ileri götürenlere de meselâ denilse ki :

«Müessislerimiz Hoca veya Âli tarihlerinin dediği gibi elli bin hâneden mürekkeb iken Tatar zuhûr eder etmez pişgâh-ı takibine düşerek, çekile çekile Ahlat'a kadar gelmiş ve yine Tatar korkusuyla oradan da dağılmış bir aşiretin şansız efrâdından mürekkeb değildir. Arap ve Acem ve Avrupa tarihleriyle müdellel ve hususiyle en sâdık bir lisân-ı hakikat olan sâika-i vakāyi' ile müsbettir ki İslâm'ın en mukaddes kahramanlarından, tabiat-i insaniyyenin en parlak tezyinâtından ma'dûd olan Celâleddin Harzemşâh'ın Turan ve İran'ı ve Hindistan ve Gürcistan'ı dolaşarak Tatar beliyyesine mukavemet maksadıyla birkaç devlet teşkil ettiği zaman tavk-ı beşerin hâricinde add olunacak bunca ikdâmât ile vücuda gelen muvaffakiyâtını izâ'a için şerîk-i menfaati olmak lâzım gelen İslâm hükümdârlarının ve hatta bendelerinin, birâderlerinin irtikâb etmedikleri hıyânet kalmamışken İslâm'ın bekāsına, islâmiyetin i'lâsına hizmet emrinde o merd-i ilahînin mücâhedâtına iştirâk etmiş bir fırka fedayi mevcuttu. Senelerce kan deryâlarında yüzdüler; ateş tufanlarından geçtiler. Nihayet muktedâ-yı mukaddesleri olan Celâleddin'in şehâdetinden sonra Tatar ile uğraşmaktan âciz kaldılar. Düşmana itâati de hamiyyetlerine yedirememediler. Daha Tatara mağlûb olmayan Suriye'ye, Konya'ya doğru çekildiler. İşte «Ca'ber» geçidinde irtihâl eden Süleyman Şah, Suriye'ye giden fırka reislerinden biriydi. Vefâtından sonra oğlu Gazi Ertuğrul'un râyet-i himmeti altına toplanarak Konya tarafına gelen birkaç yüz kahraman da o şühedâ-yı hamiyyetin bekāyâsıdır.»

Böyle bir hakikate vukûf, gönüllerinde olan muhabbet-i milliyyeyi bir kat daha i'lâ edeceğinde şüphe var mıdır?

Bu fevâidin hiç biri mevcûd olmasa tarihin yine ayrıca bir fâidesi kalır ki zannımızca her fâideye galebe edebilir; o fâide de insanın bir şey bilmesine ettiği hizmettir.

Fransa üdebâsından şathiyâtta bir kudret-i fevkalâdeye mâlik olan Rabelais «bir ta'am icâd etmek, bir seyyâre keşf etmekten insaniyet için daha nâfi'dir.» demiş! Filhakika menfaat yalnız maddiyatta aranılacak ise bu söz bir hakikat olabilir. Fakat insanın bir de gıdâ-yı ruhânîsi olduğu düşünülürse yeni bir seyyâre bulmaktan fikrin hâsıl ettiği lezzet, zevk-âşinâyân-ı ma'rifet indinde her türlü huzûzât-ı maddiyyeye müreccah görüneceği de teslim olunur.

Ya tarihin hâvi olduğu malûmât ne kadar vâsi', ne kadar tevaggule lâyık şeylerdir! İnsan kuvve-i cismâniyyesiyle büyücek bir taşı yerinden kaldıramaz iken kuvâ-yı maneviyyesi sâyesinde küre-i zemini yed-i iktidârında bir bâziçe-i inkılâb etmiş, isterse çeryâsını karaya, karasını deryaya, sahrasını dağa, dağını sahraya tahvîl ediyor. Zîr-i zeminde nehirler buluyor, cevv-i havada bahçeler keşfediyor, denizde yüzüyor, havada uçuyor, tabiatın her kuvvetine galip geliyor, dehşetli yıldırımına, azametli güneşine varınca hizmetinde kullanıyor!

İşte benî nev'imizin kudret-i maddiyyece malûm olan acziyle beraber hassa-i idrâki sâyesinde kendini adem-âbâd-ı vahşetten yine kendi ikdâmıyla tahlîs edip de bu kadar bülend ve bâlâ-gîr olan feyz ve teâliyi hâsıl edinceye kadar geçirdiği etvâr ve ahvâlin, velev bir cüz'ünü olsun nazargâh-ı ibrete vaz' eden tarihtir. Dünyada bundan daha lezzetli, daha meraklı bir temâşâ mı olur?

Tevârih-i Âsuriyye istisnâ olununca, en evvel yazılan tarihler eski Yunanlıların o yolda olan telifâtıdır. Fakat müverrih-i meşhur «Sezar Kanto» gerek Yunanlıların, gerek onlara peyrev olan Romalıların tarihe müte'allik ne kadar âsâr-ı muteberesi varsa birer birer nazar-ı tedkikten geçirdikten sonra, cümlesinin fesâhat kuvvetiyle bir kavim veya şahıs veyahut vak'ayı i'lâ veya tezlîl ile -herkese bir hakikat öğretmek için değil- bir fikre müşevvik olmak için yazılmış şeyler olduğunu beyân eder. Bu kabilden olan âsâr ise ciddî bir tarih değil, bir dereceye kadar tarihten malûmât verir bir hikâye addolunmak tabiîdir.

Bu cihetle asıl fenn-i tarihin şeref-i icâdı da uzemâ-yı Arab'a ait kalır. Hele ulemâ-yı İslâm, tarihin siyer-i nebeviyye ve sünen-i ashab fasıllarında an'ane-i rivâyâta olan itinâları kuvvetiyle tedkiklerini bir dereceye götürmüşlerdir ki vesâitin bu kadar tekessürü, medeniyetin bu derece terakkisiyle beraber Avrupalılar da tarihçe onlardan ziyade ve belki

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

onlar kadar mükemmel bir eser meydana getirmemişlerdir, denilse mübâlaga edilmemiş olur.

Müverrihîn-i Arab'ın kable'l-İslâm zuhûr eden akvâmın vakâyi'ine dair elsinede deverân eden esâtîri muhâkeme külfetine düşmeksizin kaydetmekte gösterdikleri müsamaha ne kadar şâyân-ı teessüf ise vukuât-ı İslâmiyyenin zabtında her türlü agrâzdan tecerrüdle icrâ eyledikleri tedkikât-ı kâmilâne de o mertebelerde sezâvâr-ı takdîrdir.

Bir memlekete yahut bir devlete mahsûs tarih yazanlardan başka ahvâl-i umûmiyye-i İslâmiyyeden bahseden müverrihler içinde Taberî gibi, İbn Esîr gibi, Ebulfidâ gibi pek çok ashâb-ı iktidar sayılabilir. Bu sınıf-ı celîl arasında ise en ziyade isbât-i imtiyâz eden hakîm-i âlî-nazar İbn Haldun'dur.

İbn Haldun'un düvel-i İslâmiyyeden her birini ayrı ayrı nazar-gâh-ı hikmetinden geçirerek vakâyi'-i mühimmesini esbâb ve avârızıyla beraber birkaç sahifeye sığdırmakta gösterdiği kemâl şâyân-ı hayrettir. Vâkıa İbn Haldun'da mevzû-ı bahs olan asırların bazı vukuâtı nâkıstır; fakat bu nevâkıs İbn Haldun'un tedkik ve tetebbu'unda kusurdan değil, me'hazlarının tam olmamasından neş'et eder. Ufak tefek bazı yanlışlar da vardır; lâkin ne denilebilir ki hiç kimse hakîm olmakla insanlıktan bütün bütün tecerrüd edemiyor.

İbn Haldun fenn-i tarihin mükemmili olduğu gibi, bu fenne bir usul vaz' etmek, vakâyi'in sahîhini kâzibinden temyîze bir mikyas bulmak istemiş, hâvi olduğu malûmâtın kesret ve tenevvü'üne nazaran ayrıca bir kitâbhâne addına lâyık olan mukaddimeyi meydana getirmiş. Bu cihetle hikmet-i tarihin de müessisidir. Mukaddimede meselâ devletlerin, «ömr-i tabiîsi» olmak gibi bir takım yanlış fikirler de görülür. Fakat o hatalar kitabın, meziyetine halel getirmez. Tabiat-ı külliyenin yed-i icâdından bile hiç bir şey mükemmel olarak çıkmıyor. Eseri ne kadar nakîseli olsa İbn Haldun'a, yine bir fenne esâs vaz' etmiş olmak şerefi yetişir ki bütün ebnâ-yı beşer içinde öyle bir saadet birkaç yüz kişiye ya nasîb olmuş, ya olmamıştır.

Avrupa'da iki üç asırdan beri her fen gibi fenn-i tarih de deryalar kadar tevessü' etmiş, her lisanda yalnız kendi milletinin değil, bütün cihânın vuku'âtına dâir mükemmel, mufassal birçok tarihler bulunur. Hattâ hikmet-i târihe dâir yazılan eserler bir yere cem' olunsa bir küçük kitâbhâne teşkil edilebilir.

Bizim lisanda ise hikmet-i tarihten, filândan kat'-ı nazar, devletimizin umûm vekâyi'ini câmi' bir tarih mevcût değildir. Parça parça bazı zamanların vukuâtını hâvi olan tarihlerin de hiç biri ashâb-ı mütâlâayı ignâ etmez. Çünkü, sâir nekâis bir tarafa dursun, hiç birinde muharebe

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veya münasebet halinde bulunduğumuz akvâma dâir lüzûmu kadar tafsilât yoktur. Meselâ bizim tarihler okunurken, Timur'un Ankara hadisesinden sonra memâlik-i Osmaniyye on bir sene kadar fetret ve tefrika içinde kalmış iken ondan biraz zaman evvel Osmanlıları Avrupa'dan çıkarmak azmiyle Sultan Bayezid-i evvel üzerine yüz otuz bin kişilik bir mükemmel ordu sevkeden Hıristiyan akvâmının böyle bir fırsattan istifâdeye çalışmadığı nazar-ı hayretle görülür. Bu müsamahanın hikmeti de bir türlü anlaşılamaz. Fakat müverrihlerce Avrupa'nın vakâyi'i tahkik olunsa idi pek kolay öğrenilirdi ki Bayezıd-ı evvel asrında asıl üzerimize hareket eden Macar hükûmeti ve onun kuvvetli muîni de Fransa zâdegânı idi. Macaristan'ın medâr-ı kuvveti ise hükümdarı olan büyük Sigismond'un iktidar-ı zâtîsinden ibâret olarak, halbuki Sigismond Niğbolu mağlûbiyetinde hatt-ı ric'atinin akab-girler tarafından kat'olunması cihetiyle Macaristan'a geçemeyerek Rodos şövalyelerinin reisiyle beraber Tuna'dan Karadeniz'e ve İstanbul tarîkiyle Rodos'a gelmiş ve oradan Macaristan'a avdet ettiği zaman hükûmetini gasbetmiş olan husemâsı tarafından habsolunmuştu.

İşte Sigismond bizim avân-ı fetretin ekserini hapiste geçirdiği gibi mu'ahharen hapisten kurtulmuş ve tekrar nâil-i hükûmet olmuşsa da, o zaman da olanca iktidarını Almanya imparatorluğunun istihsâl ve idaresine hasr eyledi. Fransa'da ise Kral olan Altıncı Şarl'ın mübtelâ olduğu cünûn gündengüne tezâyüd etmekte olduğu gibi muhârebât-ı dâhiliyye vü hâriciyyenin de ardı arası kesilmedi. O cihetlerle Macaristan hükûmetinin ne bizimle uğraşmağa vakti vardı, ne de uğraşacak olsa Fransa zâdegânından iâne görebilmesine imkân kalmıştı.

İşte fıkdân-ı iktidâr, avârız-ı cismâniyye, meşâgıl-ı hükûmetle beraber *Osmanlı Tarihi* unvânı altında şu kitabın cem' ve telîfine beni teşvik eden hâl, tarihçe lisanımızda mevcûd olan noksanın ikmâline âcizâne bir hizmet edebilmek arzusudur.

Tarihe başlamadan evvel bir medhal tertibine mecbûr oldum ki birinci faslı Roma tarihinin zuhûr-ı İslâma kadar bir hulâsasıdır. İhtimâl ki bu hulâsanın uzunluğu ashâb-ı mütâlâadan bazılarına kesel verir; fakat daha ziyade ihtisâra muktedir olamadım. Evvelâ Roma bilinmedikçe inkırâzına kadar düvel-i İslâmiyye ile münâsebet ve rekabet halinde bulunan şark imparatorluğunun, Endülüs'te mahvolan hükûmetin, garbta İslâm'ın pîş-i istilâsına sedd olan kuvvetin halinden bir fikr-i sahîh verebilmek kabil değildi. Sâniyen Arab'dan evvel zuhûr eden devletlerin en büyüğü olan Roma devletini Arap saltanatıyla muvâzene için erbâb-ı mütâlâaya bir mikyas arz etmek istedim; lisanımızda ise bu maksatlara hiz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

met edebilecek yolda yazılmış bir Roma tarihi yoktur ki ona müracaat tavsiyesiyle iktifâ mümkün olsun!

Mebâdî-i İslâm'daki cihangîrler alayının birinci sadmesine tesadüf eden devlet-i Sâsaniyye'nin Muhammedîlerle münasebeti devletlerine birkaç sene mukavemet edebilmekten ibaretti. Mamafih bazı hasımlarımızın beyanı gibi, bu devletin de İslâm elinde mahvolduğu zaman zaten müşerref-i inkıraz olmuş ufak bir cemiyet olmadığını göstermek için ikinci fasıl olarak muhtasar bir tarihini derc eyledim.

İran'ın öte tarafında fetholunan yerler Türk ve Tibet hanlarından alınmış idi, o zamanki hanların zaten tarihleri mazbût değildir ki nakledeyim. Vâkıa bunlar lafzı murad bir tâbiiyetle Çin hükümdarlığına tâbi idiler; fakat kendileri her hareketlerinde müstakil oldukları cihetle Çin'in Türk ve Tibet münasebetiyle olsun hükûmet-i İslâmiyye ile muâmelesi pek cüz'î olduğundan, o devirde bulunan Çin hanedan-ı hükümdarîsinin tarihini nakletmekte bir fâide görmedim.

Medhalde, düvel-i İslâmiyyeye dair olan fasıllar ihtimâl ki bir medhale münasebet almayacak kadar uzun oldu, o da zarurîdir; çünkü lisanımızda *Sahâifü'l-ahbar* tercümesinden başka düvel-i İslâmiyyenin vakâyi'ini tafsîl eder bir tarih yok! *Sahâifü'l-ahbâr*'ın mündericâtı ise nâkıs olduktan başka tafsilâtının derecesi, vakâyi'in ehemmiyetiyle mütenasib değildir. Meselâ «Ebû Abdullahü'l-Berîdî» nin fitne muharrikliğinden, eşkıya riyâsetinden ibaret olan ef'âliyle yedi buçuk sahife doldurmuş da uzemâ-yı mücâhidînden «Şahabeddin Gavrî» nin ahvâlinden yalnız iki satır yazı ile iktifâ olunmuş. Bu cihetle *Sahâifü'l-ahbâr,* tarih yazanlar için bazı devletlerin ahvâlince güzel bir me'haz olmakla beraber, tarih okuyanlar için bir muhtasar tarih mütâlâasından matlub olan fikr-i icmâlîyi hakkıyla hâsıl etmeğe müsâid değildir; hele Avrupa'ya dair verdiği haberler bütün bütün hatalı, nakîsalıdır. Düvel-i İslâmiyye hakkında yalnız bu me'hazdan alınacak malûmât ile Devlet-i Aliyye vakâyi'inin hakkıyla istifhâmına fikirler i'dâd edilmek kabil olamaz. O cihetle bu fasıllara, zâid görünecek bazı tafsilâtın dercine mecbûriyet göründü.

Bu arada muhtasar ve fakat vukuât-ı mühimmenin kâffesini câmi' bir tarih-i İslâm vücuda gelmesinden hâsıl olacak menfaat da *Medhal*'in bu kadar uzamasınca medar-ı i'tizar olacak hallerden biridir.

Asıl Osmanlı tarihini ise, me'hazlarım müsâid oldukça tafsîl ettim. Vukuât-i İslâmiyye nâkıs kalmamak, fâide-i mukayese gâib olmamak için her fasılda sâir düvel-i İslâmiyyenin vakâyi'ine dair de birer hulâsa yazılmak mukarrerdir. Düvel-i gayr-i Müslime vukuâtından ise bize münasebeti olanların sırası geldikçe derciyle iktifâ olunacaktır.

Kütüb-i İslâmiyyeden ve Avrupa tarihlerinden bir hayli şey tetebbu'

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ettim. Tahkikat-i âcizânemde Devlet-i Osmaniyye vukuâtının en mühimlerinden bazıları rivayât-ı meşhûreye mugayir zuhûr eyledi.

Bu cihetle asıl tarihte vukuâtın kâffesi için me'haz göstermeğe mecbur oldum. *Medhal*'de ise bu kadar tekelllüfe lüzum görmediğim için yalnız me'haz irâesini bütün bütün yeni veya hilâf-ı meşhûr olan rivâyâta hasr eyledim.

Tarihin tertibince iltizâm olunan meslek hususuna gelince : Zamanımızın en büyük müverrihlerinden biri «Eğer tarih ahvâl-i mümâsile için bazı kavâid istihrâcı dâiyesiyle cem' olunmuş bir takım vukuâttan ibâret kalırsa bundan hasıl edilecek malûmât hem nâkıs, hem faydasız olur; çünkü hiç bir vak'a aynı aynına her türlü avârızıyla beraber tekerrür etmez. Fakat her vak'aya irâdât-ı Kudret'i az çok vuzûh ile beyan edici bir kelâm-ı hikmet nazarıyla bakılırsa o zaman tarihin ne kadar büyük ehemmiyeti olduğu görünür» demiş! Bu ders-i hikmete ittibâen eser-i âcizânemde muhâkeme ve mu'âheze yollu hatıra gelen bazı mütalââtı îrada cür'et ettim. Fakat vukuâtı mütalââtıma tevfîk etmeğe değil, bilâkis mütalââtımı vukuâttan istinbât etmeğe çalıştım.

Muhakemâtıma o kadar itimad etmedim, fakat ashâb-ı mütalâanın eserdeki yeni yeni bir takım malumât görmekle memnun olacağına ümidvârım.

Müverrihlik vazifesinin mukteziyâtına riâyeten kitabı mümkün olduğu kadar sade yazmağa çalıştım. Eğer içinde sade tarz-i ifadeye mugayir bazı ibâre veya kelimeler görülürse itimad olunsun ki onları ihtiyâr edişim arzu ettiğim fikri başka yolda beyâna çare bulamadığımdandır.

Zamanımızda elsine-i ecnebiyyeden lisân-ı Osmaniye alınan kelimeler Fransız şivesiyle yazılıyor. Halbuki Fransızlar kelimât-ı ecnebiyyenin ekserini kendi lisanlarına aldıkları zaman tahrîf ederler. Bir ecnebi kelimeyi ise doğruca mensub olduğu lisandan almak mümkünken arada Fransızcanın vesâtetine müracaat edip de doğru yazılabilecek şeyi yanlış yazmakta bir mânâ göremedim. Meselâ, Devlet-i Osmaniyye'nin tarihinden bahseden Rum müelliflerinden birinin ismi «Halko Kondili» dir, Fransızlar ise bu ismi «Şalkondil» tarzına tahvîl etmişler. Lisan kendilerinindir, istedikleri gibi tasarruf edebilirler, fakat bizim öyle bir tahrifi kabul etmekliğimize hiç bir lüzum, hiç bir münasebet görülmez. Bu fikre binâen eser-i âcizânemde bil-münasebe îrad olunan ecnebi isimlerden meselâ (Kayser ve Herkül) gibi bütün bütün elsine-i İslâmiyyeye mal edilmiş olanlardan ma'âdasını mensûb oldukları lisanda ne türlü telâffuz olunursa o türlü yazmağa çalıştım.

Bu telif-i hakîrânenin hatadan sâlim olmasına elimden gelen gayret-

te kusur etmedim. Fakat dünyada binde bir sâhib-i iktidara nasib olmayan böyle bir bahtiyarlık benim gibi bir âcize hiç müyesser olmayacağını yakînen bildiğim için ashâb-ı mütâlâadan belki her sahifede tesâdüf olunacak nevâkıs hakkında müsamaha niyâz ederim.

Rodos, fi 15 Muharrem 1305/4 Ekim 1887.

(*Osmanlı Tarihi*, c. I, İstanbul 1326/1910-1911, s. 3-34).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

OSMAN GAZİ VE HUKUK DEVLETİ

Osman Bey'in hutbeye iştirâkden ve belki icrâsına muvaffak olduğu muazzamât-ı umûrun kâffesinden büyük bir hareketi de Karahisar'a hâkimü'ş-şer' nasb eylemesidir.

Aslı Arab olmaksızın o zamana kadar teşekkül eden düvel-i İslâmiyyenin hiç birinde kadı mevcûd değildi. Hukuk-i âdiyyeye varıncaya kadar, ümerâ idare-i keyfiyyesine tâbi' idi. Ahkâm-i şer'iyye yalnız münâkehâtda câri olurdu. Sultan Osman'ın kadı tayin eylemesi hükûmet-i nevzuhûrunu adâlet üzerine tesis etti. Devletin hâsıl ettiği ikbâl asıl bu sâyede zuhûr etmiştir. Çünkü insan kuvâ-yı maddiyyece müsâvi yaratılmadığından, kavî zebûna daima galebe ediyor; zebûnu kavînin şerrinden kurtarmak içinse, insanlar arasında kavîlerden kavî bir kuvvet bulunmak lâzım geliyor ki, o kuvvet de cemiyette bulunan kuvâ-yı müteferrikanın ictimâ'ından ibârettir. İşte hükûmet, bu kuvâ-yı mecmûayı idare eden hey'ete ıtlâk olunur. Böyle zebûnun hakkını kavînin taarruzundan muhafaza için teşekkül etmiş bir hey'et, kavîlerin cümlesinden kavî olduğu halde, her istediğini yapmakta muhtar bırakılırsa, zebûnun hakkına o da taarruz edebileceğinden hayat-ı cemiyet için ihtiyar olunan devâ, izâlesine çalışılan illetten bin kat muzırr olur. Çünkü hükûmette zulmetmek iktidârı bir veya birkaç ferddeki iktidâra nisbet kabul etmeyecek derecelerde gâlibdir. O cihetle, kuvâ-yı mecmû'ayı idare eden hey'et, bir kanun tahtında hareket etmezse illet-i gâiyyesini istihsâl edemez. Kuvâ-yı mecmû'ayı idare edecek hey'et ise harekâtında ittibâ edeceği kanunu hem kendi vaz' eder, hem kendi icrâ eylerse, kendi agrâzını kanun şekline koyabilir. Bu suretle, ara sıra ihtiyar edilmesinden korkulan mezâlim müstemirren icrâ edilmiş olur. Bu cihetle vâzı'-ı kanun olacak kuvvetin, kuvve-i icrâiyyeden tefrikiyle, iki kuvvetin ayrı ayrı bir hey'ete tevdi'i hukuk-ı siyâsiyyece en büyük bir kaide-i asliyyedir. Mamafih, bu tefrik de agrâz-ı mahsûsayı suret-i meşrû'aya koymak iktidarından bütün bütün mahrûm edemiyor. Çünkü efrâdın muamelât ve ef'âline, kudret-i teşri'in vaz' ettiği kanunlarına tatbîkan bir hüküm vermek selâhiyeti kendine kaldıkça, o ef'âli istediği gibi i'zâm ve ıgâr, dilediği yolda tecrîm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve tebrî'e ediyor, o kanunlara da arzu ettiği surette mânâlar veriyor. İşte ibâdullahı taarruzun bu nev'inden de kurtarmak için, ef'âl u hukuk-ı beşer hakkında o kanunlara tatbikan hüküm vermekten ibâret olan emr-i kazânın da, başkaca bir hey'ete tevdi'i hukuk-ı siyâsiyyenin diğer bir mühim kaide-i asliyyesidir. Bu kavâide göre, şimdi dünyanın en müteמeddin olan memleketlerinde kuvâ-yı hükûmet, teşrî ve tenfîz ve kazâ kısımlarına münkasımdır.

Düvel-i islâmiyyede tasarrufât-ı hükûmet ahkâm-ı ilâhiyyeye müstenid olduğundan teşrî' iktidârı zaten hükûmetlerin selâhiyeti dâhilinde değildi. Kazâ ise hilâfet ve saltanat taraflarından fukahâ-yı kirâma taklid olunageldiğinden kuzât-ı İslâm daima memûrîn-i örfiyyenin mu'addil-i ef'âl ve muârız-ı ta'addiyâtı olarak, ümerânın ve belki hülefânın evâmir-i hod-serânesine muhalefet etmek iktidarını hâiz bulundukları cihetle, kudret-i tenfîzin tagallübünden masûn ve belki ef'âline nâzır bir hey'et-i celîle idiler. Hükümleri ise şeri'at-ı ilahiyye nâmına olduğundan milel-i sâirede erbâb-ı kazâ tarafından îta olunan hükümlerden bittabi' daha mer'î ve mutâ' idi. Düvel-i İslâmiyye içinde zulm-i müstemirre mâil olan ashâb-ı tenfîz kudret-i kazâyı gasb eder ve o suretle icrâ-yı agrâz eylerdi. İstibdâd-ı hod-perestâne ve makāsıd-ı sahîfe ve nesliyye üzerine tesis-i hükûmet eden mülûk-ı tavâif ise kudret-i kazâyı gasb ile uğraşmaktan ise, havza-i hükûmetlerinde hiç kadı nasbetmemeği icrâ-yı merâm için daha eslem gördüler. Müslüman oldukları halde, zîr-i idarelerinde bulunan dindaşlarını asırlarca adâlet-i islâmiyyeden mahrûm ettiler.

Osman Bey ise hutbeye iştirâk eder etmez kudret-i kazâyı vaz' ve ihyâ ederek, devlet-i nev-zuhûrunu mütegallibe tarzından hükûmet-i meşrû'a tarzına tahvîl etmiştir ki İslâm'ın kurun-ı ûlâsındaki azamet ve iclâline vusûlde, Osmanlıların nâil oldukları tevfikāta en büyük sebep, hükûmetin bu esas-ı adâlet üzerine vaz' edilmiş olmasıdır.

(*Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1326/1910-1911, s. 77-80).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BİR RİVÂYETİN NAKLİ VE TENKİDİ

Vakta ki 728 (1328) senesi dâhil oldu, Aydos hisarı fetholundu. Tarihlerin rivâyetine göre Akçakoca, Konuralp, Abdurrahman Gazi birlikte oldukları halde, bu kalenin hasrı ile meşgul idiler; fakat istihkâmın metânetine nazaran süratle fethini ümit etmezlerdi. Bir gün kalenin etrafında gezinirken, burcların birinden bir taş atıldı, Akçakoca'nın atının ayağına dokundu, o pir-i cihân-dîde «kalede bu kadar silâh mevcûd iken, hârice beyhude yere taş atılmaz; elbette bunda bir hikmet var» diyerek taşı aldı, üzerine sicim ile rabtolunmuş bir kâğıt buldu. Ümerâ bir yere geldiler, kâğıdı açtılar. Rumca bilir bir adama okuttular. Meğer kale muhafızının kızı rüyasında görür ki, bir çirkefe düşmüş, boğulmasına ramak kalmış; feryâd eder, imdâdına kimse yetişmez; nihayet yanına bir civân-ı nûrânî gelir, kendini kurtarır, kız da gördüğü civânın aşkından bî-karâr olur. Bir gün kalenin bir kulübesinden Osmanlı askerini temâşâ ederken, nazarı Abdurrahman Gazi'ye tesâdüf eder; görür ki rüyada kendini çirkef-i helâkten çıkarıp da âteş-i aşka atan civândır. İşte kaleden taş ile atılan kâğıt, o kız tarafından Abdurrahman Gazi'ye hitaben yazılmış idi ki, kız bu tezkirede rüya vak'asını hikâye ettikten sonra, Abdurrahman Gazi'ye muhasarayı terk ile birkaç gün oradan çekildikten sonra, tayin ettiği gece lüzum gördüğü kadar askerle avdet eder ve ta'rif eylediği burcun altına gelirse kalenin suhûletle fethi müyesser olacağını beyân eylemişti. Ümerâ, müşâvereden sonra ca'lî olarak muhasaranın terkine karar verdiler. Aydos'un etrafını harap ederek bir tarafa çekildiler. Mahsûrlar İslâm'ın hareketini fetihten me'yûsiyete haml ile zevk ve işrete meşgûl oldular.

Abdurrahman Gazi silâh arkadaşlarından intihab eylediği seksen kadar dilâver ile leyle-i ma'lûmede kızın tayin eylediği mevki'e geldi. Hemen kale burcundan pîşgâhına bir kement attılar, kendi de kemende sarıldı, burca su'ûd eyledi; arkadaşlarından birkaç kişiyi çekti, uykuda bulunan kale kapıcısının odasını bastılar, kendini helâk ettikten sonra, yatağında buldukları miftâh ile kapıyı açtılar, hâriçte bulunan dilâverleri de içeri aldılar, bu gece baskını sâyesinde kaleyi fetheylediler.

Padişah bu muzafferiyeti üzerine sebeb-i galibiyet olan nâzenini Abdurrahman Gazi'ye akdettirmişti. Tarihlerin rivâyetine göre Abdurrahman Gazi'nin bu kızdan Kara Abdurrahman nâmında bir oğlu dünyaya

gelerek şecâat ve ikdâmâtı bir mertebelere varmıştı ki, Hıristiyanlar çocuklarını «Kara Abdurrahman geliyor» diye ihâfe ederlerdi.

Böyle ümerâ-yı Osmaniyyeden sal-horde ve cihân-dîde üç emîr-i kişver-küşânın bir kız nâmına kaleden atılan kâğıdı, bir desîse-i harbiyyeye hamletmeyip de, sahîh ve ciddî bir teklif addeylemeleri biraz baîd görünür. Mamafih esasen kābil-i tevcîhtir. Çünkü teklifin neticesi iki üç gün kalenin civarından ayrılmaktan ibâret olarak, kendileri ise kaleyi öyle bir iki gün içinde fethetmek ümidinde olmadıklarından, cüz'î bir vakit zâyi etmenin teşebbüslerince bir tesiri olamazdı.

Fakat alâka meselesi pek kolay kabul olunabilecek rivâyetlerden değildir. Vâkıa Türkler, onsekizinci asırdaki Fransa üdebâ-yı meşhûresinden Montesquieu'nün *Romalıların i'tilâ ve inkirâzı* unvanlı tarihinde iddia ettiği gibi «dünyanın en çirkin kavmi» değil, bilâkis ebnâ-yı beşerin en güzel cinslerinden biridir. Hatta bedâyi-şinâslıkta kemâlleri müsellem olan üdebâ-yı Arab

«Defînetun min Beni'l-Etrâki mâ tereket
Li'rra'di ebtâluhum savten velâ sîtan
Kavmun izâ kabilu kânet melâîketen
Hasenen vein kātelû kânet afârîta»[1]

gibi şiirler ile Türklerin güzelliklerini de şecâatleri gibi tabiatın fevkine is'âd etmek istemişlerdir. Acemlerde ise Hâfız'ın

Eger ân Türk-i Şîrâzî be dest âred dil-i mârâ[2]

mısraında görüldüğü gibi Türk kelimesi dilber vasfıyla elfâz-ı müterâdifeden olmuştur. O cihetle bir Türk dilâverinin bir Rum kızını meftûn edecek bir güzel vücûda mâlik olabilmesi dünyada kimseye garîp görünmez. Şu kadar var ki, Aydos muhâfızının kızını aşkıyla bî-karâr ettiğinden bahsedilen ve tarihlerde nev-civân vasfıyla yâd olunan kahraman, Sultan Osman'a pederi Ertuğrul'dan mevrûs olan ümerâdandır. Eğer bu zât, *Mufassal*'ın kavli gibi Rum'a Ertuğrul ile beraber gelmişse kundakta gelmiş olsa, Aydos'un fetholunduğu sene doksan dokuz yaşında bulunması iktizâ eder. Bizim tahminimiz gibi Rum'dan doğan ümerâdan olsa bile yine sinnini seksenden bile aşağı tutamayız. Çünkü Ertuğrul vefat edeli kırkdokuz sene olmuştu. Aşâirin ihtiyarlığa olan itinâları cihetiyle

---

1 Türklerin bir hazinesi vardır:
Onların kahramanları şimşeğe bile ses ve şöhret bırakmamışlardır.
Onlar öyle bir kavimdir ki (bir şeyi) kabul ederlerse melek olurlar,
Ama savaşırlarsa ifrit kesilirler.

2 Eğer o Şiraz'lı güzel bizim gönlümüzü ele geçirirse.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kırk yaşına varmamış bir adamın Kayı hanlılar içinde ümerâdan ma'dûd olması ve hususiyle Ertuğrul gibi doksan yaşında bir pîr-i mücâhidin zaman-ı riyâsetinde söz erleri sırasına girebilmesi, akıl ve âdete mugayir görünür.

Vâkıa genç genç kadınlara ümid-i ikbâl, bezl-i servet, i'mâl-i fikr, ilkâ-yı dehşet gibi vesâil kuvvetiyle refte refte hürmet ve hatta muhabbet ilkâ edebilmiş pek çok ihtiyarlar vardır; meselâ sekseni mütecâviz olan Tepedelenli Ali Paşa'nın sevdiği bir Rum kızının kendisine fevkalâde sadakat gösterdiği müsellemât-ı tarihiyyedendir; fakat bir adam ne kadar vecih ve mütenâsip yaratılmış olsa yüz veya seksen yaşına vardıktan sonra, bir düşman kızının rüyasına girerek yek-nazarda aşkına mübtelâ edecek ve nev-civân vasfıyla yâd olunacak kadar bir tarâvet-i ten-dürüstâne muhafaza edebilmesi akıl ve âdetin hâricindedir. Hattâ o sinde bir zât bilmediği bir kız tarafından kendine arzolunan muhabbeti elbette istihzâya hamleder. Maskara-ı âlem olmayı gözüne almadıkça, öyle bir muhabbet üzerine tesis-i ümid ederek memur olduğu teşebbüsât-ı harbiyyenin tagyîrini arkadaşlarına teklif edemez, çıldırmadıkça bir kement ile tek başına kaleye çıkıp da hayatını eliyle düşmana teslim etmez, ihtimal ki kement ile kaleye de çıkamaz.

Gazi Abdurrahman'ın o kızdan kendi gibi Abdurrahman isminde bir de oğlu dünyaya geldiğinden bahsolunması ve hususiyle kızın sevdiği zâtın tertibât-ı harbiyyeyi tebdîl ettirecek ümerâdan olması, ma'şûkun başka bir Abdurrahman olmasına ihtimal bırakmıyor, yalnız kızın sevdiği nev-civân Abdurrahman Gazi'nin oğlu ve kızdan doğan Kara Abdurrahman da torunu olacağına ve bu hânedan-ı şecâat âzâsının kâffesi kâbiren an kâbir Abdurrahman Gazi ismiyle yâd olunduğuna dâir bir mecmû'ada bir rivâyet görülmüştü. Bu suret akla muvâfık geliyor; fakat tarih kitaplarında onu müeyyid bir söze tesâdüf olunmadığından, rivâyet-i sahîha suretinde irâd olunamaz. Mamafih o kavl-i zaîfe itimâd olunmazsa, alâka meselesinin -her kavmin mebâdisine müte'allik rivâyâta karıştırılagelen- hayâlât-ı şâirâneden, şebih-i hakikat olmak meziyetinden mahrûm olarak, tertib olunmuş bir hikâye olduğuna hükmetmek zarurîdir. Bu kızdan doğup da düşman çocuklarına umacılık eden Kara Abdurrahman'ın ise hiç bir muhârebede ismine tesâdüf olunduğu yoktur ki, bu hikâyenin bütün bütün muhayyelâtdan olacağını gösterir. Gazi Abdurrahman'ın fazileti ise, aşk ilkâ etmekte veyahut evlât yetiştirmekte değil, kale fetheylemekte olduğundan, Aydos'un zabtına muvaffakiyeti sâbit olunca, aşk hikâyesi sahih olmasa da bir şey lâzım gelmez.

(Osmanlı Tarihi, İstanbul 1326/1910-1911, s. 151-156.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KOSOVA MUHAREBESİ

791 Şabanının (Temmuz 1389) evâsıtında bu ordu Osmanlıların en mübârek meşâhid-i hamiyetinden olan Kosova sahrasına nüzûl eyledi. Tarihlerimizin tahkikatına göre müttefikîn ordusunun rüesâsı asker-i İslâmı o miktarda görünce, nihayet derecelerde istihkâr etmişlerdi. Hattâ bizim kitaplarda Vilik oğlu nâmıyla ma'rûf olan Volak Birankoviç ki Sırp kralının hemşire-zâdesi idi, yalnız kendi maiyetinde olan fırka ile İslâm ordusuna mukavemet edeceğine dair lâf-zenâne bir takım mefâhirelere girişmekten çekinmedi. Müttefikler ümitlerini yalnız ihrâz-ı galebeye hasretmediler. Sultan Murad'ı da esir etmeği adeta muhakkak hükmünde tutmağa başladılar. Sırp kralı bu ümit ile padişahı kim tutar da huzuruna getirirse, kendisini damat etmekle beraber ma'mûr ve müstahkem on da kale bahşedeceğini ilân eyledi. Bu muvaffakiyete nâil olacak pehlivana kemal-i kereminden beş kale de Bosna kralı va'd etti.

Müttefikler Osmanlı askerinin yüz bu kadar seneden beri mevâki'-i harb u celâdette dolaştığı halde, bir kere baskına uğramadığını düşünmediler, padişahın ordusuna şeb-hûn etmek tasavvurunda bulundular, fakat İşkodra beyi Yorgi Kastiryota, «şimdi baskın edersek elbette bunlar firâr ederler, gece vakti takipleriyle kim uğraşacak? Hazır şikârı elden kaçırmakta ne fâide olur» yolunda bir rey beyan eyledi. Ötekiler ertesi gün muzaffer olacaklarına, levh-i mahfûzda görmüş kadar, ızhâr-ı emniyetle bu reyi kabul ettiler, geceyi ıyş u işret ve itminan u gurûr ile geçirdiler.

Beri taraftan ise Sultan Murad, dekâyık-ı harbiyyede müsteşâr-ı hass olacak kadar ızhâr-ı kemâl etmiş olan Şehzade Bayezid'ı yanına alarak bir tepenin üzerine çıkmış, düşman ordusunu nazar-ı tedkikden geçirmişti. Karşısında zırhlarının rengiyle bir karanlık deryâ-yı mahûfa benzemiş olan iki yüz bin kişilik bir cemiyet-i adâvet durduğunu görünce, muhâtaranın büyüklüğü fütûrunu mûcib olmadı, fakat tabassur ve ihtiyâtının bir kat daha teşdîdini davet etti. Harekât-ı harbiyyeye bir karar-ı kat'î verilmek için, reyinden istifade olunabilecek ümerâyı huzûruna celb ile bir meclis-i müşâvere akdeyledi. Bazıları, «Hıristiyanların atları deveden çekinir; develeri ordunun önüne koysak, hayvanlarının ürkmesiyle safları bozulur, o zaman muharebe suhûlet bulur» dediler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sultan Murad bu reyin şâyân-ı kabul olup olmadığını şehzade Bayezid'dan sual edince şehzade, «Biz şimdiye kadar hayvan arkasına saklanarak mekr ü hile ile galebe etmedik. Allahın inâyetinden başka ilticâ edecek yer aramadık, düşman karşısında gizlenmek dinimizin, devletimizin şanına yakışmaz» meâlinde bir mütâlâa serdeyledi. Sadrıâzam Ali Paşa şehzadenin reyini teyid ederek, «bu gece Kur'an-ı Kerim'den tefe'ül etmiştim, (Ya eyyühe'n-Nebiyyü câhidi'l-küffâre ve'l munâfıkîn)[1] âyet-i kerimesi zuhûr etti, inşallah nusret İslâm'ındır, böyle münasebetsiz tedbirlere ihtiyaç görünmez», yollu beyan-ı fikr eylediği gibi Timurtaş Paşa da şehzade ve sadrıâzamı tasdik ile beraber emr ber-akis olup düşman zırhlılarının harekâtından develer ürkerek geri dönecek olursa, Osmanlı askeri muhâtarada kalacağından, böyle fâideden ziyade zararı melhûz olan bir tedbirin ihtiyarı kat'iyen câiz olamayacağını arzeyledi. Bu mütâlâat üzerine ber-mutad saff-ı harb tertibiyle, düşmana mukabele etmek karar-gîr olmuş ve bu sırada Evrenos Bey sağ ve sol cenâhların önüne biner tîr-endâz konularak, harbin onlarla açılması ve düşman takımı saflarından ayrılıp da bu tîr-endâzların üzerlerine dökülmeğe başlamadıkça, askerin yerinden hareket etmemesi hakkında öteden beri arzetmekte olduğu reyi yine tekrar ederek padişaha kabul ettirmiştir.

Hüdavendigâr Gazi tertibâtını kararlaştırdı ve âkıbet kârı inâyet-i ilâhiyyeye tevdî eyledi. Fakat bu tedbir ve tevekkül, bulunduğu muhatara-ı uzmâdan dolayı kalbinde hâsıl olan hüzn-i elîmi izâleye kâfi olamamıştı. Nasıl kâfi olsun ki, muhatarada bulunan nefsi değildi, umûm askeri, bütün milleti idi! Mukarrerdir ki eğer Kosova muharebesi kaybolsaydı, Osmanlı devletinin kuvve-i askeriyyesi bütün bütün mahv ve perişan olacağından, Rumeli taraflarında henüz yerleşmeğe başlayan milel-i mağlûbenin belki yüzde biri kadar nüfusa mâlik olmayan İslâm'ın, ne kendi kuvvetiyle bekâsı kabil olurdu, ne de Anadolu'da kalacak olan cüz'ün mülûk-ı tavâif tasallutundan kurtulup da, Rumeli'deki ihvân-ı dine imdâd edebilmelerine ihtimâl kalırdı. Bu kadar ehemmiyetli bir muharebeye ise düşmanın ancak üçte biri kadar bir ordu ile başlanılacaktı, meydan-ı harbi de bir şiddetli rüzgâr bürüyerek düşmanın arkasından, Osmanlıların yüzlerine doğru tozlar, taş parçaları yağdırıp duruyordu.

Sahîhan insan pûlâddan yapılmış bir kalbe mâlik olamaz ki, neticesi bir milletin hayat ve memâtını tayin edecek bir muharebenin idaresine müvekkil olsun; bununla beraber düşman ordusunu kendi askerinin üç mislinden ziyade, kendi askerini â'dâdan başka bir de rüzgâr gibi me-

---

1 Ey Peygamber! Kâfirler ve münâfıklarla mücâdele et! (Kur'ân-ı Kerim, et-Tevbe sûresi, 73).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vadd-ı tabi'iyyenin husûmet-i bî-haberânesine mübtelâ görsün de, yine muztarib olmasın, yine keder etmesin!

Padişahın bir büyük ümidi, bir ulvî tesliyeti kalmıştı ki, o da Allah'ından istimdâd idi. Sultan Murad İslâmiyet'in şeref ve hakikatine en kudsî cihetlerinden nazar etmiş, diyânet-i hakikiyye denilen ilahî devletin en âlî mertebelerine varmış Müslümanlar padişahı denilmeğe lâyık bir muvahhid-i pâk-mezheb idi. Gece hulûs-i kalb ile Kıble-i niyaza teveccüh etti; İslâm'ın muzafferiyetini, kendinin de devlet-i şehâdete nâiliyetini istirhâm eyledi. Hüdâvendigâr Gazi şehid olmak istedi; fakat aceze-i ibâd gibi dünyanın âlâmından kurtulmak, âhiretin âmâline nâil olmak için bir tarîk-i cerr ü firâr-kârîden maksadına vâsıl olmak arzusunda değildi; milletinin şânını, ikbâlini müntehâ-yı imkâna i'lâ ettiği sırada, seyf-i ikdâmına dayanarak, düşmanlarının cenazesini çiğneyerek arş-ı âlâ-yı kurba haysiyet ve iclâliyle su'ûd etmek şerefine tâlib oldu. Büyük yaratılmış gönüllerin bir hâli, bir zamanı vardır ki, her türlü ta'allukâtından tecerrüd edip temâyülât-ı ulviyyesiyle tenhâ kalınca, yüksele yüksele hakikaten Allah'a yaklaşır. İşte vicdân-ı beşerin inâyât-ı gaybiyyeye istihkak gösterdiği zamanlar bu zamanlardır. Anlaşılan Sultan Murad da o gece öyle bir devr-i incizâb, öyle bir zaman-ı istigrâkda idi. Bayezid tarafından Bursa kadısıyla hassa harac eminine yazılan ve sureti Feridun'da münderiç olan fermân, padişahın rüyasında niyazları makbûl olduğuna dair bir beşârete mazhar olduğunu hikâye eder. Uykudan uyandığı zaman duasının mazhar-ı icâbet olduğuna rüyadan daha kuvvetli bir delil gördü ki, o da biraz yağmur yağarak harekât-ı harbiyyesine nihâyet derecelerde muzırr olan fırtınanın kesilmesiydi.

Padişah bu itminân ve meserretle ordusunu tâbiyeye ibtidâr ederek sağ cenâha Şehzade Bayezıd ile Rumeli beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı ve Evronos Bey ve İnce Balaban Bey ve Turca Balaban Bey ve Lala Şahin ve İsa Bey ve Müstecab Subaşı idaresinde olan fırkaları; sol cenaha eyâleti askeriyle Şehzade Yakub'u ve «Koşundu» askeri ile Anadolu beylerbeyisi Saruca Paşa'yı ve Kastamonu ve Hamîd ve Menteşe ve Teke bey-zâdelerini ve Germiyan sipahisiyle İnebey Subaşı ve Kara Mukbil Bey'i tayin etti. Kendisi de yeniçerileri ve kapı halkı ile kalbde karar ederek, Sadrıâzam Ali Paşa'yı talî'aya memur eyledi. Bu tertibden başka Evrenos Bey'in reyi vechile cenâheynin önüne de biner tîr-endâz vaz' eyledi, düşman tarafında ise Sırp kralı kalbin ve Vilik oğlu veya tabir-i sahihle Volak Birankoviç sağ cenahın, Bosna kralı da sol cenahın idaresini deruhde etmişti.

(*Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1326/1910-1911, s. 367-373).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

EMİR NEVRUZ MUKADDİMESİ

Şu cihân-ı ibrette âsâr-ı beşerden nazar-ı tahayyürle müşâhede olunan bunca bedâyi'-i hired-fersâ, bütün müdâvele-i efkâr ve taklid-i âsâr ile vücûde gelir. Bir adam kendi kendine kalınca hâiz olduğu isti'dâd-ı terakkîyi izhârda tekellüme henüz başlamış bir masumdan pek az ileri gidebilir. Hattâ ülfetleri birkaç çadır halkına münhasır olan beyâbân vahşet-perverdelerinin meksûbât-ı insâniyyede medeniyet içinde yaşayan mektep çocuklarından büyük bir farkı görülemez.

Hususiyle hubb-ı vatan, tarafdârî-yi millet, ibtilâ-yı hakikat, istihkâr-ı menfa'at gibi mekârim, def'aten bir vicdânın perverde edeceği hissiyât-ı âdiyyeden değil, taklid gibi, sâbıka gibi, dâ'iye-i tefevvuk gibi nice esbâb-ı teşvik ile tekevvün edecek melekât-ı ulviyyedendir.

Bu melekât ise hadd-i zâtında mahbûb-i kulûb-ı cihâniyan olacak derecelerde nazar-rübâ-yı vicdân olduğu için, şa'şa'a-i bedâyi' ile bir kere meydan-ı zuhûra gelince binde bir gönül bulunmaz ki hüsn-i âlem-ârâsına incizâb etmesin.

Zâhirde gönül eğlendirmekten başka bir işe yaramaz gibi görünen edebiyatın erbâb-ı tedkik nazarında aksâm-ı fünûnun en nâfi' ve en mu'teberlerinden ma'dûd olmasına bir büyük sebep de mürebbi-yi ruh ve müzekkî-yi efkâr olan emsâl-i ahlâkın tezyîninde gösterdiği kuvvettir.

Ümem-i kadîme vü hâzıradan faziletle ma'rûf olanlarının nümûne-i imtisâl olmağa layık bir vak'a-i tarihiyyeleri yoktur ki, ya bir şâirlerinin kuvve-i hayâli veya bir ediblerinin mahâret-i kalemiyle hâfıza-ı itibâr-ı millete nakşedilmiş olmasın. Dirigâ ki akvâm-ı İslâmiyyenin hûn-i feyyâzı her asırda mu'cizât-ı fıtrattan ma'dûd birçok eâzım yetiştirdiği halde, edebiyatımız bu devre gelinceye kadar bir meslek-i sahîha giremediğinden, ekserînin meâsiri aramızda bütün bütün unutulmuş ve belki yâda bile alınmamıştır; hattâ nâmları dahi olsa olsa tevârih-i mufassalada görülür.

İslâm içinde fezâil-i ahlâk hemen umumiyet derecesinde münteşir olduğundan, şimdi tavk-ı beşerin fevkinde gördüğümüz birçok ef'âl evvelleri umûr-ı âdiyye hükmünde tutulduğu cihetle, tarihlerimiz akıllara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

veleh getirecek bunca vekāyi'-i fevkalâdeyi, vukuât-ı rûzmerre gibi hiç ehemmiyet vermeksizin tahrîr edegeldikleri için, hikâyât-ı selefden maksad-ı aslî olan hisse-i istifâdenin tehzîb-i ahlâk kısmı bütün bütün sâkıt hükmündedir. Binâenaleyh i'tikad-ı âcizâneme göre birkaç seneden beri gerçekten edebiyat ıtlâkına istihkak göstermekte olan âsâr-ı cedîdemizde en ziyade tekessürü arzu olunacak şu'belerden biri de millet-i İslâmiyyenin sevâbık-ı azametini yâd ettirecek resâildir.

Bu itikad üzerinedir ki, ekâbir-i İslâm'dan cins-i hârikulâdesi şahs-ı mukaddesine münhasır olan ve ismi bile erbâb-ı mütâlâadan belki binde birinin malumu olmayan mücâhid-i meşhûr Emir Nevruz'un terceme-i hâlini bir risâle şeklinde tahrîre cesâret eyledim. Ümid ederim ki mevzû'unun azameti, te'lifin nekāisini nazarlardan ıskāt eder. Yalnız o derece âlî bir meselenin tasviri benim gibi bir âcizin kalemine tesâdüf eylediğine te'essüf olunur.

(Terceme-i Hâl-i Emir Nevruz, Kostantiniyye 1305/1887-1888, Üçüncü tab'ı, s. 3-5).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

EVRÂK-I PERİŞAN'dan

FÂTİH

Vâkıa o zaman İstanbul nüfûsça şimdiki halinden daha kalabalıksız ve tevâbi'i ise Silivri gibi birkaç kasabaya münhasır bir memleketti. Fakat nice asırlar cihâna tahakküm eden Roma İmparatorluğunun bakiye-i ikbâli ve medeniyet-i garbiyyenin dârülfünûnu olduğu gibi, Şark kilisesinin dahi kürsi-yi idaresi bulunduğu için, onun zabtını istemek bayağı Hıristiyanlık âlemine meydan okumak kabilinden idi.

Bundan başka şehrin masûniyet-i mevki'iyyesiyle beraber Fâtih zamanında istihkâmı fenn-i harbin vâsıl olduğu dereceye göre o kadar metin idi ki, âdetâ mümteni'ül-feth addolunurdu. Hattâ bu istihkâm vaktiyle şehrin fethine azm eden birçok kahramanların mesâisini neticesiz bırakmıştır.

Bir de şehzâdegân-ı Osmaniden Orhan ki Süleyman Çelebi'nin hafîdidir, İstanbul'da bulunarak eğer imparator tarafından mülkün bir cihetine gönderilecek olursa, yine bir büyük fitne peydâ olmak mukarrerdi. Bâhusus Halil Paşa kendi ikbâlini temin için Fâtih'in zevâli uğrunda mürâcaat etmedik bir vâsıta bırakmadığı sırada, imparatoru daima bu fitnenin tehyiesine teşvik eder dururdu.

Âkıbet imparator şehzâde Orhan'ın muayyen olan maaşını itâda vukû' bulan te'ehhürü bahâne ederek, Edirne'ye mütecellidâne bir sefir irsâliyle bu para verilmediği halde, şehzâdenin Anadolu'ya salıverileceğini suret-i tehdidde beyân eyledi. Bu münasebetsizlik üzerine Fâtih Rum politikasına bir nihâyet vermeğe kat'iyen azmetmiş ve ondan sonra bütün himmeti ikmâl-i tedarikâta inhisar eylemiştir.

Hattâ rivâyât-ı tarihiyyedendir ki, bir gece sabaha karşı Halil Paşa'yı nezdinde çağırtır. Paşa bu vakitsiz davetten fevkalâde telâş ederek, bütün bütün canından kat'-ı ümid ile yanına biraz altın alır, huzur-ı padişahîye arzeder. Padişah Sadrıâzamın bu telâşını görünce «lala emin ol, ne hazineni isterim, ne hayatına kasdım vardır. Muradım yalnız İstanbul'un fethine muâvenetindir. Bu yastığı gördün mü? Uykusuzlukla döne döne bu hale getirdim. Gece gündüz hayal ettiğim İstanbul fethi hâsıl

olmadıkça, rahat etmek ihtimâlim yoktur» der ve Paşa'nın mevâidi üzerine «Rumların parasından sakın» emr-i tehdid-âmiziyle hatm-i kelâm eyler.

Levâzım-ı harbiyye bir taraftan tedarik oluna dursun, kendisi Anadolu askerinin güzârını temin için Boğaziçi'nin beri tarafında bir münasib nokta tutmak tasmîmiyle sahile inerek Rumeli Hisarı'nın bulunduğu mevki'i intihâb ile oraya bir kale yapmak için -her hareketini bir cihet-i meşrû'iyete isnâd etmek mültezemi olduğundan- ahde riâyeten, evvel-emirde İstanbul imparatorunun ruhsatını taleb edince «orası Cenevizlilerin tasarrufundadır, onların reyi sual buyurulsun» yollu bir gürîz-gâhlı cevap gelmekle padişah «mademki öyledir, benim Cenevizlerle bir muamele-i resmiyyem yoktur. Yapacağım işi onlardan sormağa da mecbur değilim» diyerek hemen işine mübâşeret eyledi.

İmparator bu teşebbüsten ve Halil Paşa'nın ihtârât-ı hafiyyesinden pek ziyade ürkerek padişahı niyetinden geçirmek ve cizye ahzına ırzâ etmek için huzuruna birkaç sefir gönderdiyse, Fâtih «Mülkümün hırâsetine bakmak nakz-ı ahd midir? İmparatorunuz Macarlarla ittifak edip de, pederimi Rumeli'ye geçmekten men'e kalkıştığı zaman merhumun ne büyük muhâtarada bulunduğunu unuttunuz mu? Ben o zaman pek genç olduğum halde Edirne'de idim. Müslümanlar dehşetlerinden titrerlerdi. Siz de onların ibtilâsına bakarak eğlenirdiniz. Pederim o sırada buraya bir kale yapmak için yemin etmişti.

Yerine getiriyorum. İmparatorunuza deyiniz ki, şimdiki padişah eslâfına benzemez. İktidarımın eriştiği mertebeye ecdadımın âmâli bile vâsıl olamamıştı. Sizin avdetinize ruhsat verdim, fakat bir daha bu türlü tebligât ile nezdime gelen olursa belâsını bulur» cevab-ı hâiliyle sefirleri iade ederek ve Halil Paşa'nın tesvîlâtını kemal-i nefretle red eyleyerek yine işinde devam etti.

Kalenin haritasını bizzat kendi resmetmiş ve teberrüken her burcunu ﻑ kelimesini tertib edecek harflerden birinin şeklinde tertib eylemişti. Binanın hizmetine on beş bin kadar amele cem' eylediğinden başka, padişahın verdiği misâl üzerine vüzerâya varınca herkes amele tarzında çalışmağa başladığından, kale pek az zaman içinde itmam olundu.

Padişah bu teşebbüsün İstanbul'ca olan tesirâtına nazaran, Rumlarla bir hadisenin yakında zuhûrunu muhakkak gördüğü için Edirne'ye avdet ederken şehri keşfetmişti. Bir taraftan onun haritasını tanzim ve diğer taraftan iktizâ eden esbâb-ı muhâsarayı ikmâl ile meşgul olduğu sıradadır ki, âleme bunca measîr-i bedî'a yadigâr etmiş olan kuvve-i ihtira'iyyesi fâtiha-nümâ-yı zuhûr olarak, bir zamandan beri Avrupa'da revac bulan ve fakat şimdiki mitralyözler gibi nâdiren ve bir suret-i mahdûde-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

de olarak istimâl olunan ateşli silâha ta'lîk-i nazar etmiş ve istimâl ve ikmâline sarfettiği himmetler sayesinde, o berk-i zaferin sâir edevat-ı harbe nisbet hâiz olduğu istidâd-ı rüchânı fi'ile çıkarmıştır. Bu yolda olan icâdlarının mebde'i kendi tertib ve hesabı üzerine mühendis Muslihiddin ve Sarıca Sekban ile Urban nâmında bir Macarın döktükleri toptur ki, üç yüz kantar bakırdan imâl olunmuştu ve on iki kantar ağırlığında mermer gülleyi bir mil mesafeye atardı. Padişahın tedârikâtı hitâma erdiği sırada, Rumlar bir tarla münaza'asından dolayı hisar muhafızlarına tasallut ile nakz-i ahd ettiklerinden sekiz yüz elli yedi senesi (1453) nevbaharında imparatorun Yunanistan'da hükûmet etmekte olan biraderlerini işgal ile İstanbul'a iâneden men' için Turhan Bey bir kuvve-i kâfiyye ile Mora'ya sevkolundu. Fâtih bizzat İstanbul üzerine hareket eyledi.

Asâkir-i Osmaniyye ekser müverrihlerin rivayetince, iki yüz binden ziyade ve orduda bulunan topların mikdarı dahi üçü büyük ve kusûru âdi olmak üzere yüz otuza bâlig idi.

Bunların en büyüğüne elli çift öküz koşularak yolda idaresine dört yüz adam tayin olundu.

Ve iki yüz elli kişi yolları, köprüleri imrârına müsâid olacak surette tesviyeye memur oldu. Bu müşkilât cihetiyle ordu-yı hümâyun sur altına ancak iki ayda vâsıl olabilmiştir.

Esnâ-yı azîmette ümerâdan Karaca Bey imparatorun elinde kalmış olan yerlere hücum ederek tâ Ayastefanos'a kadar gelmiş (ve Silivri ve Bogados'tan mâ'adâ) düşman memâlikinin cümlesini şemşîr-i Osmanîye gerdân-dâde-i inkıyad etmiştir.

Bir dereceye kadar âsâr-ı bâkiyyesinden dahi anlaşıldığı üzre, İstanbul'un deryâ ve Haliç ile muhât olan cihetleri, yalnız bir duvar ve kara tarafı çifte duvar ve yüzer kadem umkunda çifte hendek ve müte'addid kulelerle mahfûz idi. Ve memleket müsellese yakın bir şey olarak, üç köşesi olan Sarayburnu ve Ayvansaray ve Yedikule taraflarında istihkâmât-ı cesîme vardı. Ordu-yı hümâyunun sağ cenâhı olan yüz bin piyade Yedikule'nin karşısını ve sol kolda olan elli bin kişi Balat Kapısı hizasını nokta-i istinâd etmiş ve Zağnos Paşa biraz askerle Galata üzerlerine ordugâh eylemişti. Fâtih ise on beş bin yeniçeri ile büyük ordunun merkezinde karar ederdi. Deniz tarafında on sekiz sefine ile dört yüz kadar kadırga hasr-ı hisar ve nakl-i mühimmâta memur olmuştu.

Kalenin yerli ve ecnebîden silâh tutan müstahfazları otuz bin kişiden ziyade idi.

Vaktâ ki muhasara başladı, bir taraftan İslâm ordusundan edilen ateşin şiddeti ve bir taraftan Fâtih'in tertîb-i mahsusuyla yapılan metris

ve sıçan yollarının san'atı asâkir-i İslâmiyyeyi daima bir sedd-i muhafaza altında tuttuğundan Rumlar def'-i sâilden bütün bütün meyus olarak tecrübe-i tâli suretinde kaleden harice şiddetli hücûm ettiler. Ve fakat asâkir-i Muhammediyye ölümden korkar veya hücûmdan kaçar takımdan olmadığı için bir iki hamle eder etmez, hasımlarının darb-ı dest-i kahramanîsine mukavemet edemeyeceklerini tayakkun ederek ric'ate mecbur oldular.

Her ne kadar şehrin suya muttasıl olan cihetleri yalın kat birer duvar ile muhât ise de, Halic'in güzergâhı o zamanlarca kesri muhâl bir zincir ile mesdûd olduğu gibi, Langa Bostanı ve Kadırga birer liman olarak etrafı dahi hendek ve kulelerle müstahkem idi.

Binâenaleyh harekât-ı harbiyyenin kara cihetinden idaresinde daha ziyade suhûlet görülmekle, üç büyük toplar evvelâ Eğrikapı karşısına vaz' edilmiş ve fakat orası imparator tarafından müceddeden tahkîm olunmak cihetiyle, edilen ateşlerin istenildiği derece tesiri görülemediğinden merkez-i muhâceme Topkapı karşısına naklolunmuştu.

Bir şey ki yeniden ne kadar mâhir ellerden çıkmış olsa, yine onda kemâl mümkün olamaz. Bu kabilden olarak, esliha-i nâriyye dahi vâkıa Fâtih gibi bir mûcid-i muktedirin yed-i mahâretine düşmüş ve hayli ilerlemişti. Ancak yine bir takım büyük nekâisden halâs olamadı. Hatta en büyük topun bir defa doldurulup atılması, iki saate tevakkuf ettiğiyçün günde ancak sekiz kere istimâl olunabilirdi. Bununla beraber ziyade kızmasını men'e dahi imkân bulunamadığından bir gün doldurulurken paralandı.

Bu hâdise ise Fâtih'in kuvve-i îcadiyyesine bir fırsat-ı zuhur daha îtâ etmekle verdiği emir üzerine, diğer iki büyük toplar her atıldıkça zeytin yağıyla yıkanmağa başlanmış ve bu suretle muayyen oldukları maksadda, hatarsızca istimâlleri kabil olmuştur. Hazret-i Padişahın fetânet ve ihtiyâtı İstanbul'un fethi gibi bir emr-i azîmi daha tecrübesi görülmemiş bir vasıtanın tesiriyle hasredemediği cihetle muhasaraya birçok mancınıklar dahi getirmiş ve içine oklu ve tüfenkli asker ve düştüğü yerde ateş alarak etrafı ihrâk eder bir nev'i eczâ ile memlû şişeler vaz'ıyla kale üzerine sevkolunmak üzere tekerlekle yürür dört kule yaptırmıştı.

Bunlardan başka Yunan lisanında «kişver-küşâ» mânâsına bir isim ile yad olunur bir âlet daha imâl ettirmişti ki, bu da müte'addid tekerlekler üzerinde hareket ederdi. Ve etrafı hâricen ve dâhilen daima yaş tutulur üç kat meşin ile mahfûz olarak, üzerinde dahi içindeki askeri muhafaza için kule ve sütre-i sur şeklinde şeyler mevcûd idi.

Cihet-i süflâsında şehre karşı açılıp dört kapı olarak derûnu ise hendeği doldurmak için odun vesair eşya ile memlû idi. Bir de hâmil olduğu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

askerin kale müstahfazlarıyla karşı karşıya harb edebilmelerine hizmet için bir takım atma köprüleri dahi vardı.

Bir gece bu kale-i seyyâre Topkapısı üzerine sevkolunarak orada bulunan burcu harap etti.

Fakat imparatorun gösterdiği fevkalâde ikdâmlar sayesinde, Rumlar harap olan yerleri sabaha bırakmaksızın termîm ettikten başka, neft şişeleriyle «kişver-küşâ» yı dahi ihrâk eylediler.

Fâtih ki müşâhid olduğu gayreti, velev kendine muzır olsun, takdir etmek şânından olan maharet-pesendân-ı âlemden idi, düşmanın o gece gösterdiği ikdâma mütehayyirâne tahsin-hân olmuştur.

Muhâsara bu hal üzere iken İstanbul'un iânesine memur olduğu halde bir aydan beri muhâlefet-i hava cihetiyle Marmara denizine geçemeyen onbeş kadar sefinenin gelmekte olduğu görülünce, donanma-yı hümâyundan bir yüz elli kadar büyük ve küçük gemiler bunlara sedd-i râh olmak istediler. Hazret-i Padişah bu hengâmeyi temâşâ için sahil-i bahre inmişti.

Düşman gemileri cesîm ve topları mükemmel ve tayfaları san'atlarında mâhir olduktan başka, Devlet-i Aliyye dahi o zamana kadar donanmaya hiç ehemmiyet vermemiş ve hatta mevcût olan gemilerin cümlesi İstanbul'un fethi teşebbüsâtı sırasında Fâtih'in emriyle yaptırılmıştı. Onlar da kapudanlık makamında olan Baltaoğlu'nun maharetsizliği münasebetiyle inşâları kaidesiz ve su kesimleri az olduğu gibi içlerinde dahi lüzumu kadar top ve tayfasında denize alışık adam yoktu.

Bu hal ile muhârebe ibtidâ eder etmez, rûy-ı deryayı düşmanın her türlü mermiyâtı kaplamış ve bâhusus neft şişelerinin döktüğü ateş, su üzerinde yüzmeğe başlamış olduğundan bu su'ûbet ve âb-ı ateşin temaşâyı imtizâcından asâkirce hâsıl olan dehşet, sefâin-i Osmaniyyeyi güya hayrette donmuş gibi bütün bütün hareketten alıkoydu. Yalnız dalgaların sevkiyle iki gemi yerlerinden oynadı. Onlar da birbirlerine çarparak ateş aldılar.

Fâtih nefsindeki ma'rifet ve askerindeki mekârim-i ahlâka güvenip de elinde olan ufak bir devletle bütün Avrupa'ya meydan okumuşken, donanmasının yirmide biri makamında bulunan birkaç sefine ile uğraşamadığını görünce galeyan-ı hiddetle serâpâ bir ateş-pâre-i gazab kesilerek hemen berk-i cehan gibi süvâr olduğu küheylan ile denize atıldı. Ve bu temâşânın tesiriyle donanmaya fevkalâde bir gayret geldiğinden, düşman gemileri üzerine bir şiddetli hücûm daha icrâ olundu. Fakat galebe, sefâin-i Osmaniyyenin kesreti ve fedâkârâne gayretiyle hasmın mahareti beyninde müteredded iken, Rumlara müsâid ve gayet kuvvetli bir rüzgâr zuhûr etmekle, zikrolunan beş sefine donanmanın arasından ke-

mâl-i sür'atle güzâr ettiler. Bu sırada mahsûrlar dahi Sarayburnu ile Galata arasında olan zinciri gevşettiklerinden birbirini müteâkib Halic'e dâhil oldular.

Halil Paşa bu muvaffakiyetsizlik üzerine yine meydan bularak şehre böyle bir takım iâne daha gelebileceğinden ve o takdirde hal müşkil olacağından bahisle, padişahı kabul-i sulh için ırzâya kalkıştı ise de, Fâtih, Paşa'nın halini, bu türlü desâisin hakikatini daha birinci def'aki saltanatından dûr olduğu zaman pek acı tecrübelerle öğrenmiş olduğuna mebnî, müşâveresini hamiyet ve ma'rifetlerine itimad ettiği Zağnos Paşa ve Molla Gürani ve Ak Şemseddin gibi birkaç uzemaya hasr ile teşebbüsünde sebât eyledi. Ama bâlâda tarif olunan «kişver-küşâ» nın yanması ve donanmanın düşman gemilerini men'edememesi ve bunca himmetlerle imâl ettirdiği büyük toplara bile istihkâmât-ı mevcûdenin mukavemet edebilmesi kendini de biraz endişeye düşürmüştü.

Böyle su'ûbet hengâmlarında, acezenin kârı fütûr ve e'âlinin ise taharrî olduğundan Fâtih bir zaman Halic'in zincirini kırmağa çare aradıktan ve ondan dahi meyûs olduktan sonra yine en büyük mu'îni olan kuvve-i ilm ü irfanının kerâmetine müracaatla tavk-ı beşerin haricinde görünecek bir tedbirin ihtiyarına kalkışarak haritalarını bizzat tertib ettiği bir tarîk üzerinden, Dolmabahçe'den Kasımpaşa'ya kadar bir kızak inşa ettirdi. Ve intihab ettiği yetmiş kadar sefinenin yelkenlerini küşâd ettirerek ve Galata tarafında ne kadar insan ve hayvan varsa, nakl-i hizmetine tayin eyleyerek, bir gecenin içinde bin türlü ikdâmât ile cümlesini birden Halic'e inzâl ettirdi.

Mahsûrlar böyle dağları, taşları deryaya tahvîl eder yolda bir hârikanın temâşâsıyla bittabi' mübtelâ oldukları hayretten kurtulunca sefâin-i vârideyi yakmağa kalkıştılar. Ve bu yolda bir kaç kere pek fedâkârâne hücûmlar da ettiler. Ancak her türlü teşebbüsât-ı harbiyye ve desâis-i hafiyyeyi Padişahın idrâk ve ihtiyâtından kurtarmak muhâle yakın bir şey olduğundan maksadlarını fi'ile çıkaramadılar.

Fâtih ise Galata'dan karşıya şimdiki sallar tarzında birbirine merbût variller üzerinden asker geçecek ve top kaldırabilecek bir de köprü inşâ ettirmeğe başladı.

Rumlar köprünün hitâmından sonra yine ihrâk teşebbüsünü tekrâr ettiler. Yine Padişahın ihtiyatını tecrübeden başka bir şey kazanamadılar.

Nihayet zincirin dâhilinde ve muhafazası hizmetinde mevcut olan yirmi beş kadar gemiler tarafından sefâin-i Osmaniyye ile köprüye bir zarar îras etmek tasavvurunda oldukları haber alınmakla, Fâtih, Halic'de olan filonun emniyeti için Rum gemilerinin ihrâkına azmeyledi. Ancak şimdiki Beyoğlu'nun bulunduğu mevki'de olan Zağnos Paşa ordusun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan başka bir yerden bunları topa tutmak kabil değildi. Oradan atılacak gülleler ise bizzarûre Galata'nın istihkâmât ve ebniyesine dokunacağından ve halbuki Galata Cenevizlerin elinde bulunarak, onlar da ahd-i padişahîde olduklarından fırka-ı bahriyyemizi vikâyeye imkân olan toplarla düşmanın tasallutundan vikâyeye imkân bulunamadı.

Fâtih, ki her muhâtarada bir üstâd ve her ihtiyaçta bir vesile-i icâd bulmak hasâisinden idi, bu mahzûrun def'i için yine kenz-i lâyüfnâ-yı irfâna müracaatla, tertib ettiği hesap üzerine mukavves gülle atar bir takım toplar yaptırmak tedbirini buldu. Ve bu topların biriyle bizzat nişan alarak ikinci güllede bir Rum sefinesini gark eyledi.

İşte Padişahın Halic'deki sefâin ve köprüyü muhafaza için fi'ile çıkardığı bir ihtirâ, şimdi topçuluk fenninin en mühim erkânından olan humbara usulüne esâs olmuştur.

Bahren bu teşebbüssât ile iştigal olunduğu sırada kara tarafından kalenin dört burcu tahrib edildi ve asâkir-i Osmaniyyenin gayret-i fedâkârânesiyle hendeğin hemen nısfı dolduruldu. Fakat duvarlarda güzâra kâbil bir rahne açılamadı. Çünkü duvarların resânet-i fevkalâdesi cihetiyle atılan güllelerin tesiri yıkmak değil, delmekten ibaretti. Nihayet padişah Topkapı ile Edirnekapısı beyninde tensîb ettiği bir duvarı âdi toplardan birkaç batarya ile beş on günler bir hat üzerine döğe döğe gevşettikten sonra büyük toplara ateş verilmesini emretmekle, yanardağ patlamış gibi bir tarraka-i kıyamet-nümûn ile dağ parçası büyüklüğünde atılan güllelerin birbirini müteâkib birer mücessem zelzele gibi vürûdu duvarı yerle yeksan etmişti.

Bunun üzerine Fâtih imparatora bir kere daha kalenin teslimini teklif ettikten ve yine cevab-ı redd aldıktan sonra muhâcemeyi ferman eyledi. Fakat o gün yine fetih müyesser olamadı. Padişah da açılan rahnenin hasım tarafından termîmine meydan kalmamak için, her tarafta meşaleler ve hattâ mızrakları ucuna varınca mumlar yaktırarak muhârebeden el çekmedi.

Ordu-yı hümâyûn kesret-i ziyâ'dan bir hale gelmişti ki, ertesi gün zuhûruna intizâr olunan fethin hemen o geceden şehrâyînine başlanılmış zannolunurdu. Sabah olunca padişah ber-mu'tad askerini istishâb ile önlerine ateş, yanlarına altın saçarak yine muhâcemeyi küşâd eyledi. Bu hengâme-i kıyamet-aşûb birkaç saat devam ettikten sonra asâkir-i Osmaniyye karadan, Halic'ten kendi na'şlarıyla hendek dolduracak mertebede gösterdiği gayret sâyesinde kale fetholundu. Cenevizler elinde bulunan Galata ile Rumlarda kalmış olan Silivri ve Bogados ise şehrin zabtını müteâkıb istîman eyledi.

Hazret-i Padişah İstanbul'a bir alay-ı muzafferiyetle duhûl ederek

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

imparatorun ikametgâhı olan Eski saraya nüzûl edince, binanın ziynet ve cesâmetiyle beraber bir vahşet-âbâd-ı hiçâhîçe döndüğünü müşâhede ile bî-ihtiyar gözlerinden yaş dökülmeğe ve lisanında :

Bûm nevbet mîzened ber târem-ı Efrasiyâb
Perdedârî mîkuned der kasr-ı Kayser ankebut[1]

beytini tekrar etmeğe başladığı meşreb-i hakîmânesinin delâilinden olmak üzere tarihlerde îrad olunan vekayi'dendir.

Fâtih İstanbul'da yalnız yirmi gün kadar ikamet ederek bu müddet içinde bir taraftan Galata'nın karaya doğru olan duvarlarını yıktırmak ve İstanbul ve istihkâmâtını tamir ettirmek ve Karadeniz yalısından beş bin kadar hâne nakliyle şehrin imârını tezyîd etmek gibi tedâbir-i siyâsiyye ile iştigal eylediği sırada, bir taraftan dahi himmet-i ulviyyesini adl ve merhamet cihetlerine atfederek, Hıristiyanların hürriyet-i mezhebiyyesini ilân ile Rum patrikliğini ibkā eyledi. Ve esir düşen ekâbir-i memleketi bedellerini hazineden vererek âzâd ettirdi.

Salâbet-i diniyye ve ihtiyâcât-ı siyâsiyye efkârını ifrâtâ vardıran bazı zevât, padişahın bu muâmelelerinden hoşnûd olmadılar. Ve «Şevket-i Muhammediyye bu derece bâlâ-gîr olmuşken, Hıristiyanları seyf ile İslâm beyninde tahyîre ne mâni görünür? Hele hükûmet-i münkarıza ricâlini hür bırakmak, mülk içinde bir fesâd fırkasının bekāsına cevâz göstermek değil midir?» yollu ta'rizlere kalktılar.

Fâtih ise «din-i mübîni, Hazret-i Şâri'den ziyade himâye iddiasında bulunmak ne büyük vazifesizliktir!» cevabıyla birinci itirazı reddeyledi. Ancak Rum ekâbiri Kostantin vükelâsından Notarun'un riyâseti tahtında bir ittifak teşkil ederek, yine Osmanlılar üzerine Avrupa'dan ehl-i salîb cemiyeti kaldırmak için ihtiyar ettikleri teşebbüslerle haklarında padişahın bezlettiği âtıfet mahalline masrûf olmadığını isbât ettiler. Ve küfrân-ı nimetlerinin cezâsını cellad önünde müşâhede eylediler.

(Devr-i istilâ, 1301/1883-1884, s. 153-176).

---

1 Efrasiyab'ın sarayının kubbesinde baykuş nöbet tutuyor
Kayser'in sarayında örümcek perdecilik ediyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YAVUZ SULTAN SELİM

Sultan Selim kâmeti tûle mâil, kemikleri kalın, omuzlarının arası gayet vâsi', vücudunun nısf-ı âlâsı nısf-ı esfelinden kısa, başı büyük, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı, bıyıkları çehresine bir garib hey'et verir halde büyük, arslan gibi ağzı iri, çene kemiği vâsi' ve kavî bir dehşetli kahraman idi.

Hele cebhesinin intizâm ve nûranîyetiyle, gözlerinin gâh bir fikr-i hakîmâne gibi manzûrunun gönlünde olan en pinhân köşelere duhûl eder yolda ve gâh bir zebân-ı gûyâ gibi nazarlara ifşâ-yı meram eder surette bakışları istidâdının fevkalâdeliğine birer vâzıh bürhân idi.

Sıyrette ise kudretin nâdiren tezyîninde bezl-i kemâl ettiği havârık-ı âdâttan ma'dûd bir zât olarak ulüvv-i himmet, metânet-i azm, kibr-i nefs, ittisâ'-ı tasavvur, hiddet-i zekâ, umk-ı nazar, sür'at-i intikâl, isâbet-i zann, celâdet-i fıtrıyye, mahâret-i harbiyye, meyl-i inkılâb, tahrîr-i âdât, nüfûz-ı emr, ilkâ-yı dehşet, şiddet-i şekîme, galebe-i müşkilât, nefret-i lezâiz, istihfâf-ı hayat gibi her biri bir kahramana sermâye-i iftihâr olacak birçok meziyyât-ı celîleyi câmi' olmakla beraber, fıtratında şehvet ve rahata inhimâk olmamak cihetiyle, hâli zamanlarını sohbet-i ulemâ ve müzâkere-i ulûm ile imrâr etmişti. Ve hattâ kendisi, mizâcında olan şiddet-i te'essürle beraber otuz sene kadar mülkün bir köşesinde cüz'iyât ile iştigale mecbûr olduğu için, pek ziyade sıkılmış ve bittabi' mâil olduğu ilâhiyât, gönlüne dünyadan bir nefret vermiş olmak cihetiyle, bayağı bir hüzn-i dâimîye mübtelâ olduğundan, bu ıztırâbın tesiriyle geceleri uykusu üç saate münhasır olmakla, o zamanlar saray kütüphânesinde ne kadar müellefât varsa, leyâl-i tenhâyide cümlesini gözden geçirmişti.

Bu fezâil-i mevhûbe ve kemâlât-ı ilmiyyeden başka, teşebbüsünde âlemin muazzamât-ı umûrunu cüz'iyâttan muhakkar görmek ve icrâda bilâkis makâsıdının en küçük bir cüz'üne külliyet-i câmi'asi kadar ehemmiyet vermekten ibâret olan ve me'âsir-i celîleye mazhar olmuş ne kadar e'âzım varsa, hemen cümlesinin en büyük silâh-ı kuvveti bulunan hasîsa-i imtiyaza mâlik olduğu gibi, kabul-i hak ve kıymet-şinâslık-tebâyi'-i be-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ

şerdeki nekâis ve kemâlâtın mîzân-ı ta'dîlidir-mizacında hiç bir hâdise ile halel bulamayacak surette yerleşmişti. Âlemî makāsıdını taharrîde ikdâmı ise o derecede idi ki, tarîk-i azminde mevt-i hâil tecessüm ederek karşısına durmuş olsa, bî-pervâ üzerine gider ve bu yolda her türlü müştehayât ve hissiyâtına pek suhûletle galebe ederdi.

İşte Sultan Selim bu suretle hâli zamanına münâsib ve tasavvurâtında olan ulviyet-i kadr ü şânıyla mütenâsib olarak politika meydanına girince, millet-i İslâmiyyeyi kelime-i vâhideye cem' ile zamanınca ma'mûr olan memâliki livâü'l-hamd-i şeri'atın sâye-i âmânı altına almağı maksad ittihaz eyledi.

Fakat öyle bir emr-i azîme teşebbüs için Osmanlı mülkünü teşettüt-i hükûmet ve fesâd-ı ahlâktan kurtarmağa ve cem'iyet-i muvahhidîni tefrîk etmekte olan mezheb-i şi'iyeti ortadan kaldırmağa ihtiyaç gördüğünden, saltanatı bî'at-i âdiyye değil bir nev'i intihâb suretiyle kabul ederek, hükûmetini esas-ı hakikîsi üzerine binā ettikten sonra her şeyden evvel devletini bulunduğu sar'a-i sükûnetten kurtarmağa azmetti.

İbtidâ-yı mübâşeretinde fikr-i cedîdi o derece ileri götürdü ki, saltanatın sakallı bulunmak gibi en cüz'î merasimine bile riâyet etmedi ve evzâ' ve etvârında ecdâdının hiç bir haline ve hatta libâsına taklid etmek istemedi.

(Hükûmete müte'allik ef'âli şöyle dursun, bâziçe-i efkârı olan eş'ârında bile zamanının hali olan lafz-perdâzlık gibi şeylerden eser bile görülmez. Kaleminden her ne sâdır olduysa, müsâdeme-i sehâb içinde zuhûr eden berk-i cehân gibi heyecân-ı efkâr u vicdân arasından cevvâl olmuş bir lâmi'a-i ma'rifetdir ki, kāilinin hikmet ve hamâset veya şevk ve muhabbete dair olan ahvâl-i kalbiyyesini izâh eder.)

İşte bu cüz'îyât ile başlayan tahavvül, bir iki sene geçer geçmez memlekette ahvâl-i medeniyye vü siyâsiyyenin her cihetine sirâyet ederek, asrın mizacını bütün bütün tagyîr etmiş ve hak ve istihkak hürmet-i hatır ve riâyet-i merâtib gibi avârız-ı mefsedete, ilim ve tahkik taassub ve meclûbiyete, emr-i mutâ' za'af-ı hükümete halef olduğundan, Osmanlıların azamet-i şânı bidâyet-i zuhûrlarında olan neşeyi ma-ziyadetin hâsıl etmek şöyle dursun, bayağı İslâm'ın kurun-ı ûlâsında olan satvet ve ulviyetin avdeti kuvve-i karîbeye gelmişti.

Vâkıa Sultan Selim bu maksada kan içinde yüzerek vâsıl oldu. Fakat acaba netâyic-i matlûbeyi bu derece şiddeti ihtiyar etmeksizin hâsıl etmek kabil miydi?

Zamâne dediğimiz zalâm-ı imtidâdın a'mâk-ı hafâsına duhûl ile böyle bir takım mûdilâtın hakikatini keşfetmeğe kimse kādir olamaz.

Bâhusus, vakt olur ki, cemiyet tavr-ı ma'rûfunu bütün bütün kayb

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

eyler, mâlûm ve meşrû'iyetine hükmolunan tedbîrlerle bulunduğu muhâsara-ı izmihlâlden tahlîsinde âciz kalır, böyle bir buhrân-ı hırman arasında, fevkalâde bir zât zuhûr eder de, fevkalâde bir takım icrâat ile görünen belâ-yı mübremin def'ine çare bulursa, hikmeten ef'âlinin mahiyeti bir tarafa bırakılmak ve yalnız netâyicine bakılmak zarurîdir.

Veyl o kavme ki, adâlete istihkak bulmak için zulme ihtiyaç gösterir. İşte Sultan Selim'in mebâdi-yi zuhûru böyle müstesnâ bir zaman idi.

Devleti bir halde buldu ki, taht-ı saltanata birinci ve ikinci derecede vâris olan ve fesâd-ı ahlâkta biri diğerine ve cümlesi bütün efrâd-ı millete fâik bulunan on, on iki şehzade birer orduluk tarafdârlarıyla beraber, her ne surette olursa olsun, usul-i verâsete ârız olan tagyirden bilistifade nâil-i maksûd olmağa çalışırlardı. Vüzerâ kimin nâmına olursa olsun, padişahlık sürmekten başka bir şey düşünmezlerdi.

Askerî takımı hangi fırkanın olursa olsun, ağzından altın saçarak himâyetini istid'âya gelen vâsıtalarını kabul ile hükûmeti bayağı haraca kesmek isterlerdi.

Şî'iyet ise fikir ve vicdân dâirelerinde bâgiyâne hurûc ederek eli silâhlı bir takım usâtın Osmanlıları, Şah İsmail'e esir etmek tasavvuruna âlet olduğu için milletin bekâsı gittikçe istihâleye yaklaşır dururdu.

Böyle bir halde -madem ki mekâbir-i fenâda ârâm-sâz-ı ihticâb olan emvâtın kulûbunu teşrîh ile serâir-i hafiyyelerini tahkîk için inzivâ-hâne-i sükûnlarını taharrîye kalkışmak, ahlâka göre, kudretin fevkinde ve vazifenin hâricindedir- padişahın menşe'-i tedâbirini tayin etmek elden gelemeyeceğinden, aklen hayatından kat'-ı ümid olunmuş bir devleti kurtarmakta gösterdiği i'câza izhâr-ı hayretle iktifâ zarurîdir.

Mamafih hatıra kabilinden olarak şu da ilâve olunabilir ki, Sultan Selim'in pederi inzivâya meyledinceye kadar mutâva'attan ayrılmadığına nazaran, milletin arzusuna ittibâ' ederek hilâf-ı usul padişahlığı igtinâm etmesi, hırs-ı ikbâlden ziyade vatan-perverlikten neş'et etmedir, zannolunur.

Hele Karıştıran hâdisesinden sonra, Kırım hanının taharrî-yi saltanat için teklif ettiği asker iânesini reddetmekte gösterdiği hamiyet-i merdâne ve İran seferinde yeniçerilerden gördüğü bir serkeşlik üzerine, nice meşakkatler, nice belâlarla nâil olduğu mesned-i saltanatı terke kalkışmakta ibrâz ettiği istignâ-yı âli-himmetâne, hırs-ı ikbâl ile bir gönülde ictimâ' edecek hissiyâttan mıdır? Biraderleriyle birader-zâdelerini hükûmete mutâva'at halinde bulundukları müddetçe, elinden geldiği kadar tevkîr etmiş olmasına bakılırsa, sonradan idâmlarına hükmeylemesini, acaba gaddârlıktan ise fedâkârlığa hamletmek hiç câiz değil midir?

Bâhusus ki, her birinin belki dökülen kanları derecesinde gözyaşları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

îsâr etmekte ve hattâ Yusuf nâmında canından aziz bir nedimini-ki

Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek

beytinde ferman-ı nigâhına mağlubiyetini ilân etmiş ve bu meftûniyet gide gide

Lev le'l-ilâhu ve harru nâri cehenneme
Leabedtuhu ve secedtu beyne yedeybi[1]

beytinde beyan ettiği üzre, perestiş derecesine varmış idi, -maksadının uğruna fedâ eylemekte gösterdiği gayret-i sabûrâne, gazap ve tehevvürden hâsıl olma hun-rîzliklere benzer mi?

Sinan Paşa şehâdetine Mısır'ın fethini bile bedel tutamayacak derecelerde müte'essif olduğu düşünülürse, bezminde musâhib ve rezminde muhârib olan sâir vükelâsı hakkında zürefâ-yı asrına

Rakîbin ölmesine çâre yoktur
Vezir olsun meğer Sultan Selim'e

beytini vird-i zebân ettirecek derecede şedîd muamele etmesi, kendi ahlâkından ise, onların ef'âline hamlolunmak lâzım gelir.

Bâhusus ki, atının dizginine sarılarak ahkâm-ı şeri'ate mugayir olan bir emrini eğer infâz ettirirse, hal'ine fetvâ vereceğini alenen beyan eden Zenbilli merhumu, bu salâbet-i din-perverânesi üzerine tahkîr değil meşîhata ilâveten, iki kazaskerliği teklif ile tevkir etmek ve Pir Mehmed Paşa'nın niyâz-ı mahsûsuyla ikinci vezârete gelmiş olan Mustafa Paşa ni'met-nâ-şinâsâne sadrıâzamın aleyhine kıyâm edince, «Sultan Selim çocuk mudur ki senin gibi ahmağın sözüne vezir-i mücerrebini muâhezeye kalkışsın!» cevabıyla, kadir-dânlığını ilân eylemek gibi fezâil, hemen kendine kim takarrüb eder ise, sebebsiz idam edecek kadar bî-rahm olanlardan sudûr eder mi?

Gece gündüz teba'asının refâhına bizzat dikkat ettikten başka, vüzerâsını lâyenkati' şedîd şedîd hatlarla muhafaza-ı adalette intibâha davet ettiği -ve Mısır'daki tacir veresesine dair bâlâda tafsîl olunan hikâyeden anlaşıldığı üzre -kimsenin zerre kadar hukukuna taarruz etmek veya

1 Eğer Allah ve cehennem ateşinin kızgınlığı olmasaydı
Ona ibâdet eder, önünde secdeye kapanırdım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ettırmek istemediği mülâhaza olunursa, şiiler hakkında olan muâmelesi zulüm ve taassub âsârından değil, mücerred, tahlîs-i devlet arzusundan hâsıl olmuş bir ictihâd-ı siyasî netâyicinden ve binâenaleyh hiç bir zaman inkılâbda def'i kabil olamayan fâcialar kabîlinden olduğuna hükmedilir.

Bâhusus ki, Rum patriğinin dâvaya cesareti ve Fâtih tarafından kendilerine verilen imtiyâzâta iki ihtiyar yeniçerinin şehâdeti üzerine Hıristiyanlar hakkındaki tedâbîr-i ihtiyâtiyyesini terk edecek kadar hakka kâil ve adle mâil olan bir zattan, yalnız mezheb-i taassubu için kırk bin kişinin kahrına hükmetmek kat'â umulamaz.

Cihangîrliğe gelince, evet Sultan Selim küre-i zemini bâziçe gibi yed-i galibesinde tedvîr etmeğe nefsinde iktidâr görmüştü; hatta bir gün huzûruna getirilen harita-i âleme nazar ederken «dünya bir padişaha kifâyet edecek kadar vâsi' değilmiş» dediği meşhûrdur.

İttihâd ile mükellef ve i'lâ-yı kelimeye memur olan bir milletin halifesine göre, bu dâiye bir tavr-ı Cengizâne hükmünde tutulamayacağından, esas-ı maksad İslâm nazarında ta'rîzden berîdir. Hele kendisi tantana-ı devlet ve lezâiz-i ikbâl ü şehvet şâibelerinden bütün bütün vâreste olarak, nefsini değil, din ve devletini cihangîr etmek isterdi. Nitekim çekîde-i kalemi ve virdi-i zebânı olan

«İn sefer kerden u in bî-ser u sâmânî-yi mâ
Behr-i cem'iyyet-i dilhâst perîşânî-yı mâ»[2]

matla'iyle bu hakikati beyân etmiştir.

Maksadın fi'ile ihrâcı dahi, padişahın

«Kişver-i dehr giriftîm behimmet âsân
Gerçi düşvâr nümâyed betu âsânî-yi mâ»[3]

beytinde iddiâ ettiği kadar kolay olmasa da, İskender ve Timur gibi birkaç zâtın kuvve-i karîbeye getirmiş olmalarına nazaran bütün bütün muhâlâttan addolunamaz. Kendi ise istilâ-yı âlem yolunda Tomanbay ile sâir bazı Çerkes ümerâsını Mısır'ın âsâyişini temin uğruna -pek de lüzûmu muhakkak değil iken- fedâ etmek gibi şiddetlerden ve intikamen sefir öldürmek gibi küçüklüklerden bütün bütün vâreste olmamakla

2 Bizim bu seferlere çıkışımız ve mal ve mülk kaydından uzak oluşumuz, bizim perişanlığımız gönüllerin huzuru içindir.

3 Bizim dünya ülkesini fethetmemiz sana güç görünür ise de, biz onu himmet ile (manevi güç sâyesinde) ele geçirdik.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beraber cihangîr sayılanların o ikbâle cümlesinden lâyık ve hele müsâade-i zaman ve muâvenet-i esbâbca kâffesine fâik idi.

Cümlesinden lâyık idi. Çünkü İskender Mısır'a istilâ ettiği vakit kendini, validesinin (Yunanlılar indinde, hâşâ, ilâh-ı kebir addolunan) Müşteri'den hâmil olduğundan bahsederek dâvâ-yı ulûhîyette Firavun'a taklid eyledi. Halbuki Sultan Selim o mülke nâil olduğu zaman zâde-i tab'ı olan :

El-mülkü li'llâhi men yazfer yenîlu minen
Yureddedu kahren ve yehvâ nefsuhu'd-derekâ
Lev kâne li evligayrihi kadre unmuletin
Fevka't-turâbi lekânel - emru müşterekâ[4]

kıt'asını inşad ederek pîşgâh-ı azamet-i ilâhiyyede secde-ber-i meskenet olduğunu ilân etti.

Kayser, cumhur perverdelerinden iken, nefsine hasr-ı hükûmet için ahâlinin hâkimiyetini igtisâb ile vatanında esaret-i umumiyyeyi te'yid eyledi. Halbuki Sultan Selim serîr-i saltanat üzerinde tevellüd etmiş ve hükûmet pederi tarafından kendine bırakılmış iken, yine ahalinin bî'at-i sahîhasına müracaatla ikmâl-i vazife ve i'lâ-yı şân etti.

Timur seyf-i cezâ ve âteş-i kahrını ahaliye hasrederek, akraba ve mukarribânından kendini hoşnûd edemeyenleri bile envâ'-ı taltîf ü ikram ile tes'îd eyledi. Halbuki Sultan Selim ihvânını, mukarribânını mahvettiği halde, teba'asını sâye-i adâletinde müstazıll-ı âmân etti.

(Te'âkub-i emvâc-ı havâdis arasında yuvarlana yuvarlana rüsûm-ı bâliyyesi bütün bütün mahvolmağa yüz tuttuğu halde, asrın hizânetü'l-kütüb-i maârifine vâsıl olan kurûn-ı ûlâ tevârihi içinde, ahvallerinden hayal meyal bazı eserler seçmekte olduğumuz Keyhüsrev ve Erdişîr gibi kudemâ ile bin türlü avârız-ı ihtilâl ile müşerref-i helâk olmuş bir medeniyetin, ecel-i mev'ûdu hükmünde olan istilâ ve Cengiz gibi kabâil-i müstevliyye rüesâsını bahisten hâric bırakalım; çünkü Sultan Selim ile birinci takımın mukayesesi misâli hakikate, ikinci takımın muvazenesi haydutluğu hükûmete nisbet kabîlinden olur.)

Müsâade-i zaman ve muâvenet-i esbâbca kâffesine fâik idi. Çünkü askerlikte asrının ferîdi olan bir kahraman kavmin hasâil-i celîlesi ke-

---

4 Mülk Allah'ındır, zafere ulaşan (kadrini bilmezse) felâkete uğrar Kahrolur ve canı helâk olur.
Eğer benim ve başkasının toprak üstünde bir karış mülkü olsaydı İş Allah'a şirk koşmaya varırdı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mâl ve zevâle meyelân arasında müteredditd iken, riyâsetine geçerek, yedi sekiz sene içinde milletinin istidâd-ı fıtrîsini izhâr ve i'lâ ettikten başka, mülkünü iki kat tevsi' ile beraber, Halife-i İslâm ve Hâdim-i haremeyn unvanlarını da kazandı.

Bu halde eğer ömrü müsâade edip de, müddet-i medîde seferlerde ikâmete alıştırdığı askeriyle, bir kere daha İran'a gitmiş ve (Çaldıran muharebesindeki tecrübeye göre agleb-i ihtimal olduğu üzre) Şah İsmail'i ortadan kaldırmış olsaydı, o zamanlar Hint ve Maverâünnehir taraflarında olan tevâif-i mülûkun acz-i hallerine nazaran ednâ himmetle hudûd-ı mülkünü Hıtâ'ya kadar îsal etmesi mukarrer idi.

Ya İslâmın kuvâ-yı müteferrikası öyle bir âlî-himmetin yed-i galibesinde ictima' ettikten sonra -hiç bir vakit bir muhâcimin savletine dayanamayan- Çinliler mi önüne sed çekerdi? Yoksa -yalnızca Osmanlıların dehşetinden lerzân olan- Avrupa mı karşısında mukavemet edebilirdi!

Umûmen ukalâ-yı Şark Osmanlıların Sultan Selim sâyesinde bu istilâya istidâdını cezm etmişlerdi.

Hattâ Hind'de devlet-i Babüriyye hükümdarlarının e'âzımından Şah Ekber nice zamanlar hasret olduğu bir halefe nâil olunca kendisi eşher-i cihangîrân olan Timur evlâdından iken yine padişahın muzafferiyetini daha âlî gördüğü için, nâmını tefe'ülen Selim-i Cihangîr tesmiye eylediğini, Sultan Cihangir kendi terceme-i haline dair yazdığı tarihte beyan eder.

Hamiyet-perverân-ı vatan ise milletçe böyle bir devr-i azametin hazırlandığını tasavvur ve fıkdânına büyük büyük tahassür eylemişlerdir. Nitekim İbn Kemal, ki Rum'un medâr-ı iftiharı olan fuhûldendir,

Az zaman içre çok iş etmiş idi
Sâyesi olmuş idi âlem-gîr
Şems-i asr idi asrda şemsin
Zıllı memdûd olur zamanı kasîr

kıt'a-i meşhûresini hâvi olan mersiyesinde padişahın vefâtından dolayı Osmanlıların hasıl olan te'essürât-ı kalbiyyelerine tercüman olmuştu.

(*Devr-i İstilâ*, 1301/1883-1884, s. 361-379).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

RECAİZADE MAHMUD EKREM'E

Hâmid Bey'in *Mâcerâ-yı Aşk* ve *İçli Kız* unvanlı iki eserini gördüm. Benim tahminime göre bu Hâmid Bey, Nasuhî Bey'in küçük birâderi olacak. Avrupa'ya gitmeden bir kere, Terceme Odası'nda görmüş idim. Avdetimden sonra da bir kere sokakta gördüm. Müşâhedâtımdan anlayışım, şimdi on dokuz veya yirmi ve nihâyet yirmi bir yaşında olacak! Bu halde oyunları kendi yazdı ise, yani sen tashih etmedin ise (İstanbul'da senden başka o şivede adam yoktur) demek ki çocuk, hiç olmazsa bizim kadar bir edib olacak.. Oyunlarını, hey'et-i umûmiyyesi ile kabul ettim zannetmezsin ya!. Eserlerin gerek tertib, gerek tasvirce, pek çok muâheze götürür yerleri var; fakat teşbih ve tahayyül ve arasıra teşrîh-i vicdân cihetleri bizim mesleği pek ziyâde andırıyor; binâenaleyh şu suallerime cevap isterim :

1. Hâmid Bey, benim bildiğim çocuk mudur?
2. Sinni, tahmin ettiğim derecede midir?
3. Eserleri tashihten berî midir?
4. Kitaplarında, onun neşriyâtına dâir ilânlar görüyorum; dâire-i ülfet ü mahremiyetinde midir?

Yukarıdaki üç sualim, cevâb-ı muvafakate mazhar olur ise, yani senin şahâdetin ile edebiyat âlemine ikinci bir Ekrem daha geldiği tebeyyün eder ise, muâhezât ve mülâhazât ile, terakkîsine elimden gelen hizmetin îfâsını ferâizden bilirim. Dördüncü sualim ise, üç sualime cevap almak takdiri ile, muhâbereye senin vesâtet edip etmeyeceğini ve edecek olur isen ona dâir yazacağım şeylerde hanginizi muhâtab etmekliğim lâzım geleceğini öğrenmek içindir. İnsan ne kadar âciz olsa, her ne cihette olur ise olsun, kendine benzer bir mahlûk görünce, mâder-i vatanın âgûş-ı terbiyesinde bir birâder görmüş kadar memnun oluyor.

(Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in hususi mektupları*, c. I, Ankara 1967, s. 378-379).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MANASTIRLI RİF'AT BEY'E

İki Gözüm Rif'atım,

Yaşasın Yeni Osmanlılar! Sübhâne'l-kâdiri'l-kayyûm[1] Bundan on sene evvel devlet bir *Ceride-i Askeriye* neşretmek isteyip de, zâbitler içinde kâtibten bozma iki üç kişiden başka muharrirlik edecek adam bulamadığı sırada, gökten bir melek nâzil olsa da, on sene sonra yirmişer, yirmiikişer yaşında zâbit ve hattâ şâkirdlerimiz milletin üstâd ve belki mûcid-i edebiyatı olacağını haber verse idi, kim inanırdı? Lâ havle ve-lâ kuvvete illâ bi'llah[2]...

Bu milletin mi hayatından ümidi yokmuş? Bu halkın mı terbiyesi kabil değilmiş? Onu düşünenlerin beyni kurusun! Söyleyenlerin dili tutulsun!

Bir sabah vakti idi; hava yiğitlerimizin na'rası gibi gürlemekte, güneş ezkiyâmızın fikri gibi parlamakta iken, bulunduğum ve nefsime zindân-ı felâket ve fakat vicdânıma arş-ı a'lâ-yı saâdet bildiğim mahbese, beş altı ahbab geldiler; mektubunu da, âsârını da getirdiler. En evvel, *Ya Gazi Ya Şehid'i* okuduk. İçimizde ağlamadık göz, çarpınmadık yürek, kızarmadık çehre, titremedik vücûd kalmadı. Ona da kanmadık; *Görenek*'i kırâ'at ettik. Tıpkı arzu ettiğin gibi güldük; sonra ağladık. Yaşa Rif'at!

Ona da kanâat etmedik; arkadaşın Bedrî'nin *Iskat-ı Cenîn*'ini okuduk. Yalnız nümûne gösterdiği hânedânın değil, umûm milletin o şenî'adan dolayı uğradığı tedennî belâsına ağlaştık; fâillerine lânetler ettik. Aferin Bedrî!

Bu üç eserin mütâla'asından hâsıl ettiğim lezzet üzerine, fikrime bir durgunluk, gönlüme bir inhisar geldi; ona sebeb de, Zekî'nin hâlini düşünmektir. O, niçin bir şey yazmaz? Bu zamân-ı terakkîde öyle zekâvet ile malûmâtı cem'etmek şerefine nâil olanlar elini uzatmağa cesâret edemeyip de, milletin hâme-i edebini dilenci değneği etmek isteyen bir takım esâfilin pençe-i igtisâbında bırakmak revâ mıdır?

İnsan, gözüne yeni karalanmış bir kâğıt göründükçe, Şinâsi'ye nasıl rahmet okumaz ki, üdebâmızı altıyüz seneden beri enîn ü ıztırab içinde tutan ve adına usûl-i kalem, yahut kaide-i rabt denilen zencîr-i esâreti, âhen-destâne bir darbe-i himmet ile paraladı.

Şimdi okuyoruz; hem de okuduğumuz şeylerde lezzet bulmak, yazdığımız şeylerde lezzet buldurmak için fikrin en vâsi' meydanlarına, kalbin en hafî köşelerine girmeğe çalışıyoruz. Me'âl elfâzı, me'ânî bedî'i, se-

---

1 Kâdir ve kâim olan Allah'ı, her türlü noksandan tenzih ederim.

2 Değişme ve kuvvet ancak Allah'ın iradesiyle mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâset zîneti, ruh kalıbı zencir-i tahakkümüne aldı. Bir şey yazmak istenilince, esvab gösterecek ağaç parçası gibi lafza münâsib mânâ aranmıyor; gelin tezyîn edecek elbise gibi, mânânın letâfetini gösterecek elfâz aranıyor. Hakikatin nümâyişe galebesine bu bir mukaddime-i kübrâdır.

Bir çocuk, hasâis-i insâniyete en evvel nutk ile başladığı gibi, bir millet de vezâif-i milletine, her şeyden mukaddem nâtıka-i cem'iyet olan lisân-i edeb ile ibtidâ eder.

İnkılâbât u terakkiyât-ı âlemin kâffesi edeb kuvveti ile olduğunu tarihler gösteriyor. Bizde ise, bir devr-i terakkî bir tarz-ı garib ile başladı ki ne sür'atinde, ne de tavrında sâir akvâmın birine benzedik. Fransızlar'ın bir asırda ileri götüremediği terakkî-yi âdâbı, biz on senede vücûda getirdik ki, gerçekten Osmanlı olduğumuzu gösterdik. Husûsiyle yazıyı fikir idâre ettiğini ve yazısız fikir ise, kapalı kütüphane kabilinden olduğunu anladık. Kılıcı da makta'da bilemeğe, kalemi kılıç ile şakketmeğe çalışıyoruz. Kalemlerimizden akan mürekkebi, şühedâ-yı hamiyete âb-ı hayat-ı tesliyet etmek istiyoruz. Kılıçlarımızdan dökülen kan ile milletin sahâif-i ikbâline, şân ve şecâatini tasvir eylemek istiyoruz. Bu sa'yin neticesini görmedik ise, hüsn-i âkıbetini izhâr edecek nice bin bedâyi'-i âsârını görüyoruz. Bu sabaha zevâl, bu işti'âle intıfâ mümkün değildir. Arş ileri arş, bizimdir felâh!...

Yılan gibi yer altında saklanıyorlar da, hareketlerini öyle icrâ ediyorlar. Biz ise arslan gibi, insan gibi meydanda geziyor, gerçekten Müslüman, gerçekten Osmanlı olduğumuzu gösteriyoruz. Bir Âlî, bir Fuad ile yüz kadar müte'allikāta bedel bir Şinâsî yok mudur?

Nefy veya memuriyet nâmıyle tagrîb olunan dört sadrıâzam ve iki müşir ve birkaç ricâle bedel, beş delikanlı veya ta'bîr-i âhar ile Yeni Osmanlı zindanda bir müddet kalmakla kıyamet mi kopar?

Şu kadarcık var ki,bir muhârebe meydanına girdikçe gösterdiğimiz gayreti ve husûsiyle askerce sözlerimizin te'sirindeki mahâreti san'at cihetince gösteremiyoruz. Haritalarımızı da, gülle arasında kurşun kalemi ile çizmek istiyoruz. Biraz daha dikkat etsek de, plânlarımızı daha tertibli yapsak, taramalarımızı daha muntazam hâle getirsek, tesrî'-i muvaffakiyete pek küllî medâr olurdu zannederim. Az kaldı unutacaktım. Benim orada Tıbbiye şâkirdânından Giridli bir Zeki'ciğim vardır. Yüzünü gördümse de bilemiyorum; fakat fetânet ve gayretine nihayet derece itimadım vardır. Kendi ile senin de, arkadaşların da görüşmenizi isterim. Mâhir'den sorunuz, senin *Çanta*'ya yardım eder sanırım. Bâki gözlerini öperim.

(Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in hususî mektupları*, c. I, Ankara 1967, s. 316-319).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

ZEYNÜ'L-ABİDİN REŞİD'E

II.Iii.1875

Birâder,

Bu posta iki mektubunuz ile gönderdiğiniz kitaplar, pusulası mûcibince tamâmen geldi. Kitaplar bana bir eğlence olduğundan, memnûniyetimi ta'rif edemem. Ben de, sizi eğlendirmek için gelecek posta, *İrfan Paşa Divanı*'na bir muâheze göndereceğim; *Kırk Anbar*'a olsun derci mümkündür; müteşâirlerimizin, beylerimizin sirkatten, zulümden, müdâhaneden, dalkavukluktan şâirlik, ediblik, sühan-şinâslık âlemlerine kadar su'ûd etmelerine, kıyâmete kadar tahammül olunamaz ya!

Ziya Bey, muâhazeden dolayı, niçin o kadar telâş etmiş; bir de, *Harâbât*'a öyle bir muâheze yazıldığını nereden işitmiş? Ah, bir cevab yazsa idi de, kendiyle arîz ü amîk konuşsa idik. Muâhezenin te'ahhur-ı intişârından dolayı kimse sizden şikâyet etmedi. Yalnız Ekrem ile Nuri, hâlâ göremedik yollu bir iki lakırdı yazdılar; onun da ne ehemmiyeti olabilir? Muâhezenin neşrolunabileceğini kat'an ümid edemem. Yüzbaşı'nın kitabları veyahut bedeli hakkında himmetinizi beklerim.

Gâlib Divanı'nın ne olduğunu ben de bilmiyorum; tahkik üzerindeyim. Yakında haber alır ve gelecek postaya yazarım. Ârifî Paşa, müteveffâ Pertev Paşa, Alî Fuad Bey vaktiyle bir *Ehl-i Salîb Tarihi* tercüme etmişlerdi; basıldığını işitiyorum. Sahih ise, bana bir nüshasını gönderir misin? Bir de, *Medeniyet*'in bilmem hangi resimli nüshasında, tiyatrodaki Karakaş'ın resmi var imiş; onun da bir nüshası gönderilir ise memnun olurum. Hazret-i Hassân'ın *Divân*'ı basılmış; bir nüsha da ondan isterim. Kendi yazdığım şeyi okumağa ben hasret oldum. Lütfen bana bir de *Vatan yahut Silistre* bulur da gönderir misin?

Kardeşin
Kemal

Hâşiye- Şeyh Efendi, yine bir garâbet izhâr ederek, parayı başka vâsıta ile göndermiş. Ben, kabul ediniz demem; fakat kendi itikadınca, sipariş ettiği şeyi, parasını vermeden isti'mâli haram imiş. Kızmakta da mânâ yoktur; bedelinde kitab alınız da gönderiniz.

(Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in hususî mektupları*, c. I, Ankara 1967, s. 368-369).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

SÂMİ PAŞAZÂDE SEZAÎ'YE MEKTUP

25.VIII.1879

Sezaî Paşa,

Hernani, Victor Hugo'nun birinci tiyatrosu olmak bahsinde, sizin fransızca hocası hezeyân buyurmuşlar. Victor Hugo'nun birinci tiyatrosu *Cromwell*'dir; fakat oynanmadığı için tiyatro idâdında tutulmamak istenilirse, ta'accübten başka bir şey diyemem. *Ruy Blas*'nın gördüğü rağbeti anladık; mamafih *Le Roi s'amuse*'den iyi değildir. *Le Roi s'amuse*'ü oynasalar kim bilir rağbet ne dereceye vâsıl olur? Bundan başka rağbet, bir eserin hakikatte iyiliğine delâlet etmez. Paris'te en ziyade rağbet bulan oyun Dumas'nın *Tour de Nesle* nâmında olan tiyatrosudur ki bilâfâsıla üç yüz kereden ziyade oynatılmıştı; halbuki eserlerin en aşağısıdır. Shakespeare'in *Hamlet*'i fevkalâde yazılmış tiyatrolardan biridir; fakat âsârının en âlâsı değildir. Shakespeare'in kâffe-i âsârına *Macbeth* nâmındaki tiyatrosu fâik olduğu cumhûr-ı üdebâ indinde müttefekunaleyhtir.

Benimle Victor Hugo'nun mukayesesi için ne söylesem anlatamayacağım. Senin ne nazarla bakarsan bakmak hakkındır; fakat ben kendimi dev aynasında göremem.

Bak lekelenmiş dâmeni mısraına iliştiğin için ta'accüb ettim. Dâmen lekelemek, ırz bozulmak mânâsına müsta'mel olarak izâle-i bikr hususunda Bulgarların gösterdikleri vahşet-i mel'ûnâne de gözönünde bulunduğundan, öyle bir mısra *Şarkı*'ya yakışık almıştı. *Şarkı*'nın içinde *bâr oldu* ile *yekser mezar oldu* nevhalarını sâirlerine tercih ediyorsun; benim zevkimce beşinci nevha müreccahtır. Molière'le Hugo'nun mukayesesinde bütün bütün haksızsın. Tiyatro âlemine Molière'in âsârı kadar ahlâka te'sir etmiş hiç bir şâirin te'lifâtı gelmemiştir. Fransa inkılâb-ı azîmini tehyi'e edenlerin birincisi Molière'dir. Âsârının te'sirâtını Voltaire'e, Rousseau'ya da mukaddem tutarlar. Molière'in yazdığı şeyler surette ko-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

medi görünür; fakat hakikat-i hâlde en amîk, en dakîk bir âdet ve ahlâk muahezesidir. Komedi vâkıa trajediye tercih olunmaz; fakat Molière'in *Tartuffe*'ü, *Les Femmes savantes*'ı gibi olursa trajediye değil, kütüb-i hikemiyyeye bile tercih olunur. Bizim mezar toprağı, sabah teşbihi bir hayâl-i şâirâneden ibarettir; olsa olsa tahrik-i rikkat eder. Molière'in eserleri ise birer mütâlâa-i hikemiyyedir ki gülünç olmak korkusu ile insana agrâz ve âdet seyyi'esini terkettirir. Paul de Kock ile Molière'in hiç münâsebeti yok, komedi başkadır, edebsizlik başka...

Heyecan ile çarpar bir gönül'de yalnız za'f-ı te'lif yok, âdeta tekerrür veya ta'bir-i âharla haşv-i kabîh var. Şimdi *ıztırab ile çarpınır gönül* denmez mi, diyorsun. Denir, fakat oradaki ıztırab bizim türkçenin istimâlâtından olan sıkıntı mânâsınadır. O cihetle *ıztırab ile çarpar bir gönül* ibâresinde asla ircâ-yı fikr olunduğu zaman yalnız za'f-ı te'lif bulunur. *Ahteri*'de gördüğün *ıztırab*, Arabî'de kullanıldığı gibi *çarpınmak* mânâsınadır. Iztırabın türkçede diğer mânâsı olmaya idi, o zaman *ıztırab ile çarpınan bir gönül* ibaresi de, *heyecan ile çarpınan bir gönül* ibaresi gibi haşivli olurdu.

Şîr hakkında mütâlâamı soruyorsun. Gördüğüm ufak tefek şeylerinden güzel yazı yazacağını bilirdim fakat bir iki senenin içinde bu dereceye kadar getireceğini me'mûl etmezdim. Kitabın yazılış ciheti, cüz'î bazı kusurları ile beraber nihayet derecelerde güzel, fakat tasvir-i müddeâ istediğim gibi olmamış. Evvelâ muhtasar, sâniyen muktezâ-yı hâle, muktezâ-yı makama münâsebet almayacak bazı yerleri var; sâlisen elfâza tamamiyle dikkat etmemişsin. Bir ufak kusur daha var ki *perde* denilmek iktizâ eden bazı taksimâta *meclis* demişsin. Mütâlâatımı kitabın kenarına işaret edeceğim; bitirdiğim gibi gönderirim. Beyân ettiğin mütâlâatın cevabını da orada görürsün. Siyasîyattan bahsetmeğe tevbe edeceğim geliyor. Dağ tepesinden gayet derin bir çukura baka baka hîrelenip de dereke-i fenâya gidenler gibi, düşüne düşüne çıldırmağa vaktim yok. Bâki dua... (7 Ramazan, sene 96)

(Fevziye Abdullah Tansel, «*Sami Paşazâde Sezaî*» *Türkiyat mecmuası*, c. XIII, 1958, s. 5-7).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

NAMIK KEMAL'DEN ABDÜLHAK HÂMİD'E

Kardeşim Efendim!

13 Haziran 95 (26 Haziran 1879) tarihli mektubunu aldım. Şimdi gözümün önünde oğlum dolaşıp duruyordu, emin ol ki onu görmekten de mektubunu okumak kadar mütelezziz olamıyorum. Haniya, esâtîr-i seleften bir işrâkiyye fırkası varmış da, kalbten kalbe muhâbereye muktedir olurlarmış; şimdi bir zat çıksa da, bizim vicdânlarda olan seyyâlât-ı nurâniyyenin iltisâkına, velev ruhânî olsun, bir çare bulsa, sanırım ki, edebiyat-ı Osmaniyye için telgrafın demir tellerine bedel ecrâm-ı ulviyyenin hıyât-ı şiâ'ını isti'mâle muvaffak olmuş kadar bir hizmet ederdi.

Mugaddiyât-ı ruhâniyye için bir tuhaf safsata irâd etmişsin! Bilmem *Celâl*'in biraderi Gıyaseddin'e olan itâblarını okumadın mı? Memnû'ât-ı şer'iyye mazeretten madûd olamaz; menhî daima menhîdir. İşret edip de zihnine, vücuduna halel gelmeyenlerin de işretten «memnû» olması fıkhın ıttırâden lil-bâb[1] kaide-i külliyyesine müsteniddir... dokunuyor; insanı hasta ediyor; zihni kuvvetten alıkoyuyor... ama «tabib yedâvi ve't-tabîb marîz»[2] diyeceksin! Hakkın var. *Âkif* de etrafıyla tarifine çalıştığım zehr-i müzminin yanına uğramak bizim gibi oldukça aklı başında olanlara lâyık mıdır? Filhakika kat'a değildir. Nihayet bir özür.... varsa o da.... sâikasıyla imâte-i zaman mütâlâasından ibâret olacak. Ne faidesi oluyor... mu? zâil oluyor; zamanı imâte edersen yerine.... davet etmeyecek bir zaman mı geliyor? Yok, hiç biri değil...

Hâsılı bir bâbda olan mazeretimiz şer'i değildir; hattâ aklî de değildir; çünkü meseleyi tahlîl ediyorsan... ettim, onun için hasta oldum; yahut mektup yazamadım demek, ben Mehmet Efendi'yi vurdum ama.... ederken üzerime geldi ve onun için vurdum, kabîlinden olur.

Secî'li yeni kafiyelerini gördüm. Hoş oluyor da insan ara sıra onun için yapıyor. Arap köleye kırmızı esvap giydirmek, yahut hadım ağasına Çerkes kızı vermek gibi.

---

1 Bâbın kâidesine uygun olmak için.

2 Tabib, kendisi hasta iken tedâvi ediyor.

Senin ihmâl, za'f-ı âsâbtan... ise kıllet-i ahbâbdan olmak daha muhtemel görünür. Her ne ise...

Mâhud taklid-i münşiyâneye müte'allik mektubu neşretmekten Tevfik'i men' edebilirsen, sen men' edebilirsin. Beni dinlemez. Mamafih ondan çıkmaması.... olmasa gerektir. Biraz düşünülürse kolayca anlaşılır ki, insan kendi hânesini kendine mahbes etmek de mümkün olabilir. «Nefsimde tecrübemle inan söylerim sana».

O ne demek? Benim kadar ilmin olsa imiş mürûr-ı zaman ile belki bana yetişebilir imişsin! Müdâhinler ağzından çıksa söz güzel; fakat sana yakışmaz. Benim o azametli ilmim nereden sâbit oluyor? Sana o tevazu'lu cehl neden iktizâ ediyor?

Bana yetişmek için mürûr-ı zaman ihtiyacını hangi meseleden dolayı beyan ediyorsun? Daha yetişip de ne yapacaksın? Omuzuma mı sıçrayacaksın? yoksa şimdiden kırk yaşında olmağı mı merak ettin! Sen kalbinden tamamiyle eminsin ki, Türkçede yazı yazmak bizim yazdığımız tarzlara münhasır ise benim kadar, hattâ bazı yerlerde benden iyi, fakat bir takım yerlerde de benden fena yazı yazıyorsun;. «işte o kadardır ol hikâyet, bâkîsi güzâf-ı bî-nihayet».

«Ben mertebe-i cehlimi biliyorum» diyorsun. İşte sana bir ibâre söyleyim ki, senin ibârenden güzeldir : Ben hem kendi mertebe-i cehlimi, hem de senin derece-i irfânını bilirim. Senin benimle muhaberen vasıta-ı istifade değildir; âdeta bizim fukara hocalarımızın medreselerde itiyâd ettikleri müzâkeredir. Benim maksadım ise kendi ilmimi tasdik ettirmek değil, arkadaşlığımı tasdik ettirmektir. Mektuplarımın hepsini bir yere toplarsan bu fikirde bulunduğuma delâlet eder.

Ben Magosa'da iken seni aradım. Faziletlerinin birisi de bu cihetidir ki, sen benim kitaplarımı aramışsın. Arada birçok takaddüm var; o da benim senden on sene evvel doğduğumdan ibarettir.

Ha! Allahı seversen yaşını bilmiyorum. Benim tarih-i vilâdetim 1256 (1840) dır. Tekfur dağında doğmuşum. O zamanın şâirlerinden Arif Efendi nâmında bir adam vilâdetime tarih olmak için «Erdi şeref bu dehre Mehemmed Kemal ile» hezeyânını söylemiş. «Erdi» yerine «Verdi» olsaydı hem ben beş yaş daha kazanmış olurdum; hem de tarih mânâlı zuhûr ederdi. Senin tarihin yok mudur?

Ben neşriyâta başlamamış olsam sen, Ekrem, Tevfik şimdiki kadar istimâl-i istidâd etmeğe muktedir olamamak zannında imişsin. Bu zan hatadır. Şinasi'den sonra ben olmasaydım elbette biriniz zuhur ederdiniz. Edebiyat-ı garbiyye meydanda dururken hakâyık-ı fikriyyenin buralara intişarı bana ve hatta Şinasi'ye mi muhtaç olur! Güneş doğduktan sonra ziyasını her tarafa dağıtmak için menşûra mı lüzum görülür?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şinasi edebiyatın Garb'dan alınmak lâzım geleceğini gösterdi. *Makamât-ı Harirî* mukaddimesindeki

Velev kable mebkâha bekeytu te'essüfen
Lesa'dî sefeytü'n-nefse kable't-teneddumi
Velâkin beket kablî veheyyece li'l-bükâ
Bükâha fekultu'l-fadlu li'l-mütekaddimi[3]

kıt'ası gibi, biz de müceddid-i edeb Şinasi'yi addetmeğe ve o fazileti kabr-i muhtereminden nebbâşâne igtisâb etmemeğe mecburuz.

Gelelim şiir kısmına : Galiba bu bâbda reylerimiz muhtelif bulunacak. Şinasi münşîlikten ziyade şâirlik istidâdını hâiz idi.

«Ben şehid...» beytindeki ayın imâlesi Nef'i'den başka Türkün umûm şâirlerinde mevcuttur. Mamafih yanlıştır.

Keşke olmasaydı! Bizim kaide-i şi'ire göre zaruret-i vezin dedikleri şeyler, bu hallerden ibarettir. Meselâ benim *Hürriyet*'teki :

Ağlamaz mı bakıp ahvâl-i perişânımıza
Dil ü cânıyla seven devletini, milletini?
Nasıl âh etmeyelim memleketin hâline kim,
Ne zamandır çekiyor sadr u Fuâd illetini!

kıt'asındaki ayın imâlesini değiştirmek nasıl kabil olabilir?

.....

Çocukla, son bahsinde meydana koyduğun, meydana çıkmak meselesinde hakkın olsa bile, bedî'in muktezâ-yı makam kaidesine tevfîk-i hareket etmemiş olursun! Madem ki, (son) çocuktan sonra çıkıyor; saklı şeyleri sona, doğmuş şeyleri çocuğa benzetmek o mübarek... hükmetmek kabilinden olmaz mı!

Benim *Silistre* nasılsa çıkmadı; istenildi de çıktı. Onun sonu *Zavallı Çocuk*'tu. *Silistre, Zavallı Çocuk*'un sonu değildi. *Celâl* tabiî çıkamaz; çünkü mevzuu sırf din üzerinedir. Daha meşîhat dâvâsında bulunmadık ya! Senin o yolda olan eserlerine de izin vermezler. Mamafih ben Magosa'da iken, altında imzâm olmadığı için *Gülnihal* ellerini, kollarını sallayarak, ba-izn-i cenâb-ı maarif-penâhî ortaya atılmıştı. Hülâsası her ne olursa olsun edebiyat-ı cedîdenin son tevlid etmesini istiyemiyorum...

---

3 Eğer o sevgilinin ağlayışından önce üzülerek ben ağlasaydım
Ne güzel olurdu! Nefsim pişman olmadan evvel şifa bulurdu.
Fakat yazık ki o benden önce ağladı ve beni de ağlattı
Ben de o zaman şöyle dedim : Fazilet ilk başlayanındır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

.....

Senin eğer merakın mülke maarifle hizmet ise, lâzım olan salnâmeler, numûne-i edebiyatlar değil, Türkçe elifbâcıklar, Türkçe ilm-i halcikler, Türkçe hesap kitapçıkları, hendese kitapçıkları tertibiyle uğraşmak lâzım gelir.

Sen bilmem Corneille'e niçin o kadar mübtelâ olmuşsun! Fahr olmasın ama, Corneille'in mütercim-i efkârı ben olsaydım, Avrupa seyahatlerine, Magosa zindanlarına, ... umumîlere filanlara nisbet daha yakışık alırdı. Shakespeare'e niçin merakın yok? Onun bir muntazamca oyununu tercüme veyahut adaptasyon suretiyle lisanımıza nakletmiş olsaydın, sanırım ki edebiyatımıza bir büyük hizmet etmiş olurdun. Ben Corneille'in ulviyet-i efkârına meftûn olanlardanım; fakat Paris'ten sandıkların değil, hatta Corneille mezarından çıkıp da gelse, «benim en güzel eserim *Le Cid* ile *Horace*'dır» yolunda bir söz getiremez. Ben Corneille'in âsârında, evvelden beri *Cinna*'yı severim; hürriyet ve hamiyet nâmına yazdığı şeylerin en güzeli de odur. *Le Cid* ile zaten imtizâc edememiştim; *Horace*'larla kezâlik; *Polyeucte* Hıristiyanlığa hepsinden ziyade mâil iken *Cinna*'dan sonra yine Corneille'in her tiyatrosundan güzeldir.

Tuhaf lâkırdı söylüyorsun! Corneille *Le Cid*'i *Agésilas*'a tercih etmemiş; *Agésilas*'ı her oyununa tercih etmiş; hattâ bunun için Boileau tarafından manzum bir muhakeme-i mütehekkimâneye dahi mazhar olmuştur. Kitapların geldiği vakit dikkat et; eğer klasik tekmil yanında ise, Corneille'de *Agésilas*'ı umum eserlerine müreccah görmezsen, o zaman söyle! Klasikler yanında yoksa Corneille'in Panthéon edition'u İstanbul'da mevcuttur; dört beş franka alabilirsin.

«Selâm lâfzı arabîdir ama selâmlamaktan muzarî olarak türkçeleşmiştir» diyorsun. Ve o cihetle selâmlar lâfzını kabul ediyorsun. Bir de «benim kıyasıma nazaran bunu söylediğimiz gibi hangi vezinde yazsak zihaflı olacağından» bahs eyliyorsun! Mesele hiç de öyle değil; asıl Türk veznine tâtbîk eder de «padişâh geçerken herkes selâmlar» dersen, Türk evzânında zâten zihâf kaydına lüzum olmadığı için şiirimiz de zihafsız olur. Evzân-ı Aceme tatbikan «selâmlar» kelimesini kullanmak maksadında bulunursak «şâh-ı cihân geçince tevâbi selâmlar» deriz. Mısra fena olur; fakat zihafsız olur.

«Aruz yapanlar bizim gibi adam değil mi, onlar da hata edebilir» diyorsun! Hiç şüphe yok; hem bizim gibi adamlardır; hem de belki bizden bin kat ziyade hata etmişlerdir. Fakat şurası malum olmak lâzım gelir ki, mevzûn ve mukaffa ve muhayyel vasıflarıyla tarif olunan şiir, ma'kûlâttan değildir, menkûlâttandır. Vaktiyle bir herif çıkmış; dünya durur, güneş döner demiş. Sonra Copernic, güneşin durup da dünyanın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

döndüğünü keşfeylemiş; Galilée o keşfi isbat eylemiş. Şimdi dünyaya sâbit, şemse seyyar nazariyle bakanlara câhil diyorlar, fakat iki yüz seksen milyon mahlûk «selâm»ı elifin imâlesiyle okumuş ve hâlâ okuyor. Biz şiir söyleyeceğiz diye elifi kasr edersek, hâsıl edebileceğimiz meziyet, bir câhil ünvanına mazhar olmaktan ibarettir. Zaruret nedir ki, halk indinde hâsıl olan haysiyeti böyle cüz'iyât için feda edelim? Aruz ashâbı gibi biz de bir kaide vaz' edebiliriz, mukallit olarak Arap'tan, Acem'den aldığımız yollarda değil. İmam Halil, yahut Molla Câmi olmak, bizler için mümkün olamaz. Hatta olsa da arzu olunmaz. Çünkü yarın M. Efendi senâkârınız da kendi kendine bir aruz yapmak, kendi kendine bir tarz-ı şiir icat etmek dâvâsına kalkışır.

Benim tarz-ı ihtirâ'da sevâbıkın hakâyıkını muhafazaya çalıştığım bu mütalâalara mebnîdir. Bir encümen-i edeb teşkiline çalışırken meydana bir Babil veyahut bir Babilon çıkarmaktan korkarım. Bu cihetle gel, biz eski şiirimizin zihâf kaydını ber-taraf etmeyelim, kemâl var, zevâl var demeyelim, yine «Bir kolun Ravza-i Nebî'ye uzat», yahut «Nevbahârın kesip de te'sirin» yazalım. «Ya bir şihâbdır seng-i mezârın» yazmayalım, hem tabiî olmaz, hem kimse beğenmez, hatta ben bile beğenmiyorum.

Bana me'lûf-ı ülfet veya müptelâ-yı âdet veya âsârıma hilâf-ı tabiat dersen, o başka lâkırdı. Divâne şiiri bir zincirden kurtarmak istersen, kırılacak bend-i âhenîn Acem evzânıdır.

Bilmem, bildiğin hikâyelerden midir? Papasın biri kiliseye girmiş de, mukaddes addettikleri ekmekli şarabı içtikten sonra haça çıkmış, bir kuşa tesadüf etmiş, kuşu tutmuş, «Müslüman kuşu isen niçin şarap içersin, Hıristiyan kuşu isen niçin haça çıkarsın!» itâbiyle helâk etmiş. Biz de o kabîlden olarak, «Acem veznine tâbi iseniz, niçin zihâflı şiir söylüyorsunuz? Türkçe şiir söyleyecekseniz, niçin efâ'îl ü tefâ'îl'e itibar ediyorsunuz» kıyas-ı mukasseminin mıkrâz-ı kātı'ü'l-cevabına uğramak muhâtarasında kalmayalım.

.....

«Hâl var, makāl var» gazelini nasıl olup da benim zannediyorsun! Neresinde bir kelime gördün ki benim yazdığım şeylere benzesin, «Ey Nâmık-ı bîçâre bu esrârda ne hal var» mısra'ı, benim sözüme benzer şeylerden midir? Haydi zihâflarını affedelim, ben ömrümde.. «esrârda ne hal var» kadar bir hezeyan söyledim mi? «Vîran olası hânede evlâd u iyâl var» fikrine düştüm mü? Gazelde mâhut (yani güzel vasfiyle tarif ettiğin mâhut) zihâflardan başka kusur görmemişsin de, onun için bana ait olabilmesinde şüphe etmişsin :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Subhâne men tahayyere fî sun'ihi'l-ukûl[4]

«...esrarda ne hal var» budalalığı, bir dilberin çehresindeki hallere mi benzer?

«Fikrimden dolayı kıyamet kopmaz a!» diyorsun. Kopar, hatta o kadar kopar ki, tarziye isterim. Yazdığım şeyler fena olabilir, fakat hezeyan söyleyemem. Ne hummaya mübtelâyım, ne tımarhânedeyim. «Ey Nâmık-ı bîçâre bu esrârda ne hâl var» mısraı, benim mi olacak? A.. Ayıp!..

«Gönüllerimiz tev'em olduğu halde, topu iki kere görüştük» diyorsun, halbuki bir kere görüşmedik. Sokaktakilerden mâ'ada seni birinci defa olarak Terceme Odası'nda, ikinci defa Tevfik'in matbaasında görmüştüm. Birincisinde çocuktun, ikincisinde seni bilirsem de kaleminin kuvvetini bilmezdim... Sen, bana hasret-keş olabilirsin, fakat benim sana ne kadar hasret-keş olduğumu yine bilemezsin. Bir zaman gelir de birleşirsek, bir mezara atılmış iki... gibi gülerek, birbirimize sarılırız. Hele şimdilik seni Allah millete bağışlasın.

Ekrem, ellerini öper; Abdülhak Hüseyin'in ben de gözlerini öperim, fakat bizim çocuklar üç dört değil, hatta seksen kafalı olsa, yine bize mukallit olmamalıdırlar. Onların silki askerliktir. Ben Ekrem'i asker olmak üzre büyütüyorum. Kalemi, zamanı geldiği vakit herkes eline kapabilir, kılıcı kaldırmak güç.

Sen benim oğlum, yahut kardeşim değildin ya! Yazı için bir yoldur açıldı, felek kimi yaratırsa o yazar olur, gider. Askerlik ise ilim ile kâimdir, tabiatın biraz i'ânesiyle beraber Almanya mekteplerinde kim tahsil ederse, o gerçekten asker olur.

Şiirin güzel, hususiyle hayali fevkalâde güzel, mamafih, muâhazeye lâyık yerleri var. O yerler, yalnız senin işaret ettiğin yerler değil; aklıma geleni birer birer söylüyorum.

«Yâ hâb-gâh-ı dilber mi yâ Rab» mısra'ını, bilmem niçin işâretlemişsin? «Hâb-gâh» taki ha'nın imâleye ihtiyacından ise hükmü yok. Şiir menkûlâttandır, demediş miydik? Müsteşhidâtımızdan meselâ Nef'i'nin «Müjde halk-ı âleme kim lutf-ı Rabbi'l-Âlemin» mısra'ında olduğu gibi, lisanımızda bu türlü imâlât tecvîz olunagelmiştir. Ha'nın hem imâle, hem izâfesini düşündün ise, onun da hükmü yok; Araplar, iki mısra ortasına düşmüş kelimeyi bile kesiyorlar, hatta gayet vâsi' vezinlerde dahi kesiyorlar. Antere'nin :

---

4 Eserlerine akılların hayret ettiği Varlığa hamdolsun.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İn kunte tahsibu yâ Nu'mânu enne yedî
Maksûretun anke ve'l-eyyâmu tenkalibu
Li'n-nüfûsu veli't-tayri'l-luhûmu ve lil
Vuhşi'l-izâmu ve lil hıyâleti tisselbu[5]

kıt'asında görüldüğü gibi.

Dördüncü mısra'daki «meşhur vâki» yerine «ayniyle vâki» desen, daha münâsip olurdu, sanırım.

«Ebr-i seher mi inmiş turâba» tasavvuru bu kadar kesret-i hayâlât içinde bulunduğum halde, sahîhan bana da gıbta-resân oldu, fakat «inmiş» yerine «düşmüş» denilse, hayale bir de sukût-ı kasrî ilâve etmez mi? Ne dersin? Ben daima yazdığım şeylerde şiddet taraftarı olduğumdan, o hayal, âlem-i ilhâmdan benim fikrime nâzil olsaydı, «inmiş» yerine «düşmüş» ile ifade ederdim.

«Bak bak şu sönmüş nûr-ı nigâha» hayali pek güzel, fakat makama münasebet almıyor. Ne söylemek istediğini anlıyorum; ne faydası var ki, teşbihte mülâyemet yok. O mısra'ı bir başka yere saklasan da, onun yerine de başka bir hayal bulsan, daha güzel olmaz mı? Meselâ : «Gârib de olsa benzer mi mâha» denilebilir sanırım.

«Bir hacle-gâha döndüyse türben» mısra'ı kadar güzel bir sözü neden şâyân-ı muâhaze görmüşsün? Ta'accüb ederim, fakat onun altındaki, «Aç koynunu aç menkûhenim ben» mısraında, benim itikadımca «menkûhe» yerine «ma'şûka» denilmek iktizâ eder ki, hayalin hâtimesinde olan menkûhelik, o halde birdenbire nazara çarpacağından, edeceği te'sîr-i şâirâne daha ziyade olur.

«Tûbâ yaratmış» ile başlayan mısra'lar içinde, «hûri kucağı» mısra'ı bütün bütün ta'rîzden vârestedir. Fakat ben senin yerinde olsam «gılman ocağı» yerine «Allah ocağı» derdim. Hele, «Etmiş mü'ebbed surette secde» mısra'ı «ve fîhi'n-nazar» işaretine hiç şâyeste değildir.

«Sevb-i siyâhım aksiyle gülşen» mısra'ı, düşündüğün tasavvuru yalnız sen, ben fikirde olanlara ifade edebilir. Ben istediğim gibi izah-ı meram edecek bir şey bulamadım, fakat bilmem, «sevb-i siyâhım» yerine, «mâtem libâsım» kullanılsa, daha vâzıh olmayacağı mukarrer ise de, daha münasip olmaz mı?

«Bak hâricinden pür tâb ü ferdir» mısra'ını beğenmedim. Vuzuh yok, bir de pek acemâne.

---

5 Ey Nu'man! Eğer benim sana bir şey yapamayacağımı ve günlerin değişeceğini sanıyorsan (Yanılıyorsun.) Benim birçok canım vardır. Kuşların etleri, vahşi hayvanların kemikleri ve hayaletlerin de ters davranışları mevcuttur.

«Her neyse aç aç bence muayyen» mısraındaki «her neyse» sözü, hiç câiz olmaz, evâmir-i hükûmet gibi öyle «her ne ise», «her nasılsa» yolunda haşviyât, şiire yakışır şeylerden değildir. Fatin'in

Bâdenin sor neş'e-i feyzin dil-i mahmûrdan
Her neden geçsem de zâhit geçemem mezkûrdan

beytindeki «mezkûr», zamanın üdebâsına senelerce vird-i zebân-ı tehekküm olmuş, durmuştu. Mısraın tashihi de güç bir şey değil. «Her neyse aç aç» yerine, «Aç koynunu aç» denilse ne olur? Hayâlât-ı şâirânenin irtibâtına halel gelmiyor, tekerrürden ise zaten ihtirâz olunmaz.

Tûbâ mı gerçek cism-i nizârın
Hâkinde cân-bahş ezhâr açılmış

beyti güzel değil, çünkü «Tûba» ile toprağında «can-bahş ezhâr» açılmak beyninde münasebet yok. Bir de, tasavvurât-ı şâirâneye göre «cân-bahş» lâfzı, «ezhâr»a yakışmıyor, öyle değil mi?

«Ya bir şihâbtır seng-i mezârın» mısra'ını tabiî beğenmeyeceğimi bilirsin. Onu takip eden mısradaki «düşmüş zemine» tabirini de beğenmedim, çünkü seng-i mezar yere düşerse mezarın eskiliğini falanlığını gösterdikten başka, şihâbın süzüldüğü hâle de benzemez, o cihetle burada. «düşmüş» yerine «inmiş» denilse, fikrimce daha güzel olur.

Gök mü yarılmış yâ Râb nedir bu
Ezhâr pür-nûr, envâr hoş-bû

beyti için ne söyleyeyim? Var ol Hâmid! Bu kadar vahşi, bu kadar fevkalâde tasavvurları, semâvât-ı ilhâmın tabakatını yarar da mı meydana çıkarırsın? Bu sehl-i mümteni' de değil, çünkü mümteni' fakat sehl addolunmasına imkân yok.

Ha, dur bakayım. Aşağıdaki beyitlerin, seng-i mezarın yıkılmış olduğuna delâlet ediyor; maksadın o ise, bizim düşmüş, inmiş mülâhazâtı zâid olur.

«Ak pak çiçekten esmârı yâhut» mısraı fena, hatta mânâ çıkmıyor, yoksa «ak pak çiçektir ezhârı yâhut» demek mi istedin? Onun da mânâsı yok, acaba onların yerine «Dolmuş semenle ezhârı yâhut» denilemez mi?

«Mânâda lâyık bir cansipâre» mısraı da mânâsız, cansipâr'ın ne demek olduğu mâlûm.

«Dünyâda böyle senden kalıp dûr» mısra'ında ta'rîze değer bir yer yok, fakat onu takip eden «Gayet acıklı geçti zamânım» mısra'ındaki acıklı sözü, edebiyatımızın lisanına muvâfık değil, kaideye hiç. Onun ye-

rine «Hicran içinde, husran içinde» gibi, bin türlü tabirler bulabilirsin.

«Zâten hayâtım encâma müncer» mısra'ındaki «encâma müncer» sözü, evvelâ telâffuzda çirkin. Bir kelimenin ayağında, bir kelimenin başında olan iki mim Acemler'in «leked ber ser zened»[6] meselini hatıra getirircesine birbirine çarpışıyor. Sâniyen ıstılâhât-ı edebte «incirâr» kelimesi nihayet'le kullanılır ise de, encâm ile kullanılmıyor.

Sanki mezârın bâb-ı cinândır
Bir râhib etti miftâhı teslim

ne demek olsa gerek? O rahip sipihr mi olacak, şu beyti anlayalım. Hıristiyan ise, Tûbâ ile ne alış verişi var? Müslüman ise, mezarının miftahına hangi rahip mâlik oluyor?

Varmış desinler bir başka iklim

mısra'ı da çok fena, çünkü, bir başka iklim yoktur, diyen bir sâhib-i akl-ı selim yoktur. Senin tasavvurun, bir başka dünya demek olacak, dünya ile iklim başka şeylerdir. Ahiretle Çin başka şeyler olduğu gibi. Ben senin yerinde olsam, o kıt'ayı :

Sanki mezârın bâb-ı cinândır
Allah'ım etti miftâhın ihdâ
Aç koynunu aç, halkı inandır
Varmış desinler bir başka dünyâ

yolunda tanzim ederdim. «Miftâh-ı kabrin işte şu hançer» mısra'ına da bu ifade daha ziyade mülâyemet alırdı.

Seymezdim evvel seyret safâyı

mısraındaki «seyret safayı» pek çirkin, «seyret belâyı» denilivermekle de tashihi kabil. Öyle değil mi, kardeşim. Bâki olasın, hemişe bâki.

Kemal

Midilli'den, 15 Recep sene 96/6 Temmuz 1879.

(*Mecmua-i Ebüzziya*, nr. 13-14, 15 Rebiülevvel 1298 / 2 Şubat 1881, Gurre-i Rebiülâhır 1298/18 Şubat 1881, s. 385-393; 424-430).

---

6 (Kendi) başına tekme atar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

6

EBÜZZİYA TEVFİK BEY BİRADERİME

Silistre'yi elsine-i şarkıyye ile iştigal eden Almanya üdebâsından Henri Hart nâmında bir zat tercüme etmesi üzerine *Berliner Tagblat* gazetesinde bu eser-i âcizâneye dair münderiç olan fıkranın tercümesini göndermişsin. Bittabi' memnuniyetle okudum.

Demek ki, Goethe ve Schiller gibi biri, bir eserinde hilâf-ı tabiat iâde-i şebâb eden bir ihtiyar tasavvur etmiş ve diğeri tarihin en ciddi bir vak'asını bütün bütün tagyir ile Jeanne D'Arc'ın âteş-i zulme bedel meydan-ı harp içinde fedâ-yı cân ettiğini göstermiş iki büyük şâire mâlik olan Almanlar, maarifin her cihetinde Avrupa'daki akvâmın kâffesine tefevvuk ettikleri halde edebiyatta hakâyık-ı fenniyye veya ulûm-ı müte'ârifeye müte'allik sözler aramıyor, yalnız efkâr-ı şâirâne ve hissiyâtın suret-i tasvîrine bakıyorlar. Bu suret-i tasvîr için de lisan-ı Osmanî'ye mahsus şa'şa'alı bir belâgat mevcûd olduğundan ve o belâgat başka lisana nakl olunduğu zaman bile kuvvetini kaybetmediğinden bahs ediyorlar.

Cümlesi tabiat-ı şâirâneden ve hele kimisi nesirde bile imlâ ve rabtı yerinde iki satır bir mektup ile ifâde-i merâm iktidarından mahrum bazı neşriyât mübtelâlarının yazmaktan bir türlü usanamadıkları sahifeler dolusu sözler arasında, Avrupa'nın kavâid-i edebiyyesinden olmak üzere dünyada hiç bir şeye benzemez bir takım garâibe tesadüf edip de, şiir hakkında bir mütâlâa-i sahîha peyda edebilmekten âciz kalan edebiyat meraklıları için *Silistre*'nin bir Alman edîbi nazarında tercümeye lâyık görülmesi ve hususiyle *Berliner Tagblat*'ın bu eserde efkâr-ı şâirâne ve hissiyâtın suret-i tasvirine senâ-hân olması şâyân-ı nazar bir nümûne-i ibrettir.

Âsâr-ı âcizânemde olan bazı tasavvurât-ı şâirânenin bizim ashâb-ı kalem içinde -iddiâsına delil istenilirse terettüb edecek aciz ve mağlubiyeti düşünmeksizin- hep Chateaubriand'dan, Alexandre Dumas'dan me'hûz olduğunu iddia edenler bulunduğu halde, Avrupa edebiyatında ihâta-ı külliyyesi olmadıkça *Berliner Tagblat* gazetesine muâhezât-ı edebiyye yaz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mak gibi bir vazife ile mükellef olamayacağı mâlûm olan bir kudretli zâtın *Silistre*'deki tasavvurât-ı şâirânenin değil, hatta efkâr ve hissiyâtın bile bütün bütün Osmanlı mahsûlâtından olmadığını iddia etmemiş ve o eseri Osmanlılarda bir selâmet-i fikr ve ahlâk-ı milliyyede bir esas-ı kavî bulunduğuna delil tutmuş olması, nefsimce ne kadar büyük bir medâr-ı mefharet olduğunu izah iktizâ etmez.

Şu kadar var ki, milletin selâmet-i efkâr ve metânet-i ahlâkına bu esercik ile istidlâl, bir arzın kuvve-i nâmiyyesine bir küçük yaprağı delil tutmak kabilinden olur. Vâkıa bir küçük yaprak kuvve-i nâmiyyenin vücudunu isbât eder; fakat derece-i feyzini gösteremez.

Osmanlıların selâmet-i efkâr ve metânet-i ahlâkta mertebe-i kemâlini tarife ise altı yüz seneden beri bütün cihâna karşı siyaset ve şehâmet âlemlerinde izhâr ettikleri ef'âl-i azîme gayet belîg bir lisan-ı hal addolunmak lâzım gelir. Kudemânın iktidâr-ı ilm ü irfânı o selâmet ve metânete kalemen dahi birçok deliller göstermeğe kâfi idi. Fakat hayf ki, edebiyat-ı İraniyye mukallidliği seyyi'esiyle ilâhiyâtın hâricindeki şiirler ya meddâhlık, ya bâziçe-i efkâr kabilinden olarak söylenmiş, nesirler yalnız sanâyi'-i lafziyyede mahâret göstermek için yazılmış olmak cihetiyle arada efkâr u ahlâk-ı milliyyeyi gösterecek yolda âsâr-ı edebiyye meydana gelememişti.

Asrımızda lisanın mahiyetinde olan istidâd-ı belâgat kuvvetiyle Şark'ın hayâlât-ı şâirânesi Osmanlılığa mahsus bir tarz-ı letâfetle cilvesâz olmağa başladı. Gariptir ki, memlekette en ziyade terakkiye kabiliyet gösteren bu tarz-ı edeb en ziyade husûmete uğradı. Agrebdir ki, mu'terizlik dâire-i fâsidesinde ifrât ve tefrît noktaları birbirine iltisâk ederek tarz-ı atîk tarafdârları ile Avrupa fikrine yeltenmekle me'lûf olanlar tarz-ı cedîd-i edebe adâvette birbirinden geri kalmadılar.

Tarz-ı atîk tarafdârlarından biri çıkıyor, üstad-ı belâgat olmak iddiâsına kalkışıyor, bizim anlayamayacağımız bir mahâret-i edîbâne ile câmi'i tavlaya, talebeyi ata, sıbyânı fareye teşbih ediyor! Sonra diğerinin bir eserinde olan şehbâl kelimesini nihâl okuyor, ibârenin siyak ve sebâkını düşünmeğe bile tenezzül etmeksizin bir at nihâle benzemiyor, diyor! Arabîde bayağı Zamahşerî ile müsâvât dâvâsına kalkışacak derecelerde iktidar dâvâsında bulunuyor! Sonra *Kamus*'ta zaruret maddesinde

«Yukâlu elceethu ileyhi'd-darûretu va'd-dârûretu va'd-dârûru»[1]

1 Zaruret ve çaresizlik onu buna zorladı.

aynen münderic olduğu halde hem telif, hem de mekâtib-i âliyyede tedrîs ettiği bir kitapta, başka birinin yazdığı «ilcâ-yı zarûret» terkibini, yanlış olduğunu beyân ederek *Kamus* sahibini tahti'e etmekten çekinmiyor.

Avrupa fikrine yeltenmekle me'lûf olanlardan biri çıkıyor, Türkçede doğru bir beyit okumağa muktedir olmadığı halde yalnız Osmanlıların değil, Fransızların eâzım-ı üdebâsını da techîl ediyor. Meselâ kalbe hiss isnâd etmek cehâlet olduğundan ve binâenaleyh öyle bir hatayı hâvi olan eserlere şiir denilemeyeceğinden bahisler ederek lisan-ı edebten mecâzı, kinâyeyi bütün bütün kaldırmak istiyor!

Bir müddetten beri edebiyat-ı sahîhaya müte'allik neşriyâtta görülen noksan ise bu yoldaki bî-vukûfâne târizlerin netâyicinden olduğuna şüphe yoktur. Bunlara lâyık olduğu gibi sükût ile cevap verilse hakikatin mağlubiyetine, ashâb-ı tahsîlin gafletine sebebiyet verilmiş oluyor. Delil ile mukabele olunsa ashâb-ı itiraz münâzara ile galebeye imkân görmedikleri gibi herkesin kullanmağa tenezzül edemeyeceği bir takım silâhlar isti'mâline kalkışıyor; ezcümle sövüyorlar.

Hakikat nazarında ise bu ta'rizler, bu tecâvüzler hep ya ihtiyarlık seyyi'esiyle ayakta duramayanların veya hilkatinin müsaid olmadığı yerlere çıkmağa çalışıp da muktedir olamayanların sukûtundan etrafa dağılan topraklar kabilindendir. Onların da zaman-ı severânı çok sürmez. İnşallah-mülkünde vesâit-i maarifi an-be-an tevsi'e inâyet buyuran velinimet Efendimizin sâye-i ikmâlâtında- lisanımızda milletin selâmet-i efkâr ve metânet-i ahlâkına cidden delâlet ve belki hizmet edecek ve sâir milel-i mütemeddine indinde dahi mazhar-ı takdîr olacak birçok eserler görür de iftihar ederiz. Bâki bekâ.

Kardeşin Kemal

Rodos - Fi 15 Muharrem sene 1304/3 Ekim 1886

(*Mecmua-i Ebüzziya*, c. 5, cüz 52, 15 Muharrem 1304 / 3 Ekim 1886, s. 1633-1636).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

7

RENAN MÜDÂFAA-NÂMESİ'nden

Fransız erbâb-ı kaleminden M. Ernest Renan'ın irâd ve neşrettiği *İslâmiyet ve Maârif* unvanlı bir hutbe, hayli zamandan beri gazetelere sermâye-i bahs olmaktadır.

Aynı, daha yeni elime geçti. Hutbe kısa bir şey ise de, mündericâtı birkaç yüz cild kitab ile cerh olunmağa müsâid bulunduğu için, mütâlâamı yazmakla, söylenilmiş şeyleri tekrar etmek tarz-ı bîhûde-pûyânesini iltizâm etmiş olamayacağımdan eminim.

İslâmiyet'in maârife mâni' değil, bilâkis mürebbî olduğunu isbât için, yanımda lüzûmu kadar kitab mevcud olmadığına te'essüf ederim. Mamâfih sahib-i hutbe, kendi dâvâsının butlânına yine kendi sözlerinde o kadar çok delil cem'etmiştir ki, şu cevabı yazabilmek için başka kitablara mürâcaat mecbûriyeti sâkıt hükmüne girmiştir.

Makalenin tedkîkine girişmeden evvel, kâilin meşreb ve mezhebini öğrenmek, ileride îrad olunacak istidlâlâtın suhûletle fehmine yardım edeceği için, tercüme-i hâlini birkaç satır ile telhîs ediyorum.

Şimdi altmış yaşına vâsıl olmuş olan M. Ernest Renan, çocukluğunda ailesi tarafından papas mektebine verilmiş idi. Mebâdî-yi tahsilde gösterdiği kabiliyet üzerine hocaları tarafından Akâid-i Nasrâniyye ile iştigâle sevk olundu. M. Renan işte o zaman elsine ve hikmet derslerinden zevk alarak, İbrânî ve Arabî ve Süryânî'yi tahsil eylemiştir[1]; fakat, hürriyet-i efkârı papaslığa tevâfuk edemediği için, o sınıfı terk ile kendi kendine tahsile başladı. Sonraları hikmet ve elsine-i Sâmiyye[2] imtihanlarına girerek birinci mükâfatı kazandı.

Fransa Encümen-i Maarifi tarafından edebiyata müte'allik bir hizmet için İtalya'ya gönderilmekle, oralarda cem' edebildiği tahkikatı İbn Rüşd'e dair bir kitab şekline ifrâg etmiştir. Bundan sonra Fransa'nın Millet kütüphânesi hizmetine ve onu müteâkıb Encümen-i Maarif âzâlığına nasb olunmuş ve yine ulûma müte'allik bir hizmet ile Suriye'ye gitmiştir.

---

1 İbrânî ve Süryaniye olan vukufunun derecesini bilemeyiz; fakat arabî bilmediğine, kendi risâlesinden bir çok delil göstereceğiz.

2 Evlâd-i Sâm'ın tekellüm ettiği lisanlara denilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ernest Renan'ın en ziyade dağdağa-nümâ-yı iştihâr olan eseri *Tercüme-i hâl-i Isâ* ünvaniyle yazdığı kitaptır. Bunun tedkîk ve cerhine dâir yazılan kitaplar, risâleler bir yere toplansa, ayrıca bir kütüphâne teşekkül eder. Papaslar tarafından bu kitab hakkında vuku' bulan ta'rîzât-ı şedîdenin netâyicinden olarak, kendisi, memur olduğu lisan-i ibrâni hocalığından infisâl etmiştir.

Tercüme-i hâlinden daha ziyade bahse hacet göremedim. Çünkü bu hülâsa, M. Renan'ı, papaslar ve husûsiyle Engizisyon tarafından Avrupa'da asırlarca icrâ olunan ta'addiyât-ı mel'ûneyi muâhaze ede ede, her fenalığı dinin te'sîrâtına hamletmek isteyen ve her dini bir meziyette kıyas eden gulât-ı münkirînden olduğunu göstermeğe kifayet eder.

Şimdi, sâhib-i hutbenin bu mezhebine, bahsettiği mes'eleden tamamiyle cehâleti ilâve olunur ise, makalesinin ne kadar saçma bir şey olması lâzım geleceğine zihinde bir ilm-i icmâlî hâsıl edilebilir.

M. Ernest Renan, elsine-i Şarkiyye'de ihâta-i külliyyesi itibariyle Fransa Encümen-i Dâniş'inin âzâlığı gibi menî'ü'l-vusûl bir mevki'i hâiz iken, İslâmiyet bahsinde cehâletini iddia ettiğim garib görünmesin.

Yalnız Ernest Renan değil, Avrupa'da ulûm-i Şarkiyye'ye intisâb ile mârûf olanların diyânet-i İslâmiyye mebhasinde zihinlere hayret verecek kadar câhil olduklarını pek kolay isbât edebilirim.

Bir çok seneler İstanbul'da oturmuş ve Arabî ve Farisî'den başka -o iki lisana müftakır olması ve kavâidinin lâyıkiyle mazbut bulunmaması cihetleriyle- bir ecnebiye göre tahsili elsine-i İslâmiyyenin kâffesinden müşkil görünen Türkçe'de oldukça güzel yazacak kadar maharet kesbetmiş olan *Târih-i Osmanî* sahibi Hammer[3] bile, Şark'a dair bir kitab okumayan ecnebiler kadar ve fakat onlardan daha garib bir vukufsuzluk gösterir.

Târih'inden onuncu cildin dörtyüzüncü ve yüzbirinci sahifelerinde şu fıkraya dikkat buyurulsun :

«Ahkâm-i islâmiyete göre zuhr namazı, şemsin nokta-i zevâle geldiği zaman kılınmaz, ancak bir iki dakika sonra edâ olunur. Çünkü ehâdis-i enbiyâya itimat olunur ise her gün saat-i zevâlde Şeytan güneşi iki boynuzunun arasına alarak Sultanü'l-avâlim'in tâcı olmak itibariyle nahvetkârâne başına giyer, fakat Allahü Ekber sadasını işittiği gibi bırakır. Devlet-i Aliyye müverrihleri, işte bu suretle «Sultan Murad-ı Râbi ve

3 Bu tarih onsekiz cild üzerine matbu olarak Saltanat-ı Osmaniyye'nin zuhûrundan başlar; Kaynarca muâhedesinde hitâm bulur. Bir hayli agrâz ve hatî'ât ve bir takım yanlış muhâkemât ile şâibedâr olmakla beraber, vuku'ât-ı dâhiliyye ve hususiyle münasebât-ı hâriciyyece bir çok tafsilâtı hâvi olduğundan, milletin tarihini bilenlere, tezyîd-i mâlûmât için mütâlâası lâzım bir eserdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sultan İbrahim zamanlariyle Sultan Mehmed-i Râbi'in devr-i sabâvetinde hırs ve sefâhat ve isyan ve mefsadet şeyâtîni semtü'r-re's-i zevâle vâsıl olmuşlar idi» demişlerdir.»

Millet-i Muhammediyye'ye müntakıl olan ehâdis-i enbiyâda bu itikadı îma eder harf-i vâhid var mıdır? Zaten duhûl-i vakitten evvel salâvat-ı hams'in hiçbirini edâ etmek câiz olamaz; zevâlde ise vakt-i zuhr henüz dahil olmadığı için tabiî namaz kılınmaz. Hammer'in, âdî bir çömeze de sorsa bu hakikati öğrenmeğe muktedir iken, kim bilir kimden işittiği bir maskaralığı kavâid-i râsiha-i dinden addetmesi, kavâid-i islâmiyyeye cehâletin müntehâ-yı derecâtı değildir de nedir? Boynuzlu Şeytan bazı kiliselerde görülüyor ise de, İslâm kitaplarının hangisinde şeytana öyle bir hayvan şekli verildiği görülmüştür?

Hayır! «Üç padişahın zamanında hırs ve sefâhet ve isyan ve mefsadet şeyâtîni semtü'r-re's-i zevâle vâsıl olmuşlar idi» diyen hiç bir Osmanlı müverrihi yoktur. Hatta ibârede mânâ bulunamıyor ki, bir Osmanlı müverrihine isnâdı câiz olabilsin. Velev biri öyle bir hezeyan söylemiş olsa bile, bu ifade, İslâm arasında Şeytan'ın zevâl vakti güneşi boynuzlariyle tutup da başına giydiğine dâir bir itikad mevcut olduğunu icâb etmez.

Ahvâl-i İslâmiyyeden Avrupa'yı haberdâr etmeğe herkesten ziyade muvaffak olmakla mâruf olan ve *Şark Kütübhânesi* nâmındaki eseri hâlâ Avrupa'da elsine-i Şarkiyye ve maârif-i İslâmiyye ile meşgûl olanların en büyük merci'lerden bulunan meşhur D'Herbelot bu kitabının *El-Kur'ân* ünvanlı makalesinde şu fıkrayı yazar :

«Peygamberlerine perestiş eden(!) Muhammedîler bu Kitab'ı (yani Kur'ân-ı Kerim'i) pek i'lâ ederler. Zira derler ki, Kur'ân, ibtidâ-yı hilkatte levh-i takdir-i ilâhîden tefrik edilerek felek-i sevâbitin zîrinde bulunan yedi kat göklerin birinde emâneten hıfzolunmuş ve birinci mertebedeki melâikten olan Cibrîl'in kendi eliyle o gökten Hazret-i Muhammed'e (Sallâllahu aleyhi ve sellem) sûre-be-sûre getirilmiştir.»

Tarif iktiza etmez ki, böyle bir söz söylemiş, böyle itikada zahib olmuş hiç bir Müslüman yoktur. Avrupa'da bir takım ashâb-ı himmet, meselâ en küçük böceklerin cinsini tefrîk ve envâ'ını tayin gibi şeylere sarf-i ömr ederek sa'y kuvvetiyle hayâl ve hâtıra gelmez bunca keşfiyyât vücûda getiriyor; bunlardan binlerce ashâb-i fikr ü hüner ise elsine-i şarkiyye ile uğraşıp duruyor da, binüçyüz seneden beri kürenin pek büyük bir kısmını ihâta etmiş bir milletin, elde yüz binlerce te'lîfâtı tedâvül edip dururken, dinlerinin hakikati Avrupa'ya bu kadar meçhul kalıyor! Bu hâl şâyân-ı ta'accüb değil midir?

Evet, şâyân-ı ta'accübdür; fakat ashâbı da meydanda görünüyor.

Bu bâbda olan mütâlaamı beyân edeyim : Mâlûmdur ki, Avrupa'da diyânet-i İslâmiyye'nin tedkikiyle uğraşanlar, ya Hıristiyanlık'a mu'tekiddir, ya değildir. Eğer Hıristiyanlık'a mu'tekid ise, fikr-i aslîsi bu tedkikâtın tecrîd-i nefs ve iltizâm-ı hak ile icrâsına mânî oluyor.

Bizlerce Hıristiyanlık edyân-ı mensûhâdan olduğundan, ulemâ-yı İslâmiyyeden biri akâid-i Nasrâniyyeyi tedkîk edecek olur ise, cihât-ı mensûhasının, yani diyânet-i Muhammediyye'ye tevâfuk etmeyen mesâilinin zâhire ihrâcı için taharriyâtını pek bî-tarafâne, pek hakâyık-cûyâne icrâ edebilir. Halbuki diyanet-i İslâmiyye Hıristiyanlar nazarında ilâhî olmadığı için, ulemâ-yı Nasrâniyyetin din-i İslâm için icrâ ettikleri tahkikat da, papaslar ellerine geçen kitapta mahall-i ta'rîz aramaktan ibarettir.

Mu'tekid olmayanlara gelince, Avrupa'ca da mübâlât-ı diniyye ile me'lûf olmayanların hemen kâffesi, umûm-ı edyâna, efkâr-ı beşerin en ağır zincîr-i esâreti, terakkiyât-ı ma'rifetin en kuvvetli sedd-i hâili nazariyle bakmaktadırlar.

İşte bu fikrin intişârından dolayıdır ki, onların din-i İslâm için icrâ ettikleri tahkikat da, papaslar gibi, ellerine geçen kitapta mahall-i ta'rîz aramaktır. Zaten bir dinin ilâhî olmadığına hükmetmek hürmet ve ciddiyetini izâle edeceğinden, (hâşâ) zevzeklik, belki iğfâlât nazariyle bakılan bir şeyin mâhiyetini cidden tahkik için, binde bir sahib-i sabr uzun uzadı tekellüf ihtiyar etmez.

Bunlardan başka, Avrupalılar'ın bir garib itikadları vardır ki, o itikadın bir cüz'ünü M. Renan, cevabiyle meşgûl olduğum risalesinin tercümesini zîrde naklettiğim fıkrasında pek güzel hülâsa etmiştir :

«Bir İslâm çocuğu on, oniki yaşına doğru umûr-ı dîniyyesinin tahsiline başlayınca, o zamana kadar oldukça müteyakkız iken birdenbire mutaassıb olur ve hakikat-i mücerrede zannettiği şeye temellükten dolayı bir nahvet-i eblehâne ile mâlâmâl olarak, hadd-i zâtında sâirlerin mâdûnunda bulunan bu haldeŋ dolayı bir imtiyaza mâlik imiş gibi kendini bahtiyar bilir. Bu gurûr-ı mecnûnâne, İslâm'ın en esaslı seyyi'esidir.»

Bunlar, İslâm'ı kendisine sâir milletlerden büyük nazariyle bakar zannederler de, kaziyyenin aksini iltizâm ederek, kendileri İslâm'a sâir milletlerden küçük nazariyle bakarlar. Böyle küçük bir kavmin akâidine ise zanlarınca ehemmiyet vermek iltizâm-ı mâlâyelzem kabilinden olacağı için, Şark'a müte'allik mesâil ile uğraşanların en çoğu, diyânet-i İslâmiyye'yi de, bâzı akvâm-ı vahşiyyenin mezâhibi gibi, eğlence kabîlinden olarak tahkik ederler.

Şayân-ı dikkat bir cihet daha vardır ki, gerek kavâidin vüs'at ve suûbeti ve gerek yazının hâli cihetiyle, bir ecnebi için elsine-i şarkiyyede

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maharet hâsıl etmek es'ab-ı umûr addolunabilir. Bir derecede ki, Avrupa'da lisan-i Osmanî'nin allâmelerinden ma'dûd olan Hammer, tâbîrât-ı tahkîriyyeden ma'dûd «gidi» kelimesinin mânâsını anlayamadığından, serhat dilâverlerinin nakarât-ı celâdetlerinden olan «Yoktur sizinle viremiz - Eğrili, gidi Eğrili» beytindeki «gidi» lâfzını «hırre» mânâsına olan kedi zannetmiş de *Tarih*'inde o mânâ ile tercüme eylemiştir.

Lisan-ı Arab'da ihâta-i külliyye ile müştehir olan M. Renan da bu risâlesinde feylesof lâfzını Arabların kesr-i fâ' ve imâle-i yâ ve sükûn-ı lâm ile telâffuz eylediklerinden bahsediyor! Elsine-i islâmiyyeye merak eden Avrupalıların bir takımı, her kavmin kaide kitaplarından öğrenemedikleri lisanları, başkalarına kolaylıkla öğretmek için kendi kendilerine kaide kitabları tertib ediyorlar; bir takımı, bu kitapları okumakla istedikleri lisanı öğrenmiş olmak itikadında bulunuyorlar; öğrendikleri, öğrettikleri şeyler ise o kadar garibtir ki, Paris'te iken bir Türkçe ders-i âmmında bulundum, hocanın takrîrinden bir kelime anlamağa muktedir olamadım. Arada üç dört Türkî edat işitmemiş olsa idim, hiç bilmediğim bir lisan tedrîs olunuyor zannetmekte ma'zûr olurdum.

Bundan başka, Avrupalıların İslâmiyet'e dair yazdıkları mesâilde, yarım âlimliğe de bir büyük hisse ifrâz etmek lâzım gelir. Mâlûmât-ı sathiyye ashâbına göre, okuduğu kitablarda, anlayamadığı mebâhise, velev ne kadar muvafık-ı hakikat olsa, gevezelik nazariyle bakmak tabiî değil midir?

Şimdi bir Avrupalı, mâhiyet ve meziyetini anlamak senelerce ta'mîk-i fikre muhtac olan diyânet-i celîle-i Muhammediyye'yi hürriyet-i efkâra hâil ve terakkî-yi medeniyete mâni' bilerek pîş-i nazara alır, bu fikrin netâyicinden olarak, tahkikatını, zorla, mu'tekadât-ı gayr-i ma'kûle taharrîsine hasreder, tesadüf ettiği her mes'eleye, hâşâ mine't-teşbih, güya Zulu halkının mezhebiyle uğraşır kadar sathî bir imâle-i nigâhı zihninde hâsıl edeceği fikir için kâfî görür de, tevaggulünün mevkûfünaleyhi olan elsineye intisâbı da daha kelimelerini doğru telâffuz edemeyecek derecede bulunur ise, yazacağı şeylerin hezeyandan başka bir şey olabilmesi aklen kabil midir?

Şu hakikati de söyleyim : Avrupa'da elsine-i İslâmiyye'den bir ve bir kaçına gerçekten intisâb etmiş hiç kimse yoktur denilemez; fakat bu muvaffakiyeti hâiz olan ashâb-ı imtiyaz -Şark'ı bilmek ve herkese bildirmek dâiyesinde bulunup da risâle yazanların, hutbe îrad edenlerin ekseriyeti gibi- diyânet-i İslâmiyye'nin terakkiyât-ı maarifçe olan te'sîrâtını böyle kırk sahifelik bir risâlecikte muâheze ve tedkîk edebilmek dâiye-i hod-nümâyânesine kalkışmaz.

(Külliyât-ı Kemal I, İstanbul 1326/1910-1911, s. 2-11).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAHRÎB-İ HARABAT'tan

Mukaddime-i manzume

Ey mefhar-i zümre-i edibân!
Sensin bize tercümân-ı irfân
Erbâb-ı şebâb kuvvetiyle
Kilk-i hünerin iânetiyle
Tarz-ı kudemâ bütün bozuldu
Bir tavr-ı nevîn vücûd buldu
Dest-i üdebâda kilk-i irfân
Oldu hele tercümân-ı vicdân
Bu mesleğe sen mü'eyyid oldun
Ol hikmete belki mûcid oldun
Terci' ile fikri kıldın ihyâ
Terkib ile şi'ri ettin ihyâ
Küttâba *Risale-i Verâset*
Olmuştu nümûne-i belâgat
Hürriyyet'e yazdığın makâlât
Kadr-i hünerin ederdi isbât
Söz var ise *Nâme-i Zafer*'dir
Ya şerhi ne dil-nişîn eserdir
Maksad edebe olunca hizmet
Bunlar edemez mi yâ kifâyet?
Ey câmi'-i cümle-i kemâlât?
Lâzım mı idi bize *Harâbât*?
Tarz-ı Acemi niçindir ihyâ
Kilk-i edebe papaklar iksâ
Elvermedi mi Nedîm ü Nef'î
Şi'rin bize var mı hiç nef'i
En parlağı en büyük yalandır
Doğrusunu bul beni inandır
Ermiş mi hadeng âsumâna
Varmış mı gerek lâmekâna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cevzâya döner mi gözde merdüm
Hiç katrede bahr olur mu yâ güm
Makbûl ola mı şuûrsuz şi'r
Bir kâra yarar mı nûrsuz mihr
Şâir demek ehl-i dil demekse
Hoş-meşreb ü mu'tedil demekse
Lâyık mı ola o rind-i kâmil
Meddâh-ı eâzım u erâzil
Cühhâle de ayb iken yalan söz
Her söylediği yalan dolan söz
Nazmında hikem yolun açarken
Nesrinde dür ü güher saçarken
Bilmem neden ettin intihâbı
Meydâna getirdin ol kitâbı
Herkes ana mı mukallid olsun
Söz yine yalan dolan mı dolsun
Eslâfı ya etmek için ibcâl
Lâyık mı muâsırîni iğfâl
Meydanda bedi' ile meâni
Biz de okuduk biraz beyânı
Türkî'de kaside görmedim ben
Beş beyti bile mutâbık-ı fenn
Mazmûnları vehmdir zunûndur
Akla göre âdetâ cünûndur
Şi'r-i Arabîye lâf yoktur
Fürsîde de hoş kelâm çoktur
Anlarla dolaydı intihâbın
Tahsîne sezâ idi kitâbın
Amma ki Acem'de Enverî'den
Selman u Zahîr u Unsurî'den
Medhiyyeler intihâb olunmaz
Bu asrda irtikâb olunmaz
Vaktiyle güzel sanırmış eslâf
Meydanda değil mi hakk u insaf
Âsâr-ı Arab'dan ihtiyârın
Makbûlüdür ehl-i itibârın
Tertîbin eğerçi mu'teberdir
Birkaç yeri câlib-i nazardır
Lâyık mı idi cenâb-ı Ka'bî
Hem Kâ'be iken cihanda kâbı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ta olmuş iken Resûl'e sâhib
Sarhoşlara eylemek musâhib
Tab'ıyla hem eyliyor mübâhât
Etmek yine dâhil-i *Harabât*
Ol bürde ile sanır mısın sen
Âlûde idi o pâk-dâmen?
Ashâbı değilse terk evlâ
Hassânı niçin beğenmedin yâ
Medh-i Nebevîde ol yegâne
Bir gelmiş idi bu hâkdâne
Güftârını ba-hadîs-i Ahmed
Rûhü'l-kudüs eyledi mü'eyyed
Peygambere söz beğendiren zât
Etmez mi cihâna fazl-ı isbat
Lâyık mı değildi yâ Samuel
Olsaydı Yezid ile mübeddel
Güftâr-ı *Mu'allâkı* Lebîd'in
Makbûlüdür a'kal ü belîdin
Ammâ ki makâl-i «mâ halâllah»[1]
Dîvân-ı belâgatında bir şâh
Tevhîd ile çün muvaşşah olmuş
Manzûr-ı Nebi-yi efsah olmuş
Lâyık mı idi anı unutmak
Sonra bize Nevres'i okutmak
Çok müntahabâtı Fârisîden
Bir türlü beğenmedim hele ben
Esbâbını eyleyim de ityân
Var ise eğer sözümde noksân
Afveyler isen olur mürüvvet
Reddeyler isen olur adâlet
*Tevhîd*ini Feyzî-yi edîbin
Ya *Na't*ını Örfi-yi garîb'in
Tenkîh olur muydu lâyık
Îrâd değil miydi sâdık
Eş'ârda ya Selîm-i evvel
Olmakla Kemâl ile mübeccel
Tek idi beyân-ı Fârisîde

---

1 «Allah'tan başkası» mânâsına gelen bu söz, Câhiliyye şâirlerinden Lebîd'in Peygamber tarafından da beğenilen beytine telmihtir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şâh idi cihân-ı Fârisîde
Nef'î'yi unutma câiz olmaz
Nevres bu makāmı hâiz olmaz
Nef'î'ye olur denilse lâyık
Türkîsine Fârisîsi fâik
Örfî'ye sezâ tutulsa hemdem
Divânını görmedinse bilmem
Nevres okunur belâ mıdır hiç?
Şâirliğe aşinâ mıdır hiç?
Bir ehl-i kemâl eliyle heyhât
Bir har ola dâhil-i *Harâbât!*

(s. 1-12).

(.....)

Ayrıldı bizimle çünkü eslâf
Varsın bizi de ayırsın ahlâf

ne demek? Bu asr-ı terakkîde yalnız sevâbıkın kemâlât ve nekāisini arayıp da, zamanımızın hâlini sükût ile geçiştirmek neden iktizâ etsin! Madem ki muaheze yolu açıldı; muâsırîn haklarında yazılacak tahkikat u mubâhesât-ı edebiyyenin hem efkâr-ı zamâneye ve hem de kendilerine fâide-bahş olması mukarrer iken, yalnız eserlerini nakl ile iktifâ etmek ve sitâyiş ve ta'rîzi eslâfa hasr eylemek revâ mı olsa gerek!

Göstermek için hatâ sevâbı
Her şîveden ettim intihâbı

sözü â'cebü'l-acâib, agrebü'l-garâib değil midir? Hiç hata ve sevab göstermek için müntahâbet mecmuası mı yapılır? Demek ki bu eserde eş'ârın hem en güzelleri, hem de fenâları intihâb edilmiş!

Eslâfda Ahmed ü Necâtî
Avâre-i dilşikeste Zatî
Türkî suhana temel komuşlar
Gerçi temeli güzel komuşlar

yolunda olan ifâdât-ı seniyyelerinin tarih-i edebiyatımızla hiç muvâfakatı var mıdır? Hazret-i Mevlânâ ve Sultan Veled ne cihetle unutulmuş? *Mevlid*'inin her beyti sehl-i mümteni addolunan Süleyman Dede niçin tahattur buyurulmamış? Şahidî'nin Türkî âsârı acaba manzûr-ı devletleri olmamış mıdır? Hatta Nazîf'in müntahabâtında bile bir gazeli vardır.

Yahut Ahmed ve Necâtî ve Zâtî dünyaya bu saydığım zatlardan mukaddem mi gelmişlerdir?

Tarz-ı gazel u kaside-bâzî
Nâhoş o kadar ki vezn-i tâzî

beytindeki «vezin» acaba ne mânâyadır? Arabî vezin demek ise *Harabat*'taki eş'ârdan hangisinin vezni evzân-ı Arabiyyeden değildir? Bir de evzân-ı Arabiyye «nâhoş» tâbirine neden müstahak oluyor? Yok, «Tâzî» kelimesi «av köpeği» mânâsına ise vezinler tazı gibi eğri büğrü bir şey hükmüne mi girmiş demek olacak?

Pür haşv ü imâle vü zihâfât
İnşâd edene belâ-yı âfât

beytindeki «belâ-yı âfât» tâbirinin de mânâsını anlayamadım.

Bir de kudemânın haşviyât ve imâlât ve zihâfâtını ta'dâd edip dururken, mukaddimedeki ebyâtın hemen bir sülüsünde mevcûd olan sektelere dikkat etmemek revâ mıdır? Amma Fuzulî'de, Gâlib'de sâir bazı kudemâda sekte varmış :

Her tavrına iktifâ ne lâzım?
Câizse de ictirâ ne lâzım?

(s. 21-23)

(.....)

Türkî dili evvel idi yektâ
Etti anı fârisi dü-bâlâ

itikadını zamanımızın edebiyat-ı cedîdesine müsteşhed olan bir zâtın lisan-ı irfânına kat'iyen yakıştıramadık. Vâkıa edebiyatımızın hâl-i hâzırına nazaran Fârisîden bir vakit istignâ bizim için kabil olamayacağını inkâra mecâl yoksa da, lisanımızı zaten Fârisî telvîs etmiş ve âsâr-ı edebiyyemizde görülen fezâil-i akliyye ve letâfet-i hissiyye noksanı bütün Acem mukallidliğinden neş'et eylemiş olduğunu dahi ikrâr eylemek zarurîyâttandır. Bu hale nazaran bizim mahâret-i edibâne ve kemâlât-ı hakâyık-cûyânelerinden ümidimiz, iki lisan beyninde i'tilâfı, imtizâc-ı şir ü şeker değil, ihtilâf-ı hata vü sevab kabilinden bilerek, mümkün mertebe hatâyı sevabdan ayırmak için bir tarîk-i suhûlet bulmak ve o tarîki delilleriyle, nümûneleriyle, kavâidiyle, muhâtabâtıyle beraber âdâb-ı sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hîhaya heveskâr olan nevrestegân-ı irfâna irâe buyurmak idi. Yoksa mâlum-ı âlîleri olduğu üzere «Sabah-ı ma'rifet ki mâhiyet-i eşyayı göstermek şânındandır; envârını her tarafa neşrettikçe hayâlât gibi hakikat ve tabiatın hâricinde olan öyle bir takım âsârın» mâkul ve makbûl addolunması aklen kabul olunur şeylerden değildir.

***

Osmanlı lisanı bu lisandır
Fikr eyle ne bahr-ı bî-kerândır.
Osmanlı lisânını bilen zât
Bir bennâdır ki hâzır âlât
Birkaç türlü edâta nâil
Birkaç nev' inkılâba kâbil
Her hangi hayâl ise musavver
Elfâzı gelir onun beraber

beyitleriyle lisanımız için irad buyurulan medâyih

İşte bu sebebledir ki el'ân
Türkîde yok irticâle imkân

beytiyle muhâlif değil, bayağı boğaz boğaza geliyor değil mi?

Bir kere mülâhaza buyurulsun! Ebyât-ı aliyyelerine nazaran Türkçenin evzânı evvel parmak hesabıyla imiş, Fârisîye taklid olunmuş. Arada ef'ile, tef'ile hâsıl olmuş; vezni bozmuş, lisan fesâhatinden düşmüş; o cihetle irticâle imkân kalmamış; mamafih Fârisî ile Türkçe şeyler, âb ile şeker gibi imtizâc etmiş; insan lisan-ı Osmanîde her ne tasavvur ederse, nazma getirmeğe o sâyede muktedir olurmuş! Demek ki lisanımızı hem Fârisî bozmuş, altını üstüne getirmiş; hem Fârisî düzeltmiş, dünyâda en birinci lisan etmiş! Bir şeyi hem o derecelerde tanzîm etmek ve bu ifsâd ve ıslâh bir anda ve bir zamanda câri ve mevcûd bulunmak, kudret-i ilâhiyyeden başka hiç bir kuvvet için mevcûd olamaz sanırım. Hatta kudret-i ilâhiyye dahi cem'-i ezdâdı âsâr-ı meşiyyetinde göstermiyor. Acaba bu fârisi bizim lisan için «büt-perestler» in mutekadât-ı bâtılasından olan «Âlihetü'l-beyân» hükmünde olarak, imkân-ı âdinin hâricinde bir takım tecelliyât-ı istihâle-güzâra mı mâliktir?

(s. 31-34)

(.....)

Bundan agreb gördüğüm bir fikr-i mahsus-ı devletleri de ta'rîf-i şâiriyete dair olan beyt-i âtiyyenin meâlidir :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fikrini salâha sâlik eyler
Bilmez ki umûma kemlik eyler

Acaib! Bir insan şâir olunca umûma kemlik etmemek için fikrini salâha sâlik etmesin de (kaside) nâmında bin yalan, yüz bin hezeyândan mürekkeb istid'âlarla rütbe ve ma'îşet dilenerek nâil olsun, sonra da Râmi Paşa'nın, Sefih İbrahim Paşa'nın mesleğini ihyâ eylesin! O zaman umûma hizmet etmiş olur öyle mi? «Subhâne men tahayyere fi sun'ihi'l-ukûl».

Bu fikri, hamiyet-perverân-ı vatana râyet-keş-i müsâbakat olarak, Şark'ın hukuk-ı adâletini ta aksâ-yı Garb'tan i'lâ ve i'lâna çalışan ve o yolda neşreylediği envâr-ı efkâr, edvâr-ı muzlimenin sabâh-ı garb-ı infilâk u intihâsı addolunduğu cihetle, Ziyâ-yı hamiyet unvân-ı mefharetini bihakkın ihrâz eyleyen zâtın lisanından mı işitiyoruz!

Ya yine şâirliğin vasfında «Çokluk anı bağlamaz akâid» ne demek? Efendimiz de şâir bulunduğu cihetle kendi mısra'ınızın kendi hakkınızda hâsıl edebileceği fikri mülâhaza buyurmadınız mı? Nâmlarını îrad buyurduğunuz şuâra içinde ashâb-ı güzîn ve evliyâ-yı kirâmdan bu kadar zevât var; onları akidesizliğe nisbet etmek bir büyük had-nâ-şinâslık olmaz mı?

Kalem-i belâgat-ı devletleri efkâr-ı umumiyye meydanlarında hutbehân-ı beyân olmağa başladığı zamandan beri, her sadâ-yı dil-firîbi rüsûh-ı akâid ve hubb-ı millette olan derece-i kemâl-i âlilerine bir bürhân-ı nâtık olduğundan, efendimize isnâd-ı ilhâd kimsenin elinden gelmez; fakat hayfâ ki bizde şiir lâkırdı olsun diye söylenilegeldiğinden, zât-ı seniyyeleri gibi edebi, lisan-ı hakikat etmekte mahârât-ı fevkâlâdesi müsellem olan bir nazar-ı hakim sâhibi dahi eş'ârda müttehazımız olan meslek-i sakîm sâyesinde böyle efkâr ve hatta akâidine mugayir hefevâttan hıfz-ı lisan edemiyor! Bu halleri düşündükçe, -Ey câmi-i cümle-i kemâlât! Lâzım mı idi bize *Harabat?* - beytini nasıl tekrar tekrar irâd ve tezkâr etmeyelim? Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh![2]

Bir şâire müntehâ-yı maksad,
Bir şişe şarab ve bir semen had

nasıl lâkırdı? Bu yolda olan fikr-i âlileri muvâfık-ı hakikat ise bir milleti ıslâh için sefihlerinden, haydutlarından evvel şâirlerini ya tabiatlarından geçirmek veya dünyadan kaldırmak iktizâ etmez mi? Bu meşreb-i kalenderâne ve mezheb-i atalet-perverânenin hangi cemiyet-i mütemeddine

2 Değişme ve kuvvet ancak Allah'ın iradesi ile mümkündür.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

içinde bekâsı câiz olabilir? *Harabât*'ta nâmları mezkûr olan eâzımdan Cenab-ı Lebid ve Ka'b bu tavırda mı idiler? Selim'ler Süleyman'lar, İbn Kemal'ler, Ebüssuud'lar, Ahmed Paşa'lar, Yahya'lar, ömürlerini (semen had) karşısında, şarap şişesi önünde mi geçirdiler? Bu mülâhaza-i devletlerine baktıkça, birkaç kelimeyi bir yere getirip de efâ'îl ve tefâ'îl usulüne tevfik edebilmekte mâlik olduğum iktidâr-ı cüz'îden dolayı kendi kendimden nefret edeceğim geliyor.

Bir de şâirler için inşâd buyurulan :

Medhinde eğerçi eyler ıtra
İşte sana eylemez müdârâ

beytindeki mısra-i sâni, şuarâyı bir nev'i tezkiye hükmünde gibi görünüyor.

Eğer öyle ise muvâfık-ı hak olup olmadığının temyîzini yine vicdân-ı âlîlerine havale ederiz. Ma'lûm-ı devletleridir ki, insan dünyayı iğfâle muvaffak olsa, bir şahıs kalır ki onu aldatmasına imkân olamaz; o da kendi nefsidir. Fakat birinci mısra'ın hâvi olduğu fikir hakkında kulunuz da afv-ı devletlerine ma'zûren birkaç söz söylemek isterim : Şâir ötekinin medhinde niçin ıtrâ edecek? Vezin ile lâkırdı söylemekten maksad paşa eğlendirmek midir? İtikad-ı âcizâneme kalırsa «edeb bir ma'rifettir ki insana haslet-amûz-ı edeb olduğuçün edeb ve ehli edîb tesmiye kılınmıştır.» Hal böyle olunca bir adamı velev ne kadar büyük bir makamda bulunursa bulunsun,

Bu resmi tarh eden mimar tab'-ı pâdişahîdir
Bu mânâca ana sun'-ı beşer de dense bühtandır

beytiyle akıl ve naklin kâffe-i hududunu pâymâl ederek, hâşâ, ulûhiyet mertebesine is'ad etmek, hangi nev'-i edebe tevâfuk edebileceğini bilmekte zihinlere hayret elverse şâyân değil midir? Ma'kul -şinas bir zâta

Ki asrı gıbta-bahş-ı asr-ı Fâruk u Süleymandır

mısraını hâvi bir medhiye verilse, istihzâdan başka neye hamledebilirler?

Dikkat buyurulsun ki gulüvv ve ığrak ibtilâsı fetânet-i müselleme-i aliyyeleri gibi, istidâdın hadd-i müntehâsına yaklaşmış bir kuvve-i idrâki ne sakîm girîvelere düşürüyor! İşte oldukça söz anlar bazı bendegânımızın edebiyat-ı atîkayı bütün bütün imhâya çalışacak derecelerde tarz-ı cedîde tarafdârlık ettiklerine en büyük sebeplerden biri de eş'ârımızda bu türlü türrehâtın her sahifeye bakıldıkça göze çarpagelmesidir.

(s. 41-46)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

(.....)

İklîmde hükmü yok mu farkın
Vaz'iyyeti bir mi Garb u Şark'ın?

buyuruyorsunuz. Acaba itikad-ı devletlerince güneş doğduğu zaman ziyâsı İran ve Bağdad'a daha evvel dokunmakla oralarca tiyatronun imkân-ı husûlünü nez'eder bir kaide-i hikemiyye mi vardır? Yoksa Paris'te güzel komedya yazmak vaz'iyet-i mevki'iyye avârızından bir hal midir? Altı yüz yıllık bir devletiz; on sene evveline gelinceye kadar bizde de bir tiyatro yok idi. O fıkdânı Şark'ın vaz'iyetinden mi bilelim? Öyle ise şimdi dünyânın altı üstüne mi geldi? Niçin Türkler de tiyatro yapmağa muktedir olabiliyorlar? Çin iklimi bize göre aksâ-yı şark iken orada tiyatro Avrupa'dan kadim olduğu müttefikun aleyhdir. «Vaziyet-i Şark u Garb» efkârının butlânına bu da maşrık kadar celî, güneş gibi bedihî bir bürhân değil midir?

Şiirin mükessib-i ahlâk olduğunu dünyâda kim iddiâ etmiş? Ve hususiyle tiyatroların mekteb-i hikmet olduğuna kim zâhib olmuş ki

Lâkin böyle eserlerin heb
Ahlâk-ı umûma sanma mekteb

buyuruluyor. Tiyatronun bir eğlence olduğunu ve fakat fâideli eğlencelerden bulunduğunu üdebâmız bi'd-defa'at umûmun nazar-ı tedkikine arzetmişlerdi. Mamafih şimdi şunu diyebiliriz ki, umûmun ahlâkına Avrupa tiyatroları mektep olmayınca *Harâbât* hiç bir vakitte ahlâk öğretir bir kitap olamaz; çünkü derûnunda mevcûd olan Türkî kasâidin hiç olmazsa nısfı umûmun salâbet ve terbiyetini ifsâd husûsunca «Palais Royale»in en şenî' farslarından aşağı değildir.

(s. 51-53)

(.....)

Nef'î'nin at, konak, kavga filan vasfında sitâyiş buyurduğunuz iğrakları edebiyat-ı sahîhaya göre en büyük kabâyihidir. Yukarılarda bunlara dâir birkaç lakırdı söylediğim ve efendimizi bir işâretle iktifâ eden ârîflerden bildiğim için daha ziyade tafsîl-i merâma lüzûm göremedim. Fakat :

Fahriyyede yoktur ana sânî

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mısra'ını sükût ile geçiştiremeyeceğim. Demek ki zu'm-ı âlilerince, kendini medh etmek edebsizliği de edebiyat aksâmından ma'dûd olacak. Vâkıa Firdevsî kadar ye'sé düşmüş bir şâir, hakkını isbât arzusuyla : «Acem zinde kerdem bedîn parsî»[3] yolunda iddiâlara kıyam ederse ma'zûrdur.

Fakat na't-ı nebevî sırasında :

Her ne söylersem kazâ mazmûnunu isbât eder
Anı bilmez kim hitâb-ı imtihânîdir sözüm

gibi hezeyân, edebin hiç bir cihetine tevâfuk edemez.

İtikadımca iftihârdan maksad, neş'e-i tasavvuf üzre zikr-i cüz'ü irâde-i küll kabilinden olarak, câmi'iyet-i külliyye-i insaniyyeye işâret ise, şathiyât-ı sofiyye ile şiddet-i iştigâl ve o yolda kemâli ma'lûm olan Gâlib'in :

Dil eder bir tavr ile Mi'râc kurb-i vasla kim
Cân hayran, sâkinân-ı arş-ı âlâ bî-haber

İlân-ı şan-ı milliyet ise, Selim-i Evvel'in :

Kişver-i dehr giriftîm be-himmet âsân
Gerçi düşvâr-nümâyed betu âsâni-i mâ[4],

hamaset ise, Derviş Yakub Paşa'nın :

Yol göründü düşmene rehvâre hay hay! eyledim.
Nîzemi tîr eyledim; şemşîrimi yay eyledim.

İzhâr-ı fazilet ise, Hâmi-yi Âmidî'nin :

İtimâd etmez isen ur mihek-i tecrübeye
İşte levh, işte kalem, işte kütüb, işte fuhûl!

Tergîm-i unûf-ı ru'ûnet ise, Ragıb'ın :

Olsak ne kadar kîse tehî nakd-i gınâdan
İrfân ile mahsûd-ı kirâm-ı vüzerâyız

İddiâ-yı hizmet ü liyakat yolunda ise, Nef'î'nin :

---

3 Ben, bu farsça ile İran'ı diriltim.

4 Bizim dünya ülkesini fethetmemiz sana güç görünür ise de, biz onu himmet ile (manevî güç sayesinde) ele geçirdik.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Cihânı tuttu nazmımla serâpâ şöhret ü nâmı
Eğerçi hutbeden tayy ettiler Sultan Osmân'ı

beyitleri gibi âdâb-ı şer'iye mutâbık olarak söylenmek lâzım gelir.

(s. 62-64)

(.....)

Fuzulî için tanzîm buyurulan :

Yanıktır o âşıkın kitâbı
Nazmında kokar ciğer kebâbı

beytini okudukça kendimi *Harâbât*'da değil, Bahçekapısı lokantalarında zannediyorum. Afv buyurursunuz amma şu «ciğer kebâbı» mazmûnuna ne kokmuş söz, ne iğrenç tasavvur! demekten bir türlü kendimi alamayacağım. Fuzulî *Divan*'ını kedi yavruları için mi söylemiş; yoksa Arnavudların «manda yuttu» dedikleri meşhur kitap mıdır. Bir de Fuzulî için :

Etmez gazelinde fikr-i san'at
San'at olur anda bî-sınâ'at

deniliyorsa da pek zannedemem. Çünkü :

Ey olub Mi'râc bürhân-ı üluvv-i şân sana
Gökten inmiş hâke istikbâl için Kur'an sana

Mâh-ı nev midir bu yâ ettikte azm-i âsumân
Eylemiş eflâk parmak kaldırıp iman sana

veya

Her habâb-ı eşkime bir aks salmış peykerim
Şâh-ı mülk-i mihnetim tutmuş cihânı leşkerim

Aşk sergerdânıyım göğsümde yer yer dağlar
Bir sipihr-i sâirim sâbit cemî'-i ahterim.

veya

Aşk mîmârı yapan sâ'atte gerdûn mahzenin
Dûd-ı âhım çıkmağa açmış kevâkib revzenin

beyitleri kadar san'atlı şiir öyle tekellüfsüzce söylenmez. Fuzulî'nin ebyâtı ise yüzde doksan itibâriyle san'atça bâlâda gösterdiğim misâller fevkındedir. İtimad buyurulmazsa Hakkı Beyefendi'ye sorulabilir. Nevres Efendi Hazretleri de şiirden bî-behre bulundukları halde biraz meâni, bedî' filân görmüş olduklarından bu kavl-i âcizânemi tasdik ederler, sanırım. (s. 81-82)

(*Tahrîb-i Harabat*, ikinci tab', Kostantiniye 1304/1888-89).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAKİB'den

(.....)

Eslâf ve muâsırînin âsârında *Terci'* ve *Terkîb-i* devletleri kadar olmasa bile Rehâyî'nin :

Hemen ağlâyı geldim âleme ağlâyı gittim ben
San ol nîlüferim kim sûda bittim sûda yittim ben

beyti ile merbût olan *müseddes*inden birkaç kat ziyade mâkul ve makbûl şeyler bulunup da intihâb etmek mümkün idi zannederim.

Fakat tedkîkât-ı devletlerine hafî olmasa gerektir ki, nilüfer ile ağlamak beyninde hakikaten, mecâzen, hâsılı vechen mine'l-vücûh bir alâka ve münasebet tasavvur olunamaz. Suda gark olmak başkadır, gözden yaş akıtmak yine başkadır. Değil mi? Hele o mısra'ları vezne getirmek için insanın var kuvveti bazûya vererek, sadâsını yangın bekçisi feryadına, yüzünü, lastikten yapılma mâhud maskara resimler şekline getirmek mecbûriyetinde bulunduran sözleri şiir addetmek, bilmem ki hüsn-i tabiata nasıl tevâfuk eder!

Fuzulî'nin, Bâkî'nin, Fehîm'in, Nâilî'nin, Nâbî'nin, Sâmî'nin Nedîm'in, Kelîm'in o kadar güzel terci'leri, müseddesleri, muhammesleri acaba bu eserden de mi aşağı idi ki, nazar-ı âlîlerinde mecmûa'-i intihâba girmek meziyetinden mahrûm göründüler? Hangi birini ta'dâd edeyim? Sâmî'nin Ruhî'ye olan nazîresini bir kere dikkatle mütâlâa buyurunuz! Metânet ve sanat cihetleriyle zannetmem ki, Rehayî'nin *tesdis*'inden değil, efendimizin *Terkib*'inden aşağı bulunsun! Hele Nedîm'in gerek muhammes ve gerek murabba o kadar parlak şarkıları vardır ki, birini tanzîrde zât-i vâlâ-yı sihr-âzmâyîleri de içimizde dâhil olduğu halde hepimiz, topumuz âciziz.

(s. 5-7)

(.....)

İsterseniz idraksizliğime haml buyurabilirsiniz! Fakat kulunuz Süheylî'nin :

Eli altında olma kimsenin hâtem gibi zinhâr
Kimesne demeye ta kim gözün üstünde kaşın var

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

*müseddes*ini intihâba değil, hatta okumağa bile lâyık göremezdim. Evvelâ, bu beyitteki teşbih esasen cinâs-ı lafzî üzerine mü'esses olarak, manevî bir san'at ise lafzî bir san'ata müftakır olunca, bittabi hükmünden sâkıt olmak lâzım gelir. Sâniyen, hâtem, ber-mu'tâd elin altında değil üstünde bulunageldiğinden, şâirin bu tasavvuru sırf hayâl-i ma'kûstur. Sâlisen, *müseddes*in hey'et-i mecmû'asında selâsetten, fesâhatten ve hüsn-i ifâdeden eser bile yok! Amma şâir kudemâdan imiş de o vaktin şivesi bu yolda imiş!... Şimdi ne yapalım? Selefte her ne yapılmış, her ne söylenmiş ise, velev akıl ve tabiatın hilâfına olsun, bir kere söylenmiş bulunduğu için, halka numûne-i imtisâl olmak üzere müntahâbatlar içine mi karıştıralım?

Efendimizden evvel de Cevdet ile Nazîf birer mecmûa'-ı intihâb tertib eylemişler; onlarda bu kadar kudemâ-perestâne kabul olunmuş bir beyit bile yok. Zât-ı sâmi-yi hikmet-şinâsîleri ise, zamanımızın hâmi vü müşevvik-i tecdidât u ıslâhâtı olan ashâb-ı terakkînin ser-efrâzlarındansınız. Hal böyle iken, edebiyatımızı Galib Paşa taklidleri gibi Kastamonu dağlılarına hande-bahş-ı istihzâ olacak bir hale getirmek için mi böyle şiirlere o kadar güzel âsâr arasında mahall-i ta'yin i'tâ buyurursunuz? Bundan üç yüz sene evvel gelen şâirlerimiz o kaba saba sözlere nazar-ı rağbetle bakmamış; şimdi lisanın bu kadar nezâketiyle beraber hatta Nef'î'nin, Nâbî'nin bazı şivelerini bile pek kolaylıkla beğenemeyen nevrestegân-ı ma'rifete Süheylî, Rehâyî gibi isimleri yalnız tezkire-i şuâralarla kendi eserlerinin makta'larında görülen adamların lafzı mânâsından, mânâsı lafzından çirkin bir takım sözlerini kabul ettirmek nasıl kabil olabilir?

(s. 8-10)

(.....)

Bir de, Efendimiz! Şâirlerimizin doğdukları yeri beyâna bilemem ki, niçin o kadar merak buyuruluyor! Bin üç yüz yıla yakın senelerden beri dünyanın hemen bir nısfında neşr-i âdâb eden üç kavimden ne kadar manzûm söz söyler adam gelmiş ise hepsini, hatta maskat-ı re'sleriyle beraber bilmek, dünyada bir kuvve-i hâfızanın kârı değildir. Efendimizin müntahabâtında ise, eslâftan kat'-ı nazar, zamanımızda mevcûd olan ve bu gün İstanbul'da bulunan şâirlerimizden bazılarının en güzel âsârı mefkûd ve bazılarının ise nâmı bile yok! Müsâmaha ile cem'olunmuş ve belki itikadımca sırf eğlence için toplanmış bir kitapta şâirlikle kat'iyen alâkası olmayan maskat-ı re's tâyinini iltizâma ne hâcet vardı? Vâkıa Nef'î madem birinci ciltte Vanlı kıyas olunmuş ve mu'ahheren vuku' bulan ihtâr-ı hakîrânemin hakka mutâbakatı nezd-i sâmilerinde ma'lûm olmuştur; ikinci ciltte Erzurumlu olduğunu tasrîh ve bu edâ-yı zarifâne ile ev-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

velki sehvi tashîh etmek secâyâ-yı seniyyeleri cümlesinden olan ıslâh-perverlik iktizâsından idi.

Galib Bey merhumun ki hemen lakırdı anlamağa muktedir olduğum zamandan beri İstanbul'da, Bâbıâlî'de ve hatta Efendimiz gibi ekâbirin mecâlisinde ifnâ-yı ömr etmiş bir zât idi, nereli olduğunu şiirinin kenârında göstermek iltizâm-ı mâlâyelzem kabilinden olmaz mı? *Harâbât* sanırım ki suhan-şinâs olanlar için tertib olundu; asrımızın suhan-şinâsları arasında ise Gâlib merhum şâirlikçe hepimizden ma'rûf idi. Bir derecede ki vezin bilen bir çocuğa sorulsa, şahsını bilmezse nâmını bilir. Hâl böyle iken eğer *Harâbât*'ta münderic olan kıt'ayı evvel görmemiş olaydım, en mahremi olan ahbâbından olduğum halde, kulunuz Gâlib'in kim olduğunu bilemeyecek idim. Çünkü Gâlib Palaslı değil Leşkofçalı idi. Vâika pederi vüzerâdan İsmâil Paşadır; Palaslı da yine vüzerâdan bir İsmail Paşa var idi; fakat Leskofça ile Palas arasında Van ile Erzurum'un bu'duna yakın mesafe olduğundan zannetmem ki, Leskofçalı İsmail Paşa evlâdı Palaslı İsmail Paşa'ya isnâd olunmakta bir cihet-i mâkul tasavvur olunabilsin. İtikad-ı acizânemce mastaba-ı intihâb-ı âlilerine dâhil olan yârân-ı safâdan Kâzım Paşa'ya, Hakkı Bey'e, Hikmet Bey'e, Fâik Memdûh Bey'e, Manastırlı Fâik Bey'e, Avnî Bey'e, hâsılı şâir zannettiğimiz zevâtın hangisine suâl etmeğe tenezzül buyurulsa idi, Gâlib Bey merhûmun pederini, maskat-ı re'sini kendi hallerinden bahseder derecelerde suhûletle haber verirler idi. Rumeli'deki teşvîşler yanardağ veyahut zelzele hâsiyetinde olamamasına ve olsa bile o türlü mesâibin idrâkât-ı insaniyyeyi tersine çevirdiği görülmemiş olmasına nazaran, İstanbul ukalâsının zihninde hâlâ Palas Leskofça'ya veyahut Leskofça Palas'a tahavvül etmemiştir, sanırım.

Ahass-ı âmâlim tasvir-i merâmda ihtisâr iken bir memleket meselesinden bu kadar sözler çıkardığıma istigrâb buyurulmasın! Bahis Gâlib merhûma aittir. Edîb-i müşârünileyh hepimizin indinde vâcibü't-ta'zîm olan hakâyık-cûlardan ve her halde hepimizi âciz bırakan nükte-gûlardan idi. Doğduğu mahalli değil, defn olunduğu yeri bile unutmak Türkistan'da eli kalem tutan bir edîbe ve bâhusus muktedâ-yı üdebâ olan bir hakşinâs hakîm-i edîbe lâyık değildir de onun için bu kadar söylendim, durdum.

***

Bu yaprağı kapamadan evvel sanâyi'-i lafziyye üzerine mü'esses olan sanâyi'-i mâneviyyenin dâimâ hükümsüz kalageldiğini bir kere daha ihtâr ederim. İşte delili de budur :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Rağbet olmaz cihânda doğruya hiç
Eğridir dehrden alan behre
Okçu-zâde gibi vücûdu atıp
Çektiler Yaycı-zâdeyi sadre!»

Şimdi şu kıt'anın birinci beytinde olan fikir velev sevâb olsun, ikinci beyti o hakikati isbât etmeğe sâlih bir mütâlâa mıdır? Meselâ Yaycı-zâde, Okçu-zâde gibi memuriyetinden ma'zûl olup da, Okçu-zâde onun yerine gelmiş bulunsa idi, veyahut Yaycı-zâde'nin pederi Okçu, Okçu-zâde'nin pederi yaycı olsa idi, veyahut ma'zûlün istikamet ve kemâli mansûbda bulunsa idi, şâir hazretleri o zaman müddeâsını ne ile isbât eder idi? Gevezelik arasındaki cinas-ı lafzîye meydan olduğunu kimse inkâr etmez; fakat bilemem ki Arab'ın, Acem'in, Çin'in, Hind'in, Freng'in ashâb-ı edebi nazmen, nesren ciddî bir lâkırdı söylediği zaman lafzî cinas yapmağa tenezzül etmiş midir? Ve edenler varsa yaptığı cinasları zamanlarında kendi kavimleri arasında muktedâ-yı irfân addolunmuş bir zâtın kabulüne mazhar olmuş mudur?

(s. 14-19)

(.....)

«Elif» kafiyesinde âsâr-ı âliyyelerinden olarak irâd buyurulan on iki beytin hiç birini ma'kul göremedim ise de, teeddüben sükûtu ihtiyar eyledim. Yalnız bir beyit dâire-i edebden hurûc hususunda kullarına cesâret veriyor; o da şudur :

Rind-i âlî-meşrebim humhâne-i endîşede
Tâs-ı ma'kûs-ı felek bir cür'adan olmaz bana

ne demek oluyor? Endişede bir humhâne tasavvur etmek, bir hayâl-i şâirâne olduğundan, kabulünde tereddüt edemem. Fakat felek bir cisim veyahut bir mevcûd-ı cismânî değildir ki, onu tasa benzetmek 1292 tarih-i hicrisinde (1875) şâirler için medâr-ı tahayyül olabilsin! Mamafih mesele Efendimize müte'alliktir; ne desem zâid olur.

(s. 22-23)

(.....)

«Ha» kafiyesinde bir iki «sefîd ü siyah u surh» beyitleri görüyorum; bunlardan maksad sanat ise bir kere de Sâmi'nin «O zülf ü hâl ü ruh..» gazeline dikkat buyurulmuş olsa idi, zannederim ki Aynî'nin :

Tâvûs-veş hırâm ederek geldi gülşene
Giymiş o şîvekâr sefîd ü siyâh ü surh

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyti kadar akıl ve hakikate mugâyir bir eser intihâbına mecbûriyet messetmezdi.

A velinimet! Avrupa'da beraber idik; günlerce hayvanât bahçelerinde eğlendik. Yüzlerce tavus kuşu gördük; hiç tavusların beyazında siyah ve surh veyahut reng-âmizinde surh ve sefid bir parça tüy var mıydı? Herkesin gördüğü, bildiği bir kuşa üzerinde olmayan renkleri isnâd etmek, siyaha beyaz demek kabilinden olmaz mı? Eğer şiir bu kadar bedâhete karşı yalan söylemek ise, âsâr-ı eslâfı taharri etmeğe ne ihtiyaç var? Tımarhânede her ne söylenirse bir mecmû'aya yazmak ve beyte benzemek için orta yerini parmak ile silivermek kifâyet eder.

(s. 30-31)

(.....)

Ahmed Paşa'nın :

Halka-i zülfün ki ruhsârında sergerdan yatur
Yaslanup genc üzere bin başlı bir su'bân yatur

beyti de mi tabiat-ı belâgata mutabıktır? Yılan yiyen hükemâ gibi yılan seven şuarâ da ne vakte kadar *Dolab*'ın bir nüshasında olan çarşamba karısı yollu, bize o güzel saçları, ekreh-i mahlûkat olan yılan suretinde gösterecek? Eslâfta her ne yapılmış, her ne söylenmiş ise, velev ki şer'e akla, tabiata, insaniyete mugâyir olsun, ta-be-kıyamet bizde makbûl olup gidecek mi? Hususiyle bu sakâmetlerin idâmesine, fikr-i tecdîdce zamanın ser-efrâzlarından ma'dûd olan Ziyâ Beyefendi mi hizmet edecek? Tabiat hükmünce mün'adim ve aklen dahi izâlesi lâzım olan böyle hayye kadar mu'avvec ve genc-i mutalsam fikri kadar keç itikadların bekâsına çalışmak, yılan oynatan Mısırlılara, havâss ile define bulmak kallaşlığını ihtiyar eden Magribîlere yakışır.

Şu asr-ı medeniyetin güneşi, velev magribten doğmuş olsa yine Ziyası böyle vehm-âbâd-ı hîçâhiçe tenezzül etmez zannederdik!

(s. 34)

(.....)

Mâlum-ı dekâyik-âşinâyânelerîdir ki, Arap ve Acemin aruzunda imâle hem mevcût, hem de şive-i lisanlarına mutabıktır. Lisanımızda ise yalnız Türkçe değil, elsine-i şarkıyyeden ahz ettiğimiz kelimeler bile imâlesiz telâffuz olunur. Evzân-ı Türkiyye yolunda ne kadar şiir söylendi ise, içinde efâ'îl ve tefâ'île bir kelimenin tevfik olunduğunu görmedik. Hatta, Efendimizin :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YA EVİ

Akşam olur; güneş batar şimdi buradan
Garîb garîb kaval çalar çoban dereden

beytinizde Arabî olan (garîb) lâfzı (fa'îl) vezninde ve kezâlik Farisî olan (çoban) lâfzı (mef'ûl) vezninde değil (fe'ûl) vezninde irâd olunmuştur.

(s. 48)

(*Takib*, birinci tab'ı, Kostantiniyye 1303/1885-1886).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUKADDİME-İ CELÂL

— 1 —

Mülkümüzde terakki fikrinin zuhûrundan beri, cihân-ı insaniyetin hazâin-i kemâlâtından igtinâm edebildiğimiz cevâhir-i ma'rifetden biri de edebiyattır.

Filhakika bizde kalemin gösterdiği terakki, Garb'ın bedâyi'-i irfânına kıyas olunursa, bir allâmenin irfânına nisbeten, yeni lâkırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime hükmünde kalır. Mamafih «kıllet» yokluk demek olmadığından, edebiyatımızda hâsıl olan inkılâb tarih-i asr içinde bir küçük dîbâçe-i mubâhata ziynet vermek liyakatından berî değildir.

Bundan on beş, yirmi sene evvel merbut bir mektup yazmak asl-ı kitabet, sıfat ve mevsuf mutabakatına vukuf ise, kâtipler için pek büyük bir ma'rifet ve hele kafiyeli bir dua ve münasebetli birkaç beyit ile tezyîn olunmuş bir hulûs kâğıdı tertib edebilmek, milletin nâtıka-i irfânı demek olan edebiyatta, en âli bir mertebe-i bera'at kıyas olunurdu.

Münşeât nâmiyle elde mevcud olan mecmuaların hangisine bir nazar edilirse, bu dâvâyı isbat için berâhîn-i müteselsile ile mâlâmâl görünür.

Tercüme-i hâl-i hakîrânemin câmi' olduğu garâibdendir ki, İstanbul'un harîkden muhafazası hakkında bazı mütâlâatı hâvi *Tasvir-i Efkâr*'da neşrettiğim bir makale bir dereceye kadar bedî'a mutabık yazıldığı için, o zaman Bâbıâli'nin en büyük mesânidinde bulunan ve kalemlerini mütteka-yı âlem kıyas eden bazı zevât tarafından fevkalâde bir şey add olunarak -arada olan fikir ve meşreb muhalefetiyle beraber- def'aten rütbe-i sâniyye ile tatyîb olunmuştum. Halbuki şimdi o yolda bir makale yazılsa, üdebâmız tarafından tatyîbi değil, tezyînât-ı lafziyye hevesiyle izâ'a edilen zaman için ta'yîbi davet eder, zannederim.

Ne kadar ta'yîb olunsa haksızlık edilmiş olmaz. Çünkü, en kaba Türkçe yazılan eserlerde «Fikr-i mekr ve zikr-i hakr»[1] sözü gibi *Mutavvel*'de tenâfürün en çirkin misali olarak irâd olunan « Leyse kurbe kabri Harb'in kabru...»[2] mısra'ına rahmet okutacak ibârelerin vücûdu hep o seci' ve tarsî' heveslerinin seyyiâtındandır.

İşte okumak bilenlerin ekseri, edebiyat denilen âsârımızı istimâ' ederken başka lisanda yazılmış bir duâ zannıyla âmin-hân olageldiklerinden, sade denilen eş'ârâtın ise silsile-i irtibâtı arasından mânâ çıkarmak, emvâc-ı mütetâbi'a içinde gavvaslıkla sedef sayd etmek kadar müşkil olduktan başka, zaten istihrâc olunan mezâyâ da fikir eğlendirecek veya

1 Hile fikri ve zulüm zikri...

2 Harb'in mezarının yanında (başka) bir mezar yoktur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kendini vicdâna sevdirecek şeyler olmadığından, millette -sâmi'aya nazar gibi, fikir gibi tayy-i zaman u mekân ile altmış asırdan beri âlem-i insaniyete ne kadar ârif gelmiş ise cümlesinin en münakkah, en parlak ifadelerini telakkiye muktedir iki muîn-i keramet-perver ilâve eden -meyl-i tetebbu' bütün bütün mefkûd idi. Bir derecede ki, fikrin medâr-ı hayatı olan mütâlâaya, ilâc gibi yalnız zaruret-i kat'iyye zamanında bin türlü meşakkat ve istikrah ile müracaat olunurdu. Şiirimiz ise -ekser münacât ve na'tlar ve birkaç ufak mesnevi ile bir takım güzel müfredler istisnâ olunduğu halde- hakikat ve tabiat âlemlerinden hariç bir cihân-ı evhâmdan iktibâs olunmuş bir takım nâ-merbût tasavvurlardan ibaret idi.

Ekser şiirlerimizin beyit ve mısra'ları beyninde olan mânâ televvünü, parça bohçalarındaki renk televvününden ziyadedir.

Divanlarımızdan biri mütala'a olunurken insan, muhtevi olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse, etrâfını maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhal'in tepesine basmış, hançerini Mirrih'in göğsüne saplamış memduhlar; feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına gark olur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'şûkalarla mâlâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde zanneder.

Hayfa ki, şiirimiz daha bu tarz-ı garibden kurtulamadı. Ara sıra tabiata muvâfık ve zamanın fikr-i ma'rifetine lâyık bir tarz-ı şiir için fâtiha-i zuhûr addolunacak bazı eserler görünüyorsa da meyl-i teceddüd şâirlikte, kâtibliğin bütün bütün aksine bir tesir hâsıl ederek, şiir yeni yolda olmak için, meselâ : zihaflı veya bütün bütün vezinsiz söylemek lâzım gelir ve en âmiyâne sözler kafiyeli bir satıra yazılır da arası -parmakla silinmiş gibi- bir yerden kesiliverirse şiir olur zannedildiğinden, sâmi'a-hırâş-ı idrâk olan birçok kaside ve gazel taklidleri ve millet şarkısı modaları arasında güzel söylenmiş sözler de kurbağalı bahçelere tesadüf eden bülbüllerin nagamâtı gibi araya karışıp gidiyor.

Şâyân-ı te'essüfdür ki, şiirimizin mesleği ashab-ı temyizin o yola rağbetini celbe sâlih olmadığı için, âsâr-ı manzûmece bir sabah-ı terakkînin takarrübüne de bera'at-ı istihlâl addolunacak bir numûne-i istidlâl yoktur.

Fakat mensûr olan âsâr-ı edebiyyemiz tarz-ı kadîmin zencir-i esâretinden kurtulduğu zamandan beri, millete ahrârâne pek çok hizmetler etmeğe isti'dâd gösterdiği ve vâsıl olduğu mertebenin terakkiyât-ı sahîhadan olduğu pek kolay isbat olunabilir.

On beş, yirmi sene evvel çıkan bir gazeteyi, mündericatında ne ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dar ehemmiyet olsa beş yüz kişi okumazdı! Bugün neşrolunan evrâk-ı havâdisin her nüshası hânelerde, kıraathânelerde, şehirlerde, kasabalarda lâakal on beş bin elden geçiyor. Yeni yazılan kitapları efrâd-ı milletin on üçer, on dörder yaşında nûr-ı dîdeleri lezzetli lezzetli okuyor, eğlene eğlene müstefid oluyor.

On beş seneden beri kadınlarımızda, erkeklerimizde ashab-ı mütâlâ'a bire yüz tezâyüd etti. İstanbul'da dükkancılar, uşaklar gazete okuyor. Hiç olmazsa dinliyor. Hukuk-ı devlete, istiklâl-i millete, muhabbet-i vatana, feyz-i hâmiyyete, şân-ı askerîye, fevâid-i ma'rifete dair -velev mücmel olsun- mâlumât hâsıl ediyor. Umûmun âfâk-ı ıttılâ'ında hâsıl olan bu vüs'at tarz-ı cedîd sayesinde değil midir? Milletin hıfz-ı vatan ve istiklâl-i devlet yoluna kanının en son damlasını, malının en son akçesini îsâr edecek kadar ibrâz ettiği galeyan-ı hamiyete vicdanlara tercüman olan neşriyatın lisân-ı edebindeki tesir kadar hizmet etmiş bir kuvvet var mıdır?

Bu hakikatler meydanda iken, mecâlis-i bahs ü münazarada «bizi gazeteler, hikâyeler mi terbiye edecek?» gibi büyük büyük bir takım sözler işitilmekte olduğuna te'essüf olunur.

Milletimiz maarifçe öyle her mahallesinde bir darülfünûn bulunacak, her sokağında bir allâme yetişecek mertebelerden pek ba'îd olduğu için aramızda gazeteden, hikâyeden istifade ihtiyacından müstağni pek çok ve belki pek az adam mevcûd olduğuna kolaylıkla ihtimâl verilemez. Mamafih şurasını da -hilâfı sâbit olamayacağından tamamiyle mutmain olarak- iddia edebiliriz ki gazeteden, hikâyeden istifadeye muhtâc olmayacak kadar ma'ârif-mend olanlar da gazetelerin, hikâyelerin bir milletin terbiyesince olan te'sirini inkâr etmez. Çünkü böyle bir fikirde bulunmak memâlik-i mütemeddinenin her cihetinde ulûm-ı müte'arifeden ma'dûd olan bir hakikati tekzîbe kıyâm etmektir. Avrupa'da zamanı altından kıymetdâr bilen ashâb-ı ma'rifet ömrünün bir büyük cüz'ünü izâ'a-i vakt için gazete mütâlâasına hasretmez. Evlâdının terbiyesini hayatının muhâfazasına tercih eden erbâb-ı hikmet çocuklarına zevzeklik olmak için hikâye kitabı okutmaz. Kırk elli sene evvel «biz, has dur, selâm dur! demekle mi düşmana karşı duracağız?» sözü akvâl-ı hikmetten ma'dûd idi. Geçende Plevne hârikasını ise «has dur, selâm dur» ile ibtidâ eden kahramanlar meydana getirdi! Yeniçeri dökün tüleri değil!... Nitekim ilerde memleketin müsta'id olduğu mertebe-i kemâle vusûlüne de «El-hikmetu dâlletu'l-mumini ehazehâ eynema vecedehâ»[3] ruhsatından istifadeye -yeni

3 Hikmet müminin kaybolmuş malıdır; onu nerede bulursa alır. (Hadis)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yolda şeyler yazmakla başlayan- nev-restegân-ı ma'rifet hizmet edecektir. Divan efendisi bozuntuları değil!.

Edebiyat-ı cedîdenin veya daha doğrusu üdebâ-yı cedîdenin uğradığı bir ta'rîz de, «edîb» unvânına nâil olmakla beraber hâlâ imlâ bilmemektir.

Eğer üdebâmız bu muâheze-i nâ-becâyı tarz-ı kadîm tarafdârlarından görmüş olsalardı, «biz zâten mânâ-yı mevzû'unu kayb etmiş ve kesret-i isti'mal ile telâffuzu bütün bütün değişmiş olan Arabî veya Fârisî kelimeleri Türkçe şivesinde yazıyorsak, bunda da yine sizin ve hatta hocalarınızın tuttuğu mesleğe ittiba' ediyoruz! Siz niçün «aybe» yi «heybe» ve «derûger» i «dülger» yazmakta muhtar olasınız da, biz, «masal» yerine «mesel», «çamaşır» yerine -mânâsız olarak- «câme-şûy» yazmakta muztar kalalım?» derler; haklarını her sahib-i insafa da teslim ettirirlerdi. Fakat imlâ bilmemek ta'rizi tarz-ı kadîm tarafdârlığından gelmiyor. Türkçe kelimeleri me'haz-ı iştikaktan ayırmamak için Nevayî tarzına mukallid olmak ve lisanı zenginletmek için «homurdanmak»a kafiye tedarikine bir zaruret görünmüş gibi «umursanmak» yolunda bir takım ta'birler icâd etmek meyelânından geliyor da onun için mukabelesinde İstanbul'u Buhara'ya ve zamanı asr-ı Baykara'ya tahvil etmek bizim icrâsına muktedir olduğumuz şeylerden değildir. Biz, ileri gitmek için yedi sekiz asır evvelki hallere avdet etmeğe uğraşırsak, aradığımız netice ile teşebbüs ettiğimiz esbâb arasında istilzâm yerine tenâkuza uğrarız, demekle iktifâ olunmak lâzım geliyor.

Edebiyat-ı cedîde, tarz-ı kadîm tarafdârlarının ta'rizinden kurtulduğu yoktur! Onların kavlince âsâr-ı cedîde iki büyük nakiseyi câmi' imiş ki bunun biri, tezyinât-ı lâfziyyeden sade olması, biri de ibarelerin kesik kesik yazılmasıdır. Tarz-ı kadîmde gördüğümüz tezyinât-ı lâfziyye, bir takım kelimât-ı gayr-ı me'nûse ile ekseri atf-ı tefsîr sâyesinde vücûda gelen kafiyelerden ibâret değil midir?

Lugatın tercümesi yânında
Yer eder ehl-i dilin cânında

İki sahifelik bir yazı okumak için herkesi seksen defa *Kamus* ve *Burhan*'a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçin ma'rifetten ma'dûd olsun?

Elfâz-i garîbe ile bir rengîn mânâyı setretmek, bir güzel çehreyi allı beyazlı düzgünlerle letâfetten mahrum eylemek, bir çirkin meâli kelime ile süslemeğe çalışmak ise, bir zenci karısını telli pullu duvaklarda saklamak kabilinden olmaz mı? Arap ve Garb'ın mussavvirân-ı hayali nazar-ı idrâk önüne nur-ı irfândan mahlûk, ruh-ı temyîzden masnû

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nice yüz bin nâzende-i timsâl-i edeb arz edip dururken, milletin fikr-i şebâb ve meyl-i vicdanı o eşkâl-i dil-hırâşa kabâyih-pesendâne esir olup kalmak ihtimâli var mıdır?

İbarelerin kesikliğini muaheze edenler ise, î'câz-ı ilâhi olan *Kur'an-ı Kerim*'in fesâhat-ı kudsiyyesine bir kere im'ân-i nazar etseler, iltizâm ettikleri mezheb-i edebin butlânına pek kolay iman ederler, zannederiz.

Âsâr-ı cedîde için irâd olunan muahezelerin biri de, bütün bütün âmiyâne, bütün bütün sifle-pesendâne bazı ifâdât ve mütâlâattaki revâc ile beraber, bir takım neşriyâtta görülen cehâlet-i cesûrânedir. Filhakika herkes teslim eder ki, bir millete lisan-ı edeb hâsıl etmek için onun eczâ-yı terkîbi olan ifâdâtını, en süflî bulunan efrâdının muhâverâtından intihâb etmek, çocukların terbiyesini ayvazlara havale etmek kabilinden olur. Fakat, insaf ile düşünüldüğü halde pek kolay anlaşılacağı vechile, dünyada nişan atmaktan âciz veya cinâyete mâil birkaç kişi bulunmakla, esliha-ı cedîdenin fena veya muzır olması lâzım gelmeyeceği gibi yeni yazılmış bazı âsârın sakâmet-i ifade veya redâ'et-i meâli tarz-ı cedîd-i edebin mahiyetinden değil, suistimâlinden vücuda gelmektedir. İnsan «Yahkî bişekâvetihi bielfi lisan»[4] vasfına mazhar bir mahlûk olmasına nazaran şive-i ifade eski tarzda kalmış olsaydı o türlü âmiyâne ve ümmiyâne söz yazmak isteyenlerin kalemlerine, hiç şüphe yoktur ki, kitabetin silsile-i irtibatı da pâ-bend-i cür'et olmazdı. Âsâr-ı kudemâdan Köroğlu masalları, Kefevî divanları bu dâvâya delil-i kâfidir.

— 2 —

Tarz-ı cedîdin zuhûrundan beri her fende yazılan kitaplar başka bir vuzûh, başka bir fikr-i hikmet peyda ettiği ve hatta ahbab arasında te'âti olunan kâğıtlar bile hulûs nâmına riyakârlıktan, edeb ve terbiye nâmına sahte yaltaklıktan kurtularak tercüman-ı fikr ü lisan ü vicdân addolunacak bir meziyet hâsıl etmeğe başladığı gibi, edebiyatta üç yeni şube meydana geldi ki, biri : makalât-ı siyasiyye, biri roman, biri tiyatrodur. Vâkıa İstanbul'da neşriyat, *Takvim* ile başlamış ve sonra buna *Cerîde* de inzimâm etmişti. Fakat bunlarda bend denilebilecek bir şey var ise ilânât-ı resmiyyenin bir şekl-i diğerde yazılışından ibaret olduğu için mülkümüzde makalât-ı resmiyyenin târih-i zuhûru Şinasi merhûmun âsârıyla âlem-i neşriyâtı tezyîn ettiği zamanlardır.

Edebiyatımız daha mebâdî-yi zuhûrda bulunduğundan, tabiî mübâhesât-ı siyasiyyede milel-i garbiyyenin binde biri mertebesine varamadık. Şu kadar var ki, onlar da evâil-i neşriyâtta aksâm-ı edebin bu şube-

4. Kişi bahtsız (akılsız) ise bin türlü lâf eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

since bizim kadar bile vüs'at ve sür'at gösterememişlerdi. Hele o yolda olan neşriyâtın münasebetlisi münasebetsizinden ayrılıp da bir yere toplanmak lâzım gelse, zannederiz ki, altı yüz seneden beri yazılan kitaplar içinde bugün kabil-i istifade olanların cümlesine fâik bir mecmûa vücuda gelir.

Roman kısmını da millette nev-zuhûr addettiğimize ta'accüb olunmasın! Âsâr-ı kadîmede *İbret-nümâ* gibi, *Muhayyelât* gibi, *Aslı ile Kerem* gibi, *Ferhad ile Şirin* gibi bir takım hikâyeler var idi. Fakat kütübhâne-i âdâbımızda mevcûd olan birkaç tercümeden de anlaşılacağı vechile, romandan maksad güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak'ayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimâlâta müte'allik her türlü tafsîlâtıyla beraber tasvir etmektir.

Romanlara nâdiren mevcûdât-ı ruhaniyye karıştırıldığı vardır. Lâkin, o türlü hayallere ne fikir ile müracaat olunduğu, meselenin sûret-i tasvîrinden bedâhaten meydana çıkar.

Halbuki, bizim hikâyeler tılsım ile define bulmak, bir yerde denize batıp sonra müellifin hokkasından çıkmak, âh ile yanmak, külüng ile dağ yarmak gibi bütün bütün tabiat ve hakikatin haricinde birer mevzû'a müstenid ve suret-i tasvir-i ahlâk ve tafsîl-i âdât ve teşrih-i hissiyât gibi şerâit-i âdâbın kâffesinden mahrum olduğu için roman değil, koca karı masalı nev'indendir. *Hüsn ü Aşk* ve *Leylâ ile Mecnûn* kabilinden olan manzumeler de gerek mevzû'larına, gerek sûret-i tahrîrlerine nazaran adeta birer tasavvuf risâlesidir.

Avrupalılar roman yolunu o derece ileri götürmüşlerdir ki, bugün her mütemeddin milletin lisanında ahlâkça ve hatta bir dereceye kadar maarifçe istifade olunacak binlerce hikâye bulunabilir. Hele içlerinde Walter Scott gibi, Charles Dickens gibi, Victor Hugo gibi, Alexsandre Dumas gibi meşâhîrin bazı hikâyeleri, şu asr-ı medeniyete medâr-ı mübâhât olan âsâr-ı muhallededen addolunmaktadır.

Şâyân-ı ibrettir ki, Victor Hugo'nun *Les Misérables* unvanlı hikâyesi daha te'lîf olunurken dokuz lisana tercüme edilmiş ve Fransızca bir kaç defa, birkaç şekilde tab' olunduktan sonra, bir de büyücek kıt'ada resimli basılarak yalnız bu nev'iden yüzelli bin nüsha satılmıştır. Bendeniz de *Son pişmanlık* unvanıyla bir hikâye yazmış ve maarif tarafından nâmı *İntibah*'a tahvîl olunduktan sonra neşrine muvaffak olabilmiştim. Hikâye, mahiyet-i lisânın o yola olan isti'dâdını tecrübe yolunda tertib olunmuş ise de tasavvur ve tasvîrde bir su'ûbete düşmemek için mevzû'u ga-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yet sade tuttuğum halde yine fıkdân-ı istidâd cihetiyle gönlümün istediği dereceye götüremedim.

— 3 —

Tiyatroya gelince, bu nev'-i edeb gayet masraflı bir temâşâ-gâh ile ahlâk-ı milliyyemize göre pek güç meydana gelir. Bu, oyuncu takımına muhtaç olduğu halde, lisanımızda hikâye kısmından birkaç kat terakki gösterdiği meydandadır. Bugün neşriyâtımız içinde te'lif olsun, tercüme olsun en güzel hikâyelerimizden güzel yirmi beş, otuz oyun bulabiliriz. Zannederim ki, tiyatroya müte'allik yazılan âsârda bu terakkiye, tiyatronun hadd-i zâtında romana rüchâniyle beraber İstanbul'da iyi kötü bir temâşâgâhın vücûdu sebep olmuştur.

Filhakika tiyatromuz öyle münevver ma'razlı, mükemmel perdeli olmadığı gibi oyuncular evzâ'da zararsız fakat telâffuzda temâşânın yarı zevkini kayb ettirecek kadar kusurludur.

Mamafih hayatın lezâiz-i hakîkiyyesini bilenlere göre bu kadar nekâis ile beraber yine hayal gibi, orta oyunu gibi sû-i edeb ta'limhânelerinden bin kat ehven ve geceye tesadüf eden yarı devre-i ömr içinde hâneyi hapishâneye tahvîl etmek veyahut kahvelerde, komşularda laklaka ile izâ'a-i zaman eylemekten ise -ne kadar kusurlu olursa olsun- bir temâşâ ile eğlenmek her halde hayırlı olduğu için tiyatroya rağbet, ziyade değilse münkatı da değildi.

Sonraları, yani bundan takriben beş sene mukaddem bazı ashâb-ı kalem bir encümen yaparak tiyatromuz için bazı eser tertibini deruhde eylediler ki, bendeniz de liyakatsızlığımla beraber aralarında bulunmuştum. Encümenin âsârından en evvel nazar-ı temâşâya *Vatan yahut Silistre* arzolundu. Bu oyun tiyatroyu bulunduğu halden kırk elli derece ileri götürmüş ve bundan başka *Silistre*'nin zuhûru lisanımızda o kısm-ı edeb için bir devr-i terakkîye de târih-i bidâyet olmuştur.

Silistre âsâr-ı kemterânemden iken yukarıki sözlerin îradına cesaretten hicâb ettiğim, mazhar olduğu rağbetin mefhareti nefsime ta'alluk etmediğindendir. Çünkü oyunun hâsıl ettiği neticeye sebep, suret-i tertîbi değil, mevzû'udur. Tiyatro ma'razında o zamana kadar görülen şeyler ekseriyet üzere başka milletlerin ahlâk ve âdât ve eşkâl ve tezyînâtiyle setr olunmuş bir takım hissiyât-ı kalbiyye ve muâhezât-ı hikemiyyeden ibâret iken, umûmun â'zam-ı te'essürât ve belki maksad-ı hayatı olan vatan muhabbeti, silâh-i Osmanînin en şanlı me'âsirinden bir cihad-ı hamiyet ta'rifâtı arasında enzâra arz-ı cemâl edince, bittabi' tiyatroya sevâbık-ı fâhiremizin bir âyinè-i in'ikâsı, fezâil-i milliyyemizin bir levha-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

temâşâsı nazariyle bakıldı. O cihetle rağbet, ümidlerin bin kat fevkine çıktı.

Vatan'ın zuhûrunu lisanımızda o kısm-ı edeb için bir devr-i terakkiye târih-i bidâyet küşâd eden hal ise ondan sonra nev-residegân-ı ma'rifetin tiyatro yazmağa ve ashâb-ı mütâlâanın o yolda yazılan âsârı okumağa gösterdiği rağbetdir ki, onun hisse-i mübâhatı da milletin hüsn-i tabiat ve seciye-i fetânetine aittir. Bunda bendenizin hakkım olabilecek bir meziyet var ise o da evlâd-ı vatanın mefâhir-i kahramanîsine meddâh olmak istediğim için birkaç garazkârın tesvîlâtıyla otuz sekiz ay bir zindan-ı ibtilâda ve vatanın harabına çalışmış gibi çifte karakol altında baykuşlara, yılanlara refîk-i igtirab ve sıtmalara, hummalara hedef-i tecrübe olmaktan ibaret kalır.

Avrupa'da iken bir zâta yazdığım mektupta, tiyatro mütâlâasınca olan fikrimi şu ibâre ile beyan etmiştim :

«Bir güzel oyun okumak, oynandığını görmek kadar lezzet vermese bile yine roman mütâlâasına müreccahtır. Çünkü, oyunda hissiyat daha şiddetli tasvir olunur. Mevzû'a mütemmim suretinde gelen târifât ve avârız ise hikâyelerde olduğu kadar mufassal ve müşevveş olmadığından. insanın te'essürâtı bir takım lezzet-şiken fasılalara uğramıyor.»

İstanbul'da görüştüğüm erbâb-ı edebin pek çoğunu bu mütâlâada bendenizle müşterek bulmuştum. Hatta, tiyatromuz Avrupa'dakiler gibi mükemmel olmadığı için, teâtî-yi efkâr ettiğim zâtlar oyunun temaşâsıyla mütâlâasında olan farkı bendenizden bile az buluyorlardı.

Tiyatro mütâlâasınca millette hâsıl olan rağbetin derecesine daha bedîhî, daha umûmî bir başka delil ile de yakîn hâsıl eyledim :

Lisanımızda şimdiye kadar neşrolunan hikâyeler içinde en ziyade revac bulanların birincisi değilse, biri -değersizliği ile beraber- *İntibah* idi. Halbuki âsâr-ı âcizanemden neşrolunup da oynanmayan tiyatroların da revâcı *İntibâh*'a fâik zuhûr eyledi. Galiba böyle bir tecrübe üzerine olmak gerektir ki, edebiyat-ı Osmaniyye'de birinci mevki'-i imtiyazı hâiz olanlardan Hâmid Beyefendi *Duhter-i Hindû*'yu, tiyatronun mu'âvenet-i nâkısasından istisnasını ilân ile beraber sırf okunmak için yazılmış bir kitap gibi umûmun nazar-ı takdirine arz eylemiştir.

Duhter-i Hindu'nun mütâlâasından ise, lezzet-şinâsân-ı edeb seyredilen oyunların pek çoğundan bin kat ziyade mahzûz olduklarına eminim!

Âsâr-ı âcizânemden neşrolunduklarını beyan ettiğim tiyatrolar *Gülnihal* ve *Akif Bey* ve *Zavallı Çocuk*'tur ki, Magosa dûzeh-i dünyevîsinde bulunduğum sırada tab' edilmişlerdi. O vakitler ise menfî bulunanların -galiba- nâmları da kendileri gibi bir kaleden dışarı çıkamamakla mahkum olduğuçün hiç birine imza konulmak mümkün olmadı.

Gülnihal'i, *Vatan*'ın oynanmak üzere ta'lime verildiği esnâda, *Zavallı çocuk ile Akif*'i de, menfâda karakol altında yazmıştım. Birincisi her neden ise *Son pişmanlık* mazhariyetinde çıkarak nâmı olan *Râz-ı dil, Gülnihal*'e tahvîl olunmadıkça ruhsat-yâb-ı zuhûr olamadı. Hatta, *Son pişmanlık*'tan bile bedbaht imiş ki, en mühim parçaları ve en güzel ibâreleri tashîh ve tenkîh edilmek gibi bir mezâyâ-küşlüğe uğradığından, beni neşrettiğime ve belki yazdığıma peşiman eyledi.

Gerek *İntibah*'da ve gerek *Akif*'le *Zavallı Çocuk*'da da bir takım hatâiyât ve nevâkıs var ise de, *Gülnihal* gibi ruh-ı mânâyı imâte edecek derecede değildir.

Yine Magosa'da iken *Kara belâ* nâmında da bir oyun yazmıştım ki, hüsn-i niyetime mükâfâten umûmun hakk-ı hakîrânemde ibrâz eylediği rağbeti, aczimin nisbet-i mütekâfiyesinden bile bâlâ-ter gördüğüm için -zaman müsâit olursa- yukarıda ta'dâd olunan eserlerin musahhahlariyle beraber neşrine cesaret edeceğim. Menfa âleminde imâte-i zamana medâr olmak ihtimali ve heyhât!.. belki bekâ-yı nâm gibi hayat-ı ebediyyeden pek de aşağı kalmayan bir saadete bile hizmet eder hayal-ı muhaliyle tertibine teşebbüs eylediğim bir eser de şu mukaddimenin sâik-i tahrîri olan *Celâl*'dir.

Bu oyun kendi nev'inden olan sâir âsâr-ı âcizânem gibi bizim şimdiki tiyatroda oynanmak için yazılmadığından perdelerini, lüzumu kadar ta'addüd ettirmekte, eşhâsını oyuncular takımının müsait olduğu dereceye kasr etmekten ise, mevzû'un icâb ettirdiği mikdâra iblâg etmekte, îfadesinde âdi tarz-ı tekellümden, tasvîr-i hissiyât ve telvîn-i tahayyül ve hususiyle İran fikirlerine şimdiki tarz-ı edebin cevâz verebildiği kadar takarrüb için ne kadar ihtiyaç messederse o derece tebâ'üd edebilmekte muhtar idim.

Bu hürriyet-i kaleme ise bir de mevzû'un ulviyeti inzimâm eylediğinden *Celâl*'i şu tarz-ı telîfte istediğim dereceye gidemedimse de, yazdığım sâir tiyatrolara tefevvuk edebildim zannederim.

Fransa'nın en büyük üdebâsından Corneille, ekser tiyatroları için yazdığı muhakemeler sırasında en aşağı bir eserini oyunlarının cümlesine tercih eylemişti. Bendeniz de Celâl'i bu yolda olan âsâr-ı hakîrâneme nisbet, ehven görmekte yanılmış isem, bir küçük hatada bir büyük şâire müşâbehetle teselli bulurum. Mamafih «kuzguna yavrusu anka görünür» sözü sırf hakikat olduğundan mıdır, nedir? Şu zâde-i tabiatta göreceğine ümid -vâr olduğum rağbete - velev zerre kadar olsun- bir liyakat tasavvur etmediğim için ashâb-ı mütâlâadan temennâ-yı hüsn-i nazar yolunda bir takım izâhâta girişmekten kendimi men' edemedim. Bu izâhât ise evvel emirde tiyatroya dair bir takım mülâhaza irâdına ihtiyaç gösterdi.

Vâkıa gazetelerimiz ona dair pek çok şeyler söylemişti. Fakat, güneş her gün doğarken ziyası kimseyi usandırmadığı gibi, bârika-i hakikat de tekrar tekrar iltima' etmekle insana kelâl getirmez, itikadındayım.

— 4 —

Bir milletin kuvve-i nâtıkası edebiyat ise, timsâl-i edebin nâtıka-i zî-hayatı da tiyatrodur. Tiyatro fikrin hayâlâtına vicdân, vicdânın ulviyetine can, canın hissiyâtına lisan verir. Hayal, avâlim-i ulviyye içinde araya araya tâb ü tâkattan kesildikten sonra, inzivahâne-i fütûra çekilip de etrafına imâle-i nigâh ile mütehassirâne arz-ı iştiyak ettiği o nâzenîn dilrübâ-yı saadeti tiyatro ma'razlarında, bir şâirin ikbâlhâne-i tasavvurunda perveriş bulmuş hazinetü'l-gayb-ı tabiatın bin cevâhir-i ma'rifetiyle ziynet-yâb olmuş da hırâm-ı nazar-firîbiyle perişan saçlarını mevcengîz-i letâfet ederek, bir bahtiyar ailenin lezâiz-i hayattan istifadesine hizmet için melek-i müvekkel makamına kâim olmuş görür. Gönül, çarpına çarpına vücudu hâb ve ârâmından dûr ettikten sonra, bir sükût-ı ıztırabâlûde düşüp de, hırman-ı vüsûlünden dolayı müte'essirâne dağdâr-ı âlâm olduğu o belâyâ-şiken sultan-ı hürriyeti tiyatro ma'razlarında bir edîbin hafâhâne-i hissiyâtından kurtulmuş, darü'l-cihâd-ı hamiyyetinde ne kadar silâh-ı zafer var ise cümlesiyle techîz olunmuş da, zir-i pay-ı ikdâmında erkân-ı âlemi lerze-nâk-i dehşet ederek bir saadetli kavmin serhadd-i ikbâl ü istikbalinde muhafızlığa müdâvim olmuş görür.

Ruh, füshat-âbâd-ı hayat içinde uğraşa uğraşa cismin sükûnuna gıbtakeş-i hasret olacak bir hale geldikten sonra, alâik-i süfliyyeden bütün bütün nefret getirip de visâline nâil olmak için cilve-gâh-ı kadîmine çekilmek istediği o ismet-âgîn ezvâk-ı muhabbeti tiyatro ma'razlarında, bir ehl-i dilin mehd-i vicdanından ayrılmış gülistan-ı hayâlinin ezhâr-ı rengârengine bürünmüş de hafif hafif teneffüsünden etrafa ruhlar dağıtarak bir haclegâh-ı visâl içinde iki devlet-mend âşıkın âgûş-ı iştiyâkı arasında nâim olmuş bulur.

Fıtratta bir tesir, nefste bir maraz yoktur ki temâşâgâhlarda bir misâl-i zî-hayatı bulunmasın!..

Tabiatta bir maskaralık, gönülde bir garaz bulunmaz ki ma'razlarda bir hayal-i mücessemi görünmesin!.

Tiyatro aşka benzer. İnsanı hazin hazin ağlatır, fakat verdiği şiddetli teessürlerde bir başka lezzet bulunur.

Tiyatro, cihânın aynıdır. İnsanı doya doya güldürür, fakat hatıra getirdiği tuhaflıklar bile -tabiatın aczini gösterdiği için- ashâb-ı intibâhta gülerken ağlamak için hâhişler tevlîd eder. Başka bir yerde demiştim :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tiyatro eğlencedir, fakat eğlencelerin en fâidelisidir. Çünkü teblîğ-i merâmda havass-ı zâhirenin şiddet-i infi'al ve kuvvet-i intikalde cümlesine fâik olan nazarı sâmi'aya teşrîk ettiği için fikir ve vicdana iki vasıta ile tesirini icrâ eder.

Bu cihetlerle tiyatrolar eğlencelik mahiyetinden ayrılmamakla beraber memâlik-i mütemeddinenin inkılabât ve terakkiyâtına, neşriyâtın cümlesinden ziyade hizmetler eylemiştir.

Böyle ma'şûkasından ders okur gibi insanın bir takım ezvâk-ı ruhâniyye içinde müstefid-i ma'rifet olmasına hizmet eden bu vasıta, muhteri'ât-ı fikriyyenin en parlaklarından addolunmağa şâyeste değil midir?

Avrupa'da ileri gelen en büyük nâtıka-perverân-ı siyaset tiyatroların şâkird-i fesâhati, en büyük fedâkâran-ı hamiyet tiyatro yazanların perverde-i himmeti olduğu iddia ve isbât edilmektedir.

O ne ulvî eğlencedir ki, fikr-i siyasete fesâhat gibi bir silâh-ı zafer veriyor. Hiss-i hamiyet için eserine mecburî incizâb olunacak muktedâlar îcad ediyor.

Tiyatronun ahlâkça o kadar tesiri tecrübe olunmuştur ki, vaktiyle bir şâir Fransa'da échafaud ta'bîr olunan ve hizmeti üzerinde adam idâm olunmaktan ibâret bulunan bir âleti ma'razda göstermek isteyince, muâsırlarından bir hakîm : «Aman o vasıta-ı mel'ûneyi temâşâgâha çıkarma! Sonra ahali altına dört tekerlek takar da siyaset meydanlarında dolaştırmağa başlar» demiştir.

Hele tiyatroların tehzîb-i lisâna olan hizmeti bir mertebededir ki, Avrupa talebesi darülfünûnlarında nâkıs kalan terbiye-i fesâhatlerini temâşâgâhlarda ikmâl ederler. İşte bu kadar mütenevvi' havâssı câmi' olduğundandır ki, memâlik-i garbiyyede tiyatro aksâm-ı edebin cümlesine fâik addolunur. Hatta Avrupa'da en büyük edîblerin en güzel eserleri tiyatrolarıdır.

Meşhur Voltaire her fende ve husûsiyle aksâm-ı hikmet ü edebde ihâta-i külliyyesi cihetiyle mertebe-i ulyâ-yı ma'rifeti hâiz bir allâme ve fakat tiyatroda ikinci derecede bir şâir sayılırken, külliyâtının tab'ında oyunları âsârının cümlesine takdîm olunagelmiştir.

Sâir edebiyata nisbet tiyatro, tasvire nisbet zî-rûh gibidir. Tarihlerden anlaşıldığına göre, neşât ve irfânın cilvegâh-ı visâli olan bu mesîre-i edeb dahi ekser-i kemâlât-ı medeniyet gibi şarkta tulû' eden leme'ât-ı hikmet âsârından olarak en evvel Çin ve Hint taraflarında zuhûr eylemiştir.

Hint'in Sanskrit lisanında yazılmış ve Fransızcaya tercüme olunmuş *Sakuntala* nâmında bir oyun vardır ki, her ne kadar İskender'in Sind

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kenarına kadar götürdüğü râyet-i galibiyet kıtaât-ı süllüsenin birçok cihetlerini Yunan'ın te'sîrât-ı medeniyetine bir dereceye kadar mağlûb ettikten sonra yazılmış ise de, nakş-ı tahayyülâtında tavusları, bebgaları andıran parlak parlak renklere, zevk-ı hissiyatında baharlara, devâlara benzeyen tatlı tatlı merâretlere bakılınca sırf o -toprağı cennet bahçelerinden, havası cehennem derelerinden müste'âr olan- kıt'a-ı bî-misâlin nâmiye-i feyyâze ve hararet-i garîziyyesiyle vücuda gelmiş mahsûlâtından olduğu bedâheten anlaşılır. Hatta, nazargâh-ı temâşâya vaz'ı da ormanlı, bahçeli bir sahracığa muhtaç olduğundan, suret-i tertibi bütün bütün Yunan tiyatrolarına taklid şâ'ibesinden berî olduğunu isbât etmektedir.

Bununla beraber yine Avrupa'da mevcut olan tiyatroların merkez-i intişârı Yunanistan olduğu ve bir takım erbâb-ı tedkîkin re'yi gibi Yunanlılar bu kısm-ı edebi Hind taraflarından iktibâs etmiş olsalar bile, iktibaslarını taklîd derecesinde bırakmayarak, tiyatroyu kendilerine mahsûs bir şekil ve hâle getirdikleri müsellemâttandır.

Bir dereceye kadar Yunanlıların şâkird-i maârifi olan Romalılar bu cins-i edebden de istifâde etmek istemişlerse de, gayretlerini mukallidlik ve belki mütercimliğe hasretmişler idi.

Zamanlarında sunûf-ı maârifden hiç birinin âlem-i nisyanda kalmasını şân-ı himmetlerine yakıştıramayan kavm-i şerîf-i Arab, edebiyatın bu kısmını da bütün bütün nazardan ıskât etmemiş olsalar gerektir.

Hattâ, *Nefhü't-tabib,* Endülüs'te bir takım eğlence yerleri ta'rif eder ki, tarihin ifadesindeki ihtisâr ile beraber oralarda tiyatronun vücûdunu gösterir. Hayfâ ki, Arab'ın o parlak medeniyeti şarkta, zelzeleden müdhiş, tufan kadar muhrib olan Tatar beliyyesine, garbda, ateşten merhametsiz, tâ'ûndan mühlik olan ehl-i salîb âfetine uğradığından bir kaç yüz milyonluk İslâm içinde zuhur eden bunca ashâb-ı irfanın altı asr-ı terakkîde meydana getirdikleri mahsûlât-ı kemâlden binde biri âlem-i insaniyetin hazâin-i istifadesine intikal edemedi ki, tiyatroda ne dereceye kadar gittiklerini gösterecek elde bir misâl bulunsun!..

Edebiyat-ı İraniyye içinde ise şiirin haline nazaran tabiî tiyatro mevcût olamaz. Mâhdan mâhîye erişecek kargıları, derûnunda feleği habâb kadar gösterecek kadehleriyle beraber hayâlât-ı acemâneyi dünyanın neresine sığdırmak kabil olabilir ki, İran'da tiyatro bulunabilmek mümkün olsun?..

Avrupa'da ise akvâm-ı vahşiyânenin her cihete istilâsıyla maârifin her nev'i gibi tiyatro da vüs'at-âbâd-ı nisyâna çekilerek birçok vakitler nazar-ı temâşâdan muhtefî kalmış iken, on beşinci asr-ı milâdî evâhirinde İtalya'da ve bir asır sonra İspanya ve İngiltere'de ve biraz daha sonra

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fransa'da ve Fransa'dan sonra Almanya'da yine cilve-sâz-ı zuhûr olmağa başlamış idi.

Bugünkü günde ise Avrupa kıt'asında hiç bir kavim yoktur ki tiyatroya malik olmasın! Bir edîb, şiir ile musikîyi iki hemşireye teşbîh etmiş! Memâlik-i mütemeddinede bulunan tiyatro ma'razlarından her biri, o iki mahbûbe-i vicdândan birinin ziynet-serâ-yı visâlidir. Saded-i bahsin ise musikîye ta'alluku olmadığı için şu mukaddimede yalnız şiir tiyatrolarının tertîbinde câri olan kavâ'ide hasr-i makāl olunmak tabiî görünür.

Oyunlar umumiyet itibariyle, iki mesleğe münkasımdır : Birine *klâsik* diğerine *romantik* denilir. Birinci sınıf oyunlar bazı üdebâ beyninde ta'yîn olunan kavâide, ikinci takım ise sırf sevk-i tabî'ata tâbi'dir.

— 5 —

Bizde tiyatronun zuhûrundan beri görülen oyunlar bütün bütün ikinci tarzda yazılmış ve bu meslek ise dünyanın her tarafında olduğu gibi Osmanlılar içinde de lâyık olduğu rağbet ve makbûliyeti kazanmış olmasına nazaran, birinci tarza dâir uzun uzadıya bahislere girişmek abes görünüyorsa da, bazı zevât her nedense iltizâm olunan tiyatro tarzını tabiatsızlık âsârından addettikleri cihetle, üdebâmızın intihâbda isâbet-i efkârını isbât için iki mesleğin mukayesesi yolunda bazı tafsilât irâd olundu :

Birinci tarzda müellif için bir takım şerâite esir olmak lâzım gelir. Bu şerâitin biri : Vahdet-i mevzû dedikleri kayıttır ki, tiyatronun tasvirinde mevzû'un cereyânına doğrudan doğruya lüzûmu olmayan her türlü avârızdan ve hattâ, her türlü kelimâttan bütün bütün tevakkî meşakkatidir.

İkincisi : Vahdet-i zaman dedikleri kusurdur ki, nakl olunan hikâyenin cereyanınca yirmi dört saatten ziyade zamana ihtiyâc olmamak zaruretidir.

Üçüncüsü : Vahdet-i mekân dedikleri muzîk-i ıztırabdır ki, vak'ayı mücerred bir odada cereyan ettirmek mecburiyetidir.

Bu kavâid, vaktiyle Fransa'nın en meşhûr şâirleri tarafından kabul olunmuş olduğundan ta'lîl-i ba'de'l-vuku'u muâheze-i ekâbirden hayırlı gören bir takım müellifîn-i edeb : «Onların fıkdânı halinde oyun tabiîlikden çıkar. İnsan kendini bir sahîh vak'a temâşâsında gibi tahayyül edemez.» iddiasını meydana koymuşlardır!

Halbuki bilâkis temâşâyı tabiîlikten çıkaracak ve tahayyülü kıracak bir şey var ise, oyunda bu üç şartın vücûdudur.

Dünyada icâb ettirdiği evzâ' ve akvâlin her biri yekdiğerine lâzım

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve melzûm kabîlinden olmak ve araya kavlî ve fi'ilî hiç bir ârıza karışmamak şartiyle bir vak'a cereyan etmek ihtimali var mıdır ki, vahdet-i mevzû'a riâyet tabiîlik levâzımından olsun? Bu ihtimalin fıkdanındandır ki bahsettiğimiz şarta riâyetle yazılmış ne kadar eser var ise, cümlesi harita kabîlinden oluyor! Harita bir memleketin mesâha ve ârızalarını göstermekle beraber memlekete hiç benzemediği gibi, o türlü oyunlar da insanın bir takım hissiyât ve harekâtını tasvir etmekle beraber, gerek mecmu'u ve gerek tafsilâtı itibariyle beşerin vekâyi'-i ma'rûfesini andırır şeylerden değildir.

Vahdet-i zaman şartı bir eserin tabiîliğine nasıl hizmet edebilir ki, neticesi bir ömür ve belki bir âile ve hattâ bazı kere bir koca milletin ya saadet veya musibetiyle hitâm bulacak bir madde, yirmi dört saat içinde hem başlamak, hem etraflanarak, ilerleyerek bir neticeye îsâl etmek bütün bütün tabiatın hâricindedir. Bu cihetledir ki, vahdet-i zaman kaydıyla tertîb olunmuş oyunlar bizim hayalde Karagöz'ün bir kaç dakikada Samakov'a gidip gelmesi kadar gülünç muhâlât ile mâlâmâl görünür. Ve hattâ, içlerinde o türlü muhâlâtı şekl-i imkânda göstermek için te'vîlât-ı dûrâdûru hâvi bir çok lezzet-şiken sözlere tesâdüf olunur.

Bundan başka vahdet-i zaman kaidesi bi-nefsihi butlânına beyyinedir. Tiyatroda nihayet üç saat içinde hitâm bulan bir vak'anın cereyan-ı hakikisi yirmi dört saata muhtaç olmakta beis olmayınca, yirmi dört yıla muhtaç olmasından ne zarar terettüb eder? Madem ki vak'anın zamanı, oynandığı müddetle mukayyed değildir, vahdet-i zaman tabiatiyle müntefî olmaz mı? O halde ise yirmi dört saati kabul edip de yirmi dört saatten ziyade bir müddeti reddeylemekte tercih-i bilâ-müreccah lâzım gelmez mi?

Vahdet-i mekâna gelince : Ekser oyunlarda görüldüğü gibi, bir adamın mâşûkasıyla bir odada görüşmek, padişaha yine o odada arz-ı merâm etmek, rakibiyle yine o odada mübâreze eylemek, hizmetkâr veyahut nedimiyle yine o odada esrârından bahislere girişmek cem'iyet-i beşeriyye içinde görülmüş hallerden midir?

Böyle hilâf-ı âde bir çok tesâdüfât-ı garîbeyi yekdiğerine ta'kib ettirmek, oyunun tabiîliğini niçin ihlâl etmesin de, ma'razdaki tertîbatın şekli değişmek izâle eylesin?

Bu kavâidi yazanlar güya eski Yunan şâirlerinin âsârına nazaran tedvîn etmek istemişlerse de, eski Yunan tiyatrolarında şâirlerin iltizâm ettiği vahdet-i mevzû'dur. O da Yunan üdebâsı nezdinde ihtisâr, belâgatın şerâ'it-i kat'iyyesinden addolunduğu için tiyatroda hayal-i beşeri değil, telifte bir asl-ı edebi kırmamak için ihtiyar olunmuştur, zannolunur. Yoksa Yunan tiyatrolarında hayal-i beşeri kıracak o kadar haller var-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dır ki, şimdi o yolda bir tiyatro oynatılacak olsa, temâşâsına tahammül edecek bir millet bulunamaz. Meselâ : Yunanistan tiyatrolarının mevki'i on beş, yirmi bin kişi isti'âb eder bir bina-yı azîm olarak, oyuncular ortada ve seyirciler bir katı bir katından yüksek sıra sıra sandalyalarla etrafta bulunurdu. Bu oyunun temâşâya vaz'ı ise, şimdiki gece eğlencelerinden değil, millî şehrâyinlerden olarak tiyatro mevki'leri oyun sırasında memleketin hemen umûm-ı halkıyla dolar ve binâenaleyh oyuncular o derece vâsi' bir dâirede mevcûd olan o kadar adama ismâ'-ı kelâm için ağızlarında bir âlet bulundururlar idi.

Bundan başka nisâ takımından oyuncu bulunmadığı için oyunlarda kadınlara ait olan cihetleri de erkekler icrâ eder ve binâenaleyh her oyuncunun çehresine bir de maske geçirilir idi. Bu maskelerin bir yüzü hüzün ve bir yüzü sürur izhâr eder yolda yapılmış idi ki, oyuncular tiyatronun ilcâsına göre huzzâra iki çehreden birini tahvîl ve ibrâz ederlerdi.

İşte eski Yunan tiyatroları tabiîliğe sahîhan mâni olacak bu kadar nekâisi hâvî iken, oyunların mevzû'u milletlerine müte'allik bir takım fezâil-i hamiyet ve hasâil-i celâdete müte'allik veyahut zamanın efkâr ve âdâtınca bazı muâhezâtı câmi' olmakla beraber sûret-i tahrîrleri tabiat-ı şâirânenin en parlak ihtirâ'atından bulunduğundan ve buna bir de ara sıra musikî ilâve edildiğinden —Avrupa'ca sanâyi'-i bedî'ayı hem îcâd ve hem de müsta'id olduğu mertebe-i kemâle isâl eyledikleri için, o fenlerde üstâd u mukallid-i küll addolunan ve Omiros'un destanları ve Fidyas'ın tesâvîr-i mahsûsası gibi bir takım âsâr-ı bakiyyelerine bu zaman-ı terakkîde bile tanzîr ve taklîd için imkân görülemeyen— Yunan ashâb-ı tabiatı, mugâyeret-i tabiat ve inkisar-ı hayal gibi şeylerden şikâyet etmek değil, tiyatrolarını milletlerinin en büyük esbâb-ı mefharetinden bilirler idi.

İhtimali var mıdır ki mehâsin-i bedâyi'de o derece ileri varmış bir kavim öyle fâidesiz şeylere kaide nâmı versinler? Bir takım zararlı zaruretler ihtiyar eylesinler de envâr-ı hürriyetten mahlûk olan hayal-i şâirâneyi yirmi dört saatlik bir zaman ile mukayyed, iki yüz kırk arşınlık bir mekâna mahsûr etmek istesinler?

Bahs ettiğimiz tarzı iltizâm edenlerce, bu kaidelerden başka tiyatronun bir de taksîmi vardır. O ise oyunları «trajedi» ve «komedi» ve «traji-komik» itibariyle üç nev'e tefrîkinden ibârettir. Mânâ-yı tazammunîleri itibariyle «trajedi» facia, «komedi» mudhike demek olarak «traji-komik» ise bunların mahlûtu olmak lâzım gelirken, mevzû'u ciddi olan ve fakat neticesinde mevt olmayan oyunlara ıtlâk olunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ashâb-ı tedkîk bu taksimi de bir kaide-i tabi'iyyeye mutabık bulamadıkları için kabul etmezler.

Hakikat-i halde ise insaniyetin nâsiye-i hâli Yunan oyuncularının maskeleri gibi hüzün ve sürûrdan mürekkeb yaratılmadığı için, dünyada gülünür hiç bir ciheti bulunmayacak kadar fâci', veya teessür olunur hiç bir yeri görünmeyecek derecelerde müferrih bir vak'a cereyan ettiği yoktur.

Yine bu kaide taraftarlarının fikrine göre «komedi»ler mensûr da olabilir ve beş fasıldan ziyade olmamak üzere kaç fasıl istenilirse yapılmak câiz olursa da, «trajedi»ler bi-eyyi-hâl manzûm olmak ve beş veyahut üç fasla münkasım bulunmak lâzımdır.

Halbuki, bir fâcia yazılırken yeni görüşen iki adam birbirinin nazım ile hatırını su'al ederse, meclisin hâli ne kadar maskara bir şey olacağı ednâ mülâhaza ile anlaşılır. Beş fasıl için eksik, üç fasıl için ziyade gelen bir mevzû'u, mücerred o şerîta-i keyfiyyeye ittiba' için ya tarh ve kasr ile müsta'id olduğu letâfetten ıskât etmek veyahut beyhuda tatvîl ile eğlence yerine ta'cîzi mûcib olacak bir hale getirmek ise, iltizâm olunacak münasebetsizliklerden değildir.

Yine bu meslek icâbâtındandır ki, oyunların mevzû'u kurûn-ı kadîme tarihlerinden alınır ve ifadesinde meselâ köpek gibi, kundura gibi elfâz-ı hasîse isti'mâline cevâz verilmez.

Mesleğin en büyük tarafdârı olan Fransa ashâb-ı muâhezesi bile : «Kurûn-ı kadîme tarihlerinde oyun yapılacak madde kalmadığını» ve «kurûn-ı ahîre vekâyi'inde ise öyle elfâz-ı hasîse isti'mâlinden bütün bütün tevakkî ederek bir tiyatro tertîbine, ma'raza getirilecek kavimlerin ahlâkı müsâ'id olmadığını» beyan ederler de, «bu iki şartın iltizâmında ısrar olunursa fâci'a yazmak kabil olamaz» derler.

—6—

Onbeşinci asr-ı milâdî evâhirinde İspanya'da Lope de Vega, İngiltere'de Shakespeare nazar-ı temâşâ önünde tasvîr-i hayale başladılar. Bunların ma'raz-ı edebde zuhûrları bir zamanda idi. Fakat birbirlerinin ne şahıslarını bilirlerdi, ne eserlerinden haberdâr idiler. Hattâ, meziyetleri de yekdiğerine muhâlif idi. Çünkü Lope, Yunan ve Romalıların âsârınca ihâta ve tetebbu' ashâbından olarak tiyatronun kavâid ve şerâitine dâir yazılan şeylerin hepsini görmüş; Shakespeare ise İngilizceden başka bir lisan bilmediği ve pek fakir bir âileden yetiştiğinden dolayı tahsili pek nâkıs olduğu cihetlerle oyun yazmakta fıtratın kendine mahsûs bir mevhibe-i kerâmisi olan fikr-i ihtirâ'dan başka bir hocaya hizmet etmemişti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu iki üstâd-ı edeb aralarında olan mugâyeret-i milliyet ü terbiyetle beraber «akıl için tarîk bir» olmak cihetiyle güya bir yerde büyümüş, bir mektepten yetişmiş gibi tiyatrolarının hali ve zamanlarının meşrebiyle o kavâid ve şerâit arasında bir münasebet görmediklerinden eserlerinde sevânih-i fikriyyelerinden başka hiç bir zâbıtaya ittibâ etmediler. Yalnız Lope fâci'alarının kâffesini nazmen tahrîr ederdi.

Lope'nin tabiatında olan füyuzât Shakespeare derecesinde olmaktan başka oyun yazmağı kendi için bir eğlence ittihaz etmişti. Bir derecede ki bir tiyatro tahrîr etmesine üç, dört saat kifâyet ederdi. O cihetle iltizâm ettiği tarîkin Yunan mesleğine rüchânını ve belki müsâvatını gösterecek kadar parlak eserler meydana getirmemiştir.

Shakespeare ise beyninin mâyesi cevher-i hurşîdden tahmîr olunmuş zannolunacak kadar parlak bir hayale, kalbinin toprağı yanardağlardan alınmış kıyas edilecek kadar ateşîn bir vicdâna mâlik olarak refâhiyet-i ömr ve bekâ-yı nâm ümidlerini de meslek-i münferid olarak ihtiyâr ettiği tiyatro müellifliğine hasreylediğinden, hâiz olduğu fikr-i hikmet ve kuvvet-i tabiatın kâffesini temâşâgâhlarda tecessüm ettirmekle uğraşa uğraşa misâli âlem-i hayalde bile nazarlara kolaylıkla ta'alluk edemeyecek bir cihan-ı edeb ihtira' eyledi.

Tasvîr ettiği ahlâk ve hissiyât ve agrâz ve efkâr o derece müte'addid ve tebyîn ettiği hikem ve hakâik ve mülâhazât ve kavâid o mertebe mütenevvi', nakş ettiği mehâsin ve ezvâk ve hayâlât ve incizâbât o kadar mütelevvindir ki, Avrupa şâirlerinden biri : «Kudretin tabiat-ı külliyyeden sonra en ziyade mahsuldâr olan mahlûku Shakespeare'in tabiatıdır» ıtrâsıyla o hârika-i fıtratın kemâlât-ı mevhûbesine senâ-hân-ı hayret olmuştur. Shakespeare'in tiyatro yazmakta ihtiyâr ettiği kâide ise huzzârın eğlenmesi neye mevkûf ise o esbâbı istihsâl etmekten ibârettir ki, bu kaideyi, yine bir oyun içinde münasebet düşürerek «beni eğlendir» ta'bîr-i mücmeliyle ifade etmiştir.

İstitrâd kabilinden olarak şurasının beyânı lâzımdır ki, tiyatro eğlence ise de aksâm-ı edeb dâhilinde bir eğlence olduğundan, tahrîrinde vâcibü'r-riâye bir şart var ise, o da oyunun iki mânâsiyle edebe mutâbık olmasıdır. İşte bizim orta oyunları birkaç asırlardan beri mülkümüzde mevcûd iken tiyatroyu muhteri'ât-ı cedîdeden addedişimiz, orta oyununun bu şarta mugâyereti cihetiyle tiyatro nev'ine dâhil olamadığındandır.

Shakespeare, vahdet-i mevzû'a riâyet etmez. Bazı kere yedi sekiz vak'ayı birbirine karıştırır, bir neticeye îsâl eder. Vahdet-i zamânı iltizâm etmez. Otuz kırk senelik bir hikâyeyi ve hattâ, bazı kere bir zâtın sergüzeşt-i ömrünü bir oyuna sıkıştırır. Vahdet-i mekân ile hiç mukay-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yed olmaz. Bir tiyatroda yirmi beş, otuz perde değiştirir. Ma'razı Roma'dan Yunan'a, Fransa'dan İngiltere'ye nakleder. Oyunları üç beş fasla taksîm etmez. Hattâ zamanında basılan eserlerinde fasl-ı itibârî bile yoktur. Fâciayı mudhikeden ayırmaz, bil'âkis birçok eserlerde en hazîn meclisleri, en müferrih letâifle ta'kib ettirir. Oyunlarını sırf mevzûn yazmağı da iltizam etmemiş. En dakîk hikemiyât ile en sevdavî hissiyâtı câmi' olmak cihetiyle âsârının cümlesinden ciddî, cümlesinden ziyade ağır addolunan *Hamlet*'in bile bazı tarafı mevzûn ise bazı yerleri de mensûrdur.

Shakespeare eğlendirmek maksadını hâsıl ettiğine emin olunca tabiat ve âdete muhâlif düşmek ve tahayyülü kırmak vâhimelerini o kadar istihkâr eder ki perileri, ölüleri ma'raza getirir, insan ile ahyâ ile sohbet ettirir.

Bu iki mesleğin zevk-i tabiata hangisi daha mutâbık olduğunu bilmek için tecrübeye mürâcaat olunursa, alınacak mâlûmât şunlardır:

(1) Avrupa milletleri içinde şiirce en ziyade temâyüz edenlerden İngilizlerin, Almanların, İspanyolların en büyük şâirleri, evvelden beri tiyatroya dair olan eserlerini Shakespeare yolunda yazıyorlar.

(2) Fennî mesleği en evvel iltizâm edenler milâdın on yedinci ve onsekizinci asırlarında gelen Fransa üdebâsı idi. Bunların içinde üç büyük şâir vardır ki, biri Corneille, biri Molière, biri de Racine'dir. Corneille bazı oyunlarında vahdet-i mevzû'u, Molière ekser mudhikelerinde vahdet-i mekânı ihlâl etmiş olduğundan Fransa'da da tamamiyle o mesleğe tâbi' Racine'den başka büyük bir şâir görünmüyor.

(3) Fransa lisanının Avrupaca hâsıl ettiği umûmiyete ve Fransızların etvâr ve muhteri'âtında olan zarâfete binâen ekser milletler hemen her halde Fransa mukallidi olduklarından, tiyatronun kurûn-ı kadîmede matla'-ı zuhûru olan Yunanistan ile kurûn-ı ahîrede merkez-i teceddüdü olan İtalya'da, sonradan İskandinavya ve İslâv kavimleri arasında evvel-be-evvel Fransız usûlünde tiyatrolar yazılmağa başlamış iken, sonraları Fransa'da dahi bir çok üdebânın ve husûsiyle zamanımızda edebiyatça koca bir cihân halkına tefevvukunu isbât eden Victor Hugo'nun zuhûru üzerine bütün bütün Shakespeare yolunu iltizâm eylediklerinden ve bu temâyül bittabi' mukallid olan akvâma da sirâyet eylediğinden Paris'de hükûmetin bunca i'ânelerine mazhar olan France ve Odéon tiyatrolarında lisanın fesâhatine hizmet için ara sıra mevki'-i temâşâya konulan müsteşhedât-ı kadîmeden başka dünyanın bir tarafında meslek-i fennîye tâbi' oyun görüldüğü yok gibidir.

(4) Şerâ'it-i ma'hûdenin butlânı i'tikadı ise bir dereceye varmıştır ki, âsâr-ı cedîdede manzûm eser pek az görülmekte ve hele oyunların

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tenevvü'ü tertîb ve taksîmi kabil olmayacak bir dereceye geldiğinden o yolda olan eserlere ekseriyet üzre tiyatro veya oyun nâmı verilmekle iktifâ olunmaktadır.

Bu dört delil-i tecrübî mevcûd olmasa bile, madem ki dünyada zevke ait olan şeyler için bir nişâne-i rüchân var ise kabul-i âmmedir, Shakespeare mesleğinin her tarafta gördüğü rağbet meziyetini ve hattâ, öbür mesleğe ait olan kavâid ve şerâitin bütün bütün münasebetsizliğini tamamiyle isbâta kifâyet eder.

—7—

Celâl'in tasvir ve tasavvuruna gelince : Alel-umûm oyunların mevzû'u, ya sırf hayalî olur yahut bir vak'a-yı târihiyyeye isnâd olunur ki âsâr-ı âcizânemden *Gülnihal* ve *Akif* ve *Zavallı Çocuk* birinci, *Silistre* ile *Celâl* de ikinci kısımdandır. Müellif, sırf hayalî olan tertîb-i mevzû'unda hakikate müşâbehet aramaktan başka hiç bir kayıd ile mukayyed olmadığı gibi, tarihe müstenid olan oyunlarda tarihten tasavvuruna esas olmak veyahut tasvîrine hizmet etmek için ne kadar şey lâzım ise onu alarak, hikâyenin sâir cihetlerini istediği gibi eşhâs ve hâdisât ve hayâlât ve hissiyât ilâvesiyle tezyîn etmekte ve hattâ, lüzûm görürse vak'anın tarihçe ma'rûf olan suret-i cereyanını bile değiştirmekte muhtardır.

Nitekim Almanya'nın en büyük şâirlerinden Schiller, vaktiyle Fransa'yı İngiltere'nin istilâsından kurtarmağa sebep olan nâdirât-ı rûzgârdan Jeanne d'Arc vak'asına dair bir oyun tertip ederek biçare kızı İngilizlerin yaktığı tarihçe müsbet iken, Schiller eserini Jeanne d'Arc'ın muharebe meydanında telef olmasıyla hatm eylemiştir.

Bendeniz, Celâl'de, vak'anın cereyan-ı siyasîsi itibariyle tarihten hiç ayrılmadım.

Mehmed Harzemşah'ın Tatar karşısından Ab-ı sükûn cezîresine firar ile evlâd ve iyâlinin esir olduğunu işitince kederinden irtihâli, yine müşârünileyhin birinci fasılda gösterilen sevâbık-ı ahvâli, Türkan Hatun ile Harzemşah ailesine Cengiz esaretinde isabet eden belâların icmâli, Rükneddin'in Fîrûz Kuh'daki hikâyât-ı celâdet ve sûret-i intikali, Celâleddin, Harzem'den ayrıldıktan sonra Ak ve Arzak Sultanların Tatarlar tarafından istîsâli, Celâleddin'in kahramanlığı kuvvetiyle Harezm'den Sind'e varıncaya kadar Tatar'a karşı zuhûr eden müte'addid galebelerin sûret-i istihsâli, Seyfeddin'in atına bir kırbaç vurulduğu için İslâm ordusundan ayrılmakta irtikâb ettiği küfran-ı ni'met ve hiyânet-i din ü millet vebâli, Celâleddin'in Sind nehrini şinâverlikle geçerek ve yetmiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kişi ile Hint'te bir ordu teşkiline muvaffak olarak Irak'a geldikten sonra muzafferiyât-ı müte'addide ile avdet-i şân u ikbâli, o zamanlar taht-ı Bağdad'ı telvîs eden Nâsır'ın Cengiz'i teşvik ve hânedân-ı Harezmî'yi tezlîle müte'allik olan seyyiât-ı âmâli, Gıyâseddin'in bir sipahi münâza'asından dolayı melik Nusret'i idam ile biraderini de düşman karşısında tek ü tenha bırakarak Bağdad ve Alamut taraflarını dolaştıktan ve husûl-i emelden meyûs olduktan sonra Kirman'a îsâli, red ü kabul-i nikâh münâza'ası ve tahrîk-i fesâd bahanesiyle gerek Gıyâseddin'in ve gerek vâlidesinin Kara Hâcib yedinde helâk ve izmihlâli, Celâleddin'in Gürcülere bid-defe'ât zecr ü nikâli, Tebriz'de bulunan ve oyunda Mihri cihan nâmıyla yâd olunan melîkenin Celâleddin'e muhabbetiyle nikâha meyil ve isti'câli, Ahlat'tan dolayı Konya ve Şam padişahlarının Celâleddin ile kıtâli, bu muharebede Celâl, keyifsiz bulunmak cihetiyle istirahat için bir tarafa çekilince askerin padişah firâr etti zanniyle etrafa dağılması ve aradan biraz zaman geçer geçmez Tatar'ın alel-gafle Azerbaycan'ı basması üzerine Harzemşah devletinin bütün bütün zevâli, tamamiyle tarihlerden alınmış vekâyi'dendir. Fakat, her vak'a tabiî birçok tahayyülât ilâvesiyle tertîb ve tafsîl olundu.

Celâleddin'in hâtime-i kârına dâir tarihlerde iki rivâyet gösteriliyor. Rivâyetlerden biri : O kahramanın Tatar ile uğraşıp dururken bir de İslâm hükümdarları tarafından aleyhine zuhûr eden ittifâk üzerine maksad-ı hamiyetini istihsalden me'yûs olarak, umûr-ı hükûmeti terk ile derviş kıyafetine girmiş ve o halde mahşer-i havâdis arasında kayb olup gitmiş olmasıdır.

İkincisi de : Son bozgunluktan avdet ettiği sırada dağlarda Ekrad elinde ihrâz-ı şehâdet eylemesidir.

Rivâyetin ikisi birden vuku' bulmak ihtimale pek karîb olduğundan ve bu ictimâ' tiyatroya netice vermek için pek müsâid göründüğünden, hâtimenin tertibinde iki vak'anın cem'ini ihtiyar eyledim. Fakat, Celâl'in şehâdetine hiç oyunda görünmeyen bir takım Ekradı vasıta etmekten ise, o mel'aneti de Burak Hâcib'in cellâdı olan şahs-ı mefrûza isnâd ettim.

Bir takım ümerâ, Ak ve Arzak Sultânların yanına ictimâ' ederek Celâleddin'e muhalefet etmek istediklerine dair *Ravzatü's-safâ*'da ufacık bir rivâyet varsa da, vak'anın suret-i tertibi bütün bütün ihtirâ'îdir. Muhalefette bulunan ümerânın ise tarihlerde isimleri olmadığından o rezîleyi, esnâ-yı tetebbu'da hıyânetle muttasıf bulunan bir kaç kişiye isnâd eyledim.

Özbek ile Orhan ve Nureddin-i Münşî'nin yalnız nâmlariyle Melik Nusret'in Gıyâseddin'e birkaç lakırdı söylediği ve onun tarafından idam olunduğu ve Mihr-i cihan'ın nikâhında Kıvameddin-i Bağdadî'nin ve İz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zeddin-i Kazvînî'nin mürevvic bulunduğu tarihte var ise de, mevzû'un suret-i cereyanına olan iştirâkleri sırf mahsûlât-ı fikriyyeden ve Kutbeddin ve Süleyman ve Câbir ve Mübarek eşhâs-ı mefrûzadandır.

Kadınlara gelince :

Neyyire'nin şahsı, bittabi' tamamiyle tercüme-i hâli sırf muhayyel olarak buna dair bazı Frenk tarihlerinde görülen rivâyet yalnız Celâleddin'in Sind nehrinden geçerken evlâd ve iyâlini eliyle telef ettiğinden ibarettir.

Tarihler, Gıyâseddin'in validesi olan ve oyunda Zâhire tesmiye olunan bîçarenin Burak Hâcib tarafından nikâh ile istenildiği ve ibtidâ muhâlefet ve sonra zarûrî muvâfakat eylediği halde âkıbet, Burak elinde mazlûmen katl olunduğunu ve yine oyunda Mihr-i cihân denilen melîke-i Selçukî'nin Celâleddin'e bir görüşte meftûn olarak zevci Ata Bey'in kendine bıraktığı ihtiyarı isti'mal ile fesh-i nikâh ettikten sonra Celâleddin'e vardığını beyân ederler ki, bu esaslar bazı tagyîrât ile tasvîr olundu.

Zâhire'nin şefkat-i mâderânesine ve Mihr-i cihan'ın ahvâl-i âşıkânesine dâir olan tafsîlât ve hayalât ile Neyyire ve Mihr-i cihan arasında gösterilen ve oyunun muhabbete dair her türlü hissiyât-ı fâci'asını yekdiğerine rabt ile Celâleddin'in meşakk-ı ruhâniyyesini tahammül olunamayacak bir dereceye îsâl eden müşâbehet bütün bütün mahsûl-i hayaldir.

Tiyatroların tarihe ve hattâ iki meslekten birine derece-i muvâfakatından birkaç kat mühim bir ciheti vardır ki, o da eşhâsın tasvîr-i ahlâkıdır.

Zannıma göre eser-i âcizânemde de her şeyden ziyade bu mesele şâyân-ı nazar görünür. Her ne kadar elde, İran ve Turan'ın o zamanki ahlâk ve âdâtına dair mükemmelce mâlûmat alacak kitaplar mevcût değilse de, tarihlerden istinbât olunan ilm-i icmâlîye nazaran tiyatronun rükn-i aslîsi olan Celâl, daha başka yollarda tarif olunmak lâzım gelir gibi zannolunur. Meselâ :

Ravzatü's-safâ'ya bakılsa o kahramanın fezâili yalnız şecâate münhasır olduğundan, Serabdâriye'den Veciheddin veya Kaşgar mülûkünden Mirza Ebu Bekir gibi bir şey olması hatıra gelir. Celâleddin'in husemâsından bir hânedâna mensûb olan Ebülfidâ ise, padişahı envâ'-ı seyyiât-ı mezâlim ile ithâm etmiş ve hattâ bir melîkeyi yek-nazarda muhabbete mübtelâ eden ve ekser tarihlerde evsâf ve ta'rifâtı görülen vecâhet ve cemâlini bile ekbah-ı mahlûkât sûretinde göstermek istemiş olduğundan, ona inanılsa Celâleddin de Cengiz'in başka türlüsü olduğuna hükmolunur.

Fakat, tarihin hâvi olduğu vekayi' müverrihlerin ilâve ettiği mütâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

la'alardan bin kat ziyade nâtık-ı hakikat olduğundan, Celâleddin'in ef'âli bu isnâdâtın tamamiyle tekzîbine kâfidir.

Merhûmun tercüme-i hali bir kere pîş-i nazara alınırsa, kendisinin cihangîrlere îâik ve fevkalâde yaratılan eâ'zım içinde dahi bir mevki'-i imtiyâz u istisnâyı hâiz olduğunu teslim etmemek akıl için mümkün olamaz.

Bir zamanda ki, Cengiz'in dağdağa-i kahr u dehşeti İran ve Turan halkını züll ve cebânetin esfel-i derekâtına düşürmüş ve belki umûm-ı insaniyet Tatar'ın zuhûrunu, def'i muhâl bir belâ-yı âsumânî kabîlinden bilmişti.

Celâleddin bütün cihandan büyük bir kalbe mâlik olduğunu isbât ederek pederinden bir kuru şehzâdelik unvânından başka hiç bir şey bulmadığı halde Harezm'de, Hint'te, Irak'da Azerbaycan'da dört devlet teşkiline muvaffak olmak ve tedarik edebildiği cüz'î kuvvetlerle üç milyon askere mâlik olan Tatar devletine yirmiden ziyade galebe eylemek ve bir kere Seyfeddin'in ve bir kere de biraderinin hıyânetiyle esbâb-ı meknet ü devleti bütün bütün mahv olmuş iken, aradan bir sene geçmeksizin -bir kerâmetle ma'dûma vücûd verir gibi- yeniden devlet, yeniden ordular peydâ etmek ve bir taraftan Tatar ve bir taraftan ekser-i mülûk u ümerâ-yı İslâm ve bir taraftan Gürcülerle uğraştığı halde bid-defe'ât böyle yarı cihân halkına karşı büyük büyük zaferler kazanmak ve ekser-i eyyâmda hıyânetten ve onun neticesi olan perişanlıktan kurtulmamış iken, yine cihangîrler kadar memleket teshîr eylemek altı bin senelik âlem-i insaniyet içinde hiç bir misli görülmemiş olan vekâyi'-i fevkalâdedendir.

Celâleddin'de, *Ravzatü's-safâ*'nın gösterdiği şecâ'at, ne mertebe âli olursa olsun, gâyeti ihrâz ettiği galebelere sebep addolunabilir. Yoksa bir kaç kere uğradığı mahv ve inkırâz halinden sonra feleğin pençesini bükmeğe uğraşırcasına gösterdiği muhayyirü'l-ukûl ikdâmât ile hâsıl ettiği ümidsiz neticeler insanın şecâ'at-ı fıtriyye veya mahâret-i askeriyye ile vücûda getirebileceği hârikalardan değildir.

Hırs-ı câh gibi, kibr-i nefs gibî, dâ'iye-i intikâm gibi en büyük vekâyi'in en büyük sâiklerinden olan emrâz-ı nefsâniyyenin hiç birinde fütûr ve tahavvülden masûniyet hassası mevcûd olmadığı bit-tecrübe müsbet bulunduğundan, Celâleddin'in meâsirini şecâ'ate değil, şecâ'atten bin kat şedîdü't-te'sîr olan esbâb-ı meşrûhaya bile isnâd etmek ma'kul olamaz. Zirâ, ef'âlinden bil-bedâhe sâbit olmaktadır ki, ta bir çok avârız-ı cismâniyyesinin tesiriyle ruhundaki kuvve-i fevkalâde bütün bütün zevâle düşünceye kadar merhûmun himmeti ye's ve tagayyürden berî idi.

Hele Ebulfidâ'nın zulüm iftirası bâhirü'l-butlân olan rivâyâttandır. Çünkü o zamanlarca bir zâlim için o kadar yerlerde infâz-ı hükm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

edebilmek, Cengiz gibi hakkında ta'abbüd derecesine varmış bir asabiyet-i nev-zuhûra temellükle hâsıl olabilirdi.

Celâleddin'in ise öyle bir asabiyeti değil, kendine vefâ edecek ve hattâ hıyânet etmeyecek bir kimse ile karâbeti bile yoktu. Bundan başka merhûmun uğradığı yerlerde bin istikrâh ile zâhirî bir itâat gösteren ümerâya eşedd-i husemâsı olan Nâsır tarafından üzerine sevk olunup da yed-i galebesine esîr olan Muzaffereddin ile tevâbi'ine o zamanlarca misli görülmemiş bir muâmele-i afv u ihsân ile mukabele eylediği ve bu kadar metâ'ib-i harb u felâket arasında devletini te'yîd için İran ve Hint ve Turan'ın her tarafını dolaşmağa mecbûr olmuş iken, Ahlat'tan başka bir İslâm şehrinin anveten zabtına rıza vermediği ve biraderi Gıyâseddin birkaç kere makam ve belki hayatına kasd etmiş iken kendisi daima Gıyâseddin'in taltîf ve tertîb ve ikbâl ve rahatına çalıştığı ve Seyfeddin'in atının başına bir kamçı vurulduğundan dolayı isyân ve hıyânete hazırlandığını, her tavrıyla göstermiş iken, şemşîr-i cihâdına onun bile kanını bulaştırmak istemediği tarihçe müsellem olan hakâyıktandır.

Bu meslekte, bu fıtratta olan bir kahraman-ı ulvî-nihadda nasıl zulüm tasavvur olunabilir? Merhûmun mefâhir-i celîlesini -gönlüme verdiği meftûniyetten dolayı- bir tiyatroda tasvir etmek arzusunda bulunduğum sırada, insandaki mevhûbât-ı tabiatın hiç birinde o kadar âsâr-ı fevkalâdeye illet olacak kuvvet görememiş ve gerek tetebbu' ve gerek muhâkeme ile ne kadar it'âb-ı zihn eyledimse, fezâil-i müktesebe ve melekât-ı ulviyyenin âzamı olan vazife-perverlik meftûniyetinden başka o kadar celâil-i ef'âle bir muharrik bulamamıştım.

Maârif-i şarkiyye ile uğraşan Avrupa müelliflerinin hülâsa-i tedkîkâtını bu fikre yakın görürdüm. Fakat bizim tarihlerde düşündüğüm hakikatı tayin eder bir sarâhat bulamadığım için, istidlâlimi bir hükm-i kat'î suretinde addetmeğe cesaret edemezdim. Âkıbet, bir mecmuada Kemal-ı İsfahanî'nin bazı mektûbâtına tesâdüf ettim ki Celâl'in ef'âl ve ahlâkını musavver idi. O edîb-i sâhib-fezâil, Celâleddin İran'da bulundukça, meclis-i ikbâline müdâvim olarak zamanının âdâtına ittibâ'en arasıra bazı bazı kasâid ile padişahın tavsîfinde bulunduğu gibi, ahbâbına yazdığı kâğıtlarda dahi padişahın işrete inhimâk ve hilm ve afvda ifrâtını beğenmemekle beraber İslâmiyet gayretinde olan ikdâmı ashâb u tâbi'în-i edvârını andıracak derecelerde bulunduğunu ve meclisinde milletin necâtına çare taharrîsinden hâli bir dakika güzerân etmediğini beyan eder.

Kemaleddin'in bazı mahremlerine yazdığı ve hasenâtından bahs ettiği sırada fenâ gördüğü şeylerin dahi ta'dâdından çekinmediği mektup-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

larını mübalâga veya müdâhaneye haml için bir sebeb-i aklî mevcûd olmadığından, padişahın halini re'yü'l-ayn görmüş olan öyle bir fâzıl-ı hakikat-şinâsın şahâdeti, Celâleddin'in halince olan tahmînimi hüküm derecesine îsâl eyledi. Binâenaleyh o kahramanı, maksadı i'zâz-ı dîne ve ittibâ'ı vazife-perverliğe münhasır bir vücûd olmak üzere tasvîr eyledim. Zannederim ki bu sûret, merhûmun şemâil-i mâneviyâtına aynı aynına tevâfuk eder.

Din-i ilâhînin şerefine bir karn ahalisinden ziyade hizmet etmiş ve bin türlü mesâ'ib-i tâkat-güdâz içinde -o dinin mu'cize-i zî-hayatı addolunacak kadar- hârikalara mazhar olmuş bir zât-ı azîmü'l-iktidârın ruhundaki kudret ve meziyeti tasvîr etmek arzusunu pîş-i nazara aldıkça, fikrin büyüklüğü gönlümü bir acz ve dehşet içinde bırakırdı. Hattâ, tiyatro nev'inden olan sâir âsâr-ı âcizanemin en büyüğünü yazmak için bir haftadan ziyade uğraşmadığım halde, bu te'lîf elimde yıllarca süründü. Mamafih, vicdân yine o büyüklüğün hâsıl ettiği şiddet-i şevk u arzuya galebe edemeyerek eserimin ikmâline cesaret eyledim.

Celâleddin, suretâ şark padişahlarından ise de, hakîkatte İslâm kahramanlarından olarak onun ahlâkını tasvîr, ahlâk-ı İslâmiyyeyi tahrîr demek olduğundan, merhûmdan bahs eden bu eserde İran ve Turan'ın efkâr ve âdâtına hasr-ı nazar etmek itikad-ı âcizânemde abes göründü. Ve binâenaleyh, Celâleddin'in timsâl-i mâhiyeti -ekser-i ahvâli yalnız zamaniyle kâim bir asrın sâhibi gibi değil- kendi ibtidâsından cihanın intihâsına kadar dâim bir terbiyenin hamiyyet-i dîniyye ve mesâlih-i dünyeviyyede misâl-i mücessemi olmak üzere tasvîr edildi.

Oyunun nihayetlerinde doğru Celâleddin'in metânet-i âhen-dilânesinde bir dereceye kadar tenâkus eserleri görünmeğe başlarsa da, bu tagayyürün neticeye vüsûl için ne kadar lâzım, ne kadar tabiî olduğu da ednâ mülâhaza ile anlaşılır.

Celâleddin, ahlâk-ı âliyye ve etvâr-i merdâne ile mütehallî bir hânedân-ı izz ü şan perverdelerinden olduğuna ve âilesinin ekser-i âzâsı gibi kemâlât-ı ilmiyye ve tabi'at-ı şâirâne ile ittisâfı tarihçe müsbet bulunduğuna binâen, merhûmun tasvîr-i ma'nevîsinde tabi'at-ı vekâyi' müsâid oldukça o meziyyâtın dahi ibrâzına çalışıldı.

Memdûhumun şâkirdân-ı kemâline nümûne olmak ve vak'anın avârızını birbirine rabt ederek cereyanını teshîle hizmet etmek için nakşettiğim dört timsâl-i hamiyetten Özbek'i muktedâ-yı mübareklerinin fedâkârlığından, kahramanlığından, Orhan'ı tedâbîr-i askeriyye mahâretiyle deniyât-ı zamâneye karşı şiddet-i nefretinden, Melik Nusret'i deryâ-dilliğinden, mürüvvetinden, Nureddin'i idrâk-i hakikat ve fikr-i hikmetinden müstefîd göstermek istedim. Ve Harzemşâh devletinin padişahları, şehzâ-

deleri gibi ümerâsı da hemen alel-umûm ashâb-ı ma'rifetten oldukları için sözlerini de tarihçe müsbet olan meksûbât-ı ilmiyyelerine tevfîk eyledim.

Bu dört zâtın her birine bir ayrı meziyet verilmekle beraber, tefeyyüzleri şeref-i İslâmiyetten ve terbiyeleri bir meslek-i hamiyetten olmak cihetiyle birinde mevcut olan fezâili kâffesine şâmil ve fakat her birinin mahsûsâtından olan büyüklükleri meziyât-ı sâiresine galib gösterdim.

Bir de, tâbi'ler, metbû'a bütün bütün müdâni olmamak için Özbek'in fedâkârlığını, kahramanlığını telâş ve infi'âl ile, Orhan'ın mahâret-i askeriyye ve nefret-i deniyâtını tertîbât-ı harbiyye ve cezâ-yı mücrîmîn emrinde ziyâdece şiddetle, Melik Nusret'in mürüvvetini, derya-dilliğini seri'ü'z-zevâl bir tehevvürle, Nureddin'in hakikat-bînliğini, fikr-i hikmetini kaideye karşı fâide taharrîsinde cüz'î za'af ile ta'dîl eyledim.

Özbek ve Orhan ve Nusret ve Nureddin'in temâsîl-i mâhiyeti, bâdi-yi nazarda birbirine pek mutâbık gibi görünürse de, bâlâda arzettiğim dakîkalar düşünülürse birbirini andırır ve fakat hiç biri diğerine benzemez dört birâder gibi birkaç alâim-i hâssa ile yekdiğerinden tamamiyle temâyüz eylediği pek kolay anlaşılır.

Ravzatü's-safâ'da Melik Nusret ile Gıyâseddin'in sipahi macerası şu suretle tahrîr olunmuştur :

«Der esnâ-ı in evkat şahs ez serhengân-ı Gıyâseddin pîş-i melik Nusret ki yeki ez havas ve müdema-i sultan bûd refte terk-i mülâzemet-i û girift ve sultan Gıyaseddin der hâtır nihân mîdâşt tâ rûzî der meclis-i şarâb ba melik Nusret hitâb kerd ki çirâ mukarreb-i mârâ be-hidmet râh dâde; çü mutâyebe ber mizac-ı melik Nusret galib bûd be-tarîk-i hezl goft ki serhengrâ nân bâyed tâ hidmet kuned...»[4].

Tarihin bu ifadesine bakılırsa, Melik Nusret'i mürüvvetle, derya-dillikle değil, zarafet ve meyl-i letâifle tasvîr etmek iktizâ eder. Ve bu suret ise bir çehre-i tebessüm-rîz ile bir eğlence parçası vücûda getireceğinden o cihet iltizâm olunsa eser-i âcizânem zâhirde daha parlatılabilirdi. Fakat Celâleddin gibi fezâil-i İslâmiyye kadar e'azz bir kahramanın mecâlis-i azm-i hamiyetine mizahı yakıştıramadığımdan ve bu türlü âsâr-ı tahayyülde ise hakikatten ziyade müşâbehet-i hakikat mültezem olduğundan Nusret'in bezle-gûluğunu o fıtratın mütekâriblerinden olan etvâr-ı derya-dilâneye tahvîl eyledim.

---

4 Bu sırada Gıyâseddin'in ileri gelen subaylarından biri, sultan'ın yakın ve nedimlerinden o'an melik Nusret'in yanına gitti, hizmetine girdi ve (böylece) Sultandan ayrıldı. Sultan Gıyâseddin de bir gün şarap meclisinde, melik Nusret'e «niçin benim yakınımı hizmetine aldın?» diye sormayı aklına koydu. Melik Nusret, tabiatında mevcut lâtifecilik dolayısiyle şaka yollu şöyle cevap verdi: «Hizmet etmek için subaya ekmek lâzımdır.»

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tabiaten her vak'anın bir de ferahlı ciheti olmak lâzım gelirse de, Celâl'in mevzû'unda olan ulviyet ve ciddiyete nazaran, eğlencesini Mihricihân'ın ifâdât-ı âşıkânesinde olan küşâyişle, Burak Hâcib'in muhaverât-ı hıyânetine fezâil-i insaniyye ile istihzâ eder yollu gösterdiği zehr-handelere hasretmek mecbûriyetinde bulundum.

Mevzû'un sevkine ittibâ'en mebâhis-i ef'âlleriyle sahifeler doldurmağa mecbûr olduğum Nâsır-ı Abbâsî ve Melik Eşref-i Eyyubî ve Sultan Keykubat-ı Selçukînin mahiyetlerini ta'yin için yazılan sözlerin esasları bütün bütün tarihlerden alınmış ve tafsîlâtı o esâslardan inbi'âs ettirilmiştir.

Gıyâseddin'in ahlâkını, bir hizmetkâr münaza'ası için kātilliği, bir zarar vâhimesiyle biraderine karşı müşrik-perverliği irtikâb etmesinden istihrâc etmiştim.

Barak Hâcib'in elinde nasıl telef olduğuna dair tarihlerde tafsîlât göremedim. Hakkında tasavvur ettiğim eziyetler ise seyyiât-ı ef'âline nisbetle pek büyük eser-i şefkat addolunabilir. Fakat, o denâ'ette bulunan bir insana göre dünyada her ne yapılsa ölüm kadar müdhiş olmayacağından, canı için daha ziyade te'siri olmayacak ve binâenaleyh ashâb-ı fikrin teşeffîsine hizmet edemeyecek bir takım vahşiyâne işkenceler tasvîr edip de, bi-hakkın cezâ gören adamı merhamete şâyân bir halde göstermek istemedim.

Dünyaya Celâleddin ile Rükneddin gibi iki mucize-i fıtrat yetiştiren bir âileden bir de Gıyâseddin zuhûr ettiğini düşündükçe insanın zihnine velveleh gelir. Ne çare ki, Gıyas'ın hakkında olan rivâyetler tarihlerce mütevâtirâttan ve böyle akla sığmaz garîbeler daima gördüğümüz hâlâttandır. İnsan ile akrebi bir hassa-i tevlîd vücûda getiriyor.

Barak Hâcib'in alçaklığına, padişahının haremine göz dikmek, velinimet-zâdesinin canına kıymak, milletinin nısfından ziyadesi Tatar'ın seyf-i te'addî ve âteş-i kahrı ile mahv olup dururken rehîn-i indirâs olan hükûmet-i İslâmiyye erkânının enkâzından kendine bir saray-ı saltanat te'sîsiyle uğraşmak ve nihayet iddiâ-yı İslâmiyetten hâli olmadığı halde, gasbettiği yerlerle beraber Tatar'a karşı bir kere olsun kılıç çekmeksizin, Oktay'a arz-ı tâbi'iyet etmek hususlarındaki mel'anetinden istidlâl eyledim. Mamafih sîmâ-yı mahiyetinde görülen tavr-ı mahsûs tarih mâlûmatından değil, âlem-i hayâl sânihâtındandır.

Seyfeddin'in ef'âli ile Bedreddin-i Amîd'in, Emir Nuştekîn'in, İmâdü'l-mülk'ün, Hâdim Hanın evsâfı bütün bütün tarihlerden istinbat olundu.

İzzeddin-i Kazvînî ile Kıvâmeddin-i Bağdadî'ye dair tarihin verdiği mâlûmat, bâlâda beyân olunan ef'âl ile İzzeddin-i Kazvînî'ye şeri'at nâmı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

na hilekârlık, Kıvâmeddin-i Bağdadî'ye ise bilâkis salâbet isnadından ibarettir. Bendeniz ise vak'anın sûret-i cereyanına nazaran İzzeddin'in hareketi İslâm arasından def'-i şikâka hizmet ve Kıvameddin-i Bağdadî'nin muhalefeti Nâsır veya Ata Beg tarafdarlığıyla cüstcû-yı menfaat fikrinden ileri gelmiş olmasını hem ihtimâle daha karîb, hem de eserin fikrine daha mutâbık bulduğum için vak'ayı o surette tasvîr ettim. Mamafih İzzeddin'in iltizam ettiği meslekteki nakāis ile Kıvâmeddin'in tavrındaki ağırlığı da nazardan iskāt etmemeğe sa'y eyledim.

Bunların sefâret ve muhâvereleriyle ef'âl ve efkârına müte'allik olan tafsîller bütün bütün tahayyül eseridir.

Ehemmiyetleri ikinci, üçüncü derecede olan Kutbeddin ve Mübarek ve Süleyman ve Câbir'in eşhâs-ı mefrûzadan olması ve gerek oyunun erkânından ma'dûd olan Neyyire'nin ahlâkı bütün bütün hayâlî bulunması cihetiyle, bunlarda tarihin hiç dahl ve hizmeti olmadığını ta'rif iktizâ etmez.

Mihricihan'ın ise tarihçe bildiğimiz hali yalnız bâlâda beyân olunan muhabbet ve fekk-i nikâh ve izdivâc ve teslim-i kal'a maddelerinden ibaret olarak simâ-yı ahlâkı, âlem-i tasavvurda temessül etmiş bir dildâde-i meâlînin tasvîridir.

Neyyire'de aşkın en rakîk hissiyâtını, Mihricihan'da sevdânın en şiddetli infi'âlâtını göstermek arzusunda bulundum. Sîmâca birbirine tamamiyle müşâbih farz olunan bu iki hayâl-i mücessemden birinin meyli ezvâk ve letâife, diğerinin ibtilâsı mefâhir ve me'âlîye münhasır olduğu için, siyretçe bütün bütün birbirine muhâliftir. Mamafih Celâl nazarında aralarında bir fark görünmemek oyunu terkîb eden esbâb-ı asliyyeden olduğundan, öyle iki ayrı menşe'den zuhûr eden hissiyâtın Celâl'e karşı gösterdiği âsârı mümkün olduğu kadar birbirine takrîb eyledim.

Zâhire için tarihin verdiği sermâye Barak Hâcib vak'asına münhasır olarak, hissiyât ve ahlâka müte'allik, oyunda ne kadar tafsîlât görülürse cümlesi mahsûl-i tasavvurdur.

Bunda iltizam ettiğim madde ise şefkat-ı mâderânenin nefret-i deniyyat ile keşâkeşinden husûlü tabiî olan bir takım teessürât-ı mütezâdeyi göstermek idi. Maksûda vâsıl olmadımsa, kusur niyetde değil, iktidârsızlıktadır.

Şurasının dahi suret-i mahsûsada beyânına lüzûm görürüm ki, her biri bir başka hanedân-ı me'âli içinde yetişmiş bu üç perverde-i ismete isnâd ettiğim şîve-i irfân ve tabi'at-i şâirâne, eğer dünyanın her tarafında olan kadınlar bizim kadınlara kıyas olunursa, sırf mugāyir-i hakikat görünür. Fakat, dikkat buyurulmak lâzımdır ki, o zamanlar İran ve Turan'da ve belki memâlik-i islâmiyyenin her cihetinde terbiye ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ma'rifetçe kadınların erkeklerden hiç farkı yoktu. Hattâ yakın vakitlere kadar İran'da ne kadar şâir görülürse, hemen o kadar da şâire mevcûd idi.

Binâenaleyh mevsûfelerimde o derece meziyet göstermesem, yalnız oyunun zevkine değil, tarihin sevkine de halel vermiş olurdum.

— 8 —

Celâl'in sûret-i tahrîri de bazı izâhâta ihtiyaç gösterir :

Yunan mesleğine göre umûm fâcialar ve Shakespeare yoluna göre böyle ciddî ve mühim oyunlar, daima şiir ile yazılmaktadır. Shakespeare yolunda bile oyunu, nazım ve nesir ile mahlût yazmak yalnız Shakespeare'e mahsûs olan hallerdendir. Bu itibare ise letâfet ve tesirde de şiirin müsellem olan rüchânı sebep addolunur. Hal böyle iken, bizim şiirimizde olan müsâadesizlik cihetiyle tiyatroya müte'allik olan âsâr-ı âcizânemin ve hususiyle Celâl'in manzûm olarak tertîbine muvaffak olamadım.

Mâlûm olduğu üzere, bizde usul-i nazm, lisanın tabiatine tamamiyle mugâyir olarak letâfet-i ifâdeyi bütün bütün ihlâl etmedikçe zeban-zed olan tabirlerimizin yüzde birini şi'irde kullanamayız! Kullandığımız tabirleri de ya vezne veya telâffuz-ı aslîye tatbîk için hurûf ve harekâtında ihtiyâr ettiğimiz imâlât ile bütün bütün şîve-i lisandan çıkarmağa muhtaç oluruz. Vâsıf gibi şiiri İstanbul şivesine tatbîk etmek isteyenler :

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol

yolundaki eserlerinde, sırf Türkçe olan kelimeleri bile birçok imâlât ve tagyîrât ile Türkçelikten çıkarmağa mecbûr olmuşlardır.

O cihetle bizde âdi lâkırdıyı andıracak bir muhâvere nazm olunabilmek âdetâ muhâl görünür. Nef'î şîvesinde yazılacak bir tiyatronun ise eğlenceliği maskaralığa münhasır kalacağı mâlûmdur.

Bahr-i tavîl denilen ve sâir eş'ârdan temyîzi, yirmi beş, otuz ve belki kırk, elli mısra'da bir kafiye getirmek veya ta'bîr-i âharla sözü mümkün mertebe kafiyesiz nazmeylemek husûsundan ibaret olan tarzı tiyatroda kullanmak kabilse de, bunda da zaten şîve-i lisâna mugâyir olan harekât u sekenât-ı aruziyyeye ittibâ mecbûriyeti, yine sözü bütün bütün Osmanlı edâsından çıkarıyor.

Türkçemizde bir de efâ'îl ve tefâ'îl kaydından berî, parmak hesâbı dediğimiz vezin mevcut olarak millî eş'ârımız o kaideye tevfîk olunmak lâzım geleceğinde şüphe yoksa da, parmak hesabiyle söylenilen şeylerde Acem taklîdi olan âsâra nisbetle âheng-i letâfet gayet az olduktan baş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ka, o yol âmiyâne mâlâyanîlere mahsus ve binâenaleyh esasen zevzeklik addolunduğundan, edebiyatımızın bulunduğu dereceye nisbetle ciddî bir eser tahrîrine hizmet edebilmek selâhiyetinden berîdir. Hattâ, bu yolda ne kadar güzel bir şey yazılsa sâmi'anın itilâfsızlığı cihetiyle yine âmiyâne görünüyor.

Bu mukaddemâttan anlaşıldı ki, lisanın şimdiki haliyle beraber mevzûn bir tiyatro tahrîrine imkân müsâid olmuyor. Acaba bu imkânsızlık, edebiyatımızca nakîse midir? Bana kalırsa değil.

Şiir nedir?

Kitaplarda «mevzûn ve mukaffâ kelâmdır» cümlesiyle tarif olunur. Mevzûndan murad, bir kelâmın, arûz-ı Araba ve hiç olmazsa onun aslı olan sâkin ve müteharrik tertîbine tevâfuku ise, bu kasr u itâle-i harekâtta tevâzuna riâyet, birçok lisanların ve ezcümle Fransızcanın eş'ârında ve hattâ, bizim parmak hesâbı denilen destanlarda, filânlarda mevcûd değildir. Kafiye ise elsine-i kadîmenin alel-umûm ve şimdi söylenilen lisanların ekser-i âsâr-ı manzûmesinde yoktur. Bundan anlaşılır ki, şiir için mevzûn ve mukaffâ tabiri, efrâdını câmi', agyârını mâni' bir tarif olamaz.

Hakikat, Omiros'un destanları senelerce hâfıza-i enâmdan başka yazılacak bir levha bulamamış iken el'an ayniyle bâkıdır. Muallim-i evvel Aristo'nun âsâr-ı hikemiyyesi milyonlarca şâkirdler, şârihler elinde dolaşmakta iken, yine bir takım eczâsı ziyâ'dan kurtulamamış. Â'zam-ı mu'cizât-ı ilâhiyye olan *Kur'ân-ı Kerim*'i, erbâb-ı inkâr, şiirden başka vasfedecek bir şey bulamadığı da malûmdur.

Bu halde şiire âsâr-ı hükemâdan pâyidâr olacak, hattâ hidâyet-yâb-ı hakikat olamayanlar nazarında kelâm-ı ilâhîye (Hâşâ) müşebbehün bih addolunacak kadar meziyet veren madde, tertîb-i hecâda bir intizâm ile birkaç kelimede bir veya iki hurûfun tekerrüründen ibâret addolunmak, âlem-i insaniyetin zevk-i bedâyi'ine büyük bir nakîse isnâd etmektir.

Bu türlü ta'riflerin kabulünü -bir kelâmın hatta aruza mutâbık olup olmadığını anlamak için taktî'ine mecbûr olan-zâhir-bînlere bırakalım da vicdân-ı hakikat ve fikr-i hikmetle me'lûf olanların bu bâbda irâd ettikleri tariflere bakalım.

E'âzım-ı İslâm'dan Hazret-i Mevlânâ, şiiri :

«Ez kerâmât-i bulend-i evliyâst
Evvelîn şi'rest tu âhir kîmyast»[5]

---

5 (Şiir) velilerin büyük kerâmetlerindendir.
Başta şiir gelir; sonda ise kîmya...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kelâmıyle ve Cenab-ı Nizâmî de şâiri :

«Pîş u pesî best saf kibriyâ
Pes şuarâ âmed u pîş enbiyâ»[6]

edâsıyla vasfederler. Fakat, o evsâfın cümlesi de şiir ve şairiyet için pek mukaddes makamlardan, pek mübarek lisanlardan işitilmiş birer sitâyiş-i mefharettir. Erbâb-ı hikmet dahi tabiatın nâtıkaya verdiği bir kısım ifadenin mahiyetince ne kadar taharriyât ve tedkîkāta girişmiş ise -külliyâtın tarifinde derkâr olan istihâle cihetiyle- sarîh ve vâzıh bir had tayininde isbat-ı acz ederek, şiir «nâtıka-i vicdan veya lisan-ı hayaldir» gibi teşbîhât-ı şâirâne ile iktifâ eylemişlerdir.

Bazı ashâb-ı mütalâa : Bir söz -hüsn-i meâl ü makāli câmi' olmak şartıyla- esasen hakikate mutâbık ise edîbâne, hakikate müşâbih ise şâirânedir, derler ki bu da şiire bir had beyan etmemekle beraber yalnız şiir denildiği zaman, bir şâirin vicdanında hâsıl olan mânâyı bir dereceye kadar gösterebilir. (Makālât-ı şâirâne için hakikate muvafakat yerine müşâbehet şart olduğu pîş-i nazara alınınca, ayn-ı hakîkat olan âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i nebeviyyenin şiir nev'inden olmadığı da bilbedâhe tahakkuk eder).

Zamanımızın tedkîkāt-ı fikriyyesince tiyatroların yazılışında mültezem olan, şiir veya daha sahîh tabirle, vezin değil, fikr-i şâirânedir.

Yukarıda bil-münâsebe söylemiştik ki, Shakespeare, oyunlarının en mühimlerinde bile nazım arasına nesir karıştırır. Halbuki, tiyatroda onun isti'mâl ettiği şiir, kafiyesiz olduğundan bittabi' tanziminde nesre yakın suhûlet olduğu gibi muhâvere tarzına da âdi söz kadar müsâiddir.

Fransızlar, Yunan tarzının cümleden ziyade tarafdârı iken şiirleri efâ'îl ve tefâ'îlden berî olmakla beraber, yalnız kafiyeli olduğundan dolayı muhâvereye ilkā ettiği su'ûbet, Fransa üdebâsı beyninde manzûm tiyatro yazmak âdetini ref' eylemiş gibidir. Victor Hugo'nun tiyatrolarında kaç tane manzûm varsa, onun nısfı kadar da mensûr bulunur. Mensûrlarının maddece ehemmiyet ve ciddiyeti de manzûmlarından aşağı değildir.

Gerek Victor Hugo ve gerek zamanenin sâir üdebâsı mevzûn tiyatrolarında tarz-ı şiiri o kadar tebdîl eylemişlerdir ki, ibârelerin ekseriyet üzere mısra' arasında kesilegeldiğine ve onda ve belki yirmide bir kere

---

6 Büyükler şâirin etrafında el bağladılar
Peygamberlerden sonra şâirler geldi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kafiye, hâtime-i kelâma tesâdüf ettirilmediğine nazaran dinlenildiği vakit manzûm olduğuna ihtimâl verilmez.

Böyle vezin ve kafiyece bize nisbet kabul etmeyecek birkaç türlü suhûletlere mâlik olan kavimler, tiyatronun şâirâneliğini mânâ ve hayâlâtında arayarak nazım yolundan mümkün oldukça tebâ'üde çalışırlar iken, bizde hâlâ selîs bir hikâye tanzîmine müsâid olmayan şiirimizle manzûm tiyatro yazmağı iltizâm etmek, lisânımızda tiyatro yapılmasın, demek olur. Tiyatroların mevzûn olmasından gelecek muhassenâta ise lisânın şîvesindeki letâfet ve hayâlât-ı şarkiyyede olan kuvvet mâziyâdetin tekâbül eder zannederim.

— 9 —

Oyunun sûret-i tahrîrinde meselâ :

«Tatarlar, ellerindeki kırbaçları atsalar kal'alarımızın hendeklerini doldurur» veya «bir Tatar karısı, altmış erkeğimize mukabele ediyor» gibi sırf mübalâga için yazılmış addolunacak şeyler görünür. Halbuki bunların birincisi: Mehmet Harzemşah'ın lisanından çıkmış sözlerden ve ikincisi tarihlerin ittifak eylediği rivâyetlerdendir.

Seyfeddin'in, düşman karşısında padişah ordusundan ayrılmak için bir hiyâneti yalnız atına kırbaç vurulduğu için irtikâb etmesi de, akla pek ba'îd görünür.

İhtimal ki, hâinin hareketine başka sebepler vardır. Fakat -tarihlerin ifadesine göre- Seyfeddin'in ihtilâfa gösterdiği bahane at meselesi olduğudur. O kadar vâhî bir maddeyi, hareketinin sebeb-i aslîsini setr için meydana koymaktan hayâ etmeyen bir adam, öyle münasebetsiz bir sebep için irtikâb-ı hıyânetten de çekinmeyeceğine nazaran bu hususta rivâyet-i târihiyye yerine hayalî bir vak'a tertîbine lüzum görmedim.

Bu kadar ifâdâtı ihtiyârım, -bazı nev-zuhûr fikirlere ittibâ'en- eser-i âcizânemi ister istemez halka beğendirmek için değildir. Yalnız *Celâl*'in dûçâr olabileceği muâhezeler hakkında hatırıma gelen birkaç muâhezeyi beyân etmek istedim.

Göremediğim veya anlayamadığım kusurları için yine ashâb-ı mütâlâ'anın mürüvvet-i hatâ-pûşânelerini istid'âya mecbûrum.

(Tarihsiz)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

11

TALİM-İ EDEBİYAT'tan

Reşid Paşa'nın zuhûru Devlet-i Aliyye'de nesren lisan-ı resmînin mebde'-i tahavvülüdür. Onun için kendisine eslâfından büyük bir makam-ı imtiyaz-ı edeb tayin etmekle mükellefiz. Sultan Mecid asrının mebâdîsinde zuhûr eden üdebânın biri ve belki birincisi ferik Kâzım Paşa'dır. Kendisinden işittim : Şiire heves etmiş, cahil veya tabîr-i sahîhiyle bizim tarz-ı ifâde ve tevzinden gafil imiş. Eş'ârını ötekine berikine okutmağa muvaffak oluncaya kadar bir Ermeni ayvaza okur dururmuş. Nihayet ayvazı verem etmiş, ondan sonra şâir olmuş. Sade fikirde :

Esrâr-ı Hüdâ bâde vü esrâr ile olmaz
İzhâr-ı hüner cübbe vü destâr ile olmaz

gibi bir çok sözleri vardır. Hele sehl-i mümteni'de tasavvuf cihetine gidilirse bazı beyitleri sahîhan insanı i'câz eder. Sehl-i mümteni' bahsine geldiğimiz vakit konuşuruz.

Kâzım Paşa'dan bahsolunduğu sırada letâifini unutmak mümkün olamaz. Bezle-gûlukça, tabiat-ı şâirânece hepimizin muktedâmızdır. Kendi Karadağ'da iken Abdülaziz merhûm tarafından oraya gönderilen memurun fotoğrafla aldırdığı bir askerin resmine yazdığı şu kıt'a, bedîheperverliğine pek güzel delâlet eder, hem de fikir sadedir :

Pâdişâhım nazar et haline askerlerinin
Sevb-i sad-pâre ile her biri keklik gibidir
Ne itâatte kusur ü ne maâş ü ta'yîn
Ser-be-ser cümlesi efrâd-ı melâik gibidir.

Daha da tuhaf tuhaf lâtifeleri vardır, yine ileride görürsün.

Yine o zamanda zuhûr etmiş şâirlerden biri Hâfız Müşfik'tir. Dervişlik sayesinde çıldırmış. Kendisini görmüştüm, pek mâkul bahsederdi. Hareketi de pek mecnûnâne idi. Sadedden çıkıyorum; mamafih benden sana bir nasihat, hatırında tut. Allaha vâsıl olmak istersen Peygamberine tevessül et; el öpmek istersen pederinin, vâlidenin elini öp; zama-

nımızın şeyh efendilerine aldanma! Edilecek inâbelerin neticesi ya küfür, ya cünûndur. Bîçare Hafız Müşfik, oğlan kerhanesi olan bir hamamın sahibine şeyh zanniyle inâbe etmiş de öyle çıldırmış. Çıldırdığı zaman da yirmi yaşındaymış. Hâfız Müşfik'in sade fikirde tabiîdir ki şiiri olamaz. Çıldırıncaya kadar maâliyeye mübtelâ bir adamın sade mütalâalarla, sade tasavvurlarla ne alışverişi olabilir? Bununla beraber şu beyti biraz sadeye mâildir :

Hevâ-yı aşk ile âteş ocağıdır gönlüm
Hazer hazer ki şerer-pâre dağıdır gönlüm

Mamafih fikir sade ise de his şedîddir, hem pek şedîddir.

Yine o zamanın üdebâsından bir de Âli varmış. O da dervişlik sayesinde işretten çatlamış. Mürşidi, Hafız Müşfik'in mürşidiymiş. Kendisini görmedim, eserlerinin bazı parçalarını gördüm. Sade fikirde şu beyti âdeta sehl-i mümteni' mertebe-i âlîsine yaklaşmıştır :

Neş'e tahsil ettiğin peymâne senden gamlıdır
Bir dokun bin âh dinle kâse-i fağfûrdan

Arada «kâse-i fağfûr» gibi zamanımızca anlaşılamayacak bir tabir olmasaydı, fikrin dahi sehl-i mümteni' olduğuna hükmedebilirdim.

Yine o zamanın zuhûr eden şuarâsından biri Hakkı Bey'dir; matbu divanı da vardır. Mübalâgâtta Nef'î ile yarışacak kadar kudret göstermiştir. O da, tahkîkime göre, dervişlik sayesinde senelerce hastalıklar çekmiştir. Sade fikirde,

Tâ hayâl-i âhu-yı çeşminle oldu ülfetim
İktizâ etti alâikten zarurî vahşetim

beyti güzeldir. İleride bittabi' zikri de tekrar edecektir.

Yine o zamanın şuarâsından divanı neşrolunan Eşref Paşa da zikre şâyândır; fakat sade fikirde bir beytini tahattur edemiyorum. Dur, hatırıma geldi. Beyit mebnâ ale'l-hikâyedir, fakat fikren sadedir, temsil cihetinde âlidir :

Şehnâme-i belâgatime iştiyak ile
Gerdîde kaldı dîde-i ruh-i Sebüktekin

Dikkat et, arada bir mübalâga var, fakat fikir sadedir. Meselâ Nef'î'nin :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Naveg-i fikrim eder tîr-i kazâ gibi güzer
Olsa fûlâd-ı Dımışkîden eğer heft ecrâm

beyti gibi fikirde mübalâga yoktur.

Yine o zamanın şuarâsından bir de Şemsî Efendi vardır. Eski şâirlerimizden biri :

Âdet budur evvelde gelir bezme ekâbir

demiş. İstitrad kabîlinden olarak söylerim, o zat eğer sağ ise, sana da görüşmek müyesser olursa mübârek ellerini, arkasında olan yırtık hırkasının eteklerini, hattâ temiz temiz ayaklarını öpebilirsin. Kendi şeyh değildir, kimseye inâbe vermekle uğraşmaz, fakat gerçekten Allah adamıdır. Biraz yüzümüze baksa, ikbâl zamanında başımıza çıkarırdık. İdbârımızda bizi aradı. İkbâlimizde yanımıza uğramadıktan başka davetlerimizi de kabul etmedi. Bugün vükelâdan olmağa iktidarı, istidadı meydanda iken mebâdî-yi neş'etinden beri Darbhâne-i Âmire'den verilir iki yüz elli kuruşluk bir maaştan başka hazineden verilecek bir hizmet kabul etmemiştir. Hattâ evâhir-i ömründe Darbhâne hizmetinden bile istifa ederek yetmiş yaşında iken vücûdunun kuvvetiyle kefâf-ı nefsini tahsile başlamıştır. Gördüğüm adamlar içinde veli varsa, biri Şeyh Ahmed Efendi, biri de bu zattır. Şeyh Ahmed Efendi'den ileride bahsedeceğim. Şems'in güneş kadar parlak, güneş gibi bir beytini sade fikre delil olarak sana îrad edeyim. Vâkıa tasvir karanlıktır, fakat fikir hem sade, hem parlaktır. Bak şu beyte; dikkat ederlerse, elbet edebiyat-ı atîka vü cedîde tarafdârları gıbta ederler. İşte beyit :

Bakma sevâd-ı vechime aşkın çerağıyım
Mahvoldu reng-i rûyum olup yane yane dûd

Fikr-i sadeden sana bir beytini daha inşâd edeyim. Hattâ öyle bir beyittir ki mazmûnunu intihâl derecesinde iktibasa cür'et etmiştim :

Ağladıkça leb-i dür-bârını yad eyleyerek
Cevher-i cân dökülür dîde-i giryânımdan

Şakird — Ne türlü intihâl veya iktibas ettiniz?
Hoca — Fuzulî'ye bir nazîremde :

Ol mertebedir sûz-ı derûnum ki değil eşk
Âb oldu akar cevher-i cân dîdelerimden

demiştim. Mazmun Şems'indir; biraz süsledim. İntihal veya iktibas... ne diyelim?

Yine müşârünileyhin hem sade, hem âsumanî bir beyti var; adına mersiye desek câiz olamıyor, çünkü fikr-i umumî hikmettedir. Sehl-i mümteni' desek yine câiz olmuyor, çünkü mebnâ ale'l-hikâyedir. Beyit de şudur :

Gitti yâr amma yine serde havâ-yı aşk-ı yâr
Rûzgâr ol rûzgâr ammâ Süleyman nâ-bedîd

Sultan Mecid merhûmun evâsıt-ı saltanatında Ziya Paşa, -cinas ister misin?-ziya-pâş-ı irfân olmağa başlamıştı.

Meşhûr *Terci-i bend*'i meydana çıktı, fikr-i edeb başka bir yolda gitmek lâzımgeleceğini gösterdi. *Terci-i bend*'inden :

Mülkünde Hak tasarruf eder keyfe mâ yeşâ
İsterse kevni yoğ eder isterse var eder

beyti pek sade bir fikirdir. Paşa merhumdan ileride bir çok bahsedeceğiz, meziyet-i edeb ü irfanını görürsün. Bu *Terci-i bend*'in zuhûru sırasında idi ki bizler de meydana çıkmağa başladık. Bizler dediğim Memduh Fâik Bey, Halet Bey, Kemal idi. Aramızda bir de Refik Bey zuhûr etti. Memduh Faik Bey şiirce hepimizden mümtaz sayılırdı. O zamanlarda söylediği şiirlerden sade fikirde şu beyti meşhur olmuştur :

Mahcûb eder mi Hazret-i Hak abd-i sâlihin
Pîş-i adûya nâka eder âşikâr seng

Beğenmedin mi? Memduh Fâik Bey'in meşhur olmuş bir beytini daha göstereyim; onda olan fikir de sadedir, beyti de şöhret bulmuştur. İşte beyit :

Tırnaktan et cüdâ mı olur koyma kıl hazer
Hâl-i veledle mâdere engüşt-i i'tiraz

Talim-i edebiyat'ın aşağılarında takbîh veya tevkîr olunacak daha bir çok beyitlerini görürsün.

Halet merhum, o zamanlarda sade fikir gösterir pek az söz söylemiştir. Söylediği sözlerden biri de :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ne kaçar benden o bîgâne-edâ bâd gibi
Ben kucağımda büyüttüm anı evlâd gibi

beyt-i hezl-âmîzidir; hem de güzeldir.

Beni Refik ile Sultan Bayezıd câmiinde, bir ramazan günü ilk görüştüğümüz zaman seyretmeliydi; ikimiz de câhil, ikimiz de câhil olmakla beraber şâir; ikimiz de müsta'id, ikimiz de yirmi yaşını geçmemiş olmak derecesinde gençtik. Benim kıyafetim sarı, onun kıyafeti kara; benim boyum uzun, onun boyu kısa idi. Şimdi teşbih istersen, ben zayıflamış bir sarı köy horozuna, o beslenmiş bir kırçıl İsveç horozuna benzerdik. Birinci mülâkatta birbirimizle hemen düelloya çıkmak arzusunda bulunduk. Arası yarım saat geçmedi, bir sevk-i cibillî mi vardır nedir, barıştık; birbirimizi bir anadan doğma kardeşlerden ziyade sevmeğe başladık. Ben ahbabı, arkadaşı az bir adam değilim; fakat ömrümde Refik kadar kimseyi sevemedim. O da ömründe benim kadar kimseyi sevememiş ki, ölüm halinde, koleraya mübtelâ olduğu zaman pederini, validesini, akrabasını, kardeşlerini bırakmış, yanına gelmek için küçük kardeşiyle yalnız Kemal'ine haber göndermiş. Her neyse, bunlar fikr-i sadeye ta'alluk etmez, tafsîlâtını tarih-i edebte görürüz.

Refik'in sade fikirde söylediği beyitlerin en güzeli şudur; hususiyle öyle yirmi iki yaşında ölmüş bir zekinin haline gerçekten yakışır :

Vücûd-ı mer'i-i âlem hayâl-hâne imiş
Hayât-ı mervi-i âdem aceb fesâne imiş

Refik'in bu fikrini sadelikten fikr-i hikemîye, fikr-i ulvîye çıkarmak kabildir; fakat fikir hadd-i zatında sadedir, dersimizin sâir aksâmına geldiğimiz zaman isbât ederim.

Biz, yani Memduh Fâik ve Halet Bey'ler, Refik ile beraber bizden büyük oldukları halde, yukarıda söylediğim zatlar kadar maruf olmamış iki şâire müsadif olduk ki biri Leskofçalı İsmail Paşa-zâde merhum Galib, biri de Hersekli Ali Paşa hafîdi Arif Hikmet Beyler'dir. İkisinin de bedâyi'-i edebiyyede sıra geldikçe nâm-ı hayırları lisan-ı sitâyişte zikrolunur. Galib'in, letâifi bir tarafa dursun, şiirinde sade fikirce en beğendiğim beyti şudur :

Esir-i dâm-ı hasret bülbül-i işkeste-ahvâlim
Cüdâyım âşiyânımdan garîb âşüfte-ahvâlim
.....
Olup mecrûh-ı peykân-ı havâdis tâir-i devlet
Demâdem kan akar çeşmim gibi şehbâl-i milletten

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyti de fikirce sadedir; fakat ifadedeki parlaklıklardan kat'-ı nazar, yine ulvîyâta sadelikten ziyade mâil görünür.

Hersekli Ali Paşa hafîdi Arif Hikmet Bey'in de sade fikir yolunda söylenmiş şiirleri vardır, hem de parlaktır :

Âkılin güftârına nisbetle noksandır sükût
Kim demiş şâyeste-i ashâb-ı irfândır sükût

beyti gibi.

Ben o zamanlarda bu iki zâtı, hattâ yukarıda evsâfından bahsettiğim şâirlere bile tercihan muktedâ-yı irfan addederdim. Hangi senede olduğu hatırımda değildir, fakat zannıma göre yetmiş sekiz sene-i hicriyesinde (1861-1862) olacak, bir ramazan günü kitab aramak için Sultan Bayezıd câmii avlusundaki sergilere girdim. Elime talik yazı litograf basma ile bir kâğıt parçası tutuşturdular, yirmi de para istediler. Parayı verdim, kâğıdı aldım. Üstünde «*İlâhî*» ünvânını gördüm. Derviş Yunus ilâhisi zannettim, bununla beraber okumağa başladım. O ilâhi neydi bilir misin, neydi? Beni yazdığım yazının şimdiki derecesine îsal etmeğe, milletin lisânını şimdiki haline getirmeğe sebeb-i müstakil olan ilâhî bir ilâhî idi. Sade fikre ne kadar da yakışıyor! Mebâdîsi şudur :

Hak Taâlâ azamet âleminin pâdşehi
Lâ-mekândır olamaz devletinin tahtgehi

Sana bir istitrad yapayım : Alexandre Dumas, ki sade fikir yazmakta mahâret-i fevkalâde ile meşhurdur, tiyatroya nasıl meylettiğini yazdığı sırada Paris'te Shakespeare'in oyunu oynandığından bahseder. Onu da eski gördüğü oyunlara kıyas eder de : «Farzet ki Adem yeni canlanmış, bir tarafına dönmüş, yanıbaşında anadan doğma Hazret-i Havva'yı görmüş. O halde Adem ne türlü hissiyâta mâlik olursa, ben de Shakespeare'in oyununu gördüğüm zaman o hissiyâta uğradım» der.

Ben de hemen o kadar bir incizâba uğradım. Nesren yazdığı şeyleri gördüğüm, hattâ beğenmediğim Şinasi'nin ilâhî bir kelîm olduğunu o şiirinde anladım. Fakat fikrimi edebiyat arkadaşlarıma anlatamadım. Gittim, gazetesine muîn oldum.

Mesele sade fikirdedir. Yalnız, bir beytimi tashîh etmişti ki, o da sade fikre ait olduğu için gösterebilirim. Benim beytim şöyle idi :

Eder kesb-i terakkî bezl ü sarf ettikçe mahsûlü
Umûmun cevher-i irfânıdır sermâye-i devlet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Merhûm ise bu beyti okuduğu zaman : «Pek sakîm bir fikre zâhib olmuşsun. Umûmun irfanı cevher olsa bile yine bir devlet için sermaye olamaz. En zeki milletler, en gabî milletlere mağlub olup duruyor. İkinci mısra'ı şu yolda tashîh etmek lâzım gelir :

Umûmun dâniş-i meksûbudur sermâye-i devlet»

dedi. Ben de bil-iftihar kabul ettim. Kendimce edebiyatı mümkün olduğu kadar akıl ve hakikate tevfîk etmeğe çalıştığım zamanın veya Alexandre Dumas'nın teşbîhiyle Hâmid Bey'in tâbirini birbirine mezcederek, Adem gibi gözümü açıp da yanımda bir nedîme-i vicdan gördüğüm eyyâmın mebde'i o gündür.

Ben kendimi üdebâdan addetmem, hattâ addetsem de eserimden misâl göstermem istemem. Fakat, Şinasi'nin ruhuna hürmeten, ondan aldığım nasihatlar sâyesinde, meselâ sade fikirden :

Iyş ü nûşu ayn-i mihnettir bu dâr-ı pür-gamın
Katra-i hûn-âb olur evvel gıdası âdemin

yolunda hezeyanlar söylemek derecesinden :

Hükmünü infâz eden kanûn-ı insâniyyetin
Kendi vicdânında bir töhmetle mes'ûl olmasın

yahut :

Çünkü icrâ-yı te'âvündür temeddünden murâd
Farzolur ıslâhı her cem'iyyetin efrâdına

beyitlerini söyleyecek bir derece-i idrâke su'ûd edebilmiştim.

Merhûm Şinasi *Tasvir-i Efkâr*'iyle edebiyat-i sahîhayı Osmanlı lisanında tesis etti. Ben de güya muîni idim. Yanına gittiğim zaman yazdığım tuhaf bir fıkra vardır. *Tasvir-i Efkâr* mecmuam yok ki sana okuyayım. Bir arslan bir adamı paralamak istemiş, bir zenci hücum etmiş ki kurtarsın. Fakat arslan pençesiyle zencinin yüzüne vurmuş, kan çıkarmış. Vak'ayı Fransızcadan tercüme ettim de, kendi ma'rifetim, Şinasi'nin gazetesinde zenci için bir «yüzü ak olsun» tabirini ilâve edebildim. Bilmem Şinasi bu fıkrayı gördüğü zaman «Senin de yüzün kara olsun» deseydi ne cevap verebilirdim, yahut kan ter içinde mi kalırdım?

Tasvir-i Efkâr'ın zuhûru şiirce bir devr-i inkıta'a mebde' oldu. Bil-

diğimiz şâirler manzûm sözlerini tasavvufa hasrettiler. O zamana kadar bilmediğimiz ashâb-ı iktidar içinde on altı, on yedi yaşında iken Ekrem Bey zuhûr etmeğe başladı. Sade fikirde :

Meclis-i vaslında giryân olduğum ma'zûr tut
Bir tabîattır ki kalmış gam zamanından bana

beyti, gerçekten bir şâir daha yetişeceğini gösterdi.

Bizler gibi gerek sinn ve gerek fikir cihetiyle ihtiyarlamış veya ihtiyarlamağa başlamış ashâb-ı kalem ise, ellerinde olan kudreti nazım yerine nesirde göstermeğe çalışmakta idiler. Çünkü edebiyat-ı hakîkiyye için nesri nazımdan daha suhûletli görürlerdi.

Biraz sonra Ekrem de bize ittiba', yani o da nesri nazma tercih eyledi. Nesirce «devrân-ı haşr» denilebilecek bir zamanda, şiirce «devr-i fetret» denilecek bir inkıta'a düştük. Bu devr-i fetret bir hayli senelerde devam etti. Gördüğümüz şiirler daima tiyatro kitablarında yahut gazete sahifelerinde sâika-i makāl ile yazılmış sözlerle münâsebetli münâsebetsiz söylenmiş bir kaç şarkıdan ibâretti. Bu perâkende lakırdılar içinde sade fikirden îrâda lâyık hemen hiç bir şey görülemez.

Edebiyat nesirde, nazımda habs u nefye bir şehrâh olduktan sonra Hâmid Bey zuhûr etti. Bahtiyar imiş ki zulme uğramadı. Lezzet-i edebden bîhaber olanlar tarafından tahkîre ve o cihetle millet nazarında mazhar olduğu tevkîri bir kat daha teksîre muvaffak oldu. Onun sade fikire :

Birader şebâbet fenâ-yâb imiş
Uyandım da bildim o bir hâb imiş

beyti gibi pek güzel eserleri vardır.

Edebiyatın sâir cihetlerinde ise lisanımızda vird olup duracaktır. Hele efâ'îl ve tefâ'île tâbi olmayan parmak hesabiyle şiir söylemeyi lisanımızda ihyâ etmiştir, denilebilir. İleride nazımla nesrin farkını tarif edeceğim, çaresiz bir de aruz okuyacağız, o zaman Hâmid Bey'in asıl Türkçe addolunacak şiire ne kadar hizmet ettiğini görürsün.

Ondan sonra, edebiyatta Sami Paşa hafîdi Sezaî Bey zuhûr etti, eserleri şayân-ı hürmettir. Manzûm bir şeyi hatırıma gelmiyor, mensûr olarak yazdığı *Şîr*'de «İnsan vurulduğu yere düşer» gibi sade, güzel bir çok fikirleri vardır. Ondan sonra, yukarıdan beri saydığım Osmanlı şâirlerinin rağmına kudret-i fâtıra bir de Mihrünnisa Hanımefendi meydana getirmiştir ki, sâir eserlerinden başka sade fikir için :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sarı bir güldün ey adem çiçeği
İstemezdim sana verem demeği

beytiyle hatmettiği mersiyeyi meydana koysa da, «bir nazirini gösterin!» dese, zannederim ki edebiyat-ı sahîha ile iştigal edenlerin hepsi «yoktur» demeğe mecbûr olacaktır.

Zamanımızda şiir söyler, yazı yazar daha bir çok zatlar var, fakat hepsinin âsârını tetebbu'a vaktim müsaid değil. Fikr-i sadeden şimdilik, söylediklerimden başka bir misal gösteremeyeceğim. ileride belki onlardan da bahsederiz.

Şakird — Fikr-i sade ile tarih-i edeb birbirine karıştı. Sebebi nedir?

Hoca — Edebiyatın aslı, sade fikir demektir. Bilmem başka bir münasebetle evvel de söylemiş miydim? Söylemedimse hatırında kalsın: Edebiyatın mânâya müte'allik ne kadar san'atı isim bulabildiyse, onların haricinde olup da ismi muayyen olmayan fikirlere itikadımca sade fikir denilmek lâzımgelir. Misâl olarak yukarıda, yazdığın sözlerin nükteleri yüzde doksan itibariyle birbirine benzemez. Fakat hiçbirine sade fikir denilmekten başka bir tarif-i sahîh bulunamaz.

Talim-i edebiyatı bir daha tekrar edeceğiz, nüktelerin beynindeki «örnek» farkını o zaman muktedir olabildiğim kadar anlatırım.

Şakird — Niçin daimî denilecek bir ekseriyetle misâlleri şiirden getiriyorsunuz?

Hoca — Nesir kolaylıkla hatırda kalmaz. Görüyorsun ki oturduğumuz yerde edebiyata müte'allik bir risale de yok. Şiirin nesre müreccah olduğu bir yer varsa kuvve-i hâfızaya imdâdıdır. Şiir-nesir tefrîki bahsine geldiğimiz vakit onları da tarif ederim.

(Namık Kemal'in TALİM-İ EDEBİYAT Üzerine Bir Risâlesi, Prof. Necmettin Halil Onan, Ankara 1950. s. 31-40).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

12

MES PRISONS TERCÜMESİ ÜZERİNE KEMAL BEY'İN MUÂHEZESİ

On beşinci mebhasın nihayetlerinde Silvio bir hayli mertlik, bir hayli hak-şinâslık göstermiş ise de, ihtiyar ettiği mekânetteki muhâkemelerine nazar olunursa, kendinin vatanperverlik vazifesine muhabbetini değil, esaretini gösterir. Hele mebhasın evvelleri yine aile muhabbetinin kalbinde her hisse galip olduğuna bir delil-i diğerdir. Tercümenin letâfeti bunda da mevzu ile mütenâsip düşmüş. Aşağıları pek güzel, üst tarafları âdi. On altıncı mebhasin mevzu'u hissiyât-ı ulviyye ve hayalât-ı şâirânenin en ziyade pertev alacağı yerler iken. Silvio, arkadaşının felâketinden dolayı gönlünde kız çocuklar gibi mahzunluktan başka hissedecek bir şey bulamamış! O kadar parlak bir maddeyi ücretle şunun bunun ölüsüne ağlayan Mısır karılarının tesirsiz tesirsiz enînlerine benzetmiş! Kuvve-i gazab, sevk-i intikam, takdîr-i meâlî, iftihar-ı sevâbık, kin-i ta'addi gibi hasâil ne türlü ahvâlde meydana çıkmak için yaratılmış? Bu mebhasin de tercümesini beğenmedim, sebep de içindeki ıstılah-perverliktir.

Fıkranın bir yerinde «esbâb-ı politika» terkibini kullanmışsın. Bâbıâli'nin bu yolda olan galatât-ı fâhişesini edebiyata da mı nakledeceğiz?

Onyedinci mebhas da bütün bütün münasebetsiz. Demek ki, Silvio işe bayağı ticarete girer gibi sellemehü's-selâm girmişse de, düştükten sonra nazarında beliyyât-ı hâileden ma'dûd olan ve fakat politika işiyle uğraşanlarca umûr-ı âdiyyeden bulunan hallere o vakit nefsini alıştırmağa kalkışmış. Bu hareket ayniyle tüfek atmağı muharebe meydanında öğrenmeğe çalışmak kabilinden olmaz mı? Kont Bru'yu görmekle ağlamağa kalkışacak kadar teessür nedir? Silvio otuz yaşında iken, adeta çocuk mizacında imiş ya! Bir de farz edelim ki, Silvio şu kitabında politika bahsinden keff-i lisan etmeği her nedense kurmuş. Kaza ile olsun vatanı için kaleminden bir kelime-i teessür damlamak yok mudur? Hele hiddet ve hod-perestliğe dair müellifin nihayet-i makalede îrad ettiği sözler, benim anlayacağım hikmetlerden değil! Silvio evvelâ kâinatı nahvet ve zemamlık ve yekdiğere adâvetle itham ediyor ki, hakikat-i hal hiç de öyle değildir. Saniyen bu şenâyi'i nizâm-ı âleme bâis tutuyor ki, fikri sahîh olmak lâzım gelse, insan, nizamı rezâil ile kâim olan âlemin bir saat

evvel yıkılmasına dua etmekten başka söz bulamaz. Hele tercümenin kafiye kesretinden başka şikâyet edecek bir yerini görmedim.

(On sekizinci, on dokuzuncu, yirminci, yirmi birinci mebhasler).

On sekizinci mebhaste, Silvio yine tıfl-ı bi-zebânı görmek, Madlen'i düşünmek, haydutlardan kızın söylediği türküyü işitmek, kendine muâdil bir felâket-zede ile konuşmak gibi bir hissiyât-ı rakîka cem' etmiş ki, tabiatının o cihete olan incizâbını bu kıt'ayı tasvîrde gösterdiği maharet bir kat daha isbat eder. Tercüme kafiye esaretinden bütün bütün kurtulmamakla beraber güzel.

On dokuzuncu mebhas, bir sergüzeşt naklinden ibaret oluyor. Hikâyede şart olan sadelik yerinde olduğu gibi zât-ı mesele dahi şâirânedir. Tercüme güzel olmuş. Fakat biraz daha sade olaydı daha güzel olurdu. Mamafih, böyle hikâye yolunda olan âsâr-ı şi'riyye yazıldığı lisanda okunmadıkça tamamiyle lezzet veremez.

Yirminci mebhasın mevzuu da ondokuzuncu mebhas kadar şâirâne olduğu gibi sonralarına doğru, içinde bir de güzel ahlâk dersi var. Tercümenin ibtidâları pek nefis. Fakat yüz on dördüncü sahifenin on ikincisi olan «dürûd-ı mev'iza ve nasihatı» sözleriyle başlayan satırdan aşağısına bir takım eski ve münasebetsiz teşbihlerle bir hayli lüzumsuz kafiyeler, ıstılâhlar karışmış.

Yirmibirinci mebhas, müellifin bir muhasebe-i nefsiyle bir ahlâk dersinden ibaret olarak, mevzu'u pek şâirâne değil ise de, makrûn olacağı hakikatten bir ulviyet kazanıyor. Tercüme âlâ, fakat kusurdan berî değil. Ez-cümle içinde bir fena ta'kîd var ki, şu ibârededir : «Ben ki ulûhiyeti ikrâr ve kabul ve onun menzilesini tasdikten nükûl etmek, fenn-i mantıkı rahnedâr etmedikçe mümkün olamayacağını pek âlâ kanmıştım». İbârenin ekseri yeri kafiyeli olmak cihetiyle, rabıtları daima kafiyede aramağa tabiat alıştığından kabulden sonra olan vav ve, mâbâdinde olan «nükûl» kelimesine kadar mâkabline atıf gibi görünüyor da, ibâreden bütün bütün hilâf-ı maksad bir mânâ çıkıyor.

Bana kalırsa, bu sû-i iltibâstan tevakkî için «kabûl» yerine «kabulden» denilmeliydi.

(Yirmi ikinci, yirmi üçüncü, yirmi dördüncü mebhaslar).

Yirmi ikinci mebhas, yine bir hikâyeden ibaret olduğu için tabiat-ı şâirâneye o kadar büyük bir cevelângâh değildir. Şu kadar denir ki, hem güzel yazılmış, hem güzel tercüme olunmuş. Mamafih tercümenin letâfetini «heyecan-engîz, vicdan-ı nâ-şekîb» gibi kafiyecilik belâsıyla ihtiyar olunmuş bir takım tetâbu'-ı izâfât lekedâr ediyor. Mevzu'un lezzetini Silvio'yu yağmur bulutu gibi her tebeddül vuku' buldukça yaş dökmeğe icbâr eden hissiyât-ı zen-mizâcâne bozuyor. Hele «otel» hizmetçisinin ken-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dini bilip de, bazı ahbabına haber vereceğinden dolayı müellifin memnun olmasına bir mânâ veremedim. Bilemem ki, bir insana göre kendi için ahbabının kederlenmesine memnun olmak makbûl bir haslet midir?

Yirmi üçüncü mebhasin sadeliği ve hüsn-i sebki nihâyet derecelerde güzel olduğu gibi tercümesinin letâfeti, içindeki bir iki atf-ı tefsîrî ile beraber mevzu'undan geri kalmıyor. Vâkıa Silvio buna da aile gailesini karıştırmış. Fakat yalnız inkıta'-ı haberden ibaret olan şikâyeti her türlü itirazdan berî bir daire-i itidal içindedir.

Müellif, yirmi dördüncü mebhasta, bütün bütün yâve söylemeğe başlıyor. Hele bir İtalyanın Avusturya devletinden ta'addi, ya eziyet gördüğü için adalet-i ilâhiyyece şüpheler peydâ etmesini ve onun neticesi olarak meziyet-i fazileti inkâr ettikten sonra âlem ve âlemiyânı da sezâ-yı nefrîn görmesini hangi mantığa sığıştırabilelim? Cahil, bir had ve bir zaman-ı felâkette, hod-perestliği kendini adalet-i mutlakadan muhikk görmek ve nefsine tarafdâr bulamadığı için umûm insaniyeti hasmıyla müşterek göstermek derecesine götürebilir. Silvio gibi gerek zekâvet ve gerek terbiyece koca mütemeddin bir millet içinde fevkalâde bir şöhrete mazhar olmuş bir adamın, velev muvakkat olsun, o kadar sakîm fikirlere düşebilmesine ne kadar ta'accüb olunsa, şâyeste değil midir? Dikkat et ki, za'f-ı kalb en kemâlli zannolunan insanları ne mertebelere tenzîl ediyor! Vâkıa müellif bu efkâr-ı garîbesini hikâyeden sonra tehevvürün seyyiâtına dair bir güzel ders-i hikmet tahrîr eylemiş. Fakat o hakikatleri halka ta'lîm edeceğine herkesten evvel kendisi zaman-ı felâketinde onlarla âmil olmak lâzım gelirdi. Silvio gerek İncil-i muharrefinden ilk açışta nazarına tesadüf eden sözleri ve gerek çocukla olan muhâveresini mâhirâne tarif etmiş. Tercüme de pek güzel; ah işin içinde o kadar atf-ı tefsîr olmasa!

(Yirmi beşinci ve yirmi altıncı mebhaslar).

Müellif diyânete avdette bulduğu lezzeti, hissiyât-ı şâirâne ve tasavvurât-ı hakîmâneden mürekkeb bir edâ ile fevka'l-gâye güzel tarif etmiş. Vâkıa işin içine biraz da girye karıştırmış ise de, Hâlık-ı azîmü'ş-şâna tezellül makamında dökülen yaşlar za'f-ı kalbden değil, hadd-i ubûdiyeti idrâkten ileri geldiği cihetle, bir fazilettir. Yalnız bir sözüne ta'accüp ettim; o da «ağlamak nefsimce pek müşkil iken...» lâkırdısıdır. Mübarek, ağlamakta bu kadar suûbet gördüğü halde, habse girer ağlar; babasını görür ağlayacağı gelir; ahbâbıyla görüşür, kendini ağlamaktan zorla meneder. Demek ki girye hususunda biraz da nefsince suhûlet görseymiş selâm verseler ağlayacakmış!

Bu mebhasin tercümesini mevzu'u nisbetinde bulamadım. İçinde kafiye yoluna hüsn-i ifadeyi feda gibi, çirkin teşbih gibi, tetâbu'-ı izâfât

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gibi, lüzumsuz atf-ı tefsîrî gibi nekâisin hepsinden birer ikişer bulunuyor.

Şimdi hatırıma geldi; bilmem ki kitabın asıl İtalyancası mevzun mudur? Eğer mevzûn ise İtalyan şiirinin bu kadar cüz'iyâtı hikâye ve ta'rife müsâid olmasından dolayı, bizce ne kadar gıpta olunsa şâyestedir.

Yirmi altıncı mebhas, eğer i'dâm-ı nefs tasavvuru ve çıldırmak korkusu gibi za'f-ı kalbin eşna'-ı denîyâtı olan iki münasebetsizlikle lekedâr olmasa, kitabın en şâirâne yazılmış parçalarından biri olurdu. Hele karınca beslemek hususu, başıma geldiğinden midir nedir, pek zevkime gitti. Benim burada bir alay karıncalarım var. Yazıdan, okumadan kesel geldiği zamanlar, yanımda kimse bulunmazsa onlarla eğleniyorum. Hattâ geçen gün ben yanıbaşlarında iken o aceze gayretinin misâl-i zî-hayatı olan hayvancıklar koca bir sineğin ölüsünü sürüye sürüye deliklerinin ağzına götürdüler. Kendilerinin güç ile sığabildikleri menfezden bin türlü himmetlerle koca sineği geçirmeğe muvaffak oldular! Ben de iki saat kadar onları seyrettim. Sivrisinekten şikâyette de Silvio'yu haklı buluyorum. Fakat kendini öldürecek veya çıldıracak mertebe şikâyette değil. Mübarekler burada insana göz açtırmıyorlar. Şimdi şu yazıyı yazarken vücudumu yoklasalar, üzerinde lâ-akal otuz kadar sivrisinek yarası bulunur. Yara dediğime ta'accüp etme! Bunlar İstanbul'da gördüğümüz sivrisinek kabilinden değil. Bayağı her biri ufak arı kadar; soktukları yer kanıyor. Bakla kadar şişiyor. Veca' saatlerce sürüyor.

Zannederim ki sıcaktan şikâyet etmekte benim hakkım Silvio'dan ziyadedir. Bu sene havalar ehvence geçti ise de geçen sene bir duvara iki karış kadar yaklaşmak, bayağı ateşe girmek hükmündeydi.

Mebhasın tercümesi ekseriyet üzere pek güzel olmuş; fakat yine içinde kafiye-cûluk da var, ıstılâh-perverlik de var.

(Mecmua-i Ebüzziya, cüz 46, 15 Cemaziülevvel 1302 / 3 Mart 1885, s. 1441-1446).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI — PİYESLER

I
VATAN YAHUT SİLİSTRE'den

BİRİNCİ FASIL

(Perde açılınca kenarı sokağa nâzır bir oda görünür. Zekiye, Arnavutluk'a mahsus muntazam kadın elbisesiyle mindere uzanmış, elinde bir kitap, önünde bir mum. İslâm Bey de sokakta gezinir).

Birinci meclis

ZEKİYE (Kitabı yastığın üzerine bırakarak) — Ah!.. Nineciğim! Gönlüme niçin bu kadar rikkat verdin? Fikrimi niçin bu kadar açtın?.. Sen de şimdi kızını görsen okuttuğuna pişman olurdun. Benim gönlüm öyle büyük büyük hissiyâta nasıl dayansın? Benim beynim öyle geniş geniş tasavvurlara nasıl tahammül etsin? Yüreğim ne kadar çarpıyor? Sanki göğsümü yerinden koparacak da dışarı fırlayacak... Beynim ne kadar sıkılıyor! Sanki başımı paralayacak da etrafa dağılacak... (Ellerini yüzüne kapayarak) Nineciğim! Nineciğim! Daima babamı düşünmek için açtığın, hazırladığın fikirde başkası geziyor! Daima seni sevmek için terbiye ettiğin, büyüttüğün gönülde başkası hükmediyor! Seni babam okutmuş, onun yoluna öldün. Beni sen okuttun, yoluna ölmek değil, öldüğüne ağlamak bile hatırıma gelmiyor! Ah... Daima o! Gözümde o! Hayalimde o! O! O! O!.. Bir kere sokakta gördüm, keşke yüzüne baktığım zaman gönlüme düşen ateş gözlerimi eriteydi... Daha bir bakışta vücûdumda ne kadar kuvvet varsa toplayıp da gözlerimi başka tarafa çevirmek istedim. Eyvah! Ne vücûdumda kuvvet buldum, ne gözlerime hükmüm geçti. Sanki ömrümde gördüğüm, işittiğim, okuduğum, düşündüğüm ne kadar güzel şey varsa hepsi bir yere toplanmış da bir insan çehresi olmuş, karşıma gelmişti. (Biraz düşündükten sonra) Hayat ne garib hal imiş! Bir kaç gün evvel yanımda biri ağlasa gözünün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yaşı safâsından dökülüyor zannederdim; bugün kulağıma kahkahalar matem sadası gibi geliyor! Bir kaç gün evvel mağmum mağmum bulutlarda şimşek çaktıkça biri gülüyor gibi görünürdü, bugün yeni açılmış güllerde çiğ görsem birinin göz yaşı dökülmüş zannediyorum! Bir kaç gün evvel yüzüm gülüyordu; sanki her şey de benimle beraber gülüyordu! Bugün gönlüm ağlıyor, sanki her şey de gönlümle beraber ağlıyor! Gene sabah oldu, gene gözüme bir dakika uyku girmedi... (Mumları söndürerek) Zavallı mum! Acaba ben de senin gibi yana yana tükenip gidecek miyim?.. Beş dakikacık uyuyabilseydim, belki rüyada görürdüm de ayaklarına kapanır, gönlümün zehirini dökünceye kadar doya doya ağlardım... Allahım! O mektup ne idi?.. Ateşle yazılsa insanın yüreğini o kadar yakmaz. Okudukça gözlerimden sanki yüzüme, göğsüme doğru damla damla alev parçaları saçıldı... Bilmem sütninem getirdiği zaman nasıl ârımdan yerlere geçmedim. İnsan sevincinden ölmüyor; lâkin çıldıracak! Mektub sözünü işittiğim gibi ondan geldiğini bildim. Kendi gelse belki utanırdım da o kadar çırpınarak üzerine koşmazdım. Gönülde kerâmet mi var nedir?.. Bazı kere gâibi de biliyor!.. Ah, benim o zaman başka kimi düşündüğüm vardı? Hâlâ kimi düşündüğüm var? Mektub babamdan da gelse yine ondan sanmaz mıyım? Belki dünyayı bildim bileli bir kere yüzünü görmeye müştak olduğum babamdan geldiğine keder ederdim... Seviyorum, sevmekten bir türlü kendimi alamıyorum. O da beni seviyor, sevdiği mektubunda yazılı... Kendi yazısiyle yazılı... Elbette gerçektir... Hayır! Elbette gerçektir. Allah o kadar güzel bir vücûdun içinde hıyânet saklamaz a. (Biraz te'emmülden sonra) Kim bilir? En güzel çiçeklerin arasında yılan bulunuyor. Yarabbi! Yarabi! İnsanın yüzü gibi gönlünü de meydanda yarataydın ne olurdu?

İkinci meclis

İslâm Bey — Zekiye Hanım

İSLÂM BEY — (Pencereden girerek) Ben gönlümü meydana çıkarabilirim. Ne yapayım ki, içindeki esrâr yine sana görünmez.

ZEKİYE — (İslâm Bey'i görünce nihayet derece bir telâş ile yanına koşmak ister, fakat yine kendini toplar. Bir sükût-ı müte'essirâneden sonra kendi kendine hitab ederek ve fakat sözünü işittirerek) Ya şimdi her gün Allah'tan ölümümü istediğimde hakkım yok mu? Biri gördüyse bana ne der?

İSLÂM BEY — Kimsenin görmek ihtimâli yoktur. Bu kadar günler, bu kadar gecelerdir kendimi göstermemek için topraklarda yuvarlanıyorum. Sabah açılıyor, gözler hâlâ açılmaya başlamadı. Gece bitiyor, uyku

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

daha yeni başladı... Her gece buraları dolaşıyorum, tecrübeme itimad et.

ZEKİYE — (Memnuniyetini setrederek bârid bârid) Sizi davet eden mi vardı?

İSLÂM BEY — Allah aşkına ellerini yüzüne tutma. Dünyayı topu bir gün gördüm. Çünkü bana dünyadan murad sensin. Bir daha görecek miyim? Orasını Allah bilir... Deminden beri casus gibi pencerenin altından sözlerini dinledim. (Zekiye izhâr-i infi'al eder) Kabahatimin ne kadar büyük olduğunu bilirim. Onu biri bana yapsa indimde kıyamete kadar alçaklıktan kurtulamazdı. (Zekiye'nin infi'ali tezâyüd eder) Haydud gibi pencereden bir eve girdim. (Zekiye'nin infi'ali daha tezâyüd eder) Benim buraya girdiğim gibi biri bizim eve girse kanını helâl sayar öldürürdüm. (Zekiye'nin daima telâşı tezâyüd eder) Ne yapayım ki, ihtiyâr elimde değil!.. Seni seviyorum... Senden ayrılacağım... Bugün ağzından beni sevdiğini işittim... Bugün sana vedâ edeceğim... İşte gönlün benden kaçınmak istedikçe ayakların bana doğru geliyor... Ben de kendime mâlik olaydım elbette kendimi zabt ederdim... Elbette senin yanında olsun müttehem olmamağa çalışırdım. Merhamet! Merhamet ki, öyle nurdan dökülmüş vücûda taştan yapılmış gönül yakışmaz.

ZEKİYE — (Gönlüyle dövüşürcesine bir takım telâş ve tereddüdden sonra, kendi kendine) Bu kadar zamandır ölüm azabına tahammül ediyorum. Olmadı... Olmadı... Yine olmadı. (İslâm Bey'e hitaben) Murâdın nedir? Ben kendi halimle uğraşıp duruyorum... Birdenbire peri gibi önüme çıktın, beni kendimden aldın. Uyursam rüyamda sen! Uyanırsam hayalimde sen! Adam içinde olsam gönlümde sen! Yalnız kalsam karşımda sen! Daima sen! Daima sen! Vücûdumu mu istersin? İşte esirinim. Canımı mı istersin? Al da kurtulayım.

İSLÂM BEY — Beni gördüğün zaman gözlerini çevirmek istemişsin... Öyle mi merhametsiz? Ben seni gördüğüm vakit gönlümden ne haller geçtiğini bilir misin? Göz kapaklarım bir kere yumulup açılıncaya kadar arada bütün ömrüm kayboluyor zannediyorum... Allaha bin şükür olsun ki, sen de benim gibi ihtiyârsız seviyorsun. Gönlün sana galebe ediyor. Sen beni bir kere gördün. Ben seni bir kere gördüm. İşte gönlümüz ikiz yaratılmış, işte Allah seni bana, beni sana vermiş... İşte sen can, ben vücûd! Sen muhabbet, ben gönül! Sen hüsün, ben aşk! Sen, güneş gibi, yüzüne baktıkça gözlerimi yaş içinde bırakıyorsun; ben, gölge gibi, senin, yalnız senin, ayağının altında sürünüyorum!.. Birbirimizden burada ayrılırsak ötede birleşiriz... Bugün ayrılırsak yarın birleşiriz. Ayrı görünürüz, yine buluşuruz... Ayrı zannolunuruz, daima biriz. Gel.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yanıma gel... Bana bir yemin et ki, gerek ayrılalım, gerek ayrılmayalım, dünyada, âhirette benden başka kimseye yâr olmayacaksın.

ZEKİYE — (Kendini tutamayarak) Vallahi... (Kendini toplayarak mahcûbâne) Ben kendi kendime söyleniyordum... Siz göründünüz... Ben... Ben bir şey... Söylemedim. Söyledim mi yoksa? Ne diyecektim? (Yine ihtiyârını kaybederek nihayet derecede mütehakkimâne) Hem beni seviyorsun, hem niçin ayrılacağız?

İSLÂM BEY — Gideceğim. Çünkü...

ZEKİYE — (Hiddetle sözünü keserek) Zihnimden babamın, ninemin muhabbetini çıkardın; kardeşimin mezarı gönlümde idi, onu da unuttturdun. Şimdi hayali de, kendi gibi, kara topraklarda yatıyor. Mezarını görmeden hatırıma gelmiyor. Ne uykum kaldı, ne ihtiyârım kaldı.. Ne bir şeyde arzum kaldı, kendinden başka gönlümde bir şey bırakmadın. Şimdi de kendini elimden alacaksın, hem de müjdesini kendin getiriyorsun. Kalbimi yaracaktın da bana bu merhameti, bu insâfı mı gösterecektin? (Kendi kendine hiddetle söylenip gezinerek) Sonunda ne olacak? O bu memleketten gider, ben de bu dünyadan giderim. Ömrümün her lezzetini kaybettikten sonra kara toprağın nesi var? Birkaç dakikalık can acısından mı korkacağım?

İSLÂM BEY — (Kendini zabtedemiyecek surette bir tehâlükle) Gideceğim...

ZEKİYE — (Yanına hücûm ile lakırdısını keserek) İbtida beni öldür.

İSLÂM BEY — (İşitmemiş gibi) Gideceğim...

ZEKİYE — (Yine lakırdısını keserek) Sende o kadar erkeklik yoksa ben kendimi öldürürüm.

İSLÂM BEY — (Bir mekânet-i musırrâne ile) Gideceğim... Gideceğim... Gideceğim... Yoluma cehennemin ateşleri saçılsa yine gideceğim, göğsüme Azrail'in pençesi dayansa yine gideceğim, babamın mezarını çiğnemek lâzım gelse yine gideceğim, ninemin vücûdu ayağımın altında ezilecek olsa yine gideceğim, gerçekten benim için öleceğini bilsem yine gideceğim.

ZEKİYE — (Hiddetle gezinerek, sesi işitilecek suretle kendi kendine) — Ah, inanmıyor! Kendi için öleceğime inanmıyor... Belki öldüğüm vakit de inanmaz. (Hiddetle İslâm Bey'e dönerek) Gideceksin... Gideceksin... Niçin gideceksin?..

İSLÂM BEY — (Mekânetle) — Kandil geceleri kabristan ziyaretine gidersin a?

ZEKİYE — (Hiddetle) — Giderim?.. Sonra?

İSLÂM BEY — Hiç benim ocağımdan oralarda yatar adam gördün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mü? Ecdâdımdan kırk iki şehit adı bilirim, rahat döşeğinde ölmüş bir adam işitmedim. Anladın a!.. Bir adam işitmedim... Devlet harb açmış. Düşman serhadde şehitlerimizin kemiklerini, topraklarını çiğnemeğe çalışıyor. Hiç nasıl olur ki, hasmın silâhı vatana çevrilsin de karşısında ibtidâ benim göğsümü bulmasın? Hiç nasıl olur ki, vatan muhâtarada bulunsun da ben evimde rahat oturayım? Hiç nasıl olur ki, devlet yerinden oynasın da ben mıh lanmış gibi burada kalayım? Hiç nasıl olur ki, vatan muhabbeti bugün her şeyden mukaddes olsun da ben yalnız senin muhabbetinle uğraşayım? Hiç nasıl olur ki, dünyada her şeyin ilerlediğini bilip dururken ben babamdan, ecdâdımdan aşağı kalayım? Vatan! Vatan!.. Vatan muharatada diyorum... İşitmiyor musun? Beni Allah yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor. Ben anamın karnından vatana geldiğim vakit açtım, vatan karnımı doyurdu... Çıplaktım, vatan sâyesinde giyindim. Vatanımın nimeti kemiklerimde duruyor. Vücûdum vatanın toprağından, nefesim vatanın havasından... Vatanımın uğrunda ölmeyeceksem ya ben niçin doğdum? Ben adam değil miyim? Ah, vatanını sevmeyen adamdan sana nasıl muhabbet me'mûl edersin?

ZEKİYE — Eğer.. Vatan... Vatan olunca.. Ben.. Ne derim?.. Ben.. Ben ne diyebilirim? Git!.. Git beyim!.. Dünyanın bu hali de varmış! Ben vatanı bilirdim, ben vatan lakırdısını işitmiştim. Lâkin iki kalbi birbirinden koparır sanmazdım. Benim gönlümü kopardı, hâlâ içime kanları akıyor. Gözümle görmüş gibi biliyorum. İstediği kadar aksın. Git beyim! Ben olsa olsa bir iki damla yaş dökerim. İzin vermezsen onu da dökmem, gönlümde saklarım. İsterse her damlası bir damla zehir olsun. Kavgaya gideceksin değil mi? Vatanın için gideceksin, değil mi? Beni de unut, dünyayı da unut... Ben.. Ben bir mektubunu bile istemem. İnşallah selâmetle gelirsin. O vakit burada bir kul bulursun. Ben her vakit kulunum... Yok eğer... Of! Sanki her lakırdıyı söyledikçe ciğerimden bir alev kopuyor da boğazıma sarılıyor. (Şiddetle ağlayıp yere kapanır.)

İSLÂM BEY — Bari ben tekmil edeyim. Eğer vatanım için şehid olacak kadar bahtım varsa o zaman sen de istediğin adamı ihtiyâr edebilirsin.

ZEKİYE — Allah yüz bin kere canımı alsın. Bana gözünün önünde ellerimle gönlümü paralatacaksın!.. Sen şehid olursan mı? O vakit benim dünyada ne alâkam kalır? Ben niçin yaşayacağım?.. Hayatından bıkanlara dünyada ölümden kolay bir şey mi olur?.. Beni gerçekten yolunda ölemez mi zannediyorsun?.. Bir kere yüzüme bak. Ölüden ne farkım kalmış. (Kendi kendine) Acaba birbirinden ayrılmış da telef olmuş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

iki garibin toprağını havada birleştirecek kadar olsun feleğin insafı yok mudur? (Âşıkane bir tavırla) Gel beyim... Benden bir yemin istemiyor muydun? Âlemleri muhabbet üzerine yaratan Rabbimin bin bir ismine ahdederim ki, dünyada da, âhirette de Zekiye, senindir, senin kulundur.

İSLÂM BEY — Ben de Allahın.

ZEKİYE (Lakırdısını keserek) — Sus! Yemin edeceksen istemem. Ağzından bir yalan çıkabileceğini bir dakika düşünsem o dakikada çıldırırım. Ah! Bi'sen seni gözüm nasıl görüyor!. Gönlüm nasıl biliyor!.. Yüzüne baktıkça Allahın ihsânı canlanmış da önümde geziyor zannediyorum. Sen erkeksin... Belki böyle şeyler hatırına gelmez. Seni gördükçe ne düşünüyorum bilir misin? Buradan gittikten sonra zihnimde kalacak hayalini kıskanıyorum da beni bütün bütün unuttuğunu istiyorum. Delilik... Değil mi?

İSLÂM BEY — Allah aşkına biraz gayret bırak ki, veda edebileyim. Benim gönlümü demirden mi zannediyorsun? (Kendi kendine) Vazife yolunda her şeyi feda etmeğe dünyada herkesten ziyade kendimi müstahak bilirken on yedi yaşında bir kız kadar olamadım. Ben kederimden ağlamamaya çalışıyorum, o merhametinden gülmekle uğraşıyor. (Biraz düşündükten sonra) Bundan sonra ölürsem hattâ senin için bile gam yemiyeceğim... Vatanda senin gibi bir kız görmek, indimde sana mâlik olmaktan da büyüktür. (Uykudan uyanır bir hal ile) Hem... Emin ol... Düşman üzerime gülle değil yanar dağlar, kuyruklu yıldızlar atsa yine ölmeyeceğim.

ZEKİYE — Ümit... Hayal...

İSLÂM BEY — Sen Allah'ın adlini bilmez misin?

ZEKİYE — Bilmekle ne olur?

İSLÂM BEY — Bir kere düşün. Vatan ki, herkesin hakkını, hayatını muhâfaza ederken onun muhâfazası lâzım gelince evlâd-ı vatanı serhade kırbaçla sürüyorlar. Vatan ki, herkesin hakikî validesi iken bir çok adamlar sağlığında sütünden, hastalığında ilâcından geçinmeye çalışıyor; vatan ki her karış toprağı ecdâdımızdan birinin kaniyle yuğurulmuş iken kimse üzerine iki damla göz yaşı dökmek istemiyor! Vatan ki, kırk milyon can besliyor; hâlâ uğrunda isteyerek can verecek kırk kişiye mâlik olmamış! Vatan ki, bir zaman kılıcının sâyesinde bir kaç devlet yaşarken şimdi birkaç devletin yardımıyla kendini muhâfaza edebiliyor! Vatan ki, hâlâ erkeklerimiz mânâsını bilmiyor, kadınlarımız adını işitmemiş; işte kibir say, gurur say, delilik say, her ne sayarsan say; ben o vatanı sana, bana muhtaç görüyorum. Ben yürekte asker ister ki, fikrinde ne kadar ümidi, gönlünde ne kadar arzusu varsa vatan sözü meydana çıkar çıkmaz hepsi birden sabaha rastgelmiş yıldız gibi görünmez

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olsun; sen tabiatta valide ister ki, vatana benim gibi evlâd yetiştirsin. Ya Cenâb-ı Hakk'ın adaletine, hikmetine nasıl yakışır ki, bu hamiyet fikri memleketimizde daha anasının karnına yeni düşmüş çocuk gibi küçücük bir şey iken seni, beni dünyadan alsın da o fikrin de, o fikir sahibinin de vücûdunu abes bıraksın!.. Estağfurullah... Bir kadının karnını yarıp da içindeki saçı bitmedik masumu paralamak Kalabaka[1] haydutlarına yakışır... Kader öyle zulümlerden münezzehtir... Elbette münezzehtir. Hem yaşayacağız, hem vatanın istikbâldeki ikbâlini göreceğiz, hem dünyada vatan yoluna ölmeyi bin yıl yaşamaktan hayırlı bilir çocuklar bırakacağız. Çok zaman geçmez beni karşında süngü, kurşun yarasından yapılmış nişânlarla müzeyyen görürsün!..

ŻEKİYE — Hayal!.. Hayal!.. Babam da böyle şeyler söylermiş! Babam da böyle ümitlerde bulunurmuş! Ninem her gece naklederdi... Neticesinde ne oldu, hâlâ öldüğü yeri kimse bilmiyor!

İSLÂM BEY — Neden öldüğüne hükmediyorsun?

ZEKİYE — Hiç sağ olan adam on beş yıl sevgili haremine, sevgili oğluna, sevgili kızına bir haber olsun göndermez mi?

İSLÂM BEY — Kim bilir! İnşallah selâmetle şu muharebeden dönmek nasib olsun, ben sana elbette babandan bir haber alırım.

ZEKİYE — Ölmüş adamın ne haberi olacak?

İSLÂM BEY — Mezarını olsun öğreniriz a. Vakit yaklaşıyor. Gel seninle mertçe bir veda edelim. O nurdan parlak, gülden tâhir ağzınla vatanına dua et... Elbette Allah kabul eder. (Kendini zabtederek ve tebessüme çalışarak) Gözlerinden dökülen inci taneleri nedir ya? Biraz gülmez misin? Gül yüzün tebessümden ayrıldıkça baygın gözlerinden daha mahzûn duruyor. (Kendi kendine) Merdâne veda bu ise âşıkânesini Allah kimseye göstermesin. Gayret... Biraz gayret edelim. Seni Hudâ'nın birliğine emanet ettim... Vatanına duayı unutma. İşte... İşte... Ben gidiyorum... Ben gidiyorum..: (Şiddet ve tehâlükle) Gidiyorum... Gidiyorum .. Yaşasın vatan! (Zekiye oturduğu yere yığılır, İslâm Bey çıkar).

Üçüncü meclis

ZEKİYE (Bir iki dakika o halde kaldıktan sonra odanın her tarafına göz gezdirerek) — Âkıbet gitti... Yoksa rüya mı idi? Ah... Sevinecek bir şey olaydı belki rüya çıkardı. Beni de kendi gibi tahammüllü zanneder değil mi? Gösterdiğim gayrete inanır öyle mi? Ah! Gönlümde ne ateşler yanıyor, ciğerime ne hançerler vuruluyor, gözümden ne zehir-

---

1 Yunanistan'da bir yer.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
ler akıyor! Bilseydi belki beni böyle bırakacağına acırdı da öldürür öyle giderdi. Beyim! Sen beni vatanın için terkettin, ben seni kimin için terkedeyim? Benim vatanım da sen idin, canım da sen idin. Topu iki kerecik görmek nasib oldu. Gördüğüm vakitlerin bir dakikası geri dönebilse yerine olanca ömrümü feda ederdim. Şimdi yanımda idi, tutamadım! Hâlâ bağırsam sesimi işitecek... Sanki gönlün eli var, pençesini atıyor da boğazımı sıkıyor, nefsime yol vermiyor! Hâlâ koşsam arkasından yetişeceğim... Sanki gönlümün zinciri var, vücûdumu sarıyor da tâkatimi kesiyor, ayaklarımı birbirine dolaştırıyor... Hicran... Hicran... Yine hicran... Yine ayrılık... Yine ayrılık... Ah! Sanki nefes mi alıyorum... Canımın bir parçası kopuyor da ağzımdan yere dökülüyor. (Biraz te'emmülden sonra) Niçin ölümü bekliyeyim, durayım? Zâtı her nefeste bütün ömrüm gidiyor. Zâti ben bu hal ile üç gün yaşamam. Bugün ölüversem ne olur? Gönlümün paralanmadık neresi kaldı? Varsın üzerinde bir de bıçak yarası bulunsun... (Biraz te'emmülden sonra) Ya o? Yaşayacak... Eğer duyar da benden sonra kendini telef ederse... Niçin? Niçin telef etsin?.. Onun vatanı var, vatanına hizmet edecek... Vatanını benden ziyade sevmeseydi gitmezdi... Sanki öldükten sonra daima hayalinde mi kalacağım? Ninemi gözümün önüne getirmek istiyorum da mümkün olmuyor. Bîçare kadının belki mezarda gözlerine baksalar hâlâ bebeğinde Zekiye'si bulunur. O daima beni düşünsün?.. Kara toprak neleri örtmez, yokluk içinde neler kaybolmaz! (Biraz te'emmülden sonra) Ya benden sonra... Ya benden sonra bir... bir başkasını severse... Dünya bu ya... Kim bilir? Yemin de etmedi. Ben ettirmedim. (Hayalât görmüş gibi korkarak ve minderin üstüne yığılarak) Yok... Yok... O, dünyada benden başka kimseyi sevmez. Kimseyi sevmez. Severse mezarımı parçalar, kanlı kefenimle önüne çıkarım. (Hiddetle acı acı gülerek) Ben onun yoluna öleyim de o başkasını sevsin! Ah! Kendimi öldürüp de düşmanımı düşmansız mı bırakayım? (Yine mindere kapanarak) Yarabbi! Yarabbi! Ben mezarın yılanlarına, çiyanlarına kâilim... Gözümün önünde korkunç korkunç hayalât geziyor! Nineciğim!.. Nineciğim... Kara topraklarda yatacağına kızının yanında bulunsan ne olurdu? Aç... Kollarını aç... Kucağını aç... Ah... Üşüyorum... Korkuyorum... Kendi hayalimden, kendi fikrimden... Kendimden korkuyorum... Kucağını açmazsan bari mezarını aç da ben de bir tarafına sokulayım...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dördüncü meclis

(Zekiye odada, İslâm Bey ile gönüllüler dışarıda)

İSLÂM BEY (sokakta) — Arkadaşlar hep buradayız değil mi?

(Zekiye sesi işitir, sıkı sıkı pencereye koşar, camın bir tarafına saklanır.)

BİR GÖNÜLLÜ (Gözü ile etrafı süzerek) — Hep buradayız.

İSLÂM BEY — Kardeşler! Bayrağıma toplanmışsınız, iftihâr ederim. Lâkin bilmem benden memnun olacak mısınız? Ben kavgaya gidiyorum. Fakat ölmek niyetiyle gidiyorum. Aylığım yok, isteyenler yanıma gelmesin. Yağma düşünmem, düşünenler etrafımdan çekilsin. Rahat aramam, arayanlar arkama düşmesin. Kurşundan, gülleden korkmam, korkanlar karılarının yanında otursun. Müslüman olan bütün vatan kardeşlerime şu zayıf vücûdumu siper edeceğim; mümkün olsa vatanımı gönlümün içinde saklayacağım, göğsüm parça parça olmadıkça bir taşına kimsenin elini dokundurmayacağım... İşitiyor musunuz? Söylediğim sözleri anlıyor musunuz? Ölüm korkusunu bütün bütün gönlünüzden çıkarmak elinizden gelir mi? Göğsünüzü vatanın hududuna muhafaza için yapılmış istihkâm hükmünde bilmek elinizden gelir mi? Kendinizi şimdiden ölmüş tutmak elinizden gelir mi? Ölümünüzü aramaya gidebilir misiniz?.. Biz vatanı muhafaza edeceğiz. Allah da bizi muhafaza edecek. Etmezse yine kendi bilir... Kendinize bu kadar güveniyor musunuz? Nereye gideceğimizi bilseniz, nereye gideceğimizi benim gibi gözünüzün önüne getirseniz... Şüphe etmem ki, hepiniz benim gibi olurdunuz. Arkadaşlar! Tuna boyuna gideceğiz... Tuna bizim için âb-ı hayattır, Tuna aradan kalkarsa vatan yaşamaz, vatan yaşamazsa vatanda hiç bir insan yaşamaz... Belki yaşayan bulunur, lâkin insan değildir. İnsan vatanının ayaklar altında çiğnendiğini görürse yaşamaz. İnsan velinimetinin ayaklar altında çiğnendiğini görürse yaşamaz. Velinimetini ayak altında görüp de yaşayan köpekten alçaktır. Biraderler! İnsan köpekten alçak değildir. İnsan hiç bir vakit köpekten alçak değildir. İnsan hiç bir vakit köpekten değil, hiç bir şeyden alçak olamaz. İnsandan büyük bir Allah var! Allah vatana muhabbeti emrediyor. Bizim vatanımız Tuna demektir. Çünkü Tuna elden gidince vatan kalmıyor. Tuna kenarının neresini karıştırırsanız içinden ya babanızın, ya kardeşlerinizin bir kemiği bulunur... Tuna'nın suyu bulandıkça üzerine çıkan topraklar, muhafazası için ölen vücûdların eczâsındandır. Osmanlı nâmı işitileli Tuna geçildi, bir kaç kere geçildi, bir çok kere geçildi. Fakat bir vakit alınmadı. Osmanlılar durdukça yine bir vakit alınmaz; hele Osmanlılar, Osmanlılığın ne demek olduğunu bilirse hiç bir vakit alınamaz. Vatanımız için ölmeye hazır mı-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sınız? Biz ölmeyince düşman Tuna'dan geçemiyecek. Geçenler bizi ya ölmüş, yahut yaralı bulacak. Ben öleceğim diyorum, içinizde ölümden korkmayan kimdir? Arkamdan ayrılmamaya Allah'la ahdeder misiniz?..

GÖNÜLLÜLER — Allah'la ahdederiz. Besa! Besa! Besa!

İSLÂM BEY — Beni seven bir vakit ardımdan ayrılmaz...

Beşinci meclis

(Zekiye yalnız)

ZEKİYE — (Pencerenin kenarından acı acı gülerek) — Beyi seven bir vakit ardından ayrılmazmış! Bak lakırdı söylerken vatandan başka bir şey düşünür mü? Bak hiç hatırına gelir mi ki, burada bir bîçâre var, kendinden ayrılmayı canından ayrılmaktan beter biliyor da ayrılmamaya çâre bulamıyor! Seni seven bir vakit ardından ayrılmaz, öyle mi? İşte ben de ayrılmayacağım... Amma erkek değilmişim... Kim bilecek?.. (s. 7-22).

DÖRDÜNCÜ FASIL

Dördüncü meclis

Sıtkı Bey — Abdullah

SITKI BEY — Abdullah!

ABDULLAH ÇAVUŞ — Buyur.

SITKI BEY — Çocuk nerede?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Çocuk mu? Nerede olacak? İslâm Bey'in yanında.

SITKI BEY — Ey İslâm Bey nerede?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Dışarıda.

SITKI BEY — Sağ mı?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Ben bıraktığım zaman sağdı. İkisi de sağdı. Ama şimdi bilmem.

SITKI BEY — Söyle bakalım, ne yaptınız? Ne oldu?

ABDULLAH ÇAVUŞ — İslâm Bey midir, nedir? O adam değil Allah'ın gazabı. Çocuk âdeta gölge. O, bir yere gitti mi? Bu, yanına yapışıyor. Az kaldı hem kendilerini telef edeceklerdi, hem beni. İşe göndermeye amma adam aramışsınız! Lâkin ben ikisinden de hoşnudum, Allah da hoşnut olsun. Arslan şeyler ... Yiğit delikanlılar...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SITKI BEY — Ey ne yaptınız? Onu söyle! Ne yaptınız?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Buradan çıktık. Üç gece bir köyde yattık. Bir türlü ordunun yanına yanaşamadık. Sonra bir gizli yol bulduk. Sürüne sürüne tâ şu tepenin altına gittik. Orada bir mağara var. Ben avcılık zamanında bilirim. O mağarada saklandık. Düşman başladı gece yarısı çadırlarını yakmaya. İslâm Bey bunu gördü mü? Haddin varsa zabtet. O der : «Ben elbette çıkacağım». Gölge : «Ben de elbette çıkacağım.» Ben «Etmeyin» dedim, olmadı. «Lâzım değil» dedim, olmadı. «Düşman gidiyor» dedim olmadı. «Ee haydi çıkalım, kıyamet mi kopar?» dedim, çıktık, sürüne sürüne, gizlene gizlene cebhânenin yanına bir hayli yaklaştık. Yaklaştık amma ne fayda? Cebhânenin etrafını karakol içinde karakol sarmış. Düşündük, çalıştık bir türlü istediğimiz yere sokulamadık. Ben : «Haydi selâmetle şuradan çıkalım» derken İslâm Bey cebhâneye karşı bir tabanca atmasın mı? Meğer kapının önüne bir barut sandığı indirmişler. Kurşun da tâ vardı onu buldu...

SITKI BEY (Sözünü keserek) — Sonra?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Sonra ne olacak? Bir gürültüdür koptu. Tüfeğe sarılan sarılana... Başladı üzerimize dolu gibi kurşun yağmaya... İslâm Bey sanki ölüme âşıkmış gibi kurşunları kucaklamaya çalışıyor. Gölgesi zâti yanından ayrılmaz. Sanki ölümü gözümle gördüm desem inanın! Bereket versin İslâm Bey üç yerinden yaralandı da -o mübarek de hep ön tarafından yaralanır- bayıldı, yere yıkıldı. Ben omuzlarından tuttum, çocuk da ayaklarından sarıldı, mağaranın kenarındaki çalılığa girdik, onu da beraber çektik... Kargaşalıkta izimizi bulamadılar. Yavaş yavaş mağaramıza sokulduk. O arada iki kurşun da benim kısmetime düştü. Biri sağ küreğimin üstündeydi çıkardım, öteki de budumda. Hem ön tarafta hâlâ duruyor.

SITKI BEY — Mağaradan nasıl kurtuldunuz?

ABDULLAH ÇAVUŞ — O taraftaki düşman askeri Tuna'yı gece geçmiş. Ben sabahleyin mağaradan başımı çıkardım, etrafıma baktım, kimse yok. Yoldaşlarla kalktık, gittiğimiz sapa yola girdik, çalı aralarına gizlenen gizlene kaleye yaklaştık. Sabah açılır açılmaz baktık ki Arab tabyasından asker çıkıyor. İslâm Bey bunları gördü mü, yine yıldırım gibi sıçradı. «Allahla ahdim olsun ki bir cebhâne sandığı daha yakmadan kaleye girmeyim» diye bir kere bağırdı, düştü askerin önüne... Öteki zaten gölge dedik, a... Ben de yanlarını bırakmamak istedim ya. İslâm Bey cehennemin ağzına atılıyor... Düşmana çattık. Bir elinde tabanca, bir elinde kılıç... «Ya Allah!» dedi, bir cebhâne arabasına doğru fırladı. Bir kurşunla ne araba kaldı, ne beygir, ne yanında asker... Her birinin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

her parçası göğün bir köşesine fırladı. Vallahi bey, araba ile arası benimle sizin aranız kadar ya vardı, ya yoktu.

SITKI BEY — Arslan delikanlı!

ABDULLAH ÇAVUŞ — Onu da, bizi de Allah sakladı. «Bey elverir, haydi gidelim. Miralay Bey bizi bekler» dedim. Kavga barut, o ateş... Haddin varsa birini birinden ayır, baktım olmayacak... Düşmanın zaten yüzü dönmüş. «Bir adam eksilmekle kıyamet mi kopar?» dedim, size haber vermeye geldim.

SITKI BEY — Aferin, Allah hepinizden razı olsun. Vatanın ekmeği hepinize helâl olsun.

ABDULLAH ÇAVUŞ (Tabyadan dışarı bakarak) — Bak bak bey, kaçıyorlar be! Daha yarım saat olmadı. Aceleniz ne?

SITKI BEY — Düşmanın gittiğine mi kızıyorsun?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Bak, ben düşmanın da o kadar korkağını sevmem. Sanki bir saat daha ateş karşısında dururlarsa kıyamet mi kopar? Bey! İslâm Bey geliyor. Allah Allah! Yine elinde kılıcı kırılmış. Kaleye gelirken sanki mezara gider gibi geliyor. (İslâm Bey'e bağırarak) Buraya gelsene! Miralay Bey bekliyor. Sanki kaleye girersen kıyamet mi kopar?

SITKI BEY — Çocuk yanında yok mu?

ABDULLAH ÇAVUŞ — Gölge arkasından ayrılır mı hiç? Hele içeri girebildi! Mübarek ateşin ağzına giderken de biraz böyle yavaş yürüsene! Ne olur, kıyamet mi kopar?

SITKI BEY — Cenâb-ı Hakk'a bin kere şükür olsun... Şunların beyhude yere telefine sebeb olaydım, elbette ya çıldırırdım, ya kendimi öldürmeye mecbûr olurdum. Hele yine Allah'ın inâyeti yetişti... (s. 62-65)

(Haz. Prof. Kenan Akyüz, Ankara 1960).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

ZAVALLI ÇOCUK'tan

BİRİNCİ FASIL

(Bir müzeyyen oda)

Birinci meclis

ŞEFİKA (Kendi kendine) — Bu kuş kadar gönlümden de ne acaib haller geçiyor! Ben daha ne oldum ki, zihnimde kendimin bile iyice anlayamıyacağım bir takım hayaller bulunsun. İki ay evvel bu vakitler nasıl tatlı tatlı uyurdum. İki aydır gözümü açıp da dünyayı karanlık görmediğim gün bilmiyorum. Pekâlâ! Atâ burada iken erken uyanayım. Ne kadar erken uyanırsam zararı yok. Ya bir saat ziyade yüzünü görürüm, ya bir saat ziyade uyanmasını beklerim. Ya o mektepte iken! Acaba ne göreceğim? Acaba ne bekliyeceğim? Gide gide hiç şüphem kalmıyor: Muhabbet mutlak budur. Güzel amma, ben, nineciğimi de seviyorum. Niçin her gece gözlerimi kapadıkça, rüyama girmiyor? Babacığımı da seviyorum. Niçin kendi evde olmadıkça hayali gözümün önünde gezinmiyor? Geçende mektebe gitti. Bir ay sonra geleceğini pekâlâ bilirken, gene her gün acaba geliyor mu diye deli gibi saatte bir kere pencereye koşuyordum. — Ninem, babam çehremden, tavrımdan bir şey anlamasın diye korkumdan yerlere geçiyorum. Halimi kendinden saklamak da gene bir başka belâ! Anlasa ârımdan, anlamasa kederimden öleceğim. Ah! Bu, mutlak muhabbetten başka bir şey değildir. — Dün Tâbende'ye insan nasıl sever diye sordum. Ne cevap verse iyi! «Sen yaşta çocuk sevmeyi ne bilecek» demesin mi? Budala! Ben yaşta çocuk sevmeyi ne bilecek imiş. Senin gibi, yanaklarım gerdanıma sarkacak, çenem burnuma yapışacak da ondan sonra mı sevmeyi öğreneceğim, öyle mi? -Saat on bire geliyor. Hâlâ uyanmadı. Gene ikindi olmadan gidecek. Gene ben biçare bir ay yolunu bekleyeceğim, duracağım. İki gün olsun doya doya yüzünü görmek bile nasib olmaz ki... -Ne kadar da canım ağlamak istiyor. Aman, şimdi ninem gözlerimi kızarmış görürse kıyamet koparır. -Ah geliyor. Ayak atışı işte... Ayağının sesini işitir işitmez yüreğim de oynamaya başladı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İkinci meclis

Şefika Hanım — Atâ Bey

ŞEFİKA — Siz miydiniz? Yüreğim oynadı.

ATÂ — Ben. Pek yavaş gelmiştim.

ŞEFİKA — Zarar yok, zarar yok, lâtife ediyorum.

ATÂ — Beni korkuttunuz... Hava serin efendiciğim, sabah vakti niçin böyle bir entari ile oturuyorsunuz? Allah esirgesin, soğuk alırsanız sonra biz ne yaparız? Ellerinizde hararet var. Durun hırkanızı getireyim.

ŞEFİKA (Kendi kendine) — Gene her tarafım ateş kesildi. O bile ellerinde hararet var diyor. Bir türlü kendimi zabtedemiyeceğim. (Atâ'ya) Aman o kadar telâş etme, şimdi öteki odadan işitirler de gerçekten hasta zannederler.

ATÂ — Allah göstermesin! Neden hasta olacaksınız? Ben ne güne duruyorum. Size gelecek illet isterse bin kat büyüsün de bana gelsin. Hastalık hekimlere yakışır.

ŞEFİKA — (Hiddetle) — Sus! Kendine öyle fena fena şeyler yorma.

ATÂ — Ne, gücendiniz mi? Ben size dua ediyorum.

ŞEFİKA — Bana öyle dua lâzım değil. (Kendi kendine) Ben de deli miyim neyim? (Kendini toplayarak, Atâ'ya) Maşallah siz benden ziyade uyuyorsunuz.

ATÂ — (Mahzûn mahzûn) Ben bu gece hiç uyumadım.

ŞEFİKA — Hiç mi uyumadın? Bu vakte kadar yatakta ne yaptın?

ATÂ — Ben... ben dersime baktım.

ŞEFİKA — Hilekâr! Nasıl dersine baktın? Odanda kitab yoktu.

ATÂ — Odamda... Ha gerçek, kitab yoktu. Kitab lâzım değil. Ben okuduğum dersleri yatakta zihnimden geçiririm. Siz... Siz benim odama ne vakit girdiniz?

ŞEFİKA — Ben sizin gibi hakikatsiz miyim? Hiç yatağına, rahatına bakmadan gözlerime uyku girer mi?

ATÂ — Ah!

ŞEFİKA — Ne oluyorsun?

ATÂ — Sevincimden gönlüme bir tuhaf hal geldi. Hep gözümün önünden renkli renkli nurlar uçuyor. Bîçare Atâ'yı o kadar düşünürsünüz, öyle mi?

ŞEFİKA (Kendi kendine) — Zannım yalan çıkmayacak. O da benim halimde... Şimdi öğrenirim. Mutlak öğrenirim. (Atâ'ya) O kadar düşünsem çok mu? Kaç senedir kardeş gibi büyüdük, birbirimizden bir kere incinmedik. Ben senin gibi hilekâr değilim, doğru söylerim. Ben de bu gece uyumadım. Lâkin seni düşündüm de onun için uyumadım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ATÂ — Beni mi?.. Beni mi düşündünüz? Ya ben her gece ne yapıyorum? Hiç yatakta ders mi ezberlenir? Düşüne düşüne o kadar şeklin zihnime yerleşti ki, bir ay sonra resmini yapsam, bir çizgisinde, bir kılında eksik bulunmaz.

ŞEFİKA — Hıyanet! Sen zihninde resimler yapmakla eğleniyorsun, öyle mi? Hiç düşünmüyor musun ki, bu sene derslerin bitecek, zâbit olup çıkacaksın. Ben de on dört yaşını dolduruyorum. Zâti şimdiye kadar Şefika çocuktur diye bizi birbirimizden ayırmıyorlardı. Bir kaç ay sonra da birlikte mi kalacağız?

ATÂ (Lâkırdısını keserek) — Ah! Yok, yok... Hatırıma öyle kara kara hayaller getirme. Allah aşkına sus. Sonra beni kaybedersin.

ŞEFİKA — Niçin o kadar telâş ediyorsun? Dünyada kim kimden ayrılmamış?

ATÂ (Kendini toparlayarak) — Size ayrılık kolay mı geliyor? Düşünsenize! Kendimizi bildik bileli bir yerde büyüyoruz.

ŞEFİKA — Kendini bildin bileli ninemle beraber değil misin? İşte ninenden ayrıldın. Üç yıldır sana görünmüyor. Niçin bir şey olmadın?

ATÂ — Olmadım... Olmadım, çünkü... O başka, siz başka... Sizinle akran gibiydik.

ŞEFİKA — Mektebte bu kadar akranın var, hiç birinden ayrılmadın mı? Gerçek altı ay evvel Ahmed Bey'den ayrıldın. Birbirinizi kardeş gibi severdiniz. Niçin bir şey olmadın?

ATÂ — Niçin bir şey olmadın, niçin bir şey olmadın? Öyle şeyler soruyorsunuz ki, insan bir türlü cevab bulamıyor. İki senelik derslerin imtihanını birden geçirdim, gene bu kadar sıkılmadım.

ŞEFİKA (Cidd ü itina ile) — Gerçekten cevab mı bulamıyorsun? Yoksa... yoksa bulduğun cevabı söylemek mi istemiyorsun?

ATÂ — Ay efendiciğim, ne var ki söylemek istemiyeyim.

ŞEFİKA — Hiç bir şey yok mu? Doğru mu söylüyorsun? Benim... Benim başım için doğru mu söylüyorsun?

ATÂ — Merhametsiz! Bugün canıma mı kasdın var?

ŞEFİKA — Gel! Şuraya gel, yanıma... Otur! Benim dünyada senden başka halimi söyleyecek kimsem var mı? Şimdiye kadar korkup da ninemden, babamdan sakladığım şeyleri hep sana söylemez miyim? Gönlümde bir hal var. Onu da sana söyleyeceğim. Zâti o hâl senden geliyor. Çaresini gene senden isteyeceğim. Lâkin, ibtidâ soracağım şeylere doğru cevab ver. (İtinayla) Benim başım için doğru cevab ver.

ATÂ — Allah Allah!

ŞEFİKA — Hatırında mıdır? Bundan iki ay evvel... Tamam iki ay evvel, o vakitten beri iki keredir mektebten geliyorsun; burada, gene bu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

odada bir hikâye kitabı okuyordun, aklına geldi mi? Hani bir paşanın bir kızı varmış, komşusunun oğlunu severmiş, sonra kızı başkasına vermişler, çocuk kendini öldürmüş, onun üzerine kız da telef olmuş. Gene mi hatırlayamadın? Hani hikâye oraya geldiği vakit ben «Süphanallah, bir kız istediği adama varmamakla telef mi olur?» demiştim.

ATÂ — Evet.

ŞEFİKA — Sen kendini o kadar tutmaya çalıştın, tutamadın, gözünde bir damla yaş peydâ oldu. Yüzünün üzerinde gizlenecek yer arar gibi yavaş yavaş öteye beriye doğru yürümeye başladı. İşte, işte gene yüzünde tıpkı onun gibi bir damla yaş geziyor.

ATÂ — Of!..

ŞEFİKA — Sıkılma! Beni dinle. Ben o günden beri, seni bütün bütün başka türlü görüyorum. (Şiddetle elini tutarak) Ne vakit yüzüne baksam, gözlerin sanki benim aksimi kaybedip de ruh teslim edecek kadar mahzûn duruyor. Hangi tavrına dikkat etsem, bana hal diliyle «Senden ayrılırsam ölürüm» diyor. Beni seviyorsun öyle mi?

ATÂ — Bırak! Allah aşkına beni bırak.

ŞEFİKA — Dinle, daha bitirmedim. O günden beri, gözlerine baktıkça hayalimle beraber yüreğimin mahzûnluğu aksediyor da onun için bu kadar baygın duruyor sanıyorum. Halini düşündükçe «Atâ'dan ayrılırsam yaşamam» diye yemin etmekten başka aklıma, dilime bir şey gelmiyor. Seni seviyorum, değil mi?

ATÂ — Ah, Yarabbi! Ne yaptım ki, beni bu kadar inâyetine lâyık gördün? Zâti buna olan muhabbetimle dünyada herkesten bahtiyâr idim, şimdi de beni sevdiğini işitiyorum, kendi ağzından işitiyorum. Seviyorum, Şefika'cığım, seni seviyorum. Hem dünyada ne kadar sevmek mümkün ise o kadar seviyorum.

ŞEFİKA — Nasıl seviyorsun? Muhabbet sana ne türlü haller getiriyor? Söyle! Söyle bakayım!

ATÂ — Ne türlü haller mi getiriyor? Zamanı zamanına benzemez... Gün olur, yanıma gelsen âzâmın her biri ayrı ayrı yanmaya başlar. Sanki vücûduma alevden bir gömlek giydirirler. Yanımdan gitsen canım vücûdumdan çekilir. Çekildiğini her zerrem ayrı ayrı hisseder. Her tarafıma hafif bir titremek gelir. Gönlüm yerinden kopacak da arkandan koşacak gibi olur. Gün olur, zihnimde, yoluna ölüp de seni başı ucumda ağlar görmekten büyük bir devlet bulamam. Sonra ağlayacağını düşünürüm, acıdığımdan kendime de acımağa başlarım. Dünyada ne kadar güzel şey görsem, elbette, seni bir yerine benzetirim. Sonra gördüğüm şeyin her tarafında bir kusur bulurum. O da gözümden düşer, gene yalnız sen kalırsın. Uykuya seni rüyada görmek ümidiyle yatarım. Uykudan hayalini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaybetmek korkusiyle kalkarım. Her halim tarif olunmaz ki, nasıl söyleyeyim.

ŞEFİKA — Söyle, tarif edebildiğin kadar söyle.

ATÂ — Ne vakit seni görmesem, yahut düşünmesem gönlüme, zihnime bir yokluk, bir karanlık çöker. Sanki canım, benliğim kaybolmuş da kendi kendime ecnebi kalmışım gibi olur. Sonra, birdenbire, hatırıma gelirsin, ölüm döşeğinden kalkmış hasta gibi, dünyalar benim olur. Sanki vücûduma baştan aşağı bir safâ, bir hayat dolar.

ŞEFİKA — Ah! Ben bu kadar vakit çalıştım, gönlümden geçen hisleri bir türlü bir yere toplayıp da kendi kendime bile anlatamadım. Sen, bilmem nasıl muktedir olup da tarif edebiliyorsun! Lisanın gönlünde mi? Anladım beyim, şimdi lâyıkiyle anladım. Ben de seni seviyorum.

ATÂ — Öyle şeyler söyleme! Beni sevincimden öldüreceksin. Zarar yok söyle! Söyle! İnsana dünyada muhabbet sözünü sevdiğinin ağzından işitip de ferahından ölmekten büyük saadet mi olur?

ŞEFİKA — Ya muhabbet bu ise niçin o kadar şikâyet ederler? İnsanın yüreğini yakarmış, aklını alırmış, telefine sebeb olurmuş. Ben bu lezzet yoluna telef olsam memnunum. Beyim! Allah arttırsın, bu kadar kemâlin var, her şeyi biliyorsun, her şeyi tarif ediyorsun, bana da öğretsene, muhabbet nedir? İnsana bu devlet nereden geliyor? Hekimsin; böyle şeyleri siz bilmeyince kim bilecek?..

ATÂ — Efendiciğim! Biz vücûda gelen illetleri bilmeye çalışırız. Ruhun bulduğu lezzetleri nereden anlayalım?

ŞEFİKA — Ay! Muhabbet ruhta mıdır? Demek ki, âhirete de bizimle beraber gidecek?

ATÂ — Şüphe yok.

ŞEFİKA — Ah! İki dünyada beni Atâ'dan ayırmayan Rabbim! Bilmem sana nasıl şükredeyim. O ne? Beybabam geliyor. Aman yanımdan ayrıl! Şurada bir şey oku. Bizi bir yerde görmesinler (s. 5-13).

İKİNCİ FASIL

Bir diğer oda

Birinci meclis

Halil Bey — Tahire Hanım

HALİL BEY — Hanım! Öyle söylüyorsun ama kızın halini görmedin mi?

TAHİRE HANIM — Halini ne göreyim? Biraz ağladı, biraz nazlandı,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

o kadar değil mi? Hangi kıza anası, babası «Seni filâna vereceğiz» der de kız sevinç gösterir? Şefika o kadar terbiyesiz mi ki, bizden utanmasın? Hangi kız babasından, anasından ayrılacağını işitir de memnun olur? Şefika o kadar merhametsiz mi ki, bizden ayrılacağına hiç teessüf etmesin? Bey, size bugünlerde bir şey oldu; kızın evden gideceğini düşündükçe aklınız da başınızdan gidiyor. O giderse evlâdsız mı kalacaksınız? Allaha emanet, Ali yok mu? İşte, o da on yaşına girdi.

HALİL BEY — Değil, iki gözüm, Şefika sağ olsun, rahat olsun da nereye giderse gitsin. Ben orasını düşünmem. Çocuk ne kadar içlidir bilirsin, evlenmek lâkırdısını söylediğimiz vakit «ben istemem!» dediğine, ağladığına bakmadım; fakat, bilmem dikkat etmedin mi, senin ısrarını gördü, mahzûn mahzûn bana baktı. Benden de yüz bulamadı, çehresine bir karanlık renk geldi, gözlerine bir hafif duman çöktü. Hâlâ o renk gitmiyor, hâlâ o duman geçmedi. O kadar zayıflıyor ki, bayağı her gün vücûdunun eriyen yerleri gözle farkolunuyor! Gözleri daima toprağa bakıyor, yüzündeki renk yapıştırma gibi duruyor. On dört yaşında çocuk senden benden bîtâb olmuş. Biçareye bir hal olmasından korkuyorum. Çocuğun gönlünde bir sevdâ hissediyorum.

TAHİRE HANIM — Allah, Allah! O yaşta çocuk sevdayı ne bilecek? Zâhir on dört yaşında masumları, bırakalım, istedikleri gibi evlensinler, istedikleri adama varsınlar, öyle mi? Sonra dünyada ninenin, babanın ne lüzûmu kalır? Şimdi Şefika meselâ kasabın çırağını seviyorum derse, kolundan tutalım da koynuna mı atıverelim?

HALİL BEY — Kasabın çırağını değil, lâkin akranından birini severse niçin vermeyeyim de senin kırk yaşındaki paşana vereyim?

TAHİRE HANIM — Bey, Allahı seversen öyle münasebetsiz münasebetsiz lâkırdılar söyleme! Paşa kırk yaşında imiş, değil a, velev ki olsun, Şefika'nın varacağı adam sanki hiç kırk yaşına girmeyecek mi? Akranını o nerede bulup da sevecek? Biz nerede bulup da vereceğiz?

HALİL BEY — Meselâ şimdi Atâ...

TAHİRE HANIM (Lâkırdısını keserek) — Ben biliyorum, sizin asıl merâmınız kızı Atâ'ya vermek. Hiç düşünmüyor musunuz? O bir öksüz çocuk; akrabanızdan olduğu için siz yanınıza aldınız. Şefika ile şimdiye kadar kardeş gibi büyüdüler. Hiç evlendikten sonra aralarında dirlik olur mu? Kim akrabasından birini almış da rahat etmiş? Hem nasıl geçinecekler? Atâ mektebten yüzbaşı çıkacak değil mi? Bir yüzbaşı maaşından ne olur? Kızını halayıklığa mı vereceksin?

HALİL BEY — Hanım, hekimlerin kazancını işitmedin mi? Atâ ne kadar müstaiddir, bilmez misin?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAHİRE HANIM — Allah esirgesin, hastalardan para alıp da can besleyecek değil mi?

HALİL BEY — Hastayı hasta edip de parasını almayacak, iyi etmeye çalışacak da alacak.

TAHİRE HANIM — İyi olmayanlardan almaz mı?

HALİL BEY — Alırsa emeğinin mukabili alır.

TAHİRE HANIM — Ben öyle emekle kazanılan parayı istemem.

HALİL BEY — Ya nasıl para istersin? Mutlak devlet hazinesinden, fukara çıkınından gelmeli öyle mi?

TAHİRE HANIM — Aman bey! Artık bilmiyorum.

HALİL BEY — Darılmak lâzım değil. Konuşuyoruz. Atâ yüzbaşı çıkacaksa kıyamete kadar yüzbaşılıkta kalacak değil a. O beslemeye muktedir oluncaya kadar çocuklar da bizimle beraber geçinir giderler. Şimdi nasıl oluyorlar?

TAHİRE HANIM — Şu siz, kızın Atâ'yı istediğini nerden bliyorsunuz?

HALİL BEY — Bildiğim yok, zihnime öyle bir şüphe geldi de söyledim.

TAHİRE HANIM — Şimdi Şefika'yı çağırır, sorarız. O vakit siz de anlarsınız ki, kız ne kimseyi seviyor, ne paşaya varmaktan o kadar nefret ediyor.

HALİL BEY — Allah versin de senin dediğin gibi olsun.

TAHİRE HANIM — Şefika! Şefika!

İkinci meclis

Evvelkiler — (Sonra) Şefika Hanım

ŞEFİKA (Hariçten) — Efendim!

TAHİRE HANIM — Buraya gelsene kızım!

ŞEFİKA (Odaya girerek) Buyurun anneciğim!

TAHİRE HANIM — Gel benim hanım kızım! Şuraya yanıma otur! Şimdi bey babanla paşanın lâkırdısını ediyorduk.

ŞEFİKA — Hanım nineciğim! Şefika'cığınızdan o kadar bıktınız mı ki, gece gündüz beni evden dışarı atmaktan başka bir şey düşünmüyorsunuz?

TAHİRE HANIM — Şu fitneye bak! Dünyada hangi ana, baba evlâdından bıkar? Biz senin gittiğini istiyorsak ancak senin rahatın, senin devletin için istiyoruz. Ben nineyim kızım, seni dünyada en büyük adamın haremi görmek isterim, ayıp değildir, bak sen kendi esvabını ken-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

din dikiyorsun. Eline dokunan iğnelerin her biri ayrı ayrı benim ciğerime batıyor. Niçin seni kullu, hizmetkârlı, devletli, saltanatlı görmek istemiyeyim? Allah, şimdi ayağımıza bir kısmet gönderdi ki, binde bir kuluna nasib etmez. Paşa seni görmüş, hüsnünü beğenmiş, irfânını işitmiş, bir kat daha meyli artmış, istiyor. Adamın kimsesi yok. Bu yaşında koca bir konağın hanımefendisi olacaksın. Kırk kişi sayende geçinecek, kırk kişi emrinde oturup kalkacak. Daha ne istersin?

ŞEFİKA — Ah! Kâşki Tâbende gibi halayığınız olaydım, her hizmetinizi göreydim de beni bu evden dışarı çıkarmak hatırınıza gelmiyeydi.

TAHİRE HANIM — Kız, öyle münasebetsiz münasebetsiz sözler söyleme. Beybabân lâkırdılarını işitiyor da hatırına başka şeyler geliyor. Az kaldı şimdi senin için kavga edecektik.

ŞEFİKA — Beybabacığım...

HALİL BEY — Fena bir şey söylemedim kızım! Şefika, paşadan pek nefret gösteriyor, şayet gönlü başka birini istiyorsa, anlasak da ona göre hareket etsek dedim.

ŞEFİKA — (Kendini tutarak) — Beybabacığım! Ben ne adamım ki, gönlüm başka birini istesin. Sizden hiç ummazdım.

HALİL BEY — Kızım dünyada insanın başına her şey gelebilir. Ne bileyim, maşallah artık büyüdün, meselâ sokakta birini görebilirsin.

ŞEFİKA — Beybabacığım, niçin böyle şeyler söylüyorsunuz?

HALİL BEY — Meselâ sarı konaktaki İhsan Bey... Güzel delikanlı... Her gün de pencerenin altından geçiyor.

ŞEFİKA — Allah bilir a, ömrümde bir kere kıyafetine bile dikkat etmedim.

HALİL BEY — Canım dünyada neler olmaz. Meselâ... Bizim Atâ... Bu kadar vakittir berabersiniz, belki...

ŞEFİKA (Nihayet derecede bir ikdâm ile kendini zabtederek, gayet emin bir tavırla) — A, beybabacığım, Atâ Bey benim kardeşim değil mi?

HALİL BEY — Gerçekten kardeşin değil a kızım!

ŞEFİKA (Hiç tavrını bozmayaraka) — Gerçekten kardeşim.

TAHİRE HANIM (Halil Bey'e) — Gördünüz mü, efendim? Bak ne kadar mânâsız şüphelere düşüyorsunuz?

ŞEFİKA (Kendi kendine) — Of... Gönlümde bu kadar kuvvet olduğunu bilmezdim, bilemem nasıl parçalanmıyor?

HALİL BEY — Kim bilir? Dünyada başka insan yok değil a!

ŞEFİKA — Vallahi billâhi, sizin başınız için başka birini düşündüğüm yok.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HALİL BEY — Ey, pekâlâ, pekâlâ işte. Ana kız ne yaparsanız yapın! Benim işinize aklım ermiyor, karışmam.

Üçüncü meclis

Şefika Hanım — Tahire Hanım

ŞEFİKA — Nineciğim!

TAHİRE HANIM — Nedir, kızım?

ŞEFİKA — İzin verir misiniz, gönlümü açayım da içinde olan esrârı önünüze dökeyim?

TAHİRE HANIM — Kız nasıl esrâr? Söyle bakayım?

ŞEFİKA — Darılmayacağınıza yemin edin, söyleyeyim.

TAHİRE HANIM — Kız vallahi darılmam, söyle! Beni yürek çarpıntısına uğratacaksın.

ŞEFİKA — Siz beybabamın yanında söylediğim lâkırdılara inandınız mı?

TAHİRE HANIM — Niçin inanmayayım? Yalan mı söyledin?

ŞEFİKA — Evet.

TAHİRE HANIM — Niçin?

ŞEFİKA — Babamdan utandım, ninemin hatırını saydım da onun için.

TAHİRE HANIM — Babandan utanmasan, benim hatırımı saymasan yalan söylemeyecek de ne deyecektin?

ŞEFİKA — Şimdi söyleyeceğim lâkırdıyı söyleyecektim, nineciğim: Seviyorum.

TAHİRE HANIM — Kimi?

ŞEFİKA — Atâ Bey'i.

TAHİRE HANIM — Kız, sen çıldırdın mı? O nasıl lâkırdı? Şimdi «O benim kardeşim» diyordun. Ne kadar da temkinli yalan söylüyor. On dört yaşında çocuğun ağzında sevmek lâkırdısı ne geziyor? Yarabbi! Ne söyleyeceğimi de şaşırdım. Yok, yok! Ağlama kızım! Gel bakayım! Gel seninle güzel güzel lâkırdı edelim de hepsine bir çare buluruz. O bir hevestir kızım, geçer geçer.

ŞEFİKA — Hayır nineciğim, geçmiyor. Ben şu zayıf vücûdumda ne kadar kuvvet varsa bir yere topladım, uğraştım, çalıştım, bir türlü geçiremedim. Ben geçmesini istedim, çünkü sizden korktum. Siz de geçmesini istiyorsunuz, bilmem neden korkuyorsunuz? Murâdınız benim rahatım değil mi? Paşaya vermeyin. O konak bana cehennem olacak, o devletler, o saadetler bana kabir azâbı gibi gelecek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TAHİRE HANIM — Kızım, geçer; o bir çocukluktur. Paşa da güzel; paşa da genç. Daha otuz sekiz yaşında. Otuz sekiz yaşında erkek gençtir. Kızım, nikâhtan sonra anlarsın. Muhabbet, nikâhtan sonra gelir.

ŞEFİKA — Anneciğim, niçin bu kadar üstüme varıyorsunuz? Kızınıza hiç merhametiniz yok mu? Beni paşaya vermeyin de öldürün, vallahi, billahi kâilim.

TAHİRE HANIM — Yarabbi! Bu çocuk da mı halimizi öğrenecek? Ne zararı var! Muhabbeti biliyor ya, dünyanın her halini öğrenmekle ne olur? Kızım! Sen babanın eski devletini, haşmetini bilmezsin. Bilsen sözlerimi daha kolay anlarsın. Şimdi fakir olduk, ayda iki bin kuruşla geçiniyoruz. Zararı yok, geçinelim. Lâkin babanın beş yüz kese borcu var. Sarrafı öldü, vârisleri şimdi istiyorlar. Nikâh olursa paşa sana babanın sarraftaki senedini ağırlık verecek. Şimdi anladın mı? O kıymetli babacığının hapislerde çürüdüğünü, benim kederimden öldüğümü, nâzlı kardeşinin yalınayak sokaklarda süründüğünü ister misin?

ŞEFİKA — Ah, nineciğim, nineciğim! Bir parçacık bırak da kendimi toplayayım; hepinizi hapisten, ölümden, sürünmekten ben mi kurtaracağım? Beni onun için mi paşaya vermek istiyorsunuz? Fedâ... fedâ olsun. Gönlüm de fedâ olsun, canım da fedâ olsun. Atâ... Atâ da fedâ olsun. Yaparım, bundan sonra ne emrederseniz onu yaparım. Lâkin size... Size bir ricam var : Halime merhamet edin de onu kabul edin. Ta ben paşaya varıncaya kadar Atâ duymasın. Allahınızın aşkına duymasın. İki evlâdınızın başı için duymasın!

TAHİRE HANIM — Duyurmam, duyurmam kızım. Sen emin ol! Geçer, iki gözüm, dünyada her şey geçer. Bir kaç günde unutursun. Bak ilerde nasıl memnun olacaksın da bana dua edeceksin. Dünyanın her hali geçer. Sen gönlünü eğlendirmenin bir kolayını bul. Ben biraz sokağa çıkayım. Konağa haber vereyim, senedi alsınlar.

ŞEFİKA — Git, nineciğim! Hiç bir şey düşünme! Ben gönlümü yenerim, ben kendime bir çare bulurum (s. 18-26).

(Haz : Prof. Kenan Akyüz, Ankara 1960).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3

GÜLNİHAL'den

BİRİNCİ FASIL

—Bir müzeyyen oda—

Birinci meclis

İsmet Hanım — Gülnihal Kalfa

GÜLNİHAL — Kızım! Yine söylerim : Muhtar Bey canını sakınsın. Sakınmazsa, elden gider. Vallah gider, billâh gider.

İSMET — Kadın, sen çıldırdın mı? Ben, daha dün konakta idim. Hanımefendi'nin ferah yüzünden akıyordu. Dudakları ister istemez gülüyordu. Gönlü ne kadar rahattı, görmedin mi? Oğlu ne kadar ferahta, ne kadar sefada imiş, birer birer söylüyordu, işitmedin mi? Muhtar'ın canına kıyacaklar, diyorsun. Cana kıymak isteyenlerin çehresi öyle güleç, öyle beşâşetli durur mu?

GÜLNİHAL — Öyle durur, hanımcığım, öyle durur. Ben, ömrümün on beş senesini o konak dediğin ecel-i kaza mezarlığında geçirdim. Damlaya damlaya taş delen sular gibi, bu kalın kafaya da göre göre çok tecrübeler yer etti. Bunlar sel gibidir, kızım! Sakin göründükleri vakit kork. Dokundukları evi temelinden yıkarlar. Bunlar canavar gibidirler, iki gözüm! Güler gibi dudakları açılmağa başladığı zaman sakın. Azı dişlerini yanına vardıkları adamın ta yüreğine saplarlar. Bunlar yılan gibidir, efendiciğim! Renklerine aldanma. Kime sürünürlerse, zehirlerini ta canına dökerler. Zavallı çocuk! Onların sen yüzlerinin şenliğine, parlaklığına mı bakıyorsun? O, bir düzgündür; uzaktan seyret. Sürünürsen, ağzın zehirle dolar. O, bir alevdir; yanına yaklaşma. Dokunursan, vücudun yanar, kül olur. Sen, Paşo Hanım'ın güldüğüne mi aldanıyorsun. O, insan kanı içerken, insan ciğerini yerken de güler. Sen, yanındakilerin tatlı sözlerine mi inanıyorsun? Onların gönüllerinde cehennem ateşi kaynasa, yine yanaklarında güller açılır. Konağın hali şu karanlık geceye benzer : Sen, her tarafını sakin, her tarafını emin sanırsın. Gözler nereye baksa, bir şey görmez. Lâkin içinde bir vakit zehirli akrepler, kudurmuş köpek-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ler, merhametsiz kâtiller eksik değildir. Şu pencereden bak. Konak gözünün önünde duruyor da içinde hiç cellâttan, zindandan bir şey görüyor musun? İşte içindekilerin taş yüreği de o konağın hali, küçülmüşüdür. Yüzlerine ne kadar dikkat etsen gönüllerindeki garezden, hiyanetten eser göremezsin. Bu zâlimler, mezar gibi, dünya ile âhiret arasında yer tutmuşlar. Dışları çiçekler içinde görünür, içleri ölüm doludur.

İSMET — Dadı, sus!

GÜLNİHAL — Sen daha dünyaya gelmemiştin. Akrabanızdan Ali Bey'in şu meydanda boynunu vurdular. Hâlâ gözümün önündedir : Kanı kaynaya kaynaya, iki karış havaya fırlıyordu. Konaktakilerin yine -fıskıye seyrine çıkmış gibi- sefalarından, ferahlarından durulmuyordu.

İSMET — Dadı, sus! Yüreğim sıkılıyor.

GÜLNİHAL — Sen daha bir yaşında idin. Küçük kardeşi Kahraman Bey'i şu zindan kapısının önüne astılar. Hiç aklımdan çıkmaz : Zavallı delikanlı ipini koparmak için ellerini boynuna attı da hep tırnakları ile sahdamarlarını kopardı. Yine konaktakiler, salıncak sefası eder gibi eğleniyorlardı.

İSMET — Dadı, sus! Yüreğim sıkılıyor, diyorum. Beni çıldırtacak mısın?

GÜLNİHAL — Sen yeni sütten kesilmiştin. Dün buraya gelen hanımın babasını bin hile ile kaleye aldılar. Yemin ettiler, kılıç atladılar, kan yalaştılar, kardeş oldular, yemeğe çağırdılar. İşreti halayıklara dağıttırdılar. Ben de içlerinde idim. Birbirlerinin kılına dokunmamak için yemin ederken bir çift kurşun alnına, bir çift kurşun da göğsüne vurdular. Zavallı şehit! Yaralı arslan gibi, bıçağına sarıldı. Bir atılışta odanın orta yerine kadar fırladı. Fırladığı yerde cansız yıkıldı. Hâlâ hayali, her gece, o kıyafetle konağın odalarında dolaşıyor. Yine konaktakiler cünbüşlerini, ahenklerini bozmadılar.

İSMET — Dadı, daha söyleyecek misin? Bayılacağım!

GÜLNİHAL — Dayını bu evin önünde çengele attılar. Her çengelin iliştiği yerden dökülen kanlar esvabının üzerinde donmuştu da biçarenin vücûdu çiçek açmış leylak ağacına benzemişti. Yine konaktakilerin gülüşlerine, eğlenişlerine baksan, baharda mehtâba çıkmışlar sanırdın. Ben daha öyle hâinlikler, öyle hınzırlıklar bilirim ki tarifi müşkül. İşte, kızım! Bunlar böyle gülerler, oynarlar; böyle de adam yerler, kan içerler.

İSMET — Hay, musibet baykuşu! Hangi viraneden çıktın? Mezarlıkta mı ötüyorsun? Ağzın kapansın. Sana : «Sus!» dedim, işitmedin mi? Zihnimi ölülerle doldurdun. Vücûdumu tabut sanıyorum. Korkumdan. üstüme göz gezdiremiyorum. Benden ne istersin?

GÜLNİHAL — Rahatını, sağlığını isterim kızım. Sen, daha benim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

halimi bilmezsin. Ah! Bu kadar senedir, derdimi gönlümde saklıyordum. Dert saklamak nedir, bilir misin? Hiç, gönlünde dert sakladığın var mı? Yine Allah ne dert versin, ne de saklatsın. İnsan gönlünü bir kimseye açamazsa, içindeki gamların her biri bir parça ateş oluyor, her yapıştığı yerde bir dağ açıyor, her açtığı dağda bir cehennem alevleniyor. Bak! Daha lâkırdılarımdan korkuyorsun. Ya, gönlümü görsen ne yapacaksın? Ben de memleketimde senin gibi bir bey kızıydım. Benim de senin gibi saltanatım, konağım, halayığım, hizmetkârım vardı. Ben de, senin gibi, on altı yaşında idim. Ben de, senin gibi, bir bey severdim. Bilir misin nasıl severdim? Senin de başında sevda var, söylersem belki anlarsın. İnsan baharın ziynetini, gün batışının mahzunluğunu, sabahın revhâniyetini, mehtâbın sefasını nasıl sever; yeni doğurmuş analar çocuğunun en evvelki gülüşünü, babadan yetim kalmış çocuklar ninesinin en iltifatlı lâkırdısını nasıl severse ben de beyimi öyle severdim. Nasıl sevdiğimi bir türlü tarif edemiyorum da, münasebetsiz münasebetsiz şeylere benzetiyorum. Öyle severdim ki, yanıma geldikçe ömrümün sefasını, dünya lezzeti canlanmış da etrafımda dolaşıyor sanırdım. Yüzüne baktıkça, bütün bütün kendimden geçerdim; dünya gözümün önünden çekilmeğe başlardı; varlığım, vücûdum aradan mahvolurdu. Gözümde, gönlümde, yanımda, canımda yalnız beğim kalırdı. Ah! Kahrolsunlar, onun da düşmanları vardı. Onun da en büyük düşmanı, Muhtar Bey'in düşmanı gibi, akrabasındandı. Ömründe bir gece fırsat bulup da yanıma gelecek oldu. Mel'unlar gece geldiler, konağımı bastılar, beyimi yanımdan ayırdılar, gönlümden kopardılar, gözümün önünde paraladılar. Onun vücûduna bir bıçak dokundukça, benim canımda bin yara açılırdı... Ne talihsizim ki, o dakikada ölüp de âhirete olsun beyimle beraber gidemedim. Allah, ikimize, yer altında olsun, hicransız bir yatak nasip etmedi... Gebereceğime, bayılmışım.

İSMET — Zavallı dadıcığım.

GÜLNİHAL — Gözlerimi açtım : Kendimi gemide, elimi ayağımı zincirde buldum. Meğer, beyimin canına kıyan mel'unlar beni de esir diye cellât çehreli bir herife satmışlar. Denizin dalgaları gemiye doğru yığılıp geldikçe, sanki bir mezarlık yerinden oynamış da beni içine almak için çalkana çalkana üzerime atılıyordu. Çünki beyim mezarda idi, zihnimde ölmekten başka bir arzu bulamadım. Çünkü dünyada beyimle beni bir hale getirebilecek bir ölüm kalmıştı. Kendime en yakın ölüm, denizi buldum. Ellerimdeki zinciri dişimle kemirmeğe başladım. Ben ne kadar çarpındım, ne kadar çabaladımsa esirciler de o kadar döğdüler. Bir vakitler, dayak altında ölmeği de canıma minnet bildim. Onlar döğdükçe çarpınmaktan, çabalamaktan geri durmadım. Akibet, eziyetten tâkatim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
kesildi, vücûdumun zayıflığı canımda da kuvvet bırakmadı. Gâh ağladım, gâh bayıldım, gâh kendimi kaybettim. Nihayet eziyetten eziyete, dayaktan dayağa, hakaretten hakarete, belâdan belâya düşerek buralara kadar geldim. Dünyanın bin türlü felâketi gönlüme bir katılık getirmişti. İçindeki yaralar, gidegide, kabuk tutmağa başlamıştı. Hamur durdukça nasıl ekşir, göğerirse, vakit geçtikçe, gönlümde olan keder de öyle tabiatını değiştirmiş, bütün bütün kine, intikama tahavvül etmişti. Elimden geleni yaptım, konağa satıldığımın on beşinci günü beni buraya getiren esircinin gözümün önünde boynunu vurdurdum.

İSMET — Ah, zâlim! O zavallıdan ne isterdin?

GÜLNİHAL — Ne mi isterdim? Kızım, sen esirci nedir bilmezsin. Elinde iken o kadar eziyet altındaydım ki, yedi ay kendimi öldürmeğe bile meydan bulamadım. Sebeb olup da döktürdüğüm kan yok mu? Her gün benim gözümden alev damlaları dökülürdü, yine o kanın -soğuk cehennemin dereleri gibi- bir dakika buzu çözülmezdi. Her gün benim ağzımdan ateşler saçılırdı, yine o kan habisin damarlarında -mercan dalı gibi- taş kesilir, dururdu. Bilmezsin, düşman kanı -kızgın kızgın köpükler saçarak- adamın ayağına doğru döküldüğü vakit ne kadar lezzetli seyrolunur!.. Allah, yine o lezzeti sana bildirmesin. İnsan bir kere kana alıştı mı, gönlünün her pasını kanla yıkamak istiyor... İşte, ben... ben esirciyi öldürttükten sonra -cadı gibi- insan kanı görmekten, insan lâşesi koklamaktan başka bir şeyden lezzet almaz oldum. Paşalık Kaplan'ın babasında iken, haremde kan dökülecek işlere benden ziyade mahrem kimse yoktu. Buraya geldiğime bakma. Geldimse, dayının ölümünü hazırlamağa geldim.

İSMET — Şimdi, dayımın ölümüne sen sebeb oldun, öyle mi?

GÜLNİHAL — Ah! Dayın beni dinlese, benim sözümle iş görseydi, bugün Kaplan'ın yerinde otururdu. Hiç, ben dayının helâkine sebeb olaydım, ninen bir tanecik kızını benim elime teslim eder miydi? Rahmetli, bir dikkatli hanımdı. İki günün içinde, gönlümün perdelerini birer birer açmış gibi, asıl tabiatımı anladı. Hâinliğimin sonradan gelme olduğunu da bildi. İnsanın bazısında bir hal olur : Arslanın yanına gitse, av köpeği hükmüne alır da kulağını çeker, üstüne biner. Hani, geçen sene buraya gelen delikanlı firengi unuttun mu? Arslanları nasıl zabt ediyordu? İşte ninende öyle bir hal vardı. Yüzüme mahzun gözleriyle baka baka, gönlümdeki yaralar bütün bütün kurumağa başladı. Tabiat yerinden oynadı, gönlüme mutlak bir muhabbet lâzım oldu. Bana beyimden sonra kimseyi sevmek mümkün olmaz sanırken, nineni sevmeğe başladım. İnsan bir belâya düştüğü zaman imdadına bir melek yetişse, ne kadar sever! Ben de nineni o kadar severdim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ninenin hizmetine girdiğim zaman gönlüm hem kendi yanar, hem dünyayı yakar bir cehennem gibiydi. O ateşleri hep ninen söndürdü. Gönlümden o azabları hep ninen kaldırdı. Biçare kadın! Ben beyimi andıkça o, sabah bulutu renginde mavi gözlerinden çiğ taneleri gibi yaşlar dökerdi. Vücûdum, kıştan kurtulmuş ağaç gibi, yeniden can bulurdu. Bilir misin, insana haline ağlar bir adam görmek ne büyük tesliyettir.

İSMET — Benim merhametli nineciğim, benim zavallı dadıcığım! Ninemi Allah aldı ise ben duruyorum, ben de senin için ağlarım.

GÜLNİHAL — Çocuk! Benim için değil, senin dünyada bir şey için ağladığını istemem. Tek benim ciğerlerim parça parça olsun, gözlerimden dökülsün de senin gözünden bir damla yaş akmasın.

İsmet! Bilmezsin ki seni nasıl severim! Ben daha memleketimde iken, Allahımdan senin gibi şahin gözlü, âşık bakışlı, şafak çehreli, seher gülüşlü, konca ağızlı, bülbül sadalı bir çocuk niyâz ederdim. Bu ümidimi, beyime olan muhabbetimden, zihnimden bir dakika ayırmazdım. Ninenin ağzından çocuk sözünü işittiğim vakit, gönlümde ne kadar his varsa yerinden oynadı, ümitlerim tazelendi. Daha sen ananın rahminde iken, zihnimi bütün bütün hayalin bürüdü. Ah, ecel beyimle aramızı ayırmayaydı, benim de o vakit bir çocuğum olabilirdi. Allah, seni verdi. Bizim ninenle zâti vücûdumuz iki ise, kalbimiz birdi. Kendi kendime derdim ki : «Hakk'ın bize ihsan ettiği küçük meleğe ninesi rahmini beşik ediyorsa, ben de kucağımı salıncak ederim. Hanım süt verecekse, ben de can veririm!» Konca tomruğu gibi dünyaya geldin, ibtidâ benim nefesimle açıldın, ibtidâ benim yüzüme güldün. Bu hâinler dayını kapıp da ninen kederinden humma ateşleri içinde yana yana âhirete gittikten sonra sen ölürsen ben bu dünyanın azâbını çekerim. İki gözünden mahrum olup da yalnız hayal ile yaşayan biçareler gibi, beyimle ninenden ayrılalı, yalnız senin için yaşıyorum.

İsmet! İsmet! Bana bir günâh işlemeği emretme. Billâh onu da yaparım. Seni dünyada rahat yaşatmak için, âhirette cehennemden hiç kurtulmamağı gözüme alırım. Allahla ahdım var. Seni bir şey için mahzun etmemeğe, sana bir vakit belâ yüzü göstermemeğe çalışacağım. Ninen ölürken, baş ucunda yemin ettim.

İSMET — A, dadıcığım! Hem : «Seni mahzun etmeyeceğim!» diyorsun, hem akşamdan beri ağzından ölümden, hicrandan başka bir şey yok. Ölümü öyle tasvir ediyorsun ki, insan mezardan çıksa o kadar iyi bilmez. Muhabbeti öyle tarif ediyorsun ki, bu yanık zamanında gönlümün dili olsa o kadar tesirli söyleyemez. Bütün sinirlerim yerinden oynadı. Şimdi bey de gelecek. Beni bu halde görürse, ne der?

GÜLNİHAL — Bey mi gelecek? Yârab, sen halimize merhamet et!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

O, eceline âşık olmuş. Azrail'i kovalayıp duruyor.

İSMET — Kadın! Niçin, böyle meş'ûm meş'ûm lâkırdılar söylüyorsun?

GÜLNİHAL — Ah, çocuk! Sen, hâlâ, bu dünyayı seyir yeri zannediyorsun. Muhabbet gönlünü sarmış, gözlerini bürümüş. Ne tarafa baksan gülecek, eğlenecek şeyler görüyorsun. Muhtar Bey, tıpkı arslan tabiatında. Karşısındakinin yılan olduğunu hiç düşünmüyor. Üzerine salına salına gidiyor. Yılan, arslanla pençeleşmeğe gelmez. Uzaktan üstüne atılır, beline sarılır, kemiklerini kırar.

Kızım! Konakta, Muhtar sözü geçiyor. Adına «Fukara Babası» diyorlar. Bu hâinlerin beyninde fukara babası katline hükmolunmuş adam demektir, biliyor musun? Sen konağa gittikçe oradakilerin yüzü gülüyor, lâkin güldükçe yüreklerindeki zehir dudaklarından dökülüyor... Onu ben görürüm. Ah, bir türlü, size meram anlatamayacağım. Muhtar da, dayın gibi, kendini telef edecek. Sen de ninen gibi azablar, eziyetler içinde helâk olacaksın! Yine, asıl ne olursa bana olacaktır. Beyimin muhabbeti yüreğimde bir yangın yeri gibi kaldı. Ninenin hayali zihnimde solmuş güle benzedi. Dünyanın cefasından, gönlüm paralana paralana tükendi; canım üzüle üzüle mahvoldu. Hepsinin yerine yalnız sen kaldın. Şimdi, kendini helâk mi edeceksin?

İSMET — Dadıcığım, şimdi ne yapabilirim? Beyi ben çağırmadım, vallah ben çağırmadım. Kendi, geleceğim, diye haber göndermiş. Nasıl, olmaz, diyeyim? Ona can mı dayanır?

GÜLNİHAL — A, kızım! Bir gece görüşmemeğe katlanamıyorsun da, kıyamete kadar ayrılıktan korkmuyor musun? (s. 5-14)

İKİNCİ FASIL

Birinci perde

—Kaplan Paşa'nın Harem Dairesi—

Birinci meclis

Kaplan Paşa — Paşo Hanım

PAŞO HANIM — Oğlum! Arslanım! Senin gönlünde bir sıkıntın mı var? Çehreni bir korkunç duman bürümüş. Ne oluyorsun? Sen ninenden bir şey saklamazsın, değil mi? Dünyada bu kadar devletini sürüyorum.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

her meserretinden ben de halimce hissemi alıyorum. Bir derdin varsa, ondan da payımı isterim.

KAPLAN PAŞA — Dert değil, bir emelim var. Sizden yardım isteyecektim. İşte, elimize şu devlet geçti, memleket bize kaldı. Lâkin, hâlâ hânedanımızın yarı malı Muhtar'ın elinde. Ben, Sancak Beyi oldum. O, âdi bir adam kaldı. Yine, nüfuzu herkese benden ziyade geçiyor. Benim emrim kılıcımın korkusu ile fi'ile çıkıyor. O ne söylerse herkes candan, gönülden, isteyerek yapıyor. Yüreğimi parça parça etseler, içinde Muhtar'ın kininden başka bir şey bulunmaz. Muhtar'ı, bir türlü çekemiyorum. Çekemiyorum : Çünkü herkes onu ne kadar seviyorsa, benden o kadar nefret ediyor. Çekemiyorum : Çünkü o herkesi düşünüyor, herkes de onu düşünüyor. Ben yalnız kendimi düşünüyorum, beni de kimse düşünmüyor. Çekemiyorum : Çünkü ben kendine ne kadar fenalık edersem, hiçbirine mukabele etmiyor. Çekemiyorum : Çünkü, o, kendini benden büyük görüyor. Ben, kendimi ondan büyük göremiyorum. Çekemiyorum : Çünkü o benim yerime gelmeği arzu etmeğe tenezzül etmiyor da yine herkes onu benim yerimde görmeğe can atıyor. Çekemiyorum : Çünkü halini düşündükçe, felek o tabiatte bir adamı bana hakaret için yaratmış sanıyorum. Çekemiyorum, çekemiyeceğim : Çünkü İsmet bile onun uğruna can veriyor, beni kendi hayatından yaşar gibi görüyor. Mutlak, çektiğim azabların intikamını alacağım. Elbette, istediğim gibi canını yakacağım.

PAŞO HANIM — Oğlum! Ben, soyunda, senden yüreksiz adam görmedim. Aylardır çiftçinin, esnafın ağzına Muhtar'ın beyliğinden, büyüklüğünden başka söz yok da, yine Muhtar ortada geziyor. Nesinden korkuyorsun da, bu kadar kendini üzüyorsun? Zehirin mi yok? Sana güğümlerle getireyim. Cellâdın mı eksik? Bir kere ayağını yere vursan, karşına bin tanesi çıkar. Katırı ne yaşatır, durursun?

KAPLAN PAŞA — Sen, intikam ne demek olduğunu anlar mısın? Bir adam, ölmekle ne olur? Biraz ömür kaybeder, biraz rahat kazanır.

Benim çektiğim, ölüm gibi bir kaç saatlik bir eziyet midir ki ölümü intikama kâfi göreyim? Ah, çektiğimi bilmezsin ki meramımı anlayasın! Ben burada bir zâbitim, üç yüz bin kişiye hükmüm geçiyor. Hangisine, her ne istersem yaparım. Üç yüz bin kişinin başı elimde duruyor. Hangisini istesem koparır, avucumda oynarım. Üç yüz bin kişi Allah'ın her emrini tutmuyor, fakat benim bir emrime karşı durmuyor.

İster misin, şu ovayı yarı beline kadar baş aşağı yere gömülmüş adamlarla donatayım? İster misin, şu bahçeyi anasından, babasından ayrılmış yetimlerin gözyaşıyla sulayım? İster misin, aşağı mahalleyi sel basacak kadar kan dökeyim? İster misin, bir çocuğu babasının eliyle ateşe yaktırayım? İster misin, bir adama anasının derisini yüzdüreyim?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ben, burada ne istersem olur, ne emredersem vücûda gelir. Kim bir emrime itaat etmeyecek olursa, şimdi söylediğim eziyetlerden bin kat ziyade azab içinde gebertirim.

Bir kere bu kuvvete, bu kudrete bak; bir kere de Muhtar'ı yıldıramamayı düşün! Muhtar'dan aşağı olmayı gözünün önüne al!

Katırın bir kere yüzüne baksam, vücûdumda ne kadar kan varsa ateş kesiliyor, beynime toplanıyor. Başıma sanki kızgın taçlar geçiyor, ben de zindanımdaki kâtiller kadar eziyet çekiyorum. Hem bütün memlekette büyük olup da, hem bir kişiden kendini küçük görmek insana ne büyük azabtır, bilir misin? Ömründe kimseye hased etmedin mi?

PAŞO HANIM — Oğlum, öldür dedim, ona da kanmadın! Bilmem, ne yapacaksın? Cehenneme gönderebilir misin? Âhirete buyuruldun işliyor mu?

KAPLAN PAŞA — Cehennem azabını ben ona dünyada çektireceğim. Kalbini, ciğerini bin parça edeceğim.

PAŞO HANIM — Yap oğlum, zevkin ne ise geri durma! Lâkin, bilmem, nasıl yapacaksın?

KAPLAN PAŞA — Nasıl mı yapacağım? İsmet'i elinden alacağım, kalbini vücûdundan koparacağım. Beni eceli kadar sevmeyen İsmet'i, canından ziyade sever gibi görünmeğe mecbur edeceğim. Her dakika bin hakaretle, bin eziyetle gönlünü zehirleyeceğim, verem döşeklerine yatıracağım. Muhtar yaşayacak, İsmet'in sağ iken mezara gömülmüş adam gibi, acı acı iniltisini işitecek. Vücûdunu çürümüş kefenlerden soluk görecek. Her dakika, bir türlü cehennem azabına düşecek. Anlıyor musun? Ben, intikamımı böyle isterim.

PAŞO HANIM — Ay oğul, sen çocuk musun? Sanki onu İsmet'ten ayırmak, canından ayırmaktan daha mı beterdir?

KAPLAN PAŞA — Ömründe kimseyi sevmemişsin ki hicran azâbının ne olduğunu bilesin!

PAŞO HANIM — Bak, şu mürüvvetsize! Ya, sana olan muhabbetim?

KAPLAN PAŞA — Bana olan muhabbetin mi? A, vâlide! Bana olan muhabbetinin avcının köpeğini sevişinden hiç farkı olmadığını ben bilmez miyim, sanırsın? Beni küçükten beri elinde büyüttün, istediğin gibi ava alıştırdın, işine yarıyorum, sen de çaresiz okşuyorsun. Muhabbet dediğin bu, değil mi? Ben, seni babamdan kurtarmağa âlet oldum, sen de beni amcamdan kurtarmağa yardım ettin. Birbirimizi sevdiğimizin ortada başka bir delili var mı?

Ya, bizim bunlardan alçak bir sırrımız mı var ki, biribirimizden saklayacağız diye, başka türlü görünmeğe çalışıp duruyoruz? Biz -âdetâ- ana oğul değil, iki müşterek kâtiliz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gel, nâfile külfetlere düşmeyelim. Halimize lâyık olan ne ise, aramızda da o olsun. Öyle davranalım, halimizce davranalım.

Şimdi, beni dinle. Muhtar hapiste, İsmet de içeriye gelmiş, kurtarmağa çalışacak. Yanına çağırırsın. Muhtar'ın kurtulmasına, bana varmasını şart edersin. Her ne yaparsan yaparsın, kandırırsın. Mutlak kandıracaksın. İsmet'i senden isterim.

PAŞO HANIM — Ay, oğul, o nasıl lâkırdı? Muradın intikamsa, İsmet'i al, başkasına ver! Benim bu yaştan sonra konağımın içinde hanımlığıma bir ortak mı peyda edeceksin? Bu kadar cariyelerin var, elvermiyor mu?

KAPLAN PAŞA — Bu sözleri söylediğin vakit hiç hatırına gelmiyor mu ki bugün oğlun memleketin nasıl hâkimi ise, senin de öyle hâkimindir? Nasıl terbiye ettiğini, nasıl yetiştirdiğini de bilirsin. Hayatın, senin keyfin için babasını zehirlemiş bir adamın elinde duruyor. O adam, acaba, keyfi için ne yapmaz? İsmet'i senden isterim, anladın mı? Söylediğim sözleri gözünün önünden ayırma! Ben, şu kapının arkasındayım.

İkinci meclis

PAŞO HANIM (Kendi kendine) — Ah, canavar büyüdü. Şimdi, pençesini kendini taşıyan ananın karnına salıyor! Babasının canını yiyen, anasının ciğerini niçin yemesin?

Yürü, Allah'ın gazabına uğramış kanlı yürü! Ardına bakıp da, nafile, geri dönmeğe çalışma. Basacağın yerler ayağının altından uçar. Önündeki mezarlardan mı korkuyorsun? Sen, onları kendi tırnağınla kazdın? Bundan sonra sana kim yardımcı olacak? Bir kocan vardı; kıskançlığından bıktın, canına kıydın! Bir oğlun var, akrabasının etiyle besledin!

KAPLAN PAŞA (Kapıdan görünerek) — Akşama kadar, deli gibi, kendi kendine söylenip duracak mısın?

PAŞO HANIM — Şimdi emrini yerine getiririm oğlum, şimdi yerine getirim. Sen zevkine bak! Gel!.. Kim var orada? (s. 26-31)

ÜÇÜNCÜ FASIL

—Zindan—

Birinci meclis

MUHTAR BEY (Boynunda lâle, ellerinde bukağı, ayağında zincir, bir köşede oturur), HACI HÜSREV, RAŞİD, SELİM, CAFKO, MESTAN, BİR KAÇ MAHBUS.

HACI HÜSREV — Merhaba, Selim! Nasılsın, oğlum, iyi misin?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Allah'ın belâsı topallık.. Beni on gün odadan çıkarmadı. Hapis içinde hapis. Yine adamlar değişmiş. Ötekiler nereye gitti?

RAŞİD — Bu paşanın zamanında, adam hapistan nereye gider? Âhiretteki akrabalarına kavuşmağa gittiler.

HACI HÜSREV — Zavallı delikanlılar! İçlerinde, Ahmed gençti. Kabahati de geçerken, gölgesi Veli Ağa'nın beygirini ürkütmüş! Çocuklar, hepiniz buraya geliyorsunuz, buradan rahatça mezara gidiyorsunuz! Bunlar, yalnız beni unuttular. İki senedir, birinin gözüne de rastgelmiyorum! Gerçek, hatırıma geldi. Paşa daha yeni alayla konağa giderken ayağa kalkmak isteyip de bu hınzır topallıktan yere yuvarlandığım vakit : «Alın şu bunak herifi, zindanın bir tarafına gömün!» demişti ya. Bunlar, varsa, beni gerçekten gömülmüş sanıyorlar! (Muhtar Bey'e) Zavallı adam! Senin böyle, köylü eline düşmüş tilki gibi, her tarafını niçin bağladılar?

MUHTAR BEY — Yıkıl oradan, işine git!

HACI HÜSREV — Bu da aksırığı cinli bir herif! (Selim'e) Selim, ey oğul! Bu kim? Adama salıyor. Yoksa, burasını tımarhâne mi ettiler?

SELİM — Sus! O, Muhtar Bey. Paşanın amcası oğlu.

HACI HÜSREV — Maşallah, beyler de mi zindana girmeğe alıştı? Allah versin, bir kaç gün bizimle beraber otursunlar da, ellerine fırsat geçince gazab ettikleri adamı gönderdikleri yer nasıl yermiş öğrensinler! (Raşid'e) Sarışın delikanlı! Sabahleyin, hangi nuhûsetin yüzüne baktın da buraya geldin? Neye o kadar kederli duruyorsun? Bundan, sıkılacak ne var? Bir, iki güne kadar kapının önüne asarlar, kurtulur gidersin! Bunlar, yalnız bana dokunmazlar. Galiba, nazar boncuğu yerine koymuşlar.

RAŞİD — İhtiyar, sen eğleniyor musun? Irzımı ellerine teslim etmedim, beni onun için buraya attılar. Habs ettikleri gece, evime zorla girmişler, haremimin üzerine varmışlar. Biçare kadın, namuslu idi. Teslim olmamış, parça parça etmişler. Bu yaşta, sen dünyada benden talihsiz kimse işittin mi?

MUHTAR BEY (Kendi kendine) — Haremi yolunda can vermiş, yine kendini herkesten talihsiz sanıyor! Ya ben kendime ne sıfat bulayım? İsmet! İsmet! Senden bu hıyâneti kim memûl ederdi?

CAFKO (Hacı Hüsrev'e) — Akbabacığım! Nazar değmesin, karga gibi sekiyorsun. Yaklaşmağa çalışıyorsan zahmet etme. İşte, ayağına geldim. Benim de niçin hapis olduğumu mu merak ediyorsun? Ben öyle paşaya ayağa kalkarken yuvarlananlardan, yahut bir zâbitin beğeneceği karıyı alanlardan değilim. Hiç üzülme, ben kendimi vakte uydurmuştum. Bu Cafko yok mu? Ben, paşanın tutar eli, Kara Veli'nin görür gözü idim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bir adam için Azrail çağırılacak mı? Davetçi ben. Bir evden kız kalkacak mı? Gelin almağa giden ben. Bir yer soyulacak mı? Kılavuz ben. Hele, ev soymak yok mu? Pek merakımdı. Hiç, ev soyduğun var mı? O, ne adam vurmağa benzer, ne kız kaldırmağa. Karşında ne silâh var, ne çığıltı. Bir karanlık gece seçersin, bir ev beğenirsin? Ya duvardan aşarsın, ya damdan inersin. Ağalar, içeride nazlı nazlı uyur. Sen, başlarsın gözüne her ne ilişirse toplamağa. Birisi uyandı mı, göğsüne bir bıçak saplarsın, ölür gider. Lâkin, asıl belâyı ev soymadan çıkardık. Buyana'da bir eve girecek olduk. Bir türlü, aldığımız para ile Veli Ağa'yı doyuramadık. Allah selâmet versin, iyi arkadaştır, adamı kollar. Lâkin, gözü doymaz. Elimize bir kaç kuruş geçecek oldu. Yarısını verdik, yine kandıramadık. Mübarek, hepsini birden kendine almak ister. Köylü hınzırları da : «Muhtar bugün zahiresini satmıştı. Eve, yanında iki yüz rub'iye götürdü» diye şahadet etmesinler mi?

MESTAN (Cafko'nun boğazına sarılarak) — Vay, Buyana muhtarının evini sen soydun, öyle mi? Haydut! Benim gümüş sırma sakallı kaynatamı sen öldürdün, öyle mi? Kâtil! Yetişin! Can kurtaran yok mu? Burada hırsız var, burada kâtil var!

İkinci meclis

Evvelkiler, Rıdvan

RIDVAN — Yularını koparmış beygirler gibi ne biribirinize giriyorsunuz? Ne bu edebsizliğiniz?

MESTAN — Ağa, burada haydut var! Burada kâtil var! İşte, işte!

RIDVAN — Senin keyfin gelsin diye, zindana ehl-i ırzları mı atalım?

MUHTAR BEY — Edebsiz! Benim burada olduğumu bilmiyor musun?

RIDVAN (Tarafdârane bir nazarla Muhtar Bey'in yüzüne bakarak ve hiç bir şey söylemeyerek, mahbuslara) — Haydin bakalım, odalarınıza! Bana Tayyar'ı çağırtmayın. Yine en zayıfınızın vücûdundan yarım okka çürümüş et dökülür. (Mahpusların girdiği kapıyı kilitleyerek pencereye koştuğu sırada, kapı çalınmağa başlar).

Üçüncü Meclis

Muhtar Bey, Rıdvan, sonra Zeynel Bey

RIDVAN (Kendi kendine) — Allah'ın hışmına gel! Kimdir o?

DIŞARIDAN BİR SES — Aç kapıyı, efendimizin emri var.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

RIDVAN (Kapıyı açarak) — Ne istersin?

DIŞARDAKİ SES — Beyefendi içeri girecek. Muhtar Bey'le görüşecek, sen de yanlarından ayrılmayacaksın. Emir böyledir.

RIDVAN — Ferman kendinin. Buyurun! (Kendi kendine) Ötekiler usanır da giderse, yüz altın kayboluyor.

ZEYNEL BEY — Kardeşim! Ah, niçin, geçen sene gözüm ağrıdığı zaman kör olmadım da seni bu halde gördüm? Sen mertsin, dünyada bir şeye sıkılmazsın, dünyada bir şeyden korkmazsın değil mi? Zâti de, korkacak bir şey yok. Akşamüstü bütün beyler gittik, paşanın ayaklarına kapandık. Sana herkesin bu kadar muhabbeti olduğunu bilmezdim. Yalnız dostun ben değilmişim. Memleketten çıkmak şartiyle, seni bırakıyor. Sağ olduktan sonra, Allah'ın dünyasında oturacak yer mi yok?

Herifin münasebetsizliğini seyret ki : «O, ölmeği kabul eder de buradan gitmez!» diyor. Beni, budala gibi : «Buradan gider misin, yoksa zindanda oturur, kalır mısın?» diye sormağa gönderdiler.

MUHTAR BEY — Sen de, elbette çıkarım, zannettin, buraya öyle geldin değil mi?

ZEYNEL BEY — Bunda zan var mı ya? Bizim memleketin zindanı da dünyanın her yerinden âlâ mıdır?

MUHTAR BEY — Bilmem. Şu kadar var ki ben ne paşanın affını kabul ederim, ne buradan bir yere giderim.

ZEYNEL BEY — Af lâkırdısı mı dokundu?

MUHTAR BEY — İstida denilse de yine öyle...

ZEYNEL BEY — Birader, düşün : Herif bugün hepimize söylemedik söz, etmedik hakaret bırakmadı. Yine gittik, ayaklarına kapandık. Tepemize çarpan ayakları öpmek, ömrümüzde bir kere başımıza geldi. O da senin için.

MUHTAR BEY — Allah, Allah! Ben, sizden vesâtet istedim mi? Çektiklerim yetişmiyormuş gibi, arada bir de minnet peydâ oldu.

ZEYNEL BEY — Minnet değil, beyim. Hayatın cellâd elinde duruyor!

MUHTAR BEY — Hani, Allah o günleri gösterse! Belânın ölümden beteri var, onu çekeceğim, yine dediğiniz olmayacak.

ZEYNEL BEY — Demek ki sen zindanlarda, mezarlarda çürümeği zihninde iyice kararlaştırmışsın. Bir inadından döndüğünü bilmiyorum ki, uğraşayım! Bana havâle edecek bir işin yok mu?

MUHTAR BEY — Hayır.

ZEYNEL BEY — Tuhaf şey! Çiftliklerine kim bakacak? Konağın ne olacak? Adamların ne yapacak?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUHTAR BEY — Hepsi birden, girdab gibi döne döne, yerin dibine geçsin!

ZEYNEL BEY — Hiç olmazsa : «Başına bir kaç yüz kişi topla, zindanı bas!» de de, yapamayacak olsam bile, beni adam zannettiğini bileyim.

MUHTAR BEY — Mutlaka, bana bir hizmet etmek mi istiyorsun?

ZEYNEL BEY — O da sual mi?

MUHTAR BEY — Yalnız bir hizmete ihtiyacım var. Lâkin, insaniyetini tecrübeye çekmek istemiyorum.

ZEYNEL BEY — Şimdi çatlayacağım! İsyan mı edeyim? Kendimi mi astırayım? Nem varsa rast gelene mi bağışlayım? Elime bir nefir alayım da, gazel okuyarak sokaklara mı düşeyim? Eski Câmi'de yatan Arap gibi, yılan mı yiyeyim? Maksûdun ne ise, söyle! Bakalım, yapabilir miyiz?

MUHTAR BEY — Tabancaların doludur ya!

ZEYNEL BEY — Tellikurşunla dolu. Bu zamanda boş silâhla gezilir mi?

MUHTAR BEY — (Eliyle kalbine işaret ederek) Birini şuraya, birini de (alnını göstererek) şuraya sıkabilir misin?

ZEYNEL BEY (Hayretle birden bire geri çekilerek) — Çıldırdın mı sen?

MUHTAR BEY — Ha, affet! Hatırıma geldi : Sonra, seni de öldürürler.

ZEYNEL BEY — Şimdi, kim kendi öleceğini düşünüyor? Anamızın karnından düştüğümüz günden beri, birlikte büyüdük. Birbirimizden, ömrümüzde bir kere incinmedik. Böyle bir arkadaşı hiç sebebi, hiç lüzumu yokken bir tabancayı alnına, bir tabancayı kalbinin üstüne dayayıp da şaka eder gibi kolayca, rahatça öldürüvermek vallah Tayyar'ın elinden gelmez!

MUHTAR BEY — Öyle ise, haydi, defol!

ZEYNEL BEY — Bu hakaret, cellâtlığı kabul etmedik diye mi?

MUHTAR BEY — Defol, dedim ya! Tâciz ediyorsun.

ZEYNEL BEY — Peki, işte gidiyorum. Lâkin, ben yine gelirim, her gün gelirim. Sinirlerin daima böyle, Ağustos güneşine rastgelmiş yılan gibi, hiddetinden bükülüp durmaz ya! (Zeynel çıkar). (s. 53-60)

Dokuzuncu meclis

Zülfikar, (sonra) Muhtar Bey

ZÜLFİKAR — Aldığımız emirlere bakılırsa, iki mazlûm ölecek, iki kâtil salıverilecek! Benim niyetime bakarsan, iş hiç de öyle değil.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bakalım, Allahın emri tutulmaz, benim emrim tutulur! diye etmediği edebsizlik kalmayan köpeğin hiç tutulmadık emri olmaz mı imiş, görsün! (Muhtar Bey'in kapısına giderek) Beyefendi!

MUHTAR BEY — Kim o?

ZÜLFİKAR — Zülfikar kulunuz.

MUHTAR BEY — Beni öldürmeğe geldin değil mi? Senden bu kadar insanlık me'mûl etmezdim.

ZÜLFİKAR — Size, ölümden daha başka, daha tatlı haberlerim var.

MUHTAR BEY — Öyle ise, haydi, cehennem ol! Ben, ölümden başka bir şey istemiyorum!

ZÜLFİKAR — Bu halka acımaz mısın?

MUHTAR BEY — Allah, Allah! İsmet, Paşa'ya nişanlanır. Zülfikar halka acır! Bugün dünyanın tersi mi döndü? Bugün, güneş mağribten mi doğdu? Be cellâd, halk sözünün senin ağzında ne işi var?

ZÜLFİKAR — Macaristan'a ilk geçtiğimiz gün, kendi canınızı muhâtaraya koymuştunuz da, düşman elinden bir delikanlının canını kurtarmıştınız. Hatırınızda mıdır?

MUHTAR BEY — Şimdi beni hayattan kurtaracak bir adam bulunmadıktan sonra, ben vaktiyle bir adamın canını kurtarmışım, hatırımda olup da ne olacak?

ZÜLFİKAR — O, benim kardeşimdir.

MUHTAR BEY — İsterse, oğlun olsun! Buraya, silsileni saymağa mı geldin?

ZÜLFİKAR — Ben, kırk yaşında, bekâr bir adamım. Çocuk, benden on beş yaş küçüktü. Ben büyüttüm. Hem kardeş, hem evlâd gibi severdim. Dünyada ne kadar ümidim varsa, ona bağlanmıştı! Zehirlediler, o sevgili kardeşimi zehirlediler. İstedikleri yola gelmiyor diye, zehirlediler. Anladın mı, beyim?

MUHTAR BEY — Bilmem, seni niçin beraber gebertmediler? Arslan da yavrusunu sever. Hiç, avcının o muhabbeti düşünüp de acıdığını gördün mü?

ZÜLFİKAR — Arslan, avcıyı unutur.

MUHTAR BEY — Sen tabiatta olan köpekler de gider, avcının zulmüne âlet olur. Öyle, değil mi?

ZÜLFİKAR — Ben sizin gibi tehevvürü büyüklük, ihtiyatsızlığı mertlik, tedbiri mezellet, mağlubiyeti şan sayıp da düşmanım için arzu ettiğim belâya kendim uğrayacak kadar sâde-dil beyzâdelerden değilim. Üzerime benden büyük bir canavar kükreyip geldiğini görsem pençesinden kurtulmak, ülfetini kazanmak için ne lâzımsa hepsini ihtiyar ederim. Uyur zamanını rastgetirinceye kadar, indimde câiz olmadık ted-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir yoktur. İnsan mı imişim, değil mi imişim, canavarın uyur zamanını bulduğum vakit anlaşılır.

İki senedir, bir köpeğin hizmetindeyim. Her yanına girdikçe, bütün zamanım gözetmekle geçiyor. Can alacak yerleri o kadar zihnimde yer etti ki üzerine karanlıkta silâh boşaltsam, kurşun doğru gider ya kalbini, ya ciğerini bulur.

MUHTAR BEY — Silâhın varsa, boşalt bakayım! İster ona boşalt, ister bana boşalt da şu hezeyanların arkasını kes!

ZÜLFİKAR — Zâlime kâtillikle ceza olunmaz. Beyim, bir adam öldürülmekle bir memleket kurtulmaz! Efendim, halk canından bîzar olmuş, halk üzerindeki belânın def'ini istiyor!

MUHTAR BEY — İstiyor da, niçin def' etmiyor? Niçin, üç yüz bin kişi, gölgesinden korkan deliler gibi, bir adamdan titriyor! Benim neme lâzım?

ZÜLFİKAR — Ah! Tahakküm hânedanından yetiştiğiniz görülüyor. Kendinizden başka bir şey düşünmediğiniz anlaşılıyor. Bir zâlim elinizden sevdiğinizi almakla, bir zâlim boynunuza zincir vurmakla, dünyada ne kadar insan varsa gözünüze her belâya lâyık görünmeğe başlamış. Acaba, bu halkın içinde sizin gibi sevdiği elinden gitmiş adam yok mu? Hiç, sizin gibi zincirler içinde kalmış bîçare bulunamaz mı? Halkı, bir vakit düşünmediniz! Yine halkın mürüvvetine bak ki, sizi belâ zamanında düşünüyor! Umûmun sedası, gece vakit, şu zindanın en karanlık köşelerine kadar sokulmuş, benim ağzımdan : «Beyim, önümüze düş, başımız yoluna fedâdır!» diyor. Kendi başına çarpılan kılıçlara sükûnetle tahammül eden üç yüz bin kişi, sizin ayağınızda zincir sesi işitmeğe tahammül edemiyor, ölümü gözüne alıyor! Halkın ümidi sizde toplanmış. Bir memleketi kurtarmak, üç yüz bin kişinin velinimeti olmak elinizden gelir mi?

MUHTAR BEY — Üç yüz bin kişinin de, Allah, üç yüz bin kere belâsını versin, senin de! Ben, insan sevmiyorum! Ben, dünyanın kahrolduğunu istiyorum, anladın mı?

ZÜLFİKAR — Me'yûssunuz, hayata meyliniz kesilmiş. İyi anlarım : Beyzâdesiniz, halka rahmınız yok. Ona da ta'accüb etmem. Lâkin, bir köpeğin zulmünden, bir kadının hıyânetinden bütün bütün ezilip de intikam arzusunu unutacak kadar sizden bir vakit miskinlik me'mûl etmezdim.

MUHTAR BEY — İntikam... Herif, zihnime kara kara hülyalar getiriyorsun!

ZÜLFİKAR — Paşa, dün, dişleriyle kalbinizi parçaladı. Her parçası toplu iğne başından büyük değildi, unuttunuz mu? İsmet, dün nişanlandı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hatırda değil mi?

Zifaf gecesi, gelin odasının ziynetini şu pencereden seyredeceksiniz, düşünmüyor musunuz?

MUHTAR BEY — Yok! Yok! Her şeye hazırım. Ne yapacaksın? Cehenneme mi gireyim, çıkayım? Kalbimi şeytana mı teslim edeyim? Ne yapayım, söyle!

Kaplan dediğin hınzırın ciğerini kendi tırnaklarıyle paralatabilecek miyim? İsmet dediğin yılanın, ayağımın altında büküle büküle, o parlak derilerini yüzebilecek miyim? Ah, intikam alıp da sevincimden ölmek bana müyesser olacak mı? Seni kim gönderdi? Ne taraftan geldinse, zararı yok. Kudûmün mübarek olsun! Benden korkma, bir adım geri gitmem! İntikam, cehennemden kaçmış cadı gibi, gözümün önünde duruyor! Kanlı kanlı dişlerini, ateşli ateşli gözlerini gösteriyor!

Ah, intikam! Bir intikam! Malım, canım o devlete fedâdır!

ZÜLFİKAR — İntikam mı? Dışarıda yirmi bin kişi emrine muntazır duruyor.

MUHTAR BEY — Söyle, ne yapayım? Ne istiyorsun? Çabuk söyle! Yirmi dört saattir, dünyanın bu kadar azâbını çektim, ölmedim. İki dakikada, intikam hasreti ile öleceğim!

ZÜLFİKAR — İbtidâ, şu anahtarı alın da zincirlerinizi çözün.

MUHTAR BEY — İşte, işte al! Bu bitti. İşte ayağımdakini, ayağımdakini de çözdüm. İşte, boynumdakini de. Ah, kurtuldum, öyle mi? Bana intikam vaad ediyorsun, iyi düşün!

ZÜLFİKAR — Evet! Ben de intikam alacağım! Şu kâğıdı da alın, bakayım. Yazın!

MUHTAR BEY — Ne yazacağım? Sen de beni ne münasebetsiz şeylerle uğraştırıyorsun?

ZÜLFİKAR — Hizmetimin mükâfatı budur. Şimdi intikama malınızı, canınızı veriyordunuz. İkisini de, Allah size bağışlasın! Elinize yirmi bin silâh verdim. Yalnız istediğim mükâfat budur. Yazın, bakayım : «Zülfikar vâsıta oldu! Yerime başka adam öldürdüler.»

MUHTAR BEY (Geri çekilerek) — Yerime başka adam mı öldürdüler? Cehennem ol! Beni mazlûmların hayatından yaşayacak kadar alçak mı sandın?

ZÜLFİKAR — Mazlûm mu? Bir hınzır! Üç gün evvel, iki saçı bitmedik yetimi yaktı. Bana, bugün : «Kaçır!» diye emir veriyorlar. Yerinize, o geberecek! Şeriatın ilâmı ile ölecek, anladınız mı? Yazın, vakit geçiyor.

MUHTAR BEY (Kâğıt ve kalemi alır, yazar) — «Zülfikar vâsıta oldu. Yerime başka adam öldürdüler. Ben sağım. Muhtar.» İşte!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ZÜLFİKAR — Şimdi, halk riyâseti size veriyor. Memleketi şu canavarlardan kurtarmak için her ne söylenir, her ne lâzım olursa yapmağa Allah'la ahd eder misiniz?

MUHTAR BEY — Allah'la ahdım olsun!

ZÜLFİKAR — Şu kâğıt, halkın kanlarıyle mühürlenmiş bir mahzardır. Yanınıza alacaksınız. Buradan Rumeli Valisi'ne gideceksiniz. Zâti, Sofya'da bu köpeğin isyanını bilirler. Katli için bir ferman alacaksınız, geleceksiniz.

MUHTAR BEY — Ver! Gidiş-geliş, olsa olsa, on beş gün sürer.

ZÜLFİKAR — Bugün ayın on altısı. Belki, bir iki gün de orada kalmanız lâzım gelir. İş, Recebin dördüncü gecesine tertib olundu. Hazır, mehtab da bulunmaz. İkinci salı günü burada bulunacaksınız. Nereden gideceğiniz, ne yapacağınız hep şu kâğıttadır. Okuyun! Sonra yakarsınız.

Onuncu meclis

Evvelkiler, iki Arnavut, (sonra) Selim, Bayram, Cafko

ZÜLFİKAR — Gel! (Kapıdan giren Arnavutların birine) Şu odayı aç. Hapislerin içinde Raşid var, bir. Bayram var, iki, Cafko var, üç. Al da, buraya gel! (Üçü geldikten sonra, giren Arnavut'a) Sen beyle Raşid'i al, götür! (Ötekine) Sen de bunları al, gönder!

Onbirinci meclis

ZÜLFİKAR (pencereden bakarak) — Selâmet... Tabakhane mahallesinden başka bir yerde kol yok. Bir kere bizim eve gittikten sonra kim ne yapabilir?

Ben de Bayram köpeğine kızıyorum. Lâşesi mermer kabirde yatacak! Uyu, zalim, uyu! Sen uyumakla, yüreklerde bıraktığın kin de uyumuyor. Bilsen, verdiğin emirler ne türlü icra olunuyor! Bilsen, kendi adamların seni ne kadar muhafaza ediyor, sen de hayrette kalırdın! Bayram geberiyor, Muhtar yaşıyor! İntikam Muhtar'a, muhabbet Zülfikar'a geçti. Gülnihâl'in bir sözü beni insan etti, benim bir sözüm Muhtar'a arslan gazabı verdi. Ölülerimizin, yer altında : «İntikam!» diye kemikleri titriyor. Sağlarımızın, yeryüzünde : «Ceza!» diye ruhları inliyor!

Sen yine uyu! Sen, yine uyu! Yakında, gördüğün rüyaların tabirini öğrenirsin. (s. 70-77)

(Prof. Kenan Akyüz, Ankara 1960).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

4

AKİF BEY'den

BİRİNCİ FASIL

İkinci meclis

AKİF (yalnız)

AKİF — Şu iftirak olmasa, ne de memnun gideceğim! Düşman karşısına varılacak, mektebte on sene verdiğim emeklerin neticesi şimdi görülecek, devletimin şânına, milletimin azametine, vatanımın ikbâline dair her gece yatakta kurduğum şanlı şanlı hayaller fi'ile çıkarsa şimdi çıkacak. Gökyüzünü fırtına bulutu gibi dumanlar bürüyecek, o dumanlar arasında yıldırım gibi nice bin top ateşleri parlayacak. Osmanlı bayrağı şafaklara garkolmuş hilâl gibi yine o hangâmenin bâlâsında mevc vuracak da sâyesinde duran evlâd-ı vatana o bayrağın Viyana ovalarında, Tebriz sahralarında, Hint denizlerinde, İspanya sahillerinde şanını i'lâ eden kahramanların azametini, fedakârlığını ihtar edecek. O halde bir geminin, vatanımın bir şanlı parçasının, devletimin bir seyyar kalesinin hâkimi, âmiri ben bulunacağım, Hayreddin'in, Piyale'nin Kılıç Ali'nin makamında duracağım. Vaktiyle yüzlerce sene Akdeniz'i, dış denizleri bayrağına mahkûm eden koca Osmanlı devletinin silâhını kullanacağım. Galebeye kabiliyet görürsem gemiyi yerinden kaldıracağım, düşmana çatacağım, deryâları milletimin şecâatini tecrübe için meydan-ı imtihan edeceğim. Mağlûbiyete istidad görürsem, cephanesine ateş vereceğim, kendimi de, gemiyi de, milletimin şânını da göklere çıkaracağım. Acaba Allah ondan safalı bir gün yaratmış mıdır? İşte o gün beni arayıp geliyor. Kendimde o devletlere, o saadetlere istidad görüyorum da yine buradan mahzun gidiyorum, yine Dilrübâ'dan ayrılmak yüreğime dağ açıyor. Meğer kızı ne kadar severmişim! Ah, niçin ruhsat vermezler ki, biz de haremlerimizi yanımıza alalım? Denizde ne kadar mahlûk varsa hep erkek midir? Eski mücâhidler gazaya giderken haremleri de yanlarından ayrılmazmış. Biz de kadınlarımızı sefer haline alıştırabilirdik, biz de çocuklarımızı gemide terbiye ederdik de İngilizler gibi ne va-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kıt karaya çıkarlarsa o vakit başları dönmeye başlardı. Ne de münasebetsiz hulyalar!.. Devletim öyle emretmiş; hizmetkârım, fermânına memnuniyetle itaat ederim. Vatanımın menfaati onu iktiza etmiş; Osmanlıyım, vatanım için Dilrübâ'dan değil, canımdan da ayrılırım. Garib şey!.. Zihnime bir şaşkınlık geldi, âdeta saçma söylüyorum. Sanki indimde can Dilrübâ'dan mukaddem midir? Hayır! Nizâmımız pek âlâdır. Vatan için fedakârlık etmeyecek miyiz? O yolda sevgilimden ayrılmalıyım ki adam olduğumu anlayabileyim. Yoksa can vermekten ne olur? Onu ben Dilrübâ'nın yoluna da fedâ edebilirim. Vakit geçiyor, bu veda belâsından da hayırlısıyle bir kurtulsam da gemiye yetişsem! (Kapıdan) Dilrübâ! Dilrübâ!

Üçüncü meclis

Akif — Dilrübâ

DİLRÜBÂ (Girerek) — Efendim?

AKİF — İki gözüm, nerede kaldın?

DİLRÜBÂ — Siz gidiyorsunuz, aklım da başımdan gitti, iki saattir eşyanızı hazırlıyamıyorum. Ben sizin gibi erkek, sizin gibi vefâsız değilim; sandığınıza ne korsam sanki canımın bir parçasını da beraber koyuyorum. Keşki iki fakir köylü olaydık da daima beraber bulunaydık, daima beraber çalışaydık. Bugün kazanaydık, bugün yiyeydik. O vakit görürdünüz, size nasıl cariyelik ederdim de yine sultanlar gibi ferahlı ferahlı yaşardım.

AKİF — Halimizden memnun olalım. Efendiciğim, ben köylü olmayı hiç arzu etmem. Niçin devletime istediğim gibi hizmetten âciz olayım? Niçin o senin nurdan dökülmüş ellerin çift sürsün, inek sağsın? Elhamdüllillâh sağız, yine görüşürüz. Muhabbetin en büyük bir lezzeti de böyle fırkatlerdir. Şimdi birbirimizden ayrıldık mı, birbirimizden başka düşünecek bir şeyimiz kalmaz. Dünyada üzerimize ne kadar belâ, ne kadar keder gelirse gemiye dokunan dalgalar gibi gelir çarpar, bir kere vücûdumuzu yerinden oynatır, yine o anda geçer gider. Ya o mülâkattaki lezzet nedir? Hani geçen ay memuriyetle Trabzon'a gitmiştim ya, gelirken Çürüksu'nun dağlarını gördüğüm vakitte, ayağım toprağa bastığı zamanda, sana kavuştuğum anda gönlümden ne haller geçtiğini bilmezsin. Cenab-ı Hak en makbul kullarına mükâfat olmak için arada sırada o safâları ihsan etse elverir. İşte şimdi gideceğim. Aklım ileride, gönlüm arkada olacak. İki yanımda da bir safâ bulunacak, iki cennet arasında kalacağım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİLRÜBÂ — Aman bey, bilmem nasıl böyle hayallerle gönlünüzü eğlendirirsiniz? Ağzınızda hürmetten, muhabbetten başka bir şey bulunmaz. O enginler, o fırtınalar hiç mi hatırınıza gelmiyor?

AKİF — Engin mi? Fırtına mı? Onlardan ne olur? Denize binmemişsin, fırtınaya tutulmamışsın ki bilesin. Deniz bizim vatanımız, velinimetimizdir. Sayesinde gezeriz, sayesinde yeriz, sayesinde yaşarız. Ah, böyle bir havada seni yanıma alıp da engine çıkmayı isterdim, o zaman görürdün ki ne safâ varmış. Bir kere gemi mütevekkil bir gönül gibi bî-pervâ rüzgârın önüne düşer, feleğin her cevrine kendini hazırlamış bir mert gibi safâ ile bir tarafına yaslanır da en istidatlı gönüllere uğrayan sevdalar gibi kararsız, ârâmsız, dokunduğu yerleri yararak ileri doğrulur mu, bir kere ufak dalgalar ilk ağlamaya başlamış bir felâket-zedenin kirpikleri ucuna gelip de acemiliğinden gideceği yolu bilmeyen gözyaşı gibi öteyi beriyi dolaşmaya başlar mı, bir kere her görünen seyyârenin, her büyük sâbitenin ziyâsı deniz içine doğru türlü renkte kandillere garkolmuş minarelerini salıverirler mi, bir kere denizde mehtabın aksi Allah yolu gibi nurânî bir cadde peydâ eder mi, Huda bilir, gökyüzünü yıldızlarıyle, kehkeşanıyle ayağına inmiş veyahut denizi seninle, yol arkadaşınla semâvâta çıkmış zannedersin. Engin tıpkı hayat gibidir, insanın nazarı dünyada olduğu gibi enginde de yalnız bir daire içinde gezinir. Ufuk, ümidin aynıdır, sen daima yaklaşıyorum zanniyle gidersin, o daima senin ilerlediğin kadar uzaklaşır. Niçin öyle hayran hayran duruyorsun? Yine sana anlayamayacağın şeylerden mi bahsediyorum?

DİLRÜBÂ — Ah, daima zihniniz safâda, eğlencede. Hatırınızda sakin denizler, mehtablı havalar dolaşıyor. Bak, hiç fırtınayı düşünür müsünüz? Ben gemici değilim, lâkin buradan denizi seyrediyorum : Vakit oluyor ki şu ufacık dalgaların her biri kabarıyor kabarıyor da bir dağ parçası kesiliyor. Sahile doğru çarpına çarpına gelirken o kadar heybetli inliyor, o kadar heybetli inliyor ki bir hamlede bütün memleketi batıracak sanıyorum.

AKİF — Çocuk! Hiç insan bir kaç bardak suyun çağıltısından, iniltisinden korkar mı?, İçtiğin suları bir yere toplasalar en büyük dalgaların yirmisi otuzu kadar olur. Dilrübâ'cığım, fırtına açık havadan safalıdır. Vallahi yalan değil. Şimdi ufuktan bir siyah buluttur kalkar, hücum kolu gibi toplanır da umulmaz bir sür'atle ileri doğru yürür. Yerler, gökler, dağlar, taşlar inil inil inlemeye, geminin her makarası, her ipi, yelkenlerin her dikişi, her deliği bir başka havadan feryad etmeye başlar. Deniz felekle yarışa kalkışır da şişer şişer, her dalgası bir kara bulut şekline girer. Her dalganın atılışından, çarpışından, çağıltısından bir başka fırtına peydâ olur. Gökler gözünün önünden, yerler ayağının altından ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çar. Bir dakikada yükselirsin, yükselirsin, yükselirsin; kollarını uzatsan eline bir yıldız geçecek sanırsın; yine o dakikada alçalırsın, alçalırsın, alçalırsın, denize göz gezdirsen dünya yerinden oynamış, döne döne esfel-i sâfilîne doğru çekilip gidiyor gibi görürsün. Her bakışta Cenab-ı Hakk'ın kudreti, azameti dört tarafından meydana çıkıverir.

DİLRÛBÂ — Ah, vücûdumun her zerresi ayrı ayrı titremeye başladı. Fırtınanın safâsı bu mu oluyor?

AKİF — Meydan bırakmadın ki söyleyeyim, fırtına vakitleri Cenab-ı Hakk'ın kudreti, azameti denizin halinde bir derece ise, insanın halinde bin derece görünür. Bir kere kendini, bir kere senin cinsinden olanları düşün. Biz neyiz? İki arşın boyunda bir mahlûk. Elimizde ne var? Ne olduğu bizce meçhul bir akıl ile bir kaç lokma etten, bir kaç damla kandan yapılmış bir gönül, değil mi? Ya biz o akıl ile bu kalb ile neler yapmışız? Neler yapıyoruz? Bir kaç tahtayı bir yere toplamışız, bir tekne haline komuşuz, üzerine bir kaç ağaç dikmişiz, kenarlarına bir kaç arşın bez bağlamışız, o sayede su gibi bulunduğumuz dünyanın dört yanını tutmuş, hava gibi oturduğumuz kürenin her tarafını ihâta etmiş iki mehib kudretin ittifakına gâlib geliyoruz. Hava ne kadar kuvveti var ise meydana çıkarıyor; meselâ şu taraftan esiyor, ağaçları kökünden söküyor, tepeleri birbirine çarpıyor, denizde ne kadar su varsa önüne katıyor: ona da kanaat etmiyor, deryanın ka'arını karıştırıyor, rastgeldiği taşları toprakları su yüzüne çıkarıyor, bu tarafa doğru sürüyor. Önüne her ne tesadüf ederse yutacak gibi görünür, biz yine ağaç kırıklarıyle, o bez parçalarıyle karşısına, zıddına gidiyoruz. Uğraşıyoruz, uğraşıyoruz; rüzgâr yoruluyor, şiddetinden kuvvetinden kalıyor, insan yine yorulmuyor, bir fırtına daha istiyor, çarpışacak bir düşman daha bekliyor. Ah, sana söylememiştim, belki korkarsın da beni bir daha yanından bırakmak istemezsin diye söylememiştim, geçen ay Trabzon'dan gelirken bir fırtına geçirdik.

DİLRÛBÂ — Sanki o fırtınanın serpintisi buralara uğramadı mı?

AKİF — Serpinti başka, fırtına başka... Gece idi, çıktığımız gece idi, havada bir buluttur peydâ oldu, etrafta her ne varsa kıyamete tesadüf etmiş, Allahın gazabını görmüş gibi korkunç korkunç sadâlar vermeye başladı. Deniz bir taraftan, bulut bir taraftan, gece bir taraftan... Üzerimize üç karanlık birden çöktü. Deniz yükseldi, yükseldi, göklere kavuştu; bulut alçaldı, alçaldı, âdetâ yeryüzüyle birleşti. Arada bir zulmet, su mudur, hava mıdır fark etmek için keramet ister. Sola gitsen engin; adam Varna'yı tutturayım derken meselâ Hocabey'e düşecek. Sağa gitsen her taraf sahil, her taraf kayalık, her taraf düşman. Bilir misin, gemicinin en büyük düşmanı topraktır, isterse vatan toprağı olsun. Geri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dönsen, neuzibillah, insan Müttefik devletlerin kaptanlarına gülünç olacak. İleri gidilecek hava değildi, fakat çaresiz gittik. Görmeliydin ki havada, deryâda ne kıyametler kopuyordu, görmeliydin ki altımızda koca korvet kasırgaya tutulmuş kâğıt parçası gibi nasıl şiddetle, ne kadar sür'atle uçup gidiyordu. Meğer biz o karanlığın içinde iken üstümüzü gayet nurânî bir mehtâb ihâta edermiş. Gûya geminin direği dokundu da bulutun bir tarafını paraladı, mehtâb revnakiyle, saltanatiyle görünmeye başladı. Hani, seni ilk gördüğüm zamanlar geceleri bin türlü karanlık karanlık ümitler içinde şu evin etrafını döner dururken arada merhamet ederdin de bir dakikacık pencerenin siyah perdesini aralar, güneş yüzünü gösterirdin ya, mehtab da hep hatırıma o gecelerin lezzetini, revhâniyetini getirmeye başladı.

DİLRÜBÂ — Of... Canınız muhâtarada iken öyle şeyleri nasıl düşünürsünüz?

AKİF — Bizim halimiz odur, efendiciğim. Enginde deniz göklere çıkarken gemimize bir martı konar, hepimiz birden ninemizden, babamızdan, haremimizden, sevdiğimizden, ahbabımızdan, akrabamızdan mektub getirmiş gibi sevine sevine etrafına koşarız.

DİLRÜBÂ — Öyle ya! Size engin olsun, mehtâb olsun, kuş gelsin de arkanızda kalanların göz yaşını, gönül çarpıntısını kim düşünecek?

ÂKİF — Arkamdan niçin göz yaşı dökeceksin? Niçin gönlüne halecan getireceksin? Denizi, fırtınayı zihninde gerçek büyütüyorsun. Ah, bir kerecik beraber bulunsan da denizde nasıl saltanat sürüyorum, havanın, suyun şiddetine nasıl karşı duruyorum, seyretsen!

DİLRÜBÂ — Yok... İstemem.

ÂKİF — O nasıl lâkırdı? Benimle beraber bulunmayı mı istemiyorsun?

DİLRÜBÂ (Kendini toplayarak) — Ben mi? Sizinle beraber bulunmayı istemem de dünyada ne isterim? Benim başka ne emelim, ne muradım olabilir? Gemideki saltanatınızı, büyüklüğünüzü görmek istemem, sonra belki «Beni Dilrübâ mesnedim için, ikbâlim için seviyor» dersiniz.

ÂKİF — Çocuk, ben senin gönlünü bilmez miyim? Ben senin halini anlamıyor muyum? Hiç senin muhabbetinden, senin mürüvvetinden zihnimde bir parçacık, zerre kadarcık şüphe olmak lâzım gelse şimdiye kadar yaşar mıydım? Gel, gel efendiciğim, seninle vedâ edelim. Ben gidiyorum, inşallah hayırlısiyle yakın vakitte gelirim, senin gül cemâlini böyle renkli, tarâvetli görürüm.

DİLRÜBÂ — Ah, şimdiye kadar hiç de hatırıma gelmedi, deli gibi denizleri, fırtınaları düşünüyorum, beyim sen kavgaya gidiyorsun; beyim

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sen tüfek karşısına, top ağzına atılıyorsun. Allah canımı alaydı da bu günleri göstermeyeydi.

ÂKİF — Sen kavgadan mı korkuyorsun. «Akif'e bir hal olur» diye mi bu kadar telâş ediyorsun? Bir kere düşün bak, kavganın âdetâ yaşayıştan hiç farkını bulabilir misin? Dünyada her gün, bir muharebede telef olanların yüz katı adam ölüyor, kavgada telef olanlar da bir tesadüfle gidiyor, dünyada ölenler de... Demek ki muharebe meydanı küçülmüş bir âlem. Öyle değil mi? İyice dikkat et, şimdi benim muharebeye gideceğim için telâş etmek dünyada bulunduğum için korkmak gibi değil midir?

DİLRÜBÂ — Ah, beyin aklı başında, beyin ferahı yerinde, durmus da dünyanın hayalâtını kuruyor, sonra beni de aldatırım sanıyor. Bey kavgaya gidecek, canını bin türlü muhâtaraya atacak, ama arkasından Dilrübâ kederinden, endişeden helâk olurmuş, yahut kimsesiz, garib, sefil kalırmış. Oralarını kim vazife eder?

ÂKİF (Cidd ü ehemmiyetle) — Gel, buraya gel. Ben kavgaya gidiyorum, ben devletimin hizmetine gidiyorum. Beni sever misin? Benim muhabbetime lâyık olmak ister misin? Arkamdan ağlamayacaksın; benim için kederinden bir damla yaş dökmeyecek, bilâkis iftihar edeceksin, «Beyim insandır, beyim milletine hizmet ediyor, beyim vatanının düşmanlarına karşı duruyor» diye sevineceksin. Gönlünün bu türlü hissiyât ile dolmasını isterim, aklında daima böyle tasavvurlar bulunmasını arzu ederim. Cenab-ı Hak ihsan eder de senden bir çocuğum dünyaya gelirse dünya ile âhiretin hiç farkını bulamayacak yolda terbiye edeceksin, vatanı için memnun memnun ölmeye hazırlayacaksın, anladın mı? Kavgada bana bir hal olursa...

DİLRÜBÂ — Dünyada her şey olabilir, insana lâzım olan, her fenalığa nefsini hazırlamaktır. Düşündüğü başına gelmezse hiç zararı olmaz, gelirse faide görür. Çünkü bir belâya bekleyerek uğramak bağteten mübtelâ olmaktan bin kat ehvendir. Bana bir hal olursa, korkma, sefil kalmazsın. Allah seni kimseye muhtaç etmez. Ben hepsinin çaresini düşündüm, her halin mümkün olan tedbirini hazırladım.

DİLRÜBÂ — İnsafsız! Vücûdumun her zerresine bir nüzul isâbet ediyor. Daha burada iken ölümünü düşünmüş, ona da kanmamış da kendi öldükten sonra benim için çareler, tedbirler hazırlamış. (Rikkatle) Acaba senden sonra kim yaşayabilecek?

ÂKİF — Sana «Ağlama» demedim mi? Benim başım için metin ol. Halini gördükce, metânet va'z ederken ben ağlayacağım da seni güldüreceğim. Metin ol ki canım yerinde iken şuradan gidebileyim.

DİLRÜBÂ — İşte beyim! Bak, gözlerimde bir damla nem var mı?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Madem ki sen metin olduğumu istiyorsun, istediğin kadar sabrederim. gönlümde ne kadar yara, ne kadar ateş varsa yine gönlümde saklarım. Elimden gelirse hiç gittiğini hatırıma getirmem, daima geleceğini düşünürüm. Seni her gün yanımda kıyas ederim. Gülemem, ferah bulamam; lâkin ağlamam, kimseye keder göstermem. Sen emin ol, sen rahat git! Cenâb-ı Hak hayırlısiyle kavuşmak nasib etsin.

ÂKİF (Boynuna sarılarak) — Gel, gel Dilrübâ'cığım! Allah hayırlısiyle kavuştursun; Allah devletimize zevâl vermesin! Keder etme, inşallah yakında sağ salim gelirim, inşallah yakında kavuşuruz, lezzetli lezzetli ömür süreriz. (s. 6-19)

DÖRDÜNCÜ FASIL

(Bir meyhane)

Birinci meclis

Âkif — Meyhaneci

ÂKİF — Meyhaneci! Oradan bir rakı getir.

MEYHANECİ — Baş üstüne beyim! Hazır efendim, buyrun. Âfiyet olsun.

ÂKİF — Bâri içilir bir şey olsaydı!

MEYHANECİ — İçilir bir şey mi olsa? O da söz mü? Birinci mastika, asıl sakız. Sizin gibi beylerim için mahsus İstanbul'dan getirtirim.

ÂKİF — Be herif, biliyorsun ki verdiğin rakıyı nasıl olsa içeceğiz. Çünkü memlekette bundan başka meyhane yok. Hesabını da kaç paradan istersen göreceğiz, çünkü meyhanede pazarlık olmaz. Öyle iken hiç lüzumsuz yere yalan söylemekte ne lezzet bulursun?

MEYHANECİ — Ne yapalım beyim, geçineceğiz. Geçinmek için yalnız biz mi yalan söylüyoruz?

ÂKİF (Müte'essirâne bir tavır ile) — Hayır, hayır. Ben, dünyada geçinmek nerde kalır, eğlenmek için öyle yalan söyleyenler bilirim ki meyhaneciler değil, dolandırıcılar bile nurdan pâk, gümüşten halis kalır. (Arasıra içerek) Of, başıma bir ağrı gelse de zihnimin parlaklığını hâl-i tabiîsinden azıcık noksan bulsam, istediğim gibi iş göremem diye kederimden helâk olacak hallere gelirken, şayet hastalanır, devletimin hizmetinden bir iki gün dûr olurum korkusuyla meyva yemeye cesaret edemezken, şimdi bu su şeklinde yaratılmış ateşle beynimi eritiyorum, ciğerlerimi yakıyorum. -Daha dört gün evvel zihnimdeki hayaller canımdan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
aziz idi. Hayal yine o hayal. Birbirimize düşman-i cân olduk. İşretle mahvetmeye çalışıyorum, mahvetmesem o beni kederle öldürecek. Bir türlü... Bir türlü mahvetmek de kabil olamıyor, sanki yüreğim kızgın demirlerle dağlanmış. Ne de zâlim zehir, insanı öldürecek, lâkin senelerce süründürdükten, âletlerinin her birini ayrı ayrı paraladıktan sonra öldürecek. Sanki Dilrübâ hâininin mayasından yapılmış. Acaba bunun mübtelâları neresinde neş'e bulur? Ağızdan bir alev gidip de bir kaç dakikada bir kere dokunduğu yerleri yakarak kalbi, ciğeri, ayrı ayrı her damarı dolaştığını hissetmekte insan için ne safâ vardır? Divâne, bu halleri biliyorsun da yine içiyorsun. Evet, ben öteki yılanın zehri de işretten bin kat şiddetli olduğunu bilirken seviyorum. İçeceğim, içeceğim. Gam-ı zamanı işret öldürüyor, kalbi işret uyuşturuyor, zihnimin iltihâbını işret köreltiyor. Of! Dünya böyle bir belâ zindanı olsun da ben yirmi sekiz yaşına girinceye kadar onu bir safâ mesiresi bileyim. Ne mecnûn imişim. Ah, inanma, inanma! Dünyada bir şeyin görünüşüne inanma! Bir memleket mi gördün? Kâgir binalarını mı beğendin? Bir kere duvarlarının deliğini, bucağını karıştır. Bak içinde ne iğrenç renkli yılanlar, ne korkunç kıyafetli akrepler bulursun. Dağlarda, bağlarda ziynetli açılan çiçeklere, tatlı tatlı çağlayan sulara mı aldanıyorsun? Hele bir ağacın dibinden, bir çayın kenarından bir iki avuç toprak karıştır, bak kaç cenaze parçasına rastgelirsin ki ya üzerinde dost bıçağıyle açılmış yara nişânesinden, ya içinde yâr eliyle dökülmüş zehir bakiyyesinden geçilmez. Bir insan seviyorsun. Vücûdunun tenâsübüne, çehresinin hüsnüne meftûn olmuşsun, öyle mi? O bir nikabtır, seni aldatmak için yapılmış bir nikabtır. Yüzüne baktıkça mahzûn mahzûn duruyor. Sana muhabbet mi gösteriyor? Ah, bir kere o nikabın altındaki korkunç kemikleri görsen... Görsen ki nasıl korkunç korkunç durur, nasıl çirkin çirkin güler de seninle eğlenir. Of... Dünya, dünya! Cehennemde bir kul isyan ederse Cenâb-ı Hak mücâzat için sana göndersin.

İkinci meclis

Evvelkiler — Bir sâzende — Süfyan — Halk

ÂKİF — Akşamcılar dolmaya başladı.

ÇALGICI (Tezgâhın yanında) — Gel bakalım, şuradan bize bir rakı ver. Yirmilik olsun. Ağalara da bizden birer tane caba...

MEYHANECİ — Buyrun. Sen bugünlerde altın kesmeye başladın. Allah versin.

ÇALGICI — Bir hanım bir haftada iki kere kocaya varır, iki kere

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

düğün yapar da yine çalgıcı para kazanamazsa ağalarımıza cehennemde mi türkü söyleyip zenginlenecek?

BİR KÖYLÜ — Bir haftada iki koca, iki düğün mü? Amma gayretli hanımmış.

MEYHANECİ — Allahı seversen nasıl oldu? Herkes bir şey söylüyor... Memlekette işler geçsin de sahih haberi meyhanede bile öğrenilemesin, görülmedik şey... Sen işte düğündeymişsin, elbette işin doğrusunu bilirsin.

ÂKİF — Mezar köşesine saklansam yine bu lâkırdıdan kurtulamayacağım.

ÇALGICI — Nasıl olacak? Hanım bir beye vardı, meğer eski beyi sağ imiş. Biz düğün üzerinde iken çıkagelmesin mi?

MEYHANECİ — Ey... Sonra?

ÇALGICI — Sonra ne olacak? Yeni nikâh bozulmuş, eskisini de hanım bozdurmuş. Kadınlar neyi murad eder de ellerinden kurtulur? Yine tuttu berikine vardı.

ÂKİF — Ah!

ÇALGICI — Dün düğünü oldu, bu gece güvey girecek.

ÂKİF — Ah, kurtulur kurtulmaz yine sevgilisinin kucağına düşmüş öyle mi? (Elini trapezeye vurarak) Ben o köpeği mutlak gebertirim.

MEYHANECİ — Beyefendi, bir şey mi istediniz?

ÂKİF (Kendini toplayarak) — Gel, şişeyi doldur.

MEYHANECİ — Geliyor beyim. Hanımın eski beyi sağ imiş de niçin öldü bilinmiş?

ÇALGICI (Âkif Bey'i görerek meyhaneciye) — Lâkırdının arkasını kes, dilin tutulsun. Hanımın eski beyi arkada oturuyor. Bak gözlerinden ateş fırlamaya başladı.

BİR KÖYLÜ — Niçin öldü bilinmiş? Niçin?

BİR YERLİ — Onu çalgıcı ne bilecek? Süfyan Ağa'ya sor, öldüğüne şahit olanlardan biri o idi.

SÜFYAN — Sus, sen de ağzına gelen hezeyanı söyleyip durma.

ÂKİF — Şahit bu habîs öyle mi? Ben şimdi işin hakikatini meydana çıkarırım, yüreğini parçalayıp da öyle çıkarmak lâzım gelse yine çıkarırım. (Yavaş yavaş Süfyan'ın yanına giderek) Senin ömründe ölülerle konuştuğun var mı?

SÜFYAN — Ben büyücü müyüm?

ÂKİF — Bilmem. Fakat yalancı cellâdsın, orasını bilirim, hem iyi bilirim.

SÜFYAN — Ağa, benden ne istersiniz? Şurada kendi kendime oturuyorum. Benim öyle yalancı cellâda, filâna aklım ermez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÂKİF — Mel'un, yalancı cellâda, filâna aklın ermez de Âkif Bey'in öldüğüne nasıl şehadet ettin?

SÜFYAN — Âkif Bey gemisini attı, karaya çıkardıkları vakit üzerinde hiç candan eser bile yoktu, herkes ölü zannettiler, biz de öyle sandık. Hattâ ben sandal ile iskeleden ayrıldığım zaman mezarını bile ismarlamışlardı.

ÂKİF — Edebsiz yalancı, gözünün önünde duruyorum da bu yalanları yüzüme karşı söylüyor. Ne Allahtan korkuyor, ne nefsinden utanıyor. Köpek! Âkif benim. Denizden çıktığım zaman şimdikinden sağlam idim. Benim nasıl üzerimde candan eser yok gördün de ölü zannettin? Ne şaşkın şaşkın yüzüme bakıyorsun? Bu yalanı niçin irtikâb ettiğini söyleyeceksin? Şimdi söyleyeceksin. Söylemezsen yahut bana da yalan söylemeye kalkışırsan! Amma kâziblere lânet eden Allah'ın kahhâr ismine yemin ederim ki beni yalandan gönderdiğin âhirete seni gerçekten gönderirim. Hem yalancı şahitlikle değil. (Cebinden bir rovelver çıkararak) Bununla gönderirim. Bunu gördün mü? Dünyayı senin gibi on iki habîsin vücûdundan temizlemeye kifâyet eder.

MEYHANECİ — Aman beyim, ayağınızı öpeyim, zabıta duyar da meyhaneyi kapatır.

ÂKİF — Yıkıl oradan, sen de cehennem yolunda bu hınzıra arkadaşlık etmek mi istiyorsun?

BİR YERLİ (Meyhanede bulunanlara) — Kalkın, şuradan selâmetle gidelim. Bunlar bir iş çıkaracak da sonra belâsı bize dokunacak.

(Herkes birer birer çıkar)

Üçüncü meclis

Âkif — Süfyan — Meyhaneci

ÂKİF (Süfyan'a) — Söyle bakalım, yalancı şahitliği niçin irtikâb ettin? Seni kim teşvîk etti? Hâlâ susuyor. Şimdi bir kurşunda beynini paralayacağım. Hayvan yalancı şahitlik etmiş, Allahına, dinine hâin olmuş iken şimdi susacak da efendisine, arkadaşına sadakat edecek. Sanki ben işin hakikatini bilmiyorum, sanki ben Esad Bey'i görmedim.

SÜFYAN — Be adam, kaçamak yolları gösterip de bana bir daha yalan söyleteceksin öyle mi? Mutlak başıma belâ mı olmak istiyorsun? Esad Bey kimdir? Vallahi billahi, ne türlü temine inanırsan, bir oğlum var, ölüsünü omuzumda mezara götüreyim ki, ben Esad Bey'i bilmem. Bana Esad Bey adında bir adam şahitlik için bir şey söylemedi, bir şey vermedi.

ÂKİF — Habîs, Allah rızası için mi yalancı şahitlik ettin?

SÜFYAN — Siz hareminizi bilmiyor musunuz? O kocasız durabilir mi?

ÂKİF — Ah!

SÜFYAN — Öldüğünüzü işitmiş, başka bir şey tasarlamış, geldi bana musallat oldu. Fakirlik var, ne yapayım. Allah affetsin, ben de sizi öldü diye işitmiştim...

ÂKİF (Lâkırdısını keserek) — Kalk, kalk mel'un, şuradan defol. Beni şimdi gerçekten öldürdün. Kürenin tâ orta yerindeki ateşe düşeydim de buraya gelmiyeydim. Yarabbi, ne büyük günahım varmış ki beni bu hallere düşürmek için bir günde iki kere ölümden kurtardın? Kalk, şuradan cehennem ol diyorum, şimdi ciğerlerini kucağında görürsün.

(Süfyan çıkar)

Dördüncü meclis

Âkif — Meyhaneci

ÂKİF — Ah, geçen gün söylediği sözleri işitmişken yine bu kadar hâin olduğunu tasavvur edemezdim. Meyhaneci, şuradan rakı getir. Şu altını da al, hesab lâzım değil, hepsi senin olsun, sana zararımız dokundu, müşterilerini kaçırdık.

MEYHANECİ — Bereket versin beyim, Allah ömrünüze bereket versin. Keşke her vakit bir müşteri gelse de sizin gibi gelse... onlar sizi tâciz ettiler.

ÂKİF — Haydi, haydi işine bak, bana nedim lâzım değil. Ah, benim öldüğüme emin değilken başkasına varmaya kalkışsın. Hattâ öldüğümü isbat etmek için yalancı şahidler tedârik etsin. Dilrübâ, o insan yüzüne baktıkça vefâdan, muhabbetten yaratılmış bir melek gibi görünen Dilrübâ, o başım ağrısa kederinden can vermek derecelerine gelen Dilrübâ, mevtime yoktan icad edecek kadar müştak olsun. Yarabbi, insanın gözlerine yalandan o kadar tatlı baygınlık çöker mi? İnsan yüzüne yalandan o kadar şirin mahzûnluk gelir mi? Hınzırı kudretine bürhan göstermek için mi yarattın? Yaptı, hepsine muvaffak oldu. âkibet beni bu hale getirdi. Kendi, bu gece... ah, bu gece beyinin koynuna girecek. O ağız, o bana «Uğrunda ölürüm» diyen ağız Esad'a kim bilir neler söyleyecek. Bu gece, bu gece o vücûd, o yanımda yattıkça kendimi iki ruha mâlik zannettiğim vücûd başkasının kucağına nasib olacak. Bana vaktiyle ne kadar muhabbet gösterdiyse başkasına da o kadar muhabbet gösterecek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kim bilir? Belki onu gerçekten seviyor. Ah, ölmeli. Dilrübâ gebermeli, mutlak, mutlak gebermeli... O yılanın dünyadan vücûdu kalkmayınca ben yaşayamıyacağım. O akrebi ezip de kanını üzerine sürmeyince yüreğime açtığı yaranın acısına sükûnet gelmeyecek. Mutlak gebermeli, hem benim elimde gebermeli. Benim canıma kasdetmiş, sağ iken ölü göstermeye çalışmış, öyle mi? Âkibet diri diri mevtâ haline getirdi ya. Ruhum ölmüş, yalnız meydanda vücûdum geziyor. Onu da kin, intikam nâmında iki peri tuttu, onlar gezdiriyor. Her saat ölüyorum, can çekişmekteki acıyı her dakika vücûdumda hissediyorum, ölüm azabını hayat kadar uzatıverseler benim halimin aynı olur. Ah, bu hallerden sonra o başkasıyle mi safâ sürecek? Mutlak öldürürüm. Öyle tabiatın kemâline şüphe getirecek kadar denî bir vücûdun dünyada hiç lüzûmu yoktur. Ama kâtil olacakmışım? Ne olursam olayım. Ben onun bir avuç kanını içeyim de isterse Allah her damlasından gönlümde bir cehennem peydâ etsin. Belki yine çekeceğim azab bundan ehven olur. Niçin kâtil olayım? İnsan bir düşman gemisine rastgeliyor, batırıyor, içinde bin beş yüz kişi de beraber batıyor, yine kâtil olmuyor. Bir gemi düşman canı yakmak da bu mel'ûnun yerini tutar mı? Ah, ben muhabbet için yaratılmıştım, askerlik için terbiye olmuştum. Şimdi gözüme kâtillikten başka bir şey görünmüyor. Şu dünyada hiç bir şey düşünmeye iktidarı kalmayan aklımla kâtilliğe tuhaf tuhaf tevîller buluyorum. Beni bu hallere getiren kahrolsun. Ben sebeb olmazsam nereden kahrolacak? Öldüreceğim, mutlak öldüreceğim. Gönlümün alçaklığına bak, bu kadar hiyânetten sonra hâlâ seviyorum. Hâlâ geberip de arkamdan bırakmaya, yaşayıp da başkalarının koynunda görmeye bir türlü kâil olamıyorum. (Ağlayarak bir tarafa yığılır. Kendini muayene ederek:) Vücûd, vücûd! ne zayıf âlet, ne âciz şeymişsin! Üç gece uykusuzluğa, üç gün rahatsızlığa dayanamıyorsun, bir kaç salkım üzümden çıkan eczânın ağırlığını kaldıramıyorsun. Bari şurada biraz gebereyim, yatayım. Ya sonra uyuyakalırsam, sabaha kadar uyanamazsam da... o... o murâdına nâil olursa... O bu gece gelin olmuşken yarın sabaha kadar yaşarsa? Ah, Cenab-ı Hak göstermesin! Sonra vücûdumun her parçasını dişlerimle koparsam kendi intikamımı kendimden alamam. (Acı acı gülerek) Benim bu halde gözüme bir kaç dakikadan ziyade uyku mu girer? Tutalım ki girsin, meyhaneciye tenbih edip de kendimi uyandırtmak muhal değil. Meyhaneci! Buraya baksan a, sağır mısın?

MEYHANECİ — Efendim, geliyorum. Kadehleri yıkıyordum. Affedersiniz, buraya sizin gibi zatlar teşrif ediyor, her şey temiz olsun, pâk olsun, efendilerim izzet görsün, ikrâm görsün, derim. Buyurun, bir emriniz mi var?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÂKİF — Birinci emrim : Yanıma geldiğin vakit az lâkırdı söyle.

MEYHANECİ — Pekiyi efendim, irâde sizin. Tek siz tâciz olmayınız da isterseniz hiç lâkırdı söylemem, dilsiz olurum. Bendenizin kârım efendilerimi memnun etmek değil mi? Madem ki lâkırdı istemiyorsunuz, niçin söyleyeceğim?

ÂKİF — Hâlâ söylüyorsun.

MEYHANECİ — Sustum, işte sustum efendim.

ÂKİF — İkinci emrim : Ben şurada biraz uyuyacağım. Ezan okunduğu gibi beni kaldırırsın. Anladın mı? Ezan okunduğu gibi kaldırırsın. Eğer tenbihimi unutursan billah seni yarın papazlar kaldırır da bir daha ezan okunduğunu işitemezsin.

MEYHANECİ — Kaldırmayıp da ne yapacağım, a beyim? Hizmetinizden başka ne işim var? Zaten ezan okunduğu gibi burası kapanır. Kulunuz da bendehâneye giderim. Giderken efendimizi kaldırırım. Bir yastık daha getireyim mi efendim?

ÂKİF — İstemez.

MEYHANECİ (Âkif Bey'in kadehe rakı doldurduğunu görerek) — Emrederseniz tazesini getireyim.

ÂKİF — Lâzım değil, elverir, Mevcut olan elverir. Haydi sen işine bak. Ah, Çürüksu'ya niçin bugün gelip de aralarına gerçekten ölü gibi girmedim? Yok... Hayır... Daha iyi oldu, evvel gelişim daha iyi oldu. Bugün geleydim işi nerden haber alırdım? Zifaftan sonra haber alırdım a. Evet, zifaftan sonra haber alaydım da bir nüzül ile gebereydim, o yine beyine kalaydı, öyle mi? Yine aralarına girerim, ölü gibi girmezsem ölüm gibi girerim, acel gibi girerim. Öldüreceğim, mutlak ben bu gece o köpeği öldüreceğim, mutlak yarın ona teneşirden başka gelinlik hamamı göstermeyeceğim? Evin girilecek çıkılacak yerlerini bilmez değilim a. Duvardan aşamaz mıyım? İncir ağacına tutunup da küçük odanın penceresinden giremez miyim? Zifaf elbette şehnişindedir, ona şüphe mi var? Hanım eğlenecek. Elbette evinin en ferahlı odasını intihâb eder. Küçük odanın şehnişine kapısı olduğunu niçin düşünsün? Benim küçük odada bulunacağımı keşif mi edecek? Ah, hele biraz uyuyayım. Bak, ellerim nasıl titriyor. Bu zayıflıkta kalırsam korkarım kurşun kalbine isâbet etmez. Korkarım kendi geberir de kalbi, o vücûdunun nümûnesi, tabiatının hülâsası, hâinliğinin kökü, şeytanlarının yuvası olan kalbi yine eski halinde kalır. Ah, hemen uyuyacağım. Hayatımın ölümle ne kadar farkı varsa uyanıklığımın da uyku ile o kadar farkı kalmış. Of... Bu yastık da başıma mezar taşı kadar katı geliyor.

MEYHANECİ (Kendi kendine) — Yattı. Allah rahatlık versin. Bu gerçekten bey. Ne kadar mizacına göre gidersen o da senin o kadar mi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zacına göre gidiyor. Üste bol bol ihsanlar da veriyor. Acaba uyudu mu? (Yavaş yavaş yanına yaklaşarak) Galiba uyumuş... Yok, âdeta uyumuş.

ÂKİF (Uykuda) — Ah, ne vazifen? Mutlak bir kere göreceğim.

MEYHANECİ — Kimi görecek? Uyumuş da sayıklamaya bile başlamış. Of, ne de acaib sanat! On sekiz yıldır meyhaneciyim, yanıma kim gelirse tıpkı dünyaya gelir gibi geliyor. Deli ise bir kaç lokma şey yiyor, bir kaç kadeh şey içiyor, hayvan gibi hiç mânâsız yere sıçrıyor, sızıp bir tarafa yıkılıyor. Ertesi gün yine yeniden başlıyor. Biraz aklı varsa buraya gelir, bakarsın ki mahzûn, dünyanın her halinden bıkmış, meyhaneden başka bir eğlence yeri görememiş, dünyaya geldiği günden beri arayıp arayıp da bir yerde bulamadığı neş'eyi bu şişenin içinde sanmış. Ne kadar şey içerse ya gözlerinden, ya kalbinden o kadar yaş döker. Dikkat edersen kalbinden ne kadar yaş döküldüğü, ne kadar kan aktığı çehresinin halinden görünür. Bir cama baktığın vakit öte tarafına yağmur yağdığı nasıl görünürse bayağı öyle görünür. Elli sekiz yaşındayım. İnsan içine karışalı kırk dört yıl oluyor. Tam kırk dört yıl evvel bizim paşanın kilerci yamağıydım. Bugün şurada meyhaneci ustasıyım, dünyanın hali daima bir, her yerde bir, her vakitte bir. Daima deli şen, akıllı mahzûn. Of, benim de biraz aklım mı vardır nedir? Şunun bunun halini düşünür de kendi kendime mahzûn olurum. Bey, hareminden hıyânet görmüş. Vefâ umduğunun cezasıdır.

Beşinci meclis

Âkif (uykuda) — Meyhaneci — Süleyman — Şahin

MEYHANECİ — Ha, Şahin Bey, yanında da eski Osmanlılardan bir ihtiyar adam. Galiba o da bu yaşa girmişken yine dünyayı anlayamamış da meyhanede safâ, cümbüş aramaya geliyor. Buyurun efendim, lutfedin, biraz yavaş davranın ki şurada bir bey uyuyor.

ŞAHİN (Süleyman Kaptan ile beraber Âkif'e bakarak) — İşte, ben size demedim mi?

SÜLEYMAN — Evet, hakkınız varmış.

MEYHANECİ — Sizden iyi olmasın, nâzik bir zat. O kadar nâzik ki siz de bir dakika konuşsanız rahatsız olduğunu istemezsiniz.

ŞAHİN — Korkma, korkma. Biz onu rahatsız etmeye gelmedik. Şuradan bana bir rakı getir.

MEYHANECİ (Süleyman Kaptan'a) — Siz bir şey emretmez misiniz?

SÜLEYMAN — Sade bir kahve.

MEYHANECİ — Kahve mi? Şükür, ömrümde bir kere olsun mey-

hanede kahve içeni de gördüm. Rakınız geliyor beyim, şimdi kahveniz de hazırlanır efendim.

ŞAHİN — Nereye?

SÜLEYMAN — Uykudan kaldıracağım.

SÜLEYMAN — İşret kuvvetiyle uyumuş.

ŞAHİN — Haydi bakalım, şimdi siz de işret ediyor diye tekdire başlayınız. Sizden azar işitmekten başka bîçarenin başına gelmedik ne kalmıştı?

SÜLEYMAN — Bey, çocuk musun? Yoksa beni mâtûh mu sanıyorsun? Oğlumun yirmi sekiz yaşından sonra terbiyesine kalkışacağım, terbiye için de arayacağım, arayacağım böyle bir vaktini bulacağım öyle mi? Yüreği pek mahzûn, biraz teselli veririm diye uyandırmak istedim.

ŞAHİN — Ağa peder, pek tatlı uyuyor.

SÜLEYMAN — Ah, meyhane köşesinde tatlı uyku mu uyunur? Her ne ise... uyusun.

MEYHANECİ — (Mangal başında, kahve cezvesi önünde olduğu halde ağır ağır teganni ile).

Ağla âşık kanlar ağla
Gönlünü ateşle dağla
Coşkun sular gibi çağla
Yâr el koynunda yatıyor
Kolu boynunda yatıyor

ŞAHİN — Sus, nefesin tutulsun.

SÜLEYMAN — Bak, tatlı tatlı uyuyor demiştin, aradan iki dakika geçmeden ne fena inlemeye başladı.

ŞAHİN — İnliyor... inliyor.

SÜLEYMAN — Gönlü yaralanmış. Vücûdu sağlam görünüyor da canı hâsta.

ÂKİF (uykuda) — Yok.. Değil. O değil... Koynunda yatan o değil... Dilrübâ beyazdır, mehtâb gibi beyazdır. Bu siyah... Bu âdeta siyah.. Arab gibi, gece gibi siyah... Vücûdu, Dilrübâ'nın saçlarına benziyor. Ah, o... O... Kararmış, gönlündeki zulmet çehresine çökmüş, cehennem yılanı, derini mi soydular? Gülüyor, kollarını açıyor. Bana, bana gelecek, bana geliyor. İstemem, istemem. Sen bana vefasızlık ettin. Ah, değil, değil. Ötekine gidiyor. Gitti, sarıldı. Hani? Hani? Tabancam nerede? Şu köpeğin çehresini kan içinde bırakayım da bari öteki iğrensin, iğrensin, iğrensin. Ben iğreniyorum, ah, ah!

ŞAHİN — Ne fena sayıklıyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SÜLEYMAN — O sayıklamak değil, uyku haliyle gönlündeki kuruntular taşıyor da ağzından dökülüyor.

ŞAHİN — Nasıl kuruntu?

SÜLEYMAN — İşitmediniz mi? Allah bilir amma karıyı öldürmeye niyet etmiş.

ŞAHİN — Allah göstermesin. Öyle bir fahişenin yoluna Âkif kâtil mi olacak?

SÜLEYMAN — İnşallah benim zannım yanlış çıkar. Şu kadar var ki bunu muhâfaza lâzımsa, bu gece lâzımdır. Biliyorsunuz a, zifaf bu gece olacak. Biz mutlak bu gece orada bulunmalıyız.

ŞAHİN — Ben bulunamam. Bulunursam Âkif'ten evvel ben kâtil olurum.

SÜLEYMAN — Evet, sizin lüzûmunuz yok. Ben bulunmalıyım. Siz zaten orduya gideceksiniz. Lâkin nasıl bulunurum?

ŞAHİN — O kolay. Ben şimdi götürür, sizi Kamer'e teslim ederim.

SÜLEYMAN — Hiç kabul eder mi?

ŞAHİN — Kabul eder. Eline bir altın verdiğin gibi sizi değil, şeytanı bile kabul eder.

SÜLEYMAN — Bu gece zifaf gecesi.

ŞAHİN — O bir altını görsün de isterse Kadir gecesi olsun.

SÜLEYMAN — Bey, gider birine söyler, sonra tedbirimizi bütün bütün hükümsüz bırakırız.

ŞAHİN — Bir altın kazanacak değil mi? Kimseye söylemez. Sual meleklerine bile söylemez.

SÜLEYMAN — Çocuk pek fena inliyor. Şunu uyandıralım da biraz lâkırdı edelim. Belki halini anlarız, tedbirimizi de ona uydururuz. Âkif! Âkif!

ÂKİF (Uyanarak) — Ha? Kim o? Peder... Ah, siz misiniz? Affedersiniz.

SÜLEYMAN — Otur oğlum, itizâra hacet yok. Dnüyada insanın başına her şey gelir. Vaktiyle, kim bilir biz de ne kadar özür dilenecek işlerde bulunduk.

ÂKİF — Ben bu lâkırdılarla teselli bulur muyum sanırsınız? Âkif sarhoş oluyor, meyhanede sızıyor, babası ayağına geliyor da, uyandırıyor.

SÜLEYMAN — Oğlum, bir iki lâkırdı söyleyeceğim. Târiz ediyor, tekdir ediyor zannetme. Konuşalım. Babaca, oğulca değil, kardeşçe konuşalım. Beni Atıf farzet. Benim sakalım olmasa tıpkı ona benzerim, değil mi? Şu işretin bu kadar fenalığını bilirsin de niçin mübtelâ oldun?

ÂKİF — Babacığım, işret hayali kırıyor, insanı düşünmekten alı-

koyuyor; ben de dünyanın halini düşünerek yaşamayı ölümden bin kat lezzetli görüyorum, düşünmeyerek ölmek istiyorum, onun için içiyorum.

SÜLEYMAN — Âkif, sen Dilrübâ'yı hâlâ seviyorsun.

ÂKİF — Ben mi? Ne yalan söyleyeyim, hâlâ seviyorum. Hakkınız var, hâlâ seviyorum. İçindeki muhabbet beraber çıkacağını bilsem billâh şimdi tırnaklarımla göğsümü paralar, gönlümü bulunduğu yerden koparır da gözünüzün önünde parça parça ederdim.

SÜLEYMAN — Lâkin iyice biliyorsun a, o seni sevmiyor. O kadar sevmiyor ki üç gün evvel seni yalanla öldürmeye çalışmış, o kadar sevmiyor ki bu gece başkasının koynuna giriyor.

ÂKİF — Biliyorum, biliyorum babacığım. Onun için değil mi ki ben de onun...

SÜLEYMAN (Lâkırdısını keserek) — Ey?..

ÂKİF (Kendi kendine) — O ne kadar telâşlı sual. Galiba şüphelenmiş. (Süleyman Kaptan'a) Ben de onun elinden kurtulmaya çalışıyorum da nasıl kurtulacağımı bilemiyorum.

SÜLEYMAN — Kurtulmaya muktedir olamazsan intikamını almaya da muktedir olamaz mısın?

ÂKİF — İntikam mı? Nasıl intikam?

SÜLEYMAN — Meselâ karıya hükümetçe mücâzat ettiririz, imam evine attırırız, çünkü senin ölümüne şehâdet edenler yalancı şâhid imiş. Onları bu yalancı şâhidliğe teşvik eden de Dilrübâ'dır.

ÂKİF — Ah!

SÜLEYMAN — Tahkik ettim, zati herkes de biliyor, ne vakit olsa isbât edebiliriz. Senin bir şeyden haberin yok.

ÂKİF — Var. Benim ondan da haberim var. Hem o kadar işlere mahrem olmuşsunuz da, hem niçin işret ettiğimi soruyorsunuz. İntikam mı dedinizdi? Dilrübâ'yı imam evine göndereceğiz de o yaşıyacak, ben yaşıyacağım, hem birbirimizden ayrı yaşıyacağız. Buna mı intikam diyorsunuz?

SÜLEYMAN — Demek... Yine beraber yaşamak istiyorsun?

ÂKİF — Ah, istemem. Oğlunu sever misin? Seversen bana bir daha o lâkırdıyı söyleme. Evet, beraber yaşamayı gönlüm istiyor, cehennemde yaşayacak olsak isteyecek. Namusum kabul etmiyor, cennette yaşayacak olsak yine kabul etmeyecek.

SÜLEYMAN — Karının seninle yaşadığını istemiyorsun, başkasıyle yaşadığını istemiyorsun, kendi kendine yaşadığını istemiyorsun, muradın nedir? Ne yapsın? Ölsün mü?

ÂKİF — Gebersin, yerin dibine geçsin.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SÜLEYMAN — İşte gebermiyor. Allah öldürmüyor. sen mi öldüreceksin?

ÂKİF — Ah! (Kendi kendine) Mutlak şüphelenmiş. (Süleyman Kaptan'a) Değil, değil!

SÜLEYMAN — Ne değil?

ÂKİF — Hatırınıza gelen şeylerin hiç biri değil. Beni o kadar divâne mi zannediyorsunuz? Hiç kim kâtilliği kabul eder?

SÜLEYMAN (Kendi kendine) — Karıyı öldürecek. iyice kurmuş. (Âkif'e) Böyle muhabbet işlerinde herkes irtikâb eder.

ÂKİF — Herkes mi irtikâb eder? Benden umar mısınız?

SÜLEYMAN — Biz vaktiyle haremimiz vefâsızlık etmek değil, benimsediğimiz bir sokak fahişesi başkasiyle görüşse canına kasdederdik.

ÂKİF — Hakkınız varmış. Hakkınız var. Lâkin zaman değişti. Biz şimdi o tabiatte değiliz. Bırakın, ağzımı aramak, kalbimi karıştırmak mı istiyorsunuz? Beni bırakın. Akşam oldu gideceğim.

SÜLEYMAN — Nereye?

ÂKİF — Gemiye. Gece vakti gemide bulunmayayım mı? Bir bora çıkarsa kim idare edecek? Gidiyorum, babacığım. inşallah yarın görüşürüz... Elbette bir yerde görüşürüz. (s. 73 - 93)

(Mustafa Nihat Özön, İstanbul 1961).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

5

CELÂLEDDİN-İ HARZEMŞAH'tan

PERDE
3

Ordugâhda bir şâhâne çadır
Meclis

Neyyire — Celâl

NEYYİRE — Padişahım! Büyük bir muhatara geçirdik. Harzem'de Tatar hücûmundan kurtulmamız bekāyâ-yı mucizâttan değil midir? Cenâb-ı Hakk seni böyle fevkalâde muvaffakiyetler için mi yaratmış?.. Elbette hâtırındadır. Bin sekiz yüz kişi ile doksan bin düşman arasından kurtulduk. Karşımıza gelen alayları -yıldırım, bulutu paralar gibi- paraladık. Etrafımıza yağmur kadar oklar yağdı. Sel kadar kanlar aktı; yine kurtulduk. Hem yüz düşmân lâşesine karşı bir şehit verdik. Buralara kadar geldik. Elhamdülillah sağız, sâlimiz. Sağ olduktan başka galebe de bizim.

CELÂL — Âlemin mihnetinden, herkesin lisânından da o kadar suhûletle kurtulabilsek!..

NEYYİRE — Âlemin ne mihneti kaldı? Halk sizin için ne diyebilecek? Pederinizin hâli malûm. Hakk rahmet eylesin. Birâderleriniz, ümerânız, mâhiyetlerini Harzem'deki fi'illeriyle isbât ettiler. Millete, insaniyete sizden başka hizmet eden kimse kalmamışken, herkes -devâsından istikrâh eden Mecnûn'lar gibi- sizden mi şikâyet edecek? Daha ne yapmak elinizden gelirdi? Dünyayı dehşetinden titreten Cengiz'e yalnızca karşı durdunuz. Ordularını bozdunuz. Elinden memleketlerini aldınız. Tatar Ye'cücdür diyorlar. Eğer öyle ise o Ye'cücün karşısına da siz sedd olunuz; bu kadar gayretten, bu kadar muvaffakiyetten sonra hakkınızda kim ne söyleyebilecek?

CELÂL — Ben, elimden geldiği kadar vazifemi yerine getirmeğe çalıştım. Fakat, yalnız gayret her ihtiyâca mukabil gelmiyor. Düşman kanından seller akıtsak, o da yine bizim memleketleri harâb ediyor. Birkaç parça olmak elimden gelmez ki, her fırkanın başında, her yerin muhâfazasında bulunayım. Biz burada bir ordu bozuyoruz. Tatar ötede bir

padişâhlık yer batırıyor. Biz burada bir kavga kazanıyoruz. İslâm ötede bir kişver kaybediyor. Biz burada bir kaç bin merdin yüzünü güldürüyoruz. Felek ötede birkaç milyon bîçare, kadın, yetim, çocuk ağlatıyor. Hepsinden mes'ûl benim. Cenâb-ı Hakk hepsini benden soracak?.. Ah!.. Keşke pederim hayâtta olsaydı da ben, padişâhlığa bedel emri altında bir asker buluna idim. Bari yalnız yaptığım işten mes'ûl olurdum. Yapamadığım şeylerin olsun mes'ûliyeti bana ait olmazdı.

NEYYİRE — Sübhânallah!.. Sizden başka her kim olursa olsun ef'âlinizin yarısını meydana getirmiş olsaydı iftiharından dünyâlara sığamazdı. Siz bir türlü gösterdiğiniz büyüklüğe kanamıyorsunuz. Cengiz'i yıldırdınız. Hâlâ gölgesinden korkan çocuklar gibi ef'âlinizin karşısında tir tir titriyorsunuz...

CELÂL — Benim vazifem Cengiz'i yıldırmak değil; İslâm mülkünü kurtarmak!.. Tatar'ın tasallutu ezân sesi işitmiş memleketlerden bütün bütün bertaraf oluncaya kadar ne yapsam azdır. İnsan için mâdemki daha yapacak şey vardır, yaptığı şeylere kanâat nasıl câiz olur? Bir kerre düşün! «Ehven-i şerr» addolunmak eşref-i mahlûkat cinsinden olan bir vücût için ne büyük mezellettir?

NEYYİRE — Padişahım! Her ne istersen yap! Her ne istersen yapıyorsun! Her ne istersen yapmağa muktedirsin! Tatar'ın vücûdunu buralardan ref'eden himmetin inşallah bütün bütün dünyadan da kaldırır. Yalnız şurasını unutma ki, ef'âlin sana nisbet ne kadar küçük ise sâirlere nisbet o kadar büyüktür. İşte dünyâda kimse senin gibi olamıyor. Sen de biraz herkese benzesen ne olur?

CELÂL — Ne mi olur? Kendimi erkek, büyük padişah bilirken fedâkârlıkta seninle, tahammülde Kutbeddin ile, himmette çadırın kapısında duran uşaklarla müsâvi mi tutayım?

NEYYİRE — Size kim dedi?

CELÂL — Lâkırdılarından o netice anlaşılır!.. İyice bil ki hâlâ vicdânım rahat değil, sana olan muhabbetimi bile vazifeye meftûniyetten ziyâde görüyorum.

NEYYİRE — Siz, istediğiniz kadar minnet edin. Ben size vaktinde sadakat gösterdim.

MECLİS — 4

Evvelkiler — Kutbeddin

NEYYİRE — Yine ne var?

KUTBEDDİN — Hiç!.. Özbek gelmiş, mutlak efendimizi göreceğim, diyor.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CELÂL (Neyyire'ye) — Sonra konuşuruz iki gözüm!

NEYYİRE — Fermân padişâhımın! Lutuf buyurur da mühim bir şey varsa, bana da haber verir misiniz?

CELÂL — Deminki hiddet, nezâkete döndü öyle mi? Allah seni güneş gibi yaratmış. İnsanın gönlünü şimdi harâretlendirir isen, birkaç dakika sonra çiçekler, güller içinde bırakırsın! Mühim bir iş olunca bildirmeyip de ne yapacağım? Senden başka bir rûh-ı sâniye mâlik miyim ki hüznümü, sürûrumu onunla paylaşayım? (Kutbeddin'e) Söyle de gelsin, benim arslan çocuğum!

(Neyyire çıkar.)

MECLİS — 5

Celâl — Kutbeddin — Özbek

CELÂL — Hayırdır inşallah!

ÖZBEK — Hayır değil padişahım!.. Bendenizi tâli'im baykuş gibi musibet tatarlığına, Cengiz âdemi gibi efendimizi mahzûm edecek şeyleri haber vermeğe ta'yin etmiş. Nureddin geldi. Biz bu tarafa çekildikten sonra Harzem'de olan ordumuz bütün bütün perişan olmuş; ümerâmızdan bir kendisi kurtulabilmiş. O da yaralarından bayılmış da meyyit zannolunmuş. Tatarlar, memleketi yağma hırsiyle orduya bakmamışlar. Meğer ihsân buyurduğunuz küheylan kendi kadar sâdık bir mahlûk imiş. Bîçareyi dişiyle arkasına atmış da bir kenara çıkarmış.

CELÂL — O kadar tafsilât lâzım değil; Harzem gitmiş mi? Birâderler ne olmuş? Ötekiler...

ÖZBEK (Lâkırdısını keserek) — Memleket gitmiş padişâhım! Mel'ûnlar onu da Buhara'ya Hocend'e benzetmişler; yerle yeksân etmişler!

CELÂL — Âh! İçinde doğduğum, içinde büyüdüğüm memleketim!.. Seni de vücût âleminden çıkardılar?.. Of!.. İnsan ne kadar fikrini salâha sarfetse; böyle def'aten zuhûr eden felâketler üzerine hodperestlikten geçip de bütün bütün vazifesine esir olamıyor. Bu kadar İslâm mülkü harâb olmuşken bir doğduğum yer için dünya harâb olmuş kadar müteessir olmakda mânâ nedir? Allah fırsat verirse, tekrar ma'mûr ettiğim zaman binalarında temel taşı yerine Tatar kemiği kullanacağım.

ÖZBEK — Helâk olmuşlar!

CELÂL — Hak rahmet eylesin, şehit olmuşlar!..

ÖZBEK — Hayır padişahım! Bayrağınızın altında fedâ-yı can etmiş olsalardı o vakit şehit olurlardı. Onlar, kendi saltanatlarını düşünmüşler.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
o yolda âhirete gitmişler. İslâmiyete hizmet için çekilen kılıç, din düşmanlarını ikiye böler, muvahhidler içinde şakk-ı isyâna âlet olmaz, üzerlerine farzolan itaati yerine getirseler idi, bugün Harzem mülkünün yarısı olsun elde bulunurdu!..

İhsan buyurunuz pâdişâhım! Kulunuza öyle vicdânınızın hissiyyâtına hâil olacak bir tarz ile bakmayınız! Edebe mugâyir lâkırdılar söylüyorsam dinime, milletime olan muhabbetim, padişahıma, memleketime olan sadakatim için söylüyorum!

MECLİS — 6

Evvelkiler — Nureddin

NUREDDİN (Girerek) — Padişâhım!

CELÂL — Gel Mevlânâ! Allah himmetinden büyük, hizmetinden ziyade ecr ihsân etsin! Şöyle yanıma gel de otur, âdâba, teşrifâta hâcet yok! Harzem'in, ordumuzun, (sağlıkla olmasın) birâderim olacak bedbahtların hâlini Özbek söyledi. Beriki hâinler hani Nuştekin, Hâdim Han takımı nê oldu? Onlar Cengiz tarafına geçtiler değil mi? Orasını anlamak istiyorum.

NUREDDİN — Hayır padişahım! Hamdolsun ki, mel'ûnlar o mezellete nâil olamadılar. Tatar'a arzettikleri imân-ı ye's, estağfurullah, imân-ı ye's değil, şirk-i me'yûsâne sayılmış da hepsinin idâmına emir verilmiş. Sebebini anlayamadım. Her ne olursa olsun -bir hâneye düşen ateş, içindeki mu'ziyâtı da yaktığı gibi- Tatar'lar İslâm mülkünde bu kadar yüz bin insan şehit ettikten sonra birkaç yüz de akrep tepelediler. İslâmiyete o kadarcık bir hizmetleri dokundu. İçlerinden yalnız Barak Hâcib kurtuldu. Habîs meğer pek cesur imiş pâdişâhım! Dâ'iniz daha yaralanmadan herifin yanında ne kadar haşerât var ise Tatar atlılarının ayağı altında ezildi. Bulunduğumuz yer pek yakındı. Vukū'âtı gözümle gördüm. Hattâ atı da vuruldu. Kendi -biçilerek tarlaya uğramış ejder gibi- Tatar askerini iki tarafa bölerek bir dehşetle, bir nümâyişle sıyrıldı gitti. Şecâ'atinin yüzde biri kadar olsun din yoluna, Allah aşkına fedâkârlığı olsaydı, gerçekten hizmet-i hümâyûnunuza lâyık adam olurdu!..

ÖZBEK — Burada ondan ziyade te'essüfe şâyân adamlar var!.. Seyfeddin-i Irak'ı bilmez misiniz?

CELÂL — Anladık! Geçenki galebemizde pek çok hizmeti görüldü. Tut ki galebeyi yalnız o kazanmış olsun. Ne demek istersin? Her hevesine esir mi olalım? «Kula» atını altın çelenk gibi başımızda mı taşıyalım?

ÖZBEK — Hayır, padişâhım! Maksat o değil; herif muâmelât-i şâhâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nenizden acı acı şikâyetler ediyor. Allah bilir amma!.. Hıyânet edecek. Bilmem düşman tarafına geçecek kadar alçak mıdır? Hele hizmet-i hümâyûnunuzdan çekileceği şüphesiz gibi görünüyor.

KUTBEDDİN — Kim?.. Seyfeddin mi? O zâten askeriyle beraber dağa doğru çekiliyor, gördüm. Bir çeyrek evvel atına binmiş «beni seven arkamdan gelsin. Padişahını seven burada kalsın!» diye bağırıyordu. Ben, bu halini gördüm de şehit olmağa gidiyor. kendini milletimize fedâ edecek zannettim.

ÖZBEK — Padişahım! Ne fermânınız olur? Orduda ihtilâl var! Şehzâdeniz hakikat-i hâli benden cesaretli söylüyor!..

NUREDDİN — O da, beriki hâinlerin hangi haline özenmiş de Ebûcehl ile Yezid ile âhiret yoldaşlığına heves etmiş?!.

CELÂL — Cehenneme kâdar yolu var! Bana bir rütbe-i şehâdet nasîb olacak değil mi? Mezara da refîk ile hizmetkâr ile gidilmez ya! Ben, kısmetimi almakta kimsenin yardımına muhtaç değilim!.. O gürültü nedir?

MECLİS — 7

Evvelkiler — Seyfeddin

SEYFEDDİN — Padişâhım! Bârgâh-ı saltanattan herkes nasîbini ister. Bendenizin istediğim nasîb, yalnız kadrime riâyet olunmaktır. İki sâat evvel de mahsûs adam göndermiş, arzetmiştim. Beni tahkir ettiler. Emrime tâbi' olup da yolunuza can vermeğe gelen askerler, âmirlerinin hakaret görmesini istemiyorlar. Ordudan ayrıldılar. Emr-i şâhânenize muntazır duruyorlar! Efendimce de benden ziyâde ma'lûmdur ki, benim atıma kırbaç vurmak kimsenin haddi değildir.

CELÂL — Ne yapalım? Atınızın başına kırbaç vuran adamın boynuna kılıç vurmakla mı cezâ edelim? Biz de hâtırınız için ahkâm-ı şeri'ati bırakalım da Cengiz'in yasası ile mi harekete başlayalım? Tatar'ın bir hınzırı ulûhiyyet makâmına çıkarmak için telef ettiği adamlar yetmemiş gibi, biz de senin kula atı «İcl-i Sâmirî» makamında tutmak için mi döğmeyelim? Atına bir kırbaç ile vurulursa orduda ihtilâl mi peydâ olur? Fakat, İslâmiyet bugün muhâtarada, Allah'ın «hâşâ» ism-i mukaddesi ayaklar altında sürünüyor. Minârelerimiz Cengiz'e secde etsin diye yerlere yıkılıyor. Tatar'ın kılıcı korkusundan dünyada kimse (müslümânım) diyemiyor!

Bunların zararı yok, sizin at, indinizde dinden, milletten, vatandan insâniyetten mukaddes değil mi? Tatar, bir köpeğe tapıyor. İslâm da

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hâtırınız için bir ata tapınmak lâzım gelir değil mi? Çık dışarı kâfir...

Git Cengiz'e mu'in ol! Sizin kadar alçak mahlûkata onun kadar alçak padişah yakışır! Ben, sana muhtaç değilim! Askerine de muhtaç değilim! Elinden ne gelirse birinde kusur etme!

SEYFEDDİN — Padişahım!..

CELÂL — Daha lâkırdı söylemeğe çalışıyor. Çık dışarı!.. Şimdi murdâr kanının damarlarından, cehennemlik canının bedeninden çıktığını görürsün!

SEYFEDDİN — Padişâhım! Ben kadrimin, haysiyyetimin muhâfazasını istiyorum. Benim atımın başına kırbaç vurulamaz!.. Ben de ikinci derecede bir padişâhım!..

CELÂL — Of!.. Karınca da kendi mülkünün padişahı imiş! Be adam!.. Sultanü'l-müslimî'nin fermânına böyle mi itâat olunur? O sana ahkâm-ı ilâhiyyeden bahsediyor. Sen ona kadrini, atının başına kırbaç vurulamayacağını söylüyorsun! O sana Allah nâmına, din nâmına, İslâmiyet nâmına, insâniyet nâmına emirler veriyor; sen ona haysiyyet gibi, hayvan başı gibi yâ mevhûm, yahut birkaç dirhem gümüş ile alınabilir şeylerden söz söylüyorsun!.. Hicâbın mı yok? Aklın mı yok? Ne garip mahlûksun!..

SEYFEDDİN — Padişâhım! Sen galiba bu mecnûnun hayâlâtına bakıyorsun! Ecdâd-ı izâminizin yolunu iltizâm buyurunuz da düşününüz! Benim mertebemde bir emirin atına kim hakaret edebilir de ceza görmez?

CELÂL — Allah, o kaidelerin de, senin de, atının da bin türlü belâsını versin! Dünyayı böyle cehennemden beter bir hâle getiren hep onun gibi şeytan icâdı kaideler, hep senin gibi Allah düşmanı mahlûklar değil midir? Be habîs!.. İslâmiyet, o senin de kıyâmete kadar bekâsına i'tikad ettiğin, o, senin de âhirette necâtını onun sâyesinde beklediğin İslâmiyet, bir hâle geldi ki, kudsiyyetine kim inanırsa dünyâdan izâlesi vâcib sayılır. Hepimize vücût veren, hayat ihsân eden Allah-ı azîmü'ş-şânın, toprağın en aşağıki tabakasına düşen müzahrefâttan, deryânın tâ ka'rına çöken süprüntülerden alçak bir mahlûku (hâşâ!) kendi makamü'l-ulûhiyetine çıkmak istiyor. Bütün ibâdullaha kendi kulu gibi muâmele etmeğe kalkışıyor. Sen bunların hiç birinden müteessir olmuyorsun; hükûmet-i İslâmiye'yi, o mevhûm haysiyyetinin muhâfazasiyle uğraştırmaktan başka bir şey düşünmüyorsun öyle mi? Senin ma'bûdun at, dinin nahvet, ibâdetin intikam mıdır? Sen, meğer İslâm'a Tatardan muzırr imişsin!.. Yıkıl şuradan!..

SEYFEDDİN — Bundan sonra ne yaparsam ma'zûrum padişahım! Efendimizden ümmidim, hakkımda riâyet idi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CELÂL — Sübhânallah!.. Riâyet insana olur. Yıkıl şuradan.

SEYFEDDİN — Pekâlâ! Madem ki biz insan değilmişiz, gideriz!.. (Seyfeddin çıkar).

ÖZBEK — Padişahım! Emret! Hâinin vücûdunu dünyâdan kaldıralım! Düşman tarafına geçerse başımıza bir belâ daha peydâ olur.

CELÂL — İslâm'ın kuvveti şu orduya inhisâr etmiş... Şimdi araya kılıç düşürelim, birbirimizi telef edelim de Cengiz, yalnızca hâlimizi uzaktan seyretmekle, bir muzafferiyyet daha kazansın öyle mi? Allah'ını seven bizimle kalır, o hâini Allah'a tercih eden arkasından gider. Ne yapalım. Zaten maksadımız gazâ ve şehâdet değil mi? Bi-hamdi Lillâh gazi olduk. Şimdi de şehâdete nefsimizi tevdi ederiz. Yarabbi! Yarabbi!.. Âlemde gösterdiğin istignâ, hikmetine ne büyük delildir?.. Eğer, bir irâdenin vücûda gelmesi kullarının re'yine mu'allak olsaydı, nâm-ı mukaddesine yemin ederim ki bu mel'ûnlar, zâtü'l-uluhiyetini hilkat-i âlemden pişman etmeğe çalışırlardı. (s. 88-104)

(Perde iner)

(Tarihsiz)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII ROMANLAR :

1

İNTİBAH'tan

Geldi sabah-ı rûz-ı civânîye infilâk
Eyyâm-ı fitne erdi belâlar mübareği

Ali Bey agniyâ evlâdından yirmi bir, yirmi iki yaşında bir delikanlı idi. Anasının, babasının bir tanesi olduğundan ve hususiyle pederi evlâd kadrini gerçekten bilenlerden bulunduğundan -İstanbul'da bulunduğu halde- tahsiline, maarifçe terakkinin aksâ-yı merâtibine varmış olan yerler zâdegânı kadar, itina olundu. Çocuk on yaşında iken birkaç lisan bilir, üdebâ arasında, nev-restegân-ı maârifin en müstaidlerinden addolunur, hele pederinin -bizim taraflarda emsâli pek az görülen- rıfk ve şefkati, fıtratında olan safvet ve nezâkete o kadar kuvvet vermişti ki terbiyesine, muamelesine bakanlar, kendini âdetâ bir melek zannederlerdi. Fakat bîçare pederi sağ oldukça ciğer-pâresi için daima bir büyük endişe içinde idi. Çünkü çocuk sarı benizli, ziyade asabî, bununla beraber kanı da oynak bir şey olarak, gördüğü hakîmâne terbiyelerin, müşfikâne muamelelerin tesiriyle tabiatın netâyicinden olan hiddete galebe eder gibi görünür ise de, o mizacın bir diğer neticesi olan inhimâk ve ibtilâya esir olduğu, hemen her halinden anlaşılırdı : Her neye merak ederse bütün dünyayı unuturcasına ona hasr-ı eşgâl ederdi; bir şey arzu eder de husûlünde bir mâni'aya tesâdüf eylerse, maksadı ne kadar cüz'î olursa olsun ele getirmek için yolunda en büyük fedakârlıktan çekinmezdi : hattâ ufak bir emelinden me'yûs olunca günlerce hastalanır, geceleri gizli gizli ağlardı.

Pederi ise dünyada hem en büyük kemâlât, hem de en büyük nekâisin sâiki olan bu meşreb-i musırrâneyi çocuğun tabiatından çıkarmaya imkân göremediği için, o meyelânı daima tahsil ve terbiye cihetlerine sevkederek oğluna bir silâh-ı istifade etmek isterdi.

Vâkıa Ali Bey pederinin hayatından ve hele on dört, on beş yaşına girdikten sonra âlemde maariften başka sevilecek, arzu olunacak bir şey bulamaz olmuştu. Dünyayı unuturcasına meşgul olduğu şey varsa dersleri idi. Bir küçük maksat için büyük fedâkârlık ihtiyar ederse, nüshası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nâdir bazı kitapları bahâsının kırk, elli misline almakta ederdi; hastalanırsa, bir bahiste mağlûp olduğu için hastalanırdı; ağlarsa, okuduğu şeylerde bir müşkil meseleye tesâdüf edip de, halledemediğinden dolayı ağlardı.

Fakat bu âlem-i inkılâb kendi gibi sebâtı sevenlerden olmadığından, çocuk yirmi yaşına girer girmez -sebeb-i vücûdu, mürebbî-yi efkârı olan- pederi ahirete intikâl etmekle Ali Bey'in halinde birbirini müteakıb envâ'-ı tagayyürât, envâ'-ı belâyâ zuhûr etmeye başladı. (s. 16-17)

Ve beyne ihtilâf il leyli vessubhi ma'rekün
Yekürrü aleynâ ceyşühu bil'acâib*

Vaktaki uyku zamanı gelip de, bey kendi odasında tenha kalınca, vücudundaki kan seyyâle-i berkiyye sür'atiyle harekete başladı. Gûya her damarı bir telgraf teliydi ki, beynine dokunan cihetinden yıldırımlar saçılırdı. Uyumak ister; muktedir olamazdı. Düşünmek ister; bir şey bulamazdı. Yirmi yıllık ömrünün tecâribi nazarında hayâl gibi kalmıştı. İki günün meşhûdâtı ise tabiatiyle o kadar kuvvetli bir zihne hatt-ı hareket tayin edemediğinden, beyin hali hayret-i sırfa müncer olmuştu. Gûya ki gözleri açık iken uyurdu; gûya ki uyanıklık âleminde rüya görürdü.

Bilmem gecenin haline hiç dikkat buyurulmuş mudur? Bir kere yeryüzüne o karanlık çöker, bir kere odanın kapısı, penceresi kapanır da tenhalığın vahşeti fikre, kalbe istilâ eder mi? Dünya ile ademin hiç farkı kalmaz. Ne tarafa bakılsa her şeye nazar ta'alluk etmez, ses işitilmez, yâr u agyâr görünmez. İnsan uykuya muktedir olabilse Belîg'in :

Nakd-i can ile bu âlemden ucuz kurtuldum

kavlini tekrar ederek, mezara girenler kadar bahtiyardır. Olsa olsa rüyâ görür. Rüyâ ise ne kadar eziyetli olursa olsun, nihayet bir iki saat imtidâd eder. İnsan uyumağa muktedir olamazsa tabiî -belki zarurîdir ki nefsini, eneiyyetini gönlünün içinde saklanmış bilir. Cisim ruha bir mezar olur. Azab-ı kabrin envâ'ı zuhûr etmeğe başlar.

Acaba öyle bir halde hatırdan ne hülyalar geçmez? Acaba öyle bir uykusuzluk âlçminde her düşündüğünü fi'ile çıkarmaya -fi'ile çıkarmak nerede kalır?- mezara girdiği zaman münkireyne bil-ihtiyar söylemek ister kimse var mıdır? Acaba insanın içini dışına çevirseler -vicdânı ile

---

* Gece ile gündüzün çatışması arasında bir savaş vardır. Acayip askerleriyle bize hücum eder.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tenha kaldığı zamanlar- ettiği hülyalardan ziyade nazarında müstekreh görünür mü?

Bu cihan-ı mihnette kim vardır ki, bir gece tenha kalsın; bir endişeden dolayı uykusunu kaybetsin; o halde cihanı, nefsini, ef'âlini, sevâbıkını düşünsün de, milletimizin en büyük edib, en büyük hakîmi olan bir zatı muhatab ederek : «Heyhat!.. Sözün ayn-ı sevab imiş : Âleme geldiğime ben de peşimân oldum» demesin.

Cihânın ne türlü bir dâr-ı mihnet olduğu malûm. İnsanın ne kadar zayıf bir mahlûk olduğu da tarif ihtiyacından müstağni. Ali Beyin ahlâkını, terbiyesini, uğradığı endişeyi yukarda tarif etmiştik. Şimdi bir kere kendinizi onun yerine koyunuz. Bir de birinci defa olmak üzere endişeden uykusuz kalınız. (O zikri mûcib-i hicâb olacak tasavvurâtı bir tarafa bırakalım.) Simya bilmek, kimya yapmak, dünyayı kendi reyinize tatbik için bir kuvvet-i fevkalâdeye mâlik olmak, define bulmak, bir kıt'ada tasaltun etmek gibi ne kadar muhâlât ve hayalât varsa, hepsine bir cihet-i imkân ararsınız. Akıbet gene acziniz görünür; gönül mevtten başka bir şey arzu etmemeye başlar. İnsan yatağının yorganına, çarşafına bakar da kefenden, topraktan bir farkını göremez. Kendini telef etmek ister, ona da kıyamaz. Çaresiz âkibet-i hale intizâr etmeye karar verir, değil mi? Ali Bey'in hali de bu mütalâanın aynı idi.

Zihni ne kadar tasavvurât ve hayalâta muktedir ise, birer birer pîş-i nazarından geçerdi. Cümlesi gözüne uyku gibi tatlı, fakat gece gibi karanlık, rahat gibi muhâl görünürdü. Bu şeb-i yeldâ-yı ıztırâbın sabahı ise pazar olduğundan Ali Bey'ce aksâ-yı makāsıd olan arabanın orada bulunabilmesi agleb-i ihtimâl olmak cihetiyle -diri diri mezara gömülmüş adam gibi- gözünü kırpmaksızın içinde yuvarlandığı yataktan kalkar kalkmaz, ilk işi yine o temâşâgâh-ı intizâra azîmet oldu ve Çamlıca'ya gidince, iki gün evvel arkadaşlariyle ihtiyâr eylediği köşeye oturdu. İki saat intizâr etmeksizin, karşıdan beklediği araba da görünmeye başladı. Gûya ki ne kadar âmâli varsa tecessüm etmiş de, araba şekline girmiş. karşısına gelmişti. Pederini, vâlidesini karşılayarak serbestçe bir lâkırdı söylemeye hicâb eden çocuk, arabayı görünce bî-ihtiyar yerinden sıçradı, istikbâline şitâb eyledi.

Kendi arabaya doğru gider, araba ise önünden firâr ederdi. Gûya ki kendi tâlib, araba emel idi. Gide gide kalabalıktan ayrıldılar. Araba Çamlıca'dan, takrîben on dakika uzak bir ağacın altında durdu. Ali Bey bir çeyrek kadar ne yapacağını bilmeyerek etrafta dolaşmaya başladı. İnsanın hali budur : Bir maksadın arkasında dolaşır; fakat husûlüne en ziyade ümidvâr olduğu zaman takarrübünden ihtirâz etmeye başlar.

Bey bu halde sergerdân-ı hayret iken, arabanın şafak rengine takli-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

den yapılmış canfes perdeleri açıldı. İçinden yine bilmediği yolda bir işaret zuhûr eyledi. Bu ise bey için halli muhal diğer bir muamma idi. Birçok tasavvurlardan, tefekkürlerden, şüphelerden, tereddüdlerden sonra, insanın her bilmediği şeyi kendi arzusuyle mutabık bir yolda tevil etmek hassa-ı malûmesinin vücûduna binâen aldığı işareti davet mânâsına hamleyledi. (Meğer zannı ayn-i isâbet imiş.)

Bu zan ile -yukarıdan beri tafsil olunan evzâ'-ı mahcubânesiyle- arabaya takarrüb etmek istedi. Bir halde ki gözünün, kaşının hâsılı kâffe-i âzâsının her hareketi istîzân-ı matlab için bir lisan-ı edeb olmuştu. Bir on, onbeş adım kadar takarrüb edince, arabanın iki kapısı birden açıldı. Beye karşı olan tarafından kumru göğsü feraceli bir hanım, diğer taraftan iki cariye zuhûr ettiler. Cariyeler seyis ile beraber bir tarafa çekildiler. Hanım Ali Bey'in yanına doğru gelmeye başladı.

Mâlûmdur ki, böyle seyir ziyneti olan hanımefendilerin yüzlerindeki yaşmak âdeta kabarmış düzgün demektir. Setr-i simâ için değil, tezyîn-i cemâl için kullanılır. Belki hassası, havayi gönül, hafif akıl, yalancı nezaket gibi saklamak istediği şeyi tamamiyle meydana koymaktan ibarettir. İşte Ali Bey'in birkaç geceden beri zihnine istilâ eden mahbûbe-i vicdânı hakkında olan hayalâtını gözü önünde tecessüm ettiren o akkâse-i hüsn ü ân tavsîfine sezâ olan sütre-i hafifenin ta'alluk-ı nazara hevâ-yı nesimîden ziyade hâil olamamasıdır.

Ali Bey ahlâkında olan hicâb ile gönlündeki şevk ve incizâbın şiddet-i tesirâtı içinde -iki mıknatıs arasına düşmüş bir cüz'-i madenî gibi- sükûtu ıztırabı câlib ve ıztırabı sükûtuna galib bir hal-i müteredditâne ile nihâyet derecelerde icbâr-ı nefs ederek, gözlerinin üst kapağını biraz yukarı kaldırmaya muktedir olunca, karşısında ne görsün : Üstad elinden çıkma sanemlerden mütenâsib yapılı, siyaha mâil, samurî saçlı, incerek düz kaşlı, noktalı yeşil gözlü, siyah ve uzun kirpikli, hafif sarı üzerine mevceli koyu al yanaklı, irice çekme burunlu, ufak ağızlı (şiddet-i şehveti gösterir surette) ateşî kırmızı, kalınca dudaklı, her karşısına geleni kucaklayacak gibi önüne mâil yürür, insanın kalbine girecek gibi manzûruna dikkatle bakar bir âfet duruyor.

Her türlü hevesât-ı nefsaniyyenin şiddet-i galeyanı zamanında o terbiyede bulunan bir delikanlı mahbûb-ı kalbi, ruh-ı hayali olan öyle bir nâdire-i rûzigârın birinci meclis-i mülâkatına tesâdüf ederse hayretten, giryeden başka neye muktedir olabilir?

İşte Ali Bey bu derece müşkil, böyle tesirâtının izhâr ve ızmârı nâkabil bir beht içinde kalarak bir sözde arz-ı murad etmek istedikçe, havf ve tereddüd ile dudağını ısırmaktan başka bir şeye muktedir olamamak ve bir nigâh-ı tahassürle keşf-i râz eylemek arzusuna düştükçe, gözlerini

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

girye-i tahayyürden kurtaramamak azab-âbâd-ı ıztırabında iken, hanım-efendi tarafından feth-i kelâma müsâraât olunur. (s. 28-31)

Tahammül eylemez zor-i hevâya perde-i ismet
Giriban-çâki-i gül dest-i bîdâd-ı sabâdandır

Vaktâ ki cuma geldi. Ali Bey bir mev'id-i visâle gider derecelerde telâş ve inhimâk ile tâ sabah ezanı okunmadan yatağından fırlayarak, Mehpeyker'le merkez-i mülâkatı olan kûşe-i tenhâyîye azimet eyledi.

İntizârı o derece şiddette idi ki zaman uzadıkça, bayağı orada bu belâya tahammül etmekten geçirdiği leyâl-i hevl içinde bulunmayı ehven görürdü. Kız ise şeytanet-i fıtriyyesi iktizasınca, Mesut Efendi ile geçen maceradan beyin elbette hakikate vâkıf olacağını ve o halde dahi mutlaka kendiyle bir belâ çıkarmaya kalkışacağını aynıyle keşfeylediği gibi bu harekete karşı iktizâ eden tedâbîrini dahi hazırlamıştı.

Kendini muktezâ-yı hal mevki'-i niyâza sevkettiği cihetle o tedbirler cümlesinden olarak, beye bir cemile göstermek üzre Çamlıca'ya gelmek için mutad olan vakitlerden yarım saat evvel yalıdan çıkmıştı. Ali Bey kemâl-i me'yûsiyetle saate bakmakta ve zannınca daha Mehpeyker'in vürûduna kırk dakikaya yakın zaman kaldığı için nefsince tahammülü kabil olmayacak derecelerde muztarib olmakta iken, öteden hilâf-ı memul Mehpeyker'in arabası görünmeye başladı.

Araba ta yanına gelinceye kadar Ali Bey kıza söylemek için mülzim mukaddimeler, müessir ta'rizler tedârikiyle meşgul olarak zihni ise seyyâle-i berkiyye sür'atiyle cevelân halinde bulunduğundan birkaç dakika zarfında bin türlü girizgâhlar hazırladı, bin türlü itâblar buldu; kimini beğenmedi, ta'dîl etti, kimini daha teşdît etmek istedi; nihayet hepsini birbirine mezcederek cümlesinden alelacele bir hülâsa çıkarmaya muktedir olabildi. O sırada Mehpeyker de arabadan inerek yanına doğru gelmeye başladı.

Kızın cümle-i tedâbîrinden biri de tezeyyün olduğundan yapma beyaz goncelerle işlenmiş bir beyaz tel entari giyinmiş, başının ön tarafına iki yıldız iğne ile saç bağına tirfilli bir beyaz karanfil, boynuna ortası elmaslı birkaç dizi inciden yapılma bir zarif gerdanlık takınmış; başındaki gazı arkasındaki feraceyi, ellerindeki eldiveni, ayaklarındaki potini hep entarisinin renginde intihâb ederek bir hüsn-i mücessem gibi yukarıdan aşağı beyazlara garkolmuş ve çehresi ise hâsıl edeceği galebeye itmînânın meserretiyle gayet parlak, gayet tatlı bir renk bağlamıştı. Bir halde ki sîma ve endâmı bir subh-ı safâ-yı nevbahar içinde henüz şafaktan kurtulmayan âfitâbı andırırdı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ali Bey kızın cemâlini görür görmez bütün bütün kalbinde birbirini imhâ ile uğraşan sevda ve tehevvürün keşâkeş-i ıztırabına tutularak mükâleme zamanı gelince mukaddemâ tertib ettiği sözlerin bir harfini tahattur etmek şöyle dursun : «Sizden memul etmezdim» itâb-ı mâsumânesinden başka söyleyecek bir söz bulmaya muktedir olamadı.

Mehpeyker öyle mütecâhilâne sualler veyahut yalancı nümâyişlerle beyin remâd-ı sükûnet altında mestûr olan ateş-i tehevvürünü alevlendirmeye kalkışacak sadedillerden olmadığı için gayet lâübali, nihayet derecede sadakat-nümâ bir tarz ile söze başlayarak dedi ki :

«Esrârımı öğrendiniz beyim, değil mi? Zararı yok. O ne zaman olsa meydana çıkacaktı. Galiba benden me'mûl etmediğiniz şey, halimi size söylemeye cesaretsizliğim oluyor. Kalbinize müracaat buyurun, o kadar nefret verecek, o kadar utanılacak bir sırrı kendi lisaniyle söylemeye insan nasıl muktedir olabilir? Madem ki başka taraftan işittiniz, şimdi ben de söyleyeyim. Evet beyim, hakkımda ne söyledilerse, belki azdır. Gayet terbiyesiz bir evde doğdum; orada büyüdüm. Daha yaşım onüçe varmadan akrabam benim namusumu satarak zenginlemeye kalkıştılar.

«O yaşta bir çocuk iffet nedir? İnsanlık ne türlüdür? Adam kendini nasıl muhafazaya muktedir olur? Nereden bilecek?. Adam bir kere de o yola girince kum deryasına düşmüş gibi çabaladıkça batıyor, gittikçe gidiyor. Felek sevketti, ben de daima ilerledim. Dünyada yapmadığım şey pek az kaldı. Tâ sizi gördüğüm güne gelinceye kadar indimde yaşamak, seyir yerlerinde gezmekten, eğlence meclislerinde bulunmakdan ibaretti. Dünyada muhabbet dedikleri şeyin hattâ vücûduna kâil olmazdım. Bildiklerimden Atike adında yaşlıca bir kadın vardı, daima : «Kız biz de severiz, hem bizim muhabbetimiz ehl-i ırz hanımların sevdasından bin kat beter olur» derdi de ben gülerdim. Meğer lâkırdısı ne doğru imiş! Sizi bir kere gördüm. Gönlümde başka bir hal hisseder oldum. Toprak üstündeki çiğler güneşi görünce havaya münkalib olduğu gibi benim de yüzünüze bir kere nazar etmekle bütün bütün gönlüm yükselmeye başladı. Arkama bakmak istedim, geçmiş zamanlarımın ahvâlinden iğrendim. Elimden tutup da beni düşdüğüm mezbeleden kurtarmaya muktedir dünyada bir sizi tasavvur ettim. İlk gördüğüm işaretinize «Tenhada görüşelim» yollu ettiğim mukabele, nasıl isterseniz, yemin ederim ki ne satış idi, ne de nazlanmaktı. Yalnız benim kadar fena şöhret kazanmış bir kadına iltifatınızı öteki beriki görür de ortaya haysiyetinize dokunacak bir lâkırdı çıkar korkusundan ileri gelmiş bir ihtiyat idi. O akşam buradan ayrıldım, cumartesi gecesi de, pazar gecesi de sabahlara kadar uyku uyumadım.

«Halimi gözümün önüne aldım. Ne yüzle teveccühünüzü ümit ede-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bileceğimi düşündüm. Zihnime gelen bin türlü evhâm arasında yalnız bir şeye itimadım vardı; kendi kendime derdim ki: «Benim mevki'ime düşmüş bir kadına bir delikanlı muhabbet edemezse eğlenmek için meyl gösterebilir a. Eğer talihim yâr olur da, beyden öyle bir muamele görebilirsem, kendisi için evindeki cariyelerden çok aşağı, kapısındaki köpeklerden biraz daha yukarı bir sadık hizmetkârı olurum. Benimle görüşmeye arzusu devam ettikçe sayesinde gerçekten yaşarım. Benden soğuduktan sonra tabiî hasretle can verir, dünyanın meşakkatinden kurtulurum.» Burada en evvel görüştüğümüz pazar günü bu hallerin cümlesini size imâ ile anlattım.

«Meşrebiniz âlî... Benimle başka yolda ülfet etmek istediniz. Birkaç günler dünyada iken cennette gibi yaşadım. Eyvah!.. O tatlı muhabbetler, o ruh gibi ülfetler beni de kendiniz gibi zannetmenize muhtaç idi. Şimdi o zan değişti. Benim için de birkaç günün zevk-i hayaliyle yaşamaktan başka çare kalmadı. Sözlerime itimad ediniz. Mizacınız ne kadar tâhir olduğunu bilirim. Bundan sonra yüzüme bile bakmayacağınıza tamamiyle eminim. Tek siz rahat olun! Tek siz haysiyetinizi muhafaza edin de yolunuza bir Mehpeyker fedâ olmakla dünyanın altı üstüne gelmez ya!»

Habîse, hissiyât u vukuât-ı sahîhasının en müessirlerini bir yere toplayarak ve rapt için aralarına kemâl-i mehâretle bir takım yalanlar serpiştirdikten sonra neticede sıdk-ı müddeâsına delil olmak bahanesiyle bir iftirâk-ı ebedî temâyülü göstererek tertib ettiği muhâtabât-ı iknâiyeyi muktezâ-yı hâle ve beyin kabiliyât-ı vicdânına göre o derece mü'essir düşürdü ki, bîçâre delikanlı kızın lâkırdısı devam ettikçe nefretten şefkate, şefkatten tereddüde intikâl ile nihayet tesir-i sevdâ kâffe-i hissiyâtına galebe etmekle müncezibâne ve mübremâne bir tavır ile kızın eline sarılarak :

«Yüzüne bakmaya mı tenezzül etmeyeceğim? Senden geçmeye bir türlü karar veremiyorum. Karar versem de yapamayacağım. Mazi ne halde olursa olsun şimdi mezar-ı ademe gitti. İlerisini düşünelim. Amma sana gönlümün istediği gibi mâlik olamayacakmışım. Senin düşündüğün yolda mâlik olurum a. Yalnız... yalnız bana mahsus olacağına söz verir misin?» kavliyle Mehpeyker'in tasavvurundaki imkân-ı husûlü gösterince, kız istihsâline başladığı muzafferiyeti bir darbe-i ahîre ile ikmâl için hiffet-i lâübaliyânesinden bir mâsûmiyet-i elîmeye dökülerek Ali Bey'in ifâdâtına :

«Beyim, sakın! Allah aşkına sakın! Belki haysiyetine dokunur. Bak orasını düşünmüyorsunuz da size mahsus olacağıma söz istiyorsunuz. Demin de söylemiştim, tabiatım sizi gördüğüm dakikada bütün bütün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

değişti. Tahkik ediniz, -ismim bilinmez bir kadın değilim ki öğrenmekte güçlük olsun- eğer işaretinizi aldıktan sonra, yüzümü bir erkeğe gösterdimse, -hattâ tatil günleri buraya geldiğim zamanlardan başka -bir kere sokağa çıktımsa beni öldürün. Vallahi kâilim. Bu kadar zamandır hayalinizle kanaat etmiş iken, visâlinize nâil olduktan sonra mı başkasını arayacağım? Fakat siz yine sakınınız! Haysiyetinizi düşününüz» sözüyle mukabele eyledi.

Hakikat-i halde dahi beyi göreli ne kimse ile görüşmüş, ne de Çamlıca'dan başka bir yere çıkmıştı. Ali Bey ise mebâdî-yi ibtilâsından ve bâhusus Atıf Bey ile ülfetini ziyadeleştirdikten sonra gezmeyi kendine eğlence edindiğinden tahsilini gecelere, vazifesiyle uğraşmayı kalem zamanlarına hasr ile sabahleyin kalkıp da, evine müte'allik olan işlerini tesviye edince, hemen sokağa çıkarak Beyoğlu gibi, Çarşıiçi gibi cây-ı ictima' olan mahalleri dolaşır ve her nereye giderse gözlerini bir dakika etraftan ayırmaksızın Mehpeyker'i taharri eder, bulamazdı. Bu cihetle kızın beyân ettiği hakikat beyin tecrübesine muvafık düştüğü için, ihtisâs-ı emelince gönlünde bir itminân hâsıl oldu. Mehpeyker'in tekrar ettiği muhafaza-i haysiyet bahsi ise zaten sademe-i muhabbete galebe edebilecek mâni'alardan olmadığı gibi onun ağzında dolaştıkça tabiatiyle kuvvetini kaybede ede ictinâb değil bilâkis inhimâki davet eder güftügû-yı nâz ü niyâz idâdına karışmıştı.

Binâenaleyh Ali Bey iki dakika olsun mülâhaza ve tereddüde hacet görmeksizin :

«Muhabbet dünyada yalnız benim haysiyetime mi dokunacak! Akrânımdan ta'yîb edecek kim ise ibtidâ kendini ıslâha çalışsın... Mutlak görüşeceğim. Ne olmak ihtimâli var!» sözleriyle bütün bütün Mehpeyker'in arzu-yı samimîsine arz-i teslimiyet eyledi.

Mehpeyker bu sözler üzerine taklidden taklide intikalde muhayyir-i ukûl olan sür'at-i fevkalâdesiyle yine sahvet-i sadedilâneyi ele alarak kendi arzusundan ziyade beyin emrine ittibâ eder gibi bir : «İrade sizin!» dedi. Fakat söylerken o kadar cezbeli bir nigâh eyledi ki, çocuğun bütün bütün iktidarı elinden giderek kemâl-i inhimâk ile : «Bugünden tezi yok. Şimdi...» demeye ve «Şimdi...» sözünü dakika-be-dakika tekrar etmeye başladı.

Kız ise maksadını ümit etmediği mertebelerde bir sür'at-i fevkalâde ile istihsâl edince kendi mahsûsâtından olan şetâretle bir takım lâtifelere dökülerek :

«Aman iki gözüm! İhsan buyurunuz, şimdi nasıl olur? Beyefendimizi ağırlayacağız. Sonra mahcûb mu olalım? Bari akşama kadar cariyenize müsaade ediniz...» zeminlerinden tutturdu. Bir kaç dakika muhâvereden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sonra beyin gece saat bir buçuk kararlarında yalıya gitmesine karar verildi. (s. 73-82)

Ali Bey gazinoda bulunduğu müddet gönlünü ümid-i vuslatla eğlendirir, fikrini nazarına tesâdüf eden temâşâ-yı lâtîfin evzâkıyle teskîn eylerdi. Gâh denizin ufak ufak dalgalarına bakar, mâşukasının güzel gözlerinde girye-i meserret görmüş kadar ferah bulurdu; gâh Boğaziçi'nden akıp gelmekte olan gemilerin etrafa istilâ eden hafif zulmet içinde hayal meyal yelkenlerini görür, perde-i istikbâl arasından ümid-i saadetin nişâne-i zuhûru görünmüş kadar mesrûr olurdu.

Akibet saat-ı intizâr Boğaziçi'nin râkid suları kadar ağır ağır güzâr etmekle bey önüne tesadüf eden bir piyadeye binerek mev'id-i mülâkata doğru azimet eyledi.

Kendi kayığa girdiği sırada mehtap dahi ufuktan zuhûr etmişti. Tarih cemaziyelevvelin on yedisine tesadüf etmekle kamerin tenâkusa başlamış olan cirm-i mer'îsi, perişan saçlarının gölgesi cemâline aksetmiş beyzî çehreli bir güzele benzerdi. Deryaya in'itaf eden ziyâsı ise o küçük küçük dalgalar üzerinde çırpındıkça bir nuranî cemalin hava-yı muhabbetle heyecan halinde bulunan bir kalb-i sâfa düşen aks-i hayalini andırırdı. Dağlardaki çemenlerin, ormanların koyu yeşil yaprakları içinde aydınlık o kadar hafif görünürdü ki, nebâtât gûya üzerlerine yığılan nurun bir çoğunu bel' ile ta'ayyüş eder ve birazını hisse-i şükrân olarak enzâr-ı mahlûkatın cevelân-gâh-ı ezvâkına arz ve ihdâ eylerdi.

Ali Bey şûle-i şem' içine atılmış pervâne gibi sûz u güdâz-ı sevdâ ile nurlar içinde yüzerek az vakit içinde iskeleye yanaştı ve gûya ki saadet-serâ-yı visâl-i istikbaline şitâb edecek imiş gibi daha iskelede iken yalı kapısını taharrîye başlayarak dolaşılması lâzım olan sokakları mehtâp sayesinde suhûletle güzâr ederek, önüne tesâdüf eden bir köşeyi devredince gördü ki, bir bahçe kapısı azıcık açılmış, arasından Mehpeyker'in nısf-ı cemâli yan tarafından alınma bir melek tasviri gibi şimdiye kadar nigâhının me'lûf olmadığı yolda bir letâfet-i fevkalâde ile bir ağaca dayanmış, duruyor. Gönlünün halecanından vücûdünun her zerresi ayrı ayrı titriyerek ve kanının hararetiyle çehresi dakikada birkaç kere sararıp kızararak agyâr nazarından ihtizâren sokağın her cânibine göz gezdirdikten ve etrâfı tenhâ bulduktan sonra hemen kapının aralığından sür'atle içeri atıldı.

Mehpeyker ise gûya geldiğini görmemiş de birdenbire kapıdan girince yüreği oynamış gibi bin naz ü şiveden mürekkeb bir tavr-ı dil-firîb ile beyin kucağına yığıldı ve başını omuzuna vaz' ile saçlarını boynuna, göğsüne dağıtarak bir iki dakika bir hayret-i âşikâne ile yüzün baktık-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tan ve istimdâd eder yollu elini hafif hafif sıktıktan sonra kendini topladı, önüne düştü, bahçenin nihayet derecede hüsn-i tabiatle tertib olunmuş lâtif lâtif hıyabanları arasından dolaştırarak bir ufak köşke îsâl eyledi.

Güya ki bir tendürüst dilberin reng-i vücûdu gibi gayet açık pembeye boyanmış olan bu köşkü Örfî'ler, Şevket'ler görseler idi sahile kurulmuş bir mâlike-i deryâya ve önünde olan körfezciğin suyunu kenarı beline sarılmış da sâir yerleri hiffeti cihetiyle sath-ı âba yayılmış bir ipek peştemala benzetirlerdi. O halde ise sevk-i nesîm ile kasrın eteğinden peydâ olan ufak ufak habbeler o peştemalın etrafına işlenmiş inciler, cevherler hükmünde tutulabilirdi. Kasrın ortasına tesadüf eden büyük pencereyi bir nurânî sineye, kenarında şeh-nişîn-vâri harice uğramış olan iki ufak revzeni ise ay parçası gibi iki memeye teşbih etseler hayal biraz acemâne olursa da, bütün bütün letâfetten berî sayılmazdı. Hele köşkü kucaklayacak gibi üzerine müstevli olan salkım söğüt ile yapraklarının arasından geçmekte olan envâr-ı mâhitâb «bâr-ı hasretle beli bükülmüş sevdâzededir ki, yârının karşısında pa-ber-câ-yı kıyâm olarak perişan saçlarıyle cemâlini nigâh-ı istirkâbdan saklamaya çalışıyor; leyâl-i visâlde meşâte-i hüsn ü ân olan mâh-ı münîr ise o âşık-ı mâşûk-edânın giysû-yı târümârını şâne-i elmas ile tarıyor» tahayyülüyle vasfolunsa lâyık idi.

Odanın sandalye takımları beyaz zemin üzerine pembe çiçekler işleme canfesten yapılmış, halısı da döşemesinin rengînde olarak yalnız üzerine çiçek yerine ötekinin pembesinden daha koyuca bir takım iri dallar nakşolunmuş, duvarındaki kâğıdın bilâkis zemini pembe, çiçekleri yaldızla karışık beyaz olarak, tavanı ise alçıdan dondurma gayet musanna' güldesteler, papağanlarla tezyîn edilmişti.

Kara tarafına olan duvarın vasatına ve binâenaleyh büyük pencerenin karşısına tesadüf eden kapıdan girildiği gibi pencereden hâli olan sağ duvarın bahçe tarafındaki köşesinde ince beyaz tül ile örtülmüş yataklık, yataklıkla denize nâzır olan pencerenin arasında birkaç sandalye, büyük pencerenin önünde endâm aynasıyle, çifte fanuslu çalar saatiyle bir muntazam çiçeklik, sola düşen ve bahçeye nâzır iki penceresi olan duvarın deniz cânibindeki köşesinde bir kanape ve beriye doğru yine birkaç sandalye ile kapı tarafındaki köşesinde bir aynalı dolap, kapının iki tarafında dahi bahçenin sokak kapısı tarafındaki cihetine nâzır iki pencere görünürdü.

Pencerelerin beyaz bürümcük perdeleri yarı yerlerinden merbûd ve binâenaleyh alt tarafları açık olduğundan endâm aynasıyle mestûr olan büyük pencereden başka hem denize ve hem de bahçeye nezâret olunurdu. Kanepenin önüne mükellef bir işret takımı kurulmuş ve üzerine bah-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

çeye nâzır olan pencereden alınma bir dal henüz açılmış beyaz gülleriyle saye-sâz-ı letâfet olmuştu.

İçeri girdikleri gibi Mehpeyker hemen dolaba koştu. İçinden bir canfes bohça çıkardı. Yanındaki iskemlenin üzerinde açtı. Beyi bir diğer iskemleye ik'âd ile soydu. Sincabî hâreden bir gecelikle üzerine yine o kumaşa kaplanmış bir Feyum kürk giydirdi. Potinlerini de kendi çekerek ayaklarının altına : «Elimin emeğidir, lâyık değilse de müsaade buyurunuz! Hâk-i pâyinize yüz sürsün!» yollu nükte-perdâzlıklarla her birinin üzerine yün ipeğinden gayet resimli bir kabartma tûti kuşu işlenmiş bir çift terlik vaz' eyledi.

Ali Bey terlikleri giydikten ve geceliğinin kendi parçasından yapılmış ve arkasına raptolunmuş olan kuşağını bağladıktan sonra Mehpeyker sağ elini yarı koltuğuna girer, yarı kucaklar gibi mâşûkunun sol tarafına attı. Beyefendiyi bu vaz'-ı nâzenin ile odanın öbür tarafına götürerek kanapenin, üstüne gül dalı ve önüne işret takımı tesadüf eden cihetine ik'âd eyledi.

Kendi daha yalıya gelir gelmez soyunarak arkasına fistanvâri bir beyaz entari giymiş ve saçlarını omuzlarından beline doğru dağıtmıştı. Bu defa da perişanlıkta olan güzelliğini tamamiyle göstermek için sıcaktan şikâyet yollu birkaç kelime söyleyerek belindeki kuşağını çıkardı, göğsündeki düğmeleri çözdü. Denizden bulundukları yeri temaşa kabil olan pencerenin perdesini indirdi, geldi, beyin yanına oturdu. Sol kolunu boynuna attı, başını omuzuna dayadı, ağzından ruh dökülür kadar bir letâfetle musâhabete başladı.

Birkaç dakika afakî sohbetten, bir müddet de bedâyi'-i muhabbetten bahsettikten sonra, Mehpeyker'in sözleriyle, evzâ'ıyle teklife yakın bir takım imâlar etmesi üzerine iki âşık birbirine sarıldılar, öpüşmeye başladılar.

(Galiba dudağın cildinde olan rikkat cihetiyle oraya tesâdüf eden â'sâbın ziyade hassaslığından olmak üzere) lezâiz-i visâlin derece-i sâniyede bâlâ-teri bulunan bûse-i şehvânîye Ali Bey müddet-i ömründe birinci defa olarak nâil olunca, ezvâk-ı muhabbeti hayal ettiği mertebelerden kat kat bâlâ-ter bulmuştu. Bir yarım saat kollarını mâşûkasının belinden, dudaklarını yüzünden, göğsünden ayırmak istemedi. Mehpeyker ise her şevkine bir şîve-i diğerle mukabele ettikten ve nihayet dudağını dudağına vererek zevk-i vuslat kadar tatlı, nâz-ı dilber gibi medîd bûse ile beyi gaşyolmak derecesine getirdikten sonra nâzikâne sıyrılarak işret sofrasının yanında kıyâm eyledi. (s. 82-90).

Dilâşub'un saçları sırma gibi parlak sarı, alnı safvet-i vicdanın âyine-i in'itâfı denilecek surette duru beyaz, kaşları zülfüne nisbet biraz

kumrala mâil ve biraz kalın olmakla beraber biraz da mukavves, gözleri mutedil mavi ve fevka'l-gâye tahrik-i sevdâ edecek yolda mahmûr. çehresi âşıkâne bir soluk beyaz üzerine gül-i zîbâ pembeliğine mâil bir renk ile müzeyyen, burnunun rengindeki safvet ile tenâsübündeki letâfet açılmasına bir gün kalmış bir zambak goncesine benzer, dudaklarının gerek rikkati ve gerek pembeliğinin parlaklığı birbirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak aralarından inci dişleri jale damlası gibi görünür, çenesi daha yaprakları perişan olmamış bir beyaz katmer gül zannolunurdu. Hele gerdanı, şeffaflığından dolayı damarlarının harice akseden reng-i lâtifiyle bir derece revnak bulurdu ki, kamerin kurs-ı mer'îsi şekl-i mustatile girse ancak buna muâdil olabilirdi. Boyu bir kadına yakışacak derecede uzun ve her erkeği meftûn eyleyecek mertebede narin olarak. beli oniki yaşında bir çocuğun koluyla tamamen derâgûş olunacak kadar ince idi. Maamafih baştan ayağa vücudu bir hafif şahm ile mestûr olarak sînesiyle omuzlarının hadd-i ittisâlinde bile kemik eseri görünmez ve nâzik parmaklarının her boğumuna bile büyücek birer inci tanesi sığabilirdi. (s. 105-106)

Çeşminde yine aksin eder hüsnünü seyrân
Gayriyyete râzı mı olur gayret-i didâr

Mehpeyker'in yalısında olan âsâr-ı ziynet ü servet elbette bâlâdaki ifadelerimizden anlaşılmıştır. Yalnız şurasını söylememiştik ki, kız bey ile görüştüğü gündenberi kendinden bir habbe almamış ve hattâ bir akşam getirdiği birkaç (kıyye) turfanda meyve için müstagniyâne bir münâza'a bile çıkarmış idi. Vâkıa bu hareketinin en büyük sebebi göstermek istediği muamele-i hâlisâneyi teyîd idi. Fakat Ali Bey'e meyli sırf şehvânî bir hal olarak, arada arzû-yi menfa'atin bütün bütün fıkdânı dahi o yolda davranmasına hayliden hayliye medâr olmuştu.

Mamafih öyle muntazam bir konağın yalnız ıyş ü işret ve zevk u vuslat ile idâme-i yesârı kabil olmadığı gibi Mehpeyker zaten bir hanedân-ı servet perverdelerinden değildi. Biraz zamandan beri beyin ihtisâs-ı münferidinde bulunmak cihetiyle, hüsün ve şive satmakla temin-i idareye dahi kendince imkân kalmamış ve maişeti yalnız Abdullah Efendi nâmında daha mebâdî-yi zuhûrunda meftûn-ı cemâli olan bir adamın haraç-güzârâne takdim edegeldiği paraya inhisâr etmişti.

Abdullah Efendi Suriye'nin en ziyade fesâd-ı ahlâk ile muttasıf edânîsinden olarak intisâb ettiği birkaç tâciri desâisiyle batırmak sayesinde, bir hayli servet peydâ etmiş ve husûsuyle Mısır ile ibtidâ ettiği ticarette yanılmaz bir maharet, azalmaz bir ikdâm ibrâziyle zenginlikte şöhre-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âfâk olan zevât-ı ma'dûde sırasına girmişti. Sinni yetmişi mütecâviz olduğu halde, muâşeret-i nisvan yolundan kendini alamadığı gibi çehresi pek ziyade çiçek bozuğu olmakla beraber, rengi melezî addolunacak derecelerde esmer, gözleri birkaç defa çektiği remed-i Mısrî bekâyâsından olarak, hem perdeli hem çipil, burnu hiç bir vakit âsârından kurtulamadığı frengî beliyyesiyle çürümüş frenk inciri gibi hem iri hem çentik, birkaç çürük diş ile çirkinliği bayağı iğrençlik derecesine vâsıl olan ağzı gayet geniş, bıyığı sakalı ise uyuz hayvan tüyü kadar seyrek bir şey olarak redâet-i ahlâkının üstad elinden çıkma bir tasvir-i mücessemi hükmünde olan o müstekreh kıyafetiyle para kuvveti dahi kadınlarca hüsn-i kabulüne kifayet edemediğinden, musallat olduğu fâcireyi altınlara garketmekle beraber, her türlü eğlencesinde serbest bırakmak ve yalnız arasıra birkaç saat iltifatiyle kanaat etmek meşreb-i diyâsetini rahatlı görmüştü.

Bu kabilden olarak eşedd-i ibtilâ ile esiri olduğu Mehpeyker'i dahi üç senede yalnız iki defa İstanbul'a gelmiş ve binaenaleyh çehresini ancak dört beş defa görebilmiş olduğu halde, yine ayda bir iki yüz altın sarfiyle hanedan-ı nâz ü naîm içinde perverde olan hanımefendilere gıbtaresân olacak derecelerde tantana ve dârâtiyle beslerdi.

Bit-tesadüf Ali Bey'in Mehpeyker'le geçirdiği hafta içinde herif İstanbul'a gelerek birkaç kere kızı mülâkatına davet eyledi. O ise işin beye aksedebilmesi havfından Abdullah Efendi ile bütün bütün kat'-ı münasebeti göze almış ve birkaç defa davetlerine gâh bahane ve gâh redd ile mukabele etmiş ise de, herifin ne mertebelerde şerir olduğunu bildiğinden temayülünü gayza tahvîl edecek bir muamele görünce her şenâati, her fedakârlığı göze alarak bieyyihal âsâyişine ve hattâ canına kasdedeceğini ve sebeb-i tereddüdünü anladığı surette Ali Bey'in de hayatından emin kalamayacağını lâyıkıyle bildiği için ayrılmaya mecbur olursa bari dostâne infikâk etmeye lüzûm-ı kat'î görmüş ve fakat herifin kalb-i sengînini maksadına imâle için kendi nigâh-ı mütehakkimâne ve şive-i takatberendâzânesinden başka bir kuvvet tasavvur edemediğinden bir iki saat olsun görüşmeye karar vermişti. Ali Bey'den ayrıldığı sırada üç günden evvel gelmemesi için aldığı vaadin sebebi de, bu tasavvurun icrâsına zaman bulmaktı.

Rûz-i iftirakta ise, İstanbul'a gidip gelmeye vakit kalmadığı gibi gece Abdullah Efendi ile beraber bulunmayı dahi istemezdi. Binâenaleyh İstanbul'a ertesi gün saat dört vapuruyla inerek doğruca herifin hânesine gitti. Ne çare ki Abdullah Efendi'yi orada bulamadığından ve yolda Ali Bey'e tesadüf edebilmek korkusuyle birbiri üzerine iki gün İstanbul'a inmeye de bir türlü cesaret edemediğinden, ister istemez akşam ezanına

kadar herife intizâr eyledi. Ondan sonra da tabiî gece kalmak mecburiyetinde bulundu.

Beri taraftan Ali Bey validesinden ayrılınca bir iki saat kadar ötede beride dolaşarak, oldukça hiddet-i nâbecâsını teskîn ettikten sonra, iade-i neşat ümidiyle -yolunda evlâtlık itaati gibi bir vazife-i mukaddeseyi bile fedâdan çekinmediği- Mehpeyker'in âgûş-ı iltifâtına atıldı.

Yalıya gelip de kızı orada bulamayınca evvel emirde fevka'l-gâye canı sıkıldı. Fakat validesinin hafif bir sitemi üzerine bunca lûtuflarını, müsamahalarını aklına bile getirmeyen beyefendi, Mehpeyker tarafından mizacına şiddetle mugayir bir harekete tesadüf edince istidlâlce ne kadar kuvvete mâlik ise hepsini sarfederek bugüne dek her vakitli vakitsiz, haberli habersiz ne zaman yanına geldiyse, kızı müştakâne mülâkatına hazır gördüğü halde bir kere bulamamakla münkesir olmak mugayir-i insaf olacağını ve bir kadının hiç hânesinden çıkmaksızın yaşamaya ve hususiyle işlerini görmeye muktedir olamayacağını pek kolay tahattur eyledi. Yalnız son iftiraklarında Mehpeyker'in aldığı mahud va'de böyle hilâf-ı mutad bir hareketin inzimâmı cihetiyle gönlü bütün bütün hadşeden hâli değildi. Birkaç saat gâh bahçede gezinerek ve gâh -ümmid-i tekerrür derkâr olmak cihetiyle- hayali de aynı kadar safâ-bahş olan mecâlis-i visâlin hâlâtını tasavvur ederek bir hayli zaman geçirdi. Mamafih arasıra va'ad meselesi hatırına geldikçe gönlü şiddetle yerinden oynar ve ıztırabından soğuk soğuk terler içinde kalırdı. Lâkin aradan birkaç dakika geçer geçmez yine fikrine bütün bütün mülâkat istilâ ederek o halleri pek sür'atle geçerdi.

Akşam olup da İstanbul'dan avdet zamanı gelince, iskeleye her yanaşan vapuru nazenin-i dilrübâ-yı maksûdunu hâmil bir tahtırevan-ı ikbâl addiyle gönlünde bir zevk-i diğer hâsıl eyler ve fakat vapurlar gelip geçerek Mehpeyker zuhûr etmedikçe halecanı bir kat daha tezâyüd ederdi.

Saat on bir buçuk raddelerine geldiği sırada ki ağır ağır Mehpeyker'in avdetinden yarı ümidi kesilmişti, hizmetçiler önüne bermutad bir mükellef sofra-i işret getirdiler. Bir zaman-ı ıztırabta müskirâtın vâhimeye kuvvet vermekten başka ne tesiri olur? Bey biraz teskin-i halecan ümidiyle içerdi. Rakı ise midesine ateş gibi inerek infi'alât-ı şedîdeyi bir kat daha alevlendirirdi.

Nihayet vapurlar hitam buldu. Me'yûsiyet-i kat'iyye de başladı. Beyin çehresine leyle-i zulmanînin hali aksetmiş gibi, bir reng-i hâil çökmüştü. Bir taraftan kıskançlık beliyyesi, bir taraftan bir kadının desâisiyle muğfel olmak tenezzülü meşakk-ı rûhaniyyesini o derece tâkat-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

güdâz bir hale getirmişti ki, çocuk gençliğinde mevti hayata tercih eder olmuştu.

Bir yarım saat kadar her dakikada bir kabir azabı geçirirdi. Fakat gide gide etrafına bakındıkça evvelleri cinan-ı ruhanî zannettiği köşk nazarında bayağı bir zindan-ı musibet, Mehpeyker'in hüsn ü cemali ise lahm ü şahmı dökülerek kadîd olmuş izam gibi bir müstekreh zehr-i hand-i istihzadan ibaret görünmeye başladı. Evvel kendine kuvvet-i can bildiği nağmelerin aksi sâmi'asına : «Benden sakın ki mübrem belâyım» feryadı gibi dehşetli gelirdi. O zamana kadar mâi'l-hayat-ı safa addettiği işret, gûya zehr-i kâtil imiş gibi gönlündeki bakiyye-i neşâtı imâteden başka bir tesir hâsıl etmezdi.

Bu infi'alât-ı şedîde arasında validesiyle macerası zihnine hücum etmeye başladı. Beyin ahlâkı itiyad ettiği sefahatle hayliden hayliye fesada yüz tutmuş ise de, nâdir bulunur bir zekâvet-i fıtrıyye ve yirmi senelik bir hüsn-i terbiyenin kâffe-i melekâtını üç beş aylık bir meftûniyet bütün bütün izâleye kâfi olamamıştı. Mizacı ise ülfetten inhimâke ne kadar sühûletle tebeddül ederse, muhabbetten nefrete dahi o kadar sür'atle intikal eylediğinden ve evvel ü âhir bir gün gelip de, kelâl vermesi umûr-ı tabiiyyeden olan sevda-yı bî-ismetânesinin her türlü ezvâkını geçirdiğinden, Mehpeyker'ce bir kere görüp de, hakkında hâsıl ettiği mütalâatı yüzüne karşı söyleyerek bâr-ı tahkîri altında istediği gibi ezmek hâhişinden başka bir ilişiği kalmamış ve kalbi, zihni bütün bütün validesine ettiği muamelenin telâfisine çare aramakla iştigale başlamıştı.

Endişe ile sabaha kadar gözüne bir dakika uyku girmedi. Kabahatini affettirmek can vermeye mütevakkıf olsa kat'a tereddüd etmeyecek derecelerde te'ssüflere başladı. Ateş üzerinde yatar gibi bir ıztırab-ı cangüdâz ile yatakta döndükçe, Mehpeyker'den ibtidâ-yı ülfetinden beri ne kadar muamele gördüyse hepsini birer birer zihninden geçirdi. İçlerinde hiç biri yoktu ki, sahteliği nazarında bedihî görünmesin; Hattâ en hâlisâne hareketlerinde bile dûradûr tevîllerle birer bahane-i şeytanet bulurdu. Validesinden kendini bileli her ne hareket müşahede eylediyse, cümlesini ferden-ba'de-ferd gözünün önüne getirdi. Aralarında hiç birini bulamadı ki, hakkında ayn-ı inâyet, mahz-ı lûtf olduğuna vicdanen hükmetmesin! Hattâ en şiddetli muamelerini bile türlü türlü tevcihlerle bir nişâne-i şefkat görürdü. O zaman için hayatı, saadeti Mehpeyker'i istediği gibi terzîl ile validesini mümkün olduğu kadar tatyîb maksatlarından ibaret kesilmişti.

Bey, gecesini gayz-ı müntakimâne ve nedâmet-i telâfi-cûyâne gibi biri gayet müthiş, biri gayet rakîk iki hiss-i mütezat arasında geçire dursun, Mehpeyker Abdullah Efendi'yi ancak gurubtan bir buçuk saat

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sonra görebildi. Çünkü herif tesviyesiyle meşgul olduğu işlerini o zaman bitirerek hânesine avdet eylemişti. Oturduğu odaya girip de, kızı görünce zebanî suratından nümûne olan çehresi kocakarı ağlayışından çirkin bir tarz-ı nefret-engîz ile gülümsemeye başladı.

Biraz zaman herif te'ehhür-i visâlinden dolayı âşıkâne sitemler ettikten, Mehpeyker ise gelip gelmemek kendi iradesine tâbi olduğunu mütahakkimâne anlattıktan sonra, söz sadede intikal ederek kız beyinlerinde sebkat eden mukavelelere mağrûren macera-yı muhabbetini ortaya koydu. Başındaki sevda geçinceye kadar kendiyle görüşemeyeceğinden muhassasatını kat' etmesine kâil olduğunu ve fakat muvakkaten inkıta' edecek münasebetlerinin husûmete münkalib olmasını istemediğini beyân eyledi. Def'aten ve kat'iyen cevab-ı red aldı.

Mamafih yine maksadından ümidini kesmeyerek şivesinde, etvârında, niyâzında, infiâlinde, nâtıkasında, idrâkinde ne kadar kuvvet varsa ağzından bir muvafakat şözü koparmak için sarfeyledi. Hiç birinin zerre kadar tesirini göremedi. Ne türlü evzâ gösterse, karşıdan arzu-yı visâle müte'allik bir takım âşıkâne nümayişler görür, her ne söylese beriden ümidinin muhalâttan olduğuna dair birçok müstehziyâne cevaplar işitirdi. İki üç saat bu hal ile mücadeleden sonra, Mehpeyker arzusunu istihsalden sahîhan me'yûs olunca, nahvet-i cibilliyyesi bütün bütün galeyan ederek, o te'essürle -ihtiyar ettiği teşebbüsün sebeb-i aslîsi olan- intikam korkusunun da gönlünde hükmü kalmadı. Nazarında terk-i hayat etmek, öyle bir adamın hevesâtına esir olmaktan ehven göründü. Binâenaleyh Abdullah Efendi'nin ağzından son lâkırdısı olmak üzere : «İki taraf eğlencesinde serbest olmak mukavelemiz iktizâsındandır, fakat beni bütün bütün me'yûs bırakmak değil. Beyhude zihninizi, lisanınızı yormayınız! Her ne söylerseniz ona kani olamam» sözlerini işitince hemen hiddetle yerinden fırladı. Yaşmağını başına, feracesini arkasına aldı : «Keyfin bilir. Bundan sonra senin için Mehpeyker yoktur. Bir daha selâmını alabilirsem senden alçak olayım» dedi. Geceyi bir başka yerde geçirmek niyetiyle kapıdan çıkmaya şitâb eyledi.

Herif ise Mehpeyker'in unf ve istikbârını pekâlâ bildiği cihetle kendinden tamamiyle inkıta'a cidden azmettiğini evzâ'ından bir suret-i sahîhada istidlâl eylediğinden ve halbuki iblis tahdîş-i kalbe ne derece mecbur ise bu da Mehpeyker'e o mertebelerde mübtelâ olduğundan çaresiz birdenbire tebdîl-i lisan ederek, bu kadarcık bir lâtifesine tahammül edemediğinden dolayı câlî bir takım sitemlerle geçen lâkırdıları ciddiyetten çıkarmak istedi. Nihayet bin niyaz ve ibrâm ile kızı azîmet fikrinden geçirdi. Yine yanyana oturdular. Muhâvereye başladılar.

Bu defa ki teklifât daima efendi tarafından vuku bulur, Mehpeyker

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ise cümlesini musırrâne reddederdi. Bahis bir saat kadar imtidâd ettikten sonra herif : «Size altı ay mühlet! Beyinizle istediğiniz gibi eğleniniz! İsterseniz sokağımdan bile geçmeyiniz! İdarece bir şeyinize noksan gelmez, hattâ refâhiyetiniz ziyadeleşir. Lâkin mühlet bitince ben de hissemi isterim. Muvafakat ederseniz, yine hiç bir eğlencenizi mâni olmam, etmezseniz intikama kalkışırım. Son teklifim budur. Sahîh söylüyorum ki, benim için bunun ilerisine gitmek mümkün olamaz. Makbul olmadıysa gidin! Oturun! Ne yaparsanız yapınız! İrade elinizdedir» dedi, kat'-ı kelâm eyledi.

Mehpeyker ise bu teklifin kabulünde iki üç dakika bile tereddüd göstermedi. Çaresâzlığı desîsede görenlerin kârı, def'ine imkân bulamadıkları fenalığın zaman-ı zuhûrunu temdîde çalışmaktır. Bu kaideye mebnî kız verilen karar ile kendini korktuğu belâdan kurtulmuş addederdi. Bir taraftan dahi bugün Abdullah Efendi'ye altı ay hırmânı kabul ettiren naz ve şivesinin altı ay sonra tesirden sâkıt olacağına da zihninde hiç ihtimal vermezdi.

Bu suret-i musâlâhadan sonra herif o gecelik olsun vuslat temennilerine kalkmış ve aldığı cevab-ı kat'î üzerine bir buseye kanaat ederek yarım saatten ziyade niyazlarla beraber ona dahi nâil olamamıştı. Çünkü vâkıa Mehpeyker'in Ali Bey'e olan muhabbeti şehvanî bir hevesten ibaret olmakla beraber kemâl-i şiddeti cihetiyle kalbine bütün bütün galebe, zihnine bütün bütün istilâ halinde bulunduğundan, kız daha Abdullah Efendi ile muhavereye ibtidâ ettiği zaman, beyin hayali gözünün önünde tecessüm ederek ne söylense işitiyor, ne yapılsa görüyor gibi bir takım vâhimelere esir olmuştu.

Hâsılı iki âşinâ-yı kadîm, aksata ile meşgul iki tâcir gibi işleri hitam bulur bulmaz, birinin parmağı diğerinin eline dokunmaksızın birbirinden ayrıldılar, birer odaya çekilerek uykuya vardılar.

Ertesi günü Mehpeyker sabah ezanı okunurken uyandı. Herif ile veda'a bile hacet görmeksizin hemen sokağa atılarak ilk vapur ile Boğaziçi'ne avdet eyledi. Yalıya gelip de, beyin akşamdan beri bulunduğunu haber alınca bu tesadüfün hâsıl edebileceği sû-i netâyici yeknazarda takdir ederek fevka'l-gâye telâşa düşmüş ise de, câzibe-i hüsn ü ânının bin tecrübe ile indinde müsbet olan tesirâtına nazaran beyinlerinde bittabi' açılacak muhâverede macerayı bazı cihetlerinin tamiriyle nakleylediği halde bu hâdiseyi de geçiştirmeye imkân bulabilmekten ümidini kat' etmedi ve o mütalâalarla hemen beyin bulunduğu köşke duhûl eyledi.

Bey ise bir pencerenin yanına oturmuş ve gözlerini denizin ağır ağır cereyanına aldırmış olduğu halde bin türlü hulyalar kurmakla meşguldü. Ayak sesiyle kendini dalgınlıkdan alarak ve kapıya bakarak Mehpey-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ker'in çehresini görünce gönlündeki gayz ve hiddet o derece şiddetle galeyan eyledi ki, vücûdu berk-i cehennem gibi serâpâ ateş kesilerek gök gürültüsü dehşetinde bir sada ile bir kaç defa : «Nerede idin?» sözünü tekrar ettikten ve kız tarafından hâifâne bir tarz-ı tahayyürle : «Öyle hiddet etme ki biraz aklım başıma gelsin de uğradığım belâyı hikâye edeyim» cevabını aldıktan sonra etvârı dehşetlenerek, sadası gittikçe şiddet bularak : «Başına gelen belâyı mı nakledeceksin? Hâlâ yalanlarına inanırlar sanıyorsun, öyle mi? Şimdiye kadar eğlencemi bozmamak için sahte sahte tavırlarını bilmezlendiğime bakıp da, beni gerçekten budala zannediyorsun değil mi? Artık usanç geldi, al ücretini de biraz da var yeni peyda ettiğin dostlarını eğlendir!» dedi ve sür'atle koynundan çıkardığı dört beş yüz altınlık evrâk-ı nakdiyyeyi başına atarak kapıya doğru şitâb eyledi.

Heves-i şehvanîsine esir olan hanımefendi ise, bu tahkîr-i takatgüdâzın hazmından dahi çekinmeyerek ve ifrât-ı te'essüründen kapının önüne yığılarak : «Allah aşkına beş dakika beni dinle de cürmüm varsa öldür» sözleriyle eteğine sarılmak istediyse de Ali Bey ayağıyle göğsünden kakarak kapıda hâsıl edebildiği daracık güzergâhtan bahçeye atıldı. Etrafa attığı vahşi vahşi nigâhlarla o mastaba-ı sefâhate ebedî bir veda etti, sokağa uğradı. (s. 114-128)

Kadınlara göre en can-güdâz muamele bir rakibin rüchânı kuvvetiyle mağlûb olmaktır. Hususiyle rakip kahrına uğrayan kadında güzellikten başka bir meziyyet olmaya! Bu hakaret üzerine Mehpeyker'in kâffe-i havassını maşuk-ı bî-vefâsından zâlimâne bir intikam hissi istilâ eyledi. İsmetsiz bir muhabbet ne zaman kat'ına kalkışılırsa, şefkatsiz bir gayze tahavvül etmek tabiîdir.

Fâcire hemen o dakikadan itibaren sâika-ı vicdanının esbâb-ı husûlünü mülâhazaya başladı. Hattâ bu yolda birkaç geceler uykusuz kalarak emrâz-ı nefsâniyyesinin bin türlü buhranına inzimâm eden âlâm-ı sipihr ile birçok korkunç hulyalar, birçok yeni teşebbüsler düşündükten sonra, pençesine düşen sayyâdın tenini paralamadıkça tehevvür-i hunhârânesini teskîn edemeyen yaralı kaplanlar gibi hasmının saadet-i hayatına ruh-ı vicdanı olan mâşûkası cihetinden hücum etmek istedi. Bir kere bu tedbire karar verince, bir taraftan ikmâl-i tafsilât ve tertib-i teferruâta hasr-ı efkâr eylediği gibi, bir taraftan dahi fiiliyâta teşebbüsten geri durmadı. Bu yoldaki hareketlerinin birincisi ise rakibini öğrenmeye, görmeye çalışmaktı : Bohçacı kadınlar marifetiyle beyin odalık aldığını pek kolay tahkîk etti. Görmek için Fatma Hanımefendi'nin ülfet ettiği dairelere sokulmakta dahi nümâyişin parlaklığı cihetiyle pek büyük müşkilâta

düştü, âkibet işe başladığının on birinci günü hanım ile Dilâşub'a tesadüf eyledi.

Bu mülâkatta rakibiyle kendini mukayeseye başladı. Fakat feleğin bir rağm-i takat-güdâzına uğrayarak, güneşe mukabil olmuş mehtâb gibi çehresinin parlaklığı kendi nazarında dahi bütün bütün hiç hükmünde göründü.

Hattâ hanımefendilerin düğüne geleceğini evvelden bildiği cihetle, kendi tezyinâtına nihayet derecede itina etmiş ve Dilâşub ise âdâb-ı ismet hükmünce süsünden bayağı güzelliğini setr etmeye çalışırcasına sade davranmış iken, yine giyindiğini, takındığını yakıştırmakta yalnız kendine değil, düğün seyrine gelen güzellerin umûmuna tefevvuk eylemişti.

Karı hasedinin birazını olsun izâle için bir cihet-i rüchan da kendisinde taharrî ederek zekâsına güvendi. Bir takım şakraklıklarla meclis idare etmek istedi. Her vicdanda bazı kere ufak tefek âsârı zuhûr eden gayb-âşinâlıklar kabîlinden olarak Dilâşub gûya ki Mehpeyker'in niyetini keşfetmiş gibi pürgûluğuna rekâbete kalkıştı. İfadelerinin, nüktelerinin safvet ve âdâbı kuvvetiyle hazır olanların sâmi'a-i teveccühünü berikinin âşifte-meşrebâne ettiği gevezeliklerden tahvîl eyledi.

Mehpeyker bu cihette dahi Dilâşub'un derece-i mâdûnunda bulunduğunu görünce hiddetinden ifrit kesilmeye başladı. Eğer rakibini kendinden değersiz bulmuş olsaydı ihtimal ki, Ali Bey'e olan gayzının birazı olsun -gönlünde kendinden aşağı bir vücûda yer verdiği için- hakarete münkalib olurdu. Fakat hem bir mâşuk kaybetmek, hem de onu her cihetle kendine fâik bir rakibe teslim eylemek, Mehpeyker gibi seyyiât ile peryerde olmuş bir hadra-i dimenin değil, en terbiyeli, en hâtırşinâs kadınların bile kolaylıkla tahammül edeceği belâdan değildir.

Bu nâzenin ise, meyusiyeti tezâyüd ettikçe bütün bütün ihtiyardan kalarak tasavvur ettiği intikamın tertibâtını bir kere daha pîş-i nazardan geçirdikten sonra, kalabalıktan bunalmış olmak bahanesiyle düğün evinden çıktı, doğruca emr-i icrâda kullanmak istediği Abdullah Efendi'nin hânesine azîmet eyledi.

İhtiyar mukaddemki mukaveleden dolayı mühlet tamam oluncaya kadar Mehpeyker'in yüzünü görmekten bile ümidi keserek eğlencesini başka cihetlerde taharrî edip dururken, hilâf-ı me'mûl aradan yirmi beş gün geçmeksizin kızın oda kapısından girdiğini görünce, bu hareketini paraya dokunacak bir arzuya isnad eylediğinden def'aten nefsine bir itina geldi. Mehpeyker'i vakurâne ve fakat müsa'adekârâne bir tavırla: «Buyurun efendim! Gördünüz mü koca fellâh nasıl insana lâzım olur! Lâkin madem ki siz mühletten evvel teşrif ettiniz, bu inâyetinize teşekküren bendeniz de vaadimden, âdetimden birkaç ziyade hizmette kusur

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

etmem» sözleriyle istikbal eyledi. Fakat kızın hiddet ve tehevvürü andırır yollu şedîd şedîd nefes aldığını işitince dikkatle yüzüne bakarak gördü ki çehresinde elem, gözlerinde, dudaklarında gazap yağıyor. Derhal tarz-ı mükâlemeyi değiştirerek : «Ben de ne divâne herifim, münasebetli münasebetsiz her vakit lâtifeye kalkışırım. Sîmanızda bir keyifsizlik alâmeti var. Allah aşkına ne oldunuz?» gibi meraklı meraklı bir takım suallere başladı. Mehpeyker bir iki dakika yorgunluk aldıktan sonra, müthiş bir hal ile : «İstediğimi yapmak elinden gelir mi? Ta'ahhüd edersen maksadım hâsıl oluncaya kadar bütün bütün sana münhasır dururum. ah! Bir gün intikam... bir kere intikam... ondan sonra isterse dünyanın altı üstüne gelsin» dedi. Çehresinde kin akar korkunç bir tagayyür görünmeye başladı. Herif ise şerâret-i fıtriyyesine nazaran kendince hiç hükmünde olan öyle bir matlab için kızın gösterdiği şiddet-i telâşı istihfâf ile zerafete dökülerek : «Vah! vah! Gülmeden, eğlenmeden başka birşey düşünmeyen Mehpeyker şimdi intikam heveslerine düştü. Bu melek gibi vücûda o kadar korkunç hayaller yakışır mı? Amma niçin yakışmasın? Azrail de melek...» yollu bir takim şetâretlerden sonra : «Ne oluyorsun? Derdin nedir? Benim gibi bir kulun varken arzu ettiğin şeyin vücûde gelip gelmeyeceğini düşünmek neden iktizâ ediyor? Yalnız istediğin ne ise emret! Eğer mümkün olduğu kadar sür'atle vücûde gelmezse o zaman keder et!» cevabını verdiğinden, kız acı acı gülümseyerek : «Bizim yoluna dünyalar feda ettiğimiz beyefendi, bir gün buraya geldiğimiz için yalıda bulamamakla bizi terketti. Gûya kıskanmış! Hah! Hah!.. Ne de tuhaf kıskançlık! Beni kıskanıyor da kendine göre bir hanım buluyor, onunla eğleniyor» deyince, Abdullah Efendi bu gayızlı sözlere : «Te'essüf ettiğiniz şeye bakın! Varsın kiminle isterse onunla eğlensin! Siz kendinize bey mi bulamayacaksınız?» yolunda kendi vicdanına mutabık bir mukabele ile kızın gurur-ı hüsnünü okşamak istedi. Mehpeyker hayret ve tahkirden mürekkeb bir tarz ile herifin bir kere yüzüne bakarak iki üç dakika sükût ettikten sonra yine söze başladı. Aralarındaki muhâvere şu kalıba döküldü :

— Galiba sen ömründe kimseyi sevmemişsin?

— Nasıl kimseyi sevmemişim? Ne vakit muhabbetten kurtulduğumu gördünüz?

— Bana kalırsa insan dünyada bir kere yaşadığı gibi ömründe bir kere sever. Hele sen muhabbet nasıl olur, bilmiş olsan bana demin «Varsın kiminle eğlenirse eğlensin» lâkırdısını söylemezdin. Demek ki sen bir sevdiğini elinden kaçırmış olsan kederlenmiyeceksin?

— Ben başka... Fellâha bu kıyafetle kim meyleder ki, bin belâlarla mâlik olabildiği bir nâzenini elinden kaçırınca me'yûs olmasın?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bu kadar paran var iken hiç sana eğlence olacak kadın mı bulunmaz?

— Vallahi ben size doğrusunu söyleyeyim; paranın böyle işlerde yalancı bir şöhreti var. Güzelce bir kaş göz, okkalarla altından ziyade fayda veriyor. Fakir bir kâtip bizden âlâ eğleniyor. Paraya meylederse, muhabbet meclislerinden ihtiyar zenginler için arta kalmış yadigârlar meylediyor. İşte siz meydanda değil misiniz? Bîçâre Arap gebermiş olsaydı elbette şimdiki halinizin yüz binde biri kadar müte'essir olmazdınız. Lâkırdılarımı sitem zannetmeyiniz, âlemin halini tarif ediyorum. Demek isterim ki, sizin yerinizde olsam ben kederden helâk olacağıma, gider kendinden güzel bir bey bulurdum, onu hiddetinden çatlatırdrm.

— Sen ne vakit benim yerime gelir isen, o zaman kendi bildiğini yaparsın. Şimdi benim initkamıma hizmet elinden gelir mi? Onu soruyorum .

— Çocuk! Bir delikanlıdan intikam almanın lâkırdısı mı olur? Bir bahane bulayım da hapis mi ettireyim? Dövdüreyim mi? Hangisiyle gönlüne kanaat gelirse emrediniz.

— Hiç birini istemem. Bir çare bulacaksın, beyi o kadından ayıracaksın.

Söz buralara düşünce Abdullah Efendi nâzan nâzan bir tarz-ı muzafferâne ile sandalyasına yaslandı. Bıyık altından sırıtarak; «Ne kadar da güç bir iş teklif ettiniz... O kadar telâşınız bunun için miydi?... O kadar kıskanç, o derece mağrûr bir beyefendiyi hareminden, cariyesinden ayırmakta da insan güçlük çekerse, dünyada kolay sözünün mânâsı kalmaz. Siz bana kızın ya şüphe davet edecek bir hareketini tahkik ediniz, yahut vücudunun gizli yerlerinde bir nişan var ise, onu haber alınız. Size rakibinizi zindan takımından alaçak bir fahişe kıyafetine koymak boynuma borç olsun. Çıkacak lâkırdılar beyin kulağına pek uzasa bir haftada gider, o halde de ayrılacaklarına şüphe kalmaz a. Bin kere yaptığımız şeyler...» diyerek iskemlesinin üzerinde minnetkârâne öteye beriye dönmeye başladı.

Mehpeyker ise, yılan zehrin hâsiyetini, cellât kemendin kuvvetini nasıl idrâk ederse tedbirde olan mahâreti o derece ehemmiyetle takdir ile ciddî ve samîmî bir yolda: «Sihir yapanlar sen dururken niçin şeytandan meded umarlar bilmem» dedi. Teşekküren herifin o murdar yanaklarını birkaç kere öptükten ve kendi nazik dudaklarını bir kaç dakika o kokmuş ağzında bıraktıktan sonra, lâzım olan tahkikatı istihsal için hemen sokağa uğradı. Bir taraftan vukuât-ı cârîyyeyi tahkik etmek ve mümkün olursa, cariyelerden birini casusluğa almak için bohçacı kadınları beyin hânesine musallat ettiği gibi, bir taraftan dahi kendisi o civarda bulunan hamamları dolaşmağa başladı. (s. 144-152)

(Haz. Mustafa Nihat Özön, İstanbul 1944).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

CEZMİ'den

I

PORTRELER

Âdil Giray

Âdil Giray Cezmi'den birkaç ay evvel bir bahar sabahında güneşle beraber doğmuş, daha doğar doğmaz âlemin fenâsına, benî âdemin ihtilâsına vâkıf imiş gibi ağlamayı itiyâd etmişti.

Gûya ki Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk*'ına ziynet veren ninnisinin

Ey mâh uyu bu az zamandır!
Çarhın sana maksadı yamandır,
Zira katı tend ü bî-amandır,
Lutfetmesi de eğer gümândır!
Zannım bu ki pek harâb olursun

bendini Âdil Giray'ın dâyesi lisanından söylemiştir. Gûya ki

«Ta doğduğum günden beri giryânım»

mısra-ı bercestesi, sahibinin hayaline Âdil Giray pîş-i nazarından geçtiği zaman sâdır olmuştur.

Çocuk emeklemeğe başladı. Bir halde emeklerdi ki o zamanlar mahkûmlara takılan gülleler gibi âlemin mihnetinden bir küre yapılmış da ayağına rabtolunmuş zannolunurdu! İki adım attığı zaman -dünya dönerken nasıl bir kuvve-i gâlibenin pençe-i kahrında zebûn olduğunu gösterir ise- o da hareketine kendi ihtiyârının fevkinde bir kudret mâni olageldiğini gösterirdi.

Çocuk büyümeğe başladı. Bahçelerde oynayışı bile yine başka çocuklara benzemezdi. Eline bir yaprak alır, havaya atardı. Yaprak nesimin tahrikiyle ihtizâz ettikçe, üzerine tesadüf eden nurun gösterdiği hafif hafif temevvüclere bakar, gökyüzünde de çocuklar yaprak atışıyorlar,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

görünen yıldızlar o yaprakların parlaklığıdır gibi bir takım hayâlâta zâhib olurdu.

Havada ateş böceği görürdü. Kamerin bir parçası yere düşmüş de kamer gibi uçuyor zannında bulunurdu. Daha yaşı tahkikat ve mâlûmat ile uğraşmağa müsâid olmadığı zamanlar bile, hayali kendine mahsûs bir âlem tertîb etmeğe muktedir olmuş ve belki

«Bir tasavvurla sana bin âlem icâd eylerim»

tahayyülünü hakikat suretinde gösterecek dereceye gelmişti. Çünkü tab'an şâir idi.

Şâir nedir? «Tabiatın en sevdalı zamanlarındaki hazin hazin tebessümlerinden yaratılmış bir mahlûk!..» Handelerinden -gülde şebnem gibi- girye eserleri, giryelerinden -bulutta kavs-i kuzah gibi- ibtisâm alâmetleri görünür. Tabiata her mahlûktan ziyade esir iken, tabiatın fevkine çıkmak ister. Kendi vücûdunu lâyıkıyla idareye muktedir değil iken küre-i zemini za'if kollarıyla sürükleye sürükleye başka bir nokta-i feyze, başka bir merkez-i kemâle götürmeğe çalışır! Bu kadar takat gelmez ikdâm ile tâb ü tüvânı kesilince ya kafeste siyah perdeler içinde mahbûs olmuş olan bülbüllerin nağmesi kadar hazin, ya küreden teneffüse kâfi hava bulunamayacak derecede ayrılıp, hiddetle aşağı süzülen şâhinlerin sadası kadar acı feryâdlara başlar.

İşte şiir o türlü feryâdlar, şâir ise o mizacda, o fıtratta yaratılan bîçârelerdir. Yalnız on beş heceyi efâ'îl ve tefâ'île tevfîk etmeğe, yirmi sekiz kelimeyi birbirine kafiye yapmağa muktedir olanlar değil.

Sadedden ayrılmayalım! Âdil Giray tab'an bir büyük şâir yaratıldığı gibi, kabiliyât-ı zihniyyesinin sâir cihetleri de o nisbette yani fevkalâde bir mertebedeydi.

Vakta ki tahsil zamanı erişti, kendine tâlim olunan kitapları gûya dünyaya gelmeden evvel okumuş gibi, gördüğünü bir bakışta anlardı. Bir halde ki daha yirmi yaşında iken zamanın ulemâsından ma'dûd olmuştu.

Âdil Giray'ın bir meziyeti de endâmındaki letâfet idi. Çehresi penbe ile müzeyyen sarıya mâil bir renkte olarak, mâvi gözleri ise o renk içinde -gökyüzünün gurûb bulutları arasından güç hal ile zâhir olabilmiş iki parçası gibi- görünüyordu.

O bulutların tesir-i ziyâ ile yekreng olduğu halde açıklanarak, koyulanarak, birçok renklerde göründüğü gibi, Âdil Giray'ın çehresi, saçları, kaşları, hat-ı nev-zuhûru da sarılık içinde türlü türlü sarılıklar peydâ ederdi.

Kırım hanlarının, han-zâdelerinin ve hattâ halkının elbisesi de İs-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tanbul'un o zamanki esvâbına benzemezdi. Arkalarına giydikleri şeyler oldukça sıkı ve binâenaleyh vücûtlarıyla mütenâsipti. Başlarında kavuk yerine bir güzel siyah kalpak vardı, Âdil Giray'ın bu yolda olan libâsı ise çehresine gecenin hâle-i mehtâba yakıştığı kadar yakışırdı.

Âdil Giray, fıtraten şâir olduğu kadar da asker yaratılmış ve tahâret-i vicdan ve kuvve-i irfânı kendini bir meslek-i diyânet ve hamiyete sevketmişti. Merkez-i Hilâfet'i İslâmın nokta-i istinâdı bilir ve o cihetle saltanat-i Osmaniyye'nin devâm-ı satvetini kendi bekâ-yı hayatına müreccah tutardı. (s. 19-23)

Şehriyar

Şehriyar Hanım ise kırkına yaklaşmış ve fakat gençlik tarâvetini kayb etmemiş, yılan gibi renk-âmiz bir hüsn içinde görünür, yılan gibi zâhirde za'îf ve fakat hakikatte kuvvetli bir bünyeye mâlik olmuş, yılan gibi âciz kaldığı zaman yerlerde sürünür, yılan gibi veche-i maksûduna vusûl için izini setr edecek eğri büğrü yollara sâlik olmuş bir garîbe-i rûzgâr idi.

Perihan'a nisbet güzelliği güle nisbet zakkum çiçeği, ahlâkı ruhâniyâta nisbet süfliyât-ı maddiyye, arzusu hayâlât-ı âliyyeye nisbet agrâz-ı nefsâniyye, eğlencesi amâl-i ma'sûmâneye nisbet müşteheyât-ı menfa'atperestâne kabilinden idi.

Sinn cihetiyle tecrübesi daha galib olduğu gibi harekâtı da maddiyât ile, menfa'at ile uğraşanlar yolunda bulunduğu için, Perihan'a galebe edebilmesi -bu dünya-yı denînin ahvâline nazaran- tabiî görünürdü.

Fakat Şehriyar Hanım'da -beşerin her nev'i iktidârına bir kaç tesir vermek şânından olan- cesâret kuvveti nâ-bûd idi. Perihan'da ise o kuvvet büyük büyük kahramanlara atf olunması kabil olacak derecelerde mevcud idi. (s. 26-27)

Cezmi

Cezmi, tımarı İstanbul civârında bir sipahinin oğluydu. Daha iki yaşına girer girmez vâlidesini kaybeyledi. Şefkat-i mâderâne malûmdur. İnsanda ne kadar rakîk hisler varsa cümlesi o sâyede perveriş bulur, o sâyede daha küçükten eserini göstermeğe başlar.

Cezmi'nin vâlidesini bilmeksizin kaybedip de o terbiyeden, o şefkatten mahrûm olması kalbinde mestûr olan kâbiliyetleri büsbütün ihlâl etmedi. Yalnız bir dereceye kadar başka yola çevirdi. Çünkü mürebbîsi pederiydi. Pederi ise asker olduğundan çocuğunu askerce terbiye ederdi.

Çocuk, meselâ küçük iken düşerse başı ucunda ağlayacak ve ağlamasıyla kendisini ağlatacak bir vâlide, bir melekü'l-siyâneye mâlik değilse düştüğünü, kalktığını görecek ve etvâr-ı masûmânesine ve hattâ ağlayışına handelerle mukabele edecek bir pedere, bir hâce-i teşvike sâhipti.

Binâenaleyh istidâdının rikkat ve şefkatten evvel ikdâm ve cür'et cihetleri terakkiye başladı. Ve binâenaleyh anadan asker doğmamış olsa bile baba ocağından olsun asker olarak ayrılması mukarrerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın dünyada masûmlara en büyük ihsanı, en büyük inâyeti valideler olduğunu inkâr kâbil değildir. Fakat hikmet-i ilâhiyye bir çocuğu vâlidesinden mahrûm ederse onun yerine elbette biri kâim oluyor. Cezmi'nin vâlidesi yerine kâim olan vücûd ise şefkatte vâlideden pek de dûn olmayan pederiydi.

Bazı pederler evlâdını muhâfazada, terbiyede vâlidelere tefevvuk eder.

Tarih-i beşer -bir nazar-ı tedkîk ile- mütâlaa olunursa zuhûr eden eâzımın âsâr-ı ilmiyyesine iki büyük, iki esaslı sebep görülür ki biri merhamet, biri de cür'ettir. Ekseri merhamet vâlide, yahut kadın kucağında, cür'et peder, yahut erkek koltuğu altında perveriş buluyor.

Bu cihetle cennet vâlidelerin ayağı altında bulunduğu gibi pederlerin koltuğu veya kılıcı sâyesinde bulunur. Bir vâlide çocuğunu ifrât-ı şefkatle şımartabilir. Fakat elbette maksadı şımartmak değil, terbiye etmektir. Bir peder evlâdını şiddetle yıldırabilir. Fakat elbette maksadı yıldırmak değil, terbiye etmektir.

Zaman gibi, aded gibi, bu'd-ı nâmütenâhi gibi hayal-i beşer müntehâsına varamayan bir takım masnû'ât-ı ilâhiyye düşünülsün, bir de o masnû'âtın arasında bir dünya, o dünyanın ortasında bir kaç arşın boylu insan nâmında bir mahlûk tasavvur olunsun, insan kendine Kudret'in mevhibe-i mahsûsası olan hassa-i akıl ile şimdiye kadar milyarlarca ebnâ-yı cinsinin kabr-i sükûnu olan o koca dünyayı elinde çocukların oynadıkları top gibi bir eğlence hükmüne getirdikten başka eb'âd-ı nâmütenâhîde bile hükmünü infâz ediyor denilebilecek derecelerde keşfiyât icrâsına muktedir olabilsin de yine bir erkekle bir kadın birleşerek aralarında kendi vücûdlarından kopma, kendilerine nisbet hemen insanın dünyaya nisbeti kadar âciz ufacık bir melek hâsıl oluverince erkekleri, kadınları güldürecek kadar sâde-dilâne handelerle bir yolda, kadınları, erkekleri ağlatacak kadar masûmâne giryelerle başka bir yolda fıtrattan, medeniyetten, ma'rifetten ne kadar kuvvet hâsıl edebilmişler ise cümlesini o masûm-ı za'îfin mini mini ellerine teslim etsinler, küçücük ayaklarının altına saçsınlar!..

Dünyada tabiat-i beşere medâr-ı şeref olacak bundan büyük bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bedî'a var mıdır?.. Bu sevk-i insaniyet, nazar-ı Kudret önünde en mûti'âne bir meslek-i ubûdiyete burhân olan temâşâlardan değil midir?

Cezmi'nin pederi, bu hakîmâne tasavvurları bir kitapta görmemişse de kalbinde hissedenlerden olduğundan hareminden kendine yadigâr olan çocuğu erkekçe büyüttü. Çocuk ağlarsa kendi güler, onu da güldürürdü. Çocuk hastalanırsa kendi sıhhatini onun muhâfazasına hasreder. Kendi sıhhatine halel gelmeksizin onun da âfiyetini iâdeye muvaffak olurdu.

Çocuk daha sekiz dokuz yaşında iken sâlim bir fıtrata, lâubâli bir meşrebe, rindâne bir tavra mâlik olmak istidâdını göstermişti.

Bünyesindeki kuvvet, Cezmi'ye nev-civânlığını bir bahâr-ı inşirâh suretinde göstermek tabiî olduğu gibi pederinden gördüğü «dünyayı bir mesire addetmek» terbiyesi de gönlüne başka türlü istidâdlar, başka türlü hevesler vermişti. Başı ucunda yıldırım patlasa gökyüzünde birisi gülüyor kıyas ederdi. Gözünün önünden bir cenâze geçse tabutunu bebek sandığı zanneylerdi.

Derslerini amcasından okudu. Amcası da babası gibi sipâhi, yani asker oğlu asker olmakla beraber o zaman hemen her sınıfa şâmil olduğu Sultan Süleyman zamanındaki yeniçeriler arasında seksen kadar şâir bulunmasıyla müsbet olan- heves-i ma'rifet kendini fünûn-ı mevcûdenin umûmunu tahsîle sevketmişti.

Cezmi'ye lâzım olan ulûmdan dersler vermek ve sipâhiliğe müte'allik olan tâlimleri öğretmek ile beraber sûret-i mahsûsada bir de askerlik fikri ilkâ etmek ile uğraşırdı ki o yolda olan terbiyesinin hülâsası da :

«Askerliğin şânı gülerek ölmek ve hattâ ölürken bile gülmektir. Asker göz yaşını, şehit olduğu vakit vücûdunu tezyîn eden yahut düşmanını öldürdüğü zaman kılıcından o mağlûbun üzerine dökülen kan damlalarında görür. Asker sahîhan asker ise mezarının en karanlık köşesinde cennete bir pencere bulur. Asker sahîhan asker ise cismi topraklar altında yatarken ruhu gökyüzlerinde, nâmı halkın lisan-ı iftihârında gezineceğini düşünür de yerin altını üstüyle müsavî ve belki altını üstüne mürecçah görür. Asker gerçekten asker ise rahat döşesinde irtihâl edip de şöylece bir mezara atılıvermek ile şân meydanında şehit olarak mezara bedel bir milletin kalbinde yatmak arasında ne kadar fark olduğunu pek kolay bilir. Böyle âli, böyle vatanperverâne mütalâalardan dolayıdır ki askerliğin en büyük hasleti de meydân-ı muhârebeyi bile bir güzel mesire, bir güzel güzergâh hükmünde addetmektir» gibi sözlerle çocuğun hissiyât-ı ulviyyesini açmaktan, büyütmekten ibaret idi.

Çocuk, sinn-i rüşte bâlig olur olmaz pederini ve yirmi yaşında iken amcasını kaybeyledi.

Dünyaya yalnız başına geldiği gibi dünyadâ yine yalnız başına kaldı.

Fakat Kudret-i Sâni'in insanlar için âileden sonra en büyük istinâd-gâh olmak üzere halk ve teşkil ettiği cemiyet-i beşere karışabilecek iktidarı hâiz olmuştu.

Ecdâdının kılıcı ekmeği olan tımarını kanun-ı devlet kendisine temin eylediğinden esbâb-ı ta'ayyüşünden de mahrûm değildi.

Çocuk denilecek kadar gençti. Fakat bünyesi ihtiyarlamaktan masûn addolunacak kadar kavî, pederinden mirâs aldığı kılıç ise vücûdunu düşman şerrinden muhâfaza etmeğe kâfi idi.

Terbiyesi iktizâsınca dünyayı her tarafı mevt ile dolmuş bir muharebe meydanı bilirdi. O cihetle hiç bir şeyden ihtirâz etmedikten başka ölümden, belâdan korkmak nasıl hal, nasıl tasavvur olduğunu zihnine bile sığdıramazdı.

Gençliği, hüsn-i terbiyesi, zarûretsizliği meşreb-i lâubâliyânesine başka bir revnak, başka bir kuvvet vermişti. Ahvâli,

«Açmış birer dehân-ı safâ her habâbdan
Ahvâl-i dehre handeler eyler şarabımız»

tarifine misâl-i müşahhas addolunacak kadar rindâneydi. Bir derecede ki o kadar gençlik âleminde aşkı bile tarâvet-i ezhâr veya neşât-ı işret gibi birkaç saat içinde fenâ bulmak şânından olan hallerden kıyâs ederdi.

İşte Cezmi ile Âdil Giray'ın tabiatlarında bir mugâyeret gösteren bu haller olduğu gibi, o iki fıtrat-ı mütezâdeyi birbirine takrîb eden cihetler de Cezmi'nin Âdil Giray gibi tab'an şâir, fıtraten asker yaratılmış olması idi.

Cezmi dünyanın her kederinden, her gussasından ve hattâ ciddî bir muhabbetten bile ser-âzâde olarak o gençlik âleminde hem eğlenmek, hem meyhanede *Hâfız Divan*'ı okuyan rindler gibi eğlence arasında tahsilini ikmâl etmek için İstanbul'a gelmişti.

Kendisi «kalemini kılıcıyla keser, kılıcını mıkattasında biler» ibâresiyle tavsîfe lâyık bir asker olarak, sureti ne kadar mehîb ise siyreti o kadar mûnis olduğundan etvâr-ı merdânesi, bezle-gûlukları sâyesinde o zamanın hem en mümtâz askerlerinden, hem de kudretli şâirlerinden bir haylisine birer birer intisâb eyledi.

En evvel peydâ eylediği hâmiler ise -Sarây-ı Hümâyûn'un en büyük cündîsi olmak cihetiyle- establ-ı hümâyûn müdürlüğünde veya o vaktin tabirince mîrâhûrlukta bulunan Ferhad Ağa ile Bâkî'den sonra zamanının en büyük şâiri addolunan Nev'î idi.

Ferhad Ağa'nın hal ve şânı yukarıda bir dereceye kadar görülmüştü. Aşağıda ise daha birçok mesâiri meşhûd olur.

Nev'î, meşhûr mersiyesiyle Bâkî'ye hayrü'l-halef olduğunu isbat eden ve *Harabât*'ın birinci cildinde münderic olan «Nûn» kafiyeli ufak manzûmeciğiyle Nef'î'yi bile kendine peyrev etmek şerefine mazhar olan zâttır ki oğlu Atâyî, *Şakāyık-ı Nûmâniye*'ye zeyl yazmış ve mamafih hayatında Nefî'nin birçok hicivlerine hedef olduktan başka *Hamse* nâmında olan manzûmesi için vefâtından bir iki yüz sene sonra da Şeyh Gâlib lisanından,

İstanbul'umuzda Nev'î-zâde
Etmiş tek u pûyunu piyâde»

takbîh-i nâ-becâsına uğramıştır. (s. 50-58)

Perihan

O sırada idi ki, sarayın ufak kapılarından biri kemâl-i şiddetle açıldı. İçinden at üzerinde bir garîb mahlûk meydana atıldı. Atı beyaz ve fakat kan damlalarından üveyik karnına benzemiş ve belki bir nev'î kaplan şekli bağlamıştı.

Hayvanın üzengilerine kadar dökülerek uçları kana bulanmış olan saçları müntehâ-yı gurûbda görünen siyah bulutları andırırdı.

Gözlerinden iki seyyâre gibi etrafa nûr-i cevvâl saçılırdı. Dudaklarından, açılmamış iki gonca gibi dokunulsa kan dökülecek zannolunurdu. Arkasında bir hafif beyaz bulut mehtâbı setredebilecek kadar vücûdunu saklar ve hattâ kan damlalarından hâsıl olan lekelere bakılırsa buluttan ziyade hâleye benzer bir gömlek, elinde şiddetli rüzgâr ile kavsiyet hâsıl etmiş çiçeği leylâk dalları renk ve şeklinde bir kılıç vardı.

Öyle tabiatın fevkinde addolunacak bir vücût hiç kimsenin intizâr etmediği, düşünmediği bir zamanda meydana dehşet-endâz-ı vürûd olunca saray kapısı önünde bulunan askeri âlem-i diğerden nâzil olma bir mahlûk görmüş kadar beht içinde bıraktı. Gürcülerin elleri titremeye, ellerindeki silâhlar yere dökülmeye başladı.

Görünen suvari ise hemen toplanan halkın üzerine yürüyerek ve hiç lâkırdı söylemeye hâcet görmeyerek, kılıcının işâretiyle oradan savulmalarını emreder dururdu. Asker takımının yaktığı meş'alelerden çehresinin bir tarafına korkunç bir kızıllık akseylemiş, bir tarafına da parlak bir ziyâ daha munzam olmuştu. Kendi bu hâl ile sahîhan bizim âlemin hâricinde yaradılma bir cism-i rûhânî gibi görünürdü.

Bu şekl-i garîb ise Perihan idi. Haydar Mirzâ'nın alkışlarını, Haydar Mirzâ tarafdarlarının saray içinde olan tasallutlarını uyku döşeğinde işi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

terek ve hemen yerinden kalkarak gecelik gömleğiyle dışarıya atılmış ve birbirinin kanında yüzmeğe veya boğulmağa çalışan iki takım arasından bir korucunun yere düşen kılıcını kaparak ve diğer bir korucunun merdiven başında terk ettiği hayvana binerek kapıdan dışarı hücûm etmişti. (s. 29-31)

(.....)

Gözleri anadan doğma perdeli bir sâhib-i fetânet tasavvur buyurulsun! Gençliğinin en ziyade tarâveti, hissiyât-ı muhabbetinin en ziyade şiddeti zamanında zihninde kendi için bir ma'şûk-ı vicdanî tasviriyle ömür geçirip dururken kuvve-i kerâmet-nümâ-yı hikmet pîş-i nazarındaki hâili ref'edip de perestiş edercesine sevdiği tasvir-i hayalîsinin ruhânî bir cisim ve belki cismâni bir ruh şekline temessül ederek şu nâ-mütenâhî eb'âd-ı fıtratın nurlara garkolmuş bin türlü bedâyi'-i rengârengi arasında cilve-sâz olduğunu görünce ne hale girerse, Perihan da Âdil Giray'ın meclisinde öyle bir istigrâk-ı şevk içinde kalmıştı.

Filhakika Perihan, doğduğundan o güne gelinceye kadar zevk-ı muhabbete meylini imâ eder hiç bir tavırda. hiç bir harekette bulunmamıştı. Bu gönül soğukluğu öyle Şehriyar'ın zannı gibi kuvâ-yı maneviyyesine bütün bütün arzu-yı nüfûz ve hırs-ı ikbâl istilâ ettiğinden değildi. Bilakis hissiyât-ı âliyyenin lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olan te'essürât-ı dakîka Perihan'da meziyyât-ı fıtratının hiç birinden aşağı kalmayacak derecelerde mevcûd idi.

O zamana kadar kimseyi sevmediyse o büyük kalbinin istiâb eylediği koca bir cihân-ı muhabbeti hükmü altında tutmağa lâyık bir vücut göremediği için sevmedi. Gönlü ecsâm-ı latîfe, fikri şu'le-i cevvâle gibi daima âlem-i bâlâya meyl eder dururdu. Fıtratının fevkalâdeliği cihetiyle ne kadar güzele tesâdüf ederse nazarında pek aşağı görünürdü. Fetânetinin ulvîliği münâsebetiyle ne kadar ashâb-ı zekâvet görürse muhâkemesinde pek âdi bulurdu.

Dünyada birinci def'a olarak sureti hayalinin, siyreti tasvirinin fevkında bir vücût görebildi ki o da Âdil Giray idi. Âdil Giray'ın birinci fasılda tarif olunan ve aşağılarda münâsebet düşdükçe tafsîl edilen letâfet-i sîmâ ve temâyüz-i irfân u ahlâkına sevâbık-ı celâdet ve hâl-i esâreti de bir meziyet-i diğer ilâve eder ve ahvâlinin şu hey'et-i mecmûası ise kendisini Perihan nazarında sırf tabiatın fevkında âdetâ bütün bütün kendi hatırı için yaratılmış bir müşahhas mucize-i kudret gibi gösterirdi. Yek nazarda muhabbet, avâma göre hayâlât-ı şâirâneden ma'dûd ise ahlâk-ı âliyye ve hususuyla onun netâyicinden olan hissiyât-ı şedîde ashâbına göre nefsinde tecrübe ile sâbit olan hallerdendir.

Perihan'ın kabiliyât-ı muhabbeti ise -açılmak için güneşin zerre ka-

dar bir pertev-i iltifâtına mütehassır duran goncalar gibi- Âdil Giray'ın cemâline mukabil geldiği anda inkişâfa başlamıştı. O cihetle bir hürrem bahar-ı saadette gökte infilâk-ı seherin, yerde küşâyiş-i ezhârın temâşâ-yi letâifiyle hayâlât-ı âşıkânesine müstagrak olmuş bir sevdâ-zedeye uzaktan uzağa akıp giden çayların çağıltısı nasıl gelirse Perihan'a da meclisin muhâveresi o yolda tesir ederdi. Çünkü dinlediği şey, mübâhe-senin müeddâsı değil, Âdil Giray'ın sesinde olan aheng-i dil-firîb idi. (s. 191-194).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

HAREKET TASVİRLERİ

Sembolik Bir Sahne

Bir karanlık gecede şiddetli bir karayel fırtınasıyla Boğaziçi'nde zuhûr etmiş bir yangın levhası göz önüne alınsın! Bir halde ki, yangının alevi siyahlı, kırmızılı elvân-ı dehşetiyle eski hikâyelerde gördüğümüz ejderler gibi, gâh eflâke çıkmak ister, gâh rüzgârdan bir şiddetli mukavemete uğrayarak aşağı süzülür, denizlerle çarpışır, maddiyâtı birbirine karıştıracak bir heybetle sâhilden denize atıldığı gibi denizden de karşısındaki sâhile uğrayacak gibi görünür. Etrafa yıldızlar kadar şerâre saçar. Şihâblar gibi tahta parçaları, demir kırıkları dağıtır, havadan hattâ o âteş-i mehîbin kenarına düşen damlaları dahi buz parçası kadar soğuk bir bârân-ı musîbet yağar durur. Ağaçlar, dağlar, tepeler, kimi kefeniyle ayağa kalkmış şehid cenâzesi, kimi üzerine bir sefîd estâr çekilmiş fakir tabudu, kimi taşları kırılmış da üzerine yığılmış eslâf mezarı gibi bembeyaz karlar içinde bir dehşet, bir garâbetle nazarlara çarpar. Gecelik esvâbiyle yataklarından uğramış bir takım zayıf ve biçare kadınlar, çocuklar hevl-i cân ile lerzân lerzân etrafı dolaşır.

Bu halde ise deryanın telâtum-ı tufan-nümûnu içinde çalkanıp gelen bir kayıktan imdâde şitâb için bir delikanlı deryaya atılır, kayıktakiler bir bâr-ı girândan kurtulmuş olduklarına hükmederler, kendi selâmetleri için o biçârenin emvâc arasında yuvarlanıp gittiğini nefislerince bir büyük inâyet bilirler, dalgadan ziyade onun kayığa takarrübünden ihtirâz ederler! Hârictekiler alevin her tarafa sarılmasına nazaran güya denize bile bir tahta parçası atılsa def'iyle uğraşdıkları ateşi tezyîd edebilir imiş korkusuyla gönüllü muînlerine ufacık bir medâr-ı muavenet hediye etmeğe cesâret edemezler. Biçârenin -fırtına çağıltısıyla birbirine çarpıştıkça tüyleri ürpertecek, sinirleri kuvvetinden kesecek bir tesir-i müdhiş hâsıl eden- feryadları da vücûdu gibi emvâc arasında kaybolur gider. Şûlenin rüzgâr kuvvetiyle titredikçe dalgalara, köpüklere bahçelerdeki, dağlardaki ağaçlara, karlara, denizdeki, karadaki çehrelere, libâslara in'itâfından hâsıl olan bin dehşetli renkler, bin hâil şekiller arasında deryâ gibi, hava gibi dağları yerinden oynatıp da önüne katacak kadar şedîd,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bütün dünyayı ihâta edecek kadar büyük iki hasm-ı gâlib ile uğraşır. Üzerine ehrâm kadar dalgalar yığılır. Her taraftan, altında yanardağ galeyân etmiş bir mezaristandaki mevtâ kemikleri gibi havaya beyaz beyaz ve fakat müdhiş müdhiş köpükler fışkırır, gâh telâtumun her dakikada bir şiddetine uğrayarak küre-i nesîmin fevkine çıkmak isteyen kasırga gibi doğrulur, gâh döne döne yerin dibine geçen seyl-i münhader gibi aşağıya süzülür, hava üzerinden tazyik eder, cismini küre-i zemine bâr olmuş hanlar gibi esfel-i sâfilîne kadar sevketmek ister, yine deryâ o tazyika mukabele eder! Vücûdunu mezar kabul etmemiş günâhkârlar gibi dışarı atmağa çalışır, ateş ara sıra cümlesini bîçârenin bulunduğu tarafa çevirir, hayatını ifnâ için o iki kuvve-i gâlibe ile müsabakaya kalkışır, her girdâba tutuldukça vücûduna bir cellâd kemendi sarılır, her dalga içinde kaldıkça bir kere mezara girer, çalışa çalışa sinirleri tâkatinden kesilir, uğraşa uğraşa sinirleri vücûdunu taşıyabilecek kudretten kalır. Sular yutar, içi zehirle dolar, soğuk canına geçer, kanı donmağa, hayat elinden ayağından çekilmeğe başlar, feryâd eder, kimse işitmek istemez! İstimdâd eder, kimse muâvenetine gelmez!..

Halbuki karşısında gözünün önünde boyunun üç dört uzunluğu kadar bir mesâfede vücûdunu ısıtacak ateş cehennem alevleriyle yarışıyor! Kendini kurtaracak insan, oralar: haşr meydanının bir nümûnesi gösterecek kadar kalabalık!..

Heyhât, o ateş ısıtmak için değil, yakmak için işti'âl etmiş, o insanların yüzde biri âfetin def'ine sa'y ederse doksan dokuzu can korkusuyla kendini kurtarmaktan âciz olmuş, divân-ı haşre gitse hırsından mazhar-ı gufrân olan ibâdın hayatına kasdedecek, cehenneme atılsa tama'ından ateşlerini koynuna saklayacak kadar denî olan bir cüz'ü de o belâ-yı tâkat-sûz içinde yine kātilliğe, gâsıblığa çalışıyor!

Nihâyet avn-i ilâhî imdâda yetişir, o sâhib-i mürüvvet necât bulmaktan huzzârın ekserinden ziyade müsâade-i Takdîre mazhar olur da sonra hayırdan tevellüd etmiş bir şer ile lezâiz-i hayatını kaybederse yalnız denize düşen adamın haline, sa'yine hasr-ı makāl etmek böyle bir hengâmeyi târif için kâfi midir? Elbette değil!

İşte denize atılan gönüllü muînin halini, şeklini tasvir için ateşten, fırtınadan bahsetmek lâzım geldiği gibi, Cezmi'nin sergüzeştini beyân için de yukarıdaki mukaddemâtı irâd etmek iktizâ eylemiş idi.

Mukayesede şu kadar fark var : Yangın bir tasvîr-i hayâlî, birinci faslın ta'rifâtı ise renkleri ileride meydana çıkacak bir resim müsveddesidir. (s. 46-50)

Cirid Oyunu

Cezmi'nin Ferhâd Ağa'ya intisâbı dehşetli bir vak'anın netâyicinden idi, mümkün mertebe tarif edelim :

İstanbul'daki hapishâne-i umûmiyi şu kitâb-ı âcizâneyi mütâlâaya tenezzül buyuran zevâtın elbette ekseri hâricten müşâhede eylemiştir.

İşte o hapishâne bahs ettiğimiz vukuâtın zaman-ı cereyanı olan onuncu asırda ekser vüzerâya cilvegâh-ı tenezzüh olmuş bir güzel saadethâne-i ikbâl idi.

Pîşgâhında bulunan ve şimdi (Sultan Ahmed Meydanı) denilen arsa ise başka bir surette idi. Vâkıa şimdi olduğu gibi o zaman dahi biri Mısır'ın, biri Yunan'ın delâil-i azametinden olan iki taş -biri şekl-i ehrâmisi, biri şekl-i amûdisi- ile âsâr-ı medeniyetteki bekâyı hendesî iki delil ile gösterir.

Vaktiyle Rum imparatorlarının tahtgâh-ı zevkiyâtı olan o yılan şeklindeki tunç direk ise -kırık dökük, delik deşik kıyafetiyle- zulmün tabiatındaki zevâl istidâdını alenî bir bürhân ile ibrâz eder dururdu.

Fakat hapishâne tarafından bakıldığı zaman o temâsîlin biraz ötesinde nazara tesâdüf eden çınar ki dallarına binlerce mazlûm veya müttehem asıldığı için tarihlerde «şecer-i vakvâk» unvanını almış ve Yeniçerilerin câmi' meydanında idâm olunanları yine o ağacın altına atıldığı için bir şâirin lisânından,

«Meyva vaktinde yetiştik şecer-i vakvâkın»

yollu merhamete, insâniyete yakışmaz bir istihzâya mazhar olmuş, şimdi ise kuruya kuruya târih bilenler nazarında nice bin insanın çürük kemiklerinden yapılma bir heykel-i dehşet haline gelmiş olan şecere-i mel'ûnedir, belki daha dikilmemişti.

Sultan Ahmed Câmi'-i şerifinin -ki Ayasofya'ya pek karîb olduğu için tenhâ kalır mütâlâasıyla müdâvim cemâatine vazife tayin olunmuşken sonraları bayramlarda, mevlidlerde yüzlerce alayların, binlerce halkın mevki'-i ictima'ı olarak keşf-i istikbâl-i mahal olduğuna bir bürhan-ı mütehaccir olmaktadır- Hazret-i Hüdayî dua-yı iftitâhını okumamış ve hattâ birinci temel taşını vaz'eden Sultan Ahmed-i evvel rahm-i mâdere dahi düşmemişti.

Câmi'in bulunduğu yerde biri Sokullu'nun, biri vezir-i sâni Ahmed Paşa'nın birbirine muttasıl iki konağı vardı. Bu konaklar şimdi câmi duvarlarının bulunduğu yerden bir hayli ötede olarak vâkıa meydan, Rumlar zamanındaki kadar geniş değil ise de, bugünkü haline nisbetle daha

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vâsi' ve o cihetle Osmanlıların o zaman en büyük eğlencesi olan at oynatmağa daha müsait olduğundan saray ağalarıyla vüzerânın dâire halkı o mevki'i mahâret-i cündîyânelerine imtihângâh ittihâz etmişlerdi, mevsim müsait oldukça tatil günleri cirid oynamak için oraya çıkarlardı.

984 senesi şevvalinin (Aralık 1576) ilk Cuma günü mirâhûr Ferhâd Ağa bazı taltifât-i şâhâneyi hâmil olduğu halde Sokullu Mehmed Paşa merhuma gelerek konağın meydana nâzır divan odasında bir pencereye oturmuş, Cezmi ise vezir-i sâni Ahmed Paşa konağında -Paşanın tevâbi'inden- bir bildiğini görmeğe giderek meydana nâzır bir odada musâhebete dalmıştı.

O sırada Saray-ı Hümâyûn takımı Ayasofya cihetinden zuhûr ettiler. Vezirlerin dâire halkı da konakların kapısından göründüler. At oynatmağa, cirid oynamağa başladılar.

Cezmi bir müddet temâşâdan sonra «bunların içinde atlı yok!» diyecek oldu. Bu söz konuştuğu zâta pek garîp görünmekle «çocuk sen ne söylüyorsun? Osmanlı atlısının en mümtâzı bunlardır!» deyince Cezmi «Öyle lâkırdı mı olur! Ben bir kılıç tımara mâlik sipâhiyim. Altıma bir hergele versinler hepsiyle uğraşırım!» cevâbını verdi. Dâire halkının konakta kalanları gülüşmeğe başladılar. Nihâyet bahsi azdırdılar. Cezmi'yi meydana çıkmağa davet ettiler. Rükûbu için paşanın ahırından gâyet harûn bir yağız kürd atı çıkardılar, binek taşına çektiler.

Cirid için lâzım olan edevât hayvanın eğerinde mevcûd idi. Cezmi, binek taşına gelince hayvanı seyretmek istermiş gibi bir tavırla inerek ve atın dizgininden tutarak bir iki kere öteye beriye çevirdikten sonra birden atladı, hayvanın üzerinde bulundu. Hayvan harûn idi, serkeş idi. Fakat Cezmi üzerine atılır atılmaz -efendisini görmüş acemi köle gibi- râm oldu. Cezmi de huzzârı selâmladı, kapıdan çıktı, atlıların arasına karıştı.

Oyunda cirid atmak, kovaladığını istediği yerinden vurmak, eğer boşaltarak gelen değnekleri savuşturmak, bir eliyle atın yelesine sarılarak bir eliyle yerden değnek kapmak, belinden yukarısıyla arkaya dönerek üzerine atılan ciridleri tutmak hususlarında o kadar mahâret gösterdi ki seyredenlerin cümlesini hayran eyledi.

Öyle bir genç sipâhinin cündîlikte saray ağalarına varıncaya kadar galebesi Sokullu Mehmed Paşa konağından temâşâ ile me'lûf olan Ferhâd Ağa'nın nahvet-i cündîyânesine dokundu. Paşa merhuma «bu çocukla benden başka uğraşacak kimse yok, müsaade buyurunuz!» sözleriyle vedâ ederek atına bindi. O da meydanda cevelân etmeğe başladı.

Ferhâd Ağa, gerçekten zamanının şehsûvarı idi. Birkaç kere meydanın bir başından bir başına gitti geldi. Cezmi'nin birkaç kere ciridini sa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vuşturdu. Fakat kendi Cezmi'ye bir değnek vuramadı. Nihayet melekesi cihetiyle Cezmi'yi Ahmed Paşa konağının önünde sıkıştırdı. Cezmi eğer boşaltmak istedi. Arkaya dönüp de değnek tutmak ümidine düştü. Ferhâd Ağa'nın atı tamamiyle terbiyeli, kendi bindiği hayvan ise bütün bütün harûn olduğundan bir türlü atının başını istediği yolda idareye muktedir olamadı. Ne kadar mahâret, ne kadar ma'rifet gösterse değnek yiyeceğinden ve binâenaleyh mağlûp görüneceğinden emin oldu. Hayvanın birkaç kere değnek ile boynuna çarparak ahırın ard kapısına çevirdi. O kapı ise vaktin âdetince yalnız bir hayvan girebilecek kadar alçak, kapının üzerindeki duvar da bir değil bin baş paralayacak kadar metin idi. Kapının genişliği ise eğer boşaltarak geçilecek derecede değildi. Kapıdan nihayet at sığabilir ve belki geçer iken eğeri bile sürünürdü.

Ferhâd Ağa bu hali görünce kendi meşrebine göre dünyanın en kıymetdâr adamlarından ma'dûd olan ve cündîliğin en büyük ümid-i istikbâllerinden görülen öyle bir genç sipâhiyi -çocukların eğlenirken kırdıkları oyuncaklar gibi- beyhude yere zâyi' edeceğinden dolayı fevka'l-gâye canı sıkıldı. «Oğlum, hayvanın başını sola doğru çevir, duvara çarpacaksın!» feryadıyla nasihata başladı.

Cezmi ise yine yolunda devam ederek kapıya birkaç adım kalır kalmaz eğer boşalttı. Fakat eğer boşaltırken iki ayağını birden üzengiden çıkardı. Sağ elini hayvanın başını pek yukarı kaldırmaması için kolanına rabtolunan ve lisanımızda «bilân» denilen kayışa, sol elini de gemine attı, karnının altına sokuldu, ahıra sâlim olarak duhûl eyledi.

Ahır karanlık, hayvan yemliğine me'nûs olduğundan orada bir kaza vuku' bulmadı. Cezmi de atın karnından sıyrıldı, ufak kapıdan dışarı fırladı, Ferhâd Ağa'nın üzengisini öptü. Her gün her zaman yanına gidip gelmek için emir aldı. Aldığı emir ise o zamanlar hükmünce bir müşahhas ikbâl idi. (s. 59-66)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

RUH HALLERİ

Aşk

Vakta ki akşam erişti, Perihan vücûdu mestûr kalacağı için elbisesine itinaya hâcet görmeyerek tabiatta ne kadar zarâfet varsa mestûriyetini açıklık kadar hâtır-rübâ, intizâmını perişanlık kadar güzel göstermeğe hasreyledi. Arkasına gümüş damgalarıyla berrak yıldızlı geceleri andırır, açık mavi bir câr örtündü. Çehresini kapamak için beyaz tülden bir nikâb ihtiyar eyledi. Örtündüğü cârın uçlarını iç tarafından kuşağına bir halde iliştirmişti ki, hâricten görenler için endâmının tenâsübünü aynıyla tasvir etmek kâbil olurdu. Nikâbı o kadar hafif idi ki, teneffüs ettikçe nesîm-i sehere uğramış berk-i semen gibi dağılıverecek zannolunurdu.

Bu ruhânî câzibeler, bu âşıkâne tavırlarla Âdil Giray'ın odasına girdi. Bir münâsip makam ihtiyâr etti. Her tarafının tenâsübünü, letâfetini, vücûdunun beyazlığını, safvetini göstermek için sağ ayağını cârından dışarı bıraktı. Sol elini dizinin üzerine koydu, oturdu. Bir halde ki oturduğu yerden mumların in'itâf-ı ziyâsıyla çehresi tâ rengine varıncaya kadar seçilirdi. Ayağındaki zarif bir Acem Paşmağı parmaklarının suret-i teşekkülünü bile gösterir, eli ise bileğine kadar bütün bütün açıkta bulunurdu.

Âdil Giray, fevkalâde mütemekkin bir şehzade olmakla beraber gençliğine munzam olan meşreb-i şâirânesi iktizâsınca câzibe-i hüsne mukavemet şânından olmayan ve gönlünün unsur-ı terkibi yanardağlardan alınmış denilmeğe şâyân olan sîne-sûzân-ı muhabbettendi. Reng-i tarâveti hâlede penbeliğini gösteren in'itâf-ı ziyâ kadar dil-firîb bir letâfet, câzibe-i cemâl ve ziynet-i endâmı bârika-ı mehtabdan bir ilâhetü'l-cemâl tasviri dökülmüş de semânın en rengîn, en necm-âlûd bir parçasına bürünmüş zannolunacak kadar nazar-rübâ bir bedi'a ile karşısında oturan Perihan'ı görünce ve vücûdunun, ellerinin, ayaklarının hayâlât-ı ressâmânede bile misli meşhûd olmayan tenâsübüne dikkat edince, Perihan'a hemen bir nazarda perestiş edercesine meftûn oldu.

Zaten bir hüsn-i tabiat sâhibine göre, güzel bir cemâle muhabbet

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

vakte muhtâc olur hallerden değildir. Mâhiyetinde isti'dâd olan ecsâma tenevvür için güneşe bir kere mukâbil olmak kifâyet eder.

Âdil Giray ile Perihan birbiriyle bir takım bahisler, müzâkereler ederlerdi. Lâkin yarı uykuda iken işittikleri söze cevap verenler gibi lisanları nâtıkıyet melekesiyle söz söyler, zihinleri derk-i mesmû'ât itibârıyla meâl anlardı.

Hayâlleri, fikirleri, temyizleri, vicdânları ise birbirinin temâşâ-yı cemâliyle bir istigrâk-ı sırf âlemine düşerek ezvâk-ı mubabbetten, ruhaniyet-i sevdâdan başka bir şeyle uğraşmağa vakit bulamazdı.

Öyle iki sevdâ-zede-i iffet-mizâcın hiç biri diğerinin halinden haberdâr olmaksızın hüsn ü aşkın câzibe-i takat-güdâzıyla rûh ve vicdân gibi birbirinde mahv olmuşcasına geçirdikleri ezvâk-ı ma'sûmâne hakikaten melekleri hande-rîz-i neşât edecek letâif-i rûhâniyeden ma'dûd olsa revâdır.

İki üç saat sonra birbirinden ayrıldılar. Fakat can bedenden ayrılır gibi ayrıldılar. Bahse dair olan lâkırdılarının hülâsası ise anlaşılmaz birkaç kelime ile Perihan tarafından evvelki tekliflerin. Âdil Giray tarafından evvelki mazeretlerin tekrarından ibaret idi.

Herkes yatağına çekilince -o mülâkata kadar kendini sevdirebileceğinden emin olan- Perihan'ın gönlüne yine bin türlü halecanlar, bin türlü şüpheler hücûm etmeğe başladı. Âdil Giray'ı o mecliste ümidinden ziyade kendine esir eylediği, hanzâdenin her halinden âşikâr olur dururdu. Fakat ma'şûkunun vücûdu karşısında bulundukça her tarafı nikâb-ı nûr ile mestûr göründüğünden bîçâre Perihan'ın âfitâba medd-i nigâh edenler gibi bâsırası hıyreler içinde kalmış ve o cihetle hiç bir tavrına zerre kadar dikkat edememişti. Yalnız hıfz edebildiği sözlerini hatırından geçirerek Şehriyar ile beraber bulunduğu zamanlar edilen sohbetlerden daha ruhsuz bulur ve bu hali ise fikren kendini beğenmediğine hamletmek istedikçe kalben meclisin tenhâlığı cihetiyle zarurî olan terbiyeye riâyet gibi bin türlü te'villerle o ihtimali def'e çalışırdı. Bu hal ile bir diğer mülâkata intizâr ettiği vakitleri -aleyhine ceza-yı idâmı davet eder bir dava ikâme olunanlar kadar- endişeler, ıztıraplar içinde geçirirdi.

Beri taraftan Âdil Giray, karanlık zındanlar içinde iken etrafına nûr yağmağa başlamış, azâb-âlûde mezarlar altında iken bir melek-i mübeşşir nâzil olmuş gibi serâpâ şevk ve sürûr kesilerek Perihan'dan başka dünyada gözüne hiç bir şey görünmez olmuş ve kendini bütün bütün ezvâk-ı aşka teslim ederek âlâm-ı âlemi adem-âbâd-ı nisyâna kadar atmıştı. Hayfâ ki onun için de bu devre-i saadet beş on dakikadan ziyade sürmedi. (s. 209-213)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

Manzûm bir hal tercümesi

Âdil Giray'da Perihan gibi o kadar dehşetli, o kadar can-hıraş bir mücadele arasında hem ma'şûkasınca olan şüphesini def'etmeğe ve hem de ettiği bir büyük münâsebetsizliği affettirmeğe muktedir olabildiği için iki dünyasında birden nâil-i saadet olmuş derecelerde memnundu. Fakat bir emeli vardı ki, hâsıl olmadıkça dünyada hayatın bir lezzetinden müstefid olmağa imkân tasavvur edemezdi. O emeli ise Perihan'a muhabbetini kabul ettirmekten ibâretti.

Âdil Giray, en muhâtaralı zamanlarda hayatını kurtarmak için ölümü göze alanlar gibi bu emelini de hâsıl etmek temennisiyle bir tecrübe-i tâli'e kıyâm etmekten çekinmedi. Perihan'ı tenha olarak birinci defa gördüğü zaman bir münasebet düşürüp de kendisine vermek için mâcerâ-yı muhabbeti hâvi olan şu manzûmeyi tertîb eyledi :

«Suret-i manzûme»

Mâderle peder olup bahâne — Sevk etti kazâ beni cihâne
Han-zâde idim vilâdetimde — Doğdum yine pek kalenderâne
Uryân u sefîl idi vücûdum — Muhtac değilse âb u nâne
Bir katre süde dehân açardı — Me'lûf idi girye vü figâne
Benzetse beni hatâ değildi — Bir kimse bakıp da ârifâne
Zincirde inleyen esirin — Koynundaki tıfl-i nâtüvâne
Fıtratte tesâvî-yi zuhûru — Bu hal ile Hâlık-ı yegâne
Etfâlde gösterip dururken — Bin hüccet ile cihâniyâne
Bilmem ne sebeple vardı dâim — Gûşumda şu hâtifî terâne :

Yüksel ki yerin bu yer değildir
Dünyaya geliş hüner değildir

Geldi beden-i za'îfe kuvvet — Oldu yürümek de başka âdet
Yerlerde sürünme vakti geçti — Doğruldu semaya doğru kâmet
Mahvoldu beşik bebek salıncak — Eğlenceye zevke geldi nevbet
Yanımdaki dâyeler ederdi — Her hâlime ayrı ayrı dikkat
Ammâ yine kendi âlemimde — Mahsûs idi kendime hükûmet
Rüyâ gibi geçse de çocukluk — Birdir göze hâb ile hakikat
Hâlâ o zamana tâlibim ben — Döndürmeğe ömrü olsa kudret
Etrâfımı seyreder sanırdım — İnsânı melek cihânı cennet
Derdi yine muttasıl başımda — Ammâ ki o hâtıf-ı hidâyet

Yüksel ki boyun kadar kalırsın
Sa'y eyle ki bî-hüner kalırsın

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Geldi dem-i rağbet-i ma'ârif
Her ilme ki sarf-ı dikkat ettim
Her hangi kitabı ders edinsem
İdrâkime sa'yim oldu yâver
Bir bahsi unutmadım cihânda
Eylerdi fuhûle her kelâmım
İrfân-ı ezel mesâilinde
Tahkîk-i sıfât-ı Hâlık ettim
Durmaz yine i'tilâ-yı câha

Oldum nice fenne ben de vâkıf
Bir müşkile olmadım müsâdif
Gûyâ ben idim ana müellif
Tahkîkime hâfızam mürâdif
Bir asl ile düşmedim muhâlif
Ta'yîn-i makāsıd u mevâkıf
Fikrimdi yine bana mu'arrif
Esrârına olmadımsa ârif
Bu beyt ile sevk ederdi hâtif

Yüksel hünerinle kāni olma
İhsân-ı Hüdâ'ya mâni olma

Han oldu Kırım'a bir birâder
Oldu heves-i şebâb metrûk
Olmuştu mukalledim cihanda
Azmetmiş idim kalem-revimde
Bir re'yime bulmadım muârız
Devrimde ibâdı Kibriyâ'nın
Herkesteki hande-i neşâtın
Hükmünde safâ süren râyet
Ammâ ki yine ederdi hâtif

Çekti beni tahtına berâber
Geldi yerine umûr-ı kişver
Adl-i Ömerî, atâ-yı Cafer
Terketmemeğe harab bir yer
Bir emrimi görmedim muhakkar
Dilsîr-i sürûr idi serâser
Aksiyle açardı dilde güller
Evsâfımı vird ederdi yer yer
Gönlüm bu itâb ile mükedder

Yüksel ki cihân sefîl ü dûndur
Rağbet ana âdeta cünûndur

Harb açtı adûya Âl-i Osman
Evreng-i şehâmetinden ettim
Tîr olmuştu elimde nîze
Meydana girince zannederdim
Yanımda kazâ dururdu dâim
Top olsa atılsa bağrıma arz
Can korkusuna değer mi bir ömr
Gösterdiğim iktidâr u necdet
Hayfâ ki yine sadâ-yı gaybî

Merdim diyene göründü meydan
At sırtına nakl-i merkez-i şan
Benzerdi kemâna seyf-i bürran
Her berk-i belâyı verd-i handan
Başımda ecel dönerdi her an
Olmazdı yine gönül herasan
Bâkî mi olur cihânda insan
Etmişti bütün cihânı hayran
Bir böyle meâl ederdi ıtyân

Yüksel ki bunun da fevkı vardır
İnsanlığın ayrı zevki vardır

Bahtım ne siyah imiş ki bilmem
Bir arsa-i gîr ü dâra düştüm
Bir hizb-i kalîl idi muînim
Bir tîge bedel gelirdi bin tîr

Hâlimle değişti hâl-i âlem
Hiç mislini görmemiştir âdem
Âdâ ise leşker-i aremrem
Bir âteşe karşı bin cehennem

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hâlimce ecelle pençeleştim — Ettim o kadar adûyu derhem
Seyfim kırılıp atım vuruldu — Düştüm yere vardı göğsüme dem
Ne kâre yarar sinân u hançer — Ne canlı gezer muîn ü hemdem
Geldi dem-i zillet-i esâret — Mevt özler iken dil-i mü'ellem
Agreb ki yine ederdi tekrar — Hâtıf bu sözü bana demâdem

Yüksel bu da şîve-i Hudâdır
Esrârını sorma kim hatâdır.

Yüksel ne demek nedir bu tahkîr — Hâtıf neden eyler emri tagyîr
Düşmanlarıma esir idim ben — Boynumda eğerçi yoktu zencîr
Maksûd ise rütbe-i şehâdet — Ben hâzır idim kim etti te'hir
Tâ kalbime olmadı halîde — Destimdeki parça parça şemşîr
Hakk'ın dahi igtinâsı varmış — Ef'âlini eylemekte tasvîr
Dünyada da bir melek yaratmış — Vermiş ona iktidâr-ı takdîr
Âdil gibi bir esîr tuttu — Gönlüm gibi mülkü etti teshîr
Yüksel ne demek ki hâtif-i gayb — Sensin bana gönlüm etti takrîr
Yükselmeğle kalmadı mecâlim — Bul derdime varsa başka tedbîr

Beneşîmen u ser be pîş-i pâyet
Ber hîzem u cân kunem fedâyet[1]

(s. 223-228).

Bir aşk sahnesi

Vakta ki akşam oldu ve Şehriyar ile beraber akd edilen meclis her taraf birbirinin fikrine mümkün olduğu kadar mütemâyil göründüğü için bahsi uzatmağa ihtiyaç kalmadığından, hemen bir iki saat içinde dağıldı. Âdil Giray, odasının köşesine çekilerek ve gözlerini kapıya dikerek hilâl-i iyd bekler gibi vakf-ı intizâr olmuştu.

Aradan bir buçuk saat geçer geçmez karşıdan Perihan zuhûr eyledi. Âdil Giray'ın bütün bütün memûlüne mugâyir olarak cârı da, nikâbı da siyah idi. Bu reng-i hâil ise Âdil Giray'a sabâhü'l-iyd-ı emel bildiği o zaman-ı visâli bir devr-i matem şeklinde gösterdi. Fakat Perihan odaya girip da kapıyı kapayınca hemen üzerinde bulunan setreleri attı. Yukardan aşağı giyindiği beyaz libâslarla zulmetten sıyrılmış da nûr içinde kalmış ebr-i seher gibi ağır ağır yürüyerek yapraklarından tecerrüd etmiş de çiçeklere garkolmuş nihâl-i semen gibi nazlı nazlı hıraman olarak geldi, Âdil Giray'ın yanına oturdu.

1 Oturup, başımı ayağına koyayım, kalkınca da canımı sana feda edeyim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Âdil Giray'ın sarıya mâil olan nûranî çehresiyle Perihan'ın saf beyaz cemâli, bazı kere açık havalı sabahlarda birbiriyle imtihân-ı letâfete kalkışır gibi biri tulû' etmiş iken biri gurûb etmeyen şems ile kamerin bir manzarada duruşunu andırırdı.

Gece ayın on altısına müsâdif olarak mehtâp, odanın pencerelerinden dâhile doğru bir seylâb-ı nûr akıtır, nesîm pencerenin perdelerini ihtizâza getirdikçe in'itâf-ı ziyâda hâsıl olan tagayyürlerden o seylâb-ı nûr temevvüce gelmiş gibi görünürdü. Odanın hâricindeki bahçeye dökülen ziyâdan şebnem tanelerinin her biri bir damla nûr kesilerek tıfl-ı tabiat, o mesire-i safâda toplayabildiği kadar ateş böcekleriyle masûmâne bir şehrâyin icrâ ediyor zannolunurdu. Baharın feyziyle bahçedeki güllerin tabiatın fevkinde görünecek kadar kesretine bakılınca İran hayalâtına mübtelâ olan bir şâir için

Sabr u tâkatsız çıkıp bir gül dahi peydâ eder
Hande sığmaz goncanın gûya leb-i handânına

tasavvurunu âlem-i hayalden cihân-i misâle çıkmış farzetmek kabildi.

Gûya ki bahşâyiş-i Kudret, böyle periler nüzhet-gâhı denilecek kadar lâtif bir mekân ile melekler sûr-ı sürûru addolunacak kadar rûh-perver bir zamanı o iki âşıkın ülfet-i masûmânesine bir kat daha letâfet vermek için âlem-i tabiata ihsân eylemişti.

Perihan ile Âdil Giray, hiç bir lâkırdı söylemeğe muktedir olmaksızın dakikalarca birbirinin hüsnünde mahvolmuşcasına birbirini temaşâ ettikten sonra Perihan, çifte halkasıyla keyvânın güzelliğini tasvîr etmek istermiş gibi iki kollarıyla Âdil Giray'ın çehresini sardı, vicdânî bir sohbet-i şevk u garâma başladılar.

Böyle reng ü bûy-i ismetle mestûr olan mecâlis-i muhabbetin ahvâlini izâha kalkışmak bir goncayı nefesle açmağa çalışıp da soldurmak kabîlinden olacağı için bu iki âşık-ı iffet-perverin o bezm-i safâda hisseyâb oldukları letâif-i muhabbeti tayin etmeğe ashâb-ı mütâlâanın hayâlini tevkîl eyledik.

Yalnız şurasının beyânı lâzımdır ki, meclisin mübâhesâtı yalnız ezvâk-ı aşka inhisâr etmedi, iki âşık bir zamanlar birbirinin doya doya temâşâ-yı cemâlinden, bir zamanlar da vicdânlarındaki hissiyâtın teâti-yi âsârından müstefid olduktan sonra halin ruhâniyeti, muhabbetin envâr-ı letâifi ağır ağır çekilerek istikbâl dediğimiz leyle-i yeldâ-yı dehşet, her türlü zulmeti, her türlü mehâlikiyle nazar-i ibtisâr önünde tecessüm etmeğe başladı. (s. 237-240)

Kıskançlık

Şehriyar, odasına çekildi, ama bir halde çekildi ki gûya odası bir zulmânî mezar, kendi içinde kıskançlık gibi, kin gibi, hırs-ı intikam gibi birbirinden muzlim birçok ahlâk-ı fâsideden mürekkeb bir kokmuş meyyit idi. Bazı nüfûs-ı habîsenin geberdikten sonra cadı olduğu masallarda işitilir, bu mel'ûne ise daha sağ iken arzusunu cadılara isnâd olunan kan içmeğe, can yakmağa hasr eylemişti. Gâh Perihan'ın şâhâne cemal-i âlemteshîrini, nâzende edâ-yı ruh- i'tilâfını kendi letâfet-i pejmürdesine kıyas eder, Âdil Giray nazarında kendinin ona tefevvukunu âhir-i harîfin evvel-i bahara rüchânı gibi muhâlâttan bulur. Ve bu ye's ile ömr-i güzeştesinin her dakikasını kendince bir devre-i memat bilirdi. Bazı kere de mebâdî-yi şebâbından beri bin türlü evsâf işite işite hüsn ü ânının kemâline hâsıl ettiği itminân, zihnine bir zamanın güzerân-ı tabi'îsini, eşkâlin tahavvül-i zarûrîsini unutturacak kadar galebe eder, o kuvvetle güzelliğini fünûn-ı işvede olan meleke ve mahâretiyle beraber ifâ-yı muhabbet mevhibesinde, ömründe biraderi hakkında bile hatır-nüvâzâne bir muameleye tenezzül etmemiş olan Perihan'dan dûn addeylememeğe başlar ve o itikad ile kendine meftûn olmayan Âdil Giray'ı Perihan'ın da teshîr edemeyeceğine hükmeyler ve o hüküm neticesinden olarak, Âdil Giray'ın Perihan'a nikâh teklifi eğer sahih ise, mücerred o sayede İran'a mâlik olmak emeliyle tertib olunmuş bir desîse-i siyaset olduğuna karar verir ve o karar ile biraz teselli bulurdu.

Fakat bu parlak hülyâlar, bu yalancı teselliler de subh-i kâzib kadar imtidâd edemedi. Göz kapamakla gündüzü geceye tahvîl etmek mümkün olamadığı gibi Şehriyar'ın teâmîleri de Perihan'ın bârika-i cemâlinde olan tesiri nazarından setre kâfi olamadı. Öyle bir hüsn-i âlem-gîrin teveccühüne uğradıktan sonra incizâbından kendini kurtaracak hiç bir gönül bulunamayacağı Şehriyar indinde güneş gibi zâhir olmağa başladı.

Güneşin ziyâsı mezbeleye düşdükçe bunca ahlât-ı müntine ferceyâb-i hudûs olduğu gibi o hakikatın zuhûru da kadının tabiatında ne kadar agraz-ı kâmine varsa cümlesini meydana çıkardı. Habîse nefs-i emmâresini şeytan ile yarıştırmak isterdi. Mevti, mahrumiyet-i âmâli, belki azâb-ı ahrete dünyada uğramayı tamamiyle göze aldı. (s. 315-317)

Savaş ve Ölüm

Silâh sesi, asker şamatası kapıya doğru takarrüb edince Perihan, bir müddetten beri bulunduğu gaşy halinden kendini toplayarak «Hanzâdem!. Niçin bu mel'ûnlara beyhude yere kendimizi telef ettireceğiz!.. Dün

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

akşam Cezmi'ye sipariş ettiğimiz ipek merdiven gelmedi mi? Şu pencereden aşağı ineriz, belki Cezmi'nin orada adamlarını buluruz. Bulamasak da ihtimal ki tâli'imiz vardır. Gecenin karanlığından üzerimize bir perde çekilir, düşman gözünden mestûr kalırız, bir semt-i selâmete çıkarız» deyince Âdil «evet, merdiven gelmişti. Bakalım bir tecrübe edelim!..» sözüyle pencereye yaklaşıp da merdiven takmak için hârice baş gösterince üzerine yirmi kadar tüfenk birden atıldı. Hattâ bir kurşun, sağ omuzunun üstünden sıyırtarak esvâbını paraladı.

Bu bâdire üzerine bîçârelerin ikisi birden «o taraftan ümit kalmadı» dediler, yine kemâl-i metânetle kâtillerinin zuhûruna, ecellerinin hulûluna intizâr eylediler.

Gürültü yaklaşa yaklaşa oda kapısından içeri Perihan tarafdârlarından bir on, on iki kadar her biri birkaç kahramana bedel fedâkâr ile elliden ziyade gözlerini kan bürümüş seffâk ve mütehevvir korucu atıldılar.

Kendi nefisleri için hemen silâha müracaatı tenezzül addedecek bir hal-i vakar u tevekkülde duran iki şehzâde, yollarında can veren fedâkârların halini görünce mevki'lerine lâyık, meziyât-ı celîlelerine mutabık bir tavr-ı asdıka-perverâne ile ufacık fırkalarının riyâsetine geçtiler, en büyük muharebelere numûne olacak, en büyük ser-askerleri gıbtaya düşürecek bir tarzda müdâfa'aya başladılar.

Âdil Giray'ın talimiyle ashâb-ı müdâfaanın her biri odadaki eşyadan birini önüne siper ederek def'-i sâil ile uğraşır. Hanzâde ile Perihan ise birbirini muhâfaza etmekle beraber âciz kalan askerlerinin de imdâdına yetişirdi. Ne fâidesi var ki müdâfi'lerden telef olanların fevt olmuş fırsat-ı ikbâl gibi telâfisi kâbil olmaz, sâillerden helâk edilenlerin hazırlanmış afât-ı semaviyye gibi biri def'edildikçe yerine ikisi üçü gelirdi.

Perihan tarafdârları bir saatten ziyade kendilerinin on beş, yirmi misli düşmanla uğraşarak hayfâ ki tarihlere bile yazılamamış olan nâmlarını kıyâmete kadar elsîne-i sitâyişte dolaşmağa şâyân edecek kadar merdâne ve fedâkârâne bir ikdâm ile efendilerinin pîş-i nazarında birer birer fedâ-yı can eylediler.

Fedâiler, odadaki eşya ile kendilerini muhafazadan ziyade kendi vücûtlarını efendilerine siper eylediklerinden bunların umûmu kurban oluncaya kadar şehzadelere bir ceriha bile dokunmamıştır.

Vakta ki şehzadeler tenha kaldılar, kan görmüş bir çift arslan gibi birbirlerine zahîr olarak ve müdafa'ayı bütün bütün terkederek haşarâtın üzerine savletler göstermeğe başladılar.

Silâh kullanmakta olan mahâretleri cihetiyle düşmandan lâakal iki adam tepelenmedikçe vücûtlarına bir yara dokundurmanın ihtimali yoktu. Yirmi dakikadan ziyade uğraştılar. Bir iki kere muhâcimleri odadan

dışarı uğrattılar. Fakat erâzil, kûhsara çarpan dalgalar gibi geri çekildikçe savletlerine bir kat daha dehşet vererek avdet ederlerdi.

Âdil Giray, Perihan'ın ötesinden berisinden seyelân eden kanları görünce vakâr-ı merdânesini bütün bütün kaybederek sâillerle muhâtabeye tenezzül etti. «Bu masûme şâhınızın hemşiresidir!.. Siz hakk-ı nimeti böyle mi gözetirsiniz?..» diyecek oldu. Perihan, hemen lâkırdısını keserek «Sus hanzâdem! Bu köpekler hakk-ı nimeti de, velinimeti de ekmek gibi kesilir, yenir bir şey zannederler. Bunlarla muhâtebe şânınıza yakışmaz!..» dedi. Nazarı o sırada kapının önüne gelen Rüstem Han'a ta'alluk etti. «Ah üzerimize sarılan ejderin başı gözümüzün önünde duruyor da biz hâlâ kimlerle uğraşıyoruz!» diyerek hanı tepelemek için kapıya doğru uğradı. O zamana kadar Perihan'ın öteden beri gönüllerde bıraktığı nüfûzun tesiriyle üzerine bir yed-i râşedâr ile silâh çeken korucular serdarlarını tehlikede görünce meslek gayreti ve bir dereceye kadar da mücâzât-ı âtiye korkusuyla bütün bütün havf ve insafı kaldırdılar, Perihan'ı sol memesinin altından ağırca yaraladılar.

Bîçâre kız, cerihasının tesir-i tâkat-güdâzıyla vücûdunu idâreden âciz kalarak ağır ağır birkaç adım geri çekildi, Âdil Giray'ın ayakları ucuna devrildi. Korucular halin dehşetiyle birkaç dakika beht içinde durduktan sonra şahlarının hemşiresinin memât halinde ve düşmandan aldıkları esirin yine hayatta bulunduğunu düşündüler. Serâpâ gazap, serâpâ tehevvür kesildiler, kat'î bir azm-i hûnharâne ile Âdil Giray'a birkaç taraftan hücûm eylediler. Bîçâre Perihan, rûh-ı sânisinin de canı gibi mehlekede bulunduğunu görünce, cisminde ne kadar âsâr-ı hayat kalmış ise bir yere topladı,

Beneşîmen u ser be pîş-i pâyet
Ber hîzem u cân kunem fedâyet

beytini okuyarak yerinden davrandı, yaralı arslan gibi bir savlet-i mukavemet-şikenâne ile kahr-ı â'dâya başladı. Âdil Giray ise ma'şûkasında gördüğü âteş-i hamiyetin tesiriyle bütün bütün bir bârika-i celâdet kesilerek vaktiyle her biri elli altmış kişiye mukabil olan Tatar kahramanlarının nesl-i necîbi olduğunu tamâmiyle isbat eyledi. Şöyle ki iki şehzâde birkaç yerlerinden mecrûh oldukları halde ayaklarının ucuna on beş kadar korucunun lâşesini serdiler.

Rüstem Han, telefâtın tekessürüyle bütün bütün bir lehîb-i gazab kesilerek «kılıçla uğraşır durursunuz! Tüfenklerinizi hangi düşmana saklıyorsunuz? Ateş etseniz a!» diye feryada başladı. Korucular vak'anın hevl ü garâbetine munzam olan can korkusuyla düşdükleri gafletten

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mütenebbih oldular, iki bîçârenin üzerine elli altmış tüfenk birden boşaltarak ikisini de bir anda şehit ettiler.

Rüstem Han, o zaman odaya girebildi, Perihan'ın kanlı vücûdunu bir nazar-ı gayz u tahkîr ile süzerek

Be bahr-ı fenâ reft u nâçiz şud
Felek guft hand ân ki in nîz şud[2]

beytini irâd ile hûnhârâne bir de hikmet -furûşluk ederek odadan çekildi, tevâbi'i de arkasına düştüler. (s. 474-480)

(Cezmi, İstanbul 1335/1919).

2 Yokluk denizine daldı ve kaybolup gitti, felek ona dedi ki, gül, zira bu da geçip gidecek.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALİ SUAVİ

I.	TÜRK	497
II.	LİSAN VE HATT-I TÜRKÎ	506
III.	EL HÂKİMU HUVALLAH	525
IV.	ENCÜMEN-İ DÂNİŞ-İ ŞARKÎ	539
V.	TARİH-İ EFKÂR	543
VI.	SURET-İ MEKTUB-I SUAVİ	550
VII.	MAARİF	554
VIII.	LÜZUMU OLAN İLİMLER	558
IX.	İLİM	560
X.	TA'RÎFÂT	565
XI.	ESİR VE CARİYE ALIM SATIMI	569
XII.	MUKADDİME	573
XIII.	MÜSÂVÂT	576
XIV.	SERBESTLİK	577
XV.	GAZETE	579
XVI.	«SERBÂZLIK»	581
XVII.	HÜLÂSA-İ POLİTİKİYYE	582
XVIII.	ŞEHİR POSTASİYLE GELEN BİR VARAKADIR	585
XIX.	DÂHİLİYE	589
XX.	LÂYİHA	592

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1

TÜRK

Avrupa'da ras mes'elesi var. Yani bir kavmin kabiliyyet ve istidâdına hükm etmek için mensub olduğu şu'be(ye) nazar eylemek itikadı var. Bu ehl-i nazardan bazı meşâhir Türkleri mesâî-yi zihniyyeden ârî, yalnız bir kaba kahraman gibi mütâlâa ediyorlar. Bu mütâlâ'anın yanlış olduğunu göstermek isterim. Evvel emirde Türk'ü icmâlen tarif edeyim :

Türk, fil-asl Maveraünnehir'de Çin şimâline doğru sâkin olan evlâd-ı Yâfes'dendir. Türk ve Tatar zaten bir familyadan olduğu muhakkaktır. Bunlar ve Islav ve Avar ve Bulgar ve Cud ve Finuva hep İskit'te dahildir. Herodot, (Kitab 4-5), İskitler'in her kavimden daha yeni olduklarını yine kendilerinden nakl ederse de Latin müverrih Cüstiyen (kitab 2 fasıl I), İskitler kendilerinin Mısrîlerden daha eski olduklarını iddia ediyorlar, diye hikâyet eyler ve bunu bazı vechile tashîh eder. Türk isminin me'hazı hakkındaki ihtilâf ma'lûm. Kavl-i esah bir hanları isminden me'huz olmak zannolunur. Çin müverrihleri birinci Türk hanını [...][1] yani Tuku nâmıyla yazarlar. Mutavassıt *ra* harfiyle telâffuz olunan ekser kelimelerden Çin lisanında *ra* sâkıttır, ve bazen *lam*'a kalb olunur. Meselâ Türkler *Pars* derler, Çinliler *pâs*. Türkler *torun* nutk ederler, bunlar *tolun*. Buna nazaran *Türk* ile *Tuku* bir isim olmak bâ'îd değildir. Mâ'nen dahi buna işaret vardır. Zira *Tuku* kelimesini Çinliler kelb ile tefsir ederler. Farisîlerin İskitlere *sek* tesmiyesini Heredot (Polimli 64) nakl eyler. Heredot kitâb-ı râbi'de der ki «Bunlar bir han nâmından alarak kendilerine *sıkolo* derler. Elenozlar *sıkleş* tesmiye ederler». Sıkolo kelimesini Darsun hâşiyesinde İslâv ile tefsir etti. Şu sıkolo kelimesinin kolo ve Hanın ismi Kuluhan olmasını zannederim. Türkler mu'ahharan mevki'-i aslîlerinden hurûç edip Fars'a ve Anadolu'ya ve Rumeli'ye ve Mısır'a inmişlerdir. Feth ettikleri yerlerde nice hanedan-ı hükûmet bıraktılar. Gaznevîyân ve Selçukîyân ve Osmanîyân o hanedanın meşhurlarındandır. Türk'ten nice büyük batınlar gelmiştir. Hazer, Kazak, Uygur meşhur batınlardandır. Macarlar dahi Osmanlılar gibi Uygur'dandır. Türk'ün

---

1 Çin harfleriyledir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hâlâ mevcûd fahsları şunlardır : 1) Osmaniyân, 2) Özbek, 3) Türkmen, 4) Sibir tatarları, 5) Kırgız, 6) Yakut ve Çuvaş.

Türklerin mesâi-yi zihniyyeleri

Türkler âsâr-ı ilmiyyede birinci derecedendirler. İngiliz uleması beyninde allâme vasfını kazanmış Mister Belly Eflâtun üzerine ta'likatında der ki «Dünyaya ulûm ve sanayi' ve medeniyet ve tehzîb veren kavim Türkler'dir.» Belly belki kesret-i mütâlâasıyla bu dâvâsını isbata muktedirdir. Ancak biz Türklerin terbiye-i hayvanât ve hafr-ı enhâr ve maâdin ve tarih ve kitabet gibi şeyleri dünyaya neşr eden birinci akvâmdan olduklarını suhûletle isbat edebiliriz.

Şimdilik Türklerin İslâmiyet'ten sonra ibrâz eyledikleri âsâr-ı ilmiyyeden bazı şey îrâd edelim. Ebunnasr Farabî Türklerdendir. Muallim-i sânî lâkabını kazanmıştır. Vâkıa felsefede şayan-ı itimad bir tarîk sahibi değildir. Çünkü *El medînetu'l-fâdılatu* kitabında nüfûs-ı şerîrenin ba'de'l-mevt âlâm-ı nâ-mütenâhiyyede kalacaklarını tasrîh etmiş iken *Siyaset-i medeniyye*'de bunların yok olup yalnız nüfus-ı hayyirenin bekâsına kâil oldu. Badehu *Kitabü'l-ahlâk*'da emr-i saadeti yalnız bu dünya hayatına hasr edip bundan gayri re'ylere hurafât-ı acâiz dedi. Mamafih elsineye âşinâ ve mütercim-i ulûm-ı hikemiyye vü mantıkiyye idi. Seyahat ve şecaati ise meşhurdur. Türklerden bir İbn-i Sina yetişti ki Yunanîler Bukrat ve Aristo ile fahr ederler; biri tabîb, diğeri hakîm idi. Bizim bir İbn-i Sina hem tabîb, hem de hakîmdir. İslâm ulemâsı beyninde Şeyh ve onun kanunu Avrupa'da esasü't-ta'lim vasfını kazandı. Hâlâ etibba hıyar-ı şenber ve ravend ve demirhindi ve ihlile ve diğer onun keşfi mualecât ve müfredâtı tertîb ve isti'malde ona şâkirddirler. Şehristânî zanneyledi ki İbn-i Sina Aristo hikmetine tâbi' idi. Bu böyle değildir. Şeyh filvaki *Şifa*'sında Aristo felsefesi tarîkine sülûk eyledi, lâkin kitabının başında tasrîh etti ki kendi itikadınca hak bu felsefede değildir, ve bu kitabı te'liften garazı meşâiyyûn mesleğini göstermektir. Her kim ki karîn-i i'tiraz olmayan hakkı ararsa felsefe-i maşrıkiyyeye dair yazmış olduğu kitaba müracaat eylesin. Şeyhin felsefe-i maşrıkiyyesinden zâhirdir ki kendisi Buhara mektebinin hikmeti üzre idi.

Buhara ve Semerkand ki Türk memleketleridir, onlardan çıkan ulûm-ı akliyye vü nakliyye ulemâsı add ve ihsâdan haricdir. İmamü'l-mütekellimîn Ebu Mansur Maturîdî Türk'dendir. İmamü'l-muhaddisîn Buharî Türkdendir. Şeyhü'l-fukahâ *(Hidâye* sahibi) Mergînânî Türk'dendir. Eimme-i arabiyye vü edebiyyeden Cevherî ve *(Divanü'l-edeb* sahibi)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İshak Türk'dendir. Kazvînî *Âsârü'l-bilâd*'da ekâsi-i bilâd-ı Türk'den olan Farab'dan böyle Cevherî ve İshak gibi eimme-i Arabiyye zuhûrunu şâyân-ı ta'accüb addeder. Çagatayî lisanı üzre *Babür-nâme*'de der ki «Hazret-i Muhammed risalet-penah sallallahu aleyhi vessellem zamanıdın biri ol mikdar eimme-i İslâm kim Maverâünnehir'den peyda boluptur. Hiç vilâyettin ma'lûm kim munça peyda bolmış bolgay». Filvaki' dediği gibidir. Şark kütüp-haneleri Nesef, Keş, İsficab, Esruşne, Sagan, Hocend, Fergana, Kaşgâr, Şaş, Kend'den zuhûr eden fukahâ ve ulemâ âsârıyla memlûdur. Ve bilcümle Maverâünnehir ma'mûr ve ahâlisi ehl-i ilm ü salâh ve erbâb-ı cûd u semâh olmakla ma'rûftu. Kazvinî yazar ki Maverâünnehir'de hep insanlar gûya bir hânede müşterek mukîm gibidirler. Bir kimse yerli ya yabancı diğer kimsenin hanesine inse kendi evine inmiş gibidir. Herkesin himmeti cûd ve semâha masrûftur. Ne sâbıka-i mu'âref ararlar, ne de mükâfata muntazır olurlar. Istahrî yazdı ki Suğud nevâhisinde bir hâneye inmiş. Hânenin kapısını açık ve kapanmamak üzre mıhlı görmüş. Sebebini hîn-i su'alde «Yüz seneden beri bu hânenin kapısı misafire açıktır» cevabını almış. Maverâünnehir ahalisinin mesaisi ilim ve ma'rifet ve tamir-i turuka ve misafir-hâneler inşasına ve medreseler binasına ma'tuftur. Maverâünnehir'de on bin kadar misafirhâne ma'duddur.

(İntiha) : Kütüb-i tevârihden anlaşılan o yerlere Harezmşâh Mehmed Bin Tekeş mâlik oluncaya dek ber-vech-i meşrûh ma'mûr idi. Rasad-ı Meraga, rasad-ı Semerkand, Rasad-ı Galata Türklerindir. Zîc-i İlhânî ve Zîc-i Ulug Big lisan-ı Yunanîye terceme olunmuştur. Ulemâ-yı ilm-i cebirden muadeleyi aded ve şey ve mal beyninde müfred veya mürekkeb olur diye taksim ile altı meseleye çıkarabilmişler idi. Türk ulemâsı yirmiden ziyadeye iblâg eylediler. İbn-i Haldun dahi buna imâ eder. Ulûma büyük hizmet eden Harezm ve Horasan ulemâsı ki bunlar Fars'dan değildirler. Gazalî ve Tusî ve Zemahşerî ve Taftazanî ve Cürcânîlerin Türk familyasından olduklarını isbât düşvâr ise de hele ekserisi Türk hükûmetinin idare ve teşviki altında zuhûra geldikleri isbâttan vârestedir.

İbtida medrese bina edenler Selçukîdir. Birinci Nişabur medresesinin bânisi Alparslan'dır. Artık biz eski Türkleri burada bırakıp Osmaniyânın mesai-yi ilmiyye vü zihniyyelerine dair bazı misâl getirelim :

Osmaniyânın ulûma hizmeti

Vakta ki Osmanlılar kendilerini muharebeye sevkeden sebeplerden istirahat buldular, ilim ve ma'rifet cânibine atf-ı himmet eylediler. Ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

neşr-i ulûm yolunda bir mesleğe hidâyet olundular ki şu güne dek bir kavm bu yola onlar gibi muvaffak olamadı. O dahi şu ki bizde ta'lim ve tedris bedavadır. Osmanlıların ulemâsı beyninde Şemseddin-i Fenarî ve Kadı-zâde ki hey'et ve riyâziyâtta ferîd idi. Ali Kuşçu ve Hoca-zâde ve İbn-i Müeyyed ve Mirim Çelebi ve İbn-i Kemal ve Kınalı-zâde gibi ulûm-ı hikemiyye vü nakliyyeyi câmi' allâmeler zuhûr eyledi. Sultan Ahmed zaman-ı hükûmetinde bazı müftînin tedris-i hikmetten men' eylemesi üzerine, ulûm-ı hikemiyye bir müddet unutulmuş ve bu sebepten Şehabeddin Hafâcî ve Hacı Halife ve diğerler Kınalı-zâde'yi hâtemü'l-ulemâ addeylemiş idiyse de bu men'in te'siri çok sürmedi. Ve mu'ahharen Gelenbevî ve diğer âlim ve hakîmler geldi. Hele Şark kütüphaneleri ve medreselerde ibtidâdan intihâya dek ders kitapları ekseriyet üzre Türklerin müellefâtıyla memlû ve mürettebdir. Hangi ilimdir ki Türkler ondan kâsır kalmıştır? Garp ve Şark ulûmunu tetebbu' eden ulemâdan ma'dûd Avrupalılarla istişhâd edelim :

Hikmet-i ameliyyede ise Türkler birinci derecededir. İşte Lumley Davids Sultan Mahmud zamanında yazdığı *El-ilmu'n-nâfi* kitabının İngilizce mukaddimesinde der ki «Osmanlı ulemâsı ahlâk ve sınâat-ı hükûmet ve tedbîr-i servet (ekonomi politik) ilimlerinde cümleye fâik allâmelerdir. Bu ulûmda olan kemalleri Türkler hakkında Avrupa'ca mevcûd olan efkârımıza karşıdır.» Badehu bu ulûma dair bazı kitaplar ta'rif eder. Mumaileyh Davids Paris'te Cemiyet-i Şarkiyye âzâsından idi.

İlm-i hesab ise Osmanlılarda ol derece ilerlemiş ve öyle sade kaidelere rabt olunmuştur ki Avrupalıların saatlerce uğraştıkları ve nice tabaka kâğıtlar karaladıkları hesapları Osmanlılar bir iki dakikada yarım sahife kâğıt üzerine yapıverdiklerini yine Avrupa ulemâsından Toderini edebiyyat-ı Türke dair yazmış olduğu kitabında beyan eder. Ve Arap ve Türk kitablarından kavaid-i hesab terceme olunmasını Avrupalılara nasihat eyler.

Felsefeden bahsolununca, bu bâbda Türklere muhâzi olacak kim var? Şimdi Avrupa'yı sarsan Schelling ve Hegel felsefeleri nedir? Türkler bunları beş altı karn akdem düşünmüş ve bu yolda nice âsâr ve mubâhesat yazmış ve bi't-tedkik red ve hedm eylemişlerdir. Avrupa muhakkikleri dahi bunu bilir. Hattâ İngilizce Penisiklopedi şimdiki Schelling ve Hegel felsefelerine Türklerin eski Buhara felsefesi ta'bir eder.

Evet bugün Avrupa'da bazı aptal tabiiyyûn var. Türk ulemâsında yok idi. Ta'accüb olunmaz. Zira bunun bir büyük sebebi vardır. O dahi şu ki, bizde dehrî olsun, tabiî olsun, ne olursa olsun kitabı ihrak olunmadı. Te'liften men' edilmedi. Ancak onlara karşı ulemâ-yı ızâm taraflarından cevaplar ve reddiyyeler yazıldı. Tabiiyyûnun bünyân-ı mezheb-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leri yıkıldı. Hâlâ Avrupa'da çat pat zuhûruna sebep bu yolda olan adem-i hürriyettir. Hele bir kere Avrupa'da dahi bunlar Şark'daki gibi hür ve muhtar bırakılsınlar, ilâhiyyûn taraflarından vurulacak baltalarla kökleri kesilir. Türklerin edebiyat bahsine gelince, işte bu bâbda onlarla aşık atışmağa hiç bir milletin mecali yoktur. İngiltere bir Shakespeare'i nice kurunda yetiştirir, Türk'de bir asırda nice Shakespeare'ler bulunur. Bu mes'eleyi ve Türklerin ne derece-i bâlâda edîb ve şehrî ve nâzik olduklarını Herblot muallimi Mösyö Galand kitabında yazmıştır.

Bizzat padişahlarımızın ekserisi şâir ve münşî ve edîbdir. Garip şu ki Türkler inşâd-ı şiirde velev Arapça olsun Arapları geçtiler. Bunu Araplar dahi tasdik ettiler. Hattâ şâir-i meşhûr vezir Kafzî *divan-ı Aydemir* mukaddimesinde yazdı ki «Ali bin'el Rumî'ye gelinceye dek Arap, şiirde müteferrid ve kabil-i nizâ' değil idi. Mumaileyhin zuhûruyla Şark'ın râyet-i şi'ri mürtefi' oldu. Hattâ dediler ki şâir ismini almağa müstahak zât ancak İbn-i Rûmi'dir. Kad yuhsinu'r-Rûmî şi'ren mâ ahsenethu'l-Arabu[2] kelâmı onundur. Badehu Deylem râyeti Şerif Rızâ'nın gulâmı Müheyyar ile mürtefi' oldu. İşte dehr, Türk'ün eslâfa takaddüm etmiş olan cinsiyyetini Fazıl Alemu'd-din şâir ile tehyi'e eyledi.» Ali bin Rumî dediği şol Rumî-zâde'dir ki İbn Sina gibi bir hakîm ve dânâ onun divânını tederrüs ve teşrîh ve tahşiye ile meşgul oldu. Alemu'd-din Ali Aydemir'dir. Mecmua-i eş'ârı *Divan-ı Aydemir* ünvanıyla ma'ruftur.

Osmanlılardan iki bin kadar şuarânın terâcim-i ahvâli Avrupa lisanlarına tercüme olunmuş olmakla beyne'l-ecânib dahi ma'lûmdurlar.

İlm-i hey'ete gelelim. Kadı-zâde ve Ali Kuşçu ve Galata rasad-hânesinin mürettib ve muallimi Takiyüddin bu fende yektâ idiler. Takıyüddin'in bir nebze terceme-i hali ve rasada dair ihtirââtından bazısı Latince ve Fransızcaya tercüme olunmuş, ma'ruftur. *Sidretü müntehe'l-efkâr* onun eseridir.

Gelelim tabiiyâta.. Vâkıa bizde kimya fizikten mukaddemâ tedvîn ile tefrik olunmayıp ikisi bir mebhasda tedrîs olunurdu. Vâkıa bizde mesail-i tabiiyâtın ekserisi tecrübeden âri, tahminî mukaddimeler üzre idi. Lâkin, hep neticeler doğru olduğuna şüphe eden bir yanlış netice göstersinler, cevaba hazırız. Bugünkü terakki etmiş olan fizik onların netayic-i meşâilini tasdikten ve bi't-tecrübe isbattan başka bir şey yapmadı. Avrupa ulemâsının muhakkikleri dahi bunu i'tiraf ederler. İşte Paris Akademisi'ne dahil ve Rollin mektebinin mantık muallimi Mösyö Brisebarre işbu 1869 sâl-i milâdide *Istılâhât-ı hikmet-i ameliyye* cild-i evvelinde şöyle yazdı : «Eskilerin fizikte malûmâtları şimdiye nisbetle azdı. Ve

2 İbn-i Rumî, Arapların başaramadıkları derecede güzel şiirler nazm eder.

mukaddimeleri ekseriyet üzre tecrübesizdi. Mâhaza şu günkü tecrübe onların esas-ı edillelerini cerh etmedi. Zira bugün mevad üzerine icra edilegelen tecrübeler onların ihrâc eyledikleri netâyici tasdik ve zan ve tahmin ile gösterdikleri müddeaları berahîn-i adîde ile isbat eyledi.»

Bu bahis ise mutlak İslâm hükemâsı üzerinedir. Ve Fenelon'a kadar Avrupa hükemâsına dahi şâmildir. Bilhassa Osmanlı ulemâsına nakl-i kelâm edince bunların tarik-i tecrübede dahi ilerlemiş olduklarını Lumley Davids kitabında tasdik eyler.

Fıkıh ve usul-i fıkıhdan bahsolunursa, İslâm ve hususen Osmaniyân elinde bulunan kütüb-i fıkhiyye kadar cevâmiü'l-ahkâm başka yerde bulunmaz. Öyle bir fıkıh ki bin şunca seneden beri Asya ve Afrika ve Avrupa'nın memalik-i müteaddidesinde ve akvâm-ı muhtelife arasında tecrübe ve icrâ olunmuş ve mevzu'-ı ilm, havadis-i yevmiyye olduğundan her günün hâdisesi maal-kıyas hüküm altına girmiş ve hilafiyyat ve cedel bâbı hususen fıkıhta meftûh kaldığından, her mes'ele nice mücadele ve mübaheselerle tedkikten hâli olmamıştır. İşbu 1286 da düsturü'l-amel olmasına irâde taalluk eden Ahkâm-ı Adliyye kitabın bey' ve şira' bâbında Fransız kanûn-nâmesinde mevcud olmayan 400 madde bulunduğu sıkâttan işitilmiştir. Hele bizim fıkhın usulü eşbâh ve nezâirdeki kavâidden anlaşılacağı vechile câmi' ve mükemmeldir.

Burada muradımız Osmaniyânın yani Türklerin mesaî-yi zihniyyelerine misâl irâd etmekti. Ettik. Yoksa Osmaniyân elinde mevcûd ulûmu ve müellefâtı ta'dad değildi. Biz onu *Kayde'l-mevcûd* nâm kitabımızda tafsil üzre yazdık ve onlarla şimdi Avrupa ulûmu beyninde bulunabilecek farkı dahi bast eyledik. Kezâlik muradımız Türk tarihi yazmak dahi değil. Biz onu *Taharriyât-ı Suavi ala Tarih-i Türk* unvânıyla ayrıca kitapta yazdık. Artık ta'dad-ı ulûma burada nihayet verelim. Fakat şu dahi unutulmaya ki Türkler Türkî ve Arabî ve Farisî lisanlarına kani olmayıp Elonos ve Lâtin ve Alman ve Fransız ve diğerlerin elsinesine dahi vâkıf olarak Avrupalılar onların kitablarını lisanlarına nakledegeldikleri misillü, onlar dahi Avrupa ma'rifetlerini Türk lisanına tercüme ederlerdi. İşte Türk'de bu fazilet dahi mevcûd idi. Ebulfeth Sultan Mehmed Plutark'ı tercüme ettirdi. Süleyman-ı evvel *Auluş Hirtius*'un Kayser muharebâtının şerhini tercüme ettirdi. Sultan Mustafa-yı sâlis Machiavel'in usûl-i siyasete dair kitabını ve Prusya kralı İkinci Frederik'in o kitap üzerine reddiyesini tercüme eyledi. Machiavel'in vâcibü'r-red *Siyaset-nâmesi* zalemeye keyfiyet-i zafer ta'liminden ibarettir. Aristotalis ve Öklid ise tercüme olunmuştu. Copernic ve Tycho Brahe ve muahharen yine ehl-i hey'etten Lalande ve Cassini asârı tercüme edildi. On yedinci karn-ı milâdî etibbâ-yı meşhûresinden Herman müellefâtı ve İngi-

liz tabib-i meşhûru Sidniham âsârı tercüme olunmuştu. Castel'in bazı eserleri Türkçeye naklolundu. Meşâhîr-i mühendisînden Voban'ın bazı te'lifâtı tercüme olundu. Merkûmun *Fenn-i lağım* tercümesi 1202 matbû'dur. Hele Sultan Mahmud vaktinden şimdiye dek Fransız ve İngiliz ve Alman lisanlarından tarih ve coğrafya ve tıp ve tabiiyyât ve riyâziyât ve fünûn-ı askerîyeye ve diğer fenlere dair hayli âsâr tercüme kılınmıştır.

Avrupa ulemâsı dahi Türklerin âsârını tercüme etmekte idiler. İlm-i siyâsetten Akhisârî Hoca'nın *Usulü'l-hikem fi nizâmi'l-âlem* kitabı Mösyö Garsin Dütasi kalemiyle tercüme olundu. Kezâlik *Usulü'l-hikem fi nizâmü'l-Ümem* kitabı (ki 1144 İstanbul'da matbu'dur) Baron Revizki Fransızcaya nakletmiştir. Hacı Halife'nin *Keşfü'z-zünun* kitabı Lâtince ve Fransızca tercüme kılınmıştır. Ve *Tuhfetü'l kibar fi asfari'l-bihâr* kitabı İngilizce ve *Takvimü't-tevârih* İtalyanca ve *Cihân-nümâ* Lâtince tercüme edilmiştir. Ve Rumeli ve Bosna coğrafyası Almancaya mütercemdir. Kâtibî ki kapudan-ı derya idi, onun *Mir'atü'l-memâlik* kitabı Diez ma'rifetiyle tercüme olunup fi 1815 de Berlin'de matbu'dur. Mesihî'nin divanı İngilizce ve Almancaya mütercemdir. Bakî divanını Von Hammer tercüme eylemiştir. Lâtifî'nin şuârâ tarihini Schabert Alman lisanına nakleylemiştir. *Vasıf Tarihi* Fransızcaya mütercemdir.

Hâtime olmak üzre derim ki, âsâr-ı Osmaniyân olarak İstanbul'da dokuz yüz kadar câmi' vardır ki bunlar kilise gibi ibnullah vaz'ına mevkûf olmayıp bedava ulûm tedrîs ve tederrüsüne meftûhtur. Ve iki yüz seksen kadar medrese var ki bunlarda sarf ve nahiv ve maani ve beyân ve bedî' ve riyaziyât ve mantık ve tabiiyât ve hikmet-i nazariyye vü ameliyye ve ulûm-ı şer'iyye ta'allüm ve tedris olunur. Bu medreselerin bazı ahvâli ıslâha muhtaç olduğu münker değilse de onlarda çalışıp da çıkan hoca her ilim ve sınaat için istihzâr-ı meleke edecek âlâtı tedârik etmiş olacağından her hangi fennin mütalaasına sarf-ı evkât ederse, onda yektâ olur. Medresede çalışanların en küçük faidesi şudur ki Almanya felâsifesinin heyulâ ve madde mebhasını işitince Fransızlar gibi taaccübe düşmez ve en büyük faidesi budur ki her şeyi tasdik veya inkâr dairesinde kalmayıp taharri ve tedkik fezâ-yı nâ-mütenahisinde hür ve muhtar olmak melekesi kendinde hâsıldır.

Kaldı ki Türkler Fransa şuârâsından Lamartine'in dediği gibi politikadan bî-haber, fakat insan ve Şark'ın bir büyük milleti gibi mütalaa olunmasın. Türkler büyük millet oldukları gibi hem de ehl-i siyâsettirler.

İste Osmanlılar öyle siyaset erbâbıdırlar ki payitaht-ı hükûmeti dünyanın en güzel ve en mühim noktasında te'sis ettiler. Ve Bizantiya ve Romanya ve Bulgarya'yı unutturup Türkiya nâmını verdiler. Ve bu nâmı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bütün Avrupa'ya tasdik ettirdiler. Türkler hanedân-ı hükûmetlerini 587 seneden beri muhafaza eylediler ki dünyada bundan daha kadîm bir hânedân yoktur.

Osmanlı hükûmeti hüsn-i ahlâk kavâidi üzre te'sis olunmuştur. Dünyada bundan daha âlâ esas olmadığı ise aklen ve naklen müsbettir. Osmanlı hükûmetinde şer' ve kanun cümleden âlâdır. Hânedân-ı Osmanîden bir padişah gelmedi ki cebbâr olsun. Cebbar ona derler ki kendini kanundan â'lâ tutar. Kanun-ı Osmanîde şer' ve kanuna adem-i itaattan hal' lüzûmu mukarrerdir. Ve icrâ-yı hal' kudreti ulemâ ve vüzerâ meclisindedir. İşte sebep budur ki Fransa ulemâsından meşhur Chateaubriand dedi ki «Osmanlı hükûmeti hal' usulü vasıtasıyla hükûmet-i mukayyede ve meşrûtadır.» Evet padişah geldi ki bazı ahkâmı icrâ etmemeğe fırsat bulduğu vakit oldu. Lâkin kendisinin dahi mukayyed bulunduğu ahkâmı ne mahv edebildi, ne de ta'til. İşte usul budur ve bu usulün nüfûz ve te'siri hâlâ bâkidir. Ebu'l-feth Sultan Mehmed mimar ile mahkemede muhakeme oldu. İşte teba'adan bir Hıristiyanın Sultan Abdülaziz ile muhakemesi rü'yet olundu.

Buraya dek tahrir ettiğimiz tarihçeden çıkarmak istediğimiz netâyici artık beyan edelim :

(1) Anlaşıldı ki Türklerin kuvâ-yı idrâkiyyeleri mesai-i ilmiyyeye açıktır, yoksa Boyé *Mu'cem*'inde dediği gibi «Türkler mesai-i zihniyyeye kabiliyetsizdirler» değildir.

(2) Şu günlerde İstanbul'da falanda bazı çoluk çocuğun Türkleri cehâlet içre farz ederek büyük büyük lâkırdılarla ihtiyar-vârî nasihatlara kalkışmaları gülünç ve maskaralıktan ibarettir. Bu makûleler öyle nasihata kalkıştıkları hemşehrilerinden okuyup istifade etmek muvafık-ı edeb ü iz'ândır.

(3) Avrupalı bazı müverrihlerin Arab'a isnâd edegeldikleri ulûm ve fünûn Arab'ın olmayıp ekseriyet üzre Türklerin ve bil-cümle ehl-i Şark'ındır. Arab'da hâki zuhûr etti, âlim nâdirdir. Bunun sebebi ise *İbn Haldun Mukaddimesi*nde ve *Keşfü'z-zünûn* mukaddimesinde mezkûrdur.

Mütâlâa

Bundan bir karn akdeme dek ilim ve ma'rifetçe her millete fâik olan Osmaniyânın bugün ol vechile yani milletçe ve ekseriyet üzre birinci derecede bulunmamalarına başlıca sebep vaktiyle edilmiş iki galattır zannederim.

Birinci galat şudur ki, 984 senesinde idi ki İstanbul'a matbaa edevâtı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

getirildi. Ol vakit hattatların filânların hatırı için her nasılsa kütüb-i Islâmiyye tab'ı men' olundu. Şu men' yüz elli sene sürdü. İşbu yüz elli sene zarfında matbaa teshîlâtına mâlik olan Avrupalıların teksîr-i kütüb ve teshîl-i neşr ederek bizi geçmeleri emr-i tabiîdir. İkinci galat hükûmetin Avrupa'ya tahsîl için şâkirdân göndermesidir. Lâzım idi ki, Osmanlı mektebi Memleket-i Osmaniye'de olsun ve lâzım olan âlât ve edevât nerde ise oradan celb olunsun. Her ne olmuşsa, geçmiş. Hele ben nefs-i âcizânemde zannederim ki şimdi Avrupa'da olan ma'rifetler elbette ehl-i Şark'ın eline geçecek ve onların elinde büyüyecektir.

(*Ulûm*, nr. 2, 1 Rebiü'l-ahir 1286/11 Temmuz 1869, s. 1-17).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

LİSAN VE HATT-I TÜRKÎ

Türk lisan ve hattına dair bahs edeceğimizi birinci numarada va'd eylemiştik. Bu bahisten çıkarılacak netice şudur ki, şimdiki Osmanlı lisanı dediğimiz, diğer ma'lum lisanlara nazaran kavaîd-i sarfiyyesi gayet düzgün, ve pek kolay ve pek nâzik ve pek tatlıdır. Husûsen telâffuzunda âhenk vardır.

Fakat evvel emirde lisan ve hattımızın aslına dâir icmâlen taharri edip ondan sonra şu derece-i âlâya nasıl vâsıl olmuş ve şimdi ne haldedir ve haddizatında ne vechile i'tibar ve hizmete lâyıktır? Bu bahislere girişelim.

Türk lisanı Arap ve Fars ve Çin lisanlarından çok kelimât almış ve diğer lisanlardan dahi bazı elfâz ile karışmıştır.

Türk hattı evâhir-i Selçûkiyâna kadar ve belki biraz daha sonraca mevcûd olan Uygur kalemidir. Bu kalem pek eskidir. Hattâ Muhammed Kâfur Han kitabında der ki «Der ahd-i Oğuz Han hatt-ı ugurî be-hem resîd ki ta hâl-i miyân-ı Türkistan hem an hatt-râyic est»[1].

Bazı müverrihler derler ki hicretten 110 sene akdem Uygur Hanı Çin Fağfûruna sefir gönderip ta'allüm-i kitabet için muallim istedi. Fağfûr müsaade edip onlara usul-i hurûfu öğretmek üzre mekteb-i hakânî muallimi Liyusi nâm zâtı gönderdi.

Fakat Uygur hattı böyle dedikleri gibi Çin'den geldiği sâbit değildir. Hele bu kalemin Çin kalemine benzer yeri yoktur. Bazılar dahi Uygur kaleminin ve hurûf-ı hecâsının Süryânî kalem-i Nastûrî'den altıncı karn-ı hicrette alınmış olduğunu iddia ederler. Bu hiç sahîh olamaz. Nastûrî hurûf-ı hecâsı yirmi ikidir. Türk hurûfu on dörttür. Vâkıa bazı hurûf Nastûrîye benzer. Lâkin Zend kalemine daha ziyade müşâbeheti vardır. Böyle biraz benzemekle ne ondan, ne de bundan alınmış olması lâ-

---

1 Oğuz Han zamanında uygur yazısı o derece yayılmıştı ki Türkistan'ın ortasında dahi bu yazı kullanılmaktaydı.

zım gelmez. Husûsen Nastûrîden ahz olunduğunu iddia ettikleri tarihten akdem, Uygurda kitabet ve inşâ ve ulûm var idi. İşte Çin müverrihlerinden Ma Tuan Lin 1200 sene-i milâdî sularında, yani altıncı karn-ı hicrette yazmış olduğu kitabında der ki «Çi Han ve Lun Yu ve Yâğu Han Uygur'dan şâir ve müverrihdirler. Bunlar Uygur rüesâsının evlâdı olup asılzâdelerdir. Medreselerinde tahsîl-i maarif etmişlerdir. Bunları yalnız okumak bilir demiyoruz. Bunlar ebyât ve eş'âr dahi inşâd ederler...»

Bu halde Uygur altıncı karn-ı milâdîde Süryânî'den ahz-ı hurûf eyledi demek nasıl sahîh olur? Mengü Han'ın Fransa Kralı Saint - Louis'ye Uygur hattıyla mektûp göndermiş olduğu 13 karn-ı milâdîde Türkistan'a gitmiş olan Robriquius nâm seyyâhın âsârında mastûrdur.

Ebul-Ferec Cevzî tarihinde, Uygur'un hatt-ı kadîmi olduğunu ve Cengiz zuhûruna dek Moğol'da hat olmayıp onun emriyle Uygur kalemi ta'allüm olunduğunu yazar.

Çin tarihleri dahi bunu tasdik eder. 1646 sene-i milâdî (de) Pekin şehrinde neşr olunmuş Yuğan tarihinde yazdı ki Uygur hânının ser-kâtibi Tata Tongu'yu Cengiz esir ettiği vakit kendine ser-kâtib yaptı ve Moğol Hanzâdelerine hoca ve hatt u lisan u kanun-ı Uygur için muallim nasb eyledi.

Arabî müelliflerden Mahmud Bin Hüseyin ki *Divan-ı Lügaati't-Türk* nâm kitabı telif ve Arapça tefsir edip Eb'ul-Kâsım El Muktedî Biemrullah halife'ye takdim eylemiştir. Onda Türklerin hurûfu 18 deyip ث، ط، ظ ص، ض، ح، ه، غ hurûfu yoktur dedi. İyice bilemedi.

Ahmed Bin Arab Şâh 844 de te'lif etmiş olduğu kitabında der ki «Çagatay tâifesinin, Uygur tesmiye olunur kalemi vardır ki kalem-i Mogol nâmıyla meşhurdur. Hurûfunun adedi on dörttür. İşte suret-i mukattaâtı şudur..... Bu adedde ihtisâra sebeb şudur ki hurûf-ı hulku bir hey'ette yazarlar. Kezâlik bir nutukta telâffuz ederler. Mahreçleri mütekarib olan ب، ف ve keza ز، س، ص ve hakeza ت، د، ط hurûfu için birer şekil ile iktifâ eylerler. Bunlar tevki' ve mersûm, ve menşûr ve mektûb ve defter ve mahtûm ve tarih ve şiir ve kıssa ve haber ve sicil ve si'rlerini ve umûr-ı divânîye ve töre-i Cengiz hanîye müteâllik her şeylerini bu kalem ile yazarlar. Bu hattâ mâhir olan, onların arasında sıkıntı çekmez. Zira hat onların indinde miftâhü'r-rızkdır.»

Uygur hurûf-ı hecâsı fil-asl on dört olup mu'ahharan on altıya bâliğ olmuştur ki suret-i mukatta'âtı işte şudur :

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

٧٤

برنم حروف	اویغور حروف جدیدی: باش حروف	اورته حروف	صوڭ حروف
ا ه	ـا ـه	ـا ـه	ـا ـه
ب پ ف	ـبـ ـوـ	ـبـ ـوـ	ـب ـو
ت ط	ـتـ ـطـ	ـت ـط	ـت ـط
ج چ	ـجـ ـچـ	ـج ـد ـر	
خ ق	ـخـ ـقـ	ـن	ـخ
د	ـد	ـك ـل	ـل
ر	ـر	ـر	ـر
ز س ص	ـز	ـز	ـز ـس
ش	ـشـ	ـش	ـش
ف	ـف	ـف	
ك گ	ـكـ	ـك	ـخ
ل	ـلـ	ـل	ـل
م	ـمـ	ـم	ـم
ن	ـنـ ـنـ	ـن ـن	ـن ـن
و	ـو	ـو	ـو ـو
ى	ـى	ـى	ـى ـى

Türk lisanı dediğimizin mebadîsi Uygur, Çagatay, Kıpçak, Kırgız, Nogay ve Kalmuk, Türkmen, Çuvaş, Cenub-ı Sibir taifelerinin söyledikleri lisandır.

Lisan-ı Uygur Kâşgâr ile Kumul beynindeki sekenenin lisanıdır. Paris Kütüphâne-i kebîrinde Uygur hattıyla üç kitab var ki bunlardan Uygur'un eski kalem ve lisanı ne imiş anlaşılır.

Lâkin 1823 milâdîde Hammer'in Viyana'dan Paris'e göndermiş olduğu mastûr-ı kütüb bulunan Uygur hattıyla *Kutadgu Bilig* nâm kitab lisanımıza nakle şâyândır. Dört bâba münkasım olup adalet İlig* yani Han; kuvvet, devlet, vezir; akıl, ibn-i vezir; kanaat, birader-i vezir gibi teşhîs edilerek beyinlerinde sual ve cevab ve mükâleme tastîr olunmuştur.

* İlig, dördüncü karn-ı hicrette Kaşgâr'da hükûmet eden han ismidir. (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Emsâl içre nasâyih-i câmi'ayı hâvidir. Yetmiş iki fasıldır. On birinci fasılda maksada şurû' eder. Şu beyit fasl-ı mezbûrdandır :

Ulug boldung erse kiçik tut köngül
Ulugga kiçiklik yaraşur ogul[2]

Bu kitap Alparslan vaktinde fî 462 de te'lif olunmuş. Bu kitaptan birkaç satır şurada numûne nakş edelim. Hamdele ve salvele ve tarziyeden sonra der ki :

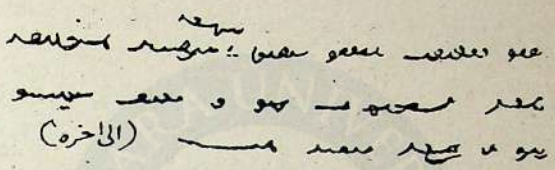

Bizim hat ile tercümesi :

Bu kitab durur adı yavılık tansuk
Çin hükemâlarının eş'ârları bile arâste.

Bu kitabın ismini yukarda işaret olunduğu vechile, *Kutadgu Bilig* yazıp Vezir Fazlullah'ın lugat kitabından anlaşılıyor ki, Türkçede böyle Kutadgu lugatı vardır. Bu kitabın yazısı yukarıda nakş olunduğu vechile hüsn-i hat değildir. Fakat Paris kütüphanesindeki *Tezkiretü'l-evliya* pek güzel yazılmıştır. İngiltere'de dahi bu hatla hayli kitap vardır. Cümleden biri Cengiz *Kanun-nâmesi*'dir.

Lisan-ı Çagatay, müstakil Türkistan ve Harezm ve Buhara ve Maveraünnehir'deki Türklerin lisanıdır. Bunların edâ-yı tekellümü lisan-ı Osmanîye en yakındır. Çagatay lisanında yazılmış kitaplar çoktur. Timur oğlu râsıd Ulug Bey ehl-i hey'et ve kâtip ve şâir idi. Horasan Sultanı Hüseyin Mirza'nın vezîri Mîr Ali Şir'in ki Nevâî diye ma'ruftur, bu lisanda yazılmış kitapları çoktur. *Hamse-i Nevâî* meşhurdur. *Mantıku't-tayr* ve *Divan-ı gazeliyat, Garâibü's-sıgar, Nevâdirü'ş-şebâb, Bedâyi'ü'l-vasat, Fevâidü'l-kiber* malûmdur. *Vâkıat-ı Babürî* bu lisandadır. Sultan Babür Fergana'da cülûsundan başlayıp, fütûhat ve âsârını yazar ve bi'l-münasebe çok fevâid derc eder.

Şecere-i Türkî nâm kitap Çagatay lisanı üzredir. Müellifi Hârezm Sultanı Ebulgazi Bahadır Han fi 1074 de te'lif eylemiştir. İngilizce ve Fransızça ve diğer Avrupa lisanlarına tercüme olunmuştur. Bizde dahi ulemâdan ve ricâl-i devletten Ahmed Vefik Efendi'nin himmetiyle lisan-ı

2 Oğul, ulu oldunsa gönlünü küçük tut, uluya küçüklük (tevâzu) yaraşır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Osmanîye nakl olunmuştur. Mîr Ali Şîr'in *Mecâlisü'n-nefâis* nâm kitabından numûne :

«Ulug Big Mirza Dânişmend padişah irdi. Kemâlâtı be-gayet köp irdi. Yeti kıraat bile Kur'ân-ı mecidni okur irdi. Hey'et ve riyâzâtı hûb bilür irdi. Andak kim zîc bitidi. Ve rasad bağladı ve hâlâ anın zîcı arada şâyidür. Ba-vücûd bu kemâlât gâhî nazmga meyil kılur irdi. Bu matla anındur kim.

Her çend mülk-i hüsn be-zîr-i nigîn-i tust
Şûhî mekun ki çeşm-i bedân der kemîn-i tust»[3].

Lisan-ı Kıpçak, Kazan ve Astarhan'da tekellüm olunur. Bu lisan üzre dahi hayli âsâr vardır. Fi 1820 milâdî de Kazan'da bazı Kıpçak âsârı tab' olunmuş, ma'lûmdur. Ahvâl-i Cengiz Han ve Aksak Timur işte bu lisan üzredir.

Türkler'den diğerlerin lisanını beyâna hacet yok. Bunların hepsi, Kıpçak ve Çagatay ve Uygur tekellümlerine bütün bütün yahut az veya çok müşâbihtir.

Eski Türk lisanına dair Mısır ve Endülüs ulemâsından bazı zevât sarf ve lügat yazmışlardır. Bu bâbda en sahîh ve en âlâ sarf ve lügat kitabı *Câmiü't-tevarîh* sahibi Fazlullah Vezirinkidir. Yakınlarda Hind'de tab' olunmuştur.

Artık biz eskileri bırakıp lisan-ı Osmanîden bahs edelim.

(s. 6-87).

Mâ'bad

Asıl Türkçe için lügat kitabı kifayet derecede mevcuttur.

Ed-Dürretü'l-mudîa 890 tarih-i hicrî sularında Zeynelüddin Aynî'nindir. Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin *Lehçe*'si matbu'dur. *Behçe*'si herkese ma'lûmdur. Divrikli Fahreddin fi 700 de lisan-ı Türk kavâidini nazm eylemiştir. *Kasidetün fi kavaid-i lisan-ı Türk* onundur. Bazı ulûm ve fünûna dair ıstılâhat ve esâmi kitapları dahi bulunur. *Lisanü'l-etibba* Türkçedir. Lügat-ı edviyedir. *Istılahât-ı şuara* şiir ve edeb ıstılahâtını câmi'dir. *Esâmî-i Büldan* Sipahî-zâde'nin 982 sularında te'lif ettiği kitaptır ki şimdi Avrupalıların coğrafya lügatı üslûbunda ve huruf-ı hecâ tertibindedir. İçinde altı yüzü mütecaviz esâmi-yi bilâd vardır. Elbette o tarihlerde coğrafyada malûmat az. Husûsen Avrupa memâlikine ma'rifet kalîl

3 Her ne kadar güzellik mülkü senin yüzüğünün altında ise de / şakayı bırak. zira kötülerin gözü pusuda seni gözetlemektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olduğundan mu'ahharan Türkçede Hacı Halife'nin ve diğerlerin yazdıklarına nisbetle kitab-ı mezbur nâkıs kalması emr-i tabiîdir. Öyle görünür ki Türkçeye lisan-ı Çin'den bazı lügatlar karışmıştır. Meselâ Türkçede *bey* ki Halîm Bey, Hasan Bey gibi unvandır. Farisî *Bây* kelimesine müşâbeheti ve mânâ münasebeti vardır. Fil-asl Çin lisanında bizim gibi unvan olarak kullanılan *piy* kelimesinden me'huz zannolunur. *Tuğ* lafzı dahi Çince *Thu* kelimesidir. Sabahın *tan* vakti derler ki Çin lisanında *tan* denir. Kezâlik su ve yaz (mevsimi) ve yağ, meselâ zeytin yağı ve diğer bazı kelimat Çinceden me'huz gibidir.

Türkçe lisan sâir lisanlar üzerine vücûh-ı adîde ile tercih olunmak meselesinden ta'accüb etmemelidir. Farisî ve Türkî lisanlarının ikisinde dahi her vechile allâme ve edîb ve münşî ve şâirimiz vezir Mîr Ali Şîr Nevâî fi 900 sularında te'lif etmiş olduğu *Muhakemetü'l-lugateyn* (Farisî ve Türkî) kitabında bu iki lisanı muhakeme edip nihayet Farisî üzerine tercih etmiştir.

Elsineye âşina hâlen Memâlik-i Müctemi'a-i Amerika maliye muavini Mikluh 1866 da yazmış olduğu Coğrafya *mu'cemü'l-büldan*'da dedi ki «Türkçe lisan pek manâ-dâr, pek tatlı, edâsı pek ahenkli ve tahsil-i tekellümü pek kolaydır.»

Filvaki' pek manâ-dârdır. Kısa lafız ve bazı hareke ve adet ile çok manâlar ifade olunur. İngiliz Lumley Davids kitabında Türkçeyi elsine-i sâireye bi't-tatbik der ki «Seviştirmek Türkçede sekiz harfli bir kelimedir. Bunun ifade ettiği manâ meselâ İngilizçe söylense on kelime ile - To cause that we do not love one another mutually - söylemeğe muhtaçtır. (Ki bu on kelime kırk harf ile yazılır). Eğer kelimenin «r»si meftuh okunursa yani bir «e» ilâve edilirse (Seviştirememek) bu fetha ile beraber kelimenin ifade edeceği manâ İngilizçede - To cause that it be impossible for us to love another mutually - on iki kelimeye muhtaçtır (Ki elli bir harf ile yazılır).

Lisanın tatlılığına gelince bu hâlâvet terkibin nutka verdiği ahenkle zevk-i sem'in şehâdetinden malûmdur. Ma'haza Avrupa lisanlarında tenâfür-i hurûf ve ictima'-ı karibetü'l-mehariç gibi lisan ukdeleri yoktur. Husûsen Arabî gibi mu'arrebleri olmayıp her kelimenin âhar harfleri sükûn üzre mebnîdir.

Türkçe lisanın tahsilinde olan kolaylık bahsi, kavâid-i sarfiyyesinin intizamından ve edevât ve levâhikin kılletindendir. Meselâ Arabîde ve Fransızcada olan harf-i ta'rif Türkçede yoktur. Şu kadar ki *işbu*, ve *bu* ve *bir* isimleri nâdiren edat-ı ta'rif gibi kullanılır. Nedir o Fransızcada ve Arapçada alâmet-i cem'ilerin kesreti ve kaidesizliği... Bu lisanda yoktur. Hep isimler«lar» lâhikasıyla cem'ilenir. : Bir insan, insanlar gibi.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kalabalığı, müzekker ve müennes dağdağası yoktur. Masdar fil-asl bir alâmetle malûm olup okumak, yazmak gibi «mak» lâhikasıyla nutk olunur. Vezir Fazlın *Sarf*'ından anlaşılan, asıl Türkçede hep masdarlar bu lâhika iledir. Şimdi Osmanlı lisanında bazı masdarların âhir lâhikası ince telaffuz olunmakla ölmek, öpmek gibi «k» sadası verir. Ve bu cihetle lâhika-ı masdar ikiye taksim olunur : *mak, mek*

Birinci müştak emirdir ki, alâmet-i masdar hazf olunduğu gibi emir sıgası peydâ olur. İsm-i fâil ve ism-i mef'ul ve sıfat-ı müşebbehe hep kaide üzredir. Fransız lisanındaki ajektif karışıklığı bizde yoktur. İki üç derece kuvvette müte'addiler bulunmakla ihtisar muhassenâtı bu lisanda pek zâhirdir.

Bazı ef'alde şâz var ise de pek cüz'îdir.

Bazı sarf yazan zevâta dargın, baygın, durgun, yorgun gibi sîgalar sıfat-ı müşebbehe zannolunduğundan zahmet vermişse de, bunlar Farisî ism-i mensub kabilinden ve Türkçe nisbetin bir nev'indendir. Farisîde meselâ hümay, mübarek, hümâyûn nisbet olduğu gibi Türkçede dahi meselâ od, ateş, odun (hatab) nisbettir. Durgun, uygun bu kabildendir. Kezalik Farisîde çirk, pîş, zem nisbetlerinde çirkîn, pîşîn, zemîn denildiği gibi Türkçede dahi baygın, dargın, kızgın denir. Şu kadar ki Türkçede edat-ı nisbet üzerine ع yahut ى (Farisî) idhâliyle nisbet tagyîr olunur. Tagyîr-i nisbet lüzumundan anlaşılır ki bu türlü nisbet, eski Türklerin Farisîden me'hûzudur. Zira hiç bir lisanda isim ya edat-ı ecnebî olmadıkça tagyîr-i nisbet yoktur. (Arabîde Râzî, ve Kastalanî ve emsâlî dahi tagyîr-i nisbet kaidesine mebnîdir.) Türkçede edat-ı nisbet müte'addiddir. Lâkin kesret üzre müsta'mel olan *ka* edatıdır. Kaf-ı nisbetin mâkabli hurûf-ı illetten biriyle olur. Eğer harf-i illet bulunmazsa *ka* rahv olur, yani sadası incelip *ke* olur. Uvak, devek gibi. (Şimdi bizim ufak, tefek dediğimizdir). Ayak, dayak, kabak, çubuk, çıkrık, gedik, çedik ve emsâli hep bu kabildendir.

Muradımız sarf yazmak olmayıp ancak kavaid-i lisan-ı Türkînin intizam ve suhûletini ta'rif idi. Bunu işe bazı sarfiyûnun galat-ı nazarına tenbihi câmi' olduğu halde beyan ettik. Biz gelelim geçen numeroda bahs va'd eylediğimiz Osmanlı lisanına.

Lâkin Osmanlı lisanının manâsından bahs olunduğu yok. Vâkı'a bahse de hâcet yok. Çünkü politika efkârından münba'is bir unvandır. Politika unvanları ise ekseriya manâsız olur.

Malûmdur ki Türkçe lisan içine Arab ve Fars lugatlarından çok karışmıştır. Rumca ve İtalyancadan dahi hayli vardır. Yakın vakitlerden beri Fransızcadan karışan lugatler hemen yüzü mütecâvizdir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lugat-ı Osmanîye müellifi zâtın bu kere yazmakta olduğu lugat kitabında kullandığımız her lugatın asıl ve me'hazı gösterilmeğe çalışılmaktadır.

Fakat bir lisan içine başka lisandan lugatlar karışırsa ne olur ve karışmamalı mıdır?

İşte Arapça bir muntazam lisan olduğu halde bunca lugat-ı ecnebiyye ile karışmıştır. Yine Arabîdir.

Kur'an-ı Azîmü'ş-şan Arabî mübeyyendir. Böyle de vasf buyuruldu. Halbuki içinde Habeş ve Hind ve Kıbt ve Rumdan ve diğer lugatler vardır. İbn-i Yahya Halebî'nin *El-kavlu'l-mühezzeb fî beyâni mâ fi'l Kur'an mine'r-Rûmiyi'l-muarreb* kitabı mütalâa olunsun. Ve Suyûtî'nin Mütevekkil Halife'ye te'lif ettiği *Kitabü'l-Mütevekkil* ki *Kur'an-ı* Azîm'deki Habeş ve Fars ve Hint ve Türk ve Zenc ve Nubt ve Sur ve İber ve Rum lisanlarından gelmiş lugatları beyan eder. Kezâlik Suyûtî'nin (matbu') *El-İtkan fi ulumi'l-Kur'an* kıraat edilsin bu müddeamız zâhirdir. İşte *Kur'an-ı* azîm dahi mu'arreb ve dahîl nev'ilerinin ikisi vechile nice lugat-ı ecnebîyeyi hâvidir. Yine Arabî değil mi? Yani Arab'ın anlayacağı lisan üzre değil mi? Külliyatta Ebulbaka'nın beyânı vechile, Arabî mübeyyen, manâsı Arab'ın fehm edeceği lisan üslûbu üzre demektir. Yoksa her lugatı fil-asl Arabî demek değildir.

Arabîde kütüb-i ilmiyyeye gelince, Meselâ İbn-i Sina'nın *Kanun*'u mütalâa olundukta görünür ki o kitab-ı kebîrin hemen yirmide biri Yunan ve Lâtin ve Hint diğer elsine lugatındandır. *Sıhah* ve *Kamus* gibi başlıca lugat kitapları mütalâa edilince görülür ki mu'arreb ve dahîl vasıflarıyla nice yabancı lugatlar vardır. Mu'arreb ona derler ki, Arab onu ecnebî lisandan almış, ama bozup, tahrif edip kendi lisanının üslûbuna uydurmuş. Dahîl o lugat-ı ecnebîyedir ki, bozulmamış ve aslı vechile isti'mal olunmuş. Arabîye girmiş olan ecnebî lugatların ekserisi Sa'alebî'nin *Fıkhu'l-luga* nâm kitabında fasl-ı mahsusta mukayyeddir. (Kitab-ı mezkûr Paris basması olarak neşr olunmuştur.)

Her lisan böyle değil midir? Hâlâ Fransızca ve İngilizcenin tevessü'ü nedendir? Yunan ve Lâtin ve Germen ve Arab ve Fars ve Türk ve diğer lisanlardan almış oldukları lugatların bahş eylediği tevsi'dendir. Biz Arabîye misâl getirdik. Çünkü diğer lisanlara nisbetle safçadır. Demek isteriz ki elsineye malûmatı olanlar Osmanlı lugatına ecnebî lugatlar karışmış olduğuna ta'accüb etmeyeceklerdir. Çünkü her lisanın kavaid ve üslûbu velev ezhânda olsun, mazbûttur.

Meşhur kelimesi Arabîdir. Türkçeye girer. Lâkin haber vukuunda Türkler meşhurdur derler. Yoksa meşhur demezler. Hasılı lisan bozulmaz. Velev ki tam bir mektubun, ya tezkerenin ya kitabın kelimeleri

Arabî olup her mukaddimenin tetimmesi terkib-i Arabî ile tamam olsun. (Husrev-i Dehlevî'nin ihtira'ı bir san'at-ı belagattır. Bu san'ata Fârisü'l-Arab tesmiye kılınır.) Yine inşa ve teressülde olan kavâidin ve üslûbun lisanındandır. Meselâ şöyle bir inşa ve teressül görmüş olsak :

این رقعه بحضرت عالیه کبیر کریم عادل مجاهد مقط غازی عز ودولت ودین وعضد اسلام ومسلمین زاد الله نصفته مخلص قدیم (فلان) قریش مبلغ خدمات وافره و ادعیهٔ متواتره بالغا ما بلغ و تمنیء تقبیل رکاب دولت کان فوق البیان و الرقم و بفضل باری عمت نعما امور مقارن انتظام و احوال احیاء بخیر متصل و اعزه بسلامت...

Buna Arabî lisanı diyebilir misin? Elbette Farisîdir. Hasılı Türkçe lisan mahfûzdur. Husûsen bu karışmış olan lugatler mücerred dahîl kabilinden değildir. Meselâ Arabîden âlim ve kâtib lugatlarını alıp sıgaları gibi zapt etmişiz ama cem'inde ketebe ve küttâb ve ulemâ demeğe mecbur değiliz. Âlimler, kâtipler diyebiliriz. Dünyada her lisanın tabiatı dahi böyle bizim lisan gibidir.

Evet, karışan lugatlarla birlikte manâ-yı müsta'melinin zımnında mestûr bazı efkâr dahi gelip karışmış olacağı müsellemdir. Bu ise tevessü'-i efkâr-ı ümem için vesile-i azîme-i tabiîye gibidir.

Kaldı ki bize ilim ve edeb lisanımızı sual ederlerse buna cevap vermek için bir mes'ele-i mühimmeyi pîş-i nazara almak lâbüddür. Şu ki İslâm lisanı yani İslâmda ulûm lisanı Arabî dedikleri değil mi idi?

Kitaplardaki Arabî lisan dediğimizi mücerred Arablar yazmış mı zanedersiniz? Bizim Arabî lisan dediğimiz fil-asl Mudâr ve *Kur'an-ı Kerim* lisanıdır ki bunun ehli evâil-i İslâmiyyede bilâd-ı ma'mureye müteferrik ve muhtelit olmakla, efvâhdan zâyi' olmuş gibi idi. İşte bu lisan İslâm intişarından sonra kemal-i cidd ü sa'y birle taharri olunarak kitaplarda zapt ve tahrir olundu. İslâmdan Arap ve Fars ve Türk ve Hint vesâir ecnâsa şer' ve ilim ve edeb lisanı oldu.

Ve Arap olmayan Fars ve Türk minel-ibtida bu lisana lugat ve sarf ve nahiv ve edeb yapıp zapt ve tevsi' eylediler. Ve Hıristiyanlar arasında taassub sebebiyle mehcûr kalan ulûm-ı hikemiyye vü sına'iyye bu lisanda nakl ve tevsi' ile bir dereceye getirildi ki hattâ dördüncü ve beşinci karn-ı hicrette ulûm ve sanayi' tahsiline râgıb olan kim olursa olsun, bu lisanı öğrenmekten başka tarîk bulamaz idi. Siz bunu Arapça mı sanırsınız? Fars ve Türk'den bazılarının Arabistan'a seyahati kabâil ve aşâir arasında şu lisanın ehlini rast getirebilirse ondan lugat tahkik ve tashih için idi. Arapların bilâd-ı ma'mûreye sefer edip mekteplere medreselere duhûlü ise tahsile mütevakkıf sınaat olmuş olan şu lisanı tahsil ve ta'al-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lüm içindi. Bilâd-ı ma'mûre dediğimiz İspanya ve Irak ve İran ve Maverâünnehir'de idi. Öyle ise bu lisana Arabî demek aslına nisbetle sahîh olup yoksa ba'de intişari'l-İslâm İslâm lisanıdır. Belki ulûm lisanıdır. Bu müddeayı isbat için şu kifâyet etmez mi ki lisan-ı Mudâr üzre ulûm yazanlar Fars ve Türk ve bilcümle müsta'rebdir. Şark'a nisbetle az olarak zuhur eden Endülüs ulemâsını siz Arap'dan mı zannedersiniz? Bunlar hep müsta'rebdir. Yazdıkları lisana bakar iseniz Arap lisanı değildir. İslâm lisanıdır. İşte *İbn Haldun mukaddimesi,* işte *Keşfü'z-zünun* mukaddimesi. Arap'dan hâkî zuhur etmiştir, âlim yok gibidir. *Şakayik-i numaniye*'de isimleri ve halleri zikr olunan bunca ulemâ-yı Osmanîye hep bu lisan üzre kâtip ve âlim idiler. Derslerinde evlâd-ı Arap, evlâd-ı Türk ile beraber oturup sınaat-ı lisanı müsavât üzre tahsîl ettiler. Acemistan dahi öyle değil mi? Hâlâ İran'da Fars lisanının sarfı bile yok gibidir. Lisan-ı Mudâr yani lisan-ı İslâm allâmeleri ise binlercedir. Silkut'ta, Buhara'da, Belh'de, Isfahan'da, Bağdat'ta, Amasya'da, Kayseriye'de, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da tevellüd eden bir kimse vâkıa Arap değildi. Ancak mektepte, medresede bu lisanı bulur, tahsil eder, müsta'reb olurdu.

Yine tekrar ederim ki şu lisan Arap lisanı olmayıp, İslâm lisanıdır. Şu ulûm Arap ulûmu olmayıp İslâm ulûmudur. Be birader, şu Arapçadır, bu Türkçedir, bu da Osmanlıcadır gibi bahisleri İslâmı kavmiyet ve cinsiyet davasına düşürmek isteyenler çıkardı. Biz de politika imiş zannıyla tervîc ettik. Yoksa bizim eski babalarımız, dedelerimiz Arapçaya bir ecenebî lisan gibi bakmadılar. Esna-yı kelâmda bizim lisan derler ve bizim Arapça zannettiğimiz lisan-ı ulûmu murad ederlerdi. Öyle değil mi? İşte meselâ Emrullah-zâde *Kâfiye-i Câmi*'si üzerine Sultan Selim ibn-i Süleyman Han nâmına hâşiye düşmüş, kitabın ibtidâsında «Subhâne men hafaza lisânenâ bitezkâri terâkibi'n-nahvi»[4] deyu başlar. Biz şimdi zannetmeğe başladık ki, mumâileyh Arapça nahivden bahs etmiş. Halbuki o bizim lisan deyip gider. Bir ecnebî lisan için nahiv yazdığını hatırına bile getirmemiş.

Malûm bir kaziye değil midir ki indimizde efzal ü eşref-i kütüb *Kur'an-ı* Azîmü'ş-şandır. Bunun mânâsını anlamak, ilim ve fehmin efzâl ve eşrefi olmak lâzım gelmez mi? Vâkıa *Kur'an-ı* Azimü'ş-şan'da ne mânâ var ise fasıl fasıl taksim olunup tedvîn olunmuş, yani *Kur'an*'da mevcut evâmir ve nevâhî ilm-i hal kitaplarına yazılmış, ahlâk bahsi ahlâk kitablarına alınmış, siyer ve kısas ve diğer fusûl kısas ve mev'izaya girmiş ve

4 Dilimizi, nahiv terkiplerini hatırlatarak koruyan Allah'ı tenzih ederim.

bu ilm-i hâl ve ahlâk ve mev'izaya dair bilmiş deyince farz ve lâzım olan maddeler herkesin anlayacağı lisan üzre tâ çocukluktan ta'lîm olunmak usul tutulmuş olduğundan, herkes *Kur'an*'nın mânâsını bilvasıta bilir. Hattâ şu derecede ki bir herif en câhil bir köylümüze gidip de *Kur'an*'a muhalif bir şeyi, şu emir *Kur'an*'da vardır deyü bil-iftira takrir edecek olsa o köylü emrin *Kur'an*'da olmadığını bildiğindendir ki, asla kabul etmez. Dince âmmeye teklif ise bu mertebededir. Hâsılı bizde herkes *Kur'an*'ın mânâsını bil-vasıta bilir.

Evet bu pek doğrudur. Mâhaza vakt-i ferag bulanlar *Kur'an*'ın nazım ve nesakı hasebiyle tertib-i mânâsını bilmek bir fazilettir ya. Öyle ise bizde namaz surelerinin Türkçe tercüme ve tefsirleri var ve kesret üzre vird olan âyet-i nazar ve âyete'l-kürsî ve sûre-i yâsin gibi âyât ve suver-i şerîfenin hep Türkçesi mevcud. Mâhaza *Kur'an*'ın kâmilen Türkçesi çoktur. Ez-an cümle *Tıbyan* ki Debbağ-zâde'nindir. *Zübdetü'l-âsâr, Mevâhibü'l-envâr* Türkçedir (Tefsir-i Ahmed Gurab). Ali Selânikî'nin iki cild Tefsîri Türkçedir (Tercüme-i tefsir-i Hüseynî). Mehmed Vehbî'nin Tefsîri Türkçedir. (Tercüme-i Tefsîr-i Begavî) ve diğer tefâsir ki şimdi bir de matbu' Türkçe Tefsîr vardır. Hal böyle iken yine halkımızın câmi'lerde, medreselerde *Kadı* ve *Celâleyn* ve Ebussuud gibi Arabî Tefsîr okumaları ne içindir? Buna ne mânâ vereceğiz? Görenek mi dersiniz? Bu görenek ne içindir derim? Türkçede Tefsîr yok, onun için Arapçadan okuyorlar mı dersiniz? Yanlıştır. Zira Türkçe Tefsîrlerimiz var, işte birazını saydık. Türkçe Tefsîrler bunlar kadar güzel değil denirse, cehâlettir. Zira Türkçeler bunlardan tercümedir. *Tıbyan, Kadı*'yı hâvidir. Eğer Arap hükûmeti üzerimize tasallut etmiş, bizim lisanı men' ediyor, Arapça okumağa cebr ediyor denirse, hilâf-ı vâki'dir. Belki zaman oldu ki (Abbasîye'nin bir vaktinde) Arapçadan men' eden hükûmet bulundu. Hâsılı şu mes'eleye ne cevap verirsiniz? Evet, diyebilirsiniz ki, Arapça filân lâkırdısını kaldır, bu bizim lisandır, Arab'ın değil, İslâmındır.

Sakın zannolunmasın ki fil-asl Arabî olan şu lisânın âmme-i İslâm'a lisan olmasına *Kur'an*'ın Arabî oluşu ve adem-i tercümesi cebr etmiştir. İşte bu da böyle değildir. Zira imam-ı Azam Ebu-Hanife değil midir ki Arap olmayanlar için *Kur'an*'ı kendi lisanına tercüme ile namazda bu tercümeyi okumağa fetvâ verdi. Halbuki İmam-ı müşârünileyh mezhebi üzre gelen ulemâ fetvâyı ma'mûlün-bih tutmayıp hattâ nice müftîler şu Arabî'yi bilcümle İslâm'a umûm lisanı ve ulûm lisanı yapmağa çalışan sır ve hikmet *Kur'an* ve din kaziyyesi olmayıp, elbette başka bir şeydir. Bu şey ise İslâm akvâm ve ecnâsından kavmiyyet ve cinsiyyet ve ihtilâf-ı efkâr fitnelerini kaldırıp, cümlesini kelime-yi vâhideye cem' eylemek fikridir. Başka bir şey değildir. Vâkıa Marekeş'den Pekin'e kadar gitmiş

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olsan her yerde hutbeleri bir lisanda bulduğun gibi, her cinsi dahi asl-ı mes'elede bir hayal üzre bulursun.

Ama diyecekmişsiniz ki Avrupa'nın politika-fürûşları bizi bu bâbda dahi taglîd edip «İslâm'dan her kavmin kendi lisanına bakmayarak bu vechile Arapçaya düşmeleri siyâseten haklarında muzırdır.» diyorlar.

Fesüphânallah... Bizde bu lâkırdıyı söyleyenler kimlerdir? Onlar şunlar değil midir ki şu Arapçanın İslâm'a münasebetini lâtincenin eski Fransızlara nisbeti mikdarınca bir şey zu'm ettiler. Aya, bunca ecnâs-ı muhtelifeyi nokta-yı vâhideye cem' eden kelime-i vâhideyi ittihaz, cihangirlerin, sâhib-kıranların, papaların bunca kanlarla kazanamadıkları bir tedbir ve siyaseten iksir gibi mütâlâa olunmaktan niçin gaflet olunur? İki yüz elli milyon nüfûs-ı İslâmiyyenin bir sınâat-ı lisanîyye çâmi'asıyla edeb ve mazmun ve hayal ve fikir ve akide ve ahlâklarını bir müştak-ı muayyeneden alarak birleşmeleri şu kavmiyyet ve cinsiyyet dâvâsıyla şöyle küçük küçük parçalara müteferrik ve perişan olanların usulünden daha âlâ değil midir?

Şu bahis mâlum olduysa, artık bizden edeb ve inşâ ve ilim sual edenlere bizim İslâm ve ilim lisanında olan âsârımızı ibrâz ederiz. Zira bunları biz yazdık. Ama bizi Arap zannederler imiş. Müslüman zannetseler hata etmemiş olurlar.

Mâhaza, Türk'de ve Acem'de Türkçe ve Farisîce lisan bir edeb ve tuhfe gibi ve hâcet-i muamelât misillû yine bâki değil mi? Vâkıa yukarıda işaret olunan hikmet-i tevhîd-i ecnâsa mebnî bu lisanlar içine Arabî lugat karıştırıla karıştırıla Arabîye lugaten takrîb olundu. Lâkin yine lisan bizim ve Acemin eski lisanı değil mi?

Bu lisan ki şimdi Osmanlı lisanı diyoruz, bunda dahi Türklerin edeb ve inşâsı vardır ve bâlâdır.

Evâil-i Devlet-i Osmaniyye'de inşâ pek çok kaba idi. Nasıl ki, Derviş Mehmed'in *Tevârih-i Âl-i Osman* kitabının inşâsından anlaşılır. Zannederim ki, şu tarih bizde en eskilerdendir. Musannifin beyânına göre, Şeyh Yahşî'nin kitabından almış, Şeyh Yahşî ise pederinden nakl ve rivâyet edermiş. Malûmdur ki Şeyh Yahşî'nin pederi Sultan Orhan imâmı Şeyh İlyas idi.

Sultan Süleyman zamanındaki inşânın mezâyâsı «gülşen-i tahkîkât» terkib-i ibâresinden iyice anlaşılır.

Mu'ahharen inşânın derece-i bâlâya su'ûdu cây-ı bahs değildir. Nuru osmaniye kütüphanesinde bugün mevcud olan inşâ kitaplarını, yani *İnşâ-yı kebîr, Münşeât-ı Selâtîn, Kitabü'l-münşeât, Ravzatü'l-inşâ, Düstûrü'l-inşâ, Gevher-i Yektâ, Münşeât-ı Ahî-zâde, Mahzenü'l-inşâ, Mekâtîb-i Hâcegân,*

Münşeât-ı Nâbî, Mecmua-i Mekâtîb, Münşeât-ı Kerim Çelebi, Mekâtîb-i Latîfe, Münşeât-ı Kınalızâde ve diğer âsârı mütâlâadan mâlum olur. Bir aralık teressül ne derecede suhûlet ve halâvet kesb ettiği ise Feridun'un *Ahlâk Risalesi*'nden müstefâddır.

Osmanlı inşâsının kesb etmiş olduğu teressülü tarif için bazı kitap tasrîh edebilmeğe bizce kudret vardır. Deriz ki, bizde hâce-i İnşâ Kapı idi. Binâenaleyh Kapı'nın inşâlarını karnen ba'de karne tertibiyle mütâlaa etmek fehm-i ahvâl-i inşâya kâfidir. *Feridun münşeâtı* matbûdur. Okçuzâde'nin *Menşe'ü'l-inşâ* nâm mecmuası şâyân-ı mütâlâadır. 1030 sularında cem' etmiştir ki mülûk-ı etrafa yazılan muharrerâtı câmi'dir. Otuz cüz kadar vardır. Bir de deriz ki, Sultan Bayezıd vaktinde zabt-ı vekâyi' vazife-i mahsûsa olup, yani vak'anüvis mertebesi icâd olunup, vak'anüvisler resmî memur oldukları için, her vak'anüvisin eserleri okunmalıdır. Meselâ *Siyer-i Hâkim* Sultan Mustafa-yı Sâlis vaktinde vak'anüvis Hâkim Efendi'nin eseridir.

Âdi inşâ onuncu karnda Celâl-zâde, onbirincide Kâtib Çelebi, onikincide Naimâ âsârıdır.

A'lâ inşâ onuncuda Ali Çelebi *Hümâyun-nâme,* onbirincide Saadeddin Müfti *Tacü't-tevârih,* on ikincide Ragıb Paşa *Muharrerâtı*'dır. *Münşeât-ı Hayatî-zâde, Münşeât-ı Tabib, Münşeât-ı Habeşî-zâde, Münşeât-ı Refi'â* mütâlâasından on üçüncü karna dek inşânın derecesi anlaşılır. *Siyer* ve *zeyl* ve *zeyl-i zeyl* sahipleri Veysî ve Nâbi ve Nazmi-zâde bülegâdandır.

Şefik ise ığlâk ve inşâ-yı garîb sahibidir. Reşid Paşa kitâbeti Nergisî ve Veysî ve Nâbi inşâsından tırâşîdedir. Şimdi Bâbıâlî kitâbeti Reşid Paşa'dan tırâşîdedir, yani lisan-ı resmî budur. Yoksa üdebâ ve bülegâ mevcuddur. *Rumuzü'l-hikem* ve *Terceme-i Telemaque* mâlûmdur.

Şu günlerde âmmenin meyelânı, inşâda ta'kîd ve ığlâk ve tatvîlden azâde sâdelik cihetinedir, ki Bâbıâlî inşâsı günden güne tıraş olunmaktadır.

Mukaddemâ, üdebâ ve münşiyân, ulemâ sınıfında çok, ketebede az idi. Şimdi bilâkisdir. Hattâ batn-ı sâbık ulemâsının beyninde ednâ addolunan Asım Efendi ve keza Yayaköylü Hacı Ahmed Efendi (*Nuhbe* Şârihi) gibi münşîler, şimdiki ulemânın a'lâları arasında görülmüyor.

Biraz da hattımız üzerine söyleyelim. Mâlûmdur ki, Süryanî ve Arabî ve Uygur hatları muttasıl yazılır. Bunlardan mâada, kalemler hurûf-ı mukatta'a iledir. Yine malûmdur ki, akvâm-ı muhtelife-i İslâmiyyeyi cem'eden cevâmi'den biri dahi resm-i hat olmuştur.

Şimdi kullandığımız şu hattın aslı, tarihçe karanlıktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İbn Abbas'tan (R.A) rivâyet olunduğuna göre vâzı'ı Tay kabâilinden Bevlan'dan üç kimse idi ki Anbar'da sâkin idiler. Bunlardan biri Merar'dır ki, eşkâl-i hurûf-ı Arabiyyeyi vaz'etti; ikinci Eslem ki, bazı hurûfu vasl, bazısını fasl eyledi; üçüncü Âmir'dir ki, noktaları yaptı. İbn Hişâm *Siret* de yazar ki hatt-ı Arabî'yi ibtidâ yazan Hamîr ibn Seba' idi. Süheylî tarif ve i'lâm kitâbında der ki esahh-ı akvâle göre, birinci Arabî kitabet eden İsmail'dir. *Keşfü'z-zünun*'da dedi ki, Arap lugat ve hattının me'hazı İbranîdir. Vakıâ beyinlerinde müşâbehet vardır.

Bu bahsi ne kadar uzun yazmış olsak, çokluk faide vermeyecektir. Zira Safa Efendi'nin Arabistan'dan getirdiği hutût-ı kadîme-i Arabiyyeyi hâlâ Avrupa akademilerinde okuyamadılar. Bu hatta dair ile'l-yevm mâlumât-ı kâfiye yoktur. Biz tarihçe malûm olan mesâili yazalım.

Kâtib Çelebi der ki, sadr-ı evvelde *Kur'an* ve hadis efvâh-ı ricâlden ahz olunurdu, sonraları İslâm tekessür edip, Arap olmayanlar dahi karışınca, noktalar ve harfler icadına hâcet mess eyledi. Demek ister ki, noktalar sonradandır. Bunu bazıları Hazret-i Ali'nin (R.A) telkîniyle Ebul-Esvedi Düeli ve kimi dahi Haccâc'a isnad eylerdi.

Sadr-ı evvelde mesâhif yazan ve hüsn-i hat ile mâruf olan zat, Halid ibn Ebi Hıyac idi ki, Sa'd Hazretleri (R.A) onu mesâhif yazmağa ve Velid ibn Abdü'l-melik için eş'âr ve ahbâr ve havâdis tahrîrine tayin etmişti. Ol vaktin hattı, kûfî denilen kalemdir ki, aklâm-ı ahîre ondan tırâşîdedir. Benî Ümeyye eyyâmında birinci hüsn-i hat sahibi Kutba idi. Aklâm-ı erbâ'ayı birbirinden istihrâç eden budur.

Bundan sonra Dahhâk İbn Aclân'dır ki ibtidâ-yı hilâfet-i Abbasiyye'de meşhurdu. Kutba'nın ihracâtı üzerine hayli şey yazdı. Badehu, Ishak ibn Hammad'dır ki Mansur ve Mehdi eyyâmlarında çok çeraglar uyandırdı. Hutût-ı asliyye-i mevzûne denilen on bir kalemi teşkil eden budur. Şunlar :

Kalem-i sicillât, kalem-i dibâc, kalem-i tomâr-ı kebîr, kalem-i sülüseyn, kalem-i zenbûr, kalem-i müfettah, kalem-i harem, kalem-i muamered, kalem-i uhud, kalem-i kısas, kalem-i hırfâc.

Hâşimîyûn zuhûrunda bir kalem daha peyda oldu ki Irakî denilendir. Ishak'tan Me'mun zamanında dek, kalemler ziyadeleşmişti. Onun kâtipleri tecvîd-i hutût üzerine mebhaslar açtılar, Ehvel-i muharrir şöhreti ile mâruf zat, rüsûm ve kavânîn-ı hatta dair bab bab bahisler yazdı. Bâdehu, kalem-i murassa' ve kalem-i nesah zuhûr etti; kalem-i riyas dediğimiz zü'r-riyaseteyn Fazl ibn Sehl ihtira' eyledi. 384 de vefat eden İbn Makla hatt-ı kûfîyi sülüs ve nesih dediğimiz tarîka nakletti. 412 de mütevveffa İbn Bevvâb bu tarîki tehzîb eyledi. Bâdehu, üç Yakut geçti ki, her biri zamanının üstâd-ı hattı idi. Hele üçüncü Yakut ki 698 de ve-

fat eylemişti. İbkā-yı nâm etti. Bunların tarîkinde altı kalem şöhret buldu ki rik'a, sülüs, nesih, ta'lik, reyhan ve muhakkak ki balâda Irakî dediğimiz bu olacaktır.

Halâ bu altı kalem hattatlarımızın mâlumudur. Nihayet sülüs ve nesih tarîkinde hüsn-i hat Şeyh ve Hafız Osman'da kemal buldu. Türk ve Fars hüsn-i hatta cümleye tefevvuk etti.

Şu yazdığımız tarihçeden zâhir oldu ki, resm-i hat mine'l-evvel, yakın vakte dek ıslâh ve tehzîb olunmaktan hâli kalmadı. Kalamaz ya! İnsan meselâ elbisesini ıslâh ve tehzîbden bir zaman feragat edemediği gibi, lisan ve hattını dahi tehzîbden vaz geçemez. Bir kere merak edip, hatt-ı kûfîden şimdiki hatt-ı nesihe kadar resm-i hat nasıl değişe değişe ıslâh olunmuş, taharri ettim. 37 cedvel hasıl oldu. Garip tesadüf ki şimdiki Avrupa hattının aslını taharrî edip yazdığım vakit dahi Finike kaleminden Roman kalem-i ahîrine dek 37 cedvel peydâ oldu. Bu cedveller inşaâllahu Taâlâ ayrıca tab' olunur. Ta ki mütâlâasından tehzîb-i hattın dahi â'sâr-ı nâsa göre derecât-ı tabiîyesi olup, tedrîcen ıslâh olunageldiği müstefâd ola.

Hattımızın usulü vâcibü'l-hıfz ve zî-muhassenât olduğunu ta'rife hâcet görmem. Vâcibü'l-hıfzdır ki yüz binlerce kitaplar bu hatla yazılmıştır. Zî-muhassenât olduğu ise sür'at-i tahrîri ve elde ve ayakta yazılmağa kabiliyeti ve bir parça kâğıt üzerine pek çok maânîye delâlet eder resimler yazılışıdır ki Avrupalıların resm-i hatlarında bu sür'at ve bu kabiliyet ve bu takdir ve idare yoktur.

Şu muhassenâtı münker olmadığı halde, mu'ayyebâtından dahi hiç bir vakitte ulemâ sükût etmediler. *Keşfü'z-zünûn*'da harekât ve nıkātın zararlarını beyan için dedi ki «Herkes ikrâr eder ki müddet-i ömrümde doğru yazılmış bir kitap görmemişimdir.» Husûsen nokta zararını beyan sırasında hikâyet eder ki Cafer Mütevekkil bir valisine «Uhsû min kıbelike min ez-zimmiyyîn ve arrifnâ bi-meblagi adedihim»[5] yazılmasını emr etmiş. Yani Hıristiyan nüfusunun ihsâ ve ta'dâd ile tarafına bildirilmesini irade eder. Kâtib galat edip ha üstüne nokta ile «uḫsu» yazmış. Valiye emir vusûlünde, Hıristiyanları tutturup ihsa etmeğe, yani husyeteyni çıkartarak hadım eylemeğe başlar. Nihayet iki Hıristiyan sağ kurtulur. Ben derim ki bu kıssanın sahte olduğuna şüphe yok. Fakat bir nokta birçok kan dökmeğe sebep olabilir hayaliyle düzülmüş ve noktalar zararını tefhîm için uydurulmuş hisseli bir kıssadır.

Sual — Aman şu yolda tarih-i hat yazışınızdan pek memnun oldum.

---

5 Siz zımmîleri (İslâm himâyesindeki müslüman olmayanlar) iskân ediniz ve onların mikdarını bize bildiriniz.

Artık herkes okur anlar ki, şimdi hattımızı ıslâha kalkışsak bir bid'at-ı seyyi'e yapmış olmayacağız. Eslâfın esviye-i hasenesine iktidâen bid'at-i hasene etmiş oluruz.

Cevap — Şüphe yok. Islâh-ı hat emr-i hasendir. Böyle mes'elelerde bid'at tabiri karıştırılmasa iyi olur. Çünkü bid'at ıstılâh-ı şer'de dinde olmayan bir şeyi peydâ etmek demektir. Böyle hat gibi mes'eleler ise umûr-ı dînîyyeden olmayıp, umûr-ı dünyevîyyemizdendir. Umûr-ı dünyevîyyemizi iktizâ-yı mesâlihe göre tebdîl ve tagyîrde muhtarız. Hadis-i Şerif'de Entun a'lemu biemri'd-dünyâ[6] buyurulmuştur.

Sual — Mes'eleye daha ziyade kuvvet verdiniz ya!. Artık taassuba hiç mecal kalmaz. Aman durmayalım, şu hattımızı bozalım.

Cevab — Ne yapalım?

Sual — Bozalım derim.

Cevap — Ciddi mi söylersin?

Sual — Allah Allah, şüphe edecek ne var?

Cevap — Ya bunca insanlar hatsız mı kalsın?

Sual — Fesüphanallah! Bendeniz size bu hattı bozalım da, yerine başkasını koyalım demek isterim.

Cevap — Demek ki yine siz kendinizde halka kösemen olmak iktidarı tasavvur ettiniz.

Sual — O demek değil. Bendeniz, siz, şu, bu, bir meclis, hâsılı kim yaparsa yapsın, hele şu hat kalksın.

Cevap — Niçin a beyim?

Sual — Ah efendim, siz de bilirsiniz ki Avrupa lisanları beş, on gün içinde sökülüp okunuyor. Bizde bu hattın okunması bunca yıllara tevakkuf eder. Yine mükemmel olmaz. Bu halde matlûb olan neşr-i ulûm u maarıf nasıl müteyessir olur?

Cevap — Bazı zevâtın bu mütâlâada olduğuna bendeniz de vâkıfım. Hattâ bir tarihte «Bu mütâlâa üzerine» diyerek bazı mülâhaza da yazmıştım. Lâkin bu mütâlâa acaba cevap mıdır? Bozmak ekseriya hevesten ya taklidden gelir. Lâkin düzmek mutlaka ma'rifetle olur. Hattımızı bozalım diyenler acaba yerine koyacakları şeyleri düşündüler mi? Evet, bazı düşünmüşleri gördük. Bunların hülâsa-ı efkârı hep Avrupa hattının az vakitte okunmağa kabil olduğu mütâlâa-i fâsidesinden ileri gelmiş bir netice-i vâhiyedir.

Sual — Acaip! Bu mütâlâaya «fâsid» ta'bir ettiniz. Ta'accüb ederim.

Cevap — Buna ta'accüb edeceğinize İngilizce ya Fransızça tahsil ettikten sonra bizim hattı «okunamaz» deyu beğenmeyen zatlara ta'accüb

---

6 Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz.

etseniz sezâdır. İngilizce ve Fransızca gibi çaparız, güç, kaidesiz, imlâsız yazılar okunuyormuş da bizim hat niçin okunmuyormuş?

Sual — İşte buna daha ziyade ta'accüb ederim. Ve böyle kelâmları sizin gibi zâtın dirayetine veremem. Pekalâ bilirsiniz ki Avrupa hatlarında da vuayel var. Bu harekelerin iânesiyle hurûf dahi mukatta'ât olduğu halde kolaylıkla tahsil olunuyor.

Cevap — Bu kelâmları siz ciddî mi söylersiniz? Bunca tecrübelerden sonra tecrübesizler gibi kelâm söylemenize, işte ben ta'accüb ederim. Kerem ediniz, siz İngilizceye ne kadar vakit çalıştınız?

Sual — Üç sene oldu.

Cevap — Peki işte şu kelimeyi okuyunuz bakalım : *Far.*

Sual — Pek kolay, far

Cevap — Pekalâ, şunu da okuyunuz : *Fate.*

Sual — Fet.

Cevap — Acaib. Bu kelime dahi öteki gibi a ile yazılmıştı. Niçin *Fat* okumuyorsunuz?

Sual — Bu öyle nutk olunur.

Cevap — Peki. Şunları da okuyunuz : *Fat, fall, arise, wash.* İşitelim, işte hepsi *a* harekesiyle yazıldı.

Sual — İngilizcede a harekesi beş altı türlü sada veriyor. Bu lugatları bilmiyorum. Ne sada ile okunacağını tarif edemiyeceğim.

Cevap — Gördünüz mü? İngilizcede şu a harekesi fetha için mevzu' ki elif-bâ cüzlerinde «e» diye ta'lîm ederler. Halbuki bazı kelimede med, bazısında fetha-i hafîfe, bazı âharda fetha-i sakîle ve kiminde zamme-i memdûde-i sakîle ve kiminde beyne'l-zamme ve'l-fetha-i imâle, bazı kelimede diğer sada, hâsılı altı türlü ses verir ki nerede, ne sesi ile okunacağını bilmek, işitmeğe tevakkuf eder. Yahut bizim lugatlar usulünde lugat kitapları yazıp meselâ «wash» evvelinde vav-ı Arabînin zamme-i memdûde-i sakîlesiyle koşmak mastarından emir koş vezni üzre «voş» deyu ta'rif etmek lâzım gelir.

e harekesi, İngilizcede kesre için mevzu' olduğu halde bir kelimenin sesi diğer kelime sesine benzemez. Altı türlü sada verir.

İ işareti dört, o harekesi yedi, u harekesi altı türlü sesler verirler ki cem'an yirmi dokuz harekât eder. Bu harekâtı işaret için mevcûd olan eşkâl a, e, i, o, u, şu beşten ibarettir. Kaldı ki w, y, çaparızlığı hesabımızda yok.

Sual — Lâkin Fransızcaya diyecek yok ya! Çabuk tahsil olunur ya!

Cevap — Şüphe yok, daha çabuk tahsil olunuyor. Fakat neden?

Sual — Hat ve imlânın düzgünlüğünden.

Cevap — Aman lutfediniz, bırakınız şu çaparız oyuncakları. A bira-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

der, Fransızcada imlâ ne gezer? Bir de Fransızca elif-ba'sında ve hat ve imlâsında olan kusurları ve çaparızlığı icmâlen mütâlâa edelim. Hele elif-ba noksandır. Hani ث، ج، ح، خ، ذ، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ك، ل harfleri? Bunlar bulunmadığı halde Yunanî ve Arabî ve Türkî ve diğer lisanlardan kelimeler alıp yazarlar. Halbukî ulûm ve tevârihte esamî vü kelimât-ı ecnebiyye ki duhûlu lâzımedendir, hep tahrîf olunur. Burası böyle olduğu halde şu Fransızların Çince lugat kaydetmeğe çalışmaları gülünecek şey değil midir ?

Kendi lisanlarında hat ve imlâlarına bakalım. Bî-lüzum nice hurûf ve harekât vardır. Kavâid-i imlâya muhâlif nice resimler ve mahza istima'a mütevakkıf nice sadâlar mevcuttur. Hurûf-ı savtîyyelerinden biri ē değil mi? Mevzu'iyeti fetha alâmeti olmak üzredir. Halbuki *femme* ve emsâli kelimelerde a sadası verir. Kimi yerde fetha-i hadde olur : (é). Bazan fetha-i sakîle sesi verir : (è). Fetha-i sade olur : (ê), bazan da hiç okunmaz. İşte fetha için mevzu' e işaretleri beş türlü sada verir. İ işareti kesre alâmeti idi. Halbuki *bois* misillû kelimelerde a sadası verir.

(.....)

Sual — Bunlar mâlûm. Fakat herifler mekteplerinde bizden çabuk tahsil ettiklerine şüphe var mı? Bu çabuk tahsil nedendir?

Cevap — İşte bu sebebi tayinde şaşırıyorsunuz. Bu çabuk tahsil hatlarının uygun olduğundan değil, bütün bütün başka sebeplerdendir. İsterseniz o sebeblerden bahsedelim.

Sual — Evet, bunlardan bahsetmek isterim. Bunu unutmayalım. Lâkin hâtır-ı âcizâneme bir şey gelir. Hattımızı ıslâh için Avrupalıların harekât-ı savtiyyesine kanaat etmeyip daha mükemmel harekeler yapsak da bunları satır içine alsak olamaz mı?

Cevap — İşte görüyorsunuz ki harekât-ı savtiyye için yirmiyi mütecâviz işaretler lâzımdır. Bunca işaretleri satır içine alarak hurûfumuzu takti' etmekte ne teshîlât tasavvur buyuruyorsunuz? Anlamıyorum. Hele tasavvur ettiğiniz gibi bir satır yapınız bakalım, teshîl değil, okunmağa kabil olur mu? Bir de size bir şey sual edeyim : Erkâm var ya, bunu her yerde meselâ 275 işaretlerini yazıp iki yüz yetmiş beş nutk ediyorlar. Rakamın menâfi'i lisan ve hat menâfi'inden aşağı değildir. Bununla beraber şöyle eşkâl-i muhtasaradan böyle büyük mânâlara istidlâlde güçlük oluyor. Neşr-i ulûm u maarif için şu erkâm işaretlerini bozup başka yolda bir şey icad edelim deyu hiç bir millet düşündü mü? A birader, bizim yazı erkâmdan daha güç mü? Rakam tahsil olunurmuş da bizim yazı tahsil olunmazmış ne demektir? Evet bizim hattın ıslâha muhtaç olduğunu bendeniz mu'terifim. Fakat bozmağa muhtaç olduğunu bir vakitte

diyemem. Ve bizim hattın ıslâha muhtaç yerleri neresi olduğundan isterseniz bahs edelim. Belki bir fâideli netice çıkar.

Hele şu bozmak tabirini lisanımızdan kaldırır iseniz, mes'ele daha açık anlaşılır. Zira farkında olmalısınız ki şu bozmak lâkırdısını çıkaranların ekserisi «hâlif tu'raf»[7] kaidesince âdete karşı gelmekle teşhîr-i nâm meramındadırlar. Sizce muhalefet yerine te'emmül ve tedebbürle meşhur olmak daha münasiptir, zannederim. Hem de mes'elenin şurasına dikkat buyurunuz ki bu hat bozmak mes'elesini karıştıranların ekserisi bu efkârı Avrupa'dan telâkki ediyorlar. Ama düşünmüyorlar ki Avrupalılar nice yüz senelerden beri hat ve imlâlarının kusurlarını anlamışlar ve ıslahıyçün nice komisyonlar tertîb etmişler iken, acaba niçin hâlâ bir şey yapamamışlar? Evet, Avrupa'da böyle mes'eleleri ihtiyarlar düşünüyor. Bizde çocuklar düşünüp bunca ihtiyarları ve akademileri geçiverip yapıverelim diyorlar.

(Ulûm, s. 69-78, 115-134, 214-228).

7 Muhalefet et ki tanınasın.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

EL HÂKİMU HUVALLAH

Şimdi şöhret bulmuş bir ta'bir var. Hâkimiyet-i halk diyorlar. Bu kaziyye Fransızcadan tercüme. Aslı «Souveraineté du peuple». Şimdi biz şu Fransızca kelimenin mânâsını taharrî edelim. «Souveraineté» ne demek? Bu kelime fil-asl Lâtince «suprenus» lâfzından me'hûz ki mânâsı dilediğini yapar, hâkim-binnefs, âmir-i mutlak, fâil-i muhtar...

Peki kendiliğinden hükm eden ve bil-cümle eşya üzerine kudret-i kâmilesini vaz' eden kimdir? Cenâb-ı Allah'dan gayri bu sıfatla muttasıf yoktur. İşte bu mânâca insandan hiç ferd yoktur ki «Souveraineté»si olsun. Zira kimse ne idrâkinde ve ne irâdesinde kendiliğinden değildir. Tabiatın taharrîden fârig olamadığı usûl ve kavâidin ezeliyetini kim inkâr edebilir ki onda şüphe eden dahi onu aramaktadır. Bize derlerse ki, şu şerh olunan mânâ «souveraineté» biz-zattır. İnsanın bin-nisbe «souveraineté»si vardır. Evet öyledir. İnsan ne akılca ve ne irâdece ve ne de bunların semerâtı olan ef'alce diğer insanın tâbi' ve mahkûmu değildir. İşte insanın, ebnâ-yı cinsi insana nisbetle «souveraineté»si vardır. Yani fil-asl muhtar-ı kâmildir.

İnsan yalnız yaşayamaz. Onun yapısı cemâat iktizâ eder. Cemâat-i insaniyye ikidir : Biri ehil ki familya. Diğeri cemâat-i siyasiyyedir ki ümmet. Familya cemâatinin te'essüsüne ne usûl lâzımsa cemâat-i siyasiyyeye dahi bu usuldür. Ve filhakika familyayı te'sîs eden usûl ve kavâid başka, cemâat-i siyasiyyeyi te'sis eden başka olmayıp bunlar bir şeydir. Daha doğrusu şahs-ı vâhid farz olunsun, onda dahi muhafaza-i nefs ve islâh-ı hâl ve terakkînin esas usûlü mevcûd değil mi? Bunlarsız insan mefhûmu nasıl mülâhaza olunur? Cemaât-i siyasiyyenin esas usûlü dahi bunlardan başka değildir. Öyle ise bu esaslar nereden geliyor? Beyne'nnâs menâfi'-i maddiyye münasebâtından mı tevellüd ediyor? Yok, yok. Bu esaslar cümleden â'lâ vâcibü'l-huzû' bir menba'dan geliyor. Yani bir ahkemü'l-hâkimîn var ki onun kavânîn-i ezeliyyesine insanlar mazhar-ı ilhâm oluyor. İşte sebep bu hükm-i meşrûhdur ki İslâm ulemâsı ahlâk ve tedbir-i menzil ve siyasetin birbirine irtibâtını iz'ân edip, üçünü birden hikmet-i ameliyye tesmiye eylediler. Musibdirler. Zira insanın ameli ya

şahsına müte'alliktir ki ondan bahs eden ilme ahlâk derler, yahut ehl-i menzile müte'alliktir ki buna tedbir-i menzil veya cemâat-i siyasiyyeye dairdir ki buna siyaset ismi verilir. Her halde ulûm-ı selâsenin mevzu'u ef'âl-i ihtiyariyye ta'biriyle ifade olunabilir. Yani ahlâk ve melekât ile muttasıf olan insanın ef'al-i ihtiyariyyesidir. Beyne's-selâse görülen ihtilâf-ı mevzu', tagayyür-i hakikat-i mevzu'dan neş'et etmeyip belki tevessü'ündendir.

Biz yine cemâatten bahsedelim. Elbette familya cemâatinde hukuk-ı tabiiyye var. Binâenaleyh ahkâm-ı ilâhiyye var. Familyanın babası evlâdını elbette bir takım kavânîn ile idâre eder ki o kanunların aslı adalet-i mutlakaya râci'dir. Şu kadar ki familya cemâati müstemir değildir. Babanın riyâsetinde hukuk-ı mutlakası yoktur. Babanın reis ve hâkim ismi, âkibet bir kuru nâmdan ve perverdigârlıktan ibaret kalır. Yani her çocuk büyür, kendi istiklâlini alır. Cemâat-i siyasiyye, familyada olan zaruret-i tabiiyye kavâidiyle te'essüs eder, fakat nâs mevcud oldukça mevcuddur. Daimî bir zarûrettir. Bu zaruret ise Kādir-i Hâdi'nin âlem için yaptığı tanzimâtın muktezâsından başka bir şey değildir. İşte şimdi «souveraineté» kelimesi bir üçüncü mânâ alır ki, o dahi cemâat-i siyasiyyeyi terkîb eden eşhâsın hepsine hükûmetten ibârettir. Hâsılı «souveraineté»nin üç mânâsı çıktı : Biri biz-zat; diğeri bin-nisbe ki insanın insana nisbetle «souveraineté»si; üçüncü mânâ ise tamamiyle siyaset ıstılâhıdır. Şimdi bunu alalım. Peki şu mânâ-yı siyasî üzre «souveraineté» dediğimiz hükûmet ne iş yapacak? Üç şey : 1) Kavânîn, (2) O kavânîni icrâya takayyüd, (3) O kavânîni bozmak isteyenleri men' ve te'dîb. Kanun yapmak ne demek? Emir ve nehy etmekten ibaret değil mi? Âmir ve nâhi olan me'mur ve menhîden büyük ve â'lâ olmak zaruret-i lâbüd değil mi? Pekalâ. İşte ben insanım, insanlara nisbetle «souveraineté»m var, yani müstakil ve muhtarım. Sen de öylesin. Ebnâ-yı cins beyninde fil-asl müsavât var. Bu surette hangi insandır ki senden, benden â'lâ imiş de bize emir ve nehy edecekmiş! Eğer biz âmir ve nâhi farz etmedikçe yaşayamıyacak isek, o âmir ve nâhi elbette insan değildir. İnsan ise bizimle müsavî olduğundan, elbette âmir ve nâhi değildir. Acaba cemâat-i siyasiyyeye emir ve nehy eden kimdir? Bir meclis midir? Mu'tad meclislerden çok kere büyük bir cümle midir? Haydi öyle bir cümle diyelim. O cümle bu bildiğimiz eczâdan yani fil-asl her biri muhtar olan insanlardan mürekkeb değil mi? Peki eczânın hîn-i ictima'ında ne hâsıl olabilir? Evet, ulûm-ı tabi'iyye bize gösterir ki, bu hâsıl üç nev'idir : Nev'-i evvel, ictima'-ı eczâdan, fakat bir ictima' hâsıl olur. Meselâ ahâddan hâsıl aşerede yalnız bir ictima' vardır. Bu nev'e kelâmda şey-i mâ-şey derler. Nev'-i sâni, ictima'la beraber bir hey'et ve ictima'a müte'allik bir vaziyet hâsıl

olur. Cüdrân ve sakf ictima'ından hâsıl olan şekl-i beyt gibi. Buna şey-i şey-i mâ-şey denir. Nev'-i sâlis, ba'de'l-ictima' mebde' ve fi'l ve istidat bir mizâc hâsıl olur. Müvellidü'l-humuza ile müvellidü'l-mâ'nın ictima'ından ve sâir besâit terekkübünden hâsıl olan emzice gibi. Buna da şey'-i min-şey-i ma' ismini verdiler. Şimdi bakalım, fil-asl ihtiyarca müsâvi olan ahâd-ı nâsdan ictima' eden bir cümle hangi nev'idendir? Şüphe yok nev'-i evveldendir. Sen bir kere mevcûdâtın mümkinât olduğunu bildikten sonra ahâd-ı mümkineden zihninde yaptığın cümleyi vâcibü'l-vücûd tasavvur edebilir misin? İşte bu da böyledir. Her ferdi me'mur ve menhî bildikten sonra, böyle efrâddan hâsıl olan cümleye elbette âmir ve nâhidir, diyemezsin. Demek ki bu meclisler insan nâmına olarak bize emir ve nehy etmek kabil değildir. Halbuki âmir ve nâhi olmazsa cemâat-i siyasiyye olmayacak. Öyleyse bize emir ve nehy eden kimdir? İnsan yine kendisi kendisine kanun yapıyor mu, diyelim? İşte bu ötekinden ziyade hezeyandır. İnsan dedik; onun mânâsı me'mur ve menhî demekti. Şimdi insanı bir anda hem âmir-i a'lâ, hem de me'mur-ı ednâ tasavvur etmek hilâf-ı mantıktır. Yani mecnûnânedir. Bir kere cemâat-i siyasiyyenin tabiatına bak. Hem de tarihine bak. İnsan kendi kendine doğrudan doğruya kanun yapmak ve ceza etmek hakkına nasıl mâlik olabilir? Bunu tasavvur, cemiyetin birinci esasının hedmini tasavvur demektir. İmdi, insan insana emir ve nehy ve ceza etmek tasavvuru mümkün olmayınca şu insanların böyle toplanıp cemâat-i siyasiyye şekline girmesi acaba nasıl vuku' bulabilmiştir? Yani bize emir ve nehy eden kimdir? Ha, cemaati terkîb edenlerin kâffesine hükûmetten ibaret olan «souveraineté» edecek demiştik. Öyle ise bu «souveraineté» nedir ve kimindir?

Elbette insanın olmayıp bir hâkimindir ki o hâkim insan değildir. Cümleden âlidir, âlimdir, hakîmdir, âdildir, garazsızdır, demek ki Allah'tır. Fransa'nın siyaset ulemâsından meşhur Guizot'nun ta'rif ettiği hâkim-i hak dahi işte budur. Tabiiyyûn dahi böyle bir hâkimden gayrısının hükmü altında yaşamak ihtimali olmadığını yine kendi tabiatlarında hissederler. Kaldı ki, biz siyasetten bahs ediyoruz. Bu ilmin mevzu'u ef'âl-i ihtiyariyyedir. İhtiyarı münker olan fırkaların bu ilimden behresi yok ki, hattâ mugalâtalarına es'ile-i vâride hükmü verilsin de, cevap ile iştigal olunsun. İşte Şeriât-ı Muhammediyye'nin alâ sâhibihâ ekmelu't tahiyyât[1] El hâkimu huvallah[2] haberi dahi bu mazmundur. Fıkh-ı İslâm tamamiyle bu esas üzerinedir. Kütüb-i usulden *Telvîh*'de ve *Keşşâf-ı Istılâhâtü'l-Fünûn*'da şöyle mastûrdur : «Hâkim, usûliyyûn ve fukahâ indinde Allahu Taâlâ'dır. Mahkûmun aleyh kendine hitab vâki' olan mükelleftir.

1 Sahibine en güzel selâm ve tebrikler!

2 Hâkim Allah'tır.

Mahkûmun bih hitâben müte'allikün-bih -ki fi'l-i mükellef-tir. ...» İşte böyle bir hâkime insanlar hulken ve aklen itaat eder. Zira kendilerinin aramaktan vaz geçemedikleri adalet ve hüsnün menba'ı kendilerinde olmayıp, o mahkeme-i adliyyeden gelir. İşte ancak böyle bir hâkimin emir ve nehyine insanlar icâbında can verirler. Çünkü can kendi meksûbları olmayıp, mücerred onun cânib-i âlîsinden verilmiştir. Bu esas-ı meşrûha mebnîdir ki insanlar her zamanda ve her mekânda adaletin ezelî olduğunu hissettiler. Kaldı ki, hükûmet Allahu Taâlâ'nındır, kaziyyesinden fi'ilen hükûmet nizamâtı Allahu Taâlâ'nın tesbih dizer gibi tertibiyle tanzim olunmak lâzımdır, diye iddia eden papaların kavli sahîh olmak lâzım gelmez. Yani tertibât-ı imâmet mâverâ-yı akılda fevkalâde usûl ve kavâid üzerine değildir. Hükûmet-i ilâhiyye tabiat-ı eşyaya tamamiyle uygun olan vech üzre düzgündür ki tabiat-ı eşyayı taharrîden ulûmun varabildiği tertîbât çıkagelmiştir. Evet, kuvvet-i hükûmetten bil-fi'il imâmete aklen ve tab'en bir güzer-gâh vardır. Demek ki terekküb eden bir cemâat, akıl ve ihtiyarıyla tertib-i imâmet etmeğe mükelleftir. Bu mükellefler kendilerinin zımnî veya sarihî ihtiyarlarıyla imâmeti bir zâta ya ba'zına tevcih ederler, yahut kudret-i imâmetin cümle üzerinde icra olunmasıyçün o cemâatin âzâsı nezâret eder. Yani riyaset-i vâhid ve riyâset-i ba'z ve cumhuriyet suretlerinden biriyle idare olunurlar.

Bu beyandan iki netice çıkar : Biri cemâat-i siyasiyye üzerindeki hükûmet-i fi'liyye, hükûmet-i ilâhiyyenin mazharıdır, yani adalet-i ezeliyyenin mahall-i zuhûrudur. Öyle ise imâmet dediğimiz hilâfettir. Madem ki hükûmetin menba'ı ezelîdir, elbette şu imâmet-i hâdise mertebe-i hilâfettir. Hilâfet olduğuyçündür ki asl-ı ezelî kavâidine tatbik olunarak cevaz ve meşru'iyeti aranır. Öyle ise imam zıllu'llâhdır. Evet, adalet-i ilâhiyyenin teşahhusu gibi bir şeydir. Padişaha «zıllu'llâh» ta'biri halkı aldatmak için telkin olunmuş mânâsız bir lâkırdı zannolunmasın. Bunu tabiat-ı insan vech-i meşrûh üzre bulup, lisan-ı kāsırıyle öylece zıllu'llâh tercüme ve ifade edebilmiştir.

Bu mes'eleyi Mösyö Guizot dahi böylece tabiî bilir ve şerh eder.

İkinci netice : Madem ki cemâat alel-ıtlak bu mazhariyettedir ve bazı insanın fi-nefsi'l-emr bazı âhar üzerine rüchâniyeti yoktur, öyle ise teşhis olunacak imâmet, cemâatin sarihî ya zımnî ihtiyar ve tasdikiyle olmak lâbüddür. Sarihî ve zımnî ihtiyar mes'elesinin tafsîli Maverdî'de mebsûttur. Şimdi bize işte bir hülâsa çıktı. Şu ki, cemiyet vaz'-ı ilâhîdir, hükûmet ilâhîdir, insanlar müsavât üzre mükelleftir. Öyle ise bir cemâat üzre hükûmet de, eğer cemâatin re'yleri mesmû' değilse o hükûmet meşru' değildir. Hilâfetin meşru'iyeti, ârâ-yı cemâatin zımnen olsun kabulüne vâbestedir. Bizzat Peygamber Aleyhisselâm dahi ârâ-yı cemâati ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

zanmak ile me'mur idi. «Velev kunte fazzan galîza'l-kalbi lenfaddu min havlike»[3] âyet-i kerimesi amîk mütalâa olunmalıdır. Hutbeler, meclisler, meşveretler hep kaziyye-i ârâ içindir. İşbu ârâ mes'elesi ise hakimiyet-i halktan yani menba'-ı hükûmet cemâatte olmasından neş'et etmeyip ancak hadîs-i mevkûfta «Mâ reâhu'l-mu'minûne hasenen fehuve inde'llâhi hasenun»[4] ve eserde «Elsinetu'l-Hakk aklâmu'l-Hakk»[5] ve lâtince «vox populi vox Dei»[6] ve Fransızca «La voix du peuple est la voix de Dieu»[7] ve her akıl ve lisanda mevcûd hikmet-i ma'lûmeye mebnîdir. Cemaatlerin suret-i idarelerini icâbında tebdile selâhiyetleri ve bu hususa müte'allik mes'eleler hep bu hikmetten çıkagelmiştir. Kaldı ki cemâatten muradımız cemâat-i siyasiyyedir ki Avrupalıların «société politique» dedikleridir. Akademi azasından ve Rouen mektebinin tarih ve coğrafya hocası Mösyö Bachelet işbu 1869 da, *Istılahât-ı siyasiyye*de şu ifadeyi yazmıştır: «Bir hükûmetin fil-asl cevâzı «société politique» zımnî veya sarihî ihtiyâriyledir. Yoksa ihtiyâr-ı pöpl (peuple) denmek meşrûh değildir». Mumâileyhin bundan muradı şudur ki «Peuple» kelimesi kavim ve millet ve diğer mevki'lerde müsta'mel olup, ancak şimdi yeni çıkma bir alay erbâb-ı ihtilâfın lisanında amele takımı murad olunuyor. Bazı gazete muharriri ve millet meclisi âzâsı «peuple»e isnad ederek söylediği kelâm istîzah olunsa ve «peuple» ta'biri istifsâr kılınsa ayak takımı ile tefsir ediyor. Filvâki amele takımı dahi cemâat-i siyâsiyyedendir. Lâkin cemâat-i siyasiyye değildir. Kabul ve ihtiyar meselesi ise cemâat-i siyâsiyyeye aittir. Yoksa bir takıma değil.

Bir cemâat-i siyasiyyede tertib olunan imâmetin hak ve selâhiyeti acaba ne derecelere dek vâsi'dir? Bu mes'eleye cevabın nazariyâtı iki türlüdür. Birbirine mütekabil görünür, ama ikisinden bir netice çıkar. Şu netice ki İmam mutlaktır. Demek ki hak ve selâhiyeti gayr-i mahdûddur. Bu mes'elenin tafsîli şöyledir ki, Avrupa'nın mütekaddimîni derler idi ki, siyasetin mebâdîsi ahkâm-ı ilâhiyyedir. Bundan hâric bir şey yoktur. Bu re'y islâm ulemâsı indinde merdûddur. İşte Seyyid-i şerîf Cürcânî (R.A) *Şerh-i Hikmetü'l-Ayn* hâşiyesinde der ki «Hikmet-i medeniyyenin mülk ve saltanata müte'allik kısmı ki ilm-i siyasettir, şeriât-ı ilâhiyye tarafından değildir. Yani bu kısmı bilmek şeriât-ı rabbâniyyeden ahz ve ta'allüme tevakkuf etmez». Demek ki hikmet-i ameliyyenin mevzu'u ef'âl-i ihtiyâriyyedir. Cenâb-ı Hakk'ın insana vermiş olduğu akıl ve ihtiyar

3 Eğer kalbi katı biri olsaydın, etrafından ayrılırlardı.
4 Müminlerin güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir.
5 Hakkın dilleri onun kalemleridir.
6, 7 Halkın sesi Hakk'ın sesidir.

adalet-i mutlaka usûl ve kavâidini taharrî etmek ve o usûl üzre tefri' ve tertîb-i nizam eylemek ile mükelleftir. Yoksa ilm-i siyaset dediğimiz insanların aklı ermeyeceği kavâid-i fevkalâde üzre mu'cizât ile tertîb olunmuş gibi bir şey değildir. Avrupa'nın müte'ahhirîni dediler ki, hükûmet cemâatindir. Hak ve selâhiyeti nâ-mahdûddur. Her iki nazara göre ferd ve şahıs hukukunun bıçağıyla kurban oluyor.

Âyâ bu âlem-i insanîde bir imamet-i fi'liyye ki onun hak ve selâhiyeti nâ-mahdûd olsun! Bu olur mu? Her ne nâma isnâd olunursa olunsun, selâhiyeti tahdîd gerektir. Selâhiyet-i gayr-i mahdûde düşmez kalkmaz, yanılmaz, şaşırmaz, garaz etmez bir kudret-i kâmileden başka yerde nasıl tasavvur olunabilir? İşte bu kudret-i kâmile hükûmet-i ulûhiyyettir.

Eşhâs-ı beyne'l-cemâat bir takım ma'dûd ve muayyen hukuk hıfz edegelmişlerdir. Bir kere bakalım ki ilm-i siyâsetin esası nedir? Hükemâ-yı mütekaddimîn, Eflatun ve gayrehu dediler ki, adalettir. Müte'ahirînden Hobbes ve emsâli tabiiyyûn derler ki, menfaat-i halktır, hattâ menfaate îsâl etmek şartıyla her türlü vesîleyi tecvîz eylediler. İslâm ulemâsı Seyyid ve gayrehu derler ki, siyasetin esası min haysi'l-kaide adâlettir ve min haysi'l-maksad menfaat-i cemâattir. Pek doğrudur. Buna göre meselâ kanunda olan te'dîb ve mücâzât elbette bazıların zu'mu gibi intikam almak veya istifade kılmak gibi bir esastan neş'et etmeyip, mücerred, adalet-i mutlakanın icrâsından zuhûr eder. Bu icrâdan gâyet ise mürtekibin emsâline ibrettir. Şimdi şu esas-ı meşrûh üzre deriz ki, cemiyet-i siyasiyyenin imâmet-i fi'liyyesi, adalet-i ezeliyye-i gayr-ı mütegayyirenin kavâidi üzre te'sîs olunup onlarla teşebbüs ve takayyüde memurlar ta'yin kalındıkta, bu teşebbüs ne içindir? Elbette cemâatin bir takım hukûk-ı mu'ayyene ve ma'dûdesi içindir. Bu hukuk şunlardır: Eşhâsın can ve ırz ve malını te'min ve onların selâhiyetlerinin tevessü'ünü himaye ve fesad ve ihtilâli men' ve câiz olan menâfi'nin kifâyet derecede istîfâ'sı. Hülâsa-i kelâm cümlenin ve her ferdin iyiliğine çalışmak içindir ki fil-asl tecemmü' ve idarenin meşrûiyetini tahkîm eden dahî budur. İşte şundan dahi bir mes'ele çıkar. Şu ki idarenin câiz ve meşru' olmasıyçün mahallinin ihtiyacâtına ve ahlâkına ve derece-i kabiliyetine muvafakatten başka bir şart yoktur. Sûret-i hükûmet ister vâhid, ister ba'z, yahut cumhuriyet olsun, bunların hepsi meşrûiyetçe müsâvidir. Kezâlik bir hükûmeti yıkmak suver-i selâseden her hangi surette olursa olsun cinayetçe müsâvidir.

Hâsılı insanlara âmir ve hâkim gibi vasıflar hakikî olmayıp hasbe'l-hilâfet tebliğ-i emr ü hükme şiddet-i ittisalleri alâkasıyla mücâzdır. Âmir ü hâkim-i hakikî ancak Kādir-i Mutlak'tır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tarif olunan «souveraineté» ki hükûmettir, üç şey yapacak : Kanun ve onu kaza ve kanuna muhalefet edeni men' ve te'dîb demiştik. Bunun bizim fıkıhda misâli müftî ve kadı ve vâlidir. Yani bir kimse müftiden meselenin fetvasını alır, götürüp kadıya mûcibince hükm ettirir ve o hükmü valiye yani icra memuruna götürüp icrâ ettirir. Bunlar hîn-i fi'ilde birbirinden ayrı üç tarîka münkasım iktidârlardır ki bir tarîk diğerin vazifesine müdâhele edemeyecektir. Meselâ vâli fetva veremiyecektir. Bizzat Sultan dahi iki hasım beyninde kaza ve hükm etmeğe şer'an me'zun değildir. Yani etse hükmü sahîh olmaz. Mâhaza merci'-i vâhide dayanmak üzre bu üç iktidar birbirine merbûttur. Yani fil-asl icrâ hükme, hükm dahi fetvaya, fetva ise şer' ve kanuna, şer' ve kanun dahi adalet-i ezeliyye kavâidine bağlıdır. Ve bu rabıtaya mebnîdir ki kütüb-i şer'iyyede «El-umerâ hükkâmun ale'n-nâsi va'l-ulemâu hükkâmun alel'umerâi va'l-ilmu hâkimun alel'ulemâi»[8] kaidesi mastûrdur. Nitekim bedîheten mebsûttur. Her zaman ve her mekânda bu kaideden ayrılmak ta'addi-yi hudûd-ı şer'iyye addolunur.

İşte vahdet-i imâmet kaidesi, bu takrir ettiğimiz rabıtadan çıkar gelir. Buna göre velev Cumhuriyet olsun, yine vahdet-i imâmet kaidesine teşebbüs etmedikçe meşru' değildir. Yine bu takrirden anlaşılır ki bir devlette müteaddid meclisler tertibi ve o meclislerin hukukunun birbirinden tefrîki ve birbirlerini müdahaleden men'i kazâyâsı vahdet-i imâmete münâfi değildir.

Bir hükûmet teşhis eylediğimizde onun hizmetleri nedir? Üçtür : 1) Dahilden te'min ve muhafaza, 2) Hâricten te'min ve muhafaza, 3) Bu muhafazalardan makâsıd olan menafi' yalnız bir kimseye veya bir takıma ait olmayarak âmmeye ve cumhur-ı nâsa râci' olacak surette tanzim-i idare.

Her hükûmetin hizmetleri bu üç şeydir. Ne sûret olursa olsun, imdi bir hükûmet ki, onun idaresi menâfi'-i âmmeye âittir, öyle hükûmet âdildir. Ve filhakika cumhuriyet demektir.

Suret-i idare ıstılâhta ne olursa olsun, yani riyâset-i vâhid ve ba'z ve Cumhuriyet, hasılı tarihlerin gösterebildiği ve insanların hayal edeceği suretlerin hangisinden olursa olsun, işte bu mütalâaya göre dünyada cumhuriyetten başka hükûmet-i meşrû'a olamaz denebilir ki, menfaat-i âmme vü cumhûra nazar olunacak demektir. Bizde ümerâya müdebbir-i umûr-ı cumhur ve emsâli vasıflar, fil-asl hep bu mütalâaya mebnî ıtlâk olunmuştur, zannolunur. Demektir ki zâlim hükûmet dendikte menfaat-i âmmeye nazar etmeyen demektir. Yoksa zâlim dediğimiz yed-i vâhid ve

8 Emirler halkın hakimleri, alimler emirlerin hakimleri, ilim ise alimlerin hakimidir.

ba'ze mahsus bir sıfat değildir. Ve filhakika «Hükûmet-i vâhid yalnız hükümdâra ve hükûmet-i ba'z yalnız zenginlere ve hükûmet-i avâm yalnız fukaraya hizmet eder ve onlara mahsus ve müsellem olursa müstefid olan taraf cebâbireden olur.» Keza fi't-tercüme... Hukuk-ı umûmiyye bir hükûmetin ya usûl ve kavâidi üzerinedir, yahut usul ve kavâidden mücerreddir. Eğer mücerred ise ona tasallut ve istibdât derler ki despotizm denilen işte budur. Bu türlü istibdât ya tasallut ve kahr ile yahut imamı ma'sum itikad eden bir cemâat içinde olur. *Kur'an*-ı azîme göre câiz değildir. *İncil*'ce dahi meşru' değildir. Zira böyle istibdat efrâd-ı cemâati kul ve köle addeylemek kaidesine mebnî bir kahırdır. Yani ârâ-yı cemâat tasallutun semtine uğramamıştır. Ve eğer ef'âl-i hükûmet usul ve kavâid üzerine olursa, bu halde ikiye taksim olunur. Şöyle ki : Bu türlü hükûmette hükümdâr olan zâtın usul ü kavâid-i mevcûdeden hâric fi'iline, yani ta'addîsine ya mâni yoktur, yahut vardır. Mâni olmamak tasavvuru usul ve kavâidin muhik olmadığını tasavvur demektir. Zira öyle bir usul-i muhikka tasavvur olunamaz ki sultanları, kralları mu'af ve âzâde tutmuş olsun. Binâberin hükm ederiz ki, her hangi hükûmette ki usul ü kavâid-i muhikka vardır, öyle hükûmette ta'addîye mâni vardır. İmdi bu mâni nedir? İkiden hâli değildir : Ya manevîdir, yahut maddî. Mâni'-i manevî inda'llah yani inde'l-insaf mesuliyettir. Mâni'-i maddî inde'n-nas dahi maddeten mes'uliyettir. Her iki halde dahi bu türlü hükûmet adem-i ta'addî ile meşrût ve mukayyettir. Birinci mâni'e bakarak yani hükümdârın insafça ve inda'llâh mesuliyetine nazaran deriz ki, böyle hükûmette reis olan zat hakikatte hükümdâr olmayıp mürebbi ve peder menzilesindedir. Yani kendisi gûya baba ve teba'a denilen halk onun evlâdı menzilesindedir. Bu sebepten imam ve emir ve papa isimlerini alır. Sultan ve hükümdâr ve kral gibi unvanları kabul etmez. Böyle babalar hülefâ-yı İslâmiyye arasında geçmiştir. Ve Hıristiyanlarda ve diğer milletlerde dahi gelmiştir. Ez an cümle papalardan yedinci Grégoire kavâid-i hüsn-i ahlâk üzre icrâ-yı terbiye edip temeddün ve tehezzübde çok terakki eylemiştir. Fransa krallarından dahi nice zevât, bu kavâid üzre millet ve memleketi büyütmüş ve halkı refah içre yaşamağa sâik olmuştur. Böyle ümerânın hikmet ve takvâsı ta'addîsine mâni'dir. Ve fil-vâki' öyle bir hakîm ve müttakîye tâbi' olan ümmet kadar bahtiyar yoktur. Paris Akademi azasından Mösyö Renan dahi en âlâ ve mahzuru az hükûmet böyle bir hakîm idaresinden ibaret olduğunu yazmıştır.

Lâkin bu imâmette imam olacak zât verâset ya intihab ile olacak değil mi? Her halef olanın selefi gibi hakîm ve müttakî zuhûr etmesi nereden tesadüf edecektir? Bu âlem-i şehvet öyle perhiz-kârları yetiştirir, durur mu? İşte bu mütalâaya mebnî, usul ve kavâide ittibâ kaziyesi (hü-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kümdara nisbetle) yalnız insaf ve ind-Allah mes'uliyet mâni'iyle takyîd olunmak kâfi görülemez. Emîrin maznûn olan ta'addîsine maddeten karşı koyacak bir kuvvet gerektir. Fakat bu kuvvet nedir? Şüphe yok ki cemâat-i siyasiyye içindedir. Yani her âkil ve mükellef üzerine zâlimin yed-i ta'addîsini tutmak farzdır. Fakat cemâat-ı siyasiyye işi gücü bırakıp bu farzı edâ ile meşgul bulunamayacağı derkâr zâhir olduğundan farz-ı kifâye denilmiştir. *Kur'an-ı Kerîm*'de «Ve'l-teknu minkum ummeten»[9] ilh. min-i teb'îd ... dahi bunu ifade eder. Cemâatten bir fırka bunu icrâ ederse, diğerlerden farz sâkıttır. Peki bu fırka kimdir? Şüphe yok ki usul ü kavâid-i hükûmet nedir ve bu usule riâyet olunuyor mu, olunmuyor mu ve olunmadığı ne derecelerdedir ve bu derecede adem-i riâyete ne mertebede karşı konmak farz olur ve bu farzı edâdan tekâsül olunduğu halde cümleye aid olacak mühlike ne raddelerde büyüktür ve emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker[10] yalnız cümlenin selâmeti niyetiyle olup garaz ve ivaz ve heves ve şehvetten şu yolda ne mertebe tenezzüh olunmak lâzımdır? İşte buraları bilen zevât demektir. Bu halde fukahâ demek olur. Filvâki İslâmda bu kuvveti fukahâ hâmildi. Sebep dahi bu idi ki, padişahlar bir iş îcâdıyçün cevaz fetvasını almağa mecbur idiler. Katl-i yeniçeri vak'ası dahi fetva ile icrâ olundu. Cümlenin mâlûmudur ki bizde fukahâ resmen tasdîk olunmuş bir tarîk erbâbı idi ki, o tarîkin ibtidâsı mülâzemet ve intihâsı meşîhattır. Bazı kitaplarda görüldüğüne göre Sultan Süleyman merhum, şu bahsettiğimiz kuvveti vüzerâ ve ulemâ meclislerinin ittifakına tevdi' eylemiş. Avrupa ehl-i siyasetinden bazıları dediler ki, «bu kuvvet suver-i hükûmetten riyaset-i vâhid ve ba'z ve cumhuriyet usul ve kavâidinin birbirine mezc ve haltı ile olmalıdır. Şöyle ki: Bu üç sureti birbirine mezc ile suret-i zâhirede bir hükûmet ve nefsi'l-emrde birbiri içinde üç hükûmet yapmalı. Yani bir hükümdâr olmalı. Bunun eline icrâyı vermeli. Ve ahâlinin bil-intihab nasb edecekleri vekiller meclisini bu hükûmetin karşısına koymalı ve şu iki suret beyninde muvazene ve muadeleyi hıfz için ekâbir ve âyândan bir meclis-i hâs teşkil etmeli. İşte böyle bir suret-i mahlûte vü memzûce ile idare olunan hükûmetin selâhiyeti maddeten takyîd olunmuş olur. Ve hükûmetin icrâsına bu üç kuvvetin birden ittifakı lâbüd olunca istifade kaziyyesi yalnız bir şahsa, ya fırkaya münhasır kalmayıp âmmeye ait olur», derler ve bu türlü suret-i hükûmete «constitutionnel» tesmiye ederler ki mürekkebe ve memzûce demektir. «Gouvernement mixte» dahi denir. Böyle halt ve mezci tahsin edenlerden

---

9 Sizden bir ümmet olsun...

10 İyiliği emretmek, kötülüğü menetmek.

bazısı, o derece mübalâga eylediler ki, mukayyed olan hükûmet ancak bu suretten ibaret olup, böyle olmayan mutlaktır, zu'm ettiler. Tahsin etmeyenlerden bazıları dahi pek aleyhinde bulunup, ifrat eylediler. Nasıl ki İngiltere'de bu müfritlerden cemiyet-i mahsûsa vardır. İfrat ve tefritten kat'-ı nazarla bu suretin bir çok mahzurları şâyân-ı mütalâa vü tedkiktir.

Mösyö Pradriye Fodre *Hukuk-ı Umumiye*'de yazdı ki «Bu usulün (constitutionnel) mahzurları pek karışık oluşu ve imâmetin vahdet ve adem-i inkısamı gibi kaide-i esasiyesini nakz edişidir. Bundan başka iradeleri bir derecede mutlak ve kavî olan ve menafi'-i muhtelifeleri olduğundan hükûmete birbirine zıd kuvvetler vermesi lâzım gelen, muhtelif üç şahsiyet beyninde daima ittifak bulunması müşkil görünür. Derler ki suret-i meşrûtada (Yani «constitutionnel» suret-i mahlûtasında) idare olunan ümmet için vahdet yoktur. Güya içinde bir kaç devlet vardır ki daima birbirini mahv etmeğe ve iğfal eylemeğe çalışır. Bu ise hem devletin za'fına sebep olur, hem ahlâkı bitirir. Hal böyle olunca Aristotalis'in dediği gibi kavaid-i hüsn-i ahlâk üzerine müesses olandan başka haddizâtında bahtiyar devlet yoktur, ilh.» Keza fit-terceme.

«Constitutionnel», yani hükûmet-i mahlûtanın hakikati şudur ki onda şekl-i hükûmeti ve hukuk-ı ahaliyi câmi' olan kavâid-i esasiyyeyi bozmağa ne hükümdar, ne vükelâ, ne de meclis-i kanun muktedir olamayacak. Ahalinin hukuk-ı zâtiyyesi ki şahıs ve efkâr ve izhâr-ı efkâr ve tasarruf-ı emlâk ve kisb ve mesaî hürriyet ve ihtiyar üzre bırakılmak kazâyâsından ibarettir. İşte kavâid-i esasiyye bunları câmi' ve hâfız olacak.

Acaba bu suret-i mahlûta Eflâtun'un tasavvur ettiği Cumhuriyet kabilinden şâirâne bir hayal midir, yoksa dünyanın bir tarafında icrâ olunduğu var mıdır?

Hele Fransa'da fi 24 teşrin-i sâni 1860 ilân-nâmesiyle politikaca ve ekonomice nokta-i nazar, imparatorun ayn-i istiklâline tevfiz olunmuştur.

Biz birinci ve ikinci nüshalarımızda yazılan nebzelerden bil-istintaç deriz ki, meşrû' olan hükûmet ancak odur ki, memleketin hâcât ve ahlâk ve derece-i temeddününe münâsib buluna ve onda âmir ve mübâşir mes'ul tutula. Ne nev' ve ne surette olursa olsun, işte kaideten bundan başka mes'ele yoktur.

Kaldı ki nazariyât-ı umumiyyeyi bırakıp bit-tahsis meselâ Amerika'da yahut İngiltere'de veya memleket-i Osmanîye'de suret-i hükûmet nasıl olmak lâzım gelir, denirse, evet kaide-i mezkûreye nazar ederek o mevki'-i mahsûsun coğrafya ve tarihçe hâcât ve ahlâk ve derece-i temeddünü kâmilen bil-mütalâa kabil-i icrâ bir şekl-i hükûmetin an-asl terti-

bine* yahut oralarda mevcut ve müretteb olan eşkâl-i hükûmetin mürûr-ı ezmine ile hangi tertipleri ne vechile ıslâha muhtaç olduğuna dâir bahs etmek pek de müşkil bir mes'ele değildir. Ancak mevki'-i mahsûsun tarih ve coğrafya ve ahlâk ve âdâtını lâyıkıyla bilmeyenlerin yalnız nazariyât-ı umûmiyyeden bil-kıyas bahse karışmaları dahi, izhar-ı cehaletten başka bir şeyi netice vermez (s. 79-89).

HATİME

Mütalâa-yi kütüb-i siyâsiyâta rağbet eden zevâtın ezhânında siyaset-i İslâmiyyenin nazariyâtına dair bir ilm-i icmâlî hâsıl olsun.

Evvelen : Şurasını bilmek lâzımdır ki «suver-i hükûmetten Cumhuriyet, ve hükûmet-i ba'z suretlerine dair efkâr Garb'a mahsus olup, Şark mine'l-evvel ile'l-yevm hükûmet-i vâhid (monark) fikriyle yaşardı» diye Avrupa'da mevcud olan bahis yanlış bir mes'eledir. Şark'da mine'l-kadîm bu efkâr mâlum idi. Eski Fars'da yani Keyaniyan'da hükemâ-yı Fars'ın cumhuriyete ve hükûmet-i ba'za dair nice efkâr ve mübâhesâtı vardır. Bu hükemânın uzun uzadı mübâhesâtı ve cumhuriyete dair hutbeleri Heredot'da tamamiyle mukayyeddir. Ama eski Yunanîler inanmazlarmış. Onlar bu yolda efkâr şerefini kendilerine vermek isterler. Şark'da bu efkâr mevcûd ve mebhûs idi. İbn-i Sina'nın lisan-ı pehlevîden Farisîye tercüme ettiği *Zafer-nâme* ve eski Fars kitaplarından *Yâdigâr-nâme* gibi âsâr dahi şâhidimizdir.

Sâniyen : Mütenebbih olmak lâzımdır ki İslâmın hilâfet eyyâmında yani otuz sene (ber fehvây-ı «el-hilâfetu ba'dî selâsune seneten[11]) zarfında medeniyet, hususen Hazret-i Ömer (radiyallâhu anhu) eyyâmında idare-i medeniyye Avrupa kitaplarında bast olunan suver-i hükûmetin hiç birisinden değildir, belki hiç hükûmet değildir.

Hüsn-i ahlâk kaidesi üzere müsâvât-ı mutlakadan ibaret bir nezaret ve vesâyettir. Binâberin ibtidâ-yı hükûmet-i İslâmiyye Muaviye'nin (R.A) saltanat tarihinden ibtidâen mütalâa lâzımdır.

Sâlisen : Vâkıf olmalıdır ki İslâm ulemâsı hükûmet-i ba'z yani ta'addüd-i rüesâ usulünü mehâlik ve mahzûrâtına mebnî bütün bütün verâ-yı zahr-ı bahse attılar. Cumhuriyet bahsini dahi yalnız bir sûret-i idâre zımnında tasavvur etmediler. Ancak her hükûmetin borcu menfaat-i âmme ve cumhur-ı cemâate nezâret olduğundan, böyle nezâret ne suretle olursa

---

* Yani aralarda usul ve kavâid üzre hükûmet olmadığı farz kılındığı surette... (Not metne aittir)

11 «Hilâfet benden sonra otuz yıl devam eder» hükmü gereğince.

olsun cumhuriyet demektir, mütalâa eylediler. Binâberin Yunan ve Roma'nın mûkiz-i fitne ve mevki'-i ihtilâl olagelen suret-i cumhuriyetleri İslâm'da meydan-ı bahse açılarak tesvîd-i evrâk edilmedi. Evet, tesvîd-i evrak edilmeğe değmediğindendir. Yoksa Avrupalı bazı siyasîyûnun zannı gibi selâtin ve mütegallibenin ceza ve zulmü korkusundan meskût-ı anh geçilmiş değildir. Ve bazı âharın Şark'a isnâd eylediği görenek muhafazasından dahi değildir. Şol mollalar ki hulefâ ve selâtîni mehâkime çektiler ve en şedîd zâlime en şedîd nasihatlar yazdılar. Ve en zorlu mütegalliblerin yüzlerine karşı zâlimin hal'in ya katlin lâzım gelir, demeğe korkmadılar. Bunlar mı imiş ki cumhuriyet suret-i mes'elesinden bahs etmeğe korkmuşlar? Şol ukalâ ki âmmenin i'tikad ve âdetine karşı tezyîf ve cerh yazdılar, türlü bid'atlar ve mezhepler îcad ettiler. Bunlar mıdır ki âdet ve görenek muhafazasıyçün suret-i cumhuriyetten dem vurmamışlar?

Râbian : Dikkat gerektir ki İslâm'da hükûmetin suver-i muhtelife-i muhtemelesi mevki'-i mütalâaya konarak inkılâbât ve ihtilâlâta sebebiyet vermekle iştigal olunmayıp ancak «en muntazam hükûmet» mes'elesine hasr-ı bahs edildi. Diğer suretlerin muhâkeme-i vekâyi'i tarihe bırakıldı.

Hâmisen : İyice anlamak vâcibdir ki yalnız salâh-ı ma'âşa nazar eden kavânîn kemal-i intizâm üzre bir hükûmet yapamaz. Salâh-ı ma'âşın dahi kemali elbette kavanîn-i esasiyyenin salâh-ı mî'âd nazarını dahi câmi' olmasına mütevakkıftır. Hülâsa ahlâksız hükûmet-i muntazama olmaz, dediler. Yani adalet menâfi'-i cemâatin münasebât ve irtibatından mütevellid olmuş bir hülâsa kabilinden değildir, ancak bil-cümle ezmine ve emkineyi muhit bir sıfat-ı ezeliyye menba'ındandır. Şöyle ki ömrünü rahat ve lezzetle hadd-i kemâle îsal etmiş olan bir adam bir nefsi bi-gayr-i hakkın katl edip de der-akab eceliyle vefat eylese hükûmetten bir ceza görmemiş olur. Halbuki katilin adaletten ceza görmesi kâideten lâzımdır. Demektir ki, eğer adalet varsa Allah vardır, âhiret vardır. Polis cezasından kurtulmağa fırsat bulanlar adalet cezasından kurtulmayacaktır. Binâberin ictima'-ı medeniyet muamelâtını adalet üzre bağlayacak kavanîn-i esasiyyenin salâh-ı ma'âş u mî'âda nazaran vaz' olunmuş olması yine maîşet ve medeniyet salâhıyçün dahi lâbüddür, derler. Ve bu mütalâadan «en muntazam hükûmet salâh-ı ma'âş u mî'âda nâzır kavânîn-i esasiyyeye mâlik olandır» kaidesini çıkardılar. Şu beş kaziye mâlum olduysa va'd-ı sâbık üzre İslâm'ın ahlâk ve hikmet-i ameliyye ve fıkıh ve siyaset kitaplarından çıkabilecek usul-i siyaseti işte şimdi yazalım. Bu usulü muhtaç olunacak kadar tarifle şerh ederek yazıp usulün üstlerini çizdim.

1) İnsan bittab' medenîdir. 2) Medeniyet muamele ve adle mütevak-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kıf olup muamele ve adl kavânîn-i küllîye-i esasiyyeye muhtaçtır. «Constitution» ki bu kavanîn-i şeriat tesmiye kılınır. Şeriat, lugatte müverrid-i şâriye demek olmakla cemâatin müsavat üzre müntefi olacağı kanuna şeriat tesmiye kılınmıştır. Bu kavanîn-i külliyyeyi lâyıkı vechile vaz' ve taknîn edecek şâri' lâzım gelip eğer bu şâri' cemâat-i siyasiyyenin adeta efrâdından olacak olsa, hâdim-i medeniyet olan herc ü merc zuhûra gelir, öyle ise şâri'in nübüvvet ve mu'cize ile mümtaz ve imtiyazıyla münkad olması lâbüddür. Binaenaleyh 3) Şeriat Hazret-i Allah'dan olup onu nebî-yi zu-mucize tebliğ eder.

Şerîat adâlet-i ezeliyyenin icrâsıyla nev'i muhafaza için olup eşhâsın istilâ-yı şevkıyle muhakkar olmamak için musîb ve muti'e ve musî ve âsiye dünyevî ve uhrevî mükafat ve mücazat va'd ü vaîdi gerektir. Ve bu va'd ü vaîdi tezkâr için şeâir lâzımdır ki tâat ve â'mâl tesmiye kılınır. Bu halde 4) Peygamber halkı hakka ve tâat ve inkıyâda davetçi olmak lâzımdır.

Şu usul-i erba'a *İşârât* da bu vechile mezkûrdur :

Tûsî *İşârât* şerhinde dedi ki «Musannifin şeriat ve nübüvvet umûruna dair beyan ettiği zevâbıt kavâid-i tabiiyye vü zaruriyyeden olmayıp salâh-ı maâş ve mî'âd-ı umumî nizamının kemali için kaidelerdir. Bu salâhın kemal-i intizamı kavâid-i mezbûreye muhtaçtır. Yoksa insan için ictima'-ı zarurîsini hıfz edecek bir nev'-i siyasetle yaşamak zaruretine kâfidir. Bir nev'-i siyaset dediğimiz velev ki tagallüb ve istibdat ile olsun. Bu makalemize burhan ise, işte etrâf-ı ma'mûre sekenesinin siyasât-ı zaruriyye ile yaşamakta olup gittiğidir. .....»

Demek oldu ki 5) Siyaset-i kâmile hüsn-i ahlâk ve imân-ı mî'âd ile olur. Öyle ise 6) Siyâset-i medeniyyenin esası mücerred halkın menfaat-ı maddiyyesinden ibaret olmayıp, min haysi'l-kâide[12] adalet-i mutlaka ve min haysi'l-farz[13] menfaat-i halktır.

Kavânîn-i külliyye halkın ictima' ve ta'ayyüşde salâh-ı ma'âş u mî'âdına kefil-i mebnâ olup, bunu icrâya mûsil olacak 7) Tedâbîr ve terâtîb akıl ve tecrübe ile bulunur. Buna mebnî siyaset-i medeniyyenin mülk ve saltanata müte'allik kısmının mebâdîsi akıl ve tecrübedendir, denilmiştir. (Kezâ kāle Es-Seyyid eş-şerîf fî *Havâşî şerhi hikmeti'l-ayn)*[14].

Hak bir, hüküm bir, şâri' bir olması 8) Vahdet-i imâmet kaidesini intâc eder.

9) Şeriat Allah'dandır. Nebi onu tebliğ etmiştir. Makam-ı imâmet

---

12 Kaide olarak.

13 Farz olması bakımından.

14 Es-seyyid eş-şerîf *Hikmetu'l-ayn Şerhi* için yaptığı hâşiyelerde ayni şeyi söylemiştir.

nezârettir. Madem ki imamdır, nâzırdır, tâbi'dir, mükelleftir, mes'uldür. Öyle ise vahdet-i imâmet ve mes'uliyet için en münâsip olan suret-i idare 10) Hükûmet-i vâhid (Monark) kaidesi üzre olandır.

Medeniyetin muamele ve adl cüz'iyâtını zabt eden kavânîn-i külliyye-i esasiyyenin daima mazbût ve mahfûz kalabilmesi havâdis-i yevmiyye olan cüz'iyâttan her bir hadisenin bu kavânîne tatbik ve tevfik olunduktan sonra kaza ve bâdehu icra kılınmasına mütevakkıf bulunduğundan cemâat-i siyasette müfti ve kadı ve mübâşir bulunmak lâzım gelmiştir. Bu sebepden 11) Siyaset-i medeniyye iftâ ve kazâ ve mübâşeretten ibaret denilmiştir...

Mübâşeret kazânın âleti, kazâ ise iftânın yed-i tevfîkinde müsahhar kabîlinden olduğundan mübâşir ve kadıya (ıstılâh-ı fıkıh üzre) edep ve iftâya usul ve kavâid ve zavâbıt vaz'olunmak vâcib olmuş, hattâ usul ve furû' tedvîn olunup bil-cümle ulûm gibi kavâid ü ıstılâhât-ı mahsûsa üzere ta'allüm ve talime muhtaç sınaâttan olmuştur. Binâberîn 12) Siyâset-i medeniyye, usul ü fürû'-ı fıkha muhtaç denilir.

(Ulum, s. 18-30, 79-89, 135-143).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ-İ ŞARKÎ

(Asiatic Society)

Ulemâ meclisinden ibarettir ki, maksatları Şark'ın elsine ve edebiyat ve edyânına dair taharriyât icrâ eylemektir. Bu yolda birinci encümen Batavya'da teşekkül edendir. Bu birinci encümen-i dâniş tarafından doksan seneden beri mühim ve nâfi kitaplar, *Tezkiretü'l-ulûm* neşrolunmaktadır. Fi 1784 miladî, İngiliz William John Kalküta'da Bengal Encümen-i Dâniş'ini teşkil etti. Mu'ahharan Hind'de zuhûr eden üç encümenin esası buydu.

1. Bombay encümeni ki, min 1788 ilâ 1832 *Taharriyât-ı Şarkıye* ismiyle tezkireler çıkardı.

2. Yine Bombay encümeni ki 1819 dan beri *Vekâyi'-i Edebiyye ve Hikemiyye* unvânıyla tezkireler neşretmektedir.

3. Madras Encümeni ki *Journal el-edeb ve'l-hikmet* neşreylemektedir. Şeylan ve Malaka ve Benkolen encümenleri dahi mevcut ise de bunların âsârına dair malûmâtımız yoktur. İngiltere ve İrlanda'nın Encümen-i Dâniş-i Şarkî'si Colbert ve John Stone ve diğer ülemânın himmetleriyle 1823 de Londra'da tesis olunmuştu. Bu encümen, 1828 de bir de Tercüme Meclisi teşkil eyledi. 1842 de tab' ve neşr cemiyeti açtı. Bu encümen-i dâniş'in eseri olan *Journal* hâlâ devam etmektedir.

Almanyalıların encümen-i şarkîsi yoktur. Fakat Hammer'in *Meâdinü'ş-Şark,* Volasen nâm zâtın *El-Malumâtu'l-Şarkıyye* journallarının tesir-i menâfi'i kabil-i ferâmûş değildir.

Paris encümeni Sylvestre de Sacy ve Abel Remusat ve Champillion, Chassy, Claparet, Saint Martin ve diğer ülemâ himmetleriyle tesis olunmuştur. İbtidâ-yı teşekkülünden beri *Journal Asiatique* unvânıyla tezkireler neşreylemektedir. Bu encümenin Londra encümeni gibi kütüphanesi ve müzesi vardır.

Bu encümen-i dânişler şimdiye dek ne hizmetler yaptılar? Evet, işte bu sual için vereceğimiz cevaba dikkat lâzımdır.

Şu ki, bunlar tefâsîr ve ehadîs ve fıkıh ve edebîye ve tevârih ve ahlâk ve diğer ulûm-ı İslâmiyyeden kütüb-i mu'tebere vü nâfi'ayı musahhah

olarak tab' ve neşr eylediler. Ve birçok kitaplarımızı kendi lisanlarına tercüme eylediler. Ve Avrupa'nın maarif ü sanâyi'-i cedîdesine dair hayli âsâr-ı Arabî ve Farisî ve Türkî lisanlara nakl eylediler. Londra'daki William Norgat kitapçının esâmî-yi matbuât defteri bir kerecik okunsa görülür ki, bunlar bize bizden ziyade hizmet ettiler. Bizden başka Brahmenî ve Kıptî ve Süryanî gibi esrar kabîlinden elsine-i atîkayı kemâl-i cehd ü himmetle keşf ve hal edip ifşâ etmekle, nice âsâr-ı tarihiyye tashîh eylediler. Demek ki, bu encümenlerin mesaîsi memâlik-i şarkiyyeye dağılan Protestaniyet cemiyetlerinin âsâr-ı garazkârâneleri kabîlinden olmayıp, ancak cihet-i ulûm u maarife ait himem-i hasenedir.

İslâma haricten dahi bu mertebe iâneler olup dururken, sebep nedir ki, maârif ve sanâyi'de terakki edemiyoruz? Ve belki şu encümenlerin hakkımızda ettikleri himmetlerden haberdâr bile olmuyoruz.

İşte bu suale karşı tedârik edeceğimiz cevaba pek dikkat lâzım. Şu ki, bu encümenlerin âsârından istifade eylemek, bizim dahi memleketimizde bunlar ile muhabere edecek bir encümenimiz bulunmağa tevakkuf eder. Yoksa, yani bizim bunlardan ve bunların bizden haberleri olmadığı halde, istifade kabil değildir. Biz istifade edemediğimiz gibi onlar dahi bizim için bastıkları kitapları satamayıp hasar ederler. Meselâ *Tefsir-i Keşşaf* ve *Beydavî* ve hadisten *Câmi'ü's-sagîr* ve fıkıhtan *Eşbah* ve *Fetâvâ-yı âlemgîriyye* ve diğer nâfi' ve memleketimizde yazma olarak mütedâvil kitapları tab' ettiler. Husûsen *Enisü'l-müşerrihîn* ve *Cevâmi'ü'l-ilmü'r-riyazî* gibi maârif-i cedîdeden âsâr bastılar. Memleketimizde talebe ve müderrisînden kimin haberi oldu?

Evet, bizde bir vakit Encümen-i Dâniş teşkil olunmuş idi. Fakat «El-mer'u aduvvun limâ cehilehu»[1] fehvâsınca düşmen-i maârif olan Âli Paşa onda âzâdan olduğu için ne fâide görüldü? Şimdi de Tercüme Dairesi açılmış, lâkin İslâm dini aleyhine Protestanet hezeyan-nâmeleri tercüme ede ede irtidâdını izhâr etmiş ve milletin menfûru olmuş olan Münif o daireye reis olursa, ne hayır gelir? Bir şey daha var : Bizde mukaddemâ teşkil olunan Encümen-i Dâniş me'murlardan ibaret idi. Böyle meclisler ulemâdan mürekkep olursa, ol vakt fâidesi olur. Filvâki memurîn içinde bazı zevâtın ulemâdan bulundukları inkâr olunamaz ise de, cühelânın orada ne işi var?

Bahsimize dönelim. Avrupalıların Şark Encümenleri bizim ulûm ve maârifte terakkimiz için büyük himmetler sarf ediyorlar, hattâ bizim ulemâmızın himmetleriyle kendi himmetlerini birleştirmek istiyorlar. Ve bizde ulûma dair gördükleri mesaîye muâvenetlerini dahi diriğ etmi-

1 Kişi bilmediğine düşmandır.

yorlar. Bu yolda olan muâvenetlerinin bir nümûnesini göstermek için şu mektubu işte zîrde kayd eyledim.

Bu mektubu Paris Encümen-i Dânişi *Ulûm* gazetemizi mütalâa buyurdukları vakit ma'raz-ı sitâyişte savb-ı âcizîye yazıp irsal ettiler.

(Sûret-i mektup)
tercüme

Paris'te Chateaubriand sokağında 3, Ali Suavî Efendi'ye.
Ez-cânib-i Encümen-i Dâniş-i Şarkî
(Société Asiatique)

Efendim,

Encümen-i Dâniş cânibine irsâle himmet eylediğiniz *Ulûm* gazetesinin hüsn-i telâkkisini tebliğe encümen tarafından memur oldum. 12 Teşrin-i sâni 1869 (Yevm-i Cuma 7 receb 1286) meclisinde reis-i Encümen-i Dâniş Mohl Efendi *Ulûm* gazetesiyle beraber irsâl olunan mektubunuzu kıraat ettirdi. Ki onda ahalinin takayyüd ve tenebbühü maksadıyla neşr edegeldiğiniz, câmi'ü'l-ulûm gazetenizin başlıca bendlerine işaret dahi mevcud idi. Tarafınıza tahrîren teşekkürât-ı mahsûsa arz etmeğe ve *Journal Asiatique* nüseh-i âtiyyesinden birinde âsârınızdan bazı şeyi nakl eylemeğe Encümen karar verdi.

Keyfiyetin tarafınıza tebliği uhde-i âcizîye tevdi' olunduğundan dolayı kendimi bahtiyar addederim.

İhtiramât-ı fâikamın kabul buyurulması ma'razında.....

(imza)

Encümen-i Dâniş-i Şarkî ser-kâtibi
ve hâfız-ı kütübü ve mekteb-i hümâyunda elsine-i şarkiyye muallimi
Barbier de Meynard*

«İLÂN-I MÜHİM»

Milletime hasbî bir hizmet olmak üzere, Avrupalı encümenlerin bizce nâfi' matbûâtının bir kıt'a defterini Türkî ve Arabî ve Farisî lisanlar üzre yapıp tab' edeceğim. Bu defter ayrıca matbu' bir risâle gibi olup içinde

---

* Mes'udî'nin *Mürevvicü'z-zeheb* kitabını Arabîden Fransızçaya tercüme eden âlimdir. (No' metne aittir.)

kitapların isimleri ve nerelerde tab' olundukları ve şimdi hangi memlekette, hangi kitapçıda satıldığı ve bahası kaydolunacaktır.

Bu defteri mahza bir hizmet olmak üzere tab' edeceğimden müşterilerimize ve tâlib olan zevâta bedava vereceğiz. Kitap mütalâasına tâlip olan zevât, defterde göreceği kitabı, işaret olunan memleketteki kitapçıya yazdığı halde, mukayyed olan bahâsıyla celb ve iştirâ edebilir. Avrupa ve Hint kitapçılarıyla muhabere edemiyecek zevat, eğer istediği kitabı taraf-ı âcizâneme bildirir ise, hasbet-en-lillah bulur ve iştirâ eder, kendisine gönderirim.

(Ulûm, s. 530-537).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

TARİH-İ EFKÂR

Bu kitap efkâr-ı felsefiyyenin tarihçe mâlum olan bidâyet-i intişârından başlayıp, bugüne dek havâtır-ı ukāladan neler geçmiş, yani içinde yaşadıkları âlemin aslına ve hakikatına dair neler düşünmüşler, hep sırasıyla ve kısaca yazar.

Efkâr terakkisini derecât-ı sahîhasıyla gösterir.

Şimdi efkâr-ı cedîdeden dem vuran filozofların, eskiler satıcı olduklarını yahut eskilere tesadüf edegeldiklerini açık arz eder.

Hikmet ve felsefe kimin ve nerenin olursa olsun, maksad-ı vâhid taharrî etmekte müttefiktir. Lâkin mevâki' ü turuk-ı taharrî itibariyle Şark ve Garb'a taksim olunsa münasiptir.

Bu sebepten şu kitap iki bâba taksim edilmiştir : Bâb-ı evvel : Felsefiyât-ı Garbiyye; bâb-ı sâni : Felsefiyât-ı Şarkiyye. Her bâbın âhirinde kütüb-i mü'ellefesi dahi hurûf tertibi üzre defter edilmiştir. Felsefiyât-ı Şarkiyyeye dair yazma kitaplar dahi ta'rifeleriyle mukayyed olup, nerenin kütüphanelerinde mevcud oldukları işaret kılınmıştır.

Şu mes'ele için tenbîh gerektir ki bu *Tarih-i efkâr*'ı mütalâa edenlerin zihinleri yukarıda söylediğimiz köhne-fürûşluk veya tesadüf kaziyelerini istintâca münhasır kalmayıp, belki makāsıd-i hikmeti dahi fehm ve iz'ana mün'atıf olmalıdır. Makāsıd-ı hikmetten muradımız şu dört mebhastır : 1) Ruh nedir? 2) İnsanda hatıra-ı hüsn ü hakikat nedir? 3) Allah nedir? 4) Ahiret nedir?

Tenbihe seza bir mes'ele de şudur ki, felsefiyâtın farazî ve tahminî olan esasları İslâm ulemâsının nazarları değmekle münhedim olmuştur. Ve bu inhidam hâlâ memâlik-i Garbiyyede lâyıkıyla mesmû' olmamıştır.

(.....)

İtalya felsefesi dedikleri Fisagoras'ın hikmet-i işrâkıdır. Bu hikmet ulûm-ı felsefiyye beyninde bizim ulûm arasında tasavvuf gibidir. İslâm tasavvufunun hikmet-i işrâka nisbeti ilm-i kelâmın hikmet-i tabiiye ve ilâhiyyeye nisbeti gibidir. Sofî kelimesi an-asl Yunancadan me'huz ve mu'arrebdir. *Keşfü'z-zünun*'da dedi ki, hükemâ-yı ilâhiyyûndan işrâkiy-

yûn meşreb ve ıstılahta sôfiyyûn gibidir. Husûsen müte'ahhirîn-i sôfiyye. Şu kadar ki bunlar ehl-i İslâm mezhebine muhâlif ahkâmı kabul etmezler.

Hikmet-i işrâk kitaplarını mütalâa edenlere hafî kalmayacağı vechile tasavvufun ıstılâhâtı, işrakiyyûn ıstılâhâtından me'hûzdur.

Hikmet-i işrâkın hâsılı, kuvve-i ameliyye ile istikmâl-i nefs eylemektir. Buna üç derece ta'yin olunmuştur : 1) Biri tehzîb-i zâhir, 2) Tahliye, 3) Tehliye'dir. Ba'de't-tahliye istiğrak yani vuslat-ı ilallahdır ki insaniyetten gayet-i meram işte budur, dediler. Tasavvuf bahsi felsefiyyât-ı şarkiyyede yani bâb-ı sâni'de gelecek. Biz şimdi hikmet-i işrâk muallimi Fisagoras'dan bahsedelim.

Kurûn-ı hâliyyeden bâki âsâr-ı atîka arasında Fisagoras gibi kendi meçhul, ismi meşhur bir antika bulamayız.

Fisagoras bir nâmdır ki tenâsüh mebhasını peyda eylemiş. Yine bu nâmdır ki ekl-i hayvandan men' hükmünü uyandırmıştır. Hep filozoflar bu nâma hürmet ve ta'zim eylediler. Eflatun ve Aristotalis dahi onu tezkîr ve tebcîl eylediler. Üçüncü karn-ı milâdîde hükemâ-yı Süryanîyeden Maneh (Süryâni. Arabîsi melik. Sur şehrinde doğmuştur. Avrupalılar âsârında Porphyre nâmıyla meşhurdur.) fakat nas silsilesinde tenâsühü ve keza Süryânî Yambelih (Jambelik dedikleri) a'dâd nazariyâtını Fisagoras ismine tecdîd ettiler. On beşinci karn-ı milâdîde Kardinal Nikola ve biraz mu'ahharen Giordano Bruno Fisagoras hikmetini tuttular ve neşr ettiler. Farmason cemiyeti ve on sekizinci karnda Harmoni cemiyeti Fisagor tasavvufunu teşhîr ve teclîl ettiler. Fakat asıl Fisagoras felsefesi nerededir? Müte'ahhirînin şöyledir, böyledir diye nakilleri şüphe götürmez mi? Acaba mesel (Masal) değil mi? Belki Filalaus'a azv olunan ebyât-ı müzehhebe unvânıyla ma'ruf eş'âr dahi asıl Fisagoras efkârını gösteremez. Bence şu yazdığım güç kitabın (Tarih-i Efkâr) en güç mes'elelerinden biri de Fisagoras'ın hikmet-i işrâkını yazmaktır. Zira Yunan ve Latin hurâfâtı arasından Fisagoras'ın sahîh akvâl ve efâlini temyîz ve tefrîk ederek almak Bektaşîler tefevvühâtından Hacı Bektaş'ın tasavvuf-ı sahîhini seçmek gibidir. Demek ki mümkün mertebe temyîz edenlerin birincisi olacağım.

FİSAGORAS

Akdeniz adalarından Sisam cezîresinde (sene 600 kabl-ez-milâd takrîben) doğmuş, sonra İtalya'ya hicretle Kiroton şehrinde tavattun etmiştir. Tekye-i tasavvuf ve savmaa-ı ruhbanîyyet ve deyr-i riyâzet bânisidir. Siyer-i velâyetin müşahhası gibidir. Hattâ Molla Lutfî'nin *Haşiye*sinde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve Nev'î-zâde'nin *Netayicü'l-Fünûn*unda nakline göre İslâmdan Fisagoras'ın nübüvvetine kâil olanlar vardır. Eski Yunan kitaplarına bakılırsa merkûmun velâdeti alâim-i hârikulâdât u erhâsât ile vuku' bulmuştur. Fisagor'a kadar hükemâ ulemâ vasfını almışlardı. Fisagoras birinci âkil-i mütevazı'dır ki hakîm vasfıyla mubahâtı kabul etmeyip, muhibb-i hikmet ismini aldı. Yani filozof tesemmü' etti. (Ki bu kelime-i mürekkebenin mânâsı muhibb-i hikmet demektir.) Fisagor hakkında nakl ettiklerini, seyahatleri ve irşâd-ı nâsa kırk yaşından sonra mübâşeret ettiğini bırakalım.

Fisagoras Kiroton şehrinde ahalinin mazbût-ı tevârih-i atîka olan ahlâk u âdât-ı fuhşiyyelerini men' ile ta'dîl ve ıslâh etti. Ve kadınların oradaki cünûn büt-hânesine elbise-i fâhirelerinden nesike vaz' eylemek gibi abes âyinleri red ve fesh eyledi. Bu ıslâh ile şöhret bulup o asrın filozofları yani muhibb-i hikmet olan talebe başına toplandılar. Merkum hakkında mu'cize deyu nakl olunan garâibden biri kemal-i ferâseti idi ki erkekten ve kadından herkesin halini simasından tanır imiş. Müridlerini sükût ve tecrîd ile terbiye ederdi. Tecerrüd-ez-alâik ve hâmuşî ve tasfiye-i kalb ve irşâd-ı mürid Fisagoras ta'limâtıyla peydâ oldu. İştirâk-i deremvâl mes'elesi ve her müridin kabiliyetine göre telkin-i hikmet edilerek ketm-i esrâr kaziyyesi bu tasavvufla başladı. Savami' ve tekâyânın başlangıcı ve esrar cem'iyetlerinin modeli oldu.

Fisagor müridânı İtalya zalemesinin katl-i âm etmesiyle helâk ve perişan oldular. Kendi dahi Metanpont'de o gürültüde gitti. İsbat olunabilir ki bu katl-i âm Fisagorîlerin galebe-i nüfûzu korkusundan ötürü idi. Bazı tarihlerde «Fisagoras aristokrasi peyda ederek cumhuriyet efkârını kırmakta bulunduğundan katl-i âm edildi», dedikleri tevlîd-i ihtilâl için zalemenin Fisagoru ittiham kasdıyla uydurdukları bahaneden azmış bir kıssadır.

Hikmet-i işrâkiyyenin aslına siyaset ve hem de mücâhede ve riyâzet derler. Bundan murad nedir? Evet, siyasîdir. Şundan ötürü ki Fisagor'a göre vücudun aslı monad'dır (Vahdet). Monad, bizzat zuhurunda diyad teşkil eder. Kendine avdetinde tiryad yapar. Monadı, insan dedi. Diyadı menzil, tiryad'ı (müselles) kasaba, tetrad'ı (murabba') ile tefsir etmiş. Adalet-i meczûr-ı kısas kanunu ondan mütevellid. Hakikat, bir harmoni imiş ki musıkî ve cimnastik ile mahfûz olurmuş. İşte bu tasavvuf ezhânı ulûm-ı riyaziyye ile işgal ederek siyaset-i medeniyyeye sarf-ı efkâr ettirir. Hikmet-i işrâka riyâzet tesmiyesinin vechi zâhirdir. Çünkü Fisagoras (Yukarıda ta'rif ettiğimiz tasavvufu mutlak vücûd üzerinedir.) hayat-ı yevmiyyeye gelince riyâzet ve mücâhede ile tasfiye-i bâtın ta'lim eder ki bu tasfiye mu'ahharen revâkiyyûn mesleğinde daha muntazam görünür.

Şöyle ki hâcât-ı bedeniyye tesviyesini dahi ihmal etmeyerek tasfiye-i kalb ve tecerrüd için usulleri vardır. (Revâkiyyûn bahsine.)

Artık va'd-ı sâbıkımız vechile Fisagoras hikmet-i sahîhasını söyliyelim.

HİKMET-İ FİSAGORAS

(1)

Fisagoras dedi ki, hep mevcûdât ma'dûddur. Mevaddın zamanda ve mekanda birbirine revâbıt ve münasebâtı adedle mevsûftur. Öyle ise asl u mebde'-i eşya adeddir. Vücudun aslı monaddır (Vahdet). Monad noktadır. Nefs ile (Yani bir nokta daha) hat olur. Bir üçüncü nokta ile satıh peydâ eder. Bir dördüncü nokta ile şekl-i ehrâmî husûl bulur. Şekl-i ehrâmî nârdır. Mik'ab hâk, müsemmen hava, züaşreyn âb'dır.

Merkûm dedi ki, merkez-i âlem nârdır. Nârın etrafında ecrâm-ı esîriyye-i aşere (eflâk), arz dahi bunların arasında dahil olduğu halde öyle hareket ve deverân ederler ki yek-zebândan sâdır nağme-i mevzûn u muttaridü'l-etvâr aheng-i manzum tahaddüs eyler. Demektir ki Fisagoras şemsi merkez-i âlem ve arzı etraf-ı şemsde dâir cümle-i seyyârâttan addeyledi. Hey'et-i cedîde dahi bu kavli te'yid etti. Nağme-i mevzûn ve aheng-i manzûmdan muradı (Hacı Halife'nin *Cihan-nümâ*'da şerh ettiği vechile) mücerred seyir ve harekette hüsn-i nizam u tertibin hıfzından kinâyedir. Fisagoras ne zarîf âşıktır ki seyyârâtın hüsn-i nizâmını tahsînen âlemi «kozmos» tesmiye etti ki cemâl demektir. Ne cemîl isim verdi! Newton ve bugün kâmil dahi bu tesmiyenin hüsn-i isabetine hayrandır. Yunanîde bu nâm kaldı ve hep Avrupa lisanlarına geçti. Hâlâ kozmoloji ve kozmografi gibi unvanlar hep Fisagor'un âşıkane verdiği isimden alınageliyor.

(2)

Fisagoras dedi ki, Vâhid-i â'lâ ancak Allahu Taâladır. Mâbud bi'l-Hak'tır. Şedîdü'n-nekâldir. Vâcibü'l-vücûddur. Onun asrında tapınılan cin ve kahraman ve ins hep o mebde-i âlâdandır. «Bu mebde'-i â'lâ vahdâda münkasımdır ama eb'âd-ı selâse ile mahdûddur».

İşte Fisagoras felsefesinde bir nev'i teslîs var. Asl-ı teslîs ise Hind

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
ve Mısır ve Eflatun felsefiyât-ı kadîmesinde mevcuttur. Belki Hıristiyanlıktaki teslîsin me'hazıdır. (Her biri aşağıda mahallinde zikr olunur.)

(3)

Nefs-i insanî aded-i müteharriktir. Akıl ve ihtiyar ancak bir râbıta-i cismanî dairesinde amel edebilir, ki merkez-i âlem olan nârdan bir reşhadır ve bir esîr-i hâr u bâriddir.

TA'LİMÂT-I FİSAGORAS

Şehvetine tâbi' olan hayvan-ı nâtık delik fıçıya benzer. Delik fıçı insan değildir. Muhibb-i hikmet olana farzdır ki her akşam kendinin ez-hercihet tavır ve sülûkunu kemâl-i şiddetle yoklama ede. Ve â'mâlini dua ve ibtihal ile tathîr ve takdîs eyleye. Kusur ettiği dergâha el kaldırmadıkça şems-i gurûba bırakmaya. (Yani her gurubdan akdem tövbe ve istiğfar ede.)

(Asrımızda Andera adasında hikmet tedrîsiyle Hıristiyanlığı reddeden ve sofilos (Muhibb-i Allah. Ehlu'l-lah) mezhebini icad eyleyen Yunanî Kayrez'in mezhebi işbu hikmet-i işrâka taklidden ibaret olduğu zâhirdir.)

Fisagoras der ki, muhabbet beyne'n-nâs alâka ve irtibat peydâ etmeğe borçludur. Her şey beyne'l-ahibbâ müşterektir. Vücûd birliktir. Bir nefesimiz de dostumuzdur. Ruh birdir. Müte'addid ebdânı idare eder. Kadınlara hürmet ve adem-i tahkir müsâvât-ı muhabbet farîzasının muktezâsıdır. Esmâ-ı nisvân dahi semadan nâzildir. (Burada esatîr-i evvelînden bazı esamî-yi erbâb îrad eder.) Kadınlara ne diye hürmet olunmasın? Zevciyet ibtilâsıyla giriftâr oldukları hizmet-i beytiyye yüzünden bir belâ da onlar çekmiyorlar mı? Şu yeni hâmilerini kendilerinin bâis-i hayatı olanlardan ziyade sevmiyorlar mı? İnsan emanât hammalıdır. Ömür dahi ketf-i iltizamda bir emanettir. Mültezem olan mahall-i lâyıka dek îsâl ve îfâ lâbüddür. Hep bir kabirde gibi ecsâd içre medfûnuz. Hep bir zahmet çekeriz. Bu dâr-ı imtihanda şu ibtilâ ve te'dîbe tahammül yine bizim için lâzımdır. Öyle ise nefsini katl cinayettir. Saadet hakikate bahş olunmak üzre mevkuf bir mükâfattır. Hüsn vahdette, kubh kesrettedir. Hayat-ı insanîden gâyet, meram-ı vuslat ile'llâhdır. Vâcibü'l-vücûd bir daire-i gayr-i mütenahiyyeye benzer ki merkezinin her cihete nisbeti müsavîdir. Dairede makta' yoktur. İnsanlar müteharrik, bî-karar silindir-

lere müşâbihdir. Bunlar öte beri yuvarlanmakta olup birbirini tokuşup kırmaktadır.

(.....)

Şuraya kadar yazılan hikmet-i işrakiyye mâlum olduktan sonra, artık lehine ve aleyhine bazı kelâm söylemeğe mecâl bulunur.

Evvelden deriz ki, Fisagoras hikmetinde an-asl hata burhanındadır. Şöyle ki aded ve şekli asıl ittihaz edip cevâhir-i mevcûdâtı bunlardan ihdas eder. Halbuki arazdan cevher ve vücûd-ı hâricî nasıl peydâ olur? Böyle arazdan sudûru zu'm olunan hakikat ve madde velhasıl her mevcud hayalden ibaret kalmaz mı? Ruh ve Allah şerhinde efkârı ise hep bu hayalden hissedârdır. Bizzat vahdet içinde tek ve çift ve mütenahî ve gayr-i mütenahî azdâdı cem' ediyor. Bununla şu hikmet-i işrak vahdet-i vücûddan ibaret olmaz mı?

Fisagorîlerin tamam galeyan-ı gayretleri vaktinde politikaya dair meyelânlarının derecesine bakılırsa, hürriyet-i efkâr ashâbı olmayıp, eski Hindîlerin *Kelile ve Dimne* kısasları gibi temsîlât ve setr-i hakâyik tarafdarı idiler. Fisagoras cemiyetine bir politika cemiyeti gibi nazar edenler tez muzmahil oluşuna ta'accübde kalmaz.

Sâniyen deriz ki, Fisagoras hikmetidir ki kulûb-ı nâsda mevcud bâis-i hakikati uyarmak için dürttü. Aristotalis dahi bu hakkı tasdik etti. İşbu İtalyan mektebidir ki kanun ve kaide fikrini uyandırdı. Riyaziye ve mâba'de't-tabiiyye ulûmunun temellerine reh-nümâ, hususen ahlâk bâbında tahliye ve tehliye tarîkine mürşid oldu. Hikmet-i işrâktır ki «ileyhi'l-merci'u ve'l-masîr»[1] saadetini hissetti. Felsefe-i Eflatun dahi bu saadeti gâyet-i hikmet addeyledi. Hikmet-i edyân dahi vahdet ve vuslata davet etti.

(.....)

Gelelim meşhur tenâsüh bahsine. Evet Fisagoras mezhebinde nesh ve mesh var diye biz de kitaplarda okuduk. Şüphe etmeyiz ki Fisagoras'a intisâb eden bazıları tenâsühten dem vurdular. Lâkin bizzat Fisagoras tenâsühe kāil mi idi? Yukarıda naklettiğimiz hikemiyâtı ifâdeden âciz olmayan lisan-ı Fisagor tenâsühü tasrih etmekten kāsır mı idi?

Yunanîlerin Orfe nâmına düzdükleri hurâfâttan Fisagoras'ın tenâsühe kāil olduğu anlaşılıyor. Fakat bu kitâb-ı hurâfât sahte değil mi? Bir de zâhir mânâsınca nesh bâtılından asl-ı hikmet-i işrâkı kurtarmak mümkün değil mi? Husûsen Şark'da İslâm tasavvufuna bakarak manevî tenâsüh var. Yani nice iki ayaklı nâtık kallaş ve hiylebâzlar tilki ve nice yırtıcı gasıp zâlimler kurt ve şu esir-i şehvet azgınlar hınzır değil mi?

---

1 Son dönüş ve varış O'na (Allah'a)dır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Avam lisanında zâhiren meshe delâlet eder ta'birlerden hüküm çıkarmazsınız. Meselâ filân eşek oldu, falan hayvanlaştı, filân taş kesildi, falan kurudu diye daima söylenir ve ahlâk ve sıfât ve melekâttan kinâye olur. Ya bir hakîm şu avam lisanıyla hitâbet ederse, nesh ve mesh ve fesh ve resh efkârını ne hak ile istihraç edersiniz? Hükemâ için şu avam ta'birâtını husûsen hitabiyâtta ağza almak niçin memnu' olsun?

Sakın tenâsüh mezhebi dahi Sufistâiye diye istihrâc olunan mezâhib-i mevhûme ya musanna'a kabilinden olmasın? Evet, zaif zaif bahisler ihtira' edip, kavî kavî burhanlarla red etmeğe heves eden maârif-furûşlara göre bu baîd değildir.

Bir de ma'lûm ki Fisagoras ve onun teba'ası hayvan zebh ve eklinden men' ettiler. Sakın şu tenâsüh iftirası bu men'den neş'et etmesin? Yani bu sebepten insan ile sâir hayvan beyninde bir alâka mütalâası kabara kabara mesh fikrini î'lâ edebilir ya. Yahut bazılar men'-i ekl-i hayvan hükmünü te'yid için insan ile sâir hayvan beyninde tenâsüh-i ruh alâkası var diyerek nâsı eklden tahvîf edebilirler ya..

(.....)

Biz asıl bahsimize avdet edelim. Felâsife-i Yunaniyyenin tabiat üzerine dersi şu hikmet-i işrâk denilen İtalyan tekkesinin te'sirâtıyla perişan olmuş idi.

(Ulûm, s. 105 - 182).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

SURET-İ MEKTUB-I SUAVİ

Vâsıl-ı dest-i dâiyânem olan tahrirât-ı hakîmâneleri iki mes'eleden ibaret olduğunu anladım. Biri insandan sâdır olan âsâr-ı ma'kûle vü nâma'kûle sırf mukteziyât-ı terbiyeden olup olmadığından ve ikincisi mütekaddîmin ile müte'ahhirînin muhâkeme-i ilimlerinden ibarettir.

(Mes'ele-i ûlâ)

Bu âlemde insandan zuhûra gelen fısk ve fesâd behemahal görmüş olduğu fena terbiyenin cebriyle zuhûra gelip, sû-i terbiye onun fıtrat-ı asliyyesi olan cevher-i pâkini tagyîr eylemiş i'tikadındayım. Çünkü ettiği fenalıktan âkıbet mahzûz olmuş bir insan bulmaktan âcizim. Hangi zâika-i selîme vardır ki, göztaşı ile şekeri fark etmesin ve hangi akıldır ki, kemalât-ı hakikiyye ve terakkiyât-ı mutlakayı taleb üzre mecbûl bulunduğunu inkâr edip de «İlim» sıfat-ı kemal ve «Cehl» sıfat-ı noksan olduğunu bilmesin ve hangi idraktir ki, istirahat garazı üzre meftûr iken garaz-ı hilkatine muvafık olmayan, meselâ, zulmü kabîh görmesin? Hele bir terbiye ile tebdîl-i fıtrat-ı asliyye etmemiş sıbyân-ı muğfele halleri ayn-i basiretle istibsâr olunsa, müşahede olunacak salâha meyl-i tabiîleri burhaniyle mes'ele meydana çıkar. Belki ayağına bir sakāmet eriştiği halde, hemen koşup çeşme yalaklarında suya sokarak kendi sakāmetine yine kendisi bilâ-ta'lim muâlece eden sokak köpeklerinin hâl-i tâlibü's-salâhı hilkat-i zâtiyyenin ne derece taleb-i salâh üzre meftûr olduğunu dikkat edenlere bildirir ve belki bedenimizde cevelan eden kan içine dahîl olan fazalât-ı müfsideyi def' etmek ve taşra atmak için kalıbımızın bazı yerlerini dürte dürte sivilce ve çıban yapıp işleterek ihraç ettiğine dikkat edenler, hilkat-i asliyyenin her şeyde ne derece salâh üzre mecbûl olduğunu anlarlar. Demek isterim ki, tab'-ı zâtî ıslahtır. Fesad ise sû-i terbiye hasebiyle ârızîdir. Binâberîn bir insan salâh üzre terbiye görmek buğday yemeğe alışmak gibidir. Yani matbû'dur, kolaydır. Ve fesad üzre terbiye görmek ise ekmek yerine çamur yemeğe ülfet etmek misillûdur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Evet, insan terbiye ile çamur yemeğe alışabilir, çünkü sıkıntıya ve kıyâma ve hararet-i şemse tahammül edemez. Nâz u naîm ile büyümüş niceler bulabiliriz ki ülfet ve âdet edinmekle dört saat güneş altında ve ayakta ve başı ve gözleri semada güvercin uçurup, telezzüz eder ve nice herifler bulunur ki, ıztırab-ı bevlden çatlamak derecesine gelmiş iken, yine seyr etmekte bulunduğu dama ve tavlanın başından kalkamaz. Belki öyle insanlar bulunur ki, istirahat-ı vasla ve tenâsül üzre matbu' ve meftûr olduğunu münkir olmadığı halde, silahlanıp, yağmurda, kışta dağ başlarında icrâ-yı şekavet ve ebnâ-yı cinsine îsâl-i gezend ü hasâret eyler. Aya bu âsâr-ı nâ-ma'kule yaradılış kabahati midir, yoksa sû-i terbiye semere-i kerîhası mıdır? Acaba kuvve-i insafiyyesi halinden müştekî olmayan bir şakî var mıdır? Velhâsıl hilkatte fena adam yoktur. Ancak filân adam görmüş olduğu sû-i terbiyesi hasebiyle fena adamdır. Yani insan zât-ı hilkatte salâh ve fesâdın hiç birinden haberdar olmayarak, ancak mu'aharan gösterilecek hüsn veya su'-i terbiyeye ale's-seyyân kābil olduğu görünürse de lâkin bu kabiliyet mutlak seyyân olmayıp, belki salâh ciheti agleb ve esheldir. İşte şu nazar ve fikir ile ekmek yemek kabîlinden olan hüsn-i ahlâka ülfet etmeyip de, çamur yemek gibi hilâf-ı tabiat bulunan sû-i ahlâka alışan ebnâ-yı cinsimize acıyalım. İrâd-ı edilleye hacet görmediğim şu esas-ı efkâr yalnız hüsn ü kubh-ı tabiî vü aklî hakkında olmayıp, şer'î veya adi olan hüsn ü kubh dahi âsâr-ı terbiye olduğuna, hadîs-i şerîf-i Nebevî şâhid-i âdildir. Şeyh Sadi rahmetullâhi aleyh hazretinin *Gülistan* bâb-ı evvelinde tâife-i Düzdân hikâyesinde îrad eylemiş olduğu Düzd-zâde habâseti cevher-i fıtratına azv olunacağına, abâ ve ecdâdından görerek tab'ına yerleşmiş olan sû'-i terbiyeyi henüz izâle edecek kadar bir terbiye-i hasene görememesinden neş'et eylemiş olduğuna verilmiş olsa, ne mâni vardır? Fakat terbiye hakkında bilfiil görülen ihtilâf zât-ı hilkate ait olmayıp, mücerred kabul mes'elesine râci'dir. Şöyle ki, mutlak salâh üzre yaradılan insan derecât-ı muhtelife üzre olup, kimi serîü'l-kabul ve kimi batiyyü'l-kabuldür. Bu ihtilâfın sebebi dahi ikidir. Biri tabiî ve diğeri muktezâ-yı terbiyedir. Sebeb-i evvel, asl-ı hilkatte şehvet ve gazab gibi kavimlerin kuvvet ve za'fıdır. Sebeb-i sanî, dört mertebe üzredir. Mertebe-i ûlâ, insan-ı muğfel halidir ki, henüz hak ve bâtıl ve hüsn ve kubh beynini temyîz edemeyip, cümle i'tikadlardan hâli ve ittiba'-ı lezzât ile şehvetini istitmâmdan ârî olarak, fıtrat-ı zâtiyyesi müşâhede olunan insandır, sıbyan gibi. Bu misillûların hüsn-i terbiyesi âsândır. Zira bunlar ancak muallim ve mürşid himmetiyle zâhirini sa'y ve gayrete haml edecek bir i'tikad-ı mülhemden başka bir şeye muhtaç değildirler.

Mertebe-i sâniye, şu makûle kesândır ki, kabîhi kabîh bilmiştir ama

görmüş olduğu sû'-i terbiyesi hasebiyle salâhı ülfet ve âdet etmeyip, yed-i şehvete esir olmuş ve kusurunu müdrik bulunmuştur. Bu kısmın hüsn-i terbiyesi evvelkine nisbetle güçtür. Zira vazifesi iki kat olduğu cihetle evvelâ tahliye yani fesadı, kesret-i i'tiyadından nefsinde rüsûh bulmuş olan rezâili evvel emirde kal' ve izâle ile tathîr-i nefs eylemeğe ve sâniyen tehliye yani ülfet ettiği salâhın tevlîd edeceği hısâl-i hamîde ve ahlâk-ı hasene ile tezyîn-i nefs etmeğe muhtaçtır. Mamafih sa'y ve gûşiş ettiği halde kābil-i terbiyedir.

Mertebe-i sâlise, ahlâk-ı kabîhayı ahlâk-ı hasene i'tikad etmek üzre sû-i terbiye görenlerdir. Bu kısmın muâlecesi derece-i istihâleye karîbdir. Bunlardan tathîr-i nefs edebilenler nâdirdir. Çünkü esbâb-ı dalâlet mütezâ'ifdir.

Mertebe-i râbi'a, neşv ü nemâsı re'y-i fâsid ve muktezâsıyla dahi amel üzre terbiye olunduktan başka kesret-i şer ve istihlâk-ı nüfûs gibi şeyler terfi'-i rütbe ve kadrine sebeb olacak zu'mundan nâşi mübahat ve iftihar edenlerdir. İşte bu kısım es'ab-ı merâtibdir.

Kısm-ı evvel yalnız câhil, sâni câhil ve dâl, sâlis câhil ve dâl ve fâsık, râbi' câhil ve dâl ve fâsık ve şerîrdir. Mâlûm-ı âliniz olan tercümelerle iştigalim, şu beyan-ı sâbıktan ziyade tafsîle vakit bırakmayıp, göz açtırmadığından şimdilik bu kadarcık ile iktifâ-yı dâiyânemi ma'zur tutmanızı rica ederim. Ve merâtib-i erba'aya dair lâzım gelecek turuk-ı terbiye tafsilâtını vakt-i münâsibe ta'lîk ederim.

(Mes'ele-i sâniye)

Hükemâ-yı mütekaddimîn ile müte'ahhirîn muvazenesinden ibaret idi.

Bu bâbda ne söyleyim? Mütehayyirim. Şu kadar diyebilirim ki bundan beş sene akdem size göstermiş olduğum *Hıyel* nâm iki cild kitap ki, bir yerde ateş yakabilmenin usulünü tarif ediyor idi. İşte bu kitapta olan eczâları bit-tedarik ateş yakmak ile el-yevm mevcud ve müsta'mel olan kibritin beyinlerinde su'ûbet ve suhûletçe ne kadar fark varsa, mütekaddimîn ile müte'ahhirîn ilimleri beyninde dahi bu derece fark vardır. Fakat bu hali el-haletü hâzihi altı yedi yüz sene evvel yazılmış hey'et ve hikmet-i tabiîye kitaplarını tedris edenlere kavlen anlatmak kābil değildir. Ancak şuracığını fark etmek lâzım gelir ki, mürûr-ı ezmine ile daire-i ulûm u maarif ü sanayi' tevessü' etmiştir. Ama şu tevessü'

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yalnız cismaniyâta müte'allik olup, ruhaniyât ise hiç ilerlememiş, belki çok gerilemiştir. Binâberin mukaddemâ hüsn-i i'tikad semeresi olarak ahlâk-ı hamîde ve hısâl-i hasenenin derece-i â'lâsında bulunmakla sâirler üzerine tefevvuk etmiş ve bu sâyede tarîk-i saadetin çok ilerisine gitmiş olan bazı kavmin şu günlerde ahlâk-ı zamîmesi hasebiyle hazîz-i mezelletin derece-i kusvâsına tenezzül etmiş olduğunu görüp, ağlamaktasın, zannederim. Ya nasıl görülmeye ki, en ziyade görüşülen ahbabın yalnız dışına bakılmayıp yüreği deşilmiş olsa, teneffür olunacak nice haller, belki ırz ve namus aleyhine huylar ve garazlar müşahede olunur. İnsan o mudur ki, içi dışına çıksa teneffür olunacak haller görüne! Ya nasıl ağlanmaya ki, sıdk ve iffet ve hamiyet ve istikamet ve inkıyad ve vefa ve sehâ ve itidal gibi ahlâk-ı hasene sebebiyle müşâr bil-benân ve metbû-ı âlemiyân olmuş olan bir kavmin derûnuna illet-i âkile-i su'-i ahlâk bir nâm-ı ahmak-karîb ile suret-i hakkaniyette girip, ol kavm âkibet kendi kendilerini cerh ve tezyîf ede ede çürüte ve şîşe-i ittifak-ı kulûbu şikest ede!

İşte birader vukuât-ı hâliyeden istidlâl olunabilir ki, cismaniyât ilerleyip, ruhaniyât ise o derece gerilemiştir ki, değil ulemâ vü meşâyh-i İslâmiyyeden geçmiş olan Cüneyd ve Şiblî ve Gazalî ve sâir (kaddesallahu ervâhahüm) belki milâd-ı İsa Aleyhisselâmdan akdem gelmiş ve put-perestler içinde neş'et etmiş Parmenid ve Quietus gibi bir insan-ı sâfî hâlâ ilim ile müftehir bulunan Avrupa'da zuhur etmemiştir. Hayf sad hayf ki, bâis-i saadet olagelen ulûm-ı ruhaniyye zaman-ı fetrette geçen put-perestler idrâkini geçememiştir. Yazık, yazık ki bâdi-yi izzet ü bekâ olan hüsn-i i'tikad ve safvet ve salâh ve edeb bundan iki bin üç yüz sene akdem geçen cühelâ mükâşefâtına varamamıştır. Bu kaziyyeyi isbat için Quietus nâm zatın bir risalesini Türkçeye tercüme edip gönderdim. Lâkin bu kitabı nazar-ı im'an ile mütalâa edip, nâ-ehil eline dahi vermemenizi rica ederim. Çünkü böyle bir derya-yı hakikatten bir dürr-i ba-kıymet istihsâli için gavvâs-ı fikret hezar gûte yapmak gerek. Yoksa ka'r-ı deryâda olan gevherden sâkin-i sahile bir şey hâsıl ve tahte'l-arz tulu' eden ahterden fevka'l-arz mütemekkine hiç nur vâsıl olmayacağı nezd-i âlinizde dahi âşikar olmakla, buraları ihtara kalkışmak tahsili hâsıl gibidir.

Hele ba'de'l-iz'an me'âl-i kitab-ı hikmet-iştimâli kendüye hal ve sîne-i ruhu onunla mâlâmâl eylemek gerek. Yoksa mahmûl-ı zahrı olan miyâh-ı hâliseden hâmil-i bîhûş ester-i atşâne ne hâsıl ve merfû'-ı dûşu olan zîr-i mu'tebereden hammâl-ı medhûş merdüm-i bî-irfanâ ne vâsıldır?

(*Rûznâme-i Ceride-i Havadis,* 23 Ramazan 1283/30 Ocak 1867, nr. 583, s. 2330-2331).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

MAARİF

(Bir zat tarafından gelen varakadır)

Geçen akşam bir mahalde bulundum. *Muhbir*'de maarife dair tab' olunan varakalar meâlleri ahibbâmızdan Manav-zâde Efendi'nin haline pek ziyade tesir etmiş olduğundan, meclisimizde geçen bazı mubâhesâtı tahrîr ile tarafınıza gönderdim. Bundan muradım, doğru söyler bir zatın tecrübesini maarif arzu edenlere arz eylemektir.

(Makale-i Manav-zâde)

Babam İstanbul'da te'ehhül etmiş Kayserili bir manav iken, beni beş yaşında mahalle mektebine vermiş. Hele sonraları hatırlarım ki, babam daima cehil ile ta'yîb edip, bazı hoca ve kâtip efendilerin ilimle kazanmış oldukları şeref ve meziyeti medh ederek, beni okuyup yazmağa teşvikten hâli olmazdı.

Bu teşvikle yedi sene mektebe gidip on iki yaşımda çıkmış isem de, okumuş olduğum ebced ve tecvid ve yazdığım (b-â, b-b), (c-â, c-b) kuvvetiyle babama mektup veya defter gibi bir şey yazmağa kādir olamadığımdan, daha eksiği var deyip, ahibbâsından olan bir hoca efendiden bana ders başlattı. Ben ise mektepte bir takım kibâr ve ricâl çocuklarıyla şerîk olarak büyümüş ve onların hevesleriyle heveslenmiş olduğumdan, babamın manavlığında asla gözüm olmayıp, boyuna okumak istedim. Ve sarf ve nahiv ve belagat ve mantık ve fıkıh ve kelâm ve hikmet ve sâir ulûm-ı şer'iyye vü hikemiyyeden tahsili mu'tad olan fenleri okuyarak, nihayet otuz yaşımda idim, icâzet aldım. Ve on sene kadar ta'lîm ve mütalâa ile iştigal ettim.

İşte tarîk-i tahsilde papuç sürtmüş ve gün geçirmiş bir tâlib-i ilm olduğumdan, şimdiye kadar kazanmış veya kayb etmiş olduğum fevâid ve menâfi'i icmâlen beyân edeyim.

Sarf'dan pek çok i'lâl ve tasrif belledim. Nahiv'den pek güzel igrâb yapardım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lâkin Arapça bir güzel nutuk îrad etmesini veya bir hoşça mektup yazmasını hâlâ yapamadığım cihetle, şu iki ilimden dahi müstefid olamadım desem doğru söylemiş olurum.

Belâgat'tan hayli ıstılâhât ve muhassenât nâmıyla nice ta'birat ezberledim, ama şive-i terkîb-i Arabîyi ve mezâyâ-yı eş'ârı anlamadığımı ve hâlâ Arabîyü'l-ibâre bir kıt'a inşâd etmeğe iktidârım olmadığını pek âlâ bilirim.

Mantık'tan külliyât-ı hams ve ta'rifât ve ıstılâhat hıfz ettim. Lâkin garazsızca söylersem, evveliyât ve zanniyât ve vehmiyâtımı birbirinden tefrîk ve temyîze muktedir olamıyorum. Ve mantıktan garaz ve maksûd olan tehzîb-i efkâr kaziyyesinden hâlâ gafilim.

Fıkıh'tan ise pek çok senelerde şurûh ve havâşîyle beraber *Halebî* ve *Mülteka* ve *Dürer* gibi kitaplar okudum. Lâkin burada dahi doğrusunu söyleyeceğim. Çünkü Fıkhın ibâdete müte'allik olan ebhâsında *Halebî* tercümesi, Baba-Tağî ve *Halviyyat* gibi Türkçe kitaplar okuyan avamdan ve muamelât bahislerinde ise, mahkeme nâib ve kâtipleri ve müfti müsevvidleri gibi adi okumamış adamlardan daha iyi bilemiyorum. Belki bunların bazı zekilerinden aşağı kalıyorum.

Kelâm'dan ise mufassalât okumuş ve ve mütalâ'a etmiş olduğumdan ıstılâhât ve mezâhib ve mübâhesât öğrendim. Fakat mücâdele, ilzâm ve safsatadan başka bir netice çıkaramadım.

Hikmet, artık şu asırda hikmet okudum der isem pek utanacağımdan, bu bahsi hiç açmasaydım daha iyi olurdu, ama bütün bütün sükût dahi etsem okumamış ve tecrübe etmemiş derler diye korktuğumdan, söyledim. Ve şu kadarcık beyanla iktifâ ederim ki, okuduğum kitaplar beş altı yüz sene evvel te'lif olunmuş ve o tarihten bu vakte kadar fünûn-ı hikemiyye pek ilerlemiş ve alel-husûs eskiden cüz'-i lâyetecezzâ ve zaman gibi mebâhis-i lâfziyye-i akîme şimdiki zamanımızda bütün bütün kalkıp, hikmet-i tabiiyye başka bir kalıba ifrağ olunmuş. Yani maarif ve sanayi' tevlîd edecek kavâid ve mesâil intihâb olunup ilerletilmiş ve onlardan bir takım ma'rifetler ve san'atlar çıkarılmıştır ki, bunlara aklım bile ermediğinden şimdi hikmet okudum desem pek küçük düşeceğim.

Hâşâ sümme hâşâ, garazım ulûm-ı mezbûreyi zemm etmek değildir. Ancak muradım, şu ilimleri beş yaşımdan beri okudum, fakat bunlardan matlûb olan menâfi'den elbet mahrum kaldım demektir.

Bu sebep ise çalışmadım desem, hayır. Çalıştım. Kitabım yoktu desem, hayır. Vardı. Herkesin okuduğu tertib ve usul üzre okumadım desem, Emsile'den vakt-i icâzete kadar hocalık usûlü üzre okudum. Hâsılı bu ilimlerde fâide var anladım. Lâkin o fâideyi niçin ben edinemedim? İşte burasına şaşıyorum. Âlim oldum, fâide gördüm desem ondan dahi

korkuyorum. Zira benimle ülfet edenler hep bilirler ki, iki satır velev Türkçe olsun bir şey okunup anlaşılacak surette yazamıyorum. Ve otuz beş yıl çalışmış olduğum Arapça lisan üzre dört lâkırdıyı bir yere getirip ne söylemek, ne de yazmak elimden geliyor.

Daha fenası var. Orasını söylemiyecektim ama halk ne derse desin, bakmayacağım, söyleyeceğim.

Şu ki, okuduğum bir takım divanlardan, ebyat ve eş'ârdan ve meselerden hayâlât ve evhâmdan başka ne belleyebildim? Sû-i ahlâktan ve işret ve aşk gibi şehevâttan ve nefsânî telezzüzâttan gayri bunlardan ne kazandım? En fenası şurası değil mi ki, bir takım Bekri ve mahbûb, dost ve zanpara heriflerin çapkınlık lâkırdılarını, gûya ilim ve zarafet ve ma'rifetmiş i'tikadıyla okudum. Yazıklar olsun ki, bir daha ele geçmeyecek azîz ömrümü telef ve sarf ettim.»

Efendi-i mumâileyhin makalesi buraya müntehi oldukta ahibbâmızdan biri ile beyninde vuku' bulan sual ve cevap dahi tahrir olundu.

Sual — Elbette tahsil ettiğin bunca ulûm içinde nice menâfi' dahi vardır, niçin teşekkür etmiyorsunuz?

Cevap — Hiç yoktur diyemem. Lâkin vehmi kabartıp bütün hayâlât ile zihnimi doldurmuş olan sathî ve resmî kalabalığın arasından, o menafi'i tecrîd ve temyîz eylemek ne kadar güçtür, bilir misin?

Sual — Madem ki menâf'-i hakikîyyeyi tanıyorsunuz, elbette şimden sonra evhâmdan temyîz edebilirsiniz.

Cevap — Tutalım ki temyîz ettim. Lâkin iğne ile kuyu kazar gibi çıkartacağım o menâfi'e dikkatle bakınca, umûr-ı diniyyeden biraz şey olduğunu anlıyorum. Bu miktar şeyi ta'allüm ise birkaç sene içinde müyesser olacağından, öyle otuz beş sene tahsil ve iştigâle tevakkuf eder miydi? Yazık değil mi ki, her bir nefes-i nefîsiyle bahâsız ma'rifetler satın alınmak mümkün olan ömrümü beyhude yere sarf ettim ve neler kayb ettim?

Sual — Fâidesiz ömür telef etmek bahsine gelince hep beraber ağlayalım. Fakat ne kayb ettiniz?

Cevap — Bir hüner ve san'at sahibi olamadım. İhtiyaç ve ibtizâlden kurtulamadım.

Sual — Keşke hem okuyup, hem de babanın san'atı olan manavlığı terk etmemiş olaydın!

Cevap — Behey kardeş! Okumak, yazmak nedir, ve ne içindir, bilir miydim? Bizim hiçe sayılan ve iş yerine konmayan mahalle mekteplerinin hallerini bilmez misin? Biz mektebdeyken sülûka sâlih yol hangisidir, bilir miydik? Zannederdik ki okuyan yazan adam esnâf olmak lâyık değildir. Devlet memuriyetinde kullanılmalıdır. Sen de böyle bilmez miydin?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sual — Hakikat öyle. Lâkin yalnız bizim çocukluğumuzda değil, hâlâ zamanımızda dahi böyledir. Maarif nedir, kimsenin anladığı yoktur. İşte bu kabildendir ki, bir tâcirin oğlu okuduğu vakit, babasının cehliyle gayr-i muntazam olarak idare edegeldiği ticareti kendisi ilmiyle bir güzel ve düzgün yolda yürütmek hususunu hatırına bile getirmiyor. İstanbul'a taşradan gelen tüccar ve kasap ve manav ve sâir esnafın san'atı kaç karna kadar sürüyor dersin?

Cevap — Burası uzun bahis. İstemez. Şimdi İstanbul bir hale gelmiş ki, anasından doğan çocuk devletin hazinesine ağız açıyor. Ve hiç kimse çocuğunun hakkında devlet memuriyetinden başka bir şey kurmuyor. Dört lâkırdı belleyenler pek büyük meclislere âzâ olmasını arzu ediyorlar.

Sual — Evet. Burası pek müşkil. Bir payitahtin sekene-i milliyyesi hüner ve san'atla para kazanmak ve kendisini ihtiyaçtan kurtarmak yollarını bırakıp da yalnız hazine-i devlete ağız açarsa hal neye müncer olur?

Cevap — İşte görüyoruz ya. Hani ehl-i İslâm'da para kazanılacak bir san'atın ehli var mı? Dört manav, sekiz helvacı kabilinden herkesin görüşmeğe kibir ettiği kimseler kalmış. Bunlar bile gide gide ağa, bey, efendi gibi para etmez unvanlara tama' ederek terk-i san'at etmekteler.

Sual — Ulûm ve maârif, sanâyi'i teksîr edecek iken, bil'akis taklîl ve belki gide gide imha etmiş. Pek büyük fenalıktır. Bunun önünü almak ne ile olabilir?

Cevap — Maarif nedir, maarif ne içindir? Şu iki mes'eleyi halkın ekserisi bilemiyorlar. Bunlar anlatılmadıkça ekserin i'tikadında olan ulûm ve maarifin burada mazarratından başka bir şeyi yoktur. Çünkü maarif demek bizim gibi bir takım sathî ıstılâhât ve münâzaât bellemektir zannolunursa, sanâyi' zuhûra gelmek ihtimali yoktur. Kezâlik maarif, bir takım ma'rifetler ki onları öğrenmek sanat icrâsı ve i'mâli için olmayıp, hazine-i devletten boş yere maaşa nâil olmak içindir itikad olunursa, terakki mümkün olamaz.

Sual — İşte burasını anlatmak müşkil.

Cevap — Maarifin mebde'i, sıbyan mektepleridir. Eğer bunlar yoluna girerse ol vakit herkes maarif ne demek olduğunu ve ne için tahsil olunacağını ibtidâ-yı neş'etinden anlamağa başlar.

(*Muhbir*, nr. 8, 21 Ramazan 1283/27 Ocak 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

LÜZUMU OLAN İLİMLER

Arabî kitaplarda ulûm ve fünûn bir şey ise de Fransızlar indinde maarif ikiye taksim olunup, birine ulûm ve diğerine fünûn derler. Ulûm bürhanlar ile isbat olunmuş olan idrakâttır.

Fünûn, kavâid-i mahsûsa ile eşyaya ma'rifetlerdir. Ulûm hesap ve hendese ve cebir ve mukâbele ve tabiiyyât ve ilâhiyyât; fünûn, sarf ve nahiv ve maâni ve mantık ve şiir ve resim ve musikî gibilerdir. Ve sanâyi'e fünûn-ı ameliyye derler.

Zamanımızda her tâlibin bilmesi lâzım gelen ulûm ve fünûn, hesap ve hendese ve coğrafya ve tarih ve resimdir. Ve her devlet için bilinmesi lâzım olan ulûm ve fünûn on beştir :

1) Tedbîr-i mülk ki, hukuk-ı selâse tabir olunan hukuk-ı tabiiyye ve hukuk-ı beşeriyye ve hukuk-ı vaz'iyye ve kezâlik muhâbere ve umûr-ı maliyye ve mesâlih-i memâlik bu ilmin fürû'udur.
2) Tedbîr-i asker.
3) Fenn-i deryâ.
4) Fenn-i sefaret ki lisan ve hukuk ve ıstılâhât bunun fürû'udur.
5) Fenn-i miyâh.
6) Cerr-i eskāl.
7) Hendese-i askeriyye.
8) Topçuluk.
9) Sebk-i ma'âdin ki top ve tüfek ve emsâli âlât bu fenle yapılır.
10) Kimya ki kâğıt ve barut gibi şeyleri bununla yaparlar.
11) Fenn-i tıb ki cerrahlık, baytarlık bunda dahildir.
12) Felâhat ki ziraat ve sâire bundadır.
13) Tarih-i tabiiyyât ki bunda nebât ve maden ve hayvandan bahsolunur.
14) Kitâbet ki basmacılık ve nakkaşlık bunda dahildir.
15) Tercüme ki hepsinden güçtür.

Bu ulûm ve fünûn devlet memurlarına pek lâzımdır. Yakın vakitte göreceğiz ki, ilimsiz memurluk olamayacaktır. Bazı milletlerden kopup Prusya ve İngiltere'ye te'sir eden ve şu günlerde Rusya'yı karıştıran ser-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bestlik burasını tozu dumana katmaktadır. Gitgide buranın savruntusu her yere dokunacaktır. İstanbul'a da sirâyet ederse nihayet ne olur? Ne olacak? Eğer serbestlik ne demektir, bilinirse ma'muriyet ve terakki olur.

Ey kişi-zâdeler, genç beyler! Büyüyüp de ilerde bir serbest vakitte nâil olacağınız memuriyetlerden eğer milletimiz müstefîd olmasını dilerseniz, hemen şimdiden çalışıp ve vakit zâyi' etmeyip, şu zikrettiğimiz on beş ulûm ve fünûnu tahsîl ediniz. Efkâr-ı umûmiyye sizden bunu umuyor.

(*Muhbir*, nr. 28, 27 Şevval 1283/3 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IX

İLİM

Cevâib gazetenizin bir kaç nüshalarını mütâlâa ettim ki, ahz u istifadesi pek kolay ibâre-i belîga ile ulûm ve maârifin fazilet ve faidesini beyân edip lügat-ı Arabiyyeyi ve ona mübtenî olan edebiyyeyi medh ediyor idi. Ol derece nâfi' gördüm ki, mütâlâasından mahrum olanlar merhum olmağa ve müdâvelesinden tebâ'üd edenler şefkat olunmağa sezâdır. Şurası acâibdendir ki —halbuki acâib çok ya— İstanbul'da çok kişiler bunca senelerdir şu Arabî gazeteyi bilmiyorlar. —Fesübhanallah!—

Yazık ol kimselere ki, ulûm-ı Arabiyye iddiâ ediyorlar. Ama, halbuki onlara kadılığa dair fetvâ veya diğerini mahçup edebilmek için mugalâta ve cedel yahut avâm-ı nâsı aldatmak için tumturaklı secî ve kafiyeden başka bir ilim yok gibi hayal ilkā olunmuş.

Hemen cümlemiz yanlış yola sapmaktan ve aldatıcı dünya oyuncaklarıyla aldanmaktan ve bir şeyin kabuğuna kanaat edip de içindeki üzerine âgâh olmamaktan Cenâb-ı Hakk'a sığınalım.

Bu türlü hallerden gayret ve hamiyet beni rahatsız etmekle, niyet ettiğim bir hayrı bir mukaddime ile işte hazretinize yazıp gönderdim.

(Mukaddime budur)

Kālıbın gıdası ta'am olduğu gibi kalbin gıdası dahi ilimdir. Ve kalbin hayatı ilimledir.

Bu sebepten ilmi olmayan herifin kalbi hastadır. Ve helâki muhakkaktır. Lâkin kendi farkında değildir. Çünkü korku geldiği anda, yaranın acısını unutturduğu gibi cehalet dahi onun hislerini ibtâl ettiğinden, hastalığını anlayamaz. Sahîh böyledir.

Bu sebepdendir ki Fethu'l-mavsılî rahmetullah «hastaya yiyecek ve içecek ve ilâç verilmezse ölmez mi?» diye müridânından sual etmiş, onlar dahi «evet, helâk olur», dediklerinde, «kalb dahi böyledir. Üç gün kadar ilim ve hikmet verilmezse helâk olur», demiş. Bi-hakk-ı Hüdâ pek doğru söylemiş.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha ilerisini söyleyince insan sâir hayvandan mümtaz olduğu bir şey vardır ki, mücerred onunla insandır.

Bu ise şahs-ı insanın kuvvetiyle değildir. Meselâ deve daha kuvvetlidir. Cesâmetiyle dahi değildir. Zira fil daha büyüktür. Ekl ü şürbüyle dahi değildir. Çünkü öküz daha çok yer. Velhâsıl insanın insan olması hiç bir şeyle değil, ancak ilimledir. Belki yaratılması bile mücerred ilim içindir. Hakikat öyledir. Bu sebeptendir ki İbn Mubârek rahmetullah Hazretinden «insan kimdir?» diye sual olunduğu vakit, «ulemâ» der imiş.

Bak ki, ilmi olmayanları insandan saymamış. Hele insanı başka hayvandan ayırt edecek ilimden gayri bir şey yoktur.

Fe kefâ (li)'l-âlim en yekûne insânen[1].

Lâkin kazanılacak ilimler içinde memdûh ve mezmûm olanlarını birbirinden ayırmak lâzımdır. Bundan muradımız aslı yok yere âmmenin memdûh veya mezmûm saydığı ilim demek değildir.

İhtimaldir ki, bir sâil zuhur edip diye ki, «ilim bir şeyi mahiyeti üzere bilmektir. Bu ise ilim iken nasıl mezmûm olabilir?»

Evet, bu sual vârid olur. İlim dediğimiz, ki bilmektir, bizzat mezmûm olamaz. Ancak insan hakkında bazı ârızî sebep için zemme şâyestesi vardır. Bu sebep ârızî ise sahibini veya gayrisini bir zarara götürmek, yahut nice seneler meşgul olanlara bir fâide-i mutebere ifadesi şânından olmamak gibi hallerdir. İşte burası da böyledir.

Ulûm-ı memdûhadan bazısı ruha ve bazısı merkeb-i ruh olan bedene müte'alliktir.

Kısm-ı sâniye nazaran deriz ki, her ilim ki ondan murad mesâlih-i bedeniyyedir, tıb gibi, elbette memdûhtur.

Şimdi politika denilen siyaset, yani idare-i mülk ü millet dahi böyledir.

İnsan yalnız başlı başına yaşamak mümkün olamayacak surette yaratıldığından, çünkü tahsil-i ta'âm için ziraat ve tabh ve bunların fürû'âtını ve tahsil-i libâs ve süknâ için lâzım gelen âlât ve edevâtı tedarikte müstakil olamayacağından, elbet ihtilât ve istiâneye muhtaçtır. Ve birçok insan bir mahalde toplanıp, ihtilât ettiklerinden arzular muhtelif olmakla, herkes esbâb-ı şehveti kendi tarafına çekmeğe çalışacağından, beyinlerinde münâza'a ve kıtâl zuhur eder. Öyleyse dahil-i bedenden ahlâtın tezâdı iktizâsıyla hastalanıp, helâk husule geldiği gibi, bu kıtâl ile dahi hâric-i bedenden helâk mukarrerdir ya. Elbette. Demek oldu ki, kendisini helâktan muhafaza ile me'mur olan insan için, üç türlü esbâb-ı helâk vardır.

1 Alim için şeref aranırsa insan olması kâfidir.

Peki bunları sayalım : 1) Dâhilden ahlât-ı mütenâzi'a, 2) Hâricten tenâfüsle peyda olan mukâtele, 3) Mat'am ve melbes ve mesken için ihtiyaç. Şimdi bunların ilâçlarını söyleyelim : Birinci sebebin i'tidali ilm-i tıb ve ikinci sebebin i'tidali ilm-i siyâset ile hıfz ve üçüncü sebep ki, ihtiyaç idi, sanâyi' ile def' olunur. Zannederim ki şu üç ilmin lüzûmunu isbat ettim.

Şimdi sanâyi'i ele alalım : Sanâyi'-i lâzıme üç kısma münhasırdır :

Kısm-ı evvel usuldür ki, fıkdânıyla dünyanın kıvâmına halel gelir. Bu da dört nev'idir : 1) Ziraattir ki ta'am içindir, 2) Hiyâket ki (nesic, tomak) libas içindir, 3) Binâdır ki mesken içindir, 4) Siyâset ki te'lif-i kulûb ve ictima'ı ve esbâb-ı maîşete teâvün ve tenâsur içindir.

Kısm-ı sâni hâdimedir ki, şu usûl-i erba'ayı her birine hizmetle tehyi'e ve istihzâr edecek fenlerdir. Meselâ, hidâdet (demircilik) gibi ki ziraata ve âlât ve edevât ihzârıyla sâir sanatlara hizmet eder. Ve hallaclık (tathîr-i kettan) ve gazl san'atları gibi ki hiyâkete hizmet eyler.

Kısm-ı sâlis, mükemmeledir ki, şu usul-i erba'ayı veya hâdimeyi ikmâl eder ve tezyîn ile hüsn-i terbiyete koyar. Meselâ, tahn (un öğütmek) ve hubz (ekmek yapmak) gibi ki ta'am için olan mezrû'âtı ikmâl eyler. Ve kesaret (câme-şûyî ki çamaşırcılıktır) ve hıyâtet (terzilik) misillû ki bunlar da libâs için olan san'atları itmâm eder.

İşte şu aksâm-ı selâse bu âlem-i süflînin kıvâmına nisbetle, bir şahsın cümle vücuduna izâfetle olan eczâsına benzer. Çünkü eczâ-yı beden dahi üç türlüdür. 1) Usuldür, kalb ve kebed ve dimağ gibi, 2) Hâdimedir, mide ve urûk ve a'sâb gibi 3) Mükemmeledir, tırnak ve kaş gibi.

Bak ki, tırnak ve kaş ve erkek memesi gibi ihtiyaçtan fazla olan eczâ, abes olamayınca ef'âl-i ilâhiyyede dahi ziynetler varmış. İşte medeniyetle husûle gelen ihtiyaçtan fazla ziynetler dahi muktezâ-yı hikmet-i bâliga-i samadâniyyedir.

Şu üç kısım beyan olunan sanâyi'in en eşrefi usul-i erba'adır. Zira hangi şeye ihtiyaç daha ziyade ise, o şey daha eşref ve makbûldür. Bu şüphesizdir. Ve usul-i erba'anın en eşrefi te'lif ve ıslâh için siyasettir. Bu sebeptendir ki, siyaset, yani idâre-i hükûmet için tasaddi edecek zat, bir takım fünûn ve maarifle istikmâl-i nefs etmek lâzım gelir ki, sına'ât-ı sâirede onların o kadar iktizâsı yoktur. Bu da böyledir. Madem ki siyaset en nâzik iştir, elbette ehl-i siyaset, en nâzik insan olmak lâzım gelir ve madem ki ehl-i siyaset en nazik insan ola, elbette kendinden aşağı olan insanlara reis olmağa selâhiyeti vardır. İşte sebep budur ki, ehl-i siyaset olanlar sanâyi'-i sâire erbâbına takaddüm edip istihdam ederler. Hele burası pek düşünülecek iştir.

Bu takdirimizle zâhir oldu ki, ilm-i tıb ve ilm-i fıkıh (ki siyasettir) ve sanayi' (ki fünûndur) cümlesi memdûhtur. Lâkırdıyı uzattık ama,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

elhamdülillâh şunların memdûh olduklarını meydana çıkardık. Ya nasıl memdûh olmasın? Mâhazâ halkın makāsıdı din ve dünya kaziyelerinde mecmû'dur.

Kaldı ki dinin nizâmı dünyanın nizamıyladır. Evet, buna hiç şüphe yoktur. (Ed'dünya mezra'atü'l-âhire)[2] değil midir? Ve bu vechile lüzûm görünen nizâm-ı dünya ise, ancak insanların sa'y ve amelleriyle dürüst olur. İnsanların a'mâl-i hiref ü sanâyi'i ise yukarıda beyan ettiğimiz usul ve hâdime ve mükemmele aksâmına dair olan işlerdir.

İşte bu sebeptendir ki, (el-ilmu ilmanı ilmu'l-ebdân ve ilmu'l-edyân)[3] buyurulmuştur ki, ilm-i ebdan bedene müte'allik tıb ve sâir fünûndur. Hele şu hadisi dahi pek güzel mevki'ine yerleştirdim.

Şu riâyeti vâcib olan mesâlih-i bedeniyye yok mu? İşte bunların tahsil ve ikmâlini teshîl için mukaddemâ bir takım ulûm ve fünun tedvîn olunmuş ve yakın zamanlarda dahi tehzîb kılınmıştır :

Bunlar da hesap ve hendese ve hikmet-i tabiiyye gibi fenlerdir. Aman bunlar ne güzel ilimlerdir! Hele dünyayı ne acâip hale getirmişlerdir!

Sakın hikmet-i tabiiyyeden muradım eski Yunan vesâir akvâmın kitaplarındaki faraziyât demek değildir. Ancak maksadım, ecsânın havassından ve bazısının bazı âhara te'sirinden ve terkîb ve tahlîlinden ve mevcûdatın esbâb-ı müsebbibâtından bahs eden ilimdir.

Hikmet-i tabiiyyeyi bu vechile tarif etmeğe mecburiyet şunu ifade etmektedir ki, bu zamanımızda frenklerin beyninde tedrîs olunan tabiiyye kütüb-i mütekaddimînde mezkûr olan hikmet-i tabiiyye değildir. Bütün bütün başka bir hâle girmiştir. Hakikat buracığına tenbih lâzım gelir. Zira çok kimseler bu farktan gafildirler. Hattâ onları görüyorum ki, bu gaflet sebebiyle şu asr-ı maârifte meselâ ilm-i hesaptan hâlâ *Hülâsa* ve mesâhadan el'an *Nuhbe* ve hikmetten *Kādı mîr* ve usul-i atîka üzre te'lif olunmuş eski Rumların kütüb-i kadîmesini okuyorlar.

(Feliyedhakû kalîlen ve liyebkû kesîrâ)[4]

— Mu'terize —

Buracıkta bir mes'eleciğim var. Artık göz yumup geçmeğe kadir olamayacağım. Elbette söyleyeceğim. O da şudur ki, rızâ-yı ilâhiye nâil olmak için sa'y eden kimdir? Elbette kalbdir, kālıb değildir.

---

2 Dünya âhiretin tarlasıdır.

3 (Gerçek) ilim ancak (şu) iki ilimdir : Beden (ile ilgili) ilim ve dinler (ile ilgili) ilim.

4 Az sevinsinler, çok ağlasınlar.

Kalbden muradım lisan-ı şer'î üzre ruhtur. Fi'l-misl bedenin tarîk-i saadette ruha nisbeti tarîk-i hacda nâkanın bedene nisbeti gibidir.

Binâenaleyh, yalnız kālıba aid olan tıb ve fıkıh ve bunların emsâli ulûma tevaggul eden kimse nefsiyle mücâhede ve kalbini ahlâk-ı hamîde ve hasâil-i cemîle ile ıslâh etmediği halde, deve tedârik edip tarîk-i hacca sülûk etmeyerek yalnız oṭuna suyuna bakmakla vakit geçiren hacı gibidir. Ve bütün ömr-i azîzini mücâdelât u mübahesat-ı ilmiyyenin dekāyikine gark eden kimse devesini tezyîn edecek esbâbın dekāyıkıyla hatm-i eyyâm eden humekā gibidir.

Velhasıl kālıb erenlerinin ehl-i dile nisbeti zikr olunan deve budalalarının bil-fi'il veya bi'n-nisbe tarîk-i hacca sülûk eden huccâc-ı zevi'l-ibtihâca nisbeti gibidir. Demek isterim ki, gönül uyandırmaktan gaflet etmemelidir.

(*Muḫbir*, nr. 25, 23 Şevval 1283/27 Şubat 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

X

TA'RÎFÂT

(Tenbih) İnsan bittab' ilme muhtaçtır. İnsan his ve hareket ve gıda ve hayvaniyetçe lâzım gelen sâir şeylerde hep hayvanlarla müşterektir. İnsanın sâir hayvandan medâr-ı imtiyazı yalnız idrâk-ı külliyyat iledir ki bu idrâka (fikir) denir. İnsan bu fikirle ma'aş tahsîline ve ebnâ-yı cinsi ile te'vâüne hidâyet bulur. Ve mi'ada müte'allik umûrunu ıslâha tevessül eder. İnsan bittab' şu ma'aş ve mi'adını daima tefekkürde bulunduğuyçün lâcerem bu fikirden bir takım ulûm ve sanayi' zuhûr eder. İnsanı şu fikir yalnız kendi tabiatının iktizasına bırakmayıp ebnâ-yı cinsinden diğerlerde bulunan fevâid ve levâzımı dahi ya efvâhtan veya o fevâide dâl olacak işârâttan ahz ü istifadeye meyl ettirir. İşte insanın şu meyli tabiîdir. Her insanda bu meyil vardır, fakat kimine fehmi müsâit olur, kimine olmaz. Ama insan olsun da ilme meyli olmasın, bu hal tabiî olamaz. Meğer mizacının fesadı veya sâkin olduğu kutrun i'tidaddan bu'du gibi bir emr-i ârızî ile olur. Kavâid-i tabiiyyede böyle ârızaya i'tidâd yoktur.

(Tenbih) İlim ve kitabet medeniyetin levâzımındandır. Medenî olan nev'-i insan zamîrinde olan fikri diğerine bildirmeğe ve başkasında olanı kendi anlamağa bittab' muhtaçtır. Bu ihtiyacı def' için hikmet-i bâligā-i samadaniyye âlât-ı nutk ihdâsını iktiza etmiştir. İlham-ı rabbanî âlât-ı mezbûreyi isti'mâle sevk edip temevvüc-i hava ile husûle gelen savttan takti'-i nefes-i zarurî ile bir takım harfler tahaddüs etmiştir. Bu harfler mehâric ve sıfât itibariyle birbirinden imtiyaz bulup terkib olundukta zamîrde hâsıl olan ma'âniye delâlet edecek kelimât peydâ olmuştur. İşte bu kelimât ile beyne'n-nâs muhâtaba ve muhâvere ve makāsıd-ı lâzıme müyesser olmuştur.

(Zehî kudret-i subhânî zehî san'at-ı yezdânî)

Hurûf-ı mezbûreyi terkîb keyfiyeti nesak-ı vâhide münhasır olmayıp vücûh-ı muhtelife üzre terkîb mümkün olduğundan elsine-i muhtelife ve lügāt-ı mütebâyine hâsıl olmuştur. Bundan sonra ebnâ-yı ümemden er-

bâb-ı himem sa'ylarıyla muhâverat ve makāsıdı hâzırlara kasr eylemeği reva görmeyip mu'ahharan gelecekleri dahi düşünerek neşr ve işâ'aya gayret etmişlerdir.

(Zehî hizmet-i insânî)

Bu vechile neşr olunan ulûmda havâdisin tevlîd ettiği telâhuk-ı efkârla fünûn-ı mütenevvi'a ve kavâid-i mazbûta tedevvün etmiştir.

İşte kütüb-i mü'ellefe bu tarîk ile zuhûra gelmiştir.

(Tenbih) İsbat olundu ki havadis-i müteceddide telâhuk-ı efkâra bâis olup nice ulûm peydâ etmiştir. Zamanımızda dahi her cins üns ile vuku' bulan ihtilât tecdîd ü tevsî'-i efkâr edip işitilmedik ve mütedâvil bulunan arabiyye ve farisiyye ve türkiyye lügat ye ıstılahlarında zabt ve kayd olunmadık bir takım ıstılahât u esâmî-yi a'cebiyye peydâ olmuştur. İşte ihtilâtın tevlîd ettiği ulûma dair bazı ıstılâhat ve esâmîyi ta'arrüfe yardım olmak üzere işbu risâle yazılmıştır.

***

Bu risâle iki kısma taksim olunup biri ıstılâhât-ı politika ve ikinci kısmı esâmî-yi a'cebiyye-i tarih ü coğrafya beyânındadır.

Harfü'l-elif

(İhtilât) : Akvâm ve milel biribirleriyle, devletler dahi yek-diğerleriyle ittifak ve ittisâl edip giderek cümlesi beyninde bir nev'i münasebet bulunmaktır.

(Usul-i riyâset) : Bir devlet-i azîme kanunen veya cebren düvel-i sâireye güyâ valileri makamında hükûmetle riyâset eylediği surette düvel-i mahkûmenin birbirlerine nisbetle beyinlerinde câri olan usûl-i mülkiyyedir. İşbu usul-i riyâset eğer haksızlık tarîkiyle olmazsa hiç husule gelmez.

Çünkü her devlet bittabi' mahkûmiyet istemeyip başlı başına olmak ve ahvâl-i dâhiliyyesini ecnebî bir devletin müdahalesinden sakınmak arzusundadır.

Faraza devletlerin rıza-yı âm ve ittifak-ı tâmlarıyla usul-i riyâset kabul olunsa bile pâyidâr olamaz. Helé kavm-i romaniyânın devlet-i kāhiresinin zevâli ve bu usulü iltizam etmiş nice nice düvel-i mu'azzamanın müddet-i kalîlede inkıraza ittisâli hususları vakāyi'-i sâlifeyi ahvâl-i hâ-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
liyyeye ibret bilenler için usul-i mezbûrenin adem-i istikametine delil-i kavîdir.

(Usul-i muvazene-i politika) : Devletlerden biri haddini tecavüzle diğerinin ahvâline müdahale edecek olursa ol vakit düvel-i sâire bil-ittifak kalkıp mümkün mertebe mümâna'at etmekten ibarettir. Hakikat, kesret-i rüesâda olan hayırsızlık bir zâbıt-ı âdile muhtaçtır.

Eğer usul-i mezkûre garazsızca tutulup icrâsı icrâ-yı niyyât-ı fâsideye bahane edilmezse, bundan daha a'lâ ve ehven usul yoktur. Çünkü usûl-i mezbûrenin fevâidinden : (evvelen) vesâtet-i kanuniyye ile eyâdî-yi tasarrufât-ı nâsta mütedâvil olan mülk ve malın hıfz u vikâyesi, (sâniyen) âsâr-ı ma'mûriyyetin izdiyâdı, (sâlisen) sulh ve rahatın te'kîdi, (râbien) küçük devletlerin büyük devletler hakkında teksîr-i meyl ü i'timâdı gibi âsâr-ı hayr-nisâr tevellüd edeceği bedîddir.

(Usûl-i mu'âkada) : Beyne'd-düvel ihtilâf zuhur eylediği halde harp ve cidâli bırakıp müşâvere-i dostâne tarîkiyle def' ve tesviye olunmak şartıyla beyinlerinde akd olunmuş bir takım ahid-nâmelere mübtenî olan usul-i mülkiyyeye derler.

Fakat bu usulün kema-yenbagî icrâsı ve bu vasıta ile ma'mûriyyet-i bilâd ve âsâyiş-i ibâd istihsâli iki şarta mevkuftur. Biri, düvel-i müttefikanın suret-i idare ve niyyât-ı siyasette kemal-i ittihad u ittifakı olması ve diğeri kudret ve cesâmet cihetince ziyadesiyle tefâvüt bulunmaması kaziyeleridir. Kaldı ki düvel-i müte'addide ahvâline nazaran bu iki şartın tesadüf edebilmesi nevâdirden olmakla usûl-i mezbûre lâfzen mevcûd ve hakikaten mefkuddur. Meğer ki söz dinlemeyenlere haddini bildirmeğe muktedir bir mahkeme-i adliyye-i umûmiyye te'sîs ve terkîb oluna.

(İctima'-ı düvel) : Her biri idare-i umûr-ı dahiliyyesinde istiklâlini gâib etmemek şartıyla mücerred hukuk-ı mülkiyye vü hükmiyyesi muhafaza ve esnâ-yı harbde birbirine muâvenet olunmak sıyâkında akd-i ittifak etmiş olan düvel-i mürekkebenin ictima'ından ibarettir.

Bunun vech-i zabtı şöyledir : Düvel iki kısımdır. Ya mürekkebe veya gayr-i mürekkebedir. Düvel-i mürekkebe ya mürekkeb-i biz-zat veya mürekkeb-i bil-fi'ildir. Mürekkeb-i bil-fi'il dahi ikidir : Ya ictima'-ı düvel veya düvel-i müctemi'adır.

.....

(Aristokraciya) : İnân-ı hükm ü hükûmet ve akd ü hall-i umûr-ı millet yine millet içinden âyân ve kibârın eyâdî-yi ihtiyârına bırakılarak idare demektir. Bunun zaptı şu vechiledir ki bir milletin umûr-ı hükûmeti ya bir şahs-ı müstakilin yed-i vâhidine veya millet içinden intihab olunan bir takım erbâb-ı re'y ü itibârın ellerine bırakılır. Şıkk-ı evvel (saltanat), şıkk-ı sâni (cumhuriyet) tesmiye kılınır ama bu dahi kâh âyân ve kibâ-

rın ve kâh avâm ve sıgârın eyâdî-yi ihtiyârına teslîm olunur. Şıkk-ı evvel (Aristokraciya) ve şıkk-ı sâni (Demokraciya) tesmiye kılınmıştır. Cumhuriyetlerin itibarı zevâle yüz tutup demokraciya usulü Avrupa'da küllîyen mahv ve münderis olmuştur.

.....

(İstiklâl) : Ahvâl-i dahiliyyesinin inân-ı idaresi mücerred kendi dest-i ihtiyârına vâbeste ve bu cihette düvel-i ecnebiyyeye nazaran her türlü kayd-ı mahkûmiyetten vâreste bulunan devletin idaresine derler. Şu tarife binâen umûr-ı dîniyye veya hâriciyye veyahut hükümdarın bazı münâsebât-ı zâtiyyesinden dolayı şayed bir devletin düvel-i ecnebiyyeye alâka-i muvakkatası olması ve kezâlik fi'ilen merkûz bulunduğu hukuk-ı ıtlâk u istiklâl sâir devletlerden kabul ve istihsan olunmaması hususları, ol devlet madem ki umûr-ı dahiliyyesi idaresinde başlı başınadır, istiklâlini dâfi' değildir. Ve hukuk-ı mezkûrenin fi'ilen icrası hususiyle bir vech ile mâni değildir.

.....

(İhtilâl) : Teba'a metbû'unun re'y ve rızâsına muhalif hareketle silahlanıp hurûc ve tuğyan ederek nizâm-ı mülk ü devlete halel getirmektir. Bu makûle erbâb-ı tuğyan bayağı kattâ'-ı tarîk zümresinden sayılırsa da fakat kuvvet-i harbiyyelerini teşdîd ile alenen ve zâhiren mukavemete kâdir ve belki asâkir-i muntazama hey'etine girerek mukabele-i bi'l-misil usulünün icrâsına muktedir oldukları halde bizzarure a'dâ-yı adliyyeden sayılacaklarından haklarında kavâid-i harbiyyeye riayet vâcib görülmüştür.

.....

(Muhbir, nr. 1-4, 21; 25 Şaban 1283/1 Ocak 1867-18 Şevval 1283/23 Şubat 1867.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XI

ESİR VE CARİYE ALIM SATIMI

İstanbul'da *El-Cevâib* gazetesi 'abd ve cariye bey' ve şerâsından tevellüd eden bazı mazarratı şerh ettikten sonra, bunun men'ine dair ümmete nasihat olunmasını Yeni Osmanlılar'dan taleb eder, yani gazetelerimizin yazmış oldukları nesâyih ve ebhâsın derece-i te'sirine beyne'l-havf ve'l-recâ' bir işaretçik etmek üzre bu bâbda dahi nush ve pendi Yeni Osmanlılar'dan ister gibi bir şey yapar.

Biz deriz ki, *El-Cevâib*'in bu mes'eleye nazarı doğrudur. Fakat bu bâbda nasihata muhtaç olan yalnız ümmet imiş gibi göstermekte nazar vardır.

Nasihata muhtaç olan, bey' ve şerâyı men' eden zat'tır. Çünkü İstanbul'dan buna dair kaç kere nehyi sâdır olmuş ise de nâfiz olmadığını *El-Cevâib* itiraf ediyor. Halbuki İstanbul'a tâbi' memleketlerden biri olan Tunus eyâletinde mukaddemâ bu mes'ele vâli cânibinden nehy olunmuş idi. Fil-hâl herkes ictinâb eyledi. Yirmi seneden beri bu türlü bey' ve şerâ oralarda hemen kalmadı. İşte *Cevâib*'den sual ederiz ki «Sebep nedir ki bir tâbi, vâli bir mes'eleden nehy eyledikte fil-hâl nâfiz olsun, metbû'-ı muazzam olan zat kerrâren nehy buyurmuş iken müddet-i medîdeden beri te'sir etmesin?». Zannederiz ki *El-Cevâib* bu suale cevapta yalnız şunu diyebilir ki «Tunus'da ol vakitler bir allâme müftü vardı. Nehy murad olunduğu vakit ona müracaat olundu. O zat dahi şu zamanda alınıp satılan esirler mukaddemâ Şer'in lâ-be'is gördüğü kabilden olmadığını beyan ederek, şimdiki bu yolda bey' ve şerânın haram olduğuna dair fetva verdi. Şer'an câiz değildir, deyu vâli cânibinden nehy kılındı. Binânenaleyh herkes imtisâl eyledi. Yani ahrâr olan insanlar ki ebnâ-yı neslinin kîl ü kâlini ısgâdan bittabi kibir ederler, aliyyü'l-a'lâ bildikleri Şeriat cânibinden nâzil olan emre derhal tenezzül eylemekle mutâva'atta bulunurlar».

Eğer *Cevâib* bu nükteye nasb-ı ayn eder de, şu takrîre mümâsil cevaba tasaddî ederse pek haklıdır.

Hayf ki, Bâbıâli şu meseleden nehyde ulemâya müracaat ederek, bir risalecik taleb etmeğe tenezzül etmedi. Binâenaleyh halk zât-ı mes'elenin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâ-be'is olması neye mebnîdir ve ne raddelerdedir ve ne şurût üzredir ve mes'ele fi-nefsi'l-emr nerden gelmiş ve dünyada nasıl peydâ olmuş ve Şer'imiz ondan nehye ne derecelerde sa'y eylemiş, tamamiyle anlayamadığından, zannettiler ki meselâ sadrıâzam bizi bir cariye almaktan nehy edecek, kendisi elli cariye ile zevk u safada bulunacak, işte bunun içindir ki nehy nâfiz olmadı.

Demek oldu ki, bir devlet te'sirini kasd eylediği emr ve nehyi halkın münkad olduğu emr-i a'lâ vasıta-i hasenesine isnâd birle tebliğ etmek lâzımdır. Hasılı eğer devletimiz bu mes'elenin önünü almak isterse (ki elzemdir) Şer'e bina kılmalı, yani ulemâ cânibinden hakikat-i mes'eleyi izâha dair gazeteler ve risâleler vasıtasıylą bahisler yazılmalı, tâ ki iş nedir, anlaşılmalı. Zamanımızda efkâr-ı umumîyeyi cem' etmek dedikleri kaziyye halkın vasıta-i inkıyâdını taharrî etmekten kinâyedir. Yani hakikati budur. Her devlet bu hakikate müracaatla iş görebildiği artık bedâhate çıkmış bir mes'eledir.

Şu kelâmı iade ederim. Her bir şey ki hasbe'z-zaman doğması lâbüddür, mebnâ-yı cemiyetin zarurâta tevdi' ettiği sûrahlarından birini küşâd ile o şey'in doğmasına ebelik edivermek hükûmet üzerine vâcibdir. Hükûmete ise bu ebeliğin vakti gelip gelmediğini bilmek için doğuracak eyyâma ve nasıl ve kimler için doğuracağına müracaatla tefehhüm eylemek lâbüddür.

İş başında olan bazı zevâta ta'nımızın sebebi, vech-i meşrû' üzre ebeliğe nâdânlığı cihetledir. Biz de biliriz ki, bu ebeler çok şey doğurttu. Lâkin doğması lâbüd mü idi, doğmak vakti gelmiş mi idi, eyyâm-ı hâmile incitmeden doğduruldu mu, doğan kimlere yaradı, Garb'a yaramak için eyyâm-ı şarkiyyeden tevlîdin ne fâidesi görüldü?.....

Herkes bilir ki köle ve cariye alıp satmak mes'elesini İslâm dini icad etmedi.

Mağlûbunu esir ve zelîl eden galib, eğer akıl ve idrak sahibi değil ise kalıbından intifâ' etmek ve eğer âkıl ise bedel veyahut hizmetinden istifade eylemek dünyada eski bir kaide idi. Dikkatle bakılsa hâlâ bu kaide kalkmadı ve kalkmayacak. Şu kadar ki medeniyet ve insaniyetten dem vuran müdde'iler mağlubundan istifadeye başka ve yeni bir nâm takarlar. Hattâ bir galibin re's-i mağluba binip «filan şeye sen de benim gibi bir yeni nâm tak» deyu teklifi, bu dahi yine bu kaide-i atîkaya bilmeyerek riâyet edegeldiğindendir. Geçenlerde İstanbul'da iken sadrıâzam bir emr etti, beni Kastamonu'ya gönderdi. Yazılan emir-nâmede «Ali Suavi Efendi bu kere Kastamonu'ya sevk olundu» yazılmış olduğunu gördüm. Anladım ki bu tezlîlin ismini «sevk» koymuşlar. Elsinede «nefy» dediler. Ol vakit Zaptiye Müşiri İsmail Paşa'dan «niçin gönderiyorlar?» deyu sual

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ettim. «Hasbe'l-icab seyahattir» dedi. İşte bu da bir başka ad taktı. Lâkin esâmînin bu vechile ta'addüdü beni şaşırtmayıp zât-ı mes'eleyi düşündüm, taşındım. İyice gördüm ki, sadrıâzamın bu hareketi adeta benim ihtiyarıma karşı benim vücudumda mutasarrıf olmaktan ibarettir. İstihdam değil, esaret dahi değildir. Düzce, ben benim olmayıp sadrıâzamın olduğumu fi'ilen gösterdi. Halbuki ben yakînen bilirdim ki ben benim idim, onun değil idim. Ey *Cevâib,* köle ve cariye alanlar istihdamları mukabilinde ücret vererek ihtiyar ve rıza celb ederler. Senin «misli bulunmaz»deyu vasf ettiğin Âli Paşa'nın işte hareketi ibâd ve cevârîye adeta edilen tezlîlin mâ-fevkindedir. Galiba buna derûn-ı dilden cevap verip dersin ki «Ey Suavi, havsalan dar imiş. Diğerlere edilen muamelelere nisbetle bu hiç idi».

Gelelim bahsimize... Yine herkes bilir ki Yehud ve Hıristiyanın tanıdıkları şu *Tevrat* kitabında köle ve cariye mes'elesi vardır.

Salât ve selâm ol Hazret-i Seyyidü'l-enâm'a edilmek vâcibdir ki, mesâil-i sâirede olduğu gibi, bu mes'elenin mahvında dahi tehzîb-i ahlâk vasıta-i kaviyyesine teşebbüs buyurdu. Ve belki mahv-ı esaret mes'elesini ibâdet ve musvibâta bağlayıverdi. Görülmez mi ki filân günahı edene köle âzâd etmekle kefâret gösterdi. «İşte afv ettirdim» deyu aldatarak günah çıkaran papaslarla kefaret için esir âzad ettiren İslâm hocaları beynindeki farkı görmeli. Bu mahv-ı esaret mes'elesinde öyle ehâdîs-i şerîfeleri vârid oldu ki, bir köle âzâd eden için beden-i esirde mevcûd tüy adedince ecir ve sevâb va'd buyuruldu.

Bu mes'ele hakkında bir kitap yazılsa veya mevcûdlardan tercüme edilse herkes görür ki, İslâm dini mevcud bulmuş olduğu esaret âdet-i câhiliyyesini mahv için ne va'adler, ne tergîbler, ne teşvikler icrâ eyledi! Hâsılı bu mes'elede âsâr-ı nakliyye mahv-ı esâret nüktesine nazaran sâdır oldu. Fakat cây-ı bahs âsâr-ı akliyyedir ki, mes'eleyi başka kisvede gösterir. Şöyle ki, İslâm âdât ve ahlâkının tarihi bize gösterdi ki bu bey' ve şerâ yüzünden insanların hayvan menzilesinde olan bir büyük fırkası, terbiye ile menâzil-i âliyyeye îsal eyledi. Bir takım galip vahşîler Çerkes'de ve Sudan'da kaptıkları mağluplarını bedel ile değiştiler, eldenele geçerek İslâm eline düşüverince ta'lim edildi, terbiye olundu. Bazısı Paşa gibi sadrıâzam oldu, hattâ padişah bile olan bulundu. Bir adam bir kere yeni gelmiş, acemi esirin haline baksa, bir de İslâm eline geçtikten sonra iktisâb eylediği meziyete nazar eylese, öyle görür ki bu alım-satım âdeti insanlardan şu fırkaya bir güzel hizmet etti. Aslı köle olan bir paşa bana dedi ki «Ya ben vatanım olan mahalde öyle çırçıplak hayvan olarak kalaydım âlem-i insan ne imiş anlamayacaktım. Çok şükür vasıta-i esarete ki beni şu hale îsal etti».

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şark âdât ve ahlâkını bilmeyen Avrupalılar İstanbul'daki köle ve cariyeleri Amerika esirleri gibi zannederler. Mamafih mes'ele-i mebhûsenin hakikatine ve âmme-i inâsa ait olan cihetine nazar edince akıl dahi âsâr-ı nakliyyemizi tasdik edip, herhalde elde mevcut eski esirleri âzâd etmekle nâil-i ecr ü musvibât olmak ve bu âdet-i câhiliyyeyi kökünden kesmek için o misillü dâd u sitedi hükûmetler men' eylemek elzemdir.

(Hürriyet, nr. 28, 4 Kanun-ı sâni 1285/4 Ocak 1869).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MUKADDİME

Herkes saadet ister. Saadet celb-i menfaat ve def'-i mazarrat kısımlarına münhasırdır ve bunların lüzumunu bildiren medeniyettir. Medeniyet, ictima' ve ihtilat hasebiyle şu lüzumu bildirip lâzımı tahsil için sahibini sa'y ve iştigâle cebr eder. Sa'y, müyesser olan levâzımı tedârik ettirir. Bu surette saadet sa'y ile olur denecek yerde, sa'y dahi saadettendir dense sahih olur.

Hadîs-i şerif (min saadeti'l-mer'i iştigaletü bimâ ya'nihi)[1]. Sahih böyledir. Çünkü dört duvar ile bir kapıdan ibaret olan odaya bir vahşi adam konsa sâkin olmağa alıştığı kaya kovuklarına nisbetle kanaât eder, daha neye lüzum vardır, bilemez. Ve lüzum bilmediğiyçün sa'y ve iştigalden fârig tembeldir ve sa'ysız olduğuyçün celb-i menfaat ve def'-i mazarrattan yani saadetten mahrumdur.

Ve bir yörük konsa göreneği hasebiyle ateş ve kilim ve pencere gibi şeylerin lüzumunu bilir ve bildiğiyçün bunları tedarike sa'y eder. Ve bir köylü konsa ateş için baca ve kapıya kanat ve sürgü ve pencerelere kapak vesâir şeylerin lüzumunu bilir ve tahsil için çalışır ve hakezâ. Me'kel ve meşreb ve menkeh ve her nev'i celb-i menfaat ve def'-i mazarrat hep bu mesken misâline makisdir. Kaldı ki medeniyetle lüzum bilip sa'y edenler işgâli teksîr edip yoruluyorlar gibi görünüyorsa da, emniyet ve rahat ve şeref ve ferah ve lezzet gibi menâfi'i câlib ve germ ü serd ve sârık ve düşman gibi mazârrı dâfi' olduklarından bunlar ehl-i saadet ve sa'y etmeyenler bil'âkis erbâb-ı şekâvet demek olur. Zâhir oldu ki saadet sa'y ile olur. Levâzım ne kadar çoğalırsa, sa'y dahi o derece çok olmak lâzım gelir.

Hakikat böyledir. Hattâ asrımızda ilim ve amele görülen şiddet-i ihtiyac levâzımın tekessüründendir. Şöyle ki :

(Asrımız)

Elhamdülillâh kimsenin kimseden haberi olmayan vakitler geçmiş, bir kavmin nice yıllar tecrübe ile meydana getirdiği ma'rifet ve san'atı, di-

---

1 Bir kimsenin saadeti kendisi için mânâlı bir şeyle meşgul olmasıdır.

ğer bir kavim pek az müddette haber alabilmek vakti gelmiştir. Çünkü karada, deryâda vukū' bulan seferlerle keşifler bilmediğimiz yerleri bize bildirmiştir. Ve tanımadığımız kavimleri tanıtmıştır. Husûsen vapurlar ve telgraflar bütün dünyayı güyâ bir mahalle hükmüne koymuştur. Bu cihetle ecnâs-ı nâs ile ihtilât artmıştır. Ve günden güne ziyadeleşmekte bulunmuştur. İşte bu yüzden levâzım tekessür etmiştir.

(Levâzım)

İnsanlık nedir bilmek lâzım. İnsan başıboş deve gibi (seddi) yaratılmadığını anlamak lâzım. İnsan ne ile me'mûr ve mükelleftir ve insanlığa lâzım olan ma'rifet ve taklîd ve itaat ve inkıyâd ve edeb nasıldır, fehm etmek lâzım. Şimdiye kadar mâlik olduğumuzu kaybetmemek ve suistimal eylememek şartıyla her nerde ve her kimde görür isek rast geldiğimiz ma'rifet ve hikmet ve san'atı almak lâzım. Hadîs-i şerîf «El-hikmetü dâlletü'l-mü'mini min eynemâ vecedehâ ahezehâ»[2].

İhtilât ettiğimiz kimselerde olan şeyleri ya temettü' veya korunmak için biz dahi bilmek lâzım.

Vukū' bulan ihtilât ne vechile husûl-gîr ve ihtilât üzre bulunan milletlerden her birinin diğerine nisbetle sûret-i ahvâli ne gûne nizâm-pezîr olduğuna vâkıf olmak lâzım. Ve belki devletlerin biribirlerine nazaran hukuk-ı sâbite-i müstakileleri ne cihetle münhasır ve meşrûttur ve beyinlerinde mün'akid olan muâhedât-ı hâsse takrîbiyle kanunları ne türlü kuyûd-ı lâzıme ve şurût-ı îcâbiyyeye müte'allik ve merbûttur, haberdâr olmak, umûmen ehl-i ilmin hüsn-i dirâyetine lâzım.

Ve husûsen erbâb-ı kalem u manâsıbın vâcibe-i mahall ü me'mûriyetine elzem. Velhâsıl mahallemiz hükmüne girmiş olan dünya nedir ve ne kadardır ve onda ne olmuş ve ne oluyor ve daha neler olacaktır, âşinâ bulunmak lâzımdır.

(Gazete)

İşte bu levâzımı bildirmeğe fenn-i tıbâ'at mütekelliftir. Hususiyle gazete bir (muhâzarât) tır ki okuyanlara her yeri gezdirir ve her âdeti gösterir ve acâib ü esrâr-ı âdemi bildirir.

Hasenâta tergîb eder, seyyiâttan terhîb eyler, ne aceb kâtibtir. Şimdi şu asr-ı zekâvet-hasrda bâzâr-ı hüner ü ma'rifet an-be-an tahsîl-i revâc edip, belki her gün ve her saat bir tuhfe-i cedîde ve nümûne-i

2 Hikmet (ilim), müminin kaybolmuş şeyidir, onu nerede bulursa alır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

garîbenin peydâ ve tahaddüsüyle kulûb-ı müşteriyâna medâr-ı gayret ü ibtihâc olmaktadır.

Türkçesi, gazetelerin dahi hizmeti ve kadr ü itibarı bilinmeğe başlamaktadır.

Binâberin *Muhbir* nâmıyla çıkarılacak işbu gazete-i âcizânemiz dahi neşr olunmakta olan havâdis-i vâkı'a ve âsâr-ı nâfi'a matbu'âtına bir zamîme-i endek-mâye olması akşâ-yı âmâl ve müntehâ-yı emânî-yi sadâkat-iştimâlimiz olmuştur.

(Muhbir)

Evvelâ duâ-yı vâcibü'l-edâ-yı Hazret-i Zıllullâhîyi tezkâr ve tekrar eder ve hususiyle bu eser-i nâçizin zuhûru şu asr-ı maârif-hasr-ı Azîziyyeye tesadüf ettiğine teşekkürden aczini ikrâr eder.

Şimdilik haftada üç def'a çıkacaktır.

Maarif ve havâdis-i dâhiliyye ve hülasâ-i politikiyyeden bahsedecektir.

Zeylinde tefrikası dahi olarak umûma nâfi' âdâb ve ahlâk ve maârife dair risâleler tab'ıyla neşr-i maârife dahi hizmet eyleyecektir.

Tasrîhi câiz olan her şeyi Asitâne'de kullanılan âdi lisan ile, yani herkesin anlayabileceği ibâre ile yazacaktır.

(Muhbir, nr. 1, 25 Şaban 1283 /1 Ocak 1867)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIII

MÜSÂVÂT

Bu müsâvât tabiri çoktan beri gazetelerde kullanılmaktadır. Frenklerin müsâvât dedikleri, â'lâ ve ednâ her kim olursa, kanunda mezkûr olan ahkâmın icrâsında müsaid olunmamak demektir.

Meselâ bir hamal ile bir büyük me'mur hukukça nezd-i kanunda müsâvî tutulmak, hattâ muhakeme bile olunmak, velhâsıl en ednâ kişinin hakkı zâyi' olmamaktır. Bu müsâvât-ı hukuk kaziyesi şeriat-ı İslâmiyyede adl ü insafa riâyet demektir. Fransızların kanununca bu müsâvât emr-i zarurî olduğundan, her şahsın serbest olmasına kanun mütekeffildir. On sekizinci Louis kanununda hukuk-ı âmme bahsinin birinci bendinde : «Ganî ve fakir herkes şeriat indinde müsâvî olmak» yazılmıştır. İçlerinde ilim ve fazilet ve mansıb ve şeref ve gınâ ile sâirlerden farklı olanların haysiyet ve meziyetçe imtiyâzı varsa da bu imtiyazın fâidesi bir cem'iyette ve seyrangâhta olup icrâ-yı şeriat ve ihkāk-ı hakta müsâvîdirler.

(Muhbir, nr. 29, 28 Şevval 1283/5 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIV

SERBESTLİK

Başı bir şeye bağlı demektir. Istılâhta, bir memlekette hâkim olan zat hiç bir kimseye, her ne kadar ednâ ise de, zulm etmeyerek herkesi hukukta müsâvât üzre tutmak ve şeriat ve kanun mûcibince hakkı ihkâk edip, herhalde kanunu hâkim yapmak ve kendisi icrâcı olmaktır. Demek oldu ki serbâz olmayan Frenklerin serbestlik dedikleri sıfat bir fena şey olmayıp, şeriat-ı İslâmiyyede ayn-ı adalet ve sırf insaftan ibarettir. Evet öyledir. Hattâ kitaplarında «Serbestlik bâis-i mâmûriyettir» yazarlar. Bu bir büyük kelâmdır. Kadrini bilmelidir. Elbette nerede adâlet varsa orada mâmuriyet olur. Çünkü adâlet olan memlekette herkes rahat edeceğinden hariçten pek çok insan gelip, çoğalmalarıyla sa'y ve amel dahi çoğalıp, memleket mâmur olur.

Zâhir oldu ki, serbestlik (ki ednâ ve âl'â herkesin başı kanuna bağlı olmak) pek âlâ şeydir ama Avrupa milletlerinden her biri bunu tahsil için nice yollar tutmuşlar ve her yolda ifrat veya tefritten kurtulamamışlar. Avrupalılar isterler ki, bu adalet aşağıdan yukarı gider kuvvetle icra olunsun. Bunun için söz millet meclislerine ve nihayet bilir bilmezin ağzına düşüp görülen karışıklıklar oluyor. Yazık!

Halbuki adalet yukardan aşağı bir kuvvetle gelmelidir. Çünkü adalet bir kocaman taş gibidir ki, yukardan bir tek kişinin dokunmasıyla düşebilir. Aşağıdan yukarı atılması pek çok kuvvetlere muhtaçtır. Takrîben üç bin sene evvel geçmiş olan Omiros bile (Lâ hayre fî kesreti'r-ruesa»[1] dediğini Şehristânî tercüme etmiştir. Türkçesi «nerde çokluk, orda bokluk» demektir. Adaletin yukardan aşağı gelmesi iş başında ehliyetli bir memur bulunmakla olur. Çünkü memur ehliyetli olunca kendisini dahi kanuna sokup kanunu hıfz eder. İşte bu hıfzla müsâvât ve serbestlik yani adalet dâim olur.

Hakikat, serbestlik için bu yol iyidir. Çünkü bir yerde ki, iş başında bir tek ehliyetli adam olsa, iş yoluna girecek ola!..

Artık öyle yerde işi muhtelifü'l-agrâz nice bin kişinin eline verip ör-

1 Başkanların çokluğundan hayır gelmez.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

seletmek akıl kârı mıdır? Ama bir yerde ki, ehliyetli adam yok zannolunursa aransın, bulunsun. Ve bulunmaz da ümit kesilirse, yahut halkta ehliyetliye itaat kalmayıp, bedeviyet ve vahşiyet sıfatı olan serbazlığı isterlerse, artık ne çare, tabiatıyla söz ayağa düşer. İşte korkulacak şey, gördünüz mü budur...

(Muhbir, nr. 28, 27 Şevval 1283/3 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XV

GAZETE

Bir devlet ve milletin ihyâsı gazetelerle olur. Çünkü herkes başkasına zarar vermeyecek re'yini ve mâlumâtını gazeteye yazıp bastıracağından, ulemânın mâlumâtı ve bazı zevâtın yeniden muhteri'âtı herkese bildirilir. Ve muhtaç veya mazlûmların halleri ilân olunup, herkesin gayret ve iânesi celb olunur. İşte bu sebepten, gazetesi çok olan memleketlerde bir şey mektûm tutulmaz. İlim kimseden dirîğ olunmaz. Ve muhtaçlar oldukça pek zarûrette kalmaz.

Gazeteler devlet ve milletin umûr-ı dâhiliyyesini ve mesâlih-i vâkı'asını ve ecnebîlerin niyet ve âdet ve esrâr ve tedâriklerini yazıp neşr eder. Bu cihetle vuku' bulan ve zuhûr edecek olan hallere herkes âşinâ olup, ona göre hareket eder.

Güzel edebler ve iyi haller ve devlet ve millet hakkında memurların icrâ ettikleri kanuna uygun hizmetler basılır. Bundan herkes ders alır ve ferahlanır.

Ve çirkin huylar ve fena haller ve devlet ve millet hakkında edilen hıyanetlikler takbîh için beyan olunur. Herkes bundan teneffür eder ve ibret alır. Bir kimse başkasından zulüm görse, gazeteye basılıp, zâlimle mazlûmun kısâsı adalet ve insafa muhalif bir iş olduğu ednâ ve âl'ânın kulağına erişir. Ve herkes zemm ede ede hükûmet dahi duyup zâlimle mazlûm muhakemeye celb olunur. Ve bu vasıta ile dâvâları kanunca görülüp, hak yerini bulur.

Hükûmetin tenbihleri ve ulemâ ve hukemânın nasihatları, herkese lâzım olan satılık şeyler ve gösterilecek marifetler ve hünerler gazetelerle i'lân olunur. Bunda dahi pek çok faydalar vardır.

Ve şeriatın ve devletçe muteber olan kanunun hukukuna dokunmamak şartıyla politikadan, yani tedbîr-i mülk ve idâre-i hükûmetten dahi bahsolunup, hükûmet ve millete hayırlı nice mütalâalar ve re'yler ihtar kılınır.

Hemşehriler! Anlıyor musunuz gazete ne güzel mekteptir! O mektepte ne güzel ilimler okunuyor! Ve orada okuyanlar nasıl uyanıyor! Fakat şimdiye dek İstanbul'da vazifesini bilir ve halimizi tanır ve ahvâl-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âlemi anlar ve anladığını anlatmak ister ve sağlam söyler bir gazeteye rast gelemediğimizden gazete kadrini, hâşâ anlayamadınız değil, lâkin size anlatan bulunmadı. Sakın her memleketin gazeteleri İstanbul'dakiler gibi olur sanmayınız. Me'muldür ki İstanbul'dakiler dahi ilerler.

Ey gazeteciler! Görüyorsunuz ki, çok kimseler işe vâkıf olmak niyetiyle lisan öğrenip, ecnebî gazetelerine müracaat ediyorlar. Şimdilerde Fransızca bilenler ve hiç olmazsa Ermeni hurûfâtını öğrenenler devlet ve millete dair neler öğreniyorlar! Sade Türkçe bilenlerin o işlere malûmâtı olamıyor. Bunun çaresi, her yerde ne oluyorsa, doğruca yazıp herkese mâlûmat verelim.

Ey gazete muharrirleri! Pekâlâ biliyorsunuz ve biz de biliyoruz ki, Osmanlılar umûr-ı mülkiyye vü mâliyye ve umûr-ı hâriciyye esrârına vâkıf olmağa çalışıyorlar. Ve bunun için gazeteler mütalâasına heves ediyorlar ve para harcıyorlar. Tutulan eski yollar daha ne vakte dek terk olunmasın? Haydi ittifak edelim! Meselâ «şarap» diyecek yerde «âb-ı âteş-reng» demiyelim. Düzce «şarap» diyelim vesselâm.. Muradımız mes'ele anlatmak iken, niçin halkı bir de ibâre için düşündürelim? Gazeteleri İstanbul'da avam lisanı olan Türkçe ile yazalım.

Eğer «imlâmız çapraşıklıktan kurtulmak ihtimali yoktur» derseniz, yine bu usulümüzü bozmayarak, işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmayarak şu elimizde bulunanı ıslah mümkündür. Haydi ıslaha çalışalım ve bunun için bahis açalım. Nihayet bir yere baş bağlayalım...

(Muhbir, nr. 28, 27 Şevval 1283/3 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVI

«SERBÂZLIK»

Beyoğlu'nda Fransızca lisan üzre tab' olunan *Courrier* nâm gazetede yazıldığına göre, Rusya'da serbâzlık efkârı gün-be-gün ilerlemekte imiş. Zâdegân ve tüccar, velhâsıl ne kadar akıllı adam var ise, serbâzlık taraftarıdır. Me'murîn-i devlet ise bunun aksinedir. Bu iki taraf beyninde olan mücadele bir vakit devam ederse de, nihayet serbâzlık tarafının galebe çalacağında şüphe yoktur. Ve şimdiden vilâyet meclisleri bir millet meclisi teşkilini taleb ediyorlar.

Serbâzlık demek Avrupalılar ıstılâhınca herkes şeriat ve kanunun huzurunda müsâvî tutulup, kimsenin hakkı zâyi' edilmemek ve â'lâ ve ednânın hâkimi kanun olup, ehliyetli memurlar yalnız kanun icrâcısı ve hâdimi olmaktır. İşte Avrupalıların serbâzlık veya hürriyet dedikleri mes'ele, İslâm lisanında adalet ve insâf olunmak demektir. İstanbul'da basılan Fransızca ve İngilizce ve Ermenice gazetelerin üç beş günden beri yazdıklarına göre İstanbul'da dahi serbâzlık talebiyçün ehl-i İslâm'dan bir cemiyet teşekkül etmiş. Hakikati bilmiyoruz. Sıhhatle haber alır isek ilerde yazarız.

(Muhbir, nr. 26, 25 Şevval 1283/2 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVII

HÜLASA-İ POLİTİKİYYE

İngiltere'de parlement meclisinin açıldığını bundan akdem bildirmiş ve kraliçenin îrad eylediği nutkun meâlini dahi gazetemize yazmış idik. Mâlum olduğu vechile parlement meclisi iki kamaraya taksim olunup biri lordlar, yani asilzâdegân kamarası, diğeri dahi meb'ûsan-ı millet kamarası tesmiye olunur. Meb'ûsan kamarası altı yüz elli sekiz âzâdan mürekkebdir. Hükûmet-i meşrûtada âdettir ki ,kralın nutkuna cevâben millet meclisi dahi bir arîza takdim eder. Ve ol arîzada devletin dahilî ve haricî politikasından bahisle bazı ihtârât dahi bulunur. Fransa imparatoru bu sene bu usulü lağv edip onun yerine âzâ-yı meclis tarafından vükelâ-yı devlete sual olunması usulünü ittihaz eyledi. Bu usul minel-kadîm kâffe-i hükûmât-ı meşrûtada dahi câri olup Fransa imparatorunun cülûsundan beri lağvolunmuş idi. İşte insan tarafından vaz' olunan nizamlar ve kanunlar daima tagyîr ve tebdîl ve ıslâha muhtaç olup medeniyet ile me'lûf bulunan milletler ahvâl-i dâhiliyyelerini gün-be-gün tecrübe ile daima terakki etmeğe çalışmaktadırlar. İngilizler her ne kadar kanunca kâffe-i Avrupa milletlerini geçmişlerse de hâlâ nizamlarında bir çok ta'dîle muhtaç şeyler vardır. Bunların birincisi ahalinin hukuk-ı intihab maddesidir. Bazı hükûmât-ı meşrûtada millet meclisine âzâ intihab etmek hukuku bilâ-istisna kâffe-i ahaliye aittir. Yani intihab hadd-i bülûğa vâsıl ve hukuk-ı şahsiyye vü belediyyesine nâil olan her zâtın kur'asıyla olur. Bazı yerde ise millet meclisine âzâ intihabı için kur'a hukuku âhâd-ı nâsa ait olmayıp ancak ashâb-ı servetten bulunan zevâta râci'dir. İşte İngiliz milleti dahi bu kabilden olduğundan geçen sene Lord Russel'in başvekâleti esnasında hükûmet ahalinin hukuk-ı intihabiyyesinin tevsi'i için parlement meclisine bir yeni nizam teklif edip meclisin ekserisi bunu kabul etmediğinden nâşi Lord Russel rüfekası bulunan vükelâ ile istifa eyledi. Ve onun yerine kraliçe tarafından Lord Goldstone başvekil tayin olunup bir hey'et-i celîle teşkil eyledi ise de İngiliz milletinin âdeti vükelâyı kendi keyiflerine bırakmadıklarından büyük büyük cemiyetler peydâ etmeğe başladılar ve hukuk-ı intihâbiyyenin tevsi'ini taleb etmeden geri durmayıp hatta şubat-ı efrencînin dokuzunda Londra'da bu iş için yeniden ce-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miyetler teşekkül edip parlement meclisine arîzalar takdîm olundu. Gerek vükelâ ve gerek parlement meclisleri milletin matlûbunu hakkaniyete makrûn görüyorlarsa da âkilâne bir tarz ile herkesi hoşnud etmeğe bir yol düşünmekteler ve daima vükelâ meclisinde bu maddenin müzakerâtı cereyan etmektedir. Bu sebeblerden nâşi hukuk-ı intihab maddesi İngiltere'de sair türlü politika mes'elelerinden daha ileri ve ehemmiyetli olup hükûmeti ve milleti birinci derecede meşgul etmektedir ve bu madde parlementte bir çok müzakerâta bâis olacağından ileride yazacağımız tafsilâta medâr olmak üzere şimdiden şu kadarcık bir muhtasar ifade ile iktifa ederiz.

İstanbul'da basılmakta olan Fransızca ve İngilizce hurufâtlı ve ermenice ve türkçeden başka sair lisanlardaki gazeteler çoktan beri Devlet-i Aliyye hükûmetinde dahi intihab usulünün icrâsını ve bir millet meclisi açılmasını tasvib ederek herkes aklına geleni söyleyerek yazıyorlar. Ve türkçe gazeteleri böyle faydalı işleri yazmadıkları için pek ta'yîb ediyorlar.

Lâkin o gazetelerin müelliflerine bir sual edelim : Acaba onlar Devlet-i Aliyye nedir ve şeriat ve kanunu nasıldır ve taşraların ahvâli ve halkımızın istidâdı ne raddelerdedir, biliyorlar mı? Eğer o gazeteler «biz Devlet-i Aliyye'nin kanununu ve halkın ahvâlini biliyoruz» derlerse yine soralım ki, kanunda mı bir kusur görüyorlar, yoksa icrâsında mı? Eğer kanunda kusur görürlerse neresindedir ve hangi bende râci'dir? Tayin edip bize dahi göstersinler. Zannederiz ki kanunda hiç kusur bulamazlar. Çünkü vilâyet nizam-nâmelerine bakıldığı halde köylüler için bile meclislere âzâ intihabına hakk-ı selâhiyet verilmiştir. Ve *Düstur*'da yazıldığına göre, kazalarda ve köylerde neler vuku' buluyor, zulüm veya adalet mi oluyor, vilâyet meclisi âzâsından her biri şifâhen veya tahrîren tahkik etmeğe ve ol vechile valilerin işlerine müdahale eylemeğe mezuniyet ve belki memuriyet verilmiştir. Ve herkes hakkını arayabilmek için bunların emsali nice ruhsatla i'tâ olunmuştur. Ve Memâlik-i Mahrûsa'nın ta bir köşesinde bulunan fakir bir köylü halini müdüre ve kaymakam ve valiye anlatamadığı halde Dersaadet'e, hatta huzur-ı merhamet-mevfûr-ı Şâhâneye arz edebilir. İşte kanunumuzda ne kusur vardır, söylesinler. Eğer o gazeteciler «Devlet-i Aliyye'nin kanununda kusur yoktur, ancak icrâ olunmuyor» derlerse, nasıl ki her gazetelerinde böyle diyorlar ve bu hali isbat için pek çok şeyler yazıyorlar, şu suretle onlara cevab veririz ki, Tuna vilâyetine bir kere baksanıza, ne ıslahat icrâ olunmuştur? Ezcümle umûr-ı maliyye ne yola girmiştir? Filvâki bunu herkes bilir ki, Devlet-i Aliyye'nin masârifâtı günü gününe verilmek üzere mukannen olup külliyetli bulunan vâridâtı ise tahsîl olunabildiği kadar gelmekte ve gayr-ı muntazam bir haldedir. Şimdi Tuna vilâyetinde tahsilât o derece yoluna girmiştir

ki, meselâ Sofya sancağında bekāyâ kalmadığından başka eskiden görülemez olan sâl muhasebesi şimdilerde beher mâh görülecek surete girmiştir. Ve bir mâhın hesabı diğer mâha tedâhül etmemektedir. Yapılan yollar ve şirketler ve mektepler ve devlet ve millete hayırlı işler ne raddelere varmıştır? İşte devletimizin istediği ve kanunumuzun emr ettiği böyle ve bunun daha ilerisi olan icrâlardır. Bunlar ise yavaş yavaş icra olunmaktadır.

Eğer o gazeteciler «Devletin emrini ve kanunun hükmünü icrâ etmek memurun insafına mı kalıyor? Ve bir vilâyete tesadüf eden bir insaf sened mi tutuluyor? Eğer memurlar insaf etmeyip de icra etmeyecek olurlarsa bunlara bir mes'uliyet yok mudur?» derlerse, nasıl ki diyorlar, buna dahi cevap veririz ki, kanunun hükmünü icrâ etmeyen memurlar için ceza vardır. Ve bu cezalar kanunnâmede yazılmıştır.

Eğer gazeteciler «cezayı bir kâğıda yazmakta fayda yoktur. Ceza her ne ise müstahak olana icrâ olunmalıdır. Meselâ kanunca asılması, kesilmesi lâzım gelen memuru değil, hatta pek cüz'î zulmü veya irtikâbı olan veya icrâya iktidarı olmayan nâkesleri getirip iş başına geçirmemeli ve o makūlelere bunca bir ibâdullahı ezdirmemeli. Halbuki bir memurun hakkında ceza edecek yine diğer memur olursa o dahi icrâ etmediği halde memurları icrâya cebr edecek bir kuvvet lâzım değil mi? İşte o kuvvet millet meclisinden daha başka ne olabilir? Efkâr-ı âmmenin millet meclisi istediği bunun içindir. Bunu istemek ise devlet ve millete hayırhâhlıktır.» derlerse, nasıl ki her gün diyorlar ve açıktan açığa yazıyorlar, artık bunun cevabı Devlet-i Aliyye'nin bugünlerde icrâ buyuracağı ıslahâttan anlaşılacaktır.

(*Muhbir*, nr. 28, 27 Şevval 1283/3 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XVIII

ŞEHİR POSTASİYLE GELEN BİR VARAKADIR

Beyoğlu'nda bir kahvehanede bulundum. Yanıma yakın bir ecnebi oturmuş, gazete okuyor ve karşısında sarı kırca sakallı, galiba ketebeden olmak gerek bir efendi oturuyordu. Bunlar politikadan bir çok lâkırdı ettiler. Dinledim. Efendi diyordu ki «canım senyör, gazeteler ne yazıyor? Bu sene acaba muharebe var mı?» Ecnebi dedi ki, «olmayacak. Zira Prusya'dan başka bir devlet hazır değildir».

Efendi — Ya gelecek sene?

Ecnebi — Hazırlık vardır. Muharebeden korkuluyor.

Efendi — Bu hazırlığın sebebi nedir?

Ecnebi — Sebepleri çok. Birincisi, bütün devletler Prusya'nın büyüklüğünden korkuyorlar.

Efendi — Her devleti korkutacak kadar Prusya büyüdü mü? Küçük bir devlet idi. Canım senyör, gücenmeyiniz, siz Prusyalı olmalısınız.

Ecnebi — Prusyalı'yım. Fakat doğru fikrimi söylerim.

Efendi — Pardon, fakat bir ricam var, Prusya nasıl büyüdü? Ve bu kuvveti nereden kazandı?

Ecnebi — Serbestlikten.

Efendi — Prusya'da ne türlü serbestlik var?

Ecnebi — Prusya'da birbirine karşı kor iki kuvvet var.

Efendi — İkilik ihtilâftır. Kuvvet ise ittihadla olur.

Ecnebi — Bu ihtilâf başkadır, sizin bildiğiniz gibi değil.

Efendi — Ne türlü ihtilâftır? Hele o iki kuvvet dediğiniz nedir?

Ecnebi — Kuvvetin biri hükûmet ve onunla beraber olan memurlar ve askerler ve papaslar. Öteki kuvvet millettir.

Efendi — Bunda ikilik göremiyorum. İkisi de milletten, ikisi de bir şey.

Ecnebi — Bir değil. Birincisi ikinciyi ayak altına almak ister.

Efendi — Canım, sizin memlekette kanun yok mudur?

Ecnebi — Kanun var, ama millet korkusu olmazsa, kanunu adalet ve müsâvât üzre icrâ edecek hangi hükûmettir?

Efendi — Öyle ise Prusya'da millet hükûmetten, hükûmet milletten korkuyor. Böyle korku içinde bir serbestlik göremiyorum. Birbirine em-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

niyet yok, karmakarışık bir şey. Elhamdülillâh bizde böyle karışıklık yok, emniyet var.

Ecnebi — Yok da Girid'in ve Rumeli'nin hali ne?

Efendi — Bu başka. Bu, politikadan husûle gelmiş bir şey, fakat sizdeki emniyetsizlik bizde yok.

Ecnebi — Öyle olsun. Lâkin Prusya'daki emniyetsizlik fena değil. Buna serbestlik derler.

Efendi — Canım senyör, bunun serbestlik neresinde?

Ecnebi — Millet serbest.

Efendi — Korkuyu ne yapalım?

Ecnebi — Nerde korku yok, orada adalet olmaz. Birlikte adalet Hüdâ'nındır. Kullar nüfûzda yalnız kalınca azarlar. Elbette şerîk ve rakîbe muhtaçtırlar.

Efendi — Ben ifadenizi anlamıyorum. Şu serbestlik nedir?

Ecnebi — Hükûmetin milletten korkması serbestlik değil mi?

Efendi — Bana kalırsa korkuya serbestlik demezler.

Ecnebi — Korkuya serbestlik şunun için denir ki, milletin malını münasebetsiz ve faydasız yerlere harcarlarsa ve kanunda müsâvât icrâ etmezlerse, millet gazeteleri vasıtasıyla bağırır, çağırır. İşte hükûmet bundan sakınıp, milletin bir pulu münasebetsiz yere sarf olunmaz ve kimseye haksızlık edilemez.

Efendi — Demek oldu ki millet serbest değil, gazeteler serbest. Gazetelerce, bizde dahi yetişecek kadar serbestlik var. Lâkin Prusya'nın büyümesi bundan değil, diyeceğim.

Ecnebi — Sade bundandır.

Efendi — Ben sanırdım ki Prusya'da bir millet meclisi var da işlere orada bakılıyor. Halbuki Prusya serbestliği yalnız gazetecilerin ağıza geleni söylemesinden ibaretmiş. İşte bu tuhaf.

Ecnebi — Millet meclisi de var. Fakat söylemeye, yazmaya serbest olmayan bir takım ağzı bağlı herifleri millet meclisi diyerek niçin toplamalı? Elbet söyleyenler ve yazanlar olmalı.

Efendi — Anladım, Avrupa'nın serbestlik sandığı, bilir bilmez boşboğazlık imiş. Bizde böyle serbestlik olmadığı daha alâ.

Ecnebi — Siz halinizden, biz de halimizden memnunuz.

Efendi — Millet meclisi, ihtimal ki, bazı memleketler için işe yaraya. Fakat gelelim ki Prusya'nın ne kadar askeri olabilecek? Büyük devletler ondan niçin korksunlar?

Ecnebi — Prusya sekiz yüz bin asker çıkarabilir. Ve askeri talimli ve Almanya'nın Prusya'ya meyli var. Bu Almanların ittihâdı hakkında ise Avrupa iki taraftır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAY Vİ

Efendi — Ben de Prusya kuvvetleşir sanırım. Zira İngiltere, Amerika, Rusya devletleri Prusya ile beraber diyorlar.

Efendi — Rusya'nın Prusya ile beraber olması Şark meselesiyçündür.

Efendi — Şark mes'elesi hakkında ne dersin? İngiltere Rusya ile beraber olabilir mi?

Ecnebi — Rusya ile İngiltere hiç bir mes'elede ittifak edemez. Hindistan sebebiyle. Asya kıt'asında bu iki devlet birbirine düşmandır. Düşmanlık içinde hiç dostluk olur mu?

Efendi — Rusya'nın Prusya ile ittifakı acaba sahîh midir?

Ecnebi — Bu da sahîh olamaz. Milletlerin ittihâdına ve serbestliğine Rusya nasıl muvafakat edebilir? Bir kimse kendisine muzır addettiği hususu diğerine istihsal için yardım eder mi?

Efendi — Fransa devleti acaba ne tarafta bulunacaktır?

Ecnebi — Milletlerin efkârına Fransa muvafakat göstermek öteden beri âdeti ise de Almanya'nın birleşmesine muvafakati meçhuldür.

Efendi — Öyle ise dünya karmakarışık bir halde imiş. Bunca milletlerin yiğitleri kurban koyunları gibi bezensin dursun ve ıyâl ve evlâdlarıyçün alınları teriyle kazandıkları ekmek parasını versinler de iğneli tüfenkler tedarik olunsun.

Ecnebi — Bu pek doğrudur.

Efendi — Şark mes'elesi nasıl olacak?

Ecnebi — Adalet kılıcıyla kesilecektir.

Efendi — Nasıl adalet?

Ecnebi — Cinse ve mezhebe bakmayarak bilcümle teba'a-i Osmaniyyenin nâil-i adâlet olmalarını temin edecek nizâmât ve ıslâhat yapılırsa kimsenin bir diyeceği kalmayacak ve her tarafta yanmakta olan ateşler birdenbire sönecektir ve Osmanlıların düşmanları mahzun ve dostları memnun olacaktır.

Efendi — Bu kolay şeydir. Hükûmet-i Osmaniyye zaten adâlet esası üzerine binâ olunmuştur.

Ecnebi — Böyledir ama bir takım hizmet ve menfaatlerden teba'anın birazı mahrum olmak olur mu?

Efendi — Vâkıa herkes istidâdına göre hissedâr olmalıdır. Hele buralar malum şeyler : Benim asıl muradım Avrupa'da serbestlik dedikleri nedir, anlamak idi. İfadenizden anladığım ise, hiç bir şey değildir. Büyükten küçüğe kadar ednâ ve â'lâ müsâvât üzre herkesin başı bir kanuna bağlı ve esir olmak serbestliktir. Her serbest kanuna esirdir. Ve böyle serbestlik bizim İslâm dinimizin emridir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ecenebi — Bilirim, öyledir. Sizin ikinci halife, adı ne? Hani pek adaletli idi. Hiç dinden dışarı çıkmadı. Ömer mi?

Efendi — Evet, Hazret-i Ömer'dir.

Ecnebi — Ben bir kitapta okudum ki o kendi oğlunu zina isbât ettikleriyçün başka adamlar gibi döğmüş. Çok adalet. Daha başka da var. Asıl Peygamberiniz.

Efendi — Evet, Sallallâhu aleyhi vesselâm.

Ecnebi — Benim kızım sirkat etse, Şeriat'ın hükmünü icrâ ederim demiş.

Efendi — Sahihtir, akılca da böyle olmak lâzım gelmez mi?

Ecnebi — Böyle.

Efendi — İşte herkesi böyle serbest yapmağa biz adalet ve insaf deriz. Ama Avrupalıların düzce tuttukları yol, düzce itaatsizlik görünüyor. Bunun adı serbâzlıktır. Serbestlik başka, serbâzlık başkadır. Şüphem yok ki, serbâzlık çok karışıklıklar yapar. Yazıklar olsun ki Avrupa milletleri böyle hülyalarla şu karışıklığa düşmüşler.

Ecnebi — Evet, dünyanın hiç bir yerinde rahat göremem. Hep insanlar çocuk gibi oyuncaklarla meşguldür. Saadet-hal sandıkları keyifler gaflet esrarının verdiği bîhûşluktan hâsıl olmuş hayâlât-ı bâtıladır.

Efendi — Keyfiyet dediğiniz gibidir. Ve bu keyfiyetten müstesna dahi yoktur. Bu halde Avrupalılar kimseyi ta'yîb etmesinler ve kendilerinin aldandıkları hayâlât oyuncaklarına sâirleri için aldanıyor demesinler. Herkesi kendi haline bıraksınlar. İşte serbestlik bundan olur.

Ecnebi — Garazkârlığı ne yapalım?

Efendi — Öyle ise bari garazkârlığa serbestlik demeyiniz, rica ederim.

Ecnebi — Canım serbestlikten vaz geçtim, daha bir diyeceğiniz var mı?

Efendi — Hayır. Fakat rica ederim gücenmeyiniz. Bunca ulûmun mûcidleri olan Şark ahalisini câhil ve ahmak sanmayınız.

Ecnebi — Lâkin Yunanlılar sizin aleyhinizde lâyihalar yazıp Avrupa'ya neşr ediyorlar. Siz niçin bunları görmezsiniz? Niçin Avrupalıların efkârını tashîh etmezsiniz?

Efendi — Aman bu lâyihalarda bize ne kusur buluyorlar?

Ecnebi — Herkeste var, bende de var. İstersen sabah buraya yollayayım. Aldır okut. Bak neler demişler?

.....

deyip bu iki politika budalaları kalkıp def' oldular.

(*Muhbir*, nr. 28, 27 Şevval 1283/3 Mart 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XIX

DÂHİLİYE

(Bir zat tarafından matbaamıza vârid olan tebrik-nâmedir :)

Muhbir'i birinci numerosundan beri alır, okurdum. Gazetenizin neşr-i maarif ü havâdis hususunda vatanımıza olan hizmet-i maddî vü manevîsini tasdik etmedik hiç kimse yoktur. Ve bu sözümü herkesin gazete-i mu'teberenizin mütalâasına gösterdiği hâhiş ve iştiyak isbata kâfidir zannederim. Bundan başka usul-i tahririyyece tuttuğunuz meslek, ki vatanımızın lisan-ı millîsidir, herkese kolaylıkla tefhîm-i efkâr yolunu açtığından asıl burası teşekküre şâyândır. Geçende her ne esbâba mebnî ise bir ay müddet ta'til ettirilmiş idi. İşte bu def'a müddet-i ta'til tekmil olmuş ve perşembe günü yine neşre başlamış. Dün bir adedini gördüm ve okudum. Doğrusu memnun oldum. Yine evvelki usul üzre, yani türkçe ve muhtasarca yazıp o meslekten ayrılmamanızı rica ile beraber lâzım gelen tebrik ve teşekkürümü îfa eylerim.

(Muhbir)

Bu zata arz-ı teşekkür ederiz. Ve bunun bir ciheti var ki, o da Türkçe yazılmasıdır. Bu yolda bazı şeyler beyan ederiz. Şöyle ki, bir takım kendini bilmezlerin ahalimiz hakkında «Maarif ve sanâyi'e hevesleri yoktur. Ezcümle mülkümüzde gazete mütalâasına itibar olunmuyor) diyerek ettikleri ta'n u teşnî'leri ne kadar haksız olduğuna bu dahi bir delildir. Şu asırlarda sahîhen her mülkün ihtiyâcât-ı aslîyyesi sırasında tutulan ve gazete denilen vesâit-i ma'rifetten şimdiye kadar mülkümüzde hangisi çıktı da halk rağbet etmedi? Lâkin yazık ki umûmun anlayışına elverişli ibârelerle yazılır ve daima doğru yazar bir gazete çıkmadı. Mülkümüzün değil böyle on beş yirmi, belki İstanbul'un yüz kadar gazeteye ihtiyacı vardır. Lâkin münşiyâne kaleme alınan gazeteler gibi değil. Çünkü gazetede matlûb olan sıhhat ü istikamet-i efkârdır. Yoksa öyle sanâyi'-i bedîiyye ile gayet mustalahâne kaleme alınmak ve sonradan ol sanayi'i okumamış olanlar onu anlamamak değildir. Böyle olan gazeteler havassa mahsustur. Onlar için i'tibar-ı âmme nasıl olur? Hiç bir adam bir kere alıp okuyup anlamadığı şeyi bir daha okur mu? Hem bu usul milletimizde yalnız gazetelerde câri değil, belki maarifin her bir cihetinde sârîdir.

Ezcümle sanâyi' ve fünûna dair kitapların kâffesi bile bu yolda kaleme alınmıştır. Onun için erbâb-ı sanâyi' bu kitapları okuyup istifade edemezler. Ancak san'atları görenek üzerinedir ki üstadından ne görmüş ise onu yapar, hatta yaptığı şeye kendiliğinden bir şey ilâve etmek hatırına gelse bile lonca ma'rifetiyle yolsuz edilmemek için yapamaz. Ve bu adam san'at kitaplarını nasıl okusun ki geçende fenn-i ziraata dair bir kitap okundu. İçinde işitilmedik lügat-ı arabiyye vü farisiyye hünerden sayılarak istimâl olunmuş. Ekici ve bahçıvan esnafı gibi ziraatle meşgul olanların işine yarar pek çok şeyler var. Ama toprak altına gömülmüş hazine gibi. Ezcümle «telkih» yazılmış. Ne olur, «telkih»in yerine «aşı» yazılsa idi? Türkçe okumağa iktidarı olan ve umûr-ı ziraatle meşgul bulunan bir adam okuyup faydalanırdı. Şimdi bir bahçıvan bu kitabı okuyup anlayım diye on beş sene de tahsil-i ilme mi çalışsın? Denirse ki çalışsın, o vakit bahçıvan kim olsun? Hem bu kadar tekellüfe ihtiyaç ne? Lisanımız yoluna konsun. İşte pekalâ «aşı» lâfzını herkes anlarken «telkih» yazmanın lüzumu nedir? Şimdi bu işi görse görse gazeteler görebilir. Şöyle ki, gazeteciler bütün bütün olmazsa dahi mümkün mertebe türkçe tabirât kullanmağa başlasalar. Ve imlâmızı yoluna koysalar. Yoksa yazsalar, yoksa yazmasalar. «Ahşam» demeseler, «Akşam» söyleseler. Giderek bu usul kitaplara ve mektuplara da sirâyet etse ve memleketimizde türkçe okuyup yazanlar her okuduğunu güzelce anlasa. Maarifin kıymeti umûmen tanılıp erbâb-ı kemâlin kadr ü şerefi artar. Nedir o kitaplarda görülen ıgrâkât-ı münşiyâne? Milletimizi maariften bî-behre bırakan bütün bu misillû şeyler değil mi? Zannederiz ki budur. Ukalâ-yı eslâfın teliflerine bakılsa hakikat-i hal meydana çıkar. Bu zatlar bütün teliflerini herkesin söylediği ve anladığı lugatlarla yazmışlardır. Hâşâ bu sözlerle müelliflere ta'rîz kasd eylemeyiz. Onlar geçmişler, öyle yapmışlar. Geçenin faydası yok. Hiç olmaz ise biz bari bu yolda onlara taklidi bırakıp da lisanımızı düzeltsek. Ve avâm-ı nâsa tefhîm-i maarif etmek tarîk-i suhûletini açsak. Kâtiplik ve yazı yazmak bir fenn-i mahsus olmasa, herkes zihnine gelen şeyi hemen kalemi eline aldığı gibi kâğıt üstüne koyuverse. Milletçe ilerlemek için önümüzde duran bir kârgir duvar kaldırılmış olur. İşte gazeteler, bir kere dediğimiz tarz üzre yazılmağa başlasın, ol vakit İstanbul'da günde yüz gazete çıksın. Bakalım ki nasıl herkes alır, okur. Arzumuz vechile vatanımızda geçenlerde *Mecmua-yı Maarif* ve *İlâve-i Âyîne-i Vatan* ve *Vatan* namlarıyla üç gazete neşr olunduğunu gördük, pek memnun olduk. Ol vakit *Muhbir* ta'til olunmuş idi. Tebrik edemedik. Bundan dolayı müteessifiz. Vatanımızın her cihetle istifadesi mültezemimiz olmakla bu gazetelerin devamını temenni ile beraber müellif ve muharrirlerini tebrik ederiz. Ve emsâl-i kesîresini dahi ashâb-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

maarifin himmet-i mahsusalarından bekleriz. Ancak *Âyine-i Vatan*'ın bu günlerde ukde-i te'hire düştüğü kemâl-i teessüfle görüldü. Bunun sebebi vâridâtının masrafına karşı gelememesi olmalıdır. Bizde hiç bir san'at ilerlememiş olduğu gibi, fenn-i tasvir dahi pek geride olduğundan burada öyle bir resimli gazete çıkarmak filhakika gayet müşkildir. Zira Avrupa'da olduğu gibi burada adam başına bir ressam bulunamaz. Ve oymacılık dahi yok hükmündedir. Bu sebeblerle resimler pahalı çıkar. Halk ise bu misillû maarife henüz alışamayıp kifayet-i mikdar müşteri bulamaz. Ve o halde îrâdı masrafa vefa etmez. Lâkin o gazetenin vâzı'ı bulunan zât-ı hamiyet-simât bu yolda ihtiyar ettiği fedakârlık hasebiyle millet beyninde memdûhiyetle kesb-i nâm u imtiyâz eylediğinden günden güne tekessürüyle iftihar olunan ashâb-ı gayret ü hamiyetin mu'âvenetleri inzimâmıyla yine ihyâsına muvaffak olmasını ümid ve istid'â ederiz.

(*Muhbir*, nr. 37, 29 Zilhicce 1283/5 Mayıs 1867, s. 1-2).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

XX

LÂYİHA

456 numaralı *Tasvir-i Efkâr* bir makale-i mahsûsa neşriyle millet-i İslâmiyyeyi muhtacîn hakkında bir iâne-i muntazamaya davet etmiş ve bu iâne herkes fitresi nisbetinde, beher sene biraz şey vermekle husûle geleceğini ihtâr eylemiş. Ve bazı muhtaçların acınacak hallerini şerhle, arzu olunan iânenin şiddet-i vücûbunu göstermiş. Aferin, sad aferin öyle zihinlere ki böyle hayırlar düşünürler. Tahsîn, hezâr tahsîn ol ellere ki, kalemleriyle şefkat ve hamiyet deşerler. Ya nasıl tahsîn olunmaya ki, yazdığı hakikat-i hali tasdik etmemek muhaldir. Ve tasdik edenler acımamak ve ağlamamak ihtimali yoktur. Ya nasıl ağlamaya ki, kimsesiz olup da, hasta düşen bir kadın toprak üstünde yatarak ve bir içim suya hasret çekerek vefat ederse buna yürek mi dayanır?

Milletinden â'lâ ve ednâyı hep bir kardeş tutan ve zekât ve fitreye niçin borçlu olduğunu tanıyan Müslümanlar, sokaklarda dilenen yetim ve kör ve alîl, bîkes muhtaçların hallerini görmeğe tahammül edebilir mi? Bütün halk şefkat etmeğe dinince borçlu olduğunu bilen ehl-i iman, kendi nâil olduğu rahattan mümin kardeşini hissedâr etmemeğe hiç razı olur mu? Dinimizin esası ubûdiyet ve şefkatten ibaret olduğuna şüphe mi vardır? Millet-i İslâmiyyenin kesret-i sadakati işte bu esasın şefkat şıkkına mebnî değil midir? Hâlâ ehl-i İslâmdan daha ziyade sadaka ve iâne veren hangi millet vardır?

Şu kadar ki, bu veriş bir idare-i muntazama tahtında bulunmadığından beri kesret ve faydası görünemiyor. Eğer herkesin beher sene ve aralık aralık vermekte olduğu zekât ve sadakât bir yere toplanıp, *Kur'an-ı azîmü'ş-şan*'da masârif-i müstahaka olduğu beyan buyurulan fukara sınıflarına yoluyla sarf edilse, şu iâne ne raddelere varır? Ve ol vakit bakılmadık hasta mı, yoksa sokaklarda dilenen alîl ve biçâre mi kalır? Elbette kalmaz. Lâkin yazıklar olsun ki, şu sadakâtı vakit ve zamanıyla bir sandığa toplayıp mahall-i lâyıkına sarf etmek usul-i şer'iyyesine çoktan beri riayet olunmamış. İşte bu riayetsizliğin cezası olarak ehl-i İslâmın yüreğini parçalayacak derecede acınacak âcizler peydâ olmuştur. Ve bu aceze gittikçe tekessür etmekte bulunmuştur. Riayet olunmamış, nasıl de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

miyelim ki din-i İslâmın ibtidâ-yı zuhûrundan yani zarf-ı şefkat ve rahmet olan vakt-i saadet'te «Alâ sahibihi etvalu't-tahiyyât»[1] ve hususen Hazret-i Ebubekir ve Ömer radiyallâhu Taâlâ anhumâ zaman-ı merhamet-iktirânlarındaki cem' ve sarf usulü nereye gitmiştir?

Usul-i mezbûreyi kitaplarımızda okudukça kaybettiğimize acımıyoruz desek, yalan olmaz mı? Millet-i İslâmiyyenin kitaplarında usul-i mezbûre gibi güzel tedbirleri alıp da, milletlerine o yolda hayır yapan ecnebilere niçin gıpta ve hased olsun etmiyelim? Kendi usulümüzü kendi elimizle başkalarına verip de, kendimiz bir müddet gaflet etmiş isek de, aklımız başımıza geldiği vakit, niçin başkasının malı gibi taklid ederiz? Varalım, bakalım unutmuş olduğumuz usulümüzü hatırlayalım ve kendimizi dalgınlıktan kurtaralım.

«Huz min emvâlihim sadaka»[2] âyet-i kerîmesinin hükm-i celîli ile me'mur buyurulan aleyhissalât vesselâm Efendimiz ve ondan sonra eimme-i Müslimîn ve ümerâ-yı Müslimîn olan Hulefâ-yı kirâm taraf taraf memurlar çıkarıp, agniyâdan zekât ve sadakalarını toplayıp, topunu bir yere cem'le o tarihte muhtac ve âciz bulunan muhacirîn fukarâsına lüzumu vechile sarf buyurdukları nasıl unutulabilir? Kütüb-i fıkhıyyeden *İhtiyar* nâm kitapta, emvâl-i zâhirede olduğu gibi emvâl-i bâtınada dahi hakk-ı ahz hükûmetindir. Zekâtını kendi eliyle veren Müslüman, sahib-i hükûmet tarafından vekil gibi olur, dediği bu hükm-i celîle mebnî değil midir? («Emvâl-i zâhire» öşür ve sâire vergilerdir. «Emvâl-i bâtına» zekât ve kefâret vesâir sadakâttır.) Bil-ittifak sahîheyn olan Buharî ve Müslim (rahmetullâhi aleyhima) Hazretlerinin hadis kitaplarında rivayet kılınan «fe tu'hazu min agniyâ'ihim fe teruddu fi fukarâ'ihim»[3] hadis-i şerîfinin mânâ-yı lâtîfi, Müslümanların gınâ-yı şer'îsi olanlarından zekât ve sadakaları alınıp fukarasına verilir, demek olduğunu herkes anlar ya! Sallâllâhu Teâlâ aleyhi ve sellem Efendimiz, Hazret-i Mu'âz'ı (radiyallâhu Teâlâ anh) Yemen tarafına gönderdiği vakit oranın müslüman olan ahalisine ahkâm-ı dîniyyeden ne ta'lîm olunması lâzım geleceğini emir buyurdukları hadîs-i şerîfde, en âhir emr-i âlîleri «Huz hâ min agniyâ'ihim ve da' hâ fi fukarâ'ihim» olduğu *Şerh-i mecma*'da mestûrdur. «Ey Mu'az, sadakâtı ganîlerden al, fakirlerine ver» mânâ-yı şerîfi hükm-i sâbıkı ne derece te'kid eylemiştir! Bu sebeptendir ki Hazret-i Mu'az (radiyallâhu Teâlâ anh) Yemen'de ahkâm-ı şer'iyyeyi tebliğ buyurduğu sırada «İ'tûnî bi hamîsin ev lebîsin; âhızuhu minküm fi's-sadaka

1 O saadet zamanının sahibine uzun uzun selâmlar olsun.

2 Onların mallarından sadaka (zekât) al.

3 Sen onların zenginlerinden alır ve fakirlerine verirsin.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fe innehu eyser aleykum ve enfa' l'il-muhacirîne bi'l-Medine» demiştir. Nitekim *Mültekâ* şârihi Vahdetî (radiyallâhu anh) kütüb-i mu'tebereden nakl eylemiştir. («Hamîs» o tarihte Yemen'de dokunur beş zira' bez topu olup «lebîs» ise kesilmiş eski gömlek ve kullanılmış entari gibi elbiseden ibarettir). Me'âl-i tebliğ «Ey ehl-i Yemen! Siz bana hamîs veya lebîs, yani cedîd ve atîk her ne isterseniz getiriniz. Onu sizden sadakâtınız yerine alayım. Bu sizce de çok kolaydır. Ve Medine'de bulunan muhâcirîn fukarası için dahi pek fâidelidir» demek olur. İşte bu yazılan deliller gösterir ki, elbet sadakât-ı kesîre emniyet olunacak bir yere cem' olundukta, bu mecma'ada bir kuvvet peydâ olup, bu kuvvet ile çok menfaat yapılacaktır. Şüphe yok böyledir. Eğer iş böyle olmasaydı, hiç cümlenin metbu' ve a'lemi olan aleyhissalât vesselâm Efendimiz bu tarîki ihtiyar ve emir buyururlar mıydı? Artık cemiyette olan kuvveti tarife hacet kalmadı ki tafsîl edeyim. Bir adamın vereceği zekât ve fitre ve sadakadan ne hâsıl olabilir? Meselâ beş yüz bin nüfusu mütecâviz olan İstanbul ahâli-yi Müslimesinin zekât ve sadakâtı bir yere toplandığı halde mecmû'u nerelere bâliğ olacağı ve onlar ile her sınıf fukara ve muhtacîn pek güzel idare olunacağını çocuklar bile anlar.

Artık gelelim, dinimizin ibtidâsını ve bize emr ü fermân-ı âlîsini düşünelim ve şer'an borçlu olduğumuz cihetle, öteden beri veregeldiğimiz zekât ve sadakâtımızı, hep bir yere toplayalım ve hükûmet-i seniyyenin taht-ı nezaretinde olunmak üzere intihâb edeceğimiz mu'teber ve emin zatların ma'rifetiyle vaz edeceğimiz sandık, müstahak olan fukaranın hâcât-ı zaruriyyelerine sarf edelim. Zira bu bâbda hiç bir veçhile gayret ve fedâya muhtaç değiliz. Yeniden bir şey icad etmiyoruz. Öteden beri şer'an borçlu olduğumuz sadakâtı vereceğiz. Ve yeni usul tutmuyoruz.

Bu gösterdiğimiz usul dinimizin yoludur. Ve muktedâ-yı â'zâm Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu Teâlâ aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri'nden biş-şeref sâdır olan akvâl ve ef'âlin hükmüdür. Fil-asl usul-i şer'iyyemiz bu iken riâyet etmemek elimizden gelmeyeceğini artık anlayalım. Fakat bunca emvâl-i mecmû'ayı intihâb edeceğimiz ümenâya teslim ettiğimiz halde onu telef ve sarfdan vikâye etmeğe ve mahall-i lâyıkında hüsn-i istimâl eylemeğe bizi kim te'min eder denirse, filvaki' burası hatıra gelir, hem de gelmelidir. Lâkin her an saadet-hâlimizi düşünmeğe borçlu olan hükûmet-i seniyye bizi te'min eder. Hâsılı hükûmetin nezâreti hâricinde bir şey yapmağa kalkışamayacağımız cihetle müsterih olmalıyız. Ve «eğer biz zekât ve fitre ve nezir ve kefâret vesâir sadakâtımızı kendi elimizle bir fakire vermeğe alıştık. Şimdi bir mahalle cem' edip müte'addid fukaraya sarf olunmak ve kime harc olunduğunu isim ve resmiyle biz bilmemek şer'an câiz olur mu?» denirse, hakikat burası

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dahi âdet ve görenek iktizâsınca, bazı kesânın hatırına gelmez denilemez. Ve her kimin hatırına gelirse mahall-i lâyıka arz edip şüphesini hallet-mek lâzımdır. Lâkin Hazret-i Mu'âz'ın (radiyallâhu Teâlâ anh) «İ'tûnî bi hamîsin...» tebliğ-i sâbıkını mütalâa ettiğimiz halde ve Asr-ı saadetteki tasarrufâtı düşündüğümüz vakitte, anlarız ki, zekât ve sadakâtı toplayıp ve karıştırıp bir beldeden diğer belde fukarâsına nakl etmek bile şer'an câizdir. Biz ise memleketimizden çıkarmayacağız.

Müte'addit fukaraya sarf olunmak bahsine gelince, bir adam zekât veya fitre vesâir sadakâtını bir fakire veya müte'addit fukarâya veyahut bir cemaat-i kesîre toplayıp bir adama ve daha ziyadeye sarf etmek câiz olduğu, *Hâniye, Bedâyi', Muhît, Şerh-i Zeyla'i, Şerh-i Vahdeti* ve sâir kütüb-i mu'teberede beyan olunmuştur.

Kendi eliyle vermek meselesine gelince, bir adam zekât veya fitresini fukarâya sarf olunmak için diğer bir adama def' eylemek şer'en kâfi olduğu vesâir kütüb-i fıkhiyyede yazılmıştır. Biz ise fukarâ şuradan alsın diye getirip sokakta kaldırım üstüne bırakmayacağız. Elbet bir idare teşkil olunduğu halde her mahalle veya esnaf tarafından intihab olunmuş bir adamın eline vereceğiz. Bu suretle def' ise kâfidir.

Şu kadar ki bazı sadakâtta sevapça efdall olan vakti fevt etmemelidir. Vakt-i sevâba riâyet olunmak ise hîn-i def'de kâfidir. Vakt-i sarfı tayin etmek dâfi'in üzerine şer'en lâzım değildir...

(*Muhbir*, nr. 11, 27 Ramazan 1283/3 Şubat 1867).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

EBÜZZİYA TEVFİK

I. YENİ OSMANLILAR TARİHİ'nden 599
II. NÜMUNE-İ EDEBİYAT-I OSMANİYE'den 618
III. ŞİNASİ 622
IV. FİLOLOJİ - LENGÜİSTİK 627
V. MUÂHEZE VE TENKİD KELİMELERİNE AİT İZAHAT 629
VI. ECEL-İ KAZA'dan 631

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

YENİ OSMANLILAR TARİHİ'nden

1

Courrier d'Orient gazetehânesi Beyoğlu'nda Asmalımescit sokağında dört katlı kâgir bir bina dahilindeydi. Sâhip ve muharriri olan Mösyö Giampiétri Korsikalı bir Fransız olarak ser-tâ-be-pâ tarafdâr-ı teceddüd, gayet âteşîn bir fikir ve lisana mâlik, mâder-i tabiatın bunca ni'am-ı saadetine mazhar olan memleketimizin su-i idâre yüzünden girifdâr olduğu belâyı fakrdan dolayı erbâb-ı hükûmete her fırsat düştükçe nefrîn-hân olmağa münhemik bir adamdı. Bu sebeplerin icâbâtından olmak üzre Şinasi ile beyinlerinde bir râbıta-i fikriyye hasıl olmuştur.

Hattâ Şinasi'yi ikinci defa da Paris'e o göndermiş ve Şinasi ile Kemal arasında cereyan eden muhaberâta kendisi vesâtet etmekte bulunmuştu. Çünkü Şinasi hiç bir ferde, velev iki kelimeyi şâmil olsun, Paris'ten mektup yazmamıştır. Giampiétri'ye dahi Paris'teki bir dostunu tavsît ile iş'ârâtta bulunur ve Giampiétri'den vârid olan cevapları yine o dostun mektuplarında okurdu. Efendinin bu hâli vesvesenin mertebe-i mecnûnânesiyle tefsîr olunabilir.

Kemal Bey Courrier d'Orient matbaasında med'ûv olduğu saatte isbât-ı vücûd ettiği vakit odada Kıbrıs mutasarrıfı Ziya Bey ile Sakakini nâmında bir İtalyan ve bir de sâhib-i matbaa bulunuyordu. Kemal, Ziya Bey'i o güne kadar uzaktan tanırdı, Ziya Bey ise Kemal'i şahsen de tanımazdı. Yekdiğerinin ulüvv-i efkâr u irfânına âsâr-ı münteşireleriyle dûrdan meftûn olan bu iki sâhib-i kemâl orada büyük küçük iki birâder-i mütehassir gibi derhal muânaka eylemişler ve o anda ezelî olan muhâdenet-i fıtriyyelerinin ilcâât-ı tabiiyyesine terk-i zimâmdan başka bir şey yapmamışlardır.

Sakakini, Mısır'da Fazıl Mustafa Paşa merhumun müessesâtından olan şeker fabrikasının idare memuru olduğu halde, İsmail Paşa'nın verâset-i Mısrîye kadar bir inhimâk-i tama'âne ile bu fabrikayı Fazıl Paşa'dan gasbetmesi üzerine Paris'e paşasının yanına çekilmiş sâhib-i nâmus u vicdan bir İtalyan idi. O tarihte kırk yaşlarında kadar olan bu adam, lisân-ı mâder-zâddan maada fasîh surette Arapça söyler, selâsetle Türkçe ifâde-i merâm eder, gayet nezîh, gayet fatîn sevimli bir adamdı.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kemal Bey gelinceye kadar Ziya Bey sebeb-i da'veti bilmiyordu. Yalnız mühim bir mesele müzakeresi için alafranga Nisan'ın 13 üncü Cumartesi günü saat sekizde Courrier d'Orient matbaasında bulunmak zahmetini lütfen ihtiyâr etmeleri ricasını mutazammın bir gün evvel bir davet-nâme almıştı. Kemal'e de aynen böyle bir davet-nâme vârid olmuştu. İmza Sakakini idi.

Her iki davet-nâme de şöyle bir tahşiyeyi hâvi idi :

«Şayet yevm-i mezkûr için bir mâni'-i icâbet olduğu halde, ta'lîk edilecek yevm-i mülâkatın lütfen iş'ârı» temenni olunmuştu. Bu hâle nazaran her ikisi de sebeb-i davetten haberdar değildiler. Sakakini kendisini de bu zatlara takdim ettirdikten sonra Fazıl Paşa tarafından Ziya ve Kemal Bey'lere hitâben Fransızca yazılmış olan bir mektubu cehren okumağa başladı. Mektup şu me'alde idi :

«Memleketimizin sevk olunageldiği mehâlik cümlemizin malûmudur. Zaman bizlere bir vazife-i mukaddese tahmîl etmiştir ki o da henüz vakit varken mülkü bu tehlikeye düşmekten kurtaracak mânialar vücuda getirmeğe sa'y etmek ve istikbâl için te'min-i muvaffakiyet eylemektir.

Sizler memleketinizin efkâr-ı münevvere ile şöhret-şiâr iki sâhib-i kalemisiniz. Hamiyetiniz, gayretiniz, dirâyetiniz sizi çekemeyen ve memuriyetle nefy etmek isteyen muhribân-ı vatanın bile müsellemidir.

Gayet vâsi' olan saha-i hürriyette vatanın saadet ve selâmetine kaleminizle hizmet etmek zamanıdır. Sizi bu hizmeti birlikte ifâ için Paris'e davet ediyorum. Meftûr olduğunuz hamiyet-i vatanperverâneden ümitvârım ki, ayn-ı hamiyet neticesi olan bu davete icâbet buyrulur.

Hiç bir fikr-i diğere mahmûl olmayacağından emin olduğum için, serbestçe beyân ederim ki, maksadı istihsâl edinceye kadar hepinizi ve beraber götürmeğe lüzûm gördüğünüz erbâb-ı kalem ü hamiyeti ikdâr edecek kadar param var ve emrinize müheyyâdır.

Mustafa Fazıl»

Uzun uzadıya müzakereye hâcet kalmadan Sakakini'ye cevâb-ı muvafakat verildi ve Agâh Efendi ile Suavi'nin dahi birlikte götürülmesi, yani bu çâr-rükn-i hürriyetin azîmeti kararlaştırıldı. Suavi'ye bir adam gönderilmek iktizâ ediyordu. Bunu yine Mösyö Giampiétri buldu. Matbaasının reisü'l-mürettibîni olan Kalavasi[1] nâmında bir adam bu gibi bir hizmeti ifâ edecek istidâdı hâizdi. Çünkü Türkçe bilirdi, Suavi ise Fransızca bilmediğinden mutlaka böyle bir adama lüzum vardı.

---

1 Bu Mösyö Kalavasi, elyevm Mekteb-i Sultani dahiliye müdürü bulunan Kalavasi Efendi'nin pederidir. (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Kemal Bey, memur olduğu günün akşamından itibaren geceleri kâh Fuad Paşa merhumun konağına ve kâh onun delâletiyle Yusuf Kâmil Paşa konağına gidiyordu. Fuad Paşa merhum Kemal'in edebiyat-ı garbiyye ve siyasiyât-ı asriyye hakkındaki tebebbuâtına hayran olmuştu.

Yusuf Kâmil Paşa ise Şark Encümen-i Daniş ü İrfânı riyâset-i vâlâsını hâiz bir sâhib-i kemal olduğundan, Kemal'in öyle genç yaşında Arap ve Acem'in en benâm şuarâ ve üdebâsı âsâr ve ebyâtı hakkında serdettiği efkâr ve muhakemâtı dinledikçe bu ihâtasından dolayı irfan ve ittikâsına meftûnâne senâ-hân olmuştu.

Kâmil Paşa —bir nevi muziplik ile— neşât-âver-i nâdî-yi urefâ olacak ifşââtta bulunmakla mütelezziz zevâttan idi. Yine bir gece Kemal ile edebiyat ve üdebâ üzerine mübâhase ederlerken, «Haberin var mı Kemal Bey! Nâzır Paşa Hazretleri sizin için ne diyorlar? 'Kemâl'i yola getiremediğim için mümkün olsa asardım, astıktan sonra da altına geçip ağlardım', diyorlar» der.

Kemal de bilâ-te'emmül, «Kalb kalbin aynasıdır derler, meğer sahih imiş. Ben de Nâzır Paşa Hazretleri için aynı fikirdeyim» cevabını vermiş, ve Kâmil Paşa bu bedîhe-gûyâne mukabeleden fevka'l-gâye zevk-yâb olmakla, kat'a münfa'il olmayacağından emin olduğu Fuad Paşa merhuma dahi ertesi günü Kemal'in cevabını yetiştirmiştir.

Kemal Bey bu iki büyük adamın o günlerde hemen gece aşırı meclislerine devam ediyordu. Bu lezzetten yalnız Âlî Paşa mahrumdu. Çünkü ne Fuad Paşa, ne de Kâmil Paşa Kemal'i Âlî Paşa ile görüştürmeğe ikna edebilmişlerdi.

Kemal'in bu iki zâtın konağına müdâvemeti ve şathiyât ile onların teveccühünü kazanmağa gayreti zarurîydi. Çünkü vakit kazanmağa ihtiyaç vardı. Halbuki bir taraftan Bâbıâli bir an evvel Erzurum'a azîmetini ta'cîl ediyordu.

Kemal ise Siyavuş Paşa evkafı tevliyetinden dolayı Evkaf Nezâretinde rü'yet ettiği muhasebeyi bahane ediyor ve ondan otuz kırk bin kuruş bir galleye intizâr eylediğinden kapıdan azîmeti ta'cîl olundukça makam-ı mazerette bu muhasebe-i vakfiyyeyi haber veriyor ve lütfen makam-ı sadâretten Evkaf Nezâretine muhasebenin sür'at-i rü'yeti emir buyrulsun, diye istirhamda bulunuyordu.

Bu bahaneler ve leyte ve laallerle Muharrem'in on ikisine. yani 1867 senesi Mayıs'ının on altısına kadar vakit geçirildi. Fakat ondan iki gün evvel, o tarihte Meclis-i Vâlâ başkâtibi bulunan Mahmud Celâleddin Bey'den aldığı bir tezkerede masârif-i zaruriyyeye medâr olmak üzre Âlî ve Kâmil ve Fuad Paşalar tarafından bir atiyye tertib edildiği iş'âr olunurdu. Demek ki bir an evvel gitmesi için para da veriliyordu. Halbuki bu su-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

retle Bâbıâli veya zevât-ı âliyye isticâlde bulunmamış olsalar da o günlerde azîmet takarrür etmişti.

Mahmud Celâleddin Bey'e iş'âr-ı vâki'i üzerine Kemal Bey şu tezkereyi yazmağa mecbur oldu :

Suret-i tezkere

«Evkaf-ı Hümâyun hazine-i celîlesinde der-dest-i tesviye bulunan bir kâğıdın hitâm bulmak derecesine gelmesi cihetiyle bugünlerde ele bir otuz bin kuruştan ziyade para geçeceğini geçen gün taraf-ı âlî-yi kerîmânelerine ifâde etmiştim. Elde mevcut olan akçayı karşılık göstererek bugün bir istikraz akdetmiş olduğumdan, bunun mahsulü düyûn-ı mevcûde-i kemterânemi tesviye ettikten başka yol masârifine kifâyet edecek derecede bulunmuştur. İşte şimdiye kadar Dersaadet'te ikâmet-i âcizânem esbâbından biri olan ihtiyaç ber-taraf oldu ve vükelâ-yı fihâm hazerâtı tarafından inâyeten tertip buyurulmakta olduğu tebşirât-ı vâkıa-i devletlerinden müstebân olan atiyeye hâcet kalmadı. Bu halde zikrolunan atiye-i celîleyi almaklığım lâzım gelse, hem müşârünileyhim hazerâtının işbu fazilet-i muhsine ve âciz-perverânelerini mahalline masrufiyet şerîtasından ayırmış ve hem de öteden beri kemal-i şiddetle zaruret çekmekte iken muhafazasında sebat eylediğim meşreb-i kanaatkârîye halel getirmiş olacağımdan, şimdiki halde böyle bir niyet-i âtıfet-kârî ile isbat buyurulan teveccühât-ı seniyye-i bende-perverânenin bittabi kalb-i ahkarâneme bahşettiği gencine-i fahr u ibtihâc ile iktifâ ve husûl-i fiiliyâtının bir ihtiyac-ı sahîh zamanına ta'lîkini istid'â eylediğimin bir münasebetle efendilerimize arz ve beyanını, hakk-ı kemterânemde bu âtıfet-i celîlenin zuhûruna vasıta olan inâyet-i seniyye-i mekârim-kârîlerinden suret-i mahsûsada istirhâm ederim.

Bugün meblâğ-ı müstakrazın ahzi için erken gitmekliğim lâzım geldiğinden ve beyân-ı hâlin tehirini dahi münasip göremediğimden, biz-zarûre devlethânelerine gelmek şerefine mazhar olamayarak defa'atle meşhûd-i çeşm-i mefharetim olan afv u âtıfet-i tevazu'kârî-yi kerîmânelerine istinâden şu ümniye-i kemterânemin dahi kalemen arz ve tebliğine cesaret eylediğim muhât-ı ilm-i âlîleri buyuruldukta ol babda.

12 Muharrem sene 1284/17 Mayıs 1867

Kemal»

Bu tezkerenin tahrir ve irsâl edildiği günün ferdâsı olan Cuma günü ki, 1867 senesi efrencî Mayıs'ının on yedisine müsadiftir, Fraissinet'nin Bosphore nâmındaki vapuru Ziya Bey ile Kemal'i müstashib olduğu halde

tulu'-ı şemsle beraber Sarayburnu'nu Marmara'ya doğru dolaşıyordu.

Kemal'in bu suretle Avrupa'ya azîmetinden ne ailesi, ne de pederi Asım Bey haberdardı. Agâh Efendi de birlikte alınmamıştı. Suavi'nin Kastamonu'dan gelmesine muntazır olacak ve sonra onunla gelecek, Ziya Bey ile Kemal onları Mesina'da bekleyecekti.

Sakakini, iki beye müstevfi harcırahlar vermişti. Ziya Bey'in, iâşesi münhasıran kesesine ait büyücek bir ailesi, tabir-i âharla hatırı sayılır mükemmel bir dairesi vardı. Kemal Bey'in ise bir zevce ve bir kerime-i sagîresi olarak onları ise kendisiyle beraber zaten pederi besliyordu.

Mustafa Fazıl Paşa merhum buralarına kadar herkesi, her şeyi mükemmelen tahkîk ettirmiş, hattâ ne kendisi aldanmış, ne de memur ettiği adam başkalarını aldatmıştı. Binaenaleyh Kemal Bey'e on bin frank ve Ziya Bey'e yirmi bini hânesine bırakılmak üzere otuz bin frank verilmiştir.

Perşembe günü akşam üzeri saat on bir buçukta o tarihte Fransa sefarethânesinin karşısında, şimdiki Karlman mağazasının bulunduğu mahalde kâin olan Valori lokantasında birleşmek kararlaştırılmıştı.

Ziya Bey, lokantanın cadde üzerindeki şehnişininde oturmuş bulunacak, Kemal'in geleceği semte nigerân olacak. Kemal de uzaktan şehnişindeki Ziya Bey'i görecek.

Bu suretle gurûb-ı şemse kadar orada kalınacak. Evvelâ Ziya Bey yukardan inecek, Kemal'e kat'a bakmadan çıkarak, karşı cihette Fransa sefaretine müntehi yokuştan aşağı inecek. Lokantadaki Kemal ise evvelâ nazarıyla, biraz sonra da bil-fiil beyi takip edecek.

Şu tarz-ı ihtiyat ki, bugün için şâyân-ı istihzâ hâlâtdandır, o zaman için dahi bir ihtiyat-ı müfritti. Fakat bu gibi ef'âl ve harekâta me'lûfiyet hâsıl edilmeyen bir zamanda birinci olarak tasaddî edenler, ifrat ve tefritten kendilerini alamazlarsa mazurdurlar.

O tarihte Dersaadet Fransa sefiri Mösyö Bourrée idi. Bu zat, Napolyon'un saltanat-ı Osmaniyye nezdine gönderdiği süferânın, Marki de Moustier'den sonra en değerlisi ve onun halefiydi. Hattâ De Moustier buradan Hariciye Nezâreti'ne davet ve nasb olunmuş olmasına nazaran Şark'a gönderilen süferânın Fransa hükûmetince meziyât-ı fevkalâde ashâbından intihâb ve tayin olunageldiği sâbit olur. Binâenaleyh hem Fazıl Paşa tarafından, hem de Giampiétri vesâtetiyle talimat almış olan Mösyö Bourrée beylere sefâretin kabul salonunda muntazır bulunacaktı.

Binâenaleyh bu iki refîk-i siyaset Mösyö Bourrée'ye mülâki olarak akşam taâmını birlikte etmişler ve gece saat iki buçukta tebdîl-i kıyafet ederek refakatlerinde maiyet vapuru efrâdı olduğu halde sefâretin ard

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kapısından çıkıp Tophane iskelesinde bekleyen sandala binerek Fraissinet vapuruna çıkmışlardır.

— Üçüncü Fasıl —

Mevkufin

Beylerin terk-i memuriyetle Avrupa'ya savuştuklarından iki gün sonra umûm İstanbul halkı haberdar olmuştu. Fakat nereye ve ne maksatla gittiklerini bittabi kimse bilmediğinden, herkes aklınca bir şey yakıştırıp söylüyordu.

Azîmetin hakikatinden haberdâr olanlardan ise bugün ber-hayat olarak iki kişi mevcuttur ki biri bu muharrir-i âciz, diğeri de -ismini söylemeğe mezûn olmadığım cihetle bittabi burada sükûta mecbur olduğum- kirâm-ı üdebâdan bir zattır.

Bu şâyia-i firârdan iki gün sonra İstanbul ahalisi için mûcib-i merak ve bizim için hakikaten bâdi-yi havf u telâş bir vak'a daha hudûs etti.

Muharrem'in onaltıncı Pazartesi günü sabahleyin haber alındı ki Kapı kethüdası Azmi Bey ile Şâkir Efendi[2], Bâb-ı Seraskeri memurlarından Tahsin Efendi[3], müderrisînden Hoca Veliyüddin ve Süleymaniyeli fuzalâdan Mehmed Efendi'ler, Cerrahpaşalı Salih Efendi evlerinden, medreselerinden kaldırılıp üç anbarlıya i'zâm ile gemide tevfik olunmuşlar.

Vak'a sahîh idi. Bu halde hepimizin başında bir muhâtara-i uzmâ dolaşıyor demekti. Reşad, Nuri ve Mehmed Beyleri vak'adan haberdâr etmek iktizâ etti. Derhal, Köprübaşı'nda alış verişte bulunduğum tavukçu Karagöz'ün dükkânına giderek beylerin geçmesine muntazır oldum. Bi-eyyi-hâlin üç arkadaştan biri oradan geçecekti. Dediğim dükkân, elyevm Kâni Efendi'nin akmişe-i harîriyye mağazasının kâin olduğu mahal idi ki her tarafa nezâreti şâmildi.

Yirmi dakika sonra Reşad Bey zuhûr etti. İçeriye alarak vak'ayı anlattım. Nuri Bey o gece Eyüp'te kayınvaldesindeymiş.

Saat beşte Tasvir-i Efkâr matbaasına gelmesi mukarrermiş. Demek ki, Nuri muhatarada değildi. Çünkü nerede bulunduğundan hükûmet haberdâr olamayacaktı. Fakat Mehmed Bey! İşte onu düşünmeğe başladık. Filhakika biraz sonra da aheste-revâne Nuri Bey'in Bahçekapısı'na doğru teveccühü görüldü. Onu da dükkâna aldık. Meseleyi anlattık. Üçümüz de

---

2 Karagöz gazetesi sahibi Fuad Beyefendi'nin pederleri Şâkir Efendi merhumdur ki serdâr-ı ekrem Ömer Paşa divan kâtipliğiyle meşhur, ricâl-i asırdan bir sâhib-i hamiyetti (Not metne aittir).

3 Suriye valisi Nâzım Paşa Hazretleri'nin pederleridir (Not metne aittir).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Courrier d'Orient matbaasına, fakat ayrı ayrı birer kayıkla, Balıkpazarı'ndan, Hasır iskelesinden, Yemiş'ten binmek suretiyle gitmeği kararlaştırdık. Dükkândan da o suretle birbirimizi müteakip çıktık.

İnsan ne gariptir! Bir dakika evvel her türlü kuyûd-ı ihtiyâtiyyeden âzâde bulunduğuna mutmain olacak kadar âsûde-bâl bulunurken, bir dakika sonra muttali' olduğu bir hadiseden dolayı her tarafını havf ve hatarla muhat tasavvur eder ve lüzûmundan fazla ihtiyatlarda bulunur. İşte ifrat ve tefritten hâlî olmayanların hali daima böyledir.

Yarım saat sonra üçümüz de Courrier d'Orient'da müctemi' idik. Derhal her birimiz evlerimizi haberdâr ettik. Yeniköy'e de bir adam gönderip Mehmed Bey'i sahilhâne-i pederden celbettik.

O geceyi, ertesi ve daha üç geceyi orada geçirmeğe mecbur olduk. Müteveffa Giampiétri kendi hâbgâhını tahsis ederek birkaç gün dışarı çıkmaktan bizi kat'iyen men'eyledi.

Rüfekâ-yı cemiyetten Kemeraltılı Tahsin Efendi en cesur ve çâlâk bir sâhib-i hamiyet idi. Sabahtan akşama kadar her tarafı dolaşır, evlerimize uğrayacak vakit ve fırsat bulur, mevkufinin hallerine kadar lâzım oln malûmâtı alır, ya bir pusula ile, ya bizzat bize bildirirdi.

***

Veli Efendi sahrasındaki son ictima

Bugün umûm akvâm-ı garbiyyenin kâfil-i selâmeti olan usûl-i meşrutiyet fikri şüphe yoktur ki bize Fransa'dan intikal etmiştir.

On sekizinci asrın evâhirine doğru başlayıp da on dokuzuncu asrın umûm akvâmı hissedâr-ı feyz u teâli eden ne kadar kemâlât-ı medeniyye ve terakkiyât-ı fikriyye ve bâhusus ne kadar maarif-i siyasiyye varsa hemen kâffesi cihanın her tarafına Franśızların sâye-i marifet ü himmetiyle intişar etmiştir.

Bu millet-i muazzamanın efrâdında meşhûd olan hubb-ı insaniyet ve tervîc-i medeniyet temayülâtı ve bâhusus bu temâyülât uğrunda ihtiyar ettiği gayret-i fedâkârâne hiç bir mütemeddin millette görülmemiştir, denilse mübalâğaya mahmûl olamaz. Bu cihetle şeref-i insaniyeti müdrik hiç bir kavim yoktur ki kendini bu millete mecbûr-ı şükrân bilmesin. Binâenaleyh biz de bugün hâiz olduğumuz meşrutiyeti Fransızların âsâr-ı siyasiyyesine iktisab-ı vukuf eden ezkiyâmızın, Şark'ın asırlardan beri evlâddan evlâda intikal edip gelmiş ve ezhân-ı âmmede adeta akâid-i râsiha gibi kökleşip kalmış olan itaat-ı uzmâ veya mutaiyet-i hükûmet fikr-i esirâne vü miskinânesinden tahlîs-i giribân ile levâzım-ı insaniyyeden olan

âzâdî-yi milleti istirdâd hususunda irâe ettikleri çarelerle istihsâl eyledik.

Çünkü biz bulunduğumuz dereke-i süfliye-i esâreti bilip de ondan kurtulmak çarelerini taharrî ve esbâbına teşebbüs için muktezî olan vesâitten mahrumduk. Ne mekteplerimiz vardı, ne de tenvîr-i fikr edecek kitabımız. İşte bir Şinasi ve onun saha-i siyasette attığı hatve-i ûlâ ile vazife-i bi-şevâîde gösterdiği sebât ve metânet, bizi bugünkü cihan-ı siyasette isbât-ı hüviyet ettirecek meziyâtı ihrâza kifâyet etmiştir. Evet! Biz bu meziyetleri ihrâz edinceye kadar maatteessüf pek çok zâyiâta, pek çok te'ehrürâta uğradık ve yine maatteessüf en büyük zâyiâtımız hususât-ı ahlâkiyyece olan zâyiâtımızdır ki, onu tazmin edecek meâliyi iktisâb için pek çok zaman ister. Mamafih iş o meâliyi iktisâba karar vermek ve teşebbüs etmektedir.

İki muzikalı genç

Biri beş yaşında harem-i hümâyuna alınarak dokuz yaşına kadar şehzadegân arasında perverde olmuş ve diğeri pederinin ekser taşra memuriyetlerinde bulunmasından dolayı mahrûm-ı tahsîl olmamak maksadıyla amminin sıyânetine tevdi edilmiş iki çocuk, onar, on ikişer yaşlarında Musika-i hümâyun kışlasında birleşiyorlardı. Bunun evvelkisi Nuri, ikincisi Reşad Beyler'dir. Nuri Bey teyzesi olan dördüncü kadından dolayı saraya alınmıştı. Reşad Bey'in de ammisi musika miralayı Atıf Bey merhumdu.

Musika-i hümâyun ise bir vakitler Enderûn-ı Hümâyun'un hâiz olduğu mekâsib-i ulûm u fünûndan mâdud olabilir bir haldeydi. Bâhusus ecell-i sanâyi'-i bedi'a olan musiki mektebi de sayılabilirdi. Oraya ekseriya, tâbi-i hevâ vü heves olup da ahd-i civânîyi tahsilsiz hebâ eden İstanbul gençleri alınır ve mutlaka her alınan tahsil-i ibtidaî ile mükellef tutulurdu.

İşte zavallı Nuri Bey harem dairesinin ârâyiş-i arûsâne ile müstagrak-ı zer ü zîver olan nisvânı arasında aldığı terbiye ve gördüğü ni'am-ı rahattan dûr olup da musika kışlasına düştüğü gün, kendini firdevs-i saadetten beyabân-ı vahşete atılmış bir bîkes farzetmiş, birlikte düşüp kalkacak bir insan aramış, tâli de pîş-i tesâdüfüne Reşad'ı çıkarmış. Bunlar bir günde birbirleriyle tev'em yaratılmış iki kardeş gibi tevhîd-i his etmişler.

Reşad musikada bir miralayın birader-zâdesi olmak haysiyetiyle zaten hâiz-i imtiyaz bulunuyordu.

Nuri ise bir şehzâdenin vâlide-i maneviyesi tarafından hemşire-zâde sıfatıyle mümtaz olarak gönderilmişti. Binâenaleyh ikisi de müstesna

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bir halde bulunmağa lâyık addolunuyordu. İkisi de Miralay Atıf Bey'in odasına kabul edildi. Mâhasal bu iki çocuk orada bulundukları müddetçe birbirlerinden ancak haftada bir gün mufârakat edebiliyorlar, sâir günler tahsilden âzâde olan vakitlerini yekdiğeriyle konuşarak imrâr ediyorlardı.

Reşad sinnen Nuri'den üç sene daha büyüktü. Cismen ve sıhhaten de aralarında büyücek bir fark vardı. Binâenaleyh Reşad, Nuri'ye fâik bir halde bulunduğundan onu himâye ediyor. Bazı hususta, ezcümle tahsil-i maarifin lüzumu hakkında irşâdâtta bile bulunuyordu. Ez-cümle Fransızca okumağa teşvik ediyordu.

Binâenaleyh bunlar orada iki üç seneden ziyade kalmağa tahammül edemediler, başka bir meslek tutmak için musikayı terk ettiler.

Bundan kırk sene evvel Harbiye ve Bahriye ile Tıbbıye-i Askeriye'den başka mülkte mekâtib-i âliye yoktu ki, erbâb-ı şebâb dahil olacağı meslek için onlardan birini intihap etsin. Bu halde ya ticarete sülûk etmeli, yahut bâb-ı hükûmete ilticâ etmeli.

Reşad Bey ile Nuri Bey de bu ikinci tarîki intihab ettiler. Meclis-i Vâlâ tercüme dairesine girdiler. İşte ondan sonra zamanın erbâb-ı zekâvet ü fetânetinden olan gençler ile ihtilât ve muârefe peydâ ederek, fıtratlarındaki istidâd-ı irfânı tevsî'e muvaffak oldular.

Ezcümle Necip Paşa hafîdi Mehmed Bey merhum[4] ile tanışmaları, bu istidadın inbisâtını mûcip olan hususâtın en mühimi addolunabilir. Çünkü Mehmed Bey ahd-ı tufûliyetinde Paris'te tahsil görmüş, ulûm-ı edebiyye vü siyasiyyeye intisâbı sâyesinde temâyülât-ı asriyye ve mesâil-i ictimaiyye hakkında zamanına göre mühimce tetebbuâtta bulunmuştu.

Bu cihetle devlet nedir, millet neye derler, halk ile hükûmet arasındaki vezâif-i mütekabile neden ibarettir? Bugünkü günde mesâil-i âdiyyeden olan bu gibi mebâhisi arkadaşları olan Reşad ile Nuri'ye ibtidaî bir surette takrîr ve tefhîmi kendine iş edinmiş ve adeta bu iki arkadaşına siyasî konferanslar vererek ne biliyorsa onları da o bilgiye teşrik eylemiş.

Nuri'yi hakikaten bambaşka bir vecd ve gayretle mütehassis eden konferanslar, yine Nuri'nin himmetiyle, gençler arasında fikr-i inkılâbın tevellüdüne hizmet ediyordu. Çünkü Nuri Bey, Mehmed Bey'den iktisâb ettiği fikr-i siyasîyi, fetânetine itimadı olan ahibbâsına telkinden hâli değildi.

Bu sırada Nuri Bey bir gençle daha tanışmıştı ki, sâye-i pederde za-

---

4 Mahmud Nedim Paşa'nın biraderi ricâl-i devletten Ahmed Bey merhûmun mehâdimindendi. (Not metne aittir.)

manındaki erbâb-ı şebâbın kâffesinin fevkinde iktisâb-ı marifet etmiş ve hâne-i pedere müdâvim olan ulemâ-yı Garb'dan Avrupa usûl-i siyasiyye vü ictimaiyyesi hakkında bir hayli mâlûmât edinmiş ve bu mâlûmatını o mesâile müte'allik müdevvenâtı mütalâa ile tevsî ve ikmâle çalışmış, hâsılı bugünkü günde bile o sinde bugünkü mekâtib-i âliyemizden yetişmiş gençlere isbât-ı tefevvuk edecek iktidârı ihrâz eylemişti.

Kendi ise fıtraten artist olduktan başka feylesof, kritik, şâir, diplomat, politik bir muharrir olmak istidadlarını hâizdi. Fakat hiç birinde bittabi tekemmül edememiş ve fakat her birinde tekemmül istidadını hâiz bulunmuştu.

Hilkaten natûk ve bir lisân-ı âteşîn-beyâna mâlik, derece-i müfritede sevdâ-yı hürriyetle ser-der-heva idi!

Bu genç kimdi!..

Sami Paşa hanedânından yetişmiş nev-nihâlân-ı marifet ü hamiyetten Ayetullah'tı!

Zavallı Ayetullah!.. Seni tahatturla bugün dahi ve ömrüm oldukça dilhûn olmak benim mukadderâtımdandır.

Seni, evet, sen ölmeden evvel seni kaybetmiştik. Bu gaybûbiyet-i kable'l-mevtinin hikâyesini tarih bilmeyecektir. Müsterih ol, varsın ummân-ı hafâyâ-yı tarihe bu katre-i mechûle dahi munzam olsun.

⁂

Evet! Subhi Paşa-zâde Ayetullah Bey. İşte Nuri'nin propaganda yapayım derken şaşırıp hayran kaldığı bir dâhiye-i irfan! Çünkü Nuri, Mehmed Bey'den ne öğrenmişse onu söylüyordu. Ayetullah Bey ise Mehmed Bey'in Paris'te öğrenemediği daha birçok mesâil-i ictimaiyyeyi burada öğrenmişti. Bâhusus Sami ve Subhi Paşa konakları zamanın birer Encümen-i Daniş ü irfanı idi. Şark ve Garb'ın en benâm ulemâsına melce ve makarr olan bu iki daire mevcudiyetleriyle payitahta şeref-bahş oluyordu. Mirza Sefa'lar, Hoca Abdülkerim'ler, Doktor Mortman'lar, Hind ve Sind'den, Magrib-i Aksa'dan gelmiş allâmeler, mebâhis-i ilmiyye vü edebiyye ile o konaklara birer darü'l-ulûm meziyeti vermişti. O reisü'l-rü'esâ-yı erbâb-ı fazl u kemâl olan Sami Paşa, lâhutiyânî bir simâ-yı nûrânî ile sadr-ı meclisten bu mebâhisleri inâre, o mübâheseleri idare ediyordu.

Hâlâ dahi devletimizin müzesinde emsâline tesadüf edilemeyen koca bir meskûkat takımı Subhi Bey konağına Avrupa nümismatlarını, meskûkât-ı atîka mütehassıslarını celbediyor. Orada edvâr-ı tarihiyyenin reyb ü gümân bulutlarıyla istitâr eden safahâtını bu takım içinde bulunan ve meselâ hîn-i darbındaki kıymeti bugünkü râyice göre ancak beş paradan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ibaret bulunan bir sikke-i nuhâsiyye binlerle altın sarfıyla, yüzlerle sene emekler vermekle keşfolunamayacak bir muamma-yı ebediyü'l-eşkâl hükmünü almış olan bu mesele-i tarihiyyeyi hal ile mertebe-i bedâhete îsâl ediyor ve bu suretle sikkenin kıymet-i asliyyesiyle kıymet-i izâfiyyesi arasındaki nisbet, bu fenne intisâbı olmayanlara bâis-i beht ü hayret olacak bir mertebeye irtika ediyordu.

İşte Ayetullah Bey bu hâne-i pederin bir nihâl-i irfânıydı. Hayf ki bir devha-i pür-berk ü bâr olup da esmâr-ı hoşgüvârından memleketi müstefid edecek zamana ermeden solup gitmiştir.

***

Nuri Bey, Ayetullah Bey ile tanıştıktan sonra fikren haylice terakki etti. Bunlar şimdi dört refiktiler. Günün birinde de Kemal ile görüştüler. Bunların Kemal ile muârefeleri bir sebeb-i âdi neticesidir. Fakat mu'ahharen aralarında hâsıl olan uhuvvet-i yek-vücûdâne, ezeli olan karâbet-i fikriyyenin gayesi olduğunu göstermiştir. Çünkü bunlar vesâir rüfekâ-yı mesleğimiz maksad-ı münferidimiz olan ikbâl ü istikbâl-i vatanda her tehlikeyi göze aldılar. Her tehlikeyi göze aldık.

Kemal Bey'in iltihakından sonra bu rüfekâ-yı hamse Haziran günlerinden bir Cumartesi akşamı Yeniköy'de, Ahmed Bey merhumun yalısında toplanırlar. Ve ertesi Pazar günü Belgrad ormanında öğle yemeği yemek üzere ale's-sabah bir iki hizmetkâr ile aşçılardan birini karadan bendlere gönderirler. Kendileri de vapurla Büyükdere'ye çıkarak bir gün evvel sözleşmiş oldukları *Mir'at* sahibi Refik Bey merhumu —ki, iki buçuk ay sonra koleradan vefat etmiştir— Beykoz'dan geçerek iskelede kendilerine muntazır bulurlar ve arabalara binerek yola çıkarlar.

İşte mu'ahharen Yeni Osmanlılar nâmıyla meydana çıkan cemiyet-i inkılâbiyyenin esası, o gün mevzu-ı bahs u müzâkere olur ki, 1865 sene-i efrenciyesi Haziran'ında bir Pazar günüdür, maatteessüf kaçıncı günü olduğu müessislerce de muayyen değildi.

O günkü müzakere, idare-i mutlakanın, idare-i meşrûtaya tahvîli için ittihaz olunacak tedâbir-i evveliyyeye, yani bir cemiyet-i inkılâbiyye teşkiline teşebbüs hakkında cereyan eder. Refik ile altıya bâlig olan bu gençler beraberlerinde birkaç da kitap götürmüşlermiş. Ez-cümle Ayetullah Bey merhum, kitaphanesinden Carbonari cemiyet-i inkılâbiyyesiyle Lehistan cemiyet-i hafiyyesine müte'allik iki mühim kitabı mustashıb imiş.

Belgrad köyünün Valde bendine nâzır olan o meşcere-i bî-hemtâsı altında, serilmiş hasırlar üzerinde bu altı nefer-i vatanperver acaba o Carbonari nizâmâtını, o Sardunya gibi küçük bir devleti Avrupa'nın ce-

nubunda biri kürsî-yi İseviyeti âlet-i zulm ve udvân eden papalığı, diğer ikisi, Toskana ve Napoli gibi mezâlim üzerine binâ-yı hükûmet eden iki müstebid idareyi devirip de âdil ve müsavat-perver bir İtalya devletine kalbeden Kömürcü nâmındaki fedâkârân-ı şübbânın teşebbüsât-ı azimperverâne ve ef'âl-i mevâni'-berendâzânelerini okudukça kim bilir nasıl bir şîr-i jiyan-ı hamiyyet, ne yolda neşve-mend-i rahîk-i hürriyet kesiliyorlardı! Tali' beni henüz bu civânmerdân-ı devrân arasında bulundurmak saadetine nâil etmemişti ki bileyim. Hattâ o civanmerd-i bî-müdânânın yani Refik Bey'in o tarihte yüzünü görmemiş ve vâ hayfâ ki iki buçuk ay sonra na'şını nakleden tabutunu görmüştüm.

Zaten bu kafile-i şebâb arasına da o tarihten beş mâh sonra karıştım. Ve cemiyete ise yine o tarihten on üç ay mürûrunda dâhil oldum. O gün bu arkadaşlar Carbonari cemiyetinin usûl-i teşekkülü ve nizâmât ve işârâtı hakkında epeyce malûmât edinirler. Ve bir nizâmnâme müsveddesi yapmağı Ayetullah Bey'e havale ederek ertesi hafta Pazar günü Yuşa'da toplanmağa karar verirler.

Cemiyetin nizâmnâmesi Carbonari esası üzerine tanzim olunmuş olduğu halde fürûâtça hayli tâdilâta uğramıştır. Çünkü o memleketin, o halkın muhit ve ahlâkıyle, bizim muhit ve ahlâkımız nazar-ı itibara alınarak kendi hususiyet-i ahlâkıyyemize tevfîk edilmiş. Her altı kişiye bir yedinci baş tahsis olunmuş ve her baş altı âzâya infâz-ı hükm etmeğe memur olmuş ve kaç altı teşekkül ederse yalnız yedincileri olan başlar diğer başlarla te'ârüf ve temas etmek usûl ittihaz edilmiş.

Halbuki Carbonari'de her on dokuz neferin bir yirmincisi baş ittihaz olunmuştur.

Burada usûl-i kısım vesâireden bahsetmeyeceğim. Yalnız yedilerin ne kadar müddette, kaç adede bâlig olduğunu sırasıyle söyleyeceğim.

Ben cemiyete dahil olduğum zaman on dört yedi bulunduğunu mu'aharen on beşinci altıyı vücuda getirip de on beşinci başlığa kesb-i istihkak eylediğim zaman öğrenmiştim. Bu cihetle benim adım ondan sonra 105 olmuştu. Malumdur ki on beş defa yedi, yüz beş eder. Bu veçhile her altı reisi, kendisinden evvelki yedilerin hâsıl-ı mecmû'uyla yâd olunmak nizâm-ı cemiyet ahkâmındandı. Meselâ sekizinci yedinin reisine elli altı ıtlâk olunuyordu. Nuri Bey'in numrosu «Bir» idi, çünkü ilk altıyı o bulmuştu. Binâenaleyh yedilerin mikdarı gittikçe, fakat biraz ağırca artıyordu.

Bu ise tabiî idi. Çünkü bir cemiyetin efrâdı, evâiliyle sonlarına doğru matlûb olan derecede sür'atle tekessür edemez. Evâilinde ihtiyata bittabi pek ziyade riayet edileceğinden kabul olunacak bir adamın kendisi haberdâr olmadan, hakkında icrâ edilecek tahkikat pek uzun sürer. Zira

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

onu tahkik edeceklerin mikdarı azdır. Tahkikat ise o adamın her şeyden ziyade seviye-i ahlâkiyyesine ait olur. Sâniyen ketûm, dûr-endîş, cesur ve memleketin ahvâl-i mahsûsası hakkında oldukça sâhib-i fikir ü mâlumat olması şerâit-i esasiyyedendir. Bu hasletleri hâiz olanların adedi, aded-i efrâd çoğaldıkça azalmak tabiîdir. Tabir-i diğerle cemiyete evsâf-ı matlûbeyi hâiz âzâ kaydolundukça memlekette o evsâfı hâiz efrâd gittikçe nedret peydâ edeceğinden ve memleketimizin hali, yani cihet-i ahlâkiyyece olan hali malûm olmasına nazaran âzâ intihâbında nihayet derecede iltizâm-ı ihtiyat ile beraber birçok tecrübelerde bulunmağa ihtiyaç görüldüğünden efrâd kaydı dahi o nisbette kesb-i suûbet eylemişti.

Cemiyette vüzerâdan, ulemâdan, ümerâ-yı askeriyyeden, memurîn-i mülkiyyeden, ahad-ı nâsdan olmak üzre, iki yüz kırk beş kişi mevcuttu. En son numroyu hâiz olan otuz beşinci yedinin baş kolağası Süleyman Efendi[5] idi. Çünkü onu iki yüz kırk beş adediyle yad ediyorduk.

Şirvanlı-zâde Rüşdü Paşa merhum dahi âzâ-yı cemiyetten olarak, fakat rüesâdan bulunanlar içinde bile merhumun âzâ-yı cemiyetten olduğuna pekaz adam vâkıftı. Bizce onların ef'âlimize değil, makâsıd ve âmâlimize iştirâkı matlûbdu. Yani prensip nokta-i nazarından kazanılmış olmaları menfaatimiz iktizâsıydı.

Zaptiye muavini Mustafa Asım Paşa merhum ile Dersaadet karakollar feriki olan ve şimdiki tabirce merkez kumandanı bulunan Macar Ömer Nailî Paşa merhum ise cemiyetin iki rükn-i mühimmi olarak, evvelkisi efrâd-ı cemiyete elindeki vesâit-i tahkikiyyeden dolayı daimî bir nigehbân, ikincisi riyasetini hâiz olduğu kuvve-i müsellâha itbariyle yevm-i icraâtta işi deruhte edecek bir kumandandı.

Ömer Nâilî Paşa, zaten 1848 ihtilâline on sekiz, yirmi yaşlarında iştirak etmiş ve buraya iltica eden Macarlar meyânında yüzbaşı sıfatıyla gelerek, fakat Mekteb-i Harbiye'ye bil-ihtida dâhil olmuş bir hamiyet-i mücesseme, bir fetânet-i müşahhasa idi. Lisan-i mader-zâtından maada Alman ve Fransız ve İtalyan ve Türk lisanlarında okur yazar, münevverü'l-fikr, mekânet-i mizac ile müştehir kırklık bir zat[6] idi. Bu iki zat bizim için fevkalâde mühim olarak, çünkü birinin elinde kuvve-i zabıta, diğerinin elinde kuvve-i müsellâha bulunuyordu. Şu kadar var ki, bizim cemiyetin maksadı âmâl-i esliha ile istihsâl-i maksad değil, belki istihsâl-i maksadı temin için kuvve-i müsellâhadan istimdâd ve onu hükûmete karşı kuvvetü'z-zahr edinmekti.

(Tasvir-i Efkâr, nr. 14-24, 13 Haziran 1909 - 23 Haziran 1909).

---

5 Bağdat'da vefat eden Süleyman Paşa merhumdur.

6 Bu zat Ayasofya'da bir aileye sihren dahil olmuş ve meselenin hükûmete ihbar olunması üzerine İkinci Ordu merkezi olan Silistre'ye me'mur edildiği halde mesmûmen vefat eylemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

2

Bir zamandan beri Güllü Agop isminde bir Ermeni Gedikpaşa'daki (Sirk) i bir tiyatro haline ifrâg etmiş ve Ermeni tiyatrosu efrâdıyle Türkçe piyesler tertip ederek sahne-i temâşâya koymakta bulunmuş idi. Ezcümle Âli Bey merhum ufak tefek komediler tercüme ediyor ve bir takımını da esasını Fransızcadan alarak telif eylediği *Kokona Yatıyor*, *Yarabbim Şükür Sofra Kuruldu* veya o tarihte Üsküdar mutasarrıfı bulunmuş olan Tosun Paşa'yı tezyîfen *Tosun Ağa* gibi eserlerini oyunculara bizzat talim ile oynatıyordu.

Güllü Agob da Fuzulî'nin *Leylâ ve Mecnun*'unu bir tiyatro şekline koymuş ve bazı mevzûn parçalarını ibkâ ettiğinden zaten Şarklılar indinde meşhur olan bu vak'a-i âşıkâne ile halkta, tiyatro hakkında bir şevk ve rağbet uyandırmış idi. Çünkü o tarihe kadar Zuhurî rezâletinden başka oyun görmeyen İstanbul halkında tiyatro bil-külliye mechul idi. Ve çünkü ecnebi lisanlarından birine mensûb olanlardan ibaret bir ekalliyetten başka tiyatroyu bilen yok idi. Beyoğlu'nda biri (opera) ya mahsus Naum'un bir İtalyan, diğeri (dram ve komedi) ye mahsus bir Fransız tiyatrosu bulunuyor ve eyyâm-ı şitâda Avrupa'dan celb edilen gruplar tarafından icrâ-yı ef'âl ediliyordu. Fakat birincisine Müslümanlardan muzika için gidenler bulunmuyor idiyse de, ikincisinden bir şey anlayamadıklarından kimse devam etmiyordu. Zira halk henüz tiyatroyu (pandomima) zannediyordu.

İşte Güllü Agob'un fetânet ve himmeti ile Türkçe tiyatro yazılıp oynanabileceği bu vechile fi'ilen ve maddeten sâbit olmuştu.

Ermeniler kendi lisanlarıyle pek çok tiyatro yazmışlar ve hele Fransız lisanındaki klâsik tiyatroların hemen kâffesini Ermeniceye nakletmişlerdir. Bu sayede bir hayli aktör ve aktris yani (fâil ve fâile) yetiştirmişler idi. İşte Güllü Agob bunlardan sekiz on fâil ile yedi sekiz fâile intihâb ederek yirmi kişiden ibaret Türkçe bir tiyatro heyeti teşkil etmişti. Vâkıa bu milletin mahsûsâtından olan şîve-i acîb ile söyledikleri Türkçe sâmi'ayı tenfîr edecek mertebede olmakla beraber bütün bütün ıslâh kabiliyetinden de berî değildi. Binâenaleyh Âlî Bey bir dereceye kadar bunların dilini düzeltmeğe muvaffak olmuştu. Mu'ahharen *Ecel-i Kaza* nâmındaki ilk millî tiyatroyu yazıp da ma'raz-ı tatbîke koymaktan mukaddem eşhâs-ı vak'a için intihâb ettiğim fâil ve fâilelerin şîve-i telâffuzuyla kırk gün kadar suret-i mahsûsada meşgul olduğumdan lisanlarında hayli tahavvül vâki olmuştu.

Gariptir ki içlerinde Hilmi Efendi ismindeki aktör kesret-i ihtilât ile Ermeni Türkçesini taklit ederek kelimelerin edâ-yı telâffuzunu şîve-i

milliden tamamiyle ayırmış olduğundan ıslâhı kabil olamamıştır. İki hemşire olan Madmazel Karakaşlar'ın küçüğü kabiliyet-i telâffuzca en büyük bir istidâdı hâiz olduğundan Türkçesini en nazik ve sâmia-nüvaz bir tarzda telâffuza muvaffak olmuştu. Hâsılı o zamanki tiyatro eğer araya igtırâbımız girmemiş olsa idi, gerçekten bir tiyatro halini bulacak idi. Çünkü Halil Şerif Paşa'nın infisâli üzerine Hariciye Nezâretine gelen Mısırlı Raşid Paşa merhumun riyâseti altında teşekkül eden (Tiyatro komitesi) bunların ıslâh-ı telâffuzunu iş edindiği gibi icrâ-yı ef'âl hususundaki etvâr-ı bâridelerini dahi tashîh ve ıslâha sâ'i bulunmuştu.

Bâhusus Molière'in tiyatro külliyâtını tercümeye mübâderet eylediğinden bunlardan *L'Avare* yani *Hasis* ismindeki eseri müteveffâ Teodor Kasab tercüme etmiş ve rüfekâdan Nuri Bey merhum esasını bozmaksızın terkiblerindeki alafrangalığı şîve-i lisanımıza tevfîkan tashîh ettiği gibi ismini dahi *Pinti Hamid* ünvânına tahvîl eylemişti.

Yine o aralık Ahmed Midhat Efendi'nin *Eyvah* nâmındaki tiyatrosu dahi meydana çıktığından bununla millî tiyatromuzun adedi üçe bâliğ oluyordu.

Safvetî Bey-zâde Ziya Bey ise *Şerif'in Hilesi* ünvânıyla bir de operet telif etmiş ve muzıkasını Çuhacıyan tanzim eylemişti. Fakat «Şerif» lâfzı erbâb-ı agrâz tarafından sû'-i tefsîre uğratılmasıyle eserin ismi *Arif'in Hilesi*'ne tahvîl olundu. Halbuki Şerif, ashâb-ı vâk'adan kurnaz bir köylünün isminden başka bir şey değildi. Fakat bizde, ashâb-ı terakkiye li-garazin hasbîce musallat olmak öteden beri milletimizde görülen avâmil-i bedbahtînin en müessirlerinden olduğundan bu hususta da kendini göstermiştir. Şüphe yok ki, bu si'âyet bazı erbâb-ı hasedin sâhib-i eseri çekememesinden ileri gelmişti. Mamafih, o zamanın ricâl-i hükûmeti devr-i Hamidî'deki ricâl-i devletin dereke-i süfliyye-i ahlâkiyyesine tenezzül etmemiş olduklarından erbâb-ı si'âyet tarafından (Şerif) e verilen mânâdan dolayı yalnız sâhib-i esere, bu ismin tebdîlini tavsiyeden başka bir muamelede bulunmamış ve hattâ bu tavsiyeyi de nümûne-i terakki olan öyle bir eser-i lâtîfin masûniyet-i istikbâli için çare şeklinde ve ma'raz-ı itizârda ifâ eylemişti.

Yeni Osmanlılar tarihini yazarken tiyatrodan bahseylemek ve maksad-ı meşrutiyetle lu'biyât arasında münasebet tasavvur eylemek, ihtimâl ki garip görülür. Halbuki eski Jöntürkler hedef-i maksûd olan usûl-i meşveret ve meşrutiyete vusûl için vesâit-i terakkinin her kısmına müracaat ediyorlardı. Binâenaleyh tiyatroyu da vesâit-i terakkinin en mühimlerinden ve efkâr-ı umumiyyenin en müessir mürebbiyelerinden olmak üzre telâkki etmişlerdir. Bu cihetle matbuatla istihsal etmek istedikleri efkâr-ı terakkîde dûçâr-ı müşkilât oldukça, efkâr-ı terakkiye müte'allik

hidemâtı tiyatro ile ifâ ve halkı eğlence tarîkiyle ikâz çaresini de düşünmüşlerdi.

Hattâ o sıralarda Kemal'in tiyatro hakkında bil-iltizam yazdığı bir makale-i mutavvelenin, ki *Hadika*'da neşretmiş idim, bir parçasını da misâl olmak üzere buraya nakleyledim :

« .....

— Tiyatro nedir?

— Adeta taklid!

— Neyi taklid ediyor?

— Ahvâl-i beşeri.

Şu dört ibârecik tiyatronun en faydalı bir eğlence olduğunu meydana çıkarmağa kâfidir zannederim. Eğlencede ibret-bahşlıktan büyük ne fayda tasavvur olunabilir!

Evet! İşde eğlence bulunur; fakat eğlencede iş bulunmaz. Şurası da var ki, insan her iş ile eğlenebilir, ancak her insan iş ile eğlenemez, binâenaleyh, cemiyet-i beşere faydalı eğlenceler de lâzım görülür.

Tiyatro ise cism ü can bulmuş bir hayal-i şâirânedir. Güyâ ki, insanı elinden tutar, göklerin hafâ perdelerini birer birer açarak en gizli köşelerini gezdirir, temâşâ edenler ahlâk-ı beşeri kâffe-i meâli vü deniyyâtiyle gözlerinin önünde tecessüm etmiş görürler. Vicdanın en kuvvetli hissi ve en mükemmel mürebbisi olan meftuniyet ve nefret derhal heyecan eder. Bu heyecan ise kalbin en rikkatli veya en münşerih olduğu bir zamana tesadüf ettiği için tabiatiyle tesiri ziyade olur.»

«... Riya gibi, haset gibi bir seyyi'enin oyuncular kadar hakîm ve edîb elinde tereddiyâtına ihtimal veremem.»

«Bir milletin kuvve-i nâtıkası edebiyat ise, timsal-i edebin nâtıka-i zi-hayatı da tiyatrodur.»

«Sair edebiyata nisbetle tiyatro, tasvire nisbetle zî-ruh gibidir.»

⁂

Silistre'nin mevzi'-i temâşâya konması, hissiyât-ı vatanperverâneyi fevka'l-gâye ikaz etmişti; binâenaleyh halkın gösterdiği rağbet-i münhemikâne üzerine oyun, bir hafta bilâ-fâsıla oynanmıştır.

Bir de tiyatro bize hayli para temin ediyordu. Temettu'-ı sâfînin sülüsünü mukavele eylediğimizden, *Ecel-i Kaza* oynandığı gecelerde yirmi beş, otuz lira alıyordum. *Silistre*'nin mahsûl-ı sâfîsi ise bir hafta zarfında Kemal'e iki yüz elli lira kazandırmıştır.

1290 senesi Sefer'inin yedisine müsadif olan 1873 Nisan'ının beşinci Cumartesi gecesi idi. Tiyatroda birinci defa olarak *Pinti Hamid* oyunu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mevki'-i temâşâya konulacak idi.

Oyunun sahibi olan Teodor Kasab'a Güllü Agob tiyatroda bir akşam ta'amı veriyordu. Reisimiz olan Raşid Paşa ile komite heyeti umûmen bu ta'ama med'uv idik. Fakat o gece Mustafa Fazıl Paşa konağına gitmek nöbeti benim idi. Bir seneden beri Paşayı geceleri yalnız bırakmıyorduk. Çünkü Paşa, Mahmud Nedim'in sadâretinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'nden infisâlinden beri menkûb bir halde bulunuyor, birçok entrikalara hedef oluyordu... İsmail Paşa'nın agrâz-ı mahsûsasını icrâ için fedâ ettiği nukûdun vefret ve kuvvetine mağlup olan kurenâ-yı saltanat, Abdülaziz Han'a her gün bir fi'l-i seyyi' icadıyle paşaya azv ü mal ediyorlardı. Bundan dolayı et'imesinin tenevvü' ve nefâsetine mebni gürisne-çeşmân ile dolan mâide-i aşâsı pek tenhalaşmış ve a'vân ve ensârına inhisâr etmişti. Binâenaleyh, leyâl-i haftayı beynimizde taksim etmiştik. Bir gece ben, bir gece Kemal ve bazen de Nuri Bey bulunuyorduk. Ve gâhice üçümüz de birlikte gidiyorduk. Her birimizin sofrada mevki'imiz muayyen ve muhasses idi.

O akşam pek geç yetişebildim. Ben konağın merdiveninden çıktığım sırada Paşa da ta'am salonuna doğru gitmekte idi.

Gariptir ki o akşam, iki seneden beri konağa devam ettiğimiz halde asla tesadüf etmediğimiz eniştesi Yusuf Kâmil Paşa'yı yemek salonuna gitmekte olan kafilenin peşinde gördüm. Eğer biraz sonra başıma kopacak olan sarsar-ı intikadı evvelce hissetmiş olsa idim, bittabî hemen mukahkaren dönerdim. Fakat uğrayacağım bâdireyi işrâb edecek bir şey hissetmemiştim. Vâ hayfâ ki, el-yevm o vak'a-i nâ-gehânînin iki şâhidinden başka kimse kalmamıştır. Onlardan biri Ferik Celâl Paşa Hazretleri, diğeri de Fuad Beyefendi'dir.

Ben ber-mu'tad sofradaki yerime oturmuştum. Benim mevki'im ekber-i evlâdı olan Osman Paşa merhumun solunda ve tam Yusuf Kâmil Paşa'ya muvâcih idi. İki sofracı, biri misâfir-i muhteremden, diğeri sâhib-i mâideden başlamış oldukları çorbaları sağdan, soldan dağıtıyorlardı. Kâmil Paşa'dan başlamış olan çorba, sofranın o tarafında pek az adam bulunduğu cihetle bana Osman Paşa'dan evvel gelmişti. İlk veya ikinci kaşığı ağzıma götürdüğüm sırada kulağıma gayet dürüşt bir edâda :

— Baksana Tevfik Bey! diye bir hitap aks eyledi.

Hitap Paşa'dan idi. Ömrümde kendisinden böyle bir acı hitaba uğramamış olduğumdan şaşkın bir halde iki tarafıma bakınmışım, hitab daha sakil bir edâ ile tekerrür etti :

— Sana söylüyorum Tevfik Bey! Bu yaptığınız rezaletler, yazdığınız şeyler nedir? (Padişahın Viyana sergisine gidip gitmeyeceği meçhul imiş) ne demektir? Burası cumhuriyet mi, yoksa siz kendinizi mi şaşırdınız?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Burasını neresi zannediyorsunuz? Kendinize ihtilâlci süsü mü vermek istiyorsunuz! Siz bunu serbestlik zannederseniz, buna serbestlik demezler, en vâzıh tabiriyle edepsizlik derler! Kiminiz «ahalî-yi metbû'a» yazar, kiminiz elkâb-ı şâhâneyi kaldırır. Bu taşkınlıklara hükûmet igmâz edemez!

Paşa bu lâkırdıları söylerken ben kararımı vermiştim. Yalnız sözü bitirmesini bekliyordum. Simâmın ne levn hâsıl ettiğini bilemem. Sofra halkını ise bir beht-i fevkalâde istilâ etmiş idi. Herkes bu sarsar-ı itâbın semt-i vezânına nasb-ı ayn etmiş, hayretle bakıyordu. Hususâ muhâtabın bu yolda itâblara lâyık görülmesindeki sebep ve illeti bilmediklerinden Paşa'nın azametine nisbetle a'cez olmakla beraber tahkîr ve tezlîle tahammül edemeyeceğinde şüpheleri olmayan muhatabın sükûtunu da ayn-ı hayretle görüyorlardı.

Paşa sözü keser kesmez göğsümdeki (serviyet) i sofraya bırakarak sandalyadan kalktım ve : «edepsizliğine hükmedilen bir adam, bu sofrada, bundan sonra isbât-ı mevcudiyet edemez» diyerek yerimi terk ile salondan çıktım. Merdivenleri nasıl indiğimi bilmiyorum, yemekten sonra zaten tiyatroya gidecek olduğumdan kira beygirlerini bekletmiştim. Hemen binip Gedikpaşa tiyatrosuna gittim. Onlar da henüz yemeğe oturmamışlar idi. Ben içeri girince, Kemal, «Nasıl gelebildin? Altes'e gitmedin mi?» demesiyle, «— Gittim, enişte paşanın harikulâde olarak orada bulunduğunu, aşağıda öğrendiğimden yukarıya çıkmağa lüzum görmedim, buraya geldim» cevabını verdim.

Teodor Kasab, Âlî Bey, mu'ahharen nâmı Hâmid'e tebdîl edilen Mısırlı Nurullah Beyzâde Hamîd Bey ve rüfekâdan Mehmed Bey merhum orada idiler. Biraz sonra Raşid Paşa merhum da gelmekle sofraya oturuldu. Ben hâlâ zihnen yarım saat evvelki hadise ile meşgul idim. Paşa'nın sözlerine ettiğim mukabelenin istediğim tesiri hâiz olup olmadığını muvâzene ediyordum. Yemekten kalktıktan sonra Kemal'i bir tarafa çekerek, macerayı muhtasaran hikâye ettim. O da hayrette kaldı. Çünkü Paşa'nın böyle bir tekdîr-i alenîde bulunmasına, bâhusus Kâmil Paşa gibi bizleri her yerde istihfâf ve istihkâr etmekle mütelezziz bir adamın huzurunda mesleğimizi edepsizlikle tavsif etmesine hiç bir mânâ veremiyordu.

— Sofradan kalkışım matlûb olan hakareti hâsıl etti mi, etmedi mi? Sen onu söyle! dedim.

— Pekâlâ olmuş, bundan büyük tahkir olmaz, cevabını verdi.

Biz lâkırdıya bitirdiğimiz sırada Raşid Bey yanımıza gelerek :

— Haberiniz var mı? *İbret* bâ-irâde-i seniyye ilgâ edildi. Zât-ı şâhâneyi fevka'l-gâye igzâb etmişler. Az kalmış, altes de bir ikinci belâ-yı ib'âda uğrayacakmış. İbret'in «ahâli-yi metbû'a» tabirini prense atfetmiş-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ler. O istememiş olsa, *İbret* böyle bir şey yazmağa cür'et edemezdi, demişler. Es'ad Bey, altesi hem müdafaa, hem de padişahın gazabını teskine sa'y etmiş. Yalnız *İbret*'in ilgâsıyle belâyı def' edebilmiş. Bana akşam on bir buçukta Sadullah Bey gelip haber verdi. «Yarın ilga-nâme gönderilecektir» dedi. Kemal ile birbirimizin yüzüne bakıştık. Ve Paşaya da konakta cereyan eden vak'ayı anlattık.

İbret'in 132 nci numarası ertesi sabah yani 1290 senesi Sefer'inin yedinci Cumartesi günü neşrolunduğu gibi, öğleden sonra da «Tercüman-ı Divan-ı Hümâyun-Sadullah» imzasını hâvi olan 7 Sefer ve 24 Mart 89 tarihli ilgâ-nâme-i âti alınmıştır.

(*Tasvir-i Efkâr*, nr. 342-345, 20 Ağustos 1910-23 Ağustos 1910).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

NUMÛNE-İ EDEBİYÂT-I OSMANİYYE'den

Ashâb-ı Mütâlâaya

Hüsn-i ifâde birinci derecede güzel düşünmekle ve ikinci derecede güzel düşünüp de, güzel yazanların âsârını nümûne tutmakla müyesser olur.

Güzel düşünmek, bir dereceye kadar tahsile ve her şeyden ziyade istidâda muhtaçtır. Pek kaba zihinli adamlar biliriz ki, tahsile olan ikdâmı sâyesinde pek ma'kul şeyler yazar; hiç yazı bilmez edîbler işitiriz ki, meydana getirdikleri eserlerin bir mısra'ı veya bir ibâresi dünyanın en büyük âlimlerini, hakîmlerini hayrette bırakır!

Cahil olur ki güzel düşünür, güzel yazar, güzel yazmanın yollarını icâd eder; onun istidâdına bir de marifet munzam olursa, âsârına birkaç kat revnak vermesi umûr-ı tabiiyyedendir.

Âlim olur ki, istidâdı güzel düşünmeğe, güzel yazmağa ve hele güzel yazmanın yolunu icâda kâfi değildir; tahsil kuvvetiyle güzel düşünebilir, güzel yazabilir ve belki güzel yazmak için tarîkler de icâd eder.

Asrımızda bulunan üdebâ, bu mukaddemâtı kabul ettiklerindendir ki, istidâd-ı fıtrîye tahayyürle beraber, daima tabiatı, hüsn-i tasavvur ve hüsn-i ifade ve belki iktidâr-ı icâde sevkedecek esbâb ile uğraşırlar. Yukarıda imâ etmiştik ki, o sebepler halka kaide ve misâl göstermekten ibârettir.

Edebiyatta bir hassa görülmüş; kaide o kadar fâide vermiyor! Meselâ en büyük bir âlim-i riyâzî, en küçük bir sarraf kadar fâiz-i mürekkeb hesabında sürat ve mahâret gösteremediği gibi, en büyük bir maâni hocası, en küçük bir gazete muharriri kadar «kâtib» olamıyor!

Hiç şüphe yoktur ki, bir gazete muharriri edîb olmak için iktizâ eden esbâba, bir maâni hocası kadar mâlik olamaz. Buna ise hiç şüphe yoktur ki, dünyada ne kadar maâni hocası varsa, edîb olmak istidâdından mahrum ve ne kadar gazete muharriri varsa edebiyatça tahsil ihtiyâcından vâreste ve mamafih ashâb-ı tahsilin fevkında bulunmağa muktedir değildir.

Bu mütâlââta mebnî teşrîh-i ilel kavâidini erbâbına bırakarak, yalnız

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

milletimizin edebiyatına hizmet için emsâli hâvi bir mecelle tertibini her türlü teşebbüsâtın en mühimi addeyledim.

Bu mecellede tuttuğum usul halden mâziye nazardır; fikrimin sahîh olup olmadığını ise, âsâr-ı münderice irâe eder sanırım. Ecdâdımıza bakmalı da, ne olmaklığımız lâzım geldiğini ondan anlamalı. Yoksa yazdığımız şeylere Veysîlerin filânların âsârı mehenk addolunursa, edebiyatımızın istikbâli emin olamaz.

«Mazi nedir? Bir mevt-i ebedî!..» kavli ki, akvâl-i bâkiyye-i Kemal'dendir; lisanımıza tatbik olunursa Âkif Paşa'nın zuhûrundan evvel bu dâvânın hakikatini isbat için yüz bin şâhit bulabiliriz.

Siz ihtimal ki, okudunuz! Lâkin hiç me'mul etmeyiniz ki evlâdınız *Hamse-i Nergisî* veya *Siyer-i Veysî* okumağa muktedir olabilsin! Eğer o iktidarı hâsıl etmeğe sarf-ı ömr ederlerse, yazık kendilerine, yazık millete, husûsen ve hususâ yazık size!

Hâl, malûmdur ki, son nefes kabilindendir; istikbal ise şimdilik biziz. İleride de evlâdımız olacaktır.

⁂

Altı yüz senelik bir milletin efrâdı arasında yüzlerle ashâb-ı kalem gelmiş iken, topu yirmi kadarının kabul edilişi, ihtimaldir ki muhâfaza-kârân-ı inşâ indinde vesile-i itirâz olur; lâkin bizce hükümsüzdür.

Filhakika, zamanımızda âsârını kabul ettiğimiz zevâttan başka bir hayli münşîmiz daha gelmiştir. Ne çare ki ekserini edebiyatı başka nokta-i nazardan muhakeme eden takımdan bulduğumuz için, eserlerini kabule lüzûm görmedik. Meselâ Ziya Bey'in (Ziya Paşa merhum) gerçekten inşâ ıtlâkına lâyık olan, şimdiki âsâr-ı edebiyyesiyle mukayese ve binâenaleyh muâheze fikri olmamış olsa idi, *Endülüs Tarihi*'ni intihâb değil, hattâ ıttılâ'-ı vekâyî' maksadıyla da ele almakta tereddüd ederdik.

Şurasını ihtâra lüzum görürüz ki, maksadımız üdebâ-yı sâlifenin kabiliyet ve marifetlerini inkâr değil, belki fazilet ve kudretlerini teslim ile beraber, mesleklerinin, meslek-i hakikate muvâfık olmadığını ihtardır. (Fi 1292/1875 Rodos-Şövalye kulesi) (s. 5-8)

Lâhika

Bu kitabın ibtidâ-yı neşrinden beri otuz üç sene mürûr etmiştir. Bu müddet zarfında lisan-ı tahrîrimizde epeyce tebeddülât husûle gelmişse de, maat-teessüf milletin zevk-ı itiyâdîsine muvâfık düşmediğinden, ta-

rih-i edebiyatımızın dîbâce-i tecedddüdâtına ziynet-bahş olacak liyakattan berî bulunmuştur. Çünkü tebeddülât-ı vâkıa, milletin zevk-ı manevî vü fıtrîsi nazar-ı itibâre alınmaksızın, bize bigâne olan zevk ve hisleri taklide münhasır kalmıştır.

Taklid, müfid olabilir, fakat maddî şeylerde olursa fâide-bahş olur. Bir millet, kendinden müterakki bir milletin sanâyi'ini, usûl-i ticâretini, maarifini filânını taklid ile memleketinde tatbik edebilir; bundan büyük büyük faideler de görür. Lâkin âhar bir milletin hissini, itiyadını, ahlâkını taklide çalışırsa pek gülünç bir yol tutmuş olur.

Udebâ-yı cedîdenin benim zannımca ictihâdlarında kabil-i tasrîh bir hataları var; o da taklid ve ittihâzında ısrar ettikleri tarz-ı beyânı milletin öteden beri me'lûf olduğu zevk ve histen tecrîd ile bizce ülfet hâsıl olmamış ve belki husûlü de müte'azzir bulunmuş olan bu üslupta ifade edişlerinden ibârettir. Yoksa meslek-i hakikati iltizâm ile beraber, eğer milletin zevkini okşamağa ve tasvîr etmek istedikleri bir fikri me'nus kelimeler istimâliyle beraber, gayr-ı me'nus terkiblerle yazmamağa itina etmiş ve lutf-ı tabiatı gayr-ı tabiî hislere fedâ etmemiş olsalardı, kendilerine itiraz edecek bir fert bulunmazdı.

Bir başka nokta-ı nazardan denilebilir ki, üdeba vü edebiyat-ı cedideye hiç muteriz olmayalım; ve onları anlamağa da çalışmayalım. Çünkü anlayamayacağız. Çünkü, herkes zamanıyla düşünür ve hisseder, hakikatini itiraf etmeliyiz. Bundan otuz kırk sene evvel Şinasi ile peyrevânını da anlayamıyorlardı. Biz de bu batnın temâyülât ve tahassüsâtına bigâneyiz. Çünkü onlardan otuzar, kırkar sene evvel doğmuşuz; bu cihetle ne zevk ve hislerimizi beyhude it'âb edelim; ne de onları me'lûf olduğumuz zevk ve hislerimize mürââtsızlıkla itham eyleyelim.

Bu mütâalaya göre her zamanın kendine mahsus ricâl ve meslek-i edeb ü ihtisâsı var demek olur. Filhakika zaman ile her şey tecedddüd eder. İnsanlarla beraber zevk ve his de değişir. Bize bugün çirkin görünen, yahut munis ve mülâyim görünmeyen eşya ve efkârın îlâd ve irâdına bâdi olan tahassüsâtı bittabî bizden başka ve bizden tamamiyle müfârık eşhâs ve infiâlât teşkil eder; bu tabiîdir. Fakat fikir ve hisse ve fikir ve hissi tasvir ve takrîre mahsus olan eşkâl ve elfâzda ve onları mezc ve terkipte milletin zevki, hissi, ülfeti, itiyâdı ihmal edilerek kelimelerin, terkiplerin, hattâ düşüncelerin bile eşkâl ve temâsîli değiştirilirse bittabi lutf-ı beyân da ortadan kalkar; ve millet fikir, lisan, his, zevk ve ülfet ve itiyad cihetleriyle ikiye ayırılmış olur.

Bu ise terakkî değil, hattâ tedennî de değil, adeta bir nevi tebâbül-i edebî ve binâenaleyh her suretle mucib-i tevakkîdir.

Zevk ve hissin zamanla tebeddülü, takrir ve tasvire âlet olan lisan-ı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

beyânın da tebdil-i tavr etmesini îcâb edeceğini teslim ederim; lâkin o tarz-ı beyanda milletin his ve zevki ve ülfet ve itiyâdı ile tamamı tamamına zıd elvân ve ahenk gösterilmesini tasvîb edemem.

Buffon'un bir düstûr-ı hakikat meziyetinde olan «beyân, aynıyla insandır» kavlini te'emmül etmelerini genç erbâb-ı kalemimize ihtâr ederim. Çünkü beyan, bir şahsın zâde-i tefekkürâtını tercümeden başka bir şey olmadığı te'emmül olunursa, bir milletin havâss-ı bâtınasına tercüman ve binâenaleyh ayn-ı insan olduğu zâhir olur.

Benim bildiğime kalırsa, istihsân olunan her hangi bir fikr-i ecnebîye insan kendi tefekkürâtına mümâsil bir kisve-i beyan iksâ etmelidir. Bir surette ki, o kisvenin metninde mündemic olan vücud, bir vücud-ı ecnebî olduğunu ihsas ettirmemelidir.

Çıktıkça lisan tabîatından
Elbette düşer fesâhatından

kavli bir hakikat-i mücerrebedir.

Otuz bu kadar sene sonra dahi bu mecmua-ı âsâra yeni bir şey ilâve edemediğime ne kadar esef-hân olsak azdır. Bu otuz sene zarfında yetişen erbâb-ı kalemin mikdarı, belki üç yüzü geçer. Fakat... Ne söylemeğe dilim varıyor, ne de söylemeden geçmeğe arzu-yı terakki rızâ gösteriyor! Gönül isterdi ki, Kemal'i, yahut Sadullah'ı, Ziyâ'yı gölgede bırakacak birkaç dühât-ı marifet veya müceddid-i edeb zuhûr etmiş ve teceddüdât-ı his-nüvâzâneleriyle hüsn-i tasavvur ve lutf-ı ifadeleri müştâkân-ı terakkîyi hayran eylemiş olsun. Ne çare ki göremedik. Halbuki fazl ve marifetçe Kemal'lerin, Ziyâ'ların fevkinde pekçok erbâb-ı şebâba mâlikiz.

(Göztepe fi 6 Şevval sene 1329 / 1 Ekim 1911).

(*Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, temsil-i sâdis, Kostantiniyye 1329 / 1911, s. 9-12).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

ŞİNASİ

Şinasi gibi allâme-i ereb ve muhyî-yi edeb olan bir zât hakkında, velev sırf tahsîn yolunda olsun, söz söylemek haddimin fevkindedir. Şu kadar diyebilirim ki, müşârünileyh galâtât-ı bî-edebânenin Azrail'i ve lisan-ı hakikat olan edebiyat-ı cedîdede gördüğümüz istidâd-ı kemâlin pederidir.

Onun sâyesindedir ki, bugünkü günde vatanımızda ifâde-i merâma muktedir olan ashâb-ı kabiliyet düşündüğünü yazabiliyor, yazdığını okuyanlara beğendiriyor; binâenaleyh hepimiz Şinasi'nin manevî evlâdıyız.

Meşhur Voltaire'e, Fransa şuârasından Corneille'in eş'ârını muâheze ettiği zaman «Racine'nin eş'ârını da muâheze etseniz» denilmiş; o da «pek-âlâ. Her söylediği mısraın altına benim tarafımdan muhayyir-i ukûldür, diye yazıverin, olsun bitsin» demiş. Ben Voltaire değilim. Fakat Voltaire Türk olaydı, Racine'in eş'ârı hakkında söylediğini burada şüphe etmem ki, Şinasi'nin inşâsı hakkında söylerdi.

⁂

İbrahim Şinasi Efendi Bolulu bir topçu yüzbaşısının oğludur ki 1240 (1824) tarihinde Dersaadet'te dünyaya gelmiştir. Pederi Şumnu muhâsara-i meşhûresinde şehit olduğundan, kendisi bir iki yaşında yetim kalır. Vâlidesinin akrabası tarafından büyütülür; mahalle mektebinden sonra Tophane Kalemi'ne verilir. Orada kudemâ-yı hülefâdan ve a'lem-i ulemâdan İbrahim Efendi nâmında bir zat bulunur; ulûm-ı şarkıyyede ne tahsil ettiyse ondan tahsil eder. Hattâ onun teşvikıyle *Kamus*'un nısfından ziyâdesini ezberler. O esnâda Tophane'de istihdâm olunan ecnebî zabitlerden mu'ahharen Müslüman olan Châteauneuf Reşad Bey'den Fransızca okumağa başlar; maarif-i garbiyyeden lezzet alır. On sekiz, on dokuz yaşında iken Avrupa'ya tahsil için adam gönderileceğini işitir. Kendisi fıtraten inzivâya mâil ve teşrifât ve tekellüfâttan müctenib bulunduğu cihetle o zamana kadar ekâbir ile kesb-i münâsebet etmemiş olduğundan, kendisini Avrupa'ya göndermek için bir hâmi bulamaz. Buna bir çare bulmak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için yine Reşad Bey'e müracaat eder. Ve onun vesâtetiyle Tophane müşiri Fethi Paşa'ya takdim olunarak nâil-i emel olur. Gideceği sırada Tophane müsteşarlığında bulunan Ziver Efendi'den (ki mu'ahharen ihrâz-ı vezâret etmiştir) hasbe'l-meslek himâyet va'ad olunduğundan, Avrupa'dan müşârünileyhe mektuplar gönderir. Hattâ efendinin Tophane müsteşarlığından Tersane Nezâreti'ne tahvîl-i memuriyetinden sonra da mektuplarında devam eder. Yazdığı kâğıtlarda gösterdiği istidad Fethi Paşa ve o vâsıta ile Reşîd Paşa nezdinde mazhar-ı takdîr olur. Kendisine teşvîknâme gider. Fransızcada gereği gibi rüsûh peydâ ettikten sonra, Reşîd Paşa'ya yazdığı bir mektupta hangi fennin tahsili devletçe mültezem olduğunu sorar; fünûn-ı maliye tahsilini tavsiye ederler. Bunun için lâzım olan riyâziyâttan sonra, fünûn-ı maliyeyi tahsile başlar. Tabiî tabiîyât ile uğraşır; fakat bunları mektepte ders okur gibi mecburî tahsil eder. Asıl ikdâmını ise, bittabi mâil olduğu edebiyata sarf eyler. Elsine-i şarkiyyede olan kuvveti cihetiyle meşhur Sacy ailesiyle ülfet hâsıl eder. Onların vesâtetiyle şöhretinin en şa'şaalı zamanında Lamartine'in meclisine devama başlar. Avrupa'da âlem-i edebin mahsul-i idrâkâtı ne ise cümlesine vâkıf olur. İşte bilahare ittihâz ettiği üslub-ı beyan, o vukufun semere-i bakiyyesidir.

Şinasi İstanbul'a avdet ettiği vakit Reşid Paşa hem Maarif ve hem Meclis-i Maliye âzâlığında bulunmağı teklif ederse de, kendisi yalnız maarifte bulunmağı tercih etmiştir. Mamafih o zaman yeni teşekkül etmiş olan Encümen-i Daniş'e de memur olur[1].

Reşid Paşa'nın, Âli ve Fuad Paşalara rağmen yetiştirmek istediği takımda dâhil olduğundan ve o takımın içinde ise kendisinden başka yazı yazmağa muktedir kimse olmadığından, paşaların ikisi de Şinasi'yi cidden istirkâb etmeğe başlarlar; hattâ Reşid Paşa tarafından Mamleketeyn'de Osmanlı ordusunun bulunduğu müddet cereyan eden muâmelât-ı maliyenin tedkikine memur edilmiş iken, Reşid Paşa'nın o aralık vuku bulan infisâlinden istifade ederler; araya bir sakal meselesi çıkarırlar, kendisini hem o memuriyetinden, hem de Meclis-i Maarif âzâlığıyla, dâhil olduğu Encümen-i Daniş'ten ihrâc ederler[2]. Can yangınlığıyla Reşid Paşa'ya söy-

1 Nitekim Reşid Paşa'ya olan kaside-i râiyesinde:

Huzûrun Encümen-i Daniş olmuş ehl-i dile.
Kim anda nüsha-i zâtım olunmada tevkîr

beytiyle buna imâ etmiştir. (Not metne aittir.)

2 Şinasi Paris'te iken sakalına kırkayak üşmüş ve saçlara sirayetini men için etibbânın reyiyle sakalını traş eylemişmiş. Aradan beş sene mürûrundan sonra bu mesele tazelenerek efendi hakkında vesile-i ittiham olmuş ve binâenaleyh azli emrinde istihsâl ettikleri irade-i seniyye üzerine makam-ı sadâretten yazılan buyrultuya efendiyi tahkîr için «rütbesinin ref'i, memuriyetinden def'i ve maaşının kat'ı» ibâresi derc olunmuştur. (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lediği Kaside-i Râiye'de ki :

Dilin irâdesini başta akl eder tedbîr,
Ki terceman-ı lisandır anı eden takrîr

matla'ını hâvidir, Şeyhülislâm Ârif Efendi ile Âli ve Fuad Paşalar hakkında da birkaç beyit bulunduğundan, Şinasi'yi muâhezeye teşebbüs ederlerse de, o sırada Reşid Paşa yine mevki'-i iktidara geldiğinden, iâde-i memuriyetine irâde-i seniyye istihsâl eder[3].

Reşid Paşa'nın vefatından sonra bu himaye Yusuf Kâmil Paşa'ya intikal etmişti. Berikiler de onun hâtırı için ilişmekten kef-i yed etmişlerdir. Nihayet 1276 (1860) da müteveffâ Âgâh Efendi ile müştereken *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesini tesis eder. Altı ay kadar devamdan sonra kendisi çekilir. Ve Sultan Abdülaziz'in sene-i cülûsunda, ki 1278 (1862) senesi selh-i zilhiccesine müsadiftir, *Tasvîr-i Efkâr*'ı neşre başlar. Binâenaleyh edebiyat-ı cedîde dediğimiz tarzın, hususiyle âlî ve tezyîn-i manevî ile müzeyyen cihetleri orada görülmeğe başlar; bâhusus *Rûznâme-i Ceride-i Havadis* ile açılan «Mebhusetün anhâ» meselesi, o zamana kadar görülmemiş bir mübâhese-i edebiyye olduğundan, *Tasvîr*'in ehemmiyeti ve sâhibinin kudret ve liyâkati hilâf-gîrânı indinde dahi sâbit olur. Hattâ, hadd-i zâtında terakki-perver olan Fuad Paşa, evvelki muâmelesine nedâmet derecesinde pişman olarak, Şinasi'yi daire-i ünsiyetine celbe muvaffak olmakla *Ceride-i Askeriyye*'nin tesisinde onun muâvenet-i fikr ü kalemine müracaat eyler.

Gerek müşârünileyhin iâde-i muhabbeti ve gerek Yusuf Kâmil Paşa'nın sahâbeti Âli Paşa'nın da tehvîn-i şiddetini mûcib olduğundan, rütbe-i ûlâ ile Meclis-i Vâlâ âzâlığına tayini kararlaştırıldığı sırada, Tiran hânedânından ve Şinasi'nin Paris arkadaşlarından Said Sermedî Bey'in siyasî bir teşebbüsünde müşâreketi olmasına ve Said Bey'in o sırada olunan şüphe üzerine tevkif olunmasına mebnî *Courrier d'Orient* gazetesi müdürü Jean Pietri'nin muâvenet ve delâleti ile Paris'e azîmet eder. Binâenaleyh orada bulunduğu beş sene zarfında, zaten ulûm-ı şarkiyyedeki meksûbâtının yardımıyla Türkçe için bir lugat cem'ine mübâşeret eder. Meşhûr Millet kitabhânesinde lugata müte'allik ve müsteşhedâttan olmağa

---

3 Kavukla Ârif-i billâh olur mu şeyh-i cühûl
Cenâb-ı humku ganîdir zavallı aklı fakîr
Yalan dolanla çıkarmaktadır sudan keçesin
Fuad-ı ehl-i riyâdır mâzanna-i tezvîr
beyitleri o cümledendir. (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lâyık ne kadar müellefât-ı şarkiyye varsa hemen hepsini tebebbu' ederek o hazine-i irfanı vücuda getirir[4].

Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya seyahat-ı hümâyunlarında Fuad Paşa, suret-i mahsûsada Paris'te efendi ile mülâkat eder. Birçok taltifât ve tekrîmat ile vahşetini izâle eyler. İstanbul'a getirmeğe muvaffak olur. Fakat Şinasi Paris'te terk eylediği muharrerâtını toplamak ve bazı işlerini tesviye etmek üzere Paşayı ırzâ ile tekrar Paris'e azîmet eyledikten sonra Fuad Paşa merhumun hastalanması ve müteâkiben Nice'e azimetle irtihal etmesi üzerine bir müddet daha Paris'te kalarak, nihayet Almanya-Fransa muharebesi başladığı sırada İstanbul'a avdet eder. Fakat altı sene imtidâd etmiş olan iştigâlât-ı mühimme dimâğını fevka'l-gâye it'âb eylemiş olduğundan, beyin ufûnetine mübtelâ olur. Bir buçuk seneden ziyade bu illetle muztarip olduğu halde 1288 senesi Receb'inin beşine müsadif olan 1871 senesi Eylül'ünün 13 ncü Çarşamba günü, yani Âli Paşa'nın vefatının tam haftasında irtihâl eylemiştir.

*
**

Şinasi fevkalâde addolunacak bir mekânet ve hususiyle hakikatine mutmain olduğu hususâtta sebât ve metânet ile muttasıf idi. Nitekim, «Nev'-i beşerden ol ferd ki Hak ile halk indinde ef'âlinden münferid olarak mesul olduğuna mu'tekid ola, meslek-i hakkaniyette sebât cihetiyle ferîd olmak vazifesiyle mükelleftir» kavliyle güyâ ki kendi kendini tarif etmiştir.

Tab'an mâil-i sükûn olduğundan, ekseriya mütefekkir görünürdü. Az söyler, kısa cümlelerle söyler; fakat söylemek istediği şeyi gayet muvazzah söyler, bâhusus sözünün kuvvet ve ciddiyetini ihlâl edecek haşv-ı kelâmda bulunmamağa itinâ eylerdi. Gülmesi tebessüm yolundaydı; fakat ibtisâmında da bir mekânet-i ulviyye muhtefî idi.

Ettiği bahisleri itidal-i demle ettiğinden, hâiz olduğu havass-ı iknâ'iyyeyi mağlub-ı hiddet olmaksızın hüsn-i isti'mâl eder; ve farazâ câhilâne ve anûdâne musırr olanlara karşı da olsa ne münâzaradan, ne de nezâhet-i terbiyet-kârâneden ayrılırdı. Hele ciddî şeylerde bir nev'i ilân-ı acz demek olan tezyîf ve istihzâdan fevka'l-gâye nefret eylerdi. Hattâ, şu «ebnâ-yı cinsini bilâ-mucib istihfâf, hiffet-i akıldan neş'et eder ki hakikatte istihfâfa şâyestedir» kavli, ki mâhûd «Mebhûsetün anhâ» mübâhesesi

4 Bu eser (ta) harfine kadar yazılmış ve her biri biner sahifeli 14 ciltten ibâret bulunmuştur ki, el-yevm bir kısmı Fransa Encümen-i Şarkîsi'nde ve bir takımı Danyal Salaki kitaplarıyla beraber Peşte Darülfünun'u kitabhânesinde mahfûzdur. (Not metne aittir.)

sırasında irâd ettiği akvâldendir, bir düstûr-ı hikmet olarak telâkkiye şâyândır.

Merhûmun tehekkümen irâd ettiği sözleri de, kelimât-ı müzeyyifânesi de vardır; fakat mecbûl olduğu uluvv-i mizac sâikasıyla istihzâlarını da düstûr-ı edeb olacak bir tarz-ı zarîfânede icrâ ederdi. Onun ise en parlak misallerine sâlifü'z-zikr «Mebhûsetün anhâ» mübâhesesinde tesadüf edilir.

Cümel-i âtiyye, ki lâyetegayyürü'l-ahkâm birer düstur-ı hikmet ü hakikat meziyetindedir, mübâhese-i mezkûre esnâsında kaleminden sâdır olmuştur :

«Senedi bâtıl olur bâtıl olan davânın» (mevzundur)

«Mümeyyiz, ki bir hâkimdir, müddei sıfatında görünürse garaz-ı hâlisten veya temyîz-i nâkıstan âri değildir»

«Fenn-i edeb bir marifettir ki, insana haslet-âmûz-ı edeb olduğu için edeb ve ehli edîb tesmiye kılınmıştır.»

«Bir eserin ki sâni'i insan ola, mümkün müdür ki onda nûksan olmaya?»

«Eser-i makbul, eser-i makbul ile sâbit olmak lâzım gelir.»*

«Mizaha mizahla mukabele etmek, şerre şer ile mücâzât kabîlindendir.»

Hâsılı Şinasi, sözün ziynet ü letâfet-i zâhiriyyesine temayül etmedikten başka, birkaç asırdan beri gönüllerde kökleşip kalmış olan meyelân-ı elfâz-perestîyi, mahsûsâtından olan müfîd ve metîn kaidelerin zîr-i pây-ı tahakkümünde zebûn ederek, asrının tavr-ı ciyâdet ve terakkisiyle mütenâsib bir tarz-ı edeb vücuda getirmeğe çalışmış ve el-minnetü li-llâh muvaffak olmuştur.

(*Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniye*, —temsil-i sâdis— Kostantiniye 1329 / 1911, s. 226-231.)

---

* Bu cümledeki ikinci «eser» kelimesi, «tesir» mânâsındadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

FİLOLOJİ - LENGUİSTİK

(Philologie - Linguistique)

Midhat Efendi Hazretleri «bül-heves» kelimesi hakkında yazdıkları makale-i ta'rîziyye sırasında «yirmi seneden beri bizim de tetebbu'umuz artmış... tedkikât-ı filolojikiyye vü lingüistikiyyede buluna buluna biz dahi biraz vukuf peydâ eylemişizdir» demişlerdi.

Unvân-ı makāl edindiğimiz şu iki kelimeden evvelkisinin medlûlü «ma'rifet-i edebiyye-i lisan» ve ikincisinin medlûlü «ma'rifet-i revâbıt-ı elsine» tabiriyle edâ olunabilir.

Bu iki ilmin ikisine de intisâb, maârif-i edebiyye vü lisâniyyede bir hayli ulûmu ihâtaya ihtiyâc gösterir. Çünkü bir filolog her şeyden evvel kendi lisânının lehçesini, iştikākını, kavâid-i sarf u nahvini ve bir lenguist ise, kendi lisânıyla hâlit ve mahlût bulunan elsinenin ne hususlarda ve ne mertebede revâbıt ve münâsebâtı olduğunu tamamiyle tetebbu ve ittikân etmeyince bu unvâna ihrâz-ı istihkak edemez.

Midhat Efendi Hazretleri'nin bâlâdaki ifâdelerine nazaran, bu hususları tetebbu' etmiş oldukları anlaşılıyor. Otuz beş seneden beri ulûm-ı şetta üzerine serd-i mebâhis eden bir sâhib-i ma'rifetten bu vukuf ve ihâta istib'âd olunamaz. Bizce yalnız şurası cây-ı nazardır : Bir (muhibb-i ma'rifet-i edebiyye-i lisan) ve bir (ârif-i revâbıt-ı elsine) bir kelime hakkında beyân-ı rey ettiği vakit, müşârünileyh hazretlerinin «bül-heves» meselesinde izhâr buyurdukları tavır ile (mutatavvır) olmamak iktizâ eder. Zira bir filolog bir kelimenin hakikatinden bahseder iken «sen câhilsin, ben âlimim. Sen ne okudun? Ben filân ve filân ve falandan binlerle âsâr ve ebyât, yüzlerle müellefât ezberledim» yolunda tıflâne bir şive-i güftârda bulunmakla hiç bir şey isbât edemez. Bizim bildiğimize kalırsa, bir filolog veya lenguist, garip addettiği veya münâsebet tasavvur ettiği bir kelime üzerine, lüzumu kadar tedkîkat ve tetebbu'âtta bulunduktan sonra netice-i ma'lûmâtına göre ya «Evet! Hakkınız varmış, bu kelime şu ve şu münâsebetlerle sahîh imiş. Fakat biz şâyi' ve meşhûr olduğu vechile yazmakta devam etmeliyiz. Tashîh-i galat meselesi lugat kitaplarınındır. Hatâ-yı

şâyi'i (galat-ı meşhur) olarak yazdıkları sırada kelimenin asl-ı sevâbını da ta'yîn etmelidir. Aferin birader! Sen de lugatinde bu tavrı tutmuşsun.»

Veyahut «Seni bazı zunûn taglît etmiş. Bu kelime şu ve şu sebeplerle doğru değildir. Zehâbını tashîh et. Eğer kitabına yazdınsa, orada da bu hakikati tavzîh eyle» der.

Eğer Midhat Efendi Hazretleri «bül-heves» tabiri hakkında ta'yîn-i ilel ü esbâb ile bu yolda serd-i iknaiyâtta bulunmuş olsalardı, iddiâsında bulundukları filologluk ve lenguistlik tavırlarına muvâfık bir ma'rifet göstermiş olurlardı. Biz de teşekkür ederdik. Bahsi mütâlâa eden zevât da istifade etmiş olurdu. Cünkü insan bilmediğini öğrene öğrene insan olur. Fakat en doğru mesâilde bile âharın izzet-i nefsine dokunacak bir tavr-ı tehekküm ve bir lisan-ı tehevvür ü tekebbürle söz söyleyenler hem hakkını kaybeder, hem de muhâtabından bittabi misliyle mukabele görür. Çünkü bu âlemde kimse kimsenin indifâ'-ı tehevvürüne âlet olmak için yaratılmamıştır.

(*Mecmua-i Ebüzziya*, aded : 68, 15 Rebiülâhir 1315/13 Eylül 1897, s. 1047 - 1048.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

MUÂHEZE VE TENKİD KELİMELERİNE AİT İZÂHÂT

Bizim Ali Kemal Bey durup dururken ortaya bir bahis veya kelime atar. Bir zaman onunla meşgul olur. Yahut meşgul olacak zatlar bulur. Söyler, söyletir.

Mirimiz «bu da bir nümune-i tenkid» unvanıyla geçenlerde *İkdam* gazetesiyle bir mektubunu neşrettirmişdi ki, mukaddimesi şöyle başlıyordu :

«Bizde «tenkid» lafzı ortaya kondu mu herkeste bir tehâşî! Evvelâ câmi-i nümûne gibi bazı müşkil-pesendân-ı irfân her nedense bu lâfzın suret-i istimâlini çekemiyorlar. «Muâheze» ile iktifâ etmek istiyorlar.»

Mektubun bundan aşağıki fıkraları bahse ta'alluk etmediği cihetle nakle hâcet görmedik. Yalnız şu yukarıdaki sözleri üzerine Kemal Bey'le muvâcehe-i enâmda anlaşmak isteriz :

«Tenkid» lâfzı ortaya konduğu zaman tehâşî edenler varsa, bu tehâşîlerini elbette bir sebeb-i ma'kule istinad ettirenlerdir. Bizlere gelince lâfzı değil, tenkidin «critique» mânâsında isti'mâlini ve bu isti'malde ısrar edenlerin tahakkümünü çekemiyoruz. Çünkü «tenkid» ile «critique» arasında hiç bir münâsebet göremiyoruz.

Malumdur ki, karn-ı ahîrde yazı yazanlarımız «critique» lâfzının tazammun ettiği mânâyı Fransız lisanına vukuftan sonra idrâk eylemişlerdir. O zamanlar ise bu mazmûnu «muhâkeme» lâfzıyla edâ ederlerdi. İşte size iki misal :

«Meşhur Bayle muhâkemât-ı târihiyeye dair lugatinde...», «meşhur Voltaire ahlâka dair mülâhazât nâmında olan muhâkemât-ı tarihiyyesinde...» Şu iki ibâre Kemal Bey merhumundur ki ikisi de bundan otuz sene evvel yazdığı bir eser-i meşhurunda masturdur.

Şüphe yoktur ki şu iki ibârenin ikisinde de «muhâkemât» tabiri ile edâ olunan mânâ «critique»dir.

Mu'ahharen merhum «muâheze» tabirinin «critique» hükmünü şâmil bir kelime-i ıstılâhiyye olduğuna ve âsâr-ı eslâfta bu mânâya kullanıldığına ıttılâ ederek, yazdığı şeylerde muhâkemeye bedel «muâheze»yi isti'mâl etmiştir. Hattâ bir gazelleri hakkında Münif Paşa hazretlerine olan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve müşârünileyhde mevcûd olacağında şüphemiz olmayan bir mektubunda «tenkid ve muâheze» lâfızları hakkında şu yolda izâhât verilmiştir :

«Tenkid lâfzı «critique» yerinde kullanılmak câiz değildir sanırım. O mütâlâa üzerine idi ki bazı ulemâ-yı selefin eserlerinden iktibâsen «critique» fikrini «muâheze» lâfzıyla tercüme etmiştim. Nazar-ı hakîm-i âsâfânelerine mestûr değildir ki «tenkîd» bir şeyin iyisini fenasından ayırmakta bir hüküm vermek mazmununu şâmil oluyor. Muâheze ise her şeyi fena tarafından görerek bir mütâlaa beyânından ibârettir. Hikmetin tahlîl tarîki, muâhezenin hakikate ittisâlinde değilse, bâtılı hakikat dâiresinden ihrâcta en sâlim bir meslek olduğunu gösterir» demişti.

Dikkat buyurulsun ki «muâheze», «her şeyi fena tarafından görerek bir mütâlaa beyânından ibârettir» diyor. Çünkü «critique»in medlûlû budur. «Muhâkeme» dahi bu hükmü ihtivâ ettiği için «muâheze» lâfzına ıttılâ'dan evvel Fransızca bilenlerimiz, «critique» i «muhâkeme» ile tercümeden başka lâfız bulamamışlardı.

Bugün bir maznûnu bir mahkeme tenkîd için değil, ona isnâd olunan fi'l-i münkere ihtimal verdiği, yani onu fena tarafından gördüğü için muhâkeme ediyor. Eğer bilâhare «muâheze» lâfzına dest-res olunmasaydı, bu mâna itibariyle muhâkeme elbette «tenkîd» lâfz-ı muhteri'inden ziyade «critique»i tercüme ve ifhâm ederdi. Nitekim vaktiyle etmiştir.

Şu tef'îl bâbına mal edilen «tenkid» lâfzı ile ism-i fâil beniyyesiyle irad edilen «münekkid» lâfzı «nakd» kelimesinden getirildiği malûmdur. Nakd ise bir şeyi iştirâda verilen akçedir.

«İntikâd», «tenkad» mânasınadır ki akçenin züyûfunu hâlisinden seçmektir. Üdebâ-yı eslâf bu lâfzı mevzû'unda kullanmışlardır. Nitekim :

Devlete lâzım umûr oldu tamam, illâ heman
Kaldı erbâb-ı tarîk-i ilmi etmek intikad

beytinde Nef'î, tarîk-i ilmi «critique» yani muhâkeme veya muâheze değil, bu tarîk erbâbı meyânındaki nâ-müstahakları müstahaklarından nakd ve temyîz ile seçip çıkarmak, ta'bîr-i ma'rûfuyla ayıklamak lüzûmunu tavsiye eylemiştir.

İşte bâlâdaki izâhâta binâendir ki, meslek-i tahrîrde Şinasi mektebine mensup olanlar Kemâl'e veya Ali Kemal'e değil, hakikat-i medlûl u meâle itibâr ve ittibâ' ederler de «tenkîd» lafz-ı muhteri'ini red ve «muâheze» mazmûnunu kabul ve tahrîrde iltizâm-ı cehd eylerler.

(*Mecmua-i Ebüzziya*, aded : 72, 15 Cemazielâhir 1315/11 Kasım 1897, s. 1256-1258).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

ECEL-İ KAZA'dan

Birinci Fasıl

Birinci Perde

(Erzurum hükûmet konağının harem avlusunda, kenarda kapıcı kulübesi)

Birinci Meclis

«Perde açıldığı gibi Pertev Bey görünür. Arkasında sırmalı bir kat başıbozuk esvabı, başında bir sırmalı gecelik serpuşu, belinde bir çift gümüşlü tabanca, bir hançer, boynunda bir altın kılıç, hepsinin üstünde bir yağmurluk. Hava açık, ayaz. Kandilin suyu soğuktan donmağa başlar.»

(Kandile yaklaşır, gözünü diker.)

PERTEV — Hey koca kara tâli hey!.. Kandile ihtiyacımı biliyorsun ya? De bakalım şu ateşi de dondurabilirsen sayarım seni?

(Kulübenin önünde endişeli endişeli biraz gezindikten sonra saate bakar.)

Maaşallah, sabah yaklaşmış!.. İntizâr!.. İntizâr!.. Bu intizâr beni helâk edecek... Âh bu emel âh!.. Ne zehirli âb-ı hayât imiş!.. Gönül onunla yaşıyor ama insanın vücûdunu eritip bitiriyor. Emel! Husûl-i emel!.. Of of! Ne büyük tereddüd!.. Ne karanlık perde... Yüz gülmeğe, göz ağlamağa çalışır. Kalb ise sade titreyip çarpınır. Ne yeis var.. Ne emniyet...

(Biraz gezinir, sokak kapısından bakar.)

Şu derenin ince ince çağıltısı gönlü yaralıların hazin hazin iniltisine benziyor. Hele kara toprağa kar ne kadar yaraşmış... Ah acaba beyaz kefenler de mezara böyle mi yakışır?

(Uzaktan bir fener gönünür.)

Acayip!.. Fener... Meğer bu vakitte de!.. Bu soğukta da... Sokağa

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

adam çıkarmış!.. Kim bilir o biçârenin de ne derdi var? Ay o bizim Fazıl! Geliş.. yürüyüş...o. O ya! Vah zavallı çocuk, vah! Yorgun.. uykusuz... hasta... yine sıcak döşeğini, tatlı uykusunu terketmiş de benim arkamda geziyor. Yarabbi onun da hakkını nasıl ödeyeceğim?

(Biraz düşündükten sonra.)

Güzel ama gelişinde de hiç münasebet yok! Beni aramanın vakti değil... Kim bilir elbette bir sebep olmalı, dur bakalım.

(Fazıl Bey gelir, çehresi gayet bozuk, nefesi nefesine yetişmez, hemen yıkılır gibi bir taşın üzerine oturur.)

İkinci Meclis

Pertev - Fazıl

PERTEV — Birader o ne? O nasıl çehre? Bir hale girmiş ki, insan dikkat etmeyince tanıyamayacak; canım iki saat evvel bir şeyin yoktu! Hasta mısın? Allahaşkına ne oldun?

FAZIL — Dur Allah'ı seversen biraz nefes alayım. Ah, bu helecân-ı kalb! Sanki göğsümü yerinden ayıracak...

PERTEV — (Bir müddet dik dik yüzüne baktıktan sonra) Birader sabredemiyorum. Allahaşkına ne oldun söyle?

FAZIL — Ne olacak of! İş işten geçiyor. (Kendi kendine) Yarabbi, söylemeğe de dilim varmıyor.

(Yine Pertev'e şiddetlice bir tavırla.)

Durundu, ama Allah'ı seversen! Şimdiye kadar ağzımı açıp da sana bir acı lâkırdı söylemedim. İster gücen... ister gücenme. Artık ben sabredemiyeceğim. Yüreğim yaralandıysa yaralandı, elverir. Biraz da senin canın yansın.

PERTEV — Sonra?

FAZIL — Sonra ne olacak? Şurada bir kaplan... Bunca vakit herkesin kanını içti... Akrabanın cümlesi pençesinde can verdi... Sonra mızrağının altına düştü... Yavrusunu sevdiğin için merhamet ettin... Affettin... O şimdi kanlı tırnaklarıyla senin ciğerini koparmağa, mezarını kazmağa çalışıyor.

PERTEV — Efendim hülâsa-i murâd?

FAZIL — Muradımı mı istersin? Peki söyleyeyim! Şu karşıdaki mezarlığa baksana. Onun bir köşesinde onbeş yirmi genç yiğit yatıyor. Kimi baban... kimi amcan... kimisi amcazâden. Bedenleri çürüdü ama hâlâ topraklarından kan kokusu geliyor. Onları dünyasına doymadan ahrete gönderen kimdi? Şu saraydaki zâlim... Şu zindandaki cellât!.. Şu

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

duvarın içindeki akrep... öyle değil mi? Lâkin o hâla yaşıyor... Hem sâyende yaşıyor.. Bir kere baban kanlı kefeniyle rüyana girer de «aferin ben senin sebeb-i hayatın idim, sen katilimin sebeb-i hayatı oldun» derse, ondan sonra ne yüzünle dünyada yaşarsın? Ahrete ne yüzle gidersin?

PERTEV — Fazıl Bey, bu nasıl acı acı sözler? Deminden beri bunları mı ezberliyordun? Paşa, akrabamı öldürdü, lâkin hânedânıma sığındı. Babamın canına kıydı, lâkin bana ilticâ etti. Orasını bilmiyor musunuz?

FAZIL — A ne güzel! Fakat şurasını düşünmediniz mi ki, o yılandır. İnsanın önünde yerlere sürünür. Lâkin huyundan geçmez. Yaltaklanmak hâinlerin sermaye-i felâhıdır. Ona nedâmet mânâsı mı veriyorsun? Sen ilticâsını gerçek mi zannettin? Zâhir senin mürüvvetinle onun yüreğinden kin zâil olacak, öyle mi?

Git göğsünü yar... Kalbini çıkar.. Parça parça et.. Her parçasını hançerinle istediğin kadar karıştır... Yine onun kara kinini yerinden oynatamazsın. Hiç taştaki ateş taştan ayrılır mı? Bakırdaki zehir bakırdan zâil olur mu? Hem paşanın adâvetini düşünmeğe hâcet ne... O kimdir bilmez misin? Bir vezir.. Öyle bir vezir ki, hil'atinin pamuğu mazlûmların mezarında yetişmiş... İpliği yetimlerin gözyaşlarıyla yıkanmış... Çuhası şehitlerin al kanıyla boyanmış... O hil'atin içinde gördüğün insan değil, insan kıyafetinde Azrail'dir... Onun ahdine, amanına bakılmaz... Ef'âlinde hak, nâ-hak aranmaz.. Bir kaplan gibi yüzü güler görünür. Pençesi adamın ciğerine saplanır... Vezir olmak için bayağı insaniyetten çıkmış... Aldığı emri infâz etmekten başka bir şey düşünmez. Velev Allah'ın emrine mugâyir olsun... Her ne zulüm ederse etsin, sakın canına bile kast etse karşı durma, o saat adın âsi olur, sâî-bi'l-fesâd olur... Hakkında hurûc ale's-sultan fetvaları verilir... Katil fermanları yazılır. Bir daha başını kurtarmak mümkün olmaz.

Âh! Babanın intikamını alacak kadar geyretin yoksa, kendi nefsini muhâfaza edecek kadar ihtiyâtın da mı yoktu?

PERTEV — Bey, bey!.. Bak size doğrusunu söyleyeyim. Ocağıma dehâlet edenlere fenalık elimden gelmez. Yılan olsun.. Akrep olsun... İsterse yılandan, akrepten bin kat beter olsun... Öldürsem ne olacaktı? Evet cezâsını bulurdu... Evet mezara kanlı kanlı giderdi... Lâkin dünyadan şanlı şanlı giderdi... Onun kefeni lekelenirdi, benim dâmen-i nâmusum!.. Onun adı şehit olurdu, benim kātil!.. O nihayet yirmi yıldan ziyade sürmesi muhâl bir ömür kaybederdi, ben dünyada durdukça bekâya müstaid bir zikr-i hayırdan mahrum kalırdım!.. Ama babamın katili imiş... İntikam yalnız düşmanı öldürmek değildir. Asıl haddini bildirmektir... Dokunma yaşasın... Sebeb-i hayatı olan vücûd, babasını katledenlerin sulbünden inmiştir. Ona göre Pertev'i gözünün önünde görmekten büyük

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

cezâ mı olur? Ama benim de canıma kastedecekmiş!. Üç yüz yıllık hânedânımın çadırına mülteci kanı, misafir kanı bulaştırmaktansa, ölmek bin kat evlâdır. Ne zannettiniz? O çadırlar namus perdesidir. İçinde hıyanet mi saklanır? Merd olduğumuz için meydanda yatıyoruz. Daha taş arkasına gizlenmedik ki, bizden o muhannesliği memul ediyorsun.

FAZIL — Pekâla! Lâkin zâlimi himâye eden ezâsına katlanmalı.

(Ecel-i Kazâ, facia, beş fasıl-altı perde, İstanbul 1288/1872-1873. s. 1-12.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SADULLAH PAŞA

I. 1878 PARİS EKSPOZİSYONU 637

II. ŞARLOTENBURG SARAYI 639

III. SADULLAH PAŞA'DAN TEVFİK BEY'E MEKTUP 642

IV. SADULLAH PAŞA'DAN TEVFİK BEY'E MEKTUP 645

V. SADULLAH PAŞA'NIN RE'FET BEY'E MEKTUBU 647

VI. BERLİN MEKTUBU 649

VII. ONDOKUZUNCU ASIR 651

VIII. GÖL 653

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

1878 PARİS EKSPOZİSYONU

(.....) Avrupa bir füshat-serâ-yı ümrân ki, şehirleri değil karyeleri, belki kırlardaki mezra'aları bedî'ât min-bedâyi'i'l-insandır. Şark'ın tederrüs ve itibârına bihakkın şâyândır. İşte şehr-i şehîr Paris bu iklim-i kemâlin darü'l-mülk-i ihtişâmı ve saltanat-ı medeniyetin sultan-ı âlî-makāmı denilmeğe lâyık ve tesisât ve ta'zîmatça gördüğüm bilâd-ı azîmenin cümlesine fâiktir; velhasıl sâir şehirler ile kıyas, kıyâs-ı ma'a'l-fârıktır.

Başka yerlerde ne görülse şüphe yok ki Paris'ten muktebes ve zarâif-i masnû'âttan her ne beğenilse sâni'i mu'terif ki, oranın hüsn-i tabiat ve icâdından muhtelestir.

Sergiye gelince, bu teşhîrgâh-ı imtihan, Fransa'nın ulüvv-i kâ'bına bir burhandır. Yalnız Paris şehrine mahsûs olan kısmındaki bedâyi-i âsâr, gıbta-fermâ-yı aktâr-ı şöhret-şiârdır.

Sergi öyle vâsi' ki yalnız avluyu devr için saatler ister. Muhteviyâtını temâşâya ise bir hafta değil, bir ay güç kifâyet eder. Züvvâr bir hıtta-i vasî'ü'l-enhâda seyahat eder gibi harita ile seyr ve devr ederler; haritasız gidenler, şüphesiz dâire-i devr ü teselsüle düşerler.

Serginin Champ de Mars'daki mevki'ini Seine nehri ikiye taksim eder; iki kısmın vâsıta-i ittisâli Iéna köprüsüdür. Nehrin cânib-i yemîninde Trocadéro sarayı ve karşısında sergi ebniyesi vâki'dir. Aralarındaki mesâfe vâsi olup, muntazam bahçeler ve her memleketin usûl-i mimârîsine nümûne kasır ve kâşâneler ve bazı sanâyi'-i mühimmeye mahsûs müfrez dairelerle müzeyyendir.

Serginin en büyük kapısı Trocadéro sarayı cihetindedir. Bu saray, kavis şeklinde sergiye nâzır bir binâ-yı âlîdir. Cânibindeki cenâhlar güzel direklerle müzeyyen olarak, âsâr-ı atîka-i sınâ'iyye ve vasatında bulunan dâire-i vasî'a mükemmel ve muntazam tiyatro resminde olarak ameliyât-ı musikîye mahsûstur; yani birincisi müze, ikincisi konserdir.

Trocadéro'nun önünde bir büyük selsebil vardır ki, kenarı fil, arslan, gergedan, kaplan gibi vuhûşun yaldızlı heykelleriyle müzeyyendir. Bahçeden bu binâ-yı âlîye bakılınca zannolunur ki, pervâz için iki kanadını açmış bir kara kuş, kenâr-i havzdan havl-i teşhîrgâha nigâh ediyor. Va-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

saddaki dâirenin yanlarında bülend-kamet birer kule vardır. İçinden makine ile müteharrik merdiven ile zirvesine çıkılıp etrâf seyrolunur. Büyük kapıdan girildikten ve sarayın içinden geçildikten sonra, bahçeden ve ara yoldaki köprüden güzâr edilerek, asıl sergiye muvâsalat olunur.

Bahçenin kâliçe-i atlas gibi yapılmış tarh-ı çemenlerinden ve her tarha ta'biye olunan şükûfe ve yasemenlerinden ve câ-be-câ yapılmış dilnişîn neşîmenlerinden ve tabiata taklid edilen senk-sâr ve kuhsârından ve buhayre ve çeşme-sârından bahsedecek ve bu sâha-i cennet-misâlin nikât-ı muhtelifesindeki kâşânelere Çîn ve Japon ve Arap ve Acem sâzendegâhının aheng-i turfa-edâlarını tarif eyleyecek olsam mektup değil, kitap olur.

Köprü ise parket ile döşenmiş ve tenteli bahçe kanepeleriyle tefrîş olunmuş bir salondur. Oradan mermer oluktan akar gibi mutantan taş rıhtımlardan cereyan eden Seine nehri üzerindeki hengâme-i âmed-şüd seyrolunur.

Asıl sergi ebniyesi, araları sokaklarla bölünmüş tûlânî aksam-ı müte'addideden mürekkeb ve her kısmı bir sınıf eşyâya mahsûstur. Birkaç kademeden ibâret merdiven çıkıldığı gibi kapısı önünde mevzû' heykel-i hürriyete tesâdüf olunur; destinde asâ bir kürsüye kâ'iddir. Tarz ve tavrı nezzâra bu mânâyı muhtırdır : Ey züvvâr-ı hoş-yar! Nazar-rübâ-yı hayretin olan bu nümûne-gâh-ı terakkiyât-i beşeri temaşa ederken gafil olma ki, bu kemâlât bütün hürriyet eseridir. Akvâm ve milel bu sâyede karîn-i saadettir. Hürriyet olmayınca emniyet olmaz. Emniyet olmayınca sa'y olmaz, sa'y olmayınca servet olmaz, servet olmayınca saadet olmaz!.

Ey seyyâh-ı sahib-i'tibâr! Âgâh ol ki, burası nazar-ı ehl-i hakikate göre teşhîr-gâh-ı masnû'ât değil, belki dârü'l-imtihan-ı mevzû'âttır; meşhûdun olacak âsâr-ı nefîse kanun-ı hürriyete tâbi' memâlikin mahsûl-ı terakkiyâtıdır. Merdûdun olacak âsâr-ı hasîsa zencir-i esârete mübtelâ memâlikin mec'ûl-i tedenniyâtıdır.

(Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, 6. tab., Kostantiniye 1329/1911, s. 310 - 314.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

ŞARLOTENBURG SARAYI

Geçen gün havanın müsaadesinden istifâde ile şehrin civarında bulunan (Şarlotenburg) sarayının bahçesine gitmiştim. Bahçe pek güzel olduğu gibi içindeki Frederik-i sâlis'in türbesi dahi şâyân-ı temâşâ olmakla, Ramazan eğlencesi olmak üzere evsâfı tahrîr kılınır, şöyle ki :

Saraya cebhesinden nazar olundukta, iki tarafta birer daire ortasında azametli bir kuleden ibâret fersûde-renk bir bina görünür. Manzara-ı binâ şâirâne teşbih olunursa, iki cenâhını açmış bir ukāb-ı azîmü'l heykel pervâza müheyyâdır, denilebilir. Önündeki saha bir ravza-i bedî'ü'l-manzardır ki, füshat-i arz u tûlunu ihâtada medd-i nazar kāsır, letâfet-i intizâmını tarif ve ifâdede, kuvve-i mütehayyile-i üdebâ aczini itirâfa her zaman hâzırdır.

Hele tarh-ı zümrüd-fâmı üstâd-ı san'atın nefâis-i tabiatı taklidde kemâline birer nişâne, her sath-ı şükûfe-zârı ârâyiş-i bahardan bir nümûne-i bî-bahânedir. Yollarının havali ve etrafı eşcâr-ı multeffetü's-sak ile müzeyyendir ki her şâh-ı nezâret-vâyesi târ-ı şu'â-i âfitâba bir güzel şâne, sâyesi ise altında gezenlerin hayatına sermayedir.

Ruhâm-ı hâmdan ca-be-câ rekz olunmuş olan sanemler güya ki, bu âlemin nüfûs-ı melekiyyesi ve hanedan-ı imparatorîden irtihal edenlerin şehrâh-ı ravzada meşhûd olan tesâvîr-i mücessemesi, güya ki bu bağ-i sükût-âbâdın sekene-i mütehassiresidir.

Bu icmâlin tafsîlini edîb-i merhum Kâmil Paşa'nın Kalipso ceziresine dâir ta'rifât-ı belîgânesi müfiddir :

Bu bâğda var garib hâlet
Şâyeste ana denilse cennet

Nasıl cennet denilmesin? Sâhasından ahvâl-i ukbâyı andırır bir âleme girilir; bu temâşâdan sonra safâ-yı cennet sürülür. Şöyle ki : Bu ravza-i vasî'ü'l-enhânın bir köşesinde şimdiki imparatorun pederi Frederik'in ve zevcesinin türbesi mevcûddur. Bahçenin sapa bir cihetinden uzun bir yol ile oraya gidilir. Bu yolun etrafında servi gibi hüzün arttıracak ağaçlar

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dikilidir. Mübtedâsından müntehâsına doğru bakılınca bir sırat-ı müstakim ki, zalâm-ı zilâl-i eşcâr ile manzarası gayet mehib ve muvahhiş ve tesir-i riyâh ile ağaçların tesâdümünden hâsıl olan inilti ziyade hazin ve müdhiştir.

Züvvâr bu yolun ortasında sünûhât-ı uhreviyye ile öyle müteessirü'l-cenân olur ki, dûrdan bir mağara deliği gibi meşhûd olan türbe kapısını medhal-i âlem-i âhiret zannetmeğe başlar; takarrüb ettikçe tavahhuş eder. Kapıdan içeri girdiğinde, beş on basamaklı çifte merdiven ile bir hücreye dâhil olur ki, kubbesinin pencereleri mavi camlarla yapılmış olduğundan, aks eden ziya zulmeti andırır. Ve bu şibh-i zulmet içinde sağda Frederik'in, solda zevcesinin mezarı görünür.

Bu temâşâ «küllü nefsin zâikatü'l-mevti»[1] tenbihiyle ra'şe-i kalbi öyle tezyid eder ki zâir, hal-i vecde müstağrak olarak: «Yarab! Delâlet-i Azrail'e hâcet kalmaksızın kendi ayağımla bâr-gâhına geldim» diyerek:

Muhtâc-ı afv u safhım İlahî inâyet et
Bu mücrimi azâb-ı elîmden sıyânet et

münâcatıyla meşgul-ı dağdağa-i bûd ü nebud iken perde değişir; yani hücre-i zulmânîden yanındaki hücre-i nûraniye girilip, korkulu rüyânın orada ta'bîri anlaşılır, ikinci hücrede sâhib-i mezarların mermer firâş üzerine yatmış ve mermerden yapılmış mücessem suretleri mevcûddur ki, hâlet-i irtihallerini müş'irdir. Seng-tırâşın mahâret-i san'atı doğrusu câlib-i takdirdir.

Bu iki heykel-i meyyit-nümâ, yanyana olarak müteveccih oldukları cihetle tecelliyât-ı ilâhiyyeden kinâyeten resm-i İsa, taht-ı arşda kā'iden mütecellî ve füyûzâtıyla cenâzeler güya ki mütesellîdir. Biçâre Frederik, elbise-i hükümdârîsiyle mülebbes olduğu halde, beline kadar kefene sarılmış; simâsından zaman-ı hükûmetinde büyük Napolyon'un Prusya'yı istilâsı ve zevce-i hûr-likāsının genç yaşında irtihâli tesîrâtı ve hayatında cümle-i hevesâtından olan âli saraylar ve güzel bahçeler içinde me'lûf-ı nâz u na'îm iken, kara toprağı mesken ittihâzı teessüfâtı mahsûstur.

Âlî sarâya sığmaz iken cism-i haşmeti
Tâbût-ı kabr, şimdi serîr-i ikâmeti
Seyr ile kabr ü cism-i Fredrik'i ibret al
N'olsan budur cihanda hayatın nihâyeti

---

1 Her nefs ölümü tadacaktır.

Zevcesi ise omuzlarına kadar bir kefene sarılmış yatıyor. Siması öyle güzel ki, fil-mesel bir hûr-i hoş-rûbâ ve böyle bir vücûda feleğin kıyması doğrusu pek nâ-sezâdır.

Vücudu zîr-i kefende feleğin bu insafsızlığına titrer gibi görünür; sâ'id-i sîmînînin vaz'-ı dil-rübâsı şu vefâsız âlemden el çektiğini gösterir. Gerden-i billuru bükülmüş; gadr-i felekten iştikâ eder! Sine-i sâfı âh-ı tahassürle içeri çekilmiş; güyâ ki gadr-i ecelden tazallumunu imâ eyler! Bir endâma mâlik ki tenâsübü nezzârını hâlik, bir meyyit ki nice hayy, girişme-i hâlet-i nez'ine fedâ-yı câna mütehâliktir!

Bu kālıb-ı bî-cân değil ruh-i revândır
İm'ân ile baksan kıdem-i ruha nişândır

Ahvâl-i âhireti tasavvurda nümûne-gâh olan bu türbeden çıkıldığı gibi, yukarıda vasfını ettiğim bağda gezilir; sanki kabirden çıkılmış da cennete girilir. Artık sözü burada keseyim; zirâ müşâhededeki teessür, tarifte tecessüm etmeğe başladı; sünûhât-ı inşâiyye teessürât-ı kalbiyye-ye münkalıb oldu.

(*Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, temsil-i sâdis, Kostantiniye 1329/1911, s. 306-310.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

SADULLAH PAŞA'DAN TEVFİK BEY'E MEKTUP

(.....)

Tevârih-i muhtelife ile üç kıt'a lutufnâmenizi almıştım. Şimdiye kadar cevaplarını uzattığıma sebep ihmal değil, uzunca cevap yazabilecek vakti kazanmaktır. Bazan hususî ve resmî gaileler, bazan gurbetten, bazan dahi bu mevsimin güzelliğinden mütevellid muhtelif dâ'iyeler maksada mâni oluyordu. Mektubunuzun tenevvü'-i muhteviyâtı ve taraf-ı devletlerine olan muhabbet ve incizâbın şiddetli tesirâtı kısa sözle borcu edâya kâfi değildir. Bu mülâhazâta göre her vakit te'ehhürât-ı vâkıayı mazûr ve temâdî-yi ta'attufât-ı âliyyeleriyle muhibb-i muhlislerini mesrûr buyuracaklarından şüphe etmem.

Birinci mektubunuzun ekseri mebâhisi yine Guizot'ya müte'alliktir. Efkârı hakkındaki mütâlâatım arîza-ı ahîremde epeyce mufassal olduğundan yeniden tekrarına hâcet yoksa da, Reşid Paşa merhuma müte'allik mülâhazâtı söz götürecek şeylerdendir : «Bir güzel Türk diplomatı olmaktan ziyade Avrupa diplomatıdır. Büyük Petro gibi hareket edecek yerde Frengâne davranmıştır» demiş.

Guizot'nun şu itirazı pek tuhaf! Müverrih, mânâsından ziyade tabirdeki letâfeti iltizâm etmişe benziyor. Islâhât denilen şey ülemâ-yı müte'ahhirînin keşf eylediği kavâidin bir memlekette icrââtı demek olmakla, Reşid Paşa bizdeki teâmülât u muâmelât-ı siyasiyyeyi Tanzimat'a esas ittihaz etmiş olsa yeni bir şey yapabilir miydi? Reşid bir vezir-i zekî, Petro ise müstakil bir âmir-i cerî olduğundan ikişini birbirine teşbih kıyas-ı ma'al-fârık olmaz mı? Reşid kan dökülmesinden bizâr olduğundan, masûniyet-i hayatı temin etmek isterdi. Petro ise istiklâl-i kâhirânesini müdâhale-i memleketten kurtarmak için kan dökerdi. Doğrusunu söyleyim : Guizot'nun külliyât u cüz'iyât-ı mesâilde mütâlâalarını pek yavan görüyorum.

Reşid Paşa Tanzimat ile meşgul iken Metternich'in risâle şeklinde bir layiha-ı cevâbiyyesinin Âli Paşa kalemiyle tercümesini okumuştum. O da Guizot gibi Reşid Paşa'ya «mukallid olma!» diyor. Ve mânâsı isteni-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

len tarafa çekilir tevriyeli bir takım mütâlâât-ı siyasiyye beyan ediyorsa da ne yapılmak lâzım geldiğinden asla bahsedemiyor.

Hutûb-ı cesîmede parlak bir takım kelimât ve mütâlâât-ı mübheme söyleyip, asıl ıslâhâta aklı ermediğini şakşaka-i tabirât ile örtmek «eâzım»-ı ricâl-i siyasetten geçinmek isteyen diplomatların âdât-ı müstemirrelerindendir. Metternich'in, bulunduğu asrın harekât-ı fikriyyesine muktezî tesisât-ı hürriyetkârâneyi galat-ı idrâk addederek «conservateur» kalmakta ısrarı, mukallid olmamak dâiyesine mebniydi. Âkibet ne oldu? Galat-ı idrâk, asrın efkârında değil, kendi aklında imiş. Kırk sekiz ihtilâli altında ezildi. Hatasını anladı ama mevki'inde değil, vatanında bile duramayıp firar eyledi.

Taklid! Taklid! diye edilen tarizât-ı müstehziyâne vukuât-ı âlemin suver-i cereyânında ehl-i dikkate göre hafî olmayan esbâb ve tesîrâta bakmayıp müte'emmilâne ve hakîmâne değil, mütehakkimâne telâffuzât-ı hodserâneden ibarettir. Meselâ nûr-ı irfân ile gözü açılmış bir milletin tesisât-ı terakki-perverânesini öteden geri kalmış bir millet taklid ederse «takliddir» diye bâdisi olan ricâl-i umûru tezyîf etmek lâzım gelir mi? Guizot'nun mütâlâası böyle çıkmaz yola gidiyor. Hülâsa her memlekette gördüğümüz âsâr-ı terakki ümmühât-ı medeniyet olan bilâd-ı ma'mûre-i azîmenin âsâr-ı taklididir. Bir millet kusvâ-yı terakkîye varıncaya kadar mukallid, akranına fâik olursa mukalledün-bih olur. Bu mes'ele-i bedihiyyeye karşı Guizot'nun mütâlââtı gibi sözler hakikatı tanımamak demek olur. Şu kadar diyebilirim ki, asrındaki ricâl-i siyâsiyye Reşid Paşa'nın yanında biraz küçük kalırlar. Kendi yaptıklarıyla onun âsârını mukayese ederlerse, sıhhat-ı müddeâyı kendileri dahi itiraf ederler.

Reşid Paşa'da dirayet ve cür'et ve metânet ve tabiat-ı beşeriyyeye vukufta olan istidâd ve mahâret hassaları bir derecede idi ki, en meşhûr ricâl-i devlet ünvânını ihrâz edenlerle mukayesesinde rüchânı değilse, müsâvatını teslim etmeğe her müverrih-i siyasî mecburdur. Hayfâ ki meşâhîrimizin nâmlarını âlemde ibkâ ve sehlü'l-mümteni' âsâr-ı siyâsiyyelerinin kadrini i'lâ edecek memleketimizde kuvvetli kalemler olmadığından, Reşid Paşa gibi kalîlü'n-nazîr bir müceddidin ve ona tevdî-i hutûb eden Sultan-ı celîlü'ş-şân Abdülmecid Han gibi kadr-şinâs bir padişah-ı muhlisin kıymetleri tarihçe takdir olunamıyor. Eğer müelliflerimiz olaydı, Guizot gibi zevâtın türrehât-ı mütâlââtını okuyan zâtlar görülürdü.

Mükâtebede serbestçe mübâhese ve muhâvereyi sevdiğinizden Guizot'nun sünûhâtıyla yine çarpıştım, Reşid'e korkak tabirini ıtlak etmesinden, Şark'a dair koca ministr'in hiç haberi olmadığını anladım. Bu tabir ha-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kikati tahkîr olduğundan, ruh-ı müşârünileyhe mütevessilen Guizot cenaplarını protesto ederim.

Sadullah

(Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye,* temsil-i sâdis, Kostantiniye, 1329 / 1911, s. 321-324.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

SADULLAH PAŞA'DAN TEVFİK BEY'E MEKTUP

Müverrih Guizot'nun memleketimiz hakkında fikrine dair fıkra, tarihçesinden istinsâh ile gönderilmiş; okudum. Bize müte'allik Avrupa hükemâ ve müverrihlerinin telifâtına bu derece ehemmiyet verdiğinize pek memnun oldum. Eğer bu itinâ hem-vatanlarımız ezkiyâsinin ekserinde olacak olsa, öyle su-i tefe'ülât u mütâlâât rehîn-i butlân olurdu.

Guizot, reyini asrına hasr ile istikbali karıştırmamış bulunsa, ve bir müşâhedeyi bir kaide şekline koymamış olsaydı diyecek yoktu. Çünkü 1843 Türkistan'ıyla 1890 Türkistan'ı beyninde çok fark vardır. Guizot'nun asrında Hıristiyanın şahâdeti dinlenmez, katili kısastan kurtulamaz, her yerde zelîl ve mahkûm ve bir yerde itibar ve hâkimiyeti görülmezdi. Yalnız muâmelât-ı resmiyyede değil, ta'birât-ı inşâiyyede bile, hülâsa hukuk-ı âdiyye vü medeniyye vü siyasiyyede harac-güzâr-ı re'âyâ tabiriyle tabaka-ı teba'anın saff-ı niâlinde idi.

Guizot bu hallere bakmış da istediğini söylemiş ve bulunduğumuz mecburiyet-i asriyye vü mevki'iyyenin tehyie eylediği tahavvülât-ı âtiyyeyi görmek istememiştir. Guizot idareye itiraz yerine kavme itiraz etmiş. Bence hatası esasen bu cihettedir. Bir memleketin bir vakitteki su-i idaresiyle kavmin istidâdına hükm olunamaz. Ma'muriyet ve terakkilerine gıbta ettiğimiz milletlerin idare ve itikadca ne tavırlardan geçtikleri malûmdur.

Bir zaman Rum ve Yunanîler akvâm-ı sâireye barbar ve Araplar A'câm dedikleri gibi mukallidîn-i eslâf-ı mütemeddine olan şimdiki garbîler dahi, Avrupa hudud-ı mamuresi hâricinde olan akvâmı kabiliyetsizlik şâibesiyle tezyîf gururunda bulunduklarından, Guizot gibi hizmet-i siyasiyyede bulunan garazlı hükemânın cem'iyât-ı muhtelife-i beşeriyye hakkında her söyledikleri sözlere mahz-ı hikmet nazarıyla bakılamaz.

Muhâberâtta asrımızın husûle getirdiği bedâyi'-i teshîlât sâyesinde arûs-ı medeniyet hilye-i isti'dâd ile mütehallî olan akvâmın nasîb-ı haclegâh-ı visâli olduğundan, bekāyâ-yı akāid-i kudemâ ile ne kadar mukavemet olunsa, yine âkibetü'l-emr meftûn-ı cemâli ve hasretkeş-i lutf-ı ittisâli olacağında tereddüd edilemez. Madem ki müstaid-i kemâliz, bihakkın ümid-vâr-ı terakki-yi ahvâliz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İşte şu muhtasar ifâdât, Guizot'nun fikri hakkındaki mütâlââtımı anlatmağa kâfidir. Hikmet-i medeniyyeye dair böyle bir bahsi zât-ı devletleri gibi nûr-ı irfan ile tezyîn-i vücûd etmiş bir muhibb-i hâlis ile uzatmak emelim idi. Ne fâide ki kâğıt doldu! Baki müştâk-ı teveccüh ü muhabbetinizim efendim.

21 Şubat sene 1890
Sadullah

(Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, tab'-ı sâdis, Kostantiniye 1329/1911, s. 318-320.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

SADULLAH PAŞA'NIN REFET BEY'E MEKTUBU

Birader-i vâlâ-şânım efendim hazretleri,

Bu kere dahi kemâl-i memnuniyetle aldığım lutuf-nâme-i âlilerine nazaran bundan iki hafta akdem takdim eylediğim arîzanın alınmamış olduğu anlaşılıyor; şimdiye kadar vârid olmuş olacağı cihetle mükâtebede meşhûd olan himmet-i âliyyelerinin mukabele-i şükriyyesinde kusur eylemediğim nezd-i âlilerinde bir kat daha tahakkuk etmiştir, zannederim. Dûçâr oldukları keyifsizlikten dolayı teessürâtımı geçenki mektubumda arzetmiştim; iâde-i sıhhat buyurulduğu havâdisinden fevkalâde memnun oldum.

Rıhtım imtiyazı meselesi beyne'l-vükelâ eser-i ihtilâf bırakmış olduğu telgraflardan anlaşılıyor; esbâb-ı zâhiriyyesi bildiriliyor ise de ledünniyyesi malûm olmadı. İstanbul limanına rıhtım yapmak İstanbul'u ihya etmektir; böyle bir teşebbüs-i hayır ne vakit meydana çıksa derhal kîl ü kāl hazırdır. Acaba rıhtım vücuda gelecek mi, yoksa Rumeli demiryolu gibi güsgüdük mü kalacak? Her ne ise temenni edelim, şehrimize büyük şeref verecek böyle bir eser vücuda gelsin.

Burada kış birkaç gün öğleden evvel on yedi, öğleden sonra on üç dereceye çıktı; dünden beri gereği gibi itidal kesbeyledi, şimdi herkes Weihnacht hazırlığıyla meşguldür, mağazalar tühaf ve zerâif ile donandı; şehrin bazı yerlerinde pazar kuruldu; politikaca durgunluk vardır; şerâre-i nifak tahte'r-remaddır.

Avrupa'nın en meşhûre aktrisleri Almanya'nın büyük şehirlerini devre başladılar; Berlin nöbetini geçirdi. İtalyalı meşhure trajediyen Ristori altmış üç yaşında olduğu halde oynadığı rollerde gösterdiği meharet pek çok alkışlandı; Sena'ya çıktıkça seyircilerin alkışları ayyuka çıkardı, perde indikçe kıyametler kopup biçâre mekkâre-i sâlhurde yedi sekiz defa perdeden arz-ı kāmet etmeğe mecbur olurdu.

Kışın burada dahi fukaranın hali perişandır, bir iki fakir Tiergarten'de hasbe'z-zarure geceyi geçirmeğe mecbur olduğundan sabahleyin statü gibi yerlerinde câmid ve kāid bulundu.

Almanyalı meşhur bir seng-trâşın hurâfât-ı Yunaniyyeden Promete'-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin Kafkasya'da suret-i mahbusiyetini gösterir, mermerden cesâmet-i tabiîyyede yaptığı heykel âsâr-ı bercesteden olmakla muvakkaten Nasyonal müzesine konulup seyredilmektedir. İmparator Hazretleri fevkalâde tahsin eylemiş olduğundan nazar-ı iltifat-ı saltanatla eser-i nefîsin kıymeti dü-bâlâ olmakla, herkes temaşasında tehâlük etmektedir. Promete, bir ağaç kütüğü üzerine iki kolları arkasında zincirle bağlı olduğu halde bir kara kuş, omuzuna konup ciğergâhına havâle-i çengâl etmiş ve bir peri hayret ve teessüründen Promete'nin dizi yanında serilip kalmış. Bir peri dahi ukābın def'-i tasallutu için göğsüne doğru elini dayamıştır. Promete'nin vaz' u hali bir mahbus-ı zincirkeşin halini tamamen muarrif olduğu gibi ukābın tavr-ı haşmânesi huzzârın tüylerini ürperttirir. İki periyi uryânın manzarası ise İstanbul'da pek çok sofunun savm u vuzû'unu nakz eder surettedir.

İstanbul'da dahi bir Ermeni seng-trâşın bazı masnûât-ı nefîse vücuda getirdiğini *Levant Herald*'da okudum; Allah vere de teba'amızdan kendi kendine yetişmiş böyle bir sahib-i hünerin kıymeti biline idi. Alman seng-trâşı bizzat taltif-i imparatorîye mazhar oldu; bilmem bizim statüer maarif nazırını görebildi mi? Ne ise söz uzadı; mektub-ı devletleri eksik edilmemesi ricasıyla hatm-ı kelâm olundu.

Berlin, Fî 1 Eylül sene 95 (13 Eylül 1879)

Sadullah

Peder Paşa Hazretlerinin âsâr-ı teveccühât-ı seniyyelerinden dolayı teşekkürât ve tâzimâtımı arz buyurmalarını rica ederim.

(İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «Merhum Sadullah Paşa'nın Safvet ve Cevdet Paşalar ve Safvet Paşazâde Refet Beyle Mektuplaşması», *Belleten*, c. XV, nr. 58, Nisan 1951, s. 295-296.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

BERLİN MEKTUBU

Bir ay kadar Avrupa'yı seyahate çıkmış idim; şimdi Berlin'e avdet edildi. Esnâ-yı seyahatimde Avrupa'nın bir hayli bilâd-ı meşhûresi görüldü. Garb'ın ma'mûriyet-i hâli görüldükçe Şark'ın magmûriyet-i ahvâline teessüf olunmamak kabil değildir. Bu seyahat sıhhatime pek çok hizmet eylediği gibi, idâre-i mülkiyyece meşhûdât ve meksûbâtımı dahi tezyîd eyledi.

Kütüb-i siyâsiyyeyi mütâlâa fenn-i tedbîr-i müdünde tevsî'-i nazarı mucib ise de, kavâid-i fennin tatbikatını görmekte fevâid-i azîme müsellemdir. «Leyse'l-haberü ke'l-ıyan»[1].

Avrupa görülmedikçe elsine-i ruvâtta ve sahâyif-i matbuâtta mervî olan medeniyet-i garbiyye ne demektir, bilinmez. Efkârın bedâyi'-i âsâr-ı hayret-fezâsı gözden geçirilmedikçe havass-ı insaniyyenin mertebe-i meziyeti anlaşılamaz. Hikmeten sâbittir ki tasavvurât, a'yân-ı sâbiteye nazaran alâ-tarîki'l-kıyasdır. Binâenaleyh medeniyetçe mertebesi dûn olan bir memlekette terakkiye hizmet dâ'iyesinde bulunanlar kemâlât-ı medeniyyesi müsellem bir mülkün ahvâl ü esbâb-ı intizâmını müşâhede ve mütâlâa etmemiş olurlar ise ıslâhatça edecekleri tasavvur ve tedbîr, bulundukları dâirenin derecesine kıyâsen olur. Terakkî-yi sahîh ise âlem-i insaniyetin terakkiyât-ı müktesebesine vukuf ile husûl bulur.

Bugünkü gün Paris sergisi maârif-i asriyyenin teşhîr-gâhı olduğundan memâlik-i mütemeddinenin her cihetinden, her sınıf halk san'aten ve ilmen mensûb olduğu kısma müte'allik tahkikatı icrâ için, fevc fevc sergiyi temâşâya gelmekte ve malumât-ı sâbıkalarına munzam olan tahkikat üzerine yerli ve ecnebi erbab-ı hibre sergi dairesinde akd-i meclis-i mübâhese etmekte oldukları halde, bizim dünyâdan haberimiz yokmuş gibi muamelelerimize hayret elverir!

Sadr-ı İslâm'da medeniyet-i Arab'ın terakkisine başlıca sebep, erbâb-ı himmetin aktâr-ı âlemi seyr ve seyahat ile tahkikat-ı ilmiyyelerini neşr

---

1 Haber, gözle görülen şeyin yerini tutmaz.

etmeleri idi. Artık cehil ve taassub bizde bir dereceye gelmiştir ki, tahattur bile mucib-i nefrettir.

Kadınlarımız evlerine kapandıkları gibi, erkeklerimiz dahi memleketlerine kapandıklarından, cem'iyât-ı beşeriyyenin ahvâl-i terakkiyâtından o derece gaflet üzereyiz ki, etrâfımızı muhît olan akvâm günden güne ilerlemekte ve bu sâyede mânen ve maddeten bize galebe etmekte oldukları halde, biz yine dört el ile cehil ve taassuba sarılıp ondan ümid-i necât ediyoruz. Fe-subhânallâhü'l-müteâl[2].

Hülâsa-i kelâm insaniyet ve medeniyetin ne büyük bir devr-i terakkîsinde bulunduğumuzun delâil-i mülzimesini görmek isteyenler Paris Sergisini seyr etmelidir. Aktâr-ı şarkiyyede terakkiyât-ı Garbiyyeyi icrâ arzusunda bulunanlar, kemâlât-ı beşeriyyenin mahall-i tacellîsi olan Avrupa bilâd-ı Garbiyyesinde hakâyik-i umrânı tedkik için gezmelidirler.

Artık söz bir bahs-i mühimme intikal etti ki, böyle bir varak-pârenin değil, bir büyücek risâlenin havsalası mütehammil değildir. Onun için burada hatm-i kelâm edelim.

(Ebüzziya Tevfik, *Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, tab'-ı sâdis, Kostantiniyye 1329/1911, s. 314-316.)

2 Yüce Allah yetersizlik sıfatlarından münezzehtir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

ONDOKUZUNCU ASIR

1. Erişti evc-i kemâlâta nûr-ı idrâkât
   Yetişti rütbe-i imkâna kısm-ı mümteni'ât
2. Besâit oldu mürekkeb mürekkeb oldu basît
   Bedâhet oldu tecârible hayli mechûlât
3. Mecâz oldu hakîkat, hakîkat oldu mecâz
   Yıkıldı belki esâsından eski ma'lûmât
4. Mebâhis-i felek ü arz u hikmet ü kimya
   Değil vesâvis-i ezhân u vehm ü temsîlât
5. Mesâil-i nazarîye tecârib oldu sened
   Erişti hadd-i yakîne fusûl-ı zanniyyât
6. Ukūl-i zâhire sâ'id fezâ-yı ecrâma
   Kuvâ-yı câzibe kanunu pâye-i mirkāt
7. Nüfûs-ı fâkire nâzil kaâret-i arza
   Delîl-i mebhas-ı tekvîn defâin-i tabakāt
8. Hevâ vü berk ü ziyâ vü buhâr u mıknâtıs
   Yed-i tasarruf-ı insanda unsur-ı harekât
9. Ziyâ hayâlen iken şimdi bil-fi'il sâ'î
   Zılâl zâil iken şimdi zîver-i mir'at
10. Sadâ hesâb-ı mesâfâtta muhbir-i sâdık
    Buhâr zulmeti tenvîrde ebda'-ı âyât
11. Cihât-ı erba'aya berk nâkil-i ahbâr
    Buhâr bahr u ber üstünde Hızr-ı nakliyyât
12. Tefâhür eylemesin mi bu asr â'sâra
    Kısalttı bu'd-ı mekân u zamânı muhteri'ât
13. Ne kaldı çeşme-i hayvân ne dâru-yı Suhrâb
    Ne kaldı nüsha-i efsûn ne hükm-i tılsımiyât
14. Ne kaldı sa'd-ı tevâlî ne kaldı nahs-ı kırân
    Ne kaldı reml ü kehânet ne kaldı cifriyyât
15. Ne var hümâda saâdet ne var şeâmet-i bûm
    Mukayyed asl-ı irâdâta cümle mec'ûlât
16. Ne Atlas âlemi hâmil ne Zühre fâil-i küll
    Değil ukūl-ı Felâtun usûl-i tekvînât

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

17. Ne kaldı zann-ı tenâsüh ne kaldı nâr-ı Mecûz
Değil ukūle ekānîm kıble-i hâcât
18. Esâs-ı hikmet-i asr oldu vahdet-i Bârî
Ta'ammüm eyledi aslü'l-usûl-i mû'tekadât
19. Bulur gider cihet-i vahdetin umûm milel
Vücûd-ı vahdeti müsbit olunca ma'kūlât
20. Hudûd-ı hakk u vezâif mu'ayyen ü sâbit
Ne kaldı cebr ü tagallüb ne kaldı keyfiyyât
21. Hukuk-ı şahs u tasarruf masûn taarruzdan
Verildi âlem-i umrâna başka tensîkāt
22. Ne Amr Zeyd'in esîri ne Zeyd Amr'a velî
Müesses üss-i müsâvâta nass-ı mevzû'ât
23. Münevver eyledi ezhânı intişâr-ı ulûm
Mükemmel eyledi noksânı feyz-i matbûât
24. Megārîb oldu dirîgâ metâli'-i irfân
Ne kaldı şöhret-i Rûm u Arab ne Mısr u Herât
25. Zaman zamân-ı terakkî cihan cihân-ı ulûm
Olur mu cehl ile kābil bekā-yı cem'iyyât

(*Mecmua-i Ebüzziya*, cüz 46, 15 Cemâzielevvel 1302/1 Mart 1885, s. 1453-1455.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VIII

GÖL

Tâ key bu şitâb her kenâre,
Hiç meddine yok mudur nihâye?
Yeldâ-yı ezelde serserîsin,
Ârâm u rücû'dan berîsin;
Bir dem olamaz mı ömr-i nâ-sâz
Ummân-ı dehirde lenger-endâz?

Ey göl! Nazar et ki bir yıl akdem,
Yârimdi bana bu yerde hem-dem!..
Bu taş ki, bûs eder miyâhın,
Ârâmgehi iken o mâhın;
Şimdi bana bir neşîmen-i hayf!
Mehcûra medâr-ı şîven-i hayf!

Böyle yine inleyip dururdun
Yalçın kayalara baş vururdun;
Yüzler sürer idi keff-i müştâk
Ol pâye ki kıblegâh-ı uşşâk!..

Yâdında mı bir gece o âfet!..
Ol hüsnü melek, peri-kıyâfet
Çıkmıştı benimle mâhitâba,
Bir sandal içinde seyr-i âbâ.
Olmuştum onunla dûş-ber-dûş,
Aşk âlemi içre mest ü medhûş...
Tenhâca safâ-yı âb ederdik
Zevk-i dem-i mâhitâb ederdik

Ses gelmez iken semâ vü mâ'dan;
Hâli iken her taraf sadâdan,
Sandalcıların kürek sadâsı

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu halvetin idi hoş-nevâsı,
Âhenkle çekerler idi birden;
Bu şevk ile mevcezen idin sen.

Nâgâh çıkıp hazîn bir ses,
Emsâlin işitmemişti hiç kes,
Aksi ile oldulardı hayre
Etrâf u sevâhil-i buhayre;
Yani ki o gül-fem-i hoş-âvâz
Feryâda şu yolda etti âgaz :

Ey çarh!.. Tevakkuf et, zaman ver...
Ey sâat-i sa'd!.. Aman, aman ver
Bir kâm alayım şu baht-ı nevden
Bu leyl-i neşât-ı tîz-revden.
Bedbaht cihânda var hayli,
Mevt onlara tatlı bir temenni!..

Bu zümreye devrin eyle tahsîs,
İhlâk ile dertten eyle tahlîs..
Mes'ûdları gel et ferâmûş
Bu demde ki ayştır sana nûş!..
Beyhûde taleb aman zamandan
Kābil mi vefâ o bî-amandan?

Sür'atle kaçar zaman benden
Âheste-rev ol, ben ona derken.
Fecr etti zalâm-ı leyli târâc,
Meş'al-keş-i mihr-i safha-i âc
Fevt olmaya fırsat, edelim zevk
Bu bezm-i visâle verelim şevk;

Yok âdeme bu cihânda mersâ,
Yok dehre kenar hiç hayfâ!..
Durmaz geçeriz çü zıll-ı zâil
Dehr ise misâl-i nehr-i sâil.
Ey dehr-i hasud!.. Bu hâlet-i sekr,
Müstes'id-i dest-i aşk-ı pür-mekr,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bizden olacak mı dûr u mehcûr?..
Ol sür'at ile ki rûz-ı gam dûr
Âyâ bir eser kalır mı ondan?
Nâ-bûd olacak mı bu cihândan?
Ol bahr ki mevci hem de sâlib
Hayf olmayacak mı bir de tâlib?

Ey ey ezelî ademgeh-i hâk!..
Ey mâzi vü hufre-i hevil-nâk!..
Âyâ yine bel'edip gidersin,
Söyle bize n'eyleyip n'idersin?
Gasb eylediğin dem-i meserret
Etmez mi bu semte artık avdet?

Ey göl ki safâ-yı kalb ü cansın!..
Korkunç kayalar ki bî-zebansın,
Ey bağrı delik mahûf gârlar,
Zindâna şebîh bîşezârlar
Âsûde-nişîn-i rûzigâr ol
Mecrâ-yı füyûz-ı nevbahâr ol

Bâri siz edin bu leyleyi yâd
Kim kahr-ı dehirden ola âzâd.
Ey manzarası güzel buhayre!
Aşk ehline bî-bedel mesîre,
Her hâl-i sükûn u şiddetinde
Etrâf-ı besîm sûretinde

Eşcâr-ı hazîn edâlarında
Âvîhte-ser kayalarında...
Lerzân esip geçen sabâda
Etrâftan akseden sadâda,
Sîmîn-cebîn olan kamerde
Kim aksi yüzünde nûr-perde
Dûr etme bu meclisi hayâlden
İllâh sıyânet et zevâlden

Ettikçe riyâh-ı berd seyrân
Etraftaki neysitânı nâlân,
Etrâf-ı revâyih-i nesîmin

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Eknâf ü havâli-i besîmin
Hâsıl, burada ne ise me'nûs
Sem' ü basar ü meşâme mahsûs
Nakl eyleyeler ki burda bir gün
Hem-bezm-i safâdı iki düşkün.

(Mustafa Reşid, *Bedâyi'ü'l-inşâ*, Kısm-ı evvel, cüz 1, İstanbul 1302 / 1886, s. 193-198.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SÜLEYMAN PAŞA

I. SÜLEYMAN PAŞA'DAN RECAİZÂDE EKREM'E MEKTUP 659
II. LÂYİHA 662
III. BALKANLARDAN RİC'AT 667
IV. HİSS-İ İNKILÂB'dan 669
V. TAVÂİF-İ TÜRK 672

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

SÜLEYMAN PAŞA'DAN RECAİZADE EKREM'E MEKTUP

Saadetlu Ekrem Beyefendi Hazretlerine,

Bizi de zevk-âşinâ-yı edebiyat add ve itikad eden bir zat, hafta postasıyla *Ta'lîm-i Edebiyat*'tan bir nüsha göndermiş, nasılsa bazı avârız-ı beşeriyye ilcââtıyla mütâlâa edememiştim. Dün gece yatağa girdiğim gibi kitap gözüme ilişti. Okuyayım dedim, ele aldım, muradım beş on sahife mütâlâadan sonra âlem-i hâba varmaktı. Halbuki olamadı, okudukça zevk-yâb oldum, zevk-yâb oldukça okudum, velhasıl kitabı hatmettim. Lâkin saat de dokuzu buldu. Elbette hatır-nişân-ı âlileridir ki, edebiyat muallimliğim avânında sevk-ı mecbûriyetle ben de bu yolda biraz kağıt karalamış ve tesvîd ettiğim evrâkı da sonra bir yere toplayarak heyet-i mecmuasına *Mebâniü'l-İnşâ* nâmı vermiştim. Lâkin bizimki sırf taklîtti. Kavâidce me'hâzım olan Arabî, Farisî, Fransevî kütüb-i edebiyye mündericâtından lisanımıza tevfîkini münâsib ictihâd ettiğim parçaları hemen alarak onlara Türkçe misâller uyduruvermeğe sarf-ı mesâyi'den ihâretti. Hattâ bu misâlleri hüsn-i intihâb etmiş olduğumu da iddia edemem. İhtimal ki, bir haylisi de mutâbakat hâsiyetinden mahrumdu da galat hissi bizi yanlış yola sevketti. Lâkin sizin tutturduğunuz meslek-i edebî, şâibe-i taklidden kurtulmuş, mertebe-i ictihâdı bulmuş, mebâhis-i lisânın şivesine göre tenvî' ve taksim edilmiş efkârın meziyâtına, kelâmın esâlîb ve havâssına mülâyim ve münâsib tabirât ve ıstılâhât ibdâ ve icâd edilmiş, velhasıl pek güzel olmuş. Tebrikler ederim. Biz muhassenât-ı beyâniyye vü bedi'iyyenin lisan-ı Arab u Farsa veya Fransızcaya ihtisâsını zu'm eden ezhân-ı mahdûde ashâbına karşı o tahsinâtın Türkçemizde de vücûdunu isbâta uğraşmıştık. Bu sırada mu'terifi olduğum kusura da hüsn-i niyetimi kefâret saymıştım ve kitabımızın neşrinden on sene kadar bir müddet geçtiği halde hiç kimsenin itiraz-ı vicâhîsine uğramamasını üdebâ-yı kirâmın mürüvvet-i hatâ-pûşânelerine haml ile müteşekkirdim. Bu hamlim de doğruydu, çünkü o zamanda müteşahhıs pek çok üdebânın bu kitap yüzünden mültefeti olmuştum. Kemal Bey bile Kıbrıs'ta iken on nüsha kadar aldırtmıştı. O zamanki üdebâ-yı ızâmın maksadları kitabımızın yanlarında bir değeri olmaktan ziyade yeni bir çığır aç-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mış bulunduğumuzdan dolayı bizi alkışlamak ve heveskârân-ı asrı hüsn-i sevk ile şeh-râh-ı edebiyatı küşâd eylemekti. Ber-hayat kalanları var olsun, müteveffâlarına Allah rahmet eylesin. Hal böyle iken geçen sene Cevdet Paşa Hazretleri bilmem ne gibi efkâr-ı hasîse-i dûrâdûr üzerine kitabımızın birkaç sahifesine ve hem de mevzu'-ı bahse ta'alluk etmeyen sahâyifine Ziya Paşa Merhum'un *Zafernâme*'sini takliden bir şerh yapmağa heveslenmiş, lâkin heyhat, adını da *Ta'dîl-i Mebâniü'l-İnşa* koyarak, Bayezıd kütüphanesine vakf eylemiş. Ne tuhaf tasavvur, ne müstekreh zebûnküşlük. Perde-i agrâz gözlerini o kadar bürümüş ki, «hâliset» kelimesinin masdar olduğunu bir türlü görememiş, *Kamus*'a bakmağa da tenezzül buyurmamış, bir takım «infisal etti diyorlar, olmaz, mutlaka münfasıl oldu; inkisam etti olmaz, münkasım oldu demeli» gibi mütehakkimâne vaz'-ı kavâide kalkışmış, velhasıl vaktiyle ilcâ-yı memuriyetle tertibine mecbûr olduğum ve kusurunu da her vakit mu'terif bulunduğum kitapçağızımı ve onu vesile ittihazıyla da dağdağa-i âlemden hasbe'l-kader el çekmiş olan bu felek-zedeyi, meydanı hâlî bularak, hiç ümit olunmaz bir surette tahkîr eylemiş. Allah ıslâh etsin. Avn-i Hakk ile pelâspâre-i matbah gibi sözlerini yüzüne çarpardım, hayf ki hâlim, mevki'im în ü ân ile münakaşaya müsâid değil. Bunu hikâyeden maksadım, ashâb-ı agrâzın hakk-ı telif ü tasnifi kendilerine bir mâlikâne-i hudâ-dâd bilerek her nevi eseri bil-vâsıta veya bilâ-vâsıta tezyîf ve istihkardan istifâde arayan havene-i terakkinin ta'rizâtından melâl ve fütûr getirmemelerini ihtardır. *Tercüman-ı Hakikat*'i okuyorum. Gerek Hacı İbrahim Efendi ve gerekse ona müzâheret eden zât-ı ma'lûm, terakki-perestân-ı erbâb-ı kalemin her vakit mağlubu olurlar. Zaman bu gürûhun evâhir-i ömrünü, inhitat devrini tebşîr ediyor. Köhne-fürûşların ve gayret-keşlerinin can çekişme emârâtından olan hây u huylarına artık ehemmiyet verecek günlerde değiliz.

Kitabımız güldeste-i edebiyattır, nev-şükûfe bir ravza-i beyandır. Sa'yiniz meşkûr olsun. Bilmem bir hatâ-yı fikrî midir, nedir, kitabımızın âhirindeki «Türkçe demeyip Osmanlıca dediğim ise Arabî, Farisî sırf Türkçe elfâzdan terekküp ve teşekkül etmesinden ve asıl kendi kavâidinden başka, diğer iki lisandan ahz olunan bir takım kaidelere dahi tâbi bulunmasından dolayıdır» ibaresinin medlûlüne iliştim. Bana kalırsa söylediğimiz lisan Türkçedir. Osmanlıca ta'bîri sahîh değildir. Osmanlı, sıfat-ı tâbi'iyeti bildirir bir ifadedir. Sultan Osman Hazretleri'nin teşkil ettiği devlete tâbi olan efrâda denir. Eğer Sultan-ı müşârünileyh Hazretleri bu devlet-i muazzamayı teşkile muvaffak olmayaydı da ilel-elân saltanat-ı Selçukiyye devam etseydi, o vakit Türkçemizin adı «Selçukiyye» mi olacaktı? Cevdet Paşa'nın kitabına *Kavâid-i Osmanîye* demesi, hele hiç me-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dâr-ı istişhad olamaz. Lisanımızın adı her halde Türkçedir. Üç beş kişi lisanın ismini tebdîl etmek iddiasında ne kadar sebât gösterseler bile, bütün sekene-i arzın hüsn-i kabûlüne mazhar olmayınca dâvânın hükümsüzlüğü tabiîleşir. Bu lisana efrâd-ı ümmet Türkçe diyor, Avrupa, Asya, Amerika, Avusturalya kıt'aâtındaki milyonlarca milletler de Türkçe diyor. Öyleyse lisanımız Türkçe imiş. Hattâ bir ecnebiye «Türkçe bilir misin?» diye sorarız. «Osmanlıca bilir misin?» demeyiz. Tekellüm edegeldiğimiz lisanın Arabî, Farisî ile terekküb ve teşekkülü, Osmanlıca denmesini iktizâ etmez. Ali Şîr Nevâyî'nin *Divan*'ı elbette manzûr-ı âlileri olmuştur. O da Arabî, Farisîyle Türkçeden mürekkeptir. Niçin Osmanlıca demiyoruz da Çağatayca diyoruz? Bugün Kazan'da, Kırım'da Dağıstan'da, Azerbaycan'da, Hîve'de, Semerkand'da, Kaşgar'da, Sibirya'da dahi Türkçe söyleşiliyor. Onlar dahi lisanlarına hasbe'l-İslâmiyye ve sevk-i ihtilât ile bir hayli Arabî, Farisî kelimât mezc etmişler. Şimdi bunların söylediği sözlere veyahut yazdıkları kitaplara Osmanlıca mı diyeceğiz? Bana kalırsa Anadolu Türkçesi, Rumeli Türkçesi, Dağıstan Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Semerkant Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kaşgar Türkçesi demelidir. İhtilâfât yalnız (okunamamıştır)[1] dadır. Arabî ve Farisî kelimeler kavâid-i asliyyelerini Türkçemizin her şubesinde muhafaza edegelmişlerdir. Osmanlıca buyurulan Türkçemizdeki sırf Türkî kelimeler, Arabî, Farisî kavâidine asla tâbi değillerdir. O kavâide teb'aiyet mükellefiyetinde bulunanlar yine kelimât-ı ecnebiyyedir. Bu zehâb üzerine idi ki, Rüşdiye-i Askeriye'lerde okunmak üzere vaktiyle âcizâne tertib ettiğim kitabın adına *Sarf-ı Türkî* demiştim. İşte benim ilişiğim yalnız bundan ibarettir. Baki selâmette olunuz ve ferman fa'âlün limâ yürîd[2] Hazretlerinindir.

Süleyman

(*Hürriyet-i Fikriye*, nr. 10, 1 Nisan 1330/
14 Nisan 1914, s. 2-3.)

1 Bu kayıt metne aittir.

2 Dilediğini yapan (Allah).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

LAYİHA

MEBÛSÂN-I KİRÂMDAN MARAŞ MEBUSU SADİ EFENDİ'YE

Milletimizin maârife ihtiyacını bâhis meclis-i mukaddesenizde cereyân eden mebâhisi gazetelerde görüyorum. Gerçi Sırbistan vak'asından beri bir askerî kumandanlığı vezâifiyle uğraşıyorsam da, düşmen-i dâhilî vü hakikîmiz olan cehlin izâlesi hizmet-i müftehiresinde dahi vaktiyle haylice sarf-ı mesâyi eylediğimden, bunca mehâmm-ı meşâgıl arasında milletin â'zam-ı vesâit-i hayat u inti'âşı olan şu maârif meselesinde teşrîh-i hakikat kabilinden olarak zât-ı sâmilerine bir iki söz yazmaktan yine kendimi alamadım.

Muârefe-i sâbıka olmadığından, belki âcizlerine yalnız bir asker kumandanı gibi nazar buyurarak, bu mebhas hakkında gösterdiğim dahle ta'yin-i münasebet için müteredddid bulunursunuz. Ulûm-ı diniyye vü arabiyyeden usulen icâzetnâme ahzıyla müftehir bulunduğum gibi, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'de tedrisi mukarrer fünûn-ı askeriyye vü riyaziyye vü tabiiyyeden dahi bir şehâdetnâmeye nâiliyetle vaktiyle zâbitlik rütbesine nâil olmuş bir kemîneyim. Mu'ahharen dahi Mekteb-i Harbiye'de hocalık ve umûm mekâtib-i askeriyyeye ders nezâreti ve umûm mekâtib-i askeriyye nezâretleri hidemât-ı mübâhât-efzâsında bulundum. Bunları arz ve ta'dâddan maksadım ise, maârif hakkında beyan-ı mütâlâa için kazanmış olduğum selâhiyet-i meşrû'amı nazar-ı dikkat-i aliyyelerini câlib olacak surette i'lâm ve ifhâmdır.

Bahse girişmeksizin bir iki kaziyye-i müberhene vü müselleme vardır ki evvel emirde onları arzetmek lâzımdır.

Birincisi : Okumak, yazmak ulûm ve maâriften ma'dûd değildir. İnsan nasıl ki huzuren tefhîm ü telkîn-i merâm için vâsıta-ı nutkiyyeye muhtaç ise, gıyâben beyân-ı hâl için dahi ta'allüm-i kitâbete muhtaçtır. Ve yazı ile arz-ı merâm u hâl edemeyen insanlar, nutuktan fıtraten mahrum dilsizler kabîlinden olup, nâkısü'l-âzâ addolundukları gibi, kuvve-i kalemiyye ashâbından bulunup, pek belîgâne surette tasvîr-i hakâyık eden

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

münşiler dahi cerbeze-i nutkıyye ile temeyyüz etmiş zevât menzilesindedirler. Şu kadar ki onlar hakk-ı takaddüm ü meziyeti hâizdirler.

İkincisi : Ulûm-ı diniyye ve ona mukaddime-i ta'allüm olan ulûm-ı Arabiyye maâriften ma'dûd değildir. Ulûm-ı diniyye, tâlib olanlara irfân-ı ilâhîyi ta'lîm ve telkîn için bir ders-i mahsustur. Hattâ muâmelât-ı beşeriyyeden bâhis olan ilm-i fıkıh dahi siyâsiyâtta rızâ-yı Bârî'ye muhalefette ve adalete münâfi harekette bulunmamak için *Kur'an*-ı azîmden ve ehâdîs-i Nebeviyyeden istihrâç ve istinbât olunmuş bir takım ahkâm ve kazâyâdır.

İşte bu iki kaziyye-i esâsiyye malum olduğu halde, bundan böyle fünûn ve maârif tabirinden maksadımızın, şu âlem-i fânide hüsn-i inti'âş için ta'allümü lâzım gelen ulûm olduğu, zannederim anlaşılır. Ve şu iki kaziyye-i ma'rûza hükmünce, her insan olan kendisine levâzım-ı tabiiyyeden olan kırâat ve kitâbeti ve her Müslüman olan dahi ihtiyâcâtı nisbetinde ve şirke düşmeyecek surette, ulûm-ı diniyyesini bilmek zarûrî olup, bunları ta'allüm, meziyetten ma'dûd değildir ve birincisinden mahrûm olanlar nâkısü'l-âzâ tanılacağı gibi ikincisinin câhillerine isnâd-ı İslâmiyet dahi bir takım muhakkıkîn indinde mu'terezün-fîh bile olduğu malûmdur. Lâkin ulûm-ı diniyyeden mübâhese, Meclis-i Mebusân nizâmâtına ve mebhasa muhâlif olduğundan terkeder ve mamafih ulûm-ı diniyye tahsilindeki nekâyısı dahi arzu buyurulduğu halde tafsîlen arzeylerim.

Şimdi Memâlik-i Mahrûsa ahalisi ve hususiyle nüfus-ı İslâmiyye için bir istatistik tutulsa, ancak yüzde bir nisbetinde okuyup yazan bulunabilir. Demek ki doksan dokuzu nâkısü'l-âzâ bir sürü halâyık ve acezedir. Öyleyse biz şimdi ihtiyacâtımızı mertebe-i râbi'a ve belki hâmisesi addolunan fünûn u maârif-i lafzeyn-i mukaddeseyni bahsinden maal-hicâb çekilelim de vatandaşlarımızı dünyanın saadet-i hal ile inti'âş eden milel ve akvâmın iktisab etmiş oldukları meziyât-ı beşeriyyesine tatbik ve taklide çalışalım.

Bugün dünyaya hem siyaseten ve hem de ilmen hâkim olan Almanya'da okuyup yazmak bilmeyen bir fert görülmeyip, bence şimdi Maarif Nezâreti ve vekâleti tabirini belki lağv ile bir Mekâtib-i Umumîye Nezâreti teşkil etmeli. — Çünkü maârif yok ki, cihet-i nezâreti olsun — Ahâlimizi nâkısıyetten kurtarır, bir taraftan da elde bulunan ma'rûz yüzde biri ki, bir milyon nüfusu havî bir vilâyette on bin kişi kadar eder, bu on bin kişinin dahi ancak iki bin ve küsur kişisi esnân-ı tahsilde bulunabileceğinden, bunlar dahi derecât-ı telâkkileri nisbetinde tahsil-i ulûm u maârife sevk edilmelidir. İşte bu iki bin kişiden tüccar ve mülkiye memuru ve maliye memuru ve avukat, âdi mühendis ve âlî mühendis, fabrika mühendisi, tabîb, kimyager, makineci ve muallim yetişir. Bu halde

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bizim bir taraftan ahalimizi beşer denilecek mertebe-i üstüvâya îsâl için mekâtib-i sıbyâniyye küşâd ve bir taraftan mekâtib-i mevcûde-i gayr-ı muntazamada sevk-i istidâd-ı fıtrî ile yetişmiş olan okuyup yazanlara mahsus ikinci ve üçüncü ve dördüncü ve belki beşinci derece mektepler tesis ve teşkil etmekliğimiz lâzımdır. Bununla beraber mekâtib-i sıbyâniyyeyi küşâd etmezden mukaddem, mekâtib-i sıbyâniyyede muallimlik edecek zevât için bir menşe' iktizâ edeceğinden ve böyle menşe' ü mahrec-i vâhidden yetişmeyen muallimlerin, gerek etfâle irâe edeceği usûl-i terbiye ve gerekse talim edecekleri mukaddemât-ı tahsiliyye mütefâvit ve mütenâkız ve yekdiğerinden zâid ve nâkıs olacağından, daha mekâtib-i sıbyâniyyenin ta'ammümünden mukaddem, hiç olmazsa her vilâyet merkezine bir menşe'-i muallimîn-i sıbyân teşkil etmeli ve badehu mekâtib-i sıbyâniyye için vezâif-i dâhiliyye kaleme alınıp bu vezâifin hüsn-i cereyânına vilâyetin nezâret eder bir de heyet-i mahsusa-i milliyyesi bulunmalı ve menşe'-i muallimîne devam edenler mekâtib-i sıbyânîye muallimlik şehâdetnâmesini ahz edecekleri sırada mekâtib-i mezkûre de küşad olunmalıdır. İkinci ve üçüncü ve dördüncü derece mektepler için dahi Dersaadet ile Şam, Bağdat, Bursa, Edirne ve Kayseri ve Erzurum gibi büyük şehirlerde ayrıca menşe'-i muallimînler küşâd olunup, bunların bir kısmı için sunûf-ı askeriyyeden ve yetişemediği mikdar için dahi Avrupa'dan hocalar ve muallimler celb edilmelidir. Mekâtib-i sıbyâniyyeden bed' ile ta beşinci derece mekteplere varıncaya kadar lüzumunu arzettiğim merâtib-i tahsiliyyenin müte'addid programları olup, bunlar vaktiyle Avrupa'nın mekâtib-i muntazamasından bil-istirak halimize tatbiken taraf-ı âcizîden tertib olunmuş, gerek Darüşşafaka'nın derslerine nezâretim ile ve gerekse mevcûd rüşdiye-i askeriyyelerin teşekkülâtıyla ve idâdiler ile mekâtib-i husûsiyye-i sâirenin tensîkât-ı tahsiliyyesiyle irâe-i âsâr etmiş berâhîndir. Halbuki programların kâmilen burada ta'dâdına vakit ve zamanım nâ-müsaid olduğu gibi, millet meclis-i muhtereminde maârif bahsi, sahîhan nazar-ı ehemmiyete alınıp da sâbıka-i i'tilâfım hasebiyle taraf-ı âcizîden dahi resmen suale rağbet buyurulursa, ol vakit arz-ı malûmât ederim. Lâkin, hülâsa ve ıttıla'ât-ı icmâliyye kabilinden olmak üzre, merâtib-i tahsiliyye-i ma'rûzadan bir nebze bahsedeceğim.

Mekâtib-i sıbyâniyyede kırâat ve usul-i imlâ, talim-i *Kur'ân*, sarf-ı Türkî, ilm-i hal-i sagîr, hesaptan a'mâl-i erba'a ve coğrafyadan kıt'aât-ı hamse ile bunlara müteferri' bazı dersler ve ikinci derece addolunan ve evvelki sene teessüs eden mekâtib-i rüşdiye-i askeriyye mütenâzırı bulunacak mekteplerde, sarf u nahv-i Arabî ve tatbikatı ve ilm-i hal gibi ve kavâid-i Farisî ile tatbikatı ve hesap, coğrafya, muhtasar mevâlid ve sarf-ı Osmanî, usûl-i imlâ, resim, mukaddemât-ı lisân-ı ecnebî ile bunlara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

müteferri' bazı dersler ve üçüncü derece addolunan ve mekâtib-i idâdiyye mütenâzırı bulunan mekteplerde, ilm-i cebir, hendese, hikmet, kimya, mevâlid ve usul-i kitabet, lisan-ı ecnebî, resim tahsil ettirilir. Mamafih fünûn-ı ma'rûzayı iktisâb ile bu üçüncü derece mektepten yetişen şâkirdan dahi ne kâtip, ne mülkiye memuru, ne asker zâbiti, ne riyâziyûndan, ne mühendis, ne hekim, ne kimyager, ne de bir muallim olabilip, yalnız tezyîn-i zât eylemiş ve mukaddemât-ı tahsiliyyeyi elde etmiş bulunur. Ondan sonra bu şâkird ulûm-ı diniyye tahsil edecekse, medreselere ve asâkir-i berriyye zâbiti olacaksa mekâtib-i Harbîyeye ve asâkir-i bahriyye zâbiti olacaksa Mekteb-i Bahrîye'ye ve tabîb olacak ise Mekteb-i Tıbbiye'ye ve mülkiye memuru olacaksa hukuk ve kavânîn mektebine ve kâtip veya muhasip olacaksa, onlara dair mekâtib-i hususiyyeye ve mühendis olacaksa Mühendis Mekteb'ine ve kimyager olacaksa hikmet ve kimya ve madeniyât tahsil olunur mekteplere ve topografyacı ve ressam olacaksa resim ve topografya mekteplerine ve coğrafîyûndan olacaksa buna dair cemiyet-i ilmiyyelere ve hiç bir mesleğe sülûk etmeyecekse hânesine gider.

İşte bu şâkirdan, dördüncü derece addolunan mekâtib-i hukukiyyede dahi ikmâl-i tahsil eyledikten sonra, ki o mekteplere mahsus programlar vardır, zabit, tabib, memur, mülkî tüccar, avukat, mühendis, hikmet-şinâs, kimyager, makineci, madenci vesâire olur. Mamafih bu dördüncü dereceye vâsıl olan tahsilât-ı ilmiyye ashâbından dahi ne bir büyük kanal küşâdını ve demiryol inşâsını taahhüde iktidâr-ı ilmî kazanmış mühendis ve ne de dekāyık-ı mahsûsa-i tıbbiyyeyi teşhis ve temyiz edecek tabib, ne bir büyük madeniyâtı keşf ve idare eder fâzıl madenci ve ne de ihtirâ ve icâda ve ahvâl-i sanâyi'i tadîle ve tebdîle selâhiyetdâr sanâyi-i nefîse mühendisi ve ne de mesâil-i gāmıza-i riyâziyyeyi keşf ve halle kādir riyâziyûn yetişebilir; bunları yetiştirmek için de ayrıca medâris ve mekâtib-i âliyye vardır.

İşte Avrupa'nın saadet ü servet-i hâliyyesi derecât-ı tahsiliyyenin tensîkāt-ı esâsiyye-i mebhûsesinden ileri gelmiş ve mekâtib-i hususiyyeden yetişmeyen hiç bir kimse memuriyet kazanamadığı gibi, liselerden yani mekâtib-i idadiyyeden şehâdetnâmesi bulunmayanlar, evâsıt-ı nâs sıhriyetine ve tüccar yazıcılığına bile kabul olunmamak derecâtına kadar dikkat ve itinâları varmıştır. Zât-ı sâmîleri gayret-i müfrite-i milliyyeleri sevkiyle vatandaşlarınıza isnâd-ı cehilde tereddüd buyuruyorsanız da, biz cehlimizi itiraf ile mertebesini idrâk etmedikçe izâlesine muvaffak olmayacağımızdan ve hâl-i hâzır cehâletimizle Avrupa'da değil, eğer meslek-i âmiyânemizde biraz daha devam edersek, dünyada bile bî-nâm u nişân kalacağımızdan maarif-i milliyyemizin arzettiğim me-

râtib-i hamseye îsâli için sarf-ı ves' ü iktidar etmenizi mebusumuz bulunduğunuz hasebiyle sizden hem rica ve hem de istidâ ederim. Siz «mekteplerimiz var» buyuruyorsunuz. Gerek maârif idaresinde bulunan mekteplerin tensîkâtı uğrunda ve gerekse bizim askerî idâresinde olan mekâtibin tahsilâtını ileriletmek yolunda pek çok fedâkârlıklar sarf eylediğim halde, henüz bir semere-i nâfia elde edilemedi. Gerçi bir dereceye kadar askerî mektepleri taht-ı nizâma ve ders programları Avrupa ders programlarına tatbîk edilebildi ise de, ta'dâdı nâ-kabil-i imkân müşkilât ve tas'îbât hâlâ Rumların Büyükada'daki mektepleri kadar bile taht-ı râbıtaya idhâle, beni muvaffak edemedi. Maârif idaresinde kalan mekteplerin ıslâhından ise Cenab-ı Hakk'a kasem ederim ki, ümidim münkatı'dır. Sizin vicdanınıza hitâben ve gayret-i milliyyenize istinâden söylüyorum ki, bizde henüz mektep yoktur. Hele ma'rûz dördüncü, beşinci derece mekteplerinin mütenâzırı değil, esâmîsi bile yoktur. Hususât-ı sâirede olduğu gibi emr-i tahsilde dahi muâmelâtımız, kâmilen iğfâl ve iğtifâlden ibarettir. Bana kalırsa meclis-i muhteremenizin vazifesi, cümleden akdem, millet-i İslâmiyye beyninde neşr-i fünûn u sanâyi olmalıdır. Nice seneden beri saltanatları kayb olmuş Ermeni ve Rumlar ve Yahudiler velhasıl bizim vatanın milel-i gayr-ı Müslimesi bile, bugün heyet-i mecmuamız ile mukayese kılınsalar ve servetleri muvâzene olunsa, dereke-i inhitâta tenezzülümüzün derecâtı anlaşılır. Milel-i ecnebiyyenin servet ve iktidârını da itirafta ise bahis götürür mahal yoktur. Hasılı sizi tevkîl ederek, cümle gayret-keşân-ı mebusânı bu arîzamı nazar-ı dikkate almaları için davet eder ve bizde maârif vardır dendikçe, zaten izâle-i cehl memûrîninden olduğum ve meselenin hakâyıkına en vukuflu bulunduğum cihetle meclis-i mebusânımızın, hâzırı bilen ecânib nazarında alacağı manzaradan âsâbıma halel gelecek mertebede müteessir olduğumu dahi ilâveten arzeylerim. 27 Kânun-ı sâni 93/8 Şubat 1878

Süleyman

(Umdetü'l-Hakayık, c. 6, İstanbul 1928, s. 333-338.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

BALKANLARDAN RİC'AT

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Baş Kitâbet-i Celîlesine, Huzur-ı Celîl-i Hazret-i Sadâret-i uzmâya, Huzur-ı âlî-yi Ser-Askerîye, Tophane-i Âmire Müşîriyetine,

Ahvâl-i müte'ellim-i hâzıra içinde, en ziyade kulûb-ı ehl-i şefkati dağdâr ve dil-hûn edecek mesâibin tâ-be-kıyâmet unutulmaz olan kısm-ı feci'î Filibe'de terkolunan mecrûhîn-i askeriyye ile Meriç'in cenâheyninde ve Filibe ovasında kalan aceze-i muhâcirînin ahvâl-i tâkat-güdâzânesi olacaktır.

Bu muhâcirînden dâire-i himâyet-i askeriyyeye hasbe'l-mevki' ilticâ edemeyenler ile daha evvelce davranıp da Edirne yolunu tutturmuş bulunanlar, rivayete göre, ekseriyet üzere Bulgar ve Kazak havenesinin tu'me-i şemşîr-i gadr ü ihaneti olmuş ve Filibe'den Hasköy'e doğru mümted olan o vâdi-yi cesîm, etfâl ü nisvân-ı Müslimîn ve aceze-i mazlûmîn na'ş-ı hûnîni ile dolmuş ve askerle birlikte bulunanlar dahi bittabi Balkan tarîkini tutturmadıklarından nâşi, arabaları işlemediğinden mütehammil olabildiği mikdar eşyasını bir takım nisvân ve sıbyân arkasına yükleterek, âh u vâveylâ-künân, dağlara tırmanmakta bulunmuştur. Bu musâbînin bir çoğu evlâd ve ihvânını kaybederek yürekler paralanır surette, fezâ' ve feryad etmekte ve bir takımı açlıktan ve birazı şiddet-i bürûdetten ve barınacak yer bulamamasından nâşi donup gitmektedir.

Ekser zükûru Rusyalılar tarafından ahz ve girift olunmuş idüğünden muhâcirînin hemen kısm-ı â'zamı nisvân ve sıbyan güruhudur, denilebilir. Yolda ve kendi bulunduğumuz çaresizlik âleminde, bir taraftan da bunlara iâne-i mümkine îfâ edilebilmekte ise de, ne çâre ki, vesâit mefkûd olduğundan hükm-i muâvenet dahi mahdûddur. Binâenaleyh elde kalabilecek kısmının olsun muhafaza-i hayat ve inti'âşı için, Gümülcine ve Kavala ve Dırama kaymakamlıklarıyla sâir iktizâ eden mahallere, bunlara ta'yinât ve süknâ tedârik-i serî'i için iktizâ eden evâmir-i aliyyenin hemen îtâ buyurulması müsterhamdır.

Filibe'deki mecrûhîn-i askeriyyeye gelince, bunlar Filibe'nin İngiltere konsolosu ta'ahhüdüyle Ceneve mukavelenâmesine müsteniden Stra-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ford House kumpanyasının taht-ı himâyesine terk olunmuş olduğu halde, Filibe muhâfazasına memur fırkanın istasyon mevki'ini terk eylemesini müteâkip petrol vesair vesâit-i muhterika ile istasyonun ân-ı vâhidde tutuşturulması, derûnunda terkolunan mecrûhîn-i askeriyyenin cayır cayır yanmış olmasına ve istasyonda bulunduğu Filibe kumandanlığının ifadesinden anlaşılan sekiz on kadar aceze-i nisvân-ı Müslimînin ve hattâ içlerinden o aralık vaz'-ı haml etmiş bulunan bir bîçarenin bile mecrûhîn ü mağdûrîn-i mumâileyhim ile birlikte Bulgar ve Rus engizisyonuna uğradıklarına hükmedilmekte olduğu ağlaya ağlaya arzolunur.

İşte asr-ı hâzır Hristiyanlığının himâye-i mazlûmîn ünvân-ı riyâkârânesiyle hakkımızda revâ gördüğü mezâlim-i vahşiyâneden ekâlim-i sâirede bulunan ihvân-ı dinimizi hemen Cenab-ı Hâfız-ı hakîki masûn ve mahfûf buyursun. Amin. 7 Kânun-ı sani 93,/19 Ocak 1878

Süleyman

(Umdetü'l-Hakayık, c. 6, İstanbul, 1928, s. 48-49.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

HİSS-İ İNKILÂB'dan

Hüseyin Avni Paşa Hazretleri her işinde istibdâda müteveccih bir zât-ı anûd olup, kendi eyyâm-ı ma'zûliyetinde dâire-i askeriyyece vuku' bulan icraâtı makama avdetinde derecesine göre tezyîf ve kadh ile imkânı müsâid buldukça tagyîr-i hükmüne kıyâm mutâdı ve muktezâ-yı meşrebi olup onunla mütelezzizdi.

Bu cümleden olmak üzere, zaman-ı ma'zûliyet-i müşârünileyhde, Süleyman Paşa, gördüğü lüzûm-ı hakikî üzerine Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'nin müddet-i tahsiliyyesini Fransa'nın Ecole de Saint Cyr denilen mekteb-i harbiyyesine tevfîkan iki seneye tenzîl ile hikmet ve kimya ve hendese-i resmiyye ile edebiyat-ı Osmaniyye derslerini kâmilen idâdilere nakletmiş, Erkân-ı Harbiye sınıflarının müddet-i tahsiliyyesi dört seneye tenezzül eylemiş ve bu icraâttan dolayı hazine-i nizâmiye'ye de nef'-i azîm hâsıl olmuştu.

İşte Hüseyin Avni Paşa, zamanına müsâdif olmayan şu icraâta muktezâ-yı hükm-i tabiat muteriz bulunmakla, mezkûr Cumartesi günü Süleyman Paşa'ya «yine mektebi alt üst etmişsin, Harbiye'yi iki seneye indirmişsin» mukaddimesiyle tensikât-ı vâkı'ayı cerhe başladı. Ve «ben makamda bulunsaydım yaptırmazdım, gaybûbetimi fırsat ittihaz ettin de bu işe giriştin» dedi.

Süleyman Paşa dahi : «Siz de makamda bulunsaydınız edillesini arz ile iknâ ederdim, şimdi himmet-i âliyyenizle Mekteb-i Harbiye Saint-Cyr ve mekâtib-i idâdiyye (lise) programlarına tevfîk edildi, hikmet ve kimya ve hendese-i resmiyye gibi Mekteb-i Harbiye'ye ta'alluku olmayan dersler idâdiyeye nakledilip, yalnız mezkûr derslerin askerliğe müte'allik mebâhisi Mekteb-i Harbiye'de tedrîs olunmaktadır. Avrupa mekteplerinin programları da aynı bu siyâk üzerine müretteb ve muntazamdır» dedi.

Hüseyin Avni Paşa cevaben, «işte ben sizin bu hatalarınıza teessüf ederim. Biz Avrupalılara kıyas olunamayız, kendimizi Avrupalılara tatbîkın lüzumu yoktur» demesi üzerine Süleyman Paşa, «Efendim, elbise ve âdâtımızı Avrupalılara taklîd azm u itikadında bulunanlardan değilim, lâkin fıtratça onlardan dûn muyuz ki noksânî-yi kabiliyetimize hüküm

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

buyuruluyor da, onların meslek-i tahsiline iktifâ edemeyeceğimiz kaziyyesi teslim olunuyor?. Halkımızın derece-i zekâsı onlara fâikdir diyebilirim, şu kadar ki, sa'y ve teşvikte hükûmetin kusuru var» dedi.

Hüseyin Avni Paşa yine kavl-i sâbıkında ısrar göstermesi üzerine Süleyman Paşa, «haydi buyurduğunuz gibi olsun da mektebin sinîn-i tahsiliyyesi mukaddemki tahsil hükmünce üç sene kalsın. Lâkin doksan altı senesinden itibaren Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'den senevî iki yüz elli şâkird ihrâc olunacağı cedveller mevcûdundan malûm-ı devletleri olur. Mekteb-i Harbiye'nin vüs'at-ı hâzırasının ise üç sınıf itibariyle yedi yüz elli şâkirdi isti'âb edemeyeceği meydandadır. Bu halde âdetimiz hükmünce şimdiden, fazla kalacak şâkirdâna mahsus dairenin inşâsı için vaz'-ı esâsa başlamalı ki, doksan altı senesine kadar karîn-i hitâm olsun» dedi.

Bunun üzerine Hüseyin Avni Paşa, «Be canım, doksan altı senesine kadar bakalım ömr-i devlet bâki olacak mı? Yine Mahmud Paşa'nın sadârete geleceği sözü kuvvetleşiyor, memleket Rusya'nın taht-ı tahakküm ü istilâsında kalacağında şüphe yoktur. Sultan Abdülaziz Rusya meclûbu. Ahvâl-i devlette alâim-i inkırâz u vehâmet gözlere çarpıyor. Sen bir taraftan doksan altı senesinde mektepten şâkird çıkarmak tasavvurâtı ile uğraşıyorsun» dedi.

Süleyman Paşa ise galebe-i infi'alât-ı nefsâniyyesi hasebiyle bu misüllu mebâhisde en ziyade hissiyât-ı şedîdeye uğrar takımından olmakla, cevaben : «Sizin ağzınızdan bu misüllu kelâmın tefevvuh ve sudûrundan dolayı teessür ve teessüf ederim. Görünmekte dediğiniz vehâmetin def'ine zaman ve hâlin isti'dâdı müsâid ve makamınızın kuvveti kâfidir. Murad ederseniz, bu netice-i vahîme üzerimize teveccüh etmez» dedi.

Hüseyin Avni Paşa — «Ne yaparsın? Elden ne gelir?»

Süleyman Paşa — «İspanya kraliçesini vaktiyle asker hal' etmedi mi?»

Hüseyin Avni Paşa — «İşte ben demincek de söyledim, sizi iknâ edemiyorum. Biz Avrupalılara kıyâs olunamayız, işte hatanız burada pek büyüktür.»

Süleyman Paşa — «Ben bu itikadda değilim ve hata sözü zannederim ki kulunuzun cihetimde kalmaz».

Hüseyin Avni Paşa — «A canım, ahlâk bozuktur, taburlarda birçok kendi sarayından yetiştirdiği zâbitler var. Bunlarla iş görülür mü?»

Süleyman Paşa — «Bendenize kalırsa memleketimizin ahlâkı bozukları yalnız sınıf-ı vükelâya dâhil olanlar meyânındadır, diyebilirim. Herkes milletin istihsâl-i necât u saadeti meselesinde müttefiktir. Hatta o kendisine mensup dediğiniz adamlar da memleketimizin tehlikeden masûniyetini bizim kadar arzu ederler. Şayet içlerinde buraları derk etme-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yenler varsa onların da def'i kabildir, hem de iki üç binbaşı ile bu mesele vücûd bulur. Öyle i'zâm edilecek iş değildir.»

Hüseyin Avni Paşa — «Şimdi o dediğin binbaşıları tabur zâbitânı öğrenip, onlar da tabur zâbitân ve efrâdına kendilerini sevdirinceye kadar zamanlar geçer.»

Süleyman Paşa — «Ben size mekteb zâbitânından taburlara binbaşı verelim demiyorum, taburuyla bu işe hizmet eder binbaşı bulurum, diyorum.»

Hüseyin Avni Paşa — «Onlar kimdir?»

Süleyman Paşa — «İsimlerini şimdi size tayin etmem. Lâkin, öyle adamların mevcûd olduğunu temin ederim. Ve daha doğrusu Taşkışla'da bulunan taburlar binbaşılarını bu işe teşrîk ederim. İstanbul'daki taburlardan birinin binbaşısı dahi maksadımıza hizmete müsta'iddir, lâkin hal' vuku'undan sonra yerine geçecek zât da usûl-i istibdâd ile idâreyi iltizâm cihetinde bulunursa, bu tehlikeye duhûlün hiç lüzum ve mânâsı yoktur. Hem bendeniz padişah olacak zâta usûl-i meşrûtiyeti kabul ve imzâ ettirdikten sonra bî'at olunmalıdır, derim.»

Hüseyin Avni Paşa — «Pek o kadar ileri gidilmezse de halimize münâsip bir constitution lâzım olduğunu ben de mu'terifim ve mutlaka öyle bir şey yaparız. Zaten artık bu fikrin icrâsına mâni kalmaz ki...»

Süleyman Paşa — «Usul-i istibdâdın ilgâsı şartıyla ve Cenâb-ı Hakk'ın avn ü inâyetine müsteniden bu işi deruhde ederim.»

İşte Serasker Paşa gerek Sadrıâzam Mehmed Rüşdü Paşa'yı ve gerek Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'yi bundan sonra görerek, mesele-i hayriyye hakkında beyinlerinde ittihad ve ittifak hâsıl oldu.

(*Hiss-i İnkılâb, yahut Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülûsu*, tarih-i tahrirî 1293/1877-1878, İstanbul 1326/1910, s. 9-14.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

TAVÂİF-İ TÜRK

Ensâl-i Türk kıt'aât-ı cihânın her cihetine intişâr u îsâl-i nüfûz u iktidâr eylemiş bir cemiyet-i zî-satvet olduğundan, tarihinin muâsırları bulunan düvel ü milel-i mevcûde tevârîhine merbûtiyeti vardır. Meselâ Asya'da Hindliler, Farslılar, Araplar, Avrupa'da Yunanlılar, Romalılar, Fransızlar, Polonyalılar, Macarlar, Ruslar ile pek çok muharebeleri mastûr-ı sahâyif-i tevârîhtir[1]. Ve nesl-i mezkûr a'sâr u mahall-i muhtelifede esâmî-yi mütenevvi'a ile satvet-bahşâ-yı âlem-i hâdisât olup, hattâ Avrupalılar beyninde ma'rûf olan Hunlar da yine Türklerdir. Şu kadar ki onlarca bu unvan ile müştehir olmuşlardır.

İftirâk-ı Babil'den sonra Sincar sahrasını terk ile eknâf-ı arza intişâr eden ebnâ-yı Nuh'tan Yafes ve evlâdı dahi Asya-yı bâlâya doğru şedd-i rahl-i sefer ile oraları kendilerine ittihaz-ı mavtın ettiler. Rivayete göre bunlardan bir kısmı Fars ve Baktria'da bir müddet tavattun eyledikten sonra Kaşgar şehrinin bulunduğu dağ eteklerine doğru ilerlediler ve Çinliler zuhûrlarını Şensi eyaletinden add ve itibar edegeldiklerinden, ihtimaldir ki, kısm-ı mezkûr Kaşgar'ın şarkında vâki çöl tarîkîyle Şensi eyaletine hicret ile orada mutavattın ve sülâle-i Çin dahi ondan müteşe'ib ola.

Ebnâ-yı Yafes'in bir kısmı dahi Sincar sahrasının şimaline doğru tevcîh-i azîmetle Ermenistan ve Gürcistan dağları aralarına ve oradan Tanay (Ten-Don) ile Volga nehirleri mâbeynine dahil oldular. Ve ondan sonra bir kısmı şarka ayrılarak Türk ensâlini ve kısm-ı diğeri garba ayrılarak Avrupa milletlerini teşkil eylediler. Bir takım müverrihîn dahi Yafes'in sekiz evlâdı olup, cümlesiyle birlikte bahr-ı Hazer'in şimaliyle şimâl-i garbîsi beynine hicret ve orada biraz ikametten sonra, Volga yahut İtil nehri ile Yayık nehri beyinlerine rıhlet eylediğini ve merhum Yafes cümlesinden a'kal gördüğü Türk nâm veledini familya reisi intihab ve vasiyet ettikten sonra kendisi vefat edip, mu'ahharen her biri bir ta-

---

1 Bu muharebelerden murad Osmanlı Türkleri olmayıp Etrâk-ı kadimedir. Osmanlıların vekâyi'i kurûn-ı ahîreye müte'alliktir. (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rafa dağıldıkları sırada, Türk dahi evlâd ve ensâbıyla Kalmuk bilâdı kurbündeki Isık-göl kenarına giderek tavattun ettiğini rivâyet ederler. Türk orada çadır inşâsını ihtirâ edip, familyasının idaresi için dahi bazı kavânîn vaz' ve ibdâ etti. Ve Türk, hayatında oğlu Tütenk'i reis-i kabile nasb ederek, kendisi diyar-ı ba'îdeye gitti. Ve Tütenk gayet zeki ve âkıl olup, Fars padişahlarından ve Piştadiyan'dan Keyumers ile muâsır idi. Tütenk bir gün şikârda gezerken bir geyik avlanarak oturup kebab etti ve yer iken elinden parçası yere düşüp ve o yer de zaten tuzlu olduğundan, kebaba lezzet gelmekle bademâ ta'amda tuz isti'malini âdet edindi. Ve tuz isti'mali onun ihtirâ'ı diye mervîdir. Onun vefatında oğlu İlçi Han makamına geçti. O dahi bir müddet-i medîde kabilesine riyaset ettikten sonra Dip Yavkuy Han, ondan sonra oğlu Küyük Han ihrâz-ı serîr-i riyâset ettiler. Küyük Han dahi birçok seneler mu'ammer olduktan sonra, vefatında Alınca Han yerine geçti. Bunun zamanında hükûmet ettiği mahaller fevka'l-had kesb-i imar ettiği gibi putperestlik zuhûr etti. Alınca Han'ın tev'em iki oğlu olup, birinin adı Tatar ve diğerinin adı Moğol idi. Alınca Han hayatında zîr-i hükmünde bulunan yerleri iki oğluna taksim etti.

Bu Tatarlar (72000) familya oldukları halde, haylice müddetler mürûr-ı duhûr ile bir han idaresinde bulunup bâdehu pek çok şubelere teferruk ettiler. Ve bir kısmı Hıtay hududuna yerleşerek onlarla harp ede ede taht-ı itaatlerine girdiği gibi bir kısmı da Aykıran müren yahut Yenisey dedikleri nehir sevâhiline yayıldılar.

Tatar Hanlarının zikri

Tatar Han, Alınca Han'ın terk ettiği ülkede bir müddet icrâ-yı hükûmetten sonra, oğlu Buka (Boğa-Yuka) Han yerine geçti. Ve ol dahi müddet-i medîde tasaltun ettikten sonra, vefat ederek oğlu Bilinçe (Yalanca-Yılınca) Han ve onun vefatından sonra oğlu Atlı (Yılsalı) Han, ondan sonra oğlu Atsız (Aksur) Han, ondan sonra oğlu Ordu Han mesned-i hânîye geldiler. Han-ı mumâileyh havâkîn-ı Türk içinde şürb-ı hamra inhimak edenlerin birincisi idi. Zamanında iklim-i Hıtay'a doğru mülkü tevessü' etti ve Turan tarafına doğru azîmet ve sefer eyledi. Vefatından sonra oğlu Baydu Han câ-nişîni oldu ve bunun zamanına kadar Moğol ile Tatar evlâdı beyninde bir nizâ' tahaddüs etmemişti. Ve her biri kendi cedleri tarafından verilen mülke icrâ-yı hükûmetle kanaat ederlerdi. Han-ı mumâileyh, fikir ve tedbirden âtıl bir merd-i gâfil olduğundan, bilâmûcib emmizâdeleri Moğol evlâdı ülkesini gâret ve çapula kıyâm etti. Ve onlarla harp üzre iken vefat ederek, oğlu Sevinç Han yerine geçti. Ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pederinin zamanından tevârüs eden gaile-i harp imtidâd ve iştidâd ederek, nihayet Moğollara galebe ettiler. Ve dört yüz sene kadar evlâd ve ahfâdı Moğollar üzerine icrâ-yı nüfûz ettiler ise de, Ergenekon'dan çıkan Moğolların hücumlarıyla mu'ahharen münkariz oldular.

Moğol hanlarının zikri

Moğol han pederi Alınca Han'ın verdiği ülkede müddet-i medîde icrâ-yı hükûmetten sonra vefat ederek, dört evlâd terk eyledi ki, isimleri bunlardır : Karahan, Özhan, Közhan, Kürhan. Ve hayatında büyük oğlu Karahan'ı veliahd ettiği cihetle makamına o geçti. Zamanında yaz vakitlerinde ulu dağ ve küçük dağdaki yaylaklarda ve kışları Karakurum ve Sir veyahut Yaksart suyu havalisinde kışlamak usulü ibdâ olundu ve Karahan'ın büyük zevcesinden bir oğlu oldu ise de Moğollar çocukları bir yaşına gelmeyince isim vaz'ı beyinlerinde âdet olmadığından, velâdetinden bir sene mürûrunda ber-mutad düğün ve ziyafet kurarak Moğol beylerine «bizim oğlumuz bir yaşına geldi, buna bir ad koyunuz» demesi akabinde, çocuk, beylerden evvel cevâba âgaz ederek «benim adım Oğuz Hüsrev'dir» dedi ve hâzır bulunan büyük ve küçük cümlesi, bir yaşındaki çocuktan bu sözü işittiklerine ta'accüp ederek, çocuğun kendine vaz' ettiği ismi maa't-tahsin kabul ettiler ve Oğuz büyüdükte, pederi Karahan emmisi Özhan'ın kızını kendisine tezvîç eyledi. Bu Oğuz Han Hazret-i İbrahim dinini bir vâsıta ile ta'allüm ederek kabul etmişti. Aldığı kıza dahi Tevhîd'i teklif etti ise de, reddeylediğinden ol da kız ile hem-firâş olmaktan istinkâf etti ve babasına «oğlun kızı sevmiyor ve ayrı yatıyor», diye haber verdiklerinde, ol dahi diğer emmisi Kürhan'ın kızını alıverdi. Ve o kız dahi kezâlik Tevhîd'den istinkâf etmekle, onunla da hem-firaş olmaktan feragat eyledi. Ve bir gün ava çıkmıştı, diğer emmisi Közhan'ın kızını bir su kenarında çamaşır yıkayan bir takım fakire kızların yanında görerek çağırdı, evvelce iki kız almış ise de dinini kabul etmedikleri cihetle, firâşına almadığını ve eğer dinine dahil olursa kendisini izdivaca râgıp olduğunu kıza anlattı ve ol dahi «sen ne dinde olursan, ben de o dinde bulunurum» demesi üzerine, Oğuz pederine Közhan'ın kızına dahi tâlip olduğunu tefhîm ve pederi Karahan dahi bir azîm düğün kurarak, mumâileyhâyı da tezvîc eyledi. Bir gün Oğuz uzakça bir mahalle ava gitmişti. Karahan dahi aşiret beylerini çağırıp ziyafet ediyordu. Esnâ-yı sohbette Oğuz'un vâlidesinden yani zevcesinden, «Oğuz sonraki aldığı kızı sever ve evvelki aldığı kızlara asla iltifât etmez, acaba bunun sebebi nedir», diye sual etmesi üzerine ol dahi: «gelinlerin daha iyisini bilirler, onlardan sual eyle» dedi. Ve onlara tevcih-i sual ettikte, büyük gelini «bizi

kendi dinimizden çevirmek ve kendisinin mutekid olduğu dine idhâl etmek istedi, biz kabul etmedik, küçük gelin kabul eyledi. Onun için onu ziyade sever» dedi. Karahan bu sözü işittikte, cümle beylerini çağırıp meşveret eyledi. Ve Oğuz'u avda iken tutup öldürmeğe karar verdiler ve Oğuz tarafına adam çıkardılar. Bu söz küçük gelinin vâsıl-ı sem'i olunca Oğuz'a derhal adam göndererek, mâ-vaka'ı anlattı ve Oğuz dahi bunun üzerine, etrafa adamlar göndererek : «Atam asker tertib etmiş ve beni öldürmeğe geliyorlarmış, beni seven bana ve atamı isteyen atam tarafına ayrılsın» diye ilân ettirdi. Ahalinin çoğu Karahan tarafına geçerek, cüz'-i kalîli Oğuz Han tarafına tahaşşüd etti ve Karahan'ın kardeşlerinin birçok oğulları ve ahfâdı vardı. Cümlesi Oğuz Han tarafına geçtiler ve Oğuz onlara Uygur tesmiye eyledi. Ve Karahan ile Oğuz askeri birbirine çarpışarak, hikmet-i Hüda, Oğuz galebe çaldı ve Karahan kaçtı ve başına bir ok isabet ederek onun cerihasıyla müte'essiren vefat etti.

Oğuz Han'ın hükûmeti

Oğuz Han serîr-i hükûmete geçtiğiyle, memâlikinde bulunan ahaliyi kendi dinine davet ederek icâbet etmeyenleri katl ve evlâd ve ahfâdını esir etti. Oğuz Han'ın tâbi'îyetinde kalarak din-i mezkûru kabul etmeyenlerden birazı dahi, bir takım ufak hanlara teba'iyet ederek tevâif-i mülûk gibi oldular. Oğuz Han memâlik-i Moğol'da her sene bunlar üzerine harp açarak memleketlerini zapt ederdi. Ve bunlardan kaçıp kurtulanlar Çürçüt yani Çin civârında ve Hıtay ikliminin Demirkazık tarafında ikamet eden Tatar Han'a iltica eylerlerdi. Ve bu muharebe-i diniyye on iki sene imtidâd etti. Nihayet Oğuz Han Tatar Han üzerine ilân-ı harp edip, kazandığı galebe-i kâmile hâsılâtı olarak askerinin yed-i galibânesine birçok mâl-i ganimet isabet etti ise de, mevcut olan atlar onları nakle kâfi değildi. Asâkirin içinde bir âkıl kişi vardı. O zât araba inşâsını icâd ederek diğerleri de ona bakıp, birçok araba yaptılar ve mallarını arabalara tahmîl ile nakleylediler ve arabanın ismine «kanık» dediler ki hâlâ Anadolu'da ondan galat olarak «kağnı» derler. Ve bundan evvel arabanın ne ismi var ve ne de vücudu vardı. Ve araba yürür iken zuhûr eden o gıcırtı kanık tesmiyelerine bâis oldu. Ve mevcuduna dahi «Kangılı» dediler ki, Türkistan'da Kangılı ili denilmekle maruf belde mucid-i mumâileyhin evlâd ve ahfâdına mensuptur. Nihayet Oğuz Han yetmiş iki yıl Tatarlar ile muhârip olarak yetmiş üçüncü yıl merkumları dahi cebren dinine idhâl eyledi. Ve ondan sonra Hıtay'ı ve Çin'i ve Tangut yani Tibet cihetlerini ve Kara Hıtay'ı istilâ etti ve Hıtay'ın taraf-ı şarkîsinde ve Tonguz (Tinggiz- deniz) cihetinde sarp dağlar içinde meskûn Türkden bir takım kabâil olup, İt

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Barak isminde bir hanları vardı. Oğuz Han onlar üzerine dahi yürüyerek muharebe etti ve bu muharebede mağlûben firâr eyledi. Ve meydan-ı muharebenin beri tarafında iki büyük nehir vardı. Birçok günler ol iki su arasında bekleyerek firâr eden askerinin arkasını aldı, Türklerin hanları o tarihte muharebelere familyalarını dahi ekseriyet üzere beraber götürürlerdi. O sırada Oğuz Han'ın zâbitân-ı askerîsinden hüsn-i sıyt kazanmış bir yiğit dahi, familyasını birlikte götürmüş ve esnâ-yı harbte vefat etmişti. Hatun hâmile olduğu cihetle, bu iki suyun arasında doğurdu ve hava soğuk olup, girecek bir ev dahi bulamadığından orada bulunan bir çürük ağaç içinde vaz'-ı haml eyledi. Bunu Oğuz Han'a haber verdiklerinde «çocuğun babası bizim uğrumuzda fedâ-yı can etti ve şimdiki halde bir sâhip ve hâmisi yoktur» deyip, kendisine onu veled-i manevî ittihâz etti. Ve adını içi boş ağaç içinde doğduğu için «Kıpçak» koydu ki lisan-ı Türkîde içi boş ağaca «kıpçak» denir. Ve hattâ Anadolu'da bu misillü içi boş olup su vesair şeyler için müsta'mel olan ağaç evânîsine «çıpçak» tabir olunur. Ve Oğuz Han bu çocuğu terbiye ederek büyüttükten sonra maiyetine asker tertip ederek Yayık ve İtil ve Ten (Tanay-Don) nehirleri kenarında meskûn Rus ve Macar ve Ulah ve Başkır (Başkurt) kabâiline gönderdi ve milel-i mezkûra Kıpçak'ın yed-i tahakkümüne geçip ve İtil (Volga) ve Ten (Don) ve Yayık (Ural) suları havalisinde badehu onun evlâd ve ahfâdı icrâ-yı hükûmet ettiler ki, oralara deşt-i Kıpçak tabir olunur ve Kıpçak oraları istilâ ettiği tarihlerde henüz kasaba ve şehir mevcut değildi. Ve o havalinin gerek Türk ve gerek ensâl-i sâireden bulunan ahalisi hal-i bedâvette gezerlerdi. Oğuz Han, İt Barak Han ile vuku bulan muharebe-i sâbıkasından on yedi sene mürûr eyledikten sonra askerini cem ederek yine han-ı merkûm üzerine yürüdü ve esnâ-yı muharebede katl ile mülkünü zapt ve dinini kabul edenleri afv ederek mütebâkîsinin evlâdını esir ve kendilerini tu'me-i şemşîr eyledi.

Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan taraflarını hücumu

Oğuz Han, Moğol ve Tatar vilâyetlerini tamamen dâire-i ittihada cem' ettikten sonra bunlardan asker tertip ederek Taraz ve Sayram ve Taşkent cânibine yürüdü ve Semerkand ve Buhara hükümdarları mukabelesine asker tertib ettilerse de, saf muharebesini gözlerine kestiremediklerinden, kal'alara tahassun eylediler ve bilâd-ı mezkûreyi altı ay muhasaradan sonra zapt ile muhafızlar terk ederek Semerkand'a doğru yürüdü ve Semerkand'ı ve Buhara'yı ve Belh'i dahi kezâlik zapt ile muhafızlar terk ettikten sonra, vilâyet-i Gur'a hücum etti ve havalar soğuk olup, Gur'un dağlarına kar yağmıştı. Oğuz Han hiç kimsenin ordudan geri

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kalmamasını tenbih edip fart-ı ikdâm ile vilâyet-i Gur'u dahi yed-i istilâsına geçirdi ve bâdehu askerini ta'dâd ederek birçok adam noksan bulmakla bunların nerde kaldıklarını sordu ise de kimse beyan-ı malumat edemedi ve bir hayli günden sonra ol kimseler orduya gelip kavuştular. Han onlardan nerede kaldıklarını sual ettikte, «biz ordunun arkası sıra gelirdik, dağ içinde bir gece ziyadece kar yağdı, yol bilmediğimiz cihetle orada zaruri yattık ve şiddet-i şitâdan hayvanlarımız helâk oldu ve biz de kardan kurtulamadık. Sonra hava küşâyiş bulunca piyade olarak yürüdük, geldik» dediler. Bâdehu han ol cemaate «Karluk» tesmiye etti ki, Karluk ili onların evlâd ve ahfâdının ismine mensuptur. Vilâyet-i Gur'u bu vechile zapt ve teshîrden sonra Kâbil ve Gazne'yi zapt ile Keşmir üzerine yürüdü ve Keşmir'in o tarihte «Yağma» isminde bir padişahı vardı. Keşmir dağları ve sularını kendisine kuvvetü'z-zahr ederek Oğuz Han'a bir sene kadar mukabele etmek istedi ise de nihayette mağlubu olarak Keşmir, Oğuz yedine geçti. Ve padişahları Yağma ile ahalisini katl-i âm eyledi. Ve biraz müddet Keşmir'de ikametten sonra, Bedehşan tarîkıyle Semerkand'a gelerek oradan vatanı bulunan Moğolistan'a avdet eyledi.

Oğuz Han'ın İran ve Suriye ve Mısır havalisine hücumu

Hindistan seferinden avdette bir yıl kadar istirahatten sonra ikinci yıl tertip ettiği bir kuvve-i cesîme ile Talas şehrine geldi. Hanın askerinin verâsında daima dümdâr kılıklı bir fırka-ı askeriyye gelir ve ordudan geri kalanları ileri sevk ederdi. Mezkûr fırka bir ev halkını geri kalmış bularak hanın huzuruna getirdi. Han, niçin geri kaldığını sual ettikte, zad ve zahîresinin azlığından geri kaldığını ve askerin arkası sıra gelmekte iken hareminin vaz'-ı haml eylediğini ve açlık münasebetiyle anasının südü çocuğa kifâyet etmediğinden «ne yapacağım?» diyerek, mütefekkirâne gelmekte olduğunu ve esnâ-yı râhta gelir iken, suyun kenarında bir çakal bir karga avladığını görüp, çakala ağaç ile vurarak kaçırıp, kargayı kebap ederek haremine yedirdiğini ve o aralık dümdâr askerinin gelip kendisine kavuştuğunu ifâde etti. Han dahi o fakire at ve azık ve mal vererek, ordu hizmetinden af edip «kal aç» dedi ki, «Kalaç» veyahut «Halaç» kabileleri ol nesildendir. Bâdehu Oğuz Han Talas'tan Semerkand ve Buhara'ya gelip oradan Amu suyunu geçerek Horasan'a vardı.

Ve o tarihte İran'da mülûk-ı Pişdâdiyândan Huşenk padişah idi. Ve Araplar tevâif-i mülûk idiler. Ve her kabilenin yani uyudun bir şeyhi vardı. Hamle-i ûlâda İran'ı teshîr ve Horasan'ı zapt etti ve Irak, Acem ve Arap ve Şam ve Mısır'ı ve bâdehu Ermenistan ile Azerbaycan'ı yed-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

istilâsına geçirdi. Şam tarafında esnâ-yı ikametinde bir hizmetkârını çağırarak, yedine bir altın yay ile üç altın ok verdi ve «yayı gün doğuşu tarafında çölün ayak basılmayan yerine gömüp bir ucunu çıkar ve okları dahi gün batı tarafına götürüp yay misillü onu da sakla» diye tenbih etti. Ve hizmetkâr dahi tenbihi mucibince hareket ederek, aradan bir yıl mürûrunda «Gün», «Ay», «Yıldız» isimlerinde olan üç büyük oğlunu çağırıp «biz yabancı memleketlerdeyiz ve benim işim çok olduğundan av avlamağa vaktim yok, gün doğuşu tarafında filân çölde pek çok av olduğunu da işittim, kendi hizmetkâr ve uşaklarınızı alıp, oraya gidiniz ve biraz av edip geliniz» diye tenbih etti.

Ve bâdehu, «Gök», «Dağ», «Deniz» isminde olan üç küçük oğlunu dahi kardeşlerine söylediği söz ile gün batı tarafına gönderdi. Gök Han Osmanlıların, Deniz Han Selçukların ve Dağ Han Oğuz ismiyle maruf olan Türklerin cedd-i âlâsıdır ve aradan bir müddet mürûrundan sonra, üç büyük oğulları bir altın yay ile pek çok av ve küçük oğulları dahi üç ok ile külliyetli av getirdiler. Ve oğullarının getirdiği lühûm-ı saydiyye ve sâir et'ime ile bir ziyafet-i uzmâ tertib ederek, ümerâsı huzurunda yayı bulan üç kardeşe ve kezâlik okları dahi küçüklere taksim etti. Ve Hîre'den Mısır'a kadar zapt ettiği memleketlere tarafından hâkimler nasb ederek bâdehu Moğolistan'a avdet eyledi.

Oğuz Han'ın vatanına avdetten sonra şehrâyin tertip ettiği

Bu seferden dahi avdette evlâd ve aşâyiriyle emn ü selâmet üzere avdeti şükrânesi olmak üzere bir çok hazırlıklarla şehrâyin tertib etti ve ağaçları altın ile kaplı bir cesîm hargâh hazırlattırarak derûnunu lâ'l, yakut, zümrüt, fîrûze, inci gibi şeylerle tarsi' etti. Ve ol altı oğluna çok nasihatlar edip ve kabâil beylerine usul-i hükûmeti talim ederek bir çok şehirler ve vilâyetler in'âm ve ihsan eyledi ve hizmetinde bulunan ümerâ-yı askeriyyeye bir hayli dirlikler ve şehirler verdi. Ve üç büyük oğullarına : «Siz altın yay bulup onu bozarak beyninizde paylaştınız, sizin adınız bundan sonra Bozok olsun» ve üç oku getiren oğullarına da : «Sizin adınız Üçok olsun» dedi. Ve «bu oklar ile yayı siz kendiniz bulmayıp, bu Tanrı Taâlânın size bahş ettiği bir nasib ve kısmet olduğundan ve bizden evvel gelen ecdâdımız beyninde yay her hangi tarafta ise okun ona tâbi olması kanunu muteber olup, binâenaleyh yay padişah ve ok onun vüzerâsı makamında tanıldığından, vefatımdan sonra Günhan benim tahtımda otursun ve onun vefatından sonra Bozok neslinden her kimin ehliyeti varsa, o makam-ı saltanata geçsin ve Üçoklar da hizmet-i vezârete razı olsunlar» dedi ve bu şehrâyinden sonra çok sürmeyip vefat eyledi. Müddet-i

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

saltanatı yüzonaltı yıldır ve zuhûru hicretten 2300 sene mukaddem takdir olunur. Mu'ahharen Türkistan'da vâki Yes şehrini makarr-ı hükümet ittihaz etmişti ki, şehr-i mezkûr Özbek hanlarına da bir vakit payitaht olmuştur. Ve meşhur Hoca Ahmed Nakşıbendî bu şehirdendir.

Oğuz Han'ın vefatından sonra Kürhan serîr-i hâniye câlis oldu ve Uygur kabilesinden olup, pederinin veziri bulunan Irkıl hocanın nasihatı üzerine diğer beş biraderiyle onların yirmi dört nefer oğullarına münasip mikdar mâlikâneler verdiği gibi Oğuz Han'ın cevârîden olan evlâdını dahi taltîf ve in'am eyledi ve Oğuz'un yaptırmış olduğu müzehhep haymeyi kurdurarak bir âli ziyafet keşîdesiyle icrâ-yı levâzım-ı hükümdârîden sonra vefat ederek biraderi Ayhan'ı istihlâf eyledi. Ondan sonra Yıldız Han, Mengli Han, Deniz Han, İl Han birbirlerini mütevâliyen sadr-ı hükümdarîye geçtiler ve Tatar hükümdarı Sevinç Han dahi İl Han'ın muâsırı idi. Bunların meyanlarında harp ve cidal imtidâd ve iştidâd ederek Sevinç Han Kırgız hanından ve Moğol Etrâkinin mahkûmu olan daha sâir akvâmdan istimdâd ile İl Han'ın leşker-gâhı üzerine yığınak gösterdiler ise de yine fevz ve galebe İl Han askeri cihetinde kalırdı. Nihayet Tatarlar bir ric'at-ı kâzibe göstererek geriye çekilmeleri üzerine İl Han takip etti ve Tatarlar bir mevki'-i münasibde saf-beste olarak yeniden harbe âgâz ile Türkler üzerine galebe-i kâmileye muvaffak oldular ve küberâsının çoğunu katl ve bakiyyetü's-süyûfu esir ederek devlet-i Oğuziyyeye nihayet verdiler. Türk tarih-i kadîmi hakkında bast olunan rivâyât-ı sâlife selâtîn-i Harezmden ve ahfâd-ı Cengiz'den Ebul-gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*îsi'yle Mîr Hond ve Beyzâvî tarihlerinin ve Mösyö *Herbelot*'nun cem ettiği vekâyi'-i Şarkıyye ile Hun tarihi müellifi Mösyö Deguines'in hülâsa-i malumâtıdır ve rivâyât-ı mezkûre bir dereceye kadar tarih-i Türkün fesânesi demek olup, bu misillü fesâneler Yunan ve İran ve Roma ve Çin ve milel-i sâire tevârîhinde dahi mevcuttur. Mamafih eyâlât-ı Çiniyye'den Şensi ve Şansi ve Peçili eyâletleri hudud-ı şimaliyyesinde hicretten 2600 sene mukaddem hükümrân olan Hakan-ı Çin, Yao zamanından beri Türkler, Hunlar, Moğollar, Hungriler, Tatarlar esâmîsiyle birçok kabâil-i meşhûre görülüyor ki, onlara o zamanın Çin müverrihleri Şan yung yani dağ vahşileri tesmiye ediyorlar. Bununla beraber hicretten 2819 sene mukaddem Çin'de hükümran olan Hsia sülâle-i hükümdarîsinden evvelce hudud-ı şimaliyye-i Çin'de Türklerin mevcudiyeti malum oluyor. Şang sülâlesinin eyyâm-ı hükümrânîsinde Hunlar, (Türkler) üzerine asâkir-i Çiniyye gönderildi ise de, münhezimen ric'at ettiler (1888) ve mu'ahharen Chou sülâlesinin müşkili olan Wu-wang zamanında yani hicretten 1738 sene mukaddem Çinlilere arz-ı itâat ettilerse de, sülâle-i mezkûreden Yu-wang asrında dâhil-i Çine ve Şensi eyâletine doğru şiddetli bir hücum eylediler

ve hattâ Çinliler nazarında âdât-ı kadîmelerini terk ettiklerinden dolayı bu hücum bir mücâzât-ı ilâhiyye hükmünde görüldü. 1532 ve ondan sonra taarruz ve tasaltunları tevâlî ve temâdî edip, 1319 sene mukaddem Ch'i emâretinin hükm ettiği Kanton eyâletine kadar dâhil oldular. Ve ondan 45 sene sonra dahi Peçili eyaletine akın ettiler ve Türklerin bu hücumât-ı müteselsile vü medîdesi Çinlileri âciz bırakarak, tecâvüzlerini mâni olmak üzere sedd-i Çini inşâya başladılar (836) Sedd-i mezkûr Çin sülâlesinin müessisi bulunan Shih - huang-ti himmetiyle vücuda geldi ise de ondan mukaddem Yang beyi şark Tatarlarından tahaffuz için Peçili eyaletinin ve Şang beyi Şansi eyâletinin hudud-ı şimâliyyesine duvar çekmişlerdi. Şensi'de Çin sülâlesi beylerinden bulunan Shih - huang-ti dahi onlara takliden Şensi'nin sedd-i şimâlîsini bina ve mu'ahheren hıtta-ı Çin'e kâmilen mutasarrıf oldukta, birleştirerek sedd-i hâzırı teşkil ve ibdâ' etti. Shih - huang-ti vefâtından sonra ihtilâl zuhûruyla, hudud müstahfazlardan hâli kaldığından, Türkler be-tekrar Huang-ho yahut Tatarların Kara Müren dedikleri nehirden ve sedd-i Çin'den Teoman nâm reisleri kumandasıyla mürûr ve ordu vilâyetiyle kadîmden mutasarrıf oldukları vilâyâtı istilâ ve bahr-ı Hazer'e kadar temdid-i satvet ettiler ve merkum tanju hicretten 831 sene mukaddem vefat etti[2]. Teoman'ın oğlu Mete tanju[3] alel-gafle Tataristan-i şarkîyi basarak hanlarını helâk ve ahâliyi silk-i tâbi'iyetine idhâl eyledi. Ve bu perişanî üzerine Tatarlar ikiye teferruk ederek bir kısmına Siyen-pi ve kısm-ı diğerine Ohuvan denildi. Ve bu Mete tanju Tataristan'ı devr ederek Tibet'e kadar cümle bilâdı yed-i fâtihânesine aldı. Ve Kore'den deşt-i Kıpçak'a kadar Sibirya'nın bir kısmı dâhil olmak üzere, bir hıtta-i vesî'a dest-i tasarrufuna geçti. Ve Çin sülâlesinin zuhuruna kadar memâlik-i meftûha-i mezkûre Hunlar (Türkler) in yed-i idaresinde kaldı ve Şansi ve Şensi ve Peçili eyaletlerinin cihet-i şimalîsinden ibtidâen hükûmetleri mümtedd olup, seksen eyalete münkasım ve her birinde 12000 müstahfaz süvari mevcut idi. Hicret'ten 784 sene mukaddemine doğru dâhil-i Çin'e vâki olan muhâcemelerinde Çin'in Suteo eyâletinde meskun kabâil-i Etrâk'ten Yüe-çi kabilesini tard ve nez' eylediler. Bunların zayıf olan bir kısmı Tibet dağlarına çekilerek küçük Yüe-çi ünvanıyla oralarda temekkün eylediler. Ve kısm-ı diğeri şimal-i garbîye ve İli nehri sahiline giderek onlar da Su tesmiye kılınan kabileyi oradan

---

2 Bu asırdan Tataristan'a çekilen ve orada Hun saltanatını teşkil eden Hsia hanedan-ı hükümrânisi beylerinden Chao Kao zamanına kadar 1000 sene takdir olunur. Ve hicretten tahminen 1800 sene mukaddem Hun hükûmetinin ibtida ettiği istidlâl kılınır. (Not metne aittir.)

3 Tanju tanlı galatı olup Tengri dahi onun muharrefidir, yani semavî demektir. (Not metne aittir.)

tard ve Yaksart sevâhiline çekilmeğe icbâr ettiler. Ve Yüe-çi'ler nehr-i mezkûr kenarında kalarak, mu'ahharen mürûr-ı zaman ile Harzem'e doğru ilerlediler ve oradan Partlar ile harbe tutuşarak, Horasan'a dâhil ve Ceyhun sahilinde mukîm oldular. Ve o esnâda Su kabâili dahi Baktria ve Maverâün-nehr'e doğru ilerleyerek İskender'in ahlâfının tesis ettiği hükûmeti tahrip etmekte idiler. Ve mu'ahharen bu Yüe-çi'ler Hind'e doğru ileriledilerki müverrihîn-i Yunaniyyenin Hindu-Skit tabir ettikleri bunlardır ve sonraları Tis dahi talkîb olundular. Ve Türkler hicretten 743 sene mukaddeme kadar eyâlât-ı Çiniyyeye büyük büyük ordular sevkiyle, layenkatı' akınlar ederek gâret ve igtinâmdan fârig olmadıkları gibi Çinliler de tedafü'î harekette bulunurlardı. Tarih-i mezkûrdan sonra onlar dahi taarruz ve tecavüze kıyam ettiler ve kazandıkları birkaç muzafferiyet üzerine Hunların kesr-i şevketine dâmen-der-meyan ederek Hun bilâdının şimal-i garbîsinden Kıpçak'taki Sayram şehrine ve cenuben Buhara-yı sagîr ile Tataristan'ı fâsıl bulunan dağa kadar imtidâd eden kıt'a-i vesî'ada meskûn Usunları dahi daire-i ittihada ahz ve Hunlar (Türkler) ı tazyike ibtidâr eylediler. Bundan akdem ise Şensi ve Suteo taraflarında bulunup da Türkler tarafından tard ve teb'îd edilen Yüe-çi'ler dahi bu Usunların bulunduğu memlekete gelmiş ve orada Su kabâilini Yaksart tarafına sürmüşlerdi. Bu vâkıanın akabinde Usunlar dahi Çin havalisinden kalkarak İli nehri boyuna geldiler. Ve Yüe-çi'lerin kısm-ı a'zâmını Horasan tarafına hicrete icbâr ettiler. Ve Yüe-çi'ler de Horasan'da Partlar üzerine feth-i azîme nâil oldu. Ve hicretten 682 sene mukaddemine kadar Çinliler Hunlar ile harp ve cidalden fârig kalmayıp, neticesinde tarih-i mezkûrdan sonra, Aksu ile Karaşehir arasında Usunların ve Kıpçakların ve Kaşgar ve Yarkend ve Hotan gibi Buhâra-yı sagîr şehirlerinin harekâtına nezâret için bir hükûmet-i garbiyye-i Çiniyye teessüs etti ve ondan sonra verâset-i saltanat hatîasından dolayı Hunlar (Türkler)da ta'addüd eden hükümdârân yekdiğeri aleyhine harp açarak, birçok muhârebâttan sonra bekāyâ-yı rüesâdan tahaffuz için galebe-i ahîreyi kazanan Huhensi hükümet-i Çiniye himâyetine dahil oldu. Ve makarr-ı idaresini Şensi eyaletinin şimaline nakleyledi. Garp taraflarında teferrüd eden Çi çi Tang ise merkûmun asâkirine galibiyetten sonra Usunların bilâdını kat' ve mürûr ederek İrtiş nehrinin garbında vâki araziye doğru ilerledi ve onların ahalisini taht-ı tâbi'iyetine idhâlden sonra Kazan'ın şarkında Uza Tatarlarının bulunduğu mahalde ve Yayık nehrinin menba'ında vâki Kıyan Kuvanlar'a ve badehu şimalde Sibirya'da vâki Tobol (Tobolsk) civarında vâki Tiyem-limler'e hücum etti. İşte buraları Başkurt yahut büyük Hungru memleketidir ki, Hunlar Avrupaya geçmezden evvel oralarda mutavattın oldular. Ve ondan sonra Çi çi Tang Yayık nehr-

menba'ı civarını ittihaz-ı vatan eyledi. Ve mu'ahheren Çinlilerin taarruzu üzerine açılan bir harpte helâk olmakla, rakibi Huhensi istiklâl buldu. Ve Huhensi'nin fevtinden sonra, ahlâfı bir müddet hükûmet-i Çiniyyeye tâbiiyet sıfatıyla icrâ-yı hükümranî eyledilerse de mu'ahheren iktisâb-ı kuvvetle Çinlilerin cereyan-ı nüfûzunu men'ettiler. Hicretten 612 sene mukaddem Mam nâm Çin hükümdarının zamanında yine beyinlerinde münaza'a hudûs ve On Uygurlar ile Yarkend'ten ma'da Buhara-yı sagîr hanları dahi Hunlarla birleşerek Çinlileri tard ve def' ve ekserini katleyledîler. Ondan sonra hakan-ı Çin Mam üçyüz bin kişilik bir ordu ile Tataristan'ın merkezine kadar duhûl ve Usunların şimalinde ve Yayık nehrinin menba'-ı şarkında vâki Tiyem-Lim'e sefer eylediler. Ve bunun üzerine bil-cümle Hunlar Çinlilere tâbi oldular. Ve Tataristan'ı Huhensi'nin on beş nefer evlâdına taksim etti ve mu'ahheren Hunlar yine teferrüd ve istiklâl kazanarak Çin'in cihet-i şimalîsini zapt ve istilâ ettiler ve hicretten 592 sene mukaddem bir taraftan Yarkend hanı Hunlar aleyhine cem'-i askerle hücum ederek Buhara-yı sagîr'den 55 şehir zapt ve taraf-ı diğerden Çinliler eyâlât-ı şimaliyyesini Hunlardan nez' ve istirdâd eyledilerse de Hunlar yine Çin'e akından fârig olmadılar ve Yarkend hanının sû-i idaresi üzerine, Uygur bilâdıyla Buhara-yı sagîr yine Hunlar himâyetine geçti. Ve hicretten 574 sene mukaddem, Hunlar yahut Türkler biri Moğol ve diğeri Tatar olmak üzere iki hükûmete inkısam etti. Ve birincisi şimal Hunları ve ikincisi cenup Hunları addolundular. Ve Çinliler Siyen-pi Tatarlarını celb ederek şimal Hunları aleyhine sevk ile kesr-i kuvvetlerine sa'y eylediler. Ve cenup Hunları dahi aynı bu pîşeyi edindiğini şimal Hunları gördüğüyle, bil-cümle şark halkının kendi aleyhlerinde bulunmalarına tâb-âver olamayarak, memleketlerinin bir kısmını terk ile çekildiler. Ve o aralık Ohuvan denilen diğer şark Tatarları dahi Çinlilere izhâr-ı tâbi'iyet ettiklerinden Çinliler dahi onları hudutta tavtîn ve iskân etti ve hicretten 550 sene mukaddem şimal Hunları Şensi eyaletine bir akın daha icrâ ve Şensi şehri sarayını ihrâk etmeleri üzerine, Çinliler kuvve-i külliyye sevkiyle def' ve tard ve Kumul ve civarını Hunlar yedinden nez' ile Buhara-yı sagîr hükümdarları ve ahalisi be-tekrar Çinliler taht-ı tâbi'iyetine geçti ve Dokuz Uygur tabir olunan Külçek (Küçük) dağ civarında ve Turfan'da meskûn olan Uygurların memleketlerini dahi istilâ ettilerse de, hicretten 547 sene mukaddem hakan-ı Çin Ming-ti fevt olarak dâhil-i Cin'de ihtilâl zuhur ettiğinden, Uygurlar isyan ve Hunlara arz-ı tâbi'iyet ettiler. Ve Karaşehir ve Aksu ahalisi dahi Çinlileri harben def' eyledilerse de, yine idare-i Çiniyye taht-ı hükmüne dâhil oldular. Ve hicretten 534 sene mukaddem, Çinliler ve Cenup Hunları ve Ohuvan ve Siyen-pi Tatarları ve Buhara-yı sagîr ve Sibirya'daki Tiyem-lim'ler velhâsıl

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şimal Hunlarının bil-cümle mücâvirleri aleyhlerine kıyâm ettiler ve Çinliler cenup Hunlarıyla beraber Orda memleketine duhûl ve şimal Hunlarının bir haylisini katl ile iki yüz bin kadar da esir ahz ettiler. Ve tanju firar etti ve diğer bir muharebede dahi halefi bulunan Tang maktul olup şevket ve saltanatları artık münkesir olduğundan, teba'ası bulunan diğer Türkler dahi cenup Hunları yani Tatarlar himâyetine takım takım geçmeğe başladılar. Ve Siyen-pi Tatarları dahi bir taraftan tazyik edegeldiklerinden rüesâ-yı kabâilin ekseri, Başkurt taraflarına hicretle terk-i vatan ve memâlik-i metrûkeleri Siyen-pi Tatarları yed-i zaptına intikal eyledi. Ve bu vâkıa ile de hicretten 1852 sene mukaddeminden 529 sene mukaddemine kadar yani 1323 sene imtidâd eden Türk yahut Oğuz Han ahfâdı hükûmeti veya Hunlar veya Moğollar saltanatı münkarız oldu ve bunlar tavattun eyledikleri Başkurt civarından mu'ahharen Avrupa'ya nakl ve hicret eylediler.

(*Tarih-i âlem*, 1293/1877, s. 383-405.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİYOJEN'den

I.	NUMARA 1	687
II.	NUMARA 2	696
III.	BİR MAHALLE KAVGASI	705
IV.	AHBÂR-I GARÎBE	707
V.	ENCÜMEN-İ ÜLFET	709
VI.	BİR GAZİNODA	710
VII.	GEDİKPAŞA TİYATROSUNDA «AYYAR HAMZA» OYUNU	712

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİYOJEN'den

I

— NUMARA 1, PERŞEMBE 12 TEŞRİN-İ SÂNİ SENE 1286, BİRİNCİ SENE —

Gölge etme başka ihsan istemem

[Haftada bir defa tab' ve neşr olunur. Gazetehanesi Galata'da Yeni Cami caddesinde vâki Zincirli Han derûnunda kâindir. Bir seneliği nısıf Osmanlı lirasına ve altı aylığı 1 mecidiyeye ve bir nüshası 1 kuruşadır. Taşra için posta ücreti zammolunur. İlânâtın beher satırından 3 kuruş ve mevadd-ı sâirenin satırından 6 kuruş alınır.]

Mukaddime

Bir kitap veya gazete mukaddimesi, mündericâtına dâl yani berâat-ı istihlâl olmak lâzım gelirken her gazete bidâyet-i zuhûrunda aled-devam kullanacağı şive-i lisanın gayri üstâd elinden çıkmış bir mukaddime-i belîga neşrediyor. Bu âdet sır ve hikmet aranılmaksızın taklid edilen memleketimizin sâir görenekleri sırasında bir bid'attir ki (gazetecilik demek için) *Diyojen*'in mesleğine tevâfuk etmez. Binâenaleyh muhtaç olduğum umûmun hüsn-i nazar ve muâvenetinden başka böyle bir bid'at için kimseye âb-ı rû dökmeyim diye mukaddime vecibesini, bildiğim ve kullandığım lisan üzere takrîr ve tahrîr eyledim.

Diyojen hükemâ-yı Yunâniyeden hum-nişînlikle şöhret-şiâr Sinoplu bir meczûb-ı kâmil olup, meşrep ve mezhebi bu gazetenin muvâfık-ı mesleği olduğundan bu isim ile tevsîmi münâsip görüldü. *Diyojen* çend mâhdan beri Fransızca ve Rumca olarak neşrolunmakta olup, maksadı ise efkâr-ı umumîye ve makāsıd-ı hükûmet-i seniyyeye tercümanlık ve ahlâk ve terbiye ve vatanımıza ecnebi olan şeyler hakkında tariz ve istihzâ ile ter-zebânlık olduğundan, haftada bir kere dahi Türkçe olarak tab' ve neşrine bil-istîzân müsâade-i seniyye şâyân buyurulmuştur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Vâkıa umum gazeteler şu maksada hizmet etmekte iseler de, her nasılsa hitâbeti Benî İsrail fıkralarından bahseden vâizlere taklid ile yalnız pederâne pend ve nasihata hasrettiklerinden midir nedir, mizac-ı vakt

Efendi köhne Yahudi akāidin satma
Nasıl bu taze maârifle eskiler alayim

beytiyle telâkki ve mukabele ediyor gibi göründüğünden ve böyle bir mizacın ıslâh-ı seyyiâtı ise iki kuvvete yani cebir ve şiddete veyahut tezyif ve mezemmete muhtaç olup, bunun dahi birincisi şân-ı hükûmete lâyık olmakla, yalnız ikincisi sû-i istimâl ile şahsiyâta intikal ettirilmemek şartıyla, hal ve maslahata muvâfık bulunduğundan, işte *Diyojen* vatanına hizmet için vatandaşlarının hüsn-i kabul ve rağbetine ve sanat arkadaşlarının iâne ve himmetine istinad ederek, böyle gayet müşkil ve nâzik bir vazifeyi iltizâm eylemiştir. (Ve min Allahi't-tevfik).

İcrâât-ı devlet muvâfık-ı hikmet-i hükûmet olduğu cihetle, heyet-i idare hakkında takdîrden başka söylenecek doğru bir söz bulamayacağımızdan, *Diyojen* bu bâbda ne emsâline sû-i misâl olur ve ne de sû-i emsâle imtisâl eder.

İhtar

İşbu birinci nüshayı gönderdiğimiz zevâtın gazetemize müşteri olmayacakları takdirde nüsha-i mezkûreyi iâde buyurmaları lâzım gelir. Tevkif edenlere abone nazarıyla bakılacaktır. Diyojen'in tercüme-i hâliyle gazetenin başındaki resmin mebna-aleyhi olan fıkraya dair ileride bir bend-i mahsus neşredileceği şimdiden vaad ve beyan olunur.

Ahvâl-i hâzıra

Bildiğimiz gibi.

Ancak bir müddetten beri Jean Piétri'nin makası gibi *Courrier d'Orient*'a hizmet eden Mösyö Brunswick efkârında bazı diplomatların söyleyişlerine bakılırsa, bildiğimiz gibi değilmiş. Bu diplomatlar derler ki :

«Napolyon Prusya ile muharebe etmeği bekāsına muktezi bildiği için İspanya'yı bahane ederek ilân-ı harb etti demek, ne büyük haksızlıktır. Bu adamın devlet ve teba'ası hakkında olan efkâr ve niyât-ı hâlise vü hayriyyesine vâkıf olmaksızın böyle bir hüküm giydirmek revâ de-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

ğildir. Hiç Fransa'nın İspanyaca olan menfaati azîm olmasa, böyle neticesi vahîm bir şeye teşebbüs eder miydi? Bahusus ki nîm-vatanı sayılır. Böyle vatanperver bir hükümdar-ı zî-iktidarın on sekiz seneden beri zîr-i cenâh-ı pür-felâhında dil-sîr-i nimet-i ma'delet olan Fransa'ya ve belki bütün Avrupa'ya Meksika ve Cezayir ve Kırım ve Şam vak'aları gibi gösterdiği bunca âsâr-ı cihangîrî ve zîr-destan-perveri her ef'âl ve harekâtının kemâl-i adl ü hakkaniyete ve belki birer anlaşılmaz hikmete muvâfık olduğuna delil-i alenî değil midir? İşte bu defa İtalya prensinin İspanya'ya kral oluşu bu hükm-i hafiyeye bir ser-rişte-i vukuf olmuştur ki, Napolyon'un ahvâl-i âtiyyesince bir mütâlâa-i kaviyye beyanına muktedir olamadığımız halde, şimdilik muharebe-i hâzıraya bâdî olan şu menfaat-ı mechulenin vâhi olmadığını çırâğ-ı hâssı bulunan İtalya'ya o menfaatin tasallut-ı ecânibden emr-i muhafaza vü vikâyesini tevdi' ve teslim etmesiyle meydana koymuştur». Zehî muhakeme...

İşte görüyor musunuz, böyle bilinmedik hikmetler varmış. Vâkıa dünyanın en medenî ve mamur yerlerini Ortaköy salhanesine çeviren iki hükümdâr-ı hamiyet-şiârın her bir hareketleri bir hikmete müstenid olmayacak olsa, benden ne farkları olurdu? Bu hesapça «muharebede bu kadar can telef oldu» demek bile ayn-ı hatadır. Çünkü «ne ekersen o biter mezra'a-i âlemde» hikmetinde tevfik-i hükûmetle vatan evlâdını teksîr için asker ektiler denmeyeceği ne malum? Sakın *Terakki*'nin şâirlik damarları tutarak şu mısraı tazmîn için «Yerine tohm-ı fesâdın gül-i zîbâ bitmez» demesin.

*
**

Türklerin dostu kim, düşmanı kim?

Mösyö Brunswick *Courrier d'Orient*'ın geçen cuma ve cumartesi nüshalarında «Türklerin dostu, düşmanı» unvanlı *Hamza-nâme* kadar bir bend neşretti. Okudunuz mu? İbtidâ onu, sonra şu bizim kasap fıkrasını okuyunuz.

Fıkra-i meşhûre

Kasap Hüseyin Ağa'nın her nasılsa parmağı kırılır. Müşterilerinden komşusu Veli Ağa'nın elinden çıkıkçılık geldiği cihetle himmet edip, Hüseyin Ağa'nın parmağını sardığından teşennüc olup da kat'ına hâcet kalmaksızın ifâkat bulur. Şu muvaffakiyetten dolayı müftehir olan Veli

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ağa her sabah hânesine et almak üzere Hüseyin Ağa'nın dükkânına gittikte, şöyle bir muhâvere olur :

— Nasıl Hüseyin Ağa parmağın iyidir a? Elhamdüllillâh eski halinden âlâ. Lâkin Allah yaptı. Eğer ben tesadüf etmeyeydim, iş fena idi.

— Eksik olmayın efendim, doğrusu minnetdârınızım.

Akşamları mahalle kahvesinde :

— Nasıl Hüseyin Ağa parmağın eski halinden iyi ya?

— Ona şüphe yok efendim, minnetdârınızım.

— Lâkin ben olmayaydım parmak elden gittiydi. Mehmed Ağa sen gördün müydü Hüseyin Ağa'nın parmağını? Hüseyin Ağa beri gel de Mehmed Ağa parmağını görsün... Nasıl hiç belli mi?

— Hayır pek güzel olmuş.

Sokakta :

— Hah iyi tesadüf etti. Şimdi arkadaşım Ali Ağa ile senin sözün oluyordu. Şu parmağını göster.

— İşte efendim.

— Nasıl Ali Ağa, dediğim gibi değil mi?

— Vâkıa öyle.

Hasılı bu hal beş on seneler devam eder. Biçâre kasabın artık bıçak kemiğine dayanır. Bir gün yine Veli Ağa mutad olan sualini etmesi üzerine Hüseyin Ağa yerinden kalkıp parmağını satırla dibinden kat' ettikten sonra Veli Ağa'ya :

— Bu kadar minnet ettiğin parmak iyi olmayaydı, bu hale girecek değil miydi? İşte o hale girdi; artık sesini kes, diyerek parmağı gibi Veli Ağa ile ülfeti keser.

⁂

Ne güzel desise-i harbiyye ve muhabbet-i vataniyye

Bundan mukaddem Fransız gazeteleri «otuz sekiz milyon nüfusun gayret-i vataniyyeleri heyecan ve galeyan ederse, dünyada ona mukavemet edecek bir kuvvet bulunamaz» dedikleri vakit, ben birçok gülmüş ve bu hesaptan karılar ile *Courrier d'Orient* muharriri Jean Piétri ve Mösyö Bourée ve emsali Napolyon taraftarlarını tenzil etmiştim. Lâkin hata ettiğimi şimdi anlıyorum. Biz Fransız karılarını —bu hususta— adam yerine koymuyorduk ama iş öyle değilmiş, meğerse Fransa'nın güvendiği karılarıymış. Yoksa erkeklerinin bir işe yaramadığını ve Jean Piétri gibi terk-i vatan etmişlerden vatana hayır olmadıktan başka, bir taraftan dahi —aşağıda zikredeceğimiz— şehâdetnâmesini zâyi etmiş karılarla be-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

raber yine o nevi şehâdetnâmesizlerden tevellüd etmiş vatan evlâdından pek çoklarının hasbe'l-mevsim tiyatro oyunculuğu etmek üzere şuraya buraya dağıldıklarını ve hususiyle buranın Fransız tiyatrosu için bir gemi dolusu kadarının dahi Dersaadet'e geleceğini görerek artık Mösyö Gambetta'nın nutk-ı resmîleri ve *Marseillaise* havaları buna çare etmediğini hamd olsun bu kere öğrendiler.

İşte bunun için o nazlım Fransız karılarından harbe darbe dayananlarını kendilerine uygun âlât-ı cidâl ile cihazlayarak ve başlarına serdengeçtiliğe şiâr olmak için eğri hotoz ve fistan ve pistan nümâyişlerine bedel merdâne câmeler ilbâs ederek, bizim eski Yeniçerilerin civeleklerine benzer iki tabur amazon dedikleri karı atlısı askeri teşkil ettiklerini gazetelerde gördük.

Bu havadisin hâsıl ettiği hayreti bir tarafa bırakalım da bu bâbda bazı mütalâât beyan edelim :

Evvelâ, bunlara kim kumanda edecek? (Bî-taraflık sıfatına mugâyir olmasa Kırım muharebesi zamanında Kürdistan'dan gelmiş olan Kürt atlısının sergerdesi Kara Fatma'yı bu amazonlara ceneral olmak üzere teklif ederdik) Hesapça zâbitânı erkek olmak lâzım geliyor. O halde bizim bildiğimiz Fransız zâbitânının haşarıları neferât-ı âdiyyeye nizâmen emr edemeyecekleri şeyi emr edip, icrâda muhâlefet ettiklerinde cahil neferleri iknâ için kullandıkları «âmirin emriyle» mânâsına olan «par ordre supérieur» sözünü acaba bu karı taburlarında da isti'mal edecekler mi? Burası adamın hatırına geldikçe gidip de bunlara zâbit olmak için Fransa'ya gönüllü asker yazılacağı geliyor!

Sâniyen, iki tabur karı bir Prusya ordusuna dayanabilir mi? İnde'l-hesab bunda başka bir kuvvet-i maneviyye görülüyor. Bu adeta desâis-i harbiyyeden oluyor. Fransız karılarının teshîr-i ricâlde olan maharetleri, yerine göre bin mitralyöz değer. Bir iki aydan beri vatanında çoluğundan çocuğundan ayrılıp, meydan-ı ma'rekede can alış verişi eden zavallı Prusyalıları teshîr için bundan âlâ tuzak mı olur?

Karşılarına çıkan Prusyalıları mutlaka ezerek pastırmasını, sucuğunu çıkarıp tedmîr ve belki tekmil orduyu esir edeceklerinden iştibâh yoktur.

Behey adamlar, madem ki sizin elinizde böyle hazine değer bir kuvvet ve sermaye vardır, niçin şimdiye kadar istimâl etmediniz? Kabahat yine Jean Piétri'de. Size ihtar etmeli değil miydi? Fakat mazur tutalım, belki içlerinde hemşire ve teyze gibi hısım ve akrabası vardır.

Bir de bu asker olacak karıların hal ve şanına ve iffet ve istikametine dair yedlerinde birer şehâdetnâme olacakmış.

Bana kalırsa bu zâid bir şey. Çünkü medeniyet-i hâzıra icâbınca hüsn ü câzibe sahibeleri her türlü ma'âyibden berîdirler. Bu dâvâyı isbâta

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

her cemiyette Frenklerin karılara izhâr ettikleri kemâl-i hulûs şâhid-i kâfidir. Bu takdirce asker olan karılar genç ve güzel iseler, kendi şahısları şehâdetnâme yerine kâim olur. Binâenaleyh artık şehâdetnâme veyahut diploma diye ellerine birer şey vermek malûmu ilâm demek olacağı için abestir.

Şu kadar ki şahıslarında tecessüm eden şehâdetnâmelerin kağıt parçası gibi usul üzere zîri memhûr olup olmadığını bilemeyiz.

⁂

Gazetecilerin namusu yok mu?

«Boğaziçi feneri» mânâsına olan *Phare de Bosphore* gazetesi —ne tuhaf isim, hayalî fener gibi— her nüshasında bir nev'i politika ittihaz ve iltizâm eylemekte olduğu halde, bir müddettir mündericâtının şive-i kalemiyye ve reviş-i ifadesi dahi tahavvül ve tebeddül etmekte görüldüğünden muhtelif iktidar ve malûmâtta müte'addid muharrirleri bulunduğuna zâhib olmuştum. Meğerse böyle değilmiş. Haniya bir gazete diğer gazeteden bir bend istinsah ile neşr eylediği vakit, o bendi hangi gazeteden aldığını bâlâsında göstermek veyahut zîrine ismini koymak âdeti yok mu? İşte *Phare de Bosphore* bu âdete riâyet etmeyip, adeta el malını babasının malı gibi derc ve neşretmekte olduğunu anladık ve kendinin neşreylediği bendleri aldığı Avrupa gezetelerinin ismiyle beraber buranın sâir gazetelerinde aynen gördük.

Hay koca sersem, hay. «Mâl-i kâfir hest ber mümin helâl»[1] demişler ama «mâl-i kâfir hest ber kâfir helâl»[2] dememişler. Buna adeta sirkat derler. *Terakki* gibi daha dünyanın kaç bucak olduğunu bilmez yeni yetişmelere sû-i misâl mi olacaksın? Gözünü aç, sonra elindeki fenere kulak vermezler, adeta çevirirler.

⁂

Terakki'ye taklid edelim

— Edebiyat —

Bir zat tarafından gönderilen varakadır :

Lugat-ı Arapta bazı kere vav و ile ya ى elif ا e kalb olunur imiş işit-

1 Kâfirin malı mümine helâldir.

2 Kâfirin malı kâfire helâldir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tik. Lâkin ayın ع harfinin elife kalb olunduğunu işitmemiştik. Hele bunu dahi *Terakki* efendinin düzdüğü şarkıdan öğrendik. Ol şâir-i belîg usfur عصفور diyecek yerde اصفور demiş, demek ki maarif çoğaldıkça kaide tevessü' ediyor. Öyle ise biz ol fâzılın eserince gidelim ve düzdüğümüz nazîrede zikredeceğimiz zenbûrun ze (ز) sini zı (ظ) ya kalb edelim, şarkı-sâz-ı mumâileyh, gafer-Allâhü leh biçâre usfurun başına getirdiği beliyye-i mezkûreye kanamayıp, ayın'ından bozduğu elif'i dahi medd-i sakîl ile çekmiş uzatmış, yani elifin üzerine alâmet-i med vaz edip آصفور resminde yazmış. Biz de günahı onun boynuna deyip ze'den bozduğumuz zı'yı med ile ظـور yazalım.

Şarkî yahut garbî

Pek çok sever çün tatlıyı cânım
Zanbûr-ı aşkım bağlar mekânım
Ağaç kovuğu dârü'l-âmânım
Zanbûr-ı aşkım dağlar mekânım
Pîş-i revimdir ya'sub-ı himmet
Mahsûl-ı tab'ım şehd-i letâfet
Nîş-i zebânım ağyâra âfet
Zanbûr-i aşkım bağlar mekânım
Kovan-ı nahle sürme elini
Köylü görürse kırar belini
Eşek arısı soksun dilini
Zanbûr-ı aşkım bağlar mekânım
Güncişk-âsâ etmem gırıltı
Hem-cinsim ile kat'a dırıltı
Bana gerekmez kavga hırıltı
Zanbûr-ı aşkım bağlar mekânım

Muhâverât

Tabib — (Hastanın nabzına bakarak) Biraz hararetiniz var. İştihanız nasıl?
Hasta — Hiç yok.
Tabib — Ameliniz yolunda mı?
Hasta — (İçini çekerek) Orasını yaradan bilir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Beyoğlu bahçesinde

— Kapının önünde duran Mektep-i Sanâyi'de yaptıkları Viyana-karî ekmeklerin arabası değil mi?

— Evet.

— Burada niçin duruyor?

— Kalabalık olduğu için.

— Güzel ama bu araba bütün mahalleleri dolaşmak için değil mi? Ben İstanbul'da bu ekmeklerden aradığım vakit, ta köprü başındaki mahud kulübeye kadar ayvazı göndermeğe mecbur oluyorum. O halde bu arabanın ne lüzumu var? Mekteb-i Sanayi' İstanbul'da ama mahsûlâtını Beyoğlu'nda görüyoruz.

— Onun sebebi var. «Bizde sanâyi yoktur ve olanlar da ilerlemiyor» diye ta'riz eden komşularımızın gözlerine sokup da, sakalı yalnız değirmende ağartmadığımızı göstermek için.

— Anladım. Dostlar alış verişte görsünler demek, ama onun daha başka kolayı vardı. Bunun için İstanbul ahalisini mahrum etmekten ise, bahçenin kapısının önüne ve belki içine köprü başındaki gibi bir ufak kulübe yapsalar da, onun içinde satsalar daha iyi olmaz mı?

— Maşallah. Herkes senin kadar düşünmüyor öyle mi? Bahçenin içinde yerli ne görüyorsun? Hepsi müteharrik değil mi? Her şeyde münasebet aramak mültezem olduğu için, bizim gibi i'râbdan mahalli olmayan sâkin adamların işte demincek söylediğin mahud yerli kulübelerden ve Beyoğlu'nun acı ve tatlısu mahsûlâtı olan müteharrik güruhun dahi, öyle müteharrik bir şeyden alış veriş etmelerindeki münasebet-i tâmmeye riâyet olunuyor.

⁂

— Düello ile muhârebenin farkı nedir?

— Düello edecek adamlar yanlarına ikişer şahit alarak, o şahitlerin işareti üzerine birbirine silâh atarlar. Muharebede ise birbiriyle kavga edecek devletler kendileri döğüşmeyip, gönderdikleri beşer yüz bin şahitler döğüşürler. Farkı bu.

⁂

— Fransızların karılarıyla erkekleri beyninde ne fark vardır?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Bir fark vardı, o da kalmadı. Evveli karılar harbe gitmezdi, şimdi gidiyorlar.

— Bu fark ârizî bir şey. Eskiden beri fark-ı tabiîleri nedir?

— Hiç yok. Çünkü ikisinin de tab'an hiffetleri müsavîdir.

⁂

— Şâirle gazetecinin farkı nedir?

— Hiç bir farkı yok.

— Niçin?

— İkisinin de sermayesi yalan olduğu için.

⁂

İftardan sonra

Müstecib Efendi — (Pencereden bir hayli baktıktan sonra) Acaba mahya ne yazıyor?

Hâne sahibi — Top arabası yapmış.

Müstecib Efendi — (Yanında oturan bir zata) Okumak ne iyi şeydir. İşte beyefendi çarçabuk okuyup anladılar.

Teodor Kasab
Çiçek pazarında Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye matbaasında tab' olunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

— NUMARA 2, PERŞEMBE 19 TEŞRİN-İ SÂNİ, SENE 1286, BİRİNCİ SENE —

Gölge etme başka ihsan istemem

Haftada bir defa tab' ve neşrolunur. Gazetehanesi Galata'da, Yeni Cami caddesinde vâki Zincirli Han derûnunda kâindir. Bir seneliği nısıf Osmanlı lirasına ve altı aylığı 1 mecidiyeye ve bir nüshası 1 kuruşadır. Taşra için posta ücreti zammolunur. İlânâtın beher satırından 3 kuruş ve mevadd-ı sâirenin satırından 6 kuruş alınır.

Vecibe

Diyojen ammenin hüsn-i kabulüne mazhar oldu. Hattâ birinci nüshasından bir tane kalmadığı için bir tertip daha tab'ına mecburiyet göründü. Bu kadar rağbet ve kabule sezâ değilken gösterilen hüsn-i nazar meslek-i esleminde devama şevk ve gayret verdiğinden borçlu olduğu teşekkür vecibesini, nâil olduğu teveccühât-ı âmmeyi zâil etmemeğe çalışmakla ifâ edecektir.

Vâkıa bazı gazeteler *Diyojen*'in aleyhine yürümekte iseler de zîrdeki fıkrayı hatıra getirerek mazûr tutarız.

Fıkra

Hazret-i Cebrail hak ile hased'e hitâben : «Cenâb-ı Hak birinizin arzu ettiği şeyin iki mislini diğerine verecek» demesi üzerine, «hased» cevabında müsârâatla «bir gözümün kör olmasını isterim» demiştir.

⁂

Versailles Sarayının bir salonunda

— Sizi bekliyordum kont. Hem geciktiniz diye telâş ediyordum.
— Çok şey... Çok tuhaf şey.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Nasıl tuhaf şey?

— Evet efendim, şu ta'ziriniz tuhaf şey. Sizin gibi kralın biri bir vakit işte bu sarayda ve bu salonda ve belki sizin oturduğunuz mahalde cenerallerinden birine bu yolda söz söylemişti, fakat onun sözü daha mu'ciz ve muhtasar idi.

— Bundan maksat?

— Şu oluyor ki o vaktin büyük ve zî-şevket hükümdarları şimdiki ufak tefek krallar gibi değildi.

— Acaba neslimiz mi bozuldu yani onlara nâ-halef mi olduk?

— Mösyö Rocheford hükümdar nesli kabil-i ıslâh değildir, hayvan nesli bu bâbda daha müreccahtır, diyor.

— Neticesi?

— Bu oluyor ki zât-ı şevket-meâbımız dahi On Dördüncü Louis'nin, cenerallerinden birine : «az kalsın ki seni beklemiş olacaktım» diye tevbih etmesi gibi bendenizi ta'zîr etmenizle Mösyö Rocheford'a hak veriyorsunuz.

— Kont, eğer ahlâk ve tabiatınızı bilmemiş olsaydım beni tahkîr ile terbiyesizlik ediyorsunuz, derdim.

— Vay bu sözümü terbiyesizliğe haml buyurmuyor musunuz? Öyle ise teessüf ederim.

— Ne demek? Maksadınız beni tahkîr mi?

— Daha sual buyurduğunuza ta'accüp ederim.

— Kont!

— Dinleyiniz efendim. Bendenizle birkaç gün kadar bozuşmanız lâzım geliyor. Bir küçük gazap, saadet-i haline çalıştığımız Almanya'ya pek büyük hizmet edecektir. İstirham ederim.

— Lâtife mi ediyorsunuz? Mösyö Thiers, gelmiş mütareke bekleyip yatarken böyle şey olur mu?

— İşte bunun için ya.

— Ha birkaç gün sonra mütareke işine bakalım, dersiniz.

— Belki.

— İyi ya, böyle bir dar vakitte birkaç günlük rahat-ı kalbden niçin mahrum olalım?

— Tamam işte vaktin dar olması için.

— Ya böyle dar vakit izâ'a edilir mi?

— Rica ederim, bunu belleyiniz de bâdemâ ta'rîz ve istihzânızda ol kadar şiddet göstermeyiniz.

— Of bu sözlerden hiç bir şey anlayamıyorum. Nihayet maksadınız nedir? Ne oluyor?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Efendim, hiddet buyurmayıp yalnız Mösyö Thiers'in mütareke talebiyle buraya geldiğini tasavvur ediniz.

— Pekâlâ işte ben de kabul edelim, diyorum.

— Niçin?

— Niçin olacak? Musâlâha etmek için.

— Musâlâha edildi bile.

— Nasıl?

— Çünkü Mösyö Thiers yiyecek ekmek istiyor. Bu madde desâis-i harbiyye fenni istılâhınca mahzenlerde artık fare kalmadı demektir.

— Neticesi?

— Neticesi... Mösyö Thiers'in fesâhat-ı lisanı pek meşhurdur. Kendisiyle hiç konuştunuz mu?

— Evet vâkıa güzel söz söylüyor.

— Öyle değil mi? Adam *Consulat et l'Empire*[1] nâm kitabı okuyorum, zannediyor. Tabirât-ı belîgasının metaneti akla hayret veriyor. Fesâhat-ı lisanını adam dinledikçe dinleyeceği geliyor. Güya ağzından bal akıyor. Hattâ ben ağzına bakarak, üç gün kadar kendini mütehayyirâne dinledim.

— O söylerken siz cevap vermiyor muydunuz?

— Ağzından bal gibi akan o tatlı sözü hiç keser miyim?

— Lâkin çok cin fikirlisin kont.

— İltifatınızın mahcubuyum.

— Ne vakit avdet edecek?

— Biz onu dinlemenin yolunu bildikçe hiç bir yere gideceği yoktur.

— Güzel ama askerimiz perişan oluyor. Bir ayak evvel şu harp gailesine netice vermek isterim.

— İnâyet-i ilâhiyye bu bâbda dahi yardımcımız olur.

— Evet ama «sen kendi işini yoluna koy, ondan sonra Allah yardım eder» demişler. Biz de inâyet-i ilâhiyyenin tesirini teshîl etmeliyiz.

— Pekâlâ. İşte *Consulat et l'Empire* dinleyerek teshîl edelim. Helc ben üç gün kazandım.

— Kifâyet etmez.

— Çok bile. İki milyon aç nüfusun üç günde ne yediğini ben bilirim. Bî-taraf komşularımıza mütareke teklif ettiren hâfız-ı hakikimizdir.

— Kont, çok derin bir adamsınız.

— Kaç kulaç kadar?

— Berlin'in *Delacroix* gazetesi ile Paris'in *Figaro* gazetesinin gösterdikleri iki derece-i mütehâlife beynindeki hadd-i mutavassıt kadar.

---

1 Mösyö Thiers'in telifât-ı meşhûresinden bir kitaptır. (Not metne aittir.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

⁂

Roma'da kaç papaz var

Geçen gün bir mahalde Roma'da ne mikdar papaz olduğuna dair açılan söz nihayet on, on iki bin papazda karar kılmışsa da, vicdanım bu mikdara kani olmamıştı. Vâkıa *Esprit* gazetesinin muharririnden sormak hatırıma geldiyse de, o mübarek de papazlığın şerefini kesretinde arayan güruhtan olduğu cihetle, ondan alacağım cevabın Acemlerin mahud «bizim İran'da üç min anbarlı gemiler vardır» mübalâgaları meâlinde olacağı ve beyhude matlup hasıl olmayacağını bildiğimden «ne Şam'ın şekeri, ne Arab'ın yüzü» diyerek sükût etmiştim. Fakat «deveyi gördün mü yeden olsun» demeyip merak ediyordum. Hele Allah razı olsun, bu aralık Roma'dan gelmiş bir zâta tesadüf ederek hall-i müşkil eyledim.

O zât der ki :

«Roma'daki papazların mikdar-ı sahîhine vâkıf değilsem de kırk bini mütecâviz olduğunu ahaliden pek çok kişilerden işittim. Bundan başka, geçen sene bir yortu günü papanın alay ile Saint - Pierre kilisesine gittiğini seyretmiştim. Rikâbında yürüyen papazların geçidi tamam iki buçuk saat imtidâd etti. Vâkıa sür'atli gitmiyorlardı, ama adeta papaz gibi yürüyorlardı, yani adımlarını büyücek atıyorlardı ki, önümüzden sâniyede iki tanesi geçiyordu. Bu hesapça saatte yedi bin iki yüz ve iki saatte on dört bin dört yüz ve iki buçuk saatte on yedi bin tanesi geçti demek olur. Fakat bu papazlar iki keçeli yani iki sıra olduklarından bu adede bir ol kadar daha zamm ve ilâve lâzım gelir ki, cem'an yalnız ellerinde birer yanar balmumu ile rikâbda yürüyen papazların miktarı otuz dört bine bâlig olur.»

İşte gördünüz mü? Ay aydın hesap belli. Yalnız yayan yürüyen papazların miktarı otuz dört bine çıktı. Haniya bunun araba ile gezen kardinalleri, haniya atlı piskoposları, diyakozları da sana caba. Daha bunun dişi kısmı da var. Fransızların amazon askeri kaidesince dişilerin erkeklerden farkı ne? Hususiyle papaz olursa.

Gelelim bu hesabın cebir ve hendese kaidesince sıhhatini isabata :

Haniya papazların ellerinde birer yanar balmumu var, dedikti. Bu mumları aktığı vakit ellerine damlamasın diye önlerine doğru meyyâl tuttuklarından, akan damlaları kaldırımın üstüne düşermiş; alay biter bitmez yüz kadar külhan çapkınları ellerinde birer demir parçasiyle yere damlayan balmumları kazıyıp her biri *La Turquie* muharriri Mösyö Bordiyano'nun başı büyüklüğünde balmumundan birer top hasıl ederlermiş. Yüz kadar balmumundan Bordiyano kafası demek olur. Bordi-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yano'nun kafası ne gelir, yani ne cirm ve sıklettedir dersiniz? En aşağıdan üç yüz dirhem gelmektedir. Çünkü mukavvadan olsa bile yarım okka gelir. Üç yüz dirhem diyelim. Yüz tanesi otuz bin dirhem eder. Beher mumdan en aşağıdan kaldırımın üstüne birer dirhem balmumu düşmemiş midir, dersiniz? Belki daha ziyade.

Demek oldu ki hesap doğru imiş. Yalnız yayan papazın mikdarı otuz bini mütecâviz olduğuna ve kâffesi kırk binden ziyade bulunduğuna şüphem kalmadı.

⁂

Jean Piétri'nin makası Mösyö Brunswick bizim birinci nüshadaki Kasap Hüseyin Ağa fıkrasını tercüme edip bazı mütâlâât derc ve ilâvesiyle neşreylemiş. Aferin himmetine.

Ancak Türkçe anlayışı söz anlayışına benzediği için tercümesinin sakâmeti meâline pek çok halel getirdiğinden, bu defa verilecek cevabı etrafıyla tefhîm için vatanının lisan-ı sâbıkıyla yazmak iktizâ eyledi.

Binâenaleyh cumartesi günü çıkacak Fransızca müshamıza müracaat eylemesini kendisine ihtar eden olursa teşekkür ederiz.

⁂

Ahretten mektup

Bir müddetten beri buraca şâyân-ı iş'âr vukuât-ı mühimme yoktur. Şu kadar ki gelenlerin kesret ve tehâcümü hasebiyle defa'ten tavtîn ve iskânları kabil olamadığından ve cânib-i mevâlarına nakil ve i'zâm ise vakte muhtaç olup, bir yandan dahi peyder-pey gelmekte olduklarından, buna bir çare aramak üzere beş âzâdan mürekkeb bir iskân komisyonu teşkil olunmuştu. Bu komisyonun verdiği rapor meâline nazaran emâkin-i mevcudenin adem-i kifâyetinden dolayı hâsıl olan izdihâm, gerçi evvel gelmişlerin peyderpey mesken ve mevâları cânibine i'zâmları hususunda iltizam-ı süratle tahfîf edilebilirse de, levâzım-ı nakliyye derece-i kifâyede olmadığı misillü gelenlerin tahkîk-i hal ü şanlarıyla tefrîk-i cins ü mekânları zımnında bir müddetçik tevkîf ve muayeneleri lâbüd olmak hasebiyle, bu izdiham bittabi' devam edeceğinden, bunun için lüzumu mikdar barakalar inşâsı ile meh-mâ-emken emkine-i kâfiyye peydâ etmekten başka çare olmadığı anlaşılmış ve bu inşâat dahi buranın meşâhîr-i mimârânından eski dünya kalfaya havale edilmiştir. Ancak Fransa'nın amazon taburlarından gelecek şehâdetnâmeli karıların bu kadar haşerât içine ka-

rıştırılması câiz olamayıp, mezkûr şehâdetnâmelerin muhafaza-i ahkâmı ise mültezem bulunduğundan, yine iskân komisyonunun kararı üzerine mezbûreler için bir harem dairesi tertib ve ifrâz olunarak, orada iskânları tensib ve Fransızca bilir ne kadar Osmanlı varsa bunlara mihmandâr tayin kılındı.

(Mektubumun bu fıkrasını, İstanbul'a henüz Fransız Tiyatrosu gürûhu gelmemiş ise buranın iktihâmı tezâyüd etmemek üzere neşretmeseniz münasip olur) Bu karıların hısım ve akrabasından gelen oldukça ve hususiyle kocaları zuhûr ettikçe cüz'îyü'l-mikdar olan mihmândârların hizmetini tahfîf için şehâdetnâmeleriyle beraber onlara teslim olunacakmış. Şimdilik bu kadarla iktifâ ve gelecek hafta vukuât-ı mühimme olursa yazacağımı va'ad ve beyan eylerim. An Cehennem

Hâmiş

Mektubumu mühürledikten sonra şimdi bir mektubunuzu aldım. Bazı gazetelerin size takliden bu taraftan kâğıt aldıklarına dair olan neşriyatı hakkında beyan ettiğiniz mütalâata doğrusu ta'accüp etmedim, desem yalan söylemiş olurum. Vâkıa bu gazetecilerin umum gazeteler sırasında birer yeri bulunmasından dolayı, bura ile münasebetleri varsa da, öyle muhabere edecek memuriyet ve selâhiyetleri olmadığını pek ra'nâ bilirsiniz. Buranın memur-ı mahsûsu sizsiniz. Binâenaleyh sâirine mektup yazmağa ne mezuniyetimiz vardır ve ne de tenezzül ederiz. Hatta buranın daha kıdemli mensuplarından olan Bordiyano ile Jean Piétri'ye bile yazmayız, nerde kaldı ki yeni yetişmelere yazalım. Hem ondan başka zaten muhabere şedîd memnû'dur. Geçende buranın mason cemiyeti reisi mumâileyh Bordiyano'ya bazı tebligâtı olduğundan bahisle yazacağı bir mektubun tavsîlini istidâ eylediği halde müsaade olunmadı. Anlaşılan mühimce bir şey olmalıydı ki reis-i mumâileyh pek telâş ve ısrar ediyordu.

Masonlara dair buradan ne haber olabilir dersiniz? O kadar yalvardım, söylemedi; buranın polis nâzırına bildirdim, bakalım ne olduğunu anlarsa öğrenir yazarım.

⁂

Isti'âzesiz sokağa çıkmayınız

Anti-Hasonistler papa tarafından lânet olundular. İşitmediniz mi? Haniya geçende Peliom isminde papanın bir vekili gelmişti. İşte bu zat tarafından papanın emriyle bütün Hason Efendi aleyhinde bulunanlara

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

aforoz olundu. Şimdi ne kadar anti-Hasonist varsa şeytanların yed-i tasarruf u tasallutuna teslim olunarak cennetten mahrum edildi. Vah vah?

Hason Efendi işine böyle şeytanlık karışacağı kimsenin hatırına gelmezdi. Sakın bunda bir yanlışlık olmasın? Acaba papa anti-Hasonistleri Victor Emmanuel tarafdarı mı zannetti? Öyle olsa bile pek semer döğmeğe benzemez mi? Hâsılı hem işe aklım ermedi, hem de biçâre anti-Hasonistlere acıdım. Şimdi kim bilir vicdanları nasıl muaazzeptir!

Fakat İtalya askeri Roma'ya girdiği zaman papa telâş ile Vatikan sarayından firar ederken, cennetin anahtarını düşürmüş diyorlardı. Sahih ise anti-Hasonistler artık telâş etmesin. Çünkü bu hesapça papa da kendileriyle beraber açıkta kalıp, cennete giremeyecek.

⁂

Encümen-i ülfet

«Encümen-i ülfet» nâmında teşkiline muvaffak olunan cemiyetin nizamnâme-i esasîsini bazı gazetelerde gördük, müessislerini tebrik ederiz.

Bu eser-i hayr aleyhinde halk birçok söz söyledi. Lâkin *Diyojen* hiç birini ta'yîb etmez. Çünkü bizde ne olduğunu bilmediğimiz şeyin muhassenât ve mazarratından bahsetmek âdettir. Binâenaleyh müşebbeh ve müşebbehün-bihden bî-haber olan mu'terizleri teşbîhât-ı sakîme vü mütehayyileleriyle bir tarafta bırakıp âlem-i medeniyetin bu misillü âsâr-ı nâfi'asından istifadeye çalışalım.

⁂

Osmanlı Tiyatrosu

Üç seneden beri bazı zevâtın himmetiyle vücuda gelen Türk tiyatrosuna bu defa on sene için taraf-ı devletten imtiyaz verilmiş. Doğrusu teşekkür ve tebrik edilir.

Ancak İstanbul'un Fransızca tekellüm eden (sivilize)lerini daha Beyoğlu'nun Fransız Tiyatrosu'na devamdan men'edecek raddede görülmüyor. Vâkıa direktörü Agop Efendi'nin himmetiyle bidayet-i teşekkülünden şimdiye kadar pek çok terakki etmişse de, «marşupa», «baryam», «ekse», «cılbak», «he efendim» gibi sözler henüz bâki olduğundan muhtaç olduğu taraftan himmet ve iâne görüp de düzelmedikçe, yalnız biçare direktörün fedakârlıkları bu gidişle tiyatro maksadını imtiyaz-ı müddetinin hitâm ve inkızâsına kadar meydana koyamaz.

(Sivilize)lerimiz madem ki Fransızca bilir ve tiyatroyu severler, şu işin aşağı işini bırakıp da yerli mahsulüne iâne etseler, yani âdâb ve terbiyemize muvâfık surette bazı oyunlar tecrübe ve tertip ederek iâne eyleseler, ne olur? Böyle bir hizmet alafrangalığa halel getirmez. Belki sahibini *gens de lettres* diye yad ettirir. Lâkin Mösyö Noçu nâm doktorun şehâdetnâmesiyle çürüğe çıkarak, amazon kur'asından yakayı kurtaran Palais de Cristal illetlilerinden yakayı kurtarabildikleri yok ki. Allah ıslâh eylesin, ne diyelim?.

Ey Agop Efendi, sen bu (sivilize)lerden bir şey bekleme. Minnet altında kalırsın. Arzularına hizmet etme, lânet altında kalırsın. Senin tuttuğun yolun, ef'âl ve âsârından değilse akvâl ve etvârından tiyatro maksadına hizmet olduğunu anlayanlar, sana yardımdan geri durmazlar. Âli-himmetler hizmetlerini kimseye sormazlar. Sen devam ve gayretten geri durma. (Sivilize)lerin iânesini rüyada görsen bile hayra yorma. Sana imtiyaz ihsan eden bâb-ı mâ'delet-meâba git. Oraya arz-ı hâcet et. Hâcetin revâ olur. Ümidin yerin bulur.

⁂

Muhavere

Bayezıd Cami'i avlusunda

— Abdest alıyorsun da ne için câmi'e girip namaz kılmıyorsun?

— Vâkıa o niyetle alıyorsam da bilfi'il ihrâz-ı sevâba muvaffak olamayıp, yalnız niyetle me'cûr kalıyorum.

— Ne demek?

— Ne demek olacak? Halkın papuçları beni papuçsuz câmi'den dışarı kaçırıyor.

— Buna bî-namaz özrü derler.

— Eğer papuçlar namaz ile mükellef veyahut abdest gibi namazın şürûtundan ise hakkınız var, yoksa mükellef olduğumuz tahâret icâbınca bu özre nâ-makbûl denilemez.

⁂

— Kime âşinâlık ediyorsun zo?

— Bizim Baron Hamparsum'a.

— Aman onun anti-Hasonist olduğunu bilmiyor musun ahbar ?

— Ne olur?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Zo aforozludur.
— Ne zararı var, göze görünür bir şey değil a.

⁂

Teodor Kasab
Çiçek Pazarında Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye matbaasında tab' olunur.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

BİR MAHALLE KAVGASI

Eskici Yuvanof — (Arkasında çalı çırpı yüküyle geçer) Of.. Off..

Veli Ağa — Yahu bana bak çelebi, nereye gidiyorsun böyle?

Yuvanof — Şu sırtımdakileri odunluğa götürüyorum.

Veli Ağa — Nasıl odunluk! Komşular, oraya böyle şeyler doldurmayacaksın, diye sana tenbih etmediler mi?

Yuvanof — Haydi şuradan sen de. Ben öyle tenbih filân bilmem. Yolumun üstünde durma bakayım. Varda dokunmasın.

Veli Ağa — (mahalleliye) İşitiyor musunuz komşular?

Makinist Con Bol — Bana bak Yuvanof, geçende sarhoşlukla odunluğuna böyle şeyler koyduğun için mahalleyi yakacaksın diye, seni döğdüklerini unuttun mu? Hatta o vakit odunluğunu boşalttıktan sonra bir daha böyle şey koymayacağına yemin etmiştin.

Yuvanof — Benim şimdi sarhoş olduğum yok. Korkmayınız.

Veli Ağa — Olur a. Hiç senin bu illetten kurtulmak ihtimalin var mıdır?

Yuvanof — İçmiyorum dedim a. Artık rakıdan el çektim.

Hazır esvabçı Fransuva — Yalan söylüyor. Her akşam içip içip yanı başımda kıyametleri koparıyor. Gürültüsünden bir akşam rahat uyku uyuduğum yok.

Con Bol — Yahu komşu sen ne dersin?

Saatçi Frederik — Ben mi? Ben ne karışırım? Odunluğuna çalı çırpı koy, diyen ben değilim a.

Con Bol — Hele hele. Saklama, doğrusunu söyle bakalım.

Frederik — Ne demek. Ben öyle şeylere karışmam. Kaç gündür komşum tuhafçı Jozef'in hânesinde saatlerin ayarını düzeltmekle meşgulüm. Hattâ kaza ile odanın birindeki oturma saati düşürüp kırdığım için ücretime mahsûben üstüme alacağım. Onu düşünüp yatarken şimdi bana Yuvanof'un odunluğu lâzım mı?... Hem ne zararı var, bırakınız biçare adam varsın koysun.

Con Bol — Benim söylediğim bence bir zararı olduğu için değil ama... Veli Ağa ile Fransuva'nın evleri bitişik de... onlar istemiyorlar...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fransuva — Ben mi? Hayır hayır bence müsâvidir. Öbür sefer koymasın diye kendisini döğen sizdiniz de... Onun için yine siz bilirsiniz.

Veli Ağa — Bence de öyle. O vakit Yuvanof'a yalnız ben tenbih etmedimdi ya. Eğer siz şimdi ateşten korkmazsanız ben de korkmam, benim evim kâgirdir. Artık siz düşünün. Fakat gelin bir kere de tuhafçı Jozef'e soralım. Bakalım o ne der?

Tuhafçı Jozef — (Hiddetle) Benim mahalle kavgası dinleyecek vaktim yok. Evdekilerin gailesi yetip artıyor.

Musıkacı Sinyor Kukuriko Kukuriçi — Ben onun hakkından gelirdim ama... Şu bizim evdeki misafir papaz başımdan def olmadı ki... Odasında oturup da akşamdan akşama ibadetini ederek Allah ne verdi ise onu yiyip kanaat edeceğine her sabah mutfağa giderek işçinin hamur işine karışıyor... Bana bak Yuvanof, evvelki yediğin dayağı bilirsin a. Eğer sözünde durmazsan yine döğerler, bilmiş ol.

Con Bol — Evet, evet. Veli Ağa ile Fransuva'nın gönlünü yapmağa bak, yoksa ikisi de imece ile sana bir dayak atarlar ki, sen de beğenirsin.

Fransuva — Geçen sefer sırtında sopa paralayanlar emeklerini kaybederler mi zannediyorsun?

Veli Ağa — Anladık. Hiç kimse üstüne almıyor. Galiba, gayret dayıya düşecek.

Saatçi Frederik — Beni dinlerseniz böyle sokakta gürültü patırtı edeceğinize, haydi Con Bol'un evine gidin de orada işe bir karar verin.

Cümlesi birden — Tamam, pekalâ. Pekalâ. Buyurun gidelim.

Yuvanof — Hele alel-hesab şu sırtımdakileri odunluğa yerleştireyim de sonra işe bakarım.

(*Diyojen*, nr.3, 26 Teşrin-i sâni 1286/
8 Aralık 1870.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

AHBÂR-I GARÎBE

Bir vakit gelecek ki :

İstanbul'da bütün halk Türkçe söyleyecek.

Terakki gazetesi terakkinin kendi anladığı şey olmadığını öğrenerek safsatadan vaz geçecek ve açlıktan nefesi kokacak.

Fenn-i hukuk âlimi senyorlar, çelebiler, didonlar bir daha İstanbul'a ayak basmamak üzere def' olup gidecekler.

Bazı dükkânların üzerinde görülmekte olan «Fransız berberi», «Paris kunduracısı», «Almanya kahvesi», «İngiliz lokantası» diye yazılı tahtalar kaldırılıp yerlerine «Müslüman berberi», «Türk kunduracısı», «Osmanlı terzisi», «Memâlik-i mahrûsa mahsulatı satılır şark ticaretgâhı» diye levhalar ta'lîk olunacak ve bu sırada Tophane'deki nalband (na'l-bend) dükkânı sahibi dahi Türk şive-i lisanına göre tashih-i ibâreye mecbur edilecek.

Cizvit papazları cehennemin kaynar katran kazanlarında ebedî pişmemek üzere kaynayacaklar.

Hükûmet-i seniyye *Diyojen*'in min gayri haddin arz edeceği nesâyih-i meczûbâneyi istima'a rağbet buyuracak.

Esprit gazetesi, dîbâcesindeki «Yarabbi sana şan olsun» ibaresini çıkaracak ve artık papanın lâ-yuhtîliği itikadındaki hatayı itiraf edip, bundan dolayı cehennemin şeytanları ilelebed bu gazetenin varakpâreleriyle sigaralarını yakacaklar.

Courrier d'Orient'ı okuyacak kimse kalmayacak. Ve sahibi de başka entrika bulamayıp gazete bittabi' kapanacak.

Konsolid ortadan kalkacak ve havyar ve komisyon hanları Unkapanına dönecek. Ve el-hâletü hâzihi oraya devam ile verem illetine mübtelâ olan tımarhane kaçkınları derdlerine devâ için eşek südü içecekler.

Devlet-i Aliyye tâbi'iyet-i seniyyesinde bulunan gazetecilere ecnebî gazetecilerden ziyade serbestî ihsan buyuracak.

Bizans gazetesi Rum patriği efendiye nasihat etmekten vazgeçecek.

Esprit gazetesi cennet kapısının söğülüp sayılarak çalınmadığını anlayarak üç kere yakasını ısırıp tükürdükten sonra varıp farmason olacak.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gördüğümüz şu süslü kadınlar çocuklarını emzirmekten, neticesini başaramayacağı şeyi harîsane arzu etmek daha ayıp olduğunu anlayıp artık çocuklarını kendileri emzirecek ve sütana belâsı ortadan kalacak.

Ecnebînin ayaklarıyla müzevver dâvâların önü bir günde kesileceği cihetle memleketlerine avdete muktedir bulunamayan ecnebî avukatlar kundura boyayacaklardır.

(*Diyojen*, nr. 6, 28 Kânun-ı sâni 1286/9 Şubat 1871).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

ENCÜMEN-İ ÜLFET

Encümen-i ülfet âzâsından lisan-âşinâ yirmi kadar zevâtın teşkil ettikleri tercüme cemiyetini biz de tebrik ederiz. Doğrusu bir güzel eserdir. Lâkin Mösyö Bordiyano'nun mütalâası gibi emsâlinin tuttuğu yola gider-se teessüf olunur. Âzâsından bazısının vaktiyle tercüme edip yedlerinde bulunan âsârını şimdiden meydana koyacak imiş. İnşallah yakında hey'-et-i cemiyetin dahi güzel güzel eserlerini görerek iftihar ederiz.

(*Diyojen*, nr. 7, 4 Şubat 1286/16 Şubat 1871.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

BİR GAZİNODA

Yuvanof — (Kapıdan içeri girerek) Beni çağırtmışsınız galiba.

Con Bol — Evet. Hele şöyle buyurun, oturun bakalım. Garson! Bir arpa suyu getir.

Yuvanof — Benim içinse teşekkür ederim. Demincek içtim.

Con Bol — Siz bilirsiniz.

Yuvanof — Ne için davet olunduğumu öğrenebilir miyim acaba?

Con Bol — Şimdi söyleriz. Tuhafcı Jozef gelsin de...

Saatçi Frederik — Tuhafçı Jozef gelemez zannederim.

Hazır esvapçı Fransuva — Niçin?

Frederik — Niçin olduğunu pekalâ bilirsiniz. Hem de bugünkü günde kendi evinin içindeki kargaşalığı bırakıp da mahallenin öbür başındaki bir dostunun evine ileride hırsız girmesin gibi bir şeyi müzakere için gazinoya gelmesinde mânâ yoktur.

Fransuva — Bu kargaşalığa da sebep sen oldun.

Frederik — Evet inkâr etmem. Lâkin ben onun rahatını kaçırmaya idim, o benim evime gelip ortalığı alt üst edecekti.

Fransuva — (Kendi kendine) Orası öyle! (Aşikâre) Hayır. Ona kalsa gelecek ama sen bırakmıyormuşsun.

Frederik — Doğrusunu isterseniz bu işte Jozef'in hiç lüzumu yoktur.

Yuvanof — Canım efendim, Jozef ister gelsin ister gelmesin, beni ne için davet ettiğinizi siz de bilmiyorsunuz, zannederim.

Veli Ağa — Güya sebebini bilmiyorsun gibi soruşuna ta'accüb ederim .

Con Bol — Durun söyleyeyim. Siz ne hakla Veli Ağa'nın tarlasından geçiyorsunuz?

Yuvanof — Benim geçtiğim tarlanın sahibi yalnız Veli Ağa değil ki! görmüyor musunuz etrafımdaki arazinin yarısı benim malım. Onun için tarlada da hakkım var.

Fransuva — Öyle ama bundan evvel Veli Ağa ile olan muhakemeni unuttun mu? O zaman bu tarlayı keşf ettiler. Senin haksızlığın ve kom-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

şunun malına göz diker bir adam olduğun tebeyyün ederek hakkında ilâm çıkardılar.

Yuvanof — Siz de benim o vakit bu muhakeme haksız oldu diye protesto ettiğimi unuttunuz mu?

Con Bol — Aslı yok. Nasıl protesto? O zaman ağzını bile açmadın.

Veli Ağa — Benim hatırıma gelmiyor.

Fransuva — Ben de hatırlayamıyorum.

Frederik — Bu yoldaki protestolar cümlenin malûmu olmak lâzım gelir.

Yuvanof — Ne demek? Benim o zaman kendi kendime gönlümden protesto ettiğimi işitmedinizse bile hissetmediniz mi? Eğer işitmedinizse işte işitin. Şimdi tekrar protesto ederim.

Con Bol — Ya! Mademki bugün tekrar protesto ediyorsun.

Veli Ağa — Mademki bugün yine protesto ediyorsun.

Fransuva — Mademki şimdi tekrar protesto ediyorsun.

Frederik — Mademki bu sefer tekrar protesto ediyorsun.

Cümlesi birden — Ne diyelim? Size bir arpa suyu ikram edelim bari.

Yuvanof — (Çıkıp giderken) Teşekkür ederim. Demincek içtim. Hoşça kalın.

Cümlesi birden — Uğurlar olsun! (Herkes kendi kendine) Cehenneme kadar yolun var'. (Birbirlerine) Bari biz içelim. Pek âlâ olur. (Con-Bol herkesin kadehine arpa suyu doldurup toka ederek) Aşkınıza! Sıhhatinize! Yaşasın arpa suyu fabrikaları!

Fransuva — (Cebini karıştırarak) Durunuz parasını ben vereyim...

Con Bol — (Fransuva'nın kolundan tutarak) Ne yapıyorsunuz? Öyle şey olmaz.

Fransuva — (Elini cebinden çekerek) Öyle ise bu sefer siz mi vereceksiniz?

Con Bol — (Cebini karıştırarak ve yan gözle Frederik'e bakarak) Hay anasını! Ufaklığım yok...

Frederik — (Yan gözle Veli Ağa'ya bakarak) Vallah şu uğursuz Jozef'in evini bu hale koymak için masraf etmemiş olaydım.

Veli Ağa — Anlaşıldı. Benden başka sehâvet gösterecek kimse yok. Bu sefer de ben vereyim bari. Lâkin bundan böyle tarlamdan istediğimi geçirir ve istemediğimi salıvermem. Bilmiş olunuz.

(*Diyojen*, nr. 8, 11 Şubat 1286/
23 Şubat 1871.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VII

GEDİKPAŞA TİYATROSUNDA «AYYAR HAMZA» OYUNU

Geçen pazartesi gecesi Gedikpaşa tiyatrosunda *Ayyar Hamza*'yı oynadılar. Bu oyun Fransızcadan lisan-i letâfet-resân-ı Türkîye bir zât-ı hakâyıkdânın himmetiyle tercüme olunmuş gayet eğlenceli bir oyundur ve tercümesinde sâirlerine nisbetle pek güzel ve yolunda tercüme olunmuş olduğu, bu bâbda malûmâtı olanlara hafî değildir. Bu oyunun oynanması üzerine yapılacak bir kaç mütâlâa var ise de, bu hususta maharetli ve zekâvetli ve kemal fetânetli ve malûmâtlı Güllü Agop Çorbacı'nın ahlâkı, malûm a, eğri doğru kendi bildiğinden gider, nasihat kabul etmez, bildiğinden geri dönmez bir zat olduğundan, bu bâbda beyhude nefes tüketmeyelim, geçelim oyuncularına. Bunlar me'mûldür ki kabul ederler. Evvel emirde geçen seneden şimdiye kadar Türkçe telâffuzda terakki ettikleri dereceyi tebrik ederim. Lisanları Türkçeye benzeyecek ümidini îma ediyor, inşallah daha gayret ederler ve san'atlarında her cihetle mâhir olurlar. İçlerinde başkaca müstaid oyuncular görünür. Meselâ Mahakyan, Ahmed Efendi, Roştoni, Sancakcıyan ve Dostpatyan Efendiler ve Aznif ve Karakaşyan kadınlar fena oyuncu değildirler, çünkü Fransa'dan gelenler gibi bunlar bu san'atı mektepte tahsil etmemişler ve Agop Ahbar bunların bu tabiî istidadlarıyla daha çok maharet kesb ettirebilirdi ve kendisi dahi daha ziyade istifade edebilirdi. Her ne hal ise Ahmed Efendi'ye nasihat olarak şunu deriz ki, elbisesi ve yüzü taklid ettiği Muhterem Ağa'nın kıyafeti değildir. Çünkü merkûmun kıyafeti asıl istihzaya medâr olacak, kahkaha edecek bir suret değildir. Mahakyan Efendi her ne kadar Hamza'nın taklidi güç ise de biraz daha gayret ve birkaç defa tekerrür eder ise zannım fena oynamayacak. Doğrusu Roştoni, Zuhurî Efendi'nin taklidinde ve Sancakcıyan Efendi de Yaver'in taklidinde hiç bir ta'yîb edecek mahal bırakmadılar. Ve bütün seyircilerin memnuniyet ve teşekkürünü celb ettiler ve bi-hakkın mazhar-ı aferin oldular.

Gelelim Aznif Kadına. Güllü Agop Çorbacı bildiğinden şaşmaz dedik ise, bu kadıncağız da şaşmaz demedik ya, elbet bu kadın verilen nasihatleri kabul eder. Evvelâ hayli vakitten beri tiyatro oyunlarında gezer ve hayli meleke kesb etmiş olduğundan şurasını bilmelidir ki, gerek dediği

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sözlere ve gerek yaptığı oyunlara seyircilerden evvel kendinin gülmesi seyircilere fena halde tesir edip oyunun kâmilen letâfet ve tuhaflığını mahveder. Bâdehu muallim tarafından fevkalâde iâne talebinde bulunur. Muallimin vazifesi ise yalnız şaşırdığı mahallerde yardım etmektir ve öyle her bir kelimeyi harf-be-harf sana talim etmek değildir. Aznif Kadın ise muallim söylemeyince o da söylemeyeceğinden sarf-ı nazar, zannım, muallim öksürecek olsa o dahi öksürecek surette görünür. Öyle dersini ezber etmeyip mütemadi muallimden imdad beklemenin bir fenalığı daha vardır ki, oyun mahallinde daima kalbi muallime merbût ve bizzat kendi mukayyed bulunduğundan, sâir el ve ayak vasıtasıyla icrâ edeceği oyunları dahi sektedar edip, lâyıkıyla icrâsına muvaffak olamaz... Şimdi şu nasihatları oyunculara tebliğimize de sakın Agop Çorbacı'nın canı sıkılmasın.

(*Diyojen*, nr. 70, 13 Teşrin-i sânî 1287 / 25 Kasım 1871.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÂLİ BEY

I. KOKONA YATIYOR'dan 717
II. AYYAR HAMZA'dan 720
III. LETÂFET'ten 724
IV. LEHÇETÜ'L-HAKÂYIK'tan 731
V. SEYYÂRELER 734
VI. SEYAHAT JURNALİ'nden 742

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

KOKONA YATIYOR'dan

Üçüncü fıkra

ÇELEBİ KOSTAKİ — (Yalnız) Kimseler yok!.. Şimdi bizim kokona şaşacaktır!.. Çünkü bu akşam beni Ada'ya gitti biliyor... Lâkin size bir şey söyleyim mi? Şu tesadüf gibi tuhaf şey olamaz. İki gün var bizim şu öteki mahallede kokoniçe Mariyanko ile birleşmek için sözleşmiştik. Bugün eve geldim. Bizimkine «ortağım Çelebi Hristaki ile bir muhasebe görmemiz lâzım geliyor, onun için bu akşam Ada'ya gideceğiz» diyerek çantayı elime aldım... Vâkıa içi boş ama gösteriş lâzım ya... Veda edip kapıdan dışarı çıktım. Köprüye vapura gideceğime doğruca lokantaya gittim. Bir parça istakoz, bir iki şişe şarap filân gibi bazı nevâle ile çantamı doldurarak doğru Mariyanko'nun evine kapağı attım. Nazlım beni bekliyormuş! Kapıdan karşıladı, doğru odasına götürdü. O hayli vakitten beri gözümde tüten misk kokulu odada sofra hazırlanıncaya kadar musâhabet etmek üzere iken kapı çalındı! Acaba kimdir demeğe kalmadı, besleme koşarak gelip : «Aman! Kokona, Rusyalı geldi!» deyince Mariyanko'nun beti benzi attı... «Burada yokdur desinler» dediyse de kapıcı evde olduğunu söylemiş. Çaresiz bize yol göründüğünü anlattılar. Gördün mü belâyı?.. Gece vakti!. Çare ne?. Evdeki pazar çarşıya uymadı. Yiyinti çantasını koltuğuma alır almaz ard kapıdan zaminoz! İşte buraya kadar geldim... Şimdi bizimkine «Vapura yetişemedim kaldım», yahut «hesab defterleri hazır değilmiş» filân gibi bir yalan söylemeli. Artık orası kolay ama... Şu Moskovlu canımı sıktı. O mahud odada.. Mariyanko ile karşı karşıya... Adam sende! Mariyanko ile taam edeceğime bizimkiyle ederim. Daha âlâ... Elbette Mariyanko'dan güzeldir.. Onun kadar renkli değil ama daha güzel... Lâkin çare yok? Kocalar bazı böyle haksızlıklar ederler... Yanındakini bırakırlar da uzakta arar dururlar... Hele şu nevâleyi meydana çıkaralım. (Çantanın içindekileri masanın üstüne kor) Benim mini mini karıcığım!. Şimdi elbette beni görür görmez sevinecektir. Pek alâ beraber taam ederiz... Ama Mariyanko'nun güzel kokulu odası değilmiş... Olmayıversin!.. Burada hiç olmazsa korku yok...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ALENKO — (Elinde bir tabak, içinde pişmiş bir tavuk ile içeri girerek kendi kendine) Sofrayı hazırlayım. (Çelebiyi görür) A!

KOSTAKİ — Ha, sen misin Alenko?

ALENKO — (Kendi kendine) Bizim çelebi!.. Nereden çıktı? (Aşikâre) Efendim, siz Ada'ya gitmediniz mi?

KOSTAKİ — Hayır, vapuru kaçırdık.

ALENKO — (Kendi kendine) Oh! Gördün mü şimdi başımıza geleni?

KOSTAKİ— Oradaki kahveye gittim. Biraz gazete okudum. Bir parça da şey aldım...

ALENKO — Yiyecek almışsınız... Şimdi yiyecek misiniz?

KOSTAKİ — Evet.

ALENKO — (Kendi kendine) Şimdi nasıl etmeli? Madamanın burada olmadığını...

KOSTAKİ — O ne? Elinde ne var?

ALENKO — (Ezilerek, büzülerek) Elimde... şey...

KOSTAKİ — O ne? Tavuk mu o?

ALENKO — Evet... Tavuk sövüşü... Yarınki kahvaltınız için yemek dolabına götürüyordum.

KOSTAKİ — Peki peki. Onu götür de iki kişilik bir sofra hazırla.

ALENKO — İki kişilik mi? Efendim, birini mi bekliyorsunuz?

KOSTAKİ — Hiç kimseyi... Biri bizim kokona için.

ALENKO — Kokona için mi?

KOSTAKİ — Öyle ya! Sorulacak şey mi bu?

ALENKO — Öyle ya... şey.. (Kendi kendine) Şimdi ne yapmalı? (Sofra hazırlar).

KOSTAKİ — Kokona odasında mı?

ALENKO — (Sıkılarak, büzülerek) Odasında! Evet efendim...

KOSTAKİ — Peki. Varayım çağırayım.

ALENKO — (Kendini oda kapısının önüne atarak) Efendim... Girmeyiniz!

KOSTAKİ — Nasıl!.. Niçin girmeyim?

ALENKO — Kokona yatıyor.

KOSTAKİ — Peki. Sonra?

ALENKO — Uyuyor.

KOSTAKİ — Uyuyorsa uyandırırım. Tuhaf şey! Birinci defa değil ya bu! (Kendi kendine) Biz onu daha ne derin uykulardan uyandırdık.

ALENKO — Ama efendim, yalvarırım girmeyiniz.

KOSTAKİ — Tuhaf şey! Niçin?.. Ne var?

ALENKO — Çünkü... Bilirsiniz ki kokona... bir az zayıf vücuddur. Şimdi sizi bu akşam gelmeyecek diye erkenden yatmış, uyuyor... Uyandırırsanız uyku sersemi birdenbire korkar da belki...

KOSTAKİ — Korkma kuzum, ben usulcana uyandırırım. Hiç beş senelik evli herif karısını korkutmadan uyandırmayı bilmez mi?

ALENKO — Ne olursa olsun, elbette birdenbire ürker... Hem ondan başka bir şey yemez zannederim. Çünkü akşamdan pek fena başı ağrıyordu. Bir parça şey yedi yattı.

KOSTAKİ — Başı mı ağrıyor?.. İşte bu fena!

ALENKO — Doğrusu kokonayı uyandırmayıp yalnız taam etseniz iyi olur.

KOSTAKİ — Al sana bir terslik daha! Bu akşam bir kadınla yemek yemek kısmette yokmuş.

ALENKO — Ne buyurdunuz?

KOSTAKİ — Hayır, başka... Ah, ne yapalım? Mademki madama rahatsızmış..

ALENKO — Evet efendim, pek rahatsız.

KOSTAKİ — Ben de yalnız taam ederim.

ALENKO — İyisi bu.

KOSTAKİ — (İçini çekerek) Evet, yalnız taam ederim... Yapayalnız.

ALENKO — Pekâlâ edersiniz, efendim. (Kendi kendine) Oh! Bir az nefes alalım!

KOSTAKİ — Haydi benim geceliğimi getir.

ALENKO — (Kendi kendine) Şimdi bunu burada yalnız bıraksam belki odaya girmeğe kalkışır... Nasıl etmeli?..

KOSTAKİ — Ey, ne yapıyorsun? İşitmedin mi?

ALENKO — Efendim, burada mı oturacaksınız?

KOSTAKİ — Evet. Burada ateşe karşı...

ALENKO — Odanıza girseniz iyi olmaz mı?

KOSTAKİ — Soğukta donmak için mi?.. Peki!

ALENKO — Burada yemek yemek... Kokonanın odasının yanında...

KOSTAKİ — Ey? Ne olurmuş?

ALENKO — Belki uyanır.

KOSTAKİ — Tuhaf be! Ben yemek yerken kıyameti koparmam ya... Deniz aygırı değilim a... Haydi çabuk sen benim dediğimi yap.

ALENKO — (Kendi kendine) Başka çare yok! (Aşikâre) Gidiyorum efendim... Siz orada oturunuz, yerinizden kımıldanmayınız... Ben şimdi gelirim. (Gider.)

(Kokona Yatıyor, 2. baskı, 1315/1899-1900, s. 9-15).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

AYYAR HAMZA'dan

III. perde

İkinci fıkra

Hamza — Zuhurî Efendi

ZUHURÎ — Nasıl oldu oğlumun işi? Ne yaptın?

HAMZA — Oğlunuz yakayı kurtardı, amâ şimdi sizin başınızda bir belâ var. Bir ayak evvel eve kapağı atmanın kolayına baksanız. Zira iş fena!

ZUHURÎ — Ne oluyor? Ne var?

HAMZA — Sizi öldürmek için şu saatte her taraftan fırıl fırıl arıyorlar.

ZUHURÎ — Beni mi?

HAMZA — Evet.

ZUHURÎ — Kim arıyor?

HAMZA — Senâ Bey'in aldığı kızın erkek kardeşi. Çünkü hemşiresinin yerine kerimenizi alacaklarını işitmiş, kendisine de nasılsa, kız kardeşini boşatmaya siz hepsinden ziyade çabalıyormuşsunuz, demişler, onun için açıktan açığa sizi öldüreceğini söyleyip geziyor. Bütün kendi gibi ipten kazıktan kurtulmuş ne kadar dostu varsa hepsi bir olmuşlar, sizi arıyorlar. Hattâ demincek bir kaçına rastgeldim, size müte'allik bildikleri adamları istintak edip duruyorlardı. Şuradan bir sağ salim eve kapağı atabilseniz, artık hiç bir tarafa adımınızı atmak lâzım değil. Zir dört taraftan fena sarmışlar.

ZUHURÎ — Aman Hamza öyle ise ben ne yaparım şimdi?

HAMZA — Vallahi bilmem efendim, iş fena! Şaşırdım kaldım, her bir tarafım zıngır zıngır titriyor. Hem de... Aman, durun! (İleri doğru gidip gözüne birisi ilişmiş gibi etrafına bakınır.)

ZUHURÎ — (Telâş ile yavaşça) Kimdir o!

HAMZA — (Geri gelerek) Hayır hayır, bir şey değilmiş.

ZUHURÎ — Ey, şimdi bu belâdan yakayı kurtarmanın kolayı?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

HAMZA — Vallahi efendim, bir yol düşünüyorum, ama sonra hissederlerse ikimizin de içine oynadığımız gündür.

ZUHURÎ — Kuzum Hamza, bana olan sadakatini işte şimdi göster. Beni şu belânın içinde bırakma!

HAMZA — Hiç elimden gelen hizmeti dirig eder miyim? Ama ne bileyim? Bilirsiniz ki ben sizin uğrunuzda canımı feda ederim; lâkin belâ zorlu.

ZUHURÎ — Aman! Me'mulünden ziyade mükâfat ederim! Allah canımı alsın yalan söylüyorsam! İşte şu arkamdaki sakoyu, biraz daha eskiteyim, alimallah sana veririm.

HAMZA — Durun efendim, hatırıma bir yol geliyor. Şimdi siz şu çuvalın içine girersiniz; ben... (Birisini görmüş gibi etrafına bakınır.)

ZUHURÎ — (Bakınarak) Ha? Birisi mi?

HAMZA — Hayır, hayır, kimse yok... Şu çuvalın içine girersiniz; hiç bir tarafa kımıldamaz, ölü gibi içinde oturursunuz. Ben çuvalı sırtıma alır, güya içinde benim ufağım tefeğim varmış gibi sizi öldürmek isteyenlerin önünden geçirerek eve götürürüm. Bir kere eve kapağı atsak artık korkmam. Ondan sonra hükûmete haber verir, heriflerin hakkından geliriz.

ZUHURÎ — Hah! İşte bu yol pek âlâ!

HAMZA — Elbette! Bundan başka yol yok gibidir. (Kendi kendine) Dur, şimdi senin hakkından gelirim.

ZUHURÎ — Ne dedin?

HAMZA — Heriflerin hakkından geliriz diyorum. Şimdi siz girin bakayım. Lâkin dikkat edin, aman! Hiç kımıldanmamalısınız. Sakın başınızı dışarıya çıkarmayınız; sonra yakayı ele verirsek ikimizin de hokkanın altına gittiğimiz gündür, ha!

ZUHURÎ — Korkma, nefes bile almam. (Çuvala girer.)

HAMZA — Aman! Aman! Saklanınız! Na, heriflerin biri. (Tosun ağzı taklit ederek) Ne demek Zuhurî Efendi gibi herifi bir bıçakta çıkarmamak! Hele nerede olduğunu bir göstersinler... (Âdi sesle) Aman kımıldanmayın! (Taklid) Alimallah deme yemindir, ben bilirdim ne yapacağımı! Elbette ben seni ele geçiririm, yerin dibine girsen gene bulur çıkarırım. (Âdi sesle) Amanın! Kendinizi gözetin! (Taklid) Ey! Bana bak! Çuvallı! —Ne istersiniz efendim? —Sana bir beyaz mecidiye veririm, şu Zuhurî dedikleri köpek nerede bulunur, bana söyle. —Siz Zuhurî Efendi'yi mi arıyorsunuz? —İşte onu dedik a. —Ne yapacaksınız? —Ne mi yapacağım? —Evet. —Şu sopa ile kemiklerini kırıp canını cehenneme göndereceğim. —Efendim, yanlışınız olmalı. Zira o öyle dayak yer adam değildir; onun gibi adamlara bu muamele edilmez. —Kim? Şu alçak, yüzsüz, namussuz herif mi? —Affedersiniz, Zuhurî Efendi ne alçaktır, ne yüz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

süzdür, ne namussuzdur; sözünüzü bilerek söyleyin. —Ne dedin? Sen kim oluyorsun bakalım? —Ben kim olursam olayım. Öyle haysiyetli adamlara hakaret eden işte benden böyle cevap alır. —Vay! O senin bildiğin mi? —Evet; ne demek istersin? Ya! Öyle ise (Çuvala sopa ile bir kaç defa vurarak) al bakalım onun yerine! — (Bağırarak) Ay! ay! ay! ay! Yavaş! Aklını mı bozdun? —Haydi git de aldığını benim tarafımdan ona hediye et! Allahaısmarladık! —Hay yerin dibine geçesi, eli kırılası köpek!

ZUHURÎ — (Başını çuvaldan dışarıya çıkararak) —Aman!.. Aman!.. Ölüyordum, nefesim kesildi!

HAMZA — Kör olasıca herif! Az daha belimi kırıyordu! Omuzlarım bütün bere içinde.

ZUHURÎ — Sen ne söylüyorsun? Herif beni dövdü, kemiklerimi kırıyordu.

HAMZA — Nasıl sizin kemikleriniz? Herif beni dövdü.

ZUHURÎ — Oğlan, hâlâ acısını duyuyorum.

HAMZA — Ne gezer, dayağı ben yedim, ama besbelli bana vurduğu sopanın ucu size dokunmuş.

ZUHURÎ — Sen de biraz öteye çekile idin. Benim yanıma sokulacak ne vardı?

HAMZA — (Zuhurî'nin başını çuvalın içine iterek) —Aman! Bir tanesi daha geliyor! (Diğeri gibi taklid) —Bu kadar arayım da şu Zuhurî dedikleri köpeği ele geçiremeyim!.. (Aman sezmesin!) —Bana bak kafadar! Zuhurî Efendi nerededir bilir misin? —Hayır efendim, nerede olduğunu bilmiyorum. —Doğru söyle, eğer bilirsen saklama. Kendisine çok bir şey yapacak değilim, yalnız beş on süpürge sopası vurduktan sonra şu kamayı karnına sokacağım, o kadar. —İnan olsun ki bilmiyorum efendim. Bilsem söylerdim. —Şu çuvalın içinde ne var? Bir şey kımıldanıyor gibi geliyor bana. —Bir şey yok. —Yok yok, mutlaka bir şey olmalı. —Hayır efendim, öyle kımıldanacak hiçbir şey yok. —Şeytan bana ne diyor, bilir misin? Git de şu çuvala bir kama sapla diyor. —Öyle şey mi olur? Çuvalımı mı deleceksiniz? —Öyle ise göster, bakalım içinde ne var, merak ettim. —Eh olur a. —Nasıl olur a? —Öyle ya; ne hakla çuvalımı yoklamak istiyorsun? —Ne hakla mı? İşte istiyorum vesselâm, —Ne halteder! —Evet, içinde bana müte'allik bir takım hırdavat var. Sana ne? Anamın örekesi var, babamın eski katırları var, görüp ne yapacaksın? —Göreceğim diyorum sana! —Hayır, göremeyeceksin. —Göremeyecek miyim? —Hayır. —Ama şu sopayı sırtında paralarım. —Zâhir korkacağım öyle mi? —Ya! al öyle ise. (Çuvalı döver. Kendisi dayak yiyor gibi bağırır.) Ay! Ay! Aman! Ay! Çıldırdın mı? Ay! Ay! Aman! —Aldın mı şimdi pa-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yımı? Allahaısmarladık. —Allah belânı versin! Elin kırılsın! Yerin dibine geç!

ZUHURÎ — (Başını çıkararak) —Aman!.. Öldüm!..

HAMZA — Aman!.. Kemiklerim!..

ZUHURÎ — Canım, bu herifler niçin çuvala vurmalı? Orasını anlayamıyorum.

HAMZA — (Gene Zuhurî'nin başını çuvalın içine iterek) —Sus, aman! İşte bu sefer bir kaç tanesi birden geliyor. (Bir kaç kişinin sesini taklid ederek) —Haydin bakalım. Elbette elimize geçirmeliyiz. Hay hay. Ne demek olsun. Bize böyle oyun oynamak istesin, ararız. Hay hay! İstanbul kazan biz kepçe. Her yeri elek elek ararız. Şuradan gitsek. Hayır hayır, sağa sapalım. Soldan daha kestirmedir. Evet sağa. Hayır sola sap. Yok yok. Evet. (Zuhurî'ye yavaşça) —Aman! Kımıldanma! (Taklid) —Na, arkadaşlar, işte uşağı. —Vay! Uşağı bu mu? Beri gel bakalım, çabuk bize söyle; efendin olacak herif nerede? —Benden ne istersiniz? —Söyle diyorum, nerede? Ha bakalım? Söylemezse dövmelidir. Hay hay. Belinizi kırarız. Elbette. —Ben ne bileyim, a efendim. (Zuhurî başını çuvaldan çıkarıp mütehayyirâne seyreder.) Eğer şimdi bize efendin olacak herifin nerede olduğunu haber vermezsen kemiklerinizi kırarız, bilmiş ol. —Ne yaparsanız yapınız, ben efendimi ele veremem. —Ama sonra seni öldürürüz. —İstediğinizi yapın. —Kaşınıyorsun, galiba? —Dedim a, ben efendimi ele veremem. —Ya öyle mi? Al öyle ise... (Vurmak isterken Zuhurî'nin kendini seyrettiğini görünce, vay! deyip durakalır.)

ZUHURÎ — (Çuvaldan çıkar. Hamza firar eder) Seni gidi çapkın! Seni gidi hain! Seni gidi utanmaz köpek! Sen beni böylelikle öldürmek istiyorsun ha?

(*Ayyar Hamza*, Mustafa Nihat neşri. İstanbul 1955, s. 97-103.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III

LETÂFET'ten

Birinci Fasıl

(Göksu mesiresi)

Birinci fıkra

Satıcılar, seyirciler, bostancılar, bir dondurmacı, Naile

KORO —
Gezinelim dolaşalım
Eğlenelim, söyleşelim

(Mükerrer)

SATICILAR — (Seyircilerle beraber)
Hava güzel, seyirci çok
Zenginlere bahane yok
Alışveriş az olsa da
Şükrederiz gözümüz tok

SEYİRCİLER (Satıcılarla beraber)
Hava güzel, seyirci çok
Güzellere bahane yok
Fakat uzaktan bakarız
Sokulmayız gözümüz tok

BOSTANCILAR —
Herkes edebiyle gezsün
Gülsün, oynasun, eğlensün
Bir yolsuzluk olmamakçün
Bostancılar devreylesün

(Sağ taraftan gelip durmaksızın sol tarafa giderler)

SATICILAR — (Seyircilerle beraber)
Hava güzel seyirci çok
Zenginlere bahane yok
Alışveriş az olsa da
Şükrederiz gözümüz tok

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SEYİRCİLER (Satıcılarla beraber)

Hava güzel seyirci çok
Güzellere bahane yok
Fakat uzaktan bakarız
Sokulmayız gözümüz tok

BİR DONDURMACI —

Yok mu yiyen dondurmadan
Sakız gibi kaymaklısı
Kaymaklı var, vişneli var
Bir defada insan doyar
Bu sakıza yoktur uyar
Aklı olan para kıyar
Yok mu yiyen dondurmadan
Sakız gibi kaymaklısı.

NAİLE —

Fal bakar kukulya bakar
Bahtın güzel maşallah
Güzel seven, derdi olan
Gelsin derdini söylesin
Gönlünde bir sıklet duyan
Çaresi nedir öğrensin
Fal bakar kukulya bakar
Bahtın güzel maşallah

Falın ferah verir kalbe,
Söylediğim doğru çıkar.
Edin bir kere tecrübe,
Falına hiç yoktur uyar.
Fal bakar kukulya bakar
Bahtın güzel maşallah

BOSTANCILAR —

Herkes edebiyle gezsün
Gülsün, oynasun, eğlensün
Bir yolsuzluk olmamakçün
Bostancılar devreylesün

(Sol taraftan gelip durmaksızın sağ tarafa giderler)

KORO (mükerrer)

Gezinelim dolaşalım
Eğlenelim, sevişelim

(Koro esnasında kalabalık geriye doğru çekilip yavaş yavaş iki tarafa dağıldığı sırada Muhsin ile Abdi gelir)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İKİNCİ FIKRA

Muhsin Efendi — Abdi Ağa

ABDİ — Araya araya bir yer bulduk ki olursa bu kadar olsun. Bari şöyle halkın içine doğru gidelim.

MUHSİN — Yok, yok. Burası tenhaca, pekâlâdır.

ABDİ — Kalabalık adam yemez a!

MUHSİN — Bir kenara çekilip de halkı uzaktan seyretmek fena mı?

ABDİ — Evet fenadır... Burada bilâkis halkın içine girmeli, güzel güzel hanımları gözden geçirmeli, biraz çalgı dinlemeli, gülüp oynamalı... Seyir dediğin böyle olur.

MUHSİN — İşte çalgının sesi buraya kadar geliyor. Hanımlar uzaktan allı yeşilli daha güzel görünüyor. Hele sen buraya gel, iki iskemle getirtelim de oturalım.

ABDİ (Çağırarak) — Kahveci, iki iskemle! (Muhsin'e) On, onbeş yaşında çocuk olaydın, daha seyrin lezzetini anlamıyor, diyebilirdim. Halbuki maşallah yirmibeş yaşında delikanlısın. Akranını görmüyor musun? Nasıl gezip yürüyorlar? Evli olsan haremin izin vermiyor diye tevil câiz ola.. Allaha şükür kadınları sevmeyecek bir huyun da yok (Bir kahveci çırağı iskemle getirir.)

MUHSİN — İskemleler geldi. Gevezeliği bırak da, gel otur.

ABDİ — Yok ama düşündükçe hiddet ediyorum. Niçin bu kadar adamcıl olmalı?

MUHSİN — Canım neden adamcıllığıma hükmediyorsun. Seyir yerinde gezmek sevmemekle günaha mı girdim? Hem Allahını seversen, halkın her yaptığını yapmak iyi bir şey midir zannediyorsun?

ABDİ — Hayır. Lâkin insan, içinde yaşadığı memleketin âdetlerine riâyet etmeye mecburdur. Yoksa rahatsız olur, itiraz görür.

MUHSİN — Niçin?

ABDİ — Çünkü halkın tuttuğu yolu tutmayıp da kendi kendine bir takım kaideler, âdetler icat edersen göze çarparsın. Ama senin tuttuğun yol doğru imiş, yaptığın şey akla, hikmete muvafık imiş. Faydası yok. Madem ki halkın bilmediği, görmediği şeydir, itiraz ederler.

MUHSİN — İtiraz ederler ama, akıl almaz veyahut edep, terbiyeye muhalif bir şey olursa. Yoksa makbul bir şeye kim ne diyebilir?

ABDİ — İşte yanlışın burada. Sen daha bizim halkı tecrübe etmemişsin. Bizde iyiliğini, fenalığını bilmediğimiz şeye tariz etmek âdettir.

MUHSİN — Vakıa görüyorum. Bu tariz âdet olmasaydı bana gezmiyorsun diye serzeniş etmezdin. Çünkü halkın ırz ve namusu bildiğimiz ka-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINI

rılarına, kızlarına yiyecek gibi bakarak saçma sapan harfendazlık etmek fena bir şey olduğunu beş yaşındaki çocuk bile bilirken beni bu yola sevkedişin mücerret âdete riayetin için olmalı!.. Yoksa bunun iyiliğini, fenalığını bilerek değil.

ABDİ — İşte bunda yanlışın var! Kadınların içinde gezip de harfendazlık etmek bizde âdet değil. Âdeta edepsizliktir. Eğer âdet olsaydı, böyle edepsizlik edenleri men için bostancılar kol dolaşmazdı. Böyle terbiyesizlikler her yerde, her vakit bulunabilir ama âdet olamaz.

MUHSİN — Pekâlâ. Fakat kadınlara taşkınlık edenlerin içinde dolaşırken senin namuslu adam olduğunu nereden bilelim? Yanında bittesadüf birinin ettiği terbiyesizliği yanlışlıkla ondan sâdır oldu zannederek harem ağalarının dövdüğü bîgünahların haddi, hesabı yok. Canım Allahını seversen, biz buraya bahsetmeğe mi geldik, eğlenmeğe mi?

ABDİ — Bilmem. Ben de sana soracaktım. Eğer eğlenmeye geldikse herkes gibi eğlenelim. Değilse, kalkıp gidelim.

ÜÇÜNCÜ FIKRA

Muhsin, Abdi, Naile

NAİLE — Fal bakar! Niyet bakar!

MUHSİN — İşte sana bir eğlence. Şu kızı çağıralım, sana bir fal açsın, olmaz mı?

ABDİ — Olur a, neye olmaz? (Naile'ye) Kız. Fal bakıcı.

NAİLE — Efendim.

ABDİ — Gel bakalım.

NAİLE — Geldim efendim. Emredin, bir şey mi istersiniz?

ABDİ — (Muhsin'e) — Aman, ne güzel kız. (Naile'ye) İsteriz ya.. şey... (Muhsin'e) Ne isteyecektik?

MUHSİN — Yüz yaşına girsen yine şu hafiflikten vaz geçemeyeceksin!

ABDİ — Canım sağ olsun!.. Demincek ne diyorduk? Memleketin âdâtına riâyete mecburuz. (Naile'ye) Kız, senin adın ne?

NAİLE — Naile cariyeniz.

ABDİ — Efendim Naile... şey... Sen akşamları niçin kahveye çıkmıyorsun?

MUHSİN — Abdi, sen artık taşırıyorsun... Bırak, bakalım bir fal açsın.

ABDİ — Açsın efendim, açsın!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

NAİLE — Efendim, hanginiz için fala bakacağım?

ABDİ — Benim için hiç bir zahmet çekme. Ben içimdekini sana söyliyeyim.

NAİLE — Siz de beyhude zahmet buyurmayın efendim.

ABDİ — Beyhude mi?

NAİLE — Beyhudedir efendim, inanınız.

ABDİ — İşte bunda zırvaladın.

NAİLE — (Muhsin'e) Sizin için mi bakayım, efendim?

MUHSİN — Pekâlâ, benim için bak ama, sen şimdi bana «kara kaşlı yahut sarı saçlı bir şey seviyorsun, şöyle yanıyorsun, böyle tutuşuyorsun» gibi martaval okuyacaksın. Halbuki, hiç biri doğru çıkmayacak.

NAİLE — Efendim, ben, yalan söylemem. Eğer size, «hiç kimseyi sevmeyeceksiniz, sizi de kimse sevmeyecek» dersem o zaman yalan söylemiş olurum. Allah bağışlasın, gül gibi delikanlısınız. Sevmeyecek, sevilmeyecek neniz var? Eğer şimdiye kadar daha kimseyi sevmedinizse, kabahat etmişsiniz, demektir.

ABDİ — Aferin kız! Doğru söylüyorsun.

MUHSİN — Ne yapayım? Zorla güzellik olmaz. Şimdiye kadar kimseyi sevemedim diye, kendimi denize mi atayım?

NAİLE — Siz yaşta bir delikanlı en aşağıdan beş, altı tane kızın birden derdiyle yanıp tutuşmazsa, kendini denize atmalı ya!

MUHSİN — Belki hakkın var. Lâkin gönlüm öyle kolaylıkla tuzağa tutulan gönüllerden değil. Kolaylıkla kadın kısmına meyil edip de kapılmıyor.

(Romans)

Benim gönlüm bir hümâdır
Dâm-ı aşktan bî-pervâdır
Güzeller bakar geçer
Bilir ki hep bî-vefâdır
Halkta acep bu ne hâlet
Güzel sevmek olmuş âdet
Bulduğun güzeli şar geç
Bundadır işte letâfet

ABDİ — (Naile'ye) İşitiyorsun a. Ben de bu fikirdeyim, ya sen?

NAİLE — Benim gönlümde olanı gönlüme sahip olacak adamdan başkası bilemez. Sizde de öyle bir iktidar görmediğim için... Müsaadenizle beklediğiniz cevabı vermeden gideyim, ağacığım.

MUHSİN — Aferin Naile. Şu sorun için al sana bir altın bahşiş.

NAİLE — Allah ömrünüze bereket versin, efendim. (Abdi'ye) Allahaısmarladık kır bıyıklı ağacağım. Hah. Hah. Hah. (Gülerek gider)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ABDİ — Hele şu yüzsüze bak!.. Sen bir daha elime geçersin!

NAİLE — (Geriye gelerek) Gücenme ağacığım. İşte size bir pazar kayığı dolusu kadın geliyor. Tabiattan bahis olmaz a, belki içlerinde sualinize cevap verecek bulunur. Meyus olmayınız.

DÖRDÜNCÜ FIKRA

Muhsin, Abdi, Naile, seyirciler, —Müteakiben pazar kayığı ile kadınlar : Letafet Hanım, Hafize Hanım, refikaları

KORO — Seyirciler :

Bir büyük kayık geliyor
Bir çok güzel getiriyor
Aman gelsinler görelim
Seyredelim eğlenelim

(Kadınlar kayıktan çıkıp ileri doğru gelirler)

(Recitatif)

MUHSİN — (Letâfet'e koşarak - kendi kendine)

Aman Yârab! Bu ne âfet!
Bu ne şive! Ne letâfet!

NAİLE — (Muhsin'e bakarak, kendi kendine)

Amma dikkatli bakıyor!
Belli! Fitili alıyor!
Lâzım olur, anlayalım
Sonra kendine satalım

ABDİ — (Muhsin'e) Aman ne var? Rengin soldu?

MUHSİN — Hiç bir şey yok...

NAİLE (Kendi kendine) — Anlaşıldı.

(KORO) KADINLAR —

İşte Küçüksu'ya geldik
Yolda da hayli eğlendik
Burada da eğlenelim
Biraz gezelim, gülelim.

(kuple)

LETAFET —

Bahar oldu açıldı gül
Gezmek ister deli gönül
Hava lâtif gayet berrak
Çayırdaki şu hüsne bak.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bakanın gönlü açılır
İçine neşe saçılır
Kızlar ihramlar yayalım
Şöyle çayıra gidelim
Biraz gezelim, gülelim
Böyle fırsat geçmez ele
Eğlenelim güle güle
Akşama hayli vakit var
Etrafımızda yok ağyar
Bulunur mu böyle fırsat
Böyle eğlence, bu lezzet
Kızlar, ihramları yayın
Oturup uşşâkı sayın
Seyircilere harf atın
Halkı birbirine katın

(KORO) KADINLAR —

Kızlar ihramlar yayalım
Oturup uşşâk sayalım
Gezenlere harf atalım
Halkı birbirine takalım

(Seyirciler gezinerek dağılır)

NAİLE — Hoş geldiniz, safalar getirdiniz, hanımefendiler.

HAFİZE — Vay, sen burada mısın Naile kız?

MUHSİN — (Abdi'ye) Burada oturamayacağız, pek kadınların içinde kaldık.

(Muhsin ile Abdi giderler)

LETAFET — (Muhsin'in arkasından bakarak kendi kendine) — Acaba bu delikanlı kimdir?

(Letafet, 3. fasıllık opera-komik, tertip eden : Baha Dürder, İstanbul 1961, s. 49-61.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

IV

LEHÇETÜ'L-HAKÂYIK'tan

Edib — Bir kaç ahbâp beyninde teâti edilir bir ünvân (s. 10)

İstikbâl — Bizde misâfir karşılamak mânâsında mârûf ve müstâmeldir (s. 11)

İskelet — İnsan kanaviçesi (s. 11)

A'sâb — Etibbânın ellerine geçmiş ip uçları (s. 11)

İnsan — Ahlâkı bozulmuş vahşi (s. 12)

Aferin — Ucuz ihsan (s. 13)

Uyku — Sefâhat-i fukarâ (s. 13)

Barbar — Barutu îcâd etmeyenler (s. 13)

Bale (raks) — Sağırlar operası (s. 13)

Balkon — Âşık tüneği (s. 13)

Beşik — Vâlidelerin en kıymetli mücevherlerine mahsus mahfaza (s. 14)

Piç — Tabiatiyle dünyaya gelen çocuk (s. 14)

Tarih — Kurt masalı, züğürtledikçe eski defter karıştırmak (s. 15)

Terakki — Taş, balta, ok, yay, mızrak, fitilli tüfek, çakmaklı tüfek, şeşhaneli top, Krupp topu, mitralyöz, torpido, dinamit, dumansız barut... işte! (s. 15)

Teselli — Söz yakısı (s. 15)

Timsah — Tohuma varmış kertenkele (s. 15)

Tokat — Burhân-ı müessir (s. 16)

Cesaret — Korktuğunu belli etmemek (s. 17)

Çocuk — Reîs-i sahîh-i aile (s. 17)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Haydut — Dağ bankeri (s. 17)

Hayır duâ — Ucuz hizmet (s. 19)

Destere — Âlet-i hitâbet (s. 19)

Da'vet — Pusu (s. 19)

Dostluk — Fırtınalı havada içi dışına döner bir şemsiye (s. 19)

Diken — Gül bekçisi (s. 19)

Rüya — Buluttan beşik (s. 20)

Saçma — Muârızımızın fikirleri (s. 21)

Sır — Tebahhur edici bir ruh. Ne kadar muhkem kapansa yine birazı uçar (s. 21)

Sirkat — Ekmek mi? Vay utanmaz herif! Milyon mu? Aşk olsun! (s. 21)

Sükût — Belâgat. Dehşetli söz (s. 21)

Sancak — Hil'at-i vatan (s. 21)

Şâir — Söz kantarcısı (s. 22)

Şüphe — Münebbih-i lâyuhtî (s. 22)

Şiir — Tarası alınmış söz (s. 22)

Sağır — Kulağı kör (s. 22)

Somnambül — Uykuda bile ağzı durmaz karı (s. 22)

Top — Medeniyetin son sözü (s. 24)

Dul — Kiralık boş hâne (s. 24)

İlim — Açlıktan ne haber? (s. 25)

Gamze — Mitralyöz. Telgraf (s. 25)

Gassâl — Âhiret hamamcısı (s. 25)

Kabiliyet — Af olunmaz hata (s. 26)

Kabuk — Libâs-ı eşcâr (s. 26)

Kanbur — Merd-i hıred-berdûş (s. 27)

Koca — Müstecîr-i dâimî (s. 27)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kum saati — Vakit süzgeci (s. 27)

Kitap — Efkâr kutusu (s. 27)

Kelime — Libâs-ı eşya (s. 27)

Lisan — Pek uzağı vurur bir silâh (s. 28)

Mazi — Sandukçe-i esef (s. 28)

Mübalâga — Hurde-bîn (s. 29)

Mücellid — Kitap terzisi (s. 29)

Mezar — Son yatak (s. 29)

Maslûb — Âhiret kapısının ipini çeken (s. 29)

Musikî — Sadâ-yı mahbûb, sükût-ı ağyar (s. 31)

Mumya — İnsan çirozu (s. 31)

Nâm-ı müstear — Üdebâ maskesi (s. 31)

Nedâmet — Vicdan hazımsızlığı (s. 31)

Neş'e — En doğru filozofluk (s. 32)

Nazar — Musâfaha-i ervâh (s. 32)

Yazı — Fikr-i meşhûd (s. 33)

Yalnızlık — Siyah camlı gözlük (s. 33)

(*Lehçetü'l-Hakaayık* ★ *Seyyâreler*, Haz. Necmettin Hacıeminoğlu, Dün - Bugün yayınevi, Ankara 1962.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

V

SEYYÂRELER

Bir varmış, bir yokmuş.

Esâtîr-i evvelîn zamanında mabûdların en büyüğü itibar olunan Jüpiter bir gün insanları mesut ve bahtiyar etmek fikr-i garîbinde bulunarak ve müşâvir-i hâsları olan denizler ilâhı Neptün ile cehennem ilâhı Pluton'a beyan-ı mâ-fi'z-zamîr eder. Bunlar : «Bu ne tuhaf fikir!» diye istihza ile mukabele ederler ise de, hiç Jüpiter gibi bir mabûd zihnine koyduğu şeyi, müstahîl olsa bile, kuvveden fiile getirmeğe uğraşmaktan geri durur mu? İş bunun mevki-i icrâya vaz'ı çârelerini ihzârda kalır.

Jüpiter biraz tefekkür ve mülâhazadan sonra : «Buldum!» diye başını kaldırıp seyyarât-ı seb'ayı nezdine celb eder. Yeryüzünde insanlar seyyarâtın böyle birdenbire bir noktada içtima' etmesine hayret ve ta'accüble, gökyüzüne bakmakta ve müneccimler bunun kıyamet alâmeti olduğunu haber vermekte olsunlar, seyyârelerle Jüpiter beyninde şöyle bir muhâvere cereyan eder :

— İşte geldik. Emriniz nedir?

— Yol tedariki görünüz. Heybelerinizi hazırlayınız. Yeryüzüne seyahat edeceksiniz. Mesârif-i seferiyyeniz için her birinize yevmiyye beşer riyâl tahsis ettim.

— Yeryüzünde ne yapacağız? Hizmetimiz ne olacak?

— İnsanları bahtiyar etmeğe zihnimde karar verdim. Ancak saadet-i hali bâd-ı heva verecek olsam kadr ü kıymetini bilmezler. Onun için bahtiyarlık esbab u levâzımını mârifetinizle kendilerine satmak isterim.

— Semi'nâ ve atâ'nâ! Lâkin ne satacağız?

— Şöyle sıra ile dizilip önümden birer birer geçiniz bakayım.

Seyyâreler emr-i ma'bûda itaat ederler.

Jüpiter birincisine «sen zekâ ve fetânet satacaksın», ikincisine «sen iffet ve istikamet satacaksın», üçüncüsüne «sen sıhhat ve âfiyet satacaksın», dördüncüsüne «sen tûl-i ömr satacaksın», beşincisine «sen namus ve haysiyet satacaksın», altıncısına «sen esbâb-ı zevk ü telezzüz satacaksın», yedincisine «sen de nakd ü servet satacaksın» der.

Besbelli, hergün ma'budlara müracaatta bulunan insanların talep ve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

arzu eyledikleri esbâb-ı saadetin şu yedi şeyden ibaret olduğuna bakarak bunlarla mesut olacaklarına hükmeder.

Vâkıa öyle de olmak lâzım gelir.

Jüpiter «haydi gidin, şu lâhûtî meta'lardan mümkün olduğu kadar çokça satmağa cehdedin» diyerek ruhsat verdiği sırada Neptün ile Plüton yine istihza ile gülmekten ve «bu ne tuhaf fikir» demekten hâli kalmazlar.

Seyyâreler levâzım-ı seferiyyelerini tedarik ve satmağa memur oldukları emti'ayı semâvât deposundan muntazam sandıklar derûnunda olduğu halde ahz ederek küre-i arzdan büyücek bir şehre inerler.

Birinci seyyâre şehrin sokaklarında :

— Zekâ ve fetânet satıyorum! Zekâ ve fetânet alan yok mu? Hem taze, hem sıcak! Zekâa! Fetâneet! diye bağırmağa başlar başlamaz, etrafını alan halk bir ağızdan kahkahayı basarak : (Gazetecilerle romancılar ve tiyatro müellifleri)

— Ne halt eder? Bu kaltak bizi hayvan yerine mi koyuyor!

Genç şıklar (tek gözlükleri ile, satılan maldan evvel, seyyârenin tavr u endâm-ı dil-pesendânesine bakarak) :

— Güzel karı ama, taassup üstünden akıyor! Yazık!

Karılar —Hele şu sersem karıya bak! Bize zekâ ve fetânet satmak istiyor. İhtiyacımız mı var? Güzel ipekli kumaşlar, dantelâlar, inci ve mücevherât gibi şeyler dururken, satacak meta' bulmuş! Yakında sermayesini kediye yükleterek açlığından ölür, görürsünüz! sözleriyle herkes bir türlü mütâlâda bulunur.

Seyyâre sokak sokak dolaşırsa da bir habbe satmağa muvaffak olamaz. Nihayet bir açık kapı görüp içeri girer. Meğer burası maarif dairesi imiş. Kalabalık gördüğü meclis ortasına girerek «zekâ ve fetânet alan yok mu?» diye nidâ etmesi âzâ-yı mevcûdenin hiddet ve gazabını tahrik etmekle seyyâreyi kapıdan dışarı atarak bir daha böyle kendilerine lüzumu olmayan şeylerin satıcılarını içeriye bırakmaması için kapıcıya tenbih olunması meclis tarafından odacılara emrolunur.

Zavallı seyyâre! Hakkında revâ görülen şu muameleden mahcup ve dilhûn olur ise de satmağa memur olduğu malın değerine güvenerek meyûs olmaz, yine vazifesini ifâya devam eder.

Mahallât arasında dolaştığı sırada, derûnunda birçok halkın elleri ile işaret ve avazları çıktığı kadar feryat ederek biribirlerine bir şeyler anlatmak istediklerini ve hiç biri diğerini dinlemeksizin mütemâdiyen bağırıp çağırdığını görerek «bunlar mutlaka akıl ve dirâyetten bî-behre çılgın adamlar olacak, işte burada malımı satabilirim» diye içeri girer ve «zekâ! fetânet!» diye bağırmağa başlar ise de halkın şematasından kimseye işittirmeğe muvaffak olamaz. Yalnız biri koltuğunda bir çanta, diğeri elin-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

deki cüzdana kurşun kalemi ile bir takım rakamlar yazmakta olduğu halde, yanından geçen iki kişi seyyârenin «zekâ alınız! fetânet alınız!» dediğini işitip, «besbelli, yeni teşekkül etmiş bir şirketin hisseleri olmalı» derler ise de durup da sormazlar.

Meğer burası borsa imiş. Seyyâre yine «zekâ ve fetânet satarım!» diye bağırdığı sırada tellâllardan biri yanına gelerek :

— Ne satıyorsun?

— Zekâ ve fetânet.

— Zekâ ve fetânet mi?

— Evet, zekânın ne olduğunu bilir misin?

— Hayır, fakat işittim.

— Öyle ise biraz satın almalısın.

— Borsaca kabul olunmuş sehimlerden midir?

— Hayır.

— Öyle ise senin burada işin ne?

Muhaveresinden sonra hilâf-ı nizâm borsaca kabul olunmamış eshâm satıyor diye seyyâreyi polis komiserine teslim eder. Cehaletine ve memleketin acemisi olmasına öyle mahalde zekâ ve fetânet satmak istemesi delâlet eylediği cihetle komiser seyyâreyi hapse ilka'dan sarf-ı nazar ederek borsadan tard ve ihrac ile iktifâ eder.

Birinci seyyâre bu felâketler içinde uğraşadursun, şehrin bir cihetinde de ikinci seyyâre «iffet ve istikamet satarım!» nidâsı ile dolaşır.

Bu nidâyı işitenler kızcağızın mecâzibten olduğuna hükmetmek isterler ise de ciddiyet-i tavr u ifâdesine bakarak tereddüt ve hayrette kalırlar.

Zenginler — Şimdi, evvelki gibi, büyük konaklar yapıldığı yok. Dar apartmanlara eşya-yı mevcûdemiz güç sığmakta iken iffet ve istikameti nereye koyacağız?

Fakirler — Öyle zî-kıymet şeyi nasıl alalım? Fedâkârlık ihtiyârı ile edinsek bile bizim öyle bir şeye mâlik olduğumuza kimse inanmaz.

Kadınlar — İffet mi? Zâhir hepsi bitti de o kaldı! Onsuz koca bulmakta zahmet çekiyoruz da bir de iffeti başımıza belâ mı edelim, derler.

Yalnız bir dul kadın seyyâreye takarrüb eder ise de :

— İffetin kıymeti nedir?

— Hiç.

— Nasıl hiç?

— Yalnız muhâfaza edebilmek.

— Öyle ise pek pahalı.

Muhâveresinden sonra arkasını dönüp gider. Seyyâre bakar ki kendisine müşteri gelmiyor; «bâri müşterinin ayağına ben gideyim» diyerek

karşısında gördüğü bir büyük binadan içeri girer. Burada halkın hasır ovası denen koridorlarda mütelâşiyâne gidip gelmesi ve yekdiğerine hasmâne muâmelesi seyyârenin teaccübünü celb ile «acaba bu adamlara malımı satabilir miyim?» diye müteredditâne dolaşırsa da hasır ovalarındaki mütelâşi halkın kendi yüzüne bile bakmadıklarını görerek, bunlardan ümidini kesip, oda kapılarından birini açar, içeri girer. Meğer burası mahkeme salonu ve içinde bulunduğu büyük bina da adliye dâiresi imiş. Hâkim veyahut reis-i mahkemenin şahitleri istima' ettiği sırada seyyârenin âvâz-ı bülend ile «efendiler, iffet ve istikamet satarım, alır mısınız?» diye nidâ eylemesi derecesini aşmış bir tahkîr ve istihfaf anlaşılması ile hey'et-i mahkeme seyyârenin tevkif ve hapsine karar verir. Ancak polis komiseri ziyade tecrübeli bir âdem olmakla seyyarenin cidden iffet ve istikamet sattığını anlayıp, «a kızım! Malını satacak başka yer bulamadın mı? Senin şu hareketin kör kadı fıkrasını da geçiyor. Haydi kuzum. çık git, bir daha buralara ayak basma» nasihatiyle kendisini salıverir.

Seyyâre oradan çıkarak serseri dolaşmakta iken bir büyük kapı daha görüp : «Belki buradakiler malımın kıymetini bilirler. Bir kere de burasını tecrübe edeyim» diye içeri girer. Hasır ovalarında öbek öbek toplanmış ve müsâhabet ve hasbıhal etmekte bulunmuş olan adamların yanına sokularak : «İffet ve istikamet satıyorum! Alan yok mu?» diye nidâya başlayınca bu adamların bir kısmı kahkaha ile ve bir kısmı acı bir nigâh-ı istihza ile seyyâreye bakarak : «Ne satıyorsun a saf-derûn! Bizim başımızı belâya uğratıp da işte böyle hasır ovalarında süründüren o iffet ve istikamet değil mi?» Ve kimisi «bırak şu pisi! O meta' bende de vardı. Sakladığım müddetçe açlığımdan ölüyordum. Hele denize attım, kurtuldum. O vakitten beri hamdolsun hiç zahnet ve sıkıntı çektiğim yoktur. Şimdi bulunduğum memuriyetlerde rüfekamın pek çoğundan ziyade duruyorum. Azlolup da buraya geldiğim vakit, aradan iki ay geçmiyor, yine bir yere memur oluyorum. Artık yeniden iffet ve istikamet satın alacak kadar deli olmadım. Haydi işine, buralarda beyhude dolaşma. Müşteri bulamazsın» diye seyyâreyi defederler.

Burası meğer Dahiliye dairesi imiş ve bu adamlar da mansıb bekler bir takım ma'zuller imiş.

Seyyâre biraz daha dolaşır ise de malının revâctan ziyade tehlikesi olduğunu görerek meyûsen memleketten çıkadursun, üçüncü seyyâre : «Sıhhat ve âfiyet satarım! Sıhhat ve âfiyet!» diye şehre girer. Bunu işiten halk «Aman! Ondan ben de isterim, ben de isterim!» diye seyyârenin etrafını alır. Seyyâre hangisine cevap vereceğini şaşırır.

Lâkin bu müşterilerin hemen kâffesi çoktan beri kendi sıhhat ve âfiyetlerini öldürmüş olduğu için sandıktaki sıhhat ve âfiyet, vaktiyle kadr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ü kıymetini bilmemiş olan bu adamlara tekrar mal olmağı izzet-i nefsine yediremeyip satılmak istemez.

Bir takım adamlar da :

— Sıhhat ve âfiyeti ucuz mu satıyorsun? Beslemesi pahalı olmaz a!

— Pek ucuz, hiç pahalı değil.

— Ne yer, ne içer? Kendine nasıl bakmalı?

— İtidâl üzere yemek yemeli. Sudan başka bir şey içmemeli. Geceleri erkence yatmalı, sabahları şafakla beraber kalkmalı.

— Demek oluyor ki dünyadan çekilip münzevî yaşamalı. Öyle ise, sen bu maldan satamazsın, diye omuzlarını silkerek dağılırlar.

Ancak, tabibler ile mezarcılar seyyâreyi görünce, «eğer bu karının metâı revâc bulacak olursa biz yandık! Nasıl olursa olsun bunun def'ine bir çare bulmalıyız» diye beyinlerinde müzâkere ve mezarcılar metâın ve tabibler de satıcının vücûdunu kaldırmağı der-uhde ederler. Bir aralık mezarcının biri seyyârenin elinden sandığı çarpıp firar eder. Seyyâre : «Hırsızı tutun! Sandığımı çaldı» diye feryada başlar. Yanında bulunan tabibin biri de : «Hele sen buraya gel, bakalım; sandığı bulurlar, korkma» diyerek seyyâreyi çağırır. Seyyâre bu adam üstü-başı temiz, vakarlı bir adam olduğuna bakarak, kemâl-i emniyetle kendini takip eder. Tabib bunu doğruca hastahaneye götürür. Seyyâre girdiği yerin hastahane olduğunu görünce aydet etmek isterse de kapı kapandığından bir tuzağa düştüğünü anlar :

— Doktor efendi, beni buraya niçin getirdiniz? Hamdolsun, âfiyetim yerinde.

— Yanlışın var kuzum, pek ağır hastasın.

— Nasıl hastayım? İştahım yerinde.

— Fena alâmet.

— Rahat uyku uyuyorum.

— Fena alâmet!

— Gözlerim iyi görüyor!

— Fena alâmet! Fena alâmet!

Seyyâre soyunup da yatağa yatmak istemezse de, tabibin verdiği emir üzerine dört hizmetçi sûret-i cebriyyede biçâreyi soyarak yatağa bağlarlar.

Doktor — Ya, kuzum! Biz hastalık satıp dururken sen bize rekabete kalkışarak sıhhat ve âfiyet satmak istersin! Bize müracaatla bir şirket teklif edecek yerde, bizi adam yerine koyup da sallamazsın! İşte sen de şimdi müstahak olduğun cezayı çekersin.

Diyerek rüfekasından üç nefer daha celb ile «konsültasyon» icrâ ederek ve netice-i müzâkerede seyyârenin en şiddetli tedâbîr ile tedavi edil-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mesine karar verirler : Evvelâ daimî ve gayet ağır bir perhiz tertibinden sonra, yevmiye dört defa kan almağa başlarlar. Ve çok uyuyor diye geceleri gözlerini kapadıkça tabanlarını gıdıklatırlar.

Bereket versin ki seyyare, sıfatiyle lâyemût idi. Yoksa biçâre çoktan öbür dünyaya göçmüştü. Pek ziyade zayıf düşer, hasta olur, ama ölmez.

Yine bereket versin ki Jüpiter, seyyaresinin başına gelen şu felâketten haberdar olarak bir gece, nöbetçi olan hizmetçiye ağır bir uyku verir de zavallı seyyare yavaş yavaş bağlarını çözüp bir yatak çarşafı ile tesettür ve diğer bir çarşafını da pencereye rapt ederek hizmetçi duymadan hastahanenin bahçesine inmeğe muvaffak olur. Bahçenin duvarında asma çardağı varmış, ona tırmanarak öte tarafa atlar ve tabanı kaldırıp kaçar.

Hastahanenin ittisâlinde mezarlık olduğu için seyyârenin beyaz çarşafa sarılı olarak mezarlıktan doğru firar ettiğini gören hastahane bekçileri bunun hastahaneden kaçtığını hatıra getirmek ve binâenaleyh takip etmek şöyle dursun, beyaz çarşafından adeta mezar kaçkını bir cadı olduğuna hükmederek, korkularından seslerini çıkarmazlar.

Seyyâre — Bir daha beni yeryüzünde görürlerse iki olsun! Jüpiter de emti'asına başka satıcı bulsun, diyerek şehirden dışarı kapağı atar.

Sandığı çalan mezarcılara gelince, mezarlıkta bir çukur kazıp sandığı gömerler. Şöyle ki, Jüpiter'in inâyetinden ölülerden başka kimse istifade edemez. İşte o vakitten beri ölüler mezarlarında âfiyettedirler.

O aralık şehrin bir mahallesinde dördüncü seyyâre : «Tûl-i ömr satarım! Tûl-i ömr isteyen yok mu?» nidâsiyle dolaşmaktaydı. Bu haber münteşir olunca, halk birbirine karışır. Zengin bankerin biri her türlü fedakârlık ihtiyarıyla şu malı yalnız kendisi edinmek için müdîr-i umûruna emir verir. Lâkin bu muhtekir bankerin kasd ü niyyeti anlaşılır anlaşılmaz, ahâli beyninde bir ihtilâl çıkar. Hükümet —o vaktin kanunu icâbınca— muhtekiri salb ile ihtilâli teskin eder ve her türlü inhisârı lağv sırasında tûl-i ömrü dahi, idama mahkûm olanlardan ma'dâ herkesin kudretine göre alıp satmasına müsaade gösterir. Bunun üzerine halk seyyârenin etrafını alarak :

— Başüstüne; lâkin öteki arkadaşlarımın sattığı emti'adan aldınız mı?

— Onlar ne satıyor idiler?

— Biri zekâ ve fetânet satıyordu.

— Hayır almadık.

— Biri iffet ve istikamet satıyordu.

— Hayır, almadık.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

— Öteki de sıhhat ve âfiyet satıyordu.

— Hayır, almadık.

— Öyle ise, teessüf ederim, ben de malımı size satamam. Zira, zekâsız, iffet ve istikametsiz, sıhhat ve âfiyetsiz tûl-i ömrün imkân ve lezzeti yoktur, diyerek sandığını kapayıp halkı başından def' eder. Sandığı kapadıktan sonra görür ki nümûne olarak tuttuğu üç asırlık kadar bir tûl-i ömr parçası elinde kalmış. Önünde durduğu hânenin penceresinde asılı bir kafeste bulunan papağana «karnın aç mı?» diye sualine, papağanın «açlığımdan ölüyorum» diye cevap vermesi seyyârenin hoşuna giderek elindeki tûl-i ömr nümûnesini verir; o da alır, yer.

İşte o vakitten beri papağanlar üç yüz yıl muammer oluyormuş.

Seyyâre papağanın tûl-i ömrü tatlı tatlı yediğini seyretmekte olsun, yanındaki mahallede «nâmus ve haysiyet» satan beşinci seyyâre malını zorla elinden almak üzere etrafını ihâta eden bir takım ayak takımının elinden kurtulmak için sandığın bir kenarına gizlemiş olduğu rütbe ruusları, nişan, üniforma, apolet gibi âlâyişli şeyleri çıkarıp üzerlerine atar. Halk bunları gerçekten «nâmus ve haysiyet» zannederek, herkes birer şey yakalayıp gider. Vâkıa seyyâre bu suretle hücum edenlerin ellerinden kurtulur ama işte o vakitten beri insanlar beyninde namus ve haysiyet bu şeylerden ibarettir zannı bâki kalır.

Rütbe ve nişan yağmasından müstefid olan halk öteki mahallede altıncı seyyârenin «esbâb-ı zevk ü telezzüz» sattığını işitince bundan da hisselerini almak üzere oraya müteveccih olurlarsa da yağmadan ellerine bir şey geçmeyen adamlar yağma-gerlerin böyle her şeye atılıp burunlarını soktuklarına ve her şeyi kendilerine hasretmek istediklerine hiddetle bir fesat çıkarır ve kargaşalık arasında seyyârenin elindeki sandığı çarparak yere düşürürler. Sandık parçalanıp içindeki «esbâb-ı zevk ü telezzüz», evlenme cemiyetlerinde yüz yazısı günü güveyi gelinin koltuğuna girip de odasına götürdükten sonra avdet ederken saçtığı ufak paralar gibi her tarafa dağılır. Halk birbirini kırarak kapışırlar. Bittabi herkes işine gelen ve kendi sinn ü mevkiine muvâfık olan «esbâb-ı zevk ü telezzüz»ü o kargaşalıkta bulamayıp artık eline ne geçerse onu alır. Şöyle ki :

Karılara — Ata, bisiklete binmek, kürek çekmek, sayd u şikâr etmek.

Erkeklere — Dantelâ ve ipekli kumaşlar.

Nikris olanlara — Raks etmek.

Meflûçlara — Gezmek.

Sağırlara — Musikî.

Körlere — Resimler.

İhtiyarlara da — Hırs ve tama' ile ibtilâ-yı şehvet isâbet eder.

Velhâsıl kimsenin ne şânına, ne arzusuna muvafık zevk esbâbı eline

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

geçmediğinden hiç kimse eğlencesinden memnun olmayıp, kabahati seyyâreye atf u isnâdla cümlesi homurdanmağa başlayınca bir belâya uğramamak için seyyare yağma-gerlerden malının parasını aramaktan vaz geçerek tabanı kaldırır, kaçar.

İşte o vakitten beri «esbâb-ı zevk ü telezzüz» hiç kimsede hâl ve mevki'ine yakışık alır surette değildir.

Altıncı seyyâre bu yağma-gerlerin elinden yalnız nefsini kurtarabilip şehirden dışarı firar eylediği sırada «nakd ü servet» satmağa memur olan yedinci seyyâreyi şehrin hâricinde yolun kenarında bayılmış, yatmış görünce imdadına koşarak bir hayli uğraştıktan sonra güç belâ ile ayıltır.

Yedinci seyyâre kendine gelerek, «âh, kardeş. Başıma gelenleri sorma! Şehre yaklaştığım sırada daha içeri girmeden taşıdığım malın «nakd ü servet» olduğunu ve akçe sattığımı duyan gürûh-ı halk üzerime hücum ederek malımı elimden aldıktan sonra beni bu hale koydular!» der.

O aralık diğer seyyâreler de şehirden çıkarak oraya gelirler. Cümlesi taaccüble : «Nasıl adamlar? Haydut mu, yankesici mi? Yoksa açlığından ölen halk mı» diye suallerine, yedinci seyyâre içini çekerek : «Hayır, ne gezer! Öyle sâika-i zaruretle fenâlık edenlerden değil, bilâkis milyon sahipleriydi» cevabını verir.

Seyyarât-ı seb'anın semaya avdetle memuriyetlerinin neticesini âmirlerine arz ve hikâye eyledikleri sırada Jüpiter hiddetle kaşlarını çatarak bir şey demez, sükut eder ise de Neptün ile Plüton, Jüpiter'e «biz sana demiştik» diye kahkahalar salıverirler.

(Lehçetü'l-Hakaayık ★ Seyyâreler, Haz. Necmettin Hacıeminoğlu, Dün - Bugün yayınevi, Ankara 1962, s. 37-54.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

VI

SEYAHAT JURNALİ'nden

Kelek

Bağdad'a gitmek üzere sipariş eylediğim «kelek» üç yüz bir senesi Eylül'ünün ikinci pazartesi günü (14 Eylül 1885) hazır olmuştu.

Diyarbekir'den aşağı Bağdad'a doğru Dicle nehri üzerinde seyahat edenlerin malûmu olduğu vechile «kelek» denilen keçi tulumlarından yapılmış bir nevi saldır. Tulumları nefesle şişirip yanyana bağladıktan sonra üzerine bahçıvan sırığı dedikleri ağaçlardan birer arşın fasıla ile sağlı sollu kirişler vaz' ederek onun üstüne de ince çubuklar dizip murabba'ü'ş-şekl bir sal teşkil ederler ki, ismi kelektir. Bu keleklerin kıt'ası nehir suyunun azlığına, çokluğuna göre olur. Meselâ bahar mevsiminde suların kesretine mebnî iki üç yüz tulumluğa kadar kelek yaparlar. Diyarbekir'den Musul'a kadar Dicle nehri bundan büyük keleğe mütehammil değildir. Fakat Musul'dan aşağı nehir vüs'at ve cesamet kesb eylediği cihetle, sekiz yüz ve bin tulumluğa kadar kelek yapılır. Bu kelekler suların çok zamanında nayii yük kaldırırlar. Bununla beraber tulumlar ancak bir karış kadar suya batar. Adi sallar gibi ziyade su çekmez. Suların az mevsiminde bile yüz elli tulumluk bir kelek bin beş yüz, iki bin kıyye kadar yük tahmîl edebilir.

Keleğin bâlâda tarif ettiğimiz tarz-ı inşâsına nazaran üzerinde insan oturup durabilir halde değil ise de, ekseri tüccâr malı nakl ettikleri cihetle yolcular emti'a denklerinin ve zahîre çuvallarının üstünde yatıp kalkarlar. Fakat suret-i mahsûsada kelek yaptıran seyyâhîn kelek ücretinin hâricinde bir kaç yüz kuruş sarfıyla keleğin üzerine gündüzün hararetinden ve gecenin rutubet ve burûdetinden muhafaza olunabilecek ve içinde barınacak kadar bir tente yaptırırlar. Bu tente altı düz tahta döşeli bir nevi çardaktan ibarettir ki, üzeri ve etrafı kaba kürt kilimleriyle örtülerek mahfuzca bir oda şeklinde olur.

Bir de kelek her vakit su üzerinde görülür ve hazır bulunur merâkibten değildir. Yolcu ve eşya zuhûrunda, bilhassa sipariş üzerine imâl olunur. Bunun da iki sebebi vardır. Biri tulumlar su üzerinde müddet-i medîde duramaz. Çünkü su kesiminden yukarı kalan kısmı tesir-i şems ü

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

havaya dayanamaz, çatlar. Binâenaleyh her bâr sulayıp bakmak ister. Diğeri de kelek yalnız suyun akıntısıyla akıp gider olduğu için gittiği yerden avdet edemez. Mevridinde bozularak ağaçları satılır ve tulumları karadan geri getirilir. İşte bu iki sebepten dolayı yolcu ve eşya zuhur edip de, suret-i mahsûsada ısmarlanmadıkça kelekçiler hazır kelek bulundurmazlar. Hattâ Diyarbekir gibi başlı bir şehrin önünden akan Dicle'nin bir yakasından diğer yakasına geçilebilmek için bile kelek bulunmaz. Gelip geçenler su müsâid ise piyade ve hayvanlı olarak geçit mahallerinden ve değil ise Diyarbekir'den yarım saat uzak bir yerde vâki kargir köprüden geçmeğe mecburdurlar.

Keleğin iki küreği vardır. Fakat bu kürekler keleği yürütmek için değildir. Boyna palası gibi dümen yerine istimâl olunur. (s. 28-29)

(.....)

Ertesi günü tekrar şehre çıkarak biraz dolaştığım sırada emirin hanesinin açık duran kapısından içeri bakmakta iken kapıcılık eden bir Arap «avlu derûnunda hayvanat-ı vahşiyye vardır, görmek isterseniz buyurunuz» diye davet etti ve ben kapıdan içeri girince kapıyı kapadı. Etrafıma bakarak ne göreyim? Avlunun bir köşesinde bağsız, zincirsiz bir dişi arslan yatıyor ve gözlerini üzerime dikerek korkunç korkunç bakıyor! Hayvanı görür görmez kapıya doğru fırladım ise de Arap bir eliyle kapıyı tutup diğer elini «bahşiş» diye uzattı. Arabın yüzüne bir kaç para atarak kapıyı açtırıp kendimi sokağa attım ve kapının karşısındaki dükkân sahiblerinin bana bakarak tebessüm etmelerinden bu yolda bahşiş verenlerin birincisi ben olmadığımı da anladım.

Vapura avdetimde (Turkuvaz) ın zâbitânı ziyaretimize geldiler. Birlikte öğle taâmı ettik ve bade't-taâm kumandan (Brekenbury) de gelmekle cümlesiyle veda ve saat on buçukta Hindistan'ın (Sind) kıt'asının en mühim şehri olan (Karaçi) ye müteveccihen Mesket'ten hareket eyledik. İki gün iki gece kara görmeksizin Bahr-ı Muhit-i Hindî'yi karşı yakaya geçip teşrin-i evvelin yirmi beşinci salı günü ale's-seher Karaçi limanına dâhil olduk.

Karaçi

Karaçi'nin limanı gayet cesîm ve mühimdir. Vapurun durduğu yakadan bir yelken kayığı ile bir çeyrekte gümrüğe civar büyük iskeleye çıktık. Şehir iskeleden uzaktır. İskele itibar olunan rıhtımın cesâmeti ve nıkāt-ı muhtelifesinde müte'addid vapurların yük alıp vermeleri ve demir-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yolu katarlarının amed ü şüdü şâyân-ı temâşâ idi. Karaçi günden güne kesb-i cesâmet ve tevessü' etmekte olduğuna mebnî iskele ile şehir beyninde yeni yapılmış cesîm ve âli binaları ve gayet vâsi' ve muntazam caddeleri hâvi olan bir mahalle-i cedîdeden mürûr ederek araba ile yarım saatte şehre vâsıl olduk. Şehir mahalle-i cedîdeden daha muntazam idi. Kısm-ı a'zamındaki hâneler sayfiye tarzında kâmilen bahçeler içinde ve yekdiğerinden fâsılalı olduğundan iki yüz bin nüfusu hâvi bulunan bu memleket bir iki kat daha ziyade nüfusu câmi gibi vâsi' görünüyordu.

Saltanat-ı seniyyenin fahrî şehbenderlik hizmetini ifa etmekte olan Karaçi muteberânından Hasan Ali Bahadır nâm zâtın hânesine gittik. Ali Bahadır bize pek ziyade ikram ve izzetten sonra akşam taâmına davet eyledi. Yol refikim Arif Bey'le beraber memleketin şâyân-ı temaşâ olan yerlerini ve bâhusus banyanların mabed-i kebîrlerini gezip dolaştıktan sonra saat on raddelerinde tekrar Hasan Ali Bahadır'la birleştik. Bizi arabasına alarak memleketin bahçesine ve kendi himmet ve gayretiyle vücûda gelmiş olan cesîm bir medrese-i islâmiyyeye getirip gezdirdi ve hânesinde mükemmel taâmdan sonra gece yine kendi arabasıyla ve mahdumlarından birinin refâkatiyle iskeleye gönderdi. Hasan Ali Bahadır'ın hanesinden iskeleye kadar yarım saat imtidad eden o güzel ve vâsi' caddelerin gazlarıyle iskelede yük tahmîl ve ihrâc eyleyen vapurların elektrik ziyâları şehrâyîn gibi memleketi tenvîr etmişti. İskeleden bir filikaya râkiben vapurumuza gelip gece limanda yattık.

Fırtına

Ertesi Teşrin-i evvelin yirmi altıncı Çarşamba günü bizimle mülâkat için vapura gelen Hasan Ali Bahadır'la vedâdan sonra öğle vakti limandan hareket eyledik. Karaçi'den Bombay'a vapurla kırksekiz saattir. Limandan çıkar çıkmaz başlamış olan fırtına gittikçe kesb-i iştidâd ederek gece o dereceye geldi ki vapurda ta'âm etmek şöyle dursun, dağlar gibi kalkıp da vapurun üzerine dökülen dalgalardan güvertede durabilmek ve yarım metro irtifa'ında dolmuş olan sudan kamaraya gidip de yatabilmek imkânın haricinde idi. Bir maşlaha sarınıp kamaranın merdiven ayaklarının üzerinde parmaklığa tutunarak oturdum kaldım. Merdiven başı köşk gibi mahfuz bir yer idiyse de vapura dökülen dalgalar bu köşkün kapısından içeri hücum eyledikçe (duş) gibi üzerimden ve başımdan geçerek aşağıya akmaktaydı. Kamaramın derununa girmiş olan suyun içinde yol sandığımın yüzdüğünü olduğum yerden görüyor idim. Vapurda Basra ve Muhammere'den tahmîl edilmiş yüz kadar at vardı. Şiddetli dal-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

galar bu biçâre hayvanlardan ara sıra bir ikisini alıp denize götürdüğünü merdivenin penceresinden müşâhede eyledikçe, dalgalar merdiven köşkünü de benimle beraber alıp götürecek diye fevkalâde bir havf ve haşyet içinde idim.

Kamaradaki yatakların başuclarında mantardan ma'mûl birer can kurtaran gömleği asılı idi. «Denize düşen yılana sarılır» kabilinden olarak bu gömleklerden bir tanesini giymek istediğim halde kamaradaki suların içinde yuvarlanıp boğulmak tehlikesi o gömleği almağa mâni olduğundan büsbütün hayattan ümidimi kestim. Vapur gark olur ise mantar gömlekle denizin üstünde kalanları Bahr-i Muhit-i Hindî gibi azîm ve cesîm bir denizde acaba kim görüp de kurtaracak idi! Öyle dehşetli ve ümitsiz bir hal içinde burasını ta'akkul edecek iktidar yoktu.

O gece ve ertesi Perşembe günü ile gecesi bu halde geçti. Daha ertesi Cuma günü şiddetli bir yağmur gelip havayı ve denizin dalgalarını bir az ta'dîl ve teskîn eyledi ise de yine vapur derûnunda meşy ü hareket kabil değildi. Bu fırtına ile gece yarısından evvelce Bombay limanının fenerleri göründü ve bir saat sonra limanın ağzında bekleyen bir vapurun delâletiyle içeri girebildik. Bugün öğle vakti Bombay'a muvâsalat edecek iken fırtınadan dolayı kırk sekiz saatlik mesafeyi altmış saatte kat' etmiş olduk. Bu mevsimde Bahr-i Muhit-i Hindî'de böyle şedîd bir fırtınanın zuhuru ve bâhusus tamam Ruz-i Kasım'a tesadüf eylemesi harikulâde bir garâibden idi. (Derûnunda sekiz yüz yolcu ile Karaçi'den hareket eden bir vapurun bu fırtınada gark ve nâ-bedîd olduğu mu'ahharen Bombay'da haber alınmıştır.)

Bombay

Bombay limanının ağzı dar olduğu halde içerisi gayet vâsi' ve tulânî bir göl gibidir. Bu gölün ortasında büyücek bir iki ada vardır. Limanın ağzını irae eden fener saniyede bir göz gibi açılır kapanır beyaz renktedir. Fakat vapurlar içeri girer iken rengini değiştirerek kırmızı olur. Bombay şehri limana girilince sol tarafta denize doğru çıkmış nîm-cezîre gibi bir burundan itibaren limanın boyunca bir sırt üzerindedir. Limanın sağ ciheti köylerden ibarettir.

Gece vapurdan bir filikaya râkiben (Apolobender) ismindeki iskeleye çıkıp iskeleden on dakika ileride ve yine o isimde bir otele indim ve fırtınanın bâis olduğu üç günlük halecan ile uykusuzluğa mebnî karnımın açlığına bakmayıp hemen yattım ve ertesi günü öğle vaktine kadar uyudum. Yol refikim Arif Bey atebât-ı âliyât ziyaretinden avdet eden Hindlilerden

vapurda rabt-ı râbıta-i ülfet eylemiş olduğu bir zatın hânesinde misafir oldu. Öğleden sonra Saltanat-ı seniyye'nin Bombay başşehbenderi İsmail Bey'in (Malabar Hill) denilen ve Bombay'ın bir nevi sayfiyesi itibar olunan mahalde vâki hânesine giderek kendisiyle görüştüm.

Bombay'dan Bahr-i sefîde giden vapur eksik değil ise de çektiğim fırtınanın dehşetiyle artık olur olmaz vapura binip de Bahr-i Muhit-i Hindî'yi bir kıt'adan öbür kıt'aya geçmeğe cesaret edemedim. Bâhusus buraya kadar gelip de Hindistan'ın şâyân-ı temaşâ olan şeylerini görmeksizin ve usul ve âdâtına kesb-i vukuf etmeksizin azîmet makul değil idi. (Pennensular) kumpanyasının bir hafta sonra hareket edeceği haber verilen cesîm bir vapuruna intizâren Bombay'da tevakkuf etmeği tercih eyledim.

Vapurda fırtına esnasında su içinde kalmış olan sandığımı açarak rutubet cezb eden bazı eşyayı kurutmak için oteldeki odama serdiğim sırada başşehbender İsmail Bey'in delil ve tercüman gibi hizmetimde bulunmak üzere tavsiye etmiş olduğu Bağdadlı (ismini der-hatır edemediğim) bir adam bu eşya meyânında bulunan ipekli bir İran seccadesini görüp «burada İngilizler bu seccadeye hayli para verirler. Eğer satmak isterseniz bazılarına göstereyim» dedi. Seccadeyi dört liraya almıştım. Tercümanın kırk, elli liraya doğru satılabileceğini söylemesine tama' ederek kendisine teslim eyledim. Seccade şurada burada dolaşarak Bombay'dan hareketim gününe kadar avdet etmedi ve yevm-i hareketimde «zâyi' oldu» cevabı alındı. Dâvâya, nizâ'a vakit yok. İsmail Bey de bu işten pek ziyade mahcûb olduğu için ihtiyâr-ı sükûta mecbûr oldum ama doğrusu şu dolandırıcılığın acısını hâlâ unutamadım. (s. 103-107)

(Seyahat Jurnali - İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a - sene 1300 ilâ sene 1304, İstanbul 1314/1898.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TEODOR KASAB

I. PİNTİ HAMİD'den 749
II. TAM MÜSTEBİD YAHUD İŞKİLLİ MEMO'dan 751

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I

PİNTİ HAMİD'den

DÖRDÜNCÜ FASIL

Yedinci Meclis

PİNTİ HAMİD — (Dışarıdan) Tutun! Tutun hırsızı! Tutun yetişin! Ev soyuyorlar! Adam öldürüyorlar! (İçeriye girip pencereye koşarak) Yangın var! Evimi yıktılar! Paralarımı çaldılar! Ocağıma incir diktiler!.. Acaba kimdir? Nerededir. Ne yapsam? Nereye gitsem?.. Allah! Allah yok mu bu dünyada canım? Var da bu hali nasıl görmüyor? Gökten nasıl ateş yağmıyor?.. Kimdir o? Hırsız burada mı? Dur bakayım! Buraya mı saklanmış? Oğlan ne yapıyorsun orada?.. Tut şunu! (Kendi kolunu tutar) Aman Allah aklım başımda yok! Kendimi kaybettim! Ne yaptığımı bilmiyorum. Ah! Paralarım! Paralarım! (Ağlar) Canımı ciğerimi sökdüler? Artık ben bu dünyada ne yapacağım? Parasız adam yaşar mı? Ruhsuz adam sağ kalabilir mi? Kansız vücud hareket eder mi? Ben ölüyorum! Ben geberiyorum! İşte öldüm! Geberdim! Canım çıktı. Cenazemi kaldıracak bir hayır sahibi yok mu? Hayır! Öyle değil. Paralarımı getirip de beni diriltecek yok mu, diyecektim! Ha? Ne dediniz?.. Kimse yok! Kimse! Kimse? Hangi dinsiz, hangi imansız, hangi Allah'tan korkmaz zâlim ise mücerred çoktan beri kolluyormuş ki ben şu edebsiz oğlanla kavga etmekte iken fırsatı kaçırmamış! Acaba kimdir?.. Gidip zabıtaya haber vermeli! Gelsinler! Evin adamlarını tutsunlar! Hapsetsinler!.. İstintak etsinler oğlumu da, kızımı da, hizmetkârları da... Beni bile istintak etmeli! (Halka) Vay vay! Bunlar ne toplanmış buraya? Bu ne kadar adam! Bütün İstanbul halkı işini gücünü bırakmış da seyre mi gelmiş? Kime baksam paramı o çaldı sanıyorum!.. Ne? Ne dediniz? Paramı çalanı buldunuz mu? Nedir o yukarıdaki şamata? Yoksa hırsız oraya mı saklanmış? Aman! Allah aşkına! Gördünüz ise söyleyin! Kimdir? Nerededir, yoksa aranızda mı?.. A zalimler ne bakıp bakıp gülüyorsunuz? Hiç sizde merhamet yok mu? Siz hiç böyle zehir içmediniz mi? Yoksa siz de ortak mısınız, aranızda paylaşacaksınız öyle mi? Eyvah! Bunun burası dağbaşı değil hemşehriler!

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Burası İstanbul'dur! Burada şeriat var! Kadı var, Hâkim var! Zabıta var! Hapis var! Zindan var! İşkence var! Bıçak var! İp var! Kazık var. Vallah billâh bütün İstanbul'u astırırım! Kestiririm! Kazıklattırırım! Eğer yine paramı bulamazsam kendim de çıkarım bir kazık başına vesselâm!

(*Pinti Hamid*, 5 fasıldan ibaret mudhike 1290/1873, s. 91-93.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II

TAM MÜSTEBİD YAHUD İŞKİLLİ MEMO'dan

BİRİNCİ MECLİS

Sünbül Hanım — Veli Baba — Dürdane

SÜNBÜL (Kaçarak ve babası arkasından kovalayarak) İstemem. İstemem. İstemem.

VELİ BABA — Ne halteder, istemezsin. Seni gidi utanmaz, arlanmaz seni. Sen benim efkârımı tahvîl edeceksin ha? Bakayım sen kim oluyorsun ki hükmümün altından çıkmak istiyorsun. İki dirhem beyninle babanın koskoca bir kantar beyni ile tartılacaksın öyle mi? Hakkında hayırlı olanı sen mi daha iyi bilirsin, yoksa ben mi? Kız, aklını başına topla, kemiklerini kırarım. Ben öyle naz maz istemem. (Huzzâra) Güya hanımefendi huyunu suyunu bilmezmiş. Ben sana herifin zengin olduğunu anladım, tahkik ettim diyorum. İşitmiyorsun? Yirmi bin kuruş iradı varmış. Dünyada bundan daha güzel, daha namuslu adam olabilir mi?

SÜNBÜL HANIM (Ağlayarak) Hı! hı! hı!

VELİ BABA — Ne o! Ne oldu? Bakar mısın şuna, bir de durmuş da utanmadan ağlıyor. Cinleri başıma toplama, seni fena ederim... Ama ne olacak? Yeni çıkma moda hanımefendiler... Allahtan korkmazlar. İnsanlardan utanmazlar.

SÜNBÜL HANIM — Efendim. Beni Safer Bey'e va'ad eden sen değil miydin? Senden izinsiz bir şey yaptım mı? Safer Bey'e var diye beni teşvik eden sen değil misin? Şimdi o olmaz, başkasına vereceğim diyorsun.

VELİ BABA — Ne olmuş? Va'd etmiş isek vermedik a! Şimdi ondan daha zengini çıktı. Safer Bey güzelmiş, benim ne vazifem! Zengin dururken güzelmiş diye adama kız verilir mi? Bilmezsen öğren, senin para dediğin çirkini bile güzellendirir. Hem parası olmayanda insaniyet de olmaz. Ama ötekini şimdi sevmiyormuşsun, nikâhtan sonra seversin, nikâhta kerâmet vardır. Senin muhabbet dediğin ba'de'n-nikâh zuhûr eder. Lâkin

kabahat sende değil, benim gibi köpekte ki emr edecek yerde durmuş da öğüt, nasihat veriyorum.

İşte sana arsızlık istemem diyorum. Ben öyle amurdan filândan anlamam. Bu gün görücüler gelecek, haydi göreyim seni, güler yüz gösterme de bak.

İKİNCİ MECLİS

Sünbül Hanım — Dürdane

DÜRDANE — Bu ne canım! Bu ne! Sen çıldırdın mı? Herkes koca diye ölür dururken sana koca veriyorlar da almak istemiyor musun? İşte dünya böyledir. Eline geçen kadrini bilmez, kadir bilenin eline geçmez. Ah ne olurdu sevâbına beni de bir kocaya veren bulunaydı. Alimallah naz maz değil, papuçsuz koşardım.

Geçen gün hoca efendinin söylediği gibi karı dediğin sarmaşığa, erkek dediğin ağaca benzer. Sarmaşık ağacına sarılmayınca büyüyebilir mi? Hoca efendinin sözü pek doğrudur. Kendimden kıyas ederim. Rahmetli sağken yanaklarım pancar gibi, kalbim de rahattı. Şimdi bir deri, bir kemik kaldım. Hey gidi günler. Hey gidi geceler... Kara kışta mangalsız yatardım. Şimdi ise ağustosta titriyorum, gel beni dinle, kocaya varmana bak. Dünyada gece yanında biri bulunmaktan lezzetli bir şey yoktur. Hiç değilse insan aksırınca bir hayr ola diyen bulunmalı.

SÜNBÜL HANIM — Canım hiç öyle şey olur mu! Safer Bey gibi bir civanı bırakıp da o çirkin herife nasıl varayım?

DÜRDANE — O da İzmit'e ne gidiyor? Şimdi İstanbul'u bırakıp da İzmit'e gitmenin mânâsı var mıydı? Kim bilir, bir başkasına mı gönül verdi, ne oldu?

SÜNBÜL HANIM — (Safer Bey'in resmini göstererek) Ah ne söylüyorsun? Şunun yüzüne bak bir kere, yaradana kurban olayım! Böyle melek simalı bir civandan hiç hiyânet memul olunur mu? Ah hele bak, aman bir şey oluyorum, üzerime fenalık geldi. Beni tut.

(Resim elinden düşer)

DÜRDANE — (Telaşla) Aman! Yetişin, kimse yok mu?

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ MECLİS

Sünbül Hanım — Dürdane — İşkilli Memo

İŞKİLLİ — Canım nedir bu şamata! Ne oldu!

DÜRDANE — Ne olacak, hanımefendi gidiyor.

İŞKİLLİ — Nereye gidiyor?

DÜRDANE — Canım nereye gidecek, ölüyor.

İŞKİLLİ MEMO — Ölüyor mu? Ne olmuş, kıyamet mi kopmuş? Ölüyorsa ölüyor, sen ne bağırıyorsun. Çekil oradan bakayım. (Sünbül Hanım'a) Hanım Efendi, ne oldu, öldün mü? O ne! Cevap vermiyor?

DÜRDANE — Aman sen şurada dur, ben gidip birini çağırayım da kaldırtayım.

DÖRDÜNCÜ MECLİS

Sünbül Hanım — İşkilli Memo — Kamer Hanım

İŞKİLLİ MEMO — (Elini Sünbül Hanım'ın göğsüne sokarak) Donmuş be! Dur bakayım nefes alıyor mu? Bir şey anlayamadım ama sağ zannederim.

KAMER HANIM (Pencereden) O ne! Şu herif bizimki değil mi? Kimi kucaklıyor. Vay seni ayansız köpek vay. Dur yanına geleyim de sana gösteririm.

İŞKİLLİ MEMO — Yazık be! Şunu ayıltmanın çaresi? Canım bu dünyada yaşayabilirken öteki dünyaya gitmekten de büyük divanelik olamaz. (Dürdane bir hamal getirip Sünbül Hanım'ı arkasına yükleterek birlikte giderler.)

BEŞİNCİ MECLİS

KAMER HANIM — (Yalnız) Vay! Gitmiş. Bakar mısın bir kere nasıl çabucak kaçtı. Ama akşam eve gelmez mi? Bir vakitten beridir yılan gibi soğuk durduğunun sebebini şimdi anladım. Meğer nafakamızı başkasına vererek bize oruç tutturuyormuş. Ne olacak, erkek değil mi, hepsinin boynu altında kalsın. Mubah olan şeyi sevmezler. İbtidâları arzu, muhabbet gösterirler. Sonra bir de bakarsın ki birdenbire soğurlar. Haramdan kısmet ararlar. Ah! Koca değiştirmek de gömlek değiştirmek gibi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

âdet olmalı değil miydi? Yalnız kendim için değil, Allah bilir, ekseri kadınlar da memnun olurlardı. (Sünbül Hanım'ın düşürdüğü resmi alarak) Ay! Bu ne? Ne güzel, ne a'lâ resim, dur bakayım.

ALTINCI MECLİS

Kamer Hanım — İşkilli Memo

İŞKİLLİ MEMO — (Kamer Hanım'ı görmeyerek) — Ölmüş zannettik ama sağmış. Bir saat sonra bir şeyi kalmaz, benden sağlam olur. O kim, bizim kaşık düşmanı değil mi?

KAMER HANIM — (İşkilli Memo'nun geldiğinden haberi olmayarak) Ne de güzel şey, lâkin resim güzel ama herif de güzelmiş. (İşkilli Memo yavaş yavaş gelip karısının omuzundan bakar.)

İŞKİLLİ MEMO — Bu kadar dikkatle baktığı acaba ne imiş? Vay bu resim bizim namusa ait bir şeye benziyor. Fena bir işkil yüreğimi tırmalamağa başladı.

KAMER HANIM — (Kocasını görmeyerek) Ben ömrümde böyle güzel görmedim. Bu resim etrafında olan altından pahalı olmalıdır. (Koklayarak) Oh, ne de güzel kokuyor!

İŞKİLLİ MEMO — Ne halt eder postal uyuyor mu? (Elini başına koyarak) Takındın değil mi?

KAMER HANIM — (Kocasını görmeyerek) Ah! Şöyle bir delikanlı muhabbet arz edecek olsa vallah insaf.

Ah! Rabbim ne günâhın sahibiyim ki böyle bir güzele düşmedim de suratsız, miskin, müseyyeb, menhus bir herife düştüm.

İŞKİLLİ MEMO — (Karısının elinden resmi kaparak) Seni gidi kaltak seni! Zevc-i muhteriminin namusunu payimal edersin ha! Anlaşılan beyefendi hanımefendi hazretlerinin mizac-ı şeriflerine muvâfık gelmemiş, öyle mi? Acaba sen benden iyi misin a kaltak! Ben almasaydım seni kim alırdı? Söyle bakayım şu boya, şu bosa, ay gibi surata ne özür bulursun? Benim için gece gündüz âh ü vâh çekmekten verem olanların hadd ü hesabı yok a kaltak! Ne oldun? İştihan kalmadı da kocanın maiyetinde bir de zenpare salatası mı istiyorsun?

(Tam müstebid yahut İşkilli Memo, orta oyunu, 1 fasıl 1324/1908-1909, s. 4-12.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İNDEKS

—A—

Abbasiler 269; Abbasîye 516; hilâfet-i — 519
Abdullah Paşa 70
Abdurrahman 281, — Gazi 279, 281; Gazi — 281; Kara — 279, 280, 281
Abdurrahman-ı sâlis 148
Abdülaziz Han (Sultan) X, XIII, 1, 110, 117, 121, 127, 149, 373, 504, 615, 624, 625, 670; asr-ı Aziziyye 575
Abdülmecid (Sultan) 142, 373, 376; — Han 105, 121, 122, 149, 643
Abdülhak Hâmid XI, XIII, XIV, 164, 302, 308, 315, 349, 379, 380
Abdülhak Hüseyin 313
Âb-ı sükûn (cezîresi) 360
Acem 91, 186, 188, 189, 191, 312, 326, 339, 340, 517, 601, 677; — evzânı 312; — mukallidliği 329; — paşmağı 485; — sâzendegâhı 638; — şivesi 46; — taklidi 369; — tarihleri 270; — vezni 312; âsâr-ı — 57; etvâr-ı — 67; evzân-ı — 311; hayalât-ı — 353; tarz-ı — 325
Acemâne 314, 459
Acemistan 515
Acemler 46, 280, 316, 699
Ada (İstanbul) 717, 718
Âdem 28, 165, 378, 379
Afrika 62, 146, 229, 502
Âgâh Efendi 600, 603, 624
Agésilas (Corneille) 311
Agob (bk. Güllü Agob)
Ahbâr-ı garîbe (Diyojen'den) 685, 707
Ahfeş 148
Ahkâm-ı Adliyye kitabı 502
Ahlak-ı Alâî 161
Ahlâk risalesi (Feridun Bey) 518
Ahlat 270, 361, 364
Ahmed (bk. Hazret-i Muhammed) feyz-i Ahmedî 72; şeriat-ı Ahmediyye 83
Ahmed Bey (Kandillili) 156
Ahmed Bey (Mahmud Nedim Paşa'nın biraderi) 607, 609
Ahmed Efendi 712
Ahmed Paşa 55, 328, 329, 332, 340
Ahmed Paşa (vezir-i sânî) 482, 483, 484
Ahmed, Sultan 500
Ahmed bin Arab Şah 507
Ahmed-i Evvel, Sultan 65, 482
Ahmed-i Sâlis, sultan 95; — devri 220
Ahmed Midhat Efendi XI, 613
Ahmed Vefik Efendi (Paşa) XI, 509
Ahterî 307
Ahval-i Cengiz Han ve Aksak Timur 510
Aile (N. Kemal) 163, 246
Akadimus 147
Akçakoca 279
Akdeniz 127, 425; — adaları 108, 544
Akhisarî Hoca 503
Akif, Akif Bey (N. Kemal) 164 308, 349, 350, 360, 425
Akif Paşa 189, 619
Aksu 681, 682
Ak Sultanlar 360, 361
Akşemseddin 292
Akşit, Oktay XV
Akyüz, Kenan 182, 397, 407, 424
Alâaddin Paşa 241
Alamut 361
Alınca Han 673, 674
Âli (üdebâdan) 374
Âlî 48; — tarihleri 270
Ali, Hz. 29, 152, 519; yetîmân-ı Ali 174
Âli Bey XIV, XV, 612, 616, 715
Ali Aydemir 501
Ali bin'el-Rûmî 501
Ali Çelebi 518
Âli Fuad Bey 305
Âlihetü'l-beyan 330
Âlihetü'l-hüsn (Venüs) 254

Ali Kemal 629, 630
Ali Kuşçu 500, 501
Âl-i Osman 488
Ali Paşa (I. Murad'ın sadrazamı) 283, 284
Âli Paşa (Emin) 80, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 142, 143, 144, 304, 540, 571, 601, 623, 624, 625, 642
Ali Selânikî 516
Ali Suavi XI, XII, XIII, XIV, 495, 541, 570, 571, 600, 603
Ali Şîr Nevâyî, (Mîr) 51, 63, 345, 509, 510, 511, 661
Alman 502; — edîbi 317; — lisanı 503, 611; — seng-traş 648
Almanca 503
Almanlar 225, 317, 359, 586
Almanya 8, 94, 152, 199, 213, 218, 243, 353, 360, 586, 587, 647, 663, 697; — ahâlisi 107; — felâsifesi 503; — Fransa muharebesi 625; — hükemâsı 195; — imparatorluğu 273; — kahvesi 707; — mektepleri 313; — üdebâsı 317; Almanyalı 236; — seng-traş 647; Almanyalılar 539
Alparslan 499; — vakti 509
Alparslan, Ali XV
Amasya 34, 114, 126, 515; — mutasarrıflığı 109
Amazon 691, 703; — askeri 699; — taburları 700
Amazonlar 691
Âmentü 92
Amerika 76, 93, 94, 107, 199, 215, 232, 235, 236, 534, 587, 661; — esirleri 572; — zürâ'ı 242; Memâlik-i müctemi'a-i — 511; Amerikalı 236
Amu suyu 677
Anadolu 46, 94, 95, 96, 98, 102, 113, 114, 141, 153, 215, 283, 287, 497, 675, 676; — ahalisi 114; — askeri 288; — Türkçesi 661
Anadolulular 132
Anbar 519
Andera (adası) 547
Ankara 182, 302, 304, 305, 381, 397, 407, 424, 733, 741; — hadisesi 273
Antere 313
Anti-Hasonistler 701, 702, 703
Apolobender 745
Arab (Arap) 45, 52, 54, 184, 185, 186, 188, 189, 214, 234, 273, 277, 312, 339, 340, 345, 420, 439, 504, 513, 514, 515, 516, 517, 519, 601, 652, 677, 699, 743; — hükûmeti 516; — kitapları 500, 501; — köle 308; — lisanı 506, 515; — Lugat ve hattı 519; — lugatları 512; — saltanatı 273; — sâzendegâhı 638; — tarihleri 270; — ulûmu 515; aruz-ı — 370; âsâr-ı — 52, 326; belâgat-ı 70; efkâr-ı — 58; etibbâ-yı — 145; evlâd-ı — 515; evzân-ı — 52; fuzelâ-yı — 145; kavm-i — 353; lisan-ı — 46, 91, 186, 324, 659; lugat-ı — 692; medeniyet-i — 649; müverrihîn-i — 272; şi'ir-i — 60; uzemâ-yı — 271; üdebâ-yı — 280
Arabça (Arapça) XV, 47, 501, 507, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 555, 599; — lisan 556
Arabî 46, 57, 54, 92, 186, 188, 189, 190, 307, 311, 318, 320, 321, 341, 345, 511, 513, 514, 515, 516, 517, 522, 523, 541, 544, 659, 660, 661; — gazete 93, 560; — hattı 518; — imlâ 48; — kavâidi 661; — kitâbet 519; — kitaplar 558; — lisan 58, 502, 513, 514, 540, 541; — müellifler 507; — tefsîr 516; — vezin 329; hatt-ı — 519; hurûf-ı — 519; nazm-ı — 70; sarf u nahv-i — 664; şi'ir-i — 326; şîve-i terkib-i — 555
Arabistan 130, 152, 215, 225, 514, 519; — eyâlâtı 229; — halkı 226
Arabiyye — lügat ve ıstılahlar 566; âsâr-ı — 190; eimme-i — 499; evzân-ı — 329; hutût-ı kadîme-i — 519; kavâid-i — 189; kelimât-ı — 189; lugat-ı — 46, 560, 590; ulûm-ı — 560, 662, 663; arabiyyü'l-ibare 555
Arablar (Araplar) 5, 45, 52, 136, 215, 216, 313, 324, 501, 514, 645, 672, 677
Araplık 215
Ârâ-yı felâsife (İbn-i Sina) 146
Arif (bk. Arif Efendi)
Arif Bey 744, 745
Arif Efendi (Şeyhülislam) 624
Arif Efendi (şâir) 309
Arif Hikmet Bey (Hersekli) 338, 377, 378
Arif'in Hilesi (bk. *Şerifin Hilesi*)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Arifî Paşa 305
Aristidi baltacı 140
Aristo 142, 147, 270, 370, 498, 502, 534, 544, 548; — hikmeti 498; — felsefesi 498
Aristotalis (bk. Aristo)
Arnavut 186, 214, 424; Arnavutlar 136, 335, 424
Arnavutluk 386
Arnavutköyü 127
Arzak Sultanlar 360, 361
Âsâf 42, 142
Âsârü'l-bilâd (Kazvinî) 499
Ashâb (kabr-i) 176
Âsım 67
Âsım (şeyhülislâm) 70
Âsım Bey (N. Kemal'in babası) 603
Âsım Efendi 518
Asiatic Society (bk. Encümen-i Dâniş-i şarkî)
Âsitâne (bk. İstanbul)
Aslı ile Kerem 347
Asmalımescit sokağı 599
Astarhan 510
Asuriyye (tevârîh-i) 271
Asya 146, 197, 228, 229, 230, 502; — kıt'ası 587, 661, 672
Aşık Kerem 50
Aşık Ömer 50, 157, 160
Ata Beg 368
Atabek 63
Atâ Bey 362
Atâyî (Bk. Nev'î-zâde Atâyî)
Âtıf Bey (musika miralayı) 606, 607
Atina sefiri 109
Atlas 651
Atlı (Yılsalı) Han 673
Atsız (Aksur) Han 673
Avâmil 92
Avar 497
Avare, L' (Molière) 613
Avnî Bey (Yenişehirli) 338
Avrupa XII, XIII, XIV, 4, 8, 9, 11, 76, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 102, 103, 105, 107, 109, 110, 111, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 132, 134, 135, 141, 146, 147, 161, 191, 193, 197, 200, 204, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 227, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 243, 272, 273, 274, 288, 291, 294, 301, 302, 311, 317, 321, 322, 323, 324, 333, 340, 344, 349, 352, 353, 356, 359, 497, 498, 500, 501, 502, 504, 505, 517, 524, 529, 530, 535, 540, 553, 568, 586, 587, 588, 591, 603, 604, 608, 609, 612, 622, 623, 625, 637, 645, 647, 649, 650, 661, 664, 665, 672, 681, 683, 689; — akademileri 519; — akvâmı 225; — devletleri XII, 4, 9, 90, 106, 111, 115, 116, 120; — diplomatı 642; — ehl-i siyaseti 533; — etibbâsı 146, 147, — fabrikaları 106; — familyası 112; — fikri 318, 319; — gazeteleri 111, 692; — hattı 520, 521, 522; — hükemâ ve müverrihleri 645; — hükemâsı 502; — istikrazları 138; — kitapçıları 542; — kitapları 535; — lisanı 61; — lisanları 501, 509, 511, 521, 546; — marifetleri 502; — mektepleri 669; — memâliki 147, 510; — meta'ı 108; — milletleri XII, 7, 101, 359, 577, 582, 588, 672; — muhakkikleri 501; — müellifleri 364; — nümismatları 608; — politikası 220; — sarrafları 123; — şâirleri 358; — tarihleri 270, 274; — tüccarı 106, 108; — ulemâsı 500, 503; — ulûmu 502
Avrupalı 116, 324; — encümenler 541; — müverrihler 504; — siyasiyyûn 536
Avrupalılar 2, 5, 7, 83, 84, 95, 102, 103, 106, 108, 113, 121, 140, 218, 234, 271, 323, 324, 347, 500, 502, 505, 510, 520, 523, 524, 529, 540, 544, 572, 577, 581, 588 672, 699, 670
Avustralya 198, 661
Avusturya 10, 79, 96, 213, 220; — devleti 8, 9, 384; — imparatoru 111, 119
Avusturyalı 4
Ay (bk. Ay Han)
Ayasofya 135, 482, 483, 611
Ayastefanos 289
Aydemir (bk. Ali Aydemir)
Aydos 281; — hisarı 279; — muhafızı 280
Âyete'l-Kürsî 516
Âyet-i nazar 516
Ayetullah (bk. Ayetullah Bey)
Ayetullah Bey (Suphi Paşa-zâde) 608, 609, 610
Ay Han 679
Âyîne-i Vatan 590, 591

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Aykıran Müren (Yenisey) 673
Aynalıkavak (muâhedesi) 95
Aynî 339
Ayvansaray 289
Ayyar Hamza (Âli Bey) 685, 712, 715, 720, 723
Azak kalesi 220
Azerbaycan 361, 363, 661, 677; — Türkçesi 661
Azliyye (Nâbî) 66
Azmi Bey (kapı kethüdası) 604
Aznif kadın 712, 713
Azrail 261, 622, 633, 640

—B—

Baba-Tağî 555
Bâbıâli 33, 45, 48, 76, 77, 79, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 99, 109, 113, 114, 118, 120, 121, 132, 135, 136, 138, 338, 342, 382, 569, 601, 602; — kitâbeti 518; — memurları 139
Bâb-ı Seraskerî 604
Bâb-ı Fetvâ 103
Bâbî 86
Babil 312, 672
Babilon (bk. Babil)
Babür (sultan) 509
Bâbüriyye (Devlet-i) 301
Babür-nâme 499
Bachelet, mösyö 529
Bağdat 22, 146, 333, 361, 515, 611, 664, 742, 746; taht-ı — 361
Bağdatlı (bir adam) 746
Bahâyî 68
Bahçekapısı 123, 335, 604
Bahr-i Hazer 672, 680
Bahr-i muhit 198; — adaları 249
Bahr-i muhit-i Hindî 743, 745, 746
Bahr-i Sefid 746
Bahriye Mektebi 607
Bâkî 45, 57, 64, 336, 476, 477
Bâkî Divanı 503
Baktria 672, 681
Balat kapısı 289
Balıkpazarı 605
Balkan (tarihi) 667
Balkanlar 657, 667
Balkanlardan Ric'at (Süleyman Paşa) 657, 667
Baloglog (tabib) 133
Baltaoğlu 291
Barak Hâcib 361, 362, 367, 368, 446
Basiret 215, 228, 229, 230
Basra 148, 744
Basriyyûn 148
Başkurt 681, 683; — kabâili 676; — tarafları 683
Batavya 539
Batı XV
Baydu Han 673
Bayezid (şehzade-i evvel) 273, 282, 283, 284; Sultan — vakti 518
Bayezid câmi'i 703
Bayezid kütüphanesi 660
Baykara (bk. Hüseyin Baykara)
Bayle 629
Bayram (Paşa) 66
Bebek 119, 120
Bedâyi' 595
Bedâyi'ü'l-inşâ (Mustafa Reşid) 656
Bedâyi'ü'l-vasat (Nevai) 509
Bedehşan 677
Bedesten 108
Bedr (savaşı) 176
Bedreddin-i Amid 367
Bedri 303
Behçe (Es'ad Efendi) 510
Bekrî 556
Bektaşiler 544
Belçika 213, 215, 218
Belgrat 121; — kalesi, kaleleri 116, 220
Belgrat köyü, — ormanı 609
Belh 515, 676
Belîg 451
Belleten 648
Belly 498
Belnesye 148
Bengal (Encümen-i Dânişi) 539
Benî İsrail 688
Benî Ümeyye 519
Benkolen (encümeni) 539
Berlin 503, 635, 647, 648, 649; — Encümen-i Dânişi 209
Berliner Tagblat 317
Berlin mektubu (Sadullah Paşa) 635, 649

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Beşiktaş 110
Bevlan 519
Beydavî, Beyzavi 93, 540; — Tarihi 679
Beykoz 609
Beyoğlu 292, 457, 581, 585, 599, 612, 702; — bahçesi 694
Beyt-i Harem 170
Bilinçe (Yalanca-Yılınca) Han 673
Billurî Mehmed Efendi 130
Bina 92
Birader-i cennet-makar (bk. Abdülaziz Han)
*Bir gazinoda (Diyojen'*den) 685, 710
*Bir mahalle kavgası (Diyojen'*den) 685, 705
Bizans gazetesi 707
Bizantiya 503
Bizantiyo hükûmeti 135
Bogados 289, 293
Boğaziçi 110, 120, 155, 251, 288, 458, 466, 480
Boileau 311
Bolulu 622
Bombay 539, 744, 745, 746; — Encümeni 539
Bordiyano 699, 701, 709
Bosna 109; — kralı 282, 284
Bosphore (vapuru) 602
Boşnaklar 114, 136
Bourrée (Fransa sefiri mösyö) 603, 690
Boyé 504
Bozok 678
Brahe, Tycho 502
Brahmenî (lisanı) 540
Brekenbury 743
Brisebarre, mösyö 501
Bru, kont 382
Bruno, Giordano 544
Brunswick, mösyö 688, 689, 700
Buffon 621
Buğdan (Ulah-) 121
Buhara 345, 445, 509, 515, 676, 677; — felsefesi 500; — hükümdarları 676; — mektebi 498; — -yı sagîr 681, 682
Buharalı 186
Buharî 498; — Hazretleri 598
Buka (Boğa-Yuka) Han 673
Bukrat 145, 498
Bulgar 82, 214, 497; — engizisyonu 668; — havenesi 667; — komitesi 217
Bulgaristan 113, 130, 503
Bulgarlar 86, 306
Bulgarya (bk. Bulgaristan)
Burak 65
Burak Hâcib (bk. Barak Hâcib)
Burhan 188, 189, 345
Bursa 126, 515, 664; — ihramları 106; — kadısı 284
Buyana 418
Bürhaniyye 207
Büyükada 666
Büyükdere 221, 609
Büyük Hungru memleketi (bk. Başkurt)

—C—

Ca'ber 270
Ca'de 29
Cafer 488
Caferî, Caferiler 86, 230
Cafer müteveḳkil 520
Câhiliyye devri 258; — şâirleri 327
Câmi 63
Câmi'ü's-sagîr, 540
Câmi'ü't-tevârîh (Fazlullah Vezir) 510
Carbonari 610; — cemiyet-i inkılâbiyyesi 609, 610; — esası 610; — nizâmâtı 609
Cassini 502
Castel 503
Ceberiyye (mezhebi) 207
Cebrail 322, 327, 696
Celâl, Celâleddin Harzemşah 164, 308, 310, 360, 367, 368, 372
Celâl, Celâleddin, Celâleddin Harzemşah 270, 350, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368
Celâleyn 516
Celâlî (beliyyesi) 267
Celâl Paşa (Ferik) 615
Celâl-zâde 518
Cem 29, 35
Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye (matbaası) 695, 704
Cemiyet-i Şarkiyye 500
Ceneve (mukavele-nâmesi) 667
Ceneyizliler 288, 293
Cengiz 19, 300, 360, 361, 362, 363, 364, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 507; — âdemi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

445; — in yasası 447; — kanun-nâmesi 509; ahfâd-ı — 679; tavr-ı Cengizâne 299; töre-i — Hânî 507
Ceride, Ceride-i Havâdis 132, 133, 346
Ceride-i Askeriyye 303, 624
Cevâib, El-Cevâib 93, 560, 569, 571
Cevâmi'ü'l-ilmü'r-riyazî 540
Cevdet 337
Cevdet Paşa 648, 660
Cevherî 498, 499
Cevrî 72
Ceyhun 229, 681
Cezayir 242; — vak'ası 689
Cezayirliler 233
Cezmi 164, 471, 494
Champillion 539
Champs de Mars 637
Chao Kao 680
Chassy 539
Chateaubriand 211, 317, 504; — sokağı 541
Châteauneuf Reşad Bey 622, 623
Ch'i (emâreti) 679
Chou sülâlesi 679
Cibrîl (bk. Cebrail)
Cid, Le (Corneille) 311
Cidde 116
Cihan-nümâ (Kâtip Çelebi) 503, 546
Cihangîr (Sultan) 301
Cinna (Corneille) 311
Ciyakomo 147
Cizvit papazları 707
Clarendon, Lord 80
Claparet 539
Colbert 539
Consulat et L'Empire (Thiers) 698
Copernic 203, 311, 502
Corneille 311, 350, 359, 622
Courrier d'Orient 581, 599, 600, 605, 624, 688, 689, 690, 707
Cromwell (V. Hugo) 306
Cud 497
Cumhuriyet devri XIV
Cüneyd 553
Cürcânî 529, 530
Cürcaniler 499
Cüstiyen 497

—Ç—

Çagatay 510; — lisanı 54, 509; — tâifesi, tâifeleri 507, 508; lisan-ı — 509
Çagatayî (lisanı) 499
Çağatayca 661
Çaldıran (muharebesi) 301
Çamlıca 452, 454, 457
Çandarlı Halil 152
Çanta 304
Çarşıiçi 457
Çelebi Sultan Mehmed 241
Çerkes 571; — dağları 153; — kızı 308; — köle 160; — ümerâsı 299
Çerkesler 130
Çiçek pazarı 695, 704
Çiçeron 270
Çi Çi Tang 681
Çi Han 507
Çin 193, 196, 200, 201, 224, 274, 301, 316, 333, 339, 352, 497, 506, 673, 675, 679, 680, 681, 682; — fağfuru 506; — hânedanı 274; — harfleri 497; — hükemâları 509; — hükümdarı (Mam) 682; — hükümdarlığı 274; — kalemi 506; — lisanı 497, 506, 511; — müverrihleri 497, 507, 679; — sâzendegâhı 638; — sülâlesi 680; — tarihleri 507; hakan-ı — 679, 682; hıtta-i — 680; lisan-ı — 511; sedd-i — 680; sülâle-i — 672
Çince 511, 523
Çiniyye asâkir-i — 679; eyalât-ı — 679, 681; hükûmet-i — 681, 682; hükûmet-i garbiyye-i — 681; idare-i — 682
Çinliler 234, 301, 497, 672, 679, 680, 681, 682, 83
Çingeneler 136, 151
Çörçil (Churchill) 132, 133
Çuhacıyan 613
Çuvaş 498, 508
Çürçüt (bk. Çin) 675
Çürüksu 437; — nun dağları 426

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

—D—

Dağ (Bk. Dağ Han)
Dağ Han 678
Dağıstan 135, 152, 661; — türkçesi 661
Dahhâk 19
Dahhâk İbn Aclân 519
Dahiliye (A. Suavî) 495, 589
Damad Halil Paşa (kapudan-ı esbak) 155, 156
Danimarka 213
Darb-hâne, Darb-hâne-i Âmire 375
Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî 97
Dârsun (?) 497
Darülfünun 237
Dârülmuallimin 237
Daruşşafaka 664
Davids, Lumley 500, 502, 511
Dâvûd 165
Davud Paşa 135
Deâvî Nezareti 86, 109, 114, 132
Dede (bk. Şeyh Galib)
Deguignes, mösyö 679
Delacroix (gazetesi) 698
Deli Hikmet 169
Demirbaş (Charles) 220
Demirkazık 675
Deniz, Deniz Han 678, 679
Der-saadet (bk. İstanbul)
Derviş Mehmed 517
Derviş Yakub Paşa 334
Derviş Yunus 124, 378
Deşt-i Kıpçak 676, 680
Devlet-i Aliyye (bk. Osmanlı Devleti) 5, 46, 76, 80, 84, 85, 88, 90, 93, 95, 96, 97, 100, 102, 105, 110, 112, 113, 119, 121, 129, 132, 134, 135, 136, 143, 213, 215, 218, 219, 220, 221, 228, 241, 242, 274, 291, 373, 583, 584, 707; — murahhası 143; — müverrihleri 321; — -i Osmaniye 148; teba'a-i — 83, 89
Devr-i İstilâ (N. Kemal) 294, 301
Deylem râyeti 501
D'Herbelot 322, 679
Dımışkî 375
Dırama 667
Dickens, Charles 347
Dicle 742, 743
Diez 503
Dip Yavkuy Han 673
Divan (Nevaî) 661
Divan-ı Ahkâm 76
Divan-ı Aydemir 501
Divan-ı gazeliyat (Nevaî) 509
Divan-ı Lügaati't-Türk (Kaşgarlı Mahmud) 507
Divanü'l-edeb (İshak) 498
Divrikli Fahreddin 510
Diyarbekir 102, 742, 743
Diyojen 231, 687, 688
Diyojen XIV, XV, 685, 687, 688, 696, 702, 706, 707, 708, 711, 713
Dokuz Uygur 682
Dolab 340
Dolmabahçe 292
Dostpatyan Efendi 712
Dördüncü Murad (bk. Murad-ı Râbi')
Dua-yı fütüvvet 92
Duhter-i Hindû (A. Hâmid) 349
Dumas, Alexandre 306, 317, 347, 378, 379
Durusoy, Orhan XV
Duvalmie, Dük 82, 83
Dürder, Baha 730
Dürer 555
Dürziler 86, 136
Düstur 46, 47, 583
Düstûrü'l-İnşa 517
Dütasi, Garsin 503
Düzdan (Tâife-i) 551
Düzd-zâde 551

—E—

Ebu Abdullahü'l-Beridî 274
Ebu Ali Hüseyin İbn Sina 146
Ebubekir, Hz. 29, 152, 593, 761
Ebucehl 447
Ebu Hanife 152, 516
Ebu'l-Baka 513
Ebu'l-beşer (bk. Âdem)
Ebu'l-Esvedi Düeli 519
Ebu'l-Ferec Cevzî 507
Ebu'l-feth Sultan Mehmed (bk. Fatih Sultan Mehmed)
Ebu'l-Fida 272, 362, 363
Ebu'l-Gazi Bahadır Han 509, 679

Ebu'l-Kasım El Muktedi Biemrullah 507
Ebu'l-Kasım Halef İbn Abbas 146
Ebu'l-Velid Muhammed İbn Rüşd 146, 320
Ebu Mansur Mâturîdi 498
Ebu Sâlihü'l-Mansur İbn Nuh İbn Nasr İbn İsmail 145
Ebussuud 56, 91, 152, 332, 516
Ebüzziya Tevfik XIV, 164, 235, 309, 313, 317, 597, 615, 635, 638, 642, 644, 645, 646, 650
Ebüzziya Tevfik Bey Biraderime (N. Kemal) 164, 317
Ehyât-ı Müzehhebe (Filalaus) 544
Ecel-i Kaza (E. Tevfik) 597, 612, 614, 631, 634
Ecole de Saint-Cyr 669
Ed-Dürretü'l-Mudîa (Zeynelüddin Aynî) 510
Edhem 19
Edirne 287, 288, 664, 667; — muâhedesi 96
Edirnekapısı 293
Efkâr-ı Umumiyye (N. Kemal) 163, 239
Efke 157
Eflâtun 147, 498, 530, 534, 544; — felsefiyât-ı kadîmesi 547; felsefe-i — 548
Efrâsiyâb 294
Eğridere 107
Eğrikapı 290
Ehâdis-i Nebeviyye 371
Ehl-i Salîb 294; — âfeti 353
Ehl-i Salîb Tarihi 305
Ehremen 26
Ekrâd (bk. Kürtler)
Ekrem, Ekrem Bey (bk. Recaizâde Mahmud Ekrem)
Ekrem (Ali-) 313
El-ahkâmu's-sultaniyye (Mâverdî) 214
El-câmi (Ebu Bekîrü'r-Râzî) 145
Elenos, Elenozlar 497, 502
El Hâkimu huvallah (A. Suavî) 495, 525
El-ilmu'n-nâfi' (L. Davids) 500
El-İnfitar sûresi 264
El-İtkan fi ulumi'l-Kur'an (Suyûti) 513
El Kasım İbn Rebi' 148
El-kavlu'l-mühezzeb fi beyâni mâ fi'l Kur'an mine'r-Rûmiyi'l-mu'arreb (Halebî) 513
El-Kur'an (D'Herbelot) 322
El-malumâtu'l-Şarkiyye (Volasen) 539
El-medinetu'l-fâdılatu (Farabi) 498
El muktefi (zamanı) 146
Emeviyye (mülûk-ı — 148; zaleme-i — 242)
Emile (J.J. Rousseau) 160, 161
Emîr Nevruz 164, 285, 286
Emîr Nevruz mukaddimesi (N. Kemal) 164, 285, 286
Emir Nuşteki 367
Emmanuel, Victor 9, 702
Emrem Yunus (bk. Derviş Yunus)
Emrullah-zâde 515
Emsile 555
Encümen-i Dâniş 540, 623
Encümen-i Dâniş-i Şarkî 495, 539, 541
Encümen-i ülfet (Diyojen'den) 685, 709
Enderun, 149; — -ı Hümâyûn 606
Endülüs 90, 146, 147, 148, 236, 273, 353; — ulemâsı 510, 515
Endülüs Tarihi (Ziya Paşa), XIII, 13, 145, 148, 619
Enisü'l-müşerrihin 540
Enverî 326
Erdişir 300
Ergenekon 674
Ermeni 82, 86, 134, 135, 136, 214, 612, 666; — ayvaz 373; — hurûfâtı 580; — mektebleri 93; — milleti 94; — müşirleri 86; — seng-traş 648; — tiyatrosu 612; — Türkçesi 612
Ermenice 581, 583, 612
Ermeniler 86, 136,
Ermenistan 677; — dağları 672; eski — hükûmeti 135
Ertuğrul, Gazi Ertuğrul 270, 280, 281
Erzurum 338, 601, 631, 664
Erzurumlu (Nef'î) 337
Es'ad Bey 617
Es'ad Efendi (Şeyhülislâm) 510
Esâmi-yi büldan (Sipahî-zâde) 510
Eslem 519
Esprit 699, 707
Esruşne 499
Es-seyyid eş-şerîf 537
Eşbah 540
Eşref-i Eyyubî, Melik 367
Eşref Paşa 374
Etrâk (-ı kadîme) 672; kabâil-i — 680

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Et-ta'rif (İbn Abbas) 146
Et-Tevbe sûresi 283
Evkaf Nezâreti 601
Evranos Bey 283, 284; Evranoslar 152
Evrâk-ı Perişan (N. Kemal) 164, 287
Eyüp 604
Eyvâh (A. Midhat) 613
Eyyub (Peygamber) 28

—F—

Fahreddin (-i Râzi) 152
Faik Memduh Bey 388
Farab 499
Farabî, Ebunnasr 498
Farisî 51, 52, 54, 56, 57, 58, 67, 158, 159, 186, 188, 189, 321, 327, 328, 329, 330, 341, 345, 511, 512, 514, 535, 659, 660, 661; — imlâ 48; — kavâidi 661; — lisanı 502, 511, 540, 541; kavâid-i — 664
Farisice 517
Farisiler 497
Farisiyye — lügat-ı — 590
Farisü'l-Arab 514
Farmason 707; — cemiyeti 544
Fars 497, 499, 515, 520, 535, 672; — lisanı 506, 513, 515; — lugatları 512; — padişahları 673; eski — 535; hükemâ-yı — 535; lisan-ı — 659
Farsça XV, 334
Farslılar 672
Faruk (bk. Hz. Ömer)
Fas 93
Fatih (bk. Fatih Sultan Mehmed)
Fatih Sultan Mehmed 90, 164, 242, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 299, 502, 504
Fatin 315
Fatin Efendi 160
Fatin Efendi Tezkiresi 131
Fazıl Alemu'd-din 501
Fazıl Mustafa (bk. Fazıl Mustafa Paşa)
Fazıl Mustafa Paşa XII, XIII, 1, 11, 130, 599, 600, 603, 615
Fazıl Paşa (bk. Fazıl Mustafa Paşa)
Fazıl Paşa (*Zafernâme*'den) 80
Fazl İbn Sehl 519
Fazlullah Vezir 509, 510, 512
Fehim 336
Felâtun (Eflâtun) 33; ukûl-ı — 651
Felemenk 213, 218
Femmes Savantes, Les (Molière) 307
Fénelon 502
Fenn-i lâğım (Voban) 503
Ferezdak 62, 70
Fergana 499, 509
Ferhad 31
Ferhad ile Şirin 347
Ferheng 45
Feridun (Bey) 284, 518
Feridun Münşeâtı 518
Ferman (Islahat —, 72 senesi fermanı) 86, 133
Fetâvâ-yı âlemgiriyye 540
Fethi Paşa (Tophane müşiri) 105, 623
Fethu'l-Mavsılî 560
Fevâidü'l-kiber (Nevai) 509
Feyzî 327
Feyzullah Efendi 243
Fıkhu'l-luga (Sa'lebî) 513
Fidyas 356
Figaro, Le 698
Filalaus 544
Filibe 667, 668; — ovası 667
Filoloji - Lengüistik (Ebüzziya Tevfik) 597, 627
Finike (kalemi) 520
Finuva (Finnois) 497
Firavun 38, 300
Firdevsî 334
Firuz kûh 360
Fisagor, Fisagoras 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549; — cemiyeti 548; — efkârı 544; — felsefesi 544, 546; — hikmeti 544, 545, 548; — mezhebi 548; — müridânı 545; — tasavvufu 544; hikmet-i — 546; lisan-ı — 548; tabiat-ı — 547.
Fisagorîler 545, 548
Floransa (gazeteleri) 8
Fodre, Pradriye 534
Fould 241
France (tiyatrosu) 359
Fraissinet (kumpanyası) 602, 604
Frank 5
Franko Paşa 135
Frederik (bk. Frederik-i Sâlis)

Frederik-i sâlis 502, 630, 639
Fransa 6, 8, 9, 46, 76, 79, 82, 94, 96, 112, 199, 200, 213, 236, 243, 244, 270, 271, 273, 350, 352, 353, 359, 360, 527, 587, 605, 637, 669, 689, 690, 691, 700, 712; — ahalisi 107; — - Almanya muharebesi 625; — ashâb-ı muâhezesi 357; — devleti 8, 9, 587; — düsturu 218; — Encümen-i Dânişi 321; — Encümen-i maarifi 320; — Encümen-i Şarkîsi 625; — halkı 219; — hükûmeti 603; — imparatoru, 111, 115, 119, 582; — inkılâb-ı azîmi 306; — kıralları 507, 532, 534; — lisanı 359; — muteberânı 82; — müverrihleri 145; — nizamâtı 100; — padişahı 9; — sefarethânesi 603; — sefareti 80, 88, 116; — sefiri (M. Bourrée) 603; — sergisi 124; — şuarâsı 503, 622; — ulemâsı 504; — üdebâsı 359, 370; — üdebâ-yı meşhûresi 280; — zâdegânı 273
Fransız 82, 131, 186, 320; — ahalisi 5; — berberi 707; — çuhası 231; — gazeteleri 690; — ihtilâli XII; — kanun-nâmesi 502; — karıları 690, 691; — lisanı 503, 512, 611, 612, 629; — milleti XII, 6; bir meşhur — münşîsi 190; — şîvesi 275; — tiyatrosu 612, 690, 701, 702; — usulü 359; — zabitânı 691; — zâdegânı 273
Fransızca 86, 131, 143, 275, 347, 352, 370, 379, 501, 503, 509, 511, 512, 513, 521, 522, 523, 525, 541, 580, 581, 583, 600, 607, 612, 622, 623, 630, 659, 687, 700, 701, 702, 703, 712
Fransızlar 131, 225, 275, 304, 319, 359, 371, 503, 523, 558, 576, 605, 672, 694, 699; eski — 516
Fransevî (kütüb-i edebiyye) 659
Freng, Frenk 62, 84, 339, 411; — halıları 106; — tarihleri 362
Frengâne (davranmak) 642
Frenkler 563, 576, 577, 692
Fuad (bk. Fuad Paşa)
Fuad Beyefendi (Karagöz gazetesi sahibi) 604, 615
Fuad Paşa 115, 117, 132, 133, 142, 143, 144, 304, 310, 601, 623, 624, 625
Furat, Ahmet Suphi XV
Fuzulî 72, 329, 335, 336, 375, 612; — -yi Irakî 67
Fuzulî Divanı 335
Fürsî 325
Fürs-i cedîd 185

—G—

Galand, mösyö 501
Galata 108, 289, 292, 293, 294, 687, 696; — gümrüğü 155; — rasad-hânesi 501; rasad-ı — 499
Galib (bk. Galib Bey, Leskofçalı)
Galib Bey, Leskofçalı 48, 338, 377
Galib (bk. Şeyh Galib)
Galib Divanı 305
Galib Paşa 337
Galilée 203, 312
Galin (İtalyalu) 145
Gambetta, mösyö 690
Garâibü's-sıgar (Nevai) 509
Garb 62, 186, 218, 219, 229, 262, 310, 331, 333, 342, 345, 353, 500, 501, 535, 543, 570, 608, 649; ulemâ-yı — 608
Garbî (muhit-i) 229
Garbiyye, akvâm-ı — 605; bilâd-ı — 650; düvel-i — 8, 105, 221; edebiyat-ı — 309, 601; efkâr-ı — 190; felsefiyât-ı — 543; maarif-i — 622; medeniyet-i — 217, 287, 649; memâlik-i — 218, 352, 543; milel-i — 346; terakkiyât-ı — 650
Garbîler 645
Garibî 50
Gâve 19
Gazalî 152, 499, 553
Gazete (A. Suavî) 495, 579
Gazi Hayreddin (Barbaros) 242, 425
Gazne 677
Gaznevî (Mahmud) 63
Gaznevîyân 497
Gedikpaşa (sirki) 612
Gedikpaşa tiyatrosu 616, 685, 712
Gedikpaşa tiyatrosunda «Ayyar Hamza» oyunu 685, 712
Geldan 234
Gelenbevî 500

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gènève (cumhuru) 80
Germanyalılar 5
Germen (lisanı) 513
Germiyan (sipahisi) 284
Gevherî 50, 157, 160
Gevher-i Yekta 517
Gırnata 148
Gıyas (bk. Gıyaseddin)
Gıyaseddin 308, 361, 362, 364, 366, 367
Giampiétri, mösyö (bk. Piétri, Jean)
Girid, Girit 116, 125, 130, 131, 144, 218, 586; — fethi 204; — hadisesi 225; — hizmeti 143; — işi 114; — meselesi 133, 143; — seferi 219
Goethe 317
Goldstone, Lord 582
Gourmond, Gérard 146
Gök (bk. Gök Han)
Gök Han 678
Göksu 120; — mesiresi 724
Göl (Sadullah Paşa'nın Lamartine'den tercümesi) 635, 653
Gördes (halıları) 106
Görenek (Manastırlı Rif'at) 303
Göztepe 621
Grégoire (Yedinci) 532
Gur 676, 677
Guizot 270, 527, 528, 642, 643, 644, 645, 646
Gülhane (meydanı) 96
Gülhane Hatt (bk. *Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu*)
Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu 84, 85, 86, 97, 102, 133
Gülistan (Şeyh Sadî) 51, 187, 551
Güllü Agob 612, 615, 702, 703, 712, 713
Gülnihal (N. Kemal) 164, 182, 310, 349, 350, 360, 408
Gülsitan (bk. *Gülistan*)
Gümülcüne 667
Gün (bk. Gün Han)
Gün Han 678
Gürcistan 135, 270; — dağları 672
Gürcüler 361, 363, 477

—H—

Habeş 513; — iklimi 152; — lisanı 513
Habîb-i Kibriyâ (bk. Hz. Muhammed)
Habîb-i Zişan (bk. Hz. Muhammed)
Haccâc 19, 173, 519
Hâce 45
Hacı Ahmed Efendi (Yayaköylü) 518
Hacı Bektaş 544
Hacıeminoğlu, Necmettin 733, 741
Hacı Halife (bk. Kâtib Çelebi)
Hacı İbrahim Efendi 660
Hacı Mustafa 140
Hâcib Ahmed İbn Sa'd 148
Hadîka 205, 614
Hâdim Han 367, 446
Hâdim-i Haremeyn (bk. Yavuz Sultan Selim)
Hâfız 51, 280
Hâfız Divanı 476
Hâfız Müşfik 373, 374
Hâfız Osman 520
Hâkani 72
Hakâyık (u'l-vekâyi) 240, 241, 242, 243
Hâkim Bi-Emrillah 240
Hâkim Efendi (vak'a-nüvis) 518
Hakkı Bey (şâir) 335, 338, 374
Halaç - kabileleri (bk. Kalaç)
Haleb 102
Halebî 555
Halebî Tercümesi 555
Hâlet (Bey) 376, 377
Halice (Colliget — İbn Rüşd) 147
Haliç 289, 290, 292, 293
Hâlid 152
Hâlid İbn Ebi Hıyâc 519
Halife-i İslâm (bk. Yavuz Sultan Selim)
Halil Bey 130
Halil (Peygamber) 16, 28; 31
Halil Şerif Paşa (Hariciye Nâzırı) 613
Halil Paşa (Çandarlı) 287, 288, 292
Halko Kondili 275
Halviyyât 555
Hâmî 68
Hâmîd, (Bey, bz. Abdülhak Hâmid)
Hâmid (bz. Mısırlı Nurullah Beyzâde Hamid)
Hamîd Bey (Mısırlı Nurullah Beyzâde) 616
Hamîd beyzâdeleri 284
Hamîdî (devr-i) 613
Hamîr İbn Seba' 519
Hâmî-yi Amidî 334

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hamlet (Shakespeare) 306, 359
Hammer 321, 322, 324, 503, 508, 539
Hampton Court 109, 110, 127
Hamse (Atâyî) 477
Hamse-i Nergisî 619
Hamse-i Nevaî 509
Hamza-nâme 689
Hanbelî 86, 230
Hanefî 86, 230
Hâniye 595
Harabat (Ziya Paşa) XIII, 55, 74, 305, 325, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 338, 477
Harabat Mukaddimesi XIII, 13, 50
Harb 342
Harbiye (bk. Mekteb-i Harbiye)
Harbiye mektebi (bk. Mekteb-i Harbiye)
Harezm (bk. Harzem) — sultanı (Ebulgazi Bahadır Han) 509; — ulemâsı 499; selâtîn-i — 679
Harezmî (hânedân-ı) 361
Harezmşah Mehmed Bin Tekeş 499
Hariciye Nezâreti 117
Harmoni cemiyeti 544
Harput 88, 102
Hart, Henri 317
Harzem (bk. Harezm) 360, 363, 443, 445, 446, 509, 681; — mülkü 446
Harzemşah - ailesi 360; — devleti 361, 365
Hasan (Hz.) 29
Hasan Ali Bahadır 744
Hasır iskelesi 605
Hasîb Paşa 142
Hâsim (bk. Köprülü-zâde Es'ad Paşa)
Hasîs (Molière) 613
Hasköy 667
Hason Efendi 701, 702
Hassan (şair) 327
Hasimîyun 519
Hâşiye (Molla Lütfî) 544
Hâtırât (Ziya Paşa) 13, 95
Hatt-ı Hümâyûn (bk. Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu)
Havârîyyûn 6
Hâvi (Muhammed İbn Zekeriya) 145
Havuzlu bağ 155, 156
Havva (Hazret-i) 378
Hayber 269
Haydar (Bk. Ali, Hz.)
Hayrâbâd (Nâbî) 73
Hayreddin (bk. Gazi Hayreddin)
Hayri Efendi (*Zafer-nâme*'den) 80
Hayriyye (Nâbî) 73
Hayriyye tüccarı 108
Hayrullah Efendi (Şeyhülislâm) 671
Hazer (Türkleri) 497
Hazret-i Hassan 305
Hazret-i Hassan Divanı 305
Hazret-i Muhammed 29, 32, 69, 168, 175, 176, 294, 322, 326, 327, 373, 409, 528, 588, 593, 594
Hazret-i Sadaret-penâhî (Bk. Âli Paşa)
Hazret-i şâri (bk. Hazret-i Muhammed)
Hegel (felsefesi) 500
Hemedan 146
Herat 652
Herblot (mualliimi) 501
Herbelot (bk. D'Herbelot)
Heredot 497, 535
Herkül 275
Hermann (müellefâtı) 502
Hernani (V. Hugo) 306
Hersekli Ali Paşa 377, 378
Hırka-i Şerîfe odası 97
Hırre-nâme (N. Kemal) XIV, 163, 177
Hıtay (bk. Çin)
Hiyel 552
Hızır, Hızr 96, 651
Hicaz 152
Hidâye (Merginani) 498
Hikmet Bey (bk. Arif Hikmet Bey, Hersekli)
Hikmet-i İlâhiyye 543
Hikmet-i tabiiyye 543
Hikmetü'l-ayn şerhi (Es-seyyid eş-şerîf) 537
Hikmetü'l-hukuk (N. Kemal) 163, 206
Hilmi Efendi (aktör) 612
Hind, Hint 179, 200, 225, 236, 301, 339, 352, 353, 361, 363, 364, 510, 513, 514, 539, 608, 681; — denizleri 425; — felsefiyât-ı kadîmesi 546; — kitapçıları 542; — lisanı 513; — lügatı 513; — vekâyi'i 219
Hindiler (eski) 548
Hindistan 101, 270, 587, 676, 743, 746; — seferi 677

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Hindliler 233, 672, 745
Hindu skit (bk. Yüe-çi'ler) 681
Hire 678
Hirtius, Aulus 502
Hiss-i İnkılâb (- yahut Sultan Abdülaziz'in hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in cülûsu — Süleyman Paşa) 657, 669, 671
Hive 661
Hobbes 530
Hoca (tarihi) 270
Hoca Abdülkerim 608
Hoca Ahmed Nakşıbendi (Ahmed Yesevi) 679
Hocabey 428
Hoca-zâde 500
Hoca Veliyüddin (Müderris) 604
Hocend 445, 499
Horace (Corneille) 311
Horasan 58, 145, 148, 677, 681; — sultanı (Hüseyin Mirza) 509; — ulemâsı 499
Hotan 681
Hristiyaki Efendi 140
Hristiyan 9, 10, 33, 80, 84, 86, 88, 134, 147, 214, 215, 312, 316, 504, 520, 571, 645; — ahali 88, 101; — akvâmı 273; — mezhebi 5; — milleti 2; — nüfusu 520; — teba'a 1, 11, 87, 89; teba'a-i — 89, 104, 105
Hristiyanlar XII, 5, 7, 84, 87, 88, 89, 280, 282, 294, 299, 323, 514, 520, 532
Hristiyanlık 145, 311, 322, 547, 668; — âlemi 287
Hsia (sülâle-i hükümdarîsi) 679; — hanedan-ı hükümdarîsi 680
Huang-ho (nehri-Kara müren) 680
Hugo, Victor 306, 347, 359, 371
Huhensi 681, 682
Hukuk-ı umumiyye (Pradrier Fodre) 534
Hulefâ-yı kirâm 593
Hun - bilâdı 681; — hükûmeti 680; — saltanatı 680
Huneyn 176
Hungriler 679
Hungru (Büyük) 681
Hunlar 672, 679, 680, 681, 682; — saltanatı 683; cenup — ı 682, 683; şimal — ı 682, 683
Hun Tarihi (M. Deguignes) 679
Huşenk 677
Hüdâvendigâr Gazi (bk. Murad I. sultan)
Hüdâyî (Hazret-i) 482
Hülâsa 563
Hülâsa-i politikiyye (A. Suavi) 495, 582
Hülâgû 29, 179
Hümâyûn-nâme (Ali Çelebi) 518
Hürriyet gazetesi 13, 49, 75, 77, 80, 81, 89, 94, 96, 99, 100, 101, 104, 108, 111, 114, 119, 126, 128, 310, 325, 572
Hürriyet-i Efkâr (N. Kemal) 163, 203
Hürriyet-i fikriyye gazetesi 661
Hürriyet Kasidesi (N. Kemal) 163, 180
Hüseyin Avni Paşa 669, 670, 671
Hüseyin Baykara 63, 345
Hüseyin Mirza (Horasan Sultanı) 509
Hüseyn (Hz.) 29, 176
Hüsn ü Aşk (Şeyh Galib) 73, 347, 471
Hüsnü Paşa (Zaptiye Müşiri) 119, 126
Hüsrev 56, 67
Hüsrev-i Dehlevi 514

—I—

Iéna (köprüsü) 637
Irak 22, 68, 90, 152, 236, 360, 363, 515, 677
Irkıl (Hoca) 679
Isfahan 515
Isık-göl 673
Iskât-ı cenîn (Bedri) 303
Istahrî 499
Istılahât-ı Hikmet-i Ameliyye (M. Brisbarre) 501
Istılahât-ı siyasiyye (Bachelet) 529
Istılahât-ı şuarâ 510
Itrî 45

—İ—

İber (lisanı) 513
İbn-Abbas 519
İbn-Bevvâb 519
İbn-Esîr 272
İbn-Haldun (İbn-i Haldun) 272, 499
İbn-Haldun mukaddimesi 504, 515
İbn-Hişâm 519

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İbn-Makla 519
İbn-Mübârek 561
İbn-Rüşd. (bk. Ebu'l-Velid Muhammed İbn Rüşd)
İbn-i Alkem 29
İbn-i Hafâce 70
İbn-i Kemal (İbn-Kemal 56, 152, 301, 327, 332, 500
İbn-i Müeyyed 500
İbn-i Mülcem 29
İbn-i Rûmî (bk. Ali binel' Rûmi)
İbn-i Sina 92, 152, 498, 501, 513, 535
İbn-i Yahya Halebî 513
İbrahim (Sultan) 322
İbrahim (Hazret-i) 674
İbrahim Efendi (Şinasi'nin hocası) 622
İbrahim Paşa 243, 331
İbrahim Şinasî Efendi (bk. Şinasî)
İbranî 320, 519; lisan-ı — 321
İbret 198, 201, 202, 216, 217, 221, 227, 230, 234, 238, 245, 250, 616, 617
İbret-nümâ 347
İcl-i Sâmirî 447
İctihad (Matbaa-i) 266
İçli Kız (A. Hâmid) 302
İdâre-i Cumhuriyye ile Hükûmet-i Şahsiyyenin Farkı (Ziya Paşa) 13, 78
İhtiyar 593
İhyâ-yı İslâm (cemiyeti) 230
İkdam (gazetesi) 629
İlâhetü'l-cemal (Venüs) 485
İlâhî (Şinasi) 378
İlâve-i Âyîne-i Vatan (bk. *Âyîne-i vatan*)
İlçi Han 673
İl Han 679
İlhanî *(Zîc-i)* 499
İli (nehri) 680, 681
İmâdü'l-mülk 367
İmam Halil 148, 312
İmam Sibeviy 148
İmam-zâde 156
İmrau'l-Kays 253
İmtizâc-ı akvâm (N. Kemal) 163, 213
İncil 384, 532
İnce Balaban Bey 284
İnebey Subaşı 284
İngiliz 82, 503, 539; — altını 210; — lisanı 127, 503; — lokantası 707; memuru 101; — milleti 582; — ulemâsı 498; — zâbiti 268
İngilizce 357, 500, 503, 509, 511, 513, 521, 522, 581, 583
İngilizler 79, 100, 225, 359, 425, 582, 746
İngiltere 8, 46, 76, 79, 82, 93, 94, 96, 100, 101, 112, 199, 213, 227, 249, 353, 357, 359, 360, 500, 509, 534, 558, 582, 583, 587; — ahalisi 5, 107; — devleti 4, 8, 143; — Encümen-i Dâniş-i Şarkîsi 539; — halkı 219; — konsolosu 667; — kraliçesi 111; — murahhası 143; — sefareti 88, 116; — vükelâsı 80
İnşâ-yı kebîr 517
İntibah (N. Kemal) 164, 347, 349, 350, 450
İran 51, 71, 79, 90, 102, 135, 152, 188, 191, 196, 200, 234, 236, 270, 274, 301, 333, 334, 353, 362, 363, 364, 365, 368, 369, 491, 515, 677, 679, 699; — fikirleri 350; — hayalâtı 490; — seccadesi 746; — sefer, seferleri 95, 297; — şivesi 191; — şuarâsı 51; — ulemâsı 46; hayal-i — 58; şuarâ yı — 45
İraniyye (edebiyat-ı) 318; maarif-i — 322; ulemâ-yı — 323
İrfan Paşa Divanı 305
İrlanda 225, 539; — Encümen-i Dâniş-i Şarkîsi 539; — halkı 225
İrtiş (nehri) 681
İsa (Peygamber) 28, 29, 165, 553; resm-i — 640
İsa Bey 284
İsa Efendi (Farisî muallimi) 157, 158, 159
İsagoci 92
İshak 499
İshak İbn Hammad 519
İseviyet 610
İsî (bk. İsa peygamber)
İskandinavya (kavimleri) 359
İskender 165, 299, 300, 352, 681
İskenderiye 129
İskit, İskitler 497
İslâm 7, 9, 83, 84, 86, 87, 147, 152, 184, 204, 215, 230, 269, 270, 272, 273, 274, 278, 279, 283, 284, 285, 294, 296, 299, 301, 322, 323, 353, 368, 444, 447, 448, 449,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

473, 502, 514, 515, 516, 517, 519, 520, 533, 535, 536, 540, 545, 571, 587; — âdât ve ahlâkı 571; — âlemi XIV; — çocuğu 323; — dini 540, 570, 571; — hocaları 571; — hükemâsı 502; — hükumdarları 361; — kahramanları 365; — lisanı 514, 515, 581; — mülkü 444, 445, 446; — ordusu 282, 289, 360; — şehri 360; — tasavvufu 543, 548; — teba'a 11; — ulemâsı 498, 525, 529, 530, 535, 543; — ulûmu 515; âmme-i — 516; asker-i — 282; din-i — 103, 145, 323, 593; eâzım-ı — 378; ehl-i — 85, 145, 228, 230, 544 (-mezhebi), 557, 581, 592; e'imme-i — 499; ekâbir-i — 286, 290; fıkh-ı — 527; ittihad-ı — 230; kuzât-ı 278; lisan-ı — 515; mülk-i — 33; sadr-ı — 649; tarih-i — 274; teba'a-i — 88; ulemâ-yı — 271; ümerâ-yı — 363; zuhûr-ı — 273

İslâmiyet 46, 217, 218, 219, 229, 270, 284, 320, 321, 324, 364, 367, 446, 447, 448, 498, 663; ahkâm-ı — 321; iddiayı — 367; şeref-i — 366

İslâmiyet ve maarif (E. Renan) 320

İslâmiyye - adalet-i — 278; ahalî-yi — 88; ahlâk-ı — 365; ahvâl-i — 322, (-umumiyye-i) 272; akvam-ı — 285, (-muhtelife-i) 518; devlet-i — 84, 85, 91, 136, (-ü millet-i) — 102; diyânet-i — 185, 321, 323, 324; düvel-i — 90, 272, 273, 274, 277, 278; elsine-i — 275, 321, 324; emlâk-i vakfiyye-i — 88; farâiz-i — 103; fezâil-i — 366; fırâk-ı — 230; gayret-i — 89; hasbe'l- — 661; hilâfet-i — 221, 226; hukuk-ı — 87; hükûmet-i — 274, 367, 448, 535; ittihad-ı 230; kaide-i — 136; kavâid-i — 322; kütüb-i — 274, 505; medeniyet-i — 152; medrese-i — 744; memâlik-i — 204, 368; millet-i — 3, 89, 94, 147, 269, 286, 296, 592, 593, 666; mutaassıbîn-i — 102; nüfus-ı — 121, 133, 517, 663; şeriat-ı — 84, 102, 103, 234, 576, 577; uhuvvet-i — 215; ulemâ-yı — 532, (-vü meşâyih-i) — 553; ulûm-ı — 539; vukuât-ı — 272, 274

İslâv 497; — kavimleri 359; — milletleri 8

İsmail 519

İsmail Ağa (Lala) 157, 158, 159, 160

İsmail Bey (Bombay başşehbenderi) 746

İsmail Paşa 130

İsmail Paşa (Zaptiye müşiri) 570

İsmail Paşa (Vezir, Leskofçalı) 48, 338, 377

İsmail Paşa (Vezir, Palaslı) 338

İsmail Paşa (Hidiv) 115, 121, 599, 615

İsficab 499

İspanya 213, 353, 357, 515, 688, 689; — devleti 112; — kraliçesi 670; — sahilleri 425

İspanyol (müverrihleri) 148

İspanyollar 225, 359

İsrafil (sûr-ı) 259

İstanbul 4, 10, 11, 32, 47, 57, 74, 81, 85, 86, 90, 91, 93, 101, 104, 105, 106, 108, 110, 113, 116, 117, 118, 121, 139, 140, 150, 154, 160, 165, 174, 186, 192, 197, 200, 202, 205, 216, 221, 227, 229, 236, 238, 249, 273, 276, 278, 281, 284, 286, 287, 288, 259, 291, 293, 294, 302, 311, 321, 324, 335, 337, 338, 341, 342, 344, 345, 346, 348, 349, 385, 431, 442, 450, 462, 463, 470, 473, 476, 477, 482, 494, 503, 504, 515, 554, 557, 559, 560, 569, 570, 572, 575, 579, 580, 581, 583, 589, 590, 594, 602, 603, 611, 621, 622, 623, 625, 626, 634, 638, 641, 644, 646, 647, 648, 650, 656, 664, 666, 668, 671, 690, 694, 701, 702, 707, 746, 750, 752, 760; — sahlisi 49, 114, 604, 694; — fethi 287, 290, 291; — gazeteleri 131, 606; — halkı 604, 612, 749; — imparatoru 288; — limanı 647; — şivesi 369; — ukalâsı 338

İstiâre (risalesi) 92

İsveç 213; — horozu 377

İsviçre 4, 199, 215; — cumhûru 78, 80; — dağlıları 242; — idaresi 78; — reisicumhuru 80

İşârât 537

İşârât şerhi (Tûsî) 537

İşbilye 148

İşkodra beyi (bk. Yorga Kastriyota)

İşrâk (hikmet-i) 543, 544, 545, 547, 548, 549

İşrâkiyye (fırkası) 308; hikmet-i 545, 548

İşrâkiyyûn 543, 544

İtalya 8, 79, 94, 147, 213, 218, 320, 353, 359, 544, 689; — askeri 702; — devleti 8, 610;

— felsefesi 543; — kralı 111, 119; — krallığı 9; — prensi 689; — zalemesi 545
İtalyalı 147, 647
İtalyan 384, 599; — lisanı 611; — mektebi 548; — şiiri 385; — tekkesi 549; — tiyatrosu 612
İtalyanca 385, 503, 512
İtalyanlar 9, 147, 225
İt-Barak (Han) 675, 676
İtil (bk. Volga) 672, 676
İttihad-ı İslâm (N. Kemal) 163, 228
İzhar 92
İzmit 86, 95, 752; — köyleri 140
İzzet Molla 74
İzzet Paşa 69
İzzeddin (-i Kazvînî) 362, 367, 368

—J—

Japon (sâzendegâhı) 638
Japonya 93
Jean D'Arc 317, 360
John, William 539
Journal 539
Journal Asiatique 539, 541
Journal el-edeb v'el-hikmet 539
Jöntürkler (Eski) 613
Jüpiter 734, 735, 739, 741

—K—

Ka'b 326, 332
Kâbe 22, 169, 171, 173, 174, 176
Kabil 677
Kaim Biemrullah 269
Kadı (bk. Kadı Mîr)
Kadı Mîr 92, 516, 563
Kadırga 290
Kadı-zâde 500, 501
Kafiye 92
Kafiye-i Câmi (Emrullah-zâde) 515
Kafkasya 648
Kafzî (Vezir) 501
Kalabaka 392
Kalaç (kabileleri) 677
Kalavasi Efendi (mekteb-i Sultanî dahiliye müdürü) 600
Kalavasi, mösyö (Kalavasi Efendi'nin pederi) 600
Kalipso (cezîresi) 639
Kalküta 539
Kalmuk 508; — bilâdı 673
Kâmil Paşa (bk. Yusuf Kâmil Paşa)
Kâmus 45, 188, 189, 318, 319, 345, 513, 622, 660; mütercim-i — 49
Kandilli 155, 156
Kangılı 675; — ili 675
Kâni Efendi 604
Kâni Paşa 141
Kanto, Sezar 271
Kanton 679
Kanun (İbn-i Sina) 146, 513
Kaplan, Mehmet XV
Kara Abdurrahman (bk. Abdurrahman)
Karabelâ (N. Kemal) 350
Karaca Bey 289
Karaçi 743, 744, 745; — muteberânı 744
Karadağ 116, 130, 143, 373;
Karadağlılar 172
Karadeniz 108, 273, 294
Kara Fatma 691
Karagöz 355
Karagöz 604
Kara Hâcib 361
Kara Han 674, 675
Kara Hıtay 675
Karahisar 277
Karakaş 305; Karakaşlar (madmazel) 613; Karakaşyan 712
Karakurum 674
Kara Mustafa Paşa 219, 242
Kara Mukbil Bey 284
Kara müren (Huang-ho) 680
Karaşehir 681, 682
Karıştıran (hadisesi) 297
Karlman (mağazası) 603
Karluk 677; — ili 677
Karolin (Caroline) 268
Karun 55, 85
Kasımpaşa 292
Kaside-i Ra'iyye (Şinasî) 623, 624

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kasîdetün fi kavâid-i lisan-ı Türk (Divrikli Fahreddin) 510
Kastalanî 512
Kastamonu 570, 603; — beyzâdesi 284; — dağlıları 337
Kaşgar 229, 499, 508, 661, 672, 681; — mülûku 362; — türkçesi 661
Kâtib Çelebî 500, 503, 511, 518, 519, 546
Kâtibî (kapudan-ı derya) 503
Katolik 86, 88, 136, 204; — papazları 135
Katolikler 135
Kavâid-i Osmanîye (Cevdet Paşa) 660
Kavala 667
Kayıhanlılar 281
Kayde'l-mevcûd (A. Suavi) 502
Kaynarca (muâhedesi) 95, 321
Kayrez (Yunanî) 547
Kayser (Sezar) 275, 300, 502
Kayseri 157, 515, 664
Kayserili 554
Kayseriyye (bk. Kayseri)
Kazak 497; — havenesi 667
Kazan 510, 661, 681
Kâzım Paşa (Ferik) 338, 373
Kazvînî 499
Kefevî (divanları) 346
Kelâm-ı Kadîm (bk. Kur'an-ı Kerîm)
Kelile ve Dimne 548
Kelîm (Hz. Musa) 31, 165, 336
Kemal, Kemal Bey (bk. Namık Kemal)
Kemaleddin (bk. Kemal-i Isfahanî)
Kemal-i Isfahanî 364
Kemankeş Sırrı Bey 48
Kend 499
Kerbelâ 174, 176
Keş 499
Keşfü'z-zünûn (Kâtib Çelebi) 503, 504, 515, 519, 520, 543
Keşmir 677; — dağları 677
Keşşâf-ı Istılâhâtü'l-Fünûn 527
Keyânîyan 535
Keyhüsrev 300
Keykubât (-ı Selçukî, Sultan) 367
Keyumers 673
Kıbrıs 109, 118, 119, 120, 659; — memuriyeti 125; — mutasarrıfı (Ziya Paşa) 599; — mutasarrıflığı 109, 115, 125
Kılıç Ali (Paşa) 425
Kınalı-zâde 500
Kıpçak 510, 676, 681; — âsârı 510; — tâifeleri 508; lisan-ı 510
Kıpçaklar 681
Kıbt 234, 513
Kıbtî 62; — lisanı 540
Kıptîler 86, 136
Kıptîyân 134
Kırgız 498; — hanı 679; — tâifeleri 508; — türkçesi 661
Kırım 488, 661; — hanı, hanları 297, 472; — muharebesi 84, 122, 691; — vak'ası 689
Kırk Anbar 305
Kırmızı Kitab 76, 77, 84, 85
Kıtmîr 53
Kıvâmeddîn (-i Bağdadî) 361, 367, 368
Kıyan Kuvanlar 681
Kızkulesi 198
Kirman 361
Kiroton 544, 545
Kitâbü'l-ahlâk (Farabî) 498
Kitâbü'l-âsab (Muhammed İbn Zekeriya) 145
Kitâbü'l-münşeât 517
Kitâbü'l-mütevekkil (Suyutî) 513
Kitâbü's-safâ (İbn Sina) 146
Kock, Paul de 307
Kokona yatıyor (Âli Bey) 612, 715, 717, 719
Kond, Jean 148
Konya 270, 515; — padişahları 361
Konuralp 279
Kore 680
Korsika 268
Korsikalı Fransız (Bk. Giampiétri; Piétri, Jean)
Kostantin (Bizans'ın kurucusu) 2
Kostantin (vükelâsı) 294
Kostantiniyye (bk. İstanbul)
Kosova 282; — muharebesi 164, 283; — sahrası 282
Kömürcü (bk. Carbonari)
Köprübaşı 604
Köprülü (Mehmed Paşa) 70, 219; — ile oğlu 219
Köprülüler 95
Köprülü-zâde Es'ad Paşa 70
Köroğlu 269; — masalları 346
Köz Han 674

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kudurî 92
Kûfe 148
Kûfiyyûn 148
Kûh-ı billûr 229
Kuluhan 497
Kumul 508, 682
Kur'an (-ı azîm, — ı azîmü'ş-şan, — ı Kerîm. Kelâm-ı kadîm) 2, 72, 91, 92, 93, 170, 264, 283, 322, 335, 346, 370, 510, 513, 514, 515, 516, 519, 532, 592, 663, 664; câmi'-i — 29
Kureyş 514
Kurtuba 146, 147, 148
Kutadgu Bilig 508, 509; — lugatı 509
Kutba 519
Kutbeddin 444, 445, 446
Külçek (Küçük) dağ 682
Külliyât-ı Kemal I 324
Külliyât-ı Ziya Paşa 32
Kür Han 674, 679
Kürdistan 691; — fitnesi 225
Kürt 214; — atı 483; — atlısı 691; — kilimi 742
Kürtler 136, 361
Küyük Han 673
Lehistan 135, 268; — cemiyet-i hafiyyesi 609; — seferi 219; — vakayi'i 219
Lehliler 219
Lem'î 67
Leskofça 338
Leskofçalı (bk. Galib Bey, Leskofçalı)
Letâfet (Âli Bey) 715, 724, 730
Levant Herald 648
Leylâ ve (vü, ile) Mecnun (Fuzulî) 72, 347, 612
Leylî 31
Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir (N. Kemal) 163, 183
Lisanü'l-etibbâ 510
Lisan ve hatt-ı Türkî (A. Suavi) 495, 506
Livadia 116
Liyusi 506
Locke 268
Londra 80, 110, 120, 132, 193, 194, 197, 199, 200, 539, 540, 582; — encümeni 539; — gazeteleri 8
Lope (bk. Lope de Vega)
Lope de Vega 357, 358
Lun Yu 507
Lüzumu olan ilimler (A. Suavi) 495, 558

—L—

Lâ-edriyye (mezhebi) 207, 208, 209
Lala (bk. İsmail Ağa)
Lalande 502
Lala Şahin 284
Lamartine 62, 503, 623
Langa bostanı 290
Lâtifî 503
Lâtin 502, 513; — hurâfâtı 544; — lisanı 146; — lugatı 513; — müverrihi (Cüstiyen) 497
Lâtince 501, 503, 517, 525
Lâtinler 136
Lâyiha (A. Suavi) 495, 592
Lâyiha (Süleyman Paşa) 657, 662
Lâz, Lâzlar 136, 186
Lebîd 327, 332
Lehçe (Es'ad Efendi) 510
Lehçetü'l-hakâyık (Âli Bey) 715, 731, 733, 741

—M—

Maarif (N. Kemal) 163, 235
Maarif (A. Suavî) 495, 554
Maarif Nezâreti 87, 112, 663
Mâbeyn-i Hümâyûn 667
Macar — hükûmeti 273; — kabâili 676; — mülkü 220; — seferi 219
Macaristan 152, 273, 421; — vakayi'i 219
Macarlar 288, 497, 611, 672
Macbeth (Shakespeare) 306
Macerâ-yı aşk (A. Hâmid) 302
Machiavel 502
Madras (encümeni) 539
Madlen (Madeleine) 383
Magosa 309, 310, 311, 349, 350
Magrib-i aksâ 608
Magribîler 232, 340
Mahakyan 712
Mâhir 304
Mahmud bin Hüseyin 507

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mahmud Celâleddin Bey 601, 602
Mahmud Han, Sultan (bk. Mahmud-ı sânî)
Mahmud-ı evvel 95, 220
Mahmud-ı sânî 95, 121, 149, 220, 221, 500, 503; devr-i Mahmud Hânî 105
Mahmud Nedim Paşa 177, 607, 615, 670
Mahmud Paşa (bk. Mahmud Nedim Paşa)
Mahzenü'l-İnşa 517
Makalât-ı Siyasiyye ve Edebiyye (N. Kemal) 192, 202, 205, 216, 221, 227
Makâmât-ı Harirî 310
Maksûd 92
Maksud (sarraf) 129
Malabar Hill 746
Malak(g)a (Encümeni) 539
Malikî 86, 230; fıkh-ı — 147
Maliye Nezâreti 138, 142
Mâm (Çin hakanı) 682
Manastır 126
Manastırlı Faik Bey 338
Manastırlı Rif'at Bey 164, 303
Manav-zâde Efendi 554
Maneh (Süryanî hakîmi) 544
Manisa 102
Mansur 29, 519
Mantıku't-tayr (Nevaî) 509
Maraş (mebusu, Sadi Efendi) 662
Marekeş 147, 516
Marmara (denizi) 291, 603
Marseillaise 690
Marunîler 136
Mason cemiyeti 701
Masonlar 701
Maşrıkiyye (felsefe-i) 498
Matba'a-i Âmire 74
Ma Tuan Lin 507
Maverâünnehir 301, 497, 499, 509, 515, 681
Maverdî 214, 528
Meâdinü-ş-Şark (Hammer) 539
Mebâniü'-l-inşâ (Süleyman Paşa) 659
Mebhûsetün anhâ 624, 625, 626
Mecnun (lar) 31, 37, 443
Mecâlisü'n-nefâis (Nevaî) 510
Mecûs (nâr-ı) 625
Mecid (Sultan) (bk. Abdülmecid)
Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye 97
Meclis-i Hâs 86
Meclis-i Hazâin 76
Meclis-i Maliye 623
Meclis-i Mebusan 663
Meclis-i Şûrâ-yı Devlet 83
Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet 82
Meclis-i Vâlâ 76, 109, 114, 624; — Tercüme Odası 607
Meclis-i Tanzimat 76
Mecmua-i Maarif 590
Mecmua-i Mekâtib 518
Mecmua-i Ebüzziya 161, 182, 212, 316, 319, 385, 628, 630, 652
Medeniyet (N. Kemal) 163, 230
Medeniyet 305
Medhal (N. Kemal) 274, 275
Medine 594
Medinetü'z-Zehra 146
M. Efendi 312
Mehdî 519
Mehmed Ali Paşa 105, 121, 268
Mehmed Bey (Sağır Ahmed Bey-zâde) 604, 605, 607, 608, 616
Mehmed Efendi (Süleymaniyeli) 604
Mehmed Harzemşah 360, 372
Mehmed-i Râbi' (Sultan) 322
Mehmed Rüşdü Paşa 117, 671
Mehmed Vehbî 516
Mekâtib-i Hâcegân 517
Mekâtib-i Harbîye 665
Mekâtib-i lâtife 518
Mekâtib-i Rüşdiye-i Askeriye 664
Mekâtib-i Umumiyye Nezâreti 663
Meksika (vak'ası) 689
Mekteb-i Bahriyye 665
Mekteb-i Edebiyye 156
Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye 662, 669, 670
Mekteb-i Harbiyye 607, 611, 662, 669, 670
Mekteb-i Hümâyûn (Paris) 541
Mekteb-i Sanayi' 694
Mekteb-i Sultanî 600
Mekteb-i Tıbbiyye 665
Memâlik-i Garbiyye 8
Memâlik-i Mahrûsa (bk. Osmanlı Devleti); — mahsulâtı 707
Memâlik-i Şarkiyye 5
Memduh Fâik Bey 376, 377

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Memleketeyn 10, 116, 122, 130, 143, 623
Me'mun 229, 519
Mengli Han 679
Mengü Han 507
Menşe'ü'l-İnşa (Okçu-zâde) 518
Menteşe (beyzâdesi) 284
Meraga (rasad-ı) 499
Merar 519
Mercan 124
Meriç 193, 667
Merhum Sadullah Paşa'nın Safvet ve Cevdet Paşalar ve Safvet Paşa-zâde Refet Bey'le mektuplaşması (İ.H. Uzunçarşılı) 648
Merkez-i Hilâfet (bk. İstanbul)
Meryem 29
Mescid-i Aksâ-yı Nebî 170
Mesele-i müsavât (Ziya Paşa) 13, 82
Mesih (bk. İsa Peygamber)
Mesihî 503
Mesihî divanı 503
Mesina 603
Mesket 743
Mesnevî (Mevlâna) 73
Mes Prisons (Pellico) 382
Mes Prisons tercümesi üzerine Kemal Bey'in muâhezesi 64, 382
Mes'udî 541
Meşâiyyûn (mesleği) 498
Meşhed 176
Meşrutiyet, I. XI
Metanpont 545
Mete 680
Metternich 241, 642, 643
Mevâhibü'l-envâr 516
Mevlânâ (Hazret-i) 328, 370
Mevlid 71, 328
Meynard, Barbier de 541
Mezarcının türküsü (N. Kemal) 163, 182
Mısır 10, 116, 120, 121, 129, 130, 152, 218, 221, 236, 266, 268, 298, 299, 300, 461, 482, 497, 599, 652, 677, 678; — beliyyesi 116; — felsefiyât-ı kadîmesi 547; — gailesi 115; — idaresi 95, 116; — istikrazları 121; — karıları 382; — meselesi 96, 115, 120; — ulemâsı 510; — valisi 115, 116, 120, 121, 123; — vilâyeti 120; divan-ı — 121
Mısırlılar 152, 268, 340
Mısırlılık 215
Mısırlıoğlu (odası) 140
Mısrî (remed-i) 462
Mısrîler 497
Mısriyye (verâset-i) 599
Midhat Efendi (Ahmed) 627, 628
Midilli 316
Mihnet-i Keşan (İzzet Molla) 74
Mihricihan 361, 362, 367, 368
Mihrünnisa Hanım 380
Mikluh 511
Millet kütüphanesi (Bibliothéque Nationale) 320, 624
Millet Meclisi 78, 79, 111, 112
Ming-Ti 682
Mi'râciyye (Sâbit) 69
Mir'at 609
Mir'âtü'l-memâlik (Kâtibî) 503
Mîr Hond 679
Mîrim Çelebi 500
Mirrih 343
Mirza Ebu Bekir 362
Mirza Nasîr 71
Mirza Sefa 608
Misérables, Les (V. Hugo) 347
Moğol 507, 673, 682; — beyleri 674; — etrâki 679; — evlâdı ülkesi 673; — hanları 674; — vilâyetleri 676; kalem-i — 507; memâlik-i — 675
Moğol Han 674
Moğolistan 677, 678
Moğollar 674, 679; — saltanatı 683
Mohl (Efendi) 541
Molière 62, 306, 307, 359, 613
Molla Câmi 312
Molla Güranî 152, 292
Molla Lütfî 544
Molyer (bk. Molière)
Mora 289
Mortman, Doktor 608
Moskof 173
Moustier, Marki de 603
Mu'allak (Lebîd) 327
Muaviye 535
Mu'az 593, 595

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Mu'cem (Boyé) 504
Mu'cemü'l-büldan (Mikluh) 511
Mudâr 514; lisan-ı — 515
Mufassal 280
Muhâkemetü'l-lugateyn (Nevaî) 511
Muhammed (bk. Hazret-i Muhammed)
Muhammed Ebu Amrû 148
Muhammed İbn Zekeriya Ebu Bekirü'r-Râzî 145
Muhammed Kâfur Han 506
Muhammedî (mu'cize-i) 72
Muhammediler 274, 322
Muhammediyye asâkir-i — 290; diyânet-i — 323, 324; millet-i — 322; saltanat-ı — 269; şevket-i — 294; şeriat-ı — 230, 527
Muhammere 744
Muharrerât (Ragıb Paşa) 518
Muhayyelât 347
Muhbir 49, 77, 111, 114, 126, 554, 557, 559, 564, 568, 575, 576, 578, 580, 581, 584, 588, 589, 590, 591, 595
Muhît 595
Muhyiddin (-i Arabî) 152
Mukaddime (A. Suavi) 495, 573
Mukaddime-i Celâl (N. Kemal) 164, 342
Mukaddime-i tefsir (Zemahşerî) 184
Murad I, Sultan 282, 283, 284
Murad-ı Sâni 242
Murad-ı Râbi' 65, 66, 240, 321
Murad Reis 129
Musika-i Hümâyûn kışlası 606
Muslihiddin 289
Mustafa Âsım Paşa 611
Mustafa Fazıl Paşa (bk. Fazıl Mustafa Paşa)
Mustafa Paşa (Yavuz'un veziri) 298
Mustafa Reşid 656
Mustafa-yı Sâlis, Sultan 502, 518; — devri 220
Mušta'sım 29
Musul 742
Mutavvel 92, 342
Muzafferiddin 364
Muzurüs Paşa 135
Mühendis mektebi 665
Müheyyar 501
Mülteka 555, 594
Mümtaz (bk. Mümtaz Efendi)
Mümtaz Efendi 132, 133
Münif (bk. Münif Paşa)
Münif Paşa 67, 69, 540, 629
Münşeât-ı Ahî-zâde 517
Münşeât-ı Feridun 45
Münşeât-ı Habeşî-zâde 518
Münşeât-ı Hayatî-zâde 518
Münşeât-ı Kerîm Çelebi 518
Münşeât-ı Kınalı-zâde 518
Münşeât-ı Nâbî 518
Münşeât-ı Refî'a 518
Münşeât-ı Selâtîn 517
Münşeât-ı Tabîb 518
Mürevvicü'z-zeheb (Mes'udî) 541
Müsâvât (A. Suavi) 495, 576
Müsâvât Fermânı 82, 84, 143
Müseddes (Rehayî) 336
Müseddes (Suheylî) 337
Müselman (bk. Müslüman)
Müslim, müslime 241; — teba'a 108; ahalî-yi — 89, 594; ahalî-yi gayr-i — 85, 89; düvel-i gayr-i — 219, 274; gayr-i — 241; gayr-i — teba'a 108; memur-ı — 89; milel-i — 4; milel-i gayr-i — 2, 3, 4, 666
Müslim Hazretleri 593
Müslimîn 514; aceze-i nisvân-ı — 668; e'imme-i — 593; etfâl ü nisvân-ı — 667; sultanü'l — 448; ümerâ-yı — 593
Müslüman 10, 33, 34, 84, 86, 88, 89, 94, 171, 214, 278, 304, 312, 316, 322, 447, 517, 593, 622, 663; — berberi 707
Müslümanlar XII, 2, 7, 85, 86, 87, 89, 103, 134, 214, 284, 288, 592, 612
Müslümanlık 136
Müstağreb 515
Müstecab Subaşı 284
Müştak 48
Müşteri 300
Mütevekkil (Halife) 513
Müzler (Muses) 62

—N—

Nâbî 57, 64, 66, 67, 70, 71, 73, 336, 337, 518
Nâdir (bk. Nadir Şah)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nâdir Şah 220, 230, 268
Nahîfî 72
Nailî (-i kadîm, eski) 67, 336
Naîma 189, 518
Nâme-i Zafer (bk. Zafer-nâme)
Nâmık 312, 313
Nâmık (bk. Namık Kemal)
Nâmık Kemal XI, XII, XIII, XIV, 36, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 183, 305, 308, 309, 316, 319, 376, 377, 382, 599, 600, 601, 602, 603, 609, 614, 615, 616, 617, 619, 621, 629, 630, 659
Nâmık Kemal'in Hususî Mektupları I (F.A. Tansel) 302, 304, 305
Nâmık Kemal'in Şiirleri (S.N. Ergun) 165
Nâmık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risâlesi (N.H. Onan) 381
Nâsır (-ı Abbasî) 361, 364, 367, 368
Nasîr-i Tûs 29
Nasturî 506, 507; kalem-i — 506
Na't (Nâbî) 66
Na't (Örfî) 327
Na't-ı Şerîf (Sâbit) 69
Na't-ı Şerîf (Ziya Paşa) 32
Napoléon 244, 603, 640 (Büyük -), 688, 689; — taraftarları 690
Napoléon (Üçüncü) 245
Napoli — devleti 112; — idaresi 610
Napolyon (Bk. Napoléon)
Nasrâniyye akaid-i — 320, 323; ulemâ-yı — 323
Nasuhî Bey 302
Nasyonal müzesi (Almanya) 648
Naum 612
Nâzım Paşa (Suriye vâlisi) 604
Nazîf *(müntahabât* sahibi) 328, 337
Nazîm 69
Nazmî-zâde Haletî 518
Nebevî (bk. Hazret-i Muhammed) Hadîs-i Şerîf-i — 551
Necatî 45, 55, 328, 329
Necip Paşa 607
Nedim 45, 68, 325, 336
Neşhü't-tabîb 353
Nef'î 45, 57, 62, 64, 65, 66, 190, 310, 313, 325, 328, 333, 334, 337, 374, 477, 630; — şivesi 369
Nemrûd 16, 165
Neptün 734, 735, 741
Nergisî 187, 518, 619; âsâr-ı — 45
Nesef 499
Netâyicü'l-fünûn (Nev'î-zâde) 544
Nevâdirü'ş-şebâb (Nevâyî) 509
Nevâyî, Nevaî (bk. Ali Şîr Nevâyî)
Nev'î 476, 477
Nev'î-zâde (bk. Nev'î-zâde Atâyî)
Nev'î-zâde Atâyî 72, 477, 545
Nevres 327, 328
Nevres Efendi 335
Newton 546
Nice 132, 625
Niğbolu (mağlubiyeti) 273
Nikola, Kardinal 544
Nis (bk. Nice)
Nişabur medresesi 499
Nizamî 371
Noçu, mösyö Dr 703
Nogay (tâifeleri) 508
Norgat, William 540
Norveç 213
Notarun 294
Nubt (lisanı) 513
Nuh 165; ebnâ-yı — 672; sefîne-i — 195
Nuhbe 518, 563
Nuhbe (Vehbî) 70
Nu'man 314
Numan Efendi (Ziya Paşa'nın hocası) 159
«*Nun*» *kafiyeli-manzumecik* (Nev'î) 477
Nureddin 361, 365, 366, 445, 446
Nureddin-i münşî (bk. Nureddin)
Nuri (bk. Nuri Bey)
Nuri Bey (Menâpir-zâde) 305, 604, 606, 607, 608, 609, 610, 613, 615
Nurullah Bey-zâde Hamîd Bey, Mısırlı 616
Nuruosmaniye kütüphanesi 517
Nusret (Melik) 361, 365, 366
Nûşirevan 19
Nûştekin 446
Nutk-ı Hümayûn 133
Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniyye (Ebüzziya Tevfik) 597, 618, 621, 626, 638, 641, 644, 646, 650

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

—O—

Odéon tiyatrosu 359
Oğuz (bk. Oğuz Han)
Oğuz Han 506, 674, 675, 676, 677, 678, 679; — ahfâdı 683; — Türkleri 678
Oğuz Hüsrev (bk. Oğuz Han)
Oğuziyye (Devlet-i) 679
Ohuvan 680, 682; — Tatarları 682
Okçu-zâde 339, 518
Oktay 367
Omiros 356, 370, 577
Onan, Necmettin Halil 381
Onbeşinci Louis 9
Ondokuzuncu Asır (Sadullah Paşa) 635, 650
Ondördüncü Louis 244, 697
Onsekizinci Louis (kanunu) 576
On Uygurlar 682
Orda - memleketi 683; — vilâyeti 680
Orda Han 673
Ordu (bk. Orda)
Orfe (Orphée) 548
Orhan (Şehzâde, Sultan) 287, 361, 365, 366, 517
Ortaköy (salhânesi) 689
Ortodoks 134; — Ermeniler 86
Osman (Sultan, Şehîd) 65, 335
Osman Bey (bk. Osman Gazi)
Osman Gazi (Sultan, Bey) 90, 111, 164, 277, 278, 280, 660
Osmanî — hânedân-ı — 504; ikbâl-i — 263; istikbal-i — 263; kanun-i — 504; lisan-ı — 161, 189, 275, 317, 324, 330, 509, 510; sarf-ı — 664; silâh-ı — 348; şehzadegân-ı — 287; şemşir-i — 219, 289
Osmanîyân 180, 497, 498, 502, 504; âsâr-ı — 503
Osmanîye, Osmaniyye — adalet-i — 90; asabiyyet-i — 226; asâkir-i — 289, 293; Devlet-i — 4, 82, 95, 96, 135, 152, 275, 517; edebiyat-ı — 308, 349, 669; hey'et-i Devlet-i — 135; hudûd-ı — 230; hükûmet-i — 89, 587; kavâid-i — 188; lugat-ı — 513; memâlik-i — 86, 130, 149, 217, 218, 219, 221, 227, 234, 243, 273; memleket-i — 505, 534; milel-i mütenevvi'a-i — 82; millet-i — 4, 127; saltanat-ı — 229, 321, 473, 603; sefâin-i — 291, 292; taht-ı saltanat-ı — 90; teba'a-i — 587; ulemâ-yı — 515; ümerâ-yı — 280; ümmet-i — 49
Osmanlı 82, 90, 104, 177, 189, 242, 304, 318, 319, 354, 426, 660, 701; — askeri 279, 282, 283; — atlısı 483; — bayrağı 108, 425; — edâsı 369; — eşrafı 241; — hükûmeti 504; — inşâsı 518; — kanı 3; — lisanı 58, 330, 379, 506, 512, 517, 687, 696; — lügatı 513; — mektebi 505; — milleti 2; — mülkü 296; — müverrihi 322; — ordusu 623; — şâirleri 45, 380; — şiiri 45; — tarihi 274; — terzisi 707; — Türkleri 672; — ulemâsı 500, 502
Osmanlıca 515, 660, 661
Osmanlı Devleti 283, 425, 583, 663, 707
Osmanlılar 45, 48, 95, 104, 177, 189, 220, 225, 229, 230, 270, 273, 278, 282, 283, 294, 296, 297, 301, 318, 319, 354, 438, 497, 499, 500, 501, 503, 580, 587, 672, 678; eski — 438
Osmanlılık 318
Osmanlı Tarihi (N. Kemal) 164, 267, 273, 276, 278, 281, 284
Osmanlı Tiyatrosu 702
Osman Paşa (Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu) 615
Outrey, mösyö 116

—Ö—

Öklid (Euclide) 502
Öklipad 145
Ömer (Çerkes köle) 155
Ömer (Hazret-i) 29, 152, 332, 535, 588, 593, 762
Ömer Fâiz Efendi 130
Ömerî (adl-i) 488
Ömer Nailî Paşa, Macar 611
Ömer Paşa (Serdâr-ı Ekrem) 604
Örfî 327, 328, 459
Özbek 361, 365, 366, 444, 445, 446
Özbek (Türk kavmi) 498; — hanları 679
Öz Han 674

Özön, Mustafa Nihat 442, 470, 723
Özr-i ne'âme (Hürriyet gazetesindeki makale) 119

—P—

Palas 338
Palaslı (bk. İsmail Paşa)
Palais de Cristal 703
Palais Royale 333
Palmerstone, Lord 143
Panthéon (edition'u) 311
Paris 1, 80, 84, 143, 306, 311, 324, 333, 359, 378, 500, 508, 541, 599, 600, 607, 608, 623, 624, 625, 635, 637, 698; — akademisi 501, 532; — basması (kitap) 513; — encümeni 539; — Encümen-i Dânişi 541; — gazeteleri 8; — kunduracısı 707; — kütüphâne-i kebîri 508; — kütüphânesi 509; — mahkemeleri 142; — muâhedesi 204; — sergisi 649, 650
1878 Paris Ekspozisyonu (Sadullah Paşa) 635, 637
Paris'ten Bir Mektup (Fazıl Mustafa Paşa) 1, 11
Parmenid 553
Partlar 681
Patrie gazetesi 82
Patrus (Havârîyûndan) 6
Patrikhaneler 88, 101, 226
Peçili (eyaleti) 679, 680
Pehlevî (lisan-ı) 535
Pekin 507, 516
Peliom 701
Pellico, Silvio 382, 383, 384, 385
Penisiklopedi 500
Pennensular (kumpanyası) 746
Pertev Paşa 305
Pervâne vü Şem' (Zâtî) 72
Peşte (darülfünunu) 625
Petersburg 116
Petro, Büyük 642
Peyamber (bk. Hazret-i Muhammed)
Peygamber (bk. Hazret-i Muhammed)
Peygamberî (ahid-nâme-i —) 269
Phare de Bosphore 692
Piétri, Jean 599, 600, 603, 605, 624, 688, 690, 691, 700, 701
Pilevne (harikası) 344
Pinti Hamid (Teodor Kasab) 613, 614, 747, 749, 750
Pîr Mehmed Paşa 298
Pisani, mösyö 116
Piştâdiyan 673; mülûk-ı — 677
Piyale (Paşa) 425
Plutark (Plutarque) 502
Pluton 734, 735, 741
Polimli (Hérodote) 497
Polonyalılar 672
Polyeucte (Corneille) 311
Pomaklar 136
Porphyre (bk. Maneh)
Portekiz 213
Promete (Prométhée) 647, 648
Protestan 88; — papazları 135
Protestanet (hezeyân-nâmeleri) 540
Protestaniyet (cemiyetleri) 540
Prusya 79, 558, 585, 586, 587, 640, 688; — ahalisi 4; — devleti 4, 10; — kralı 111, 119; — ordusu 691
Prusyalı 116 (prens), 585
Prusyalılar 691
Prut (vak'ası, muzafferiyeti) 220

—Q—

Quietus 553

—R—

Rabelais 271
Racine 62, 359, 622
Ragıb (bk. Ragıb Paşa)
Ragıb Paşa (Sadrâzam-şâir) 67, 70, 220, 334, 518
Rahmet-i Âlem (bk. Hazret-i Muhammed)
Râmi (bk. Râmî Paşa)
Râmî Paşa 67, 331
Rasin (bk. Racine)
Râşid 67
Râşid Paşa, Mısırlı (Hariciye Nâzırı) 613, 615, 616
Razva-i Nebî, 176, 312
Ravzatü'l-İnşâ 517
Ravzatü's-Safâ 361, 362, 363, 366

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Râz-ı Dil (N. Kemal) 350
Râzî 512
Recaizâde Ekrem (bk. Recaizâde Mahmud Ekrem)
Recaizâde Mahmud Ekrem 164, 302, 305, 309, 380, 657, 659
Refâhiyye (takımı, mezhebi) 207
Refet Bey (Safvet Paşa-zâde) 635, 647, 648
Refik (bk. Refik Bey)
Refik Bey *(Mir'at* sahibi) 376, 377, 609, 610
Rehâyî 336, 337
Remusat, Abel 539
Renan, Ernest 320, 321, 323, 324, 532
Renan müdafaâ-nâmesi (N. Kemal) 164, 320
Resulallah (bk. Hazret-i Muhammed)
Reşad (bk. Reşad Bey)
Reşad Bey 604, 606, 607
Reşid (bk. Reşid Paşa)
Reşid Paşa 96, 102, 103, 105, 122, 204, 221, 373, 623, 624, 642, 643; — kitâbeti 518; — mektebi 121
Revâkiyyûn (mesleği) 545, 546
Revizki, Baron 503
Rey 146
Rıza Paşa 105
Rimini 147
Risâle-i verâset (bk. Verâset Mektupları)
Ristori (İtalyalı trajediyen) 647
Riyâzî 66
Robriquius 507
Rocheford, mösyö 697
Rodos 273, 276, 319; — şövalye kulesi 619; — şövalyeleri 273
Roi s'amuse, Le (V. Hugo) 306
Rollin (mektebi) 501
Roma 75, 152, 236, 242, 270, 273, 359, 536, 679, 699, 702; — devleti 273; — imparatorluğu 287; — tarihi 273, 274
Romalılar 152, 271, 353, 357, 566, 672
Romalıların İ'tilâ ve İnkırâzı (Montesquieu) 21, 280
Roman (kalemi) 520
Romaniyan (kavm-i; bk. Romalılar)
Romanya 503
Roştoni 712
Rothschild (kumpanyası) 134
Rouen (mektebi) 529
Rousseau, Jean Jacques 161, 268, 306
Ruha (bk. Urfa)
Rûhî 68, 336; ravza-i — 22
Ruhü'l-Kudüs (bk. Cebrail)
Rum 82, 86, 87, 134, 136, 188, 214, 280, 513, 645; ekâbiri 294; — eteryaları 217; — gemileri 292; — imparatorları 482; — kızı 280, 281; — kilisesi 135; — mektepleri 93; — milleti 88, 94; — müellifleri 275; — patriği 299, 707; — patrikhânesi 114; — patrikliği 294; — politikası 287; — sefînesi 292; — vak'ası 95
Rûm (Anadolu-Osmanlı) 56, 71, 301; şâir-i — (Ziya Paşa) 23; şöhret-i — 652; şuâra-yı — 51, 64, 71; ulemâyı — 46
Rumca 279, 512, 687
Rumeli 4, 46, 94, 96, 101, 113, 135, 200, 215, 283, 288, 338, 420, 497, 586; — ahalisi 114; — demiryolu 647; — Türkçesi 661
Rumeli Hisarı 288
Rumeli ve Bosna coğrafyası 503
Rumlar 4, 86, 134, 135, 136, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 482, 666; eski — 4, 563
Rumî-zâde (bk. Ali Binel'-Rûmî)
Rumluk 135
Rumûzü'l-hikem 518
Rus - engizisyonu 668; — kabâili 676
Ruslar 225, 672
Russel, Lord 582
Rusya 79, 95, 96, 102, 104, 105, 111, 113, 123, 135, 143, 219, 220, 225, 226, 244, 558, 581, 587, 670; — familyası 116; — imparatoru 116, 119, 220; — meselesi, meseleleri 96, 143; — sefareti 88
Rusyalılar 221, 225, 667
Ruy Blas (V. Hugo) 306
Rûznâme-i Ceride-i Havâdis 553, 624
Rükneddin 360, 367
Rüsûmât Emâneti 107
Rüşdiye-i Askerîyeler 661, 664
Rüya (N. Kemal) 163, 251
Rüya (Ziya Paşa) XIII, 13, 109

—S—

Sa'alebî 513
Sâbit 68

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sabrî 66
Sacy, Sylvestre de 539; — ailesi 623
Saadeddin Müfti 518
Sa'd 519
Sadaret (-i uzmâ) 667
Sadettin Nüzhet 165
Sâdî 63, 551
Sâdi Efendi (Maraş mebusu) 662
Sadova (muharebesi) 4
Sadullah (bk. Sadullah Paşa)
Sadullah Bey (bk. Sadullah Paşa)
Sadullah Paşa XIV, 617, 621, 635, 642, 644, 645, 646, 647, 648
Sadullah Paşa'dan Tevfik Bey'e Mektub I, II 635, 642, 645
Sadullah Paşa'nın Re'fet Bey'e Mektubu 635, 647
Safa Efendi 519
Safvet Paşa 648
Sagan 499
Sahâyifü'l-Ahbâr 274
Sahra-yı kebîr 209
Sâib 70
Sâib Bey 117, 119, 130
Said Bey (bk. Said Sermedî Bey)
Said Sermedî Bey 624
Saint-Louis (Fransa kralı) 507
Saint - Martin 539
Saint - Pierre (kilisesi) 699
Sakakini 599, 600, 603
Sakuntala 352
Salaki, Danyal 625
Salih Efendi (Cerrahpaşalı) 604
Saltanat-ı Seniyye 744, 746
Sam (evlâd-ı) 320
Samakov 355
Samaniyye (Devlet-i) 145
Sâmî 67, 69, 336, 339
Sâmi Paşa 380, 608; — hânedânı 608; — konağı 608
Sâmi Paşa-zâde Sezaî 164, 306, 307, 380
Sâmi Paşazâde Sezaî (F.A. Tansel) 307
Sâmi Paşazâde Sezaî'ye Mektub (N. Kemal) 164, 306
Sâmiyye (elsine-i) 320
Samsun 102, 109, 130
Samuel 327
Sancakcıyan 712
Sanskrit (lisanı) 352
Sanşövye (Lion kralı) 146
Sarayburnu 289, 292, 603
Sardunya - devleti 609; — kralı 9
Sarf (Vezir Fazl) 512
Sarf-ı Türkî (Süleyman Paşa) 661
Sarıca Sekban 289
Saruca Paşa 284
Sasâniyye (devlet-i) 274
Sayram 676, 681
Schabert 503
Schelling (felsefesi) 500
Schiller 317, 360
Scoot, Walter 347
Sebüktekin 374
Seine 637, 638
Sekkâkî 148
Selânik 126; — ihramları 106
Selçukî 499
Selçukîyân 497, 506
Selçukîyye 660; saltanat-ı — 660
Selçuklular 678
Selim, Selîm-i Evvel (bk. Yavuz Sultan Selim)
Selim, Sultan (İbn-i Süleyman Han) 515
Selim-i Cihangîr (Şah Ekber'in oğlu) 301
Selis (Romalu) 145
Selman 326
Semerkand 236, 498, 661, 676, 677; — hükümdarları 676; — Türkçesi 61; rasad-ı — 499
Senaî 62
Serabdâriye 362
Ser-Askerî 667
Serbestlik (A. Suavî) 495, 577
Sevinç Han 271
Seyahat Jurnalı (Âli Bey) 715, 742, 746
Seyfeddin (-i Irak) 360, 363, 364, 367, 372, 446, 447, 448
Seylan (encümeni) 539
Seyyidü'l-Beşer (bk. Hazret-i Muhammed)
Seyyâreler (Âli Bey) 715, 733, 741
Sezaî Bey, — Paşa (bk. Sâmi Paşazâde Sezaî)
Shakespeare 306, 311, 357, 358, 359, 360, 369, 371, 378, 500; — yolu 369
Shih-huang-ti 680

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sıddîk (bk. Hz. Ebubekir)
Sıhah 513
Sırbistan 10, 121, 130, 221; — vak'ası 662
Sırp 218; — bayrağı 116; — kralı 283, 284; — meselesi 122
Sibir (bk. Sibirya) — Tatarları 498; cenub-ı — tâifeleri 508
Sibirya 224, 498, 508, 661, 680, 681, 682
Sidniham 503
Sidretü müntehe'l-Efkâr (Takiyüddin) 501
Sigismond 273
Silistre 611
Silistre (bk. *Vatan yahut Silistre*)
Silivri 287, 289 293
Silkut 515
Sinan Paşa 298
Sincar 672
Sind 352, 360, 608; — kıt'ası 743; — mansabı 229; — nehri 360, 362
Sinoplu (meczûb-ı kâmil, Diyojen) 687
Sipahî-zâde 510
Sisam 544
Sir 674
Sîret (İbn Hişam) 519
Sivas 102
Siyaset-i Medeniyye (Farabî) 498
Siyaset-nâme (Machiavel) 502
Siyavuş Paşa (evkâfı) 601
Siyen-Pi 680; — Tatarları 682, 683
Siyer (bk. *Siyer-i Veysî*)
Siyer-i Hâkim (Hâkim Efendi) 518
Siyer-i Veysî 518, 619
Société Asiatique (bk. Encümen-i Dâniş-i Şarkî)
Sôfiyye 544
Sôfiyyûn 544
Sofya 424; — sancağı 584
Sokollu (bk. Sokollu Mehmed Paşa)
Sokollu Mehmed Paşa 219, 482, 483
Sokrat 165
Son Pişmanlık (N. Kemal) 347, 350
Söğüt 95, 152
Stone, John 539
Straford House (kumpanyası) 667
Su (kabilesi, kabâîli) 680, 681
Suavî (bk. Ali Suavî)
Suavî Efendi (bk. Ali Suavî)
Sudan 571
Sufistâiye 549
Sufyan 29
Suğud 499
Suhrâb 651
Sulhiyye (Nâbî) 66
Sultanahmed câmi'i 482
Sultanahmed meydanı 482
Sultan Bayezid câmi'i 377, 378
Sultan Veled 328
Sur 544
Sur (lisanı) 513
Sûre-i Yasin 516
Suret-i Mektub-ı Suavî (A. Suavî) 495, 550
Suriye 236, 270, 320, 461, 604 (-valisi), 677
Suphi Paşa (Bey, — konağı) 608
Suteo 680, 681
Suyutî 513
Süheylî 336, 337, 519
Süleyman (bk. Süleyman Dede)
Süleyman (bk. Süleyman Paşa)
Süleyman, Hz. 18, 19, 36, 42, 332, 376
Süleyman Çelebi, Şehzâde 287
Süleyman Dede 71, 328
Süleyman Efendi (— paşa) 611
Süleyman Han, sultan (-ı evvel, Kanunî) 56, 90, 91, 332, 475, 502, 515, 517, 533
Süleymaniye 156
Süleymaniye câmi'i 157
Süleymaniyeli (fuzalâ) 604
Süleyman Paşa XIV, 657, 659, 661, 666, 668, 670, 671
Süleyman Paşa'dan Recâizâde Ekrem'e Mektub 657, 659
Süleyman Şah 270
Süryanî 320, 506, 507, 544; — hattı 518; — lisanı 544
Süryaniyye (hükemâ-yı) 544

—Ş—

Şâfî 152
Şâfiî 86, 230
Şahabeddin Gavrî 274
Şah Ekber 301
Şah-ı şehîdân (bk. Hz. Hüseyin)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şâhidî 328
Şah İsmail 297, 301
Şakâyık-i Numâniye (Atayî) 477, 515
Şakir 72
Şakir Efendi (Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın divan kâtibi) 604
Şalkondi (bk. Halko Kondili)
Şam 102, 116, 117, 143, 144, 664, 677, 678; — çitârisi 106; — ın şekeri 699; — ıslahâtı 144; — işi 143; — mes'elesi 115; — padişahları 361; — vak'ası 689
Şang (beyi) 680; — sülâlesi 679
Şansi 679, 680
Şan Yung (bazı Türk kavimlerinin Çince adı) 679
Şark 62, 116, 186, 218, 262, 318, 321, 323, 324, 331, 333, 352, 353, 500, 501, 503, 511, 535, 536, 539, 543, 548, 603, 605, 608, 637, 643, 649; — ahalisi 588; — ahlâk ve âdâtı 572; — devleti (Avusturya, Bizans) 28; — encümenleri 540; — imparatorluğu (Bizans) 273; — kilisesi 287; — kütüphâneleri 490, 500; — mesâili 221; — mes'elesi 163, 216, 217, 219, 221, 587; — padişahları 365; ehl-i — 504, 505; ukalâ-yı — 301
Şarkı (N. Kemal) 306
Şarkiyye — ahvâl-i — 109, 143; aktâr-ı — 650; elsine-i — 321, 322, 323, 340, 541, 623; eyyâm-ı — 570; felsefiyât-ı — 543, 544; hayalât-ı — 372; maârif-i — 364; mâlûmat-ı — 83; memâlik-i — 90, 94, 540; müellefât-ı — 625; ulûm-ı — 321, 622, 624
Şark Kütüphânesi (D'Herbelot) 322
Şarklılar 612
Şark Ticaretgâhı 707
Şarl (Charles), Altıncı 273
Şarlotenburg (Charlottenbourg) 639
Şarlotenburg Sarayı (Sadullah Paşa) 635, 639
Şaş 499
Şatıba 148
Şecere-i Türkî (Ebulgazi Bahadır Han) 509, 679
Şeddâd 38
Şefik 518
Şehabeddin Hafâcî 500
Şehir Postasıyla Gelen Bir Varakadır (A. Suavi) 63
Şehristanî 498, 577
Şemr 29
Şems (Osman) 375, 376
Şemseddin-i Fenarî 500
Şemsi Efendi 375
Şensi 672, 679, 680, 681, 682
Şer' (bk. Şeriat)
Şerh-i Hikmetü'l-Ayn (Cürcânî) 529
Şerh-i Mecma' 593
Şerh-i Vahdetî 595
Şerh-i Zeylâî 595
Şeriat 103, 569, 570, 588; -ı İslâmiyye 102, 103
Şerifin Hileşi (Ziya Bey) 613
Şerif Rıza 501
Şevket 459
Şeyh (hüsn-i hat sanatkârı) 520
Şeyh (bk. İbn-i Sina)
Şeyh Ahmed Efendi 375
Şeyh Efendi 305
Şeyh Galib 73, 329, 334, 473, 477
Şeyhî 72
Şeyh İlyas 517
Şeyh Sâdî (bk. Sâdî)
Şeyhülislâm Yahya 68
Şeyh Yahşî 517
Şiblî 553
Şifa (İbn-i Sina) 498
Şi'î, Şi'îler 86, 298
Şiir ve İnşa (Ziya Paşa) XIII, 13, 45
Şi'îyet 296, 297
Şinasî 303, 304, 309, 310, 346, 378, 379, 599, 606, 620, 622, 623, 624, 625, 626; — mektebi 630
Şinasî (E. Tevfik) 597, 622
Şîr (Sami Paşazâde Sezaî) 307, 380
Şiraz 146
Şirazî (Türk-i) 280
Şirazlı (güzel) 280
Şîrin 31
Şirvanlı-zâde Rüşdü Paşa 611
Şumnu 622
Şûrâ-yı Ümmet 82
Şûrâ-yı Devlet 76

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

—T—

Taberî 272
Tâcü't-tevarih (Hoca Sadeddin) 518
Ta'dil-i Mebaniü'l-İnşa (Cevdet Paşa) 660
Taftazanî 499
Taharriyât-ı Suavî ala Tarih-i Türk (A. Suavî) 502
Taharriyât-ı Şarkiyye 539
Tahran 229
Tahrib-i Harabat (N. Kemal) 164, 325, 335
Tahsin Efendi (Bâb-ı Seraskerî memurlarından) 604
Tahsin Efendi (Kemeraltılı) 605
Taif 29
Tâkib (N. Kemal) 164, 336, 341
Takiyüddin 501
Takvim (bk. Takvim-i Vekayi')
Takvim-i Vekayi' 93, 113, 131, 132, 133, 346
Takvimü't-Tevârih (Kâtib Çelebi) 503
Talas 677
Talim-i Edebiyat (N. Kemal) 164, 373, 381
Talim-i Edebiyat (Recâizâde Ekrem) 376, 659
Tam Müstebid yahut İşkilli Memo (Teodor Kasab) 747, 751, 754
Tanay (Ten-Don) 672
Tang 683
Tangut (bk. Tibet)
Tansel, Fevziye Abdullah 302, 304, 305, 307
Tanzimat XIV, 95, 96, 98, 101, 102, 105, 114, 642; — -ı Hayriyye 96, 100; — devri XIV; — yazarları XIII
Tarafe el-Abd 258
Taraz 676
Ta'rifat (A. Suavî) 495, 565
Tarih (bk. *Tarih-i Osmani)*
Tarih-i Âlem (Süleyman Paşa) 683
Tarih-i Efkâr (A. Suavî) 495, 542, 544
Tarih-i Osmanî (Hammer) 321, 324
Tartuffe (Molière) 307
Tasvir (bk. *Tasvir-i Efkâr)*
Tasvir-i Efkâr 186, 188, 192, 342, 379, 592, 611, 617, 624; — matbaası 604
Taşkent 676
Taşkışla 671
Taşlıcalı Yahya 72
Taşova 141
Tatar 270, 360, 361, 363, 367, 443, 444, 446, 447, 448, 497, 673, 682; — askeri 446; — atlıları 446; — beliyyesi 353; — evlâdı 673; — hanları 673; — hükümdarı 679; — kahramanları 493; — karısı 372; — kemiği 445; — vilâyetleri 676
Tatar Han 673, 675
Tataristan 135, 152, 680, 681, 682; — -ı Şarkî 680
Tatarlar 360, 372, 445, 446, 673, 675, 679, 680, 683; Şark — ı 680, 682
Tata Tongu 507
Tavâif-i Türk (Süleyman Paşa) 657, 672
Tavukçu Karagöz 604
Tay (kabâili) 519
Tebriz 361; — sahraları 425
Tefsir-i Ahmed Gurab 516
Tefsir-i Keşşaf 540
Teke (beyzâdesi) 284
Tekfurdağı (Tekirdağ) 309
Telvih 527
Ten (Tanay-Don) 676
Teodor Kasab 613, 615, 616, 695, 704, 747
Teoman 680
Tepedelenli Ali Paşa 281
Terakki (N. Kemal) 163, 193
Terakki gazetesi 689, 692, 693, 707
Terceme-i Hâl-i Emir Nevruz (N. Kemal) 286
Terceme-i Télémaque 518
Terceme odası 302, 313
Terci' (bk. *Terci'-i Bend)*
Terci'-i Bend (Ziya Paşa) 13, 24, 325, 336, 376
Tercüman-ı Ahvâl 624; — matbaası 148
Tercüman-ı Hakikat 660
Tercüme Dairesi 540
Tercüme-i Hal-i İsa (E. Renan) 321
Tercüme-i Tefsir-i Begavî 516
Tercüme-i Tefsir-i Hüseynî 516
Tercüme Meclisi 539
Terkib (Ruhî) 68
Terkib (bk. *Terkib-i Bend)*
Terkib-i Bend (Ziya Paşa) 13, 15, 325, 336
Tersâ (bk. Hristiyan)
Tersâne Nezâreti 623
Tesdis (Rehayî) 336
Tesnîm 73
Tevârîh-i Âl-i Osman (Derviş Mehmed) 517

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tevfik, Tevfik Bey (bk. Ebüzziya Tevfik)
Tevhîd (Feyzî) 327
Tevhid (Nâbî) 66
Tevrat 571
Tezkiretü'l-Evliyâ 509
Tezkiretü'l-Ulûm 539
Thames (nehri) 197
Thiers, mösyö 697, 698
Tıbbîye-i Askerîye 607
Tıbyan (Debbağ-zâde) 516
Tibet 274, 675, 680; — dağları 680; — hanları 274
Tiergarten 647
Times 132
Timur 230, 273, 299, 300, 301; — taarruzâtı 242
Timur oğlu (bk. Uluğ Bey)
Timurtaş Paşa 283, 284
Tiran (hânedânı) 624
Tis (Hindu-Skit, Yüe-çi) 681
Tiyem-Lim (-ler) 681, 682
Tobol (Tobolsk) 681
Toderini 500
Tomanbay 299
Tonguz (Tinggiz-deniz) 675
Tophane 199, 622, 707; — -i Âmire müşîriyeti 667; — iskelesi 604; — Kalemi 622; — müsteşarlığı 623
Topkapı (-sı) 290, 291, 293
Toskana (idaresi) 610
Tosun Ağa (Âli Bey) 612
Tosun Paşa (Üsküdar mutasarrıfı) 612
Tour de Nesle (A. Dumas) 306
Trablus 242
Trabzon 130, 426, 428
Trocadéro (sarayı) 637
Tuğ, Salih XV
Tuhfe (-i Vehbî) 70, 158
Tuhfetü'l-Kibar Fi Asfari'l-Bihâr (Kâtib Çelebî) 503
Tuku 497
Tuleytula 148
Tuna 273; — vilâyeti 100, 583
Tunus 10, 46, 47, 242, 569
Tunusluluk 215
Turan 236, 270, 362, 363, 364, 365, 368, 673, 676
Turca Balaban Bey 284
Turfan 682
Turhan Bey 289
Turquie, La 699
Tûsî 499, 537
Türk (Yafes'in oğlu) 672, 673; — ahfâdı 683
Türk 10, 143, 274, 310, 495, 497, 498, 499, 501, 502, 497, 514, 515, 517, 520, 622, 675, 676; — dilâveri 280; — diplomatı 642; — edebiyatı XV; — ensali 672; — evzânı 331; — familyası 499; — hanı, hanları 274, 497; — hattı 506; — hurûfu 506; — hükûmeti 599; — İslâm kültürü XIV; — ismi 497; — kavmi 4; — kitapları 500; — kunduracısı 707; — lisanı 502, 507, 508, 513, 611; — lisan ve hattı 506; — milleti 3, 8; — milliyeti 189; — nesli 10; — sülâlesi 2; — şive-i lisanı 707; — tarihi XII, 502; — tarih-i kadîmi 679; — tiyatrosu 702; — ulemâsı 499, 500, 501; — vezni 311; edebiyat-ı — 500; ensâl-i — 672; eski — lisanı 510; evlâd-ı — 515; havâkîn-i — 673; lisan-ı — 510; tarih-i — 679
Türkân Hatun 360
Türkçe XIV, 47, 48, 87, 93, 132, 186, 187, 188, 189, 190, 309, 311, 319, 321, 324, 330, 340, 342, 345, 369, 380, 503, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 553, 556, 575, 577, 580, 583, 589, 590, 599, 600, 612, 613, 624, 659, 660, 661, 687, 700, 706, 712; — elfâz 660; — gazeteler 583; — kitaplar 555; — lisan 511, 512, 514; — piyesler 612; — şiir 312; — tâbirat 590; — tefsirler 516; — telâffuz 712; — tercümeler 516; — tiyatro 612; — tiyatro heyeti 612; türkçelik 369; sade — 580
Türkçülük tarihi XIV
Türkî 52, 54, 73, 326, 328, 330, 523; — dili 57, 329; — edat 324; — eş'âr 64; — kasâid 333; — kelimeler 661; — lisan (ı) 502, 511, 540, 541; — suhen 55; eş'âr-ı — 55; kavâid-i lisan-ı — 512; lisan-ı — 676, 712; sarf-ı — 664
Türkistan 2, 3, 10, 11, 90, 102, 106, 135, 152, 237, 338, 506, 507, 509, 645
Türkistan (Asya) 675, 679

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkistan'ın Eshâb-ı Tedennisi (Ziya Paşa) 13, 90
Türkiyat Mecmuası 307
Türkiye XII, 503
Türkiyye - lugat ve ıstılahlar 566; evzân-ı — 340
Türkler XII, 186, 243, 280, 333, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 507, 509, 510, 513, 517, 672, 676, 679, 680, 681, 682, 683, 689; eski — 499, 512
Türkmen 4[illegible]8; — ... taifesi 508
Tütenk 673

—U—

Uhud 22
Ukâb-nâme (N. Kemal) 163, 179
Ulah (kabâili) 676; — Buğdan 121
Ulug Big (bk. Uluğ Bey)
Uluğ Bey (Timur oğlu) 509
Ulûm 505, 524, 538, 541, 542, 549
Umdetü'l-Hakâyik (Süleyman Paşa) 666, 668
Umûr-ı Nâfi'a Nezâreti 136
Unkapanı 707
Unsurî 326
Ural 676
Urban (Macar) 289
Usulü'l-Hikem Fi Nizâmi'l Âlem (Akhisarî) 503
Usulü'l-Hikem Fi Nizâmü'l-Ümem (İbrahim Müteferrika) 503
Usunlar 681, 682
Uşak (halıları) 106
Uygur 497, 507, 675; — bilâdı 682; — hattı 508, 518; — hurûf-ı hecâsı 507; — kabilesi 679; — kalemi 507; — tâifesi 508; — tekellümü 510; lisan-ı — 508
Uygurlar 682
Uza Tatarları 681
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 648
Uzun İbrahim Paşa 242

—Ü—

Üçok (-lar) 678
Üsküdar 52, 198; — mutasarrıfı (Tosun Paşa) 612

—V—

Vahdeti (*Mültekâ şârihi*) 594
Vâkıât-ı Babüri 509
Valde bendi (Belgrat ormanı) 609
Valori (lokantası) 603
Van 57, 338
Vanlı 337
Varna 428
Vâsıf 45, 50, 71, 369
Vâsıf Tarihi 503
Vatan (bk. *Vatan yahut Silistre*)
Vatan Şarkısı (N. Kemal) 163, 177
Vatan Mersiyesi (N. Kemal) 163, 169
Vatan Yahut Silistre (N. Kemal) 163, 164, 222, 305, 310, 317, 318, 348, 349, 350, 360, 386, 590, 614
Vatikan (sarayı) 702
Vâveylâ (N. Kemal) 163, 175
Vecdi 67
Veciheddin 362
Vehbi 50, 69, 70, 71
Vehbi Molla (Âli Paşa bendesi) 117, 119, 130
Vekâyi'-i Edebiyye ve Hikemiyye 539
Vekâyi'-i Şarkiyye (D'Herbelot) 679
Velid İbn Abdülmelik 519
Veli efendi sahrası 605
Veraset-i Saltanat-ı Seniyye (bk. *Veraset mektubları*)
Veraset Mektubları (Ziya Paşa) 13, 111, 149, 150, 325
Versailles (sarayı) 696
Veysî 190, 518, 619; âsâr-ı — 45
Vezir Fazl (bk. Fazlullah vezir)
Vicdaniyye (mezhebi) 207
Vilik oğlu (bk. Volak Birankoviç)
Viyana 508; — kâri ekmekler 694; — nın fethi 242; — ovaları 425; — seferi 219
Voban (mühendis) 503
Volak Birankoviç 282, 284
Volasen 539
Volga 672
Voltaire 306, 352, 622, 629

—W—

Wu-wang 679

—Y—

Yâdigâr-nâme 535
Yâfes 672; ebnâ-yı — 672; evlâd-ı — 497
Ya Gazi Ya Şehid (Manastırlı Rif'at) 303
Yağma (Keşmir padişahı) 677
Yağu Han 507
Yahud (kavm-i —)134
Yahudi 86, 87, 214, 234, 571, 688
Yahudiler 86, 130, 134, 136, 666
Yahudîlik 82
Yahya (peygamber) 28
Yahya (şâir) 332
Yahya (bk. Şeyhülislâm Yahya)
Yahya (bk. Taşlıcalı Yahya)
Yaksart 681; — suyu 674, 681
Yakub (peygamber) 28
Yakub (şehzade) 284
Yâkut 519
Yakut (Türk kavmi) 498
Yambelik (Jambelik - Süryanî hakîmi) 544
Yang (beyi) 680
Yarabbim şükür sofra kuruldu (Âli Bey) 612
Yarkend 681, 682; — hanı 682
Yao 679
Yavuz Sultan Selim 56, 164, 230, 242, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 327, 332, 334
Yaycı-zâde 339
Yayık (nehri) 672, 676, 681, 682
Ye'cüc 443
Yedikule 289
Yehud 29
Yehud (bk. Yahudi)
Yehud-ı Hayber 269
Yemen 152, 236, 593; ehl-i — 594
Yemenlilik 215
Yemiş iskelesi 605
Yenicâmi' caddesi 687, 696
Yeniçeri 299; — devri 157; — döküntüleri 344; — kabadayısı 98; — kışlası, kışlaları 240, 243; — ocağı 96, 267; — ustaları 98; katl-i — 533
Yeniçeriler 84, 284, 482, 691
Yeniköy 605, 609
Yeni Osmanlı 304
Yeni Osmanlılar XI, XIII, 77, 83, 119, 126, 303, 569, 609
Yeni Osmanlılar Tarihi (Ebüzziya Tevfik) 599, 613
Yeni Osmanlılık hareketi XIV
Yenisey (Aykıran-müren) 673
Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi XI
Yes 679
Yezdân 26
Yezid 327, 447
Yıldız (bk. Yıldız Han)
Yıldız Han 678, 679
Yılsalı Han (bk. Atlı Han)
Yorgo Kastriyota (İşkodra Beyi) 282
Yörük 573
Yuğan tarihi 507
Yunan 75, 147, 145, 234, 353, 357, 359, 482, 513, 536, 679; — ashâb-ı tabiatı 356; — devleti 129; — hurâfâtı 544; — krallığı 95; — lisanı 290; — lugatı 513; — meslegi 358, 369; — mülkü 221; — tarzı 371; — tiyatroları 353, 355, 356; — oyuncuları 357; — üdebâsı 355; eski — 563; eski — kitapları 545; eski — şâirleri 355; eski — tiyatroları 355, 356
Yunanca 543
Yunanî 147, 523, 546, 547; — ... lisan 186; lisan-ı — 499
Yunanîler 147, 498, 548, 645; eski — 45, 535
Yunanistan 75, 134, 152, 218, 236, 289, 353, 359
Yunaniyye - felâsife-i — 549, hurâfât-ı — 647; hükemâ-yı — 687; müverrihîn-i — 681
Yunanlılar 152, 300, 353, 588, 672; eski — 271
Yusuf (peygamber) 19, 28
Yusuf (Yavuz'un nedimi) 298
Yusuf Kâmil Paşa 601, 615, 616, 624, 639; — konağı 601
Yûşa 610
Yu-wang 679
Yüe-çi (-ler) 681; — kabilesi 680; küçük — 680
Yüzbaşı (?) 305

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

—Z—

Zağnos Paşa 289, 292
Zafer-nâme (İbn-i Sina tercümesi) 535
Zafernâme (bk. *Zafer-nâme şerhi*)
Zafer-nâme şerhi (Ziya Paşa) XIII, XIV, 13, 80, 129, 325, 660
Zahir 326
Zamahşeri 152, 184, 318, 499
Zaptiye müsteşarlığı 114
Zâti 55, 72, 328, 329
Zavallı Çocuk (N. Kemal) 164, 310, 349, 350, 360, 398
Zekeriyya 28
Zeki 303
Zeki (Giridli) 304
Zemahşerî (bk. Zamahşeri)
Zembilli (Ali Efendi) 242, 298
Zenc (lisanı) 513
Zend (kalemi) 506
Zengi 62
Zeyl (Nâbî) 518
Zeyl-i Zeyl 518
Zeynelüddin Aynî 510
Zeynü'l-Âbidin Reşid 164, 305
Zımmîler 520
Zîc-i İlhanî 499
Zîc-i Ulug Big 499
Zigetvar 91
Zincirli Han 687, 696
Ziver Efendi (Tophâne müsteşarı) 623
Ziya (bk. Ziya Paşa)
Ziya Bey, Safveti Bey-zâde 613
Ziya Bey (Bk. Ziya Paşa)
Ziya Paşa XI, XII, XIII, XIV, 13, 23, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 125, 127, 151, 180, 305, 331, 340, 376, 599, 600, 602, 603, 619, 621, 660
Ziya Paşa'nın Çocukluğu 13, 151
Zuhal 228, 343
Zuhurî (rezaleti) 612
Zuhurî Efendi 712
Zulu (halkı) 324
Zübdetü'l-Âsâr 516
Zühre 651

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜZELTMELER

SAYFA	SATIR	YANLIŞ	DOĞRU
1	13	müracaat âsâr-ı alenîyesini	müracaat ederim. Vâkıa bu sadakatin ve Zât-ı Şâhânenize derkâr olan ihtisâsımın âsâr-ı alenîyesini
3	2	meâib	ma'âyib
3	29	arzuhal	arz-ı hal
4	11	hükûmetiniz de	hükûmetinizde
6	6	sebeb-i mücerred	sebep mücerred
8	4	vakt-i burhan	vakt-i buhran
11	31	*mekteb*	*mektûb*
15	15. beyit	Bin böyle cihan zer ü sîm olsa yetişmez	Bin böyle cihân-ı zer ü sîm olsa yetişmez
16	22. beyit	subhâneke elîfa	subhâneke elfâ
16	22. beyit	vasînâ	ve sevvâ
19	70. beyit	ölür rahne-i sühan	olur rahne-i sûhân
23	5	—	(*Külliyât-ı Ziya Paşa*, Süleyman Nazîf, İstanbul 1924, s. 134-146).
26	46. beyit	yezdân u ehremen	Yezdân u Ehremen
27	62. beyit	cehl	cehli
27	62. beyit	akl	aklı
31	131. beyit	Mülkünde hakk-ı tasarruf eder keyf-i mâyeşa	Mülkünde Hak tasarruf eder keyfe -mâ yeşâ'
31	32	—	(*Külliyât-ı Ziya Paşa*, Süleyman Nazîf, İstanbul 1924, s. 121-133.)
37	20		XII
37	32		XIII
44	4,8,12,16. mısralar	Çîn-i seherdir	Çin-seherdir
48	22	raptemek	rapt etmek
60	209. beyit	müstemi	müstemi'
62	233. beyit	Yekdîgerine mukallid olmaz	Avrûpaluya mukallid olmak
68	352. beyit	yük-edâ	yek-adâ
69	387. beyit	evfâk	yek-edâ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SAYFA	SATIR	DOĞRU	YANLIŞ
76	15	mu'teriz	mu'terez
92	28	«Ema -terayne?»	«immâ tereyinne»
118	2	Âli Paza	Âli Paşa
138	16	vesinler	versinler?
142	20	merci'-i ileyhi	merci'ün ileyhi
143	27	yerip	verip
153	26	mahsûl-i âmelidir	mahsûl-i amelidir
154	33	ben-i nev'i	benî nev'i
155	12	mühürler	mühürdâr
155	21	terbiyesinde	terbiyesine
155	24	merd muhasip	merd-i muhâsib
164	VI/1	Vatan yahut Silitre'den	Vatan yahut Siljstre'den
164	VI/5	Celâleddin-i Harzemşah'tan	Celâleddin Harzemşah'tan
171	41. kıt'anın üstü	—	— K —
171	56. kıt'a	yalnız	yalınız
200	18,19	ahkâmı akla	ahkâm-ı akla
201	11	«ema tereyna»nın	«immâ tereyinne»nin
203	21	Galile	Galilée
204	17	firkr-i	fikr-i
215	27	addederler	addeder
237	39	Darülmualiminler	Dârülmualliminler
238	9	«mehdî-i muntazır»	«mehdî-yi muntazar»
241	26	addolunanlardan	addolunanlardan başka
247	22	Ey ümmü'l-heves-i sâhibetü'l-beyt	Ey ümmü'l-heves sâhibetü'l-beyt
313	31	müsteşhidâtımızdan	müsteşhedâtımızdan
326	39. mısra	Cenâb-ı Ka'bî	Cenâb-ı Kâ'bı
337	33	bu gün	bugün
338	13	Vâika	Vâkıa
354	25	kusurdur ki	tasavvurdur ki
367	3	Burak Hâcib'in	Barak Hâcib'in
393	12	Zâtı	Zâti
415	12	buyuruldun	buyrultun
430	28. satırın üstü	—	DİLRÜBÂ- (Lâkırdısını keserek) Allah esirgesin!
430	38	DİLRÜBÂ -	ÂKİF
437	25	acel	ecel
440	30	Dnüyada	Dünyada

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SAYFA	SATIR	YANLIŞ	DOĞRU
443	—	CELÂLEDDİN-İ HARZEMŞAH'TAN	CELÂLEDDİN HARZEMŞAH'TAN
459	18	meşâte-i	meşşâte-i
466	5	eğlencenizi	eğlencenize
470	27	alaçak	alçak
475	31	döşesinde	döşeğinde
476	38	meşâiti	me'âsiri
481	6	seyl-i münhader	seyl-i münhadir
487	2	Âdil Giray'da	Âdil Giray da
489	65. parça 9. mısra	Yükselmeğle	Yükselmeğe
497	20	Heredot	Hérodote
502	5	Fenelon	Fénelon
506	22	Süryâni kalem-i Nasturiden	Süryâni kalemi Nastûriden
535	35	aralarda	oralarda
633	28	geyretin	gayretin
536	5	meskût-ı anh	meskûtun-anh
540	3	âsâr-ı Arabî	âsâr Arabî
545	18	iştirâk-i der-emvâl	iştirâk der-emvâl
590	26	yazmışlardır.	yazmamışlardır.
638	20	Ey züvvâr-ı hoş-yar!	Ey züvvâr-ı hûş-yâr!
697	5	mu'ciz	mûcez
702	31	imtiyaz-ı	imtiyaz
720	20	Zir	Zira

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ISBN 975 - 400 - 069 - 7

Marmara Üniversitesi
Teknik Eğitim Fakültesi
Döner Sermaye İşletmesi
Matbaa Biriminde Basılmıştır.